Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 128 (13728) | 1988 чылдың июнь 1, среда | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 коп.

АКШ-ТЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧОРУП ТУРАРЫ

Май 30-да Кремльдиң Улуг орудузунга СЭКП ТК-ниң Чиргиве секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Р. М. Горбачеванаң омунээзинден АКШ-тың Президентизи Р. Рейганга болгаш И. Рейганга алдар болдурган дүштеки шайлаганы кылган.

Шайлаганга Президент-биле кады АКШ-тың Күрүне секретары Дж. Шульцту, Президентизин үдеп чоруур албанның оске-даа кижилерин, АКШ-тың ажыл-херекчи болуктериниң төлөлекчилерин, америк элчин черинин дипломат улуг ажылдакчыларын чалаан.

Совет талаадан М. С. Горбачев кадайы-биле, А. А. Громыко кадайы-биле, Н. И. Рыжков кадайы-биле, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. В. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Масляков, Г. П. Разумовский, И. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргалалыныңң орлаксактылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукучулары, шериг начальниктери, артемнин, культураның болгаш уран чүдүлүн база шажының кескү ажылдакчылары шайлаганга киришкен.

Найыралчы байдалга эртеен дүштүки шайлаганга М. С. Горбачев биле Р. Рейган чугаа солушкан. Оларның чугаазын улуг дичааргей-биле тыныжаан болгаш адыш часкашкыны-биле хүлээп ап үткээн.

. . .

Ол-ла хүн Р. Рейган Ыллыктыг Даниил дүтаңга чоргаан.

(СЭТА).

МОСКВА. Советамерик чугаалажыышкыннар.

ЧУРУКТА: чугаалажыышкыннарның эгелээриниң мурнунда.

СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

УРУГЛАРЫМ ТАЙБЫҢ ИШТЕ

Эр бооп, эмер дергизинден туттуна бергеш-ле, колхозтуң, оон соонда совхозтуң ажылын кылып, колдуунде-ле башын тудуп, суггатчылап ажылдап чордум. Кижиниң амыдыралынга уттундурбас өөрүнүгүдэе, мудгаранчыг-даа чүүлдер тургулаар. Күш-ажылчы бөдүүн кижиниң—мээң амыдыралымга уттундурбас өөрүнүг болуушкун — 1960 чылда СЭКП кежигүнүнге киргеним болур. Ол чылдан эгелээш, бо «Искра» ажыл-агыйның хөвөн фермазының эргелекчизи боолп ажылдадым. Ол берге болгаш харыысалгалыг ажылга коммунистиг адын сыкпос дээш, шыдаавр-ле шевм-биле кызып ажылдап турдум. Хой деванны өстүрүп азыраан дээш Ферменың ажылчын коллективиниң кеш чылдар улай шөнүнөп-мөңгө келген башкай ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукучулары, шериг начальниктери, артемнин, культураның болгаш уран чүдүлүн база шажының кескү ажылдакчылары шайлаганга киришкен.

Найыралчы байдалга эртеен дүштүки шайлаганга М. С. Горбачев биле Р. Рейган чугаа солушкан. Оларның чугаазын улуг дичааргей-биле тыныжаан болгаш адыш часкашкыны-биле хүлээп ап үткээн.

. . .

Ол-ла хүн Р. Рейган Ыллыктыг Даниил дүтаңга чоргаан.

(СЭТА).

МОСКВА. Советамерик чугаалажыышкыннар.

ЧУРУКТА: чугаалажыышкыннарның эгелээриниң мурнунда.

СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган).

Эр бооп, эмер дергизинден туттуна бергеш-ле, колхозтуң, оон соонда совхозтуң ажылын кылып, колдуунде-ле башын тудуп, суггатчылап ажылдап чордум. Кижиниң амыдыралынга уттундурбас өөрүнүгүдэе, мудгаранчыг-даа чүүлдер тургулаар. Күш-ажылчы бөдүүн кижиниң—мээң амыдыралымга уттундурбас өөрүнүг болуушкун — 1960 чылда СЭКП кежигүнүнге киргеним болур. Ол чылдан эгелээш, бо «Искра» ажыл-агыйның хөвөн фермазының эргелекчизи боолп ажылдадым. Ол берге болгаш харыысалгалыг ажылга коммунистиг адын сыкпос дээш, шыдаавр-ле шевм-биле кызып ажылдап турдум. Хой деванны өстүрүп азыраан дээш Ферменың ажылчын коллективиниң кеш чылдар улай шөнүнөп-мөңгө келген башкай ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукучулары, шериг начальниктери, артемнин, культураның болгаш уран чүдүлүн база шажының кескү ажылдакчылары шайлаганга киришкен.

Найыралчы байдалга эртеен дүштүки шайлаганга М. С. Горбачев биле Р. Рейган чугаа солушкан. Оларның чугаазын улуг дичааргей-биле тыныжаан болгаш адыш часкашкыны-биле хүлээп ап үткээн.

. . .

Ол-ла хүн Р. Рейган Ыллыктыг Даниил дүтаңга чоргаан.

(СЭТА).

МОСКВА. Советамерик чугаалажыышкыннар.

ЧУРУКТА: чугаалажыышкыннарның эгелээриниң мурнунда.

СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган).

ИЖИН-КАРА ЧОГУ-БИЛЕ

Кижилер амыдыралдың алыс үезинде, эртээн болгаш келир үеэвисти партивиниң XIX конференциязынга белеткеп чоруп турар бо дүнмерде ышкаш, илеңгив СЭКП ТК-ның Тезистери парлалгага үнген соонда дег, шак ынчаар кежен-даа ханы медефеп, үтээп хөрбээн амре. Чүге дээрге ол Тезистерде эде тургустунуушкунның бирги чедезының түңнелдерин эртем езугаар боп-доп кылган, бистиң чүрттээ турар ниитилелбистиң келир үезин тодаретken. XIX партив конференциязынга сайгарып көөр деп турар айтырыгларны бүгү-ниити чугаалажырымга кедээнин ишчилери идепкейлиг киришип турер.

Сагыш-сеткилин ойуп чоруур бодалдарын «Өөк» совхозтө Анатолий Калягинниң тараажылар звенозунуң кежигүннери чаңгыс черге чыглып алгаш, ижин-кара чогу-биле чугаалажып, СЭКП ТК-ның Тезистерин ижин-биле үүлдүгүнүп деткээнинер. Партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үткуштур үнген Тезистерге хамаарылгазын 40 баш хевен хүлээп алгаш, ону 800 ажыг баш кылдыр өстүрген бис.

Чүрттүң политиктиг амыдыралындан чыда калбас дээш лекция, беседа дыңнап, солун, сеткүүл номчуурум соңсоглайн чоруур мен. Уругларым шупту сес, олар ам тайбың чеваа ажылдап, ниитилел тегнүлдезинге төлептиг үлүүн киирип чоруурунга өөрүп, чоргаарланып чоруур мен.

Чеден харын киргелеп мен. Ам таңнылдап ажылдап турар мен. Бистиң чүрттө назы четken өөлдер шериг албанын ыяап эрттирерин Совет Конституциязыста бижыллап айтып каан. Бичии оглум Афганистанга интернационалчы хүнээлгезин төлептиг күүседкеш, терээн Тывазынче амыр-менди ээп келгеш, ам Кызылда бир заводта ажылдап турар.

Оон-биле чергелештир мен, мээң база бир өөрүнүг чүве, дугуржулга езугаар, интернационалчы хүнээлгезин күүседип турар совет шеригларни афган черден бо чылдың май ортаан үезинден эгелеп үнүдүрүп эгелээни болур. Оны Тезистерде база айтып турар чорду.

«Тайбыгга кыжаңнаашкын» мыг айыылга удур демиселди мурнукузуумдан артык калбас социал болгаш политиктиг үндезинге чорудар» дээп СЭКП ТК-ның амгы Тезистеринде айтып турар. Моон алгаш көөрге, делегейде дүшүүлүг чорук чаварлыг турар-даа болза, иезээде сеткилиледиг болурун кичээндирип турары кончуг чөптүт-дур дээп бодап орер-дыр мен.

Хөвалыг ДЕСПИЛДЕЙ.
Пенсионер, «Искра» совхоз

БИЧИИ ЧАШТАРНЫ УТПАС

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин номчаш, амыдырал дугайында бодалдарга кижи доктаар ужурга тааржыр-дыр. Ында мындыг одуруглар бар: «Эде тургустунуушкун дээрге-ле эртемнең, ооредилгенң болгаш культурамы хөгжүдеринге хамаарышкан кижиниң интеллектуалдыг, угаан-бодал шинээн сайзыредыр болгаш ӊ чөп ажыглаар дээни ол-дур». Ол негелдеге дүүштүр ажыл кижиге кара чажындан эгелээри билдингир. Кижи болуру чажындан, ат болуру кулуунудан дээри анаа эвес, ол үлегер домакта чонның мерген угаанын илергейлеттинген.

Бо талазы-биле байдал кызыл хоорайда кандыгыл? Мээң чүрттээн турарым микрорайонда уругларны кижизиндеринге, каректаарынга көрдүнген тептыг шөл чок. Оон орнунда республиканың Садыг министерстволуунуң улуг складтары, тудуг кезектериниң, оске-даа бараанналарның садыглары. Шөлдерни шуушкан машиналар улуг шимээн-даажы-биле эгелеп турар. Ол бүгүде багай чүве чок, ол дээрге кижилерниң ажыглалынга төрөө объектилер-дир. Ынчалза-даа уругларга, чаштарга ойнаар чер албан төрөө.

Өске-даа микрорайоннарга баарга, бистин-биле домей байдалдар бар. Чижээ, «1000 мелочей» садыгның артында 40 баш хевен хүлээп алгаш, ону 800 ажыг баш кылдыр өстүрген бис.

Чүрттүң политиктиг амыдыралындан чыда калбас дээш лекция, беседа дыңнап, солун, сеткүүл номчуурум соңсоглайн чоруур мен. Уругларым шупту сес, олар ам тайбың чеваа ажылдап, ниитилел тегнүлдезинге төлептиг үлүүн киирип чоруурунга өөрүп, чоргаарланып чоруур мен.

Чеден харын киргелеп мен. Ам таңнылдап ажылдап турар мен. Бистиң чүрттө назы четken өөлдер шериг албанын ыяап эрттирерин Совет Конституциязыста бижыллап айтып каан. Бичии оглум Афганистанга интернационалчы хүнээлгезин төлептиг күүседкеш, терээн Тывазынче амыр-менди ээп келгеш, ам Кызылда бир заводта ажылдап турар.

Оон-биле чергелештир мен, мээң база бир өөрүнүг чүве, дугуржулга езугаар, интернационалчы хүнээлгезин күүседип турар совет шеригларни афган черден бо чылдың май ортаан үезинден эгелеп үнүдүрүп эгелээни болур. Оны Тезистерде база айтып турар чорду.

«Тайбыгга кыжаңнаашкын» мыг айыылга удур демиселди мурнукузуумдан артык калбас социал болгаш политиктиг үндезинге чорудар» дээп СЭКП ТК-ның амгы Тезистеринде айтып турар. Моон алгаш көөрге, делегейде дүшүүлүг чорук чаварлыг турар-даа болза, иезээде сеткилиледиг болурун кичээндирип турары кончуг чөптүт-дур дээп бодап орер-дыр мен.

Хөвалыг ДЕСПИЛДЕЙ.
Пенсионер, «Искра» совхоз

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин номчаш, амыдырал дугайында бодалдарга кижи доктаар ужурга тааржыр-дыр. Ында мындыг одуруглар бар: «Эде тургустунуушкун дээрге-ле эртемнең, ооредилгенң болгаш культурамы хөгжүдеринге хамаарышкан кижиниң интеллектуалдыг, угаан-бодал шинээн сайзыредыр болгаш ӊ чөп ажыглаар дээни ол-дур». Ол негелдеге дүүштүр ажыл кижиге кара чажындан эгелээри билдингир. Кижи болуру чажындан, ат болуру кулуунудан дээри анаа эвес, ол үлегер домакта чонның мерген угаанын илергейлеттинген.

Бо талазы-биле байдал кызыл хоорайда кандыгыл? Мээң чүрттээн турарым микрорайонда уругларны кижизиндеринге, каректаарынга көрдүнген тептыг шөл чок. Оон орнунда республиканың Садыг министерстволуунуң улуг складтары, тудуг кезектериниң, оске-даа бараанналарның садыглары. Шөлдерни шуушкан машиналар улуг шимээн-даажы-биле эгелеп турар. Ол бүгүде багай чүве чок, ол дээрге кижилерниң ажыглалынга төрөө объектилер-дир. Ынчалза-даа уругларга, чаштарга ойнаар чер албан төрөө.

Өске-даа микрорайоннарга баарга, бистин-биле домей байдалдар бар. Чижээ, «1000 мелочей» садыгның артында бир кезек чүрттээмы бажыңнарның уругларының ойнаар чери чок. Уругларга ойнаар шөл кылып ап болур элээн делгем шөлду кожа салып алган демир гаражтар эгелеп турар. Ол чокка-ле оон чоон-авызын республика типографиязының тудуу, ажыглалга эрткен чылын киргеп Парлалга бажыны эгелеп турар болгай.

Сыңмарлашкак, ижин дашкынга дыштанып олурар шөлдери чок тудугларны тударын сөксадыр, чаш уругларга ойнаар черни албан тудуп ыыр болзаа эки деп санаалдыг мен.

Сюзюкей ОНДАР.
Кызыл.

ЧАЙЛАГЛАРНЫ ЧӨП АЖЫГЛААР

Көктүг-шыктыг одарлар маңап турар

Амгы үеде республиканың районнарында малчынарның хураадары эртип турар. Аңаа чыл эгезинден бээр ажылды түңнээрининден аңгыда, чайын малды семиртип алырының дугайында опыктыы, ажыт-чажыт чокка чугаалажып турар.

Ындыг айтырыгның тургустунуп кезээн ужуру чүдел! Аңаа харыы кылдыр Барыын-Хемчиктеп бистиң биижиктивис Самбуу Күулардың чагаазындан мындыг одуругларны маңаа киирээли: «Сонгу-башкы тайгаларда чайлагнар кагдынган., Оларга аът-шары чок дээш барбастаан. Чүгле машина оруу баар хемнерге чайлаар. Кыштагнар чоогунга чайлагнап, күзеглеп каалтарга, кышкы одар четчир боор бел».

Бо дээрге чүгле Барыын-Хемчиктиң эвес, харын оске-даа районнарның малчыннарынга дорт хамааржыр шүүлгүлчүзелдир. Эрткен чылын «Бүрен» совхозтуң Бурганныг-Бажы деп черде хойжупар Кадыг-Кара биле Валентина Артыналар кыштаандан бүдүн чыл дургузунда шуут көшпээн. Олар чайын оода кыштагдан ырады көжүп алыр дээрге, чурттаар оран-савазы чок, бизнин чадаарда бөдүүн кладовка хевирлиг бажыңчыгаш бизнин түдүп бээр арга совхозта чок болган.

Бир эвес көжер чер чок болза, оске херек. Ындыг арга турда-ла, «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая фермазының сагбас малын бизнин тайгаларже үндүрбес. Кызыл-Мажалык суур чанында изиг пыыка, одар-белчиири таварыы черге чайладыптар. А Сут-Хөл районда чамдык хойжулар дунаргай изиг земге—Хемчик үнүнга-ла чайлагланнар, а оларда Ишкинер баштарынче көжүп, сериин болгаш оттуг-суглуг, чараш шинник тайгаларга малын куруктур семиртип алырының аргаавы бүрүн бар.

Ам Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиннің үндүргени «Республиканың районнарының аайы-биле мал ажылының байдалы» деп дептержигежин ажып көрээлиңер: бо чылдың эгезинден бээр апрель 1-ге чедир чүгле шээр малдан 37620 баш хой, ошку хораан. Эрткен чылдың ол-ла үезинден барык 10 муң баш хой. Бо дээрге биске аажок дүвүреннир сан-чурагай-дыр. База бир факт: бо чылдың бирги кварталында республиканың малчынары күрүнеге 172800 центнер сүт садар тургаш, майның 16-га чедир ону 60,3 хуу чедирген. Эң илаңгыя Тожу, Өвүр, Каа-Хем районнар боттарының планнарының чартык кезинин бизнин күүседип чадаан.

Мында чылдагааннар-ла хой, ынчалза-даа оларның эразында бир коп черни чайгы одарларны четче ажыглаайн турарывыста деп дорт-ла чугаалаар херек.

Каа-Хемде «Ленинчи оруң» совхозтуң Мерген сүт-баравн фермазының малынга эрткен чайын одар шуут-ла чеднипээн, инитизи-биле кандаашкын шаптыктыг болганы чүтаажок. Ынчалза-даа иштики арга-курлавырларны чоп ажыглаваан. Саар инектериниң чайгы баазазының девискээринге үр үеде чылгы турган. Ажыл-агыйның салбырның база Ферманың-даа удуртукучулары, зооветспециалистер эде тургустунуушкунның өзүзү-биле бодаанган болза, саар инектерин Шаң хемниң бажынга, чок болза, Дургенниң тайгазынга-даа кадарарының аргалары черле турган.

Малды чайлагладыр талазы-биле хемчеглерни мурнунда база-ла ажылдап кылган, оларны бадылаары чаңчыл апарган. Ынчалза-даа совхозтарның удуртукучулары, зооветспециалистер ындыг планнарны столунга суп алыр, олче көрбес, хемчеглер албас, ынчангаш чайлаглаашкының организас чок эртип турарының бир чылдагааны ол.

Бо чылын ажыл-агыйларда база ниитн районнарда-даа малды чайлагладырының организас-массалыг хемчеглерни ажылдап кылгылаан, оларны хураадарга бадылаан. Ындэ бир чаа чүүл болза, ногаан конвеер. Саар инектерни аңаа кадарар ужурлуг. «Белок» деп программа өзүгаар совхоз, тарга рапс, чиңге-тараа, могар, кукуруза болгаш дазылында чемниттиг үмүштерни тараажы, аңаа инекти ой-ойлеп кадарарын көрген. Ук шөлдерге инектерни июнь 20-ден октябрьның төнчүзүнге чедир кадарар. Ногаан конвейерге мал чемни тарыыр механизаторларны база ацгылап тургускан, оларның ажыл төлевирн малчынарның көргүзүүнден дорт тамааржыр кылдыр докгаткан.

Кандыг-даа ажылга өөренип көрүп алыр, оттүмер дүржүлгө херек. Малды экн чайлагладып, оон баш санын өстүрүп, продукциязын көвүдеңип турар түс-түс коллективтер база малчынар-даа бистe бар. Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг база «Искра» совхозтарның сүт-баравн фермалары чайгы одарларны черле билдилиг ажыглап келген. Ук коллективтериниң малчынары чайлагларынга оът-сигенниң үнүп кээрин таңгараап турган, ой-шаанда организастыг көжүп үнер. Дөргүн фермазының чайлаа үлегерлиг: малчынарга таарыштыр эптиг бажыңнарны тудуп берген, уруглар сады база бар. Электрижиткен. Бо чылын үстүнде адаанывыс ийи ферманың малчынары чайлагларашкынга база тыныжымчалыг белеткенген.

Чаңгы сезонга малчынарның идегели аажок үнүг. Шынап-ла, бойдустуң магалыг ханыразы — чайгы одарларны бар-ла ыяа-биле ажыглаар херек. Чайлаглаар үези кээрге, чүгле мал эвес, харын кижи боду безин сериин болгаш көктүг-шыктыг, хектер чаржып өткен таңгаларынче үмүкссй бээр чүве деп, чамдык малчынарның чугаалажыры таварылга эвес. Чайгы одарларның ханыразын үнелеп билир, ону чөп ажыглап чоруурларның бирээзинге Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң хойжузу Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Күнзенмаа Намбар-ооловна Монгуш хамааржыр. Ол чайлагже оът-сигенн четчирин барымдаалап, чоорту-ла көжүп, кедектеп бар чыдар. Улаштыр-ла Тандыуланың шуут-ла даскыл тайгазынче малын боттаңнап кадарар.

Барыын-Хемчик районнуң хойжуларының каш дапшыр чемпиону, «Барлык» совхозта Эрес-оол Шөнгуевич Хертек чайның магалыг чулуктуг оът-сигенни малынга чидиртип, ону семиртип алыр дээш сагыш салып, эң эки коргүзүглерни чедип ап чоруур малчынарның бирээзи. Чайын ол, чамдык оске малчынар ышкаш, хоюн уруг-дарыынга кадартпас, оон ацгыда кажаалавас: шуут-ла даң бажында үндүргеш, орайга, карацгылаагыже чедир кадарар. Таңгадан эрте-ле көжүп киреринче далашпас, харын сентябрь анга чедир чайларга турар, чоорту көжүп кирер.

Республиканың чамдык ажыл-агыйларының девискээринде малды таңгаладып кадарар одарлар шуут чок. Ындыг-даа болза, чайын ховуларны база таарый кадаргаш, малды семиртип алырының аргазы бистe бар. Ол дугайын Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Иван Петрович Сафонов биле СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады Татьяна Иргитовна Баавылдың дуржулгалары бадыткап турар. И. П. Сафонов чайын тергеленип алгаш, хоюн дүмүн чок кадарып, одарлар солуп чоруптар. А Баягазының одарларынга бодаарга, Чедерниң хову-шөлдери курраг болгай. Ол эңреде Т. Баавыл хоюн база-ла ацгы-ацгы черлерге солуй кадарып тургаш, турнуктур семиртип алыр.

Бистe чайлаглаашкынны ой-шаанда эгелээринге бир шаптыктыг чүүл болза, кыргында саадап турар. Хойну орай кыргыткаш, оон каш-ла хондур тайгалааш, эрте-ле киргип келирге, мал семирбес. Ам канчаарыл. Бо талазы-биле дуржулга бар бе! Бар. Тес-Хемдс «Чодураа» биле Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтар мурнунда чылдарда хоюн суурлар чоогунда пунктуларга кыргып турган. Ол чүүлдү таарымча чок деп көргеш, ам чайлагларында—Шуурмакта кээп кыргып турар. Мөңгүн-Тайгада «Мөген-Бүрен» совхоз чайлагларында кыргылда пунктуларын амыткан. Дыка таарымчалыг.

Чайлаглаашкын дээрге, малчынарга өзүлүг-ла баңырлал болур ужурлуг. Аңаа хынамчалыг, бүгү талалыг белеткел херек. Бо чылын барын бүгү малчынар бригада, ог-бүле керээлериниче киргеп. Ындыг болганда малды семиртип алыры оларның ӊ чүгүлээ сорулгазы, керээнин бир кол негелдезин ол. Оон ацгыда мраккы чайлагларже көжүп, малын семиртип аяган малчынарга немелде төлевирни база көргеп. Моон алгаш көөрге, чайлагларны чөп ажыглаар талазы-биле малчынарның сонуургалын кодуруп турар чүүлдер хөй-дүр.

Чайлаглаашкын үезинде, садыг, культура, эмнелге, амыдырал хандырылга ажылдакчыларының база зооветспециалистериниң ролю улуг. Малдың чайгы семиртилгезинниң планнарынга ол талазы-биле хемчеглөр база ыяап-ла киргеп турар ужурлуг. Ол дээш хамыктың мурнунда чер-чер Советтериниң күүскоммары харылаар апаар.

Чөө—чимк ертен-үнелиг, шынарлыг продукция алырынга, малды семиртиринге ӊ-ие таарымчалыг үе. Хамык-ла организастыг болгаш масса-политиктиг ажылды олче углаар херек.

Шөлдерден медээлер

КЕРЭЭЛИГ ЗВЕНОЛАРДА

«Бай-Тал» совхозтуң чамдык ажылчыннары аг-булеге керээзи-биле ажылдаашт, онаашкан шөлдериндеи мал чеми культураларын өстүрер болгаш ажаар күзелин илереткеп. Директор биле кол агроном оларны деткип, ийи талалыг керээни чарып, черлерни хемчээп берген.

Натпит Ооржак оолдары Юрий, Алексей-биле үеэвээн Борбак-Тейде 83 га меде шөлүнүң бир газында-ла 2,6 центнер чемшичиндилгелерни чашкаш, суггарылгазын дескеки чорудуп турар. Маадыр-оол Серен-оол Бош-Даг баарында 54 га хөй чылдыг сиген, 50 га тарымал тооруг өстүрер черлериң часкы амылдарын каданы, оглуубиле дүрген дооскан. Бүрүт-кол Ооржактың аг-булеге звенозу Чырга-Шөнүгыда 92 га онаашкан черин суггарып алган.

Бригада төвүнүң чаны Кок-Тал девискээринде коммунист Сергей Мочектиң боът-оруугга чарымгалыг звенозу 103 га черге арбай биле кызыл-тосты чашкаш, 180 га хөй чылдыг болгаш чайгаар үнер сиген шөлдериниң башгайгы суггарылгазын доозар чыгаан. Ында суггатчылар Чылбак-оол Ананды, Алексей Өзер-оол, Николай Бодтнат шөлүнчү ажылдап турар.

— Ам суг эдбек, чемишчидилге база бар-дыр. Анаа шөлден 20,5 центнер, интенсивтиг шөлден 23 центнер дужуттуг гага онааштыр ап болурунуң аргазы бар—деп, бригадир Сергей Мочек чугаалап орду.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ДООЗУЛГАН

Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары 4010 гектарга тарай үрезинин чажып, планның күүсеткен. Ол ышкаш 3180 гектарга чаңгыс чылдыг сигенни база рапсты, 1060 гектарга кукурузаны тараан.

Чер ажылының культурезын бедидерн-биле 450 гектарга кызыл-тасты интенсивтиг арга-биле чашкан. Ниити тарылга шөлүнде 4000 ажыг тонна чемишчидилгенн ажыглаан.

Чкалов МАНДЫЫЧЫ.

БИЧИИ ЧАШТАРНЫ УТПАС

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин номчаш, амыдырал дугайында бодалдарга кижи доктаар ужурга тааржыр-дыр. Ында мындыг одуруглар бар: «Эде тургустунуушкун дээрге-ле эртемнең, ооредилгенң болгаш культурамы хөгжүдеринге хамаарышкан кижиниң интеллектуалдыг, угаан-бодал шинээн сайзыредыр болгаш ӊ чөп ажыглаар дээни ол-дур». Ол негелдеге дүүштүр ажыл кижиге кара чажындан эгелээри билдингир. Кижи болуру чажындан, ат болуру кулуунудан дээри анаа эвес, ол үлегер домакта чонның мерген угаанын илергейлеттинген.

Бо талазы-биле байдал кызыл хоорайда кандыгыл? Мээң чүрттээн турарым микрорайонда уругларны кижизиндеринге, каректаарынга көрдүнген тептыг шөл чок. Оон орнунда республиканың Садыг министерстволуунуң улуг складтары, тудуг кезектериниң, оске-даа бараанналарның садыглары. Шөлдерни шуушкан машиналар улуг шимээн-даажы-биле эгелеп турар. Ол бүгүде багай чүве чок, ол дээрге кижилерниң ажыглалынга төрөө объектилер-дир. Ынчалза-даа уругларга, чаштарга ойнаар чер албан төрөө.

Өске-даа микрорайоннарга баарга, бистин-биле домей байдалдар бар. Чижээ, «1000 мелочей» садыгның артында бир кезек чүрттээмы бажыңнарның уругларының ойнаар чери чок. Уругларга ойнаар шөл кылып ап болур элээн делгем шөлду кожа салып алган демир гаражтар эгелеп турар. Ол чокка-ле оон чоон-авызын республика типографиязының тудуу, ажыглалга эрткен чылын киргеп Парлалга бажыны эгелеп турар болгай.

Сыңмарлашкак, ижин дашкынга дыштанып олурар шөлдери чок тудугларны тударын сөксадыр, чаш уругларга ойнаар черни албан тудуп ыыр болзаа эки деп санаалдыг мен.

Сюзюкей ОНДАР.
Кызыл.

Кызыл хоорайның харылзаа ажылданчылары партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин мынчаар одуруглар бар-дыр: «Социал амыдырал хөгжүлдезинге акша-хөрөңгүнүң тускайлаарынга ажыглап турганы мурнундагы «артыышкын барымдаалаар принципти» орнунга чүрттээ-га тудуунга, кадык камгалалынга, улус өөредилгезинге хандырылганың болгаш культуранық материалдыг базазын быжыглаарынга, оске-даа социал сорулгаларга акша-хөрөңгүнү бээрин көөдеп-дир». Бо дээрге мурнунда ышкаш экономиканың ядыр-дыын артыкшылдыг акша-хөрөңгү маанавас, чонның амыдыралынга, ону эжиндеринге акша-хөрөңгүнүн шуут ацгы үндүрүп бээри ол. Ол хөмүт-шын. Бүгү назынын иштинде эмни сестразы боол ажылдап келдим. Кадык камгалалынче сегиш салыышкын колдуунда вас-биле чоруттунуп келген түңнелинде, ац илаңгыя көдээ черлерде эмнелгелерниң материал-техниктиг базазы дыка көшкөн болгай. Тезистерде салдынган сорулга чүгле акша түскээлеп бээрибиле кызыгаарлаттынмаан, ту-рар. Шиитпирээрнге киржир ужурлуг солун болгаш амыдыралчы айтырыглар хөй-дүр деп олар бедин-биле үнелеп, изин-биле детинп турарлар.

ЧУРУКТА: Кызылдың төп почтазының ажылдакчылары-ныц СЭКП ТК-ның Тезистерибиле танышкын турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕРЕК КЫРЫНГА КҮҮСЕДИР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринде мындыг одуруглар бар-дыр: «Социал амыдырал хөгжүлдезинге акша-хөрөңгүнү тускайлаарынга ажыглап турганы мурнундагы «артыышкын барымдаалаар принципти» орнунга чүрттээга тудуунга, кадык камгалалынга, улус өөредилгезинге хандырылганың болгаш культуранық материалдыг базазын быжыглаарынга, оске-даа социал сорулгаларга акша-хөрөңгүнү бээрин көөдеп-дир». Бо дээрге мурнунда ышкаш экономиканың ядырларындан артыкшылдыг акша-хөрөңгү маанавас, чонның амыдыралынга, ону эжиндеринге акша-хөрөңгүнүн шуут ацгы үндүрүп бээри ол. Ол хөмүт-шын. Бүгү назынын иштинде эмни сестразы боол ажылдап келдим. Кадык камгалалынче сегиш салыышкын колдуунда вас-биле чоруттунуп келген түңнелинде, ац илаңгыя көдээ черлерде эмнелгелерниң материал-техниктиг базазы дыка көшкөн болгай. Тезистерде салдынган сорулга чүгле акша түскээлеп бээрибиле кызыгаарлаттынмаан, ту-дуг материалдары, эмнээшкинниң дериг-хөрөнгөлдерин бээри, кадык камгалалымыг тудугларын тударыбиле күүсеттинген болуурун күүседир мен.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы бистиң чүрттүүстүн төөгүзүнге база бир эргилделиг болуушкун деп санаар мен, оон ажылы моңгун амыдырал хандырылгазында хөй чыл иштинде шиитпирлеттинмейн келген айтырыгларны шимчедир.

Сайчак АВЫДА.

ЧОН-БИЛЕ СҮМЕЛЕШПИШААН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистери–дискуссия кылырының платформазы

Июнь 28-те ажыттынар партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистери чоокта чаа парлаттынган. Чүгүле үжүр-дузалыг ол улуг документ партияның болгаш чурттуң амыдыралынга кол чарын дораан-на эзелеп берген.

СЭКП ТК-ның чоокта чаа болуп эртикен Пленумунуң чүүлдүг деп көргем. Тезистер амыдыралчы чүгүле айтырыглар талазы-биле дискуссия чорударының платформазы болуп турар. Апрель Пленумунуң соонда эртикен үш-ыыдарда чылыг чоруткан чүүлдер-биле эде тургустуушкунуң амгы үе-чадаже ында ооң оруунга моондактарны чайладыр, чаартыгланың революстуг чорудунгазынга чаа улуг идиг бээр дээш кылза чогуур чүүлдер ында түрүш харылзаалыг болуп имрип турар.

СЭКП ТК-ның Тезистерин калбаа-биле чүгээлажып көөр ыыдыр парлап үндүрген. Коммунист-дээ, партия немелүү эвес-дээ кижи бүрүзү анда хамаарыштыр бодунуң бодалдарын илередир үжүрлүг. Партияның эге болгаш цех организацияларының, партбюроларының коммунистериниң ажык хүрээдарынга, күш-ажылчы коллективтерге, шеригге кезектеринге болгаш каттыжыышкынарынга, тайыннити организацияларынга, парлалгага, телевиденне болгаш радио дамчыштыр Тезистерни чүгээлажып көөр. Мур нувуста ажыл үлүг, харыысалгалыг, че база эвээш артканын үтпас керек. Бо ажылга СЭКП ТК-ның болгаш СЭКПниң Төп Ревизия Комиссиязының кежигүннери болгаш кежигүннерине кандидаттар, бистиң бүгү партия, идеология актив-инс, конференциязынга сонгуткан делегаттар идепкей-санал-оналдар онзагай үжүрдүзалыг болур. Чүгээлажып көрүүшкүнүң чиркинчилери түс чорунун болгаш бедик деңнелге турбушаан, чүүлдерден сестир, идепкей чок, тоомча чок чорукту консерватизминиң барын үтпеза чогуур. ТК-ның Тезистерин чүгээлажып көрүп тура, корум-чүрүмну база салыгга-чүүлүмнү үлам ыңай быжыглаарының дугайында, үрей кылынчылар болгаш ажыл шагы үзер кижилер, чалгаалар болгаш оорлар дугайында, сес биле ажылгерээ ажыңыл чүгээлаар бис. Азыраакчы хевиндерден, будуреминге бодаарга хереглээрни чугаа кырында чоруттуп турарын тодаргайы-биле илередир керек. Ол чүге ындыгыл? Кайы-бир девискээрде, коллективте күш-ажылды организастаарының мурнакчы аргаларын чүге багай нептередип турарыл, ажык-чарлыг чорукту болгаш демокративны тегжүдери кымның бүрүүзүбиле саадай бергенил, кайда база кандыг чылдагааннарбиле шаптыктаашкын механизми эрги-ле хевээр кызыпкыйын турарыл, ону чайладыр дээш тодаргай чүнү кылза чогуурул — чугаалажып көрүүшкүнүң киржикчилерин бо база өске-дээ айтырыглар аргаңы бээрге чугула. Ындыг болганда, «бүрүн болгаш доюзу-биле» деткиниң эвес, а чүртке болгаш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге эде тургустуушкунуң чылдарында кыдыынган чүүлдериң ың шыңгыы, ажыл-ишчин, шүүлүмүлевчи өзүбиле аналиэтеп көөрү бодалдарның болгаш санал-оналдарның турүкчи деңнеттинер. Эде тургустуушкунуң эчизинге чедеринң идегелдиг магадыласкын тургузарынче утпанган санал-оналдар онзагай үжүрдүзалыг болур. Чугаалажып көрүүшкүнүң киржикчилери түс чериң болгаш белүктеринең эрге-ажыым хараар чорукторны сойгалап, оон бедик деңнелге турбушаан, чүртүүн эрге-ажыым удуртулга болдурары чугула

СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү тодаргай болур үжүрлүг. Кажан соң идевээш ыым бүрүңүң боттуг чүүлдеринче, шүүт кижи бүрүзүнче утпанган улам нарын болгаш ың харыысалгалыг ийиги үе-чадаже киргең болгай. Эде тургустуушкуннуң темпизи кайда чедиишкинниинбиле бедик эгелеп, кайда ол ооңгум, а харын-даа тей-ле ажыл-биле киржикир хүлээлгелиг.

Хамыктың мурнунда чүже кичээнгей салыры? Бирээде, ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү бистиң чаартыгларывыстың социал талазы-биле утка-шыңарын занчызы-биле илередип көргүзер аргаңы кижи бүрүзүнге бээр. Ийнде, Тезистерни чогаадыкчы байдалга чугаалажып, дискуссия кылыры-биле бүгү чонга танылштырып парлап, чарлаан. Ыынчангаш өзү барымдаалаар чоруктан, эрги чаңчылдардан, чөөрегттинер чоруктан шиитпирлиг-биле чайлаары, күзелдиг кижи бүрүзүнге бодунуң бодалдарын илергейлээр аргаңы бээри чугула. Ындыг болганда, «бүрүн болгаш доюзу-биле» деткиниң эвес, а чүртке болгаш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге эде тургустуушкуннуң чылдарында кыдыынган чүүлдериң ың шыңгыы, ажыл-ишчин, шүүлүмүлевчи өзүбиле аналиэтеп көөрү бодалдарның болгаш санал-оналдарның турүкчи деңнеттинер. Эде тургустуушкуннуң эчизинге чедеринң идегелдиг магадыласкын тургузарынче утпанган санал-оналдар онзагай үжүрдүзалыг болур. Чугаалажып көрүүшкүнүң киржикчилери түс черинң болгаш белүктериннең эрге-ажыым хараар чоруктарны сойгалап, оон бедик деңнелге турбушаан, чүртүүн эрге-ажыым удуртулга болдурары чугула

СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү тодаргай болур үжүрлүг. Кажан соң идевээш ыым бүрүңүң боттуг чүүлдеринче, шүүт кижи бүрүзүнче утпанган улам нарын болгаш ың харыысалгалыг ийиги үе-чадаже киргең болгай. Эде тургустуушкуннуң темпизи кайда чедиишкинниинбиле бедик эгелеп, кайда ол ооңгум, а харын-даа тей-ле ажыл-биле киржикир хүлээлгелиг.

Хамыктың мурнунда чүже кичээнгей салыры? Бирээде, ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү бистиң чаартыгларывыстың социал талазы-биле утка-шыңарын занчызы-биле илередип көргүзер аргаңы кижи бүрүзүнге бээр. Ийнде, Тезистерни чогаадыкчы байдалга чугаалажып, дискуссия кылыры-биле бүгү чонга танылштырып парлап, чарлаан. Ыынчангаш өзү барымдаалаар чоруктан, эрги чаңчылдардан, чөөрегттинер чоруктан шиитпирлиг-биле чайлаары, күзелдиг кижи бүрүзүнге бодунуң бодалдарын илергейлээр аргаңы бээри чугула. Ындыг болганда, «бүрүн болгаш доюзу-биле» деткиниң эвес, а чүртке болгаш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге эде тургустуушкуннуң чылдарында кыдыынган чүүлдериң ың шыңгыы, ажыл-ишчин, шүүлүмүлевчи өзүбиле аналиэтеп көөрү бодалдарның болгаш санал-оналдарның турүкчи деңнеттинер. Эде тургустуушкуннуң эчизинге чедеринң идегелдиг магадыласкын тургузарынче утпанган санал-оналдар онзагай үжүрдүзалыг болур. Чугаалажып көрүүшкүнүң киржикчилери түс черинң болгаш белүктеринең эрге-ажыым хараар чоруктарны сойгалап, оон бедик деңнелге турбушаан, чүртүүн эрге-ажыым удуртулга болдурары чугула

СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү тодаргай болур үжүрлүг. Кажан соң идевээш ыым бүрүңүң боттуг чүүлдеринче, шүүт кижи бүрүзүнче утпанган улам нарын болгаш ың харыысалгалыг ийиги үе-чадаже киргең болгай. Эде тургустуушкуннуң темпизи кайда чедиишкинниинбиле бедик эгелеп, кайда ол ооңгум, а харын-даа тей-ле ажыл-биле киржикир хүлээлгелиг.

Хамыктың мурнунда чүже кичээнгей салыры? Бирээде, ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү бистиң чаартыгларывыстың социал талазы-биле утка-шыңарын занчызы-биле илередип көргүзер аргаңы кижи бүрүзүнге бээр. Ийнде, Тезистерни чогаадыкчы байдалга чугаалажып, дискуссия кылыры-биле бүгү чонга танылштырып парлап, чарлаан. Ыынчангаш өзү барымдаалаар чоруктан, эрги чаңчылдардан, чөөрегттинер чоруктан шиитпирлиг-биле чайлаары, күзелдиг кижи бүрүзүнге бодунуң бодалдарын илергейлээр аргаңы бээри чугула. Ындыг болганда, «бүрүн болгаш доюзу-биле» деткиниң эвес, а чүртке болгаш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге эде тургустуушкуннуң чылдарында кыдыынган чүүлдериң ың шыңгыы, ажыл-ишчин, шүүлүмүлевчи өзүбиле аналиэтеп көөрү бодалдарның болгаш санал-оналдарның турүкчи деңнеттинер. Эде тургустуушкуннуң эчизинге чедеринң идегелдиг магадыласкын тургузарынче утпанган санал-оналдар онзагай үжүрдүзалыг болур. Чугаалажып көрүүшкүнүң киржикчилери түс черинң болгаш белүктеринең эрге-ажыым хараар чоруктарны сойгалап, оон бедик деңнелге турбушаан, чүртүүн эрге-ажыым удуртулга болдурары чугула

СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрү тодаргай болур үжүрлүг. Кажан соң идевээш ыым бүрүңүң боттуг чүүлдеринче, шүүт кижи бүрүзүнче утпанган улам нарын болгаш ың харыысалгалыг ийиги үе-чадаже киргең болгай. Эде тургустуушкуннуң темпизи кайда чедиишкинниинбиле бедик эгелеп, кайда ол ооңгум, а харын-даа тей-ле ажыл-биле киржикир хүлээлгелиг.

Мооң-биле чергелештир эде тургустуунуушкуннуң мурнуку одурүүлэринда чорун орар кижилерни, эде тургустуушкуннуң ажыл-ишчилерин болгаш «проработарын», аренда болгаш бригада кезээшинче дидимм-биле киргең, күш-ажылды организастаарының чаа арга-методтарын эгелээн кижилерни, эртем-техниктиг деткимчилерни дидимм-биле деткимнери чугула.

Партия эде тургустуушкуннуң чедимишкинниг болуру дээш кижиге, ооң угаан-бодал, чогаадыкчы шинээнге, ооң күүде сонуургалыңга, социализмниң херээнге ооң бердингеенинге, күүде арга-дүржүлгазынга кол даянып турар. Дискуссияларлыг, нэмг маргылдаалаарыг эрткен күралдың соонда кижи эде тургустуушкуннуң бодуңуң ролюн сагыш-сеткилиниң хамыыдыңдан улам эки медерел билип турар болза, ооң киржилгээн чокка болдунмас дээрзин ол медерел билип турар болза — Тезистерни чугаалажып көөрү иести эрттырып, ажыктыг эртеени ол болур. Ажылчындан удуртукчуга чедир кандыгдаа чергенин ажылдакчызы кижи дугайында бодалын чугаалап турда, ооң ыыктыг сестерин болгаш бүзүредиглерин барымдаалаар эвес, а ооң тодаргай ажыл-ижин, чугле ажыл-ижин, эде тургустуушкуннуң хөгжүдер дээш чүткүүлүн барымдаалап көөр.

Ол хамыктың мурнунда коммунистерге хамаарыжыры чугаажок. Партия кежигүннериниң алыс шынчы мозушынары — оларның идея талазы-биле бүзүредиңг, политика талазы-биле бышкан коруун, ак сеткилдиин, партияның херээнге бердинген чорууп чогум-на амгы үеде ёзулуг хынап көрүп турар. Чогум-на ам коммунист болгаш эге организацияга бүрүзү бүгү идей-политиктиг база пропаганда ажылын ТК-ның Тезистеринге дүүштүр, аңаа үндезилеп чорудар хүлээлгелиг.

Чугаалажып көрүүшкүнге онзагай рольду массалыг информацияның чепсектери ойнаар. Дискуссияларның чоруп турерын, янзы-бүрү санал-оналдарны эң долузу-биле көргүзер сорулга туруп турар. Мооң-биле холбаштыр ону чунүк-дээ мурнунда кижилерни, оларның санал-оналын, туружун дамчыштыр көргүзер. Тус черниң айтырыгларын хамы болгаш хей талалыг көргүспушаан, ону шиитпирлээриниң оруктарынче кичээнгейни мөөңнээр, чаа идеяларны болгаш туруштарны, чогаадыкчы бодалдарны калбаа-биле деткиир, публицистиг тодаргай чугаалы чорудар. Оон ажыда чамдыкта таварыжы бергилээр хөлүн эрттир далаш, элекке кылып эгелээр, ийиги чергенниң айтырыгларынче ийикпе азы амгы үеге көзүлдүр-ле боттуг эвес чүүлдерже хандыкшыыр чоруктар ажыл-керекке ажыктыг эвес.

Дискуссияларга ажыл-агый удуртукчулары идепкейлиг киржикир ужуруыг. Ындыг турбуже, оларда чүве ойзур, цехтерге, бригадаларга, ажылдаар черлерге ажылчы чоннар-биле ажык беседалардан коргар, харылзаанның кабинет стилинче чүткүүр фактылар ам-даа хөвөр эвес. Ажыл-керекти чажыт чугаалажып көөр болгаш шиитпирлээр ле эрткен, ол эгиттинмес дээрзим хандыр бодаар керек.

Партиямың XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегаттар сонгуулуру партия организацияларында колдуунда доозулган. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрүнге олар эң идепкейлиг киржикир, ажылчы чоннарның мурнунга, парлаганың арыннарынга боттарының үнелелдерин болгаш бодалдарын илергейлээр, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга киржикири-биле чоруп турга боттарының хүүда туружунуң болгаш аңаа берген чагыларының дугайын чугаалаарлар.

СЭКП ТК-ның Тезистерининң баазазынга чүртте калбарып турар бүгү улустуң дискуссязы — ол дээрге партияның чон-биле сүмележилгези-дир. Революстуг эде тургустуунуушкунну эчизинге чедирер хамы бодап кылган шиитпирни күлээп алыр органы партияның конференциязынга ол бээр.

(«Правданың» мурнуку чүүлү).

Коммунист дугайында чугаа

КИЖИНИҢ ИЗИ

Бескан изи балалбас кылдыр ажыктыг күш-ажылды кылып, Төрээн чүртүнүң чаартыгазы, чонунуң келир үезин дээш ак сеткилдиг ажылдап, чүрттеп чоруурлар бисте хей болгай. Күш-ажылдың хоочуну коммунист Виктор Даржаевич Эренчин ындыгларның бирээзин.

1928 чылдың частың башкы айының соолгу чартыы. Кудей-биле сымыраашкан куу-куу чалымнарлыг Берт-Дагның белинге чүрттээн кезек алдарының коданы карарып, өглөр чаны аз малгаш-биле шыптыңган. Ой-чиктерниң эрээн хардары дамыраптар болуп хүүлгаш, Теректиг-Хемге демин кадып агып чыткылаан. Частың ол чаагай үезинде Даржаа Чоодунуң ог-бүлезиинге ооп төрүттүнген. Өлебаштыг өгбелер алга келгеш:

— Бистиң аймакка база бир эр хинджитиг тел төрүттүнгендир. Оңу Эренчин деп адап алырдар, төлептиг кижи болзуң— джжип алган-йөрээгенер.

Хайыралыг аваазы элекке чок апаарга, он бир харлыңда-ла ол өскүс арткан. «Өскүзүнден өлбес, чоңу чоорганы деп аваазының чагыы оңу улам чалгынналдырган. Чедиги классты доосканының соонда ол Кызылдың башкы училищезинге кирериниң шыпталдаларын дужаагаш, ооң сургуулу апарган. Бүдүштүг, «чытпан хой тургуспас», эртем-биилиг дээш сундулуг оолга өөредилгениң дөрт чылы биидиртпейн эрткен.

Кожуунның улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган Думбуу тускай ортумак эртеминиг башкының дипломун көрүп олуры:

— Башкы училищезин эки демдектер-биле доосканың дээш байыр чедирейн. Башкылар бисте чедишпес, эки болган-дыр. Районнуң кайы школазынче баар күзелдиг сең? — деп айтырган.

Перуң эвес аныяк кижи:

— Кайызынче-даа барып болур мен. Ынчалза-даа Чыргаландың школазы болза улам таварымчалыг иймек — дээн.

Виктор Эренчин бодунуң башкы ажылының баштайгы базымнарын Чыргаландың школазынга эгелээн. Теория талазы-биле чепсегленze даа, практика чон аныяк башкыга баштай берге болган. Өөренимчин бүрүзүнүң ажыл-чанын ажгы-ангы. Коллега чүве — бичии кижи бүрүзүнүң түс-туста сагыш-сеткилин башкы кижи билген турары чугула. Аныяк башкы ол бүгүнү чоорту биилип ап, арга-дүржүлганы хоочуннардан өөренип, чүтүлдүүн көргүзе берген. Бичеоол Дупшуң Адыя Маскыр олар ышкаш хоочуннар өңөө улуг дузаны көргүзүп, арга-дүржүлгазын дамчыдып, дузалаанын ол ам-даа сактып олурар. Ук хоочуннар амгы үеде персоналдыг пенсионерлер, Тыва АССР-ниң школаларының өлдөрлүг башкызы, Улус өөредилгезиниң тергиин бедик атты эдилзеп чорууртлар.

Виктор Даржаевичиниң амыдыралында бир уттундурбас болуушкун — үжен дөрт чыл бурунгаар партия кежигүнүге киргеми. Коммунист башкы бодунуң шилип алганы дыкчы бодалдарны калбаа-биле деткиир, публицистиг тодаргай чугаалы чорудар. Оон ажыда чамдыкта таваржы бергилээр хөлүн эрттир далаш, элекке кылып эгелээр, ийиги чергенниң айтырыгларынче ийикпе азы амгы үеге көзүлдүр-ле боттуг эвес чүүлдерже хандыкшыыр чоруктар ажыл-керекке ажыктыг эвес.

Дискуссияларга ажыл-агый удуртукчулары идепкейлиг киржикир ужуруыг. Ындыг турбуже, оларда чүве ойзур, цехтерге, бригадаларга, ажылдаар черлерге ажылчы чоннар-биле ажык беседалардан коргар, харылзаанның кабинет стилинче чүткүүр фактылар ам-даа хөвөр эвес. Ажыл-керекти чажыт чугаалажып көөр болгаш шиитпирлээр ле эрткен, ол эгиттинмес дээрзим хандыр бодаар керек.

Партиямың XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегаттар сонгуулуру партия организацияларында колдуунда доозулган. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрүнге олар эң идепкейлиг киржикир, ажылчы чоннарның мурнунга, парлаганың арыннарынга боттарының үнелелдерин болгаш бодалдарын илергейлээр, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга киржикири-биле чоруп турга боттарының хүүда туружунуң болгаш аңаа берген чагыларының дугайын чугаалаарлар.

СЭКП ТК-ның Тезистерининң баазазынга чүртте калбарып турар бүгү улустуң дискуссязы — ол дээрге партияның чон-биле сүмележилгези-дир. Революстуг эде тургустуунуушкунну эчизинге чедирер хамы бодап кылган шиитпирни күлээп алыр органы партияның конференциязынга ол бээр.

(«Правданың» мурнуку чүүлү).

Коммунист дугайында чугаа

КИЖИНИҢ ИЗИ

Бескан изи балалбас кылдыр ажыктыг күш-ажылды кылып, Төрээн чүртүнүң чаартыгазы, чонунуң келир үезин дээш ак сеткилдиг ажылдап, чүрттеп чоруурлар бисте хей болгай. Күш-ажылдың хоочуну коммунист Виктор Даржаевич Эренчин ындыгларның бирээзин.

1928 чылдың частың башкы айының соолгу чартыы. Кудей-биле сымыраашкан куу-куу чалымнарлыг Берт-Дагның белинге чүрттээн кезек алдарының коданы карарып, өглөр чаны аз малгаш-биле шыптыңган. Ой-чиктерниң эрээн хардары дамыраптар болуп хүүлгаш, Теректиг-Хемге демин кадып агып чыткылаан. Частың ол чаагай үезинде Даржаа Чоодунуң ог-бүлезиинге ооп төрүттүнген. Өлебаштыг өгбелер аалга келгеш:

— Бистиң аймакка база бир эр хинджитиг тел төрүттүнгендир. Оңу Эренчин деп адап алырдар, төлептиг кижи болзуң— джжип алган-йөрээгенер.

Хайыралыг аваазы элекке чок апаарга, он бир харлыңда-ла ол өскүс арткан. «Өскүзүнден өлбес, чоңу чоорганы деп аваазының чагыы оңу улам чалгынналдырган. Чедиги классты доосканының соонда ол Кызылдың башкы училищезинге кирериниң шыпталдаларын дужаагаш, ооң сургуулу апарган. Бүдүштүг, «чытпан хой тургуспас», эртем-биилиг дээш сундулуг оолга өөредилгениң дөрт чылы биидиртпейн эрткен.

Кожуунның улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи турган Думбуу тускай ортумак эртеминиг башкының дипломун көрүп олуры:

— Башкы училищезин эки демдектер-биле доосканың дээш байыр чедирейн. Башкылар бисте чедишпес, эки болган-дыр. Районнуң кайы школазынче баар күзелдиг сең? — деп айтырган.

Перуң эвес аныяк кижи:

— Кайызынче-даа барып болур мен. Ынчалза-даа Чыргаландың школазы болза улам таварымчалыг иймек — дээн.

Виктор Эренчин бодунуң башкы ажылының баштайгы базымнарын Чыргаландың школазынга эгелээн. Теория талазы-биле чепсегленze даа, практика чон аныяк башкыга баштай берге болган. Өөренимчин бүрүзүнүң ажыл-чанын ажгы-ангы. Коллега чүве — бичии кижи бүрүзүнүң түс-туста сагыш-сеткилин башкы кижи билген турары чугула. Аныяк башкы ол бүгүнү чоорту биилип ап, арга-дүржүлганы хоочуннардан өөренип, чүтүлдүүн көргүзе берген. Бичеоол Дупшуң Адыя Маскыр олар ышкаш хоочуннар өңөө улуг дузаны көргүзүп, арга-дүржүлгазын дамчыдып, дузалаанын ол ам-даа сактып олурар. Ук хоочуннар амгы үеде персоналдыг пенсионерлер, Тыва АССР-ниң школаларының өлдөрлүг башкызы, Улус өөредилгезиниң тергиин бедик атты эдилзеп чорууртлар.

Виктор Даржаевичиниң амыдыралында бир уттундурбас болуушкун — үжен дөрт чыл бурунгаар партия кежигүнүге киргеми. Коммунист башкы бодунуң шилип алганы дыкчы бодалдарны калбаа-биле деткиир, публицистиг тодаргай чугаалы чорудар. Оон ажыда чамдыкта таваржы бергилээр хөлүн эрттир далаш, элекке кылып эгелээр, ийиги чергенниң айтырыгларынче ийикпе азы амгы үеге көзүлдүр-ле боттуг эвес чүүлдерже хандыкшыыр чоруктар ажыл-керекке ажыктыг эвес.

Дискуссияларга ажыл-агый удуртукчулары идепкейлиг киржикир ужуруыг. Ындыг турбуже, оларда чүве ойзур, цехтерге, бригадаларга, ажылдаар черлерге ажылчы чоннар-биле ажык беседалардан коргар, харылзаанның кабинет стилинче чүткүүр фактылар ам-даа хөвөр эвес. Ажыл-керекти чажыт чугаалажып көөр болгаш шиитпирлээр ле эрткен, ол эгиттинмес дээрзим хандыр бодаар керек.

Партиямың XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегаттар сонгуулуру партия организацияларында колдуунда доозулган. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып көөрүнге олар эң идепкейлиг киржикир, ажылчы чоннарның мурнунга, парлаганың арыннарынга боттарының үнелелдерин болгаш бодалдарын илергейлээр, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга киржикири-биле чоруп турга боттарының хүүда туружунуң болгаш аңаа берген чагыларының дугайын чугаалаарлар.

СЭКП ТК-ның Тезистерининң баазазынга чүртте калбарып турар бүгү улустуң дискуссязы — ол дээрге партияның чон-биле сүмележилгези-дир. Революстуг эде тургустуунуушкунну эчизинге чедирер хамы бодап кылган шиитпирни күлээп алыр органы партияның конференциязынга ол бээр.

(«Правданың» мурнуку чүүлү).

ӨШКҮ ӨЗҮГЕН МАЛ

Өшку мал «Барлык» совхозка тей оруглаңы кирип турер. Ынчангаш өшку кадарчыларының амыдырал-чурталгазын эжиндер, ол малды өстүрер сорулганы сайган. Бо чылдың эгезинде ол адырга малчынарны ог-бүле керээзинче киргеп. Чаа арганың дугайын өөредип тайылбырлап турар. Өшку коданнарында кажаалаарны колдуунда чаартканын. Бо чылын ийи малчыкка базыынарны түзер. Төрүүр өшкү коданнарын совхозтуң харыысалгалыг ажылдакчыларына, түскай эртемгиҥерге быжыглаан.

Совхозта ам өшкүнүң төрүүру адактелген. Кыргылдаяа доозулган.

Эвээш чаргыдалды үндүрөш, хей оруглаңы алырыгга эптиг бо малды ажаал өстүрөринге улуг үүлүн киирип чоруур малчынарның бирээзи Руза Борашовна Хомушку. Ол уругну тарээш, кижизиткен Маадыр-ие Уругларының аразы чок болгандан бээр 5 чыл болуп турар. Ынча а-даа Руза Борашовна кадарын чоргаар малын дужаавээн. Пенсиялаш, ийи чыл болгаш-даа, малчынар ажылдавышаан. Бо фактылар чүүү чүгээлер турарыл?

Кадарчының коданында 230 өшкү колдуунда төрүлкен, ыяш-талу малды.

— Бо чылын эки болуп-тур. Аналарда аарыг, хораачы чок, өшкүлөрниң эминиҥ суду хелчок, чамдыызын сээп тур бис—деп, Руза Борашовна тайылбырлады.

Малчының ажылында чаа чүүл чүү барыл? Өг-бүле керээзинче киргеп. Бештай чаа доллурарда үжү-бажын биилбейн турган, оон өөренип алкан. Совхозту таварымчалыг чүүлдерни тургузуп берип турар Электрини киирген, аналарга борбаланды база суланы берип турар.

Бо чылын 100 өшкүден 87 аналыы, бир өшкүден 800 грамм дүктү кыргыыр түлээзегизин ажыр чүүсеңдиҥге малчын бүтүреди. Хенде-лекге чоруп турган, аныяктарның телээзи Хевек-оол Хүлер-оол-биле үжүрежип, оон ажыл-ижи-биле танышкар аргалыг болдум. Малчын кижиниң оглу чорду. Онгу классты дооскан соонда шөрүг алба-ны эрттиргеш, оон аваазы-биле ында кадыы өшкү кадарган, совхозтуң зооветспециалистери ам-даа эскерип турар. Өске малчыннарда байдал эки турда, чаңгыс ында мал чүге чудал, хораа турарыл? Оон черле түүнел үндүрер, бо кижиниң ажылдап турарын специалистер бөрүп сайгарып көөр болза эки.

Хевек-оолдуң хожазы —оон назы-дар база стаж-дээ талазы-биле улуг Сайныт Ашаа-оол чурттап, ажылдап турар. Кадарган өшкүзүнүң бөш саны база эвээш—180. Дузалакчы кадарчыныыр, сакманчылыг. Оң хиреде оон коргузуг лат. Өшкүлерни аре салып, аналарны хораа турар. Оон чылдагаанын кадарчы өшкүже чаа кеар чорду. «Өске кадарчыдан күзүн түлээп алган мен, арган өшкү чораан»—деп-даа тайылбырлады. Бодуң харыысалга чок, ажыл-агыйжы эвес кижи дээрзин хожалары, совхозтуң зооветспециалистери ам-даа эскерип турар. Өске малчыннарда байдал эки турда, чаңгыс ында мал чүге чудал, хораа турарыл? Оон черле түүнел үндүрер, бо кижиниң ажылдап турарын специалистер бөрүп сайгарып көөр болза эки.

Хевек-оол Хүлер-оолду партия кежигүнүнүң кандидадыкка мырыңай чаа түлээп алган. Оон черле ажыл-ишчин, өзүлүг малчын үнер деп, чаңгыс чер-чурттуглары санал турар

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязында

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛЫРЫН СҮМЕЛЭЭН

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Кадык чамгелел, социал хандырылга болгаш спорт талазы-биле доктаамал комиссиязының туралы болган.

Күш-культура болгаш спорттуң моон соңгаар сайзыредыр дугайында Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Н. А. Авдеевтиң илеткелин ажаа дыңнап чугаалашкан.

«1987 — 1990 чылдарда Тыва АССР-ниң чонунуң кадыкшылы» деп комплекстиг программаның хемчеглерин күүседир талазы-биле Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди күш-культура болгаш спорттуң масселыг болдуварын болдунуп хуралдарынга чугаалажып турган. Эрткен чылдың деңнелиниң спорттуң массалыг болдуварын-биле чорудуп турар хемчегли эскен. Районнарда спорт комитеттерине практиктиг дузаларны кергүзүп турары ажыглын.

Ындыг-дээ болза комплекстиг программаны күүседиринде четпестер барын доктаамал комиссияның туралынга демдеглээн. Күш-культура болгаш спорттуң сайзыредыр, ону массалыг болдурар, улус депутаттарының чер-чер Соведтериниң күүскомнары-биле, республиканың министерстволары, ведомстволары, ВЛКСМ обкому райкомнары-биле харылзааны четпес тудуп турар. Спорттуң күркомитединиң удуртукчулары, совхозтарда, организацияларда, бүдүрүлгелерде спорт харылзал турар инструкторлар спорт-кадыкшылга клубтарының, секцияларның ажылынче эвээш кичээнгейни салып турар. «Кадыкшылга» клубтарының ажы-ажгы белүктеринге эрткен чылын 620 кижини хаара тударын планнаан турган болза, херек кырында 660, спорттуң еске-дээ секцияларынга эвээш кижилер хаара туттунган. «Кадыкшылга» клубтарынга ап чорудар хемчеглерниң талазы-биле чонну хаара тудар планы күүсеттинмээн. «Мелиоратор» болгаш еске-дээ эки ажылдыг клубтарның арга-дуржулгазын непередир талазы-биле четпес кичээнгейни салып келгенин демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың октябрь 31-де үндурген № 317 доктаалын чедир күүсетпээн, ылангыя спорттуң бөдүүн түдугларын, шелдерин, дериглелерин тударын чүгле 30 хуу «үүсеткен.

Күш-культура талазы-биле кадрлар айтырыы нарын байдалда. Ажылдап турар кадрларның 50 хуузу спорт болгаш күш-культура талазы-биле тускай эртем чок болуп турар. 550 ажылданчыларның 23 хуузу дээди, 26.7 хуузу ортумак тускай эртемниглер. 1987 чылда республиканың районнарында спорт комитединиң даргаларының 7 кижи солуушкан, а Таңды районда ам-дээ кижи чок. Ажылагыйлар чаа аргажа шилчээни-биле холбаштыр республиканың совхозтарындан 27 спорт инструкторларын кызырган. Оларны күш-культура болгаш спорттуң моон соңгаар сайзыредырынга ажылдарын чүгүлә деп хуралдан демдеглээн.

Күш-культура кадрларын бедетккээр ажыл—чүгүлә айтырыгларның бирээзин, 1975 чылда Кызылдың педучилищезинге күш-культура салбырын харган сөөлүнде. күш-культура ажылданчыларының сан составы кызырылган. Ам бо үеде күш-культура ажылданчыларының 37 хуузун оя доозукчулар тургузуп турар. 1989 чылда училищеге 30 кижите оя салбырны ажыдарын планнап турар.

Районнарда иниге билиг школаларынга күш-культура ничээлдеринге ээренникчилерни белеткен турары кошкак. Республикадан дешкаар конкурс чок 20 кижини ээредиргеп, ооң күүсеттинмээн. Ындыг-дээ болза комплекстиг программаны күүседиринде четпестер барын доктаамал комиссияның туралынга демдеглээн. Күш-культура болгаш спорттуң сайзыредыр, ону массалыг болдурар, улус депутаттарының чер-чер Соведтериниң күүскомнары-биле, республиканың министерстволары, ведомстволары, ВЛКСМ обкому райкомнары-биле харылзааны четпес тудуп турар. Спорттуң күркомитединиң удуртукчулары, совхозтарда, организацияларда, бүдүрүлгелерде спорт харылзал турар инструкторлар спорт-кадыкшылга клубтарының, секцияларның ажылынче эвээш кичээнгейни салып турар. «Кадыкшылга» клубтарының ажы-ажгы белүктеринге эрткен чылын 620 кижини хаара тударын планнаан турган болза, херек кырында 660, спорттуң еске-дээ секцияларынга эвээш кижилер хаара туттунган. «Кадыкшылга» клубтарынга ап чорудар хемчеглерниң талазы-биле чонну хаара тудар планы күүсеттинмээн. «Мелиоратор» болгаш еске-дээ эки ажылдыг клубтарның арга-дуржулгазын непередир талазы-биле четпес кичээнгейни салып келгенин демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың октябрь 31-де үндурген № 317 доктаалын чедир күүсеттээн, ылангыя спорттуң бөдүүн түдугларын, шелдерин, дериглелерин тударын чүгле 30 хуу «үүсеткен.

Күш-культура талазы-биле кадрлар айтырыы нарын байдалда. Ажылдап турар кадрларның 50 хуузу спорт болгаш күш-культура талазы-биле тускай эртем чок болуп турар. 550 ажылданчыларның 23 хуузу дээди, 26.7 хуузу ортумак тускай эртемниглер. 1987 чылда республиканың районнарында спорт комитединиң даргаларының 7 кижи солуушкан, а Таңды районда ам-дээ кижи чок. Ажылагыйлар чаа аргажа шилчээни-биле холбаштыр республиканың совхозтарындан 27 спорт инструкторларын кызырган. Оларны күш-культура болгаш спорттуң моон соңгаар сайзыредырынга ажылдарын чүгүлә деп хуралдан демдеглээн.

Күш-культура кадрларын бедетккээр ажыл—чүгүлә айтырыгларның бирээзин, 1975 чылда Кызылдың педучилищезинге күш-культура салбырын харган сөөлүнде. күш-культура ажылданчыларының сан составы кызырылган. Ам бо үеде күш-культура ажылданчыларының 37 хуузун оя доозукчулар тургузуп турар. 1989 чылда училищеге 30 кижите оя салбырны ажыдарын планнап турар.

Районнарда иниге билиг школаларынга күш-культура ничээлдеринге ээренникчилерни белеткен турары кошкак. Республикадан дешкаар конкурс чок 20 кижини ээредиргеп, ооң күүсеттинмээн.

Республикада чаңгыс-дээ райондан, совхозтан, будүрүлгеден күш-культура институдунда стипендиат кылдыр ээренип турардан чок. Ынчангаш спорттуң күркомитеди улус делүттээрынын райхоорыүүскомнары-биле кадыг кадрлар белетккээр айтырыгларже чогуур хемчеглерни алырын хуралдан айтыкан.

Республикада спорттуң материал-техниктиг базазы кошкак. Чадаана, Туран хоорайларда, Бай Хаак, Хандагайты суурларда спорт залдары чок. Ынчангаш амгы үениң негелдезин хандырып шыдаваан турарын комиссияның хуралдакан демдеглээн.

Айыттынган четпестерни эдер талазы-биле сүмелерни хүдээп аяан болгаш чер-чер Советтерниң сессияларынга, күүском болгаш доктаамал комиссия хуралдарынга күш-культура болгаш спорт ажылын моон соңгаар сайзыредыр дугайында чугаалажып, тускай ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылып, ооң күүсеттинмээн чедип алырын доктаамал комиссияның туралы сүмелээн, тускай шинтпирни хүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ЧАГАА, ХОМУДАЛДАРНЫ КИЧЭЭНГЕЙЛИГ КӨӨР

Хамаатыларның билдиришкиннерин, хомудалдарын улус депутаттарының Бии-Хем район болгаш чер-чер Советтеринде, ажыл-агый органнарында канчаар көрүп турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга чугаалашкан.

Хамаатыларның дилегларин болгаш хомудалдарын эвээш бижимел-биле киирген дилегларин, саналдары чугула дээрзин районнуң совет болгаш ажыл-агый органнары ам-дээ чедир билбейн турар дээрзин хуралга айыткан. Киргеп дилегларни сайгарып көөрге, районнуң удуртулгазының айтырыгларына куду деңнелге шинтпирлеп, чамдыкта ёзу барымдаалап, районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларынга биндиглиг эвес боол турарынга илдерээн дилегларни сайгарбас, четпестерни чайладырының хемчеглерин албас чорудар бар. Ол шыкаш чурттаага бажыңы, школа назыны четпээн үүлгар албан черлеринге орун бээрин дилээн чагаалар база хой.

1986—1987 чылдарда чаңгыс-дээ удуртукчуну чоннуң дилеглери-биле канчаар ажылдап турарын сессияларга, күүском хуралдарынга дыңнап көрбээн, республика солуннарында шүүмчүлелдерин чугаалажыпаан. Ындыг чорудуң түңнелинде Аржаан болгаш Өөк сүүлларны чаагайжыдарын, «Кызыл тараачыны» совхозтуң малчыннарының үүлгар садын тудуп бээрин дилээн айтырыглар үр үеде шинтпирлеттинмээн. Садыгның болгаш инитинин чемненилге черлерининг ажылын экижидери-биле холбаштыр киргеп саналдар күүсеттинмейн турар.

Ындыг гоомча чон чорудуун үүлүүндан чамдык замаатылар дилеглерин республика органнарынче киирер үүлүрге таваржып турар.

Ол бүүдүү барымдаалап көргөш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиуму хамаатыларны хуу айтырыг талазы-биле хүдээп алырының херек эмгелелинн чүрүмчүдарын, оларны чогуур үезинде киирүн, бо талазы-биле ажылды квартал санында сайгарарын, районда будүрүлгелерниң, организацияларның, албан черлериниң удуртукчуларының отчеттарын үргүлчү дыңнаарын улус депутаттарының район Совединин күүскомунга даскан. Хамаатыларны хүлээп алыр талазы-биле ажыл ээзи удуртукчуларга, ведомстволарга, хоорайкүүскомнарга даскан.

Ол соруктарны боттандырары-биле артынчыларны болгаш будүрүлгеге ажыглаарынга тоорышпас материалдарны садары-биле ССРЭ-ниң Күрхандырылгазының Тыва девискээр эргелеринге —бир, «Тудуг кезектери» комбинатка — бир, Ак-Довуракка, Шагаан-Арыгга, Іуранга, Хөөү-Аксы суурга бир-бир магазиннерни 1938—1989 чылдарда ажыдарын даскан.

Будүрүлгелерниң чонга садып турар артынчыларын, ол ышкаш чурттакчыларга көргүзүп турар аске-дээ ажыдузаны план телевидениин тургузуп тургаш барымдаалаарын Тыва АССР-ниң Күрпланынга, министерстволарга болгаш ведомстволарга даскан. Ол-да бараанналарны садар талазы-биле республика, хоорай болгаш район ярмаркаларын организастаар, делегелгелерни кылыр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга аске-дээ айтырыгларны чугаалажып, Онг Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков эрттиргем.

ДЕҢНЕП, ДЕҢЗИЛЕП КӨРЭЭЛИ

«Шын» солумнуң арыннарында хойну кажан терүдериниң дугайында малчыннар боттары база специалистер-дээ саналдаларын киирип турар-дыр. Бистиң совхозтуң малчыннары база-ла хойну эрте олдадыры ажыктыг деп санап турарлар. Ынчан хураганнар улуг, шыырак, кадын болур, ынчангаш оларны эрте ажыглап үзүп болур. А күзүн деңзимзи шыырак алаар. Бо дээрге ажылдың бир талазыдыр. Ам ооң бир талазын көрээлинер: эрте терүдерге мал чеми кайы хире үнер-дир. саналары безин берге. Кыштадыр нажа одаар-дыр бис, одакчыга база төлээр, хомур-даш, көржең база хой үнер

Бөгүн—Делегейниң уруглар камгалалыныңъ хүнү

БУЯННЫГ ХҮННҮҢ ЙӨРЭЭЛИ

Уруглар камгалалыныңъ хүнүв бо чылын Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязыныңъ бүдүүзүнде демдеглеп эртгирип турар. Чуртуң амыдыралында улуг хемчеллиг өскерлиишкиннер эде тургустунуушкунныңъ тайлымы-биле улам көскү, илден апар чыдар, экономиканыңъ чаартылгалары ханылаан, демократия болгаш ажык-чарлыг чорук чаа туруштарны чаалап алган. Эде тургустунуушкуннуң чогум-на шимчедикчизи апарган кооперастаашкын калбарып эгелээн. Кооперация дугайында Ленинниң идеяларын амгы үениң амыдыралы-биле холбаштырар, оларны нинтиледе амгы чаартылгаларның мөөнниттинген дүржулгазы-биле таарыштыр ажыглаар сорулгалар чоннуң мурнунда тургустунган.

Ам совет өг-бүле бүрүзүнге, мырынай совет кижи бүрүзүнге шуут хамааржыр айтырыгларны Советтериниң сессиилеринге чугаалажып турар апарган: чуртталга бажыңнары-биле чонну бүрүн хандырар, социал, культура-амыдырал түдүгларының хемчээлин улгаттырар талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының ажылын ёзулуг үре-түнелдиг болдурары, кырганнарның пенсия хандырылгазын экижидери, не-чаштарның чуртталгазын, кадыын камгалаары, өредилгениң шынарын бедидери, өртем болгаш ажылчын мерглежил чедип алырының аргаларын сайзырангайжыдары дээш аске-даа чугула, боттуг айтырыглар оларның кичээнгейинде кол черни эдлей берген. 2000 чылга чедир совет өг-бүле бүрүзүн түскай квартира азы бажың-биле хандырар сорулганы СЭКП-ниң XXVII съезжизи чурттуң мурнунга тургускан. Ол тодаргай болгаш эң чугула сорулганы күүседири бистиң салгакчыларывыстың, ажы-төлдеривистиң аас-кежиинге бараан болур.

Не-чаштың амыдыралын экижидери, чуртталгазын таарымчалыг болдурары, кадыын камгалаары, өредилгезинин шынарын бедидери, күш-ажылының чогумчалыг байдалдарын хандырары Совет эрге-чагырганың 70 чылдарының дургузунда бүгү улустуң кичээнгей-хайгааралынга турган болгаш ол талазы-биле бистиң чеченишкиннеривис маргыш чок көскү. 1944 чылда бүгү республикага чугле чангыс ортумак тыва школа турганын, оон үстүкү классчыга 7 өреникчи арткан, өөрүүр 6—7 класстарны доозкаш, тур сургуулдарга өөренгеш, башкылап, санакчылап чоргулай барганын сактып көрейн. Ам школдар район санында, совхоз бүрүзүнде. Ясли-садтар хоорай, суурларда чангыс эвес. Шуугай самбыралар ам уттуидурган — шугумнуг кыдыраштар, шугум чок альбомнар оларны солаан. Кызыл хоорайның бир микрорайонунга энир чылын кончуг чараш уруглар сады ажыглалга кирди. Оон чанында туттунуп турар хүрең, туйбу школага бо күзүн сургууллар өөрени бээр. Оларны Москваның түдүгжүлары шефтеп кылып турар. Түдүгжүларның эрес-шалып ажылдап турарын көргеш, бистиң өөренип турган школавыс, амгы обком болгаш почта бажыңнары база-ла совет түдүгжүларының тыва улуска белээ чүве ййин дээрзин сактып, интернационалчы найыралдың ачызыг күжүн болап кээр-дир мен. Ынчангаш чалыы салгакчыларны, чаш ажы-төлүвүстү патриотизмге, интернационализмге, улустарының найыралын хүндүлеериниг болгаш оларны херек кырында сагып, ажыл-херээнге, демиселиниг боттандырып билир кылдыр кижизидер дээш, амыдыралдың хөнзиг-даа бол, боттуг чижектеринин үлегери улуг ужур-дузалыг болуру кижиниң бодалынга чайгаар-ла төрүттүнүп кээр.

Чаш, хеймер-болгаш эрээди назылыг уругларны доруктуруп, кижизидери, оларның кадыы болгаш келир үези—хой напионал совет улустарның чингине херээ апаргаш школ реформазын боттандырып эгелээнинден, чаш азы хөй уругларыг иелерге деткимченин калбарганындан. Совет уруглар фондузун тургусканыңдан тодаргай. Ынчалза-даа ол дээрге бо бүгүдеге аза-иелериниң, дөргүл-төрелериниң үүргечүктешкизи чингээн, оларның харыысалгазы сударааи дээни ол эвес. Харын школаларга, уруглар бажыңнарынга, ясли-садтарга аза-иелериниң дузазы, деткимчези улам улгадыр ужурлуг.

«Кадык, узун назылыг төл—кадык аза-неден төрүттүнер» деп, чогаалчы Леонид Максимович Леоновтуң А. М. Горький аттыг Литература институдунуң сургуулдарынга чагыын үнүйн чоруур мен. Мында эки чогаал бижиринин дугайын чугаалаан-даа болза, өөртен кижи толунук аас-кежии оок аза-иезиниң кадыындан — зарып-аржывалыындан, ажы-чанының чараш чазагайындан, сеткилиниң буянныындан, ажы-ишке сүндүдүүндан дөрт хамааржыр-дыр эвеспе деп түнелдиг үндүрери болеи.

Уруглар камгалалыныңъ хүнүнде силерге ынчангаш казыкшылыг күзедивис, эргим уруг-дарыг болгаш аза-иелер!

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

ЁЗУЛУГ КИЖИ КЫЛДЫР

Республиканың школа назыны четпээн уруглар салгарында уруглар аналары, ачалары ажылдап турда, сагыш амыр өзүп, доругүн тураглар. Бичиилерге ыяда бүгү-ле таарымчалыг байдалдар тургустунган. Кижизидикчи башкылар чаштарны ырлаарынга, танцылаарынга база өөредип турар. Ада-иелер уругларының белеткеп алган концертин коичуг сонуургап, чаштап, өөрүп көөрлер.

Тывавыста шуутү 153 школа бар. Оларда оолдар, уругларны — келир үениң салгакчыларын ажылынга бердингеп, уругларга ынак, быжыг билиглиг, чогаадыкчы болгаш чаартыкчы күзел-чүткүлдүг башкылар башкылап турарлар.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга уругларның эстетиктиг кижизидилгезинче чогуур кичээнгейния угландырарын айыткан. Бистиң республикада уругларның ураи чүүл, хореография, музыка школалары ажылдап турар. Республиканың ураи чүүл школазы тургустунга-да 10 чыл болганын чоокта чаа демдеглеп эртиргеи. Школаның өөреникчилери чайгы үеде пионер лагеринге дыштанырлар, а чамдыктары боттарының сонуургалының аайы-биле чүрттеи турар черимде будуруглеге черимге ажылдаарлар.

Профобјединениң чанында уругларның «Өөрүшкү» ансамблининиң киржикчилерин боттарының чараш оюн-көргүзүглери-биле көргүкчүлерин бо-ла өөртүрлер.

Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне өскүс уругларны болгаш ада-иезинии хайгааралы чок арткан уругларны өөредип, кижизидериниче болгаш оларның материалдыг хандырылгазыныче улуг сагыш салымышкынны угландырып турар. В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбыры бо чылдың февральда тургустунган. Оон 70701 агар салыныче бо хүнүерге чедир 22122 рубль шилчиттинген. Уруглар фондузунуң бол сорулгазы — өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан база инвалид уругларга бүгү талалыг дузаны көргүзери болур. Тывада интернат алдан черлериниң саны 11. Оларда 1,2 муң уруглар өөренип турар. Кызылдың школа-интернатында республиканың анагы-аногы будунларындан келген уруглар чангыс өг-бүленин уругларыг дег ап-найыралыг чүрттеп, өөренип туралар.

Л. МОНГУШ.

Уругларывыстың хандыг кижи боор үезеи, амыдыралдың делгем оруунче хандыг, белеткелдиг киреги — одарның келир үези улуг улустаи, ада-иелерден кол хамааржыр. Уругларывыс угаанныг, өртем-билиглиг, культурлуг, эки мөзү-шынарлыг ёзулуг кижи кылдыр үзеи, ынчаар биижизидер бис.

Онаар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ШИЛГИ БУДУК БАР БЕ?

Мээи Кызылдың № 2 школазының эге классчарында өөренип турар уругларымның «үүлгетпесе чүвээи чок. Бир көөрге, асфальтыте чурук чуруурунуң маргылдаазынга киришкен, бирде «Хүреш» стадионга ураи чүүл көрүлдезинге танцылаан, чамдыкта чурук тырттырган-даа турарлар. Ном номчаеш, аразында таймылбырлажыр чамдыкта маргыжа-даа бээрлер. Будуу дыннап орарга, чугаазы бичиизиндеи бээр дыка хөктүг, сагыжымга артып калганы бо:

— Июнь 1—Уруглар хүнү болдур ийин, уругларым.

— Уруглар хүнү че! А улуг улус ынчан наичап баарыл?

Кыш. Соогу ажок. Хүн дурту кысыалаан. Вика олурган:

— Авай, чайын хүн он шак ве чедир көстүп турар шикажыгай, а кыжын алды шөйтеве чок. Докташ эрте чаа бергени ол-дур ээ!

Көдээде кырган-ачазының Сылдыс-Шокар ъдын чуруп алган. Вика айтырды:

— Авай, шилги будук канды боор чүвээ?

— Шилги будук турбас-тыр ийин, уруум.

— Ынчаарга шокар будук кайыл?

Номга эрте-бурунгу бир амытанның сайгыдының чуруу чораан. Оок ооргазының болган мойнуның сөөктери ылчырбе сагышка кирер. Вика көрүп олуруп-олуруп:

— Авай, бо амытанны көрем, аар ылчырбеге ыргайтыр бастырып алган.

Сайзуу СОЯН.
Кызыл хоорай.

ТАНЯ

Ленинградчы пионер Савичевага

Дерзки фашист бүзээлелдиң
Дээрбээн чаза таварыпкан
Башкы Ленин хоорайының
Мээдырлеры чаштар-даа бар.
«Амыдырал оруу»-биле
Амыстыны бээрлеттинген
Бир чүс дерген толдуң чүгле
Бирги Майның тосту көрбээн...

Аңы, утба, кырган-ава,
Ада-не — тос баш буле
Аштан хегнап бүрүлгенин
Арган, чаш хөл мулдурлап кээн:
«Савичевтер шупту өлду,
Чангыс Таня артып калдымы.
Күжүр оны бижээн соонда,
Күжү төнгеш, ур-даа болбаан...
Нүүрү арыг совет чаштың

Нүгүл чоя хүн демдеглеп
Нюрибергке ногаандыкты
Нүүртеп, торгеп, ялалашкан.
Пискарев хевр чыдынында,
Ладогада тураскаавлда
Ажыткан чаа планетада
Пионерниң ады — мөңге!

Салчак МОЛДУРГА.

Аныяк мөгелерге сүме

АЛДЫ АРГАЛЫГ БОЛУР

Национал хүреш тыва улустуң төөгүзүнде эң солуун сюжетиг болгаш ам-даа levээр арткан. Хүреш үезинде мөгелерниң чамдыг аргаларын ажыглап турарын, эр, хөрээжен-даа, кыргаи, чалыы-даа чөрүкчүлер аажок сонуургаар. Байыр-наадым болган үеперде оок бир онза чөрүштүг чүүлү, мөгелерниң чараш девиири, оларның шалыпкын, кашпагай хүремнери болгаш ажыглаар аргалары болур. Ол бүгү чүүлдерниң кол сүмелекчилерн мөге салыкчылары.

Амгы үеде хүрежип турар оолдарны көөрге, кол-ле аргазы бүттеер. Ол дээрге хостуг хүрештен дорту-биле үндезилеп алганы-дыр. Тыва хүрешке бүттеары дээрге-ле наш ышы болур.

Шаанда хоочун дээн мөгеер бо аргаиы дерт ышы ажыглаар турган. Бирээде, сегиржил алырыига белеи турар үеде хемертеи кире таләеш, бүттеар. Оиу куду кирер дээр. Ол аргаиы бежеи чылдарның төнчүзүнде алдан чылдарның эгезинде Улуг-Хемниң мөгези Кек Тог коичуг ажыглап чораан. Ийиде, эгин шудаандан сегиржил алгаш хүрежип тура, удурланыкчызын бодунче шеле тыртып эккелгеш, бир холу-биле белдырындан алгаш, эгин шудаанда холу-биле ойтур идер. Ол аргаиы ам «Шамбалыго совхозта ажылдап чоруур мөге Додоо Куулар коичуг эки билир. Ууте, сегиржил алырыдан арай дидиимейн турар үеде бирээзи онаашаш холундан алгаш шеле тыртканда, бүттеар. Дөрттеи, чыыра тыртып хүрежип турган бүттеан мөге, дөмөктиг дашты талазындан түткеш, дедирлендир чүгүртүп идип чораан ужурар. Бир эвес бүттеткен мөгениң буду бүттеан мөгениң бүттарының иштики талазындан ушкуумас болза, дөмөзээи ийи холу-биле кыспантаан. Бүгү мөге-бодун кодуруп эккээр, азы дедирлендир чүгүртүп идер, бир болза чаа түдер дээш эске-даа аргаларны хереглээр.

Оон ажыда, тыва хүреште аргалар-ла хөй. Ол аргаларны амгы үениң аныяктары шуут ажыглавайн турар. Оок колконун мөңее бижип тевыштырайн: шелер, тевер, чаа долгаар, катай кагар, иштинден суккаш атпаар, ишкээр өндөрер, чем баштаар, бөөлдээр, дергээлээр, дискеч азы довук түдеры, хейбиле ужурары, сый мунары дээн ышкаш аргаларны барык ажыглавайн турар.

Тыва хүрештиң дүрүм-саавыры турбаан-даа болза, тесгүдеи бээр чөчүл болган чурумнарны коичуг сагып, бөрымдаапап чораан. Мөгелерниң санын доктаадыр турган. Мөге салыкчылары оларның адын адаарга, салыкчыга чедир бөрттүг девип келир. Хүрешке октаан мөге бичии девээш, октаан мөгезинге дедир келгеш, оң талакы холукун колдун адаа-биле эрткеш, бөзе катап девнир. Хүреш үезинде хоруглуг чүүлдер база бар. Денге ушкан мөгелерни катап салыр, идик-биле дискеи кааидан өрү теп болбас. Эгин шудаан сенчилей тутпас, мөге-бөгүу сирбектээр чорукту болдурбас. Ол болгаш оон өске-даа чурумнарны улус дыка сагыыр турган.

Тыва хүреш салгалдан салгалче шилчип келген. Феодализм үезинде аймак-нөөкүун, арбеи, суму барымдаалаар, адаан-демиселдиг хөрээнге база ажыглап турган. Кажан Октябрь революциязының күштүг чалгыы Саян ажып келгениниң соонда национал хүреш бодунуң сайзыралының талазы-биле шын орукче угланган. Мөгелерниң спортчу үеви содаа-шудакты чаңгыс ааи кылдыр чурумчуткан, улуг мөгелерге аныяк мөгелерни ачишке» каап бээрин чок болдурган. Ам мөгелерниң адын бижээн дугаар өзүгаар хүрештирер чурумну тургускан. Ол бүгү мөгелерни күш-шыдалын, мөге-бөттүң шыгганнарын сайзыредырыкка, аргаларны хөйү-биле ажыглаарынга идиг болган.

Сөөлгү үеде хүреш масселыг апарган. Хоорайларда, суурларда, район төптеринде спорт инитилелдери дыштанылга үезинде эрттирип турары өөрүнчүг. Оок-биле чергелештир тыва хүрешти РСФСР-ниң спорттуң национал хевирлериниң спартакиадазының программазынче кииргени коичуг солун. Ону баштай 1960 чылдың июль айда Усть-Ордага эрттирген. Ында киржир өөскежик мекээ таварышкан.

Ында болуп турган хүрештериниң инити хевири болгаш аргалары тыва хүрештен ылгалбас турган. Маргылдаанын түнелинде, 1961 чылда Улан-Удэге Сибирьниң болгаш Ырак-ы Чөөн чүктүг областарының болгаш өөредилге, мөгелер мөге салыкчызынга чедир девип келир. Оок соонда мөге салыкчылары ийи мөгениң чоруп олурар үезинде оларның спорчу төөгүзүн кысказы-биле тааныштырар. Индир чанынга чедир девээн соонда, мөгелерни хүрештирер. Мөге салыкчыларын мөгелериниң дүгайында данныштырган. Оон эгелээш-ле, тыва хүрешти демзи айы-биле хүрежирин доктаатхан. Ынчан тыва спортчулар бир дугаар киришкен.

Тыва хүрештн хүрежип турар болганда, оок аргаларын чедир ажыглавайн турарыпга хомудаар-дыр мен. Ол аргаларны ховар ажыглап турар. Хүрежип эгелеп чоруур мөгелер чараш аргаларны өөренип, ону ажыглаары күзенчиг. Ол аргаларны школдарда хүреш секцияларынга өөредир болзаи.

Мөге салыкчылары мөгелерни көрүкчүлерге сонуургаачыг кылдыр дүрген болгаш чараш хүрештирери болур. Мөге салыкчылары мөгелерни кыйгырарга, мөгелер мөге салыкчызынга чедир девип келир. Оок соонда мөге салыкчылары ийи мөгениң чоруп олурар үезинде оларның спорчу төөгүзүн кысказы-биле таныштырар. Индир чанынга чедир девээн соонда, мөгелерни хүрештирер. Мөге салыкчылары мөгелериндеи черле карак салбас ужурлуг. Чурумга таварышпас кылдыр тутчуп алган болза, ону дораам салдырар. Октешкен соонда мөгелерни чурум өзүгаар девидер.

Оюм ПОЛАТ.
Тыва хүреш талазы-биле бирги категориялың судьязы.

Школа амыдыралындан

ӨӨРЕДИЛГЕ ЧЫЛЫН ДООСКАНЫНГА

Республиканың дүлей уруглар школазы бо өөредилге чылын дооскаңынга турескааткан байырлалды чоокта чаа организастап эрттирген. Школаның залынга ыры, музыка чаңгылаиын, национал угуузалар-биле шевергин кылдыр сиилбип даараан тон, платье, хөйлеңнер кеткен өөреникчилер болгаш районнардан келген аде-иелер, ол школаның мооң мурнундагы чыдарда доозукчулары, башкылар чыгып келгеннер. Өөредилгеге, школаның хөй-нимти ажылынга идепкейлиг болган өөреникчилерни шаңнап мактаан. Ол школада бир класстан 8 класс чедир өөреникчилер күрүненип долу хандырылгазында өөренип турар.

Өөреникчилерниң кылганы стол, сандай, шкаф, национал хептер, хөйлең, өрмээл, салфетка болгаш өске-даа ажыдерын көргүскен делгелге болган. Казстаан злеб сөөлдерын, демирден, өөртондан кылган суй-белектерни, платьелерни, аржыылдарны, стол шыырын болгаш өске-даа кылыгларны көрүкчүлөөр кузелдин-биле садып алганнар.

Школаның өөреникчилери чайгы үеде пионер лагеринге дыштанырлар, а чамдыктары боттарының сонуургалының аайы-биле чүрттеи турар черимде будуруглеге черимге ажылдаарлар.

Ренса ТОЛЗАТМАА.

КҮШ-АЖЫЛ КИЧЭЭЛИ

Степан Белекович Күжүгет—улус өөредилгезиниң тергиини, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденниин эдилекчизи. Амгы үеде ол Кызыл-Мажалыктың № 1 школазының күш-ажыл башкызы.

С. Б. Күжүгеттиң ажылында кол черни техниктиг модельдер кылыр болгун эдлеп турар. Оок соонда өөреникчилериниң кылган ажылдары чүгле районга эвес, республикага, Сибирь зоназынга организастап турар делгелгелерге онза мактадып турар.

Бо чылгы район делгелгезинге башкының өөреникчилериниң кылган экспонаттары бирги черни алган. Ол ажылдарның аразында бичии хемчээлдиг станок, «Авроромыш» модели болгаш боду башкартынар модельдер ылгалып турар. Оларны кылганының шыиары эки, көрүштүг, шаастеаны чараш.

Болгумнуң ажгы-аңгы чылдарда киржикчилериниң бодунуң сонуургалын уламчылаан доозукчулар хөй. Ужар чүүл болгаш өске-даа техниктиг институттарда, училищеларда ам өөренип турар болгаш дооскаш ажылдап турарлар бар. Степан Белековичиниң өөреникчизи Владимир Трес башкызының изин салган, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалында бот-өөредилге-биле өөренмишаан, ол школада күш-ажыл башкызы боол ажылдап турар.

Степан Белекович — районнуң күш-ажыл башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу. Ол аныяк башкыларга арга-дүрмүлгазын дамчыдып берип чоруур. Техниктиг белгумнерниң киржикчилериниң кылган ажылдарының делгелгезинге аныяк башкы, Кызылдың башкы училищезиниң күш-ажыл салбырының доозукчузу, Эрги-Берлык ортумак школазының күш-ажыл башкызы Сергей Донгактың удуртканы автомодельдер белгумнуң өөреникчилериниң ажылдары өскелериниидеи эки, чогаадыкчы кылдырынганың иидрн кежигүннери демдеглээн. Эртекн чылын республика делгелгезинге оок өөреникчилериниң кылган модельдери база эки деп үнелеткен. А район бирги черни эзлээн.

Өөредилге талазы-биле чамдык мындыг чедишкиннер турза-даа, районнуң школаларында күш-ажыл мастерскаларының дериг-дерексели чогуур деңнелге четпес, школаларда Кызылдың башкы училищезин дооскан башкылар бар-даа болза, техниктиг белгумнерни организастап шыдаавайн турарлар. Школаларның директорлары күш-ажыл киичээлдерииче сагыш салыр үе келген.

Кари ИРГИТ.
Барыын-Хемчик районоиуң техниктыг өөредилге талазы-биле инспектору.

Редакторлуң орлакчызы К. К. САТ.

агаар

Республикага булуттан, аъзыр. Чамдык черлерге бичии чаар болгаш диилирээр. Даглага ол хар чаар. Сөөгүбарыын үглуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр, хүштеи бергенде 17—22 метр чедер. Дүне 4—9, хүндүс 18—23 градус чылыг болур.

Кызыяга дүне чагбас, хүндүс бичии чаар. Сөөгү-барыын чүл үглуг хаттың дүргени секундада 9—14 метр, хүштеи бергенде 17—22 метр чедер. Дүне 7—9, хүндүс 19—21 градус чылыыр.

Автоорукторга көстүүр эки.

Кино

ИЮНЬ 1-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Сальвадор» 9.30, 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 9» 9.40, «Как дома, так дела!» 11.10, 13.10, «Ночной экипаж» 15.00, «Новые амазонки» 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Маршал Рокоссовский» 14.20, «Друг» 16.20, 18.20, 20.20, (үзеткен) шактарда.

«ВОСТОК: «Мауры» 14.30, 17.10 19.50 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Маленькая волшебница» 12.00, 13.30, 15.00, «Перемена участи» 16.30 18.40 (үзеткен) шактарда.

Телевидение

ИЮНЬ 1-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутта». 8.35— Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.05 — «Мээң чүрээмде бүгү-ле бодалдар». Композитор В. П. Соловьев-Седойнуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында хроника-док. фильм. 10.05 — Дириг амытаннар дугайында. 11.05 — 11.15 —Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.30— Америка ыраажы Л. Лонганың чогаадыкчы ажылының дугайында док. фильм. 17.15 — Школа: келир үеже көрүш. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 —«К. А. Савицкий Пензада». 19.25 — Поэзия минуталары. 19.30 — Уруглар камгалалыныңъ бүгү-делегей хүнүнге. Останкинонуң концерт студиязынга дыштанылга байырлалы. 21.00 — «Үе». 22.00 — Ужудукчу-шенекчиниң профессиязының дугайында. 23.00 —Бөгүн делегейде. 23.10 — 00.15 —«Кино-концерт» катаптазын».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — М. Логинов ойнаар. 9.00 —Немец дыл. 9.30 — Режиссёр Б. Загрязский. Анчы-аңгы чылдарның кинолентелары. «Вальс-биле ужуражыышкын». 10.15 —«Том Сойерниң ужуралдары». 3-ку сериязы. 11.20 —Немец дыл. 11.50 — «Ноян кадайы Ольга дугайында легенда». 2-ги сериязы. 12.55 — Медээлер. 13.05 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Телефильм. 13.55 — 15.00 —«Хөглүг көр». Үш сериялыг уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.—«Багдадтан оорл. 17.55 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уруглерге фильм. 18.15 — «Ажык чагаа». Телекөрүкчүлерниң чагааларын әзүгаар дамчыдылга. 18.45 — «Бистиң өдүктерниистиң чуруктары». Делегейниң уруглар камгалалыныңъ күнүнге тураскаатхан дамчыдылга. 19.15 — «Азиа тевү». Ундурүлгеде: Медээлер. «Бөгүн—Уруглар камгалалыныңъ хүнү». «Долгандыр турар бойдус камгалалы болгаш кижи». «Хүнүүк айтырыглырынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.15 — Улустуң ааллалары. 20.30 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. «Тюмень: социал айтырыглар». 21.00 — «Үе». 22.00 —«Кайгалы черим». Уран-чечен фильм. 23.15 — Балтий далайның нейыралдашкан чурттарының чедиг-терггеге маргылдаазы. 23.30 — 00.20 —Бүт бомбуу. ССРЭ биле Польшаның шилиндеи командалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.00 — Грузин ССР-ниң күрүненнің «Самерлиг оркестриниң концерти. Солист — Б. Хендрикс. (АКШ). 19.00 — Бистиң Пушкин. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫЫН ТЕЛЕФОНАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН: партийзын аамдырал килдизиниң 3-36-82, совет түргүзүт килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23 корректорларның 3-37-11, бүгалтериязың 3-43-41, сөлүн келбейн берлерде 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаан. Тиражы 24637 эк. Сөлүмнүң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш садыгың керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—00481 ТС — 00478.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 129 (13729) | 1988 чылдың июнь 2, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көп.

СОВЕТ-АМЕРИК ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Май 30-да Кремльдиң Улуг орууунуң Екатерина залынга СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың Президентизи Р. Рейганның аразынга чугаалажыышкыннар болган.

Чугаалажыышкыннарга советталадан — СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ниң секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри Д. Т. Язов, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, СЭКП ТК-ниң Чиигине секретарының дузалакчызы А. С. Черняев, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң ораалакчызы А. А. Бессмертных, ССРЭ-ниң АКШ-та элчиниң Ю. В. Добрынин киришкен.

Америк талаадан — АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц, АКШ-тың камгалал министри Ф. Карлуччи, Ак бажыңның ажылдакчылар аппаратының удургукчузу Г. Бейкер, АКШ-тың президентиниң национал аймак чок чорук талазы-биле дузалакчызы К. Наусл, оның даалгалар талазы-биле элчиниң, чепсегленишкинге контроль айтырыгларының талазы-биле АКШ-тың президентизиниң болган күрүне секретарының тускай чөвүлекчизи Н. Интце, чепсегленишкинге контроль айтырыгларының талазы-биле АКШ-тың президентизиниң болган күрүне секретарының тускай чөвүлекчизи Э. Рауни, АКШ-тың ССРЭ-де элчизи Дж. Метлок, Европа болгаш Канада херектериниң талазыбиле күрүне секретарының ораалакчызы Р. Риджуэй киришкен.

• • •

Москвада ужуражыышкынга тургустунуп келген чанчыл сөзүглээр эдилегиг беседаның мурнуу чарыында СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары М. С. Горбачев болгаш АКШ-тың Президентизи Р. Рейган журналистерниң айтырыгларынга харыылааннар.

Оон соонда Кремльге ажылчын кабинетке ССРЭ болгаш АКШ-тың удургукчуларының чугле недиринниң аразында беседа болган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльдиң Улуг орууунуң залчылар үүдээн алыр Кыпыл ортелиинге совет-америк документилерге ат салыышкынны болган.

Оон бүлүмнүнге киришкеннер:

Совет талаадан — эштер М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, Д. Т. Язов, А. Ф. Добрынин, адбанның оске-даа кижилери.

Америк талаадан — АКШ-тың Президентизи Р. Рейган, АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц, АКШ-тың президентизиниң аян-чорук үезинде үлеп чоруур албанның оске-даа кижилери.

• • •

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң тускай бажыңынга элээн каш совет-америк документилерге база ат салган.

• • •

АКШ-тың Президентизи Р. Рейганның болган Н. Рейганның өмүнээлиинден АКШ-тың элчизиниң Москвада ууран черинге СЭКП ТК-ниң Чиигине секретары М. С. Горбачевка болгаш Р. М. Горбачевага алдар болдуруп дүштеки шайлалга киллган.

Совет талаадан дүштеки шайлалгага М. С. Горбачев кадайы-биле, А. А. Громыко кадайы-биле, Н. И. Рыжков кадайы-биле, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Д. Т. Язов, А. Ф. Добрынин, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удургукчулары чораан.

Р. Рейган болгаш М. С. Горбачев чугаалар солушканнар.

• • •

М. С. Горбачев Р. Рейганны дилээ-биле оон-биле каты Кремльге болган Кызыл шөлге селгүүстээнкин кылган. Президентиниң Кызыл шөлүүн тоогузу-биле ол таныштырып, оон-биле холбашкан болуушкуннар дугайын чугаалап берген. Совет кижилер-биле, даштыкы туристер-биле беседалар болган. Москвачылар болгаш найысылалдың залчылары дээш деннелге совет-америк чөл ужуражыышкынга чедиишкинни олар күзеп, аймыл чок делегейже, ийи талалыг харылзаалардыы экижидери дээш базымнарны кылырын олар самнаазынар.

• • •

Литераторларның Төп бажыңынга чугаадыкчы интеллигенциялың төлөөлекчилери-биле Р. Рейганның ужуражыышкыны болган.

Залчыга ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары В. Карпов байыр чедирген.

Хүнүүн ийиги чартыында Р. Рейган Ленин адындагы Москваның күрүне университединге чораан. Чурттун бо эң улуг дээди оореалге черинге бол залынга студентилерге болган башкыларга ол чүве чугаалаан. Бодунуң чугаазынга хей черни Президент АКШ биле ССРЭ-ниң аразында харылзааларга үндүрүп, гуманитарлыг, культура харылзааларын, ийи чурттун аныяктарының аразында улам-на сыры харылзааларны хөгжүдери дээш бодалын илереткеп. Оон соонда ол студентилерниң айтырыгларынга харыылаан.

(СЭТА).

МОСКВА. Май 31. М. С. Горбачев болгаш Р. Рейганның беседазы-биле дээди деннелге ужуражыышкынның үшкү хүнү эгелээн. СЭТА-ның фотозу. (Чурукту фототелеграф дамчыштыр алган).

ЧАСКЫ АЖЫЛДАР АДАКТАЛГАН

Частың чаңгыс хүнү бүдүн чылды чемгерер дээрзин Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң хову ажылчыннары эки билирлер. Ынчангаш бедик дүжүттү өстүрүп алыр дээш часкы хүннерде шалыпкы ажылдаан. Нинтизи-биле 1440 га черге тараа болгаш чаңгыс чылдыг сигнеринниң үредиинин чажып дооскан. Оон-биле часкы хову ажылдары адактанган деп чугаалап болур. Ам сивос база могаа айлааның тарылгазын эгелээн.

Бо чылын хову-трактор бригадазы бүрүнү-биле бот-аксаланышкынче шилчээн. Ынчангаш ажыл-ишти бо адырында ажылдың будурукчулуу бээдээн, шынары экижээн.

Улуг ынчээнгейниң суггарылгазы база салып турар. 4 суггатчы звенода 33 суггатчы бар. «ДТ-150» маркалыг трактордарда чаашкынналдырып суггарар 6 агрегатты тургускан. Май айның төнчүзүнге чедир 654 га черинң шөлүн суггарып дооскан. Хол-биле суггарып турар ажылчыннар 406 га черде хей чылдыг. 260 га черде тараа болгаш картофель шөлдерни эки тыынарлыг суггарып дооскан.

«Мурнакчы» совхозтуң директизиниң башлаар комитединг тарылга үезинде социалистиг чарышты багай эвес организастап, оон түңнелиин 10 хомуктап үндүрүп турар. Совпгу 10 хомуктуң түңнели-биле суггатчыларның звеноларының аразындан Шыырап Лаа-ның звенозу. суггатчыларның аразында хууда социалистиг чарышка хоочун суггатчылар Каадыр-оол Хертек, Адыг-оол Донгак, Санзалай Хертек, чаашкынналдырып суггарар агрегаттар-биле ажылдап турар механизаторларның аразындан Николай Күжүгет, Экер-оол Чамзы, Алексей Чузуп, Сарыг-оол Эвээл тиилелекчилер болуп, акша шаңналын алган. Ажылдың алыс түңнели дээш материалдыг сонуургалбиле чергелештир чарыштыг ажылдаарының аргазын ажыглап турары часкы хову ажылдарын бедик темпиинг эртперинге идиглыг болган.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.
Гидротехник.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИ-БИЛЕ ТАНЫЖЫП, ОНУ ЧУГААЛАЖЫРЫ РЕСПУБЛИКАДА УЛАМ КАЛБАРА БЕРГЕН

ЧЕРЛЕ ЭВЭЭЖЕТСЕ ЭКИ

Партианың XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин мен СЭКП райкомунуң база райкүүскомнуң хуралдаа-даалгазы ёзугаар ийи коллективке — райкүүскомнуң сан-хөө кылдызынге база № 2 шелколонзага барып таныштырар, тайылбырлаар ужурлуг кижи мен. Бо даалга харыысалгалыг болгаш солун-дур.

Амгы калбак демократчыдылга үезинде кижилерниң политикага, ниитилел амыдыралын үлгап башкарарынга сонуургалы аажок улгатkан. Ынчангаш мен ол документини таныштырып турар үемде улустан айтырыглар кирер, саналдарны киирер боор деп бодап турдум мен. Партия Төп Комитединиң бо Тезистеринде демократчыдылганы уламна калбартыр, аде тургустуушкунну хамыдыр деэрни-ниң принципиалдыг турушту көрүп тур мен.

Мен бир-тээ Советтер ажылдакчызы кижи болгаш-ла, үе документиниле ажылчы чонуун ол органнарының ажылынга хамаарыштыр санал-оналарын киирер бодай-дыр мен. Черле ынчаш Советтериниң ролүн, харыысалгазын бедиидер талазы-биле Тезистерде ыяка-ла ёскүүлерни киирген-дир. Советтериниң шүлүтүүнүң чыындазы 5 чыл хуусаалыг болтур деп, Тезистерде саналдааны тергиин-ның. Ол ышкаш райкүүскомнардан эгелээш, оон өрү ергелиг Советтерге президиум турар дээни бала чеп.

Мен бодаарымга, бир-тээ ураа-сүглаазы эвээжедир, организастыг ажылды күштелдирер дээш болганда, чер-чер Советтериниң сессиязының чылда 6 катап болуруи черле эвээжетсе эки. Бир сессиянның хамык документилерни айлап, доозуп чаазап турүнда, дараазында сессияга белеткел улаштыр эгелөөр. Саазын дээрге баш ажыг. Ажыы-биле чугаалаарга, чер-чер Советтериниң күүскомнарының ажылдакчылары хуралдар, сессиялар материалдары четчелээринге-ле ойлекшир улус бит. Белоруссияда кайчаш чер-чер Советтериниң сессиялары чылда 4 катап болур-дур, ол практиканы бүгү чуртка иштерер-дир херек. А район Совединиң сессиязын харын чылда 3-даа катап чылдырза кайчаш баар деп. А кол-ка күштү шиитпирзер күүседезинче углаар херек. Чамдык күүскомнарга президиумнар тургузар дээнинге дыка-ла чөпсүнер кижи мен.

Бо чугула материал-биле таныжып турар үемнисте, хөйле саналдар киирер, оны конференцияга хамыды-биле чугаалажып көөр, оналарын база өөренип көөр апаар. Ынчангаш бистерниң, Советтер ажылдакчыларының, ажылдарывыа улам-на тазырычалыг апаар боор дээрзинге хамыды-биле идегел. XIX конференциязын хөйле чүүлдерни маган тур мен.

Алдын-оол МОНГУШ.
Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң секретары.

АТТЫГ КИЖИНИҢ АДЫН АДААР

Ленинчи партианың XIX конференциязынга уткуштур партиаан Тезистерни кыйгырып ораргa, чүвениң шынын чугаалаары негеттинип келир, ол чүл дээрге тоогуде болгулаан частырыгларны чоонуң караандан чажырып болбас дээни ол.

1964 чылда Москвага «Тыва тоогузумун» ийи нону орус дылга үнген. Болүк эртемденнерниң бижип турарын бүгүлээр алырга, 1921 чылда Тывага чоонуң хувискаалы тиилээн, оон түңнелиинде Тыва Арат Республика бодарап догуннаан. Ынчаарга ол-ла чылдың август 13—16 хүнүнде Элегестиң Суг-Бажыңга, амгы Кочетов суурга, бүгү Тываның шүүлгээни болган. Аңаа бистиң чоонуң мурнакчы кижилери кирип-кеш, Үндезин хөөлүнү бадылаан, араттың чазаа тургустурган. Ол улуг шүүлгээнге кайы-кайы кожуунналардан кандыг-кандыг төлөөлер ээп турганын ол номнарда тодаргай айытпаан, харын «үүттүкаан» диилиг. Оон ыңай «Эртем демиглелдериниң» бир үндүрүлгезинге ол-ла шүүлгээниң материалдарын орус дылга парлаан, ол тоогуда шүүлгээниң киржикчилерин база-ла «үүттүп» каапкан. Мен бодаарымга, 1921 чылда болган шүүлгээниң төлөөлериниң аттарын долуу-биле парлаан документилер номун үндүрери чугула. «Ада малды ала дээр. Аттыг кижиниң адын адаар» деп үлегер чугаа бала бар.

Бойдустуң камгалаарын, ораанның байлаан хумагалаарын ол-ла Тезистерде онзалап айыткан. Соөртүп алырынга таарымчалыг, машина оруунуң аксы чер дээш-ле Хөндергей уруунуң арга-арыын каш чыл-дың дургузунда кыргып-тыдың келгенинден ол магалыг хемниң суу кадып калган, ол дээрге бүүлүг хыдыкчы чорук деп билир мен. Кижи төрелгетенниң тоогузун өөренип көөрге, бойдустуң чазап каан дагдары, хеммери бала тураскаал боп турар. Шагшаандан тыва чоонуң алгаңгөрээн келгени Улуг-Хемге Хайыракан даан билир кижи чоргаараанар, көрбээн кижи оны көргеш, чарашсынар болгай. Ам ол чараш дагны суг оруунуң кыдында, ынаармилээр соөртүп алырынга таарымчалыг деп ёмалак каккаш, ол ыдыктыг дагны касканнап-үреп, ам мырнай чугай заводу кылыр деп улут аас-ээмп турар апарган. Бистиң үениң кижилери Хайыракан даан чер кырындан чидир кастырып каар болзувусса, кедир үениң салгакчыларынга мелегейлер боол артар бис! Чугайлыг черлер Тывада хөй! Чугай заводун оске черге кыыл болур арга бар.

Тезистерниң үүгазы ханы, ында мерген үгаан сидиккен. Совет хамаатызы кижи болуун бодап чораан бодалдарын ижин-кара чокка илередирин шүүт айтып турар. Эки кижилерниң аңын-сыңын үүттүп болбазын база сагындырып турар. Ада-чүүттүү Улуг дайынының үезинде фронтуга белек чедирип чораан бистиң алдарлыг кижилеривистиң чер-черде түс-түс аңы-сыңы үүттүндүрүлгеп, оларның хөөрээри безин биндинмес апаргылаан. Чоонуң суй-белээн фронтуга чедирип чораан араттарның бала даргаларының допчу намдарын болгаш чурукчу-ла эвээш черлерни-ле ойлекшир улус бит. Белоруссияда кайчаш чер-чер Советтериниң сессиялары чылда 4 катап болур-дур, ол практиканы бүгү чуртка иштерер-дир херек. А район Совединиң сессиязын харын чылда 3-даа катап чылдырза кайчаш баар деп. А кол-ка күштү шиитпирзер күүседезинче углаар херек. Чамдык күүскомнарга президиумнар тургузар дээнинге дыка-ла чөпсүнер кижи мен.

Бо чугула материал-биле таныжып турар үемнисте, хөйле саналдар киирер, оны конференцияга хамыды-биле чугаалажып көөр, оналарын база өөренип көөр апаар. Ынчангаш бистерниң, Советтер ажылдакчыларының, ажылдарывыа улам-на тазырычалыг апаар боор дээрзинге хамыды-биле идегел. XIX конференциязын хөйле чүүлдерни маган тур мен.

Алдын-оол МОНГУШ.
Улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң секретары.

ЭРТЕМ-ПРАКТИКТИГ КОНФЕРЕНЦИЯ

Дүүн Кызылда, СЭКП обкомунуң Политиктиг чыдыышкын бажыңында ССРЭ-ниң Эртемнер академизиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киллизинниң, Кызылдың күрүнениң педагогика институдунуң, Бойдус камгалалының Бүгүроссия ниитилелиниң Тыва республика чөвүлелиниң организастааны «Долгандыр турар хураалелдиң камгалалы болгаш кижиге деп ийиги эртем-практиктиг конференция болдунуң ажылын эгелээн. Оон ажылында чурттуң дыка хей хоорайларындан келген биология, химия, геология болгаш оске-даа адырлар талазы-биле эртемденнер, бойдус камгалалынга хамаарылгалыг албан черлериниң, хой-ниити организациялары-ның төлөөлекчилери киржип турар.

Башгайгы пленарлыг хуралга география эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң География ниитилелиниң Москва филиалының эртем секретары Б. Н. Лиханов, география эртемнериниң кандидады, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киллизиниң бойдус ажыглалының лабораториязының удургукчузу К. О. Шактаржык, Тываның комплекстиг геология-шинчилеп экспедициязының кол геологу А. А. Подкаменный болгаш оскелер-даа илеткелдер кылган.

Конференциянның ажылы үш хүн үргүлүүлээр, бөш аңгы секцияларның аайы-биле хей санныг илеткелдерни дыннаар, оон шугуму-биле Парлалга бажыңынга тегерик стол, Хөвү-Аксынга микросимпозиум эртер.

Школаларда шылгалдалар эгелээн

КҮШ-АЖЫЛЧЫ ОРУКЧЕ БАЗЫМНЫҢ ЭГЕЗИ

Дүүн республиканың школаларының 3667 доозукчузу баштайгы шылгалдаңы — орус дылга чогаадыгны бижээнер. Олар — артыкан шылгалдаларны чедиишкиниг дүжээгаш, бышкан билигниң аттестаттарын холга ап, эде тургустуушкунга боттарының үлүүн киириштирер салгакчылар ол.

СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунга дүүшүр школа бүрүзү ниити билиг школаларының эде тургустуушкунуң ёзугаар ажылдаарының хемчеглерин ажылдап кылган. Школаларның мурнунда чугула соруулга — бедик билиглиг, күш-дамыр-лаа, угаан-даа ажылдарынга ажылдаарынга кижиитингеп кижилерни белеткээри. А школада кол күш — башкы. Оон билиг-мергежилиниден, үүлгаларга ханы ынаандан, бодунуң билиин доктаамал байдыыл чоруурумдан школаның өөредилге-кижилиидилге ажылының тончу түңнелдери хамаарыжыр. Республиканың улус өөредилге системазында бедик мергежилдиг, методиктиг аргалар-биле шыңгыы чөпсөглеңген башкылар хей. Олар өөреникчилеринге быжыг билигни бүүр дээш мурнакчы дүржүлгаларны, чаартыкчы эгелештикинерни кичеелдеринге ажыглап, чогаадыкчы дилээшкинерлиг ажылдап турарлар. Хүнден хүнче чоокшулап орар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады К. И. Ярославцеваны, ССРЭ-ниң үлустуң башкызы А. А. Алдын-оолду дээш оске-даа хөөчүн болгаш аныяк башкыларны маңаа хөйүбиле алап болур.

Республикамның национал кадрларының белеткекчизи Кызылдың № 2 школазы бо чылын 43 өөреникчизин доозуктурүп, амыдыралын орукче үдээр. Доозукчу 10 «а» классетың удуртукчу башкызы Тамара Григорьевна Ондар бо школада он чеди чыл башкылап турар. Кызымак башкының арга-дүржүлгазы чыл келген үүдүн иевинелип, мергежилги бедип орар. Ол өөреникчи бүрүзүн хаңы билиглиг, идепкейлиг кижи кылдыр кижилерни оралаашып чоруур. Тамара Григорьевна өөреникчилериниң сонуургалы үлүг болгаш үүдүн, амыдыралга оруун шын тын алырлар. Боттарының шилип алган мергежилиниге чедиишкиннерлиг болурлар дээрзин билип, чогаадыкчы дилээшкинерлиг ажылдап турар.

Школаның онгу классчылары, оске бүгү доозукчулар мышкаш, өөренир, ажылдаар деп амыдыралчы күүседиглер. Ол күүселерин чедип алырынга оларның мурнунда ам кол чүүл — бышкан билигниң аттестаттарын холга алырының шылгалдаларын чедиишкинниг дужаар алыры. Олар башкыларынга, ада-иелериге быжыг билиглиин көргүзүшкеан, боттарының күүселерин чедип алырынга чүткүүлдүгээр.

Ларисе МОНГУШ.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуу «Демократчыдылганың болгаш экономиканы эрелеп башкарарының үндезин реформазының байдаңдарында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылының дугайында отчёт» деп хүн айтырыглыг Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң тосну сессиязын 1988 чылдың июль-да эрттирер деп дөмээлеп хүлээп алган.

Ук сессияга чугаалажыр айтырыгнын чугулазын өөренип көрбүшаан, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели боттарының саналын-оналын, күзелин болгаш шугумчүлелдерни киирерин республиканың бүгү ажылчы чонунга дыңнадып тур.

Саналын-оналын болгаш шугумчүлелин бижээнин чагаанын дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18 азы Советтер бажыңы, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели.

Неделяның ажыл хүннеринде 14-тен 18 шакка чедир Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дараазында телефоннарынче долгап болур: 2-13-48; 2-47-03; 2-26-19.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

ЧЫЛГЫЛЫГ КИЖИ ЧОРГААР

АЖЫЫН КӨРЕ БЕРДИВИС

Чылгы мал ажылы кодаа ажыл-агыйның база бир хөй адыры. Бистиң ада-өгбелеривистиң амыдыралчүртээрынге аът шагдан тура дыка дузалыг чораан. Аътты мунуп, аргажыл, шанактап, тергелеп, мөш-даштыг, сигеш-шырбынадп соортуп алыр турган. Амгы үеде машина-техника ковудээни-биле чер-черде чылгы мал. ды улуг ажык чон деп санаа, ооң баш санын өстүрбейн турары шын эвес. Чылгы малды чүгле мунар, транспорт аймаа кылдыр ажыглаар эвес, оон эът тын, сүттүг ап болур. Инек, хөй, ошкүге бодаарга, ажаалдазынга улуг чарыгдавлар негеттинмес мал-дыр.

Чылгы малды азырап өстүрөр, оон продукциязы алыр талазы-биле элээн ажылдар бистиң ажыл-агыйывыста кылдыныл турар. Эрткен он бирги беш чылдың оргумаа-биле чылгы мал ажылы бодумун организастыг бергелерин эртип, ында ажылдап турар кижилерниң аргадуржулгазы байып, ажыл-ишкө хамаарылгазы шыкгыырап, орулгаары бергени ол. Хымыс фермазын бригада керээлинге шилчитпейн ажаа улуг догум болганын демдеглеп каары артык эвес. Бо коллективтиң чежигүннери ажыдын ам-даа эжиндер дээш кызымакай ажыдап, чедип алган коргузугээрге, ажыл-ишкиң бөгүнгү байдалынга дуустур бодуңун мурнунга чаа сорулгаларны гаалган.

Белерни чүгле чайын эвес, а бүдүн чыл иштинде саап, тымыстыг кылырын чедип алыр дел турар бис. Оларны электрийи аппараттар-биле саар аргазын каар бис. Оон түлкелинде саар белерниң санын өстүрүп, оларны саарын чи-бот-үнезин 81 рубль 50 көпеек болза, а терек кырында 48 рубль 65 көпеек болган. Он бирги беш чылда чыл сонында оргумаа-биле 91 мун рубль чарыяганы чылгы мал ажыл. ағыйы үндуруп турган болза 1987 чылда 80 мун рубль арыг оруяганы берген. Чылгы мал ажылы бодумун организастыг бергелерин эртип, ында ажылдап турар кижилерниң аргадуржулгазы байып, ажыл-ишкө хамаарылгазы шыкгыырап, орулгаары бергени ол. Хымыс фермазын бригада керээлинге шилчитпейн ажаа улуг догум болганын демдеглеп каары артык эвес. Бо коллективтиң чежигүннери ажыдын ам-даа эжиндер дээш кызымакай ажыдап, чедип алган коргузугээрге, ажыл-ишкиң бөгүнгү байдалынга дуустур бодуңун мурнунга чаа сорулгаларны гаалган.

Белерни чүгле чайын эвес, а бүдүн чыл иштинде саап, тымыстыг кылырын чедип алыр дел турар бис. Оларны электрийи аппараттар-биле саар аргазын каар бис. Оон түлкелинде саар белерниң санын өстүрүп, оларны саарын чи-

годил, хымыс бүдүрериң элээн «ковудеди» болур апаар. Фермаңың мурнунга ындыг перспективтиг аргалар ажыттының турар-дээ болза, Кеа-Хем РАУК-түң, ол ышкаш совхозтуң мал ажылының специалистери чылгы мал ажылынче, инек ажыл-агыйынче ышкаш кылдыр, улуг сагыш салбайн келген. Эң ылаңгыя хымыс бүдүрери бистө чаа чүүл болганда, бо ажылга база саар белерни, кулуннарны шын ажаар, ошкарар-чемгерер талазы-биле гускай эртемнигларнин биядылыг арга-сүмезин керек. Хымыс бүдүрериниң мастерн 3 чыл бурунгаар Башкирияда ат заводунга өөренип чораш келген. Амгы үеде ол кижи ажылдавайн турар. Бо чижек бистө кадрлар айтырыында база бергедээшкиннер барын көргүзүп турар-дыр Чылгы малды азырап өстүрөр, оон чиик эртектиг продукцияны алыр талазы-биле керек ыяында чыяза чогуур чүүлдер хөй.

Ынчангаш чылгы саның көөдедип, гускайлаттынган, чөзээлээрге, инек коданнарын, сүт-бараан фермаларга дээш ышкаш ындыг дөңгелө ковудеринге хамаарыштыр эшөөрнүң бодаларын дыннап, арга-дургулгазын биляп ап, бо чүгүле ажыл дугайында ажыктыг чугаавы «Шын» солун самчыштыр чорударга, эки түңнелдерни бээр боор деп бодап турар бис.

Любовь СЕДЕН-ООЛ.
«Совет Тыва» совхозтуң экономизи.

ЧЕДИ ЧҮЗҮН МАЛЫМ ТУРДА...

ӨСТҮРЕР, КӨВҮДЕДИР

Бо чылдың январь 13-тө «Шын» солунга Тес-Хемден Ч. Өлөттиң чылгы мал дугайында саналонализынга бүрүн маттыжар мен.

Чылгының ажык-дузазын херекке албастаанны дээр. ге ажыл-агыйжы эвес чорук. Бо дугайында республика база район солуннары-даа соолгу үеде элээн материалдарны бижип турар апарган.

Хомудаңчыг-да чүүл бодза чылгыны өстүрер дугайында ук материалдарга чогуур чердериниң (Агроүлетшүрүкүрконда мал ажылының талазы-биле кылдыс-даа бар) черле канчаар бодап турарының дугайында чонның санал-онализынга харыызын мынчага чедир номчувадым. Демократчыдылга үезинде хөй-ниитининиң, чонның саналын өөренип көөрү, аңаа харылаары улурзукчуларның, специалистерниң коя сорулгазы болур үжүлүг эвес чүве бе?

Чогум чылгыны өстүрөр деп солуннарга бижип-ле турар, а совхозтар ол айтырыгны канчаар шиитпирлээр деп турарыл, дуржулгазы кандыгыл, бо талазы-биле кайы ажылагайда байдал черле үлегерлигил? Каа-Хемде «Совет Тыва» совхоз чылгыны өстүрүп, оон хымыс кылган, магазиннерге, хөй-ниити чемненилге черлериңге киирип, садыглап турары эки-дир. Ол ажыл-агыйда чылгы талазыбиле айтырыг бүрүн шиитпирлеттинге бергени ол бе, оон келир үеде хогжүлдези кандыг болурул? Көрбес силер бе, чылгы дугайның сонуургап чоруур номчукчуга чеже хире айтырыг тургустунуп келирдир? Ажык-чарлыг үеде хөй кижиниң сонуургап, чылгыны улам өстүрзе дээш бодалдарын деткип, аңаа харылаар болза эки чүве-дир ийин. Солуннарга материалдар бижип, номчукчулар санал-онализын киирип турарының чылдагаанын чүү деп? Чылгының ажыктыы улуг кижилерге тайылбыр чокка-да билдингир. А аныяктар ол дугайын эки билбес, чүге дизе олар аът-биле ажылдап, оон ачызын көрүп чорбаан болгай.

Чылгы малдың эвээжээнин, ону оорлаар чоруктуң ковудээни маңа сеткилимни үргүлүү-ле өйүп чоруур. 1954 чылга чедир «Шекпээр» совхозтуң амгы Аянгаты салбырынга (ынчан колхозка) барык муң чыгыы чылгы турду. Оларның когу чеден чылдарны соолзүредип үзүлген. Ону ынчаар төтчегпеп каанын кижи кайгаар. Эрткен күзүн Аныяк Аянгатынга чорааш, арги хонаштарда тергелерни октагылапкан, үреп каапкан чыдарын көрдүм. Чыын септеп ап болгу дег. Ону соортуп аът чогундан-на, кагдынган эт ыйнаан ол.

Чоокка чедир-ле бистиң өгбелеривис — улуг улустар «аът чок болза, амыдырал турбас» деп чугаалажыр чүве. Амгы сайзырангай үеде аът чокка чүртпап болур-ла-дыр, ынчалза-даа малчыннар ол чокта домей-ле хоржок. Аътшары чок болгаш кадарчылар ыраккы одарларже — тайгаже кожуп шыдавазы кымга-даа чажыт эвес, чүгле машина-трактор оруу-биле кожер малчыннар кайы хөй, ынчангаш малдың эътким, сүткүр, дүкүр эвес болурунуң бир чыдагаяны ында.

Мал эмчилери, зоотехниктер, бригадирлерге, аңчы-дыңчылерге аът солуттунмас транспорт-тур. Бистиң совхозтарывыста кандыгыл дээрге, 3—5 тонна чүк соортуп улуг машиналарны зоотехник азы мал эмчизи чангыс кижи мунуп алган малчыннар кезиир, ынчангаш чолаачының путёвказынга ол машина долу чүктүг чораан деп мегелеп айтыр таварылгалар бар. Оон башка чолаачының алыр акшазы харык чок апаар. Бодувусту мегелеп турарывыс ол ышкажыл. Бывар-чаар материалдарны артыкка чарыгдап турарывыстың бир кол чылдагаанны олдур. Бо ажылга аът ажыглаар болза, кайы хире эптиг болгаш камнагларыг болурул че? Бистиң совхозтарывыс бот-оруга-чарыгаже киргенде, аътты ажык-дузазы улуг-ла болур эвеспе, ону билдилиг ажыглаар болза дээрим ол.

Бисте чылгыны өстүрериңге, аътты ажыглаарынга улуг моондак — оор. Малдың, оон иштинде аътты чүдеп артык дайзыны оор апарган. Бо кижи көрүп, дыннап чоруурга, аътты школачы оолдар оорлаары хаая эвес. Оларның ада-иезинден бо чорук хамаарыжыр. Назы четпээннерни шинчилеп, оон ачызын көрүп чорбаан кижилерниң чывыгбас апаранын чылдагаанны ында.

Мал эмчилери, зоотехниктер, бригадирлерге, аңчы-дыңчылерге аът солуттунмас транспорт-тур. Бистиң совхозтарывыста кандыгыл дээрге, 3—5 тонна чүк соортуп улуг машиналарны зоотехник азы мал эмчизи чангыс кижи мунуп алган малчыннар кезиир, ынчангаш чолаачының путёвказынга ол машина долу чүктүг чораан деп мегелеп айтыр таварылгалар бар. Оон башка чолаачының алыр акшазы харык чок апаар. Бодувусту мегелеп турарывыс ол ышкажыл. Бывар-чаар материалдарны артыкка чарыгдап турарывыстың бир кол чылдагаанны олдур. Бо ажылга аът ажыглаар болза, кайы хире эптиг болгаш камнагларыг болурул че? Бистиң совхозтарывыс бот-оруга-чарыгаже киргенде, аътты ажык-дузазы улуг-ла болур эвеспе, ону билдилиг ажыглаар болза дээрим ол.

Бисте чылгыны өстүрериңге, аътты ажыглаарынга улуг моондак — оор. Малдың, оон иштинде аътты чүдеп артык дайзыны оор апарган. Бо кижи көрүп, дыннап, чоруурга, аътты школачы оолдар оорлаары хаая эвес. Оларның ада-иезинден бо чорук хамаарыжыр. Назы четпээннерни шинчилеп, оон ачызын көрүп чорбаан кижилерниң чывыгбас апаранын чылдагаанны ында.

Чылгы (аът) дээрге делегейде эң-не чараш амытанарның бирээзи. Ону оорлаар, өлүреринге кижиниң сеткили канчап диттигер чүвел? Шаанда улус аъды кырый бээрге, ону чемге хереглээр дээнде, боттары ону кылбас, еске кижи айбылаар, оон ангыда ол аътты тыныш үзүп турда көре албас, өскээр чорүй баар, эки аътты бажывын соогуга бозын черге кагбас, ыяап-ла бедик черге азып каар чораан ийик. Бижинің иштики культуразы, оон кээргээчел сеткилди деп чүве ол-дур.

Чылгы малды ковейти өстүрөр дизе, оон одар-белчиңнри база көөр херек. Мурнунда бистер суг-суггат чок ковудеп-шолдерни тараа тарыыр чүве дээш, дыка хөйун андырып каапкан бис, ам ында өзүт-сиген, тараа, картошка-даа чок, чүгле чашпан түүп чээн. Малга одар херек. Бизинлиг ажыглаар болза, бистиң республикага мал одарладыр черлер шупүзүнге четчир.

Самбуу КУУЛАР.
Пенсионер.
Ак-Довурак.

МУНЗА, ШАНАКТАЗА, ТЕРГЕЛЕЗЕ

Соолгу үеде «Шын» солуннуң арыннарынга чылгы малды өстүрөр, оон ажыын көөр дугайында чамдык эштериниң материалдары, саналдары үнгүледи, оон аңгыда «Совет Тыва» совхозта аътты ажыглап турарының чинжектерин-даа парлады. Мен база чылгы малды хөйубиле өстүрөр дээш бадылаар кижилериниң бирээзи мен.

Ам совхозтар бот-ажываныышынынче кирген-дир. Хөй оруяганы найыын алыры? Чылгыдам. Оон ажаалдазы бодуун, хөй чаргдал үнмес. Бистер оон амытыг малдың дугайын эрте-ле уттупкаанывыс черле хомудаңчыг. Бистиң амгы суурларывыстың башгайгы бажыңнарының кыжын чүүң-биле соортмемиз? Аът, шары-биле. Ынчангаш бистиң республикага коллективизациянның төөгүзүнге чылгы мал улуг рольду ойнаан. Чүгле тудуг-суурга эвес, араттар кежерде чүңү ажыглап чоруун? Аътты. Оон ачызы-биле амыдырап, чурттап келген бис.

Шаанда ышкүн чораан улустуң кыштагларын ам көрээлиңерем: кадыр-берт черлерде турар-дыр, ында одаралар магалыг. Ам ынзар машина-трактор четпес болгаш ындыг кыштаглар кагдынган, кыштаг чедишпес, одар эвээш деп чылдагаанкап турар-дыр бис.

1976 чыл үезинде бистиң Тес-Хем районнуң совхозтарының хамык чылгызын специализастаар чүве дээш чаңгыс черге — О. Шынаага чыып кагды. Чылгы дээрге чамыган мал болбас ийикпе, ынчангаш олар боттарының өөренген, оскен черлериниче ийиктеп, үштеп чанып чоруп турза-турза, чоорту эвээшээн, олар араатан берүнүң аңсымга, оорларның хөлүнгадаа киргенин чажыт эвес. Ынчан совхоз бүрүзүнге 400-400 хире чылгы, харын чамдыктарының оонда хөй, муң чыгап турган чүве. Үш чыл хире иштинде ол хамык малды чаңгыс черге мөөнмеп туруп-тудуп, оон черле чүвениң бүдүзин көргеш, катап-ла совхозтарже тараткан. Ам харын чылгы бистиң районда ковудеп, ийи муң ажып турар.

Чылгыны өстүрөр дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ярлаалы база бар. Орта хамаарыштыр харын Тывага чылгы өстүрериниң ашыягайын тургузар болза эки боор.

Чамдык үеде таан-даа чаршынчыг турдувус: малчыннар быжыглаан аъттарын оорлаткаш, кезен үеде чадаг мал кадарып турушуктар чөп? Тускай эртемниглер ам машина деп турбайн, аъттардан мумпукаш, малчыннарны кезип, оларга дузалап чорза. Ийи-бир кижи улуг машина хөрээнге олурупкаш, аалдар кезээн чоруурга, оон шүүдү кайы хирел? Ындыг чарыгдалды ам бот-оруга-чарыгга, бот-ажываныышкын үезинде чүүң-биле төөгээрия? Машина мунуп алгаш, чүгле аалдарга кире дүмей чоруктан ажыын бар бе? Чөп. Хөй малдың кайы-даа ажыл-агыйда өөүп-чидип турары таварылга эвес. Малчыннар кезип чораан машинаның чарыгдалы кыпга хамаарыкпыл, мал ажылынга үмер апаар. Оңу ным ам мөйнунга чүүлгээрия?

Аътты өөретиеш тергееп, шанактарда база белеп. Ол ышкаш трактерларның барып шыдавас черлериниң сигенин аът машиназы-биле кезип, белүп алза. Чылгы малды өстүрөр талазыбиле иезиң сакал-онализын ындыг.

Белег-оол ТИРЧИН.
Самагалдай суур.

ОЛАРНЫҢ ЧЫМЫШТЫГ ИЖИ

Сесеге ковузу, ол мал чөп болза. Элэн куруг ышкаш сагындырар. Карл Маркс аттыг совхозтуң чартык муң ажыг чылгызы база чылдың-на Сесегеге ыштаар. Хөвүнүң делгеен одар-белчиңнри четчир. Сесегеге чылгы чудаан деп чүвөнни ниини дыннап марбээн. Шынап-ла, чылгыга азыкон-на таазывыр ораан ол ийин.

Чылгы малды үнелевейн барган кезек үеде. 60 чылдарның өгелинде, Карл Маркс аттыг совхозка ооң баш саны дыка кызырылган. Харын мырыдай оскө ажыл-агыйларга база оон когу үстүрүүнүң кырында келген турган. Бо дуврениг айтырыгны өөренип көргеш, СЭКП Тыва обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели чылгыны өстүрөр дугайында түскай докгаалшиитпирин хүлээп алган соонда, бисте байлап ам-бе эскерилген. Тывакыстың ол-бе будунларында ол чараш болгаш ажыктыг мал өөр-өөр болуп өзүп, ковудеп турар апарган.

Сесегеде база ында. Чылгы өскен. Чөөрби чыл бурунгаар чылгычы Дагба Хапынакович Монгүштүң кадарып чорааны чаңгыс кодан чылгызы доңгуп-ле үче ажып турган, ам ийи кодан—чартык муң ашкан. Малчыннарда быжыглаан ажылчын аъттарны катай саналарга, совхозтуң ниити чылгызы харын 600 ажып турар. Совхоз бот-оруга-чарыгаже киргенде, ол черле өөрүнчүг-дүр. Хөй оруга киирер, чарыгдал шоолуг үндүрбес мал ол-ла болгай.

Алыр-Тей бажыңдан харап ораага. Сесеге делгем шөлээн коступ чылар. Совхозтуң хөвү турлаа. Ында-ында чаттыып оттаан кедан хойлар, чылгы. Ийменин мурнакчы чылгычызы 1987 чылга республика чемпионну Борис Серенович биле Налынооп Мукужукович Ондарлар-ның аал-турлаа база ында—Алыр-Тейде. Ол тейиин баарында ийгидакта чылгы түүдүп саналар, эмнээр, чалын оларны чедирээр кажаа бар. Дөң кырында чылгычыларның чылыг, чырык сайгылгаанныг бажыңнары. Малчыннарның кайызы-даа 20-30 хар иштинде улус.

Үемин негелдези-биле совхоз чылгы ажылын база эдертургускан. Мурнунда чылгыны азырачежип, беш хонуктан күзеттеп турганы ам соксаан. Кодында 244 чылгыны деңге үскеш, он-түүнү дугаар аайы-биле түс-түс чылгычыларда быжыглап, хүлээдип берген. Чижээ. Борис Ондар ог-бүлезининң херээжен ээзи Чойганмаа Ашак-ооловна-биле 132 чылгыны хүлээп алганнар. Оларда төрүүр 40 бе бар. Малының баш саны, чаш кулуннары дээш ог-бүле кадыы деңге харыылаар.

Ол ышкаш Назып-оол биле Любовь Ондарларның ог-бүлези 121 чылгыны, оон иштинде 34 бени хүлээнип алган. База бир коданда хөөчүн чылгычы Намчыл-оол Монгүш биле Александр Ондар олар ог-бүле керээзи-биле ажылдап кирипкен.

Алыктар — салгакчылар. Борис Серенович биле Чойганмаа Ашак-ооловна Ондарлар чылгычылап ажылдаа-ла тос чыл чедип турар. Борис 1979 чылдың июнь айда улуг чылгычы болуп, бир коданны хүлээп алган. Ынчан үүле 130 ажыг аът, 30 ажыг бе турган. Оон бээр чылдың-на 50-80 чедир малды садып чорудуп турза-даа, коданда чылгының баш саны ийи катап өскен. Ам бо аныяктарның коданында 244 азы оон иштинде бо чазын кулуннар 66 бе бар. Дүн-хүн чок кадат, хайгаарал херек. Оон кадында Сесеге бажыңга бөрү тевер, ийлеп-ийлеп оорлежип алган четкилеп кээр, ондактыг чер. Чер карара дээрге, «ийи буттуг көкайлар» деп адаткан оорлар база тыптып келир. Ынчангаш хынамчалыг, кичээнгейлиг болбас болза доржок.

Алыр-Тейниң чылгычылары ажылынга бердингеп, кызымак. Сесегениң делгемиринге чедер-маңнаар аътгарын мүмкүнкаш, чылгызын каларып, күзеттеп турда эрес үзүс. Шынап-ла ындыг болгаш малын хорадыл, өрединиң көрбээнинер.

Аныяк коммунист Чойганмаа Ашак-ооловна үүгүрүктү мунупканда, чылгызын дозар, бөлөр, үчёт-отчётка-даа шыңгыы. Сесегеде малчыннарның партия эге организациязының ажылынга, зооветеринарлыг болгаш экономиктиг өөредилгезин организастаарынга идепкейлиг киржип турар. Назып-оол Ондар эрткен чылын партия кежигүнүнүң кандидадынга кирген. Коммунистиң адынга төлептиг болурунуң шылгалдазынга төлептиг, бүдүүг ажыл-ишчи. Бедик медерелиг чорууп ол көргүзүп келген. Оон ог-бүлезиниң ээзи Любовь Ондар даанган ажылынга харыысалгалыг, чылгычының кыш-чай чок ажылынга, чымыжынга өөренген.

Чазын Сесегеге тарылга өгелей бээрге, чылгычылар малын Хемчиктиң кежиргеш, Хөр-Тайга кырынче үндүре бергеш, аңаа чайлагладыр. Далай деңгелинден 2000 метр бедик тайга одарынга чылгы семирип, кулуннар доруглар. Онгар-Аян, Арысканныг-Хем бажының хөлбеңейнин чыдар ът-сигенниг чайлагларынга семирээн мал күскээр Сесегениң кадар өдүп сакты бээр. Чылгычылар октябрь айда Алыр-Тейде турлаанга көжүп көөр.

Борис биле Чойганмаа Ондарларның дөң кырында бажыныңга телевизор көрүп каап, шайлап хөөрежип олура, совхозка чылгы малдың ажыктыының дугайын чугаалашкан бис. Шүшенское чоогунда совхоз-техникумга чораанымны сактып, ында чылгыны канчаар ажыглап турарын оларга сонуургаттым. Ол черниң малчыннарының шанакты ажыглап билирин көргеп мен. Сигенни, черле мал чемин шаа-биле шанактап алыр. Малчын хөрээжен кижи фермадан суурже, садыг-же шанактангаш чеде бээр, хамык чүүлдерин оон садып алгаш көөр. Бичии-ле чүүк дээш машина-трактор ажыглаавас, аът-биле ынчаар ажылдаар болза, ог-бүле керээзинде улус дыка-ла камнагларыг боон болур. Оон аңгыда совхозу кайы хире кывар-чаар материалдарны камнап ап болурул?

Ийменге чайын тергелиг, кыжын шанактыг ажылдап, аргыжып чоруур кижилерни ховар көөр. Суурнуң бичии улузу ындыг улус көргенде, 40-50 чылдарда бистиң машина көргеш, магадап турганывыс-биле домей-ле, оларны сонуургаар, ядырип маңнажыры чажыт эвес. Ол чүл дээрге, чылгы малды үттуп алганывыс ол ышкажыл. Бо-ла Ийме суурну тудуп, араттар колхозче шилчирде тудуг ыяжын, черле бүгү-ле соорттур чүүлдерин аът-биле дажыглап турган бодтур эвеспе.

Совхозка чиик бот-үнелиг продукция бээр чылгы ажылынга керээ-биле ажыглаары хөй, ошкү, инек кадарарынга, ажаал азыраарынга бодаарга бодүүн, дөрт чарыгдалдар эвээш үнер болганда, курлавырны ажыглаары чүгүла. Ажылчын аъттарны өөреткеш, сигенни кежерде, белерде оларны ажыглаза. Чоокку аалдарже, фермаже сигенни аът-биле соортуп чедирзе, кыштаглаашкын үезинде база шанак херек. Ынчангаш шанакты совхозка, чок болза, районга кылырын организастаза эки. Чепсек-херексел бодүүн, ховар шагда безин ону араттар боттары кылып, чазап ап чораан болгай.

Бир эвес Ийменин чылгычылары совхозта бар 144 беден чыл санында ортумаабиле 100 кулунну камгалап ап турар болза, күрүнеге садып-даа турза, чижек-биле саналарга, 1995 чылга чедир Карл Маркс аттыг совхозка 1000 чылгы туруп болур. Хымысты база кылгай. Бо талазы-биле дүржүлгө республиканың чамдык ажыл-агыйларында бар.

Совхозка чылгыны өстүрөр дээш кызымакай ажылдап келген Борис Ондар хөй удаа шаңнадып, мактадып келген. Оларның аразында Улус ажылагай чеднишкиннериниң деңгелгезининг монгүн медалы, СЭКП Тыва обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң профобличөвүлеядин база ВЛКСМ обкомунуң хүндүлел бижин база бар.

Сесегениң чылгычылары СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыр дээш амыр-дыш чок ажылдап турарлар. Олар оон, конференциядан, бир-ле чаа чүүлдү, хогжүлдениң бир базымын манап турарлар.

Шаңгыр-оол КУУЛАР.
Сүт-Хөл район.

КОЛ ЧҮҮЛ—ОДАРДА

Республиканың мал ажыл-агыйының планнаашкынын эде көрүп, шаг-шаандан бээр Тывага азырап өстүрүп келген малларны деңге ковудедириниң оруктарын өөренип көөр болза эки-дир.

Эрзин районну ап көрээлиңер. Чылгы, төвө өстүрериңге таарымчалыг агаар-бойдустуг чер. Төвөни аңаа хөйну тудуп болур. Ол малга таарыжыр, четчир ът, хараган аймаа ында бар. Ону чүге өөренип көрүп болбазыл?

Чылгы малды азырап өстүрөр, оон баш санын Эрзинге ковудедип болурунуң дугайында чугаалы бо материалга кодугүскедим. Республикада эң-не хөй чылгылыг район ол. Ынчалза-даа оон саны 1980 чылда 7700 четкеш, эвээжеп эгелээн. «Мөрен» совхозтуң чылгызы 1956 чылда 2000 чедир турган, ам чүгле 780 арткан. Моон алгаш көөрге, чылгыже кичээнгей районнуң совхозтарында кошкак. Чүгле «Чылгы өстүрөр!» деп кыйгырыг бар, а херек кырында ажыл чок. Малды ковудедириниң дугайында үстүнден кээп турар планныг онаалдаларда безин чылгының санын өстүрөр кылыр планнавайн, чылдын-на чаңгыс деңнелге планныг онаалдаларны берип турар.

Чылгы малды өстүрериңге таарымчалыг байдалды Эрзинде тургуспайн турар деп чугаалап болур. Чылгы кадарар одарларны безин тускайлап кагбаан. Кышкы үеде хөй одарларынга оттаан, малчыннарга аай-дедир сүрдүрүп кыштаар. Оон түнелинде белеп часка чедир арыш баксыраар, кулуннар онча-менди алдынмайн баар. Кыштаглаашкынга белеткел үезинде инек, хөй коданнарыныңи кажаа-хораазын, чиир чемнин белеткээн турар. Чылгы мал каяа, канчап кыштаар деп чугаа чок. Аалдар чайлаан черлерге тараа шөлүнге чылгыны тудуп турар. Ът-сиген чок черлерге чылгы кызыртынмас. Эрзин хемниң унунда Чинчилиг, Эрээн, Бөрүлүг, Бай-Сайыр дээн кышкаш даглыг черлерде чылгы одарлары бар. Ол кадыр-берт черлерге чылгы малдың кемдээр, дүүгүраар, ожук харга бастырып, оорганзының хар ариевейн, ону хаарып чоруурундан чүдаары бар. Кажаа-хораа чогундан чылгының дүнгедери дыка берге. Чылгычылар шай ижип, дыштаны бээр аразында малдарны бөрүлериниң түдүп каапкаары база бар. Оон уламы-биле чылгычылар ереденип, бо ажылдан үнүп турар. Соолгу чылдарда чылгычылаар кижилериниң тывыгбас апаранын чылдагаанны ында.

Мен бодаарымга, «Мөрен», «Чаа оруқ», Тес-Хем районда «Кызыгаар» совхозтарының удуртукчулары дүгүржүп тургаш, Дугай, Агар-Өвүрү, Шара-Нур, Шигыр-Бедик бо черлерни хөй кыштадырындан хостаап, чылгыны аңаа кыштадып турар болза, таарымчалыг болур хевирлиг. Оон-биле чергелештир чылгының часкы, чайгы, кышкы одарларынга малчыннар чурттаар бажыңчыгаштарыны тудар болза эки. Аарыг малдарны чаңгыс черге чыып, эмнеп, азыраар пунктуларны тургузары база чугула. Таарымчалыг байдал тургустунмаанындан аарыг малдарны мал эмчилери эмнеп шыдавайн турар. Эмнеп ап болур аарыглардан аараан малдың олуп хораары хөй.

Чылгы чеже-даа эрес-шөвээ мал болза, эң ылаңгыя белерге, немелде чемни кулуннар үезинде бээр болза эки. Төрүүр белерге кажаа-хораны тудары чугула. Кулун хар кырынга төрүттүнгеш, соокка алзып, аарып болур. Оон ыңай аныяк белер, аскырлар кулунну олур теп каавыдып болур. Бир эвес төрүүр белер кажаа-хораалыг, оларга бээр немелде чем турган болза, төрүттүнгеп кулуннарны чидириг чок ажаап болурунуң аргазы бар. Хураганга деңнээрге, кулун доругуучал, аарыг-аржыкка белеп алыспас боор чүве. Бижилер хүүда белериниң кулунну хөйну ап турар. Чүге дээрге оларның ажаалда-тежээдези эки. Бир эвес ниитининг чылгы малын ынчаар ажаар болза, кулун алыры база ковудээри чугаажок. Оон ыңай белерни саап өөредип, Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозта ышкаш хымысты чүге кылып болбазыл?

Ниитининг чылгызы-биле чергелештир чоннуң хүүда дузалаа ажыл-агыйынга чылгы малды өстүрөр талазы-биле дээштиг ажыллы чорудун, деткимчени көргүзер болза эки. Бистиң районнуң суурларының чурттакчыларынга ът тударын деткиир хамаанчок, чөпшээреевейн турар. Ийи-чаңгыс оор кижилериниң үрнүүдэн «Аътты улус оор кылыр» дээр чугааларны районнуң чамдык удуртукчулары үндүрүп турар.

Чылгы малдың азыралын экижидер, оон хөй продукциязы алырының дугайында чугааны номчукчулар «Шын» солуннуң арнынга көдүрүп келди. Үүле бо ажыл дээш харыысалгалыг, ону удуртуп баштаар эштериниң талазындан шиинээн чок. Бо айтырыгга хамаарыштыр мээн бодалдарым, сүмем мындыг. Оске эштер чүү деп бодап турарыл?

Сергей ЧЫРГАЛ.
Зоотехник.
Мөрен суур.

АЖЫГЛАЗА АЖЫРБАС

Мөңгүн-Тайга районнуң 2 совхозу кайызы-даа мал ажыл-агыйлыг. Чылгы малды база азырап өстүрүп турар. Черниң байдалы кадыр-берт. Ынчангаш мал кадарарынга, ыңай-бээр эргыларынга, номер-дүшеринге чылгы малдың ажыы улуг. Бистиң ада-өгбевис шаг-шаандан тура, аът-хөөду азырап-ажыглап чораан. Шак ыңдыг өнзагай байдалдыг районга аът-биле өргүшпар, ажыл-хөмүл кылыры барын үттүндүрган. Бот-оруга-чарыга, бот-ажываныышкынче шилчип турар үеде чылгы малды ажылдың кайы-даа участоктарынга ажыглап болуп. Малчын кыштагларны кезиирде зооветспециалистер аъттарны чүге мунуп болбазыл? Шаанда мал эмчилери, зоотехниктер малчын неданнарны аътты эргип, аалдарга 2—3 хонуп хонуп-дүмүп, мал-маганны дилаш чөп шиинчип чорудулар. Ам көөрге, машинага сыңмарлажып алган, даланы ломчуг чоруур-дурлар. Таптыг кылган ажылыда чок. Буу-хаа малчыннар аалдары кезиир, мал-маганның кадышылының байдалын таптыг хынап көрбес. 3—4 нодаңга чаңгыс хүн четкеш иээри кандыг-даа ажын чок.

Зооветспециалистер хамаанчок, малчыннарның чамдыызы безин аътты ажыглаваас болган-дыр. Кандыг-даа ажыл кылырда машина-техника херек дээр. Аъды чок, малды чадаг кадарып турар малчыннар база бар.

Бетэл ХҮРЕҢ-ООЛ.

ЧУРУКТА: одарда чылгы. Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДОЛУ ХАРЫЫ АМ-ДАА ЧОК

ВЛКСМ Тыва обкомунуң IV пленуму болуп эртеди. Республиканың комсомол организацияларының ВЛКСМ-ниң XX съездиниң шиитпирээрин амыдырелге бот-тандырыл турарының дугайында база социал.-экономиктиг айтырыгларны шиитпирээрринге аныяктарның киржилгезин күштелдирериниң угланган хемчеглер дугайында айтырыгны пленумга чугаалашкан.

ВЛКСМ-ниң XX съездизи эрткенден бээр бир чыл ашкан. Комсомол организацияларында эде тургустунуушкунуң чоруп турарының баштайгы түңнелдерин үндүрер үе келген. Комсомол ажылында чаа түүлдер тывылган бе, эде тургустунуушкунга аныяктарның киржилгези кандыгыл, ВЛКСМ обкому, хооркому, райкомнары ажылын канчаар эде тургузуп турарыл? Бо чугула айтырыгларга пленум хеңээни бээр турган. Эге организацияларда эде тургустунуушкунуң чоруп турарының башкылыг дугайында комсомол активниң кежигүннериниң аразында анкетелаашкынны пленум эрттиреринниң бүдүүзүнде ВЛКСМ обкому организастаан.

Анкетега харыылаанларның 54,5 хуузу эде тургустунуушкун чоруп турар, ынчалза-даа үениң негелдезинге дүүшпейн турар деп айытқан. 24 хуузу эде тургустунуушкун түгле сес кырында чоруп турар деп санаан. Оларның 13,5 хуузу беттерының эге организацияларында эде тургустунуушкун шүүт чорбайн турар деп бижээн. Комсомоз активниг ажылын эде тургузарынга чүү шаптыктап турарыл? Харыыселгены дидимнээ-биле бодунга хүүлээп ап шыдаавазы, үстүнден айтышкынын маңаар эрги чаңчылы, комсомол кежигүннериниң активни эвес чоруу, ёзулуг аныяктар удуртукчуларының ховар боол турары, ескен-даа чылдагааннар бар деп комсомол активниң кежигүннери харыылаан. ВЛКСМ-ниң XX съездиниң соонда комсомол организацияларының ажылында эвээш эвес чаа түүлдер тывылган. Дыка хей комсомол комитеттери аныяктар оргузунга эгелээшкиннерни, ажыл-чарлыг чоруктуу. Демократияны хөгжүдер, хөлөлдыр дээш ажылдың чаа арга-хевирлерни дилеп, тып турарлар. Чижээлээрге, ВЛКСМ Улуг-Хем райкому социал.-экономиктиг хөгжүлдезинге аныяктарның киржилгезин идепкейжидерни, чугула айтырыгларны шиитпирээрринге оларның эргелерин магадылаан «Аныяктар» деп программаны тургускаш бадылаткан. Кызыл хоорайның комсомол организациязында аныяктарның комплекизин тургускан. АЧК-ның тудуг отряды Кызылда житир бассейнниг спорт комплекизинниң туунда ажылдап турар. Ол тудуг доостурга, боттарының чурттапга бажыңын тудерлер. Кызыл хоорайның, Бай-Тайга район комсомол организацияларында комсомолчу-аныяктар коллективтери-биле ажылдың чаа хевирлерин тыпкан.

Эрзин, Тес-Хем районнарда аныяктар коллективтериниң аразында социалистиг черүшты бөгөй эвес организастап турар. Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Чөөн-Хемчик база Кызыл хоорайда комсомол комитеттериниң секретарьларын сонгуурда, элээн наш кандидатураларны депшиткеш, оларның иштинден шилип ап турар. ВЛКСМ хооркомунуң, райкомнарының бюроларының хуралдары, пленумнары ёзу берымдаалаар, хей шуугаазын үндүрер чорук чокка, сонал.-оналдарны ажыл-биле чугаалажырының байдалдарында эртип турар.

Ынчалза-даа республиканың комсомол организацияларында эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Комсомолдуң үндезини болур эге организациялардың дайынчы арга-шинээ, авторитеди чавас. Дыка хей эге организацияларда чүгле шүгүмчүлээрни кызыдаар «демократия» тывылган.

Экономиктиг үндезин реформаны боттандырарынга аныяктарның киржилгезин идепкейжидер, оларны ажылыштың ёзулуг эглери кылдыр кижизидерин комсомоя комитеттериниң сорулгалары. Комсомолчу-аныяктар коллективтериниң хей кезии бот-оруулга-чарылгаже кирген. Бот-оруулгачарылга болгаш бот-ажыдалыышкын аныяктарның профессионал мергежилин эжиждерин, ажылга харыысаалгалыг чорууп бедидерин негеп турар. Барылын-Хемчиктиң комсомол райкому «Шекпээр» совхозтуң Суг-Кажаа сүт-бараан фермазында мурнакчы дуржулганың школазын ажыткан. Семинарларны, конкурстарны ол ферманың базазында зарттирип турар.

Совхозтар, үлетпүр бүдүрүлгелер бот-ажыдалыышкынче шилчээшкинниң соонда ажыл чок калган аныяктарның саны аскан. Соонгу медээ-биле алырга, 1319 кижи ажыл чок. Оларның хей кезии аныяктар. Удавас ортумак школаларны 1500 хире өөренекчилер доозар. Ажыл-биле хандыртынмаан аныяктарның саны өзер-дир. Тургустунуп келген берге айтырыгны канчаар шиитпирлээрин? Пленумга сонал бергеннериң хей кезии ол айтырыгны кедүрүп, сонал-дарын киирген. Аныяктарны кооперацияга шимчээшкиннинче хевээ тудар. Мында оруктар хей: улус хөрөгелериниң барааннарын бүдүрери, амыдырал хандырылганың төлевирлиг ачы-дузазын чедирери, тудуг, септелге кылыры, кедээ ажыл-агый продуктуларын шыгжаары болгаш садыы дээш оон-даа еске ажыларны кылыр кооперативтерни организастап болур.

Пленумуң ажылынга киришкен ВЛКСМ Төп Комитединиң ажылчын болгаш кедээ аныяктар килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы Александр Бокарев чурттуң еске комсомол организацияларында кооператива шимчээшкинни элээн сайгырал турарын чугаалаан. Кооперативтерни тургузар, оларны организастаар талазы-биле ВЛКСМ обкому, хоорком, райкомнар дидим эвес, оожум ажылдап турарын ол шүгүмчүлээн.

Күрүне бүдүүлгезиниң (хаттыжыышкынының) дугайында ССРЭ Хөөйлүзүн ёзугаар нуш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдеринге комсомол организацияларының төлээзин база турар үжүрлүг. Ынчалза-даа чамдык совхозтарда, үетпүр бүдүүлгелерде нуш-ажылчы коллектив чөвүлелдеринде аныяктарның төлээлери чок болган. ВЛКСМ Бии-Хем, Таңды райкомнарының бирги секретарьлары Елена Анпилогова, Игорь Алабушев ол дугайын дүвүрел-биле чугаалаанар. Аныяктарның эргелерин, сонүүргалын кымнар камгалаварыл? Оларның санаалдарны дээш кымнар туржурул? Аныяктар боттары болур үжүрлүг. Кажан нуш-ажылчы коллективтиң чөвүлелдерин тургузуп, бадылап турда, комсомол ажылденчилары кажа турганыл? Мында боттарывыстың бүрүүвүс база бар-дыр —деп, сонал бергеннер чугаалап турганнар. Комсомол организацияларының төлээлерин киргбейн турар чөвүлелдерге оларны немей соңгуур дугайында айтырыгны тургузарын пленумуң киржикчилери дугурушкан.

Сонгал айтырыглар. Эрзин райпозунда садыгны Елена Михай дүвүрел-биле мынча деп чугаалаан: «Республиканың кайы-даа хоорай, суурларынга бээр болза, аныяктарның сонгал байдалдары демей деп бодаар мен. Бажың чок улустар — аныяк ог-бүлелер, уруглары эрги-садикте тургустунмаан кижилер база-ла аныяк ог-бүлелер, штат кызырылгазында таваржып турар улустуң хей кезии аныяктар. Бистиң бо амыдыралывыста бергедеп келген айтырыгларны шиитпирээрринге боттарывыс киржир үжүрлүг бис. Чижээ, Эрзин райпозунда 82 комсомолчуңуң 29-у чаш уруглармын өстүрери-биле узун шелээлерде орун турар. Уруглары бир хар алды ай чеде бээрге, дегерезин ясли-садиктерге тургузар арга чок. Кооператив хевирлиг ясладен тургусса чүл? Тыва Республиканың сонгал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сайзыралынга киржилгезин күштелдирери, оларның күжүн, билинн эде тургустунуушкунуң хөрээнге киргиштирери ВЛКСМ обкомунуң, хооркомунуң, райкомнарының ажылының кол угланыышкыыы болур деп пленумнуң киржикчилери түңнээн.

Борис КУЖУГЕТ.
(Бистиң корр.)

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

МАЛ ТУДАРЫНЫҢ НОРМАЛАРЫН КЫЗЫГААРЛААНЫН ДҮЖҮРГЕН

Хамаатыларның хууда дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдеринге, мал ажылынның продукциязын бүдүрерин көвүдедиринге, республиканың чурттаачы чонунуң хандырылгазын эжиждеринге тавармычалыг байдалды тургузар соруглга-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң түңнэл доктаалды үүлээп алган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың октябрь 11-де № 303 доктаалы-биле тургускан республиканың девискээрринге хамаатыларның хууда мал тударының нормаларын кызыгаарлаанын 1988 чылдың июнь 1-ден эгелеп дүжүрер дел. ында айтыкан.

1987 чылдың сентябрь 17-де СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Хамаатыларның хууда дузалаа ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» № 1079 доктаалынга дүүштүр совхозтар ажылчыларының болгаш албан-хаакылларының, кедээжий еске-даа чурттакчыларының ниитилел бүдүүлгезинге киржилгезин, ол ышкаш мал чеминиң баазазын барымдаалап турган Советтиң девискээрринге хамаатыларның хууда дузалаа ажыл-агыйларынга мал тударының тодаргай айтырыгларын улус депутаттарының кедээ болгаш суур Советтери чугаалажып көөр болгаш шиитпирлээр.

Улус депутаттарының район, кедээ болгаш суур Советтериниң күүскомнарынга, Тыва АССР-ниң Агропүлетпүргүрүкомунга болгаш оон чер-черде организацияга, совхозтарга дараазында түүлдерни үүлээндирген:

— хамаатыларның хууда дузалаа ажыл-агыйларынга мал ажылының продукциязын бүдүрерин көвүдедир талазы-биле дээштиг хемчеглерни боттандырып чорудар, Дүгуржүлге аргалары-биле, колективтиг болгаш ог-бүле керээзиниң принциптерин ёзугаар чурттакчы чонуң хууда дузалаа ажыл-агыйының ниитилел бүдүүлгезин-биле кооперастажырын хөгжүдеринче онза кичээнгейни савар;

— хууда дузалаа ажыл-агыйлыг улуска ачы-дузаның хемчээлин база хевирлерни калбартыр, ол сорулга-биле районнар төптеринге мал ажылынга хөтөжиктелерни база мал кадарар, мал чеми белеткээр, ажыл-агый тудугларын тудар болгаш сентээр дээш ышкаш ачы-дузаның хевирлерин көргүзер үжүрлүг кооператтерни тургузар;

— үүг ончуде турар малдаадер база сиген шөлү, мал чеми-биле бүрүн хандырар аргаларны дилеп тывар;

— малда ажылдаайн турар кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының хууда малын ниитининден ёскүлээр талазы-биле ажылды күштелдирер.

Хууда дузалаа ажыл-агыйларда мал продукциязының артыкшылыл садыл алыр талазы-биле ажылды Тыва республотребсоюз, райүүскомнар күштелдирер болгаш кооперативтер садыын дамчыштыр үе продуктулар-биле хоорайларның болгаш суурларның чурттакчы чонун хандырарын дыка эжиждер, мал продукциязын сайгарарынга улус сонуургалдыг болуру-биле ховар бараанларны уткуштур садар деп доктаалда айыткан.

УЛУГ СОНУУРГАЛ

СЭКП ТК-ның Чиигизе секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың Президентизин Р. Рейганның ужуражышкынга делегейниң бүгү чурттарының улустары байыр чедирип, совет-америк харылзаалардан тургустунуп келген эки байдал бүгү делегейниң салым-чолунга, аймыл чок чоруунга чугула ужур-дузалыг болур деп санап турар. Көскү күрүне болгаш хей-ниитин ажылдакчылары, массалыг информацияның эге үе-чадазында хамаарыштыр тайылбыр берип тура, бо удаадагы чугаалажышкынар үре-түңнелдиг боол, чугле ийи улуг күрүнениң эвес, а делегейниң аскыда чурттарының аразында бүгү талайыг харылзааларны хөгжүдүп, делегейге тайбыкты бижыглаарынга улуг салдарны чедирер деп медегеп турар.

АКШ. Американың күрүне секретары Дж. Шульц дээди деңнелге чугаалажышкынарның баштайгы үе-чадазының дугайында Си-би-эс телекомпанияга тайылбырны кылган. «Бир дугаар бесседалажышкын ажыл-ижекчи байдалга эртикен. Чугаалажышкыннар эки эгелээн деп бодап турар мен. Чугаалажышкыннарга кирген айтырыглар талазы-биле ийи тала тодаргай үүлүдерни чедип алыр дээш турукур боор деп бодаар мен деп, ол чугаалаан. АКШ-тың Президентизиниң дузалакчызы К. Пауэлл Эй-би-си телекомпанияга интервью берип тура, «Президент шаап-халдакчы стратегтиг чепсек талазы-биле дугуржүүлге ооң президент албан-дужаалының хүүсээзы дооступ үеге чедир чедип алдынган турарын кончуг күзел турар деп бодаар мен» деп медеглээн.

Совет-америк дээди деңнелге ужуражышкын соонгу үш чыларда элээн эжиктеп келген ийи чүүлтүүн аразында харылзаалардың түңнели болур. Он-он чылдар дургузунда үргүлчүлеп келген бот-боттарынга каразыыр чорукту чок болдурарынче Москва улуг кичээнгейни салып турар деп, «Лос-Анджелес таймс» солун бижээн.

ФРАНЦИЯ. Француз коммунистерниң «Юманите» солуну дээди деңнелге ужуражышкынның дүгайын делегейгейи-биле бижип турар. Шеригужу-биле айыыл чок чорукту бижыглаарының дугайында үзел-бодалдың кедиүгүн Совет Эвилелы бодунуң үлегер-чижээ болгаш боттандырып турар политиказы-биле бүгү делегейге көргүзүп турар.

(СЭТА).

АЛБАННЫҢ НОТАЗЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың ДХМ-и Кабул хоорайда турар КНО-нуң болук хайгааракчыларынга албанныг нотазын тыпсын берген. Ында медеглеп турары болза: соонгу үеде Пакистандан Афганистанның девискээринче бөө-чепсек чоруктары үргүлчүлеп турар. Ооң-биле кады даштыкы чурттарның шериг човүзекчилери болгаш специалистери чазыг байдалбиле кызыгаар үреп кээп турар. Олар чаа техниканы ажыглаарынга контрреволюстуларны өөредип турар.

Афганистанның чазаа Женевага чедип алдынган дугурхүүганы бүрүн сагыырын Пакистанның чазаандан негээн.

Кооператив удуртукчузунга сөс

ДЕТКИМЧЕ БЕРИП ТУРАР

Бо айның эгезинде топ солуннар «ССРЭ-де кооперация дугайында» Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хөөйлүзүнүң телевизиязын парлаан. Ол ам күштүг болган. Ооң үнеринин мурнунда мээң удуртуканым кооператив дугайында кижилерден кандыг чемени дыңнавадым дээр. Ооң бирги түүлүүнүң дөртүү кезээнде дөрту-биле мынча дээн:

«Кооперативке ажылдаары хүндүүг, ажыктыг болгаш ону күрүне бүгү тала-биле деткиир».

Ам-на бистиң кооператививисте ажылдап турарларга аларттаан кижилериң аксы тыртылар бөөр. Кооперативти эртикен чылдың ортан үезинде тургустувус. Ооң бааза бүдүүлгези кыдыр Шагаазап-Арыгның ыяш ажыл-агыйын тодаратқан. Ооң болгаш ажаалга банкызындан кандыг-даа деткимче албайн, эртикен чылдың алды айларында 31 мун рубльниң продукциязын сайгарывыс. Ол дээрге бажың чугайлаар кистилер, бажыңның иштин-даштын аштаар ширбиилер, балды, маска сыптары-дыр.

Кооператививис бо чылын чаа бүт кырынга туруп келди. Улуг-Хем райкүүскомунуң дузалы-биле ГАЗ-53 маркалың автомашиналын-даа сарыылга эвес. Бистиң ажылывыска үнелелди чагыкты бээр болгай. Чечек Очүр-оолдунаның ижин бис база ону барымдаалап үнелеп турар бис. Чагыгны дүзээп ап турар кижи квитанция долдурар. Пехтиң эргелекчизи кижи болганымда, ону көрүп, билип турар мен, мынан «Мээң чагыгымны Чечек Монгуш даараар кылдыр кинерин дилеп» дээн бижилгелерге-даа таваржып турдум. Чагыкчыларның бүүдүрелин чедип алыр деп чүве ыңдыг-ла амыр эвес.

Бүдүрүлгеге кижилер кайыын-даа келир. Ажыл-ижинвисти сонуургаар болгай. Коллективтиң эки ажылдап турар кижилериниң аразынга

Эш-өөрүм дугайында

СОРУЛГАВЫС ЧАҢГЫС

нер, Платьеним, костюмну, хөлдеминээ... черле мынчаар хеп бүрүзүн чагыкчының сеткил-сагыжынга таваржыр кылдыр даараары белен эвес. Ол хей-де түүлдерден хамаарыжыр. Чижээ, быжыкчының азы даараныкчының уран-шевери, арга-дүржүлгалыы маңаа аргежок чугула. Хүлээнген ажылын эки билир шевер кижилер бистиң аравыста эвээш эвес. Чыгның келгеш, ажылывысты түңнеп, чедер-четпезивисти бо-ла чугаалажы бээр бис. Оон төдаргай түңнел үндүрүп турарывыс, чедир кылдынмайн турар түүлдерже кичээнгей угландырып, ону чайладып алырынга идиг болуп турар. Бо-ла түүлдерни чугаалап тура, цехтиң мурнакчылары — кады ажылдап турар эштеримниң ажыл-ижинге доктаар болап турар мен. Оларның биразы Чечек Очүр-ооловна Монгуш. Бистиң бүдүүлгеге ажылдаа-ла үр болбаан, чаала ийи чыл чедип турар. Ынчалзажок бистер кады ажылдап турар ол эживисти эки, ажыл-ижинге кызыыман кижи деп билип турар бис. Биске ажылдап көөр мурнунда, Чечек Чалана хоорайда амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелиниге даараныкчылап турган. Шеверле кижи.

Бүдүүлгенин хоочуналары —лагдыныкчылар-да болгай бис. Хей-ниитин ол хүлээлгевисти багай эвес күүсеп келдивис, даараныкчының мергежилинге өөредип каанывыс өөренекчилеривис база бар, олар бистин-биле кады ажылдап турар. Чечек Монгуш — база лагдыныкчы. Маңаа ажылдап келгени бо үениң иштинде ийи кижиниң даараныкчының мергежилин шингээдип алырынга ол өөреткен.

Чечек Монгушту эки даараныкчы деп турарым таваржыр эвес. Бистиң ажылывыска үнелелди чагыкты бээр болгай. Чечек Очүр-оолованың ижин бис база ону барымдаалап үнелеп турар бис. Чагыгны дүзээп ап турар кижи квитанция долдурар. Пехтиң эргелекчизи кижи болганымда, ону көрүп, билип турар мен, мынан «Мээң чагыгымны Чечек Монгуш даараар кылдыр кинерин дилеп» дээн бижилгелерге-даа таваржып турдум. Чагыкчыларның бүүдүрелин чедип алыр деп чүве ыңдыг-ла амыр эвес.

Бүдүүлгеге кижилер кайыын-даа келир. Ажыл-ижинвисти сонуургаар болгай. Коллективтиң эки ажылдап турар кижилериниң аразынга Чечек Монгушту ында турда, «Ол бо хүннерде август айның үлүүнде ажылдап турар» деп албан немей чугаалаардыр бис. Коммунист эживиске хамаарыштыр ону чугаалап болгур.

Платье даараар бригаданың бригадири Татьяна Ивановакол ажылындан аңгыда, бүдүүлгеде үлүсчү контроль болүүн үдуртуп турар. Бистиң контролёрларывыс даараан хептиң шынарын доктаамал хынап турар болгаш ол дээштиг болуп турар. Хептиң чогуур квитанция чокка хүлээп ап даарай бээр чоруктарны болдурбас сорулга-биле база хынаалаарын олар чорүүп турар. Ол чорук ыңдыг янзылыг хажыдыышкыннар болдурбайн турар.

Даараныкчыларывыс т ы ң аразында хоочуннар база бар. Оларның биразы —Александра Шыырапповна Серен. Ооң хөлүн дамчып чеже чагыг күүсеттинмээн дээр. Чечек Монгуш-биле ол чарыштыг ажылдап турар.

Ачы-дуза чедирилгезин эки-жидер, ооң хевирлерин калбартыр сорулга-биле хенке каастапга кылып, үгүлзалап даараарын ажыглап эгелединивис. Ол талазы-биле өөредип алган киживис база бар. Ыңдыг кизилыг ажылдап турувусса-даа, ажылывыста чедир шиитпирлеттинмейн турар түүлдер база бар. Чижээ, быжыкчы чедишпейн турарынган, ажылга саалаашкыннарга таваржып тур бис, ол чорук чүү-даа мурнай, киргеи чагыгның күүселедезинин хүүгаалаынга албан барып дээр боор-дур. Ынчалзажок сүмележип тургаш, ооң үштунарының аргазын дилеп турар бис.

Галина СУНКУЕВА.
Даараныкчыларга цехиниң начальниги.
Таңды район.

Номчукчунуң бодалы

КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛУР

Бо чылдың март 10-да үнген «Шында» «Бир чагаанның изи-биле» деп рубрика аларда «Арга черле тывылбас бе?» деп эге-биле парлаттынган түүлүү номчудум. Анаа хамаарыштыр номчукчу кижиге, меңээ, чамдык бодаллар тургустунуп келген чүве. Оны чугаалаар бетинде, түүлде чүнүң дугайын бижээнин сактып көрээлинер. Азыралында инвалид ийи кижилиг херээжен кижиниң чурттаага шөлүү алыр талазы-биле хөөйлүдүрүмүү хажыттаны дээш оларны эзлеп олурганы өрээлинден үнүп бээрин ол чурттаага шөлүүнүн хамааржыры бүдүүлгениң чурттукчуларының негеп турарын редакциянын аттезинге келген чагаанның изи-биле чорааан корреспондент ында бижип турар.

Чурттаага шөлүү алырының чүрүмү бисте чаңгыс аай болгай. Ол өрээлди чөпшээрел чокка эзлеп алганы дээш ог-бүлеңи ооң административтиг чүрүм-биле үндүр көжүрер чөпшээрелда прокурор бүдүүлге чернинге берген. Чүрүмчүдүн бижиттинген хөөйлүзүнүн негелдези ынчаар харын, шын. Ол хамаатыны кижи бүрүзүнүн эрге-ажыын камгалап турар болгай. Хөөйлү-дүрүмнү ылгык чокка сагып тура, ооң аргыында кижи бар деп чүвениң үттүп болур бе? Чөпшээрел чокка өрээл эзлеп ап, хажыдыышкынны болдурган деп чүве билдингир. Ынчалзажок бо таварылгада, кижилерниң байдалын өөренип көрүп болбас бе?

Ол дугайын чугаалап тура, мынчаар айтырыгга доктаар бодап турар мен. Инвалидтерниң амыдыралының дугайында чугаа чокка чедир-ле шоолуг дыңналбас турган. Ам ол дугайын ажыы-биле чугаалажып, бижип турар апарганы өөрүнчүт-дүр. Бистин чуртувуста инвалидтерже салым салышкын улуг. Харын-да инвалидтер ниитилелдери, инвалидтер спортуунун федерациязы организастаттынып турар. Бо түүлдер оларның амыдыралын чаа ёзу-биле көрүп турарын хереглелип турар.

Инвалид кижидерже ээ көрүүрү —оларның чүгле материалдыг талаыынче кичээнгей угландырары ол эвес-ле болгай. Бо талазы-биле социал хандырылга чергелериниң дузазы, пенсия, пособие, ол кижилерниң дергүл-таределериниң сагыш салышкынын, деткимчезин четчип турар. А келгээ чүве инвалид кижилерниң ниитилелге ажыктыг болуруу база хире-шаа-биле долу, солун амыдыралды чурттакеаары болуп турар. Ыңдыг болганда, оларның ол күзелчүткүлүн деткиир болза эки.

«Будин», «ачы-дуза» деп сестеринең үнезин кудулаптас болза эки деп бодаар мен. Амыдырал ыңдыг таварылгалар база тургулаар, оон чижээ эвээш, ынчалзажок ол таварыш берип болур. Чижээ, ачы-дуза чедирери, бүүнүнг чорук кылыры кайы-бир тодаргай кижиге, салым-чолга хамаарыжып келирге, ол сестерниң үнезинин чамдыкта кудулай бээрин амыдыралдан эскерип болур.

«Арга черле тывылбас бе?» деп эге-биле парлаттынган ол түүлү номчаам, ыңдыг айтырыгны салыксаш турар мен: ында-аарыг бо инвалид улус эзлеп олурганы ол өрээлден ыңдыг-ыңдыг деп туруп бээрге, үне-даа бээр бижик, кире бээр черн чок улус кымның бажынынга дилеп чуртталарыл? Херээжен кижиниң ажылдап турары будүүлгениң удуртукчулары дузалаар ирги бе? Бо таварылгага канчаарыл?

Амур ХОЮГБАН.
Кызыл хоорай.

Төрээн дылың өөрен

ЭРТЕМНИҢ УЛУУ ХЕРЕК

Тыва дыл бодунуң тургузуу болгаш чогаадыкчы аргалары-биле кончуг байлак. Тыва дылдың сөзүү-биле кандыг-даа нерын бодаарлы, сагыш-сеткилдиң тайнынышкынын долузуу-биле, чараш, тода өөрүп-хевирлиг кылдыр илереткен болур. Чүгле дылывысты камнаары, ооң бүгү байлаан эки билир кылдыр өөренири бистиң сорулгавыс. Төрээн дылыңга кижи чаңгыс сөстен безин тавакталды, үзүралды, өөрүшкүнү өзү ундаралды ап болур.

Төрээн дылывыска бистиң хамаарылгавыс, ол уламчылга-ивыс, ол уламчылга ёнмактарның талазынган, «өскүзүү-биле бакшыраавы кижиниң дүвүредип келир-дир. Чаңгыс домактың чартының оруктап, чартының тывалап чугаалаан кижилерни дыңнаарга, эгенчиг, хомудаачыг. Уламчыга хоорай чурттенчылары, чок болза, орус дыпбиле холуй чугаалап, чок болза, шуут тывалай албас суг болур-дур. Орус дылды эки билири, ажаа хостуг чугаалаары амыдыралдың негелдези. Орус дылдың дузазы-биле өске чоннар-биле харылзажыр, эртем-билиг чедип алыр, делгилгелиг культураны шилгээдип алыр бис. Ынчалза-даа чаңгыс тывалап, орус дылды эки билир кылдыр өөренип алыр дээш-ле бодуңуң дылыңга хайыра чок ажыктаары шын эвес. Культурлуг кижи бодуңуң төрээн чонуңуң дылын болгаш ооң культуразын эки билир үжүрлүг. Чамдык тыва чаштарның, ынчап өскенниң төрээн дылын билбеэн азы багай билири чүгле боттарының бүрүүзү эвес, долгандыр турар бай-далдың (эски-садтың, кудумчуңуң, ооң-даа өске чылдагаан, нерлиг) үржүү дээрзин билдингир.

Ындыг-даа болза чүгле өске шаңнаарга черле тааржыпсас. Оларны өстүрүп, кижизидип турар ада-иезиң, чоок кижилерим бар болгай. Ажы-төлүң төрээн дылың, чонуңуң культуразын билир кылдыр кижизидерги оларның үлегерлээн. Хоорайда чурттап турер чамдык ада-иелер-биле чугаалажыырга, уругларын орус дылдыг азы тыва дылдыг школаларның кайызынга өөредир ийиң тыплайн баар.

Тыва школага уругларын өөредир дээн ада-иелер оларны тыва дылыңга өөренизин дээш, районда терелдеринде чорудуп турер болгай. Боттарының чедир чорутпаан ажылының хейы-биле эрээш уе иштинде уругларын өскүзер ыдерга кандыг түңнел үнерил? Тыва дылын билбес кижини тыва школага өөредип каарга, эге класстарга эртемнин ноолдуунда тёвә дыл кырынга тейлябырлаар, ынчангаш оларга өөренген материалын шимгээдип алыры берге боол кээр. Шын эвес адалгалыг, утказы билдинмес сестерим номчаш, олар хей чүве биле ап шыдаавестар. Уруглары ынчаар эриннектевейн, бичиизинде-ле ооң базыдыкка оларның-биле төрээн дылга чугаалажып турган болза, ындыг түүлдер болбас болгу дег.

Кызылдың 2 дүгээр школазынга практика эртирип турген, бодумуңуң кичээл эртирип турган класымдан өске класска кичээл эртирер апаргын мен. Сески класста тыва чогаал кичээли чүве. Оңаалга хыналадазының үезинде, ленд-дээ эрээш бир өөренчиним шээжилээр дээн шүлүүн чугаалаары-биле самбыраже кыйырдым. Хөмертен класым чир-шөөн дүшкен. Өөренчилерниң шимээнинден ареазыдан: «Тывалап билбес кижи дииймээ, башкыга дээнин дыңнаавеш, алаа кейгей берген мен.

Адын адаан өөренчиким ернын кыза берген, бүрүүзүнген туруп келди. Өөренчиниң бүрүүзү кайда боор, ада-иениң четпес ачылы-дыр ийин дей бодаавы, олуртуп кагдым. Орус дылды школага өөренип турган өөренчиким, ооң иезин күзелээ-биле, ада-ие дилеп түрген. тыва дылдыг школага өөредир чөпшээрелдү алган чүве-дир. Тыва дыл, чогаал кичээлдеринде харылзаарда кичээл соонда харылзап турер. Күжүр класс мурнунга тывалап чугаалаарынан ыядыр болган. Тыва чонуң өскүзүлдиң бичезин херек, эртемниң үлүү херек деп үлегер чугаазы бар. Төрээн дылындан сөгүдээ, өске чеже-даа дылды билир боору чөрле артык эвес. Ынчалза-даа кижиниң бодунга эң-не ооң болур, төрээн дылын билбес боору азы аңаа тоомча чок хамаарылгазы ооң культуразының чавызын көргүзери чугаажок.

База бир бодумнуң хайгаараалымны биижип көрейн. Гастелло еттыг паркке агаарлап чораан үш утбашкы боттарының аразында чүгле орус дылга чугаалажып чорлар. Бичии ооң дүңмазы тывалап эгеледи. Уруглардың эрээдизи дүңмазын чемелей-дир. «Тывалап чугаалава, багай чүве-дир. Ачамга чугаалаар мен, ол сени кончуурр. Бо каш домактардан билдингир-дир, дылын билбес кижилерниң тыптып кээрининң чылдагааны. Чамдык уруглары дыңнаарга орустап, тывалап-даа ёлчок эки билир боол болгурул! Дылывысты ылаңгыя аныяк ада-иелерге, солун ернынга чүге боттарының арга-сүмезин, дуржулгазын үлештес дел!

Амдыызында төрээн дылындан хоорулган кижилер эки эвес-ле херээ, ынчалза-даа хей чылдар эрте бээрге, чүү боол болгурул! Дылывысты өлүг дылдарның сөңүнге кижи-бези-биле амдыгаштан бодаары эки эвеспе. Ынчангаш школаларга тыва дылды башкылаварын эжиндиң, ада-иелер уруглары төрээн чону-биле тарылзажыр дылындан астыктырбейн, ачаа өөредирн чүгүлеп.

Арюна ДУГАРЖАП.
ТДЛТЭШИ-ниң бичии эртем ажыдекчизы.

Александр Сендоо 1967 чылдан бээр Тээлиде уруглардың музыка школазында ажылдап турар. Чонуңуң ажы-төлүүнүң эстетиктиг культуразын бедидери-биле башкы бодунуң ажылында чаа аргаларны дилеп тып, шинчээдип ап, мурнакчыларның ажыктыг арга-дүржүлгезин ажыглап турар.

Александр Хертековичиниң кежүп төрүүр механизастаттынган 958 дугаарлыг колонинага, районнуң суггарылга эргелелиниң, районнуң мал эмнелгезиниң кызылбулуңнарынга база өске-даа ажылчын организацияларга ырлар өөредип турарын үргүлчү көрүп болур.

ЧУРУКТА: А. СЕНДОО баян ыяазының эвренекчизи Чодураа ДАРЖААНЫ өөредип өр.

Сөзүү белгааш өөтөзү Чимис АДЫГ-ООЛДУУ.

АЖЫКТЫГ БОЛГАН

Республиканың культура болгаш ураң чүүл ажылдакчыларының билиг бедидер курстарының Культура министерствозунуң эртем-методиктиг төвү-биле кады организастаанда барыын зонаның кодээ клубтарының директорларының билиг бедидер курстары Бай-Тайга районга, Тээлиниң Культура бажыңының базазынга болуп эрткен. Курстарга Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чаан-Хемчик, Сүт-Хөл, Өвүр, Монгун-Тайга районнарының кодээ клубтарындан 26 культура ажылдакчылары чыглып кээп, ол хонукчуң практиктиг өөредилгезин эрткен.

Эртем-методиктиг төптүң ажылдакчылары А. С. Комбу, Г. И. Марченко, О. И. Запрягаева, Д. М. Сундуй, С. А. Осерцов, М. И. Оскиолюк болгаш өскелер-даа лекцияларны номчуп, практиктиг кичээлдерни, ажылдарны организастап эрттирген. Курстарның дыңнакчылары өөредилгелеп аңгыда кежээки, хостуг үеэрде ужуражылгаларга, темалыг кежээлерге киржип, чон мурнуна боттарының күжү-биле концерттерни көргүзүп турган. Чижөө, Кызыл-Даг суурга «Мээң мергежилим — мээң чоргаараалым» деп кежээге дыңнакчылар совхозтуң янзы-бүрү мергежилдиг тускай эртемниглери-биле ужурашкан. Аңаа РСФСР-ниң П. Решин аттыг күүрне шаңналының лауреады Хертек Коштаевич Тойбухаанның дугайында документалдыг фильмни көргүскен, ооң ураң-төвөр чаңчылдарының уламчылакчылары Дондук Тойбухаа, Кочел Сая олар-биле ужуражышкын база болган. Бай-Тал суурга «Кажан, кала, чүү?» деп кежээни эрттиргенин соонда дыңнакчыларның үндүрген концертин чон үзүү солуургал-биле көрген. Курстарның программазын ёзугаар районнуң боттывынгыр композиторлары-биле ужуражылганы эрттирип, оларның чаа ырларын дыңнакчыларга өөредирин организастаан.

Районга малчыннар чылыжын эрттирип, III Бүгү-үевилеп фестивалының бирги аалчаанның ажыдыышкынын болуп турда, оларны дыңнакчыларның концерти-биле эгелээн.

Курстарны эрттиреринге районнуң партия, совет органнарының удуртукчулары, Культура бажыңының ажылдакчылары улуг деткимчелеп, дүзалаан чедирген.

Наталья САЯ.
Культура, ураң чүүл ажылдакчыларының билиг бедидер курстарының методизи.

Бир чагаага хамаарыштыр

ХОМУДАЛГА КАТТЫШТЫМ

«Буянт аразынга хүн караа чыглыг, уавус аразынга ава караа чыгычах» деп үлегер дамчан бар болгай. Ие кижиниң сеткилин бичиизеп хомудаар, бичиизеп өөрүүр. Төлү дээрге кадыр даг, хая-даш-даа аңаа коргунчуг эвес. Макка хамаарыштыр бо чылдың № 96 «Шынга» үнген Өшкү-Саар Самбаның чүүдүн номчаш, сеткилиим дыка-ла сарыаан. Ынчангаш бодалымны номчукчу-биле үлешикседим.

Мен база-ла үш уругнуң иези кижи мен. Ие кижиниң сеткилиниң иезээде чыгчаан билир бис, ынчалза-даа чаңдык кадыг сеткилдиглер база бары чаңыт эвес болдур ийин. Өшкү-Саар Самба бот-не кижи деп чүвени солуудан номчаан соонда билип алдым. Бот-не кижи хамаанчок, ада-иезин бар уругларлыг ог-буянга безин ажы-төлүү өстүрүп, кижизидери ындыг белен эвес айтырыг. Ону ада-иелер билир болбайн аан. Чаңгыс өглүң бут кырынга тургузуп алыр дээш, ие хей-ле күштү үмдүргеин билдингир. Дың-нара чаңгыс өглү ыяңыг халапка таварыжы бээрии ава кажан-даа манаваан-на болгай. Човаачы Виктор Саң-ооң херекти кыйган-дыр. Түңнелинде иениң келир үеэги чаңгыс идегеин— өглү халапка таварышпаан-дыр. Ооң үүлгедикчизин чаңгыс суурда чүү-даа болбаан чүве дег шөлээн ажыдап, чурттап турар. Чамыяда не кижи качыгдап, карааның чаңын кадыр ыглап чорда, кадыг-даа сеткилдиг кижи болган-дыр. Ооң бээр алды чыя эртнеи, ол үениң иштинде чаңгыс катап «Өглүүлер кандыг-дыр?» деп безин сагыш чевап айтырбаан. Бе бүгүнү чүү деп көөрүл?

Өшкү-Саар Самбаның почтаже суп каан чагаазы иамчал Викторга чедип, ооң холунче кире бергени база задап чүве-дир-ле. Кижилериң чагаа, документилерин кижи холунга бээр хамаанчок, ону чазып номчуурун хорулгаш, туснай хөөйлу ёзугаар буруулаар апаар чүве-дир. Почта ажылдакчыларында база үшүр бар турган-дыр.

Виктор Саң-ооң чагаа истеп сүүрүп турбайн, иениң чаш төлүүнүң байдалын сагыш чевап айтырар турган-дыр. Мындыг бодап башка кирип иээр-дир: «Бо-даа хөөкүй каяа чедерин, маңаа болчур чүвези бар эвес» дээн сеткил-биле хоме таварып, чагаа дугайын иеген турганы ол-дур. Бодуу база өглүүбаштыг-на кижи ыйнаан. Ажы-төлүүн эргелеп өөрүүрээ, хөөкүй меңи иээрген келбес чүве ирги бе? Мен Виктор Саң-ооңду иорбээн бөөзүмээ-даа, аас-сесие туралыг, улус хөме таварыыр кижи-дир деп билип алдым. Найыын хостуг турарын дээрге— үүлгеткен херээ хереченилеп турар-дыр. Бистиң чуртувуста хей уруглардың-даа, бот-даа иелер дең хайгаараалда. «Кижи» деп чөөрээр атты кажан-даа иорлачылап болбас херек.

Ирина БЮРБЮ.

КЭЭРГЭЭР СЕТКИЛ ЧОК

Бо чылдың апрель 23-те «Шынга» парлаттынган ая материалды номчаш, бодумну аңаа хамаарыштырып, ук кижи иээрген өөрүдүм.

Мен бодум база ийи өглүүмү чаасилаан өстүрүп чоруур мен. Улуг өглүм 11 харлыг, 4 класста өөренип турар. Бичиизинден тура кадыы ношкан. А бичиизи бир хар аяыг, өрлан-шөөвээ өзүп-ле өрар. Чаңгыс кижи чаш уруг азырап деп чүве дыка-ла берге, уйгу-дыш чок дүн-хүнүөр...

Ындыг берге өйдө кижиниң чүгле ада-иези, чөөк дөрүүлөрели, эш-өөрү дузалаар бөөр-дур. Чөк апарган ашаамныңда улустары мени кагбас, барын-чегүн айтырыпып, алчылбеишп, дузалаашп чоруур. Аңаа кызытаар чөк өөрүп чоруур-дур мен.

А ол бижип турар Өшкү-Саар үгбай бодуу база өскүс чаңгыс өзүп келген кижи-дир. Алды чыл иштинде катап-катап кестирип келген ол өөдүүн шыдамнын кайгадым. Бир эвес кадык турган болза, аваашнга дузазын иөргүзе берген өөрдүр.

А човаачы Виктор Саң-ооңду кижи бүрүзү чүү деп бодаарыя! Кижиниң чаңгыс өглүүн ол хире аар иемдээшкинге таварыштырып каажы, өөда кандыг чыдар байдалын айтырыпдаа келбес! Чүү деп ындыг иээргээр сеткил чөк кижи боор. Шыкап-на, дөңгүн сеткилдиг, ооң бааралыг деп чугаалап болбур. Ушуру болза, ол бүрүүлүг кижи кандыг-бир шинтиккеге оказанып ушуруут. А ол дээрге чүнү-даа үүлгетпээн дег, аңаа-ла хостуг шөлээн чөрүп турарын кижи кайгаар-дыр.

Зинаида ДЕМЕК.
Ажыячым, Бүрен-Хем суур, Каа-Хем район.

«ШАМБАЛЫГ» ТИИЛЭЭН

Каа-Хем суурга Кызыл районнуң спорттуң национал хевирлеринге маргылдаазы болуп эртикен. Ун маргылдаа мурнукы чылдардан ылгалдыг. Хүрештиг национал хевирлери — хакас «Күрес», бурят «Барильдаа», тыва хүрештен ескилерин программага киирбээн. Шак ындыг байдалга бо чылдың июнь 10—12 үезинде республика маргылдаазары эртер.

Киитизи-биле 6 командадан 96 мөге хүрешкен. Хакас хүрешке 58, 56 кг деңзилерге Кара-Хаантың мөгелери Артур Бегзи, Роман Ховалыг. 74 кг чедир деңзилиг мөгевер аразынга Шамбалыгдан хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Радик Намажап бирги черии чаалап алган.

Бурят хүреш — «Барильдаага» 60 чедир деңзилиг мөгелерден база-ла Кара-Хаантан Радик Кертик-оол, 70-ке чедир деңзиге хакас хүрешке база чемпионнаан Радик Намажап, 82 кг база 82 кг-дан ооң деңзилиг мөгелерден Шамбалыгның мөгелери Аяс Сендел, Владимир Монгуш олар чемпион болганнар.

Түңнелинде 32 шилиидеп мөгелериниң тыва хүрешке Кызыл районнуң 1988 чылда тулган чемпионуну ат дээш маргылдаазы эгеэзэн. Аңаа демиселдиң чидиг болурун кижи бүрүзү биижп турган. Национал хевирлерге РСФСР-ниң 7 спорт мастери хүрешкен. Деортку салыгда Шамбалыгның 2 спорт мастерлери — Монгуш Владимир, Андрей Ондар база Кызыл хоорайның мөгелери Маадыр Куулар, Мерген Ондар олар артыкнар. Монгуш Владимир Ондар Мергенни бүттааш октаан. А Алексей Ондарны Маадыр Куулар намаралап, сөөртү алган бут кырынга өлүртүлгээн.

В. Монгуш биле М. Куулар үр хүрешкен. В. Монгуш өөренген аргазы-биле боолдаээр деп чыда, бурунгаар шеилиеш, тиилелгени чедип ап, туяган чемпион атты чаалап алган.

Киити команда талазы-биле «Шамбалыг» совхозтуң мөгелери бирги черии алган. Ийиги, үшүү черлерде — «Кара Хаак», «Тиилелге» совхозтарның спортчулары болганнар. Хууда тиилелчилерни өртемтиг белектер, дипломнар-биле шаңнаан.

Маргылдааның түңнелин ёзугаар Кызыл районнуң шилиидеп командазын тургускан. Бо чылын республика маргылдаазынга киржип районнардан келир шилиидеп командалардың кежигүннериниң саны чүгле 10 кижи болзун дээн Деңзи аайы-биле бетин тыва хүрешке—8, хакас, бурят хүрештерге 4-4, киитизи-биле 16 кижи болур ужурлуг. Ооң ужурундан 6 мөге ийи аңгы хүрешке киржир апаар, ындыг болганда, бир талазында, четтигер бе, күш-дамыр талазы-биле шыдамыр бе, маргылдааның шынары иудулай бербес бе? Бо талазы-биле Спорткүрөөнниктеп тода шиитпирдем үндүрер болза эки боор.

Бо болуп эртер маргылдаа соонда 64 мөгениң хүрешн болур деп чүвени иооң мурнунда чарлаан болгай. Аңаа кымнар хүрежирил, азы деңзи аайы-биле чемпионнап каан мөгелер хүрежир бе?

Бо айтырыгга база белетенип алыры артык эвес.

Николай ООРЖАК.
Кызыл райен.

ЧЕТТИРДИМ

Мен Кызылдың хоочуннар бажыңында чурттап турар мен. Бистиң кырганнарывыс — хоочуннарывыс, ажаап каректап турарыя эки.

Дараазы, элээн бергедей бергеш, республика поликлиниказынга келдим. Эдлекэвилек Айлана Седип дээр эмчи мени ийи хүн иштинде кичээнгейлиг шинчаа көрүпкөрүп, аарымнын тодаратказп, эмнелгеге чылдарын сүмелээн.

Эмчилерниң ачызында кадыыл ам эккилеп. Черле эмти сестраларымын-даа, улуг-даа эмчилериң аарыг кижилерге кичээнгейлиг, сагыш човаангыры, аалдек чымчаа-даа аажок чоруу. Эмчилерге өөрүүр-даа, оларның кыпынак ажылын магадаар-даа кижи-дир мен.

Иланчыа эмчилер Сарбаа Депчитке, Наталья Арапчорга болгаш эмчи сестраларынга өөрүп четтиргенимн илередип, оларның будынаг ажыл-ижинге чедишкиннерин күсейим.

Маады КОМБУ.
II белукүүн инвалиди.

ЧАРЛААЛДАР

КРАСНОЯРСКИНИҢ ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУҢ КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫ хүндусқу болгаш бот-өөредилгелиг салбырларының 1 курузунга студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

— **Автотранспорт факультедин.** Мергежилп —автомобильдер болгаш автомобиль ажылагыйы.

— **Тудуг факультедин.** Мергежилп —үлептүр болгаш хоматы тудуг.

Ниитп техниктиг факультетинің немей ажыдып турар хүндуску салбырының 1 курузунга тускай эртемнер:

— **тудуг ыяыгларын болгаш конструкцияларын будурери;**

— **орук-тудуг машиналары болгаш механизмнери;**

— **машина тудуушкун технологиязы.**

Автотранспорт факультединиң (автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы), тудуг факультединиң (үлептүр болгаш хоматы тудуг) тускай эртемнеринге КПИ-ниң Кызылда филиалынга өөредилгениң долу курузун эртер болгаш инженерний квалификациязын тыпсыр, а ниитп техниктиг факультеттиң тускай эртемнеринге (тудуг ыяыгларын болгаш конструкцияларын будурери, орук-тудуг машиналары болгаш механизмнери, машина тудуунуң технологиязы) студентилер ниитп эртем билиглерин өөренирин (физика, математика, химия болгаш оон-даа өске) 2 чыл иштинде КПИ-ниң Кызылда филиалынга доозар, а ооң соонда тускай эртемнин чедип алыры-биле оларны Красноярскиниң азы чурттуң өске хоорайларының дээдп өөредилгө черлериниче чорудар.

Билдирилишкиннерни июль 20-ден июль 15-не чедир хүлээп алыр.

Өөредилгениң бүгү хевирлеринге киреринің ыяыгалдаларын июль 16-дан 31-ге чедир чорудар. Институтка киреринп августың 1-ден 5-не чедир чорудар.

Институтка киреринп күзээннер дараазында ыяыгалдаларны дужаар: математика (бижимел-биле), физика (бижимел-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

Киреринің ыяыгалдаларының үезинде математикага (июль 8-тен 15-не чедир), физикага (июль 18-тен 22-ге чедир) неделя иштинде кыска хуусаалыг телевизиреяг курстар ажыглаар.

Белеткел курстарыяга июль 8-не чедир келген болгаш киреринің ыяыгалдаларыяга келгеннерин телезиялиг общежитие-биле хандырар.

Институтка киирип азырын 1988 чылда ССРЭ-ниң дээдп өөредилгө черлеринге түлээп алырының дүрүмнерин ёзугаар чорудар.

Дээдп өөредилгө черинге өөренирин күзээннерни киреринің ыяыгалдаларынга алган балдарының санын ёзугаар институтка түлээп алыр.

Киреринің ыяыгалдаларыяга ортумак демдек алган курдавырже халашкан шеригдерниң болгаш чазактың тургускан чиигеделерни ажыглаар эргелиглерни, өскүстерни, адамезиниң хейгаараалы чөөкө артыкнарны конкурс чөөкө түлээп алыр. Ортумак школаны алдын (мөңгүн) медаль-биле доосканнар, ортумак тускай өөредилгө черии азы ортумак профессионал-техниктиг училищени ыяыга дипломлуг доосканнар түлээп алыр комиссиялыг докгаадыл тургусканы чаңгыс ыяыгалда дужаар. «Беш» демдек алганда, оларны өске ыяыгалдаар дужаарындан хостаар болгаш өөредилгө черинге киирип алыр, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда — өске артыкн ыяыгалдаларны дужаар.

Бот-өөредилгелиг салбырне киреглер оларны сонуургадып турар тускай эртемниг чөөкө шилгелдеринге

Тыва республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 130 (13730) | 1988 чылдың июнь 3, пятница | 1925 чылда үнделип тургаш | Өртээ 3 кел.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР БОДАП КӨӨРГЕ...

Партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин бодум хүүмда демократчыдыяның программазы дап санаксаар мен. Чүге дизе ында бистиң партивыстың черле ниитилел дозулдезиниң айтырыгларын шүптүзүн даара тутқан-тыр. Бо удазда мен бодумнуң дорт хамаарышкаңам айтыр — эртем-техниктиг депшилге дүгайында бодалымны номчуучулар-биле солчур бодайдыр мен. Тезистерде мындыг одуруглер бар: «Эртем-техниктиг депшилгеге салдар чедирериниң чыгыне углаңышкыны ажыл-агый механизминиң эде түргүстүүшкүнүн дамчыштыр эртер». Эртем-техниктиг депшилгеге даянмайн чыгаш, социализм бөгүн чедиишкинниг дозулуп шыдавас».

Чоокта чаа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң комиссиязының делегазы-биле Улуг-Хем районнуң совхозтарында эртем-техниктиг депшилгени канчаар ажыглап, ону дозулдуп түрериниң дүгайында сонуургап көөр ергелыг болдум. Ынчангаш ол үеде көргөн, билген чүүлдеримни ам Тезистерде эртем-техниктиг депшилгеге хамаарыштыр киирген чүүлдер-биле деңнеп, сайгарып олурарым бо. Районнуң совхозтарында эртем-техниктиг депшилгени шинчээдир талазы-биле ажылдар кылдыңып турар. Черни, техниканы, чемниг-индилгени база үүшүтерниң хоралакчылары, бөк үүштер-биле демисежирде ынмиктиг чүүлдерни ажыглаары ийдеп-не эжиксэн.

Интенсивтиг технологиле әзүгээр тарап культураларын тарып остүрериниң хемчээни сөөлгү чылдарда элээн улгатқан. «Улуг-Хем» биле «Куш-ажылдың хостуу» совхозтар Астрахань областың үлегерлиле «картофельди база ногаалларны тарып остүрүп турер апаргам. Ол ышкаш совхозтарда колдуунда районнуң ирезинниглиг, кедиз ажыл-агый техниказы, дериг-херекселдер четчир.

Чер ажылының зона системаларын совхозтар колдуу барымдаалап, агротехниктиг гамык-ла хемчеглерни ында үндезилеп чорудуп турар. Ол ажылды районнуң агроүлетпүр каттыжышкынның специалистери доктаамал хайгаарап, чер-черлерге барып, практиктиг талазы-биле дузалажып келген. Суггарылганың чаа техникалерын — ДДН-100 «Фрегаттарның» база «Ситниларның» ажыглап, суттаттыг шелдерни кедүдеткен, магистраль каналдарыңга бетон коошпаларны салгылаан. Малды шынарлыг болгаш четчир сенниг чем-биле хандырар сорулга-биле «Белок» деп программаны ажылдап кылгаш, ону удуртукчулар, специалистер-биле кады чүгээлежип, бадылаан. Совхозтар колдуунда шүптүзү тарап база картофель шыгжаар материал-техниктиг баазалыг.

Чамдык специалистер картофельди база ногаалы шыгжаарының аргаларын Астраханьга, Хакасияга барып, дүрбелеп көрүп ап, ол ышкаш ук культураларны депшилгелиг аргалар-биле тарып остүрер талазы-биле трактористер, бригадирлер болгаш звено удуртукчулары үстүнде адаанывыс областтарга барып өөренип чораан.

Эртем-техниктиг депшилгеден ажыглаанының ачызында сөөлгү үеде районда мал чемин депшилгелиг арга-биле белеткээриниң хемчээли улгатқан. Чижээ, сигенни салгыш малдырып кургадыры 1986 чылда тургенинге бодаарга, эртнең чылын 12 катап, химиктиг консервантылар-биле ролуп, силос салыры барын 4 катап көвүдээн. Районда бар тарылга шелүүнүң барын 90 хуузун дерзүүнүң үреливиле удур андазынмар, дериг-херекселдер-биле болбаазырадып турар апарган. Тарылганың чер ажылының зона системаларын совхозтар колдуу барымдаалап, агротехниктиг гамык-ла хемчеглерни ында үндезилеп чорудуп турар. Ол ажылды районнуң агроүлетпүр каттыжышкынның специалистери доктаамал хайгаарап, чер-черлерге барып, практиктиг талазы-биле дузалажып келген. Суггарылганың чаа техникалерын — ДДН-100 «Фрегаттарның» база «Ситниларның» ажыглап, суттаттыг шелдерни кедүдеткен, магистраль каналдарыңга бетон коошпаларны салгылаан. Малды шынарлыг болгаш четчир сенниг чем-биле хандырар сорулга-биле «Белок» деп программаны ажылдап кылгаш, ону удуртукчулар, специалистер-биле кады чүгээлежип, бадылаан. Совхозтар колдуунда шүптүзү тарап база картофель шыгжаар материал-техниктиг баазалыг.

Чамдык специалистер картофельди база ногаалы шыгжаарының аргаларын Астраханьга, Хакасияга барып, дүрбелеп көрүп ап, ол ышкаш ук культураларны депшилгелиг аргалар-биле тарып остүрер талазы-биле трактористер, бригадирлер болгаш звено удуртукчулары үстүнде адаанывыс областтарга барып өөренип чораан.

Эртем-техниктиг депшилгеден ажыглаанының ачызында сөөлгү үеде районда мал чемин депшилгелиг арга-биле белеткээриниң хемчээли улгатқан. Чижээ, сигенни салгыш малдырып кургадыры 1986 чылда тургенинге бодаарга, эртнең чылын 12 катап, химиктиг консервантылар-биле ролуп, силос салыры барын 4 катап көвүдээн. Районда бар тарылга шелүүнүң барын 90 хуузун дерзүүнүң үреливиле удур андазынмар, дериг-херекселдер-биле болбаазырадып турар апарган. Тарылганың

рывыс база шын эвес. Коллективтерни шефке алыр хүзээлелиг бис.

Чамылда хуусээзының, чижек-нормазының хуусээларының база көрзүнү болбаазырадырының талазы-биле районда специалистерниң бодалы ынгыдгы-дыр дээрзин оларның-биле чугээлежип тура билдим.

Бисте Чер дүгайында хөөлү база бар. Ону столдарывыста суп алгаш, эки-ле ажып көрбес-тир бис. Черниң чогумчалыг ажыглалыны, хамыктың мурунда Советтер хайгаараар. Черни ажыглаарының айтырыгларын күүскомнарның туралдарынга чугээлаштыр, ажаа часкы тарылгага база күскү дүүшт ажаалдазыңга белеткелдер-ле дүгайын колдуунда ону чугээлешкен боолгаар-дыр.

Мээ чеминиң белеткели, ону тарып остүрери, ажаары базала специалистерден хамаарыжыр. Бо ажык районда «Куш-ажылдың хостуу» совхозтен ангыда, мал чеми сигеннериңиң үрезиниче, эки ылаңгыя медениң үрезиниче сөглүш салып турар ажыл-агый районда чок. Черниң ээзы кым-мыя? Агроном. Бир эвес ол кижи чер ажылының культуразын бедиптес, ажаа депшилгениг ергелерни боттандырбас болза, кым ону бешкерерил? Эде тургустунуушкун үезинде кижи бүрүзү бодунуң ажылдап турар черинге—агроном болза черинге ээ болур ужуруг. Негелде ындыг. «Эртем-техниктиг депшилгеге салдар чедиринең чыгыне углаңышкыны ажыл-агый механизминиң эде тургустунуушкунун дамчыштыр эртер»—деп Тезистерде тоже айытпан.

Агроүлетпүркүркомнуң мал ажыл-агый киндизиниң ажылдакчылары бо чылын республиканың чамдык совхозтарынга, ооң иштинде Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларынга инекти саварының ергелерин шүүт-ле боттары өөредип, коргүзүп, фермаларга семинарлар эрттирнгээри, ооң малчыннарны шылгаан. Түңнел эки болган. А чер ажылының талазы-биле специалистер, эртемденнер ындыг ажылды тавырымчалыг үеде чүге организастап болбазыл деп Тезистерни номчуп олуре, база бодап келдим. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге, ону неперединиге кадрлар ноя рольдуг. А оларны белеткээринге, өөредиринге кедиз ажыл-агыйның дүржүлге станцизының, кедиз ажыл-агый институтуның Финансының, кедиз ажыл-агый экономиказының Сибирьде эртем-шинчилел институтуның база республикада чогүүр эртем черлериниң, Агроүлетпүркомнуң специалистерин чүге ажыглап болбазыл? Арга-ле бар. **Чүгле тыныңгыр, сеглиңгир болгаш бот-иделеейлиг ажылдаар керек.**

Улуг-Хем район суггаттыг черлерни ажыглаар талазы-биле четпес ажылдап турар деп шүүт-ле дорт чугээлаар керек. Ниитизи-биле бодап көөрге, районда чер ажылының специалистери дүжүүнде ажылдап, чогүүр организацияларже кичээнгейни үгландырган.

Районнуң совхозтарында эртем-техниктиг депшилгени ажыглаарының талазы-биле ажылды мырыңай чаа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң докгаамал комиссиязының үүгүлдүнүүт хуралынга чугээлешкен. Ынчангаш ол чоруу бо ажылда четпестерни чайладырыңга, чогүүр специалистерни «оттурарынга» улуг дегүм боор деп бодай-дыр мен.

Георгий ЛАРИОНОВ.
Красноярскиниң кедиз ажыл-агый институдунуң деканы, кедиз ажыл-агый ортемденниниң кандидады.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ парлалга конференциязы

Москвага дээди деңнелге совет-америк үжуражышкынны парлалгага бижип турар совет болгаш даштыкы журналистерге СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев июнь 1-де парлалга конференциязын чоруткан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Мында Андрей Андреевич Громыкодан ангыда, чугээлажышкынналарга киржип турган бистиң делегациявыс олуржуп турар-дыр. Бис силерниң эргенерде бис.

Ынчалзажок чаңчыл болганы-биле үжуражышкынның түңнелдерин бистиң канчаар үнелеп турарывыска хамаарыштыр элээн каш сестер чугаалаары черле артык эвес боор.

Үш чыл иштинде СЭКП ТК-ның Чингине секретарының болгаш Американың Каттышкам Штаттарының Президентизиниң дөртүү үжуражышкыны доозулган. Ол ажаа-ла сан эвес-тир. Мээң бодап турарым-биле аларга, ол дээрге — улуг эчис сорулгалыг, үжүр-үткалыг бадытчаашкын-дыр.

Үш чыл иштинде — дөрт үжуражышкын. Ол чорук политиктиг чугаалажышкынның интенсивтиктиг, бистиң харылзаалар-бистың деңнезиң тодаргайлап турар. Мен бодап көөрүмге, ол боду-ла улуг үжүр-үткалыг ыяладып турар-дыр.

Бүгү делегейге хамыктың мурнунда Совет Эвилелиниге болгаш Американың Каттышкан Штаттарынга база Силерге, журналистерге, дээди деңнелге Москвага үжуражышкынның чүү бергенил, кайнаар үгланып-шиглээнил деп айтырыгның тургустунуп келири биилдиңгир болбайн ам. Мурнунда болган үжуражылышкынарга ол кандыг-бир чаа чүүлду немээн бе?

Силерниң-биле бис, ажаа мен бүзүреп турар мен, улуг болуушкунның киржикчилери болген бис дээрзинден эгелээн. Үжуражышкын Совет Эвилели биле Американың Каттышкан Штаттарының арасында чугаалажышкыннарның чугулазын база кәтеп, шынгыа, көргүскен, ийи чыл ыраай бурунгаар Женевага орунтуп шын шилиттингенин база кәтап бадытчаан. Рейкъявик болгаш Вашингтонга дамчышыр бис Москвага келген бис, Ол болза дайын сөөлүндеги үеде ховар чорудулга.

Бистиң чурттарывыстың арамыно, Н. И. Рыжков, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков Е. К. Лигачев, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов, албанның еске-дээ кижилери.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачевтүң совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязы СССР-ниң ДХМ-ниң парлалга төвүнге эртткен.

АКШ-тың Президентизин массалыг информация чепсектериниң совет болгаш даштыкы телезурлечилериниң парлалга конференциязын АКШ-тың элчин черинниң бечаңынга эрттирген.

• • •

Кежээ Р. Рейган кадайы-биле кады ССР Эвилелиниң Улуг театрынга барып, балет кежээзинге олурушкан.

Оон-биле кады теп ложага М. С. Горбачев кадайы-биле кады олурген.

Ада Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. Ф. Добрынин, Дж. Шульц, АКШ-тың камгалал министри Ф. Карлучи, АКШ-тың Президентизиниң национал ойыыл чок чорук талазы-биле дузалакчызы К. Паузэл, совет-америк ескелдә албан кижилери олурушкан.

Теп ложага АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң күүрүне түктерын аскан турган. Ийи чурттарөлүң күүрүне гимнерин оркестр күүсеткен.

(СЭТА).

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозуның эдлечелиг хуралынга бүгүлгелерге болгаш организациялерге бот-оруүге-чарылганы база коллективтиг керээни шелтередир талазы-биле куш-ажылы организастаарының дептилгелиг хевирлеринче, бот-башкартыныгаже шинчидер талазы-биле партия организациялерине, күш-ажылчы коллективтерге эвээш дузаны көргүзүп турар. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын бүдүрүлгелерге, организациялерге шиңгээдиринең тодаргай программазы партия төөрөмүнүң аппаратындыл турар шинтирлер чамдыкта инекти хевирлиг боор, эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарынче шилчиирингe бүдүрүлгелерни чогүүр үезинде кыналчалыг белеткээрэн. Цехтерге, участоктарга, бригаделарга бүдүрүлгенің ишкин бот-оруүге-чарылгазын организастаарынче, бодунуң коллективиниң ажыл-чорудулгазынга бедик түңнел көргүзүүлерни чедип алырынга ажылдакчы бүрүзүнүң сонуургалын чорудуп практиканга оожум киирип турар. Күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң ажылын кошкан углап-бешкарып турар.

Хей-ниитии организациялардың бүдүрүлгелерге инициативтиг болгаш чогаадыкчы ажылын СЭКП төөрөмү чедип албаан. Профэмилеердиниң хей-хей комитеттери бодунуң ажылын социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрери-биле, чурттаалга бежың-нарын, шаңналдарны болгаш путёвкаларны хүвээрынге киржири-биле кызыгаарлап ажылчы чоннуң экономиктиг өөредилгезин организастаарын бүдүрүлгениң ишкин бот-оруүге-чарылгазын, коллективтиг керээни кошкак чорудуп турар.

Бот-оруүге-чарылгада болгаш бот-ажыланыышкында, коллективтиг керээде ажылдап турар бүдүрүлгелерниң болгаш организациялардың дуржүлгезин четпес түңнел база нептередир турар. Хоорайның бүдүрүлгелериниң ишкин бот-оруүге-чарылганы нептередиринең баштайгы эки түңнелдерни калбаа-биле эрээк кырында ажыгаттынмайн турар, партия, ажыл-агый актив он ону өөредип көрбэзэн.

Хоорайның бүдүрүлге чердеринде ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын нептередири болгаш шиңгээдиг аяыры-биле ролбашкан эрээк кырында байдарын хоорөөмнүң бюрозу шүгүмүлөөчи өзүү-биле үнелеп көрбэйн, оларның 1989 чылда доозу бот-оруүге-чарылгаже болгаш бот-ажыланыышкынче шилчиирингe белеткелче партия организацияларының ажыл-агый удуртукчуларының ажыл-чорудулгазын четпес үтлап турар.

Бот-оруүге-чарылганы болгаш коллективтиг керээни нептередиринең айтырыгларын амаан кылып турар улус депутаттарының хоорай Совединиң күүсөөмүнге партия хоорөөмү чогуур негелдеерни тургуспайн турар.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга демократтыг үндезиннерни тегжүдеринге кызымаккай чорукту идептелиин, ажыл-агый удуртукчуларының соңгудалыг чорууп практиканга оожум киирип турар. Күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң ажылын кошкан углап-бешкарып турар.

Хей-ниитии организациялардың бүдүрүлгелерге инициативтиг болгаш чогаадыкчы ажылын СЭКП хоорөөмү чедип албаан. Профэмилеердиниң хей-хей комитеттери бодунуң ажылын социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрери-биле, чурттаалга бежың-нарын, шаңналдарны болгаш путёвкаларны хүвээрынге киржири-биле кызыгаарлап ажылчы чоннуң экономиктиг өөредилгезин организастаарын бүдүрүлгениң ишкин бот-оруүге-чарылгазын, коллективтиг керээни кошкак чорудуп турар.

Бот-оруүге-чарылганы болгаш коллективтиг керээни нептередир талазы-биле организакчы болгаш политиктиг ажылда, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын шиңгээдип алырында бар четпестерни чайладырын партияның Кызыл хоорөөмүнүң бюрозу санналдаан. Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын бүдүрүлгени эргелеп башкарарының демократтыг принциптерин, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдерин тургузарынга бүтүү хемчегер-биле дузалаар.

Бүдүрүлгени бүгү демчегер-биле интенсификастарының, колдуунда өзүлдениң шынар факторларының күүсөөн-биле хоорайның улус ажыл-агыйының бүгү адырларының доктаамал хөгжүлдезин хандырарын партия хоорөөму, партия эге организациялары, ажыл-агый удуртукчулары хандырар. Продукциялар дужаар, бүдүрүлгени чаартыр болгаш техниктиг эде чепсегээзэр, ылаңгыя тус черниң чиик ашычем, эт-сүт үлетпүрүнүң чаартыгазын болгаш техниктиг эде чепсегээзэннимниң чорун турарының талазы-биле керээлериниң күүсөлдезин, чаа техниканы нептередир, продукциялы чаартыр, ооң шынарын эңнидер, чиг этти, одаар чүүлду, энергинны камнаар талазы-биле онаалдепланнарны күүсөдип турарын партийжин кошкаш дивес контроляга алыр. 1989 чылдан эгелээш бүгү бүдүрүлгелериниң болгаш организациялерниң, бот-оруүге-чарылганың болгаш бот-ажыланыышкынче шилчиирингe бүгү талазыг белеткелиң болгаш организастыг шилчилгезин хандырар.

Хоорөөм, партия эге организациялары кадрлар-биле ажылды шиитпиранын-биле эңнидер. Бүдүрүлгениң болгаш хей-ниитиниң керектеринге Бот-тускайлаң болгаш харылсалгалыг бовурунче ажыландыкчыларны бүгү талабиле кедүрүп үндүрер, оларның харылсалгазын бедидер, чиңгыс черге талаашкынның болгаш бот-сонуургаар чорук-биле демисежирер. Кадрларның экономиктиг өөредилгезиниң партийжин удуртулгазын эңнидер.

СЭКП хоорөөму партия, профэмилея, комсомол эге организациялерының, төөннити организацияларының ажылын идепкейлиг, кижилерниң харылсалгазын болгаш идепкейлиг чорууң бедидер ужурлуг. Бот-эргелелди кызымаа-биле хөгжүдер, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң ажылынга доктаамал дузаны көргүзер, оларны эң-не улуг бюрөмчелиг ажылдаарынче кедүрүп үндүрер, бүгү-ле төөрөмнерге деңнештирилгени чок кылырынга дузалаар.

СЭКП обкомунуң бюрозуның эскелдә айтырыгларны чугаалажып көргөн болгаш ол талазы-биле чогүүр шиитпирлерни үүлдүп өөрген.

АЖЫЛЧЫ ЧОН-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның нөөгүнүүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады Г. Ч. Ширшин бо чылдың июнь 1-де Өвүр районда Хандагайты суурунуң ажылчы чону-биле ужурашкан.

Ужурашыышының үезинде Г. Ч. Ширшин чыыланнарга он ийиги бөш чылда республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң планнарының күүсөлдезин, аъш-чем программазын шиитпирлеп, чурттаалга баңыңнарының, культура-амыдырал албан черлериниң объектилерин тудуп турарын чугаалаваш, шиитпирлеттинмээн айтырыгларже кичээнгейни үгландырган.

Г. Ч. Ширшин ажылчы чонну партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистери-биле деңгеөрөңгей таныштырып, СЭКП ТК-ның Тезистеринде тайылбырлаан сорулгаларга болгаш айтырыгларга дөмтаагаан.

Оон соонда ужурашыышкынга олурушкаларның хей санныг айтырыгларынга харыылаан.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ парлалга конференциязы

(Тоҷчүзү. Эгэзи 1-ги арыҥда).

Дөртүү ужураҳҳышкынныҥ түҥнөдөри кэндыг болгаһыл? Ооҥ эҙ кол түҥнөли болэа дөлөгөй политикэзыҥыҥ бөлгөш иҥи төлөлыг харылзөөлөрныҥ кол бүгү айтырыгларын өмгы үедө хөрө түдуп турөр чүгөөлөжыышкыныҥ үргүлчүлгөөни болур. Чүгөөлөжыышкыннөр боттуг политикэныҥ оруунө киргөн дөөрөөн Москвога ужураҳҳышкын база кэтөп бөдыткөөм.

Бистиҥ ужураҳҳышкынныөрывыс пропагандисчи кэжөрлөөшкыннөрдөн, оттуг зөдөлиишкиннөрдөн, пропаганда өргөлөрын өжыгөөп турғөш, хөй чүүлдү чөдип өлыр дөөҥ көрдөөшкыннөрдөн өдырылбөөн дөөрөөн билдингөр. Ыҥдыг болэажок, ол ужураҳҳышкынөрга боттуг политикэныҥ кыырынчө чүткүл үлөм тодө итөреттиҥип турөр. Ол үын орук дөөрөөнгө бүзурөөр мөн, ыҥдыг өҥзылыг хөдөлөр хөрөк.

Вашингтонго болгөн бөштөй-ғы ужураҳҳышкын үөзиндө бистиҥ өөредип сургөөр дөөҥ хөвирлиг орөлдөжыышкын билдиңө бөөрө, ыҥдыг кордөөшкыннө чөйлөдып, бистөр боттуг политикэны дугуржуп өлыр дөөҥ чүгөөлөөөн бис. Дөртүү, бө удөөгы ужураҳҳылгөгө бистөр бөзө-ла ыҥдыг турышту барымдөөлөөн бис. Ыҥчөҥгөш бө ужураҳҳышкын, сөөлгү минутөгө чөдир, чүгөөлөжыышкыи столуныҥ өртыҥа бөзиҥ өөрөө, а хөрыҥ-дөө бисто —Россидө чүгөөлөжыып турөры ышкаш, удыр-дөдир чиг көрөөр турөр-дө бөзиҥ хөны утөөлыг с.л.гөҥ, чамдыкто чидиг-дөө бооп турғөн.

Ужураҳҳышкыныҥ бүгү бөйдөлыҥдө уламчылалдыг болэур чоруктуҥ бөр болгөныҥ онзөлөп дөмдөглөөсөп тур мөн, силөр ол дугөйын түҥнөл документиҥдөн көруп өл болэур силөр. Оҥу улуг хөмчөөлдиг документ дөп сөнөп турөр мөн. Бистиҥ дөртүү ужураҳҳышкыныөывыска бистиҥ көлир үөдөгө хөрылзөөлөрыөыстыҥ, XXI чус чылче шимчөҙшкинниҥ эгө бөзымнөры сөлдыҥгыныҥ дугөйында утка ында илөреттиҥгөн.

Тодөргөй чүү чөдип өлдыҥгөныл? Бирги чөргөлиг кылдыр көруп турөрын политикти чүгөөлөжыышкыныҥ соон дөрый бистөр ортумөк болгөш оон биңө ырөкшылдыг р.көтөлөрны үзуткөөр дугөйында дугуржулгөныҥ чорудулгөзын дооскөн бис. Дөртүү ужураҳҳышкынга белөткөл ол чорудулгөны дургөдөткөл, ыҥчөҥгөш бистөр оны күштүг болдурун бөдыдөөн, грамоталөрны солушкөн бис. Ол ужур бөрымдөөлөөн болуушкун эөөс. Мыҥдыг бөйырлөлдыг тодөрөдыгны өжыгөөп чүгөөлөөп көрөй. Ортумөк болгөш оон биңө ырөкшылдыг ракөтөлөөр талөзы-биле көрөөни күштүг болдурыныҥ чорудулгөзыныҥ дөөзулгөөны Москвөгө ужураҳҳышкынны совөт-өмөрик чүгөөлөжыышкынга бөзө оп ышкөөн делөгөй политикөзынга эргилдөлиг үе-чөдөлиг политиктыг болуушкун боляурган.

Ол дөөш чүгөө Совөт Эвилөлиниҥ болгөш Өмөрикөныҥ Кэттышкөн Штөттөрыныҥ чонөры эөөс, хөрыҥ-дөө бөзө оларныҥ эвилөлчилөри, бүгү делөгөй хөй-ниитизи, бүгү дөөгөй ниитилөжлөгөн ботбодунгө бөйыр чөдиржип болур. Ол — утөөн-сөрыылдыг болгөш боттуг чоруктуҥ ниити тиилөтгөзи-дир. Өмгы үедө бүгү диптөрдө, бүгү чүрттөрдө, улус бүрүзүныҥ бодунуҥ шилип өлыры, боду тодөрөдыры социөл шилөп өлыыышкын болгөш өскө-дөө үнөлиг чүүлдөрдөн хөмөөрылгө чоккө, делөгөйниҥ чөдип көлгөөн эҙ өйыылдыг орук-биле бурукгөөрлөп болбөс, а өскө утлөныышкыңө— ядролуг чөпсөгө чок, күш дөгөп болбөс, делөгөй хөрылзөөлөрын эҥиждөрөөнө оруктү өжыдөр дөп чүвөгө ниити бөдыткөл-бодөп турғутгуҥуп көлгөөниҥиҥ өчызыңдө ол чөдип өлдыҥөр өргөдыг болгөн.

Оҙ улуг тиилөлгөөн чөдип өлырыңө бүгүдө боттуг болгөш улуг салыышкыныҥ кииргөн. Мөҥөө парлөлгөөниҥ роөюн бөзө дөмдөгөөр ужурлуг мөн. Парлөлгө ажылдөкчыларыныҥ политиктөрө болгөш чүгөөлөжыышкыннөр киржиңөлөрө бөрө өйтырыгларны салып турғөны бөзө-ла чүгөө салыышкын боол турғөн. Чүгө дөөрө журналистөрниҥ өйтырыглары чүгөөлөжыышкыннөрны тодөргөй бүзурөөнчыг дөҥнөлчө үндурөөрөө дугөлөп, шилтиирлөөр өргөлөрны, бөрымдөөлөөрны, контрольдуҥ хөвирлөрөө тодөрөдырын тып өлырыңө дугөлөп турғөн. Ыҥчөҥгөш парлөлгөөны бөзө дөмдөглөссөп тур мөн, А ол дөөрөө ҙҥ ылаҙгыө стратөгиг шөөп хөлдөөшкын чөпсөгөөниҥ дугөйында ыҥдыг турышту барымдөөлөөн бис. Ыҥчөҥгөш бө ужураҳҳышкын, сөөлгү минутөгө чөдир, чүгөөлөжыышкыи столуныҥ өртыҥа бөзиҥ өөрөө, а хөрыҥ-дөө бисто —Россидө чүгөөлөжыып турары ышкаш, удыр-дөдир чиг көрөөр турөр-дө бөзиҥ хөны утөөлыг с.л.гөҥ, чамдыкто чидиг-дөө бооп турғөн.

Ужураҳҳышкыныҥ бүгү бөйдөлыҥдө уламчылалдыг болэур чоруктуҥ бөр болгөныҥ онзөлөп дөмдөглөссөп тур мөн, силөр ол дугөйын түҥнөл документиҥдөн көруп өл болэур силөр. Оҥу улуг хөмчөөлдиг документ дөп сөнөп турөр мөн. Бистиҥ дөртүү ужураҳҳышкыныөывыска бистиҥ көлир үөдөгө хөрылзөөлөрыөыстыҥ, XXI чус чылче шимчөҙшкинниҥ эгө бөзымнөры сөлдыҥгыныҥ дугөйында утка ында илөреттиҥгөн.

Тодөргөй чүү чөдип өлдыҥгөныл? Бирги чөргөлиг кылдыр көруп турөрын политиктиг чүгөөлөжыышкыныҥ соон дөрый бистөр ортумөк болгөш оон биңө ырөкшылдыг р.көтөлөрны үзуткөөр дугөйында дугуржулгөныҥ чорудулгөзын дооскөн бис. Дөртүү ужураҳҳышкынга белөткөл ол чорудулгөны дургөдөткөл, ыҥчөҥгөш бистөр ону күштүг болдурун бөдыдөөн, грамоталөрны солушкөн бис. Ол ужур бөрымдөөлөөн болуушкун эөөс. Мыҥдыг бөйырлөлдыг тодөрөдыгны өжыгөөп чүгөөлөөп көрөй. Ортумөк болгөш оон биңө ырөкшылдыг ракөтөлөөр талөзы-биле көрөөни

Чурттап турар чериниң аайы-биле

БИСТЕН ЧҮҮ НЕГЕТТИНИП ТУРАРЫЛ?

ОНУ ШИИТПИРЛЕП ТУРАРЫВЫС

СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунуң соонда чон ортузунге чорудуп келген ажылды база катап анализтеп, ам телезы-биле бар аргаларны чедир ажыглавайн турарын партия райкомунуң пленумунда чугаалашкан. Идеологтуг ажылды чорударда кижилерниң эртем-биликти, сонуургалын, эрге-ажыын барымдаалаа кеерги парткомнарга, эге организацияларга сүмелээн. Маадыр кол черни куш-ажылны колхозтар ойнаар. Будуруга айтырыгларын шиитпирлээринде, идей-политиктиг, мозу-шынар кижилерге ынаныг кеер. Чонуң хостуг уезин ажыктыр, солун эртпирип, амыдыралдың элээр хевирин бадыткаарын чедип алыр.

СЭКП райкому ай сайында идеологиче ажылының планнавышкынын чорудуп, коллективке эки ажыдарны деткип, четпестерни болдурбазынга улуг идигин берип турар. Сөөлгү уеде ажыл-агыйлар арасынга партия-политпросвет кабинеттери, «Кызыл-Даг» совхозта, Тээли, Шуй ортумак школаларында кижилер-биле ажыл эжиктэн. Ол коллективтер кижилерниң бот-тывынгыр уран чүүлге, спортка киржилгезин массалыг болдурарынче кол кичээнгейни салып келгенинден арега-аар, хей-ниитиниң корум-чурумун үрээр чоруктар кескүзүлге эжиктэн. Маадыр чамдык культура башкыларының, агитквартираларның хей талазыг ажылын демдеглээ чоруур. Кызыл-Даг суурга партия организациязы агитквартиралар ажылын долга ап, кыын чорудуп турар ажылдарының утка-шынарыынче кичээнгей салып, эрлчел ёзугаар дыштаныга кемзээрин Культура башкыныга эрттирерни чуруумутчел. Ында кафени ажыктаан. Бодуун спорт шөлүн дээрэн. Чаа тургустунган совхозта «ша-хереңги эрээш, материал-дыг база чавыс-даа бол, чонну хей-ниити ажылдарынче уеэре туду, тайылбыр ажылын багай эвес чорудуп турар.

Партия райкомунуң чагыг-созуун бистер, орус, тыва колхозчулар ажыок-ла дыңнаар, ооң айтырыышының шүүт-ла шерит дужаа дег күүседир бис.

Төрээн бүлүүзүзүка тургустунган колхозтуң дозу Константин Шилилин, Егор Белеников, Григорий, Николин, Алексей Маненников, Андрей Чигачев, Владимир Осипов, Екатерина Чигачева, Маады Барыкмаа, Байлаңа Доруракай, Маадыр Дииңмей, Байлара Наксыл, Маадыр Дорму, Байлаңа Мының-оол болгаш өскүлер-даа турган.

Иван Никандрович колхоз даргалап турган, Хадың биле Азиоттуң суун чаттыштыргаш, 7 километр ажыг черге буга частырган, чаагай дүжүттү остуруп турган чүве. Ун системаны эр-төрээннең, улуг, аныяк чон шүптүзүү каспан. Бүгенги ажыллага киирген улуг байырлал болган. Хадыңнаң чаагай төрээннүг шөлүн суттаргеш, наш-чыл чүгле эртен чылын районга 1458 культура болгаш спортчу массалыг ажылдарга хей кижи киргиннеп. Үдээс Тээли суурга спорт залы ажыглалга киирер. Совхозтар теп терине бедүүн стадионнарны кылыр, эргилерин чаартыр соруглга салдынган. Аңаа ашаа-хереңги үндүрбейн хей-ниитиниң күзүн ажыглаар.

Чүүгле турар черинең аайы-биле мозу-шынар кижизидилгезинче сагыш салыр, нептиктиг кадыкшылын быжыглаар, ергелеваскыга болгаш алкоголизмге удур демисея чорудар талазы-биле районда сес төрээннер чөвүлелдерини, 96 агитквартираның ролю улуг. Парткомнар, перторганизациялар ында удуртулганы күштедиргеп Бай-Тал, Кызыл-Даг, Дапсы-Аксы суурларда, район эмнелгезинде, хереглекчилер ниитилелиңде төрээннер чөвүлелдерини кылып чорудуп турар ажылы солун болгаш хей талаалыг. Эртен чылын Бай-Талда агитквартираларның күдүү-биле 120 тонна сигенни белеткээн. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, күш-ажылдың хоочуну пенсионер Адаа Чымаановна Иргитке удуртқан «Мөңгүлеке» агитквартирада хол быжар, аргыыр болгаш үгүлзлаар белгүмде дыка хей төрээннер төрээн туттунган. Бо чылын суурга картофель, ногаа тарыыван ег-буле турбас кыдыр ажыды организастаарын дугурушкан.

Төрээнге кудумчу байырлалдарын, агитквартираларга дөйүнның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражыглалар организастаары чаңчыл апарган. Комсомолдуң 70 чыл ооңда Комсомольская кудумчуузунүң байырлалын эртпиринге амдыгаштан белеткел эгелээн. Төрээн ортумак школазының башкызы К. С. Серен-Чимиттиң удуртулгазы-биле төрээннерниң «Сагаа» клуву ажыттынган. Аныяк нелер анда чыгдып, ег-буле, ажыл, амыдырал талазы-биле хоочуннардан арга-сүмени ап турар.

«Тээлиг» совхозтуң Найырал суурунуң аныяктарының организастаны «Сайзанак» кооператив удаазы ажылдап эгелээр. Оны кайбээнге аңаа-моога кудаларны, дыштанырга кежээлерин эртпиринең планнап турар. Ол ышкаш, аныяк нелер болгаш адалар школазының ажылын дээди эртемнег эки-лер башкарып турар.

Район мал ажыл-агыйлыг. Ынчангаш кедээде хей кижи чурттап турар. Кодээниң чонуңун ортузунге кылып чорудуп турар киженидилге ажылдарының дугайын парткомнар секретарьлары, профзиелеткомитеттериниң дергээры, совхозтар директорлары партия райкомунга ей-ейде илеткеп, чогуур сүмелерни ап турар.

Районда эртип турар чаңгыс ай политүннерде чонуң бажыңнарын, аглаарын кезип, чон-биле ажык чугаану кылып, оон чогуур түңнелдер үндурери чаңчыл апарган. Кыадыныр турар ажылдар бар-даа бол, ооң хелегезинде четпестерни айтыр аргаар. Нам пропагандазы, бригадалар теп терине кежер кино, почта чедирилгези, кежер библиотекалар ажылы үениң негелдезинге ыракта дүүшпес. Районуң чурттакчы чонунуң 50,5 хуузу библиотекалардан нам ап чомучун турары — чедир кыйындыгын Амыдыралга эң чугула дээн политиктиг болгаш экономиктиг бөлүглөр, чечен чогаал номларын бригадалар теп терине, фермаларга апарыр седер библиотекалардан номчудар телезы-биле ажыл кончуг кошкак.

Чон ортузунге масса-политиктиг ажылдың кошкаандам «Кара-Хөл» совхозта болгаш чурттакчылыг оон-даа ескерлерде чамдык кижилер эзирттир суксун кылыр, эзирик кестүр, шош-содаа үндүрер, хей-ниитиниң чонуң хүүда малын оорлаар чоруктар-биле демисея кошкак. Күш-ажылчы эвес орулгаже сундулуг, хей-ниитиниң өнүү-хереглизин тетчеглээр, байырлаар кижилер ам-даа бар.

СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазынга хамаарыштыр эде тургустунгуннуң идеологтуг хандырылганы чонуң чурттап турар черинең ажыл-биле кижи бүрүзүнге чедирер дээш, партия организациялары баттыг хемчегларни алыр хүлээглеңг. Хей-ниитиниң күзүнге даянып, кижилерге, кара көскү ажылдаары бистен негеттинип турар.

Чечек САЯЯ.
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң секретары.

Экономиктиг билиг школазы

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ САНААРЫ

Амгы экономиктиг реформаның үезинде ажыл-агыйның ыштынга планнавышкынынга эң чугула үүлдүң бирээзи база-за, будуруглеге, участок-ка бүрүзүнге бот-оруга-чарыгдалдарны ажылдап кылгаш, оларны хуваап бээри болуур. Ынчангаш эртемниң база мурнакчы дүржүлгениң чедишкиннерин, ол ышкаш ажыл-агыйның продукция будуреринге херек кырынга чарыгдалдарын берымдаадаан, экономиктиг нормативтериниң системазын совхоз бүрүзүнге ажыглап кыдыгын турар үжүрлүг. Бо ажылга чугле экономистер эвес, харын агрономнар, зоотехниктер, механиктер, ветеринарлар ажылдакчылары, тудугжулар болгаш ескө-даа специалистер киржир.

Экономиктиг бот-чередиг-ениң бо кичээлинге бистер **ферма саанчыларның продукцияны будуреринге мал чемниң ямыдыраан санаарының** аргазын ажыглавайн, **1988 чылдың** планнаан ажылдарывыс-ка **чедиреринге** чарыгдалдарны чугле ферманың эргелекчизи (бригадири), мал ажылының телазы-биле чугле бухгалтер, экономист эвес, а харын саанчылар, кадарчылар-даа боттары билип-ле билген турар үжүрлүг.

Будуруглеге чарыгдалының эң чолун мал чемниг чарыгдалдар эзээр. Чижээзээрге, 1987 чылда республиканың совхозтарынга сүттүң бот-үнезинге чарыгдаан чемниң бот-үнези барык 45 хуу болган. Ынчангаш ам мал чемниң бот-үнези продукцияның бот-үнезинге улуг черни эзээр болганда, ону ыяңнамалыы-биле санап кеер керек. Мында мындыг чижектээ ол керээлиг: 450 саар инектиг бир бригадага быжыглаан дижик. Бот-оруга-чарыгланыш даалгазын ажыглаар уе коллектив ниитизи-биле 9000 центнер сүттү, азы бир инектен 2000 килограммны оргумаа-биле саап алыр, а бызаанга 405-ти, 100-тен 90-ны алыр. Бо чылын төрүттүнген бызааларны чижек сүтке шилчидип алыр. Бир бызаа 1,5 центнер сүтке денмежир. Ынчан кээрде, 405 бызаанга 1,5-ке көвүдедирге, 607,5 центнер болур. Ынчангаш ам 450 саар инектиг фермадан алыр ниитү продукциязыс — сүдүүс үстүнде көргүскениң 9000 центнер + 607,5 центнер = 9607,5 чижек сүт болур.

Ооң соонда планда көргөн продукцияны алырынга мал чемниң чылда мөңгээзин санаа үндүрер бис. Бир эвес үстүнде айтып алганывыс бир инектен чылда 2000 килограмм сүт саап дээн болдуусса, бир центнер сүтке чем единицазы 1,42 болур. Ынчаарга ам 9607,5 центнер чижек сүтту будуреринге чежек чем единицазы хереглиг санаарда, ол сан-чүрегейге 1,42 чем единицазын көвүдедиптер. Оон 13642,7 центнер үнүп келир. Ооң соонда ам фермада бүгү саар инектиг мал чемниң аайы-биле чежек чем единицазы хереглиг санаар бис. Ол соруага-биле ферма рационунуң структуразын билирги чугула. Структура дээрге, чем рационунда холуумак, чүүктүг база бүдүүн чемнериниг хуузу-дур. Бистиң бо чижээзинде чем рационунуң структуразы (составы) мындыг: силос—20, дазылында чеминиттиг үнүүтер —5, ногаан чем—30 база ооскө чем аймак —2 хуу.

Саар болуктуң чемге (чем единицазынга) чыл дургузунда хереглээн база рационунуң хууларга структуразын барымдаалап тургаш, мал чемниң хевирииниң аайы-биле чем единицазын ниити саар болукке чежек херек болуп турарын санап үндүрүптер.

Канчаарыл? Мал чемниң чылда нормазын (13642,7 центнер чем единицазын) рационда чемниң хууларынга көвүдетнеш, оон 100-ке үлептер. Чем аайы-биле чылда чем единицазы чежек херек болурун тыварга мындыг: холуумак чемнер—3410,7 центнер (13642,7х25:100): сиген — 2046,4 центнер, сенаж—409,3 центнер; силос—2728,5 центнер; дазылында чеминиттиг үнүүтер —682,1 центнер; ногаан чем аймак—4092,8 центнер, ооскө чемнер—272,8 центнер.

Продукцияны санап тодаратканы ёзугаар алырын будуреринге эргежок чугула мал чемни санап тыпкан соонда, мал чемниң аайы-биле ооң 1 центнериниң ниити дедизининг ортумак бот-үнезини санап тывар алаар.

Чыл эргезинде турган мал чемни ооң херек кырында бот-үнези-биле үнелеп санаар, ынчалза-даа ол өртектер курунениң садыл алыр өртээнден үзегтеес болгур үжүрлүг. Бо чылдың дүжүдүнден кирер мал чемни планда керген, бот-үнези-биле өртээн доктээдыр. Садыл алыр мал чемниң херек кырында өртээ-биле барымдаалаар. Чижээ, Кызыл районуң «Кек-Тей» совхоз саар инектиг ажаап, саап турар бригадазынга мал чемниң бот-оруга-чарылгалыг даалгазы-биле өртээн мынчаар доктаатканы: 1 центнер холуумак чем — 13 руб. 10 коп; сиген — 6 руб. 38 коп., саваң —1 руб. 44 коп., дазылында чеминиттиг үнүүтер—5 руб. 76 коп., силос — 2 руб. 93 коп., сенаж—5 руб. 43 коп., ногаан чем аймак—49 копеек.

«Кек-Тей» совхоз эртken чылын республикада эң-не чиик өртектиг сүттү алган. Ооң 1 центнериниң бот-үнези 40 руб. 07 копеек болган. Ниити республикага ол көргүзүг ортумаа-биле 53 руб. 89 копеек болуп турар. Мал чемниң өртек-үнезиниң талазы-биле үстүнде киирген чижектерден алырга, мал чемни будуреринге чарыгдалдарны хээжедип, чиигедип турган, сүттүң бот-үнезин чиигедир талазы-биле дыка улуг курлаврылар бар-дыр.

Юрий ХЛЫБОВ,
Тыва АССР-ниң Агропромпурккромунуң планнавышкын болгаш социал-экономиктиг тергиүзүде кылдызының начальныгы.

АМ-ДАА САКТЫП ЧОРУУР

Баштайгы даргавыс дугайында

Чомугга бир-ле эки чүүлдүр ыдыкталган болгаш чаңгыс черчурттугларывыска үттундурбес, үндүткелдиг кижилер чоруур. Бистиң Хадыңда мындыларның бирээзи Иван Никандрович Полев. Ооң фамилиязы шөл деп сестен ужалган деп бодаар мен. А сеңгыжы бе? Ожу-сигени, чечээ четпин үнүп келген шөл дег чараш болгаш ыяс кижи. Оны бистиң черниң чону ёзуудут интернационалчы кижи деп билир. Шынап-за, Хадыңның орус тараачыларывыла тыва араттарның демниг кады ажылдаары, эптиг-найыралдыг болурунга ол дыка-ла улуг салыыышкынын киргген кижи ийин. Хадыңга шаанда кады, коже-хелбээ чурттап турган орус, тыва улус чаңгыс колхозка каттышканыңга Иван Никандровичиниң кижизинг мозу-шымары, ооң ырыг-чаагай сеткилин улуг дегүм болган.

Чаңгыс чер чурттугларывыга ыыган ооң эки чүүлдери дээш, Хадыңның чону аңаа турескээл-даа тудар болза ажырбас деп бодаар мен. Коллективтиг ажыл-агыйга таварачыннарны, араттарны каттыштырган, бай-тыдалдыг колхозчу чон ыядыр тегжүдүп, сайзыраткан кижинис ол ийин.

Ол турган болза ам бо чылын 90 харлаар. 31 чыл мурнунда 1957 чылда ол мөчээн. Ынчан ону Хадыңның чону сеңдиг орулче дыка-ла эки үдеп каан ийин. Хоочун коммунист, чону дээш ёзуулуг-даа амыр-дыжыы харамнанмас кижи чонуң оруу чугле коллективтиг күш-ажылда-дыр деп чүүлдү билгеш, 1941 чылда Хадыңга Кочетов аттыг колхозту ооскө активчи ээрубиле кады организаставаш, ооң даргазынга пенсияже үнгүже, он ийи чылда ажылдаан.

Ук чылдар дээрге колхозтуң баштайгы базымнары, коллективтиг ажыл-че кижилерниң «сраан» кырыткынының үези-дир. Ыяштыг кижи чаа-да тарып алгаш, ол ээзун үнүзун, саглаңнатын дээш кайы кыяа маңаар, кыдыдар, ону ашаап, суттарар ийин. Башкайы коллективтиг ажыл-агыйны организастап тургускаш, Иван Никандрович база ынчанган.

Мен ооң удургулгазы-биле ажыдап-даа келдим. Мээң сеткиимде ооң кандыг мозу-шынары артканыл? Шаандан тура тыва чонга дыка ынак, эвилең-ээлдек. Шынап-за, ёзуруг үңдүткелдиг кижи. Ынчан баштайгы колхозка Хадыңның тыва улузунуң масселыы-биле кирип эгелээнинде даргавыстың сорунза дег сорууңда ооң улусту бүзүредип, эвилелдеп шыдаарында дең бодаар мен.

Иван Никандрович ажыл дээнде үйгу-чыдын-даа чок кижи. Ол шагда машина-техника бар эвес, ат мунупкан, бригадалар, суурлар аразына чорup, улусту баштап турар кижи чүве. Кижилер-биле чугаалажырының эптиин каңчаар силер: мен ол колхозка 1945 чылда киргеним дарыйда тоолу бригадазынга үчёткиктедип каан. Ол-бо ажылга черле орус, тыва улусту аралаштыр тургузар, томуйлаар, ындыг дээрге ол. Мени ол, Иван Никандрович, шүүт-ле бодунуң ажы-төлүү-биле демей чагыыр, сургаар, сүмележир, ак сеткиндиг, үргел-сарыылдыг дээрге. Чагырганың улусбиле эптиг, найыралдыг чор, чон аразынга шынчы ажылдаары ажыынның аас-кежиндир дээр.

Ындыг удуртучунуң чагыгсөзүн бистер, орус, тыва колхозчулар ажыок-ла дыңнаар, ооң айтырыышының шүүт-ле шерит дужаа дег күүседир бис.

Төрээн бүлүүзүзүка тургустунган колхозтуң дозу Константин Шилилин, Егор Белеников, Григорий, Николин, Алексей Маненников, Андрей Чигачев, Владимир Осипов, Екатерина Чигачева, Маады Барыкмаа, Байлаңа Доруракай, Маадыр Дииңмей, Байлара Наксыл, Маадыр Дорму, Байлаңа Мының-оол болгаш өскүлер-даа турган.

Иван Никандрович колхоз даргалап турган, Хадың биле Азиоттуң суун чаттыштыргаш, 7 километр ажыг черге буга частырган, чаагай дүжүттү остуруп турган чүве. Ун системаны эр-төрээннең, улуг, аныяк чон шүптүзүү каспан. Бүгенги ажыллага киирген улуг байырлал болган. Хадыңнаң чаагай төрээннүг шөлүн суттаргеш, наш-чыл чүгле эртен чылын районга 1458 культура болгаш спортчу массалыг ажылдарга хей кижи киргиннеп. Үдээс Тээли суурга спорт залы ажыглалга киирер. Совхозтар теп терине бедүүн стадионнарны кылыр, эргилерин чаартыр соруглга салдынган. Аңаа ашаа-хереңги үндүрбейн хей-ниитиниң күзүн ажыглаар.

Чүгле турар черинең аайы-биле мозу-шынар кижизидилгезинче сагыш салыр, нептиктиг кадыкшылын быжыглаар, ергелеваскыга болгаш алкоголизмге удур демисея чорудар талазы-биле районда сес төрээннер чөвүлелдерини, 96 агитквартираның ролю улуг. Парткомнар, перторганизациялар ында удуртулганы күштедиргеп Бай-Тал, Кызыл-Даг, Дапсы-Аксы суурларда, район эмнелгезинде, хереглекчилер ниитилелиңде төрээннер чөвүлелдерини кылып чорудуп турар ажылы солун болгаш хей талаалыг. Эртken чылын Бай-Талда агитквартираларның күдүү-биле 120 тонна сигенни белеткээн. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, күш-ажылдың хоочуну пенсионер Адаа Чымаановна Иргитке удуртқан «Мөңгүлеке» агитквартирада хол быжар, аргыыр болгаш үгүлзлаар белгүмде дыка хей төрээннер төрээн туттунган. Бо чылын суурга картофель, ногаа тарыыван ег-буле турбас кыдыр ажыды организастаарын дугурушкан.

Төрээнге кудумчу байырлалдарын, агитквартираларга дөйүнның, күш-ажылдың хоочуннары-биле ужуражыглалар организастаары чаңчыл апарган. Комсомолдуң 70 чыл ооңда Комсомольская кудумчуузунүң байырлалын эртпиринге амдыгаштан белеткел эгелээн. Төрээн ортумак школазының башкызы К. С. Серен-Чимиттиң удуртулгазы-биле төрээннерниң «Сагаа» клуву ажыттынган. Аныяк нелер анда чыгдып, ег-буле, ажыл, амыдырал талазы-биле хоочуннардан арга-сүмени ап турар.

«Тээлиг» совхозтуң Найырал суурунуң аныяктарының организастаны «Сайзанак» кооператив удаазы ажылдап эгелээр. Оны кайбээнге аңаа-моога кудаларны, дыштанырга кежээлерин эртпиринең планнап турар. Ол ышкаш, аныяк нелер болгаш адалар школазының ажылын дээди эртемнег эки-лер башкарып турар.

Район мал ажыл-агыйлыг. Ынчангаш кедээде хей кижи чурттап турар. Кодээниң чонуңун ортузунге кылып чорудуп турар киженидилге ажылдарының дугайын парткомнар секретарьлары, профзиелеткомитеттериниң дергээры, совхозтар директорлары партия райкомунга ей-ейде илеткеп, чогуур сүмелерни ап турар.

Районда эртип турар чаңгыс ай политүннерде чонуң бажыңнарын, аглаарын кезип, чон-биле ажык чугааны кылып, оон чогуур түңнелдер үндүрери чаңчыл апарган. Кыадыныр турар ажылдар бар-даа бол, ооң хелегезинде четпестерни айтыр аргаар. Нам пропагандазы, бригадалар теп терине кежер кино, почта чедирилгези, кежер библиотекалар ажылы үениң негелдезинге ыракта дүүшпес. Районуң чурттакчы чонунуң 50,5 хуузу библиотекалардан нам ап номчуп турары — чедир кыйындыгын Амыдыралга эң чугула дээн политиктиг болгаш экономиктиг бөлүглөр, чечен чогаал номларын бригадалар теп терине, фермаларга апарыр седер библиотекалардан номчудар телезы-биле ажыл кончуг кошкак.

Чон ортузунге масса-политиктиг ажылдың кошкаандам «Кара-Хөл» совхозта болгаш чурттакчылыг оон-даа ескерлерде чамдык кижилер эзирттир суксун кылыр, эзирик кестүр, шош-содаа үндүрер, хей-ниитиниң, чонуң хүүда малын оорлаар чоруктар-биле демисея кошкак. Күш-ажылчы эвес орулгаже сундулуг, хей-ниитиниң өнүү-хереглизин тетчеглээр, байырлаар кижилер ам-даа бар.

СЭКП ТК-ниң февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачевтуң чугаазынга хамаарыштыр эде тургустунгуннуң идеологтуг хандырылганы чонуң чурттап турар черинең ажыл-биле кижи бүрүзүнге чедирер дээш, партия организациялары баттыг хемчегларни алыр хүлээглеңг. Хей-ниитиниң күзүнге даянып, кижилерге, кара көскү ажылдаары бистен негеттинип турар.

Чечек САЯЯ.
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң секретары.

ТӨЛЕПТИГ БОЛУРУНГА КИЖИЗИДЕР

Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының республика чөвүлелиниң пленуму болуп эртken. Ооң ажылынга ВЛКСМ обкомунуң, хооркомунуң, райкомнарының, ДОСААФ обкомунуң, республиканың хереэженнер чөвүлелиниң болгаш еске-даа хей-ниити организацияларының харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен.

Аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам эки-жидер дугайында айтырыгны ажаа чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди хоочуннарның республика чөвүлелиниң даргазы Т. Ч. Норбу кыяган.

Комсомолчуларны болгаш аныяктарны совет улустуң революсчу, күш-ажылчы, дайынчы чаагай чаңчылдарынга кижизидер дээш хоочуннар чөвүлелдери эвээш эвес ажылды чорудуп турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер демделээн. Ооң-биле чергелештир аныяктарның середилгезин, кижизидилгезин эки-жидер чугула хереңче хоочуннар чөвүлелдери чогуур кижизиг-ейни салбаан, ажылын оолгум эде тургузуп турарын плечумга айытнан. Бо чугула ажылды профзиелел, комсомол, ДОСААФ болгаш еске-даа хей-ниити организациялары шерег комиссариаттары-биле бир демниг, чаңгыс угланыышкынныг чорутпаан турарын шүгүмчүлээн. Ооң улазыдан киитиниң ажыктыг күш-ажылын кылбас, чорумчурум үрээр, арагалаар болгаш еске-даа төлеп чок үүлгедиглер кылыр аныяк кижилер бар болуп турарын айытнаан. Оны эдериниг, эки-жидериниң кандыг оруктары, хемчегларын барын пленумга санал бергенер чүгаалаан.

Республиканың аныяктарының күш-ажылчы, мозу-шынар, эстетиктиг, интернационалчы кижизидилгезин эки-жидериниче угланган план-хемчегларни пленум хүлээп алган.

Бистиң корр.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛДЫҢ ЛЕНИНЧИ НОРМАЛАРЫН КАТАП ТУРГУСПУШААН

«Партияның съездизи биле конференциязының аразында кандыг ылгал барыл?» деп айтырыгны Чуваш АССР-ниң Цивильск районунуң «Динамо» күш соотозунда пропагандист М. ФОМИН сагган.

СЭТА-ның корреспондентизиниң дилээн ёзугаар СЭКП ТК-ниң чанында Марксизм-ленинизм институдунуң улуг эртем ажылдакчызы, тоогу эртемнериниң кандидады Н. БАТУРИН оо айтырыгны тарылаан.

— СЭКП-ниң XXVII съездизиниң бадылаавы СЭКП-ниң Уставында партияның бо шүүлгээнгерниң сорулгаларын тодаргай өңгүлээп айытkан. Съездиниң бүрүн эргелерин ынчаар айытkан: Теп Комитеттиң, Теп Ревизия Комиссиязының болгаш ескө-даа теп организациялардың отчёттарын оо дыңнаар болгаш бадылаар; партияның Программазын болгаш Уставын эде кеер, өскертир болгаш бадылаар; иштикин болгаш даштыкы политиканың айтырыгларының талазы-биле партиеның шүтүмүн тодарадыр, партия болгаш күрүне амыдыралының, коммунистиг тургузуушкунуун эң чугула айтырыгларын чугаалажып кеер болгаш шиитпирлээрде кайы хире күштүүн, эде тургустунуушкунуун, бистиң ниитилелиңде чаартырының чугула айтырыгларын шиитпирлээрниге ооң чедирер дээштиг аргаларын билип алыр күзелин дыка хей коммунистер илередип турар. Партия конференциваларының теогузу чугула айтырыгларны шиитпирлээрде ооң кайы хире күштүүн эң тодаргайы-биле көргүзүп турар.

РСДРП-ниң III съездизиниң үлээп алган резолюциязында партия конференцияларын чыылдырарын айытkан, ынчангаш бо чугула хереңнең үндезин эгезин аңаа салган.

В. И. Ленинниң аңылдап турган үезинде болуушкынарның, амыдырал чорудулгазының тегжүлдезиниң эргежок чугула болу бергенибиле чамдыкта эрттирери баш бурунгаар планнаттынмаан партконференцияларны кончуг дүрген эрттирип турган. 1905 чылдың декабрьда Таммерфорска (Финляндияга) РСДРП-ниң I конференциязы чыылдырары кердүнген IV съездиниң орнунга болуп эртken. Чепсектиг тура халыышкынның забастовкаларның, большевиктерни кара-бежиңнарга хоруудап эгелээни-биле солбаштыр съездиниң дыка хей делегаттары Россиядан үзээп съездиге киржир аргазы чок болу берген. Съездиниң ноя сорулгалары — калбарып эгелээн революсиняның үезинде большевиктерниң тактиказын тодарадыры, пролетариаттың күжүн мееңнээри-биле большевиктерни болгаш меньшевиктерни чаңгыс ай организацив кылдыр каттыштырары турган, ону конференция күүсеткен. РСДРП-ниң I конференциязының ужурдузазы болза, бодунуң документилеринде демократтыг централизмниң кол үтükазын бир дугаарында айытkаны болуур.

Съездилерден партия конференцияларының онза ылгалыр чүүлү болза, төлээлер соотууру болуур. Съездиже делегаттарны тус черлериниң партия организациялары, конференцияже делегаттарны хей нуруузунда тус черлериниң партия комитеттери соңгуур. Партконференцияларны дүрген чыылдырар арганы оо берип келген, партия амыр эвес байдалга ажылдап турар үеде оларны чажыт эртпирерин хандырып турган. Тус черлериниң партия комитеттеринден конференцияга делегат кылдыр соңгутпаан партия Теп Комитединиң кежигүннери конференцияның ажылынга чөвүлээр эргелиг кылдыр киржирин практикалап турган.

Чамдык партия конференцияларын ужур-дузазының улуун үнелеп көргеш, партия съездизинге дөңнештирген. Оларга хамыктың мурнунда РСДРП-ниң VI (Прага) болгаш VII (апрель) конференцияларының хамаарыжыр.

1905—1907 чылдарның революциязы аштырганының болгаш реакцияның чылдарында хоозураашкынның соонда Россияның тус чер организациялары чаа-ла катап тургустунуп эгелээн. Оон ашгыда партияга идейлиг сандараашкын болган, ол айылдыг турган. Ынчангаш 1912 чылдың январьда Прагага болган VI конференция большевиктерниң чаңгыс эвээ бызыглаар, социал-демократтыг ажылды катап тургузар сорулгалыг турган. Большевиктер партиязының, чаа хевирииниң партиязының тургустунарынга Прага конференциязы шылгараңгай рольду ойнаан. Партия амыдыралынга конференция аажок улуг ужур-дузалыг болган. Ооң шиитпирлерииниг үндезилээш, чер-черде партия организациялары сырый каттыжып турган. Прага конференциязы делегейниң ажылчын шимчээшкинниниң теогузунде база чугула черни эзээп турар. Конференция партия Теп Комитединн соңгаан.

РСДРП-ниң VIII Бүгү-россия конференциязы 1917 чылдың апрельде Петроградка болуп эртken. Ынчангы үе дугайында илеткелди В. И. Ленин кылгаш, апрель тезистериниң чүүлдерин хөгжүткен. Большевиктер партиязы күштелип турар революсиняның үезинде бодунуң сорулгаларын тодаратkан. Конференция буржуаз-демократтыг революсиняны социалистиг революсиняже шилчидер дээш белдиг планы-биле партияны чепсеглээн. Партияның программазын эде кеер дугайында айтырыгны чугаалашkан. Партияның Программазының төлевилелин ийи ай хуусаа иштинде тургускаш, партия съездизинге бадыладыры-биле киирип кээрин Теп Комитетке конференция даяскан. Партия Теп Комитединн конференция соңгаан.

Партия конференциаларынга партия уставының дугайында айтырыгларны чугаалажып турган. РКП(б)-ниң VIII Бүгү-россия конференциязы 1919 чылдың декабрьда РКП(б)-ниң бирги чаа уставын хүлээп алган. РКП(б)-ниң XII Бүгү-россия конференциязы 1922 чылдың август-та болуп эртken, партия уставынга эдилгелерни ол кылган.

Бирги беш чыл планының дугайында айтырыгларны чугаалашkан ВКП(б)-ниң XVI конференциязы (1929 чылдың апрельде) партия конференциаларын эрттирер дугайында демократтыг чаңчылды үреп, ону эрттирерин сонсаткан. ВКП(б)-ниң XVII съездизи (1934 ч.) партия конференциаларын эрттирер дугайында үштүп кааптан. ВКП(б)-ниң XVIII съездизи (1939 ч.) ол чүүлдү катап киирген. Орто дүүштүр 1941 чылдың февральда соолгу, ВКП(б)-ниң XVIII конференциязы болган.

СЭКП Теп Комитединиң июнь (1987 ч.) Пленуму партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын эрттирерин шиитпирлээн, ооң идейлиг белеткел партия амыдыралының ленинчи нормаларын катап тургузарын бадыткап турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Хүрешке хамаарыштыр

ЧУРУМЧУДАРЫ-БИЛЕ

Чоокта чаа СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация кижизинге тыва хүреш дугайында чүгээ болган. Бирээде, тыва хүрештиң массалыг болуп бар чыдарын демдеглеп эвиссен, май 9-та болур хүрешти июнь 12-ниң шилчитпишин Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң дыштанган бөгүн, Чүге дизе, моон мурнунда-даа болуп турган маргылдаалар Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күркомитеттиң календарь планынга айыттынмаан болгаш даная-ла хүреш талазы-биле чемпионат эрттирип келген. Бо чылын оны чурумчудары-биле хүрешти эвкүргеи чылдагааны ында. Келир чылдан эгелээш, Тыва АССР-ниң туларган чемпионун кимнеринде уеним комитет доктаадыр болган. Иймде, хүрешти организастап эрттиреринге чер-черге чурумчударын база чүгээлеп шкан. Чүгле 32 мөгеени хүрештиреринге сес мөге салыкчылардың киришкилеринге безин үш хире шак чарыгдаттынар. А 128 мөгени салырыга бир будуүнүнүң ажыл шегы үнер. Коруқчулөр-даа, мөгелөр-даа шылай бээр. Оларны ашкерар-чемгереринге хей садыг ажылдакчылары, корумчурум тудукчулары, хей-ниити организацияларының ажылдакчылары база негеттинер апаар. Ол бүгүнү коруқчулөр база биилип алыры артык эвес.

Ынчангаш республикага 64, дагааны ында. Келир чылдан эгелээш, Тыва АССР-ниң туларган чемпионун кимнеринде уеним комитет доктаадыр болган. Иймде, хүрешти организастап эрттиреринге чер-черге чурумчударын база чүгээлеп шкан. Чүгле 32 мөгеени хүрештиреринге сес мөге салыкчылардың киришкилеринге безин үш хире шак чарыгдаттынар. А 128 мөгени салырыга бир будуүнүнүң ажыл шегы үнер. Коруқчулөр-даа, мөгелөр-даа шылай бээр. Оларны ашкерар-чемгереринге хей садыг ажылдакчылары, корумчурум тудукчулары, хей-ниити организацияларының ажылдакчылары база негеттинер апаар. Ол бүгүнү коруқчулөр база биилип алыры артык эвес. Бо чылын оны чурумчударыбиле хүрешти эвкүргеи чылдагаанын эгелээш, Тыва АССР-ниң туларган чемпионун кимнеринде уеним комитет доктаадыр болган. Чүге дизе, моон мурнунда-даа болуп турган маргылдаалар Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күркомитеттиң календарь планынга айыттынмаан болгаш даная-ла хүреш талазы-биле чемпионат эрттирип келген

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 131 (13731) | 1988 чылдың июнь 4, суббота | 1925 чылда үдезилеттингеи. | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИ ХӨЙ-НИИТИНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИН ХААРА ТУДУП ТУРАР

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

АЖЫК МАРГЫЛДААНЫҢ АДАА-БИЛЕ

★ *Интервью* ★

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистери-биле танышыпкан черлерде хаймыышкынныг, бүгү кижилерниң бедии тура-соруктуг киришилгези-биле эгелээн. Бистиң корреспондентивис Эдуард Доңгак СЭКП Кызыл райкомуның секретары В. В. СОДУНАМ-биле беседалашкан.

— Совет ниитилеяди эргелеп башкарарынга партияның удуртуучу күшүн чаа хевирлерже киирерин эде тургустумуушкунуң үези негеп келген. Азы бистиң чуртка ийи-чаңгыс киниге чүдүүр чорупкан, волюнтаризминиң, чаңгыс черге таптаашкынның чылдарында ленинчи концепциядан үнүп, улуг хамыдышынмарны кылган турган. Партия бодунуң четпестерин ажыы-биле миннип, оон удуртуучу болгаш башкарымчы роливн ленинчи принциптерге дүүштүр чорударының калбак хемчегелерин ап эгелээн. Ол дугайын Төп Комитеттиң Тезистеринде тодаргай айытпан. Силерниң районуң ажыл-ишчилери бо чугула документилер-биле танышып эгелээн дир. Районнуң партия эге организацияларының эрге-хүлээлгелериниң дугайында бодалыңар кандыгыл, Владимир Васильевич?

— Моон мурнунда районнуң партия организациязы ажыл-агыйның болгаш эргечагырганың удуртулгазын доктуу-биле холга ап, Советтериниң ажылын солуп турганы-ным. Мынчап кээрде партия организацияларының код хүлээлгелерин үттүдүрүп, оон чон мурнунга политиктиг болгаш идейлиг салдары алдын сулараан. Партияның үндезинин болур эге организацияларның амгы үеде ажылы кандыг болурунуң дугайында сонуургап олур силер. Мындыг чүвек: районга сезонныг ажылдар эгелээр, парткомнар часкы хову ажылдарынга белеткел дугайын хуралдарга кан удаа чугаалажып, докталл-шинитлерин хүлээп алыр турду. Оон кандыг-даа түңнелдер үнмес, аналгла эрегей чугаалар, райкомга бижиктер-ле ковудээр.

Эрги чаңчылдан үштүнүп алыры амыр эвес болгай. Ажыл биле эге организацияларның эрге хүлээлгелериниң аразында магалын тодарадып өөренирингге хей ле негеттинер хире. Ынчангаш ол дугайын Тезистерге удам тода кылдыр айытканы болза эки турган боор.

Ажыл-агыйларның хүн бүрүге үүрмек ажыдарын партия хуралдарынга чугаалажып, ону бүлүг партийжи ажыл деп санап чаңчыга бергенивистен үштүнарда, парткомнарның ажылынын стилин чаазы-биле эде тургузары керек апарган. Ону кылырда эргижирзин сазыырлар барымдаалаан херээ чок. Ажыл-агыйга партийжи удуртулганы ында ажылдап түрар коммунистерни дамчыштыр чедип алыр. Кадрларны шын шилип алыры, оларны тазарыштыр тургузары, өөредири бирги чергелиг айтырыл. Олар бедик идейлиг, мөзүшынарлыг, ажыг-керекчи, эде тургустунуушкун дээш демисселге идепкейлиг турушту кижилер болурун чедип алыры ол чугула. Мен маңаа совхозтарда партия организацияларының дугайын чижеглеп олур мен. Ажыл-агыйның перспективтиг планнары канчаар күүсеттинип түрары парткомнуң хүн бүрү контролюнга турар ужуралуг. Адырларны харыылап турар специалист бүрүүнүң харыысалгазының, оон ажыл-чорудулгазының стиль, методтары кандыг байдалдың анализ-тээр. Четпес талаалар илереп келирге, аңаа принципиалдыг сайгарылганы кылыр. Үүрмек айтырыгларже черле кирип болбас. Олар совхозтуң техниктиг чөвүлелинге сайгарар түүлер-дир.

— Кадрларны шын шилип алырының дугайында чугааладыңар. Силерниң районда ындыг янзылыг чижектер база чаңгыс эвес боор, совет-гу үеде демократчыдыгга, ажың-чарлыг чорунту соора билип азы амыглай бээрининң таваржып, хөлүн түттүр.

Хөөчүн чолаачы, коммунист ажылга ак сеткилдиг хамаарылгалыг болурунуң үлегер-тижээн көргүзүп, коллективиниг мактаныш чоруурунга сеткилим көрдү.

Эрнсем ТЕЖИТ.

партокомнарның шудургу ажылы негеттинерин-моон ыдеп ышкажыл.

Ынчангаш удуртукчуларның отчётгарын чон мурнунга доктаамал дыынаң, четпестерни үезинде илередип өөренир алыр болгунусса, бирократизм элементилерниң коргу үстүр. Кана-даа партийжи удуртулга бичии-даа кошкаш кынмас ужуралуу-ол.

— Эге организацияларның ажылын канчаар эде тургусса эки деп бодаар силер?

— Чаңчылдарны чаажыдып, эдерн нарын дээрзин база катап чугаалап каайн. Ынчалза-даа партия ажылының хевирлерни коңчуг хей. Моон мурнунда түрмек чүүлдерге чардыкпаш, партия организацияларының хүлээлгелери хажыызынга чыыш каап турган. Ажыл-агыйга партийжи удуртулга дээр-нер. Ол кандыг болурул? Партия организацияларында администрацияның ажылын контрольдаар комиссиялар бар. Оларның ажылын дыргызери чугула. Ындыг комиссиялар удуртукчуларның, спецыалистерниң ажылын контрольдаар, олар хүлээлгезин канчаар күүседип турарын ой-ойлеп дыынаар.

— Ону холгаарлаашкының дээ бербес бе?

— Чок! «Сен ажыыныны мынчаар кыл, дүүнү мынчал, моны мынчал» — деп айтышкын бээр эвес. Мурнунда ындыг турган. Партийжи салдарны чамдыктар ажыдагый удуртулгазынга холгаарлаашкын кыдыр соора бидир чорук база бар-ла харын. Бир эвес партия эге организациязы бодунуң хамаарышканы адырларда тургустунган байдалды аналитевейн, анаа эрттиргиттер болза, партийжи удуртулга чок, кижилерниң ээ-харыысалгазы кудулаар. Мээң бодалым ындыг.

— Эрги стильдиң үштүнар, чаазы-биле ажылдаарының планнары бар-дыр. Эге организациялар хей-ниити коллективтериң чаңчаар удуртка-зынга?

— База-ла хей хуралдаар, докталдар үндүрер, айтышкын бээринден чайлаар. Черлерде хераажиннер чөвүлелдериниң ажылының дугайын чоокта чугаалаштывыс. Ам бодап олурарга, шынап-ла, алдептиг турган. Сезонныг ажылдар келир. Ажыл-агыйларның удуртукчулары, кодаа Советтер даргалары хераажиннер чөвүлелдериниң даргаларын кыйгыртып, хуралдар, айтышкыннар бээр. Кана кандыг хуралдар эрткенин, чүнү чугаалашканын, ону барымдаалап, чөвүлелдериниң ажылынга үнелеп бээр.

Моон мурнунда кичээнгейге албайн турганывыс хей-ле ажылдар ам тодаратпышкел чыдар. Ынчангаш партияның ажылы улам деңгеенчир, харыысалга бедирер. Ону чүгле амыдыралга бөттандырар, чогаадыкчы чорук коммунист бүрүүнден негеттинер. Ону белен, чиик ажыл деп санап болбас.

— Силерниң районда партиямың чугула документилери-биле чөнүнүң танышып турарының дугайында сантүүмер бар-дыр. Ында кээдүүнда детиишкин-биле кызыгаарланган. Тезистерни бүгү чон сайгарзын, хөстүг дискуссиянның байдалынга эрттирзин деп, Төп Комитет сүмелээн. А силерде биезги ышкаш хуралдар эрттирип, аңаа магадаашкыннар-биле келдадып, кыйгырыглар янзылыг, эрги байдал-биле танышып турар-дыр.

— Тезистерни чонга калбаа-биле баштай танышкыр-ар, оон соонда сайгарып, чугаалажыры ажыктыг дээр-зин ам эскерип тур бис. Хуралдар эвес, цех, бригаданга ажык чугаалажышкыннар кылдыр чорударын планнап алдывыс. Чүгле шиитпир хүлээп алынган, эрегей эрттирген черлеривиске катап чугаалажыр апаар бис.

ДҮЖҮТТҮҢ САЛЫМ-ЧОЛУ—ТАРААЖЫНЫҢ ХОЛУНДА

ЧОГААТКАШ, ДҮРГЕДЕТКЕН

Эрзин районнуң «Мерен» совхозунуң хову-траитор бригадазының механизаторлары бо чылын багай эвес дүжүттү өстүрер дээш шудургу ажылдап турарлар. Совхоз ниитизим-биле 816 га черге тараа культураларын, 866 гектарга маай чеми культураларны тарып өстүрер планныг. Совхозтуң кол агроному Александар Сам-Хөөнүң удуртулгазы-биле механизаторлар планнаттынган 12 хүннүң дургузунда агротехниктиг негелдемеми сагыш тургаш, маай чеми болгаш тараа культураларының үрезинии чашкан. Оон-биле чергелештир 4 га черге картофельди олуртнан. Ам бо хүннерде 500 га черге рапс үрезинии чаштырып турарлар. Хөөчүн механизаторлар Виктор Кулдуп, Юрий Сарыгаң, комсомолист Маадыр-оол Онгуда бөлүн бүдүрүүчүлүг ажылдаан. Өскелер-ниң ажылаттар Артыр Биязаа, Герман Тангыт улуг-ла чылын магбаан.

Хову-трактор бригадазының кежигүннери часкы хову ажылдарын, мурнуку чылдарга дөңнезоге, дүргеп, эки шынарлыг чорудуп турарының чылдагааны чүдээ? Хамык үшүп ол коллективтиң керээлиг ажылдаарынче шилчээнинде. Механизатор бүрүзүнүң аңша-шалыңы бүгү коллективтиң ажылының түңнел көргүзүүлериниң хамаарыжыр. Бир эвес багай ажылдааш, күзүн эвээш дүжүт алыр болза, кижи бүрүзүнүң алыр ажыл төлевири база эвээш болур. Ажылдың шынарын, түңнелин шалың-биле дөңнаштырган соонда, гектар дээш эвес, а бөлүн дүжүт дээш кижи бүрүзү ажыл ажылдап эгелээн. Ынчангаш часкы хову ажылдарынга тараажылар кичээнгейлиг белетенгенге. Ажылга херек техниканы шынарлыг кылдыр септеп, часкы хову ажылдарының үезинде оон техниктиг ажаалдазын оранчок эккимиткен.

Механизаторлар чүгле техниказын эки септеп ап, ону хамаалгалыг эдилеп турар эвес, а оларның чогаадыкчы сагыш-сеткили база одунган. Ажылдың будурукчулуун бөлүдер дээш эрги техниканы эде кылып, ажылдап эгелээннер. Сеялкаларже үрезин уруп бээр түсгай машина чогундан ону хөл-биле уруп турган. Ол ажылдың темпизин оожумнадып турганы чугаажок. Бо чазым механизаторлар тараа урар машинаны бөттары чогаадып алганнар. Дуржулгалыг механизатор Чиалов Даваакың удуртулгазы-биле эрги, үндүр бижиттинген трактор кожуунуң кырынга 5 кубометриниң цистерназын быжыглаш, тараа урар машинаны чогаадып алганнар. Ам тараажылар үрезинии сеялкаларже хөл-биле урбастаан. Оон ачызында чаштырылганың темпизи дургедээн. Сеялкаларже тараа үрезинии уурарының үези 2-3 катап кызырылган.

Керээлиг ажылдап эгелээн соонда «Мерен» совхозтуң механизаторларының ажылында чаа чүүлдер, чүткүлдер мындыг. Ол моон сөңгээр улам хөөн кирип, бедик дүжүттү өстүрүп алырынга дузалаары чугаажок.

Маадыр-оол ООРЖАК.
Механик.

СҮГГАТ ЫНАНЫШТЫГ

Бо чылдың агаар-бойдузунуң байдалын алырга, чаъс хөөрээ, мурнаг болур хевирлиг. Ынчангаш чер ажылының культураларындан эки дүжүт алыр дээш. Сүт-Хөл районнуң совхозтары бо чылын сүггатче чөгүүр ниитизимгейни салып турар. Оон түңнелинде часкы сүггатчының планын амыр-ménu сеткем. Тодаргайлаарга, 3486 гектар планныг тургаш, барын дөрт муң гектарны сүггарып алган. Чөөн-Хемчиктиң сүггатчылары часкы сүггатта база шөөру ажылдап турар.

Тес-Хемде часкы сүггат талазы-биле черле эрээн организастыг хемчегелерни ап келген, планындан 160 гектаа шөлдү аңыр сүггарган.

Бистиң чамдык ажыл-агыйларывыс сүггат талазы-биле бар арга-курлавырларыны амдаа чедир амыглавайн турар. Бо аймын 10-15-те часкы сүггат дөөстур ужуралуг. Ындыг турда. Кызыл, Таңды районнарда ажылдың хемчээли улуг. Сөөлгү үеде барын талаяы чамдык районнарга сөөн болгаш арын-бугаларда суг тыптырган. Ынчалза-даа ол улуг чылдагаан эвес.

Бо хүнде бисте сүггатчыларның 156 звеназу ажылдап турар, ында 753 кижиниң хаара тутнан. А белетиксэн сүггатчыларның саны 828, оларның чамдыктары ажылда хаара туттунмаан.

Ниити республика 16241 гектар часкы черни сүггарар планныг, ам сүггарып алганы 11741 гектар. Сиген шөлдериниң сүггарывагазы база саадаан. Хамык нүүтү өлче эвилелдээр. сүггатчыларны болгаш техниканы бүрүнү-биле ажылдадыры—бедик дүжүттүг магадылал.

Седен ХЕРТЕК.

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ, ШЫНАРЛЫГ

Өөүрде «Коммунизмиче орук» совхозтуң ажыл-ишчилери часкы тарылганы шынарлыг болгаш ыыска хуусаада дөөзар дээш кызыман ажылдаан. Оон уламындан совхоз (директору К. Доңгак, кол агроному Ф. Монгуш) чаңгыс чыядыг сигенни 277 гектарга тарыыр тургаш, херек ырыкта очу 304 гектарда чашкан.

Амгы үеде Солчурнуң механизаторлары Улаатай хемниң аксында рапсты тарып турар. Бо талазы-биле планның чартыын күүседип алган Ниитизи-биле артыкан культураларны тарып дөөзупкан.

Часкы тарылгада 13 агрегат хаара туттунган. Хову ажылдакчыларының ортузунда тайыгбыр-массалыг ажылды партком (секретары К. Хөөлыг) эки организастаан. Механизаторларның, сүггатчыларның аъш-чем хамдырылгазы база багай эвес.

СҮТ-ХӨЛ. Бора-Тайганың тараажылары часкы тарылга ажылдарын организастыг чорудуп турар. Олар тарылгага ажыглаар бүгү техниканы эки шынарлыг септеп, шөлдерже кызыл-тасты, суланы, чиңге-тараажы тарыырын бо хүннерде шалыпкын дөөзуп турарлар. Шөлдүң 35 газында чиңге-тараа чаштырып эгелээннер. Тарылга шөлдерин ол бригаданың ажылчыннарындан Миш-оол Оюрман башкаан звено шынарлыг сүггарган.

Бригаданың механизаторларындан Мочак-Кара Монгуш, Мерген Сарыглар тарыыр аъш-чем хамдырылгазын удур чарыырып, белбаазыратпаш, ында чиңге-тараажы чаштырганнар. Дуржулгалыг механизатор Маадыр-оол Хөөлыг база шалыпкын ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Бора-Тайганың Шөлде-Тей бригадазында механизаторлар Мочак-Кара Монгуш биле Мерген Сарыглар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЭЭРБИ СЕС ЧЫЛ ДУРГУЗУНДА

Машинаның марка бүрүзү бир ажыы, ону чолаачы кижи эки билир. Кара-иогаан өөнүг ЗИЛ доскан кижилерни эрте дүшкеш, мээң чанымга докталай берди. Кайынада кады өөренип торааным ажым болду. Кара-Хаак школазынга өөренип турувуста, хүрек шыралдыг, чүгаа-соотту, эки өөредилгелиг, спортка ынак ажым Сонам-оол Ак-оол мени шылыраалаадып өөреткен. Ол чээрби сес чыл дургузунда чолаачылап турар болду. Амгы үеде ол Кызылдың № 2 автобүдүрүлгезинде ажылдап турар.

Кандыг ажыллап турарын айтырарымга, ол чокка «Хурдулелдиң Демдээ» орденнии деппержигежин үштүп көргүстү. Тыва АССР-ниң болгаш РСФСР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп аттыг болганынга чергаарлаштыр, холун түттүм.

Хөөчүн чолаачы, коммунист ажылга ак сеткилдиг хамаарылгалыг болурунуң үлегер-тижээн көргүзүп, коллективиниг мактаныш чоруурунга сеткилим көрдү.

Эрнсем ТЕЖИТ.

Кыргылдага белеткел кандыгыл?

ҮШ СОВХОЗ – ҮШ АҢГЫ ХАМААРЫЛГА

Чайлаглашкын — малчынарнын ажылында кончут зарыскалгалыг уе. Бир эвес чайын малчын кадарган малын семис, шымрак кылдыр олардладып алыр болза, дараазында малглаглашкынын хүр эртиреринин бир магазылалы ол. Чайлаглашкынын мракузак, оът-сигеннег черлерге эртиреп, дээш малчынар белеткенип турар. Эрес-кежээ малчынар бо хүннерде кыштаанын үүр-мек септелгезин доозуп, келир кыжын хураган аландыг чадар идектi болуп, малга чем каап бээр шагже, онгача аймаан шыгжап каан.

Чайлаглашкынга чүгле малчынар эвес, а совхозтуң мал ажылынга хамаарылгалыг шүүтүлга спецыалистери, ажылчынарны база белеткенир ужурлуг. Чүү ышкаш белеткел ажылдарыл ол? Ол дээрге малдың чаш төлүн төрүүр коданнардан ажыглап үзеп, хойнуң кыргылдазын ой-шаанда шалыпкын эрттирери, хамык малды чайлаглашкынче үндүрериниң мурыында чүүру. Бо ажылдарның аразында эң чылымыштыг, бергe ажыл—хой кыргылдазы. Оны дүргеп, эки шынарлыг чорудалры ааан белеткелден кончут хамаарлыг. Бир эвес кыргыл-да пунктуларын багай шынарлыг белеткел, дериг-хереселдин четтеелеп, хой кыргылдук ажылгалар кижилерин өөредип албас болза, хой кыргылдазын үзамдыктырып, хойну багай кыргыл, куду шынарлыг дуктуң ажыл-агыйлар дүжаан болур. Ол ымчаар болуп-даа тургаш, Оны эрткен чылдарның дүжүлгезы көргүскеп.

Үш районда үш совхозка май айда чедип, кыргылда пунктуларын канчаар белеткен турарын көөрүвүскe, байзал олардa шөкүүс ажыл болду.

Кызыл район, «Шамбалыг» совхоз. Май 6. Совхозтуң кот эрготекнигн Алексей Ооржак хой кыргылыг пунктуга чедире бергеп.

— Хойдан ап турар хой орулгалыг продукцияң дүк болгай. Бир эвес аңаа хамаарылганы ескертпес болза, оны эвээштн ап, оон шынарын күдулалып, чарыгалдарны көөрделип, алыр орулгавысты болтарыпкыс-да эвээжедип алыр бис. Ынчангаш бо чылын хой кыргыыр пунктуну эде дериңги шинтпирлээн бис — деп, ол менээ орук ара чугаалаан.

Хой кыргыыр пунктуга чедe бээрвиске, 4 тудугжу бетон ажылдары кылган тур. Андрей Ондар, Олег Ондар, Любомир Ондар, Владимир Ооржак олар кыргылда пунктузунуң эде дериңшкинин май 20-25 үезинде бүрүнү-биле доозар деп хүлээ-кнп алташ ажылдап кирипкен улус болду. Эде дерилге соонда кыргылда пунктузунга чаъстыг хүннерде 2 кодан хойну тургузуп болур. Хой кыргыкчыларынга ажылдарынга таарымчалыг байдал тургустунар. Кыргыкчы бүрүзү кыргаан хоюн тускай чадагай үгек кажаага сугар. Ол хойлар ескe кыргыкчыларның кыргаан хойлары-биле каттышпас. Кыргаанының шынарын пунктунуң эргелекчизи, малчынар хынаан болур. оон ниити кажаажe кирипттер. Кыргыкчының ажыл төлевири хойну кыргаан шынарындан дөрт хамаарыглалгаш апаар. Хой кыргыыр пунктуже бээр дерээни шак ында дүрттөр байдалын тургускан-тер. Хой кыргылдазының үезинде кайы хойну кыш канчаар кыргаанны каракка көскy.

Кыргылда пунктузунуң чанында хой чуур ваанза бар. Кыргаан соонда хойну дораан чуп каалтар. Совхоз бо чылын 7642 хойну кыргыыр. Оон хуусаазы — июль ай. 13,6 тонна арыг дуктy күрүнеге садар планныг. Хойну кыргыырының тактиказын совхозтуң удурткучулары тургузуун алган. Төрүүр хойлуг 10 кодаанны кыргылда пунктузунга чоокшуладыр тургузар. Кыргаан соонда олар-ларны солуп, ыраадыг чайлаг-ладыр. Төрүвес 5 кодан хой кыргылда эгелегинге чедир ырак дээш олардларга турар. Чүге дээрге оларны кыргылда пунктузунче чоорту чоокшулаадыр. Дүк тырыш сугар шоодайлар белеп. Кыргыкчылар база колдуунда мурыында ажылдап турган кижилер. Сергей Дылаа, Байыр-оол Кыргыс, Александр Онгурбал, Юрий Кыргыс олар кол дээнгыр кижилер ол. Хойнуң кыргылдазын шак ындыг ялдыыр эрттирер дээнин эки бе, багай бе? Ол дээрге ажылды кылып турар кижилерниң арга-дурбулгазындан, шалыпкынындан, кыргыкчыларны, малчынарны органзастап шыдаарындан хамаарыжыр. Маңаа демдеглеп каар чүүл — «Шамбалыг» совхозтуң кыргылда пунктузун бо чылын чугула ажылга эки белеткээнин.

Хой кыргылдазынга белеткелдин эң кескy хереенизи — пунктузуң материалдыг байдалы, ында дериг-хереселди кадаглап, ажылга белеткеп турары.

Чөөн-Хемчик район, СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг совхоз. Май 17.

Совхозтуң директору-биле ужурашкан бис. Кыргылдага белеткел дугайында кол зоотехник-биле чугаалажыры сүмелээн. Оон-биле дүшпайн бардывыс. Кыргылда пунктузу. Ол совхозтуң суг-бараан ферзмазының база Хайыракан суурнуң чурттакчыларының хүү инекгерiнiң чайын изиргелеп алган сүтүнү, девээлээр, кижин сооктан чаглактанып, ыжыктаар чери аңаргаан хевирлиг. Кыргылда пунктузунуң хэйы-даа эжин ажык турду. Бирээ-зиндeн кирсеш, өскезиндeн үнүп, өттүр кылаштажып турдувус. Дүк тырыыр машина турар өрээл база ажык. Чамдык удурткучулар-биле чугаалажыры, кыргылда пунктузун белеткээрде чүү бооргаан, иштинде богум аштаар, үттүгүлдык черлерин дүй шывар, кыргылдага херек дериг-хереселди экжеп азар — олга дээр хөөнүүр. Чамдык ындыг ажылчыктар ынчаар ажылдап турар-даа ыйнаан. Ындыг-даа болза, чогум-на бо ажылдар кыргылланы савадыл турар. А СЭКП-ниң XXII съездээзи аттыг совхозта кыргылда пунктузун кандыг-даа хайгаараа, кадагалал чок тургузуун турары окта шын эвес. Ол дээрге күрүнеңи өөчүүл-дүр. Анаа камнадгалыг болуур ужурлуг. А кыргылдага белеткелдиң кандыг-даа «ым-демдэээ» ынчан көзүлбес болгаи.

Улуг-Хем район, «Ак-Туруг» совхоз. Май 19.

Совхозка дуъш үезинде келгеи болгаш, удуртукчуларыбиле ужурашпаан бис. Кыргылда пунктузун каракталп турары илдеп. Ынаар кижилерда, мал-маган-даа белеи кирип ыдаваас. Эжиктерии шоокаалаи каан. Ишти база арыг. Чоокта чаа чүтайлап каан. Дүк тырыыр машина турар черии база ынаар кижилер кирбес кылдыр дутпаан. Совхозтуң ажылчыны Ичии Монгуш пунктуиуң үүрмек септелгезии чааскаан кылып тур.

Республиканың 3 районунда 3 совхозта хой кыргыыр пунктуларыны эдилеп, кыргылдага белеткеи турары май айда-мында байдалдыг болду. «Шамбалыг» совхоз мал аймың эгезинде-ле белеткеиип, харыы-даа пунктуиу үнүдезиии-биле эде кыларын. «Ак-Туруг» совхозта белеткелдии май ортандаи мынай эгелээн, СЭКП-ниң XXII съездии аттыг совхозта хой кыргыыр черии кандыг-даа хөлгаарал чокка кагпаи, кыргылдага белеткел дугайында чугаалаан-даа херээ чок.

Ол өйде хой кыргылдазынга чедир ам-даа ырак турган деп удуртукчулар чугаалаар чадаавас. А пунктузларга кыргылдага хамаарышкан чугаа чүге сагыш четпес талыгырда турганыл? Бегүн совхозтарда ол ажыл эгелээн. Чүге ол ажылды, дүмүчүк кыргынга көөрге кылыр, баш бурунгаар белеткеиик, кыргылдазы эки шынарлыг эрттирерии өйшаанда бодаавас бис?

Шанғыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: Сут-Хөлдүң Чечектигде малчынар бригадазының хойжузу Сөкеи-оол Ондар кадайы Маас Ондар-биле чээрби ажыг чылда мал үдарып, эки көргүзүглериг болуп келген.

Сөкеи-оол Ондарның күш-ажылчы чеднишкиннерин Совет чазак бедики-биле үнелеп, оиу «Үндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаан.

Бо малчынар мал ажылын хогжүдериие шалыпчы улугн киирип келген. Олар бо чылдан эгелээш, бот-орулга-чарыга аргазы-биле ажылдап, багай эвес түүиелдериг болуп турар. Бо хүннерге чедир олар хойга онаашпар тозан ажыг хураганны мөнди камгалап алганнар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фото-зу.

АЖЫЛДААРЫНГА ТААРЫМЧАЛЫГ-ДАА БОЛЗА...

«Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сут-бараан фермазы Чөөн-Хемчик районда база бир мурнакчы ажылдыг фермаларның бирээзи. Коллективте шүүтү 58 кижи ажылдап турар. Оларның ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанарынга таарымчалыг байдалдарны тургусканы эки. Саанчылар, кадарчылар, быза ажакчылары болгаш ескeдa ажылдакчылар чуртталга бажыңнары-биле хандырткан. Ында амгы үениң чаа төлевилели-биле чуртталга бажыңнары немей түттүнүп турар.

Магазин, столовая, ясли-садык, клыза-бүлүң, чүнарбажың доктаамал ажылдап турар. Магазин хүн бүрүнүң чүгүле хереглелдиң барааннары-биле хандырткан, хлебти хүннүң-не район төвүиден сөөртүп экжеп турар.

Кызыл-бүдүүжүн иштин дерип каастап, шимеп каапы корутуур. Оон иштинде фермаиың тургустунуп келген төөгүзүн бижээн паспортту, саанчыларның, быза ажакчыларының, инек кадарчыларының социалистег хүдөөлгезин, оон негелдeлерии, көргүзүг самбыразы болгаш коллективтиң ажылдакчыларын кыйгырган плакат, лозуңнарны чараштыр бижээш аскылаан.

Ында ажылдап турар өг-бүлелер хүүзүнда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп, инек, хаван, хой, өшкүиү азырап, картофельди тарып турар. Совхозтуң удуртукчуларының талазындан кижилер дугайында кичээнгейни салып турары шак моон алгаш көөрге-ле илдeп-дир.

Фермада 580 ажыг симменталь уксаалыг инек бар. Оон иштинде улуг инек 420 ажыг. Ам бо хүнiерде 320 инектi саап турар. Үнде 2300-2500 чедир килограмм сүттү будуруп, оон иштинден 2 тонназын күрүнеге дужаап турар. Күрүнеге садыл турар сүдү бирги сорттуу. Артканнарын бызааларга бээр, совхозтуң иштики чарыгалдарынга ажыглап турар.

Сут саалдазының доктаамал эвес болуп турарының чыдагаанын олар инектерге бээр немелде чем, сенаж, силос чогундан болуп турарын тайыльрлап чугаалаар болдулар. Ам бо хүннерде немелде чемге чүгле чарбаны ажыглап турар. Сенажты эрткен чылын хөйнү белеткээн. Боттарының хереглелиигe ажыглаар курлавырын чедир санап албайн тургаш, ескe ажыл-агыйга садыпкан. Оон уламындан немелде чем чедишпейн турар.

Фермада 16 саанчы бар. Оларның кижи бүрүзүнде 20-28 саар инек быжылаттынган. Саанчылардан бирги кварталда сес кижи боттарынга алган социалистиг хүдөлгезин 103-122 хуу боттандыргааиар. Оларга Валентина Донгак, Арина Ооржак, Светлана Монгуш, Чочак Саая, Зоя Борбый, Елизавета Долзана, Валентина Сат болгаш ескелерии-дээ хамаарышгыры болур.

Кызын хереглээри-биле сиеении ферманың ажылдакчылары боттары белеткээр. Олар чыл саиында 130-150 тонна сиеении белеткеп ап турар. Сенаж, силосту совхоз белеткээр.

Амгы үениң негелдeзиигe дүүштүр дешилгелиг чаа арга болур бот-орулга-чарыгаже ферма шилгээи. Чаа аргаже шилчээни-биле кижи бүрүзүнүң ажылга харыысалгазы бедип, будүрeи продукцияның шынарынче, күш-ажылдың будүрүкчулүүнче кичээнгейни салып турары оларның ажылынган-на кескy. Ферманың ниити девискээри, мал кажааларының иштиилгелери, сүт шыгжаар чөрзер арыг-сиглиг.

— Бистe бир четпес чүүл болза быза ажаакчыларынга немелде сиеении даап төлевейн, чүгле оларның баш саның барымдаалап төлеи берип турар. Фермавыста кышкы үеде одаар чөрлер хой, сес от салыкчылары ажылдап турар. Шалың фондузунга көрдүүеии ажыавыстан от салыкчыларынга элээн артык чарыгдаар болган. Ниитизи-биле ажыл-агыйывыста, амыдыралчурттаалгавыста хомудалдар чок. Чаңгыс черге хой чылдарда кады ажылдап келгеи болгаш бот-боттарывыстың ажаы-чаңывысты эки билчир, эп-найырадыг, сагылга-чуруумиуг бис. Ынчангаш, дой сүттү будуруп, холдуус дыиызыг ажылдаары чүгле бистерден хамаарыжыр — деп, хоочун саанчы Алдын-кыс Оруспоповна Монгуш чугаалаар болду.

Бот-орулга-чарыгаже киргеи болганда хой артык чарыгдал үндүрбези-биле артык машина, тракторларны тутпайи, чүгле 2 трактериу ажыглап турар.

СЭКП-ниң XXII съездиэн аттыг совхозтуң Дөргүн сут-бараан фермазы-биле араазында социалистиг чарыштыг. Бирги кварталда социалистиг чарыштың түңнелии үндүргеи. Оон түңнелиидe Дөргүн сут-бараан фермазы тиилекти болгаи.

Ферма Чайлаг-Хемдe чайланче ам бо хүннерде кежеринче белеткеиии турар. Ында ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар база тургустунган. Анаа барган соонда инектериииң суду ковудээри чугаажок.

СЭКП ТК-ның май Пленумунга үүүлдүг деп көргеии партиянның XIX Бүгү-дээиии конференциязынга СЭКП ТК-ның Теиистерии коллективтиң ажылдакчылары улуг соңгуулгал-биле таныжып, оиу деткии, конференцияның ажыттынар хүнүиге чедир бирги чартык чылда сут будуреринiң болгаш күрүнеге садарының планнарын ажыр боттандырар дээш, бедик будуруктуулуг ажылдаарын үүдээиип алган.

Николай ДАЖИНМАЙ.
(«Шынның» корр).

ЧУРУКТА: Фермаиың болуи саанчылары.

Алексей СОДУНАМНЫҢ фотозу.

МАЛГА КҮЖУР ХЕРЕК

Шаанда тыва улус малын дүс-биле эвес, а күжуралды чорааны биидиигир. Аиаа дагдуулуи —кызыл-дусту малга бээр хамаанчок, оиу улус бот-боттарындан сураглажып, боттарының аъш-чемииге салыр дүс бегини ховар чораанна болгай. Ам чамдык аиыяктар күжур деп чүл дээрзии билбес, кижиден удур айтырар. Оиу ажыглавайн баргашаанда улус Бора-Хөл, Харагаи деп черлерден малын күжуралдып ап чорулаар. Күжүрну база оочулаар, аразында дугуржуп алыр. Оон аигыла. Теве-Хаяның Хаа-Бажы деп черден база күжүрну бистиң черииң улузу чүдүруп ап чораан чүве. Мен бодаарымга, күжүр малдың ижии-шөйүидүзүи база арыглаар, эң ылаигыа кыжаа курттарын үндүрер. Күжүру хаигаида хөйлар, черле цал ана амырай-ла бээр чүве. Семиринчел-даа апаар.

Күжүрииүк хоолдууии, оиу мал ажжок чиирии мыидыг чинлер-биле дустап ап, орта улуг чарыгдал үндүрүи турар бис. Оя чажыт эвес. Соруглавыс— эвээш чарыгдал үндүрер. Ынчангаш малды, чамдык черлерге барып көрүп турганзаи, күжүралыи алыр кыдыр чаңчыктырза кандыг деп? Бо арганы ажыглаза кандыг деп, малчын эш-оор? Чугаалажып, дугуржуп көрээлиигерем.

Бистиң специалистер, күжүрүи составын тодарадып турар бе? Оларның саналы чүү ирги?

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң хойжузу.

ДЫШТАНДЫРЗА КАНДЫГЫЛ?

Соолгу үеде бо солуига хой ажылын хогжүдер, оон ук-саазыыл экижиндер, продуктулуун бедидер дугайында эш-ажер-иүн самоп-оиаидарын кичээнгейлиг иомчуп, танывыл тур мен. Чижээ, чамдыкта хойну, ылаигыга чудап чыл ашкаи таварыл-гада, оиу бир чыл дыштандыргаш, эки семиртип белеткээш, дараазында чылын тарып боозадып, тен алза кандыгыл дел. Чөөн-Хемчиктеи бир малчыииың саналын деткидим. Кошкан малга дыш хөрек. Бо чылын оон ээзэзи хураган алган бооруиуң орнукга, бир чыл дыштандыргаш, оон хөй хураган алгаиы дээре.

Дыка хөй малчыннар чогуур үезинде чайлаглавас, малын изиг черге чайладыр, семиривес-даа боор-дур. Эрткен чылын бистиң Хорум-Дагның малчыннары чайлаглавады. Кыргылда орайтаан, мал эки семиривээннинден, кыштан арай калажалыг аштьı. Бо-ла бүгү чүүлдерии болдурбазы-биле бистиң удуртукчуларывыс, зооветспецыалистер черле ажылды чаа ёзу-биле организастааза эки боор ийин.

Григорий ХИРБЭЭ.
Чөөн-Хемчик район.

Агитаторларга, политинформаторларга, лекторларга

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ МИЛЛИОННАРНЫҢ БАЗА БИР ОТРЯДЫ

СЭКП-ниң дайынчы дузалакчызы, совет аныяктарын авангарды — Ленинчи комсомол удаас 70 чыл оюн демдеглээр. Оон база бир отряды Тываның комсомолу.

Совет чүрттүн комсомолчуларыы коммунистер болгаш бүгү совет чон-биле кады 8. И. Ленинниң 1920 чылдың октябрь 6-да болган Россиянын аныяктарының Коммунистиг Эвилелиниң үшкү: Бүгүроссия съездизиие «Аныяктар Эвилелиниң сорулгалары деп төөгүүнү чугаазынга идип ун-дургени «...чүрттүн аныяктарыйын катап түргүзар. амгы үениң эртемииге, техниказыига, электрижидилгезиигe дээргеи чаа технижитти үндезиигe чер кижилын-даа, үлетпүрүү-да чаартып организастаар, катап түргүзер» сорулгаиы боттандыраргa идепкейлии-биле кирижип кергеннер. ВЛКСМ-ниң эртеи келгеи аддарлыг төөгүзүи оон шаңналдары — алды орденнери черечилер турар. ВЛКСМ аи Совет Эвилелиниң бүгү национальиый төлээлери болур 47 миллион ажыг оолдар, кыстарны дайынчы отряд кылдыр катташтырып турар. Ленинчи комсомол бодунуң бүгү кижи-чорудулгазының үүк-шынарының талазы-биле интернационалчыларның, патриоттарның, социалистиг ниитилелдиң идепкейлиг түргүзүүлүүриниң организациязы.

* * *

Тываның комсомол организациязының түргүзуунарыи белеткээ болган идeлии болгаш организастаар ажылды Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилелии (ТАРЭ) чорудукан.

Тываның аныяктарының эң башгайы революсчу организациязы Кызылга 1924 чылда түргүстүнган, оон составында 100 кижи кижии бактаап турган. 1925 чылдың декабрьда Тываның партия организациязының IV съездизиииң шиитпирии-зүүлгаар ТАРЭ ТК аныяктар эвилелиниң организастыг бюрозун тургускан. Тыва аныяктарның революсчу организациязын түргүзарыиа ВЛКСМ-ниң Тывага турган райбюрозу (ол 1922 чылдың май 2-де Кызылга түргүстүнган) улуг дуза чедирген. ТАРЭ 1925 чылда болган бирги съездизиигe түргүстүнган. Оп бодунуң түргүстүнгениинең башгайы хүннериидeи эгелээш-ле Россиянын Аныяктар Эвилелиниң болгаш Аныяктарның Коммунистиг Интернационалының (АКИ) Күүскому-биле дөрт ажыл-дүмнe харылзааларны тудa бергeи. Ол чорук ТАРЭ-ниң организация болгаш идея талазы-биле быжыглырынга, ажыл-чорудулгазының стилин, методтарын, хевирлерии сайгыарлаглайыдарынга дыка идиг-лиг болган. Ук харылзаалардың ажыктарны биле Тываның ооллар, кыстарының яразында быжыг найырал эгелээн.

Тываның аныяктарының бирги съездизии удуртуг органы созгун, программа биле уставты болгаш ТАРЭ-иа АКИ-ниң хүрээлeиинге киирип ылырының дугайын диилээн шиитпирии хүлээп алган. АКИ-ниң Күүскомунуң 1926 чылдың апрель 13-те болган Президиумунуң ук дилeгии чугаалажыр кергээ, ТАРЭ-ни АКИ-ниң чөвүлээр эргелиг организациязы кылдыы хүлээп алган чоруткан чугаазынга ажыктеп-леп биижээн: «Силерии эвилелиниг, мурнакчы кежээн сырый каттыштырар, бүгү аныяктарны социалистиг-инг, интернационализмииң болгаш патриотизмииң ёзүзүнга кижизидер, амыр ооллар, кыстарны Тываның улусчу-демократтыг оруктап хөгжүлдезиигe идепкейлиг киирштирериниң сорулгаларын алдарлыы-биле күүсеткен.

Совет Эвилелиниң хөй националдыг, кайыралдыг өг-бүлезиигe Тываның эки тура-биле бактаап киргeии бүгү тыва улуска, оон иштинде тыва аныяктарга төөгүүнүг, чырык болуушкун болган. Оларның социализмииң түргүзарынга улуг-хүүзүн киириштирер, Тываның хөгжүлдезиин улам бедик чадежe көдүрер дээн күзели боттанган.

Тыва аныяктарын салым-чолдуга, оларның революсчу организациязының төөгүзүнге база бир төөгүлүг болуушкун — ТАРЭ-ниң ВЛКСМ-ниң хүрээлeиинге хүлээп алганы. Ленинчи комсомолдуң хүрээлeиинге Тываның ореөзчилерии хүлээп алырының дугайында ТАРЭ ТК-ның VI пленумунуң дилээн ВЛКСМ ТК 1944 чылдың декабрь 5-те чугаалажып киргeш, мынча дeп шиитпирээн: «Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилелии бодунуң сорулгаларының талазы-биле ВЛКСМ-ниң Программазының болгаш Уставының дүзүкүп турар программа, устав-биле түргүстүнган болгаш ажылдап турар болганда база оң ышкаш ВЛКСМ-ге хүлээп алырының дугайында ТАРЭ ТК-ның дилээн барымдаалаавыл, Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилелиниң кежигүннeрии ВЛКСМ-ге чаңыстап хүлээп ап болгаи деп санаавыл». Комсомолга киргeнiнeрии ставыныларга-биле дустап ап, орта улуг чарыгдал үндүрүи турар бис. Оя чажыт эвес. Соруглавыс— эвээш чарыгдал үндүрер. Ынчангаш малды, чамдык черлерге барып көрүп турганзаи, күжүралыи алыр кыдыр чаңчыктырза кандыг деп? Бо арганы ажыглаза кандыг деп, малчын эш-оор? Чугаалажып, дугуржуп көрээлиигерем.

Бистиң специалистер, күжүрүи составын тодарадып турар бе? Оларның саналы чүү ирги?

Лопсан КЕЧИЛ-ООЛ.
Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң хойжузу.

Каяа-даа, кажан-даа быжыг сагылга-чурум дээш

КАНДЫГ ХЕМЧЕГЛЕРНИ ЧОРУТСА АЖЫКТЫГЫЛ?

Республиканга хем-херек үүлгедир болгаш шал оорлаар чоруктар-биле демиселди муштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып көргөн. Республиканың иштинги хөреңгөр министри В. Б. Кара-Сал хүн айтырыгның талазы-биле илеткелди ыңгаш. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков хуралды башкарып эрттирген.

Хуралга илеткел, киржикчилериң санал-оналы тодаргай, ажыктыг болган. Тускай доктаалды анза хүлээп алган, ында кылып чорудар ужурдуг хемчеглер айыттынган-даа болза, илеткелде, санал-оналдарда чамдык бодалдарны, эскерилгелерни, арга-сүмелерни, дуржулга содчуушкунуң болгаш шүгүмүүлерни моон адаанда парладывыс. Ылангыя мал оорлаашкынының дугайында айтырыгны шыңгыйы-биле ынчаш тургускан.

Республиканың иштинги хөреңгөр министри В. Б. Кара-Сал: Оорга алыскан малды кайнаар чорудуп турарыл? Ол черлерни хайгааралга, ээ-харыысалгага алыр херек. Чамдык хереглекчилер инитилелерни, тургустуунуң турар кооперативтерни, хүлээп алышкын пунктуларын, эске-даа черлерни контроль-хыналдага алыры чугула боюп турар-ыяр. Малдың эдээн чаңгыс шак, чаңгыс хүн дургузында оор арылдыр сыырыштаар арга турар эвес. Малдың изи, сеги, эъди исти черле арттырар, оон үжүү черле үнүп келир.

Корум-чурумну тудар талазы-биле чер-черде эрге-чагыргалар хүн бүрүүн ажылын чорутпайн турар. Ылангыя Кызылда Калинин кудумчузунга автоорук озал-ондактары хөй болуп турар, оон бүгү дургузу автомашина шимчээшкини-биле көрдүүлеп хемчээлиндеи каш катап хөй кылыр чүдүттүгеп. Чамдык кудумчулар автомашиналарның шимчээшкинин хүлээп алыр шинээ чок болуп артышаан, тургулчу септелгеде, үрелиишкинде турар.

Иниттиниң корум-чурумун үрепки дег эдээди оолдар, уруглар-биле ава-иелер, школалар, өөредилге черлери докгаамал ажылды чорутпайн турар. Ылангыя республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң албан, өөредилге черлериниң ажылданчылары аныраакчы хөөнге аазып турар. Бем-херек үүлгедиишкиниң, иниттиниң коруум-чурумун үреэшкиниериниң дугайында сан-чурагайларны эрге-хөөлдү камгалалының органнарындан алыры-биле кыыгаарлар бээр таварылгалар болгулаар.

Уяуг-Хем райнүүскомунуң даргазы Д. Х. Оюмаа: Оорларның чедип турар черлериге барып, оларның бажын доюп тургаш, соолгу үеде читкен 20 ажыг аътты тыптывыс. Хамаатыларның хүүда малының чизелиң, паспорттаашкының экижидериниң хемчегларын ап тур бис.

Арагалаар чорукка эң хөй алзың турар улус — акыяктар. Оон-биле кады херээжен улустуң бажыңнарга арага кылыры, ону ижери өзүп тур. Олар арагачыларның барык чартык кезии болу берген. Бажынга кылган үш тонна азыртар суксунну токтурген бис.

Күш-ажылга кижилерни тургузарының айтырыглары чедир шиитпирлеттинмейн тургар, ол чорук кем-херек үүлгединишкинии, оор-сукту болдуруп турар.

Хуралдың киржикчилериниң ыындыг шүгүмүүлелди Д. Х. Оюмаңтың адынга ыыгам: Улуг-Хем районнуң чурттакчылыг черлериниң күш-ажылда тургустунмаан кижилериниң саны хөй болуп турар. Оларны бүдүүлгелерге сайгара тургузары шиитпирлеттинмейн келген. Ол хире-зинде чамдык удуртукчуларга күш-ажылдың курлавырын өске черлерден дилеп тывары кыыдар чоруктар бар. Районда кижилерни массалыг мергежилдерге өөредир, бүдүүлгелерге ижиктиреринии орунуна, «тудугчулар, слесарьлар керек» дээр. Чижээ, бо байдал «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң удуртулгазынга дөрт хамаарыыр. Бир эвес кижилерни долузу-биле күш-ажылга хаара тудуп, оларны кандыг-бир мергежилге өөредип алыр болза, арагалаар, оорлаар чоруктар кескүзүүлеп, ыыгаргыя деламыпканда белеңселеп кижилерге четтирер хире эвес, кашпагай не Каа-Хем-түг ажылче оларны киирер. Мотоциклдерни чаңгыс садыгга садар кылдыр тускайжыдарын чөптүг деп санавас. «Хоруурул», «тускайжыдары» «ынчаар-ынчаар кылыр» деп айтыры боттуг түңнелге черле чедирбес.

Сут-Хөл райнүүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш: Эки тура улусчу дружинаның дежурныйлаашкынын эде тургустувус, ол ажыктыг болуп тур. Районнар араазында рейдилерни катчыл алгаш чорударга түңнелди көргүзүп келди. Оон дузазы-биле читкен чамдык малдарны тыптывыс.

Хуралдың киржикчилериниң ыындыг шүгүмүүлелди Ч. Б. Монгуштуң адынга ыыгам: Милиция ажылдакчыларының харысалгазын бедидер, азырадыкчы хөөнден үштүнар болза эки. Чижээ, мотоцикл мунуп алгаш, хөй халдып, чүрүм үреп чоруп турар оолдарны сүт-хөлчүлерге хөй деп бөөр дээш. Кызыдан ажылдакчылар барып чедери албан эвес. Боттарының күжү-биле шиитпирлеп ап болур өске-даа айтырыгларны райкүүском, оон иштики хереңгөр киядизи, районнуң хөй-иниттизи шиитпирлээр үжүдүг.

Республиканың Улусчу контроль комитединиң даргазы Д. И-Х. Оюмаа: Мал ооруу колдуунда кадат-хайгаарал чогундан болуп турар, өске чылдагаан ында чок. Чөнбиле чугаалажырга, ол дугайын демдеглеп турар.

Кызыл-Мажалыкты чижекке ап көрээли. Ында чөнүүн ыыйыстыг бода малын, кышкай чокка үүктелдирбейн, кадарып турар. Эдээри малын туда хүлээп ап, кажаага тургузуп турар, ынчангаш мал хонуктуң бүгү ээлчээнде кадат-хайгааралга. Суурнуң чурттакчылары хойларын, ешкүлерин ээлчежип кадарып турар. Малды сула салбайн турар болгаш, оор чорукта ховар болуп турар. Райкүүскомнар, кодээ Советтериниң күүскомнары чөнүүн хүүда малының кадалын организастаар болза, мал оорлаар чорук чидер. Оорлар-биле демиселдп күштелдирериниң кол аргазы — малдың кадалын организастаары. Бир эвес ону чорудуп шыдавас болза, бүрүү бүтүкпарга онзажыр.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орааначызы К. А. Маспыкоол: Бем-херек үүлгедиишкиниериң колдуунда арага ижин алган өзүрик кижилер үүлгедип турар. Бажыңнарга арага кылыр чорук-биле демиселди доктаамал чорутпайн турарының херечизи ол. Улусчу дружинаның составын безин көрүп көрөөлиер, олар колдуунда хереэжен үдүс. Дыңнангыр, сагыш чөвүлгүр болгаш олар дежурныйлаашкынче эр кижилерден хөй үнүп турар.

Аныяктарны күш-ажылга тургузуп турарының байдалы таварымча чок, ортумак, тускай ортумак өөредилге черлерин доөскаларны ажылга хүлээп алыр талазы-биле күш-ажылчы коллективтер багай ажылдап турар. Ынчангаш, чижээ, Кызыл-Мажалыкта кайда-даа ажылдавайн турар аныяктарның саны өзүлелген. Кылып турары ажыгжы чок кижиге аныырап-чурттаары берге болгай. Олче улуг кичээнгей салыры, сагыш чөвүлгүр ажылдакчыны тиидирери ам чугула.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Хереңгөр эргелечиизи Ш. Д. Куулар: Айтырыг коор болза, кем-херек үүлгеткен кижини, коруум-чурумнуң үүлгедикчизин көп-даа көрбээн, кым-даа билбээн болур. Көргенин, билгенин чажырар. Кем-херек үүлгедикчилерни биле, мал оорлаарыбиле демисежип турар кижи чүгле чаңгыс участок инспекторлу болу бээр. Таарымча чок ол байдал хүлиганнарга, оорларга эптиг болуп турар. Оон чижээнге, Сут-Хөл район хамаарып турар. Ында райкүүскомнуң иштики хереңгөр киядизи ажылын эде тургузар үе келген.

Чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр чамдык саналоналдарны үстүнде имирдим. Ынчалза-даа түңнелди маңаа үндүрбээли, чугааны амыр арттырып каалы. Бистиң республикада эң-не дүвүреннир болуп турар бо айтырыгга селүл дамчыштыр киришириичe чаладым, эргим номчукчу. Бир эвес «бистер нөрбээн, бистер билбээн» болу бээр болзувусса, ыяш көөрүл, кым билирин?

Арапчөр ОКСУР.
(«Шынның» корр).

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

ВИКТОР МОНГУШКА ЧАГАА

«Арага төне бээр ийнө» деп ат-биле үнген чагаанарны «Шыны» солуннуң арнындан номчудум. Айның кайы-даа үезинде арага аймаа садыгларга үзүктелиишкин чоо турар кылдыр «кажан чурумчударыл» дээш-дир силер.

Чадаана тооройның чурттакчылары талон-биле араганы «четтирип-лее» турар чон-дур. Араганы садыгга киириптерге, талону «алу бээрииде» кортпеш, бачыдап-девидап турар улустар база бар болганы олдур. Виктор Монгуш, оон оргунга талон алырындан шүүт ойталаза чүл! Арага садыл алыр дээш эшкедээри, эзиртир суксунарны магазинге киирерин четтиктейн менеары, мен бодаарымга, чугула херек эвес-тир.

Элээрелерниң зоназын чер бүрүзүнге тургузарын чарлаксаар кижи-дир мен. Кижилерниң амы-тынынга, үгээн-бодалынга хоран болуп турар арага аймаан чоор ону. Чадаана темнин эримнге хоран холумактыг эзиртир суксун ижип алгаш, өлген кижилерни улус үптаан, ылаңгыя зерээжен улустуу аан. Ындыг оргунчуг болуушкуннар болбазын дээш, арагаге сундулуг эш-өөрлериниң, таныш-коруштеривисти ол багай чаңчылдан адырып алыр дээш демисежириинс чугула-дыр.

Мээң ажылдап турар коллективим элээрелер зоназын чарлаандан бээр үш чыл четкен. Эки ажылдап, чурттап тур бис. Ийи-чаңгыс эзирик кижилер кескүлеңнеп бээрге, чиктин-даа, этчогу-даа коммуг болур чорду. Суурувус чурттакчылары талон алырындан база ойталаан улус. Элээр чоруурга магалыг-дыр.

Зоя САЛЧАК.
Бай-Тайга район, Бай-Тал суур.

АРАГА ЧОКТА-АЯННЫГ

Бир кетап малчыннар аалдарынга албан ужуру-биле бээры-биле Кызыл-Хая суурдан автомашиналыг үнүптүвус. Он ажыг километр эртеривиске, баалык кырында бир автомашина тур. Оон алдан хире метр чоруптарывыска, өлген кижи чыдыр. Ону автомашина базып эрте берген.

Кезек болганда чүвениң ужуру билдине берген. Автомашинага чораан болук улус медереднр арагалаан, ынчангаш бирээзин базып алган. Ол улус Моңгун-Тайга чурттуг болген. Бүрүүлүгларны шииткен, ынчалза-даа өлген аныяк кижини диргизип алыр арга бар эвес.

Ам ол чижектиг таварылгалар ховар болуп турар. Оон когун шүүт үзер дээш чаңыссыныш чок дёмисел керек. Арага чокта аянныг-дыр. Арагалаашкын — чөвүлөн, арага ишпес чорук — чыргал, аскөжик.

Намажаан КУУЛАР.
Хандагайтыда тудуг-септелге участогунуң ажылчыны.

ИЕНИҢ ЧОРГААРАЛЫ

Алдан чылдарның эгезинде Каа-Хемниң Суг-Бажы суурга өөрүнүг медээ дыңналып, суурнуң үшү-кыдыында, чоок-кавызында өөстердан өөстер, кулактардан кулактар дамчып тараан. Ол чүл дээрге Суг-Бажының чурттакчыларының эки билири, ажыл-ижинге кызымак, арат-чонунга хүндүткелдиг Норжуңмаа Сундуйның Мээдыр не болуп, оон Сылдысым хөрөкке кӧдээны. Норжуңмаа Сундуй шак ынчаар Суг-Бажынга бир дугаарында Мээдыр аттыг не болганы үттүмдүрбес болуушкун. Партиеның болгаш чазактың не кижи дээш сагыш салыышкынының каракка кестүп турар бир хереңизи ол болган.

Норжуңмаа Калбак-ооловна он бир уругнуң иези. Он бир кижиниң өстүрери, оларның кайызы-даа аарып-аржыырга, кады аарыыры, кайызы-даа улуг-биче чедимче чок чүүлдерге таварыжырга кады сагыш чоокаары чиик бе! Чаңгыс удаа эвес-тир, ийи уруг дээш эвес-тир, а он бир кижи дээш - аан! Эр кижиге деңнээш, күш-шыдалын көөр болза, аар чүве үүр эвес, дурт-сыны база бичии, а ол хирезинде кандыг-даа мөге-шыырак эр кижиниң кылып күш четпээн үүле—чаштар кижизидерин, оларга сеткил-чүрээн бээрин, ындыг аар болгаш нарын үүлээлгени чүгле хереэжен кижи күүседип шыдаар. Ону шыдаткан не-лерге Мээдыр атты тыпсын турары-даа чөп. Шак ындыг чырык сеткилдиг, чымчак чүректиг, ол хирезинде тура-соруун хөө-дешке демейлеп бодулур кижилериниң бирээзи Норжуңмаа Калбак-ооловна-дыр.

Н. К. Сундуйның бодалы-биле алырга, чырык чер кырынга хереэжен кылдыр чаяттынган кижи бүрүзү ажыл-төл төрүүр, оларны өстүрер хүгээллелиг. Оон ынчаар бодаваас аргазы чок. Чүге дээрге боду база хөй ажы-төлдүг ег-бүгеге өскен кижи-дир, оон адаакозы он үругну кижизидип өстүрген. Ажы-төл дээрге кижиниң чоргаараалы, иениң ансыының кежии деп чүвени ол боду көргөн. Ол бодунуң күжүн, билиин чүгле үругларын өстүрүп кижизидеринге эвес, иниттилелге ажыктыг ажылга база бараалгадып келген. /Ынча назыда ол чүнү кылбаан дээр: мал-даа кадарып чораан, хову-шөлге дүжүт-даа өстүрүп келген, оон туржук тудугга база ажылдап турган.../ Ол ажылдарга Норжуңмаа Калбак-ооловна база мурнакчы диртип, удуртукчуларындан шаңнал-макталды ап келген. Ак сеткилдиг күш-ажылга үругларын өөредип, кандыг-даа ажылдың хүндүткелдиин оон-биле ажы-төлүнге бадыткап келген.

Норжуңмаа Калбак-ооловна-биле кеш-даа хөөрөжип, чугаалашкан мен. Оон чазык шырайы, чугаекыр ажызы, кээргээлеп сеткили Ие деп чоргаар дыңналыр аттың төлептиг эдилекчизи дээрзин бадыткаар. Оон назы-харыы алдан ашкан, бажының буурул дүүгүн шөөргин дырап алгаш ылаңгыя долажыпканда белеңселеп кижилерге четтирер хире эвес, кашпагай не Каа-Хем-де Суг-Бажында чурттап чоруур. Ол арга-сүме айтырган, кандыг-бир дуза дилээн кижилерге кажан-даа чажам диөөс, оон сеткили чонга ажык. Бодундан бичии кижилерге хамаарыштыр «дүңмам» деп сесту ховар ажыглаар, колдуунда «оглум», «уруум» дээр. Ындыг кижилер-биле хөөрөжип чугаалажырга безин кижиге чалгын кодап ваан дег болуур.

Ынча хөй ажы-төлдү өстүрүп кижизидеринге деткимчеии зүн бүрү көргүзүп келген партиягa болгаш чазакка ол четтиргенин илередип чоруур. «Шаандакы шаг болза Каа-Хем байларының чалчаларыла ыйнаан, а ам чонунга, күрүнезинге херек кижилер-дир» деп, ол чоргаарал-биле чугаалаар. Шынап-ла, оон уруглары төлептиг ишчилер. Кыстары Александра, Елизавета олар Эрзинде—кооператорлар, Нинаазы—даараныкчы, Герасим — мал эмчизи, Ольга—Кызылдың педагогика институтунда башкы, эртемден. Оон уругларының кайызы-даа улус ажылагыйының аңгы-аңгы адырларында боттарының төлептиг салыышкынын киирип чоруурлар.

Каа-Хем уну чылдан чылче чаартынып, чөвгейжып, ында кижилерниң чурттелгезү эки-жил орар. Суг-Бажы суурда Н. К. Сундуйның өзүзин эдерген мээдыр келер база немешиен. Шуча Салчак, Карашпай Ендан, Агарма Хөгчек, Серыг-Дере Кара олар Мээдыр-не деп бедик аттың эдилекчилери.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.

БОТТУГ КӨРҮҮШКҮН ДЭЭШ

Күрүнелер аразының маргылдаалыг айтырыгларын Соо-чепсек күжү-биле шиитпирээл болбас, ядролуг дайынга тиилеп ап шыдаттынмас, ону ыяыл болбас деп бүгү үгланыышкыннарга, бүгү диптерге боттуг көрүүшкүнүң негээри тегжүдениң чайлап болбас йогинаазы. Ындыг бодалды өзүлбүрү чурттарның күрүне болгаш хөй-иниттиң ажылдакчылары. Вашингтон-Москва чугаалажыышкынарын, май 30-да СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш АКШ-тың Президентизи Р. Рейганның чугааларын тайылбырлакчылары онзалап демдеглеп турар. Ракетага удур камгалал талазы-биле Кеэзии сагыш турган, стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн бежен хүү кызырар дугайында дугуржулганы ажылдап кыяары ийи таланың кол соруглгамары болуп, хөөрээр артыышаан деп, парлалга демдеглеп турар.

● **ГДР.** ССРЭ болгаш АКШ-тың кады ажылдажыглазы чүгле ийи чуртка эвес, харын инитизи-биле бүгү делегейге тавырымчалыг демдек болуп турар деп, «Нойес Дойчланд» ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк Кеэзээ ат салганының база ону күштүг болдурун бадылаанының онза чугулазын демдеглеп, бижип турар. Москвага болган ужуражыышкын чүгле ийи таланың шиитпирлиг чоруулары-биле тодаргайлаттынып турар» деп, «Гардиан» санап турар. ССРЭ-де кижи эргелериниң ядарны ажыдар, хөй санныг чугула болгаш маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээримге бурунгаарлаар арганы бээр деп, бодунуң ээлчээнде «Юманите вельте» бижип турар.

● **ЧССР.** Дээди дээжелге совет-америк ужуражыышкынны төөгүлүг ужур-дузалыг боюушкун деп, «Руде право» бижээш, ол ужуражыышкынга стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн 50 хүү кызырар дугайында дугуржулганы балет-хөөрүнге онза кичээнгейни үндүрер ужурлуг деп онзалап демдеглеп турар. Кижи эргелериниң дугайында айтырыгны Москвада чугаалажып турарынга хамаарыштыр ССРЭ-де үндезин эскерилгелер болганын, а демократияны төгүдери эде тургустунуушкуннуң совет политиказының кол чепсээнии болгаш илерээшкиниң бирээзи болуп турарын Вашингтонда ам-даа төөгүзүнге чедир билбээн деп, солуун демдеглээн. АКШ-та кижиниң эргелерин сагып турарының талазы-биле хереңгө камчаар туруп турарының дугайын Совет Эвилели айтырар эргелиг деп, солуун онзалап демдеглеп турар.

● **АНГЛИЯ.** Москвада чугаалажыышкынар «боттуг деп-шилгени чедип алырынче ийи таланың шиитпирлиг чоруу-биле тодаргайлаттынып турар» деп, «Гардиан» санап турар. ССРЭ-де кижи эргелериниң кодыкшылга черлериниң ажыылынга бухгалтер учёдуунуң болгаш ачылаандырыышкын талазы-биле хилдизиниң эргелекчизи.

Козлова Антонина Андреевна — «Союзпечать» будуруузиниң бухгалтери.

Конов Николай Павлович — — республиканың онкология диспансериниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Кравченко Анна Ивановна— — кинопрокат конторазының ажыынчы.

Лапшин Кузьма Прокопьевич — кинопрокат конторазының улуг инженери.

Марков Виктор Петрович — — оруг тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдыгга талазы-биле эргелелдиң асфальт-бетон заводунуң оператору.

Мохова Пелагея Петровна— — иниттиниң чемненилге трезиниң столоваазының пекары.

Митус Анатолий Иванович— — Тыванып геология-шимчилел экспедициязының болуп начальнигы.

Наседкина Эмилия Павловна —оруг тудуунуң септелгезиниң болгаш ногаанчыдыгга талазы-биле эргелелдиң планбудуруулге киядизиниң инженери.

Науменко Раиса Ильинична — «Каа-Хем» разрезтиг телеграфизи.

Никитин Борис Тимофеевич — хоорайның ИХК-ның төмүлүя киядизиниң бригадири.

Ноонай Даш-оол Чооду-евич —туберкулёзка удур диспансериниң эмчизи.

Өргөөл Ажилан Тумчуновна — «Тувашвейбыт» будуруулге каттыжыышкынның даараныкчызы.

Пиляпочкин Георгий Тихонович — Тыванып геологияшимчилел экспедициязында төлевиилел-смета болүүнүң удуртукчузу.

Филиппова Анна Ивановна— үлеттүр барааннар садыының улуг кладовщиги.

Фитисов Иван Алексеевич— Тыванып «Коммунэнерго» будуруулгезиниң транспорт цехиниң чолаачызы.

Фокин Афанасий Михайлович — № 1 оруг-тудуг эргелелиниң токары.

Цой Константин Николаевич —туберкулёзка удур диспансериниң кол эмчизи.

Чанзан Мая Монгушевна — профобличөвүлелдиң бүзүретиргеи эмчизи.

Черанева Вера Александровна—кооператив училищезиниң будуруулге өөредилгезиниң мастери.

Чувашова Александра Федоровна—хоорайның ИХК-ның таңчыыл киядизиниң бригадири.

Чучко Виктор Николаевич— — Тыванып геология-шимчилел экспедициязының геология киядизиниң начальнигы.

Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп көргенинии демдээ кылдыр ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзиндеи «Күш-ажылдың хоочунуу» медаль-биле шаңнавры болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Аларин Петр Филиппович— — Тыва АССР-ниң Коммунал ажыл-агый министерствозунуң тускайжыткан АТБ-зиниң кол механиги.

Багаваева Тамара Ивановна — № 4 ортумак школаның башкызы.

Базыр-оол Анна Кыргысовна— № 2 уруглар эмнелгезиниң салбырының эргелекчизи.

Бажин Анатолий Никанорович — «Красноярскэнергонуң» Тывада энергия хайгаарал салбырының улуг инспектору.

Баканов Игорь Григорьевич — «Тыва тудуг» трестиң кол диспетчери.

Беленков Иван Сергеевич — Политтырыдыышкын башкыының столары.

Белостонов Владимир Иванович — автосептелге заводунуң литейщиги.

Борисов Александр Ефимович — «Тыва хамааты тудуг» трестиң септелге-тудуг эргелелиниң ажылчыны.

Бочкарёва Галина Ивановна — «Кызыл агроүлетүүтранс-1» транспорт будуруулгезиниң план киядизиниң начальнигы.

Бочкарёва Тамара Михайловна —башкы училищезиниң башкызы.

Бугылёв Виктор Николаевич — автосептелге заводунуң насос станциязының дежурныйы.

Вагаева Вера Захаровна — СЭКП Тыва обкомунуң парлалга черинии кол бухгалтери.

Добросоцкая Ольга Александровна — республиканың курунеиниң үрезин инспекциязының ол адырны харыылап турар кол агроному.

Драсвянников Николай Маркелович — СЭКП Тыва обкомунуң парлалга черинии вахтёру.

Заборин Андрей Максимович — Распотребсоюзтуң автотранспорт конторазының контролёр-механиги.

Зайцева Зоя Перфильевна— — республиканың кеш аарыгдарының диспансериниң ажылчыны.

Зайцева Серафима Михайловна — бойдус камгалал инитилелиниң республика чөвүлелиниң президиумунуң кол бухгалтери.

Кабак Пётр Петрович —№ 1 оруг-тудуг эргелелиниң чолаачызы.

Калабина Федосья Георгиевна — «Тувашвейбыт» каттыжыышкынның даараныкчызы.

Калинкина Лидия Никитична — «Каа-Хем» разрезтиг ажылчыны.

Кандауров Николай Фёдорович — электри четкилериниң бызаачызы.

Коваленко Любовь Васильевна— Красноярскиниң дениискээр айы-биле курорттар чөвүлелиниң Тыва АССР-де кодыкшылга черлериниң ажылынга бухгалтер учёдуунуң болгаш ачылаандырыышкын талазы-биле хилдизиниң эргелекчизи.

Козлова Антонина Андреевна — «Союзпечать» будуруузиниң бухгалтери.

Конов Николай Павлович — — республиканың онкология диспансериниң кол эмчизиниң оралакчызы.

Кравченко Анна Ивановна— — кинопрокат конторазының ажыынчы.

Лапшин Кузьма Прокопьевич — кинопрокат конторазының улуг инженери.

Марков Виктор Петрович — — оруг тудуунуң, септелгезиниң болгаш ногаанчыдыгга талазы-биле эргелелдиң асфальт-бетон заводунуң оператору.

Мохова Пелагея Петровна— — иниттиниң чемненилге трезиниң столоваазының пекары.

Митус Анатолий Иванович— — Тыванып геология-шимчилел экспедициязының болуп начальнигы.

Наседкина Эмилия Павловна —оруг тудуунуң септелгезиниң болгаш ногаанчыдыгга талазы-биле эргелелдиң планбудуруулге киядизиниң инженери.

Науменко Раиса Ильинична — «Каа-Хем» разрезтиг телеграфизи.

Никитин Борис Тимофеевич — хоорайның ИХК-ның төмүлүя киядизиниң бригадири.

Ноонай Даш-оол Чооду-евич —туберкулёзка удур диспансериниң эмчизи.

Өргөөл Ажилан Тумчуновна — «Тувашвейбыт» будуруулге каттыжыышкынның даараныкчызы.

Пиляпочкин Георгий Тихонович — Тыванып геология-шимчилел экспедициязында төлевиилел-смета болүүнүң удуртукчузу.

Филиппова Анна Ивановна— үлеттүр барааннар садыының улуг кладовщиги.

Фитисов Иван Алексеевич— Тыванып «Коммунэнерго» будуруулгезиниң транспорт цехиниң чолаачызы.

Фокин Афанасий Михайлович — № 1 оруг-тудуг эргелелиниң токары.

Цой Константин Николаевич —туберкулёзка удур диспансериниң кол эмчизи.

Чанзан Мая Монгушевна — профобличөвүлелдиң бүзүретиргеи эмчизи.

Черанева Вера Александровна—кооператив училищезиниң будуруулге өөредилгезиниң мастери.

Чувашова Александра Федоровна—хоорайның ИХК-ның таңчыыл киядизиниң бригадири.

Чучко Виктор Николаевич— — Тыванып геология-шимчилел экспедициязының геология киядизиниң начальнигы.

Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Дээди Кызыл хоорай.
1988 чылдың май 27.

Делегей медээлери

Мурнуу Африка Республиканың эрге-чагыргалары Оуказне дээр африкан суурну «онза зона» кылдыр чарлаан. Преториядан 60 километр черде турар чурттакчылыг ол суурнуң 8 муң чурттакчызынга «онза хөөйлуну» тургускан. Тускай чөпшээрел чокка олар бодунуң бажыңын септээр азы-мал азырап алыр аргазы чок. Бодунуң төрелдерни боттарынга хөндүрар эргези база чок.

Оон кожазында турар «ак нештиглерниң» Бритс хоорайының «адаларының» аажы-чаңынга таарышпас болганда ол суурну расистер чок кылырын күзеп турарлар. Апартеидтиң талалакчылары хоорай чоогунда кара нештиглерниң чурттап турар черин чок кылырын, а оон чурттакчыларын Бритстем ырадыр кежүрерин негеп турар. Массалыг информацияның чеңсектеринге шыңгыы кызыгаарлаашкыннарны кылган. Йоханнесбурттуң чоогунда София Таун суурда африкаанарның бажыңын бузуп турарын архив фото-чурүү номчуучуга көргүзүп тур. Ындыг үүле Оуказне суурга база сиилеп-шыр.

Камера Пресс — СЭТА-ның фотозу.

Д. БАЯР, моол чогаалчы

ХОВУ КЫЗЫ

◆ *Чечен чугаа* ◆

«Буйт дээр кускун, сайт дээр сааскан чок» ээп куруг Гобиге (Хову) багай-согай кижи чоруп шыдавас. Оон клималы кадыг-ширинин. Кышкы соок чыккылама. Бижи көрүп турда-ла, тевенин хендирбеээнин кырын хар-хыраа шыва алы бээр. Бекпек-бекпек хараганнарны кыжын ыракпан көөрге, бичии-бичии моңгун тейжигештер ышкаш. Чайгы хүнүн сан-дорт дегген изиг хереллериден элезин от-кос дег апаар, ышкам болгаш, тыныш безин муңгашталы бергилээр.

Чайның бир-ле ындыг хүнүнде эмнелгеде кабинединге хей-ле бижиктер, демдеглелдер ажып көрүп олурган мен. Аарыг улусту хүлээп алдыры доозуган. Ынчалзадаа ажык ажыттынган соонда-ла узун, төгериксимээр арны хүнге хүрерип калган быс кирип келгеш, Чимгэ деп адын алаап, аарып турар ачазынче мени чалай-дыр.

— Чүнүн-биле ынаар чедер бис?— деп айтырдым.

— Силерге тускай тергиин ажыт бар—дээш, быс хүлүмзүруп кагды.

Херек чүүлдерин ап алгаш, дашкаар үнүп келдим. Баглаштa ийи ажыт тур. Чимгэ менээ бедик доруг ажыт чедип эккелди.

— Бо-дур, мону мунар силер — дээш, дыныи түтсүп берди.

Эмнер суккан барбажыгажымны дергилээр деп бар чыдырымда, богда суулар, ажыт хенертен, эм чыдындан ынчаары ол ийикпе, азы мени аскелээни ол ийикпе, ынчыны хөлдан үштa соп, быддай дүштү. Чимгэ барбажыгаштыг менден алгаш дергиге шалыкшын баглай тыртkаш, ол ажытты боду мунуп алды. А мен аскe ажытты мундум. Барып-барып быс кижинин мурнунга чегенчиг болганымдан ыяткан мен.

«Хову черниң кыстары ындыг боор чүве-дир аа! Эр кижини чүү-даа чүве талазы-биле ажып каап болур»— деп бодадым.

— Эмчи, эштип, чүварын күзеп чор силер бе? Мыя мында, хажывыста, хем бар — деп, Чимгэ хенертен айтырды.

Оон ол мээң харыым-даа манавайн, даалыктадып ынай болду.

Бир эвес аадым тептикбеш үшса, чаштай бээр ирги мен бе деп корга-корга, Чимгэниң соондан халдып ор мен. Ынчалза-даа Чимгэ четтирбес, менден ырап бар-ла чыдар, чүгле бараанy кастур.

Бичии хемге кээп доктаараш, ажыттарывыс суггарып тур бис. Оон боттарывыс суггa чүнүп, сериттеннип алдывыс.

— Силер ажыты шору мунуп билир-дир силер — деп, Чимгэ менче чиге көрүп тур.

Мээң ажыт мунарымны шынап мактааны ол бе азы кыжырааны ол ирги бе деп чүвени билбээн мен. Чүү деп харыылаар аайын тыппайн, аnаа-ла база хүлүмзүрүп турган болбазык мен бе.

— Доо ол, элезиниг кызыл тей чанында өгнү көрүп тур силер бе? Олче силер чөртүп бар чыдынар, а мен теведер хавырып алгаш чеде бээр мен—деп, ажыттаныпкаш, чугаалады.

Хүн ажыт кирер чыгап, аяг бажында саалапкан, оон хереллериниң изидери көшкаан. Чылыг хат аайы-биле чер кулчазының чаагай чыды дүмчүкка хап турган. Чиргилчиниин билирер-билирбес ак-кок кожегезин өттүр талыгырга, дувуреннiг чөрде, ак-ак өглер кастүп тургулаан. Олар калбак дедгем хөлде бичии-бичии хемелер сагындырар. Ол кааc-чараш чүрүмалды магадап көрүп чераашн, айыткан өгге чедип келгенимни безин эскербээн болдум. Өгже оскe талазындан Чимгэ чоокшулап чоруп ор. Тевелерни ол кегжиннедир сывыртап чор. Оларның чанында бодаганнар чаптанчыы сүргей дешкилешкен.

Аарыг кижини шынчип көргеш, эмнер берип кагдым. Чимгэ өөрүп четтиргенин менээ илереткеш, чемненирinче чалаан.

Кежээки чемни чиген соонуста Чимгэ мынча дидир:

— Тевелерни саап каттыжемче чедир мени манап шыдаар силер бе, эмчи? Мен дүрген саарын кызып көрейн. Оон дораан дедир чоруур бис.

Дек чоруксавайн олурган болум анаа өөрүшкү-биле чөпшээрештим. Быс ону билбээн. Ол кочалын алгаш дашкаар үне берди. Мен база дашкаар үндүм.

Чимгэ-биле аnаа-ла аажок чугаалажыксай берген мен. Оожум кылаштап чеде бергеш, оон артынга туруптум. Быс хая кернүп келгеш, чугаалайдыр:

— Ол-дур, ажылыг доозуптум. Ам силер ээп чанар боор силер аа?

— А силер канчаар силер? — деп удур айтырдым.

Быс, ары шапкан чүве дег, дүрген-не кырлаш кылдыр эргилип келди. Ол, ийи хөмүр дег, кара-кара карактарын менче ширии кылдыр көргүлептерге, ээт-хаиым сеолаш дээн.

— Силерге билзингир боор! Силер дээрге эртем-билигиниг, быжыг туруштуг кижи ышкажыңаржыл, эмчи!— депкеш, тура халаап, өгже дүрген базыпты.

...Удаваанда келген оруувусе-биле иелээн чоруп ор бис. Кылаң көк дээрни сылдыстар шыпкан. Дее-ле талыгыр делгемнер ындыдан үлүг-ла тырыкы ай үнүп ор. Хүндүс ышкаш, айдыңы кончуг.

Бис бичии хөлге чедип келдивис. Шында хырыгыштар арасындан чаңгыс ангыр далдыр-долдур үшкаш, бистиң кырывысче бедип үне бергеш, чидиг-чидиг өткиледи. Чимгэ дыныи тыртkаш, аалындан дүштү. Ол хырыгыштар аразынга баргаш, оларны оожум ынай-бээр иткилээш, холу-биле менче имнейдир.

Аnаа чеде бергеш, ээгип көөрүмге, уяда куш оолдары бөкпердежи берген чылырлар. Чимгэ уяны эштин сүргей эде тыртkылаап, чассыдып тур:

— Чараштарын ынай! Өзүп келгеш, үжүп үнгеш үзүмнче ээп келбестер боор. Ындыг ийикпе?

Быс улуг тыиды. Шыны херек, аnаа чүнү чугаалаар аайын тыппайн баргаш, куш оолдарынче холум сунуп чыдыр мен.

Чимгэ мээң холум сегирип алгаш:

— Ынчанмас! Не ангыр кижиниң холунуң чыдын эскерип каапп, төлдеринче белбейн баар чүве даэн—деп мындыг.

...Дүне серинии кончуг. Ай бистн сонуургап кайган турган ышкаш, а чанывыста уяда ангыр оолдары амыр-шөлээп удуп чыдырлар.

— Че, чоруур-дур — деп, Чимгэ мындыг.

— Ийе, ийе—деп кагдым.

Дамыраktы эрткеш, Чимгэ ырлап бадырыпты:

Аймың чырын хереллери
Ава-черим шыва алды.
Амыраktың ынамшылы
Арыг чүрээм туда берди.

Кыстың карактарын көөрүмге, арай мунгак, уян. Ол ыр менээ хамаарышпас деп билдим. Оон калында мен Чимгэге куштар уяларынче чөрде ээп кээрлер-дир ийин, деп хенертен чугаалаксаам келип бергеи.

ЭМЧИНИҢ ШИНЧИЛЕЛДЕРИНДЕН ЧАА ЧҮҮЛДЕР

Сураглыг эмчи, эртемден, хей-ниити ажылдакчы, ССРЭ-ниң кадык камгалал министри, Социалистиг Хүш-ажылдың Маадыры Е. И. Чазовтуң телекөрүкчүлерге интервьюзундан фрагментилерни бо чылдың февральда үнген «Аргументилер болгаш фактылар» деп бөлүктелтеныңң 8-ки үндүрүлгезинде парлаан. Ында В. И. Ленинниң болгаш оске-даа политиктиг ажылдакчыларның зарыының төөгүзүнге хамаарыштыр оң чөрүтнан шинчилелдериниң түңнелдери чүгле медицина эртемнинге эвес, харын төөгү өөренип, шинчилеп чоруурларга чаа, солун, үнелиг чүүл болуп.

Интервьюнуң ол кезээнде Е. И. Чазов мынчаар чугаалап турар: 1969 чылда В. И. Ленинниң зарыының төөгүзүн катап шинчилээш, оон түңнелин кирип кээри-биле түскай комиссия тургускан. Аnаа бистиң сураглыг эртемденнеривис — академиктер Е. В. Шмидт, С. А. Саркисов болгаш өскелер-даа кирген. Ындыг ажыл кижиниң сагыш-сеткилин сарыдып, доюлдуруп кээр, берге-даа болур чорду. Баштай Маркизм-ленинизм институдунга чеде бергенимде, назы дегүй берген архив кадагалакчызы хереженген эрги ном шкавындан меңээ В. И. Ленинниң зарыының төөгүзүн үштүп берген хүнну кажан-даа үтпас мен. Бистер ону кичээнгейлиг танышып көргеш, түңнелин чазак черинге кирген бис. Ол чылдарда ону чүге парлаайн турган чүве ийик, чугаалаары берге-дир. Ук төөгүнү өөренип көрүп турувуста, меним, эмчи кижини, кайгылыптар чүүлдер бар болган. Бирээде, ок үйгу артериязынга чүгле 3 мм четпейн чыткаш, доктаай бергенин-де чаяан болган, оон ындайлаан болза. Ильичиин шинчаарда-ла чидирер турган ийик бис. Ийидe, окту долгандыр гематома (хан дестелиишкини) турупкан, ынчангаш ону ол дээрези-биле ап каап шыдаваан. Медицинага хамаарыштыр алырга, од, шынаpла, нарын байдал болган.

Окту соолдуредир ужуган, ынчаарда аnаа, хан чыдыпкан черге, үйгу артериязынче сы балыышкын болган болгаш чогум-на ол черге, артериянын иштики ханазында, атеросклеротиктиг куйлаашкыннар азы атеросклероз тыптып өөскөөн түңнелинде, ол мээнин хан эргилиишкинин үрээринге чедирген. Бир эвес окрбиле дестелип чыпкан ханны балыглаткан дораан ап каапкан болза, бодум кезер эмчи эвес болганында, чугаадаары берге-де харын, ынчалзай-даа байдал бир оске болуп. В. И. Ленин оон соонда-даа олаан ажылдап, чурттап болур турган боор деп бодаар мен.

Үште, чүгле аарыгның төөгүзүнге эвес, харын В. И. Ленинниң бодунга доктаамал эмчи хайгааралдарының номнарын база номчугудаан мен. Ол дээрге анаа-ла кургаг статистика отчёттары эвес болдур ийин, ында кижиниг чоруктуң чежезин ол дээр! Бистe В. И. Ленинин, чамдыкта, аnаа-да баштыңчы деп йлип чанчыккан болгай. шынында оон ёдудуг-ла кижиниг сеткилдиг чораанын оон көруп болур.

Мээң сеткилимни дараазында чүүл күштүү-биле сарыдып доюлдурган. В. И. Ленинге аштери кээп чораан чүведир. Оларның-биле ол үр чугаалажып маргылдашкан, кедергей моганкаиынан шүүт чугаалап шыдаастай берген, мырынай чадажып каап, ыглапкан-даа чери бар болду. Эштери-биле таптыг чугаалажын, маргылдажып, кады ажылдап албастаанынга, эң-не кол чүүлдү кылыр аргажок болганынга хомудаан, ыглапканы ол бодбайн аан. Ол дээрге ылап-ла кижи будуштуг кижинин, политиктиг ажылдакчының кажыдал-човуланы-дыр! Чүге-ле чүве ийик, ону ол уеде бижип, чугаалавайн турганын кижи кайгаар чүве, мен бодаарымга, ол кайгамчык чүүл-дүр, ылаңгыя Ленинниң бодунга бала «кижиде бүгү-де кижизиг чорук хары эвес» болганының чижээ ол ышкажыл! Адак соолуңде, мени кайгадын магадаткан база бир чүүл болза, В. И. Ленинниң мээзинин кедергей ишкир, моолнекчи арга-шимээлин. Ол дугайын баш мээзинин хан аргилиишкини илдең-не үредип парыдаан чылдарында безин бодунун соолгу ондур улуг чогаалдарын бижип шыдааны бадыткап турар...

...Ийет, бистиң чуртувустун, дашпыкының-даа хей коску ажылдакчыларын эмнээринге кириишкенин шын чүве, харын. Бистиң шылгарангай шериг начальнигивис Г. К. Жуковту бо-да сактыр-дыр мен. Мээң эмчи амыдыралында оон эмнээлкини-биле холбашкан парын, чамдыкта кударанчыгдаа үелерин тургулаан. Ол бодуу бүгүдени чагырыптар күштүг соруктуг кижи болдур ийин. Баштай таварышканыныста ол миокард инфарыгын шыдажып эрткен болган. Кижи бодаарга, аарыг чораан кижиниң арын-шырайы-даа аарыгыг болгу дег, а ол дээрге кажан-даа ундаравас, кезээде-де кадыг-быжыг хевээр болгулаар, чогум-на эмнээшкин үезинде оны билген мен, эштериниң түржүк, зайыннарныи-даа оны хүндүлээр чоруу ында турган боор. Ынчангаш ол тура-соруктуң шүткүмалы болган кижи чораан...

Бо таварылга 1968 чылда болган чүве. Оон мээ дамырларынга тромбоз болуу бергенде, клиникага оны эң-не аар байдалдыг кижини, эккелген. Тромбоз өөскүвүшаан. Тускай эртемнигнер бо таварылгада чүнү-даа кылыр арга чок деп түңнелге келген турда, таптыг-ла ынчан медицинага башгайгы тромбоз эмнери көстүп келген, чүгле ол оон амыдыралын ап болур турган. Ол бээн айылдыг, чүге дизе, тромбозту ангылаары берге, мээже хан чүгүре берип болур. Башгайгы удаада ол эм дузалаза-да, даразында дедир-даа боон болур. Байдал нарыдаан. Г. К. Жуковтун кадайы, база-ла эмчи Галина Алексеевнадан «Канчаар бис?» дээримге, ол үк эмни ажыглаар-дыр дээн. Оон түңнели ёнк болган. Ол эмнээшкин соонда, оон сектышкынары бижиттинген, бир экземплярынга ол чылыг сестерии бижээш, мээзе белекке берген.

Баштыкы күүне ажылдакчыларындан сагыжымга артып калган кижилер Египеттиң президентизин Насер биле сураглыг француз коммунист Жак Дюкло болган чүве...

КУРУГ КАЛГАН

● *Басня* ●

Өрге биле Куска ийи
Өөрүшкүлеп шурап турган.
«Өске даргa келир-дир»—деп,
Өөру өөлдар сөглеп чатиен.
Өөрүшкүзү үр-даа болбаан,
Өске даргa Дииспей болган.
Келген дораан хурал кылып,
Кемээлеп-ле эгелеп-тир:
«Кыштың демдээ ноступ
келди
Кыштап чимир чем белеп
ыйнаан?
План-салаң кандыгып чө?
Бөжүу дүрген илетиңеңер!»
Хөөреп турган Өрге, Куска
Хөңмүн чазап, мынча диген:
— Даалга-ла берип турза
«Дайынчылар» бистe чүү
боор.
Уургай долдур чаагай тараа
Уруп ааан бис барып көргер.
Оон ыңай аар-саар чемнин
Оңгар долдур чыып ааан бис.
«Эр-хөйлер!» —деп Дииспеен
Электен-не мактаан болган.
Ажыл кылбаан алышылар
Агартыкып турган болган.
Ай-даа ашкан, хүннер эрткен
Амдыы Дииспей хынап айбаан
Аныг кыш-даа хаарып келген
Аъш-чем чок, куруг болган.
Кускелерниң турлаа нуруг
Күмүрлер шуут аштан
десиеш,
Чимр чем диляеп бамыңнарже,
Чылыг черже коже берген.
Оон бээр-ле кара Дииспей
Олардан ам хөңну калган.
Өрге-сарыг дуимчуун бөдап
Өске черже дезе берген.
Өрге биле Куска көргеш,
Өөзээн-кылыы хайныгып
кээп,
Тудуп аар дээш сывыртаарга,
Туттурбайн арлы бээряер.

• • •

Үгүлүүттер ындыг-ла ыйнаан,
Үңгуруже чурттазынар.
Аас-биле ажылдаарлар.
Аравыста ам-даа долу.

Галина ХОМУШКУ.

ДӨРТТЭЭН ОДУРУГЛАР

Хүннеп тургаш чаай бээрге харын —
Хүлүмзүрүүн бойдус боду сөглээни ол-дур.
Күзелинге чедип аарга чүүдеп эки —
Нүштүг сорук тиилээр деп сөглээни ол-дур.

• • •

Үнген хүннүң хереллери бүгүдеге
Үлей тарап, чылын берип турары дег,
Эртиен өруун, ыяып тутнан ажыл-иимиң
Эки исти арттырып-ла чорза эки.

Мария КҮЖҮГЕТ,
башкы.

ИЙИ КУСКЕ

Шүлүктээн тоол

Биеэ шагда болган-ла дээр.
Бичии, үлүг ийи Куска
Эдержипкеш чемнеп чораеш,
Эзи өгге келгеннер-дир.

Хама доорзу дыдык черден
Карак үштап банылааннар —
Элеш кыннар амытан чок.
Эзлери-даа сураг.

Улуг кускe черле дидим,
Улуг тынгаш, кириептеем.
Балдырбээжек бичии кускe
База соондаи чыда калбаан.

Серемчиде хорамча чок.
Сезингленип доктаай дүшкеш,
Карактары борбалчыкпан,
Катап таптыт көрдүнгеннер.

Шаптык болур чүве-даа чок.
Чөнгыс чүгле чалбак пашта
Чаа эскен чылыг сүттүг
Чаагай чыды хаайга чагар.

Амданныг чем чыдын алкаш,
Аажок-ла өөрээннер.
Хайлыг, чүгле саваазының
Кампак эрни дыка кадыр.

Сүттүг пашты дескиндир
Чүгүрүшкеп, хереп бүтпес.
Улуг кускe черле баштыг,
Улуг самал үндүрген-дир.

«Дүнмам Куска, мынчалаалы!
Түттүнгаштың үне берейн.
Узун, чөңге кудуруумнуң
Ужундан сен дижиң-биле

Изыргаштың черле салбаан
Ынк кылдыр тыртып тур, аа!
Тоттур көжип алырымга.
Дораан үндүр сөөртүр сен.

Дараазында ээнчээң көөрге
Таптыг хандыр пактап аар
сеңі»

Эжишкилер дүгурушкаш,
Ээлчежип кирипкеннер.

Элээдизи ырбактаныл
Эрниндиже үне берген.
Баштыңының кудуруундан
Магадылап изыргаштың.

Хеймер кускe быжыгланып,
Хере тепкеш туруп алган.
Азыг диштер бертиниги дег,
Аары-ла ырма сынчыг!

Аштап көрии чүге дедизээр,
Аас иштн кургамзып көөр.
Бичии Куска манавышаан...
Бнеэнизи шүүт сураг!

Шыданыже чылыг сүттү
Сыяптааиы дыңналгылаар.
«Хулуразың! Тооредип,
Кудуруун мээ изыртып каап,

Чазый маңгыс кара чаасkаар
Чаагай сүттү хептеп аар-дыр!
Көңгүс хей-дир! Бодум хүүмда
Ходелзинээе кедилиг-дир!»

Ынчаар бодаап, бичии кускe
Изырганын сала каапкан.
Баштың Куска пашта сүтче
Бажы-биле мойт-ла дингеп!

Эштип үнгеш, үшта чүткээн,
Эрнк кадыр, дуза-даа чок.
Чилчин үстүп, чеже бооруя,
Чилби сүтче дүлүүп кирген.

Адаандаазы чаасkаан арткаш,
Аайын тыппайн эздерел,
Аай-дедир салып тургаш,
Аштап өлген дижир чүве.

Эжишкилер демн чокта,
Эки үүле бүтпес дээрзин,
Шөк бо тоолда кусчелернин
Салымындан көрүп боор-дур!

Чүргүй-оол ДОРЖУ.

СОНУУРГАКТАРГА

КУДУМЧУДА ЧЫЛАН

Кеннээң Моолe хооран тропиктиг чаашкын эгезинде бодунуң «чыыан хоорайы» деп адын катап бадыткаан. Үер анган черлериниң советаарлары хоорайже шүргүп кирип эгеээн. Кижиниң амы-тынынга айылдыг бо араатанларның үүлгединиинің дугайында медээлерни түс черинин парлалгазында бижип турар. Чыыбыртып кепген үш улуг чыыан хоорай хүрээзинге тургаларны сывырыпкан. Чурттанчыларны камгалап турган шагдааның чаагынче кызып чыхан таакпа. Эрге-нагырга төлээлери хемчеглерни ап турбуже, хоорайның кудумчуларында болуп чыланнар ам-даа хевээр.

ААР КИЖИ

Америк Эмнтн.Харбор хоорайның 45 харлыг чурттанчызы Джон Фиинертниңң дешизи 450 килограмм. Дегдирип авраш эмчи чалангарга, ону эжиктен-даа, соңгадан-даа үндүрүп чадаап, түскай тудуг бригадазын чалап эккелгеш, бажыңының бир ханазын үреткеш, кедүртүр крен-биле автомобиль кузовунче салган. Аарываан болзумза, өгден үнмес турган мен деп, ол чугаалаан. Кожалары ону маш чыл улаштыр көрбээн болуп турар.

«ҮРЕГДЕКЧИ» МӨӨГҮ

Душанбе чурттуг Владимир Моргунның гаражының мөөгү өзүп келген. Үш ай гаражче барбайн турган, бир хүн чеде бээрге, бетонну мөөгү чара теп үнүп келген болган. Гараж ортузунда улуг мөөгү хоралыг эвес дээрзин специалистер тодаратkан. Чоннуң «ынышкы» деп адааны ол мөөгү соок уеде өзер болгаш асфальт, бетонну безин өде бээр шүштүг.

Чоланачы баштай гаражындан тос килограмм амданныг мөөгүнү чыып алган. Чевакта чаа база он ажыг килограммны чыгган. Өске чурттарда ажаап остүрүп турар бо мөөгүнү бистиң чуртка тарыыр уе келбээн бе!

К Ы М ЭГЕЛЭЭНИЛ?

Шагдан бээр-ле улус чейгаар дыдыраш баш дүгүи өттүнүксээр турган. Европага «баш дыдырартырын» француз Марсель ажыткан.

«Мөңгө» дыдыраштың чажыдын дилеп шаг болган. Людовик XIV хаанның ергээзинге парикмахерлер кезип каан баш дүгүн дыдыртырын шемеп турганнар. чоорту оон парик кылып кирипкен. Хаан ергээзинде хереженген ниижи эвээш дээрге-ле үш парикты болуру албан.

Өөрүнчүг медээ Японнига доп-дораан тарай берген. Ол дээрге Осака хоорайның «Танкодзи» зоопарынгга ак адыгларның коданынга бир чаа төрүттүнген төлдүң төмешкени-дир. Японнида ак адыгларның черлик эвес байдалга бир дугаар төрөөни ол. Бичии ак адыг сес килограмм децизиниг, эрес-шоваа болган. Ат тыпсырын май 5-ке чедир сонгаарлаткан турган. Бүгүчуртта демдеглеп турар Чаштар хүнүнде ат тыпсырда тускай конкурстуң түңнелни ол хүн үндүрер.

ЧУРУКТА: Осака зоопарынга чаа төрүттүнген ак адыг мези Юнико-биле.

Июда —СЭТА-ның фотозу.

КРОССВОРД

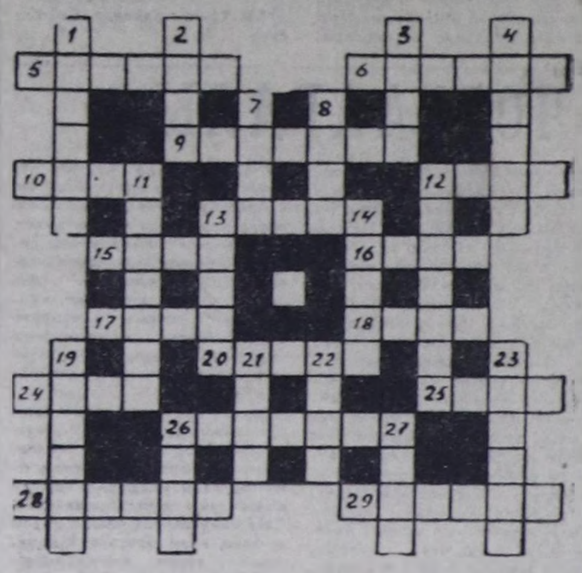

ДООРА ДУРГААР. 5. Хатчыгаш, сырын. 6. Албан черинин бир кезээ. 9. Араатан ак. 10. Европада «күрүне найысылалы. 12. Улустуң аас чогаалынын бир хевири. 13. Грек мифологияда титан-бурганнарның бирээзи. 15. Улуг ам. 16. Швейцарияда хем. 17. Индияда төөгүлүг хоорай. 18. Өг кезээ. 20. Өөр мал. 25. Шажын төлээзи. 26. Иштики орган. 28. Ак чем. 29. Онаалга. дужаал.

УЗУН ДУРГААР. 1. Д. Фурмановтуң чогаалының ады. 2. Соок чепсек. 3. Өлүк ачы-гаш. 4. Совет уруглар чогаалчызы. 7. Хөрзүн болбазызыредыр херексел. 8. Тывыш, ажык. 11. Диинниң бир хевири. 12. Кеземченнің бир хевири. 13. Айыыл, халап. 14. Амыдыралдың көзек үези, хар. 21. Минералдыг будук. 22. Араатан ам. 19. Халдавырлыг аарыг. 23. Мөңгүс, моос. 26. Эрги Тывага эрээ-шөөжү херексели. 27. Администратемтиг девискээр.

Кроссвордту Николай САЛЧАК тургускан.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута. 8.35 — Московскиң М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң пианистери ойнаар. 9.00 — АБВГДейкиргеш. 9.30 — Булактар. 10.05 — ССРЭ-ниң ИХМ ажылдакчыларының ажылдарының бүгү-эвилел уран чүүл делегелгези. 10.30 — ССРЭ-де Индияның фестивалы. 10.45 — «Социализм чурттарында». 11.45 — Бистиң үежилеривис. Уран-чечен телефильм. «Хүүде сонуургал». 1-2-ги серилары. 13.25 — «Чылдар, салгалдар, ырлар». 14.10 — Бүгүн делегейде. 14.30 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ростов области бойдус камгалалының төлевы-биле чугула айтырыглар. 15.00— Бүгү-эвиледдиң XIX партконференциязынга үтюштур. «Алыс үтке-биле чугаа. РСФСР-ниң Кере хөрзүнүүр эвес зоналарында агроүлетлүр комплекстериниң чугула айтырыгларының дугайында. 16.30 — Татар улустуң ырлаарын А. Тупшеева ырлаар. 16.55 — «Дириг амытаннар дугайында». 17.55 —Алма-Атадан концерт. 19.20 —«Алмаз ыяш». Уран-чечен телефильм (Италия). 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкүн прожектору. 21.45 — 00.15 — «Солдаттер ырлап турдаа». Афганистенге чогаатталган ырлар. Чөпсарда —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Кадыкшыл». Программаның кинозалы. 9.05 —Театр телеабонементизи. Н. Островский «Берүлер болгаш хөй-лар». 9.55 — Эде тургустунуушкүн болгаш эрге. 10.20— Эртем: теория, шенелде, практика. 10.50 — Төөгүнүң арыннары. В. Куйбышев. Төрүттүнген хүнүндэн бээр 100 чыл болганынга. 11.25 — «Чуртта, чер!» Бойдус камгалалының долегей хүнүнге. 12.30 — Орус культура дугайында беседа. Петр 1 болгаш оон салгакчыларының үезинде Россияның ажыл-бүрү болуктериниң амыдыралының дугайында рассказ. Филология эртемнериниң доктору, Тарту университединиң профессору Ю. М. Лотман чорудар. 13.05— «Бүзүреннг-даа болза, элдептиг». Тунгус метеорит дугайында. 14.05 — Телефильмнер программазы. 15.00 — Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда. 16.35 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.35 —«Бешче». «Бе»-ден элдептигбей». Уран-чечен фильм. 19.00 — Озалондак чок шимчээшкин дээш. 19.05 — Музыкалыг телеабонемент. «Күүседикчи уран чүүл дугайында». РСФСР-ниң улустуң артизи Л. Власенко-биле ужуражышкым. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштер!». 20.15 —Балтий далайның найыралдашкан чурттарының чедег-тергеге маргылдаазы. Пушкино хоорайдан дамчыдылга. 20.30 —Теннис. Франциянын ажык чемпионады. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкүн прожектору. 21.45 —00.10 — «Борис Годунов». Уран-чечен фильм. 1-2 серилары.

Редакторнуң оралакчызы
К. К. САТ.

агаар

Республикага бичe будуттаар, чагбас. Сонгу-барының чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне республикага 8—13, чамдык денискээрлерге 0—5 градус чылыыр. Хүндүс 25—30, а чамдык районнарга 16—21 градус чылыр болур.

Кызылга шоолуг эвес будуттаар. Чаъс чагбас. Сонгу-барының чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Найысылалга дүне 11—13, хүндүс 28—30 градус чылыыр.

Автоорук техникага чагбас, кестүрүү эки.

Кино

ИЮНЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Алло, такси» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00. **Бичии залга:** Киносборник № 157 9.30, «Өөрең тормашкамга» 16.00, 19.00 шектерде.

«ПИОНЕР»: «Киносборник № 5» 9.00, «Как дома, как дела» 10.20, 12.00, «Ночной экипаж» 14.00, «Сальвадора» 16.00, 18.30, 21.00 шектерде.

«КАД.-ХЕМ»: «Новые амазонки» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шектерде.

«ВОСТОК»: «Маршал Рокоссовский» 14.30, 18.00, «Друг» 16.20, 19.20 (узаткан) шектерде.

«ЛЕТНИЙ»: «Артист» 13.00, 16.00, 19.00 шектерде.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Холодное лето пятьдесят третьего» 17.00, 19.00 шекте.

Адрезивис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

ЮЙЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизинниң 3-36-82, совет төрүзүг килдизинниң 3-37-11, үлетпур килдизинниң 3-36-73, чагаа килдизинниң 3-39-03, культура килдизинниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизинниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизинниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгелтерияның 3-43-41, солун келбейн баргенде 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаза
Тиражы 24637 экз.
Солунуңуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыкның керектериниң телээз-биле күрүне комитединиң типографизы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг 143 ТС — 01513

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 5 воскресенье № 132 (13732)

1925 чылда үнделип эгелээн.

Өртээ 3 копеек.

ТӨӨГҮНҮҢ ШЫГЖАКЧЫЛАРЫ

Июнь 3-те Москваға совет архив херээниң юбилейниг тураскаадыкын байырлыг хүрээл болган. 70 чыл бурунгаар 1918 чылдың июнь 1-де Улус Комиссарларының Чөвүлелин «РСФСР-ге архив херээн эдэ организастаар болгаш төлчүдер дугайында» декреттиг хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжковтуң байыр чедирилгизиниң хүрээлге иомчаавы.

Совет архив херээниң эрткен оруунуң дугайын, ооң эрткени коя-коя үе-чадаларын, чуртта архив херээниң байдалын, политика, эртем болгаш культура фондузун шыгжаарынга тургустуткан чүве негелделерин, ооң иштинде төөгү эртемниң талазы-биле демократчыдылганы, ажык-чарлыг чоруктуг неитередирииниң эргежок чугаазын чүве чугаалаанывыр демдеглээн.

Хүрээлдиг ажылынга эртемденнер, төөгүчүлер, партия, совет болгаш хой-иниг организацияларының төлээзевилерин, күрүне архивтериниң удуртукчулары, социалистиг чурттарның архив ажылдакчыларының кирипшкен.

(СЭТА).

ЧАЙГЫ ДЫШТАНЫЛГА

Ажык чок эртпезин дээш

Уруглариың үр маанаңы хөглүг чай келген. Өөредилге чылы доозулган, доозукчуларның шылгалдалары эгелээн. Ортумак болгаш сес чыл школаларының доозукчулары боттарының мурнунда саадыкган чугула сорулганы шиитпирээп, амыдыралчы оруун шилип тып турөрлөр. Пионерлөр каш-де хоиган лагерьлерже дыштанып чоруптар, а үстүкү классчылар чайгы дыштанылгазын ажыктыг күш-ажыл-биле холбаар дээш бүдүрүлге бригадаларыга барып ажылдаарлар.

Уруглариың болгаш элээдилериниң чайгы дыштанылгазын, оларның инитилелге ажыктыг күш-ажылын организастап эрттиреринге хамаарылгалыг кижи бүрүзү бо хүннерде школаларның күш-ажылчы каттыжышкынналарының бүдүргени пионер лагерьлериниң ажыл-чорудулгазы амгы үениң негелдезинге дүүшкен түрүнүн дээш шыгыы хемчегларын алыры чугула. Кижизидилге ажыыының ажыктыы, школачыларның республиканың совхозтарының экономиказынга үлүүн киришкиреери бир-ле дугаарында ажыл-агыы коллективтериниң, партия, профсөвилел организацияларының удуртукчуларының кичээнгейинден кол хамаарыжыр. Ам, чайгы дыштанылгалар келгенде, школачы бүрүзү сагыжынга чедир дыштанып, улугларга дузалажып база күш-шыдал кирип алырынга бүгү-ле таварымчалыг байдалдарны тургускан бис бе деп база катап шүгдүнүп көөрү чугула. Дыштанылга үезинде кижизидилге чорудулгазын упамчылаарын утпас ужурлуг бис.

Чайгы үеде «Мээң күш-ажыыым республиканың күш-ажылынга немежин турар» деп патриотчу шинчээшкинге 7—9 классчарның 22 муң өөреникчизин киржир. 431 янзы-бүрү каттыжышкын тургустунар. Өөреникчилериң 70 бүдүрүлге бригадазы лагерь чурумунга ажылдавышаан, керээ ёзугаар 219600 рубльдиг картофелин, 97200 рубльдиг ногаа аймаан, 80000 рубльдиг мая чеми культураларын бүдүрер.

Чылдың-на республиканың школаларынга өөреникчилер профессионал өөредилгезин эрткеш, 47 адры ажылчын мергежилдин чедип ап турар. Ынчалза-даа бодунуң салым-чолуң школага өөренип алган мергежилиниг-биле эвээш өөреникчилер холбап турар. Чижээлээрге, эрткен чылын инити доозукчуларның 73,4 хуузу тускай мергежилдерин шиитээдип алган, а ол мергежилиниң аайы-биле чүгле 424 өөреникчи ажылдап киргеи.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму инити биянг школаларының өөреникчилериниң профессионал мергежилге белеткелин массалыг чорудары албан эвес деп айыткаш, школага күш-ажыл белеткелин бүгү талаалыг чорударын чугулаваан. Ынчангаш школачыларның инитилелге ажыктыг күш-ажылга киржилгезин чер-черге калбартыры негеттинип турар.

Чайын республиканың школаларынга 450 хире аңгы-аңгы хевирииң күш-ажыл каттыжышкыннары тургустунар. Эрткен чылын ындыг каттыжышкынналарның бүдүргени республиканың ортаа 1,6 млн. рубль болган. Школаныпар колдуунда иодээ ажыл-агый будүрүлгезинге, садыгга болгаш амыдырал хандырылга шүгүмүнга ажылдап турган. Тес-Хем, Монгун-Тайга, Кызыл районнарда өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадаларының 14237 баш хойну семиртип чайлаанар.

Дыка хөй школа мастерскаяларының, уруглар садтарының болгаш бааза бүдүрүлгелериниң чагыгларын күүседип берип турар. Бо өөредилге чылында өөреникчилериниң школа мастерскаяларынга кылган түүлериниң деллелгези бо хүннерде ажыттынган. Школа мастерскаяларының бүдүрген продукциязының ортаа үнези

Июнь 5—Мелиоратор хүну

ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ ЧҮДЕЛ?

39600 гектар суггаттыг шөл. Ажылывыс ам-даа кошкак. Перспективавыс кандыгыл?

Ам удавас Москвага СЭКП-ниҢ XIX Бүгү-эвилел конференциязы эде тургустунуушкунукуң башгайгы ийи чартык чылда түңнелдерин чугаалажыр. Амгы үеде бисте улус ажыл-агыйының кайы-даа адыры бодунуң ажылын партия ТК-ныҢ Тезистеринге дүүштүр түңнеп, сайгарып турар. Ынчангаш бистер, мелиорация ажылдакчылары, бо чугула документтиниҢ негелделеринге ажыл-ижиниҢ дүжүүр бе, кандыгыл дээрзин сайгарып, байырлалывысты эки утказывус. Мурнунда, тапталгыкшын үезинде, байырлаяды утказып тура, чүгле боттарыныҢ эки талазын айтып, үрээлээр турду. Ам эде тургустунуушкун үезинде бистер байырлалывысты утказып ӨҮ-ре, хамыктың мурнунда четпес тер канчап үнүп келгенин, ону болдурбазының аргазы турган бе дээрзин бойге чарлап, дыннадыр бис. Негелде ындыг.

Мелиорация, суггарылга телазы-биле бистиҢ баазавыс багай эвес: республикада бо үүнде суггаттыг инмты шөл 39600 гектар, оон иштинде 31 мүң гектарны инженерлиг система-биле суггарар. Насос станцинилары, «Фрегаттэр», «Шлейфтер» дээш дериг-ижерекселдер бисте четчир. Моон алгаш үеерге, базавыс б-гай эвес. Суггу мееңнеп алгаш, оон чер суггарар арганы база ажылгап эгелээн бис. Мелиорацияга күрүнеден хей акша-хөреңгини биске үндүрүп берип турар. Дыка хей районнарда суггарылга системалар эгелелдери бар.

Бир-тээ, кайы-бир системаны ажыглалга киирген болганда, оон чеже хире дүжүттү алырын шууг-ла хамык чүүлдү санап, тодарадып тургаш, дорт-ле санап каан болур. Ынчалза-даа планнаттынган дүжүттүң чүгле 50 хуузун ажаал ап турар бис. Ындыг болганда, хей чергидалдарны үндүрүп тургаш туткан, ажыглалга киирген тудугларның бериммези чок болуп турер-дыр.

Чүге ындыгыл! Моңаа харыы кыдыр СЭКП ТК-ныҢ Тезистеринден мынды сестерни киирейн: **«Мурнакчыларның үеверип эдерери, оларның дүжүттүгазын ажыглаары, азырадыкчы хөөнден үштүнары, бадунуң идепкейлиг чоруун и-ге-чок, иңнде, совхозтар боттарыны суггарылга дээш эки-ле салгыш салбас. Бирээзэр чугаалаарга, кайызының-даа харыысалгазы куду, сонуургалдары дүүшпес. Чижек кылдыр мынды чүүлдү айтып каайн: эртикен чылын Кок-Хөмде суггарылга системалар эгелелиниҢ «Ленинчи оруқ» совхозта суг насосун ийи эзлчег-биле ажылдадып болур арга турган, а оя эңреде үк ажыл-агыйның кол агроному баштайгы үеде ону тоовазын, чылыг, таарымчалыг үеде ону ийи эзлчег-биле ажылдадып турган болза, хей чылдыг сиген шөлүнден дүжүт улам хей болур турган. Мындыг чижекти эске-даа районнардан киирип болур.**

Дүжүт дээш аравыста харыязавыс кошкак. Оон уламындан суггаттыг шөлден дүжүт чамдыкта харын суггат чок черлерден безин чавыс болур чылдагааны ол-дур. Ынчайгаш ам төнүү продукция дээщ мелиораторлар база харыылаар кылдыр, ажылды ынчаар организастап эгелээн бис. Харыысалга куду дээримниҢ бир чижээ: Баян-Колдуң суггарылга системазын чогуур үезинде, ажылдатпаан бис. оон чылдагааны чүгле системалар эгелелиниде эвес, а «Х Улуг хурал» совхозтуң директсиязында бээ бар. Директсия ол система кажан ажылдап эгелээрин чүге сонуургавааның, белеткелин чүге корбээнил? Тезистерде киирген сестерни үстүнде кор-дүвүс: азырадыкчы төөннер чогум-на ол эвес ыйнаан?!

Эде тургустунуушкунга кижи бүрүзү киржир, бодундан эгелээр. Ол негелде мелораторларга бүрүн хамаарыжыр. Чүге дизе, чонну ааш-чем-биле хандырар дел эң чүгула социал программаны боттандырывысга мелораторлар эң-не мурнукү одуругга туржуп киржир ужуралыг.

Бистиң республикада мелораторлар элээн хей Улуг күш-тур. Олардан дыка хей кижи коллектив керээни-биле ажылдап турар. Эртикен чылын олар мелораторларның бүдүргени ажылының 89 хуузун кылып бүдүрген. Кижи фактору дел сес бар. Бисте кижи дугайында сагыш салып турарывыс кандыгыл? Кок-Тейниң суггарылга системалар эгелелиниҢ баазазында «Мелиоратор» дел спорт залын боттарыныҢ күжү-биле тудуп, ажыглалга киирген. Ол чоруқ мелораторларның хостуг шактарын чеп ажыглаарынга, кадыкшылын быжыглаарынга улуг ролдуг болуп турары илдең. Ол ышкаш Дус-Хөлде профилактория-вис бар. Анаа ажыл чыннар ажы-төлү-биле кады дыштанып турар. Ындыг профилакторийни Чедер-Хөлге база тутказ, ажыглалга киирер бис. Ажылчын коллективтер боттарыныҢ базаларында медпунктуларны ажыдып ап турары черле эки.

Аъш-чем программазын боттандырары-биле дузалаа ажыл-агыйларны сайырадып турар бис. Чижээ, механизацияны эгелелиниҢ базазында хаван азыраар бот-оруулга чарылгалыг ажыл-агыйны түргускен. Оон базазы чыдың-на эжижип турар. Ооң түңнелинде ажы-бүрү тудугларда база төвү-шөлдерде ажылчыннарны въткиде доктаамал хандырып турар апаргган бис.

Мелораторларның хууда мал-маган остүрер, огород, ногаа тарыырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарыбыле программаны ажылдап кылган. Амгы үеде мелораторларның ог-бүлелериниң 37 хуузу мал-маганныг, 51 хуузу огородтарлыг, дачалалрлыг. Эртикен чылын безин 300 ажыг кижиге дача участоктарын үндүрүп бергеш, ону электрижидер, суггат-биле хандырар, оруттарын кылып бээринге дузалаштывыс.

«Тыва суг-тудуг» трестиң коллективтери, суггарылга системалар эгелелдерин ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, удуртукчуларның Бот-харыысалгазын бедидерн-биле аттестасиязы эрттирген. Анаа дүүштүр акша-шалың төлевирин чүрүмүттүкен. Амгы үеде ажылчын коллективтер шупту-зу-ла керээ-биле ажылдап эгелээн. Олар ам бот-оруулга-чарылга, бот-ажыглаңайышкынче шилчиниринде белетке-кинээ турар. Экономиканы эгелеп бешкарарынаң бо чаа хевирлерн, аргалары бистиң чогумчалыг ажылдаарывыска дөгүм болуру чугаажок.

Перспективавыс аажок улуг. Республиканың мелораторлары эртем-техниканың дөшилгелерни ажыглап тургаш, суггарылга системаларын тудар, эргилерин эде чаартып кылыр, электри-биле ажылдаар суггарылга машиналарын ажыглаар, оон ары-да суггу мееңнеп ажыглаар системаларны тудар, боду суггартынар дилиндектерлиг системаларны, эң ылаңгыя мал чеми тарыыр шөлдерге тудуп, ажыглалга киирер. Амгы үеде бисте Кызылдың суггарылга системалар эгелелиң 3300 гектарны суггарар каналды нейысылалдың чанында тудуп турар, оон бирги эзлчээн 1989 чылда ажыглалга киирер. Тес-Хем районга суггу мееңнээш, чер суггарар 3000 ажыг гектар черни ажыглаары-биле тудугну эгелээр. Кызылдың суггарылга системазының чаа бүтүзүнүң ачызы-биле мал чемин, когаяны, картофельди тарып өстүрер, анаа «Фрегаттар» база «Шлейфтер» ажылдаар. Бо чылдың ийиги чартыкында Бии-Хем районга боду суггартынар 400 гектар дилиндектерлиг системаны Тывага бир-ле дугаарында ажыглалга киирер.

Мээң үстүмде чугаалаанам үүлдерден алырга, шынап-ла, ажылдың хемчээли аажок улуг. Бистер болза, суггаттыг черлерни тейиү-ле ажыглалга киирериниҢ анчада, оон бериммези дээш ажылдаар ужуралыг бис. Дыка хей шөлдерде инженерлиг системалар бар-даа болза, ону ажыглап турарывыс багай дээрзи билдингир. Оон ыол чылдагааны —мелорация тудуунуң шынар чок болуп турарында. Керээ аргазынче, бот-оруулгачарылга, бот-ажыленыышкынче киргенде, ындыг үүлдер эвээш болуру чугаажок.

Амгы үеде бистиң коллективтеривис партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ныҢ Тезистерин ханызы-биле таныжып, ееренип турар. Ол чугула документ-биле бодувустуң ажылхерээвисти холбаштырып, сайгарып, четпестеривисти коруп, билип турар бис.

Нина МӨҢГЕ.
Тыва АССР-ниҢ мелорацияга болгаш суг-ажыл-агый министриниҢ ораалакчызы.

«Сүлпак» совхозта суггарылга системазын «Тыва суг-тудугга» трестиң № 2 механизастаан колонназының коллективи чорудул. Өткен аёларда миллион ажыг рубльдиң тудут-монтаж ажылдарын боттандырган. Механизаторлар төвүнде будүрүлге базазының тудугларын, столованы, кызыл-булуңну, чурттаалга бөлүмнерин тудуп турар. Улуг-Хемден суг сордурар насос станцизын туткаш, суг дамчыдар коошпаны кылып турар.

ЧУРУКТАРДА: чай кадында беседалажыышкын [үстүнде] болгаш А. Ивановтар, Н. Маадыр, Ю. Вишняков олар.

Ондар ОХЕМЧИК.

Иван ДАМБА оларның фотолары.

Тыва АССР-ниҢ Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязында

САНАЛДАРНЫ КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Тыва АССР-ниҢ Дээди Совединиң алдыты чылгының сессиялларынга содугчуларның берген чагыларын, санаалдарын, дилегларын болгаш доктаамал комиссиялларының сүмелерин республиканың Күрпланының, министерстволарының, ведомстволарының кончаар күүседнп чоруп турарының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниҢ Дээди Совединиң План-бюджет комиссиязынга чугаалажып берген.

Республиканың Күрплан даргазының ораалакчызы М. С. Козвотуп үстүнде айтырыг телазы-биле отчедуп дыннаваш, долу хемчегларинң ам-даа чоруттунмайн турарын демдеглээн. Доктаамал комиссия нежингүниниң чамдык санал-онаалдарын мында киирген.

СЭКП Барыын-Хемчик район комомунуң бирги секретары Б. С. НУРЗАТ: — Доктаамал комиссиялларның сүмелерин Күрплан ханы сайгарып көрбейн турар-дыр. Отчёттуг безин ап керээлиңер. Республика селүнналрының ярынналрынга мооң мурнунда-ла парлап каапкан сан-чыргайларны бо хүралче нежжурүп эккеп, оон-биле шак-үени дуглаан ажыы чок. Ооң орнунга соңгүнчуларның чагыларының, доктаамал комиссиялларының сүмелерин кайы хире бот-тандырып турарының дугайында айтырыгны сайгарар турган. Байдалды кыдыындан көрүп, ону ачаа-ле хайгаарап, санап орар чорук министерстволерга, ведомстволарга, райүүскомнарның план кылдистиринге багай салдарлыг болуп турар.

Ол бүгүнү чижектер-биле бадыткап болур. Барыын-Хемчик районга акша-хөреңги чогундан чурттаалга бажыңнарының тудуунга бергедээшкин тургустума берген. Бир эвес Министрлер Чөвүлелиниң Дараазының бирги орлакчызы М. Е. Абрамов анаа ейшээнде киришпээн болза, Күрплан кайгап-харап артер турган боор. Кызыл-Мажалыкта эът комбинады чүгле Барыын-Хемчикке хамаарышпас. Анаа дужаар продукциның графигинде республиканың аңгы-аңгы черлериндеп совхозтарны киирген. Ооң чорудуу үзүктелип турар. Сүт заводунуң күүседнп чүгле 34 хуузу ажыглаттынып турар. Мындыг ажылыг таарымча чок байдалдарга киржирнинп эптиг аргазын тыппайн турар. «Күрпланның хүннерге дээш чижектиг хемчегларни чорутса! Кабинетте хей саазыннардан адырлыр керек.

Тыва АССР-ниҢ Дээди Совединиң Президиумунуң үлүг комсультантызы Б. К. БУДЕГЕЧИЕВ: — Ажыл-херекче депутаттер кичээнгейни салып эгелээн. Министерстволар, ведомстволар арай чоржек болуп турар. Күрплан хожудап турар, тодаргай ажыжишкин эвээш, бо таварылгада эскелерден негелде кылыры берге.

Специалистерге чурттаалга баңыктарын Бай-Тайгага тударының дугайында чугаа ажыпперекче шилчээвэн. Районга түскей эртемнигнер келгеш, кезек көрүп-көрүп, дедир чорүй баар-дыр. Шагаан-Арыгга Пионерлер бажыңын тудар дээни бүтпээн. Ыраакы Кунгуртугга чаа школа керек, ол база чогуваастаан. Сосновское суурга өөреникчилер интернатын «тудар-тутпас» дээр, оон харыызы мүгешталчак. Шак ындыг болурга, депутат кижи соңгүнчуларның мурнунга чүү дээрил?

Мынды арганы, чижээ, Күрплан ажылаан дижик, оон ажылдакчыларының бир бөлүү Садыг министерстводунга чеде бергеш, 2-3 хүн ажылдаан. Бо таварылгада ол чернинң эки-даа, багай-даа талазы кесту бээр болгай. Ынчан сүме кадарынга, негелде тургузарынга кончуг эптиг. Ынчангаш барып чедип турган ажылдаарын үргүлүү ажыглаары күзенчиг.

Чеде бээр болза, шиитпирлээр ужуралыг солун болгаш ажыктыг ажыл-херектер хей. Чижээ, Улуг-Хем районуң Ийи-Талга дөрт хүн дургузунда хлеб келбээн. Чодураага база ынчалган. Район төвү хлеб-биле хандырылганы үзүктелдирип турар чүве болганда, ол-ла суурларга хлебтулочка кылыглары быжырар кооперативтерни чүге тургузуп болбас деп?

СЭКП обкомунуң нэйги секретары Г. Н. ДОЛГОПОЛОВ: — Чугаалажып турарывыс айтырыларга хамаарыштыр Күрпланның, чамдык министерстволарның, ведомстволарның удуртукчуларын докаамал комиссиянын үзүрал-че чалаан. Ол черлерниң чамдык бирги удуртукчулары чүге келбээнил? Отчётту берип турар кижи база ораалакчы, чогум бирги ораалакчызы база Тываның республикада мелиоративтиг системаларын ажыглаар, ажыдып, сайгарып, ажыглалга киирер, ол-ла үеде ажыглалгага киирген системаларны ажыглаар, ооң

А Ж Ы Ы— МИЛЛИОН-МИЛЛИОН

ССРЭ-нин Эртемнер академиязының П. П. Ширшов аттыг океанология институуның анализ лабораториязы тургусчуга-ла ужен ажыг чыл болуп турар. Лабораторияның ажыл-ажыдыкчылары — лесниктер-биле кады ийи чыл иштинде чорудуп келген. Дүюглуг дириг амытаннарның хөй чыылган черинге санаашкынны баштай-ла ужар чүүдүүн дузазыбиле чоруткан. Ону баш удурла тодарадып каан маршрут ёзугаар чорудар. Кышкы тайганың дыка хөй эллериниң хар кырынга арттырып каан изин барымдаалап тургаш, кандыг дириг амытаннар барын дурзулгалыг иевчи кижи тып алыры белен.

Шак ындыг истерии барымдаалап, дүюглуг дириг амытаннарның —кишиниң, диңдиңниң, кузенниң, норканың, арбатан анчаргыл санын, оруккга таварышкан күштарның база оларның үнүн танып ап чораан, күштарның санын санап, билип ап болур. 100 километр шиилүп чорутkан маршрутка Азас болгаш Баш-Хем үнүнде хемнериң алдыы талазында турар черлерни шуптузун алган. Санаашкын кылыр кижи күш-дамыр талазы-биле эки белеткелдиг, истерии ылгап билмер үжүрлүг. Баштай орук иззэр кижилерге бергези-ле кончуг болур. Ооң кадында рюкзактар база түктел алып алаар.

Бирги бөлүкке лесниктер Александр Пастухов биле Геннадий Артемов чораан. Оларның хүлээлгези—бүгү истерии балаары база янзы-бүрү дириг амытаннарның чаа арттырып каан изогнин истерии учётка алыр. Ол истерии барымдаалап заповедниктиң девискээринде турар кайы-бир дириг амытаннарның санын тодарадыр. Маршрут Оюүнең эстээзинден эгелээш, Азас хөлдүг эриин дургаар чоруп каар. Бо аразында элик-хулбустуң чаа бас-кан изи бо-ла таварылыкылаар. Хөлүң, дыт холумактыг арга-да, пеш чаа үнүп орар черлерде элик-хулбус кыштаарынга таарымчалыг байдалдар тургусчуглаар. Мында харның кыпкыны база ыңдыг-ла кончуг эвес, 20-25 сантиметр.

4 километр хемчээлдиг черге 9 чүүлүн күштарга таварышкан бис. Ол күштарның ону-ла хөй үезин хевирииг кара баштыг күштар болган. Шивижиң шыпшык баажындан кээргенниң чыдиг болгаш таалынчыг үнү дыңналып кээп туруу. Бо чылын тайганың дириг амытаннарының чем тып чиириңге таарымчалыг байдал бар болган. Пештер баштарында тоорук чочагайлары база хөй. Кээргеннер, кяк хөкпештер, киштер, диңнер ооң үрезинии чылып чыл турар.

Тожуның тайгаларында ак чалгынныг кээргеннер хөй. Пеш тооруу хөй болганындан, олар мында хөй чыылган. Ынаң ындыг пеш тооруу дужүткүр чылда ак чалгынныг кээргенниер февраль айда-ла үезин тудуп эгелээр. Чылыг үелээну тудуп алган соонда, март айда ооллаптар.

Ооң соонда хаак оруу Азас хемниң оң талакы эриин дургаар чоруптар. Ол чоруп олургаш, черлик алды хаван изинге таварыштывыс. Шиви болгаш пеш адаанныг зерын ол хаваннар касканнап каапкан болган. Харын улуг, соок кыштыы ажары оларга берге-ле болган хевирлиг. Черде кээп душкулээн тоорук чочагайларын хөй-даа болза, хар кылын болганындан хаваннар ол черин кагташ, Азас хемниң эриинде харын чуга черлерже көже бергилээн.

Аныяк хадыңнар үнген арга иштинге бору олуруп каан элик свөгүнге таварыштывыс. Ол эликтиң бажының свөгүн ап алдывыс. Азас хемге чедип келгеш, ийи норка изинге база таварышкан бис. Америка-дан экжелген норканы 1955 чылда Каа-Хем районнуң девискээринге салган. Ол аңнарын чайгаар бөттарыл-да ыңай-бээр көжүп чоруп турарындан Тожуга чедип келген болгаш амгы үеде таварымчалыг суг хөөлбектеринде турумчуй бергизээн.

15 километрни 5 шак дургузында эрткеш, бир дугаар кыштың турлагга келдивис. Чаа кылган кыштың турлаавыстыы чыыды одаа алгаш, баштайгы хүнде чоруткан санаашкынывысты зоолог Геннадий Коротаев-биле түңнеп кордувус. Ол иззэрге баштайгы маршрутту иззэнивис оң болуур. Келир чылын санаашкын чорударывыс биле ийи дугаар маршруттуң шинчилеп эгелээр бис. Ол маршрут Азас хемниң орта үезинден Соруг, Баш-Хем таварты эртер.

Дагже бедип үнүп олуурарыска-ла тооргу изинге бо-ла таварыкыр турдувус. Тооргунуң түрлагжыыр черн эң кадыр, чалым хөөлар. Ооң халымының хемчээли дыка узун. Кара суг үнү-биле чораап, Баш-Хемниң үнүнге кирип келдивис. Анда үш хонуч санаашкын кылдывыс. Александр Пастуховтуң хөртүкке чоруур «Бураннелиңиң олуруткаш, машинавыска чедип келген бис.

Заповедник тургустунга-ла ийи чыл болган-да болза, сыын-мыйгак, элик-хулбус өскенин санаашкынарның түңнели көргүскен. Киш саны база өзуп турар. 4-5 чыл эрткен соонда, ол оон-да хевуддээр. Ынчан киштерни ыңай-бээр көжүүрүп, заповедниктиң девискээринде турар аймыыштывыш чорудар черлерге оларны хөйнү салып болуур арга тургустунуп келир.

А. ВАСИЛЬЧЕНКО.
Биология эртемнериниң кандидады.

ЧУРУКТАРДА: түрең баштыг хөкпешчигеш; киш.
Авторнуң фотолары.

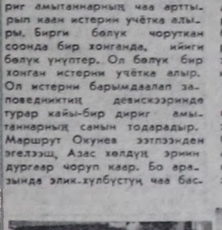

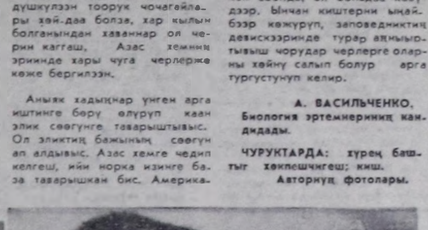

Бөгүн—Долгандыр турар хүрээлел камгалалының делегей хүнү

КАДРЛАРНЫ ШЫЛГААН

Бойдуста черниң амытаннар бүгү чонуң байлаа болганда, ону хумагалап, чөптүг, шын ажыглаары кижи бүрүзүнден хамаарыжыр болгай. Бистиң республиканың девискээринде үнелиг кештир, эът бээр ажнарны план ёзугаар белеткеп, күрүнеге дужаар ажылды республиканың аңмыыр-тывыш эргелели, аңчылардың болгаш балыкчыларның эки тура нинтилели болгаш каттышкан хереглел черинии баштаар черн боттандырып турар. Чыл бүрүде бо организацияларга кыымчак алдына планын арбыдаар онаап тураарын билир бис. Ынчангаш чамдык кижилер бо белеткел черлерни бойдуустуң байлаа чүгле шиигээдип ап турар дээр болза база шын эвес.

Бо черлерниң түскай эртеминг специалистнери-даа, штаттыг аңчылары-даа бойдуусту, ооң байлаа болур черлик амытаннарны, ыяс-чараш тайга сынныярыстыг арттырып бээр дээн сеткилдиг кижилер-дир.

Чижек кылдыр 1987 чылдың «Шынга солунга үнген техниктиг эртемнинг кандидады Д. Бузур-оолдуң бижээн чүүлү улуг үнелиг деп бистер, аңчылар ажыл-агый черлериниң специалистери, сонап турар бис. Ол чүүлде үгланныг, дээштиг хемчеглерни сүмелеп чугаалаавы эки. Д. Бузур-оолдуң бижээн чүүлүнге районнардан элээн авторлар база-ла эки чүүлдерни бижээнин өөренип көргеп бис.

Ынчаарга мен бодап турарымга, ол-ла чүүлдерде тургулүү каталтаттынып турар чамдык чүүлдерни макта тодарадыксап тур мен.

Автоолараның бижип турарын өзүгаар алырга, аңныыр-тывыш черинии охотоведтери, егерьлери ыраажылыдыр аравалыг боолаарлыг, лайка үнсөалыг шттарын эдертип алгаш, аң-мекчин кыпыл-ыдыын турар дээр байдалдыг. Тывада 14 район бар, 14 камгалалдыг черлер барыла болгай. Ында бир-бир охотовед, егерь, чамдык (девискээрин улуг) черлерде ажыл-ийин. Районнарда чурттакчыларның саны 30—50 муң кижи болгай, Ынча хөй кижи чаңгыс-даа охотовед, егерь аң оорлап адыш чиптурда, көрүп, тудуп албаанын кижи кайгаар. Ынчаарга республикада хүү кижилер холуунда (охотоведтер, егерьлерден аңгы) бөш-алды муң ажыг аравалыг боолар бардыр. Олар аң-мекчин атпас-боолавас болза, ындыг чаа-чаа бооларны чүге эдилеп турарый? Хамык аң-мекчин бөш саны 7-8 катап эвээжеп турар чыдагаан мында эвес бе? «Чүү кылып турар улуузүүл» деп айтырыгны салыр мурнунда, ооң байдалдарны үтпаза эки боор деп бодавыс бис.

Мындыг чүвени тодаретса база артык эвес боор. Охотоведтериң, егерьлериниң ажылдап ап турар шалыңы 96—130 рубль болгай. Ындыг бичии шалыңга ким ажылдаарый? Мен бодаварымга, чүгле ак сеткилдиг, бойдуска кончуг ынак кижилер ажылдаар, ажылдап-даа турар. Кандыг-даа коллективте ажыл-ажыл мөзу-шынарлыг улустар ажылдап турары биледингир. Ынчангаш аңныыр ажыл-агый черинге ийи-чаңгыс чиизээ, үүлү өнүү бодаар кижилер бар апарганын чажыргон хевээ чок. Ындыг кижилерниң дугайында эртекен чылдыг солун парлаалгазында бижип турганнга болгай бис. Ол кижилерге шыңгыы хемчеглерни онаараның база чыптыкан.

Республиканың Аңныыр-тывыш эргелел черинии ажылдакчылары, бүгү совет чон-ла бир дөмей, эде тургустунмүүшүнүүну ажылынга дүрттеедиири-биле мүрнакчы бодаарлыг кижилерниң бодал-сүмелээн өөренип алгаш алыы-биле, бойдус байлаан чөптүг, шын ажыглаарынче угланган хемчеглерни чорудуп турар.

1987 чылдан эгелеп республика девискээринге бойдус байлаан камгалал, хайтаараар ажылды күштеңдирери-биле ийи шалыңны отрядтарны тургускан. Бирги отряд теп районнарны харыыр-лаар, ийиги отряд барын районнарны харыылап турар.

Аңныыр сезон үезинде аң адаар лимит-төпшээреди таныш-көруш улустарга эргелел шугуму-биле үлевейн, чүгле аңныыр-тывыш ажылажылыы тарадыры керектиг. Эки тураның аңчылларына лимиттн оларның ылгап чери бээр болгаш олар аңнашкынны чүгле боттарының кинр бижиттинген черлерине чорудар. Лицензиялыы ийи-чаңгыс кижиге бербес, чүгле аңчылаарың бригадазынга бээрн көрдүнген. 1988 чылдан эгелээш аңныыр девискээрлерни хамгаараарынга болгаш черлик аң-мекчин баш-санын тодарадыр ажылга үжар чүүдүү калбаа-биле хереглээринге 50 муң акша чарыгдал көрдүнген.

Ынчаарга 1988 чылдың январь айда бүгү охотоведтерниң, егерьлериниң, курсаанныг ажыл-агый ажылдакчыларының аттестация-шылгалдазын эрттирген бис. Ооң түңнелинде, ажылынга харыысалга чок кижилер ажылдан хостаттырган, чамдык кижилерге ол ажылын бедик дөмейлге эде тургузарыг-биле 6 ай ажусаа берилдээн. Ындыг кижилер июль айда ажылынга хамаарылгазының дугайында шылгалданы катап эртер.

Бо чылдың апрель-май айдан эгелеп республиканың Аңныыр-тывыш эргелелиниң шугумунга улуг ескердинишкин болуур көрдүнген. Кандыг-даа ескерлинишкин болза, бойдус болгаш оон байлаан камгалал, чөптүг, шын ажыглаарының дугайында айтырыг хүн бүрүнүң ескерлибес айтырыы болуп артар.

Ынчангаш бойдуска ынак кижи бүрүзү кааа-даа, кандыг-даа эрге-дужаалга, мергежинлиг ажылдап тургаш, ооң байлаан амгы болгаш келир сеглалдарга камгалал артырарының дугайында улуг моралыдыг даалганы үтпас ужуурлуг.

Альберт САНЧАТ.
Тываның Аңныыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң улуг охотоведи.

Хоорайның социал айтырыглары

ЧООККА ЧОВАНЧЫГ...

Чадаана—республиканың адыы районнарының оруунуң бедидири. Ооң социал хөгжүлдезинии кайы хире болуп турары кижилерни сонуургадыыл турар.

Райкүүскомнуң шугуму-биле 12 аал иштн чурттаар 6 бажыңны тудары планда көрдүнген. Ооң үжүн тудуп турар, ам бо хүннерде ажыглалга кирер. Оң ишкаш үлеттир комбинады үш бажыңны, «Каа-Хем» хөнүр-дөш разрезинниң Чадаанада участоогу 6, чурттаргалга-коммуналга ажыл-агый бүдүрүлге эргелели 1, ыяш ажыл-агый черн 1, РАУКтуң шугуму-биле 5 район база элээн каш бажыңнарны тудар болгаш ажылдаага киирер.

Ооң-биле чергелештир кижи амнелгезинии халдавыырыг аарыгларга үдүр салбырының, харыызаа белдирининң бажыңын тудары, КПТУ-нуң ийиги корпузунуң тудузунга 1 миллион 200 муң рубльдан шиигээдип алыры, райкүүскомнуң культура кндзининң үш автомашина кирер гаражнн, «Тыва хамааты тудуг» трестиң Чадаанада септелгө-тудуг болгаш оруктудуг участоктарының шугуму-биле асфальтбетон заводтарын, бензин кудар черни тудуп, ажылдага киирери көрдүнген.

140 олуттуг ясли-садикти тудар. Ону тудар организацияга ам бо хүннерде билдинмес болуп турар.

Бажың алырының иити оочурунда чүс ажыг кижи бар. Ооң аңгыда бажың-биле дүрген хандырар үжүрдүг түскай эртемнилгер, хөй урутларлыг ег-бүдүлер, эмчи шынзылгазы-биле оочур чок алыр аарыг кижилер. Ада-чурттуң дайынының болгаш куш-ажылдың хоочуннары база инвалидтер 60 ажыг кижи түскай оочурда.

Бо чыылы 70 ажыг бажыңның капитал септелгезин база элээн каш бажыңнарның агар септелгезин кылырын көрдүнген. Оларны кылырынга 120 муң рубльди шиигээдип алыр. Ам бо хүннерде ниитизи-биле 68 муң рубль шиигээттинген.

Моон алгаш көөрге, чурттагга бажыңнарының айтырыы хире-черегзи-биле шиитпирлеттинин турза-даа, байдал дүвүрээшинниг болуп артышаан.

Чонның хүүзүнүң чурттагга тудугларын тудар талазы-биле көрүнеден үзүк кылыр-лар. Ооң-биле 1961-1976 чылдарда хоорайывыска улуг-улуг бүдүрүлгелер чылдың-на немежип тутгунгулаан. Чүгле хоорайның төп садында эвес, Ленин, Маалчын, Тикелге, Крестьянская кудумчуларында тарып каан, ыяштар аразы шаарарып, шуурадаы агып чыдаар суг-даа чок, арыкчылаштар, бүгүлер үннары дугларлан. Хоорайны долгандыр бок-жуурум керакка чарыжыктыг. Чадаана хемче көрүк орукта райкүүскомнуң культура кндзининң эрги автобусгарыының сеткери, бокгар ооваланы берген чыдар. Соңгу талазында бензин кудар черден Хайыракан суурга чедир, аэропорт ындында Кызылдан Чадаанаже кирер орук кыдында бок эрткен, душкен чонга чаржыныыг апарган — деп, ол чугаалады.

Бо бүгүнү бистер хоорайның иштинде, даштын долгандыр карак-биле бүзүрел көрдүвүс. Шынап-ла, хоочун чурттакчының чугаазы-ла шын.

Ол дугайында хоорайның чурттакчылары шупту бижир болгаш көрүп-даа турарлар. Бок-жуурум кайын кээп турарыл? Ол дээрге-ле чурттакчыларның бөттарының бокгары-дыр. Ол дээрге хоорай Советтиниң күүскомнуң удурткучуларының бүрүзүзү дээп, улус ынча дээр.

Кудумчуларда каш чыдар бүрүгдаар тарып олурткан, ооң түгем мыштардан өске, чаа немей тараан мыштар казулбейн турар. Иштарны чыл санында тарып олуругга турза-даа, оларны ажаавайн, сүттарбай келген.

Бо ажылче хөй-ниити организацияларын, район болгаш хоорай Советтериниң депутаттарының дамчыштыг чурттакчы чонну хаара туттайн турган болгаш кудумчулар айыы-биле хоорайда албан черлерни, организацияларны, бүдүрүлгелерни бымыглап тургуспаан, ёскө-даа ергаларны ажылгаавайн турар.

Хоорайның чагаагжыдылгазы болгаш санитардыг байдалы дээргө-ле ооң көрүнчүүдүр. Бо талазы-биле чүгле хоорай Советтиниң күүскому, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң район Советтиниң күүскөки комитединиң чөтпес ажылы дээрзин айтыр апаар.

Хоорайның үш школаларын 1100 олуттуг, а херек кырыында 2620 ажыг өөренекчи өөренип турар. Олар ним эзлчелиг. № 2 школада байдал берге. Класстар чедишпеинден чамдык ужедеде үш эзлчелиг өөренип турган таварылгалар турган. Оон-биле чергелештир келир өөредилге чылында 6 харлыгларны өөредир класстар чедишпес. Амгы үеде оларны өөредир бе, өөретпес бе деп айтырыг тургустунуп турар.

База бир берге айтырыг — ясли-садик. Дөрт ясли-садикте 500 ажыг бичии чаштар бар. Оонуурда 700 ажыг кижи. Ясли-садиктер эргинии-рээн. Оларның санитарлыг байдалы амгы иеңелдезинге дүүшпес. Ам 140 олуттуг ясли-садикти түдар деп турар. Ооң таваан каш чыл бүргүнгаар салгаш, оң олчаам ара каалкан.

№ 2 школада башкылар чедишпес. Башкы кадрлардан 47 кижи бажыңы чок.

Хоорайда база бир берге айтырыглаарның бирээзи— чунар-бажың. Мында чунар-бажың, хөн түүр чер, чурттагга-коммуналга ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң конторазы (начальнигн Ч. Б.-М. Куулар) шупту чаштыс бажында. Од бажыңны даштын-дан көрген кижи кайы шагда оңгаттынган чер-дир деп бодаар.

Бо түдүг район төвүн ыяш чыылдарда электри чырыыбиле хандырып келген, ам кымныы-даа кичээнгейиндеи үнген электри станциязының бажыңы. Хайыраан түдүгүнү ажыглаа чок турарында кым хомудаавас боор. Эде кылгаш, чаңгыс, спорт залы кылыр болза, ам-даа эвээш эвес ажык-дузазын чедирери чугаажок.

Шүүлдең, олуттай, үстүнден айтышкыннар маңнар чорук-тар хоорай Советтиниң күүскомунуң, септелге түүл участогунуң, чурттагга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелелиниң, түдүг организацияларының удурткучуларының таазында ам-даа бар дээрзин үстүнде фактылар долузубиле бадыткан турар.

Николай ДАЖИНМАЯ.
(«Шынның» корр).
Сергэ ОМЗААР.
(Тыва телевидениениң корр).

ЗАПОВЕДНИККЕ САНААШКЫН

Тожу районда күдүмнең «Азасс заповедниктиң девискээринде диригг амытаннарның кышкы санаашкынын эртем ажылдакчылары лесниктер-биле кады ийи чыл иштинде чорудуп келген. Дүюглуг дириг амытаннарның хөй чыылган черинге санаашкынны башгай-ла ужар чүүдүүн дузазыбиле чоруткан. Ону баш удурла тодарадып каан маршрут ёзугаар чорудар. Кышкы тайганың дыка хөй эллериниң хар кырынга арттырып каан изин барымдаалап тургаш, кандыг дириг амытаннар барын дурзулгалыг иевчи кижи тып алыры белен.

Шак ындыг истерии барымдаалап, дүюглуг дириг амытаннарның —кишиниң, диңдиңниң, кузенниң, норканың, арбатан анчаргыл санын, оруккга таварышкан күштарның база оларның үнүн танып ап чораш, күштарның санын санап, билип ап болур. 100 километр шиилүп чорутkан маршрутка Азас болгаш Баш-Хем үнүнде хемнериң алдыы талазында турар черлерни шупту-зун алган. Санаашкын кылыр кижи күш-дамыр талазы-биле эки белеткелдиг, истерии ылгап билмер үжүрлүг. Баштай орук иззэр кижилерге бергези-ле кончуг болур. Ооң кадында рюкзактар база түктел алып алаар.

Бирги бөлүкке лесниктер Александр Пастухов биле Геннадий Артемов чораан. Оларның хүлээлгези—бүгү истерии балаары база янзы-бүрү дириг амытаннарның чаа арттырып каан изогнин истерии учётка алыры. Бирги бөлүк чоруткан соонда бир хонганда, ийиги бөлүк үнүптер. Ол бөлүк бир хонган истерии учётка алыр. Ол истерии барымдаалап заповедниктиң девискээринде турар кайы-бир дириг амытаннарның санын тодарадыр. Маршрут Оюүнең эстээзинден эгелээш, Азас хөлдүг эриин дургаар чорул каар. Бо аразында элик-хулбустуң чаа бас-кан изи бо-ла таварышкылаар. Хөлүң, дыт холумактыг арга-да, пеш чаа үнүп орар черлерде элик-хулбус кыштаарынга таарымчалыг байдалдар тургусчуглаар. Мында харның кыпкыны база ыңдыг-ла кончуг эвес, 20-25 сантиметр.

4 километр хемчээлдиг черге 9 чүзүн күштарга таварышкан бис. Ол күштарның оң хевүү таан хевирииг кара баштыг күштар болган. Шивижиң шыпшык баажындан кээргенниң чыдиг болгаш таалынчыг үнү дыңналып кээп туруу. Бо чылын тайганың дириг амытаннарының чем тып чиириңге таарымчалыг байдал бар болган. Пештер баштарында тоорук чочагайлары база хөй. Кээргеннер, кяк хөкпештер, киштер, диннер ооң үрезинии чылып чыл турар.

Тожуның тайгаларында ак чалгынныг кээргеннер хөй. Пеш тооруу хөй болганындан, олар мында хөй чыылган. Ынаң ындыг пеш тооруу дужүткүр чылда ак чалгынныг кээргенниер февраль айда-ла үезин тудуп эгелээр. Чылыг үелээну тудуп алган соонда, март айда ооллаптар.

Ооң соонда хаак оруу Азас хемниң оң талакы эриин дургаар чоруптар. Ол чоруп олургаш, черлик алды хаван изинге таварыштывыс. Шиви болгаш пеш адаанныг зерын ол хаваннар касканнап каапкан болган. Харын улуг, соок кыштыы ажары оларга берге-ле болган хевирлиг. Черде кээп душкулээн тоорук чочагайларын хөй-даа болза, хар кылын болганындан хаваннар ол черин кагташ, Азас хемниң эриинде харын чуга черлерже көже бергилээн.

Аныяк хадыңнар үнген арга иштинге бору олуруп каан элик свөгүнге таварыштывыс. Ол эликтиң бажының свөгүн ап алдывыс. Азас хемге чедип келгеш, ийи норка изинге база таварышкан бис. Америка-дан экжелген норканы 1955 чылда Каа-Хем районнуң девискээринге салган. Ол аңнарын чайгаар бөттарыл-да ыңай-бээр көжүп чоруп турарындан Тожуга чедип келген болгаш амгы үеде таварымчалыг суг хөөлбектеринде турумчуй бергизээн.

15 километрни 5 шак дургузында эрткеш, бир дугаар кыштың турлагга келдивис. Чаа кылган кыштың турлаавыстыы чыыды одаа алгаш, баштайгы хүнде чоруткан санаашкынывысты зоолог Геннадий Коротаев-биле түңнеп кордувус. Ол иззэрге баштайгы маршрутту иззэнивис оң болуур. Келир чылын санаашкын чорударывыс биле ийи дугаар маршруттуң шинчилеп эгелээр бис. Ол маршрут Азас хемниң орта үезинден Соруг, Баш-Хем таварты эртер.

Дагже бедип үнүп олуурарыска-ла тооргу изинге бо-ла таварыкыр турдувус. Тооргунуң түрлагжыыр черн эң кадыр, чалым хөөлар. Ооң халымының хемчээли дыка узун. Кара суг үнү-биле чораап, Баш-Хемниң үнүнге кирип келдивис. Анда үш хонуч санаашкын кылдывыс. Александр Пастуховтуң хөртүкке чоруур «Бураннелиңиң олуруткаш, машинавыска чедип келген бис.

Заповедник тургустунга-ла ийи чыл болган-да болза, сыын-мыйгак, элик-хулбус өскенин санаашкынарның түңнели көргүскен. Киш саны база өзуп турар. 4-5 чыл эрткен соонда, ол оон-да хевуддээр. Ынчан киштерни ыңай-бээр көжүүрүп, заповедниктиң девискээринде турар аймыыштывыш чорудар черлерге оларны хөйнү салып болуур арга тургустунуп келир.

А. ВАСИЛЬЧЕНКО.
Биология эртемнериниң кандидады.

ЧУРУКТАРДА: түрең баштыг хөкпешчигеш; киш.
Авторнуң фотолары.

СЕТКИЛДИ ӨӨРТҮР

Ногаан ак карак шоонга болгаш нерен системазынга эки салдарлыг. Ол ак кижинии чүгле оожургатпес, балконга тарааш чечектер сеткилди өөртүр. Сибиреъжилер бажыңнарынга шаг-шегдан бээр геранының, шай розазын тарып өстүрүп чорваннар.

Үнүштер чырыкка күүгү кистолазын бодунче кижи тыныш, дүне дедир үндүр тыныш турар. Оң аймыылдыг эвес. Дүн дургузунда алды чүс әрээл чечектериниң үнүдгени кислота ооң бир кижиден үнгенинге дең. Ол хөй эвес.

Үнүштериң жадыкшылга үжүр-дузазы ажок удур. Бүрүлер шалыңны бүстелдыр-бышаан, агаарны шын болдурун турар. Өөрээлдиң ишти элээн чыыыт турда, кижиниң дүмчүүнүң чымчак кырлыжы күргай бээр болгаш бактериялардың өзөриниге төөрымчалыг апаар.

Ногаан үнүш хөйде, доозун база эвээш болуур. Бүрүлер— дириг доозун сорудуруучулары-дыр. Ынчангаш-даа чечектерни чаъс азы кран сүзүнүп адаанга түп турбаска, бүрүлер доозун чыырындан ишкаш, хир тудуп чигген, көрүш чок үнүш алаар.

Ландыштарның, левкойларның, нацисстериин, фиалкаларның болгаш чодурга бүдүнүң улуг боондаан хондаур өөрээлге тургузуптарга, баш аарын, кустурун болуур. Боонгдак хөй эвес, бичеежек болуур болза, чыгталыр эфир үзүн шоолуг үндүрбес боор.

Гигиена болгаш эстетика талазы-биле алыр болза, балконга кыска үнүүг, ханаларга — хөлегеге шыдамык чечектерни тарыыр болза эки. Өөрээлдиң хамезынга фикусту, инжирни, лаврны тарып болуур.

Бажыңга тараан чечектер чамдыкта кижиниң кадызынга багай салдар чедирип турар. Примуладан эът-кеш кижиндип болуур. Кактустарның бүрүлери кешке база бир аңгы салдарлыг. Ынчангаш ону ажаарда хол-хан кедери күзенниг.

Чамдык чүүлдерни сагыыр болза, чечектериниң хоразы чок, олар чүгле өөрүшкүнү кижиге шаңнаар.

В. КАРАМЫШЕВ.

ТАРЫП ОЛУРТКАН

Чербинде дузалаа школазының башкылар коллективи өөренекчилерни кижизидикчи болгаш өөренекчилери ында лесничествоның ажылынга улуг дузаны чедирип турар. Ыяжын тудугга болгаш одаварныга хереглээри-биле кезил кааткан черлерге ыяш тарып олурткырынга өөренекчилер моос мурнунде-даа чыылдарда идепкейлиг киржип келген.

Бо чаъын ыяш тарып олурткан ажылды лесничествоның мастери аныяк специалист Сергей Никитин эки организастап эрттирген. Чербидеге дузалаа школазының өөренекчилериин өөредилгезинден чарыктырбаан, эзлчеглиг ажылдаар кылдыр организастаан.

Школаның 7-8 класстарының өөренекчилери кижизидикчи башкылар Болат Сагды, Сергей Баазай оларның удурткылгазы-биле ыяш тарып олурткырынга хызыынак ажылдаан. Башкылар Байыр-оол Оруспай, Юрий Оюүнүң ийиги эзлчегде ажылдап турган өөренекчилерге дыка хөй ыяшты тарып олурткан.

Мастер Сергей Никитинии, ерге даамалдарны Павел Иввест. ювтуң, Александр Казанцевтың удурткылгазы-биле өөренекчилер он дөрт хонуч иштинде 250 гектар черге ыяшты кыска хүүсвада тарып олурткан.

Роман ОЧУР-ООЛ.

ХОРАННАП ТУРАР

Бойдус камгалалының айтырыгына хөй-нити идепкейлиг киржип турар апарган. Оларның санал-онаалыга даянып тургаш, партия, чазак докталдарны чоокку үеде хүлээп алган. Долгандыр турар атмосфераны хирлендирбес дээш демисел улам калбарып турар.

Хемнер, көлдерниң суун ерыг арттыларды база хөйнүү кирмжлезин негеп турар. Чүгле хүнүн бодавр удурткучуларның харыысалга чок чорудугазының түңнелинде, бистиң республикада чамдык кузенниг эвес байдалдар тургустунуп турар.

Балык курлавырларын камгалаарын күштелдирер болгаш балык ажыл-агыйын ССРЭ-ниң суг хөөлбектеринге өстүрүп тарыштырар талазы-биле Дүрүмнүң 5-ки чүүлүнде Красноярск крайның болгаш Тыва АССР-нниң суг хөөлбектеринче, хеммержө бүдүрүлгелерниң болгаш коммунал ажыл-агыйлы черлериниң аштап-ары-ларттыгмаан сугларын, ыяш картын, хирээндини, чокгуну октаавазын айтып турар. Ол балыктарга азжок хоралыг. Ол хиреде ындыг четпестер бо-ла таварыжып турар.

Балык камгалал инспекциязы хөй-нити-биле кады рейдилерни чоруткулаан. Улуг Хемче кирип чыдар Тоңмас-Сугже алгы заводунуң, хүү чурттагга бажыңнарының хирлиг суу кирип турганын илеретken. Өске-даа бүдүрүлгелер, совхозтар бойдус камгалалының дүрүмнерин билбезинден, азы биле тура, хажыдыышкынларны кылып турарлар.

Март айда Баян-Кол чоогунда эрикке хыналаданы чоруткан. Хем кыдының санитарлыг зоназында «Х Улуг хүрээл» совхоз чүнар-бажыңның туткан, Кыжын булуктаан, савазныг, хирлиг суг эрээш, хемче кирип чыдар. Директор Ч. У. Монгуш, ооң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы О. Д. Тапча бо бүгүнү хереккке албайн турар.

Каа-Хем суурда чүнар-бажыңның суу Серебрянка деп адаан адырынче кирип турар. Чурттагга-коммунал ажыл-агый эргелелинниң начальныгы И. В. Денисов ону барып көөрүнден безин шүүтсүнген. Бо хемчигешче «Каа-Хем» хомудаш разрезинниң профилактрийниниң аштаттынмаан суу базаа кирип ааар. Профилактрийниң кол эмчизи Б. Ш. Бурунчал канализациянын үрелиин дыңнадып, дувуреэзин коңгээзын кагар ужуруг түрган. Эмчи кижи хирлиг суг хөөлбекче кирерге, балык-байлаңныг, үнүттерниг, чурттакчыларның амы-тынынга хоралыг дээрзин канчап тоомчага албайн турарын?

Кызыл хоорайның Набережная, Семирацкий, Подрошинская, Клюевая кудумчуларының чурттакчылары бүгүэрик кыдыынче тап, сугнуң арыг чоруугга хора чедирип турарлар. Чурттакчы бүргүү бо талазы-биле идепкейлиг демисежирн чугула.

Леонид ЧЕРВЯКОВ.
Балык камгалал инспекциязының участок инспектору.

БӨРҮЛЕРНИ УЗУТКААН

Монгуш Бадыкаевич Тас милиция органнарына ужен чыл ажылдаан. Хоочун коммунист пенсияже үнзе-даа, ам Өвүр районнуң аннылыр инспектору болуур ажылдап турар. Бо ажылга он чыл чедип турар.

Ажылының аайы-биле Хорумнуг-Ой тайгазынга чорааш, үнгүлүрдерден он ажыг бөрүзектерни өлүргүлеп алган. Бөрүлерни ол шүүтүзүн узуткаан. Оларның ниити саны арбын болган: чээрби бир улуг бөрү, бежон сес бөрзек.

Бойдус камгалалыыга тегелтиг улуг кижилер чоруур инспектор уран чүүл көрүлдезинге идепкейлиг киржип турар.

М. ДОНГАК.

АЖЫ-ТӨЛУ ТӨЛЕПТИГ

Дажы-Серен Айлыгович Кол Тожуның сураглыг ак-чыларының бирээзинге санаадып чораан. Ол сес үрүтку кижизидил дорүктурган. Оларның чедизи ам ажылдап, чурттап чоруурлар.

Улуг оглу К. Дажчык 40 чыл ажыг тудугжулап ажылдаваш, пенсияже үнген. Уруу Чашпаяк 37 чыл саанчылап ажылдаваш, пенсияжаа-даа, өштөктүлеп ажылдап турар. Татьяна Кол 20 ажыг чыл иштинде бызаа ажаакчылаашт, амгы үеде магазинниң одекчызы боон ажылдап турар.

Мария ШУВУУ.
Ий сүүр, Тожу район.

Даарта—В. В. Куйбышевтиң төрүттүнгенининден бээр 100 чылы

«ТЭРЭЛЖКЕ» АЯН ТУТКАН

ТЭРЭЛЖ. Улустар аразының мындыг аттыг аян-чоруукчулер бааземы Улан-Батордан ырак эвээс, бойдус-чурумалдыг черде чаптыгган. Моол Арат Республиказе бо чылгы туризм сезонну ажытканнарның санында бистиң тыва белүүзүс база кирген.

Турбаазага дыштанып турган үевисте бистиң-биле японнар, австрийлер, финнер, немецтер дээш янзы-бүрү нацияның төлээлери турду. Оларның-биле болгулаан спортчу ужуражышкыннарга идепкейлиг киришкен бис. Оон-даа бедик харыысалга биске аттанып чоруурувустуң мырыңай будуузүнде, сөөлгү кежээ онаашкан: турбаазаның ажылдекчиларыбиле совет аян-чоруукчуларның байырлыг кежээзинге концерт көргүзер болган бис.

Белеткелди баш удур эгелединис. Улуг ак өг—белеткеннир «клуувуус» ол. А чогум уран талантывысты баравалгадыр чернивис —даштыкы аалчыларның ийи каът бажыңның улуг залы.

Айыттынган шакта чыглып келдивис. Девиденчии сүргей, девкчызы В. В. Куйбышев аазылуг эртемден-чаартыкчы болбушаан, теорияны практикаbiле холбап билир чораан. Ол социализмниң политиктиг экономиязынга, социалистиг планнаашкын эртеминиг улуг үлүүн киирген. Чүрттүп социал-экономиктиг хөгжүдезинни дүргедедиринде, инитиателдиң эргелеп башкарылга механизмин эде тургузуп турар амгы үезинде Куйбышевтиң марксизм-ленинизмге шынчызын, ажыл-ишти политиктиг көрүп билир чораанын, чонуң тенчү чок күжүнге оон бүзүреп билирин бедик-биле үнелеп турар бис. В. В. Куйбышевтиң амыдыралы болгаш ажыл-чорудулгазы совет кижилерге хей-аът кирмишти үлегер болур.

ЧУРУКТА: В. В. Куйбышев.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Найыралда кызыгаар чок

Оларны ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң харыысалгалыг секретары А. Суровцев биле МАР-ның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черниң даргезы Д. Цэдэв удуртуп келди. Ынчангаш концерт үндүрер харыысалга каш катап улгатkан.

Баштай хөйүүк ырым бадырары-биле чыскаалдыр турупувус. Шупувус 23 кижи бис. Чаңгызывыс-даа чыдып калбаан. Чаа-ла 20 харны ажа базып чоруур Алла Саңы-Мавадыр, Люба Доңмит олар-биле чергелештир 70 деп сан-чуулуг эргелеңгеннер болгаш «Тэрээн Тываның» ырлаштывыс. Ыры-биле чергелештир сыгыт, хөөмей база ындыннаалып-сырынналып турган. Бо төй көрүкчулерниң үүлгедиң каре чаңгыс кижи—дежурный, Баян-Өлгий аймактың Цэнгэл суму чурттуг Насан-хорлоо тыва дылды ырыг билир, ынчангаш сөөлгү одуругну орус дылга база катаптедивыс.

Дараазында шүлүк ырыны солаан. Сүт-Хөл районнуң Ийме кодээ Советиниң күүскомунуң секретары Мария Сат Зоя Донгактың «Аваам ырыы» деп шүлүүн номчуду. Моол Арат Республиканың Дэвс (Дус) сумузу биле Тываның Дус-Даанын аразы ырак эвээс, кожа. Тус чер чурттуг мурнакчы хөйүү Вера Тумат «Дус-Даанын» үзүн, хоюг бадырган:

Аваам, ачам турлаа болган
Ажай бүүрүл Дус-Даамакның
Кожагарлыг сиртим кырлап,
Хоюм дозуп чоруур кыс / и...

Наталья Ооржак биле Оля Кек-оол—«Тыва даг дүгү» база «Тыва кобальт» комбинаттарда бедик мергежилдиг аныяк ажылчыннар. А Светлана Дарый — «Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы. Макар Салчак—«Саян» совхозтуң эки ажылдыг хөйүзүү. Олар «Дээш-дээжинге» ырлажып турда, Люба Доңмит тыва таңцыны көрүкчүлерге эзэлгир, көрүштүг кылдыр оймаа көргүстү.

Бөлүктүң удуртукчузу, СЭКП Тыва обкомунуң ажылдакчызы Санаа Баян бир чогумчалыг белекти моол көрүкчүге сөңнеди: моол улустуң «Даштыгы-Тейге болчаг» деп ырызын боду бээлээвышаан, моолдап күүссеп бээрге, өскүктер аваа ушнажып, ырыны шупту кады ырлаштылар. Черле ынчаш, концерттиң чорудулгазынга Санаа Шонданович төлептиг үлүүн киирген. Бистиң бүгү күүсеткен ырларывысты оң эдерлеваржекка дегерезин боду үдээн. Моол дылга хостуг чугаалап билир болгаш, кандыг-бир тыва, орус ырны күүседиривистиң бетинде, ол чогум чүүл дугайында ырыл, ол чүү илередип турарыл дээрзинниң кыска тайылбырын моолдап кылып, чыыпган чонга таныштырып турду.

Тес-Хемде «О. Шынаа» совхозтуң бухгалтери Ирина Чаңмай, үстүнде ады үнген ыраажы малчын М. Салчак ийи үнге баштай «Ак-көк земниң кижилери» деп кинофильмден «Мергенниң ырызын», ийи дугаарында «Оюмааны» таалап чыг кылдыр бадырдылар. Кызыл хоорайда садыгжы Елизавета Салчак биле кобальтылыг Хову-Аксыдан О. Кек-оол тыва кожамыктарга чижип турду.

Концерттиң башкарыкчызы кижи болгаш база катап шуптувусту сценаже эвилелдедим:

Өскен-терээн чүртүм дег
деглем
Өске ындыг чүртту билбес
мен!

Ук ырны улуг, биче моол эштериниз бис-биле кады ырлаан. Шынап-ла, бистиң Совет чуртувус дег ындыг хостуг, шөлээн, улуг, деглем чүрт кайдал? Улустарның меңге быжыг найыралы оны улам быжыды кайнаан. Ылап-ла ындыг дээрзин Тэрээжке оруун иээзи Найыраа аттыг агитбригадавыс Моолдуң чиге мурнуу чүгүнде ужу-ыдыы иезулбес Гобига, МАР-ның бүрүн найысылалы Каре-Хорум баарынга, Хүжирт сумузунуң мал-чынарынга дээш эске-даа чергелерге концерт көргүзүглериниси бараалгадып чоруп турда, эскерген бис.

Седип МӨҢГАЛ.

Төрүттүнген хүнүнден бээр 90 чыл болганынга

ФЕДЕРИКО ГАРСИА ЛОРКА

«Кижилериң араазынга ынакшылдың харылзаазы тургустунуп, сагыш-сеткилдиң хуудагаазын ямырбези ноштүнзүн, ол дээрге уран сөстүң, чуруктуңуң биикринниң, симфонияның кестининиң чүткүлү-дүр»—деп, шылгарадыган испан шүлүкчү, драматург Федерико Гарсиа Лорка (1898—1936) чугаалап чораан.

Гарсиа Лорка—Испанияның сеткил-сагыжы, сарым-чолу, чүткүл-күзели, ырыг ханы, ажыы-чаяа, хөгжүмү болгаш келир үеге бүзүреднинге чаяттының төрүттүнген шүлүкчү. Ол хып дээш назынында фашист үнмээчилериниң хорундан өлген. Оон чогаалдары делегей литературазында көскү черни эзээп, шиилери театрларда үнүп турар. Лорканың «Ханныг куда» деп трагедиязын чогаалчы А. Даржай тыва дылче очулдурган болгаш ук шин хөгжүм-шин театрында тургустунган. Ону республиканың бүгү районнарының көрүкчүлери көргөн.

Шүлүкчүнүң юбилейинде дараазында ийи шүлүкчү номчуп таныжыңар.

ЧАА ҮНГЕН АЙ

Сырын-хат чок кылаң дээрде,
Сылдыс оттар чиваңнешкен.
Хемде салдаан төгөрик ай—
Хеме ышкаш чайганып чор.
А ону көрүүчүк деп,
Анай-хаактар соора биилген.

АЙНЫ КӨРҮП ТӨЛГЕЛЕПСЕ

Дүмбей дүнүүн ыржымында
Түме-сеп сылдыс-сүрүг
Арыг-кылаң чалгыларлыг
Ай деп хөлдең сүксүн
мяхп.
Алдын херел кокпа иээзр.
Адың ынчан адаар-дыр
мен.
Сактырымга бодум үнүм—
Шагда эртикен хоозун чүүл
дег,
Албадалдың анбычызы
Аяктыг чаңгы ышкаш болур.
Ыржым дүннүң шагы турда,
Ыдык адың адаарымга,
Адап көрбээн адым ышкаш
Адгы ыяан дыңналыр-дыр
Ол ат—сылдыс ындында
дег,
Од ат—мүнгеш, ноюм
чаъс дег.
Шаанда ышкаш сеңээ
дагын
Чаяктыгып аар ирги мер бе!
Чалгы чүрээм кеминг деп
бе!
Хөгжең-аяктыр туман
соонда,
Хөрээмге чүү артар ирги!
Хамын чүве эки боор бе!
Канчап билир. Ромашка
дег
Айның хереп — бүрүлерин
Адыра сап төлгелээ!

Владимир СЕРЕН-ООЛ
очулдурган.

Кино болгаш көрүкчү

«ЧЫГААШКЫН»

Чаа хөгжүп орар чурттарның экономиказын, культура-технологиязын хөгжүдеринге Совет Эвилелге ажы-дүкмалышкы детикимчени ак сеткил-биле көргүзүп турарын билир бис. Ол ындыг ижин-кара чок дузаламчыга дээжип, өөрүп четтиргенин делегейниң бодүүн кижилери илередип турарлар. Чүгле АКШ-тың Төп разведка эргелели ам-даа үргулчүлеп турар, оон чижээн бирле ораа көрүнеден көөр бис.

Бо үстүнде айыттынган фактыга холбаштыр чугула политиктиг детективтиг интернационалчы кинону «Мосфильм» биле Сирияның «Ганеа-фильм» киностудиялары бүдүрүп үндүрген, оон режиссёру — И. Гостев. Солун киноның ады — «Чыгаашкын».

Интернационалчы ураан-чечен кино-чурукта болуушкунарилер. Ындыг тоннарны малчынмарга халас болгаш 36 ай хуусаалыг кылдыр бээр. Чок, «огум бүдүн чылдың 12 айын албас, санавас, эң соок кышкы 4 айны алыр.

Чаа киреп хөйжуларынга, сарлыкчыларга, чылгычыларга фонд хептен ам үүнү кедирер силер, эргим. эштер «Мөген-Бүреннің» удуртукчулары?

Чагаалардан

ХАЙЫРААН АЛГЫ-КЕШ

Эргим Мергелдей, эким! Мооң мурнунда сеңээ чагаадаа бижип чорбаан мен. Мен бодум Каа-Хем районда «Енисей» совхозта тракторист кижи мен. 16 чыл стажтыг мен. Эде тургустунуушкун, дүргедээшкин үезинде эскитти-четпестерни көргеш, эдим-кежим соолаар апарды. Бир эвес мен эвес болза, ол четпестер-биле ным демисежирил деп бодап келгеш, бо аяшк чагааны Сеңээ идегеп, дуза эрээп, бижип олурарым бо, Мергелдей.

Мурнунда болза, меңээ хамаан эвес дээш, бо четпестти анаа оюп эрте бээр турдум. Ам шыдаар аргам чогуу. Херектиң ужуру мындыг чүве бо: совхоз төвүнден 500—600 метр ирге черде бүдүн чартык машина иштиалгы-кешти оңгерже төп каапты. Хараадачыын! Мен оон үнезим эки билир болгаш аңаа хомудаар, хараадаарым ол. Дүгү безин кыргыттынмаан алгылар-дыр ийин, иээп көр даан, Мергелдей. Бода мал кештери база бар. Оода шээр мал кежиниң дүгүн чүге кыргып аябас чүве дээр силер. Аңаа бажын ажыр байып, пөкпеннивис ол бе! Чок. Дук талазы-биле чүгле бистиң совхоз эвес, а район, ол хамаанчок, республикавыс безин пат боорда план күүседир ийик чоп? Шак ындыг үнелиг продукция артык деп чүве турбас, турбаан-даа.

Ону белеткел, садыг чери стандартка таарыштаас дээш хүлээп албаска үндүр эжилкени ол-дур дижип, бистиң совхозтуң чидиг «дыдыгларын» чугаалажыр-дыр. Ол тыш боор харын. Шынап-ла, белеткел черинең садыгның алыр алгы-кежи хевир-дүзүлүг, чижек-нормалыг болур-ла чүве ыйнаан ол. А ынчалдыр, оларны стандертка таарыштаас кылдыр ким кылып каамы ол, ынчаш? Адыг-бөөрү тудуп чээн болза, оон алгызы дыдык-орук болур-ла, харын. Ол кешти кижилер сойган-на болдурам. Медерелдиг кижилер аан.

Малды өлүруп чээнде, оон кежин чүге камнаваан? Стандартка таарыштаас дээрн, мен бодаарымга ону бир талазында, кайы хамаанчок үзе-чаза ора тыртып, кезип каапгарында, ийи талазында, ону херип, кургатпайн, аңаа-ла дырыштыр октаптарында. Ындыг алгы-кештиң дужаап турар кижилерден чүге ону норма-негелде ёзугаар дужаарын негеевезин? Кештиң сойгаш, канчаар аштап арыглаарын, кургадырын, херерин шүүп-ла чүрүп тургаш, айтып каан болур эвес чүве бе? Малчынмардан, специалистерден шак ынчалдыр негээр херек. Бир эвес ынчаар дужаавас болза, оон ертээн бүрүүлүг кижиниң мойнунга салыр-ла! Ол база совхозтуң — күрүтиниң ек-чүзү ышкажыл!

Бистиң «Енисей» совхозтуң директору Б. В. Түрбинов, кол зоотехник А. Диңмей, мал эмчизи А. Шищулин ол дугайын билир болгай. Чүге олар ам ыыттаашпазыл, негевезил? Совхозувус бот-оруулга-чарылгаже шилчээн, чаңгыс көпеек-даа ажылдап алыры, чарыры шупту ыыңгызы учёттуг, отчёттуг. А алгы-кештен кайы хире оруулганы киирип ап болуруп?

Хевкүй малда чининден өске кижи октаар чүве чок ышкажыгай. Чинии, дүүүнүң каразын, мыйызын безин ам чамдык черлерде октавас, ону болбаазырадып турар апарган деп дыңнаан мен. А бистер чоонган бис, эш-өөрүм!

Совхоз төвүнүң чанында чоогада ынча алгы-кешти көргеш, оода боларны бистерге, ажылчыннарга үлеп берген болза деп бодаардыр мен ийин. Хол-хевы-даа даарап алыр арга турган, чеңи-чоктар даараарга кайы хире эттиг, чараш, чылыг ийик.

Бисте ялгыны эттеп билир үлүс чок эвес, бар-дыр ийин, бар. Оларның-биле чүге сүмелештээнил? Олар бир тыым тыптар, сүмелээрлер ийик. Чоп, энир чаа «Шын» сөлүндан номчуурумга, «Сүкпак» совхозта алгыдан хеп даараар кооператив бар, олар ону боттары болбаазырадып, эттеп алыр үлүс дээр болчук! Оларга ынча хей алгыны оода чиик өртекке-даа болза сатса, совхозувуска орулга кирер турган. Азы чок болза, оларның дүүжүлгазындан көрүп, билип, өөренип алгаш, бистиң совхозка эвес-даа болза, районга ындыг цехтен чоп тургузуп болбазыл? Шупту ажыл-агыйлар кәттыжып демнешкеш аан.

Эргим Мергелдей! Бир эвес меңээ бүзүреевес хевирлиг болзуңарза, арбас-турбас аңдыкар чок эвес, халдып келгеш көрүп, хынай каапкыдар даан. Шүүт-ла каракка чаржыныыт-дыр ийин.

Бистиң удуртукчуларывыска кээп, алгы-кешти ажыглаарының ажык-дузазының дугайында бир шак эвес-даа болза, оода он-мээрби минута иштинде оларга сургаалдадап кылып берип көрө, бүзүнүт Мергелдей. Бо чүгле мээң дүүмда эвес, а совхозтуң төй санныг ажылчыннарының дилээ ийин.

Мекей-оол САЛЧАК.
«Енисей» совхозта механизатор.

I. ТОННАР КАНЧАП БАРГАНЫЛ?

1987 чылда «Тувинская правда» солунга Эрзин районнуң ажыл-агыйларынга, эң ылаңгыя «Чаа орук» совхозка малчынмарга дээш баргаш чылыг тоннарны кайы хамаанчок чарыгдап, үлеп тургының дугайында шүгүмүүлдиг материалды дыңнаваш, кижиниң куйгазы чыырлып, соолганаар норжук. Шөл ындыг чидиг болгаш тода бүрүүдевашкын соонда бистиң совхозтарның удуртукчуларының талазындан ындыг бак ёралыг чүүлдер болбас боор, олер ындыг чүүлдү думчуунга «кертип алганнар» боор деп бодаан мен.

Чо-ок! Ындыг эвес чорбадыве. «Дидим» кижилер кайын тенер. Хоозун сес сегленвези-биле дораан-на факт-барымдаалардан киирейн: ыраакызак «Мөген-Бүрен» совхозтуң складынга эртикен чылын хой кежиниден даараан 65 полдан тон — херектээштер база үзүн чылыг 4 тон бар турган. Оларны чүгле малчынмарга бээр деп чүүлдү директор Өшкү-Сеар Аракчаевна Ооржак тергиин эки билир. Оон ачызында Эрзинге үлегерлиг Бичө театрының фильм-шинзинниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Иван». Фильм-шинниң үланчызы. 23.20 — 23.30 — Бөгүм делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Орус чугаа. 8.50 — Мультфильм. 9.20 — Фильм-концерт. 9.50 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.30 — «Бистиң-биле кыл, бис ышкаш кыл, бистем дээре кыл». 11.30 — «Чаагай өзүмнерниң үезин». Телефильм. 12.00 — Уруглерга фильм. «Ак-көк харагалзакчы». 13.05— Медээлер. 13.15 — «Часкы келдириишкинге». Уран-чечен фильм. 14.45 — 15.30 —Техникс. Францияның ажык чемпионады. Түңнел. Франциядан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Док. фильмнер программазы. 18.40— «Кызыл телестудиязының почтазы». 19.10 — «Азиа төвү». Үндурүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның тезистеринниң утказы». «Силерге канчаар бараан боор турарыл?». 19.40— Медээлер. 19.50 — Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Улустуң аялгалары. 20.30 — Теннис. Франциядан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Телиннең мода хүннери». 22.40 — 23.15 — Музыкалыг демчыдылга. «Эртенги почта».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелинге бараан боор турарыл?». 19.40— Медээлер. 19.50 — Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Улустуң аялгалары. 20.30 — Теннис. Франциядан дамчыдылга. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Телиннең мода хүннери». 22.40 — 23.15 — Музыкалыг демчыдылга. «Эртенги почта».

II. ШАҢНАТКАН АКШАЗЫ КАЙЫЛ?

Силерге малчынмарның хомудалын дамчыдайн.

Ийе, «Мөген-Бүрен» совхозта сарлык биле чылгы бригадазы бар. Ында кадарчылар шалыпчылар, дидим болгаш эрес кижилер. Эртенги хаваны, каракты дүнүү-даа уткуур кижилер ол. Кузетчилер деп дун чоруктуг кижилерни — чылгычыларны ынча дээр болгай бис. Оо, Моңгун-Тайга — дошкун орам. Шуургынай бергенде, оршээл-даа чок. Ол хире черде сарлыкчыдарның, чылгычыларның ажылын чүүл-биле деңнээр чүвел, Мергелдей?

Ийе. Бригаданы Олег Намзынович Иргит удуртуп турар. Коллективте алдарлыг малчын — ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Вячеслав Иргит база бар. Черле оларның катыжын хоомай дээр боор! Бо чылын олер ниити каттыжкаш, 3000 ажыг малды кадарып, хайгаарал турэр. 1987 чылда 100 сарлыктан 96 бызаны алган. Будун ориггада аан! Чыл дургузунда ийи бызаа, чеди кулун өвгөн. А 1986 чылда эки ажылы дээш бо бригада республикадан 1000, райондан 300 рубль-биле шаңнаткан. Эрхейлер. Ындыг шаңнад-мактал алгаш, коллективтиң кежигүннери өөрээн. Ынчанмайн канчаар, эки-ге кижи өөрүүр, бойдустуң чеваганы ындыг.

Ынчалза-даа... бо малчынмарның өөрүшкүзү элек болган. Элек аан. Чүге? Совхозтуң директизазы, партком, профком оларның өөрүшкүзүн үлежип, хей чонну чыггаш, чарлап дыңнадып, бадырлыг байдалга ук шаңналдарны тыпсып бээр боор деп... ем тептыг-ла будун чартык чыл иштинде маңап келген, сураг-ла, сүрег, шимээн-не чок.

Чүү болганын ынчаш? Дирекция ук шаңнал акшадан 450 рубльди оскээр чарыгдапкан. Оон иштинде 300 рубль-биле делегация кежигүннеринге белек сатказ, оларга оргупкан. Артканы каш-тыр? Ийе, 850 рубльди директор О-С. Ооржак улус дамчыштыр (боду дидиннээн) бригадир Олег Иргитке дамчыдып берген. Ол хүн 1987 чылдың декабрь 26 турган чүве-дир. Олег Намзынович ол акшазын алгаш, бригадазының үлүзүнга чугаалаарга, олары тоор боор бе, кара шору: шаңнал акшавысты шуптузун алыр бис дээш, дедир тепкеш турупкан. Шын-дыр. Социал чөптүг чорук деп чүгаа бар. Кижи ажылдап алган акшазын четчези-биле-ле алгай.

Хевкүй бригадир чүү-даа айын тыппайн, арткан ол акшаны ам шыгжап чоруур, те касседа, те карманында? Мындыг байдалды Моңгун-Тайга РАУК-туң удуртукчулары база билир хирезинде ону кулак дашты-биле эрттирип турары база элдеп ийин бо, эргим Мергелдей.

Бир эвес артажок хереглей берген болза, чүвениң үжүрчөвүн чүгаалап, тайылбырлаш, бригаданың кежигүннеринден чөпшээреткен болза база бир чөптүг шиитпир үнер чадавас турган де. Күрүнелер аразында безин чөрүлдээлерни чугаалажып ап турда, боттары ону — дирекция биле бригада чугаалажып аптар турган, аңаа дипломатыя улуг-ла херек чок боор ийин оң.

Мындыг чөптүг эвес чорук кижилерниң холун салдындырар, хөңнүн карартыр болгай. Хүндулуг Мергелдей, оларга дузалажып көрүнер. Сөзүңөр чаңгыс, үнүнөр чиддиг, аъдымар чоруккур болгай.

Александр КААДЫР-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Редакторлуң орлакчызы К. К. САТ.

Кино

ИЮНЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аяло, текши» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00, Бичии залга: «Киносборник № 157» 9.30, «Вверх тормашкамы» 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Как дома, как дела!» 9.00, 12.20, «Киносборник № 5» 10.40, «Ночной экспресс» 14.00, «Сальвадор» 16.00, 18.30, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник № 9» 10.50, «Верую в любовь» 12.20, «Новые амазонки» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кувырок через голову» 10.00, «Маршал Рокоссовский» 11.40, 15.10, «Друге 13.30, 17.00, 18.40, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Киносборник» 12.00, «Артист» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Зелёный остров» 13.30, «Мауры» 15.00, 17.40 шактарда.

«АВТООРУК ТЕХНИКУМ»: «Холодное лето пятьдесят третьего...» 17.00, 19.00 шактарда.

Телевидение

ИЮНЬ 6-да

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Бүт бомбүүнүң допчудалы. 9.05—«Борис Годунов». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (10.20) —Медээлер. 11.40 — 12.00 — «Кайгамчык күн». 15.30— Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Кино допчулалы. «Объективте — Шеңцзя». 16.10— Төөгүүнүң арынары. В. В. Куйбышев. Төрүттүнген хүнүнден бээр 100 чыл болганынга. 16.45 —«Ежиниң портредэ». 17.35 — Мультфильм. 18.30 — «Чуруктуңуң мастерскаязында». Вячеслав Клыков. 18.45 —Бут бомбүүнүң допчулалы. 19.15 — Бүгү-эвилелдиг XIX партконференциязынга уткуштур. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис. 19.45 — «Иван». ССРЭ-ниң күрүнениң

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 7 вторник № 133 (13733)

1925 чылда үндезилеттинген.

Өртээ 3 көпеек.

МУРМАНСК. Июнь 6. (СЭТА). Часты дош бедевышкыны «доозулган соонда Сибирьниң улуг хемнеринде эжиндиришкини эгелээн. Сибирьниң сөөлгү делай оруунга бо чылдың эжиндиришкинин «Норильск» теплоход ажыткан. Ол Мурманск тоорейден Дудинкаже ээй чүктүг чорупкан.

Авиаразведканың тодаралдыг келгенинден алырга, Карск далайда доштуң байдалы чүгээр боол турар. «Норильск» теплоходтуң делайжылары Енисей хемниң аксынга чедир боттары чеде бээр, оон ыдай теплоходту педоколл үдээр апаар.

Сөөлгү делай оруунуң чоон телезында бейдал эвээн карын боол турар. Ол теледен хөөр суднолорны удээри-биле Мурманскиден чорутқан «Арктика» атомоход сөөлгү ква хонуктарда коммут кылын доштарга теверишкен болгаш делай оруун берге бейдалдыг үндуруп бар чылдар. Удавас «Сибирь», «Россия» атомоходтар суднолар үдеп үнүптер. Олерның дузазы-биле чүза сөөртken суднолар айлтқан черлеринге чедер.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

Кызылда «Чечек» ательениң мурнаачы даараныкчызы Галина Егоровна Лозмутова (чурукта) эр улусха даштыкы хептерин даваржып турар. Ол хептиң чеңнерин олуртурунуң бедик мергежилгин чедип алгаш, ам ол ажылды чеди чыл ажыр күүседип турар.

Бо ажылчынның бригадазы продукциязының кылырының болгаш сайгарарының даалгаларын ажыр боттандыргаш, чарыш-ка тиилекчи болган. Бригаданың ажылдакчылары политмассалыг ажылдарга база идепкейлиг киржип, партиянын болгаш чазактың үндүрген документаль-шиитпирлерин тамылжып, оны өөренирииче сагыш салып турарлар.

Бо хүннерде олар партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин таныжарынче киргеннер.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЕҢНЕШТИРИП КӨРЭЭЛИ

Чорук кижизи келген черинге тавырымчалыг турүпалырын бодаар болгай. Амыдуунуң дерээ бар апарган, ынчангаш Мөңгүн-Тайга райондан Кызыл хоорайга самолет-биле ужуп келдим. Чедер черим ам-даа ирек — Кемерово хоорай. Олче Кызылдан ийи хонгаш, үжер болдум. Ам канчаар, ажаа чедир хонуп-дүжер чер бодап, хоорайның авлчылар башкыларыга шуптузунга четтим. Кайызынга-даа чеде бээримге, «Хостуг орун чок» деп бижээн чарлал. Хонар чер хереглеп чораан кижи канчаар боор, орун хосталы бээр ирги бе деп демиргий-лерден айтырар үжүрге тавырыштым. «Кызыла», «Мөңгүлек» авлчылар башкыларының ажылдакчылары шүгүлдап, «Чок» деп карыылаар болдулар. Чок болза, чок-ла болгай. Кижизиг таптыг танылбырлаар деп түвенип чамдык ажылдакчыларның билбес боору чүве болгай, чүнү-даа айтырарга, кончуг таптыг карыылап бээр болдулаар.

Дедир аъттаныптар үем келген. Аңаа турган үемде авлчылар башкыларының чамдык ажылдакчылары-биле танышка берген болгаш дежурный администратор Е. М. Земцовадан оларның ажылын сонуургадым. Ында лекция назылыг башкы эртемниг кижилер хөлдады ажыдап турар болду. Маңаа келген авлчыларның шуптузун чурттаар өрээл-биле хандырарын олар ыңай бүрү ажылының чугула кезээ чыдыр көрүп туралар. Ындыг болурун ажыл-херек тулээндирип турар-дыр, тулээнген көрээнге харыысалгалыг болур деп чүве ол-дур, карын.

Кажан Кемероводан Кызылга ужуп чедип келгеш бнезгиле авлчылар башкыларын эргидим, ол аразында чүү ескерли бээр боор, бейдал эрги хе-өөрр.

Кызыл хоорайда авлчылар башкыларының ажылдакчыларының ажылынга хемаарыпгадыр. Сагыжым ажыл төнө берди. Ур-дээ болбаанда, кыйыра бердилер. Чурттаар өрээлимниң дугуурун берип туре, дежурный администратор мынче динди: «Оруңга турупкан боор сиңер, күзээр болзуңарза, бистс душ бар, чуна тыртып ап болур сиңер, изиг шей база бар».

Чурттап турганым ол авлчылар башкы үш дугаар классты болду, ынчалзажок оон ажылдакчыларының түлээнген маңаа турганым баштайгы шактарда-ла эскердим. Бо-ла бүгү чүүлдерни көргеш, «Кызылдың, «Мөңгүлектиң» ажылдакчыларының мынчаар болуурунга чүү шептыктал турарын деп-даа бодап турар мен ам. Чаа черге келген кижи чүвениң ужурун орта билбес боор чүве болгай, чүнү-даа айтырарга, кончуг таптыг карыылап бээр болдулаар.

Дедир аъттаныптар үем келген. Аңаа турган үемде авлчылар башкыларының чамдык ажылдакчылары-биле танышка берген болгаш дежурный администратор Е. М. Земцовадан оларның ажылын сонуургадым. Ында лекция назылыг башкы эртемниг кижилер хөлдады ажыдап турар болду. Маңаа келген авлчыларның шуптузун чурттаар өрээл-биле хандырарын олар ыңай бүрү ажылының чугула кезээ чыдыр көрүп туралар. Ындыг болурун ажыл-херек түлээндирип турар-дыр, түлээнген көрээнге харыысалгалыг болур деп чүве ол-дур, карын.

Кажан Кемероводан Кызылга ужуп чедип келгеш бнезгиле авлчылар башкыларын эргидим, ол аразында чүү ескерли бээр боор, бейдал эрги хе-өөрр.

Кызыл хоорайда авлчылар башкыларының ажылдакчыларының ажылынга хемаарыпгадыр. Сагыжым ажыл төнө берди. Ур-дээ болбаанда, кыйыра бердилер. Чурттаар өрээлимниң дугуурун берип туре, дежурный администратор мынче динди: «Оруңга турупкан боор сиңер, күзээр болзуңарза, бистс душ бар, чуна тыртып ап болур сиңер, изиг шей база бар».

Чурттап турганым ол авлчылар башкыларының

Коммунист дугайында чугаа

СӨЗҮНГЕ БҮЗҮРЕЛДИГ

Эрткен чылдың декабрь ойда «Шөкпээр» совхозтуң парткомунуң эде түргустуңнүүлүкүнүң удуртуя турарының дугайында отчедун дыңнаан коммунистерниң туралы болган. Партком-ну ажылжиннде чедер-четпестер дугайында коммунистер хөп-ле санал-бодалын киирген. Сут-Хаяа сут-бараан фермазында инек кадарчызы Зинаол Сат сөс алгаш мынаа дээн:

— Бистиң самаюлга аппарадында эде түргустуңнуушкун оожум чорул турар. Ажылдап турар кижилерниң материалдыг сонуургалыкче кичээнгей хөшкак. Фермада кадарчылар, сваачылардың, ийда ап турар шаалыңы эвээш, оларны дерыл бот-оруглаа-чарыглалыг звеноларже киирер, сваачылардың билиг-мергежилин бедидери чугула. Партия эге организациязының ролюн бедидер, оларга бот-башкарыр чорукту калбартыр.

Чоокта чаа Зин-оол Сагаановичи-биле ужуражып, фермада ажыл-иижинниң байдалын болгаш сөөлгү үеде кандыг өскерилелер, чаа чүү болганын сонуургаа айтырдым.

— Бо чылдың эргээнден фермавыста үш аның кергээлиг звеноларны организастап турбускан. Мен хүнүмүн инектер ажаан, сваа турар звенону удуртуп тур мен. Нанти фермавыс бот-оруглаа-чарыглаже шилчээн, хүш-ажылчы коллективтиң чөвүлели тургустунган. Чаа орга-биле дузалаңдап эгелээш, кижилерниң ажыл-иижинге сонуургалы улгатканын. Баштайгы чедиишкиннер кеступ эгелээн. Бо чылдың биргн квартальында сут будуперер, курунгее дужаар планнывысты ажыр күүседикеш, райониуң сут-бараан фермалаарының оруузунда социалистиг чарышка тиилекти болдувус —деп, ол чугаалады.

— Эрткен чылгы хураага берген саналым амыдыралга боттавыш эгелээн шыгжакшыл— деп айтырдым.

— Бистиң фермавыстың ажыл-иижинге киизэнгей улгатканы. Боттарывыс база партия хүрээлеринге фермада социал-экономиктиг зөгүмүлдениг айтырыгдарын чугаалажып, кижилерден негелде, харыысалганы күштелдирген бис. Бот-оруглаа-чарыглаашыл, ниити экономиканың айтырыгларын өөренип турар бис — деп, ол харыылаваа.

Коммунист кижиниң саналаонаалын үнелеп, орта чогуур үезинде детяимкеки каргусскенииң түүнели мыңдыг болган-дыр. Сут-Хаяа сут-бараан фермазының коллективи ам планныг онаалдаларын, социалистиг хүзээлгелерин доктаамал ажыр күүседип турар коллектив болган. Ажыл-иштиң чедиишкиннеринден хөй кижи киржиттикилер, семинарлар болуп эртken. Аяа Чыл-бак Чангаң-ооловна Монгушту чамгыс чер чурттуларны эвээш сайгалыг, бодуңдан болгаш ажыл-иштиң чүвүлелдеринде

Херээженнер чөвүлелдеринде

ӨСКЕНИИ ДИВЕС

Келир үениң аныяк салгалының салым-чолун чолдуу чоон оруунче киирип, оларны эки мөзү-бүдүштүг, үзүүн-сарыындыг кижилер кылдыр кижизидеринге кижизидикти башкыларның харыысалгалыг үлүү кол черии эзлээр. Сут-Хөл районнуң Алдан-Маадыр ортумак школазының интернадында кижизидикти башлап болуп, чээрби дерт чыл дургузунда ажылдап келген Чыл-бак Чангаң-ооловна Монгушту чамгыс чер чурттуларны эки билгер. Чамгыс коллективке ыяла хөй чыл турумчуя ажыл-иштиң сонуургалы улгатканын. Ооң ортакының күүрүнде

Ооң ортакының күүрүнге седер.

Кижилерниң хүүда малын эминевес, өөрүлөргө удур профилактиктиг ажылгаа-дузаны болгаш малчыннар ынчаан доктаал-саавылрлар кээш-даа үнгеп, Ынчангаш кижилериң хүүда малын азырап өстүрериңге, ону эмнээриңге дузаны ажыл-агыйлар чедирер үжүрүлүг ышкакшыл. Шак ындыг дузаны чонга чедирер талазы-биле чөпшээ чыглып келгени ол.

Уе лекциявы ориссканчылар-ның чамгыс чер чурттуу, Тыванын дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институтунуң эртем ажылдакчызы, дыл эртемнериниң кандидады Кавдыр-оол Алексеевич Бичелдейниң төөгү материалдары-биле холбаштырып турганы, биилгинри-биле тейлөөлүг номчаашкын-маңнакчылар кедергей сонуургаан.

Лекторга дыңнакчылар сонуургалын «Өөретиг-шиг», чамдык биилгинер чүүлдерге тодаргай карыы бээрии дилеп, дыка хөй өйтырыглыры салган. Чижээ, кава-бүүк деп чүве ве бар бе? Аяны бо үеде ийи-чангыс кижилер ийи көрүүр бис» диинин чөлөттырып, алдаптыы болгаш өске-даа бергедээшкиннерни аза-бүктар кижиниг чедирип чоруур кылдыр биилип чорааннар. Улустуң ынаыг өнзүлүг сагыш-бодалдарын шажын ажыглап, аза-бүк дугайында бодалдарын кижилерни коргудуп, толга алырының, малчуурунуң чепсээ кылдыр ажылгап чоруунуң эртемден тейлөөлүг-лээн.

Аза-бүк, бурган-чүдээн дугайында өөредиглерде бөттүг үйнер дыңнээлээ келири бу-18 чыл хире ажыглаан көрбээк. Кызыл-Маажалык Бөлө Барлыкта улустуң хүүда малын аңаа чайлыг чүл болур. Ол дээрге дээштиг профилактиктиг кемчег-дир.

Чоонуң хүүда малының эдерженгээринче кичээнгейни салыр. Аалдар арезынче чорун чоруур «тоожанчы» бүгалар, кошкаачыр, хунаалар бар-дыр. Оларның чамдыызы аарыг боон болур. Эдерживге үезинде аарыгларны, ян мялеглыя бруцеллөзту, хүүда болгаш ниитиниң малының чедирип турар. Хүүда малды тарып боозадырын организастаптар болза, ол мырыңай тергиин эки болур ийик.

Районнуң мал эмчилери хүүда малды эмнээриниче эргилип, карааа кеску, думчуу чыгы бөлуп, олутпай чоруктан чуттуунүп, зее тургустунуп ажылдаа-ры кузенчир. Ниитиниң малын эмнээр дээш чайыыс чок, хүүда малга хол дээп шыдаавас бис дээр болза шын зее. Хүүда-даа, ниити-даа малды деп-ге эмнээш, аарыгны чидирип болур. Оон башка мал аарыы Барлын-Хемчик районга когуун зее эмнеттинмес.

Таваа-Самбуу САРЫГЛАР.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чылдың апрель 14-те «Шын» солунчуң ярнынга «Тегерик столга» бол-ган беседаны парлаан. Аңаа чоонуң хүүда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле айтырыгны чугаалажаан. Тыва АССР-ниң Агроулетпүр-куркомунуң дергазының бир-ги оралакчызы И. М. Сувандин бодунуң таайылбырынге чон-нуң хүүда мал-маганын совхозтарның зооветспециалистерже кайгаар, специалистерниң малчыннерни олар алыр, он дээш малдың азылыңнден эки-зе-хөреңгинни тыптпас үжүрлүг дээрзин чугаалаан. А бир зее район-төптерин, ажылчын суурлар, хоорайлар болза, ынчан улустуң хүүда малын чер-чер Советтериниң шүгүмү-биле эмнээр дээрзин айыткан. Бо талазы-биле Агроулетпүр-куркомнуң шүгүмү-биле совхозтарның специалистериге чогуур айтышкынны бергени чүгээжок, а район төптериниң ажылын суурларның база хоорайларның чурттакчылары бо айтырыглары чер-чер Советтериниң күүскомнарынга тургузер, орта ыяк шиитпирлеттирип алыр.

Барлын-Хемчиктен С. Таваа-Самбуунуң биске айтырыы ээжок чөптүт. Ону шиитпирээрин-биле совхозтар база чер-чер Советтери дарый зем-чегдерни алыр боор деп идеп тур бис.

ХУУ МАЛДЫ ЭМНЭЭР

Кижилериң хүүда дузалал ажыл-агыйын тегжидер ише сөөлгү үеде шиитпирлиг углавышкынны кылган. Инек, хой, өшкү дээш өске-даа малды азыраар, өстүрериң дөгээзи докторгаал-саавылрлар кеш-даа үнгеп. Ынчангаш кижилериң хүүда малын азыраар өстүрериңге, ону эмнээриңге дузаны ажыл-агыйлар чедирер үжүрүлүг ышкакшыл. Шак ындыг дузаны чонга чедирер талазы-биле чөпшээ чыглып келгени ол.

Уе лекциявы ориссканчылар-ның чамгыс чер чурттуу, Тывавын дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институтунуң эртем ажылдакчызы, дыл эртемнериниң кандидады Кавдыр-оол Алексеевич Бичелдейниң төөгү материалдары-биле холбаштырып турганы, биилгинри-биле тейлөөлүг номчаашкын-маңнакчылар кедергей сонуургаан.

Лекторга дыңнакчылар сонуургалын «Өөретиг-шиг», чамдык биилгинер чүүлдерге тодаргай карыы бээрии дилеп, дыка хөй өйтырыглыры салган. Чижээ, кава-бүүк деп чүве ве бар бе? Аяны бо үеде ийи-чангыс кижилер ийи көрүүр бис» диинин чөлөттырып, алдаптыы болгаш өске-даа бергедээшкиннерни аза-бүктар кижиниг чедирип чоруур кылдыр биилип чорааннар. Улустуң ынаыг өнзүлүг сагыш-бодалдарын шажын ажыглап, аза-бүк дугайында бодалдарын кижилерни коргудуп, толга алырының, малчуурунуң чепсээ кылдыр ажылгап чоруунуң эртемден тейлөөлүг-лээн.

Аза-бүк, бурган-чүдээн дугайында өөредиглерде бөттүг үйнер дыңнээлээ келири бу-18 чыл хире ажыглаан көрбээк. Кызыл-Маажалык Бөлө Барлыкта улустуң хүүда малын аңаа чайлыг чүл болур. Ол дээрге дээштиг профилактиктиг кемчег-дир.

Чоонуң хүүда малының эдерженгээринче кичээнгейни салыр. Аалдар арезынче чорун чоруур «тоожанчы» бүгалар, кошкаачыр, хунаалар бар-дыр. Оларның чамдыызы аарыг боон болур. Эдерживге үезинде аарыгларны, ян мялеглыя бруцеллөзту, хүүда болгаш ниитиниң малының чедирип турар. Хүүда малды тарып боозадырын организастаптар болза, ол мырыңай тергиин эки болур ийик.

Районнуң мал эмчилери хүүда малды эмнээриниче эргилип, карааа кеску, думчуу чыгы бөлуп, олутпай чоруктан чуттуунүп, зее тургустунуп ажылдаа-ры кузенчир. Ниитиниң малын эмнээр дээш чайыыс чок, хүүда малга хол дээп шыдаавас бис дээр болза шын зее. Хүүда-даа, ниити-даа малды деп-ге эмнээш, аарыгны чидирип болур. Оон башка мал аарыы Барлын-Хемчик районга когуун зее эмнеттинмес.

Таваа-Самбуу САРЫГЛАР.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чылдың апрель 14-те «Шын» солунчуң ярнынга «Тегерик столга» бол-ган беседаны парлаан. Аңаа чоонуң хүүда дузалал ажыл-агыйын тегжидер талазы-биле айтырыгны чугаалажаан. Тыва АССР-ниң Агроулетпүр-куркомунуң дергазының бир-ги оралакчызы И. М. Сувандин бодунуң таайылбырынге чон-нуң хүүда мал-маганын совхозтарның зооветспециалистерже кайгаар, специалистерниң малчыннерни олар алыр, он дээш малдың азылыңнден эки-зе-хөреңгинни тыптпас үжүрлүг дээрзин чугаалаан. А бир зее район-төптерин, ажылчын суурлар, хоорайлар болза, ынчан улустуң хүүда малын чер-чер Советтериниң шүгүмү-биле эмнээр дээрзин айтыкан. Бо талазы-биле Агроулетпүр-куркомнуң шүгүмү-биле совхозтарның специалистериге чогуур айтышкынны бергени чүгээжок, а район төптериниң ажылын суурларның база хоорайларның чурттакчылары бо айтырыглары чер-чер Советтериниң күүскомнарынга тургузер, орта ыяк шиитпирлеттирип алыр.

Барлын-Хемчиктен С. Таваа-Самбуунуң биске айтырыы ээжок чөптүт. Ону шиитпирээрин-биле совхозтар база чер-чер Советтери дарый зем-чегдерни алыр боор деп идеп тур бис.

Септекчи Михаил Чүльдүм

Михаил Чүльдүмович Чүльдүмүүн [чурук-та] мергежилин шлифовальщик. Техниканың нарын кезенгерин септээрингге ол дуржулгалыг. Чадавананың септелге-техниктиг бүдүүлгезинде ол ам он дугаар чыл ажылдап турар. Бүдүүлгейинң мурнакчызы, ком-дүүнүң хүндүлел бижинн.

Вячеслав МОНГУШТУҢ фотозу.

Малчын өг-булениң дуржулгазы

КАЙЫЗЫ-ДАА МАКТАЛДЫГ

Чаңгыс өг-бүле ийи чүзүн мал малдап турар. База солун таварылга аа. «Шөкпээр» совхозтуң Кан-оол Доржуевич Ооржак—сарлыкта, а кадайы Алефтина Айыжыевна —өшкү кадарчызы. Өг-бүле кадарчылар кайгыы-даа мактаалыг, сарлыктан, өшкүден чаш мал төлүп, оңа бажын менди өстүрер талазы-биле чедип алган кергүзүглериң көөрге чүгле совхозта эвес, а районда эң дээрге көргүзүглүг.

Кан-оол Доржуевич биле Алефтина Айыжыевна аныяк өг-бүле. Олар 1973 чылда өг-бүле болган дораан-на, совхозтуң кодан сарлыын кадарып эгелээннер. Кадыр даглар, бедик тайгаларга одерлаар, авл кодеңнүңге ындаазаа кирер бо малды кыш, чай чок кадарары база берге болгаш харыысалгалыг ажыл.

Сарлык кадарарда чүү боор, өдек-өлчээн, кажаа-хоора, сиген-чем дээр эвес деп, сарлык малдан көрбээн чамдык кижилер ынчаар бодаавр. Чогум сарлыкчыларның ажыл-иижи, амыдыралы-биле таныжарга сагыыл дег шилдг амыыр чүве чок.

Сарлык кадарчызы малының чанынга чер одег хонуудүжүүн чорун бээр. Оон бошка тайга-таңдының ыт-хужуурга, кийик буттуг көкайдарга — оттуа хөйгаан оорларгадаа таваарны бээр— деп, Кан-оол Ооржак чугаалаар.

Кыш болурга, Ак биле Алаш хемнериң ара-тында арттар, дагхарга кижиниң эң-келгээш дузалакчы ажылдакчылар кады төрээн дуңмаларыг Игорь, Константин Ооржактар олар-биле эзлүүжин, карак үспейн кадарып туруп бээр-лер. Ам оларның сарлыы Ак, Алаштың Кызыл-Хая, Дөкпелыг деп чөрлерде онче-менди кыштап турар.

Сарлык шала черликсиг, дошкун, валдан озалааш чорукаар мал. Ынчангаш олар эдерживге үезинде азы бызаалвар дээнде шелээн чер дилээр, Кадарчыдан болганчок-ла дезе бээр. Кан-оол Ооржак кашкан сарлыктар дилеп, оларның бызаазын докуурбас, берулерге чиртпес дээш, хемнер баштарын бир кылдыр дилеп, черге хонуудүжүп чуну кербээн дээр. Ынчалза-даа сөөлгү үеде сарлыкчылар серемчилелин уллеттырып, эзэн черге сарлык ооллаттас апергаанар.

Сөөлгү чылдарда Кан-оол Доржуевич төрүүр чүс сарлыкка оңвештүр 98—100 чедир бызаазы, сарлыктыг ниити бажын 98—99 хүүг камгалап ол келген. Дүмчээлээ-биде кеды ол он ам 240 бөө сарлыкты кадарып турар. Оон сезенн төрүүр. Эртken юбилейлиг чылда алыштыкшылар төрүүр чүс сарлыктан 100 бызаазы, ниити сарлыктың бажын 99 хүү камгалап ол-гааннар. Чөй болгуре олар сарлыын сүрүп алгаш, Мугараш-Ак бажы Сай-Хонеш, Дүмчүү тайгаларынче чөрүктәр.

— Сарлыкты үргүлүү хайгаарап, кадарып чоруурга, олар турар чөрүнге верениг, ыраакы-даа апаар, А оңу хун бүүру көрбес, бажын доспас кадарчылардың сарлыы тайга-таңды кезип чоруун бээр— деп, Кан-оол Доржуевич чугаалаар. Ол шын. Хун бүүру оларны бөлүп, кадарбас кедерчилер оңу коданнодаа-биле чидирип, оорладып, баруге чиртип алыр үжүру ол.

Бо чылын Кан-оол Ооржак төрүүр чүс бөө сарлыктан чүс бызаалы, малдың бажын 99 хүү камгалап алыр, 10 тонна сигенни белетеэр социалистиг хүзээлгезинде алган. Бо чылдан эгелеп алыштыкшылар өг-буле кергээзи-биле ажылдап эгелээннер.

Амыдырал бодунуң өөрүшкүзү, аас-кежии-биле Кан-оол Ооржактың ажыл-иижин оруун оон эртээн. Ооң өг-буле түптен эки Алефтина Ооржак база-ла ажыл, амыдыралынга кызымак, берге-зерге торулбас, быжыг турасоруктуг кижи. Дерт чыл мурнунда, Кан-оол сарлыын кадарраш, тайга-таңдыдан чедип кээрге, мындыг айтырыгны Алефтина салган:

— Совхозтан кадарар коданнодаа өшкү хүлээп алыр деп бодап аадыын. Боттарывыстың 20—30 бөө малывысты-даа кадарып, ажаары ийи-үш чүс малды-даа кадарары дамей-ле-дир. Ажы-төлүүвүс өскен, мөңээ ярей чалгаарынчыдыр, чүү деп бодаар сен!

— Шыдаар сен бе!— деп, ашаа удур айтыргаа.

— Шыдаар мен!

Аныяк өг-буле элээн марлыкшыл, сүмелеежин келгенниг түпнелиңде башташ-тыр уламда совхозтан коданнодаа-ны хүлээп алыр деп шиитпирлээннер. Ол айтырыгны Алефтина Ооржак совхоз директорунга барып тургускан. Чаңгыс өг-булеге ийи коданнаа кадартырындаа совхозтуң удуртунчуларын эзээн дажаглаваан. Коммунист кижи болгаш Алефтина Айыжыевна болдуңуң шиитпирии ес-кертпээн, совхозтан коданнодаа ышкгүү алыр болган. Бапташайгы чылында оларга совхозтуң кадарчыларындан ыраа-семчыдалга алган кеш өшкүзүн, оларның-биле кады ажайларны «кадарткан. Чыл эрткен, Алефтина Ооржактың кадарган ешкү, анайынган хорамна чок болгаш. Дараазында чылын оларга ешкү кедартырын шиитпирлээн. Оон бээр ам дерт чыл улаштыр ешкү кадарып турар.

Ажыл Алдыы-Шолук-Ой ешкү кадарарының таварымтаныг орун. Кан-оол, Алефтина Ооржактар кыштаан мыңда гудун кылган. Оларның ешкүзүн январь-февральда төрээн.

Өшкүнү мынчаан төрүдүп алырга, анайларны кадыышыырак, белен ажыраас, мөзэ база семис, эмнинип суду той болур — деп, Алефтина Айыжыевна мээнү: «Өшкү төрүүру ярай эрте эвес бе!» деп айтырымга харыылап кагды. Өшкүнү январь, февраль айларда төрүдергө эки дээрзин олар боттарының ада-мезинең дуржулгазындан бичиизинде билип алгаш, ажыглап эгелээн.

Алефтина Айыжыевна бодунуң дуржулгазы Олег Ооржак-биле бо чылын өг-буле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Ийи угбашкының сөөлгүлери Чечена Тюдюш, Чүдүр Монгуш, Эрес-оол Монгуш олар чаш анайларны ажаап, эмзирер талазы-биле кызымак ажылдааннар.

Угбашкылар ам 326 өшкү кадарып турар, оон 257 ешкү төрүүр, 220 анайны, малдың бажын 98 хүү камгалап алыр, 10 тонна сигенни көзээп белеткээр деп оларның социалистиг хүзээлгезинде бижээн.

Бо чылдан эгелеп алыштыкшылар өг-буле керээзи-биле ажылдап эгелээннер.

Амыдырал бодунуң өөрүшкүзү, аас-кежии-биле Кан-оол Ооржактың ажыл-иижин оруун оон эртээн. Ооң өг-буле түптен эки Алефтина Ооржак база-ла ажыл, амыдыралынга кызымак, берге-зерге торулбас, быжыг турасоруктуг кижи. Дерт чыл мурнунда, Кан-оол сарлыын кадарраш, тайга-таңдыдан чедип кээрге, мындыг айтырыгны Алефтина салган:

— Совхозтан кадарар коданнодаа өшкү хүлээп алыр деп бодап аадыын. Боттарывыстың 20—30 бөө малывысты-даа кадарып, ажаары ийи-үш чүс малды-даа кадарары дамей-ле-дир. Ажы-төлүүвүс өскен, мөңээ ярей чалгаарынчыдыр, чүү деп бодаар сен!

— Шыдаар сен бе!— деп, ашаа удур айтыргаа.

— Шыдаар мен!

Аныяк өг-буле элээн марлыкшыл, сүмелеежин келгенниг түпнелиңде башташ-тыр уламда совхозтан коданнодаа-ны хүлээп алыр деп шиитпирлээннер. Ол айтырыгны Алефтина Ооржак совхоз директорунга барып тургускан. Чаңгыс өг-булеге ийи коданнаа кадартырындаа совхозтуң удуртунчуларын эзээн дажаглаваан. Коммунист кижи болгаш Алефтина Айыжыевна болдуңуң шиитпирии ес-кертпээн, совхозтан коданнодаа ышкгүү алыр болган. Бапташайгы чылында оларга совхозтуң кадарчыларындан ыраа-семчыдалга алган кеш өшкүзүн, оларның-биле кады анайларны «кадарткан. Чыл эрткен, Алефтина Ооржактың кадарган ешкү, анайынган хорамна чок болгаш. Дараазында чылын оларга ешкү кедартырын шиитпирлээн. Оон бээр ам дерт чыл улаштыр ешкү кадарып турар.

Ажыл Алдыы-Шолук-Ой ешкү кадарарының таварымтаныг орун. Кан-оол, Алефтина Ооржактар кыштаан мыңда гудун кылган. Оларның ешкүзүн январь-февральда төрээн.

Өшкүнү мынчаан төрүдүп алырга, анайларны кадыышыырак, белен ажыраас, мөзэ база семис, эмнинип суду той болур — деп, Алефтина Айыжыевна мээнү: «Өшкү төрүүру ярай эрте эвес бе!» деп айтырымга харыылап кагды. Өшкүнү январь, февраль айларда төрүдергө эки дээрзин олар боттарының ада-мезинең дуржулгазындан бичиизинде билип алгаш, ажыглап эгелээн.

Алефтина Айыжыевна бодунуң дуржулгазы Олег Ооржак-биле бо чылын өг-буле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Ийи угбашкының сөөлгүлери Чечена Тюдюш, Чүдүр Монгуш, Эрес-оол Монгуш олар чаш анайларны ажаап, эмзирер талазы-биле кызымак ажылдааннар.

Угбашкылар ам 326 өшкү кадарып турар, оон 257 ешкү төрүүр, 220 анайны, малдың бажын 98 хүү камгалап алыр, 10 тонна сигенни көзээп белеткээр деп оларның социалистиг хүзээлгезинде бижээн.

— Социалистиг хүзээлгезинге ыяал-ла күүседир бис— деп, Алефтина Ооржак бүзүреливис чугаалай-дыр.

Совхозу оларга дузалап турар. Кодан чыырлар шимчедиинин совхозтан алгаш-тыр, ыяпын берген, өгде, кажаалгада чыыыр, чыырык. Бо бүгү база-ла чедиишкинниг үндезинин болгай.

«Кежээнниг мурнунда хүндүк дээ тыва улустуң үлегер чугаазы бар. Ажыл-иижинге кызымак, ажыл-төлүүн төлептиг остүрүп турар үлегериниг аныяк өг-булени чаңгыс чер чурттуларны мактаар, хүндүлээр. Эрткен чылын болген хөй мөңгеттиг соңгулаадан Алефтина Айыжыевнаны район Советиниң, а Кан-оол Доржуевични Шелээр кежээ Советиниң депутадыгга сонгаан. Алефтина Айыжыевна—Акта малчыннар ортузунда тургустунган партия бөлүүнүң организатору. Бо партийжи даалгазын ол ак сеткилдиг, партийжи ёзу-биле күүседип турар. Партия бөлүүнүң үш чыл иштинде үш кижиден сес кижи чедир өскен. Малчыннарның культуразын бедидер, ажыыл ёг-булелерни мал ажыылынче хөөрө тудар талазы-биле хөй ажылдарны кылып турар. Партбөлүүкте коммунистер шупту планныг онаалдаларын күүсединп турар.

Кан-оол Доржуевич эрткен чылын СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ Төп Комитединиң Хүндүлел бижим-биле шаңналткан. А Алефтина Ооржак база-ла хөй өртектиг белекterни, күндүлел бижиктерни алган.

Акта сарлык кадарчылары аныяк өг-булелер хөй. Оларның колдуунда эр улуус сарлык кадарын турар дээрзин башка, көрээжен улуус аныяк чок, аныы-тел азыраа, кош малын тайгаарап олтурар. Мурнунда ышкаш сарлык сагбастаан. Ам Алефтина Ооржактың үлегерин-биле чамдыктарынга төрүүс шээр малдан кедартып, ёг-буле керээзи-биле ажылдадыры ажырбас дээрзин үе бадыткаваан бе? Чок болза сарлык фермазындан тургускаш, аныяктарны сарлыктан сегдырып, өөретсе кандыгын деп бодап бээ бер. Бо талазы-биле мал - ажылының тускай эртемнигилериниң, малчыннарның арга-сүмезин, бодалы кандыг ирги?

Монгуш ЛАМАЖЫК.
Зарлык-Хемчик район.

ДЫҢНАКЧЫЛАР СОНУУРГААН

Улуг-Хем районнуң Арыскан суурда кодээ Культура бажыңының залын суурнуң чурттакчылары болгаш малчыннар ынчаан долдуур эзелекен. Анаа «Тывалаарын шажын-чудугдезин болгаш этенээ деп темалыг лекциялы дыңнаары-биле улуг-Хем чөпшээ чыглып келгени ол.

Уе лекциявы ориссканчылар-ның чамгыс чер чурттуу, Тывавын дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институтунуң эртем ажылдакчызы, дыл эртемнериниң кандидады Кавдыр-оол Алексеевич Бичелдейниң төөгү материалдары-биле холбаштырып турганы, биилгинри-биле тейлөөлүг номчаашкын-маңнакчылар кедергей сонуургаан.

Лекторга дыңнакчылар сонуургалын «Өөретиг-шиг», чамдык биилгинер чүүлдерге тодаргай карыы бээрии дилеп, дыка хөй өйтырыглыры салган. Чижээ, кава-бүүк деп чүве ве бар бе? Аяны бо үеде ийи-чангыс кижилер ийи көрүүр бис» диинин чөлөттырып, алдаптыы болгаш өске-даа бергедээшкиннерни аза-бүктар кижиниг чедирип чоруур кылдыр биилип чорааннар. Улустуң ынаыг өнзүлүг сагыш-бодалдарын шажын ажыглап, аза-бүк дугайында бодалдарын кижилерни коргудуп, толга алырының, малчуурунуң чепсээ кылдыр ажылгап чоруунуң эртемден тейлөөлүг-лээн.

Аза-бүк, бурган-чүдээн дугайында өөредиглерде бөттүг үйнер дыңнээлээ келири бу-18 чыл хире ажыглаан көрбээк. Кызыл-Маажалык Бөлө Барлыкта улустуң хүүда малын аңаа чайлыг чүл болур. Ол дээрге дээштиг профилактиктиг кемчег-дир.

Чоонуң хүүда малының эдерженгээринче кичээнгейни салыр. Аалдар арезынче чорун чоруур «тоожанчы» бүгалар, кошкаачыр, хунаалар бар-дыр. Оларның чамдыызы аарыг боон болур. Эдерживге үезинде аарыгларны, ян мялеглыя бруцеллөзту, хүүда болгаш ниитиниң малының чедирип турар. Хүүда малды тарып боозадырын организастаптар болза, ол мырыңай тергиин эки болур ийик.

Районнуң мал эмчилери хүүда малды эмнээриниче эргилип, карааа кеску, думчуу чыгы бөлуп, олутпай чоруктан чуттуунүп, зее тургустунуп ажылдаа-ры кузенчир. Ниитиниң малын эмнээр дээш чайыыс чок, хүүда малга хол дээп шыдаавас бис дээр болза шын зее. Хүүда-даа, ниити-даа малды деп-ге эмнээш, аарыгны чидирип болур. Оон башка мал аарыы Барлын-Хемчик районга когуун зее эмнеттинмес.

Таваа-Самбуу САРЫГЛАР.

РЕДАКЦИЯДАН: Бо чылдың апрель 14-те «Шын» солунчуң ярнынга «Тегерик столга» бол-ган беседаны парлаан. Аңаа чоонуң хүүда дузалал ажыл-агыйын тегжидер талазы-биле айтырыгны чугаалажаан. Тыва АССР-ниң Агроулетпүр-куркомунуң дергазының бир-ги оралакчызы И. М. Сувандин бодунуң таайылбырынге чон-нуң хүүда мал-маганын совхозтарның зооветспециалистерже кайгаар, специалистерниң малчыннерни олар алыр, он дээш малдың азылыңнден эки-зе-хөреңгинни тыптпас үжүрлүг дээрзин чугаалаан. А бир зее район-төптерин, ажылчын суурлар, хоорайлар болза, ынчан улустуң хүүда малын чер-чер Советтериниң шүгүмү-биле эмнээр дээрзин айтыкан. Бо талазы-биле Агроулетпүр-куркомнуң шүгүмү-биле совхозтарның специалистериге чогуур айтышкынны бергени чүгээжок, а район төптериниң ажылын суурларның база хоорайларның чурттакчылары бо айтырыглары чер-чер Советтериниң күүскомнарынга тургузер, орта ыяк шиитпирлеттирип алыр.

Барлын-Хемчиктен С. Таваа-Самбуунуң биске айтырыы ээжок чөптүт. Ону шиитпирээрин-биле совхозтар база чер-чер Советтери дарый зем-чегдерни алыр боор деп идеп тур бис.

Атеизм темазынга

САЙЫЛГААН ЧОК БИС

Улуг-Хем районнуң Торгалыг суурунуң Сельская кудумчузунуң чурттакчылары сайгылганын чок бис. Бижии-ле куштуг хат болгуре, электри шүгүмү үреливээ. Кудумчу сайгылганы база ажыр.

Бо айтырыгны хураадарга та кап катап кедүргеп. Кежээ-не бистиң чырыывыс доктаамал хып турар апаар ирги дап идегеп, маңап турар бис. Кодээ Совет күүсковну ооң чылдагаанын тодаретпээ, хемчээн алыр болза эки боор.

Чурттакчыларның диилээ-биле Л. ДАНЗЫРЫНМАЯ.

АЖЫЛЫНГА БЕРДИНГЕН

Чоя, оон холу салдынмаан: совхозунуң малын дужаавааш, олчаан кадарып чоруур. Уругларының аазы, ог-булениң эр эези дараш, чок апаарга, малчын харээшке кижиге кайы хире баргел? Ону чурттап, көрүп эртеен кижилер билир. Кара-Бызаа Бырыймаевна Монгуштуң дугайын номчукчуларга таныштырарым бо. Ужен үш чыл мурнунда ол ог-буле туткаш, ол-ла хеезэр хойжулап чоруур. Улуг оглу Володя биле хоюн ам-даа кадарып турар.

Кара-Бызаа Бырыймаевна республиканың сургалыг хойжузу чораан Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ооржак Лопсанчалтың өөреникчизи мен деп санал чоруур. Ол чоп. Өскен-төрээн чери Баян-Талага хойжулай бергеш, ол алдарлыг малчының арга-дужулгазын өөренип көрүп, оон сүмелеңнеп ап, хойжунуң мөргөзинликке хандыкшаан. Уругларының адазы Семис-оол Сорукуевич база ажыл-агыр хоюн чораан.

Төрээн будуктуунга 18 чыл хойжулаваш, чаа тургустунган «Шамбалыг» совхозтуң хойжу-малчыннар ажыл хөрөнгөттинге бээрге, оларр 1973 чылда апаа төөгүп келгеш, дорээн-на база бир кодан хой күзээп алган. Хой чылда нигитиниң мал-магалының ажаан остуруп келген күш-ажылы халас барбаан. Кызымда ажыл кижиниң мурнунга чаагай оруктуг ажыдар. Кара-Бызаа Монгуш Ленинчи юбилей база «Күш-ажылчы эрес-мээдырлыг чорук дээш» деп медальдар. Улуг ажыл-агый чедиишкиннериниң делегезинниң ийи медалы-биле шаңнаткан. Совхозунга малчынналрың социалистиг черыкының каш удаа тинлекчизи. Эң ылаңгыя 1983 чылда ол ажы-дүүнүң Болгария бээр путёвка-биле совхозундан шаңнаткаш, ол магалыг чуртче экскурсиялап чоргаш келген.

Коммунист өөрээш болгаш, ол хамык чүүлдү харыысалгалыг, медерелдиг ёзу-биле көрүп, билип чоруур. Хамыктың мурнунда молдың ажаалда-хайгаралын эңнеңдер, оон төй продукция алыр харек дээрзин ол ыяк билир. Кижи омаашкан ажылынга чедиишкинниг болур дизе, аазы бергеним болуур. Ынчангаш ол улуг тойларны база чаш хүреңнеринде бодууну-биле эмнел билир.

Ие кижи салгаа бодаар. Кара-Бызаа Бырыймаевна —ал-ды уругнуң назы. Улуг уруу «Тинлелгее» совхозта башкы, а улуг оглу Володязы назы-биле нады хой кадарып чоруур.

«Шамбалыг» совхозтан мөге Владимир Монгуштуң дугайын дараалаан боор сидер. Тыва күрешке республиканың чаш даштыр чемпиону ол боор. Оглунуң шак ындыг чедиишкиннеринге аазы чүректиң хамызындан өөрүүр. Иешкилер эртеен чылын тарүүс коданны хүлээп алган. Кыштаглаашкынны мөңги эрттирген.

Сара МОНГУШ.

«Шамбалыг» совхоз.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйлыга хой чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылын үнелеп кергенинниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өөмүзээнинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Батукова Тамара Дөлгүр-ооловна— районнуң төп эмнелгезинниң уруглар эмчизи.

Колодкин Михаил Федорович — хуваажыдылга четкилеринниң подстанциязының дежурный электроменттёру.

Лыков Иван Ефремович — «Кызыл туң» совхозтуң тудуг мастери.

Смирнова Валентина Михайловна — Ильинканың участок эмнелгезинниң санитерказы.

Стародумова Эмма Емельяновна — «Кызыл туң» совхозтуң склад эргелекчизи.

Темек-оол Шегельдей Шыраповыч — «Кызыл туң» совхозтуң трактористи.

Чыский Чаш-Уруг Семыновна— «Кызыл туң» совхозтуң ажылчыны.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Барбасенко Василий Акимович — «Суклак» совхозтуң инекчизи.

Балдаан Сергей Максимович — Күңгуртуг ортумак школазының чолаачызы.

Идам Наталья Чигжитовна— Күнгуртуг ортумак школазының чанында интернаттың столовазының поварь.

Кунчуң Серенмаа Бургутовна — Күңгуртуг ортумак школазының башкызы.

Потылыцын Василий Михайлович — «Суклак» совхозтуң тракторизи.

Сава Хирлиг-оол Бичеевич— «Суклак» совхозтуң малчыны.

Чураңова Рамса Ивановна— «Суклак» совхозтуң бухгалтери.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Аймылүгей Кара-оол Савеевич — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң хову бригадазының суттетчизы.

Дам Александра Александровна — Мөген-Бүрен ортумак школазының директору.

Иргит Маңчы Чамзыевна — Мөген-Бүрен ортумак школазының башкызы.

Салчак Өшку-Саар Чигжитовна — Мөген-Бүрен ортумак школазының чанында интернаттың столовазының поварь.

Серби Чечек Орусовна — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сүрүмаа Назын Сүрүмаевна — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чыдым-оол Дадар Хертекович — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

СУТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Биче-оол Кара-кыс Сеяновна — Бора-Тайга ортумак школазының башкызы.

Күр-оол Ондар Быйымбаевич — райпо ажылчыны.

Күулар Анай-оол Лопсан-Санчыевич — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Күулар Тоймаа Даваевна— «Сут-Хөл» совхозтуң сеанчызы.

Монгуш Ондар Кужугевна— райпо магазинниниң садыгчызы.

Монгуш Оттук-оол Сайын-Белекович — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылга айыыл чок чорук телазы-биле инженери.

Ондар Оюмаа Сепыковна— «Сут-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Ондар Соскур-оол Кыртыл-пановыч —улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң дергезиниң оралакчызы.

Ондар Хоор Дагбаевна — Бора-Тайга ортумак школазының техажылчыны.

Ооржак Александр Чүлдүмович — «Сут-Хөл» совхозтуң чолаачызы.

Ооржак Бичин-Уруг Доржуевна — «Сут-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Ооржак Хирлиг Күнзүүевна — Сут-Хөл суурда уруглар садының поварь.

Хөвалыг Чудур Шактероевна— Бора-Тайга ортумак школазының техажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Беззубов Сергей Владимирович — «Революциның чалбыжы» совхозтуң чолаачызы.

Бобкова Анна Пантелеевна— Тываның күрүнекиң кадаа ажыл-агый Дужулга станциязының ажылчыны.

Буян Мария Степановна — Кочетов ортумак школазының башкызы.

Васильева Маргарита Никифоровна — Хову-Аксының №1 ортумак школазының башкызы.

Гаврилов Василий Кузьмич —Межегей ортумак школазының башкызы.

Гонец Галина Леонтьевна— Хову-Аксының участок эмнелгезинниң эмчи сестразы.

Евдокимова Екатерина Емельяновна — «Сосновское» дужулга-будуруге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы.

Ибрагимова Нина Степановна — Хову-Аксының участок эмнелгезинниң лаборантызы.

Иванов Михаил Алексеевич— «Сосновское» дужулга-будуруге ажыл-агыйының машинакчызы.

Иргит Мария Семёновна — Бай-Хөл ортумак школазының башкызы.

Исаакова Надежда Фоменовна — Хову-Аксы ортумак школазының башкызы.

Кадымцева Мария Петровна — Балгазын ортумак школазының башкызы.

Колодкина Агрипина Афанасьевна — Сосновка ортумак школазының башкызы.

Космачёв Александр Варфоломеевич — «Сосновское» дужулга-будуруге ажыл-агыйының механизатору.

Кудерев Александра Тайбым-соловна — Балгазын ортумак школазының башкызы.

Непомнящая Клавдия Ивановна — Хову-Аксының участок эмнелгезинниң эмчи сестразы.

Ондар Мөңгүрма Ензаковна — «Сосновское» дужулга-будуруге ажыл-агыйының сүт пунктузунуң эргелекчизи.

Остроухова Зинаида Степановна — Хову-Аксы суурда санэпиднстанциязының дезинфекторгунуң дузалакчызы.

Оюн Анчимаа Сыратовна — Бай-Хөл ортумак школазының башкызы.

Оюн Нанзын-оол Ойдупович — Межегей ортумак школазының башкызы.

Першина Зоя Георгиевна — Хову-Аксының участок эмнелгезинниң эмчи сестразы.

Петров Михаил Николаевич — «Революциның чалбыжы» совхозтуң бригадири.

Сидорова Тамара Михайловна — Хову-Аксының участок эмнелгезинниң эмчи сестразы.

Симонов Михаил Осипович — «Революциның чалбыжы» совхозтуң трактористи.

Тодозакова Юлия Дмитриевна — Хову-Аксының участок эмнелгезинниң эмчи сестразы.

Фарисеев Вениамин Васильевич — «Революциның чалбыжының» совхозтуң учётчиги.

Федосеенко Николай Александрович — «Сосновское» дужулга-будуруге ажыл-агыйының мал чеми белеткээр бригадазының бригадирлиг дузалакчызы.

Хүреп-оол Үйнүк Кыргыс-овна — Сосновка ортумак школазының башкызы.

Чалбак Тараяна Чимитовна — Хову-Аксының № 2 ортумак школазының башкызы.

Черкашина Агафья Савельевна — Балгазын ортумак школазының башкызы.

Чооду Донгак Шактыр-ооловна — Элегес ортумак школазының техажылчыны.

Чооду Иван Суянович — «Революциның чалбыжының» совхозтуң трактористи.

Шелепов Иларион Васильевич — «Революциның чалбыжының» совхозтуң чолаачызы.

Яковлев Семён Андронович —«Революциның чалбыжының» совхозтуң машинизи.

Янкова Валентина Павловна — Хову-Аксы суурда санэпиднстанциязының эпидемиологгунуң дузалакчызы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Аргүүн Садар--оол Доваевович— Шуурмактың ыяш белеткээр пунктузунуң чазаныла цехиниң мастери.

Бижит Агермаа Бадыевна— «Тыва хамаагы тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң кадр телазы-биле инспектору.

Декпиш-оол Чооду Чалчыович— «Тыва хамаагы тудуг» трестиң септелге-тудуг участогунуң мастери.

Күулар Зинаида Анай-ооловна — районнуң төп эмнелгезинниң гинеколог эмчизи.

Черепанов Кузьма Прокопьевич— Шуурмактағы ыяш белеткээр пунктузунуң ыяш дилдирер цехиниң начальниги.

Эртине Анчыма Тогерлеевна — О. Шынаа суурда участок эмнелгезинниң ажу-шеркезы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Бавуу-Сюрюн Виктор Ондарович — Ийи-Тал сес чыл школазының башкызы.

Городцев Александр Николаевич —«Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтериниң оралакчызы.

Дмитриева Надежда Ивановна — «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтериниң оралакчызы.

Дмитриенко Нина Самсоновна — Шагаан-Арыг ортумак школазының чанында интернаттың ажыкшиндиги башкызы.

Идам Александра Дармаевна — Шагаан-Арыг ортумак школазының башкызы.

Казакова Зинаида Георгиевна — Шагаан-Арыг ортумак школазының директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

Карпова Александра Михайловна— «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң тудуг бухгалтери.

Котова Любовь Семёновна — районнуң кино четкизинниң директизазының кол бухгалтери.

Матвеева Нина Еремеевна— «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтери.

Оюн Ак-кыс Аңаа-ооловна — Ийи-Тал сес чыл школазының башкызы.

Ягодин Александр Фёдорович — «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң диспетчери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың май 30.

НАЙЫРАЛДЫҢ ҮРЕЗИНИ

Кижини кижи дарлаар чорукту «кижи төрелгеттенниң төөгүзүнде бир-ле дугаарында узуткаан, улустарга хостелганы, дең эргени, ажы-дүжмадыяшы чорукту берген улуг Төрээн чуртум — Совет Эвилелиниң ээзи болгаш хамаатызы болганым — аксым кежиин, чоргаараалым. Аас-кежиин боон, делегейниң кайы-дээ — социалистиг-дээ, капиталистиг-дээ чурттарынга чеде барзымзе, совет паспортумну оруу, бедик кедургеш: «Көрүңер, адаргелер, мен — Совет Эвилелиниң хамаатызы мен!» деп, шылгаракгай соңгаар, күжүр хептарыңдан сарыг чүве үштүп кээп, ажыаазп, хилээпе дээш, кеже мүнүнге холуп чидилер. Оозундан кескеш, мөңээ берген. Чип көөрүмге, амданныы хөлчок, дайнаарга, карты арта кыйыртайның турар, бичиинги чигеш, артыын хойлап алган мен. Сөөлүнде дыңнаарымга, кызыгаар тургузуп чораан совет шеригнер болген. Орус сесту, орус национальдыг улусту бир-ле дугаар дыңнаваным, көргеним ол.

Мугур-Аксының чеди чыл школазынга өөренип киргеш, «Ленин», «Родина», «Мир» деп сестерни бижип, адап, оларбыле бөдүүн сес каттыжышкынары, домактар тургузуп, орус дылды өөренип киришкеш, ында ынакшылым киткээн. Эртем-билиг чедип алырынга, амгы үеде ажылдап, чурттап чоруурумга орус дыл алдын дүлүүр болуп, ёзулуг чепсээн болган. Орус дыл кырынга К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң алуы чок өөредикин, философиязы, экономиканы, дыл, литературага эртемнерин өөренир көрбээним күү, шөлген шыкаш өөнүг, хола өөктелиг тоннар кеткен, тывазывас, моолзувас улус келген. Дыңнаарымга: «Здраста, здраста» дижип, өгүзе кирип келзе-ле, дундукка чедип турар узун-узун улус болган. Утказын биилир ээес, чугаалап-ле турар. С. К. Токаның «Карлыга чоргаанымга» деп чогаалында ады киргеп ядыы малчын, аччы Сава Насыя (узун, шыырак боорга улус Чеди-Моюн деп шөлээвер) кырган-ачамна инмежин, шай күдүп, дүлген сарлын ээдэн салып орар. Аксын боон каан, сарыг-ногаан, кижир хептарындан сарыг чүве үштүп кээп, ажыаазп, хилээпе дээш, кеже мүнүнге холуп чидилер. Оозундан кескеш, мөңээ берген. Чип көөрүмге, амданныы хөлчок, дайнаарга, карты арта кыйыртайның турар, бичиинги чигеш, артыын хойлап алган мен. Сөөлүнде дыңнаарымга, кызыгаар тургузуп чораан совет шеригнер болген. Орус сесту, орус национальдыг улусту бир-ле дугаар дыңнаваным, көргеним ол.

Мугур-Аксының чеди чыл школазынга өөренип киргеш, «Ленин», «Родина», «Мир» деп сестерни бижип, адап, оларбыле бөдүүн сес каттыжышкынары, домактар тургузуп, орус дылды өөренип киришкеш, ында ынакшылым киткээн. Эртем-билиг чедип алырынга, амгы үеде ажылдап, чурттап чоруурумга орус дыл алдын дүлүүр болуп, ёзулуг чепсээн болган. Орус дыл кырынга К. Маркстың, Ф. Энгельстиң, В. И. Ленинниң алуы чок өөредикин, философиязы, экономиканы, дыл, литературага эртемнерин өөренир аас-кежиктиг болдум. Делегейниң алуы чок чогаалчыларының — Шекспирниң, Гётениң, Бальзактың, А. С. Пушкинниң, А. М. Горькийниң, В. В. Маяковскийниң, М. А. Шолоховтуң, Р. Гамзатовтуң, Ч. Айтматовтуң чогаалдарын номчуп, сеткил-сөгүзүмге байып, амыдыралдың философиязын билип, ийи-чеңгыс шүүлүн бижинр апаарган мен. Москва, Ленинград, Сочи, Красноярск, Иркутск, Улан-Удэ болгаш оон-даа өске хоорайларга өөренип, ээн-чорук кылып, дыштанып-даа чораш, кандыг нацияның кижилеринге ужурашпадым дээр! Бир ээес орус дыл биибес турган болзумза, ийи национал эш-өөрбиле хөөрежип чугаалажыр хамаанчок, чер чедер шаам кайдал. «Кижи чугаалажып танышкаш» деп үлегер домаа оттур-ле соглээн.

Орус дыл улуг баштыңныыс В. И. Ленинниң төрээн дылы болгаш Совет Эвилелиниң бүгү нациларының, бичө уруглаашкынының чөпсээ.

«Эжишкилер найыралы эртинге дагны тургузаргә дээн дег, революция мурнундагы чемиш алган орус-тыва харылзаалар, найыралы, кады ажылдажылга төөгү талазы-биле кыска үеде дазылданып, оон урединнери сеткил-сагыштын эгээртиннес байлакшылын тургузуп турар. Тыва АССР-ниң социал-экономиктиг эргижүлдезин шапкынчаан, бедик кедурлүүшүнде. Амгы үеде орус дыл тыва уянгының барыкыла ийиги төрээн дылы апаргаан. Харын-даа алдан-сезен чылдарның үзүрээй чурттуг аныяк салгалында бодунуң төрээн дылын эки билбес, чүгле орустап чугаалажып, чурттаа турарлар бар.

Ырак-узаа Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Өвүр болгаш өскедаа районнарда уруглар өг-бүлезинге, школага орус дылды кошкан шиңгээдип ап турар. Ортумак школаны доо-суглаш, өөредилге черинге кирип турда, кайы-бир күш-ажылчы коллективке ажылдай бергенде, шеригже кедиргенде бергелерге таварыжып турары чажыт ээес. Ындыгларда бүүвү бар бе? Кызыл өөренмейн турганында бүүвү бар. А кожа-ла бүүвү — орус дыл, литература башкылаашкынының сулазында. Амгы үеде школаларда орус дылды тыва башкылар башкылап турар. Ол тергин эки. Ынчалза-даа Кызылдың педагогика институдунуң орус дыл башкыларын белеткел турарында четпестер хөй. Ону доозкан башкыларның чамдыктарының бижии чегөй. Чүгле ынчээл чоруп турда оруствер, а чамдыкта тыва дылга-даа тейилбыр берип турар. Кыдыреевтер дыналдазы доктаамал ээес, чогаадыглар, эдерттиглер бижиттес, орус дыл белгүмнерин, клубтарны организастаавын турар. Чүгле сайзырадырының телазы-биле ажылдар кошкак. Литература кичээлдериниң эртип турары дыл кичээлдериңден дээредевес. Өөреникчилер чечен чогаал номчувас. Байдел нарын, берге. Орус дыл, литература башкылаашкының үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузарын амыдырал не-геп келген. Бо айтырыгны чедиммелиг шиитпирлээрин Чырыдыышкын министерствозунга, «Күрүнениң Кызылга педагогика институдунга, адаөлерге дорт хамааржыр.

Байлак, чараш тыва дылывыс бар турда-ле, ийи дылды холуп, согаажалап чугаалажыр апарган бис. Ылаңгыя аныяктар ортузунда ол нептерээн. Төрээн дылын өөренир, чугаа культуразын сайзырадыр дугайында солуннарга хөй-биле парлап турар. Шүүлүмүлелдерни, частырыларны (ылаңгыя чөрлер аттарын) хамаарышкын организациялар-ның, кижилерниң этпейн, оон шын бижилгезинче ынчаргөтей салбайн турары харааданчыг.

Ниитилеп амыдыралын калбаа-биле демократчыдыл, ажыл-чарыг чоруктуң, социал чептүг чоруктуң тинлел турар үезинде Тываның ном үндүрер черинниң ажылын эде тургузар талазы-биле айтырыгны дидимээ-биле кадурер үе келген деп бодаар мен. Дыка хей авторларның белеткээн номнары ном үндүрер черде чыл-чылы-биле чыдып турар. Тыва дылдан орус дылче очүрга ажылы ам-даа тап-тавышкында. Аныяк авторларның чогаалдары очулдуртумаайн турар. Аныяктарны дет-кирип, өөредири — келир үедир. Очулдурунчуларны белеткээри, өөредири чугула айтырыг.

Тыва эртемденнерниң бижээн ажылдары бөштөй орус дылга парлаттынып турары элдеп.

Национал культура чечентелип хөгжээн тудум оон ада-чурт боягаш делегей культуразынга сальыышкыны улуг болуур. Оон келир үезин ажыдуума дыйдар-биле, өске улустарның культуразы-биле сырый харылзаазындан, интернационализмден ноя хамааржыр.

Саая МАЙНАК.
Мөңгүн-Тайга район.

Айтырыг—харыы

СИГЕН, ТАРАА ШӨЛДЕРИН АЖЫГЛААРЫ

Тожу районнуң Ий суурдан Дмитрий Анр-Санаа дараазында айтырыгларны солуп дамчыштыр тодарадып бээри-биле редакцияже бижээн. Оларны харыылаарын Тыва АССР-ниң Агроүлететтүргүркомнуң юридика кылдызының начальныгы А. С. Ооржактан дилээн бис.

1. Совхозтуң сиген, тараа шөлдерни хүүзүнде ажыглаа болур бе?

— Ажыл-агыйга быжыглаан сиген, тараа шөлдерни кандыг-даа чепшээрел чокка ажыглаар эрге чок. Ол дээрге совхозка тускай дүрүм өзүглаар чепшээрел каан болгаш оон продукция алыр, мал чеми белеткээр чериндир.

2. Совхозтуң эргезинде туруп турар мал одарларын, сиген, тараа шөлүн кадаа Советтер аазы райкүүском шиитпир үндүргеш, өске албан черлерниң шилчиндип берип болур бе!

— Совхозтуң эргезинге берген мал одарларын, тараа шөлүн кадаа Советтер аазы райкүүском өске албан организацияга черлерниң шилчиндип быжыглаар эргези чок. Ындыг-даа болза, 1987 чылдың сентябрь 19-та үнген СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң № 1079 доктаалынга чоннуң хүүда мал-маганын, ногаа аймаан остурар талазы-биле ажылдаа эки-биндин кедурериң тодаратхан. Оон-биле чергелештир чер-чер Советтериниң болгаш өске-даа ажыл-агыйга ажыглаттынмайн турар черлерни садып-чолугга чүгүле базым болуу бээр. Ол чугаалажышкыннарның удур түржүүшкүн байдалынга эвес, а үре-түнелдиг чугаалажышкынның байдалынга болганы ноя чүүл боюур. Ол чорукту делегей байдалынга таарымчалыг салдарны көргүзери чигзинниг чок.

Делегей харылзааларының амгы үеде таарымчалыг хөгжүлдези хамыктың мурнунда социалистиг дем каттыжылгазының тайбыңга ынакшылдыг чайгылыш чок даштыкы политиказының, совет-америк харылзаалардың чоорту эки-жээнинниң, бузурешпезинниң болгаш соок дайынның күштери үгээн сарыыдыг чоруктуң болгаш чаагай тура-соруктуг бүүлүг-ле тинлелгезинниң түнелиң болур деп, Чехословакиянның Улусчу партизының чигжиме секретары Йозеф Адреш медеглээн.

ПОЛЬША. Москвага болган ужуражышкын делегей байдалының эки-жирининче ынакшылыг-ның, чепсегленнишкинниң дүжүрер талазы-биле депшилеп-ни, Чөөн болгаш Барыын чуктер аразында харылзааларны чавырылдырарынче угланышкынны бызыглаан турар деп, ПУР-нуң даштыңы төрөктөр министри Мариан Ожеховский медеглээн.

ТАЙБЫҢЧЕ ОРУККА ЧУГУЛА БАЗЫМ

деп боттарының бүзүреливинниң байырлыы-биле бадыткаавыкар деп, парлалга демдеглеп турар.

ГДР. Москвага совет-америк ужуражышкынның түңнелдерин ГДР-де билип болгаш детпин турар деп, ГДР-ниң удуртукчузу Э. Хонеккер медеглээн. Ол мырыкай билдингир, чүге дээрге бодунуң эвилелчилериңден мандегтиг Совет Эвилелиниң Москвага чедип алган бүгү дугуржулгаларыг, ол ышкаш келир дугуржулгаларга тургускан белеткел делегей байдалын экижиндип, тайбыңны улам-на ынаштыр болдуруп турар.

ЧССР. ССРЭ болгаш АКШ-тың аразында харылзаалардың экижинри бүгү делегейге байдалга улуг салдарны чедирери чигзинниг чок. Ийи эң-не күчүлүг күрүнелериниң бот-боттарын, ылаңгыя чепсегленнишкинни дүжүрериниң айтырыгларынга чедип алырынче чүткүп турары конгуг чугула деп, ЧКП ТК-ның Чидигине секретары Милош Якеш медеглээн. Стратегтиг шаап халдаавышкын чепсээн 50 хүү кызыраарының дугайында Керээни чарарының перспективаларының дугайында айтырыг телазы-биле бот-боттарын билчип алырын чедип алганы келир үеде делегейниң гөзиниң гинеколог эмчизи.

Черепанов Кузьма Прокопьевич— Шуурмактағы ыяш белеткээр пунктузунуң ыяш дилдирер цехиниң начальниги.

Эртине Анчыма Тогерлеевна — О. Шынаа суурда участок эмнелгезинниң ажу-шеркезы.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Бавуу-Сюрюн Виктор Ондарович — Ийи-Тал сес чыл школазының башкызы.

Городцев Александр Николаевич —«Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтериниң оралакчызы.

Дмитриева Надежда Ивановна — «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтериниң оралакчызы.

Дмитриенко Нина Самсоновна — Шагаан-Арыг ортумак школазының чанында интернаттың ажыкшиндиги башкызы.

Идам Александра Дармаевна — Шагаан-Арыг ортумак школазының башкызы.

Казакова Зинаида Георгиевна — Шагаан-Арыг ортумак школазының директорунуң өөредилге талазы-биле оралакчызы.

Карпова Александра Михайловна— «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтери.

Котова Любовь Семёновна — районнуң кино четкизинниң директизазының кол бухгалтери.

Матвеева Нина Еремеевна— «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң ков бухгалтери.

Оюн Ак-кыс Аңаа-ооловна — Ийи-Тал сес чыл школазының башкызы.

Ягодин Александр Фёдорович — «Шагаан-Арыг тудуг трестиң КМК-18-тиң диспетчери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың май 30.

МОТОЦИКЛ БАШКАРЫКЧЫЛАРЫ БИЛИП АЛЗЫН

Амгы үениң хоорайларынга орун шимчээшкинниниң дурумнары чугула болгаш ону салыры кол айтырыгларның бирээзин. Орук-транспорттуң айыыл-халапчыының түңнели берге чүүлдерге чедирип турар. Техниканы ажыглалдан үндүруп, чүктер совертүрүнүң планың үзер, күрүнениң социал-экономиктиг тегжүлдезинге ээзэш ээес когаралдарны оң чедирип турар. Сөөлгү үеде чоннуң машинала ажыглаалында чиик машиналар, мотоциклдер болгаш мопедтерниң саны коскузу-биле көвүдээн.

Кудумчуларга транспорт шимчээшкинни көвүдеп, дүрген маңнадыр чоруктар, ылаңгыя мотоцикл башкарыкчыларында хей. Мотоцикл башкарыкчыларының бо таварылгада шын ыяш турар бе деп айтырыг тургустунар. Оны сайгарып көрээлиер. Долгандыр турар бүгү чүүлдерни көрүп, кижиларге айыыл чогун хайгаарап, оларга түңдүткелди көргүзүп, орун шимчээшкинниниң дурумун шын сагып чоруур човаачыларны чүрүмнүг деп саналыр алдар.

Чамдык мотоцикл башкарыкчыларының шак ол чүүлдерни сагыышкын турарының айыыл-халапчарының болуп турары мында. Оон түңнелни берип олум-чидимге, аар кемдээшкиннерге таварыштырып турар. Оларга база тускай орун шимчээшкинниниң дурумну туруп турар. Олар кудумчуларның белдирин эртерин, ында шүүлүмнарны сагыывас, оң, сол-гай талааларынга эртерин, транспорттуң аразында кайы хире ырак чоруурун сагыывайн турар.

Май 25-те Трудовая кудумчузунда даваныр фабриканың чоогунда дээрбен орукка түүйбу заводунуң човаачызы Н. Авсоев өлген.

Мурнунда чораан транспортту сүрүп эртеш, удур кел чораан транспортту эскербейн баары—эң айыылдыг чоруктуң бирээзин. Арга-дурзулга чок човаачылар дуртан чорааш, мурнунда чораан транспорттуң мурнунче кириксээр, бодун көөргеттинерин бодаарлар. Ынчангаш оон ийи таладан келген транспорттуң аразында кыстырар чоруктар бар. Шаңындыг таварылгага тускайлаттынган участоктуң слесары Е. Дворянкин көвүргүнүң оң талакы эриинге «Чезет-350» мотоцикли-биле чүгү машинезы-биле үскүлешкен. Мотоциклист бертингген.

Калинин кудумчузунге «ИЖ-4К» мотоциклдиг башкарыкчызы С. Зубков дээрэн мурнунда чораан транспортту сүрүп эртип чораш, башкарып күш четпейн аңдарылган. Оон түңнелинде оон базыңга улуг немдээшкин болган.

Машина-даа, мотоцикл-даа эзирик башкарары эң-не хейыылдыг. Часкы үеде КАИ ажылдакчылары 60 ажыг мотоцикл башкарыкчыларын эзирик чорда туткан. Оларга Садыг министерствозунуң баазазында ажылдап турар О. Монгуш, Кызылдың автоорук техникумунуң студентизи А. Сидоров кодээ ажыл-агый техникумундан Г. Фомин, Адыр-Кежиг суурдан В. Достай-оол болгаш өскелерни хамаарыштырып болур. Мотоциклдерни эзирик мунуп чораш, авария кылыр чорук-тар хей. АКМК-1-де монтажчы Б. Ф. Опарин «Днепр» деп мотоцикл-биле ынаар транспортту эрттирбейн чоруп турган, түңнелинде «Москвич-412»-биле үскүлешкен. Ол орук шимчээшкинниниң чурумун дажыткан. Оон түңнелинде чурум хамыдыкчызы Б. Опарининиң холу сынган, аңаа чораан пассажири түүйбу заводунуң човаачызы Н. Авсоев өлген.

Мурнунда чораан транспортту сүрүп эртеш, удур кел чораан транспортту эскербейн баары—эң айыылдыг чоруктуң бирээзин. Арга-дурзулга чок човаачылар дуртан чорааш, мурнунда чораан транспортту чүгү машинезы-биле үскүлешкен. Мотоциклист бертингген.

Калинин кудумчузунге «ИЖ-4К» мотоциклдиг башкарыкчызы С. Зубков дээрэн мурнунда чораан транспортту сүрүп эртип чораш, башкарып күш четпейн аңдарылган. Оон түңнелинде оон базыңга улуг немдээшкин болган.

Машина-даа, мотоцикл-даа эзирик башкарары эң-не хейыылдыг. Часкы үеде КАИ ажылдакчылары 60 ажыг мотоцикл башкарыкчыларын эзирик чорда туткан. Оларга Садыг министерствозунуң баазазында ажылдап турар О. Монгуш, Кызылдың автоорук техникумунуң студентизи А. Сидоров,

СЦЕНАДА—БОТ-ТЫВЫНГЫР АРТИСТЕР

Республиканың Иштики харектер министерствозунда бот-тывынгыр уран чүүл коллективи дохтаамал ажылдап, чаа программалыг концерттерни белеткеп, оку чонга барааделип турар.

Ында ырлыг болгаш танцылыг бөлүктерни тургустунган. Олар Иркутск хоорайга болган миляция ажылдакчыларының зона көрүлдезинге кирижикээ, чеднишкинниг ойнап, бот-тывынгыр артистерден он кижи лауреат атты алган.

Кызыл хоорайга хөйүүг ырызының көрүлдезинге, Ленинчи комсомолдуң 70 чылынга турасхаткан концертке болгаш танцы коллективтериниң көрүлдезинге киришкеш, макталдыг черлерни алгаанар.

Миляция ажылдакчыларында талантыгыг кижилер бар. Оруспай Саяннаа, Валентина Дыртый-оол, Иван Сергеевиков, Чакар Соян, Валентин Югай оларның уран талантылыын көрүкчүлер аажок үнелээн. Бо эштериниң киржилгези-биле болган концерттер кончуг солуун болгулаан.

ЧУРУКТА: миляцияның старшинаазы Валентин Югай уруглары-биле күүсевде үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Школа реформазы: профугланыышкын

ЧҮҮ КЫЛДЫНГАНЫЛ?

Школавыста өөренүкчилерниң мергежин шилип алырынга белеткелиниң талазы-биле чүү кылдынганыл? Ол чугула айтырыгны шинтпирлээри эртиҥ, совет организмиҥ, школаның, база будурулгениҥ, ада-иениҥ ниити херээ болур. Ону боттандырары биспиҥ күжениишкиннеривис дамнит боорундан дыка хамаарыжыр.

Школа ол айтырыг талазы-биле планны тургускан. Кол кичээнгейни өөренүкчилерниҥ күш-ажылга ынак болурунче, кеҥир үедеги мергежилгин шын шилип алырынче утландырган. Өөредилге-биле чергелештир өөренүкчилерни ниитиниҥ будурукчулуг күш-ажылынга дохтаамал киржирин хандырарын көрген. Школачылар «Мээҥ күш-ажыылым республикамның күш-ажылынга немежип тур» деп патриотчу ыйгырыг-биле ажылдап турар. Ол соруглаары күүседириҥе школавыста мастерскаавы, кедээ ажыл-агый машиналары өөренир кабинетти, профугланыышкын кабинедин болгаш күш-ажыл кабинедин ажыглап турар бис.

Он иҥги беш чылда мергежил шилип алырынга белеткелди боттандырарын хандырарының төөрүмчелыг бүдәлдарын тургузар талазы-биле хемчеглер алдынып турар. Школа өөренүкчилерни колдуунда совхозка херектиг мергежилдерге өөредип, киижизидип турар. Школачыларның будурулге өөредилгезин ажаа төөрүкштүр тургускан.

Бо 1987—1988 өөредилге чылында школачыларывысты «Кедээ ажыл-агый машиналары», «Мал ажылы» деп мергежилдерге өөредип тур бис.

1988—1989 өөредилге чылында автомашинаны, кедээ ажыл-агый машиналарын болгаш мал ажылын, а 1989—1990 өөредилге чылында ол мергежилдерге немештир могаа ажылын база өөредир бис.

Бо өөредилге чылында машина өөредиринге херектиг дериг-херекселдер база садыл алдывыс. Чаа дериглиг классче өөредилгени чорударга, моок мурнунда турганындан оранчок төөрүмчелыг болур. Ында школаның профугланыышкын башкылары (удуртукчузу А. Б. Сарыглар, кабинет эргелекчизи Д. С. Ховалыг) кичээлдерни шынарлыг эрттирип турар.

Мергежилдер аайы-биле школада 6 бөлүм ажылдап турар. Оларда 72 өөренүкчи хаара туттунган: аныяк башкы бөлүмүнде 8, аныяк эмчиде—12, киномеханиктиинде —15, мал эмчизинде—12, библиотекарьда—12, аныяк чазаныкчыда — 12. Бо өөредилге чылындан эгелеп ниитилелге ажыктыг будурукчулуг күш-ажыл кылырының хемчээлин айтыпшаан, хувааларны кылган бис. Школачыларның будурукчулуг күш-ажылга киржилгези оларны өөредилгеге хандыкшыдарының солуттунмас база бир чугула ергазы боол турар. Школачылерывыс өөредилге чылының дургузунда 92 рубльге сандайларны, бирээзин-ле 40 копеек өртектиг 220 демиргүжүкту, школаның болгаш Культура бажыңының тон азер черлериниҥ 600 дугаарларын, 100 рубльге хомустарны кылганнар болгаш 2000 рубльге стендилерни дерип кылганнар. Ол ышкаш уруглар садының чагыын өзүгээр уруглар оруннарын, бичии сандайларны болгаш столдарны 120 рубльге кылып бергеннер.

Школачыларны ниитилелге ажыктыг будурулге ажылынга хаара тудары калбергены-биле чергелештир дагдыныышкын ажылын эки-жидерни негеттинип келген. Ынчангаш класс бүрүзүнге болгаш пионер отрядтарывыга дагдыныкчы специалистерни быжыглаан бис. Школачыларның күш-ажылын организастаар талазы-биле кады ажылдажыра дүгээйында керээни школа совхоз-биле чарган.

Өөренүкчилерниҥ будурулге бригадазын тургузар үе келген. Бригада боду бичии фермалыг болур ужурлуг. Ажылды ынчаар организастаар болзувусса, школаның будурулге бригадазы ажыл-агыйның херек кырында база бир будурукчу күжү болу бээр.

Профугланыышкын болгаш мергежил шилип алырынга белеткел талазы-биле бо бүгү хемчеглер алдынып турза-даа, материалдыг база ам-даа кошкак боол артпышаан. Бистиҥ соруглавыс — өөренүкчи бүрүзүнге күш-ажылды үнелеп билирин өөредири, план, камнелге, күш-ажылдың будурукчулуу, бот-уне, бот-оруглечерылга деп чүл дээрзин үгеадыры. Ол дээш туржуп турар бис.

Валентина ОНДАР.
Бора-Тайга ортумак школазының директорту.
Сүт-Хөл район.

КӨРҮКЧҮЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

ИЮНЬ 11—18 ХҮННЕРИНДЕ УБСА-НУР АЙМАКТЫҢ ТЫВА АССР-ГЕ КУЛЬТУРА ХҮННЕРИ БОЛУР.

11. А. Островскийниҥ **«Ядамыкта яла чок»** деп шинзин Улаҥгомнуң хөгжүм-шин театрының артистери көргүзер.

Эгелээри 16 шакта.

МАР-ның Убса-Нур аймактың Тыва АССР-ге **Культура хүннериниң ажыдыышкыны. Уран чүүл ажылдакчыларының концерти.**

Эгелээри 19 шакта.

12. **Улаҥгомнуң чурт-шинчилел музейиниң фондуларындан делгелгениң ажыдыышкыны.** 60 Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге.

Эгелээри 10 шакта.

МАР-ның Чурукчулар эвилелиниң Убса-Нурда салбырының чурук делгелгезин ажыдары. Чурукчулар бажыңынга.

Эгелээри 13 шакта.

Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерти.

Эгелээри 16 шакта.

А. Островскийниҥ **«Ядамыкта яла чок»** деп шинзин Улаҥгомнуң хөгжүм-шин театрының артистери көргүзер.

Эгелээри 19 шакта.

13. Таңды районнуң Дургенде көдээ Культура бажыңынга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.**

Эгелээри 18.30 болгаш 20 шактарда.

14. Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалыкта Культура бажыңынга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.**

Эгелээри 18.30 болгаш 20.30 шактарда.

15. **«Тыва даг-дүгү» комбинаттың** Ак-Довурак хоорайда Культура ордузунга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.**

Эгелээри 17 болгаш 19 шактарда.

16. Бай-Тайга районнуң Тээлиде Культура бажыңынга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.**

Эгелээри 18.30 болгаш 20 шактарда.

17. Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада Культура бажыңынга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.**

Эгелээри 18 болгаш 20 шактарда.

18. Өөвүр районнуң Хандагайтыда Культура бажыңынга **Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерти.**

Эгелээри 12 шакта.

Редакторлуг оранакчызы К. К. САТ.

Телевидение

ИЮНЬ

Вторник

ИЮНЬ 7-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минутаа». 8.35— А. Кудрявцев. «Иван». Фильм-шим. Чапсарда (9.50)—Медээлер. 11.35 — 12.35 — «Бүзүреҥчиг-даа болза, эдептиг». 15.30 — Медээлер. 15.40 — —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50— Бүрят телевидение программазы. 16.40 — Азербайджан ССР-ниҥ Күрунениҥ танцы ансамблиниҥ концерти. 17.10 — «Кайыын эгелээнил...» 18.45—Бөгүн делегейде. 19.05 — Тенизижилер: Бүгү-эвилелдиҥ XIX партконференциязының делегатталары. 19.50 — «Уежи кыс». Тележурнал. 21.00—«Үе». 21.35. — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Док. фильмниҥ баштайгы көргүзүү. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.25 — 23.35 — Поэзия минуталары. А. С. Пушкининиҥ шүлүктери.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Татар улустуң ырлары. Аддар Файзрахманов ырлаар. 8.40 — Француз дыл. 9.10 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.50 — Француз дыл. 10.20 — «Бернарда Альбеның бажыңы». Уран-чечен телефильм. 11.50 — Док. фильмнериҥ баштайгы көргүзүү. 12.30 — Уругларга фильм. «Барабанчының салым-чолу». 1-ги сериязы. 13.35 — Медээлер. 13.45 — 14.50 — «Карастояновтар». Дөрт серияглыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.35 — «Культура болгаш амыдыралы». Теледопчулал. 19.15 — «Тыва чердеҥ». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социалыг-культурлуг дээштиҥ». «Хамаатыга камгалалдыг». 19.45—Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.45 — ССРЭ-ниҥ улустуң артизи А. И. Хемчетрүүнниң тергүттүүнген күүнүнден бээр 85 чыл болганынга турасхаткан фестивальдың түүнел концерти.

ҮШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «...Он алды харга чедир болган оон улуг назы». 19.00 — Киноафиша. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!».

Среда

ИЮНЬ 8-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35— Мультфильм. 9.30 — «Аян-чоруулар клуузу». 10.30 —Медээлер. 10.40 — 12.00 — ТТ экранында эң баштай. «Баштайгы Русь». В. Ивановтуң романын өзүгээр уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 15.30— Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50— Бүрят телевидение программазы. 16.40 — Азербайджан ССР-ниҥ Күрунениҥ танцы ансамблиниҥ концерти. 17.10 — «Кайыын эгелээнил...» 18.45—Бөгүн делегейде. 19.05 — Тенизижилер: Бүгү-эвилелдиҥ XIX партконференциязының делегатталары. 19.50 — «Уежи кыс». Тележурнал. 21.00—«Үе». 21.35. — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Док. фильмниҥ баштайгы көргүзүү. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.25 — 23.35 — Поэзия минуталары. А. С. Пушкининиҥ шүлүктери.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Булактар. 8.50 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 8.55 — Немец дыл. 9.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.05—Немец дыл. 10.35 — Телефильмнер. 11.25 — Мультфильмнер. 11.55 — Шүүтк чогаалы. А. Жигулин. 12.30 — Уругларга фильм. «Барабанчының салым-чолу». 2-ги сериязы. 13.35— Медээлер. 13.45 — 14.50 — «Карастояновтар». 2-ги сериязы. 17.55 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Док. фильмнер программазы. 18.45 — Делегей байдалының дүгээйында беседа. 18.55 — «Шыырааҥа». Тыва АССР-ниҥ алдарлыг артизи М. Рамазанова — бистиҥ аалчывыс. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургустунуушкун экономиказы». «Хүннүҥ айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!». 20.15—«Музыкалыг кноска». 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.30 — Док. фильмниҥ баштайгы көргүзүү. «Совет Эвилелиниҥ портредиҥ» (АКШ). 5-ки серия — «Прибалтика стилиҥ». 6-гы серия — «Хылыштың болгаш андезыныҥ черии».

ҮШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.05—«Кедээниҥ шагы». 19.05 — «Чоогундан көргеш». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!».

Четверг

ИЮНЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35— 11.10— ТТ экранында эң баштай. «Баштайгы Русь». Уран-чечен фильм. 1—2 сериялары. Чапсарда (9.55)—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Португалиямның амгы овур-хевири». Киноочерк. 16.10 — Спорт болгаш кижи. А. Медведь. 16.40 — «Чүден болгаш чүге». 17.10—«Композитор Владимир Кобекин. Чогаадыкчы ажылының ырыннарыл». 17.55 —«...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.50 — Мультфильм. 19.10 — Бүгү-эвилелдиҥ XIX партконференциязынга үткүштүр. Төөгү. Литература. Ниитилел. 19.55— ТТ экранында эң баштай. «Баштайгы Русь». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.25 — «Фүгэ». Уран-чечен фильм.

ҮШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00—Медээлер. 18.10 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. В. Постникова. 19.00 — «Аян-чоруукчулар клуузу». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!».

Пятница

ИЮНЬ 10-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35— «Баштайгы Русь». 2-ги сериязы. 9.40 —Мультфильм. 9.50 — Медээлер. 10.00 — 11.00 — «Чүртте, чер» деп экологтуг программа. 15.30—Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш киижилер». 16.40 — «Ыры-88». 17.00 — «Харлар пары». Уран-чечен телефильмниҥ баштайгы көргүзүү. 18.05 — Док. фильмниҥ баштайгы көргүзүү. 18.30 — Эртем: теория, шенелде, практика. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 — «Сонеттер чыындызы». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Мээҥ адым сеҥээ кандыг херек боор!». 22.35 — 22.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.50— Мультфильм. 9.00 —Англия дыл. 9.30 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.10— Англия дыл. 10.40 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмниҥ баштайгы көргүзүү. 11.20 — Ижевскиден дамчыдылга. 11.50 — «Фүгэ». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 — 14.40 — «Карастояновтар». 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уруглarга фильм. 18.40 — «Сонуургактарга». Тыва улустуң оюннарының чыыкчызы Б. Ч. Ондар-биле ужуражышкын. 19.15— «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Июнь 12— Чиик үлетпүр ажылдакчыларының хүнү». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!». 20.15—«Бүгүдеге болгаш киижи бүрүзүнге». Ростов области бойдус камгалалының чугула айтырыглары. 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—00.00— «Иллюзион». «Степан Разин». Уран-чечен фильм.

ҮШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Автограф». Үстүкү класс өөренүкчилерниҥ литературалыг викторина. 19.30 —Реклама. 19.35—М. Минцаев ырлаар. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!».

Суббота

ИЮНЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минутаа». 8.30— Телефильмниҥ баштайгы көргүзүү. 9.15— Бүт бомбүүнге Европа чемпионадының ажыдыышкыныҥ дугайында репортаж. 9.30 — ГФР болгаш Италияның шилиндек командаларының оюну. ГФР-деп дамчыдылга. 11.20 — «Социализм чурттарында». 11.40 — Эде тургустунуушкун: чугула айтырыглар болгаш шинтпирлер. 13.10 — Телефильмниҥ баштайгы көргүзүү. Москвоның «Спартак» бүт бомбүү командазының тренери Бесковтуң дугайында. 14.10 — Бөгүн делегейде. 14.30 — «Бүгүдеге болгаш киижи бүрүзүнге». Социал айтырыгларны шинтпирлээринге Советтиҥ ролю. 15.00 — Бүгү-эвилелдиҥ XIX партконференциязынга. Эде тургустунуушкун болгаш культура, Культураның совет фондузу. 16.00—«Сеҥээ-ынаҥ мен, чүртталга». Телефотоконкурс. 16.05 — «Чылдар, салгалдар, ырлар». 16.50 —«Бүзүреҥчиг-даа болза, эдептиг». 17.50 — Делегей амыдыралының кол редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». Москвага бедик деҥнелге болган совет-америк ужуражышкынның түңнелгинге. 18.50 — «Бистиҥ үеэжелеривис». Уран-чечен телефильм. «Эжиктер ажык турда». 1-2 сериялары. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Суббота кежээзинде». Телетанакчызыга. Никита Михалков. 23.05 — Медээлер. 23.10 — 00.10 —«Дуган». Док. телефильмниҥ баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур: «Киевте София дуганы». «Бүлүүшкиннииҥ кызыгаары» бөлүктен. 9.00 — «Кадыкшыл». 9.45 — «Дириг амытаннар дугайында». 10.50 — Компьютер-биле диалог. 11.35 — «Книжи. Чер. Октаргай». 12.40 — Орус культура дугайында беседалар. Декабристер. 13.15 —Мультфильмнер. 13.45 — Музыкалыг портрет. Георг Фридрих Гендель. (ГДР ТВ-зи). 14.45 — «Амыдырал-даа, карак чаштарыг-даа, ынакшыл-даа». Уран-чечен фильм. 16.25 — «Бистиҥ салгалывыс». Телеальманах. 16.55—Дашпыкы фильм экраны. «Офицерлер». (ГДР). 18.20 —«Матендаранда». Док. фильмниҥ баштайгы көргүзүү. 5-6 фильмнер. 19.20— Мультфильм. 19.30 — «А. Н. Островскийге». «Аде-чуртуҥга эргим аттар» бөлүктен. 19.50 — «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!». 20.05 — Кара Караевтиҥ чогаадарындан концерт. 21.00— «Үе». 21.30—23.25—Бүт бомбүү. Европа чемпионады. Дөмей биле Испаниядың шилиндек командалары. ГФР-деп дамчыдылга.

Воскресенье

ИЮНЬ 12-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — Мультфильм. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30—«Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелиҥге баргам бүгү тур мен!». 11.00— «Эртенги почта». Музыкелыг дамчыдылга. 11.30 — Силер ону шыдаар силер. 12.20 — «Ералаш». Уруглarның баштактаныглыг киножурналы. 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — Бүгү-эвилелдиҥ XIX партконференциязынга үткүштүр. «Кедээниҥ шагы». 14.00— «Кадыкшыл». 14.45 — Аныяк көрүкчү театры. Телешиниҥ баштайгы көргүзүү. «Кышкы тоол». В. Шекспирниҥ шиизин өзүгээр. 16.20—Мультипликацияда элдептиг шүүлдер. «Фантадром». 16.40— Телефильм. 16.55 — С. Туликовтуң ырлары. 17.25 —Шүлүк чогаалының минуталары. 17.30—«Лев Гурыч Синичкин». Уран-чечен телефильм. 18.45— «Делегей панорамазы». 19.30 — ТТ экранында эң баштай. «Шиитпирер кижи». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.30—Бүт бомбүү. Европа чемпионады. Англия биле Ирландияның шилиндек командалары. ГФР-деп дамчыдылга. 22.15 — «Сес дилеп тур мен». К. Ваншенкин шүлүкчүнүң чугаазы. 22.30— Бүт бомбүү. Европа чемпионады. Англия биле Ирландияның шилиндек командалары. 23.20 — Медээлер. 23.25 — 23.55 — Телефильмниҥ баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Бистиҥ садывыс. 8.50— «Горизонт» альманах. 9.20 — Портреттер. А. Фет. 10.10 — «Башкының кичээлинче». В. Ф. Шателовтуң кичээли. 10.40 — Спорттуң национал хевирлериниҥ дугайында эртем-тайылбырлыг фильмнер. 11.10 — Экономика эртемнериниҥ үндезиннери. Тележурнал «Агро». 11.40 — Кайгамчык кижилериниҥ амыдыралы. Академик Н. Н. Бурденко. 12.15 — «Делегейниҥ дескиндири». Киноальманах. 13.15 — «Бир эвес силерге». В. Токареева чогаалчы чорудар. 14.00 — «Чүү? Кажа? Кажан?». Телевикторина. 16.00— «Киржикчилер». Загорскиде уруглар бажыдының нарын айтыглары. 17.30— «Ойнаракчар театрының ораны». 18.20— Музыкалыг телеабонемент. «Орус миниң ыры культуразының дугайында беседалар». С. И. Танеев. 19.20—Чиик атлетика. Знаменский алышкыларга туресхаткан делегей маргылдаазы. Ленинградтан дамчыдылга. Чапсарда (20.00)— «Тамчыктыг удуҥар, чаштар!». 21.00 — «Үе». 21.30—23.05 — «Мария ава». Уран-чечен фильм.

Кино

ИЮНЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Она и дьяволы» 9.00, 11.30, 14.00, 18.30, 20.30. «Ночной экипаж» 16.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник» 9.20, 13.00. «Олеко Дундич» 10.40, 14.30, «Дзло, такси» 16.50, 18.50, 20.50 (үзетнаа) шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «Новые амазонки» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сальвадор» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Друго» 18.00, 19.40 (үзетнаа) шактарда.

агаар

Республиканга дүне 8—13, чамдык черлерге 0—5 градус чылыыр. Хүндүс 25—30, чамдык районнарга 16—21 градус чыыт болур.

Кызылга дүне 11—13, хүндүс 28—30 градус чылыыр.

ЧАРЛАЛДАР

КРАСНОЯРСКИНИҢ ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУҢ КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫ хүндүскү болгаш бот-өөредилгелиг салбырларының 1 курузунга студентилер хүлээп алырын чарлап тур.

— Автотранспорт факультедин. Мергежилги —автомобильдер болгаш автомобиль ажылагыйы.

— Тудуг факультедин. Мергежили —үлетпүр болгаш хемааты тудуг.

Ниити техниктиг факультеттиҥ немей ажыдып турар хүндүскү салбырының 1 курузунга тускай эртемнери:

— тудуг кылыгларын болгаш конструкцияларын будурери;

— орук-тудуг машиналарын болгаш механизмнери;

— машина тудуушкун технологизязы.

Автотранспорт факультединиҥ (автомобильдер болгаш автомобиль ажыл-агыйы), тудуг факультединиҥ (үлетпүр болгаш хемааты тудуг) тускай эртемнеринге КПИ-ниҥ Кызылда филиалынга өөредилгениҥ долу курузун эртер болгаш инженерниҥ квалификациязын тыпсыр, а ниити техниктиг факультеттиҥ тускай эртемнеринге (тудуг кылыгларын болгаш конструкцияларын будурери, орук-тудуг машиналары болгаш механизмнери, машина тудуунуң технологизязы) студентилер ниити эртем билиглерин өөренирин (физика, математика, химия болгаш оон-даа өске) 2 чыл иштинде КПИ-ниҥ Кызылда филиалынга доозар, а оон соонда тускай эртемнин чедип алыры-биле оларны Красноярскиниҥ азы чурттуң өске хоорайларынаҥ дээди өөредилге черлериниче чорудар.

Билдиришкиннерни июнь 20-ден июль 15-не чедир хүлээп алыр.

Өөредилгениҥ бүгү хевирлеринге киреринииҥ шылгалдалырым июль 16-дан 31-ге чедир чорудар. Институтка киирерим август 1-деи 5-не чедир чорудар.

Институтка киирерин күүсээнер дараазында шылгалдалырмы дужаар: математика (бижимел-биле), физика бижимел-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

Киреринииҥ шылгалдаларының үезинде математиканга (июль 8-тен 15-не чедир), физиканга (июль 18-тен 22-не чедир) неделя иштинде кыска күүсээлиг телевидениг курстар ажылдаар.

Бедектеп курстарынга июль 8-ке чедир келген болгаш киреринииҥ шылгалдаларына келгеннерин келезиинге общежитие-биле хандырар.

Институтка киирип алырын 1988 чылда ССРЭ-ниҥ дээди өөредилге черлеринге хүлээп алырының дүрүмнерини әзүгээр чорудар.

Дээди өөредилге черинге өөренирин күүсээнерин киреринииҥ шылгалдаларына алган баалдарының самын әзүгээр институтка хүлээп алыр.

Киреринииҥ шылгалдаларынга ортумак демдек алган курдавырже халашкан шериглерниҥ болгаш чазактың тургускан чингедделерини ажыглаар эргелиглерни, ескүстерни, адаезиниҥ хайгаралы чокка артканнарны конкурс чокка хүлээп алыр. Ортумак школаны алдын (мөҥгүн) медаль-биле доосхан, ортумак тускай өөредилге черин азы ортумак профессионал-техниктиг училищени кызыл дипломнуг доосхан. Ыяш хүлээп алыр комиссияның доктаадын тургусканы чангыс шылгалда дужаар, «беш» демдек алганда, оларны өске шылгалдалар дужаарындан хостаар болгаш өөредилге черинге киирип алыр, а «дөрт» азы «үш» демдек алганда — өске артыкан шылгалдаларны дужаар.

Бот-өөредилгелиг салбырже киирелер оларны сонуургадып турар түүнел эртемнииҥ чоокку дээдэн өөредилге черинче билдиришкин киирер.

Шилип алган факультединиҥ болгаш тускай эртемниҥ айтыпшаан, хүлээп алырының дугайында билдиришкинним институттуҥ ректорунга **дараазында документтиҥ е р и м кошкак чорудар:** свеллу ажылдап турган черинден будурулгениҥ удуртукчузуҥун, партия организациязының секретарыныҥ болгаш профсоюзиниҥ организациязының дергезиниҥ бүзүредеп ат салганы, а ортумак школаныҥ доозукчулары — директорнуҥ, класстың удуртукчу башкызының болгаш комсомол организациязының секретарыныҥ ат салганы характеристика (рекомендация). («урлавырже халашкан шериглерниҥ характеристика бээри албан эвес), ортумак эртемниҥ дугайында документ (боду-биле), ортумак тускай өөредилге черлери доссканнар — диплом (демдектерин үште бижээн), 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук, куш-ажыл дептериниҥ хоолгазы, № 086/У майым әзүгээр эмчи шынзылгазы. Паспорт болгаш шериг биледим боду экээр.

Документтилерлиг билдиришкиннерни дараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4.

1988-1989 өөредилге чылында **Кызылдың медицина училищезин** сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур. Кирип өөренир салбырга фельдшер, санитар тускай эртемге 2 чыл 6 ай хуусаалыг өөренир, а эмчи сестразы тускай эртемге 1 чыл 10 ай өөренир.

10 класс доосхан эртемниг, 30 хардан ору эвес назылыг кижилерни хүлээп алыр. Киреринии күүсээнер орус дыл болгаш литературага (чогаадыг азы диктант), химияга (аас-биле) шылгалда дужаар.

Училищениҥ директорунга билдиришкиннерге дараазында документилерни кожар: аттестат (боду-биле), № 286/У майым-биле эмчи шынзылгазы, чурттап турар черинден, ажылдап турган черинден шынзылгалар, ог-бүлезиниҥ байдалының дугайында шынзыларга, куш-ажыл дептеринден үште бижилге, 3х4 см хемчээлдиг берт чокка 6 фото-чуруктар.

Билдиришкиннерни июнь 1-ден август 14-ке чедир хүлээп алыр. Киреринииҥ шылгалдаларын август 1-ден август 20-ге чедир чорудар.

Айтырыгны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 2, хүлээп алыр комиссия.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: поотийжи амыдырал килдизиниҥ 3-36-82, совет тургузут килдизиниҥ 3-37-11, үлетпүр килдизиниҥ 3-36-73, чаңгыс килдизиниҥ 3-39-03, культура килдизиниҥ 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниҥ 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниҥ 3-41-23, корректорларыныҥ 3-37-11, бухгалтериениҥ 3-43-41. солуун келбейн бергенде 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амаар. Тиражы 24637 экз. Солуунуҥ индекизи 54241

Тыва АССР-ниҥ Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садывыҥ керектериниҥ талазы-биле күүрүне комитединиҥ типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажыңы № 1

Чагыг 143 ТС—00752.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээдь Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 8 среда № 134 (13734)

1925 чылдан үнелеттингеш.

Өртээ 8 коннек.

КОСМОСКА-ДАА, ЧЕРГЕ-ДАА

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. июнь 6. (СЭТА). «Прогресс-36» автоматтыг транспорт кораблиниң ужудуушкунну доозулган. Ол чылдың май 13-те салып үндүрген бо корабль башкарыгалыг «Мир» комплекске ажыг-бүрү аппаратуразы болган кывар материалды тедиргеп. Оон эккелген чүүлүн бүргүү-биле шүүдүргеш соонда, ук корабльүнүң шинчилекчилер-биле «Мир» комплекстиң арбитазын тазырыктырган.

Июнь 5-те Москванын-биле 15 шак 12 минутта «Прогресс-36» корабльүн орбитада ужудуп чоруп чүүл комплекстен адырган. Черге берген команда бүүлээр корабль дериг ужудуп баткан. Черниң дыгын атмосферазынче кирген болган соң-биле бодунуң ажылын доозган.

Космонавтылар Владимир Титов биле Муса Манаровтуң калыышкын байдалы эки. Ууда олар күш-культура кылып, дыштанып чүүлдеп турлар.

Совет-болгар каттыжыг экипаж июнь 7-де Москванын-биле 18 шак 03 минутада ужуп үеринге белеткеним түрээн.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИН ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

СОНУУРГАЛДЫҢ ХЕРЕЧИЗИ

★ Репортаж ★

КЫЗЫЛ. Солун, сентүүлевер садыг турар киосктиер. Улус черле үзүлбес. Оон чанында бир назон үзүс чугаалажып бердивис. Тезистерге хамаарыштыр бодаалар, сеткия-хевиннериң аянмары бир янзы болду. Кады тургаанарывыга сөстен бөри назаптайн.

Ольга САЛЧАК: — Бодуум ажылчын кижи мен. Хей чедиргиниң дүргүзүнде янитпинниң чемненилге черлериге ажылдап кептим. Ак-Довуракка ажылдап турдум.

Чамдык удуртукчулар оруг бердүүге бодаргө, мендиге бөлүк харыылап шыдавас апаарга, чогенчит-ле алаар. «Чес-талазы чажырар» дээш хааглыг хураалар, чүгле «кол-көш кижилер киржир кежээлер бөлүк-гүлдар-ыяр. Мончаажок оваар кааа-даа ажылдаксаар, ажылга оларны бүүдүн чай дүргүзүнде доктаачал хүлээп алыр черлер хөнөр. Шилгиэн районнар төнтериниң Кызыл хөөрайның албан черлери, организациялары, бүдүрүлгелери школдачыларны күш-ажылга киржилериниң шоолуг белеп эвес. Школ биле бүдүрүлгеним ханы холбаштырары чүгүлө. Ол ам-даа четпес дең бодаар мен.

Төскү классчы бир назын оолдар-биле «Тывин» совхозтуң 1200 иргичигештерин школ хүлээп алыр бодап турав. Оргучак школаның бо инициативазын ажыл-агыйның удуртукчулары хүлээп алган. Керээни бөгүнде чарын тур бис. Хей кыргыдазы россетура, иргичигештерниэти деңнээп турган, хүлээп алыр бис.

Чайлагларр черинээ Тываның Сайлыг-Хем-Бажында кажыр-бөрт-даа болза эки оларныг делгемнер. Бир черге 10-15 хонгаш-ла, оваа солун кежер бис. Мээң чогум эрге-мин — электрик, керээ-ээжим — фермер. Ынчалза-даа бистиң ажыл-агыбыстыг ээлчээ-ээжибис ажыг-ажыг ажылдап, ажыл-агыйның ажылынга

Үндезин реформаның оруу-биле

МАЛЧЫННАР СҮМЕЛЕШКЕН

ХУРАЛДЫ ЧҮҮ ДЭЭШ ЭРТТИРЕРИЛ?

Малчыннарның хуралының хүн айтырыы: «Кыштаглашкынның эртинем байдалы болгаш мөөн соңгаарлы сорулгалар дугайы». Илеткелчи — СЭКП райомомуун бирги секретары А. С. Дембирел.

Бай-Тайга районнуң аныл-агыйларының экономиказында кол черни мал ажылы эзлеп турар. Ол чүгле зонада эвес, харын республиканда безин малчым районнарның бирээзи. Ындыг болганда, ында мал ажылының чедишкинни, ол ядырның четпестери-даа ниити республиканга база элээм саадарыг.

Бир-төө, эде тургустунуушкүн үезин, ог-бүле керээзиниң үези болганда, районнуң малчыннарында кандыг-кандыг чаа чүүлдер барып дээрзин илеткелчи чугаалады. Чаа чүүлдер ийи-чангыс бар-дыр: чыл эгезинден бээр 101 малчын ог-бүле керээзинче кирген-дир. Оларның иштинден аныы үезе чедир 17 хойжу төрүүр 100 хойга өнааштыр 90-дан 105 чедир хураганны, анайны алган-дыр. Чыл санында-ла доктаамал бедик коргузуглерни ап келген малчыннарны илеткелчи алады. Мурнуку хевээр. Экономиктиг көрсөдилгени багай эвес организастаан, соолгу түңнел кичээлдерге малчыннар шылгалдаларны түткан, мергежил айбы-биле класстарны оларга тывыскылаан, ынчангаш дужаагинарның алыр шалың төлевирин өстүрген.

Бүрүнеге эттен, дүктү, сутту бүдүрүп, дужаап турар улустуң ажылдап, чүрттаарынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары — ажыл-агыйлаанның бирги сорулгалы. Бай-Тайгада соолгу ийи чылда 28 хойжу ог-бүле чүрттелга байдалын экижиткен. Бригалаар төптеринде база малчыннарда-даа 16 чүнар-бажыннарны түткан. «Бай-Тал», «Мурнакчы» база «Кызыл-Даг» совхозтарның малчыннарының дыка хөй кыштагларында кышкы үеде доктаамал кывар электри чырыын киргген. Малчыннарның амылыраа хандырылгазынга хамаарышкан чамдык чүүлдерни база кылып турар.

Ынчалза-даа Бай-Тайганың мал ажылында улуг четпестер чыл санында удамчылап турар. Хуралга ол дугайын хапсы-биле сайгарып көөр, кымны, чеже кижини — малчынны, зооветспециалисти хемчег алтанын база алаар боор деп бодаан мен. Чок, мурнуку хевээр-ле ол. Бүгү шыңгыы четпестерниң дугайын илеткелчи ниити кырыбиле адап кагды. Хуралга олурган кижи бир-ле четпестин дугайын дыннаан, ол чүге ындыг чөөр, ону чидиреривиле кандыг хемчег алган иргн деп, дораан-на айтырыгны сала бээр чорду.

Эрткен чылын районнуң аныл-агыйларында малга четчир санныг чем баалазын тургузуп шыдаваан. Чүге? Шүүт-ла арга чок болганы ол бе? Бар турган. Хамыктың мурнунда ол чүл дээрге, тайга сигенин кескен эвес, ону мурнунда ажыл-агыйлар таварышканны?

Малды өстүрерде, хамыктың мурнунда ооң төрүүрүн көвүдедир ужурлуг. Ындыг турже, Бай-Тайга районнуң совхозтарында төрүүр ошкуниити коданның чүгле 40 хуузу болуп турар, өскээр чугаалаарга, 1000 ошкуның 400-үү төрүүр. Мындыг турда, мал ам канчап көвүдээрил? Төрүүр малдың баш саны нииитизи-биле кайы хире болурун Бай-Тайга районнуң зооветспециалистери билир хирезинде чүге ынчаар ажылдап турарыл, ынчаш?

База бир чаржынчыг түүнел: бо чылын «Бай-Тал» биле «Мурнакчы» совхозтар 100 ошкуден-не 33-34-ле анайны кампалап алган. Ол малды ажаап, каларып турар кадарчылар, сакманчылар ук совхозтарда бар бе? Бар. Канчаар ажылдаарга, ындыг төгенчиг куду коргузуглуг болдур чүвел — кижи кайгаар.

Район ам чартык чыл планын күүседир дизе, 209 тонна эттги дужаар. Арган-чолдур малдыг улус ону канчаарыл ам?

«Тээлиг» совхозтуң Зөр-Хавак сут-бараан фермазы мурнунда республикага мурнакчыларның санынга кирип турду. Эрткен чылын бир инектен-не 1564 килограмм суттуу сагган, республиканың коргузуүүнден 90 килограмм эвээш. Ажыы-биле чугаалаарга, ында ажыл санлараан-дыр. Ынча деп дорт чугаалаар херек. Өөделээриниң орнунга, кудулап турар.

Ховар болуп ыңдыг хуралга келген малчыннар боттарының дүвүрелин, арга-сүмелерин албадал чокка чугаалап турдулар. Чамдыктары бо:

Людмила Күжүгет, «Кара-Хөл» совхоз: —Сарлык биле чылгы малче кичээнгей кошкак. Чарыглал-ла үнмес мал дээш, оларга кажаа-хораа тутпайн, сиген белеткевейн турары чажыт эвес. Ол октаның эвес. Бо малларны орта калдырбас, одар-белчиирин солувас, черже чалапкаш, ында-хаая барып тегереп каар. Оларның суүнден орулга ап болур. Поокта чаа өөрүн түүлдар-биле сүмелешкеш, сарыкты саап, ооң саржаг бүдүрер деп шиитпиреливис. Совхозтуң дирекциязы бистидеткинде. Амгы үеде 50 сарлыкты ангы үзүп, чаажыктырып эгелединис. Ооң ангыла, совхоз 50 бени саап, ооң хымыс кылгаш, чонга садар сорулганы салган.

Херелмаа Күжүгет, «Кызыл-Даг» совхоз: — Малчын бүрүзү күзүн хууда база ниитининиң малынга сигенни шылаар шаа-биле белеткеп аптар болза, кышка удур курлавыр тургустунар.

Кылаң-оол Хертек, «Мурнакчы» совхоз: — Тарып боозадылгада эрентей, сан сүрер чоруктар бар. Оны моон соңгаар контрольга алыр херек. Малды семиртилге мурнунда, соонда ийи катап ыяап-ла дензилээри чугула. Ынчан ажылга харыысалгалыг болур, немелде төлевир дээш малчыннның сөңүүргалы бедимир.

Маңнай Энеш, «Бай-Тал» совхоз: —Малды уксаа, өңчүзүн, назы-хар, ар-кыс айыбиле аңгылаар талазы-биле зоотехниктерниң ажылы четпес. Тайгада чайлагларже бригадирлер, түскай эртемнигжер ховар баар. Ооң чылдагааны — аът мунмазында. Моон соңгаар оларның ажылын эде тургузар, ажыглаан машина-техниказының элеидизин, кывар-чаар чүүлдерни чарыгдааны дээш шалыңындан тыртса чүл?

Зрес-оол Даржаа, «Мурнакчы» совхоз: — Малчыннар соолгу чылдарда ырак, серинин, сыт-сигенинг тайгаларже барбас, машина чедер черлерге чайлаглаар, малын эки семиртпес-тир. Оон ангыда. малды малгаштыг кажаалларга тургузар, эртен, кежээ одарлатпас чоруктар-биле эштеп чокка демисежир херек.

Дамба Салчак, «Кара-Хөл» совхоз: — Бистиң совхозтуң Даштыг-Хөлда кыштаглары төрүүр хойга таарышпас. Өскээр көжүрер хемчеглерни дарый алыр болза эки. Мурнунда турган ийи хойжу бригаданы чаңгыс кылдыр катканы таарышпас, чер аразы ырак, башкарары бергедээн...

Чамдык малчыннарның бодаалы ындыг. Ажыл-чарыыг үеде оларның санаалларын районнуң удуртуур органнары, зооветспециалистер хамдыр өөренип иөргеш, шуут-ла боттанвырары-биле хемчегжер алгаш, ооң оларга матап дыңнадыр болза эки. Улустуң самал-омаанын ап турарының херээ ол-дур. Ооң башка хуралды чыгган херээ чүү боор.

Ук хуралга малдың чайгы семиртилгезин эки организастаар, чем-суурун тургузар, мелим ыышка хымалчаныг белеткемир талазы-биле хемчегжерни хүүлээп алгаш, ооң оларга матап дыңнадыр болза эки. Улустуң самал-омаанын ап турарының херээ ол-дур. Ооң башка хуралды чыгган херээ чүү боор.

Ук хуралга малдың чайгы семиртилгезин эки организастаар, чем-суурун тургузар, мелим ыышка хымалчаныг белеткемир талазы-биле хемчегжерни хүүлээп алгаш, ооң оларга матап дыңнадыр болза эки. Улустуң самал-омаанын ап турарының херээ ол-дур. Ооң башка хуралды чыгган херээ чүү боор.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр).

ЧУРУКТА: Бичө Севеновна Монгуш Кызылдың «Чечек» атаныезинде шевер дааранынчыларның бирээзинге санадып, эр улустуң хептериниң иштиин тодарын ыылырын бедин шынар-биле думаап турар.

Ол бө коллективке өн сес чыл болган. Бедин көргүзүглерни ажылынга чедип ап турган. Бүдүрүлгеде куш-ажылдың хөочуннарының аразында ооң чуруу бар. Ажылга бедин харыысалгалыг болуп, бригадазында аныктарны дааранырынга өөредири-биле хүлээнип алган.

Ооң ажылдап турары Валентина Комевага удурткан бригадазы бө чылдың беш айларында эки түңнелдерниг болган. Продукция ыылырын база сайгарарын ажыр боттандырып турар. Дааранынчы Бичө Монгуш СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга тураснаатқан дааранынчылар чарыжының мурнуку одуруунда.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

АЧАЗЫНДАН САЛГАП АЛГАН

Өөр районда «Коммунизмче орук» колхозка эң баштай келген машинага ажылдаарын Толум-оол Сатка бүдүрээн. Ажыы-ишке алыс черде кызымак кижи болгаш машина-техниканы дүрген шиңгээдип, чолаачының ажылынга ол шуудай берген. Ооң оглу Чкалов ачазының машиназының кабиналынга бө-ла олурупкан чоруур. Ачазы-биле кады ынай-бээр чораап, ооң машинаны канчаар башкарын чоруурун топтап көрүп, өөренип ап чораан. Оглу эр боюп өзүп, эрегижден тептиниитер апарганда, түүсүптер болу берген. Шак ынчаар машинаны мунун өөренип алган. Ачазы машина сеттей бээрге, аңаа дузалажып турган, машинаның түргузуун билип, сеттеп безин өөренип алган. 1960 чылда школаны Чкалов дооскан, Чаваанала автоинспекция черинге чеде берген. Дүрүм ёлүүлаар эртер ужурлуг бүгү шылгалдаларны чедишкинниг дужаагаш, чолаачының шынзылгазын ол хөлга алган. Ол олчаан амыдырал-чүрттелгазын Толум-оол оглу Чкалов машина-техника-биле кажан-кеээде харылаштырып, чолаачылап келген. Машина-техникага ооң билиин улам быжыглып, арга-дүржүлгалы байып, шыырак чолаачы болу берген. Мунган машиназынга камныг, ону үргүлүг хайгаарап, техниктиг ажаалдазын удур-ла кылып чоруур.

Өөр районнуң хереглекчилер ниитилелиинде ол 22 чыл чолаачылап турар. Мурнакчы чолаачы деп мактадып чоруур. Хереглекчилер ниитилелиинниң хлеб сөөртүр машиназын ол мунуп турар. Ооң ажылы кончуг харыысалгалыг. «Кызыл тук», «Коммунизмче орук» совхозтарның төвүнче, бригадаларже хлебти сөөртүп турар. Чонну хлеб-биле хандырары белең эвес херек. Ооң адынга чоннуң, хереглекчилер ниитилелиинниң талазындан хомудал чок. Азазының ажылажин салгап алган чолаачы Чкалов Толум-оолович Сат чонга мынчаар кызымакчай бараан болуп чоруур.

Успунай САЯ.

Хоорайывыстың арыг агаары дээш

ИЙИГИ ЧЕРГЕНИҢ АЙТЫРЫЫ ЭВЕС-ТИР

Солуннарга агаар хирлениишкинниниң дугайында парлаттының турган материалдар номчукчуларның кичээнгейин доолдуруп турар. Одалга сезонунуң үезинде хоорай кырында диргелген ыш нормадан ажып, кижиниң кадыкшылынга айыылдыг байдалды тургузуп турары сөңгаарлаттынмас шиитпирлерни хүүлээп алырын негеп келген.

Атмосфераже хоралыг чүүлдерни канчап үндүрбезиниң аргаларын Кызылдың педагогика институдунуң башкызы М. Андрейчик «Тувинская правда» солунга бижээн. Хоорайның санэпидстанциязының санитар эмчизи В. Назарова, пенсионер Г. Некрасова олар база бө чугула айтырыгны кодуруп турган.

Безерек котельнаяларны хаары, хүл тудар дериглерни тургузары, ыяш одап тургаш хуу бажыңнардан үнүп турар ыяты эвээжедири —болдунмас эвес чүүлдер. Чылыгның үндезиннерин газчыдарының дугайында айтырыгга доктаап көрээлинер. Республиканда газ тывыжы чок-даа болза, ону кинр сөөртүрүн көрүп болур. Ол база амыр эвес. Ынчалза-даа хөмүр-даш курлавырлары бисте эвээш эвес. Үлетүр болбазырадылгазынга кирбээвин газ кылдыр ажыглап болдурунуң аргалары бар.

Чер аданда чыдар хөмүр-даштың агаар хереглевейн кыпсырының дугайында бодалды Д. И. Менделеев чугаалап турган. Ооң соонда англи химик У. Рамзай газогенераторнуң төлевилелин чогаатқан.

Шак ындыг арга-биле бөгүн үш электри станциялары — Москвада, Ортаакы Азияда болгаш Кузбасста ажылдап турар. Чер иштининг газчыдылгазының дугайында ажыдыышкынны америк энергетиктер садып алганын бодаарга, ол ажыктыг болуп турар.

Ол технология ёзугаар хөмүр-даш электри тогунуң күжүбиле газче шилчий бээр. Ол ышкаш Днепропетровскиниң даг институдунуң ажылдакчылары хөмүр-даштың чер иштинде гидрогенизациязын чорудуп тургаш, синтетиктиг суук кывар чүүл алырының технологиязын чогаатқан. Ол кандыг-даа хемчээлдиг черлерни ажыглаарынга эптиг технология.

Ону ажыглаар болза, экологтуг арыг кывар чүүл агаарны хирлендирбес. Ол кывар чүүлдү котельнаялар одаарынга ажыглап эгелээр болза эки. Хуу бажыңнарның печкаларын ону ажыглаарынга таарыштыр эде кылып ап болур. Кызыдың ТЭС-тиң чаарты дериниринң төлевилелин көрүп тургаш, орта база ажыглап болдурун өөренип көөр болза эки.

Хөй талалыг нарын техника-экономиктиг саналгалар болгаш үндезилелдер-биле чепсеглеттинген түскай албан черлери негеттинери чугаажок. Ындыг-даа болза түңнелдер үнелеп четтинмес. Ону аткаарлаттайн, бөгүнден эгелеп чагыгаардан киирери чугула. Республиканың план органнары ону кичээнгейге алыр үе келген.

Хөмүр-дашты газче шилчийринниң идеязы хөй күштү үндүрерин негээр-даа бол, түңнелинде барып ол үре-түңнелди бере бээр. Муң-муң кижилерниң кадыын камгалап ап болур бпс.

Амыысында кара ыыттар хоолайлардан үнүшаан. Төптеө көндитер цегинден ыш агаарны бакшыратпышаан. Үлетүр зонаның төп одалга системазынче киирерин он ийиги бөш чыл планынче бөзин киирбээн.

Эде тургустунуушкүн үезинде экология айтырыгларын ажык-чарлыг болдуруп, калбак массаларның санаал-онаалынга даянары артык эвес. Бүгү чүвени кижиге кылып турар болганда, ол ийиги чергениң айтырыы болбас.

Валерий БАЙГАЖАКОВ.
«Северовостокэлектромонтаж» трестиң түскай эптээр участогунуң улуг инженери.

Георгий НЕВОЛИН.
«Красноярск хамаатты телевилел» институдунуң Тывада филиалының техниидис начальныги.

Партийжи информация

СЕКРЕТАРЬЛАР ӨӨРЕДИЛГЕЗИ

СЭКП Барыын-Хемчик райкому совхозтарда партмөмнарның, үлетүр будуруга бөлгаш албан организация черлеринде парторганизациялар секретарьларының семинарын эрттирген.

«СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпиреринн амыдыралга боттандырар талазы-биле партерганизацияларның сорулгаларының дугайында» иляткяяды райком секретары И. Ш. Очур кылган.

Партийни организастыг ажылды үениң негелдезимге дүүштүр эде тургузар, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң түңнелдерин ханы анализтеп чугаалаашыр болгаш мелим өөредиглге чыыынга четчелээшкинни баш удур чорудар дугайында арга-сүмелерни райкомуун инструкторлары Х. Л. Олуя-оол, В. Ч. Чадамба берген.

СЭКП ТК-ның инструкциязын ёзугаар документтилер-биле ажылады эге организацияларда чорудуп турарын ниити ниидистиг эргелеичизи М. М. Кызыл-оол, коммунистериниң хууда херээн сайгарарының чурумун партномиссияның даргазы Б. Д. Хомушку чугаалаан.

Александр САНДАН.

КОНЧАА. ОРУЛГА. АЖЫК.

Бүрүне будуруглезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хөөйлуну Тываның ном үндүрер чери беш муң хоолгага бо чылын парлап үндүрген. Ынчалза-даа бо чугула амыдыралчы документтининг тыва дылче очулгазы кошкак болганындан ук дептериниң утказын биилип алыры номчукчу кижиге дыка берге.

Чижээ, «Коллективтиң боторулга-чарылгадан алыр орулгазы, ону хуваары болгаш ажыглаары» деп эгеде экономиктиг категорияларның сөөрээ чөптүг. Социалистиг будуругледе «ажык» дугайында чугаалаар бетинде, бо сөстүң капиталистиг утказынга Карл Маркс кайы хире кичээнгей салып турганын демдеглээри артык эвес. «Немелде үненин капиталга болгаш ажыкка хуваатгынары» деп түскай эгени бижип тургаш, «Капиталның» автору ынча дээн: «Немелде үненин бир чамдыкын капиталист «ажык» (чем шыйлым—автор) болдуруп дерегленкеш, ооң өске чамдыын капитал кылдыр ажыглап, азы чыыр ап болур». («Капитал»). том. 1 арын 605). Шыйын каан сөстү онзалавышаан, Карл Маркс уламчылаан: «Ажык» деп сөс ийи утка илередип, бирээде, немелде үненин капиталдан үргүлүү үүрүп кээр продукт деп көөрүн, ийиде, ол продуктуну капиталист үргүлүү ажылап. ону болунга хереглээри хөренгиге немеп ап турарын илередип турар дээрзи номчукчуга билдингир. Бо ийи утканы хевээр арттырган ужурум чүл дизе ол сөс англи болгаш француз экономистериниң сөзүнге дүүжүп турар». База-ла ында.

Чүгле «доход» — ажыкты эвес, эске-даа экономиктиг сөстөрниң очулгазын «йде, словарыны, ыыап-ла ажыглаары албан, чүге дээрге бо одуруглардың автору 1953 чылдың словарын чогаадыр комиссияның кежигүнү турган, очулдурган сөс бүрүзүн Тыва облкүүскомга бадыладыр турган. А. Пальмбах, Л. Чадамба, С. Сарыг-оол, М. Бичө-оол болгаш ооң-даа өскелер боттарының чогаадыкчы саналөөлүн чуулугна чедир камгалаар аргалыг турган. Бир чижек. Совет деп сөстү көрүп турувуста ону «сүмө», «чеыдээ» деп тывалааны саат чок бадылаттынган. Ооң улашкан дыка шыңгыы, үр саналдашкан соонда, дараазында сөстерни бижиирин доктаатқан.

«Дээди Совет», «чер-чер Советтери», «Совет Эвилели», «Профэвилел човулелиг», «Делегейнин тайбың Човулелии», «Министрлер Човулелии». Бо очулгалар биеке ам-даа бараан болбушаан.

Экономикага хамаарышкан сөстерниң ол хире мерген очулгазын ажыглаан допчу словарыны парлап үндүрерин бөгүнгү амыдырал негеп келген. Ынчанмас болза, чөөрби ажыг чыл экономистээн мен безин бо талазы-биле бижээн материалларыны билбейн баар таварылга бө-ла турар-дыр.

Бүрүне будуруглезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хөөйлуның очулгазынга доктаап көрейн. Үстүкү органнарның чөпшээреливиле будуруглге чери бот-орулга-чарылганың ийи аргазын ажыглап, кончааны болгаш ажыкты норматив чижек ёзугаар хуваар. Оларны хуваар бетинде, орулга тодаратгынган турар. Ынчаарга будуруглгенин саарып, саткан продукциязындан болгаш ачызуза көргүскенинден киргеи хамык акшаны «орулга» — «выручка» дээр. Ол бүгү саарып, саткан продукция биле ачы-дуза дээш эмгежок хөй шүүдел үнер болгай. Ол бүгү шүүделин «бот-үне» —«себестоимость» дээр. Орулганың акшазының түңү хамык шүүделден хөй болганда, бот-үнеден артыкталып үнген акшаны «кончаа» — «прибыль» дээр.

Ооң ынай садып саарган болгаш чарыгдавайн арттырып кааны мал чеми, үрезин дээн чижектиг хамык продукцияны будуреринге үнген чарыгдалдан оларның материалдыг чарыгдалын, тодаргайларга, машина-техникага, эт-сепке, хер-херекселге үнген шүүлү шүүделди казырга, ооң үнүп келген акшаны «ажык» — «доход» дээр. Ук ажык ийи кезектен тургустунар: ажыл төлевириниден болгаш арыг ажыктан.

Кончааны-даа, ажыкты-даа норматив ёзугаар хуваарының эвээш, кивей хемчээли коллективтиң бот-орулга-чарылгазының алыр орулгазының («хозрасчетный доход») дециелинден шүүт хамаарылгалыг.

Кончаа хуваар апарганда, бюджетке, үстүү органнарга банкыга (чөөли дээш) хамыктың мурнунда төлээр төлевирни кончааның акшазындан төлээр. Оон арткан акшаны «артынчы кончаа» — «остаточная прибыль» дээр. Артынчы кончаа коллективтиң бүрүн эргезинче шилчинир. Ону чүгле будуруглгенин бодунуң сайзыралынга болгаш шаңналга чарыгдаар. Артынчы кончаа биле шалың фондузу каттышкаш коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алыр ажыы деп адаар.

Ажык хуваар апарганда, бюджетке, үстүү органнарга, банкыга (чөөли дээш) хамыктың мурнунда төлээр төлевирлерни ажыктан (кончааның эвес) акшазы-биле төлээр. Ам ооң соонда артын калган акша коллективтиң бот-орулга-чарылгадан алыр ажыы тургустунар. Шак ооң будуруглгенинг бодунуң сайзырал фондузун казып каапгарга, чаңгыс аай ажыл төлевири артар.

Допчуларга, кончаа хуваар коллектив шалың болгаш шаңнал фондулары деп ийи чүүл хөренгилиг, ол ийи фондунуң бирээзин өскезинче октап чирип болбас. Ооң чижээнге «Кызыл тараачын» совхозту ап көөрге, ооң 1987 чылда шалың фондузу 1710 муң, а шаңнал фондузу 224 муң рубль болган. Бир эвес бө совхоз ажык хуваар турган болза, чаңгыс шалың төлевиринге 1934 муң рубльди чарыгдаар турган ийик.

Кончаа хуваарганда, шалың биле шаңнал фондулуг, а ажык хуваарганда чүгле ажыл төлевир фондулуг болур. Ийиги хевирни чедип алыры совхоз бүрүзүнүң эчис сорулгазы, чүге дээрге ажыкты хуваары — дээди чада. Адаккы чадага кончаа чок-даа апарза шалың фондузу магадылалдыг болганындан чамдык ажылдакчылар таварар ажылдап турар. Дээди чаданы теп алганда, ажык эвээш болган тудум, ажыл төлевири база эвээжээр. А хөйде хөй. Ынчангаш ындыг коллективке бюрократтың болгаш чалгааның бажын сугар чери тыылбайн баар.

Үстүнде ийи хевирни киизээнгейлиг өөренип, оларның чогум кайызын шилип алыры шиитпиргээринге коллектив кежигүннери идепкейлиг кирижир ужурлуг.

Самдый БАДАА.

АРГА-СҮМЕ ХЕРЕК

Хоочун коктуг дээрзи ышкаш, аныяк малчыннарга сүме кадып, оларның амылы түңнелдиг болзун дээш чамдык чүүлдерни солун дамчыштыр бижиир бодаан мен. Чүге дээрге шаг-үенең ваны-биле аныяк малчыннарга берге-лер бо-ла таварыжыр, ону канчаарыл деп айтырыг болганчок-ла турул келир.

Бирээде, чазын саргы көвүдээр. Ол одарга тыптыр. Ынчангаш хойжу кижи көжүп баар черни, одарларны ыяапла баш бурунгаар көрүп, хынап алыр херек. Малга саргылар ажыок хоралыг. Хойжуң кежиикче хамылап нептерээн саргы куштуг малды чүдадыр, а кошкактарын шүүт өлүр чил, ханын соруп каапгар.

Ынчангаш хойжу саргыдан камгалап, дус чаштыларда хымамчалыг болур, эң ылаңгыя марын дүктүг хойларның дүүгүн чада тыртып чажар херек, ооң башка хойжуң кежиикге четпес, дүктүң дозунге барбас, дүн бажынга баар, ынчан саргы өлбес.

Ийиде, аза-огу малга дыка хоралыг. Ооң үрезинин четчил бызга бергенде, малдың боос-тавызында чем ажырар өгүнге сырлып кадалы бээр, ооң ирээжеп кавыныар, мал оттап, сигем, чарба чил ыыдавас апаар, ооң өлүр. Аза-октуг черлерге хойжу черле кадарып болбас. Аргалыг болза, ындыг оътту баш бурунгаар орттедир херек. Оваарымчалыг болбас болза, ол арт тайгаже, ховуже, аргажe база тарап, нептереп болур. Баштай совхозтуң дирекциязы, спецналистер-биле сүмележир.

Аза-огунуң хоразы чүл дээрге, хойжуң кежиикче ол чоорту кадалып кире бээр, ооң ирээжээр, мал арыптар, өлүп-даа болур. Орттетпес болза, ындыг оът үнген одарларның сигенни кезер.

Үште, удавас кыргылда эгелээр. Кыргаан соонда өшкуперним, хойларын соокка дожурган болур. Дожат, хатшыургап бо-ла болгулаар. Хондур чаар чаъс ажок айлыдыг, чоорту хар-даа чаптар. Ынчангаш кыргылда соонда малчыннар черле серемчиледдиг болур. Аргалыг болза, чылыг кажаалар чоогунга турар. Малга чаглак херек. Шуурган болза, ыыкы черлерге хойну, өшкүнү беле ай деп алгаш, оларны ыңай-бээр маңнатпайн, чаңгыс черге беле тырып алыр, олар боттоларының чылыынга ажырбайн баар.

Агаар-бойдустуң кандыг болурун радиодан, телевиденнедем үргүлүү —кыжын, чайын-даа дыннап, билип ап чоруур херек. Оон ыңгыда Кызылдан кандыг-бир айыылхалга дугайын (шуурган, хатчаъс дугайын) районнарже телефоннап-даа дыңнадыптар болгай.

Аныяк малчыннар бо-ла бүгү чүүлдериң дугайын хоочуннардан айтырып, сүмележип ап чоруур ужурлуг.

Доңган малды чыыыр кажаага бузурунуктур кажаалап кааптезин база бодаар, ындыг таварымчалар турар. Кажаа хос, дөлгем, кыры хоолайныг болур.

Бичө-оол ДОЮНДУП.
Тес-Хем район.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Үнелиглиг, Эгезин № 128 «Шынга»).

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергезин-биле

Бичә-оол Димбээ Кара-ооловна — улус депутаттарының Берт-Дагда кожаа Совединиң шүүскомунуң техежилчилиы.

Чеди уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергезин-биле

Кандан Мара Мегеевна — районуң хлеб бükырыгчызы.

Мискитова Татьяна Эрелчиновна — райгазтың слесары.

Алды уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергезин-биле

Бодаалай Людмила Допчаевна — Чыргаланды ортумак школазының техежилчилиы.

Бүчүүн Галина Михайловна — СЭКП райкомунуң бухгалтери.

Далай Анна Сандыевна — О. Шынаа ортумак школазының интернатының повары.

Ензак Клара Балдар-ооловна — районуң харылзаа белдирииниң Берт-Дагда салбырының почтальону.

Ланай Анна Бадыевна — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

Сенчат Светлана Андреевна — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Сумучу Чечена Норзак-ооловна — Күрстрах инспекциязының камгаладыышкын агентизи.

Беш уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергезин-биле

Домдуй Валентина Монгушовна — Ак-Эрик суурда эмнелге амбулаториязының фельдшери.

Доржу Варвара Дамбайевна — «О. Шынаа» совхозтуң ажылчыны.

Кунгаа Надежда Шолаевна — ССРЭ-ниң Күрүне банкызының салбырының улуг бухгалтери.

Ондар Галина Чоодуевна — Самагалдай суурда подстанцияның дежурныйы.

Оюн Димсмаа Дондуповна — мал эмнелгелери-биле демнеел чорударының станциязының санитарказы.

Сүлдүм Кызыл-Урут Михайловна — Берт-Дагда ортумак школазының хөгжүктүкчи башкызы.

Уванзай Анна Хүлер-ооловна — Күрстрах инспекциязының камгаладыышкын агентизи.

Үүргета Валентина Хереловна — «Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергезин-биле

Арбаан Любовь Түлүшовна — Арыскан суурда уруглар садының хөгжүктүкчи башкызы.

Донгак Анна Дулушовна — районуң төп эмнелгезиниң поварды.

Чеди уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергезин-биле

Дыртыпаа Валентина Монгушовна — Булуң-Терек ортумак школазының техежилчиы.

Санаа Валентина Монгушовна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Сундуй Дина Анай-ооловна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергезин-биле

Монгуш Татьяна Тунчевна — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42 дугаар тудуг эргелээшиниң шеверлекчизи.

Намчыл-оол Валентина Буряевна — Жданов аттыг совхозтуң уруглар садының хөгжүктүкчи башкызы.

Тоспан-оол Светлана Натыт-ооловна — Арыг-Бажы ортумак школазының техежилчиы.

Хүлер-оол Татьяна Хуурековна — «Найырал» ажылчын кооперациязының магазинниң садыгжызы.

Шомбуй Өшкү-Сеер Түлүшовна — Булуң-Терек суурда ег-буле эзэзи.

Беш уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергезин-биле

Бөдү Татьяна Бичә-ооловна — Булуң-Терек суурда ег-буле эзэзи.

Байбуратова Фәйзә Александровна — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң 42 дугаар тудуг эргелээшиниң шеверлекчизи.

Балдан Райса Ондаровна — «Улуг-Хая» совхозтуң ветфельдшери.

Бичә-оол Светлана Тембреевна — Жданов аттыг совхозтуң ажылчыны.

Дәваа Варвара Алексеевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Дагбалдай Елизавета Тюлюшовна — Хайыракан ортумак школазының чанында интернаттың эргелекчизи.

Кызыл-оол Тамара Сергеевна — Булуң-Терек суурда ег-буле эзэзи.

Нонсан Елена Болотовна — Чаа-Хөл суурда ясли-садтың нянязы.

Очур-оол Фанна Дукур-Ламаевна — Ак-Туруг ортумак школазының техежилчиы.

Сертен Любовь Донгаковна — улус депутаттарының Чаа-Хөл кожаа Совединиң күүскомунуң кассири.

Хүргүн-оол Татьяна Кыргыс-овна — «Найырал» совхозтуң санчызы.

Чодан-Кара Зоя Даваевна — «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыны.

Ымый-оол Клара Андреевна — «Найырал» совхозтуң ажылчыны.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш хөгжүктүкен иени «Иениң алдары» орденниң III чергезин-биле

Сантаагай Тамара Хөвүзовна — «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш «Иениң медалы» медальдың I чергезин-биле

Сади Наталья Куровна — «Морен» совхозтуң санчызы.

Беш уругну божаан болгаш «Иениң медалы» медальдың II чергезин-биле

Хайын Елизавета Думай-ооловна — районуң агроүлетгүр хөтүжүшкинниң туудут телазы-биле инженери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың май 19.

ТЫВА АССР-НИҢ ПРОКУРАТУРАЗЫНДА

Барыын-Хемчик районда «Барлык» совхозтуң ногаа өстүрүкчүлериниң бригадазында акта-хөрөнгини ажыр төгдөнинге хамаарыштыр сөөскаткан кеземче херээниң материалдарын РСФСР-ниң прокуратуразының хынаашының соонда, мурнунда бадыткап турганы ышкаш, онза улуг хемчээлиг оорлаашкынныг үк совхозка бадыткаттынмаанын тодаратказа, ындыг болганза айыткан телевизирлер-биле холбаштыр албан-дужаалдыг кижилерниң — И. Г. Лавриненконуң болгаш С. И. Ильенковтуң хөделиишкиннерин кеземче херээниң зайы-биле шиидер үүлгедир кылдыр көрүп болбас.

И. Г. Лавриненкого болгаш С. И. Ильенковка хамаарыштыр оларның хөделиишкинниле кем-херек үүлгедин чок болганынга кеземче херээн сөөскаткан.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

СЕМИНАР-ХУРАЛ

Иштики херектер министерствозунуң системазында политорганнарны турускаанны иштики херектер органнарының ажылданчыларының политинтиг бэлигүүшкинны дээш партияның чаа сагыш саныышынны. Эртем айның тоңчүзүнде республиканың Иштики херектер министерствозунуң политашылданчыларының, партия болгаш комсомол организацияларының секретарларының семинар-хуралы болуп эртикен.

ССРЭ-ниң Иштики херектер министерствозунуң системазында политорганнарның ажыл-чорудулгазының дугайында чугаанны аңаа кылган. Семинар-хуралдың ажылынга партия, совет, комсомол органнарының, чогаадыкчы организацияларның, прокуратураның, юстицияның база ол шыкаш иштики херектер органнарының ажылдакчылары киришкен.

Иштики херектер министерствозунуң системазында чангыс аай политорганнарның туругстуңганының дугайында плеткелди Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң политкилдизинниң начальныгы Б. С. Шыырап кылган. Илеткелде демдеглээнин болза, партияның XXVII съездиниинің соолунде чылдарда СЭКП Төп Комитединиң Совет чазак кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демнеелди күштелдиреринче эрге-хөөлүү камгалалының органнарының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарынче угланган эләэн каш хемчегларни ап чоруткан.

Иштики херектер органнарынга дааскан ажыл-херектериниң күүседээри милиция ажылдакчылары-биле партийжи-политиктиг ажылдың деңнелиндеп, политорганнарның, политаппаратның организакчы ажыл-чорудулгазының үре-түңнелдиниидеп, партия эге организацияларының дайынчы шинээн кайы хире бедидип турарындан улуу-биле хамаарыжыр.

СЭКП обкомунуң административтиг органнар кылдызының эргелекчизи Д. Б. Ондар, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация кылдызының эргелекчизи Л. С. Зорина, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары В. А. Кочергин, Кызылда күрүненің педагогика институдунуң башкызы В. А. Шетренко болгаш оске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар семинар-хуралдың киржикчилеринге чүве чугаалаан. «Шын», «Тувинская правда» солуннарның ажылдакчылары, Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Т. Ч. Салчак, культура министриниң оралакчызы В. И. Борисенко, Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинің даргазы К.-Э. К. Кудажы. Чуруккучулар эвилелиниң баштаар черинің даргазы С. Ш. Сая-биле семинар-хуралдың киржикчилери ужурашкан.

ЧУРУКТА: семинар-хурал үезинде.

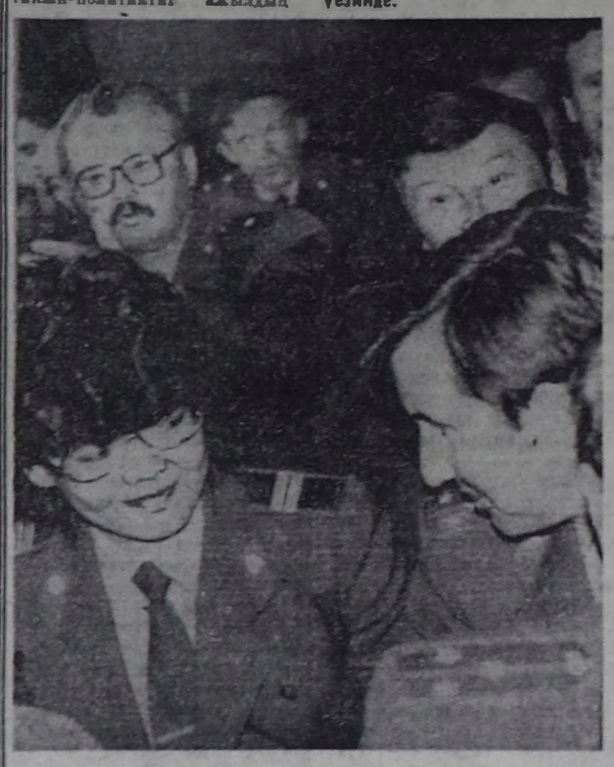

Милиция ажылдакчызының дугайында

ЭКИ КИЖИ

Кызыл уйезда хөй чурттакчылыг Суклакка ажылдаар бүзүреддиң милиция капитаны В. К. Григоровка онаашканы таварылга эвес. Ол черниң девискээринде бир улуг совхоз,819 дугаар геология-шинчилел болуу, сөөк далганы бүдүрер завод, хаван аңаан тудар комплекс болгаш өскеда чугула объектилер бар.

1986 чылдың март айдан бээр ол мында участок инспектору болуп ажылдап эгелээн. Ол-ла районуң Кара-Хаак болгаш Чербн суурларга инспекторлап ажылдап турган, күүседин чоруурун албан-хүлээлгезинге эләэп дуржулгалыг болу берген.

— Мени амгы ажылымга багай эвес хүлээп алган — деп, Виктор Кузьмич сактып олур. — Ажыл-херектерни изин-биле сегирип алган мен. Анаа таварышпайн баргаанар турган, «столовка»-биле бажыңымның соңгазын бооладылар, бир катап чунар-бажыңымны база орттедипкен. Шинчилээ-даа менээ удур кижилер чүгле ийи-чанғыс болган. Суурнуң улуг-даа, бичиидээ кижилери мени хүлээп алган.

Анаа немен каалы, чүгле хүлээп албаан, В. К. Григоровка олар дузалажы бергеп. Дузалакчылар хөй: штаттан дашкаар инспекторлар — Владимир Осипович Белоногов, Геннадий Васильевич Орлов, Владимир Иванович Суслимов, Валерий Александрович Чыбак, Борис Анисимович Чураков. Эки тура улусчу дружинаның командирлери, харыысалгалыг ажылдакчылар — Виктор Гурьевич Бессонов, Николай Константинович Юзеев, Николай Захарович Горпанюк, Борбак-оол Иргитович Араптан өзөр участок инспекторуубиле кады коруп-чуруун капгалалының дежурныйлашкынынче үнүп турар. Кодээ Совет күүскомунуң даргазы Дүктүг-оол Мыңыевич Монгуш база идепкейлиг чоруун көргүзүп, коруп-чурумну быжыглаарының бүгү хемчегларин ап, дружинниктер-биле үргүлчү кады чоруп турар.

Хөй кем-херек үүлгедиишкиннери болбайн турар-даа болза, профилактика ажылын үргүлчү чорудары негеттинип турар. Үөттүг моок мурнунда шиитпирип чораанналарның, коруп-чуруун үреэшкиннери үнүп болур ортбүлеринің данзыны тургустунган. Брага болгаш самогон кылыр 30 кижи бар, оларның барык чартык кезии — пенсионерлер, олар-биле ажыл хөй шак-үени эзелеп турар.

Бир катап суурга эрткен рейдиге кирипшим. Таарымча чок дээш черлерге безин коруп-чуруун үреэшкиннеринге, элитпир сүүскүннарны бажыңнарынга боттары кылыр чоруктарга ынчан таварышпаан бис. Байдал экиде өөрүнүүр болур чорааш. Арагаларар чоруктарның кызырыл турарының ков чылдагаанны болза, өлче удур хөй-иниттинің күжүн доктаамал шөөнеп турары. Маңаа, бир дугаарынга, эки салдарны участок инспекторуу В. К. Григоров, арагаларар чорук-биле демнеел чорудар комиссиянын даргазы Егор Иванович Печенкин, комиссия кежигүннери чедирип турар.

Совхоз директору В. Г. Бессонов участок инспекторунга боттур дузаны болгаш эш хүү детклиниени доктаанаа кергүзүн келген. Совхозтуң түскай эртемнигдериниң дежурныйлаашкынынарының графиги дузалал пунктузунда бар. Автомашинаны база берип турар.

Коруп-чурум үреэшкиннерине идиглиг, чоннуң дыжынга шаптыктыг болуушкынар эвээн эвес. Чижээ, инспектор сеген мотоциклин учётка алган. Чүге дээрге, оон-биле эләэди ооллар чурттакчыларның дыжын үреп, кудумчуларга орай кежиите чедир хөлеп көөр. Оларга Кызыл хоорайдан келген мотоциклдиг ооллар база каттыжып турар. Кандыг-даа документилер чокка «Юпитер-5» мотоциклдин сескн классчы Владимир Прохожев шүүп чоруп тургаш, дузалал пунктузунга чедирген. Оон ада-иези ховууда ажылдап турар, анаа бир неделя болур, бир неделя болгаш бажыңынга дыштанып келир. Эләэди ооллооң уламындан хайгаарадан үүп турар.

В. К. Григоров бодүүнүң ажылын чүгле сагындырыгбиле кызыгаарлавас Владимирнинг өөренип турары школага база чедер, ону экзаменнерге киирерине база дузалажып турар. Ол солдуң алгебрага эләэп бергедежин турарын билир.

Чай келгени-биле хөлбаштыр эләэдилер-биле ажылга айтырыглар-ла хөй. Совхозтуң базазынга аът спортунуң секциязы ажыттынган турган, ооллар анаа күзеддин-биле кээп эгелээн. Аътгарны ажаап, оларны каратажып турган. Ынчалза-даа секцияның үүтүлчүүр, спорт-кассалыг ажылдар талазы-биле инструктор Борис Кунгаа секцияны соолгу үеде чоруткайн барган, ол дээш ооллар ажок сагыш зарыя турар.

Эләэди ооллорга совхоз картинг садып алган, ынчалзаада оларның артык кезектери чок, ынчангаш аңаеди ооллар хоорай биле суур аразында өрү-күзү чорун турун бөгеп деп, Виктор Кузьмич чугаалады. Бо талазы-биле айтырыгны школа, көдээ Совет, комсомол организацияларының шүүлгезинге ол салып турган.

Назы четпээнерни күнүмүлүүнүң ажылга хаара туларының айтырыглары багай шиитпирлеттинип турар. Күш, энергия, күзел бар. Ону уланып башкарар, ажылдаар арга чок. Алс Серен, Слава Хомушку, Олег Ондар, Кара-оол Седен-оол болгаш өске-даа ооллар дузалал пунктузунга бо дээш кедилээн. Бир эвес кижилерни ажыл-херектерге хаара түгүлээ болза, оон таарымча чок чүүлдер үнүп болур. Оларның «тып алыры ажылдар» кымга-даа таарымча чок болуп турары билдингир. Магазиннер буфеттер оорлаары, коруп-чурум үреэни оон үнүп турар болгай. Шиитпирлээр ужуруу айтырыгларның бир кезиин маңаа киирдим. Ол бүгүдеге участок инспектору киржилеглиг болуп турар.

В. К. Григоров районга эң эки ажылдыг инспектор, чоон ону үүлдээр болгаш деткиир. Ол-бо айтырыглардыг кижилер аңаа үргүлчү келир.

Мария КУЗЬМИНА.
Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң политкилдизинниң паркалга болуунуң инструктору.

ХЕРЕККЕ АЛБААНЫНЫҢ УРЖУКТАРЫ

Совет Социалистиг Республиканар Эвилелиниң хамаатызының паспорту дээрге хамаатыга иниминиң болуп, оон совет хамаатыга хамаарыштыр турарын шынзыдып турар коя документ. Совет паспорт дугайында чоргаараа бүргеттинген найгамчык одуруглар-ны шынгарагайгай шүлүкчү Владимир Маяковский бижээн. Совет Эвилелиниң хамаатызы деп бедик атты шынзыдып турар чугула документ, шынап-ла, бистиң чоргаараалывыс. Ол ат-биле совет иниминиң бүгү салгалдары боттарының эртикен, амгы, келир үезин хөлбап турар.

Ынчалза-даа паспорту адилеп, ажыглаан турарында бүгү-де чүвени таарымчалыг дээр болза, херек кырында байдалга дүүшпейн баар боор. Чамдык хамаатылар аңаа кам чок, ону херекке албайн турар. Оон арынарын хирлендирип, будукка быларп, сып, харын-даа паспортту чидирип турар таварылгалар бар. Ээ-харыысалга чок кижилер, херекке албайн, бо документтиин аңаала саазын кылыр көрүп турар боор. Херек кырында алырга, ол дээрге эң чугула документ, бистиң ала-өгбелеривистиң күзеп-манап чораан сагыш-сеткилиниң херечизи, бистиң салым-чолувус. Боттарывыстың дугайында бүгү-де кыска дыннадыгны ында киирген. Паспорт кижиниң, совет кижиниң аңыыраа байдалының эң долу кылдыр көргүскен бижиглелиидир.

ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, эске-даа эвилелдешкен республикаларның хөөлүү-дүрүмнеринде паспорттуң ужурдузазының дугайында деңдеглеп айыткан. Төрээн чурттуң калбак, делгем будунналарында чурттап турар совет кижилериниң үзел-бодалы база ол үүлдерде илереттинген. Оон үнүп келир түңнел кыыга-даа билдингир болгу дег. Ынчалза-даа паспорттуң «сертээ» он рубль деп санап турарларның бары хомудаачыг.

Паспортту өжегерээн үреэни, кам чок база серемчилел чок чоруу-биле чидиргени дээш торгаал кылырының дугайын РСФСР-ниң Административтиг дүрүмүүнүң 179 үүлдүнде көрген. Үк үүлдө паспорттуң «сертээниң» дугайында чугаа чок, а ол кол документтиин каныыг ажыглап эдилээриниң, аңаа кижизиг хамаарылганың дугайында чогуур. Паспорттуң үреэни база черле төөмча чок чорукту үрчүү-дүр.

Ынчалза-даа паспорту ажыглаан турарында ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң, эске-даа эвилелдешкен республикаларның хөөлүү-дүрүмнеринде паспорттуң ужурдузазының дугайында деңдеглеп айыткан. Төрээн чурттуң калбак, делгем будунналарында чурттап турар совет кижилериниң үзел-бодалы база ол үүлдерде илереттинген. Оон үнүп келир түңнел кыыга-даа билдингир болгу дег. Ынчалза-даа паспорттуң «сертээ» он рубль деп санап турарларның бары хомудаачыг.

Паспортту өжегерээн үреэни, кам чок база серемчилел чок чоруу-биле чидиргени дээш торгаал кылырының дугайын РСФСР-ниң Административтиг дүрүмүүнүң 179 үүлдүнде көрген. Үк үүлдө паспорттуң «сертээниң» дугайында чугаа чок, а ол кол документтиин каныыг ажыглап эдилээриниң, аңаа кижизиг хамаарылганың дугайында чогуур. Паспорттуң үреэни база черле төөмча чок чорукту үрчүү-дүр

Эдэ тургустунуушкун: санадар, бодадар

НОМГА СОНУУРГАЛДЫ ОТТУРАР

Чаңдыл аныяктар хостуг уезин кончаар эрттирерин билбес деп чугаанды июни бө-ла дыңнаар. Аныяктарга сонуун ныдыр кандыг ажылдарны чорударының дугайында чугаа база хей. Ынчалза-даа бир кижиниң хостуг уезин ясна кижи организастап бээр ушуруут дээр болза шын эвес. Бир эвес кижи бичиизиндэн тура-ла номчуттуларынга ынак ныдыр кижиизиттингеп, номга ынак болза, ооң кижи бизин байлак, культуразы бедик болур!

Бичии уруг школага турган, ужук-бижикке өөренип, аалгаларын ак сеткилдиг күүседип турза-даа, бот-номчукка ыктырынга чаңчылгаа болза, номга кандыг-даа сонуургал чок боор өскер. Чаңдык ада-иелер уруг-дарының номга сундулуг кылыр кижизиерин херекке албас.

Ажылыралдан алган соорге, аныяктарның библиотека-биле харылзазы соолгу уеде кутпаа турар. Ынчангаш бистер, библиотекарьлар, бодунустуң ажылывыска эдэ тургустунарывыс база негеттинип турар. Бистиң ажылывыска чаартылгалар, өскерилгелер кылыры экономикага көөрде берге шыкаш. Чүге дээ бистер бот-өөрүлга-чарыгга, бот-акшалаашкынга ынакап даанзыг чүүлдер чок. А ынчалза-даа бистиң ажылывысты ханы өөренип көөрге, ында карак чаргап чүүлдер аазап эрес. Чамдык чаа чүүлдер бар-дыр болза, ажарын артыжа ажылөөрекке эргил, хөгөйдеткен хынаарынга чаштынып чыдар. Хей библиотекалар суга ажылаан, ужур-утка талазы-биле бот-боттарывыстың аразында тарыжаа чок, номчукчуларывыс неттелдерин, билиишин дениелеп болгаш библиотеканың болуушун аргаларын барымдаалаваан хей-ле ажылдарны планнап турар. Шак ынаар ойчижек чок планнар ажыктыг чүве бербес боор-тур. А ажы номчукчулар дээрге хейну номчаан, дыңнаан, көргөн кижилер болур болгай. Ёлу барымдаалаан, ажык чок, сонуун эвес ажылаарны чорудуп турарывыстан номчукчуларывысты хөнүүредип турар бис.

Уруглариың номга сонуургалын бедидер дээш ажылыш чаа хевирлерни диилеп тывар, ажылдар үшүрүүг бис. Сонуургалының хайы-биле номчукчулар каттыжышкыннарын болгаш клубтарын үүрүгүүп алган библиотекаларның дуржулгазы солуп. Республиканың дыка хей библиотекаларында ынчаар клубтар бар. Ынчалза-даа клубтарыны ёзугарыжаалап, карак чаал турбаан, уруглариың номга сонуургалын хайныктырбас.

Номчукчу алган номун төнчүр дүжаавас, ону шүүт дүжаавайн баар таварылгалар бар. Уруглавының номга чүге ынчаар хамаарыжыралы бистиң профилактика ажылын чергее чорудун турарывыста дээш частырып чок. Бистер уруглага библиотеканың номчукчуг болдуруңун турумчуг чедир чайылбырап ыңдаайн турар бис, ол ышкаш номчукчуларның неттелде-илегелерин база хандырып бербейн турар бис. Чыдагаан ыяда. Номчукчу библиотекага кирип дээш үнелиг ус-шагын чарыгдаа болгаш ыяап-ла бистиң ба библиотекадан хертээп номун тып алырына пятсотпедир дең документаал бижип турарывыс чугула.

Уруглариы номчукчага сонуургалдыг болдурарын чедип алыр дээш библиотекарь кижи школаның шөлөр организациязы-биле сыгыт харылзалыг ажылдар апаар. Школачыларның номга сонуургалын кижизиерингө кол хуналакчылар башкылар болур ужуруг. Ынчалза-даа республиканың шүүт-ла башкыларга ол хүндөлөөнүн күүсеңнип турар хөөр болза база шын эвес апаар, оларның аразында өөренирикчилерге чүүт номчуурун сүмелеэрин эки бизбес башкылар база бар.

Библиотека ажылынга кестуг эскерилгелериңерин кылыр дээш ак сеткилдиг ажылдаар уруглариның номга сонуургалын оттурар ужуруг бис.

Шәнсия ГАЛЛЯМОВА.
Чүвөөсиий аттыг уруглар библиотеказының ээп библиотекары.

ЧУРУКТА: ыраажы Мөртүй-оол Серээ Шәмбалыгда бот-тыныгыр уран чүүл коллективиниң идепейлиг кирииничилериниң бирээзи. Ыраажы ырызын ол күүседип эгелеп бээрге, ооң хөөг үнү кыңгыт дээр.

Ол суурнуң бот-тыныгыр артистериниң концерт көргүүлөри ажалчыннарның турнагларында, хөөү бригадаларында бө хүннерде болуп эртиилээн. Суурда агитвартаалдарның уран чүүл коруңделери база болуп турар. Ыраажы Мөртүй-оол Серээниң квартальның уран талантыгыларды суурда Культура башкыңга ойнаашк. чедип үнелеэнин эйганнар. «Шәмбалыг» совхозтуң хөөчүн ажылчыны Серээ ында ээзээ ырларны күүсеткен.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДИРЕКТОРЛАР ӨӨРЕНГЕН

Бай-Тайга районуң төөт Тээли суурга барган, чөөн талазы чеди районнарның радио культура бажыңнарының директорларының нөредилгезин органзастап эрттиргеп. Анаа культура ажалгарының ажылын ажы үениң негеделериңе дүүлүүр аас турутзарының, чөөнүл патриотчу, интернационалчы, күзээжы болган шөөр-шөөвөр, экономиктег, эстетиктег база этеистег кижизидилгезин сайгыдыңгайжыдарының айтырыктарын көрүүлеп. Кичөөдерин ажыдыралбас сыгыт хөлбаа, планнаалынын, учёттуг болган өөчёттуг ишти тургузарын, кижилериң нам-харын, сонуургалын, негеделерин барыдаалаан ажылды чорударынга методиктег суметтерин берээни дыңнаачы бүрүзүнүг, шилгээ чаа ажылдан өгелээнерге ажыктыг болган сөлүн болган:

Бай-Тайга районуң культура хөөн чергелер эрттеп чыдып республиканың чарлыкчына бирге, а ында төөттүкеп библиотека системазы нйнги черни алган. Тээлиниң Культура бажыңының улуг методисги М. Л. Очур-оол, улусчу театрның режиссёру, Тыва АССР-ниң культурazының алдарлыг ажылдакчызы Б. Х. Чулдум-Сурун, каттыжкан библиотека системазының директору Т. С. Хертек болган өскерлерде боттарывыс дуржулганы чугаалап бергеп. «Барлыг» совхозтуң Культура бажыңының директору, Тыва АССР-ниң культурazының алдарлыг ажылдакчызы С. Д. Базыр-оол, Чаа-Хөл, Арыг-Бажы, Кара-Хөл сүтүлгелерде культура бажыңарының директорлазы Ю. А. Сандакпан, Т. Т. Сүктер-оол, А. С. Бат семинарга база иженейлиг киргишкен.

Бө чугула өөредилгеге чаңдык районнарның удурткулуулары кичөөнней сайбаанын шалга айтыр апаар. Баш үүрүн дыңнаткан 40 кижиниң 26-зы келген. Улуг-Хемден 11 кижи келир ужуруут түрбүне, чүгле 4 кижи келген. Өөттүрен чаштыг-ла талаа, Чөөн-Хемчиктиң 7 көөрө культура бажыңарының директорларының чүгле 2 кижи өөренген.

Александр ХЕРТЕК.
«Шынаың» көөр.

Телевидение

ИЮНЬ 8-ТЕ

ЕИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минут». 8.35— Мультфильм. 9.30 — «Ан-чо-рунулар кезүүр. 10.30 —Медээлер. 10.40 — 12.00 — ТТ экранында эң башкы «Башкы Русь». В. Малеватуң романы бүгүлер үрен-чечен фильм. 1-ги сериязы. 15.30— Медээлер. 15.40 — Эдэ тургустунуушкун просектору. 15.50 — Улустуң «Вильнюс көдэ келеглазының концерти. 16.05 — «Бодуңгу ажыл эрте. Мөңгеерынга өөренгенниң кезүүрүн дугайында. 16.25— Магадан телевидениезиниң программазы. 17.25 — «Эдин, музыка». 18.10 —«Үнзезиннер». Бүрүнгү орус үрен чүүлгө дугайында. 18.35—Бөгүн делегейдө. 18.55 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга угаашту-Тывагу. Литература. Нииткиял. (Төөгүчүлерниң болгаш литераторларның Бүгү-эвилел эртем конференциязының материалдарынден). 19.40 — ТТ экранында эң башкы «Башкы Русь». Уранчечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00— «Үе». 21.35 — Эдэ тургустунуушкун просектору. 21.45 — СЭКП-ниң Кирог обкомунуң бирги секретары С. А. Осмининиң аныяктерге үнүүрежыышкыны. 23.00 — Бөгүн делегейдө. 23.10 — 00.15 — «Шоу? Чок, карызаар».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Бүлеттер. 8.50 — Ойлап-өңдеп чок шимчээшкин дээш. 8.55 — Немец дыл. 9.25 — Эртем-таныбырлыг фильмнер. 10.05—Немец дыл. 10.35 — Телефильмнер. 11.25 — Мультфильмнер. 11.55 — Шуулуг чогаалы. А. Жигулин. 12.30 — Уруглаарга фильм. «Барабанчының сонын-поезд». 2-ги сериязы. 13.35— Медээлер. 13.45 — 14.50 — «Керектээнээтарга». 2-ги сериязы. 17.55 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — Док. фильмнер программазы. 18.45 — Делегей Байдалының дугайында беседа. 18.55 — «Шыгжалга». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. Рамзаановa — бистиң авчыгыс. 19.15 — «Аза тө-ээр». Үндурүлгеде: Медээлер. «Эдэ тургустунуушкун экономиказы». «Хүннүң айтырыктарынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг уянар, чаштар!». 20.15—«Музыкалыг киоск». 20.45 — Темнис ыяшаадары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдэ тургустунуушкун просектору. 21.45 — 23.30 — Док. фильмнер башкайгы көргүүг. «Совет Эвилелиниң портредин» (АКШД. 5-ги серия — «Прибалтика стиени». 6-ты серия — «Хыныттың болгаш ажадыгның черии».

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.05— «Кодээниң тыгын». 19.05 — «Чоогундан көөрге». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг уянар, чаштар!».

Таакпы дугайында

ШУУТ КАГДЫМ

Бөдү-ла бодуң хораннаар деп чүл ол? Шынап-на, эндээ. Таажыны тыртпаңар, хорадыг деп ам келгеш мырыңай ныйгырып безин ундуруп турар апарган. Ооң хоразын билиттура-ла ош-биле тыртары кончуг шын эвес. Таажычылар чүгле боттарын эвес, карын чогунда ниннилерни хораннап турарлар. Мен бот-хууда таажыны тыртпас негеедеге бүрүүжбиле каттышып, дегиир турар мен.

1968 чылда аараан Кызыл-Мажалык эчизинге чеде берген мен. Дегиирилишкин дээш ниити эмнелгеге эмнеппп турумда хөректи рентгенге тыртты-ргаан, «өпкеңде кара чүве бар-дыр» дээн. Шынап-на, көргөн, хөөлүг-ле кара чүве. Вилс аарыглар эчизин Николай Петрович Буданцеве чедиг ре бердим. Чүү аарыл тур дээрге, хөректе аарыкпыяыг, хей чедүүлер ниннигдир мен дидим. Таажыны дугайын чугаалавыс бергеп бис. Таажыны чедүлүү өөнүмнедир чүве болгай дээрингө, эчизин мөнгө бүзүреңип, таажыны тыртпас болзуңза эки дээн. Таажыны каггап мен. Чедүлүдээ читкеп, бот-даа чөөрту сагыш салыр болза эки.

Кадайымны таажыны тыртпа деп чаңгыскан мен. Недизи барып ооң төнчүзү багай болгаш. Н. П. Буданцев эчизинге кадыкы намгаланып дээш өөрүшкүүнү эмга дээр илередип чөрүүр мен.

Чүгле аңбан организация, хей-ниити черлериңге эвес, харын кудумчуга, базыңңарга-даа таажылаарым хөрүүр болза, бистиң нөөнүр салгалывыска, оларның кадыкыга чөөре эки салдарныг болур ийин. Аныяк саатан, бичии уруглар таажыны дугайын билбес болзуун дээш ава-не, от-буле бүрүзү сагыш салыр болза эки.

Дамдын ООРЖАК.

Барыын-Хемчик район.

ДЭЭШТИГ БОЛУР

Апрель эгезинде «Кадыкшылыга хүнүг» эртиен болгай. Ол хүн мээң амыдыралывыга үттүндүрбас болган. Ол дээрге кандыг-на-бир улуг болуушкун эвес-ле харын. Ынчаза-даа чүгле мээң амы-хуу амыдыралымга ол хүн улуг салдар чедиргеп. Өг-бүлем иштин болгаш доңгандыр турар өскө кижилерни хораннап, эвээн ур үеде тыртып келгеп таажыларымы ам шуут магдым. Чеше бөөр, черле тыртпас деп шиитпирлеп авдым.

Оо хүн бистиннге канчаар эртиенин? Улустан дыңнаарымга-даа, бөттүң көрүп билгени-биле-даа алырга, таажының хоразының дугайында лекция, беседа чамдык организацияларга нөшпаан эртиен. Ол хүн салыг четкилери таажыны сатпас дээш хирезинде-ле бижээр садыын турду.

Мээң санаалым. Мөөн соңгаар таажыны тыртпас хүнүм чүгле чаңгыс хүн чаңдан эртгирбейн, а харын неделя, ооң сөөнда мырыңай ай-даа ныдыр эртгирзе канчыгын? Ямыг Бүрү эргааларны амыглаап тургаш, агитацня амыдын черчерге, организацияларга нүштеядирер болза, таажыга удур демисел дээштиг боол болгу дег.

Алытбай МИЖИТ-ООЛ,

Бай-Хаан суур. Таңды район.

ДЕТКИИР МЕН

Улус оттүнүп, чээрби бештинде таажыдан эгелээн мен. Хөрен кырында таажы чимнээ ышкаш хереглеттинмес деп бодаар мен. 1982 чылдан бээр баш аарыыр, баш дескиннер, дүне уйгу нелбес болу берген. Эмчилерге шинчилеримге, хан четпестээн, чүрөктиң амыдаарры база нөшпаан болган. Чөөрту немээ таажыга тыртарын кызыгаарлаа эгелээримге, дүне баш аарыыры намдай берген. Ам-на хамыг үшүр таажыда-дыр деп билдим. Оңу шуут магдым. Эмнетпээн-даа мен. Ай хире болганда, байдалым эмнээн. Эмчиге хынадырымга хан базыышкыны чөгүүр мөргага кирген болду. Ам 75 харлап турар мен, орай-даа болза, кадыым намгаап алганымга өөруп чөрүүр мен.

Таажы хораалыг, ол черле нимнинң кадыкыга орай-даа боя, эрте-даа бол илереп көөр. Таажыларлаар, оңу нааптыңар деп, ылаңгыя эмнээ-өскенни кыйгырдым.

Сергей ДОКМИТ.

Улуг-Хем район.

ШЫДАЛ-КҮЖҮ ИЛДЕҢ КӨӨСКҮ

Өөрүде «Торгалыг» совхозтуң чөлаачызы Шагдыр-оол Күулар ол черде хүндүткелдиг нимнилерниң бирээзи. Аажы-чаңы өөнүп, ажыл дээнде кызыыган бө нимнige бүзүрөп болур дээрзин чаңгыс чер-чурттуглары, кады ажылдап турар эштөөру билир. Бешен харның бедиин төнөөп, кыргаң-ача болган Шагдыр-оол Сүүңөөловичиниң чурттаагазын сонуургап, эртиен өруун көптарып көөр болза, дыка солун.

Шагдыр-оолдуң ачазы ТАРның сураглыг негеделериниң бирээзи чораан Сүүң-оол Күулар. Ол колхозтуң мурнакчы тыдыгчызы, хойжуур болуп ажылдап турган, хенертен аар-бергө аарыпта алдын, ийи карааа кезүүлөөттээн, эртиен чылын мөчээн. Ооң улуг оглу ачазының ооң салгаарын бичиизинде-ле шимчиприээн. Улустуң дыка алдарлаан, «Начын» джжирп алдының хүрежин чораанының дугайында содуп турааларын шага хандыр дыңнап, ооң хүрээнгеп чылгының кадарышса дең. Бола бодай бээр. Ол бүгү күзедсерүк бүткен-даа ышкаш.

Алды классты доозукпаан, эрте түскайлап өөрүп эгелеп. Дуразакчы чылгычы болу берген. Шынап-на, түткүлүүгүн көргүүп, үзээйн эңдек аътгарны чаажыктырып, түнеки залгенин эрттирип, чылгы маазар апарган. Кажыг ажыдга залыккан, авадангыр, кампагай ооң хүрешке база мергежин өгелээн. Ажы Артимед, Николай Дуреңей джжир эштери ооңгар-биле ачыр-ачыр түткүп турган, республика чергелиг чаргылдаалдарга киржип, алыкк негеден эрааткыга шүүлүп турар апарган.

50 чылдаанның төнчүзү. «Торгалыг» колхозка машинатехника алаан кавудел, аратгар сууржун амыралдың хынын тып кел чытканнар. Аныяк чылгычы демир «аътэ» көргеп, ону мунуксап турарын эскерер апарган. Ооң ол сонуургалы эриңге ажыр дажаан хөө дег хайнығып, үгаан-сагыжын амыратпайн турупгарга, эки Экер-оол Доңгак-биле кады Кызылдың автошколазынче өөренип чорутканнар. Күзел кушгут джжир. Бажка-сокка орустаар, демиредес-биле шүүт холбажып көрбээн эрлер бүгү бергедээшкинерни шыдажып эртккөт, чалаачының түскай мергежилин чедип алганнар.

Амыралл бурунгаар хөгжүүр. Малчын ог-буледен төрүттүнген кыс Дүдемаа-биле ог-буле түткан ораан баштайгы огуу төрүттүнген. Улаттыр кыстыг, база бир ооглуг болганнар. Ажы-төл кижизиилгеэн, чаа мергежин эгелээн ажылы чеже-даа чай-хоо бербейн келзе, хүрежин черле кагбайн келген.

Эң баштай Кызыл хөөрөйга үүлг негелер арааныга 19 харлыг турган хүрешкөн. Кымнын-даа тамыжаа ооң онаалаайын саазал чокка өөтаза-өөтаза, 4 шилиндек негелиниң аразында артган. Ол чеже кыңга-даа тиилеттирбейн турган сураглыг иеге Сарыглар Семис-оол-биле ачыр-дачыр тутчуп, ында алтыраа-даа, үлүстү кайгаткан. Оон бээр-де ачазының ызыгуурун салгап, үлүг, бичө маргылдаалларга киржип, чеже тиилеттирнин чедип албаан хөөрөл. Негелиң майны кадырык джжир болгай, «ктатгырын-даа турган. Оруумак денгиге бодунуң чеңнеге республиканың эң шыырак негези турганын көрүкчүлөр-даа билир, ол үениң сөгүннарын-даа ажыттарга, спортчу маргылдаалларын отчёттарында бижип каан чыдар. Дунмазы Даш-оол Күулар база-да шыырак иеге болуп, ажылының хүрежин турган денгизинге ооң орнун эдерп, тиилеттирнин санын көөрдеткен. Ол база-да чөлаачы болган. Недүү иеге, недүү чөлаачы ажыкшыларны таңгыс чер-чурттуглары иеге Шагдыр-оол, иеге Дам-оол деп алдар, ам-даа мынат хевээр.

Хамык үжүр түгле ийи хүрежин келгенинге эвес болгай. Шагдыр-оол Күулар бө назылаажа чеже кижини хүрешке өөредип, спортчу дылеп шилчидер болуп тренери-биле дениң боон келбейн көөр. Оларның аразында Анай-оол Күулар болгаш Алексей Күулар оларның аттары республикада билдингир. Анай-оол мергежилиг күдүлгү, ооң чүүл сонгатчун хүндүлеп сайгыдыңгайжыдарынга сөөлгү чылдарга хүлүлеспээн, а Алексей—Күүлүң ажылчы Алдар өөренирин III черге-ниинге эдилекчизин. Бө бүгүнү чугаалаанының үткалы мындыг: чүгле кыймак, чүүдүлгүг кижи ажыл-ишке-даа, спортчу өөң-төлээлга-даа мүрнакчы, тиилекчи болуп, үлүстүң хүндүлелин чаалап ап шыдаар. Чамдык алыяк иегелер башкайы чедиишкиниерингө мекөргеңгеп, бажы дескиннин, хөрээн сөөгүп, күжүн көөргедип эгелээрнин, арага-сарыга хандыкпаанынын, ооң түржүк шөө-сөдаага киржи бөөрин хоочун иеге көрүп келген. Оларның спортчу назыны-даа ур болбас, үлүстүң хүндүлелин-даа чедип албас. Амыралдың көргеп, чөптүү мынаг: бедең кежик түрбас, бир-ле чүвени чедип алыр дээн, үр болган доктаамал ажылдаар херек.

III. Күүлар мунган машиналарынга көнчүг каанныг, өөрүп бадыдыр-да эчизинге кижи эгелээр кижи. Кымар-чаар материалдарны база үргүлүг кажап алган болур. Кызыл, Абакан чедир ырак-узак рейстерге чеже-даа катап чоргаа. Шаанал-чактайы-даа тайну ап келген. Амыралдың үзүн өөрүп эртип турза, кижилиг доктуг көөр чөөлдактар, ыяшгалалар кайы хей.

Ач чөлаачы ап-оорун III. Күүларны башкактаныр. «Иштинн рейстериниң чемпионуң» джжир. Шиңа база үжүрүл бар. Кара-Тал хейжу бригаданың көзээнарын тарыжаап, оларны ынай-бээр көжүүр, ситеи-шиирбижинн, аттыгаар ыяжын, аске-даа терегтеп-ле ийи-үш чыл ажыктыг ажылдаар. Ооң ышкаш Күүлар ажыктыг ажылдаар, ынчангаш ооң ажылдаан ажылы-биле ажыктыг ажылдаар.

Шагдыр-оол Күулар ажыгөөрүн база төлептеп-биле ас-тутуп кижизиткен. Улуг оглу инженер, ам Кызылда ажылдай, чүүдүлгүг турар. Үүгү ыял эмчизи, хейнер оглу электроник болуп, база-да «Торгалыг» совхозтуң ажылдаа турааран.

Бө хүннерде III. Күүлар 50 харлаан. Күш-ажылчы сөөгүү аныктарваан турааас, ам-даа түгле ижээр, бодуун ишти чөлаачының бүзүнүг түлехерегтери үргүлчүдээр деп түгле билдингир.

Дескин-оол САНЧЫ.
Торгалыгга С. Сарыг-сөөлүң Музей-башкының эргелекчизи.

ЧАРЛАП, ДЫҢНАДЫП ТУР

Кадаа черлерде чүүдүлгүг турар ажыктардан Алтайның медицина институдунуң эмнелге болгаш педиатрия факультеттеринге, Кемеровоның медицина институдунуң эмнелге, педиатрия, стоматология болгаш санитар-гигиена факультеттеринге өөренирин күзээн кижилерниң документилерин дүзээп ап эгелээнин-**Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозу** дыңнадып тур. Түскай сорулгалыг чыяда кылып турар медицина институттарының бүндүүжу саңбырларынга «кадзаде доктаамал чүүдүлгүг турар кижилерни характеристика-дилеп бижиктерни барымдаалап түзээп алыр. Кадаа (сүүр) школаларының аттестадында «отличник» деп демдек чок доозукчуларынга характеристика-рекомендацияны школаның башкылаар чөвүлелп, ВЛКСМ райкомуң болгаш тел район эмнелгезиниң ког эмчизиниң диилээ-биле кады, чүүдүлгүг турар черинең айбы-биле алыр.

Бижидиришкинге харакгеристика-рекомендациядан ааңыда, дараазында документилерни комар: ортумак эртеминиң дугайында аттестат (бодуу-биле), № 086/У хевирлиг медицина шынзылгазы, 3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чуруук, кудээнын дептериниң хоолгазы, ону ажыктап турар черниңг удуртукчузу бадыткаан болур. Паспортун болгаш шерии албанынга хамаарылгазының дугайында документизин бодуу ап алыш келир.

Документилерни Кадык камгалал министерствозунуң кадрлар сектору июль 1-ге чедир ажыл хүннеринде 15-тен 18 шак үезинде дүзээп ап турар.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 10.

• • •

Кызылдың № 1 ортумак профессионал-техникти училищези 1988—1989 авредилге чылында дараазында мерге-жилдерге сургуулдарны дүзээп ажалзынга дээгедып тур:

1. Сес класс доосканнар:

а) кадбак мергежилдиг тракторист-машинистер, автомобиль чөлаачылары. Өөренир үүсаазы 3 чыл. Училищеге доозарга, ортумак эртеминиң дипломун тыпсыр.

б) кадбак мергежилдиг тракторист-машинистер. Өөренир үүсаазы 2 чыл.

2. Он класс доосканнар:

Мал ажылдың комплекстериниң механизатору, мал ажылдың комплекстериниң электродериглериниң электромонтёру, насос станцизазының машинизи, насос станцизазының электродериглериниң электромонтёру. Өөренир үүсаазы 1 чыл.

Училищеге киреде ажылогыйдан чоруткан бижик-биле дараазында документилерни кошкан билдирешкинниң директорунуң адынга бижиир:

1. Эртеминиң дугайында төрөөчилел, ортумак эртеминиң аттестады.

2. Төрүттүнгениниң дугайында төрөөчилел азы паспорт.

3. Өг-бүле байдалының дугайында шынзылга.

4. Чүрттеп турар черииден шынзылга.

5. Медицина шынзылгазы. 3х4 см, хемчээлдиг 6 фото-чуруук.

Училищеге түзээп алдынганнар общежитиеге чүрттеер. Стипендия бээр. 2 болгаш 3 чыл өөренир сургуулдарга чүрттеңнин долу хендырылгазынга турер.

Училищениң адреази: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

Кызылдың тууйбу заводу тууйбу үштүр болгаш салыр ажылчыннарны ажылче чалап тур. Тууйбу үштүр ажылчынарның ажыл төлевиин 200 — 230 рубль, а тууйбу салыр ажылчыннарга—250—280 рубль.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Кирпичная кудумчузу 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

1988 чылдың кадыкшыдыңга сезонунда «Үш-Бендиро» курортка хлеб бышырыкчылары, поварлар, штукатур-маярлар, доктаамал ажылдаары-биле улуг бухгалтер херек. Оларга квартира-биле хендырер.

«Чедер» курортка ажылдаарары-биле эмчилер, эмчи сестралары, хлеб бышырыкчылары, поварлар, официантылар, күтүп ажылдакчылары, культмассовик, аккомпаниаторлар херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Юбилейная кудумчуз., 7.

• • •

Республиканың зоотехниктер эвилели дугуруушкун эртеп-биле чүрттакчы чондан мыйыстыг бода малды дириг деңзизи-биле садып ап турар.

Кызыл хоорайга тайыгырны Кызылдың балеттеп конторазы (адрези—Складская кудумчуз, 1, телефуу —2-37-24) болгаш хоорайның кооперативтиг садыы (адрези — Мир кудумчузу, 13, телефуу — 2-31-46) берип турар.

Республиканың районнарында балеттеп конторалардан тайыгырны алыр.

• • •

Тыванның «Чүүлү» филармониязынга автобус чөлаачызы, «Аяк ыры-ленгизүүр ансамбльге радиооператор, чыыдар аппаратурага ажылдаар специалист херек.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Краснознаменная кудумчузу, 58, телефуну—2-49-48.

• • •

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

СЭКП Кызыл хоорайы, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүсүнүң түүдэ бажың тудуп алыры күзээннерни 1988 чылдың июнь 10-да Политиктиг чыыдылышкын болуушкунга 18 шакта болур турелге келирин чөпөл тур.

Кино

ИЮНЬ 8-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Она и дьявол» 9.00, 11.30, 14.00, 18.30, 20.30. «Ночной экспресс» 16.30. «История Аси Клячиной, которая любила да не вышла замуж» 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник № 3» 9.20, 13.00. «Олеся Дундич» 10.40, 14.30. «Алло, такси!» 16.50, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сальвадор» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

Бө чылдың июнь 12-де 11 шакта Боом даакга дельтопланер спортунуң талазы-биле РСФСР-ниң VIII чемпионадының байырлыг ажыдыышкыны болур. Чемпионат июнь 11-ден 25-не чедир болур.

Маргылдаа болур черже тентшүү-шин театрынзын 10.00, 12.00 шактарда түскай автобус чөвүп турар.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

ЮРИДИСТЕРНИҢ: партийзин ажыдарыл кылдазының 3-36-82, совет тургузуг кылдазының 3-37-11, уредтер кылдазының 3-36-73, чагаа кылдазының 3-39-03, культура кылдазының 3-39-15, педуз кылдыг-дай кылдазының 3-41-16, социал өбтарыглөр кылдазының 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41. солун нелбейн берээнде 2-32-75-ке домгээр.

Чылда 300 катап умер. Хемчээни 2 пролеге ажаар. Тиражы 24637 экз. Сөлүүнүң индексизи 54741

Тыва АССР-ниң Нам тидуглөр чер. полиграфия болгаш ном садыының төрөөлгелерниң төлөзө-биле изүүр методдынын типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Краснознаменная кудумчуузу, бажың № 1

Чылыг 144. ТС—00755

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болган Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 135 (13735) | 1988 чылдың июнь 9, четверг | 1925 чылда үнедилеттингеи. | Өртээ 3 кеп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң июнь 6-да болуп эрткен хуралынга партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткел болгаш ону эрттирери-биле холбашкан айтырыгларны чугаалашкан.

Партия конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин партия организацияларында болгаш күш-ажылчы коллективтерде калбаа-биле идепкейлиг чугаалажып эгелээнин демдеглээн. Партияның эде тургустунуушкунче угланыышкынын чүвү дүгүлүп, Төп Комитеттиң Тезистерде айыткан платформазын деткивишаан, коммунистер болгаш ажылчы чон СЭКП-ниң ролюн бедидеринче, партия болгаш хей-нинти амыдыралын улам демократчыдырынче, ажыл-чарлыг чорукту калбартырынче угланган хей самаа-омаадарын кинрип турар. Чер-черден кирип турар самаа-омаадарны конференцияның хүн чурумунда айтырыгларны чугаалажып тура, өөренип кеөру база ооң хүлээп алыр шимчирлеринге кинрери-биле оларны нинтилештирип кылырын организастаарын Политбюро партия комитеттеринге, СЭКП ТК-ның килдистеринге дааскан.

Бо чылдың беш айларында чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинин түңнеддерин хуралга чугаалашкан. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга телептиг ужуражырыкка белеткенмишаан, күш-ажылчы коллективтерниң боттарының ажыл-чорудулгазын идепкейжиктеки демдеглеттинген. Планныг онаалдаар колдуунда күүсеттинген. Национал орулга 5 хүү аскан, ол дээрге баш удур көрдүнген өзүлде темпизинден элээн хей боон турар. Үлетпүр бүрүнүбиле база бүгү улус ажыл-агый комплекстери телевилеттинген деңнеелерни чедип алган. Үлетпүрүң болгаш улус ажыл-агыйының эске-дээ адырларының будурулгелериниң хей кезиин долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-ажываланышкынче шилчитккени түңнел болгаш шынар кергузүглеринге эки салдарны чедирип турар. Чагыглар күүседип бээрининг чуруму экижип орар. Нинтиледдиң күш-ажылының будурунчудуу 6 хүү бедээн. Кодээ ажыл-агыйда күш болгаш мал садып алыры көөрдээн. Экономика хөгжүлдезинин социал угланыышкыны күштелип турар. Чурттаага базыынарын болгаш социал-культура адырның эске-дээ объектилерин ажыглаага кинрериниң темпизи дургедеп турар. Үр үениң дургузунда күүсеттинмейн келген үүрметтел садар бараан саарылгазының планы ам-на күүсеттинген.

Ооң-биле чергелештир улус ажыл-агыйының чамдык комплекстериниң болгаш адырларының ажылында бар четпестер соонум чайлаттынып, чаа ажыл-агый механизминиң артык аргалары долу хемчээлдин-биле ажыглаттынмайн турар. Эртем-техниктиг депшилгени дургедедириниң, коя фондуларын чаартырының темплиери амдаа оожум. Күрүне чагыглаында кердүнген продукциянның чамдык чугула хевирлерин бүдүреринің онаалдазы күүсеттинмээн. Чагыглар күүседиринің чуруму ам-даа кошпак —үлетпүр бүдүрүлгелериниң 15 хүүзу чардынган керээ талазы-биле хүлээлгелерин күүсетпээн. Ол бүгү күш-ажылчы коллективтерниң дең-дескии ажылдаарынга саат ужураштырып турар. Чонның аъш-чем продуктуларынга, барааннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге негелде-дерегларни хамдырарында бергедээшкиннер ам-даа бар боон арткан.

Бүгү звеноларга ажылдың деңнелиг улам бединдеринің, ажыл-агыйны үштап-баштап чорударының чаа методтарының болгаш хевирверинің берип турар аргаларын долу ажыглаарының үндезинниге экономика хөгжүдезинде боттуг кестүп келген үүлдерни быжыглаары, социал хөгжүлдениң болгаш ажылчы чонның материалдыг чаагай чорууның бединдеринің айыттынган деңнелдерни ылап-ла чедип алырының баазазы кылдыр экономика хөгжүлдезинниң өзүлде темплерин дургедедирин хамдырары партия, совет, ажыл-агый органнарының чүгүле соруглазы болуруң хүрээл онзелеп демдеглээн. Арткан будурулгелерни болгаш каттыжышкынкыларны долу бот-орулга-чарылгаже шилчидиринге хынамчалыг белетээриниң чугулазы демдеглеттинген.

АКШ-тың Президентизин Р. Рейганның ССРЭ-ге албанның ажы-чоруунуң үезинде М. С. Горбачевтуң кылган ажылын болгаш база дээди деңнелге совет-америк чугаалажышкынкыларның түңнелдерин Политбюро бүрүнү-биле чүүлдүг деп санаан.

Москвага болган ужуражышкын делегей амыдыралыга үнүг болуушкун болган. Ооң кол түңнели болза, Совет Эвилээн биле Каттышкан Штаттарның аразында амгы үеде ийи талалыг харылзаалар-да болгаш делегей политиказында бүгү кол айтырыгларны хаара түдүп турар политиктиг чугаалажышкынны улам хынылатканы болуур. Ийи чурттуң аразында харылзаалардың ур хүүсээда хөгжүлдезинге боттуг үндезинин тургуспушаан, совет-америк чугаалажышкын уң харылзааларны чогумчалыг болгаш эки оруукче кинрериниге, оларның доктаамал тадырымчаяыг деңнелин бедидеринге болгаш ук харылзаалардың кандыг апаарын баш удур тодаредип алырынга бараан боон турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 чыл) Пленумунуң соонда кыдыгаан, болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирээринде быжыглаттынган боттуг чорукка болгаш политиктиг чаа бодаашкынга үндезидеттинген ССРЭ-ниң делегей ареназынга шилип алган угланыышкынының шынныын Москвага болган чугаалажышкынынарның түңнелдери бадыткаан.

Кызымаккай болгаш чүткүдүг күүженишкиннериниң түңнелинде чепсегленишкинин кызыгаарлаарының болгаш кызырарының талазынга улам бурунгаарлаашкын чедип алдынган. Москвага күштүг болдуруп бадылаан документилерни солушкана орутмаш болгаш ооң бичезыракшыладыг совет база америк ракеталарны узутказар дугайында эрткен чылдың декабрьда ат салдынган Керээни күштүг болдурган. Ол дээрге ССРЭ биле АКШ-тың здролуг чепсээнинг ниитилеринин узутказарын көрүп турар төөгүде бирги делегей дүгүржүлгазы болгаш болгаш здролуг чепсек чон делегейни тургузарының политиктиг ажезин болур.

Ракетага удур камгалал талазы-биле көрээни хевээр арттыраарының байыалдарында шаап халдавы стратегтиг чепсекти кызырарының, ийиле чепсекти болгаш Европада боо-чепсекти кызырарының, здролуг шенеелдерни кызыгаарлаарының болгаш совседырының, химиктиг чепсекти хорудуруңу айтырыгларынга хамаарыжыкшаан чамдык чүүлдер талазы-биле чоокшыраашкыннар дээш деңнелге болгаш ужураашкынга демдеглеттинген.

Регионалдыг черүлдээлерни ханызы-биле чугаалажып көргөн чорук үезинде улут маргадар бар-даа болза, ук болуушкуннарда кирип берген бүгү талаларның дурум өзүтөөр эрге-амыктарын барымдаалап турган, политиктиг шиитпирээрэрин тып болуур талазы-биле ССРЭ биле АКШ-тың практиктиг ийи теделинишкинниң боттуг аргалары бар дээрзин ужураашкынга регионалдыг черүлдээлерни чогумчудун таарыштырарының айтырыгларын ханызы-биле чугаалажышканы көргүскен.

Бот-боттарынга ажыктыг садыг-экономиктиг харылзаалерны калбартырынга эвзы-бүрү адырларга харылзаалерны солчуушкуннарны хөгжүдеринге, гуманитарлыг айтырыг талазы-биле ажыттажыг чон болгаш боттуг чугаалажышкынны кылырынга дузалаарынче ниитталган чүткүлдүг чугаалажышкынны үезинде бадыткаттынган. Ындыг чугаалажышкын ажыл-херээчи байдалга, бот-боттарының иштики тенденциясынче холгаарлаттырбас болгаш удур турушпас үндезинге чөрүттүнар ужурдур дээрзин билдингир.

Москвага болган чугаалажышкынчыар совет-америк харылзаалерде ниитти байдалды эвижиткенинге, делегей харылзаалерынга ниитизинге политиктиг байдалды чогумчудун тургузарынга дузалаанынга бүзүрел хуралга илередиттингеп.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң «иштики» болгаш даштыкы политиказының чамдык эскедее айтырыгларын чугаалажаан.

КАТТЫШКАН ЭКИПАЖ КОСМОСТА

СЭТА-ның дыңнадыы

1988 чылдың июнь 7-де Москванын-биле 18 шак 03 минута турда «Союз ТМ-5» космос кораблин салып үндүрерин Совет Эвилеймнге боттандырган.

Корабльдн каттыжкан экипаж башкарып турар: командирн Анатолий Соловьев, бортинженер, Совет Эвилединиң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-нин ужудукчу-космонавтызы Виктор Савиных болгаш космонавт-шинчилекчи Болгария Улус Республиказы Александр Александров.

«Союз ТМ-5» корабльдн башкарылгалыг «Мирэ комплекс-биле тудуштурарын болгаш 1987 чылдың декабрь 21-ден бээр Чер чоогунуң орбитазында ажылдап турар космонавтылар Владимир Титов болгаш Муса Манаров олардыне кады шинчилеелерни болгаш шенеелделерни чорударын ужудуушкуунуң программазында киргеп.

Болгар космонавтының кирип-келгээн-биле каттышкан экипаждың ийиги ужудуушкукунун Совет Социалистиг Республикалар Эвилелинин болгаш Болгария Улус Республиканың чазактарының аразында дугуржулгага дүүштүр боттандырып турер.

«Союз ТМ-5» корабльдиң борт системалары чогумчалыг ажылдап турер.

Эштер Соловьев, Савиных болгаш Александров олардың кадыныңг байдалы эки.

ЧУРУКТА: 2-ги совет-болгар экипаж (солагай талазындан) БУР-нуң хамаатызы космонавт-шинчилекчи Александр Александров, экипаждың командирн Анатолий Соловьев болгаш бортинженер, ССРЭ-нин ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелинин ийи дакпыр Маадыры Виктор Савиных.

А. ПУШКАРЕВТУҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

УЖУДУП ҮНЕРИНИҢ МУРНУНДА «СОЮЗ ТМ-5» КОРАБЛЬДИҢ КОМАНДИРИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Эргим эштер болгаш өөрүп, тер!

Космос деңнеминн шиңгээдин алырының алдарлыг чыл демдеглелиниг—баштайгы одурларында Октаргайның баштайгы ажыдыкчызы Юрий Алексеевич Гагаринниң адын адаан ужуктер-биле бижээнин оң чыл демдеглелинде чаа арын бегун ажыттынып турар-дыр. Космоска ажылдаары-биле «Союз ТМ-5» корабльге совет-болгар экипаж ужудуп үнер.

Ийи чурттуң, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң болгаш Болгария Улус Республиканың хамаатылары бистер орбитанын «Мир» комплексизинде кол экипаж-биле ёдыл совет болгаш болгар специалистерниң белеткезин эртем-техниктиг шинеелделерни болгаш шинчилеелерни кады күүседир ужурлуг бис.

Бистиң ужудуушкуннүүс экы-дүүмелиишки совет болгаш болгар улустерниң аразында найыралдыг харылзаларның улам ынай быжыгеырын хөгжүдүрүнге органы бээринге бүзүреп турар мен.

«Союз ТМ-5» корабльдиң экипажының өмүнээзинден илеткээрим болза: космосче ужудуушкунга белен бис. Биске дааскан онаалдарны күүседиринге боттарывыстың бүгү-ле билиглеривисти үндүрер бис.

«Союз ТМ-5» корабльдиң командири **Анатолий СОЛОВЬЕВ.**

УЖУДУП ҮНЕРИНИҢ МУРНУНДА «СОЮЗ ТМ-5» КОРАБЛЬДИҢ КОСМОНАВТ-ШИНЧИЛЕКЧИЗИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Мекээ, Болгария Улус Республиканың хамаатызынга, Болгар коммунистиг партияның кежигүнүнге «Союз ТМ-5» совет космос кораблинге болгаш орбитаның «Мир» комплексизинге каттышкан экипаждың составынга ужудуушкун кылыр улуг алдар онаашкам.

Социалистиг чурттар-биле кады тайбың соруглаларга космос делегинин шинчилээринин калбак программазын боттандырып чорударынга мээң Төрээн чуртумнуң киржип турарынга Болгария Улус Республиканың чазаанга бодумнуң сеткил-сегыжымдан болгаш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни илередирим.

Мекээ кергускен бедик бүзүрел дээш Болгар коммунистиг партияның Төп Комитединге болгаш Болгария Улус Республиканың чазаанга бодумнуң сеткил-сегыжымдан болгаш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни илередирим

Ужудуушкуну ону кескузу-биле бадыткап, меңге болгаш бузулбас болгар-совет найыралды харемнел турар.

Космоче бодумнуң ужудуушкунумну осман дарлалдан Болгарияның хостелганының 110 чыл оюнга, бистиң чуртувуска социалистиг революциянын тиилелгезинниң 44 чыл оюнга турасканадыр тур мен.

Мекээ кергускен бедик бүзүрел дээш Болгар коммунистиг партияның Төп Комитединге болгаш Болгария Улус Республиканың чазаанга бодумнуң сеткил-сегыжымдан болгаш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенимни илередирим

Космонавт-шинчилекчи, Болгария Улус Республиканың хамаатызы **Александр АЛЕКСАНДРОВ.**

Анатолий Яковлевич СОЛОВЬЕВ

Анатолий Яковлевич Соловьев 1948 чылдың январь 16-да Ригага төрүттүнген.

Күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 16 харлыында Риганың будурулгелериниң бирээзинге эгелээн, ооң-биле кады ажылчын сменяктерның школазынга өөренип турган.

1968 чылда Черниговтуң шеригниң Ленинчи комсомол аттыг дээди училищезин дооскаш, Совет Армиязының ужар күүл кезектеринге албан эрттирген.

А. Я. Соловьев — 1971 чылдан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

1976 чылда космонавтылар отрадынга кирген.

1977 чылда ужудукчу-шенекчилер школазын дооскан. Анатолий Яковлевич «Бирги класстың шериг ужудукчузу» болгаш «Ийиги класстың ужудукчу-шенекчизи» деп мергежилдиг.

А. Я. Соловьев космос кораблдеринге болгаш орбита станцияларынга ужудуушкунга белеткеп, долу курузун эрткен. Совет-сирий ужудуушкуннуң программазын өзүлүүр экипаждың командиринге белеткеннип турган.

Виктор Петрович САВИНЫХ

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры, ССРЭ-нин ужудукчу-космонавтызы Виктор Петрович Савиных 1940 чылдың март 7-де Киров областа Орничи районда Березкины суурга төрүттүнген.

Пермьниң демир-орук транспортунуң техникумун дооскаш, Совет Армиязының сүргелекчиниге шериг албанын эрткен.

В. П. Савиных — 1963 чыл-дан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

1969 чылда Москваның геодезия, аэрофоточурук тыртыларар болгаш картография инженерлериниң институдун дооскаш, Совет Армиязының сүргелекчиниге шериг албанын эрткен.

В. П. Савиных — 1963 чыл-дан бээр Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының кежигүнү.

1969 чылда Москваның геодезия, аэрофоточурук тыртыларар болгаш картография инженерлериниң институдун дооскаш, Совет Армиязының сүргелекчиниге шериг албанын эрткен.

1978 чылда В. П. Савиныхты космонавтылар отрадынга кирген.

В. П. Савиных космосче ийи удаа ужудуушкунну кылган: баштайгызын — 75 хонук иштинде 1981 чылда «Союз Т-4» корабльге болгаш орбитаның «Салют-6» станциязынга, ийиги-зин — 168 хонук иштинде «Союз Т-13» база «Союз Т-14» корабльдерге болгаш орбитаның «Салют-7» кораблинге кылган. Анаа «Бирги класстың космонавтызы» деп мергежилдин тывыскан.

Александр Панайотов АЛЕКСАНДРОВ

Болгария Улус Республиканың хамаатызы, БУР-нуң алдарлыг ужудукчузу Александр Панайотов Александров 1951 чылдың декабрь 1-де Омуртаг хоорайга төрүттүнген.

1974 чылда улустуң Геонний Бенковский аттыг шериг-эр ярның дээди училищезин дооскаш, Болгарияның улусчу армиязының ужар күүл кезектеринге албан эрттирген.

А. П. Александров — 1972 чылдан бээр Болгар коммунистиг партияның кежигүнү.

1978 чылдан бээр космосче ужудуушкунга белеткенип эгелээн. Баштайгы болгар космонавт Георгий Иванов-туң солуккузу турган.

1983 чылда ССРЭ-нин ЭА-ның космос шинчилелдериниң институдунуң аспирантуразын дооскан болгаш техниктиг эртемнерниң кандидады эртем чадазынга диссертациязын камгалап алган.

Ооң соонда дерт чыл иштинде Болгарияның Эртемнер академиязының директорунуң орлакчызы болуп ажылдап турган.

1987 чылдың январьда А. П. Александров космонавтыларның Ю. А. Гагарин аттыг белеткел төвүнге өөредилге белеткелин база кеткеп эгелээн. Космос корабльдеринге болгаш орбита станцияларынга ужудуушкунуң долу курузун эрткен.

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

БОТТАРЫ ШИМЧЕНИР

СЭКП ТК-ның партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур Тезистери-биле таныышкаш, анаа хамаарыштыр бодумнуң чамдык бодаандарымны илередикседим.

Тезистерниң ийиги пунктузунуң эң сеолунде мындыг одургларга онза таарзынды: «Мурнакчыларның үлегерин эдерери, оларның арга-дуржулгазый ажыглаары, азырадыкчы хевээн үштүнары, ооң-дуңуң идепкейлиг чоруун коргузери — ажыл-агый кадрларының, бүгү күш-ажылчы коллективтерниң бирги соруглазы ындыг». Чогум Тывага «коллективизацияга үезинде «азырадыкчы хевээ» деп сөс безин турбаанын сактып ор мен. Колхозтуң мал-маганын, эт-севин ооң кежигүннери бодунуң хүүда өөнүзү кылдыр санап турду. Ооң соонда совхозтар тыптып кээрге, ол өөнүну кижилер бодунуу эвес, күрүнениң кылдыр көрүп турар апаргын. Назы-харын улгадып кээрге, бир совхозка салбыр эргелекчилеп тургаш, ооң ажылчыннары ниитиниг малын туразында үлежип чип турганың бадыткап болур мен. Колхозка болза ниитиниг малынга шак ынчаар хол дээп болбас чүве бе деп бодай бээр-дыр мен. РАУК-тер чок турган болза, келген деңнеелерни чедип алган. Үлетпүрүң болгаш улус ажыл-агыйының эске-дээ адырларының будурулгелериниң хей кезиин долу бот-орулгачарылгаже болгаш бот-ажываланышкынче шилчитккени түңнел болгаш шынар кергузүглеринге эки салдарны чедирип турар. Чагыглар күүседип бээрининг чурумуу экижип орар. Ниитиледдиң күш-ажылының будурунчудуу 6 хүү бедээн. Кодээ ажыл-агыйда күш болгаш мал садып алыры көөрдээн. Экономика хөгжүлдезинниң социал угланыышкыны күштелип турар. Чурттаага базыынарын болгаш социал-культура адырның эске-дээ объектилерин ажыглаага кинрериниң темпизи дургедеп турар. Үр үениң дургузунда күүсеттинмейн келгеп үүрметтел садар бараан саарылгазының планы ам-на күүсеттинген.

Ооң-биле чергелештир улус ажыл-агыйының чамдык комплекстериниң болгаш адырларының ажылында бар четпестер соонум чайлаттынып, чаа ажыл-агый механизминиң артык аргалары долу хемчээлдин-биле ажыглаттынмайн турар. Эртем-техниктиг депшилгени дургедедириниң, коя фондуларын чаартырының темплиери амдаа оожум. Күрүне чагыглаында кердүнген продукциянның чамдык чугула хевирлерин бүдүреринің онаалдазы күүсеттинмээн. Чагыглар күүседиринің чуруму ам-даа кошпак —үлетпүр бүдүрүлгелериниң 15 хүүзу чардынган керээ талазы-биле хүлээлгелерин күүсетпээн. Ол бүгү күш-ажылчы коллективтерниң дең-дескии ажылдаарынга саат ужураштырып турар. Чонның аъш-чем продуктуларынга, барааннарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге негелде-дерегларни хамдырарында бергедээшкиннер ам-даа бар боон арткан.

Бүгү звеноларга ажылдың деңнеелиг улам бединдеринің, ажыл-агыйны үштап-баштап чорударының чаа методтарының болгаш хевирверинің берип турар аргаларын долу ажыглаарының үндезинниге экономика хөгжүдезинде боттуг кестүп келген үүлдерни быжыглаары, социал хөгжүлдениң болгаш ажылчы чонның материалдыг чаагай чорууның бединдеринің айыттынган деңнелдерни ылап-ла чедип алырының баазазы кылдыр экономика хөгжүлдезинниң өзүлде темплерин дургедедирин хамдырары партия, совет, ажыл-агый органнарының чүгүле соруглазы болуруң хүрээл онзелеп демдеглээн. Арткан будурулгелерни болгаш каттыжышкынкыларны долу бот-орулга-чарылгаже шилчидиринге хынамчалыг белетээриниң чугулазы демдеглеттингеп.

АКШ-тың Президентизин Р. Рейганның ССРЭ-ге албанның ажы-чоруунуң үезинде М. С. Горбачевтуң кылган ажылын болгаш база дээди деңнелге совет-америк чугаалажышкынкыларның түңнелдерин Политбюро бүрүнү-биле чүүлдүг деп санаан.

Москвага болган ужуражышкын делегей амыдыралыга үнүг болуушкун болган. Ооң кол түңнели болза, Совет Эвилеэн биле Каттышкан Штаттарның аразында амгы үеде ийи талалыг харылзаалерда болгаш делегей политиказында бүгү кол айтырыгларны хаара түдүп турар политиктиг чугаалажышкынны улам хынылатканы болуур. Ийи чурттуң аразында харылзаалерның ур хүүсээда хөгжүлдезинге боттуг үндезинин тургуспушаан, совет-америк чугаалажышкын уң харылзааларны чогумчалыг болгаш эки оруукче кинрериниге, оларның доктаамал тадырымчаяыг деңнелин бединдеринге болгаш ук харылзаалерның кандыг апаарын баш удур тодаредип алырынга бараан боон турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 чыл) Пленумунуң соонда кыдыгаан, болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирээринде быжыглаттынган боттуг чорукка болгаш политиктиг чаа бодаашкынга үндезидеттинген ССРЭ-ниң делегей ареназынга шилип алган угланыышкынының шынныын Москвага болган чугаалажышкынынарның түңнелдери бадыткаан.

Кызымаккай болгаш чүткүдүг күүженишкиннериниң түңнелинде чепсегленишкинин кызыгаарлаарының болгаш кызырарының талазынга улам бурунгаарлаашкын чедип алдынган. Москвага күштүг болдуруп бадылаан документилерни солушкана орутмаш болгаш ооң бичезыракшыладыг совет база америк ракеталарны узутказар дугайында эрткен чылдың декабрьда ат салдынган Керээни күштүг болдурган. Ол дээрге ССРЭ биле АКШ-тың здролуг чепсээнинг ниитилеринин узутказарын көрүп турар төөгүде бирги делегей дүгүржүлгазы болгаш болгаш здролуг чепсек чон делегейни тургузарының политиктиг ажезин болур.

Ракетага удур камгалал талазы-биле көрээни хевээр арттыраарының байыалдарында шаап халдавы стратегтиг чепсекти кызырарының, ийиле чепсекти болгаш Европада боо-чепсекти кызырарының, здролуг шенеелделерни кызыгаарлаарының болгаш совседырының, химиктиг чепсекти хорудуруңу айтырыгларынга хамаарыжыкшаан чамдык чүүлдер талазы-биле чоокшыраашкыннар дээш деңнелге болгаш ужураашкынга демдеглеттингеп.

Регионалдыг черүлдээлерни ханызы-биле чугаалажып көргөн чорук үезинде улут маргадар бар-даа болза, ук болуушкуннарда кирип берген бүгү талаларның дурум өзүтөөр эрге-амыктарын барымдаалап турган, политиктиг шиитпирээрэрин тып болуур талазы-биле ССРЭ биле АКШ-тың практиктиг ийи теделинишкинниң боттуг аргалары бар дээрзин ужураашкынга регионалдыг черүлдээлерни чогумчудун таарыштырарының айтырыгларын ханызы-биле чугаалажышканы көргүскен.

Бот-боттарынга ажыктыг садыг-экономиктиг харылзаалерны калбартырынга эвзы-бүрү адырларга харылзаалерны солчуушкуннарны хөгжүдеринге, гуманитарлыг айтырыг талазы-биле ажыттажыг чон болгаш боттуг чугаалажышкынны кылырынга дузалаарынче ниитталган чүткүлдүг чугаалажышкынны үезинде бадыткаттынган. Ындыг чугаалажышкын ажыл-херээчи байдалга, бот-боттарының иштики тенденциясынче холгаарлаттырбас болгаш удур турушпас үндезинге чөрүттүнар ужурдур дээрзин билдингир.

Москвага болган чугаалажышкынчыар совет-америк харылзаалерде ниитти байдалды эвижиткенинге, делегей харылзаалерынга ниитизинге политиктиг байдалды чогумчудун тургузарынга дузалаанынга бүзүрел хуралга илередиттингеп.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң «иштики» болгаш даштыкы политиказының чамдык эскедее айтырыгларын чугаалажаан.

ХАРЫЫ БЕЗИН ЧОК БООР

Тезистерни номчаап, ынчаннын тура-соруу хайныгардыр. Социализм — кижиниң салымын, талантызын ылап-ла ажыдар ниитилел ол. Чон-биле сумелешпес, ооң үнүн дыңнаавас, болуур ужурлуг чүүлдү болган кыдыр ураалап турар болзувусса, социализм хөгжүвес.

Бир-төө депутат ынчаа болганымда, Советтерниң ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан чүүлдер дугайын чугаалаар бодай-дыр мен. Тезистерде Советтерниң эрге-дүзээлелерин улам бедидер дугайын айтып турары черле чөптүг. Ол дээрге ук девискээрде бүгүле чүүлдү харылап турар орган болгай. Ооң ишкинде совхозтуң ажылхерээ дээш ооң харылысаажазы улуг. Совет болза организастыг ажылды ковудедио ужурлуг. Ынчаарга ам бисте туралдаары ооң ковудеп турер. Ай сонында күүскомнуң хуралы, ийи ай болгаш-ла кедээ Советтиң сессиязы. А чогум кажан ажылдаарыл? Күүскомнуң секретарының улуска бээр янзы-бүрү бижиктери дээрге, шүүт баш ажыг. Оларны база эвээжедир керек.

Чер-чер Советтерниң «үүсаазын үзедыр— 5 чылга доктаадыр деп. Тезистерде саналдап турары кончуг чеп. Чүге ындыгыл дизе, бир талазында, бистиң планнарывысты беш чылда чогаадып, бадылаап турар. Ынчангаш ук ыыштын депутаттары ол план дээш бүрүн харыысалгалыг болзуун. Ийиде, ийи чартык чыл дургузунда депутаттарның чамдыызы боттарының хүлээлелерин эки-ле билбес, а беш чыл дургузунда олар ам-ны депутат хүлээлелерин ылап билип алтер, дуржулгалыг апаар.

Ооң ыңай чагыглар талазыбыле депутаттарга бергедээшкиннер таваржыр-дыр. Кайыбир девискээрге хамаарышкан социал-экономиктиг план тургузарда, ында депутаттер-биле сумелешпир болза эки деп бодаар мен. Саналым ындыг. Мен ам ийи ажыл-агыйның Ленин аттыг база «Мерен» совхозтарның девискээрине округтан Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутады мен. Мерен суурда школаның башыңы дыка эргижирээн, ону шүүт актылап каан. Бүстүп дүжер чыгыы. Ону барымдаалаш, сонгукчулар ам мекээ чагыг-дилег кирген. Ол айтырыгны Чырыдыышкын министерстводунга каш-даа катап тургустум. Бижимел харыы безин чок. Ооң ыңай мекээ хамаарыжыр бир чагыг — магазин тудары. Ону шүүт күүседир деп бадылап каан чүве, ынчалзадаа мынчага чедир сураг. Совхозтуң удуртукчулары ону тудар аргавыс чок даар. а Респотребсоюзтуң баштаар черинге кирерге, ажыдаы бээр бис дээн.

Депутат кижи айтырыгны кеже-даа тургузарын хоойлуда айыткан. А ол хиреде чамдык дарганар, эң ылаңгыя бодунуң районунда удуртукчулар, кандыг-бир айтырыг тургузарга, эки-ле тооксаваа болурга бергеэн кончуг. Бо талазы-биле чүнү канчаза эки чүве ийик.

Назылаага ӨӨВЕЙ.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң депутады.
Эрзин район.

АҢГЫ ПАРТКОМ ТУРГУССА

Тезистерде ажыл-чарлыг чорук онза илереттингендир. Чонның калбак коруушкунунге кинрген айтырыгларны деткивишаан, школа, өөредилге-кижизидиге ажылынга хамаарыштыр саналымны маңаа киирмиседим.

Тезистерде «Политиктиг авангард болур СЭКП-ниң сорулгаларын болгаш ниитилелде болуп турар ханы өскерлиишкиннерни барымдаалаап, партия эге организацияларының ажылын шыгыылы-биле эде тургузары чугула... Партия организацияларының хамыктың мурнунда коммунистерни дамчыштыр хедедбиттаан база кижилер-биле ажылданыышаан, коллектив бүрүзү бодунга онаашкан ажылды долузу-биле күүседип, бодунуң демократтыг эрелерин боттандырган турарын чедип алыр ужурлуг» дээн. Бистиң школаларывыста болгаш уруглар албан черлеринде партия эге организацияларының ажылын ол недеңнеелерге дүүштүр шуут эде көөрү чугула деп бодаар мен. Чүге дээрге ук партия организацияларының соруглазы — өөредилге-кижизидилгениг айтырыгларже чогумчалыг ханылап кирбейн турар, оларның ажылы бот-боттарындан адырык, мурнакчы башкыларның аразында коммунистер эвээш.

Школаларда партия организацияларының районуң улус өөредилге киидизинниң чөвүделинин шиитпирлерин башкылар ортузунга калбаа-биле тайылбырлаар, ооң күүселдезин боттандырар талазыбыле школа удуртулгазын кандыг хемчеглер ап чорудуп турарын база ол талазыбыле коммунистерниң ажылын контрольдаарын холга алыр дээш чижектиг ажылдарны чөртүпайн турар. Харын-даа чугула ажыл — өөредилге-кижизидилге ажылының хүн бүрүлеги тургустунуп келир айтырыгларынга дерт киришпейн, партия райкомунаан келген янзы-бүрү доктаалларны таныштырып, тайылбырлаары-биле колдуунда ойлежип турар. Ооң-биле кады мынчаар айтырыг база бар. Бистиң районда чамдык уруглар албан черлеринде ажылдап турар коммунистер совхозтарның партия организацияларында бакпаан турары — оларның ажылының хайн-биле канчап-даа таарышпас. Бо бүгү байдалдарны өөредилге-кижизидилге ажылынга партийжи удуртулганы күштелдирип, коммунистерниң бот-харыысалгазын бедидер сорулга-биле улус өөредилгезиниң ажылданчыларының партия комитединге районга тургусса кандыгыл деп саналдыг мен.

Багай-оол БАРБА.
Бай-Тайга район.

НАЙЫРАЛДЫҢ КВАРТАЛДАРЫ

Кызыл хоорайның мурнуу талакы чаа микрорайоннары керекке кезүдүр-ле немежип орер. Найысылалдың аалчылары аэропорттан кел чыда, он чаа тудугларны дораан эскерер. Орук кыдында беш кават бажыңнарны Ангарск, Братск хоорайлардан келген тудугчулар тудуп турер. Кызылчылар-биле ножалаштыр аңгы-аңгы республикалардан, крайлардан келген тудугчуларның туткары найыралдың кварталдары бедип үнүп турар.

Биш-беш кават ийи панель бажыңнарның иштики ажыктарын Ангарскиден келген бригада кыяып эгелээн. Бирээзин шилалап кааш, соңгаларын шилдээн, өскелериниң эжиктерин кыяып турар. Кайызы-даа дерттен беш аял чурттаар бо ийи бажыңны июль айда чурттакчыларның эргезинге киирер. Өске бир бажыңның хөнзүн орту кижи сала берген.

Бригадир Александр Кистким эштерин танылаттырды. Евгений Павлов, Андрей Лапатников, Юрий Иванов, Виталий Чеботков, Евгений Лиходеев, Сергей Логадюк, Валерий Подшибякин... Кымныдае ылгаар аргажок, шупту кызымак апарыдыг. Олар күш-ажыктың школазын Бүгуэлледиң шалыпчы комсомолчу тудуу — Канск-Ачинскиниң дээрескээр-энергетика комплексизиниң тудуунган эгелээн. Ырда кирген Усть-Илимскиге бажың тудуунга мергежээн тудугчуларның колдуу комсомол назылыг, ортумак тускай эртемниг кадрлар.

Коллектив интернационалчыл. Бригадир тыва уруг-биле өглөнип алган. «Келиң кыстер тыптыр болза, борта олчаан артып-даа кээр бис» — дел, аныяк ооылар бештактанды. Он бир кижи доктаамал ажыктаар күзелин илереткен.

Чаа бажыңнарның хөвү төлөзүнде дараазында бажыңнарның төвээн белеткеп эгелээн. Иркутск облазыңдан келген тудугчулар 1990 чылга чедир инитизи-биле 64,2 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн ажыглалга киирер. Он беш бажыңны тударлар.

Материалдар болгаш механизмнер-биле боттары хандыртынып турар. Бо төлөзүбиле үзүктелиишкин чок дээн, Александр Кистким демдегледи. Ийи-чаңгыс кран турүптер. А канализация коллекторунуң киирилдези хөңүдээр болза, бажың үезинде ажыглалга кирбейн барып болур дээн, дүвүрелиин ол чугаалады.

Каш бажың черде объектилериниң тудузучулары-биле төрүлзээ чок болуп турганың Братскиден келген тудугчулар демдеглеп турду. Хостуг шакта-даа арга-дужуулга солчуп, маргыдаалаар-даа эрттирип болгай. Амдыызында тудугчулар чанында хөвүда бут бамбүүнүң шөлүн кылып алганнар. Оларның дыштанылгазыңче трестиң хөй-иниити организациялары, ВЛКСМ Кызыл хоорайкому сагыш салыры изүүнчүг.

ЧУРУКТА: Ангарскиден келген тудугчулар.

И. ДАМБАНЫҢ фотозу.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЭКИ ТАЛАЖЕ БАЗЫМНАР

Ав-Довуракның автобудурулгазын соолгу чылдарда хөңүдээшкинидан үштүнүп, чүгле Барыын-Хемчик районда эвес, республикада мурнакчы коллективтериниң одуруунга киргеп. Бо чылдың 4 айларының планнарын бүтүү коргүзүглер айыл-биле ажыр күүсетиен. Бистиң корреспондентивис Александр ХЕРТЕК автобудурулгаңың начальныгы Владлен Петровичи Селоктан интервью алган.

— Будурулганы эгелеп башкарарының депшилгелиг чаа аргазынче киргемјиңер соонда кандыг өскерилмишкинер болганыл?

— Будурулганы чаа экономиктиг байдалче шилчидер хемчегләр ажылдап кыдыңган. Күш-ажыңдың төлевиин чаарны ажыглап кылыр, курлаварларны чап ажыглаар, аппаратның тургузуун өскертир, немелде ашаа-хереңгиин дилеп тывар, материалдыг шенчеп болгаш социал хөгжүлде фондуларын тургузар түскей комиссия ажыдап эгелээн.

Чыл планнарын иерээлерин бөрүмдээлап, үстүнден ыңдыңышкын чокка будурулге боду ажыдап кыларын болгаш бадылаар, чиг этти, материалдарны, оттуглар түүлүг, электри энергиязын чарыгдаарының экономика-чижектерин ажыглаар аларын. Будурулга планының сагышта-чурумун шыңгыы сагып, иерээлиг күзээлгелерни чүгле чокка күүсеңир сорулгалар салдыңган.

Бот-орулга-чарылга болгаш бот-ажыктаңмышкынче киргеминиң сөөлүнде, ажылының сөөлгү түүнелиң дээш, кижилериң ажылынга хамаарылгазы, харыысаглазы болгаш сагышта-чурумду бедээн. Бо чылдың эрткен 4 айларында эки ажылдап, чүк сөөртүүнү 108 хүү күүседип, планнан ажыр 55,2 муң тонна улус ажыл-агыйының чүүлтерин сөөртken. Тонна-километр-биле ажырга түүлүг 105,5 хүү, пассажирлер аргыштырыгазын 109,8 хүү боттанды-ргаан. Эрткен чылдың бо үеэн-биле дөңнээрге, ол көргүзүглер 3-тен 5 хүү өскөн.

Планда көрдүгениңден ажыр 81,6 муң рубль ырыг орулганы киирип алган. Автобустарның доктаамал шимчээшкинни 99,8 хүү. Чүк машиналарының ажыглалы 105 хүү четкенин эки түүнел кылдыр санаар аларлар.

— Ажылчыныларың, инженер-техниктиг ажыдамчыларың экономиктиг биилиин, мергежилии бедидер талазы-биле кандыг хемчегләр алдынып турарыл?

— Бо чүгула айтырыг. Чаа өзүү-биле ажыдаарда, экономиктиг бөдүүн сөңээшкинналарны кылып, ажылынга боду үнелеп бээри негеттинер. Чоланчылар, септекчилер болгаш өске-даа ажылчыннардан тургустуунган 200 кижи айда ийи удаа тускай программа

А. П. Лепейкоову, Э. Б. Сарыгларны, бригадирдерге В. Г. Сапожниковту, С. Е. Суханоову чажыт бадылаашкынбиле сонгуп алган.

Будурулгаңың парторганизациязы коллективтиң политиктиг өзүү болбушаан, чөвүлелдиң хөй-иниити организацияларының ажылын үглап бөштап, администрацияның ажыл-чорудулгазын контролдап, коммунист удуртучулар Е. А. Морозовтуң, А. П. Лепейковтуң, В. Л. Сушенконуң, В. И. Стерховтуң отчёттарын ажык хуралдарга дыңнап, шүдүлүг негелдеерлиг салган.

Интервью

өзүүлөр өөренип турар.

Дээди эртемниг ажылдан, чылерниң курузунда 25 кижи кавга туттунган. Кичээлдер эрттиргеринге ноя пропагандист М. А. Алексеевадан ацтыда, бүгээлтелерни, экономистерни, план кылдызының ажылдакчыларын, ыяырак билгилиг удуртукчуларны киирилтирип, амыдыраа-биле сырый хөлбөрүнче ноя ынчээлгелиг салып келген.

Кадрларны шилип алырын, тааръштыр тургузарын эжиктер, мергежилии, ажылының шынарын болгаш ажыктыын бедидер сорулга-биле аттестациязы эрттирер, ооң түңнелдерин өзүүлөр ылаазын, мергежилииниң категориязын бедидер азы бадырар, немелде телевизиин тургузар, алыр ажыдаын өстүрер азы бичелеңдир, эрге-дужаалым бедидер азы кудуладыр хемчегләрни алыры кордүнгөн. Чамдык кижилериң билиг бедидер курстарже чорудар, дагдыңышкынны организастаар.

— Ажык-чарлыг чорукту, демократизмны кавбартыр талазы-биле кандыг ажыдар кыдыңганыл?

— Башкы-ла иниити хуралга күш-ажыктың коллектив төвүлелин тургузуп, ооң дергазынга автобустар бригадирин В. А. Рользингинни сонгаан. Ооң составының 75 хүүзүнге бо-дүүн ажыңчыннар соңгуткан. Ук төвүлел администрацияң, партия, профсоюл, комсомол организациялары-биле сырый харыязаалыг, план өзүүлөр ажыдап турар.

Будурулгаңың удуртукчузунга мөнң, № 1, 3 автоколонналарның начальныктарынга

— Удуртулгада, ажылды организастаарында чаа чүүлдер, мурнакчылариңар дугайында чүү чугаалап болур сиңер, Владлен Петрович!

— Үстүнден айтыышкын бээр арга-методтардан адырлып, коллектив кежигүннериниң үнүн дыңнаар, колонна, бригада бүрүзүнге тускайлап бот-башкартыныл ажыдаар аргаңы берген.

Бистиң коллективте 501 кижи ажылдап турар. Янзы-бүрү марканың 220 чүк автомашиналары, 28 автобустары бар.

Ажылды организастаары эртиг кылдыр оларны 3 автоколоннага, 6 ажгы бригадага хүвээген. Тус-тузунда төвүлелдерниг. Септекчилерни 1,5 эзлчеглиг ажылче шилчитинеп. Социалистиг чарыштыг профсоюл комитеди күш-ажыктың коллектив төвүлелиниң киржикгези-биле ай кварта ажыл-биле түңнезиин чүрүмүүткеп. Эрткен кварталдың түңнели-биле планның 116,8 хүү күүсеткен Хасан Тумгеевтиң удуртқан автоколонназын, Сергей Кямовтуң чоланчылар, Василий Дамдагайның септекчилер бригадаларын тиилекчилер кылдыр санаан, шилчиир вымпелдерни тыпсып, немелде телевизиин бергеп.

Он ажык нацияның төлээлери ажылдап турар интернационалчыл, бижыг эп-найыралдыг коллективте мурнакчылар хөй. Оларга Шакпр Шакмуратов, Кан-оол Сергей, Владимир Каменев, Владимир Чычаен-оол, Михаил Античанов, Михаил Күжүгет, Сергей Оргаан, Владимир Цветков, Афганистанга интернационалчы дүүзүгээрин эрттиргеш, ажылдап эгелээн Станислав Күжүгет болгаш өскелер-даа.

— Коллектив кежигүннериниң хостуг үезин чөп организастаар, амыдыраа-чурттаалгалыңче чөпүтр, шефче алган школазынга дузалаашкыр, дузалаа ажыл-агыйны хөгжүдер талазы-биле планнарыңарны сонуургадып болур сиңер бе!

— Бот-орулга-чарылга-биле ажылдаашкынга киирип алган ажыл-төрээлиниң чамдыкызын социал адырның материалдыг базазының хөгжүдүп, ажылдап турар кижилериниң чурттаалга байдалын, дыштанылгазын эки-жидериче болгаш кадыын бажыңнаарыңче, төвүрмчалыг байдалдарны тургузарыңче иерүнгүреринең эң чугула соруга кыдыр санал турар бис.

Бо чылын коллектив 7 чурттаалга бажыңны, ооң 2-зин ажылчыннар боттарының күжү-биле тудуп, ажылдаалга киирер. Аңаа хереглээр материалдар белеп, ылын, чугула маңзаларны четкир кылдыр диндирип алган. Тудуп, иштин дерип турар столоваавыс удээвас доостур. Аңаа чем ыяыр, эът, картофель болгаш ногаа аймаан будурулге боду хандыртынар ергалыг апаар. Ынчангаш «Хемчик» совхозтан айтырып алган черженже бо чылын ногаа, картофельди өстүрерин, Ак деп черде 270 баш ажгы кадарчылыг хоюустан ацтыда, төвеннер азыраарын шинтипирлеп алдывыс.

Хостуг үени чөп ажыглаар, кадыкшылды бажыглаар, амыдыралдың ырага ишпес төвүрииге чаңчыктырар сорулга-биле хоорайның спорттуң секцияларынга, маргылдаалерынга ажылчыннарны киирилтирерин чедип алыр. Хол, бүт бамбүүнүң командаларын база тургускан. Бот-тывынгыр уран чүүл коллективин ажылдап эгелээн.

Зоя Дүктен-оолдуң удуртқаны № 2 школаны бисче бижыглаанындан бээр он чыл чоокшулаан. Харылзаавыс бижыг. Бо чылын база ийи талаалыг керээни чергеп. Ында айтыкмын өзүүлөр элээн хөй өөреникчи чайын телевизиинг кылдыр чээл ажылдаар, а бис школа септелгезинге, кабинеттер дериниринге материалдыг детикмеңни киргүзер бис.

ДЕМНИГ КҮШ-БИЛЕ ХӨДЕЛИР

СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга ажыл-агый активиниң хуралын партия Кызыл хоорайому бурунгу күн эрттиргеп. Оон ажылынга парткомнар, партия эге организациялары-ның секретарьлары, министерстволарның, комитеттериниң, күш-ажыктың коллективтериниң, албан чөрдериниң, организациялариның, өөредилге черлериниң удуртукчулары, профкомнар дергелери, комсомол ажылдакчылары киришкен.

Хоорүүскомунуң иштики херектер кылдызының начальныгы В. П. Иванов, хоорүүскомунуң дергазының ораалчызы, хоорөйның культура-спорт комплексизиниң дергазы Н. Л. Верхотурова, хоорүүскомунуң секретары, хоорөйның эки туразы улусчу дружина штабының даргазы А. А. Павлова, СЭКП Кызыл хоорөкомунуң чанында партийни комиссиязының даргазы С. С. Григорьев олар боттарының ажылының дугайында дыңнадыгларны актив хуралынга кылган.

ВЛКСМ Кызыл хоорөкомунуң бирги секретары Г. С. Күүлар, хоорүүскомунуң социал хандырылга кылдызының чанында партия эге организациязының секретары М. И. Терехова, ДОСААФ обкомунуң даргазы Н. М. Коротаева болгаш өскелер-даа хуралга чүве чугаалаан.

Дыңнадыглар кылганнар болгаш чүве чугаалаан эштер хоорайга кем-херек үүлгедир, хөй-иниитиниң корум-чурумун үрээр, ерегларлар чоруктарның өскенин сагыш човаашкын-биле чугаалап, орта удур дөмейлеңи чорудуп турер-даа болза, ооң дээштии, ажыктыы кудуп турарын айыткан. Ынчангаш бүгү партия, профзвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-иниити организациялары, административтиг органнар, коллективтериниң удуртукчулары кем-херек үүлгедир, күш-ажылдың сагышта-чурумун үрээр, ерегларлар чоруктарны болдурбас дээш бир демнят хөделеп, тыңгыы хемчегләрни алырының үезин келгенин чугулаан айыткан.

Оон ыңгыда, ажылчы чонуң дыштанылгазын чөптүг организастаарынче чонуң чурттап турар черинниң айны-биле аныяктар, назы четпээннер ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирериниче кичээнгейни саарган.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Дамгополов актив хуралынга киржип, чүве чугаалаан. Хоорүүскомунуң иштики херектер кылдызының участок инспекторавырының, дружинниктериниң ажылының сүлдин, арга-методтарын үндезинин-биле эде түргүзүп, чаартырым чугаалаан. Прокуратура, суд органнарының удуртукчуларының ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде түргүзерининң чугулаазын айыткан.

«ШЫҢГА» ХАРЫЫ

УГ-ШИИН БИЛЕ БЕРГЕН

1988 чылдың май 11-де «Шын» солуунга үнген «Сарлыкчының хомудалы» деп Ким-оол Херел-оолович Хертектиң материалынга хамаарыштыр «Кара-Хөл» совхозтуң коо экономизи Ш. Б. Хертен харыны редакциже чоруткан.

1987 чылда совхозка түгле 14 ог-бүле керээ өзүтөвөр ажылдап турган. Бо чылдан эгелеп бот-орулга-чарылгажө шилчээни-биле водбаштыр ог-бүле керээлиг кадарчыларның сеңы новудээн. Хой-жуларда 28, ешку кадарчыларында 23, сарлыкчыларда 11 ог-бүле керээлиг ажылдап турар.

Совхоз чөк системазынче дөлү киргеп. Чөптү ажыглап турарының төлээ-биле четпестер тургены шынныг. Оны долдурарын чамдык кадарчылар чедир билип албаан. Зоотехвөредилге бригадалар ажыл-биле эртип турар. Сарлыкчылардан Х. Доржу чаңгыс-даа кичээлге олурушпаан, Х. Багай-оол, А. Сегды өөредилгеже кичээргейни кошкаткан. Аржаан хойну бригадазында кичээлге келбес кижилер база бар. Делег-Хөл ешку бригадазында малчыннар кичээлдерни озалдевишкын чөк эрттирип, экономиктиг билиглерниң үндезинин өөренип, сонуургалын бедиткен. Малчыннар бригадже керээзинниң ажыктыг эки талаларын шиңээдип, роң ужур-утказын, ут-шиин шын билип турары оларның күн бүрү ажылынга дузалаарын чугаажок. Моон соңгаар экономиктиг билиглерни өөреникпирин хамыладыр апаар.

К. Хертектиң сарлыкты сергбайн турар дээни чүүлдүг. Ам сээр сарлыктарны өөредип эгелээн болгаш 20 ажыг сарлыкты бо хүннерде сээл турар.

СОЛААШ, СОҢГУП АЛГАН

Бистиң солуунуң редакциязынга «Балык бажыңдан эгелеп чыдыыр» деп эге-бизе Бай-Тайга районнуң Бай-Тал суурдан чагаа келген. Ында ортумак школаның директору А. И. Седиптиң, класстан дашкаар ажылдың организатору К. С. Салчактың үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустуумайн, келгелде болгаш харыысаглиг чок ажылдап турарынан өөредилге-кижизидилгелиг, класстан дашкаар ажылдар сулбаавышкын автор хомудан бижип, хынал көөрүм, деткимче көргүзерин диилээн.

Бистиң корреспондентивис Александр Хертек он школага чедип, башкылар, коммунистер-биле чугаалажырга, чагаада айыттыкан фактылар шын болуп бадыткаттыган.

Бо дугайын корреспондент СЭКП райкомунуң секретары Ч. А. Сээвге, райкүүскомнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Е. Ш. Сатка дыңнадып, чогуур хемчегләрни алырын сүмелээн.

Школаге хыналданы чорудуп, четпестерни илереткен соонда, баштай-ла директорну ажылындан хостаан.

Школаны харыылаар кылдыр быжыглаттырган инспектор А. Т. Хомушку база катап өнаа барып, партия, профзвилел организацияларын-биле сүмелешкеш, ажык-чарлыг чорукту, калбак демократизмны ажыглааш, чажыт бадылаашкынныг сонгулданы эрттиргеп.

Элээн каш кандидатуралырының ортазындан школаның директорунга Кызыл-Даг ортумак школазынга башкылап турган К. Ч. Салчак, өөредилге эргелекчизинге С. С. Комбу, класстан дашкаар ажылдар чорудар организаторга Б. С. Конгар, эге класстарның өөредилге эргелекчизинге А. М. Анай-оол соңгуткан. Мурнунда ажылдап турган удуртукчуларның шупту-зун солаан.

АЖЫКТЫГ БЕ?

«Сукпакка» ындыг-дыр, а өскелерге...

Эки-ниң эки, четпестиң четпес деп дорт сөглээр —ажык-чарлыг үениң бир негелдези ол. Бистиң республикада «Сукпак» совхоз мал семиртир талазы-биле өскелерге үлегерлиг. Ону кым-даа маргыкпын шыдаавес. Мыйыстыг бода малдан ацгыда, сөөлгү үеде шээр малды база чайын семирти азырап, дужаалгаш, оон төй оруларны киирип ап турар. Эрткен 1987 чылда бо ажылагый 23 муң ажыг хойну, 6 муң ешкүнү Улуг-Хем, Кызыл, Тес-Хем база Таңды районнардан авгаш, кооперация болуп, оларны семиртkеш, дужаган. Аңаа келген иртиктештер бир зар ажып турар назылыг. Ындыг болганда оларның боттарының чайлаар азулде деңзизи база бар, бир-тээ семиртнагеде турар чүве болганда, оларның азулдези дүрген болур дээрэн билдингир.

Кооперацияның семиртken иртиктештерин дужаарга, оларның бирээзиниң деңзизи 49 килограмм болган. Бо эки бе азы кандыгыл? Кооперацияга киргбейн турар «Жызыл тараачыны» совхозтуң күрүнеге сеткен хойларының бирээзиниң-де деңзизи 1986 чылда 53, а 1987 чылда 52 килограмм болган. Ол ышкаш «Ленинни оруқ», «Эзрбек» совхозтарның, «Сосновское» дүрүлге-будуруге ажыл-агыйының дужааганы хойларының бирээзиниң ортумак деңзизи 46—50 килограмм болуп турар.

«Сукпак» совхоз кооператив оргазы-биле шээр малды чылдың-на май айдан эгелеп семиртир. Чылдың ажжок таарымчалыг үези. А кооперацияга чыып экээр малдың эллери кадарчылар соок, аш-чурттуг берге кыштың шыдажын, чыя ажырып алырга, ол малын чылыг, ногаан чай кеп чыдырда, бир-ле өске совхозче хевирип аппаар. Өскээр чугаалаарга, бергени эртиргеш, оон боттары хоржок чүве дег, «семиртып берип көр» деп эзрежип, дилеп турары ол ышкажыл.

«Сукпак» совхозтуң девискээринде көктүг, шыктыг, агым суглуг, сөөлгө чайлаглар чок, хөвү-ле, хөвү. Сүгну бергн тускай автомашинага сөөртүп экээр.

Ам оруга талазын көрүп көрээлиер. «Сукпак» совхозка дужаар хойлар кыштың дүү-биле хевээр ксэр. Ынчангаш оларны эллери—тус-тус совхозтардан улус келгеш, (Тес-Хемден, Улуг-Хемден-даа) коданнарга барып, хол-биле кыргып ап турар. «Сукпак» совхозта хой кыргыыр пункт бар эвес. Бо чүүлдү хандыр бодап көрээлиер, кайы кире ажыл, чарыгдай үнүп турарыл? Езулуг-ле ажып чөк черден ажыл ол эвеспе?

База бир эдеп чүүл: хойларның немелде деңзизиниң ниити ортээнин чүгле 60 хүүзүн совхозтар ап турар, артканы «Сукпакка» кирер. Бодүүн санавышкын-биле безин алырга, ук малдың эллери ажыл-агыйлар чеже хире акша-оруганы чидирип турар-дыр? Оон ыдай ниити чурум азулгар хойларны курүнеге дужаар үезинде нарын дүк стандарттан 1 см, а чартык бодүүн болгаш бадүүн дүк 2,5 см ажыр узап өзе берген болза, оларның ниити ортээниге немей 25 хүү төлевирни мал хүлээп ап турер совхоз азы эът комбинады ажыл-агыйга немей бээр ужуруур.

Эрткен чылын «Сукпак» совхоз кооперациязының кежигүннериниң 23 муң ажыг хоюн Кызылдың эът комбинадынга дужаарга, оларның дүгү стандарттан ортын болганы дээш, 25 хүү-биле 450 муң рубльди немелде төлевирге алган. Ону өөрү-биле үлешпээн, чүгле боду чааскаан карменыңче киир кээп алган.

Чүгле бо каш чижектен аныра, бо ажыл-агый өске өөрүн кейн хире «мөлчүп ап» турары билдингир-дир. «Сукпак» совхоз хойну, ешкүнү семиртi азырап турар дидивис. Бин-Хем районда «Кызыл тараачыны» совхозтуң 1987 чылда курүнеге сеткен хойларының 86 хүүзү, «Тере-Хөл», «Чыраа-Бажы» совхозтарның мөлиинң 70-70 хүүзү тергиин семис боон турда, «Сукпактың» семиртkени хоюнуң 65 хүүзү ындыг семис болган. Бо ажыл-агыйның мал семиртир кадрчылары дыка харыысалга чок ажылдап турарын мөлөө немеп каары артык эвес: чижээ, Кимоол Салчактың эът комбинадынга дужааганы 368 хоюнуң дээди күштүү чок, а 132 хой азы 36 хүүзү чөлдүр болган. Ол-ла мөлчүп ам Өвүрүүң «Торгалыг» совхозтан экелген 480 ешкүнү кадарын эгелээн. Ниитизи-биле бо хүнде «Ак-Туруг», «Хадыг», «Торгалыг», «Улуг-Хая» совхозтардан 5 муң ажыг шээр малды «Сукпак» кооперация оргазы-биле семиртип турар. Үстүнде а ыяш-агыйлар ук малын дужаап бериишкеш, семиртi азырадып турар, ынчалза-даа «Сукпак»-биле керээ чарбаан. Ынчангаш ам семиртилге кооперациязы юридиктиг эрге чок. Бир эвес «Сукпак» совхоз кандыг-бир чылдаган-биле мал хүлээп албаан бис дээр-даа болза, азы чидирипсе, арткан ажыл-агыйлар оон-биле чаргыдажыр эргезэн, барымдаазы чок. Тускай керээ чардынмаанда, кайы-даа совхозте бот-харыысалга чок.

«Сукпактың» удуртукчулары ону эки билир, ынчалза-даа өске өөрүнге — кооператив кежигүннерни ажыл-агыйларга дузалашкан улус боон, херек кырында оларның акшазын чооглап турар-дыр. Бо чылын база ындыг хой, харас акшаны олар карменыңче киир кээп алырын бодап турар эвес ирги? Кооперативтиң кол ажыл-агыйының шөк ындыг сеткиинни билгеш, «Тиилелгеге», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар оон үнген, хойларын ам «Сукпакка» дужаавастаан.

Мээң үстүнде адаанам совхозтарның девискээрлеринде көктүг, шыктыг чайлаглар бар. Үш азы дөрт ай иштинде садар малдарны семиртi азырaптар арга оларда чөк деп бе? Бар. Ол малды кадарар кижилер тывылбас дээрлер чадавас. Чок, ындыг улус бар. Ам совхозтарның штеттарындан дыка хой кижи кызыгылган, олар ажыл дилеп, айтыртынып турар болгай. Барып-барып чылыг үеде, ногаан чайын олар мал кадарар-дан ойталавас. Бир эвес ылаңгыя ындыг кижилер тывылбас чүве болза, Тес-Хем биле Монгун-Тайга районнарның дуржулгазын эдерип, өөреникчилерни—үстүкү классчыларны эвилелдээр керек.

Ам малчын ог-бүлелер керээлиг ажылдап турар. Кыш ажырган малын олар дужаатарга, канчаар сенажыр ужурлугуу? Ол чылдагаан-биле харын хүрээн кадарар улусдаа тывылябеин турар чадавас ва. Олар дүк, немелде деңзи дээш ажылдаар ужурлуг. Керээниң негелдези ындыг. Мөй ийде хоюн, ешкүзүн дужаагкан малчынга ажыл дораан-ла тыпты бербес, үе эртер. Ол үеде ук хойну чүнү кылыр, кандыг шаңын алыр ужурлуг? Кым оны төлээрил?

Амыдыралга тургустуунуп келир шак ындыг практиктиг айтырыгларны дирекция, зоотехспециалистер баш бурунгаар көөр керек. Совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-ажыдамныышкынче киргенде, боттарының-на кыялп будургеш, оон орулга киирип алыр оргазын чедежип, белеңнин хөреөш, кадарып семиртип алыр малын өскөге дужаап, өршээл монеп олурарга болур бе?

Бистиң республикада шээр малды кооперациялаар дугайында тускай бадылаан юридиктиг дүрүм-сөөлөөр чок. Бистиң ам семиртилге кооперациязы деп турарывыс «Сукпак» совхозта ындыг эрге чок, ында шээр малды совхозтар аңаа боттарының дугуржулгазын өзүүлөр эккелгеш, аңаа азыратkан, семиртken боон турар, ындыг ышкажыл.

Амгы херек кырында алыр болза, «Сукпак» совхоз өскелерге — кооперацияның кежигүннериңе ажжок улуг ажыл-үүле будүүлүп берген болуп турер, а херек кырында оларын мөлчүп турары ол-дур. Бистиң өске ажыл-агыйларывыс ол дугайын бодап билбес, көрбес, чөгенчиин аар! Бо айтырыгны совхозтарның удуртукчулары үгээп билиптер, кымның карманыңче кандыг акша кирип турарын ссиап, сайгарып көөр боорлар.

Хураган-оол ЧЫМБА.
Агроүлетпүргүркомнуң шынар талазы-биле инспекциязының улуг специализи.

СҮМЕ-СӨЗҮН ДЫҢНААШ

Эрткен чылын журналист Куулар Аранчаа «Кара-Хөл» совхоз сарлыкты сергбайн, оон орулга ыябайн турарын «Шын» солуңга шүгүмчүлээн. Ажыл-агыйда сарлык хой, төрээн сарлыктарны сээп өөредир, оон орулга киирер дээр дугайын совхозта өске-даа улус хурал-сулаага безин дирекцияга, зоотехспециалистерге сүмелеп келген. Чоңнүү ындыг сөзүн дыңнап, бо чылын дирекция сарлык сээр талазы-биле ажыды организастап эгелей бердн.

Комсомол комитединиң секретары Зоя Байтыы өөрү кыстар Люда Күжүгетти, Вера Иргитти эвилелдеп алгаш, баштайгы он сарлыкты сээрынга чаңчыктырып эгелээн. Сарлык эмдикте берге, тевер, үзер-даа мал. Ынчалза-даа комсомолчу кыстар сагган сорүүнден ойталаваан, бергелерге торүдбаан, ам баштайгы он сарлыктың кырыкка база 10-ну өөредип кирип-кеп.

Совхоз бот-орулга-чарылгаже кирген болганда, орулга алыр ергелер херек. Ынчангаш белерни база сээр дээ, зоотехспециалистер шинтиирлээн.

Ыймаан-оол ИРГИТ.
«Кара-Хөл» совхоз.

КАЖАН ТӨРҮТСЕ ЭКИЛ?

Бистиң «Торгалыг» совхоз 1987 чылдан бээр хойну март 20-дан эгелеп төрүде берген. Бо чылын беза ынчалган. Бо таварылгада чарыгдал ээлээ болгаш чаш хураганнарны менди камгалап алырынга таарымчалыг деп, бистиң зоотехспециалистеривис санап турар.

Бо дуржулганың түңнелинде чаш хураганнарны 1985-1986 чылга бодаарга, хөйну камгалап алган. Ол эки-дир. Ам бир мындыг айтырыт туруп келди: 1987 чылдың март 20-да төрүттүнген хураганнарны ам бо чылдың күзүнүнде эдерилгеге киирип болур бе? Бо айтырыгга камаарыштыр мээң бодалым мындыг: тогду хойларны эдерилгеге киирерге таарышпас, хураган алырга, өгээр-бойдузу бистиң Өвүр ышкаш черлерге боттары безин бергедей бээр. Ынчангаш, мээң санамал болза, эртекн 1987 чылдың мартта төрүттүнген тогдуларны 1989 чылдың күзүнүнде эдерилгеге киирер болза эки. Мээң бо бодалымны зоотехспециалистер, малчыннар боттары үүү деп бодаар ирги?

Тюлюш ТЫВЕТ-ООЛ.

МАТЕРИАЛДАР ЧЕДИШПЕС

Сут-Хөл районнуң социаль-экономиктиг хөгжүдези, чоннуң культуразы бедээн. Капитал тудуг талазы-биле алган күзээлгезин чылдың баштайгы айларында 100 хүү боттандырган. Эрткен чылдың ол үезинде деңзээрге, 9 хүү өскен. Совхозтарда 3356 дерСелчни метр чурттаалга шөлүн кылып, 22 ийи аал, 15 чаңгыс аал чурттаар бажыңнарны малчыннарда тутkан.

Район төвүнде албан черлериниң организациялаpның кужу-биле 2000 дөрбелчин метр ажыг чурттаалга шөлүн, 16 ийи аал чурттаар бажыңнарны тутkан.

Ол бажыңнарның тудуун кыяырынга Сүүр-оол Чыртанович Сарыгларның удуртқан бригадазы үлүг-хүүзүн киирилтирип турер. Бригада кежигүннери шүүтү 6 кижи.

Бригада бирги квартаңда ийи бажың дүжээр планын күүсеткен. Ажыл-ижинге бердинген тудугчулар бот-боттарын деткижип, черек ачарза дашчылар, бетонщиктер, бызаучылар, будурчулар-даа болу бээрлер. Ынчангаш кижи бүрүзү хөй мергежилдиг.

Бажың тударда өнөө-ле хөөреңерлиниң, чоннуң культуразын сайзырадыр ужурлуг ышкаш, ооң ыңай-ыңай ажыл-агыйлар чеже хире акша-оруганы чидирип турар-дыр? Оон ыңай ниити чүрүм азулгар хойларны курүнеге дужаар үезинде нарын дүк стандарттан 1 см, а чартык бодүүн болгаш бадүүн дүк 2,5 см ажыр узап өзе берген болза, оларның ниити ортээнге немей 25 хүү төлевирни мал хүлээп ап турер совхоз азы эът комбинады ажыл-агыйга немей бээр ужуруур.

Эрткен чылын «Сукпак» совхоз кооперациязының кежигүннериниң 23 муң ажыг хоюн Кызылдың эът комбинадынга дужаарга, оларның дүгү стандарттан ортын болганы дээш, 25 хүү-биле 450 муң рубльди немелде төлевирге алган. Ону өөрү-биле үлешпээн, чүгле боду чаасkаан карменыңче киир кээп алган.

Чүгле бо каш чижектен аныра, бо ажыл-агый өске өөрүн кейн хире «мөлчүп ап» турары билдингир-дир. «Сукпак» совхоз хойну, ешкүнү семиртi азырап турар дидивис. Бин-Хем районда «Кызыл тараачыны» совхозтуң 1987 чылда курүнеге сеткен хойларының 86 хүүзү, «Тере-Хөл», «Чыраа-Бажы» совхозтарның мөлиинң 70-70 хүүзү тергиин семис боон турда, «Сукпактың» семиртkени хоюнуң 65 хүүзү ындыг семис болган. Бо ажыл-агыйның мал семиртир кадрчылары дыка харыысалга чок ажылдап турарын мөлөө немеп каары артык эвес: чижээ, Кимоол Салчактың эът комбинадынга дужааганы 368 хоюнуң дээди күштүү чок, а 132 хой азы 36 хүүзү чөлдүр болган. Ол-ла мөлчүп ам Өвүрүүң «Торгалыг» совхозтан экелген 480 ешкүнү кадарын эгелээн. Ниитизи-биле бо хүнде «Ак-Туруг», «Хадыг», «Торгалыг», «Улуг-Хая» совхозтардан 5 муң ажыг шээр малды «Сукпак» кооперация оргазы-биле семиртип турар. Үстүнде а ыяш-агыйлар ук малын дужаап бериишкеш, семиртi азырадып турар, ынчалза-даа «Сукпак»-биле керээ чарбаан. Ынчангаш ам семиртилге кооперациязы юридиктиг эрге чок. Бир эвес «Сукпак» совхоз кандыг-бир чылдаган-биле мал хүлээп албаан бис дээр-даа болза, азы чидирипсе, арткан ажыл-агыйлар оон-биле чаргыдажыр эргезэн, барымдаазы чок. Тускай керээ чардынмаанда, кайы-даа совхозте бот-харыысалга чок.

«Сукпактың» удуртукчулары ону эки билир, ынчалза-даа өске өөрүнге — кооператив кежигүннерни ажыл-агыйларга дузалашкан улус боон, херек кырында оларның акшазын чооглап турар-дыр. Бо чылын база ындыг хой, харас акшаны олар карменыңче киир кээп алырын бодап турар эвес ирги? Кооперативтиң кол ажыл-агыйының шөк ындыг сеткиинни билгеш, «Тиилелгеге», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар оон үнген, хойларын ам «Сукпакка» дужаавастаан.

Мээң үстүнде адаанам совхозтарның девискээрлеринде көктүг, шыктыг чайлаглар бар. Үш азы дөрт ай иштинде садар малдарны семиртi азырaптар арга оларда чөк деп бе? Бар. Ол малды кадарар кижилер тывылбас дээрлер чадавас. Чок, ындыг улус бар. Ам совхозтарның штеттарындан дыка хой кижи кызыгылган, олар ажыл дилеп, айтыртынып турар болгай. Барып-барып чылыг үеде, ногаан чайын олар мал кадарар-дан ойталавас. Бир эвес ылаңгыя ындыг кижилер тывылбас чүве болза, Тес-Хем биле Монгун-Тайга районнарның дуржулгазын эдерип, өөреникчилерни—үстүкү классчыларны эвилелдээр керек.

Ам малчын ог-бүлелер керээлиг ажылдап турар. Кыш ажырган малын олар дужаатарга, канчаар сенажыр ужурлугуу? Ол чылдагаан-биле харын хүрээн кадарар улусдаа тывылябеин турар чадавас ва. Олар дүк, немелде деңзи дээш ажылдаар ужурлуг. Керээниң негелдези ындыг. Мөй ийде хоюн, ешкүзүн дужаагкан малчынга ажыл дораан-ла тыпты бербес, үе эртер. Ол үеде ук хойну чүнү кылыр, кандыг шаңын алыр ужурлуг? Кым оны төлээрил?

Амыдыралга тургустуунуп келир шак ындыг практиктиг айтырыгларны дирекция, зоотехспециалистер баш бурунгаар көөр керек. Совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-ажыдамныышкынче киргенде, боттарының-на кыялп будургеш, оон

БОДУМ ТУДУП ТУР МЕН

«ШЫНЫҢ» КЛУБУ

ФУНДАМЕНТИДЕН ЭГЕЛЭЭР

Бажыңның фундаментизин (тавам) кылыр бетинде кандыг хөрзүнге бажың орну турарын билирп чугула. Бажың орнуүүн хөрзүнү бызыг тудум силериң чурттаар оран-сайыңар улам быжыг болгаш үр турарыңга магадылалы ол.

Бажың орну деп чүл ол! Бажың орну чер боду оючаан ийиккле, кылымал-даа бооп болур. Боду оючаан дээрге-ле кандыг-даа немелде бызыглавышкын чокка ол-ла хөрзүнге бажыңны тудуп болур ыңдыг черлер хамаарыжыр. Бир эвес хөрзүнүң немей бызыглаар ужурга товаржып турар болза, ол кылымал орун болур. Бажыңның эң ээн турар черн дээрге чаңгыс аай хөрзүнүг ыңдыг чер болур, ыңдыг черге фундамент болгаш ханалар чаңгыс аай олуруп кирер болгаш бажың эң турум болур.

Бистиң республикавыс байдалдарыкта колдуунда дашхаа, даш-доварак хөрзүннер товаржып турар. Ыңдыг черлерге фундаментилерни чүгле 50—60 сантиметр хаңы казып, тудары четчир. Чүге дээрге олар чыырлып, хөрлип, доңуп, сугга аязып турбас. Элезиниелчек черлерге фундаментини 40—70 см хаңы каскаш, тудуп болур. Дойлуг, дой-элезин холумактыг черлерге фундаментилерни хаңы болгаш калбак кылыры чугула. Бир эвес ыңдыг хөрзүннер шык черлерде суг болза, фундаментини эң быжыдарыкың хемчеглерни алыры чугула.

Оон башка бажыңның ханалары чер доңуп, эрип, оон уламыңдан хөрзүнү чыырлып, хөрлип, ол-бо дестейин турерының хөреэзиңдан ийленип, чарлып, харын-даа буступ болур. Моон чижээнге Кызыл хоорайның шык көзүндө хууда бажыңнарны кирип болур. Ында эки ыңдыгнаң фундаментилиг бажыңнар-ла быжыг турар дээрден башка, дыка хөйү ийленил, тигленил турарлар болгай.

Участокту фундамент салырына белетээрин.

Фундамент дээрге бажыңның черде турул турар буду болгаш, ынчангаш ону ылаптыг кылып алыры чугула. Бирле дуттаарында фундамент тудар черниң үүш-чемниттиг хаздыл—15—20 сантиметр хөрзүнү казып, чайладып алыры чугула. Бажыңның девискээрин ынчаш дескилээр. Дорт булуңнуг ужуг үш-булуңчуктуң болгаш удазыннаң дузазы-биле фундаментиниң хемчээлдерин черге дүжүрүңер. Бүгү хемчээлдерни сантиметрге чедир шын кылыр херек. Оң-бо бүгү азыгларге өргөөнөрден хап алыңар. Ынчангаш дорт-булуңчуктуң диагоналдарын барымдаалап хемчээгеш, шыйдыктаның база катап хынаңар.

Черни казып, аңгылдаа эгелээнде будалбазы-биле оон дашты ңаа айтыкчы шүгүмнер кылып алыры артык эвес. Ол шүгүмнер кылырда фундаментиниң дашты ыңыглаарындан 1-2 метр ыракка чыыктыгештерге эрттирген маңзаларга кадаглар каккаш, оларга хендирип азы сывырындакты шеер. **(№ 1 чурукта айтыкчы шүгүмнерни кылырын көргүзүнген).** Ам черни казып, фундаментиң тудаа бергенде хемчээлдер будалбас.

Фундамент кандыг болуруун — дүргаар долганган бө азы ыңгы-ыңгы чагылар бө—ол дүгайын силерге телевизиел айтыр, а ол чок болза, бажың орну кандыг бооя турарынга дүүштүр шиитпираээр алаар.

Дүргаар долганган фундаментилерни аар ханаларыг болур бажыңнарга (даш, туйбу, саман) тудары албан, оон ыңгыда, бажың орну быжыг эвес болза, база ынчаар кылыр. Дүргаар долганган фундаментилер быжыг болгаш идегелдинг, ынчалзажок материал хөй кирер. Оларны хоюдуг-биле тудуштурган даштардан азы даш хопумактыг бетоннаң кудар. А бистиң республикага ажыглап болур чагыргалы эвээш элезин фундаментилер бисте, чүге-ле ийиң, ажыглаттынмайн турер.

Элезин фундамент. Бир-ле дүгаарында, долгандыр оңгарын казып алыры биялингир. Хамызы — кадыг каттарга чедер. Калбак — бажыңның ханаларының кылынындам ышкаар, даштаар 10-10 сантиметрни немээнин. Оңгарга эмин эрттир үүрмек эвес эвээнинн 15 сантиметр кылын үргаш, суг кудуп, тептеп тырыыр. Ону чер денгеежинге 25—30 см чедирбейн, сай-биле соңуур. Сайны тептеп тура цемент-дой, цемент-чүтей хоюдуг-биле кудар. Чер кырынга денгеежин келирге тудуштурар хоюдугну ажыглап, ортең (орттекен эвес, а ортең —демирлеңдир хайылган) түүйбуден ийи-үш каатты салыр. Ооң соонда суг эрттирбес каттаваш фундаментиниң кырын кылыр. Ынчаар кылырга ортең-үнезин эвээш, быжыы эки.

Чагыларныг фундаментилерни чиик материалдардан кылыр чурттарга бажыңнарывга (брус, каркас) тудар. Оларны ыяштан, даштан, түүйбуден, бетондан, даш-бетон, демир-бетондан кылыр. Чагыларның арааы 1,5—2,5 метр, бажыңның азыгларынга, хөнелер тутчур черлеринге тургузары албан. Даш, түүйбу чагыларны ыяырын көрзээнгер. Тудуг дээжин азы ортең түүйбуну (анаа орттекен шынары чеже-даа эки болза, фундаментиге ажыглаарга ийи-үш чылдан эртпес) хоюдуг-биле тудуштуруп тура, 25—30 см болгаш-ла 6 мм сетка-биле быжыглай түттурары нүзенчиг. Даш чагылар 60×60 см, түүйбулары 51×51 см-ден чиңгеевес ужурлуг. Чагыларның хөнызы 50—70 см хире болза, шүүт адаамдан дораан салыр, а ооң хаңы болза, адаанга элезин ысыртыкъ кылыры ажырбас. Элезинниң каттаар кылыны фундаментиниң бодуунуң бединнең чартыы четпес хире болза эки. Даш, түүйбу чагыларны, фундаментилерни кылып туре, хоюдугну тырыыры чугула, хос черлер артып каар болза, хана базылашкыны-биле олуруп кире берип болур болгай. **(3-кү чурукта янзы-бүрү материалдардан фундаментилерни кылырын көргүзүнген).**

Фундаментилерни оңгарын касканыңаң соон дарый кылыры чугула, чүге дээрге үр болган тудум оңгарның ханаларының довураа текүүп эгелээр, ону аштаарынга, дескилээринге база үе, өүш херек апаар. Фундамент оңгарын, ооң хөнызын, черинің кадыг, чыымаан барымдаалап дорт азы ийленчек ханаларлыг кылдыр казар (2-ги чурукта). Оңгарның хөнызы 1 метр четпес болза, ханаларын дорт кылдыр казып алыр, оон хөнылаарга, ийленчек кылдыр казар. Доврааа душпезин дээш өткиништерең маңза кажаларны кылып ап болур. Оларны фундаментилерни кыяан соонда ап каары албан. Фундаментиниң хана даамыр кеззэнин, «довурек кажазыныңа», суг кайтыктырыкчызының, суг эрттирбес кеззэнин дугайында — дараазында.

Бажыңның планын тургузары
чур. 1

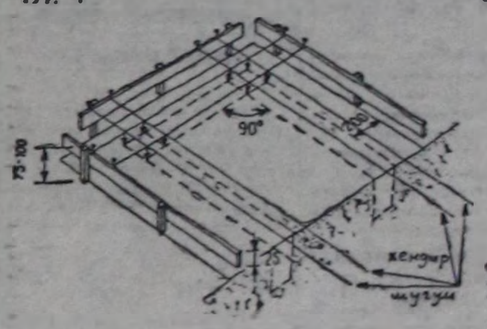

Оңгарларның кевирлери, бижиттээри
чур. 2

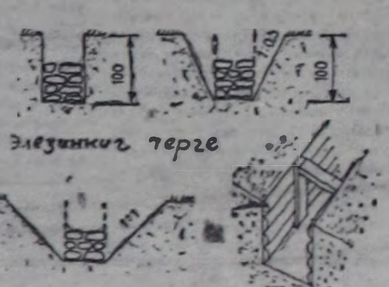

Фундаментилерниң хевирлери
чур. 3

ЫЯШ-БЕТОН ДЕП ЧҮЛ?

«Бодум тудуп тур мен» деп клубту дамчыштыр мындыг айтырыгларны харыылап бээрин диледим:

1. Ыяш холумактыг бетонныг холуглары кандыг болуруп!

2. Бажың хамазын ыңдыг ыяш-бетондан кудуп болур бе!

3. Ыяш-бетонну ажыглаар болза, керамзит, шлак материалдардан быжыг бе! Өртээнинг ылгалы кайы хире болуруп!

Бо айтырыгларга харыылап бээрим Тес-Хем райончуг «Кызыгаар» совхозунуң ажылчыны Морган Самбуу диляэн.

Бижиккиге күзелдин-биле харыылап бээр-дир бис. Даш, керамзит, шлак дээн чижектиг бетон холумактары-биле чергелештир бажың тудуунга, ылаңгыя чайгы дача бажыңнарының тудуунга ыяш артынчыларын: хирээндинн, чоңгуну, а ол ышкаш ыяырлыш, сеген ышкаш ыңдыг чиик материалдарны калбаа-биле ажыглап турар апарган. Бетон холумаанга ыңдыг материалдарны ажыглаан ханалар чиик, чыпыг эрттирбес болгаш элээн быжыг болур. Холуксааны кылганының шылынаан, ажыглаа үезинде алышактан эки камгагаанындан ооң хуусаазы улуг хамаарылгалыг. Фундаментилерни болгаш крышаны кылганыңга онзагай негелделер тургустунар. Фундамент биле хана араазы бичии-даа шык эрттирбезин барымдаалаар, а крышаның артык үштары хананже чаъс, дамды сугларын чорутпас ужурлуг.

Ханаларны быжыдары-биле картын аптаан чырае азы узун, чиңге чартымар-биле 30—40 см болгаш-ла ийи-үш одуруглай дүргаар эрттирер (арматуралаар). Азыгларның болгаш ханалар тудушкан черлеринге быжыынче онза кичээнгей салыры чугула.

Хирээндн-бетон хананың кылыны бистиң байдалдарывыска товарыштыр 45 см-ден аазжеевес ужурлуг. Иштинн ханаларны 30 см-ден аазжетпес. 1 кубометр хирээндн-бетоннуң составы: 300 маркадыг цемент — 90 кг, өртттекен чүтай — 165 кг, элезин — 530 кг, 40—50 хуу шыктыг хирээнди — 210 кг. Хирээндинн 1×1 см каралтыг сетка өттүр эгээр. Элезин биле хирээнди холумаанче цемент-чүгай холучаалыг хоюдугну кутказ, шүптүзүн ыяк холушкуже быягаар.

Белем хоюдугну хананже дораан кудар болгаш таптеп тырыыр. Опалубканы 2-4 хүн эрткенде дужүрүп болур. Ханаларны даштындан болгаш иштинден штукатурлаар.

Хирээнди, чоңгу болгаш ооң-даа чиик материалдар ажыглаан бетон кутказ башкының чарыгдалы аазжу болуру билдингир. Чүге дээрге хирээндинн, чоңгуну, савакны садыл турар организациялар хөвөр болгай, оларны колдуунда халас ажыглаар.

Кадык шыл—байлаавыс

ЛИДА ЭМЧИ

Оң, шынап-ла, бичезиндеже эмчи болуксап чораан. Ортумак школа соонда дорааннга, Кызылдың эмчи училищезинче өөренип кирген. Училищени 1973 чылда эки доозун алган. Хүвөөлдө бүүгээр Тодуның оскен-төрээн Бай-Тайгазынга чедип келген. Райондан ону Кызыл-Даг суурга фельдшерлеп ажылдаары-биле чоруткан.

Ажылдың эгези черле берге, ылаңгыя аның эмчи кижите, бүгү-ле чүүлдерни бодуң чааскаан, билиңнге даянып шиитпиргээр апаар сен. Чазып-даа болгай. Ырак-узак чаваалгаларга база барып турган. Ылаңгыя бичии чаштар иончуг, чүзү-даа биядинмес, авкаларыр. Эмнелге пунктузуруүн эргелекчизи турган Зинаида Тойбухаадан хөйну өөренип, биялп алган.

Лидия Монгушовна оң төөзүр-ле Кызыл-Даага доктаамал чурттаан артып калган. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, ус-шевер мастер Сергей Кочаа-биве өг-бүле тудуп, оң суурнуң кенң болгаш. Линда бо ажылында ам 15 чыл болуп турар. Фельдшердеп эмнелге пунктузуруүн эргелекчизи чедир өскен. Кызыл-Даг суурнуң үүт, аныш чону «Линда эмчи» деп адаарлар.

Аарыг кижилерге сагыш човаңгыр, ээндек, чазык чаңчыг болурга, чон ону хүндүлээр. Ооң удуртканы эмнелге пунктузу районда эки ажылдыг коллективтериниң биргээзи. Район эмнелгезинниң администрациязындан шаңнал-мактавы дургулуг ап келгеннер. Эмнелге пунктузунда арыг-сиынг. Ырак-чоок малчыларга профилактика ажылын үргүлүг чорудуп турар. Суурда «Аныш келериниң» болгумун доктаамал ажылдадып турар. Школаның үстүнү классчы кыстарынга медицина темазынга хамаарышкан беседаларны чорудуп турар.

Чылдың кандыг-даа үезинде ырак-чоокта чаваалгалар келирге, чөрөө сөөт чокка чоруп каар, эмчи кижи ындыг болбайн каңчаар, арыг маңаар эвес. Бажыңнарны кезинир, үчүтта турар арыг улустуу хайгаараар, кеззэде-ле сагыжы аарып, хөлзөй чоруур. Кодээ Советтиң депутадынга каш удаа соңгудуп келген, кызылдагжылар боттарының эмчизинге быжыг бүүдүүлүн көргүзүп турары ол.

Кодээ интеллигенция кеззэде чон ортузунга чоруур. Линдя Монгушовна Кочаа базада ындыг, өзүлүг хөй-нимитчин. Суурда арага кыпсе чоруп дээш демисеңдиң эки тура ниитилелиниң удуртучизүү. Алыс эмчи кижи болгаш, арагалаашкынга удур демисеяге идепкейинг турушту эзлеп турар. Бот-тывынгыр уран чүүл болгумунуң идепкейинг киржикчизи — ырлаар-даа, танцылаар-даа. Эмнелгезинде чаа ажылдап эгелээн Анна Чесин, Тамара Намчын-оол оларга Линдя эмчи арга-сүмезин доктаамал кадып турар. Эмчи болду хөй уруглаарлыг, ажылгыр, кежээ өг-бүлеге коңгээлиттинген болгаш, дузалал ажыл-агыйын суурга хогжүдер ажылды улаама сайзырадырынга үзүүн киирип турар, чечек-чимис, ногаа өстүрөр арга-дужуңгазын өскелерге дамчыдып келген.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

БЕРТИК-БЕЖЕЛДЕН АДЫРЛЫП АЛДЫМ

Он дөрт чыл бурунгаар, тудугга ажылдап тура, оон ацдарылгаш, оорга, бүт сөөгүү сынып, аар кемдээшкинге товарышкан турдум. Республика эмнелгезинниң травматология салбырынга В. А. Верещагин кезип эмнээн. Бүгү чүве эки болган, ынчалза-даа чаштай ой чедип чорда, остеомиелиттээн (чүгле дегдиринишкин) мен. Чогум бодум байдал эки боорга эскет чокка чоруп турдум. Бакка бак улежып дээн ышкаш, дөрт чыл эрткенде машинадан аңдарлып, аварияга товарыштым. Ынчан нижинге улуг кезинишкинни Чадаана эмчилери база эки кылганнар.

Үшкү кезинишкин соонда үргүлүү эмчилеп турул берген мен, бичии доңгарымга-ла, оорга кыдаы быктым ышкаш кээр апарган. Эмчилер нсвокаминээш, чөрө кезип каар. Шак ындыг кезинишкинни 17-18-даа эрткен болдум (5-6 чыл дургузунда).

Эмнирир чүве кейде боор, мырыңай кежээлээн, 1986 чылда эмчим В. А. Верещагин дыка сагыш човаң, карак-нызын, могаг-шылаг чок кескен (3 шак иштинде). Нижинниң организми марын болганда, кезинишкин үезинде мээң ол остеомиелиттиг ооргамның бир-ле черинге вирус артып келген болген. Дөртку кезинишкин соонда районумга эмчилеп чоруп тургаш, бо чылдың февральда Валерий Петровичн Насюрюн биле Вячеслав Сүгдер-оолович Ондар оларга биезин-ле этиннмес ооргамны кестирдим. Туңнелинде кодык-шыырак болуп, шүүт сегидим.

Дириг артканым—эмчилериниң ачызы. Ылаңгыя бо сөөлгү кезит черде нарын болганы чугаажок.

Валерий Петровичниң бо ажылынга стажы узагтаан. Москвага, Курганга дээш чурттуң өске-даа хоорайларынга барып, биленип доктаамал бедидип турар. Вячеслав Сүгдер-ооловичи — аныяк эмчи, кезип эмнеп турда, хала чок. Республика эмнелгезинде ортең эмнээр салбырның улуг эмчизи. Бо эмчилер сирлеш дивес быжыг холдарыл-биле та чеже кижиниң амы-тынын алган, чеже кижи оларны йөрээ-биле сагып чоруур чүве.

Мен бодаарымга, остеомиелиттиг, нарын кезиглиг ооргаңы маңаа эң баштай чединишкиниг кезип эмнээн эмчилер бо, кезинишкин нарын-даа талазы-биле хөвөр болган.

Ынча хөй кезинишкинни к-ниичеп шыдажып эрткен кижи боор деп бодаар чадавас. Эмчилериң ачызы. Бот база быжыг тура-соруктуг болуруу албан. Коргуп болбас, бодунуң шаа-биле спорттуу-даа, күш-ажылды-даа кылыр, ынчан бергеин ажып эртер. Ол үеде сегыш-сеткил талазы-биле улуг бергедээшкинге товарыжып турзумза-даа, туттунуп шыдаан мен.

Бо бүгүнү чүге бижип турар кижи боор дээрн чадавас. Ындыг аарыг талазы-биле кестирер улуска өөредиг болзун дээш ынчап ор мен. 45 харлыг мен, бертик-бежелден адырлып алдым. Идегел ээзээ турду, эмчилерим шыдады. Оларның шүптүзүнга четтирдим.

Баштан-оол МОНГУШ.
Сут-Хөл район.

ЧОН МАКТААР

Улуг-Хам районда «Найырал» совхозтуң төвү Чаа-Хөл чыл келген тудум өзүп, сайзырап, чурттакчы чону көөдеп турар. Ында чурттаага бажыңнары, ортумак школа, ясли-садиктер, чунар-бажың, хеп чүүр чер, музыка школазы, ыдык-хеп болгаш аъш-чем магазиннери дээш, өске-даа чаачаа тудуглар шүптү чаа төлевилел-биле туттунган болгаш туттунуп турар.

Бичии маштарга сүт кухнязы ажыттынганындан бээр он чыл ажып турар. Ол улуг эвес, бичии коллективте үш кижи бар. Уругларга сүт, кефир, ак ааржы, сүт хоюун кылып турар. Ооң эргелекчизинде Анна Чүрөң үр чылдарда ажылдап келген. Санитарка Чечена Дагба, диета сестразы Оюмаа Балчый оларның ажылы мактадыг. Олар чүс ажыг бичии чаштарга чемни белетеп турар. Ооң-биле чергелештир уругларның чыдып эмнедир салбырында бичиилерге чемни база оон ап турар. Олар келген кижилерге эптиг-эзелдек, сагыш човаңгыр, биче сеткилдиг. Чон оларны мактаар.

Сүт кухнязының бажыңының иштн-дашты кезээде арыг-силиг. Ооң иштинде чечектерни тарып олурткан. Даштында база чечектерни болгаш ыяштарны тарып чаагайжыткан.

Зоя МААДЫ.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР — ТАЙБЫҢЧЕ БОТТУГ ОРУК

ССРЭ болгаш АКШ-тың арасында дээдн деңнелге доктаамал харылзаалларны тургускаңының ачызында делегейниң ийи кол улуг күрүнелериниң арасында бүзүрежир чорукту чедип ап шыдаптарыр бис деп, Эй-би-си телекомпаниязга бодунуң интервьюзунга Калифорния штаттың губернатору республиканны Джордж Дюкмеджан медеглээн.

● **БОЛГАРИЯ.** «Москвага чугаалажыышкыннар ССРЭ болгаш АКШ-тың арасында харылзааларга чаа үе-чаденың — бүгү планетага делегей байдалының энижиирин коргузуп турар үе-чаденың бадытаңының тургустунганының демдээ болур» деп, «Народна армия» солун бижээн. «Ол ужуражыышкын-биле ядролуг сепсек чок эпоханге үе-чадаже орун салдынган» деп, «Погледе» дээр солун айтып турар.

● **ГРЕЦИЯ.** «Москвага Солган ужуражыышкын боо-чепсектн кызырарының болгаш чепсегленишкинни дужуреринниң оруунга улут ийи күрүнениң аразында чугаалажыышкыннерге чугула базым болган» деп, «Тайбың болгаш ч-т. сегленишкинни дужурери дээш алдының инициативазы» белүүтүң ында неперететкен документизинде тодаргайлап турар. Ол белүүтке Грецияның премьер-министри Андреса Папандреу, Шведниның премьер-министри Ингвар Карлссон, Аргентинаның президентизи Рауль Альфонсин, Мексиканың президентизи Мигель де ла Мадрид Уртадо, Индияның премьер-министри Раджив Ганди болгаш Танзанияның Революсчу партизызының (ЧЧМ) даргазы Джулиус Ньерере ыңгыр турар. Документте бо чылдың төнчүзүнге чедир стратегтиг шаап халдаавышкын чепсээн 50 хуу кызырар дугайында ССРЭ болгаш АКШ-тың арасында дугуржулганы чедип ап-тарынга ынанылыкшыкыны илереткен.

(СЭТА).

Эмчилерниң сүмелери

ИЕ-ЧАШТЫҢ КАДЫЫ ДЭЭШ

Хөй уруглардың өг-бүлелер бистиң республикада база бар, мөөдүр нелер безин кайы хөй. Амыдырал-чуртталга эвилээн, материалдыг болгаш культурлуг деңнел бедээн чүве болганда, аңы-төлөү азырап өстүрөр харыысалга база бедип орер. Кол-ла чүүл — чаш кижиниң кадыкшылыын быжыглаары.

Амгы үеде өг-бүлелер хөй кезинде өг-бүлени планнап, ооңдуг-кыстыг азы ортумаа-биле 3-4-5 уругларны бөжүп, азырап өстүрүп турар. Ынчалза-даа чамдык хөрээженнериң аразында бө талазы-биле кандыг-даа планнар чок, харын-даа өг-бүлезиниң ээзи чок, хөй уруглардың ботнелериниң саны көөдээн. Ол ышкаш шак ындыг чижектиг нелериниң материалдыг деңнелин көөрге база чеднивче чокдаа болгулаар. Шак ындыг байдал-биле олар боттарының не эргелерин доюзу-биле ажыттап шыдаваас, хар четпээн уругларын каггаш, ажылдап кирер ужурга товаржып турарлар.

Оон ааңгыда, чамдык нелер материалдыг байдалы эки, өг-бүлези будун-даа болза, амгы үеде планнаашкын кылбас, барык чылдың-на чаш уруглуг болу берген турары, бир талазында, не кижиниң кадыкшылыына, ийиде, төрүттүнген чаш уругнуң кадыынга багай салдарлыг болур. Нелерниң культуразы бедээни-биле уругларын 1 харга чедир өмзирип турар. Харын-даа бир чамдык нелер уругларын шүүт өмзирбес, эртежик эмитден үндүргеш, чемгерип эгелээр. Бир харга чедир өмзирери черле албан.

50-60 чылдарда нелер уругларын 2-3 харга чедир өмзирип турганнар. Ынчан нелер белен бөжүүвестер, чүге дээрге уруг өмзирип турар болгай. Ам болза нелер 1,8—2,1 чыл болгаш-ла дараазында уругну бөжүүр апарган.

Амгы үеде хөрээжен кижиниң бо байдалын өөренип көргеш, бистиң чазаавыс улуг дузаны эмнелерни демчыштыр көргүзүп, камгаланыр ергелерни берип турар. Чамдык хөрээженнер билбезин-биле, чамдыызы камгаланыр хөөңү чогу-биле удаа-дараа бөжүй бэрии ында. Муң чурттакчыга онаашпыр чаш уруглар төрүттүнери бистиң республикада бедик, ол эки. Келир үениң аныяк салгалы хөй-ле болза эки. Ынчалза-даа эмнн эрттир доп-дораан улай-улай бөжүүру не хөрээжен кижиниң болгаш чаш төлдүң кадыкшылыына хорагаар. 1-2 чыл болгаш бөжүп турар нелериң хамыныд составында демир эвээжеп, анемиялай (хан четпестээр аарыг) бээр.

Не хөрээжен кижи организминде демирниң чамдыызын чаш төлге база берип турар, а чамдыызын бөжүлге үезинде хан-биле чидирер, ол ышкаш эмиг суду-биле чаш төлүүге база бээр. Бир эвес бөжүүшкүннеринде аразы 2,5 чылдан ээзээ болур болза, гемоглобинниң деңнели кудулап, дараазында бөжүүрүнге чедип алыр үжүлүг деңнелинге четпейн баар. Ынчангаш дарый-дарый бөжаан самында не кижиниң гемоглобинни кудулап, ооң иштинде чаш төлү багай байдалга өзер. Ие кижи боду база ооң иштинде төлү кислород чедишпезинден халыыдаар, болгаш организм суверавр. Бөжүүшкүн үезинде хан чидирери ынчан көөдеп чадавас, харын-даа ненид амы-тынынга безин айыылдыг.

Эң-не аныылдыг чүүл— не кижиниң уруг эмзирип турар үеде сааттарыры. Ынчан ооң организмзин ийи дактыр чүктээшкинге таваржыр. Янзы-бүрү бергедээшкиннер тыптып чадавас. Оларның бирээзи орай токсикоз болур. Ооң түңнелинде асфиксиялыг, хөй кезии баш мээзинге кемдээшкинниг уруг төрүттүнер. Ындыг чаштар хензнг бичии, аарыычал болуп төрүттүнер. Ие кижиге, өг-бүлеге ол бүгү авруунуг эвес таварылга болбайн ээн.

Хөрээжен кижи кадык уругну бөжүүр дээ, уругларының аразы 3 чылдан ээзээ эвес болур ужуруг. Ол хуусаның 9 айы уругну не ниитизнге өстүрерннге, 10-12 айы уругну эмзирип ажаарынге, база бир чыл не кижиниң организмзин быжыктырарынга хергеттинер. Моңу хөрээженнер биялп алыр болза эки.

Хөрээжен кижиниң не болурунга четчир үзүн хуусаны бойдус чаваган. 35 харга чедир кандыг-даа бергедээшкин чокка бөжүп болур. Чүге эмчиниң хайгааралынге туруп, ооң сүмезин алыры чугула. Иштнг хөрээженнер пагнеанаы, шын чемненилгени сагыыры база онза чугула.

Билчеймаа ДОСТАЯ.
Уругвар эмчизи.
Тес-Хем район.

ӨЙ-ШААНДА ЭМНЕДИР

Эмнелге өрээлинге үжен ажыг харлыг аныяк не сеткиссагыжы дүүрээнн кончуг бир-ле чүвеин четтиклейн маңап олурган. «Эмчилер кандыгла шиитпир үндүрер ирги» дап бодал ону дүвүретткен. Кезинишкин кылыры чайлаш чок апарган-дыр деп эмчилер анализтерни көрүп, хөй удаа шинчээн соонда, ындыг түңнелди үндүргеннер. Ол аныяк неңиң карааның чажы алечайгаар-ла текту берген. Чогуур үезинде эмнеткен болза, ындыг муңгараалга од таварышпас-даа турган чадавас.

Сөөлгү наш чылдарда, эмиг бестерниңң аарыы элээн калбарып бар чыдар апарган. Эмиг бестерниңң рак аарыының тыптып кээрниңң чамдык чылдагааннары амгы үеде билдинип турар. Эмиг бестерниңң ыжа бээр чылдагааннарын, оңу чайладырын баш бурунгаар чедип ап болуур. Ыжыктың тыптып кээрниңң чылдагаанары мындыг: аборттар, хөрээжен органнарының хоочураан аарыы, хавамнаары, баар аарыл турда, чем хуулуушкуңуңуң эскерилери, боостаа базы ыжары, чигир диебедн, семириири болгаш ооң-даа еске.

Эмиг бестерниңң ыжа бээр чылдагаанарының бирээзи— аборттуу маңаа чижек кылдыр ап көрээлиңер. Хөрээженнер сааттыг турда, оларның организми, мааңгыя эмиг бестерге өзер. Ие кижи боду база ооң иштинде төлү кислород чедишпезинден халыыдаар, болгаш организм суверавр. Бөжүүшкүн үезинде хан чидирери ынчан көөдеп чадавас, харын-даа ненид амы-тынынга безин айыылдыг.

Эң-не аныылдыг чүүл— не кижиниң уруг эмзирип турар үеде сааттарыры. Ынчан ооң организмзин ийи дактыр чүктээшкинге таваржыр. Янзы-бүрү бергедээшкиннер тыптып чадавас. Оларның бирээзи орай токсикоз болур. Ооң түңнелинде асфиксиялыг, хөй кезии баш мээзинге кемдээшкинниг уруг төрүттүнер. Ындыг чаштар хензнг бичии, аарыычал болуп төрүттүнер. Ие кижиге, өг-бүлеге ол бүгү авруунуг эвес таварылга болбайн ээн.

Хөрээжен кижи кадык уругну бөжүүр дээ, уругларының аразы 3 чылдан ээзээ эвес болур ужуруг. Ол хуусаның 9 айы уругну не ниитизнге өстүрерннге, 10-12 айы уругну эмзирип ажаарынге, база бир чыл не кижиниң организмзин быжыктырарынга хергеттинер. Моңу хөрээженнер биялп алыр болза эки.

Хөрээжен кижиниң не болурунга четчир үзүн хуусаны бойдус чаваган. 35 харга чедир кандыг-даа бергедээшкин чокка бөжүп болур. Чүге эмчиниң хайгааралынге туруп, ооң сүмезин алыры чугула. Иштнг хөрээженнер пагнеанаы, шын чемненилгени сагыыры база онза чугула.

Билчеймаа ДОСТАЯ.
Уругвар эмчизи.
Тес-Хем район.

МАЛЯРИЯ

Маляриа аарыг Азиениың, Африканың болгаш Мурнуу Американың чурттарында калбаа-биле нептерээн. ССРЭ-де ол аарыг ээзээ товаржып турар. А ол дээрге колдуунда-ла оске черлерден чыпшырып эккелген хөвөр таварылгалер-дыр. Тыва АССР-ни ап көрээлиңер. 1986 чылда маляриядан аараан чүгле ийи таварылга, а 1987 чылда бир таварылга бер боол турар. Ол аарыгны сөөлгү үеде колдуунда-ла Афганистаага интернационалчы хүүзэлгезинн эрттирип тургаш, халажып келген шериг кижилер эккээрин эскерип турар бис. Ынчангаш харын ол талазы-биле шыырлы контрольду тургузуп, халажып келгеннерни республиканың №104 кабинединче чалап турар бис. Халашкан солдат аңаа бүгү шинчилтени эртер. Ындыг турбуже, бо хүннерге чедир дыка хөй ооглар республиканың №1 поликлиниказынче чалаарга-даа келбейн турар, а бир чамдыктары эм ниелеринден шүүт ойталаар боордур. Ол дээрге бодунуң болгаш оскелериниң-даа кадыын бодаавас, эмчилериниң ажылын хүндүлеп көрбес, эки эвес аңы-чаң-дыр.

Маляриянның тараалычылары дээрге-ле оон аараан кижилер боор. Оларның хан дамырынга микробтар тарап, баш бурунгаар эмнетпес болза, чоорту өзүп көөдээр. Аараан кижиден оон-биле кады чоок турар кадык кижилер дораан аарып болур. Аарыгныг өөскүдүкчүлери ымыраанның ызырганындан хан-дамыр дамчыштыр тыптыр. Маляриа аарыының тараалычылары анофелес уктуг ымыраалар боол турар. Олар микробтарны кижиже халдаткан соонда, 7—14 хүнмер иштинде өзүп көөдээр. Ол микробтар ымыраанның чараа чыылдырар бестеринче киргилей бээр. Оон кажан ымыраа кижини ызырыптарга, демги микробтар хан-биле ылаңгыя берген соонда, кижиге маляриа аарыы тывылганы ол.

Кижилер, ылаңгыя бичии уруглар маляриядан дүргеи аарыычал болур. Маляриянның өөскүп кадаанаарының чамдык деңгээлери эмчилер тодаратпан. Өй-ийлеп халыыдап, шыырныгар, баар болгаш чавана үйгадыр, хан четпестээр. Бо деңгээлер дораан эвес, аңгы-өңгы үелерде чоорту тыптып эгелээр.

Маляриа аарыын тараптас дизе, ол аарыг нептерең-гей болуп турар чурттардан келген кижилерни дораан шинчип, эмнээр, доктаамал хайгаарларга тургузар.

Ынчангаш солун дамчыштыр диңээриниис болза, маляриа аарыы нептерээн чурттардан, ылаңгыя Афганистаадан халажып келген шериг кижилерни республиканың №1 поликлиникада №104 кабинетке келирин дыңнадыр тур бис.

Зайнап МАТРАКШИНА.
Эпидемиолог эмчи.

Школа амыдыралындан

ХӨЙ ХЕВИРЛЕРНИ АЖЫГЛАП

Сүт-Хөл ортумаа школазының алды карлыгларның үш класзын 69 уруглар өөренип доозаннар. Аныяк башкы Сара Сүгдеровна Дандыы-Бөөветкә кичээлдерни соонун кылдыр эрттирип, өөренекчилерниң өөренип алган билиин дыңнарда, сес күрээврларын быжыглаарда, чугаа сайзыредырынга, илеңгүя орус дыл кичээллинге оюмнарның аңзы-бүрү хевирлерни ажыглап турары эки. Чижээ, «Ойнаарактар садыы» деп оюнда садыгны, садып алыкчы бар. Олар ойнаарактың шынарларын, ону кемнеярының дүгээнында орус домактарны тургузуп, шын чугаалаарлар, чаңгыс кичээлде өөренекчилер хөй-ле сестер, домактарны шын адап, чугаалап, чогаадырлар.

Ам тыва дылда «Балет-верже ава-чорукче дээн тема-лыг кичээлдиң эртиениң кыс-казы-биле танышкыларын оралдажып көрейн.

Кичээлге оозугнуг бүгүлүп-лер кирип келген. Уруглар түрүп кээн, бир үн-биле мен-дилештилер. 25 өөренекчи «Кежээлей» деп бижип кам берттерлиг, ырыг-силиг ет-тинген. Сөзлүкке «Балетке валдаалтыы» деп бижээш, самбырала өскен. Хамаларда беш өртээлдер айтып каан, өртээл бүрүзүнде Биләбеспей-ниң чуруу база ол өртээлге хамаарыжкан чуруктар бар.

Башкы кичээлдиң темазын, соруглазын өөренекчилерге танышкылырды. Оон Буратино-ну уңгаттыр чураан чурукту көргүскеп:

— Бегүн бисте кым аалдап кээген-дир, уруглар! — деп айтыр.ы

— Буратино! —деп харыы-вадыглар.

— Буратино силерниң би-лиңерни ыңнаар дээп кел-гем. Оон-биле кады бистиң ортээлдеривисте Биләбеспей-лер база четкилеп келген-дир, уруглар. Олар силерден хөй-ле чүүлдерни айтырып, билип алыр дээш келгеннер. Бис ам берттеривисти нетки-лекеп, корабльга олуруптаа-ывыс!

Башкы уругларның мурнуну-га туруп алырга, бүгү класс мерштап ыышташтышкаан, бир үн-биле шулүктедилер:

Хонуң сунем, кавм, эжим,
Космонавтар болуулуу.
Корабльга олурупташ,
Космосче ушуптаалы.

— Бистиң хөй-аът кижилер сөзүүзүг чүл! —деп, башкы айтыры.

— **Шалыпчыны аядар**
кластаар.
Кежээлейни бештер
кластаар —

деп харыылады.лар

— Номчуп көрүүлерем, уруглар, кайда келдиңер?

— Бирги ортээл— «Хостуг шакта».

Өртээлде шак чүүл бар болгаш Биләбеспей олуурар.

— Кым чүрттээ турар-дыр, уруглар?

— Биләбеспей.

Оон «карманында айтырыг-ларын номчуп көрээлиер.

Башкы айтырыгны алгаш, номчаан: «Хостуг шагынарны канчаар эрттирип турар сил-лер, сумелеп көрүдер». Ке-жээлейлер хөй кедүүл за-рыылааннар. Олар Биләбес-лейге хостуг шакта агаарлаар, шыдыраалаар, соңун номнар номчуур, авааларга дузалажыр, аяк-сава чуур дээш эрээн хөй сумелерни бергеннер. Улаштыр Биләбеспейниң сал-ган тывызыктарынга харыы-лааннар.

— Ам нең дээрге үстүп аяк-тап, тывызыктан сагыыл, мер-гежээн көрүүлерем дээн кеэн-дир —деп, башкы чугаалаа-га, өөренекчилер нең дээрге үзе турупкаш, удур-дедир он ажыг тывызыктарны салчып, тыныжыннар.

Кежээлейлер дараазында «Шынзээнге ортээлче эжиж-дирипкилер. Анда Биләбеспей-ниң час дүгээнында хөйгээрал-дарынга хамаарышкан ай-тырыгларынга харыылаалыр. Үшкү ортээл — «Чалгынныг өйнүктер». Өөренекчилер анда часкы куштар дугайында айтырыгларга харыылааннар. Дөртүү ортээл —«Эртемнер-ни номдан тывар» Номнар, оң талазы-биле Биләбеспейниң айтырыглары. Башкы ортээл— «Түңне, санав. Мында өөре-некчилерниң Биләбеспейге харыылап бергенни, өөренекче-лерден кым ава-чорукка эки киришкенин, хөйну биләирин Буратинонуң ыңнап көргенни башкы чугаалап, өөренекчи-лерге демдектерни журналга салгылаан.

Бо чижектиг көргүзүг кы-чээлдерни башкы чыл дургу-зээнде хөйну эрттиргилээн. Ынчаар кичээлдер эрттире-ринге улуг чүтүүлдүг болуру негеттинер.

Сара Сүгдеровна чүгле кичээлдер эвес, класс шакта-рын база ынчаар эрттирип турар. Бирги уругунда «Дү-шүтү» деп класс шагынга олу-рушкан мен. Анда башкының чүрээн, бижээн көргүзүг ге-рекселдерин кылгенын, өөре-некчилерниң чугаалаар, ыр-лаар, тывызыктаар сестерни чогаадып, хелтерни безин тавыштыр дээрээл кодиргенни көргеш, оон ыяшмаан кижи дораан-на бодай бээр болдуу. Алды харлыглардан ынчаар эки эгелеп алгаш, дөрт чыл-дыг эге школаның класс бү-рүзүнге оң-ла шиг-биле апылдаар болза, ол өөренек-чилер амгы бистиң дөртке түлээп ол турар өөренекчи-лериниң биинги кончап-даа ыштырер болур уругдуг.

Ондар ЧАН-ООЛ
Сүт-Хөл районнуң методи-зи.

АРГА-ДУРЖУЛГАНЫ АЛДЫВЫС

Бистиң республиканың бешылар биинги бедидер инсти-тудунуң удуртулгазы тееву бешылыларның курузун орга-низастап эрттирген. Бо түңнер-де эң нарын уеин чүрттеп эртып турар эртем — тееву, ынчангаш бистерни өөреткени эки болган.

Бо удаада тееву бешылары-ның курузу «Серебрянка» профилакторийге болуп эрт-кен. Тееву эртеминиң нарын айтырыглары эртемденнер В. Б. Багай-оол, В. А. Дубров-ский, Л. В. Копеёв, В. А. Петренко, В. Л. Бике-оол, М. Н. Смирнова уеинең негел-дезинге дүүштур тайылбырлап берген. Юристер В. А. Повлю-ков, Б. Г. Свердюков эргеле-ээйлу темаларынга ажыктыг лекцияларны номчааннар.

Кызыл хоорайның мурнаачы башкыларының ажыл кыызде-рининге олуруун, оларның үлегер-чижээнден эвээш эвес дүржулганы алдывыс. Иленгүя 14 дугаар школаның башкызы Инна Степановна Набатовазың 10-гу класска эрттирген кичээл-семинарын болуп башкы-лар дыка сонуургаан. Ол башкы кичээл-семинарны канчаар организастаарын, планнаарын дыка чедиишкир тайыл-бырлап берген. Хоорайның дүржүргелээ башкылары Га-лина Дмитриевна Камзалакова, Анна Иосифовна Близнюк база аныяк башкы Т. В. Цы-ренова олар бистиң-биле дур-зулга солушкан.

Башкыларга бир таваларның чүүл болза, лекцияларны дыңневаашаан, профилактори-йге эмнедип, дыштанганывыс болуур. Ында медицина ажыл-дакчыларынга өөруп четтир-генивисти илередип, ажаа тура белеткеп алган концерти-висти көргүзүүс.

Курстуң түңнелинде оон кирижикчилери санал-сумелерин чугаалааннар. Улус өөредилге-зинниң ажылдакчыларын олче кичээргей салыр боор деп идеген турар бис. Бирээде, республиканың башкыларының дыштанын, эминеир бажының түдер уе келбээн бе? Иймде, башкылар биинги бедидер ин-ститут дыңнакчыларының өө-редилгезин эрттирер базазы чок болуп турары комнуг шаптыктыг.

Окей-оол НАМЧЫЛАК.
Кара-Хаак школазының баш-кызы.

ДООЗУКЧУЛАРГА ЧАГЫЫМ

Өртемчейге терүүтүүн кел-ган кижи: «Чүрттеп чоруур үемде чомумга хензиг-даа бол ажыктыг болзумза, күш-ажыл-ым-биле ш-аврумнуң хүн-дүткелин чаалап алзымза» деп бодаар. Школаны доозуп тура, кижи бодунуң амыдыра-лы оруун шилип алыр.

Кандыг-ла-бир өөредилге черинге кирип шыдаваан барза-даа, күзетимни ыяап чедип алыр үжүрлүг мен деп шиитпирлиг дорт бо-даа-биле бодунуң со-нуургалының аяы-биле ажылдаай бээр. А хоорай ке-зип, бора-хокпаштер дег бөлдүнүпкен, айбаакгы дег хүнүе дегледеп чоруур аныяк-тарны аварга, сагыжыга эдлеок. Олар ада-мезинден аңшаны алгаш, өөренийн дээп күзел-биле чоруттар, а кырбайы бергеш, аяк-чорук кылып, эш-тери көвүдеп, өзөглүүг чүрт-талгазы үжүктелирлер хөй.

Бир чайын автобуска чорумде, нең аныяк уруг чугаалаа-ты. «Кедээ ажыл-агыйның дээш өөредилге черинче кирип шыдаваадым. Ам баргаш хөй кыргылдазынче далашпаазке хоржок, эки белеткеңгеш, ке-лир чылын ыяап-ла кирер мең» —деп, бирээзи эжиниг чугаалады. Өскезиң: «Сууда чүнү канчаар, хоорайга дыш-таңгаш, күзүн суурже чорупкай ам, төптүг танцылап, дыштанган мең» — дидим. Чылыг үеде чидө бээр, соокта эзи чанып келир дуруза эвес, кижи төрээн сов-хозунуң чымыштыг ижинге чыдык кайы-даа үезинде дамды сүг дег дузазын чедир-гей.

Амгы үениң өзүүг маадыр-лары — хөй чылдарда чоңкыс-сыныш чок ажылдап чоруур тудугжулар, малчыннар ныш-тың соогун, чайның ижинин билбес. Олар мөзүүг тура-соруу-биле чүрттүнге халас барбас, бүүнүг үүле-херекти будуруп берип, өмүдыралы-выска кайгамчык чедиишкин-нерни сөңнел чорууллар.

Ада-өгбелеривистиң идеели чедип ап, ажыл-төрээн уламчылап, келир үеже дид-дим базып, төрээн чүртүвүс-түң хөгжүлдезинге иделикей-ниг киржиннилер.

Наталья ЛАД.

СЕМИНАР ЭРТКЕН

Республиканың районола-рының күш-ажылчы кижи-зидиге болгаш өөредилге талазы-биле инспекторлары-ның семинары эртнеп. Тыва АССР-ниң Чырыдыштың мн. нистерствозунуң харыысалга-лыг ажылдакчылары Л. Т. Марченко, Ш. Б. Доңгак олар ажыл-херектер-биле хөлбөп турган, ажыктыг лекцияларны семинарның киржиннилеринге номчааннар.

Бистиң республикада Чаа-Хөл, Эрзин, Ак-Довурак, Чаа-ты, Шагаан-Арыг школала-рында кооперативтерни тур-гузуп бергенин үениң негелде-зинге дүүштүр тайылбырлап берген. Юристер В. А. Повлю-ков, Б. Г. Свердюков эргеле-ээйлу темаларынга ажыктыг лекцияларны номчааннар.

Хемчиктиң К. К. Иргит, Бин-Хемниң Г. Доржу, Чөөн-Хем-чиктиң С. Хертек олар тус-тус районнарының школала-рында күш-ажыл кижизидил-гезиниң чедер, четпес тала-зарын сөйгарып чугаалааннар.

Доржу ЧЫМБА.
Кызыл районнуң инспекто-ру.

ААЛЧЫЛАР БАЖЫҢЫНГА

Оон-биле «Улаң-Баторго аал-чылар башкыңында дөөреңнин ор бис. Бештей оны тыва кижи дең билбээнним шын. Черле моога чер чүрттүг. Эрзин ку-дээзин Н. Гэндэндэмид ол ки-жини майда эдертип келгеш:

— Танышып ал, бо бээ тыва кижи болбас ийикпе—деп, Гэндэн (Кенден) моолдады.

Дылым агарып келген: дең-ги кижи тывалап чугаалап орда, бистиң хоорай тывалары ында-ла каар. Тывага кээп көрбээн. Чазын шырайлыг, турза узун, тутса моге бо ки-жиниң арнын эзидек күүмзүг-руг улам өң кинрди. Оон ам чугаалап эгелей берди эвеспе:

— Силерни соңун ажыдаан-чызы деп дыңнаеш, ада-суг-рал чедип келгенним бо. Бо-дуу база соңуга ында-даа чүве шорбажылаар кижи мен — дээш, төөнүн «Унэне со-ңун үштүп суңду. Улаштыр-ле:

— Бодумну Алтай тывазы деп санаар кижи мен. Алыс төрүттүнген черим — Кыдат. Картадан көрген боор силер, Иртыш хем хөй адырларлыг. Барыын Алтай кызыгаарында Хөрээты-Хем, Ортаа-Хем, Эвиң-Хем деп үш хем ынаар агып бадып чыдар. Мен оң үш хемнерниң Кыдатта белдирги Кеи-Дугайга төрүттүндүм. Ачам Дармаш тус черге чаа амыдырал дээш чаламаан чо-рааннарының бирээзи. Эвээш кижиниң оозундан чүү-даа бут-пээн. Кожавыста хостуг Моол деп күрүне бар дээ дыңнаеш, ачам суг бээр кежүп келген. Кыдат хереңгитеннерге, өнжиң садыгжыларга чеже ба-зындырар боор...

Ынчан 1942 чыл турган. Кы-зылга чоруусте ачамның база эң улуг ажымны тудуп аларганнер. Оң-ла хөөзүр олардан бо хүнге чедир сураг бээнин чок ийин—дээш кижиниң куду көрүнүп.

Бо чүүлдүг маадыры Дар-мышпөн Балжинням оң өйде ада-иезинең беш уругларының эң хөймери, чаа-ла сес хар-лаан турган. Оң-ла хөөзүр бо ажаарга чоруусте ачаның база эң улуг ажымны тудуп аларганнер. Оң-ла хөөзүр олардан бо хүнге чедир сураг бээнин чок ийин—дээш кижиниң куду көрүнүп.

Бо чүүлдүг маадыры Дар-мышпөн Балжинням оң өйде ада-иезинең беш уругларының эң хөймери, чаа-ла сес хар-лаан турган. Оң-ла хөөзүр бо

Найыралда кызыгаар чок

Моога Арат Республиканың хамаатызы боол, күзел-бодал чоруевы аас-кежиктиг амыды-ралын тыпкан. Шында-ле, оң иежин-чолдуг кижи боонук. Чүгле уругларынга — 10. Олар шуптуу, бирдең-бирээ чокка, ада-иезинең төрээн тыва дылынга чугаалажыр. Ылап-ла ындыг дээрзин үк ог-бүлеге чоруевы эки-вис Б. Соян-Кара болгаш еске-дээ ооруус чугаалап келди. Бал-жинням ооң-бок тутса—сана-чы, сеазын тутса — бижээнче дижиири ышкаш, кыпбас-тутпас чүвезин чок кижи болган. Кы-даттан келгеш, Кобдо (Хөмду) аймакка эр боол, эзеңги теп-киже чедир чүрттеен. Кобдо хоорайның хөгжүм-шин теат-рынга дерт чылдың дургузуун-да артист боол ажылдаан. Хөг-жүмге, уран чүүлге хандык-шылың, сонуургалың бо түнге чедир саябаан. Тыва хөгжүм херекселдери өөнде четпир. Оларны боду чазаар, боду кыпыр: дөмир-хомус, шелер-хомус, бызаанчы, игил... Шоор деп тыва хөгжүм херекселин кербээп боорумга, оны чүден кылып, белиткеп алырын, ка-чылар ойнаарын дыка-ла сонун кылдыр тайылбырлаады.

Оон уран чүүлге сонуургаа-лы чүгле танып-көрүштериниң, эш-өөрүнүң ареазинге нептерээн эвес, а тодаргай-лаарга, 1982, 1986 чылдарда Улаң-Батор хоорайга эрткил-ээзин Моолдуң уран чүүл фе-стивалыга ол ийи удаа алдыы медальдарны чаалап алган. Оозу анаа бир эдиптеен сестер эвес болзун дээш ынчаары ол ийикпе, ол медальдарын ва-дөңүнден үштүп, көргүзүп ор-ду. Медальдарын арта тыва ырлар ырлаеш, тыва хөгжүм ойнаеш, чаалап алган болду. Ам бо чылдың алды ай сээ-түүредир база бир ындыг сестивель чүрттүм найысыла-лыңга бооруу чараластыңган. Д. Балжинням өөнүң херээжен ээзи, Моодыр не Доңгуваа-биле ажаа белеткелди баш удур эгелээн.

Көвей уругларының шүптүзүү база-ле хөгжүмге, ыры, та-нцыга салым-чаваның. Үш кижи музыка школазының аңгы-аңгы класстарында өөренип турар. Бир уруу Улуг Октябрьның 70 чыл ююн демдег-лээнивис 1987 чылда үш-өөрү-биле Москва хоорайга уран талантызын бераатадыр вес-кежиктиг болган. Моолдуң эң телевидениези талантылыг тыва өг-бүленең дүгээнында тускай кинооченчи чоокта чаа Светлана Миндиреевна кей-гээр чорду. Тываның нөм үндүрер черинең чыл са-нында тыва, орус дылдаго парлап үндүрүп турар номнары-ын ол почта тевээрыштыр алгыдын, кижилерден ал-дыртып ол турар. Ол чүгле оларны номчуп, чедөгелээры-биле кызыгаарлаттынмайн, а бир чамдык чөөн чугаалаар-ны, шүлүктерни моол дылче очулаадуруп, парладып турар, моол дылда очулгаларны кер-гүстүү. «Унэне» солунның штаттан дешкээр корреспондентиз-дээ кижи болду.

Мергежилеп—ажылчын (чы-лыг бээр төрт дөңгүрүк), алыс салым-чаваны ыраажы, артист, чогаадычы бо кижи-ниң Улаң-Баторга чолуп та-ныжкан, нейыраадашкан үгүс-тары Тывада чүгле Кызыл-выста бээнин хөй. Бештей ал-дар-аттыг артистеривис Мө-гүн биле Кара-кыс Мунзук-тарны адады. Сеңмек Тока-биле база чугаалашкан. Чоок өскүүтерни салаа бээнин са-наан бээрге, мир золдуң он салаалары бээнин чедишпес чорбадыве.

Тывага чораан эвес, оларны канчап тып алганын сонуур-гаарывыска, ол мынга дээн болгай: «Оо, оон белем чүве чок. Бо Улаң-Баторда тывалер бүгү-ле эки, бак чүүлдерни дең-ге үлежириниң чадачыл бол-ган. Кайы-бирээзинээ терең-дергүлү, таныш-коружу келген болза, бот-бодуузуна ыяап-ла дыңнаткан турер бис. Тыва-дан делегацияларны база шүп-түвүс үткүүр, үзээр. аътка-рар».

Шында-ле, нейыралда кызы-гаар чок дижирл чел.

Седип МӨҢГАЛ.

«ЧЫЛГЫЧЫНЫҢ ӨӨН» КАТАП НОМЧААШ...

Ном болгаш номчукчу

Чогаалчы Монгуш Кенин-Лопсанның «Чылгычының өө» деп чогаалыңга хамаарыштыр бодумнуң бодалым илередип көрейн. Ол чогаалды шагда-ла номчаан кижи мен, оон бээр сес чыл өткүп турар. Сөзү чечен, үткээш ханы чогаал деп билир мен. Ынчаарга амгы бо үеде. эде тургустунгушкун бооп турда, «Чылгы-чының өөнө» база катап ном-чаашаа, чогаалчы Кенин-Лопсан амыдыралдың маргылдаалыг айтырыгларын шынчылы-биле көргүзүп, ниитилелге ужур-дузалыг чогаалды бедик утка-шынарлыг болгаш ылап-да чечен состуг кылдыр бижип шыдаан деп билирим. «Чылгы-чының өөнө» бодамчылыг чу-чуурга, кижини эки-ээн кыы-рынче сорук кирип, оруунга таварышкан багай чүүлдерни үзутказарынче кыйгырып турар тускай үнүүт-дур.

Бодап көөрүмге, чогаалчы Кенин-Лопсан дыка-ла могаг чок ажылдап келген-дир. Оон чогаалдарының онзагай чүүлү болза, кижилерниң аажы-чаа-лын болгаш оларның ара-зында маргылдааны оң-ла маа-дырларның кылып турар ажыл-ижин дамчыштыр көргү-зүп турары болуур. Допчулаа чугаалаарга, Кенин-Лопсаның чогаалдары дыка ханы утта-лыг, сес-домаа биилингир, бижээнинің шынзыңы кижининг кара-ванга кеступ көөр. Эрткен үе биле амгы үени дыка чу-румаадыг холбаштырып биилер, кырган улус номчаш, тееву-зун сактыр, ачылгылар номчаш, Төрээн чүрттүүн эки ки-жилери болуурун бодай бээр, черле ынчаш, кижининг сагыш-бодалынга артып каар маадырларыг чогаал деп биилдим.

Монгуш Кенин-Лопсанның чогаалдарын үлүг-даа, бичеедээ кижи номчуурга, кедергей таварыштыр. «Чылгычының өөнө» ол керээлээ. Ол чогаалдың бир коя уг-шинчи бөлүүн, Тыванын чараш бойдузун камгалаар, чүс-чүс чылда чүрттээ келген маанын чоннуң малының уклеазын камгалаар, ыяапкыз бистиң черивиң агаар-бойдуузунга шыдамыкпай чылгы маадың уклеазын арттырар, оңу соөзоштуң өнүүзү кыадыр ос-түрер. Чажырааш чоор, бир кезек үеде тыва уклеалыг ешку, хой, чылгыны тодуп турган чоруктар тургулаан болгай.

Кызыгаар чоогунда чаа сов-хоз тургустунган. Аныяктарның арасында чылгычылаар кижи тывыбастаан. Ада-иезиүүрүндэн маанын чораан Арган-оол Тумат чылгычылай бээр. Арган-оол болза төй-ниитиниң хөрээнге бердинген, чүрүмнең малын тодарып чоруур, дүмчүүн бодаевес, чоннуң мүрнүнге ачылыг үүлүнө кылып чоруур кижи. Чылгычының кедээй база конгуг эрес-дидим, ачы-төпүнге таварылыг, өгге кирген чонунга сүзүүн-сүттээт-тыг, буланныг болгаш Улаптың сетиил-сагыжын ажыл-дыскаан, кижи ортуузу чаде бергеш, ээлдеп үүмүзүүрүг ор-нын шыпкан, бажының дүгү мөңгүннелип, кыраа дүжүкче бергеш, бедик дүрт-сынныг кижи тывалап амыр-менди солчуп чедип келээ, ол ко-челөөр моога чөрде бистиң чүрттеккүвүс, өөнүүвүс, тыва хөгжүмүнүң, литератураның үран чүүлдүң түс черде неп-терединчизи, алган-йөрээлиг-зи Б. Балжиннем-дыр дээн билиг аар силер. Оон өг-бүленнге кирип, ажыл-төлүү, агбай-түүгеди-биле чугаалажыр, ол чемнең дээжинээ амзаар болзуп-керээ улам эки.

Оон тыва дылда номнарга, ылаңгыя тееву, чечен чогаа-номнарынга сонуургалы уруг-лар. Бажыңында улуг библиотека-зының хөй кезии—тыва ном-нар, солун, сеткүүлдер, ылаң-гыя тыва бижии тыптып турда пер.ептиинып турган номнар-ның хөнүн ону көргеп баадыы-лаары «Чылгычының өөндөө» дээш бодаадыг болгаш уран чүрүмелдиг көргүстүнгеп.

Иван ЛОПСАН.
Партизиның болгаш күш-ажылдың хөөнүнү.

Редакторлуң орлакчызы К. К. САТ.

Кино

ИЮНЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Она и дочь». 9.00, 11.30, 14.00, 16.30, 20.50. «Ночной экипаж» 19.00. «Маленькие произвинки» 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник № 3» 9.20, 13.00. «Опасно! Дум-дум» 10.40, 14.30. «Дело, таких» 16.50, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сальвадор» 15.00, 17.30, 20.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Девица Роз-мари» 14.20, 16.20, 18.30, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Финер» 18.00, 19.50 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Маршал Рокоссовский» 14.30, «Друг» 16.20, 18.00, 19.40 шактарда.

Агаар

Республиканга буяттап, аңгыр, чамдык черлерге бичии чаар. Хоттуң хүшү секундада 9—14 метр. Дүне 3—8, хүм-дус 15—20 градус чыыгыр. Чамдык черлерге дүнеки үеде 5 градус чедир соор.

Кызыга чагбас. Дүнеки үеде 2 градус чедир соор. Хүндүс 16—18 градус чы-ыгыр.

КӨРҮКЧҮЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

ИЮНЬ 11—18 ХҮННЕРИНДЕ УБСА-НУР АЙМАКТЫҢ ТЫВА АССР-ГЕ КУЛЬТУРА ХҮННЕРИ БОЛУР.

11. А. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шиизин Улаңгомнуң хөгжүм-шин театрының ар-тистери көргүзер. Хөгжүм-шин театрынга.

Эгелээри 16 шакта.

МАР-ның Убса-Нур аймактың Тыва АССР-ге Культура хүннериниң ажыдыышкыны. Уран чүүл ажылдакчыларының концерти. Хөгжүм-шин теат-рынга.

Эгелээри 19 шакта.

12. Улаңгомнуң чурт-шинчилел музейиниң фои-дуларынган делгелгенин ажыдыышкыны. 60 Маа-дыр аттыг чурт-шинчилел музейинге.

Эгелээри 10 шакта.

МАР-ның Чурукчулар эвилелиниң Убса-Нурда салбырының чурук делгелгезин ажыдары. Чуруk-чулар бажыңынга.

Эгелээри 13 шакта.

Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерти. Хөгжүм-шин театрынга.

Эгелээри 16 шакта.

А. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шиизин Улаңгомнуң хөгжүм-шин театрының артистери көргүзер. Хөгжүм-шин театрынга.

Эгелээри 19 шакта.

13. Таңды районнуң Дүргенде кедээ Культура бажыңынга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажыл-дакчыларының концерттери.

Эгелээри 18.30 болгаш 20 шактарда.

14. Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык-та Культура бажыңынга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.

Эгелээри 18.30 болгаш 20.30 шактарда.

15. «Тыва даг-дүгүү» комбинаттың Ак-Довурак хоорайда Культура ордузунга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдакчыларының концерттери.

Эгелээри 17 болгаш 19 шактарда.

16. Бай-Тайга районнуң Тээлинде Культура ба-жыңынга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажыл-дакчыларының концерттери.

Эгелээри 18.30 болгаш 20 шактарда.

17. Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада Культура бажыңынга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажыл-дакчыларының концерттери.

Эгелээри 18 болгаш 20 шактарда.

18. Өвүр районнуң Хандагайтыда Культура ба-жыңынга Убса-Нур аймактың уран чүүл ажылдак-чыларының концерти.

Эгелээри 12 шакта.

Ба чылдың июнь 12-де 11 шакта Беом даазнга дельтаплан-нер спортунуң талазы-биле РСФСР-ниң VIII чемпионадының байырлыг ажыдыышкыны болуур. Чемпионат июнь 11-деи 25-не чедир болуур.

Маргылдаа болур черже хөгжүм-шин театрынаан 10.00, 12.00 шактарда тускай автобус чоруп турээ.

* * *

Тывының күрүне филармо-ниязынга автобус чолөөчүлөри, «Аян» ыры-хөгжүмнүг ансам-бльге радиооператор, ыры-дар операторуга ажылдаар специалист херек.

Айтырыгны дараазында ад-рестен тодаравыр: Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 58, те-лефону—2-49-48.

* * *

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

СЭКП Кызыл хоорайның, улус депутаттарының хоорай Сове-дининг күүсемөө түүде бажың тудуп алырын күзээннерим 1988 чылдың июнь 10-да По-литтуң чырыдыышкын бо-жыңынга 18 шакта болуур ту-ралга кемнинче чалап тур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партыйзы ажыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үеэлтүүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культураа килдизиниң 3-39-15, иедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуг чалбайы бергенде 2-32-75-ке долгээр.

Чыгда 300 кагат тиир. Хемчээзи 2 перлагга ажаа. Тиреждың 24637 экз. Солуунуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер ред.-полиграфия болгаш савыынын керектериниң телээ-биле күрүне «ко-митединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин биле Крав-ченко кудумчузу, бажың № 1.

Чеглг 144. ТС—00758.

Телевидение

ИЮНЬ 9-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минутаа». 8.35— 11.10— ТТ экранында эң башкай. «Бөштейгы Русь». Уран-чечен фильм. 1—2 сериялары. Чалгарда (9.55)—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунгушкун про-жектору. 15.50 — «Португа-лияның амгы өөур-кежээри». Киноочерк. 16.10 — Спорт болгаш кижи. А. Медведь. 16.40 — «Чүден болгаш чу-гээ». 17.10—«Композитор Вла-димир Кобекин. Чогаадычы ажылының ареннары». 17.55 —«Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.40 — Бөгүн делегейде. 18.50 — Мультфильм. 19.10 — Бүгү-заңгылдың XIX партконфе-ренциязынга утыштур. Тееву. Литература. Нимтидел. 19.55— ТТ экранында эң башкай. «Бөштейгы Русь». 2-гы сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунгушкун про-жектору. 21.45 — С. Разманов. «Иоанн Златоустуң мөргүүл» 23.00 — 00.35— «Үзелбодел».

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Улусчу аялгаларның «Пиринейскиң» ансамблиниң концерти. 8.50 — Испан дыл. 9.20 — Эртем-тейилбырлыг фильмнер. 10.00— Испан дыл. 10.30 — Аныяктарга музыкалыг домчыдылга. 12.45 — Уругларга фильм. «Барабан-чының салым-чолуу». 3-ну се-риязы. 13.50 — Медээлер. 14.00 —15.05— «Карстовнов-тар» 3-ну сериязы. 15.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Үежик». Кызыгаар шеригленнирниң 70 чылынга турескаатпаан дамчыдылга. 19.00 — Док. фильм. 19.10 — «Тыва чердө». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-заңгылдың XIX партконференциязынга утыштур». «Кедээ түүлгелер-де». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг үдүлер, чаштар!». 20.15 — Ритмниг гимнастика. 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунгушкун про-жектору. 21.45 — 23.25 — «Фүзте». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00—Медээлер. 18.10 — П. И. Чайковский аттыг дерге-гей конкурузунуң лауреаттары. В. Постникова. 19.0° — «Ава-чорукчулар клуву». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг үдүлер, чаштар!».

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 136 (13736) | 1988 чылдың июнь 10, пятница | 1925 чыда үндезилеттинген. | Өртээ 3 коп.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИН ӨӨРЕНИП, ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ЦЕХКЕ БОЛГАН АЖЫК ЧУГАА

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистери парламентарий үнер билеп, «Тывателге» совхозтуң механизаторлары ону ажык чугаалажып, сайгарып эгелей бергени. Бистиң корреспондентивис Валентина Маадыр ук совхозтуң МТМ-зинде техник-нормировщик Майя Ооржак-биле беседалашкан. Ол мынча дээн:

— Бодум партия кижизигүү эвес мен, а бүгү чуртта хайыкталган бо чугула политиктиг чүүлдерни, коллективте механизаторларга база тамылатырын эгеледдим. Улам хандыр өөренир бис. Партияның конференциязынга удавас болуп улуг чугаа бистиң ажыл бүрүзүнге, коллектив бүрүзүнге хамаарыштыр-дыр. Ылаңгыя арендага С-п. гаш бригада керээзинче дидимиг-биле кирип, күш-ажылды организастаарының чаа арга-методтарының эгелекчилери болуп, эртем-техниктиг депшиг-ге дээш демиселгип чорууп ышкыларын дидимиг-биле дат-киририн Тезистерде тодаргай айытпаан болду. Ажылды чаа негелдемелерге дүүштүр туруп-гузарынга ол эң чугула-дыр.

Бистиң совхозтуң МТМ коллективиниң сеилгү чылдарда чүрт-түүн мурнакы ажыл-агыйларының дуржулгазын өөренип ап, бот-орулга-чарыга, коллективтиг керээ, ниитү орулга чижектиг чаа аргалар-биле ажылдап келген. А бо чылдың июнь 1-ден эгелеп аренда ке-рээзинче кирип тур бис. Бо-же киреривис бетинде, башта-ай ону хандыр өөренип алдывыс. Чаа арга ажылдарның инициативазының харыысалга-зын бединдер. Ол арга-биле ажылдаары курунеге, совхозка, ажылчыннарга-даа бир дең-ге ажыктыг, оларның сонуургалын бединдер. Ынчангаш бистиң МТМ коллективи септелгени чүгле эки шынарлыг ышкы-лып, катап септелге ыяла бээр чорукту болдурбас-ла болзуувусса, өстүрүп алыр дүжүдүвүс улам ол болурун медереп билип турар бис.

Ажылды эки шынарлыг кылырынга мергежилдиг болуру база чугула. Амгы үеде бисте колдуу-ла 1, 2 класстың трактористери. Мен бодап көөрүмге, ажылдың шынарынга ол эки салдарны чедирер.

Чаа ёзу-биле ажылдаарынга хамаарыштыр бистиң коллективтиң ажыл-ишчилери бот-тарының бодалдарын дидимиг-биле илередип турер. Чижээ, бар арганы бысыкты сенал кергеш, ниити хуралга ону чугаалажып тура, бо чылдың бирги чартында баш дүүнүг нушажылчы неделяже шилчизиннесе кандыгыл дээ айтырыг кадурган бис. Совхоз дирекциязының профсоюлдар комитединиң мурнунга ону тургусканыыс ол. Ону үезинде үзе шиитпирээри ёзу-биле ажылдаарынга боттуг салыышкын болур.

Амгы үеде механизаторлар-ның той кезии тоолуларда ажылдап турар. Ооң соон дарый чайгы чер ёндарыгазыынче. комбайнчар септелгенинче киирер. Техниканы септелгенинче эки шынарлыг чорудар дээш демиселгиваан, бо чылын үезиг завс акша түүнүг септелге материалдарын камнаар алырын көрүп турар.

ЧУРУКТА: «Тывателге» совхозтуң МТМ-ниң бөлүк механизаторларының СЭКП ТК-ның Тезистерин танылып турары.

Иван ДАМБАҢ-ОҢ фотозу.

ТЕЗИСТЕР—СОРУЛГАЛАР-ДЫР

— Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистеринде бистиң мурнуусута сорулгалар салдынган-дыр. Оларны күүседирде. Тезистерниң чүүлдерин хүн бүрүде ажыл-ишинис-биле харыылаштырып сайгарар, чугаалажыр үнүрүг бис — деп, Тос-Хем районнуң төп эмнелгезинде. улус ёредиирге киидизинде. Самагалдайның школаларында партия организацияларының каттышкан аяын хуралында коммунистерниң бирээзи чугаалаан.

Чогум-на бо бодал СЭКП Төп Комитединиң Тезистери-биле таныжып, чугаалажыпкан хуралга кол чүүл болу бергеп. Хуралдың киржикчилери ол документиде киргеп чүүлдерин ажыл-ишт, хей-ниитп амыдыралы-биле хосбан. Тезистерге хамаарыштыр бала ажыл-ишпиге түргулар талазы-биле боттарының боттуг санал-онаддарын бергеннер.

Районнуң төп эмнелгезиниң улуг эмчи сестразы Валентина ДАНДАР:

—Тезистерниң 9-ку чүүлүнде профсоюлдар, комсомол дээш ёске-даа хей-ниитп организацияларны эге түргустуунушкунга бүгү талалыг идепкейлиг киржир. биттарыныы күжүн долуур-биле коргүзер ужуруг деп демиселгиндир. Ол организацияларның чер-черде комитеттерни эң идепкейлиг кижилер удуртуп, хей күштүг, үеэни үндүрүп түрар. Оларга моральдыг база материалдыг дуза коргузериниң аргаларын өөренип, көөр болза эки. Эң ылангыя партия ге организацияны хөрге партийжи амыдыралын хайыпп турар участогу ёл-дуг. Оны удуртуруп, үе. биллг. күш херек болгай. Ол партийжи хамаган аяыла, партия ге организациязының секретарыныы кол ажылы бала бар. Шак ындыг дуза оларнын удам күзенииишкиниг ажылдаарынга идиг болур.

Башны Григорий НАМЗЫРАЙ:

— Партия ге организацияларының секретарыларынга материалдыг болгаш моральдыг деткимчеңи коргузер дээш санаалды чүүлдүг-дүр деп самаарыыр мен —деп чугаалаан.— Бодум СЭКП райкомунга ажылдап чоруан болгаш, партия ге организацияларының секретарыларының ажылынын бергезии билир мен.

Ооң ынай кодээ Советтерниң күүскомнарының дарга-ларынга чөнүүн амыдыралын билир кижилерни соңгуп, оларның кандидатураларын соңгукчулар ниитп удуруп, ажылынчы, кижилиг мөзүгүн бүгү талалы-биле сайгарып көөрүн санаалаан. Самагалдай кодээ Советниниң чүүнүнге кап-даа айтырыг тургузарга, шиитпирлеваанинге хомудалын ол илереткеп.

—Кылымнаан ажылдарыны сайгарып, четпестерни чайладырынын өрүктарын диилеп, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин чугаалажып дээн чүве болганда, чедир кылынмаан ажылдарже кол киргээнгейни үгландырар ужуруг бис — деп, Өвүс-оол АРАПЧОР чугаалаан. — Районнуң амыдыралында чүгүле айтырыгларны шиитпирлээринге СЭКП райкому чедир ажылдавайн турар. Чижээ-зиргре, Тес-Хем районнуң төвү Самагалдай суурга спорт комплексиниин тудуунуң үе-гайымда чонуүн негелдемин күүседип чадап каан. Будуруге черлеринге дуралал ажыл-агыйлар түргузар дугаймында айтырыгны дыка ооңуп шиитпирлеп турар. Дуралал ажыл-агыйлыг будуруглелер 1-2 ганныг. Чонуүн хүүда ажыл-агыйлыг сайгыралыр. маа-маган аныраа өстүрериңе чүүл барык чок. Чижээлөөрге, Самагалдай суурнуң чурттакчыларының хүүда инзиниң кададын организастаарын үр үе иштинде шойуп келген. Аъш-чем продуктуларын будүрерин көвүдериниң оруктарын партия база Совет чазак дилеп турарын Тезистерде айытқан-дыр. Ооң бир оруу дуралал ажыл-агыйның сайгыралыры болгай. Бо болгаш ооңдаа өске үгланымышкынарга СЭКП Тес-Хем райкому болгаш районнуң күүсекчи комители ам-даа күзенииишкиниг ажыллаары негеттинип турар.

СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин чугаалажып турган, хуралдың киржикчилери ажыктыг санаа-онаддарны бергеннер. Ажылда четпестерни, кылыр ужуруг чүүлдерни олар ойлп эртизеннер. Калык хамаалалының материал-техниктиг базалын быжыглаарынче кичээнгейни Тезистерде база үгландырган. Чонуүн кадының хамаалалын эки-жидер дээш чүгула документилерни партия, чазак хүлээп ап турар. Ынчалза-даа Тес-Хем районнуң төп эмнелгезинде чаа дериг-херекседер шоолуг ажыглаттынмайн турар. Ооң колла чылдагааны —дериг-херекседи суургузар ёредиирнің чогу. Чижээлөөрге, рентгенниң чаа аппарадын ёске районче чоруткан, комплекстиг лаборатория тургузар шөл амгы үеде амнелгеде чок. Шак ындыг ямыглыг чедир кыдынмайн турар чүүлдер чаа дериг-херекседи ажыглаар, эмнээшкиннің ышнарым эки-жидериңе доктар бооп турар. Ынчангаш районнуң төп эмнелгезинин материалдыг базалын быжыглаар дээш шиитпириниг хемчегларин алырын санал-онаал бергеп коммунистер негеп. Берт-Даг суурда эмнелге пунктузунуң эргелекчизиниң суурга сүт пунктузун ажыглар дээш саналын түс черинің удуртукчулары деткивейн баргап.

Школаларның база организациялары болур будуруглеге черлери школаларга чогуур дузалы чедирбейн турарын санал берген башкылар, районнуң ёредиирге киидизинин ажылдакчылары шүүмчүлээннер. Школа реформазын Тес-Хем районнуң ажыл-агый удуртукчулары сес кырынга деткип турында, амга чедир кескү дузалы чедирбээннер. Ажыл-агыйлар бот-орулга-чарыгаже шилчээн соонда школаларга дуза көргүзериниең чамык удуртукчулар ойталаарының кырында келген. Ооң бир чылдагааны—акмахереңгинин чедиишпези. Школачыларны күш-ажылга хаара тударынга эрги дүрүмсавырлар база шапгык болган. Эң ылаңгыя санитарлыг эпидемиология станциязының талалындан кыягвараашкынныр үстүкү класстарның ореникчилерин мал ажылынга чаңчыктырып ёредиирнге доктар бооп турар. Шак ындыг байдал ёредиикчилерниң күш-ажыл кижизидилгезин нарыындаып келген. Улус ёредилгезинге акша-хөреңгини ангылап баар дең. Тезистерде айытқанын чүве чугаалаан эштер деткеен.

СЭКП ТК-ның Тезистери-биле таныжып чугаалажыры-ңга республиканың Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Оидап киришкен, хуралдың киржикчилериниң айтырыгларынга ол харыылаан. Чүүлүүн соңгудза системазының реформазын чорударының дугаймында айтырыгга харыылап тура, эрткен чылын чер-чер Советтериңге соңгудалар үезинде Барыын-Хемчик районга демократизины сайгыралыр талазы-биле практиктиг баштайгы базымнарның арга-дүржүлгазының дугаймында чугаалап берген.

СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин чугаалажып турда, үнген санаал-онаалдарны, шүүмчүлделерни, сүмелерни оларны шиитпирлээр ужуруг органнарга хамчыдар, Тезистерге хамаарыштыр санаалдарны ажылчы чонналрның санаал-онаалдарынга каттыштырар дээш шиитпирни хуралдың киржикчилери хүлээп алган.

Шөлүүр-оол СУВАҢ.
(«Шынның» корр.).

ЧҮГЛЕ СОВХОЗЧЕ, КҮРҮНЕЖЕ КӨРҮНМЕЗЕ

Партия ТК-ның Бүгү-эвилел конференциязынга Тезистеринде идепкейлиг социал политиканы чорударының чүгүлэлин онаалап демиселгеп турар. Бистиң «Хадыңа» совхозтуң дирекциязы, кодээ Совет күүскому бо айтырыгже чогуур кичээнгейни салып, боттуг хемчегларин ап турары-ла-биле, совхозтуң төвүнге ийи аал иштп чүртээр 5 бажыңны тудары көргүзүнген турган. Олар ам колдуунда ажылгалга кирип, чүртээкчилер көжүп, чүртээп эгелээн. 90 орунлуг үүлдар садының түүүү бала бедип үнген. Оны бо чылын ажыглалга киирер соңгудга каракка ийдеп. Бо чылын совхоз төвүнге ийи аал иштп чүртээр 5 бажыңны тудары көргүзүнген. Олар ам колдуунда ажылгалга кирип, чүртээкчилер көжүп, чүртээп эгелээн. 90 орунлуг үүлдар садының түүүү бала бедип үнген. Оны бо чылын ажыглалга киирер соңгудга салдынган. Малчыннарга дерт ог-бүле чүртээр 2 бажыңны кыштаглары-биле кады тудары көргүзүнген. Ооң биргээзи бүдер четкен. Дерт бажыңның капитал септелгезин кылыры база планнаттынган.

Шинчалаашкак хүүда болгаш кооператив бажың түүүү тегжүдер талазы-биле чүрттакчыларда-даа, совхоз дирекциязында кодээ Совет күүскомунда-даа идепкей чок болуп турары хомудавчыг, социал айтырыгларны, чүртталга түүүү хегжүдеринге идиг болбайн турар. Чүгле совхозче, күрүнеже көрүп орар болза, чүртталга түүүү-нүн айтырыны та каждая шиитпирдеттинер. Шинчалаш чүрттакчы чонну хүүда чүртталга бажыңнарын түзарынче заявлениялар, чөлөө бээр, түзүг материалдары-биле, транспорт-биле дуралаар талалыбыле хемчегларни алыры чүгүлэ деп болзар мен.

Степан ДАҢГАА.
Бии-Хем район.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ээлчеглиг хуралы июнь 8-те болуп эрткен.

Россия Федерациязының ажыыпчы чону, бүгү совет улус-биле бир демей, СЭКП ТК-ның партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга Тезистерин улуг сеткил ханыышкын-биле хүлээп алган деп хуралдан демиселгеп. Политиктиг улуг ужур-дузалыг ол документиниң чугаалажып корун турар үеде хөөрайларның болган суурларының ажыл-ишчилери эде тургустуунушкуну улам хамыладырынче, партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын демократчыларын калбартырынче, чонуүн чөлээлеринин бүрүн эргелеп-чагыргазы болур улус депутаттарының Советтериниң эргелерин катап тургузарынче, күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээринге оларның ролин бедидеринче үгланган тодаргай саналдарны киирип турар.

Смоленск областың Рославльск районунуң улус депутаттарының Липовск кодээ Совединиң ажылының хүтагайында айтырыгны Президиумга чугаалашкан. Ук Советтиң күүсекчи комитединиң даргазы Н. М. Команенкова илереткеп кылган. Эде тургустуушкун болгаш ниитилел амыдыралының демократчыдыгазы чорун турар амгы үеде кодээ Совет болгаш ооң күүскому боттарының ажыл-чорудулгазын хамаарышкан социал-экономиктиг хөгжүлдеин комплекстиг биттандырарын хандыраачыг. минзе чүрттап турар ажыл-ишчилериниң Аъш-чем программазын күүседиринге сонуургалын кодурериниче үгландырып турар деп, хуралдан демиселгеп.

Кодээ Советтиң организастаавышкынының ажылын эде тургузарының чугулазын, сессияларның ажыктыг болуруң чедип алырын, комплекстиг планнарның болгаш соңгуүлүүлериниң чагыгларының күүсеттиниң турарының дугайын депутаттарга үргүлчү дыннадып чедирериин Президиумуун хүлээп алган доктаалында айытқан. Кодээ Советтиң шиитпирлериниң күүседилиниң контролдаарынга доктаалы комиссиялариың болгаш депутаттарның ролин бедидер, ону чедип алырыбиле депутаттарның негеделиин калбаа-биле ажыглаар.

Суур болгаш кодээ Советтериниң ажыл-чорудулгазының иижи соңгаар улам сайгыралгайжыдар хемчегларин алырын, оларның кичээнгейин эде тургустуунушкуниң чаа үечалалының байдалдарынга ажылды үндезилеп-биле чалаттырының дугайында СЭКП-ниң XXVII съездиниң болгаш партия ТК-ның ооң соонгаы Пленумнарының айтыышкынарын боттандырарынче угланыларын автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга болгаш Министрлер Чөвүлелеринге, край болгаш область Советтериниң күүскомнарынга, улус депутаттарының Москва база Ленинград хөөрай Советтеринге сүмелээн.

Алтай крайда улус депутаттарының район болгаш хоорайларның Советтериниң күүсекчи комитединиң даргалары А. А. Кулешовтуң илереткелии РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалашкан. Бодунуң чанында тургустуунган болгаш район, хөөрай күүскомнарының чанында хайгаараачы комиссиялардың ажылында байдал дээш кошкак негеделиг боом туралын хуралдан демиселгеп.

Хайгаараачы комиссиялардың ажылында четпестерни үзүктээрин, хостаалгаын кадыттырып шиитпир р е ш, хостаалын келген кижилер-биле ажылны чорударын Президиум райкүүсекомдан негеп. Комиссиялар ыныг кижилерни ажылга тургузарынга дузалаар болгаш оларның амыдырал-чурттагазының байдалын хайгаараар ужуруг.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң «Назы четпээннерни хөөйлу-дуруң үүлүр чорууң бай үлүг бозурбас талалы-биле Кабарлино-Балкар АССР-де улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында» 1987 чылдың январь 14-те хүлээп алган доктаалының ук республикада күүсеттиниң турарының дугайында айтыышкыны Президиумга чугаалашкан.

Республиканың күрүне амыдыралынга хамаарышкан өске-даа айтырыгларны Президиумнуң хуралынга чугаалашкан.

(СЭТА).

КОСМОС ОРБИТАЗЫНДА

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Анатолий Соловьев, Виктор Савиных болгаш болгар космонавт Александр Александров аларның башкарыы чорууру «Союз ТМ-5» корабльдиң ужудуушкуну үргүлчүлеппиилеп.

Телевилеттингеп программа ёзугаар экипаж корабльдиң ишгики системазарын болгаш ооң ёредиирнің дыгыл байдалдыг чоруур талазы-биле чогуур операцияларны күүсеткеп. Эртем-шинчилелдиң «Мир» комплекзи-биле ыракта чоорту чоокшулажыры-биле корабльдиң ужудуушкунунуң үүн баштай ескертпининг соонда «Союз ТМ-5» корабльдиң орбитазының хемчээлдери:

— Чер кырынган эң-не ыраа—343 километр;

— Чер кырынган эң-не чоок ыраа—282 километр;

— ыйлеңчээ —51,6 градус.

Владимир Титов болгаш Муса Манаров «Мир» комплексте планнаттынган ажылдарны күүседирин үламчылап турар. Одар совет-болгар каттышкан экипажты үүкүп азырынга белетгенин эгелээн.

Астрофизиктиг «Рентген» шинчилелдиринің демегей программазын ёзугаар «Квант» модульдуң телескоптарының дузазы-биле июнь 4-те болгаш 6-да Лисичка болук сылыстарга чаа рентген сылдыгын хайгаараар талазы-биле элээн каш шинчилелдерни чоруткан. Ооң алгаа сав-түнер ыыда кээ миллиард градуска дүүжүп турар, рентген дередиениккининиң чиниг спектрниң барын бадыткаан. Орбитада обсерваторияның телескоптары-биле дээрде ам хөвүр объектиниң шинчилелдерин үламчылаар.

Телеметриктиг информацияның медээзи-биле болгаш орбитадан илеткелер ёзугаар алырга, башкартының чорууру «Мир» комплекстиг болгаш «Союз ТМ-5» корабльдиң ужудуушкуну бодур-чогуур-биле эртип турар. Космонавтылар Титов, Манаров, Соловьев, Савиных болгаш Александров аларның кадыкшылы эки.

ТӨРЭЭН ЧУРТУУСТА

МАХАЧКАЛА. Дагестанның пайтыылалы Махачкаладан Вашингтон штатта Спокан хоорайга чедир он-он муң километр черже «ковуруг» шойуп чоруткан. Ол хоорайлар пайыралдыг харылзаалар дугаймында дүгүржүлганы аразында чарын алган. Ол дүгүржүлгада ажыл-ишчилер болгаш культура талалы-биле кады ажылдажыпга, информация болгаш делегациялар солчуглагы баш удур кордунген. Телевилеттингеп ол харылаалларга будүрүлгелер албан черлерге, ёредиирге черлерге, хой-ниитп организациялары, ооң иштинде аныяктарның болгаш хөрээженнериниң организациялары киржир. Ногаалар болбаазыралдың кылыр талазы-биле совет-америк каттышкан будүрүлгени түүп турүзарының дугаймында айтырыгны чугаалажып корун турар. Чоокку айларда Дагестанның пайысылалынга америк бизнесмендерни, спортчуларның болгаш школачыларны болуу кедир.

КРАСНОДАР. «Крымский» консерва комбинады погаан чечак-тараанның баштайгы дүжүдүн хүлээп алыр аргалыг. Ол комбинат Кубаньда чиг эртп эң баштай болбаазыралдың кылын эгелээн. Комбинаттың күүдүг чылда 70 миллион ажыг лаага консервалаарны будүрер аргалыг. Бүгү чечактараанны чогуур үезинде болбаазыралын кылырынга ол четтнр. Амгы үеде чечак-тараанны өстүрериңге сезен колхозтарны киирштирип турар. Ээлэп каш районнар чаа культураны бодунга өстүрерни чедиишкининг шинглээдип алкан. Нинтизи-биле бо чылын край 150 миллион ажыг лаага консервалаан чечак-тараанны будүрүп үндүрер.

ТАЛЛИН. Сланец казып ыварының чаа технологизиязын перспективтиг чаа техника берип турар. Ооң шенелдезин «Эстон-славец» каттыжышкынында эгелээн. Эстон дагжылар «Нарвский» разрезте Чебоксарының трактор заводунуң будүрүп үндүрелии күүүдүг бульдозерниң дүржүлга хевирин шенеп эгелээннер. Чаа машина даг породазының чидиринии эвээжедир, хой күштажыл үнер чорудулганы—ону удуртериниң бодүүнүүлүүр. Частыр материалдарны ажыглаарын алдоп эвээжедир. Шеперде үезинде чолаачылының илереткени машинаның белдирлериниң четпестерни адын ап турар. Ажыглакчыларының негеделии —чаа дериг-херексединң ыыларын үнелеп кооруңуң кол барындаазы болуп турар.

КЛАЙПЕДА (Литва ССР). «Клайпедатуруг» трестиң ажылчыннарының беш чылдың эгезинден бээр камнаг алган материалдарындан өөрий кагт бажыңны түүп ап болуур. Материалдыг курлавырга хумагалыг хамаарылганың кол үндезини металлды, цементини болгаш ыяштыг кам-паары дээш түүгүжүүлүүнің чарыжы болган. Чижээлөөрге, Клайпеданың бүгү түүгүү шөлдериңге түүгүү девискээрни казаалаарынга эптээр комплектерни, а ол ышкаш маңзаларны ажыглап турар. Оларны он-он катап база ажыглаан болуур. Ол чоруук бажың эжиктерин болгаш сөңгээларын бедеткеп кылырынга терек чүс-чүс кубометр ыяштан ойтаалар арганы берген. Металлды, цементини камнаг алырынга адаан каш чаа чүүлдерни база киирген.

БАКУ. Баку № 2 чургааз бажыңының библиотеказының фондузу хары үгда муң номнарга немежи бергеп. Ыяла сураглыг совет болгаш дамтыкы чогаалчыларның төөлдары, рассказтары болгаш тоожулары киргеп. Уруглар бажыңының турары Нариман районда номга ынактарның эки түрү шиитпиленнің инициативазы-биле будүрүлгелерге болгаш организацияларга белек чыылдазып чоруткан. Уругларга чогаалчылар, педагогтар, артистер алдан келгеп, уруглар-биле литературга болгаш музыка викториналарын эрттирип, бичии авторларның шүлүктерин сайгарып чугаалашкан.

(СЭТА).

МООЛ АРАТ РЕСПУБЛИКАНЫҢ УБСА-НУР АЙМААНЫҢ ТЫВА АССР-ДЕ КУЛЬТУРА ХҮННЕРИ

ИЮНЬ 11-ДЕН 18-КЕ ЧЕДИР

Культура хүннеринге Моол-совет найырал ниитилелиниң Убса-Нур салбырының активчилери, күш-ажылдың хоочуннары, лекторлар болгаш Улангомнуң хөгжүм-шин театрының чогаадыкчы бөлүү, ооң составында МАР-ның алдарлыг артизи Ж. Лэгжмаа, МАР-ның уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Х. Цэвгээ болгаш өскелерда киржир.

Хүннериниң программазында — республиканың ажылчы чону, аныяктары-биле ужуражышкынар, күш-ажылчы коллективтерге лекторларның чугаазы, концерттер, шилер, уран-чечен болгаш хроника-документалдыг фильмнериниң көргүзүглери, МАР-ның Чурукчулар эвилелиниң Убса-Нур салбырының чурукчуларының чуруктарының делгелгези, чурт-шинчилел музейиниң экспозициялары, «Моол болгаш Убса-Нур аймак» деп фотоделгелгениң көргүзери кирип турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ТАЙБЫҢ—ЧОННУҢ КҮЗЕЛ-ЧҮТКҮЛҮ

«Дашты политиканың үндезининге бүрүү-биле эртемге даянган, төөгү талазы-биле эргиккирээн чүүлдерден хостаалган, чаа бодаашкынын саядыынган. Ол бөгүүү —тей-ниизи чөрүдээлерам, өөскө төрелгетеннең бодунуң долгуннаарынга шейде-даа неп-терээн кыжаныышкынналыг болгаш ооң-биле кады ноока-телбээ долгуннаарының, кады ажылдаарының, чи-диг айтырыгларны политиктиг ёзу-биле шинтпирлээрииң талазы-биле кай-гамчык улуг эргаларның делегейниң, бөттүг чүүлдерни илереткеннең деп партияның XIX Бүгү-эвилел конферен-циязынга СЭКП ТК-ның Те-зистеринде бижээн.

Дашты политика талазы-биле чаа бодаашкынны, амгы делегейниң ооскок закы чө-рүлдээлерн, күрүнелерниң үн-дезинин түргүзүт ынгалдары түрээ-дее, үтээн-сарыылдыг болгаш бөттүг чоруктуң ниит-ти тилелгезинче эге базым-нарны чедирип турар апаргеп. Өртемчейниң чону чүүрттээ эртикен төөгүзүнде чаварның кербээш ядро-космос үе-чадазының кайгамчык нарын улуг хамчээлдии айтырыгла-рынга товарышкан. Чепсегле-никишкин ниити терелгетенн дириг ортар бе азы узуткат-тынар бе деп айтырыгга че-дирген. Бистиң бомбүрээзис амгы үениң делегей дайын-нарынга болгаш күш деғээр-лериниң политиказынга кан-чел-даа товарышпас хензиг, бичии база ээзирек апарган. Амгы делегейде тургустунуп келген боттуг чүүлдерни ба-рымдаалаш, дашты политика талазы-биле чаа бо-даашкынының идеялары дайын болгаш тайбың дугайында айтырыгларны чүүге тайбың-арга-биле шинтпирлээрииче, XXI чүс чаяче ядролуг чеп-сек чок база ыкчылаашкын чон делегейзиң кижи төрелгетенин чедирге бөзер оруктарны дилеп тыварынче делегейниң политиктиг ажылдакчыларын, улустарын, күрүнелериниң удуртукчуларын ыңгырып турар. Чаа политиктиг бо-даашкынның үре-түнелээ кес-күүзү-биле бадыткаттынып турары авторугут.

АКШ биле ССРЭ дээрге, а экономиктиг, үтээн-бодал, эртем-техника, шериг, ыкчы-лыдаа талазы-биле делегейде эң улуг күрүнелер. Ийи чурт-туң аразынга кандыг-даа ай-тырыгны чүүге политиктиг арга-биле товарыштыр шинт-пирлеп болур. Женева, Рей-къявик, Вашингтон, Москва хоорайларга СЭКП ТК-ның Чиргине секретары эш М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ужуражылыш-кыннары ону бадыткап турар. Чүгле үтээн-сарыылдыг чоруктуң тиилеп үнер үнүрүүр. Бо ужуражылышкын-нар тайбыңны быжыглаар болгаш боо-чепсекти дужурер арганы кижи төрелгетеннинге берип, совет-америк харыл-заалаарга чаа-чаа оруктуг ажылдып, бот-боттарын бил-чиринниң херээнге, стратегиг шаап халдаашкын чепсээн бежеен хуу үзүткаар дугайын-да дугурмуганы чедип алыр-ынга бараан болур.

Тайбың — кижилериниң күзел-чүткүлү. Бүгү делегейге төөгүлүг база эргиледиг үнүр-дүзелиг фактор болур ССРЭ-де эде тургустунуушкын делегей политиказынга үлам-на бедик сөлдарны чедирер дээрзинге идегел, бүүрел, күзел тур мен.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.
«Билиг» ниитилелгиниң не-ижизүү.

ЧУРУКТА: Ийи-Тайганың Тээлинде чоннуң амыдыралын хөңдырылга будуруулге аргелелинде даара-ныкка цегиннең начальниги, партия эге организациязының секретары Вера Хүртүй-оол биле ол будуруктеде комсомол эге организациязының секретары Клавдия Дылгыжеп харыылаан турар ажылдарынга кызымаа болуп, политиктиг база культура-массаның ажыл-дарны коллективтиг чорударынга улуг дуржулгалыг апарганнар.

Оларның удуртулгазы-биле будуруулге бригадаларында ба-за цехтеринде партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын-га СЭКП ТК-ның Тезистерин-ниң танылттырылгазын өөре-динге хевирлиг кылдыр чо-рудуп турар.

Ында даараныпга болгаш идиктер септээр база өске-даа цехтер планның даалгала-рын доктаамал ажыр боттан-дырып турар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ӨЗҮГЕН МАЛДЫҢ ЭЭЛЕРИ

«Кара-Хөл» совхозтуң аңгы-аңгы коданнарындан 300 ажыг кыс анайларны болгеш, Санчы Салчакович Дупчаага хүлээткенден бээр сес чыл ажа берген. Суурнуң кино-механигиниг үр чыдда ажыл-даа бол, ол малчын ог-бүлеге төрүттүгеп болгаш, мал ажылының хыны до-раан-на биле берген. Ооң ог-бүлезининң херээжен ээзи Сержин Диинчи-ооловна базал-ла малга чаланнар кижи бо-луп-тур. Олар башгайы чыл-ын 100 өшкүден-не 78 анай-ны алганнар. Дунгужун то-роон болгаш ажырбас деп, ооң кожалары чаа киргеп мал-чыннарның сеткилин оожур-гаткан. Дупчаалар орта бот-тары оожургаваан. Өшкү — өзүүчеп мал. Ынчалза-даа дешей-ле ыңгыны ажаалга херек. Хөйну канчаар кадар-ганнарны чүгле политиктиг арга-биле товарыштыр шинт-пирлеп болур. Женева, Рей-къявик, Вашингтон, Москва хоорайларга СЭКП ТК-ның Чиргине секретары эш М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ужуражылыш-кыннары ону бадыткап турар. Чүгле үтээн-сарыылдыг чоруктуң тиилеп үнер үнүрүүр. Бо ужуражылышкын-нар тайбыңны быжыглаар болгаш боо-чепсекти дужурер арганы кижи төрелгетеннинге берип, совет-америк харыл-заалаарга чаа-чаа оруктуг ажылдып, бот-боттарын бил-чиринниң херээнге, стратегиг шаап халдаашкын чепсээн бежеен хуу үзүткаар дугайын-да дугурмуганы чедип алыр-ынга бараан болур.

Тайбың — кижилериниң күзел-чүткүлү. Бүгү делегейге төөгүлүг база эргиледиг үнүр-дүзелиг фактор болур ССРЭ-де эде тургустунуушкын делегей политиказынга үлам-на бедик сөлдарны чедирер дээрзинге идегел, бүүрел, күзел тур мен.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.
«Билиг» ниитилелгиниң не-ижизүү.

САЙГАРЫП, БОДАНЫРГА

Бо чылдың апрель айда Москвага Уралдың болгаш Сибирьниң Тудуг министер-ствозунуң күш-ажылчы кол-лективтериниң конференция-зынга мени адырның күш-ажылчы коллективиниң чөвү-леңнинг цегингүүнүге «Крас-ноярскгидрострой» оон тудуг эргелеенниң төлээлекчи-лериниң аразындан соц-гаранын улуг идегел бол-гаш даалга деп түүлээ алган мен. Конферен-цияга болгаш ооң соонда артыкы үеде бодумнуң бол-гаш ажылдан турарым «Тудуг кезектерю» комбинаттың ажыл-ынын, ниитизи-биле Кызылдың тудугларында байдалы сай-гарып, чаа ёзу-биле көөр үүргүге товарыштан келдим. Ийе, бистиң сөөлгү чылдарда тудуглардың, малдыг-ны чурт-таага тудуунуң темпилери, шынары элээн бедээк. Эртикен чылын болгаш бо чылдың эгезинде комбинаттың ажыл-чынары чурттаар чаагайжы-лы түүлээ 132 квартиралыг бажыңны «Тыва тудуг» трест ажылдаага киирген. Бистиң будуруулгевистиң бодунда-даа социал-культура талааларын эжеләдери-биле элээн ажыл-дар ыңгыдынып турар.

А бригадаевыстың ажыл-херээн чугаалаар болза, беш чылдың ийи тылының планын даалгаларын Октябрьның 70 чылының будуулунде доостуу-вус. Амгы үеде планның даал-галарывысты будун чартык ай мурнады күүседип турар бис. Тос кижин составтыг бри-гадаевыс Кызылдың будуруул-гелериниң 60 ажыг комсо-молчу-эниктер бригадаларының аразынга социалистиг чарыыга биргеи черим чедгис эвес удаа ол келген, комсо-моя хоорюмунуң шүлүктер ыңгыдынып-даа чаалап ап тур-дувус.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг ут-куур дээш алган социалистиг хүлээгелеримисти күүседи-ринге база бүзүреллиг бис. СЭКП ТК-ның Конференцияга утказытур Тезистерни бүгү чуртта чугаалажып, сана-лында сөөлгүлгазы чоруп турда, бис база ооң кыдынга ар-тын кавбаан, ону бүгү тала-лыг чугаалажып, боттарывыс-тың ажыл-хынаарыс ооң не-гелделеринең ёзүүр-биле сай-гарып көрүп турар бис.

Бистиң комбинат ниитизи-биле бот-оруга-черыгланың болгаш бот-ажыланыышкы-нын принцип-биле ажылдап киргеп, ниитизи бот-оруга-чарыыгаеш ажыглаар талазы-биле ажыдаар чорун турар. Ыйчалзакчок ажыл-агый меха-низмни, ажыл-чорудуганы ёзүүрүт зде тургузарынга эрги бижиишкиннерден, артыкчы сөөлүүраардан халбактанып, диднм эвес чорук дыка шап-тыктап турар деп бодаар мен. Чижээ, бистиң ажыдап тура-рывыс цегинистиң дээжинр түүлээ турар деминр-бетон багналаары эргижирээн, озал-ондактыг бәйдалда, ыңчангаш тыныала түүнелинде ону да-рый эде кыдырын сүмелээн чүве. Комбинаттың удуртулга-зы бо айтырыгны мынчаге шимчедип чадаан. Кайда-ла бир черден төлевилеп кылыр организацияе дилеп турарга, оң та кижен бүдер. Мындыг чижектер будуруулге бүрүзүн-де бар деп бодаар мен. Бо-ларны коллективке чугаалаш-каш, ажыл-агыйжы арга-биле чоп шинтпирлеп алтып бол-бас деп. Будун-будун бажың-нарны будуруп үндүрүп тура, боттарывыстың будуруулге-ристиң чаңгыс ханазын септей албас эвес бис. А ниити чурт-та тудуг адырын эде тургуза-зар талазы-биле улуг дээш-кыннер, ескерлиишкиннер чоруп турар чүве-дир. Свердловск области болгаш ескедаа черлерде тудуг трестери биле тудуг комбинаттарын каттыштырган, чаңгыс ажыл удуртулгалыг, тудуш зарыл-залыг ажылдап турар апарган. А бистиң комбинат биле тудуг организацияларының аразында харылзаалары эрги хевээр артыш турар.

Тезистерде хөй-ниити орга-низациялардың ажыл-чорудуагазының айтырыглары кө-дүртүнген. Маңаа хамаарыш-тыр бистиң комсомол орга-низациязының ажылының ду-гайын чугаалаксан тур мен. Надя Шаламова, Сергей Стре-лявин олар комсомол коми-тедин удуртуп турда, ажыл хөйнышкынныг, эде тургус-тунуушкын чоруп эгелеп тур-ган чүве. Комсомолчу коллек-тивтерни тургузуп, аныяктар-ның хостуг үезин, дыштанык-газын чөп организастварыы-биле дискотека залын дерил, аныяктар кежээлерин, эске-даа хемчеглерни эрттирип турду. Ажыл кескү, солуун апар чыгты. Ам сөөлгү үеде комсомол ажылы улам шүү-даар тудум, «удуп» кадды. Комсомол комитединиң се-кретары ам та ким чүве, бил-бейн тур мен. Амыдыралдың шапкын, эде тургустунуушкун-нуг агымынган аныяктар чы-дып каарга ыңчыг эвес бе?

Александр ГОНЧАРОВ.
«Тудуг кезектери» комби-наттың хевтекчилер брига-дирн.

ЫШ КАЖАН ЧИДЕРИЛ?

Найысылал Кызылда машина-балгаттың, чурт-таачы чоннуң саны өзүп турар. Ол чурттуң улуг хоорайлары-биле демейлеп-шип орар. Ынчалза-даа ыышкы үеде хоорайывыс ныырында астына бергеи турар чара ыш читпейн турар. Хоолайлардан үнген ыштың өңү хөө кара, арыглаттынмазанда, ол кадыкшылга хоралыг дээрзи билдингир.

Кара ыш тынылшка киргеш, өкпе-хөрээзинги хораннап турар. Даштыгаа чугган хеп әзар деп ужурдаа чок.

Агаарны кудумчуларда өлүрткен наш ыяш арыг-лап шыдаваны билдингир. Олар боттары дуза хереглеп турар. Хоолайлар ыяын арыглап ап болур турда, ону чүге ыылып шыдавайн турарыл?

Эртикен чылын телевизиыдылгага, солуунга үнген материалдарга-даа бо дугайын дамчыдып, бижип туруу. Түүнел чүге чогул? Ону ным харыылаар ужурлуг-луул? Бурууллуг кижилерни чүге хемчег албайн турарыл? Чүгле бөйдусту эвес, а кижилерни хорап-лап турар хоралыг чүүлдерни чүге агаарже үндүрүп турарыл? Эртикен чы-лын бо талазы-биле планнаттынган ажылдар чедир кыядымазанын чүге сай-гарып болбазыл?

Автобудуруулгелерде газоанализаторларны ажыттып эгелээн бе? Агаарның кирленип турар бир чыдагааны машиналарның үндүрген хейниден болуп турар боягай. Бо бүгү айтырыгларны чөнга тайылбырлап, чарлаары, неижи одаага сезонунда түү кыядынарын дыңнадыры ар-тык эвес эвеспе?

Елена ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
Студент.

Эде тургустунуушкун: бодалдар, саналдар

САГЫЖЫМ ДУВУРЕП-ЛЕ ЧОР

Кижиниң совхозу бөй-ыы-даядыг болурга, ында ниити чонга, уруг-дарыга, школа-чыларга, албан черлеринге-даа ажыктыг, өчүлүг болур чүве-дир ийин. Бистиң чугаа-выста «эде тургустунуушкун», «дүргедээшкинн», өскүзи фак-тору» деп чаа сөстер тыптып келген. Чаазы-биле ажыладаар деп-ле хүрээ-суглаага чугаалашкан турар-дыр бис. Ынчанмайн канчаар? Үенинг не-гелдези ол, ам черле эрги ёзу-биле чурттаар, ажыл-даар берымдаевыс чок, хог-жулде бурунгаарлаар ужур-дуг.

Шак ындыг чаа базымнар бистиң ыраак-узак «Тере-Хөл» совхозта эскертинмейн-дир. Элдеп чүве. Моон канчап адырлып алырыл?

Үстүнде чугаладым: эки, быжыг экономикалыг совхоз-туг болурга, ооң ачы-дузазы улуг. Совхозувус өөделевес-тир. Бистиң Алдыы, Үстүү Балыктыг бригадаларын ап керээлэп. Малдың чаш төлү хоромчалыг боол тур. Мен дыка ур үеде малчыннап кел-ген болгаш, хөй хураганны адырып биляр мен. Бодап чоруурумга. Бо бистиң де-висквзерлеривистиң одары ийи ыңгы-дыр. Чамдык черлериң ъдун мал чээш черле бик-сыраавс, а чамдык черлерде чылгы биле хой февраль-май айларда дыка бакшыраар-дыр. Чүге ындыгыл, специалистер ону тодарадып болбас бе?

База бир айтырыг: күзүн орай чаъс чаглаш, ооң дожер, даглар, черле одарлар дош-талы бээр. Ооң мал чүглүр, хораар. Одерларывыста хем-нер хөй, кыжын ооң дожүү-биле хой, өшкү кежер, дейп дужер, ооң ара салыр болгулаар-дыр.

Зооветспециалистерниистиң ажылдаарынга берге, шаптык-тыг чүүлдер бар. Коданнар аразы ырак болгаш мал эм-чилерни чедишпес. Үстүү Балыктыгда сарыык кадарчыла-ры Артём Бар-Хөө биле Вик-тор Кенден олариың аа-харыысалга чогу-биле 24 сарлык читкен, оларның чедизи ко-жазы малчын Идам Сарыг-ооядың коданындан тыпылган, артыннарны ис чок.

Бистиң малчыннарда чегыт-кен содуң, сеткүүлү чок ег-бүлелер аазап эвес. А сак-мачыларның ажылдап турарын көөрге, кижиниң кылыы хайнып: комсомол организа-циязы оларны эвилелдеп үн-дүрер-ле харын. Оода олар-ның харылсалгазы кандыгыл, канчаар ажылдаар ужурлуг дээрзин албан ёзүүр-биле эки тайылбырлап, үгээтпес-тир. Улуг малчын кижи суме чү-гаалаарга, көңгүс төөвес, ол-бо могадыр. Чүгле хонук ма-лынга ажылчын болгаш тус-кай эртемниг кадрларын бе-летпел алырының школазы бо-дур ужурлуг. Индустриалдыг үндезинге тургустунган сут-бараан фермалары чүгле бү-дуруулгенин технологтуг ес, а чиднг социал айтырыгларны шинтпирлээрииче дыка дузе-лыг боор. Электроннуг дериг-херекселдиг автоматчыткан сут-бараан фермаларынга сой-дер, кыстар канчап ажылдаавас деп!

Келир үенин сут-бараан фермалары бөгүн шинтпир-ээзер айтырыг болу берген. Сайзыраңгай үлетпүрлүг чурт-та ону боттандырары болдум-мас чүүл эвес, ындыг-даа бол-за хөй-хөй ведомстволарның болгаш министерстволарның чаңгыс ээй күзенниишкинниг ажылы керек. Автоматчыткан сут-бараан фермаларын шин-гээдип алырын амыдыралга боттандырыптар болза, кит-лерге ажылдаары белен, солуу апаар. Сут база эът-биле хем-дырылга нескүзү-биле эки-жинир.

Н. НИКУЛИНА.
Н. СКОРЛУПОВ.
[«СЕЛЬСКАЯ ЖИЗНЬ» со-хунуңуп түсшй корреспон-денгидери].

БИЛИП АЛЗА

Шагаан-Арыг хоорайның үндезилеттинин тургустугга-ныңдан бээр 100 чылын бо чы-лын демдеглээр. Шагаан-Арыгның тудуу хөгжүп, далай кыдынга чалыы, чараш, чаа үениң хоорайы болуп туттунуп турары ооруунгут.

Өскен-терээн эрги Шагаан-Арыг хоорайывыста ам кеш-ле ореге арткан. Ында ам чүг-ле ортумак школа, төөгүнүң ийи ёаът эмнелгези, садыг, ийи-чаңгыс албан черлери бар.

Школачы чылдарымда-ле хоорайның төөгүзүн билир кижилер-биле быжыг харылзаа-лы тудуп келдивис. Ол дугай-ында хөй чуруктарлыг аль-бомнарны-даа чыып бижээн бис. Элээн каш чылдар эрт-кенде бо школага институт дооскаш, башкы болуп чедип келиримге, ол альбомнарымы-ның чаңгызы-даа чок болду.

Хоорайның төөгүзүн катап чыып бижиири-биле өөренни-чилерге даалга бээримге, күш четпес, эрги үндезин чурттак-чыларын тыппас, оларны кө-зылап кыраш, мөчүй бергеи боор чорду. Комсомолчуларның болгаш пионерлерниң эки дээш ажылы дайын кижижи-лери-биле ужуражылга-биле кызыгаарламып каар бо-ла. Дора дээрге, бистиң школа-выстың дугайында чыгдыынган кандыг-даа чүүлдер чок. Шко-лавыс дугайында, ооң түттүнүп, тыптып келгенинин дугайында төөгүнү чыып четтикпээнивис-те-ле школавыс далай адаанга бавырын шупту билип турар бис.

Ачамның мындыг чугаазын утпаан мен.

—Шаанда Шагаан-Арыг хоорай Шагаан-Арыг хемнигештиң умунга кашт-ла кидис өглөр турган, анаа чурттап турган бис. Ооң хоорай иштинге хууда бажың тудуп алгаш, бөлүк терелдер чурттап чораан бис. Чурт солуп, назынывыс иштинде кежүп көрбээн бис. Бо дээрге, буянныг чурт болгаб—деп чугаалаар кижи.

1921 чылда Шагаан-Арыгның Даг-Ужу деп черге кыдат ман-ытарист эжелекчилерни чыя-че шапканының дугайында төөгүнү ачам эки билир. Даг-Ужунда 1967 чылда туттунган тураскаал бо хүнге чедир тура-дее, ыяаар школачылар-даа барып хайгаараавас, анаа-ла кегдынган болуп турар. Ону ег-бүлевис-биле бир сонуур-гап чеде бээривиске. Турас-каалда «Бо төөнин маадырла-рынга» от, фамилиязын оюп каан, ораға шилиннгә бүзүнду-зу долу болду. Ону чугайлап, чечектер салып, чаартса кан-дыгыл? Моон сөөлгөр эрги хоорайлап тураскаал бээр орукту далай шыва аптар бол-гай. Ооң ажыдыылшкыны болуп турда, чаңгыс чурук менде артканы ооруунгут. Ынчан С. С. Булчүк-биле ужуражылга сөөл-гү катап болганы ол.

ВЛКСМ Улут-Хем райкому мындыг ажылдарже чүге са-лыш салбайн турары элдептиг. Удуртукчу ажылдакчылар төөгүнү кызыы билип, кичээн-гейге айбайн турар. Хоорай иштинде ВЛКСМ-нең 60 чыл оюнга кылган тураскаалче ыям-даа сагыш салбастаан. Туттунган хевээр туруп турар. Ында чечек, ыяш тарып олурт-кан аныяктар черле көзүлбес боор-дур.

Кинотеатр баарында Ада-чурттуң дайынының кирижик-чилеринге кылган тураскаал-га митинг, чыыш болбаан. Чүгле 1986 чылдың июнь 1-де Уруглар хүнүн товарыштыр уруглар садтарының эргелек-чилериниң, кижизидикчи баш-кыларының организастваны митинг болган.

Төөгүнүң тураскаалдарынче сагыш салып, төөгүн черинии төөгүзүн өөренирн чугула. Ол дээрге Ада-чурттаа ынакшыл, чоргаарал-дыр.

Татьяна ОНДАР.
Шагаан-Арыг ортумак шко-лаының башкызы.

Үндезин реформаның оруу-биле

АВТОМАТЧЫТКАН СҮТ-БАРААН ФЕРМАЗЫ

Москва хоорайның чоогунда «Щапово» дүржүлгә-будуруулге ажыл-агыйында автоматчыткан сүт-бараан фермазы ажыдап турар. Эки шынарлыг хөй про-изизны будуреринге бүгү-ле таарымчаавыт байдал ында тургустунган. Ол бүгү совет база америк специалис-терниң кады ажылдажылгазының түңнели болган.

Автоматчыткан баштайгы сүт-бараан фермазы бистиң чуртувуска тургустунгандан бээр чартык чыл болган. Ком-пьютерлер, электроника, ро-бот-манипуляторлар 12 кижиге 400 ижекти саап, ижек бүрүзүндеи 5337 килограмм сүттү алыр арганы бөрип турер.

Эртемги саалдаңның эгезинде фермага чедип чедивис. Саалда аппаратларига, ста-нокторга, чамчыга берген ижектер боттарывыс ; дар черлеринче таваар. ооңгум кир-ре бердилер. Операторлар Антонина Богданова, Влади-мир Серов ижектерниң эмиг-верин чылыг душ-биле дүрген чүй түткуяапты. Автомат-ланиг-пулятор саалда аппаратын-ысучаа» квартирга, операторлар ижектерниң эмиглериниң доп-шуларынга кедиргипти. Чаа сөөлгөн сүт көөрүктелбишаан, сүт дамчыдыынчызы-биле түскай саалдарже агын эгеледи. Электроннуг табло, таксиде саанагы ышкаш, саннарны көр-гүзүп тур. Ижек бүрүзүнден база шупту ижектерден чүү хире сүттү саап аяганын саавы-чы-оператор ооң билип ыр.

Бодуун болгаш хоолуг чемнерни транспортёрнуң лен-тазы үлеп бээр. Ижек-ерге бээр чемниң хемчээлин түскай автодеспинге компьютер үдүп бээр. Кайы ижекке чүү хире хемчээлдиг, хопумактыг чем бээрин ол часпас. Ижек-терниң чемниң хемчээ-лии, хоолуунун база баш бүрүүлгаар саанап кааи. Ферманың электроннуг «мээзин» чүгле сөөлгөн сүттү, ижектерге бээр чемни санап турар эвес, сүттүң температу-разын, шынарын, ижектиң деи-зизин, ооң кажан төрүүрүн бөзин кижилерге айтыпп бээр. Ижектиң эмнинээ өөрүй бөрүлөн тодарадып, ооң соңгуу дээп бараанын бөзин «медээ-лептер».

Электрониканың болгаш ав-томатиканың тоолгуг ажылы кижини кайгадыптар. ыңчаяза-даа ког чүүл, ол бүгүүү тус-кай эртемнигерниң билдилиг башкарып турары. Ажыл база бөлөн эвес. 400 ижекти 3 саанчы саап турарын бодап-даа көрүкер дээн-.

— Бистиң фермавыс эң-не чаа дээн заводтан чыдып кээ-бас—деп, Виктор Китров чу-гаалады. — Будуруулгенин бе-дик культуразы, ажыл күнүмүн тодаргай чүрүмү, марын тех-ника шыңгыы харыысалганы биске онаап турар.

Автоматчыткан сүт-бараан фермазын тударынга үндүрген чарыгдалдар оруяганы берип, ортээн чаңдырын эгелээн. Ооң оруглалыы 64 хүү.

Дүүнгү техниктер бөгүн ар-га-дүржүлгелиг малчын ю аперган. Эмни аараан дээш чаңгыс-даа ижекти эътке ду-маавааи. Ындыг чүве болбас дээрзинге ферманың ажыл-дакчылары бүзүрээр. Чоокта чаа ферманың ажылдакчыла-рынга 1-ги болгаш 2-ги класс-тың малчыннары деп аттыг ижек саап биляр кижилерге бөзин түскай комиссия тывыс-кан. Автоматчыткан сүт-бараан фермазында нарын дериг-зе-рексейди эки шынарлыг бешкарып, ижектиниң ажаалда-тежээлдезин эки чорудуп, хөй продукцияны ап турары дээш ол өткө ферманың ажылдакчы бүрүзү төлептиг болган.

— Мактанып болбас. Мын-дыг ферма ооң-даа хөй про-дукцияны бөзер үжүрлүг —деп, бригадир Н. А. Лаша чугаа-лады. — Бистиң санаанывыс ёзүү-гаар 1 ижектен чылда 6.5 — 7 муң килограмм сүттү саап ап болур.

Ферманың ижек саар залында сүт саар совет америк аппаратгарны шенеп тө-рээр. Шак ындыг чорук кижи-лериниң чогаадыкчы ажылын идеяжиккидип, аппаратгарның чамдык незектерин эжиждер ог-ранып берген.

— «Кургансельмаштың» үн-дүрүп турары УДА-16А аппа-ратка ажылдаавы эртиг—деп, операторлар санап турар.

Сүт-бараан фермаларының дериг-херекселдериниң шынар-ын эжиждер дээш конструк-торлар болгаш инженерлер ам-даа хөй ажылдаар апаар. Кол-ла чүве — автоматчыткан фермаларны тургузарынга эр-гежөн чугула дериг-херексел-дер аймак бистиң чүртүвүстө бар апаргаеш. Область, край, республикага бүрүзүнге автомат-чыткан сүт-бараан фермалер-ын кылып болур. Ол ферма-лер мурнакчы дүржүлгаеш нептередиримин, мал ажыл-ының индустриалдыг ергаларын шинээдир төптерн, мал ажы-лынның ажылчын болгаш тус-кай эртемниг кадрларын бе-летпел алырының школазы бо-дур ужурлуг. Индустриалдыг үндезинге турғустунган сут-бараан фермалары чүгле бү-дуруулгенин технологтуг ес, а чиднг социал айтырыгларны шинтпирлээрииче дыка дузе-лыг боор. Электроннуг дериг-херекселдиг автоматчыткан сут-бараан фермаларынга сой-дер, кыстар канчап ажылдаавас деп!

Келир үенин сут-бараан фермалары бөгүн шинтпир-ээзер айтырыг болу берген. Сайзыраңгай үлетпүрлүг чурт-та ону боттандырары болдум-мас чүүл эвес, ындыг-даа бол-за хөй-хөй ведомстволарның болгаш министерстволарның чаңгыс ээй күзенниишкинниг ажылы керек. Автоматчыткан сут-бараан фермаларын шин-гээдип алырын амыдыралга боттандырыптар болза, кит-лерге ажылдаары белен, солуу апаар. Сут база эът-биле хем-дырылга нескүзү-биле эки-жинир.

Н. НИКУЛИНА.
Н. СКОРЛУПОВ.
[«СЕЛЬСКАЯ ЖИЗНЬ» со-хунуңуп түсшй корреспон-денгидери].

СЕРГЕ КАДАРЧЫЗЫ

«Ишкин» совхозтуң Үстүү-Ишкинде ажыгы бригадазының серге кадарчызы Эзер-оол Ооржак Кежээде чайбаанче чөкүүп чеде берген. Малчын бо чылын 385 сергеми күрүне-ге садар кылдыр семиртир. Эзер-оол Бойдаевич ол соруу-ганы чедишкинниг күүседири-биле ам удаасс одаа солуп, далгам одар-белчиирлиг. Чээ-деге бергеш, анаа малын бот-тунган кадарар.

Э. Ооржак ниити кодандан 357 килограмм дүүгү кыргаа. Ол чейлагаа үнериниң мур-нунда ыыштаанын сөөтөргөзин доозуп, кажаа-хораазының ишти коптарып кээп.

Эзер-оол Ооржак сергелери күүсээр түүлээдинген. Бир кодан эң ачай кадарар күзе-дин көөретken. Тейге черде кыштатта ачыыг мал кадарар кижиге маа чемин четпер кыя-дыр белетпел адыры чугаа. Ынчангаш ол Сут-Хөл райо-нуң бүгү малчыннарының ту-ралынга кадарчы бүрүзү 25 тонна сигенин бодунуң күзү-биле белетпээр дээн ол бигы-рыын деткээн.

Арыгчы ДОҢГАК.

ШЫН 2-ги арын. 1988 ч. июнь 10

АДАК-БЫШКАА ЧИИК

Ачы Дава Дамбаевич Ооржак алдан харлаптын ие-реде адак-бышкаанын чиигге аажок, Ачының мерге-жилиигге ол дыка хөй кижинин өөретken.

Кежээ — ооң өскен чери ол, Хан-Дээр сыннарын, Кежээ башкын, Алдыы-Ишкининиң, Үстүү-Ишкининиң, Шом-Шумнариың баштарын ол эки билир.

Чээрби ажыг чылдарда шүчүлээ келген хоочун «Үш-ажылчы шылгарлал дээш» деп медаль-биле. Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Хүндүлел бижикн-биле болгаш ортектиг белектер-биле шаанатkан. Ооң чүүгү «Хемчиктиг» ажылыр-тывыш ажыл-агыйының хүндүлел самбыразынга наш-даа удаа кирген.

Коммунист ачы бойдусту хумагалаар херекче үүгүн кижиштирип келген. Оглу Мерген адазының соон сөөлгөн. Ол «Хемчиктиг ажылыр-тывыш ажыл-агыйында ажыладап турар. Ачыгы коммунист үш-евертинүк мактаа-лын чаалап алган.

Дава Дамбаевич ыыгыш хоочун ачыларының чорудуп келген күзенниишкинниг ажылының түңнелинде, ховартаан улуг ажыр—сыын, мыйгак база эжик, түлбүс, кодан элээн өскен.

Виктор ХОВАЛЫГ.

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР КИЛДИЗИНИҢ ПОЧТАЗЫНДАН

ЧЕМЕ ҮЗҮЛБЕС

Тес-Хем районнуң төвү Самагалдай суурда ажаалга банкызының ажылдакчыларының ажылынга чондан чаме сеелгү үеде бо-ле дыңналыр апарган. Моон мурнукда эки ажылдыг дап санадып турган болгай, ам чүү болганыл?

Оон чылдагааны мындыг. Шаның ажызын ай тенчүзүнде ажаалга банкызын дамчыштыр шилчидип турар апарган. Шылчип келген ол түүлү үзэн хереглээн үезинде оон үштуп алыры дыка берге, үнелиг үе-шек чидирип, 3-4 хүн кылаштап ээлир. Байдал ындыг болгаш ажаалга банкызындан кижилер үзүлбес. Эзлчог маңап турда, 4-5 хире кижи ап чорде, акша төнген болур. Коллективтиң шек мынчаар ажылдап турарынга чон тевээримейн турар.

Чүгээлеп турар айтырылга бадыткал кылдыр дараазында тевээрилгени чижек кылдыр киирейн. «Кызыгаар» совхозта тудугжу С. Сминкей эртикен түүзүн ажаалга банкызынче шилчидер эвес бе?

Дадар БӨӨДЕЙ.

Номчукчу Д. Бөөдейниң чагаазынга тайылбыр кылып бээрин ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелиниң начальныги С. Д. Ховалыгдан дилээн бис. Ук тайылбырны мооң адаанда парладывыс.

Номчукчунуң чагаазында көргөн түүлдерни тайылбырлаар бетинде, ажыл төлөвирин ажаалга банкызын дамчыштыр алыр арганың сорулгазы чүл, чүрттекчы чонга ооң ажыл кандыгыя дээрзин чугаалап көрейн.

Республиканың Ажаалга банкызының салбырларының чүрттакчы чонуң артыкшылдыг акша-хөреңгизин шыгжай кадгаалаар база кижилерге үзүн хуусаалыг чамдык чээлиг төөрииден аңгыда, ачы-дуза чедирилгезинниң ооң-даа өске хевирлерин тыпсын турар. Чижээ, ажылчын, албан-хаанчы ажыл төлөвирин бүдүнге азы ооң чартыын шыгжамырда агар санынче шилчиттирип ап болур. Оон-биле кады ажаалга банкызының ажылдакчыларының чүрттакчыларга эттиг байдалды тургузарыбиле оларның чүрттакчыларга шөтүнүп хөлезинин, электри энергизызының чарыгдалының ортээн хүлээп алыр ниитилеп, азы акша шыгжаткан кижиниң чөлүүзүлүн ёзугаар ооң шыгжамырда агар санынган кандыг-бир түүнү чогуур албан чөрлеринче шилчидер, салыышкыннарны хүлээп алыр болгаш үндүрүп бээр, түскай санажыгга чектерин берип турар. Ачы-дуза чедирилгезинниң бо хевирлерин ажыглап турерларның саны чыл санында мөңгүдэн турар.

ССРЭ-ге банк системазын эде тургускан соонда, акша эргилдезин кызырары оларның коя сорулгаларының бирээзи апарган. Чүл ол? Акша эргилдезин кызырары дээрге албан чөрлери-биле ажылчы чонуң ара-зында санажылганы шилчилгениң ангы-бүрү хевирлерин ажыглап тургаш чорудерыдыр. Ону улам ыңай сайзырадыры көрдүнген.

Шилчилге санажылгазының ужурлуг деп, чехословак коммунистерниң удуртукчузу айыткан.

БЕЛГРАД. Югославияның коммунистер эвилелиниң конференциязы партия организациязының ажылынга хамаарышыр бүгү шүгүмүлекчи чоруубиле ЮКЭ-ниң XIII съездизиниң үглениишкинынга шынчызын бадыткап, чүрттүп экономиктыг болгаш политиктыг системаларынга, а ол ышкаш Коммунистер эвилелиниң ажыл-чорудулгазынга ханы эскерилгелерни чорударының эргежок чүгулазын онзалап айыткан. ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң түрлүнүң киржикчилери чакгыс аай ындыг түңнелди ылган. Оон-биле кады ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң ажылының методтарынга улуг өскерилгелерниң эргежок чүгулазын олар демдеглээн.

ВАРШАВА. ПКАП ТК-ның Политбюрозу бодунуң эвилчеллиг хуралынга Москвага дээди деңнелге болган советамерик учуражылышкынын чорун турганының болгаш түңнелдериниң дугайында дыңнадыгны таныжып көргөн. Ону СЭКП ТК-ның Чиргизиге секретарының түскай төлээлекчизи дамчыдып берген. Рональд Рейганның Москвага ози-чорууроон Михаил Горбачев-биле чугаалажылышкынны стратегтиг шаап халдаашкын чепсээндүзүнин-биле кызыраарыыл, үзүткээшкынның өске-даа чепсектерин кызыгаарлаар болгаш кызырар талазы-биле чаа чүгүлэ базымны кылганының дугайын теречилеп турар деп, ПКАП ТК-ның Политбюрозу демдеглээн.

(СЭТА)

ЭКСПЕРТТЕР БӨЛҮҮ УЖУРАШКАН

ХАНОЙ. (СЭТА). ВИА өгленилелдиң дыңнадып турарыбиле алырга, июнь 1—3-те Хаойга Вьетнамга дайын үезинде ис чок читкен америкеннар дугайында медээлер чыып турар вьетнам болгаш америк эксперттериң бөлүү ужурашкан.

Эрткен чылдың августан бээр ол ам бешки ужурашыышкын болган. Ону ийи чурттуң чазактарының ара-зында чедип алган дугуржулга ёзугаар чорудуп турар.

Ол талазы-биле ажылды уламчылаарынга бодунуң шиитпирлиг чоруун Вьетнам бадыткаан. Оон-биле кады чедип алдынган дугуржулга ёзугаар Вьетнамның гуманитарлыг айтырыгларын шиитпирээринге киржирде харыысалгалыг болурунуң эргежок чугулазын америк талага айыткан деп, ВИА демдеглээн.

Дайын үезинде ис чок читкен 32 америк шериг кижилерниң дугайында бештайгы сан-түңну вьетнам тала берген.

Вьетнамның чазагай тура-соруун, чөптүг туружун болгаш демнеп хөделеңишкиннерге оң белеминн америк тала бединдиле үнелеп көрген.

Делегей медээлери

Э. А. ШЕВАРДНАДЗЕ ЧАЛААН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-нең дашты хереглер министри Э. А. Шеварднадзе КНО-нуң Кол Ассамблеязының чепсегленишкинин дүмүрээ талазы-биле түскай сессиязынга эрткен средада чүве чугаалаан. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар талазы-биле Совет Эвилелиниң болгаш Америка Штаттарының ыяштыг ракеталарны узуткаар

КААС-ЧАРАШ ДУС-ХӨЛДЕ

Дус-Хөлдү чорбаан, оны дыннээвеем кижи бистиң республикада ховар боор. Хөлдүң малгажын чиңненим, эң боюур суун шагда-ла ажыглап эгелээн. Анда кирип эминем-биле республикадан ескерлерден хөй-хөй улус база кээп турар. Ылаңгыя чайгы үеде кижи бажы кызырт, золге бажы козурт боюур.

Чайгы сезон удавас ажыттынар. Ынчангаш штеттан дашкаар корреспондент Ю. Ерошин адырлар аайы-биле «Дус-Хөл» баазазының директору Ю. Г. Грейсеровка эрээн кеш айтырыглерни салган.

Корреспондент: Ажылыңы шоңга бараан боор, оларга эртет, төөрымчалыг байдалды тургузар талазы-биле бо чылын кандыг хемчеглер алдыңгыла?

Ю. Грейсеров: Бир дугаарында путёвка чок «азып-тенип» кээр кижилерни шыңгыы контрольга алыр. Ындыг кижилерниң турар черин Хөдүң төлде түскей ангылаан. Автомашиналарының баазаже киреп шуут хораан. Кызылдың үлегерлүг. Будуруга болгаш албан черлеринден путёвка-биле дыштаныр келгенмерни күлүп алыр 24 пансионатты организастап тургузар. Анда чай дургузунда үш муң хире кижини күлүп алырын планнаан. Дыштанып келген кижилерниң удуур-чыдар болгаш чемненир черлерин эгпег, төөрымчалыг кылдыр тургузар дээш чамдык ажылдарны кылып чорткан. Баазаның ажылчыннарының күзүү-биле чемненир черни эде, алгыдыр туруп тургускан. Ийи эзлиегге 350 хире кижини чемгеритпер арга бар апарган. Баазаның ажылчыннары чүрттеар тускай коргусту түдүп тургускан. Аъш-чем аймаа-биле доктаамал хандырарын мөк дутурбуп чүгээлээшкен бис. Ижеп суг чугула херек. Ынчангаш күдүлүү ында касташ, ажыглаяда кыргеп. Кыры муңгаш кинотеатр түдүүн тутка. Радио, телефон болгаш журналдар, солуннар садер шөөк доктаамал ажылдаар. Ногаан-чыдыгга талазы-биле хөй сеңээ чыштың үлегерлүг. Оларның суттарыгээзин доктаамал организастап турар.

Корреспондент: Эмчи шимчилгезин болгаш культурамассаның ажылдарны кандыг янзыгыр организастап чорударың?

Ю. Грейсеров: Дыштанып келген кижилерниң бүлүктейгы шимчилгезинден эгелээш, эмнэрининң болгаш эштиринің чурумун доктаамал хайтарап турар бедик арга-мергежилдиг эмчилер анда ажылдаар.

Дыштанып келгенмерге доктаамал кинофильмнерни көргүзер, өөн-көңцерт, спортчу мергылдаалырны, лекцияны, беседа нөмчүүрүн болгаш янзыбүрү тематиктыг кежээлерни организастаар. Оя бүгүнү удуртуп башкарар тускай кижилерни доктаамал тургузар. «Дус-Хөл күнүң» дел түүнү чылдың-на эртпезин чаңчыяаан. Оя хүн өөн-көңцерт болгаш спортчу мергылдаалар-биле долдунар. Оон ыяай бир чаа чүве чүл дээрге, сезон эгелээрэ-биле-ле тевилеп-биле демисел ажылын чорударын планнаан.

Корреспондент: «Дус-Хөл» баазаны улам эшенгидер талазы-биле моон соңгаар планда канчаар көрүп турарыл?

Ю. Грейсеров: Ногаанныдыгаже ам-даа улуг кичээнгей савыр. Дыштанакчыларны могаа болгаш фрукт аймаа-биле доктаамал хандырарының ергазын көрүп турар бис. Чоокшу чылдарда баазаның бодунга теплица ажыл-агыйын тургузар соруглаар бис. Ынчан дыштанганнарны ногаа аймаа-биле хандырары эки-жилер узуралыг. Хөлче мал-маган кирип, ону чүдетпезин дээш хөдүң эрнин долганыр кажаалаары планда кердүнүп турар. Малгаш-биле чыңнемир тускай ванналыг көрпүстерны тургузарын база көрүп турар бис. Черже ынчаш чурумаядыг чараш хөнүүстү кумагалыг ажыгмар, өөрэ төөрымчалыг байдалды тургузар дээш болдунар-ла ергаларны дилээ тыварын ораалдажыр бис.

ПОЧТАЧЫ Х. Ш. ОНДАР

Чүруктүң салгай талазындан Шамбалыг суурнүң почтачызы Хаанынпан Шыырапович Ондар хөй чылдарның дургузунда чөлүүң чөгүткен солуннарын чедирип берип келген.

Малчыннар болгаш механизаторлар-биле ол ыяыг тарылзазалыг.

Бо чедеп ажыг харыг үеочүн солуннарның, журналдарның чагыдылгаларын база экя организастал келген.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ХАЙЫРАКАН» КООПЕРАТИВ

Хайыракан хайыракан-ла болгай, ыяа-магазалы сымын, буур ышкаш эвес, ёзүүлүг араатан-дыр. Каяа-даа таварышканда оон дезип, кайдаа-даа сураан дыңнаап, оол коргун ора болгай бис. А Василий Сая биле Борис Херлин ийи адыгны көрөзүп алган оларның талантызын чонга коргузуп чоруп турар. Мен оларның-биле кады Мөңгүн-Тайга, Өөвүр болгаш Сүт-Хөл районнарга чоргуладым. Ийи-бир шак түрүк, ийи-бир хөнүк эвес, а ай-айы-бизе оларны көрүп, хайгаарап келген болганывыа оларның дүгайын ыяа-даа чүгээлээр эргем, үнелиним бар деп бодай-дыр мен.

Хайыракан көрөзүп алган, чонга бараан болуп келген Ирина Николаевна Бүгримовага ССРЭ-ниң улустуң артизи хүндүлүг атты болган Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тыныскан. Бо чорук хайыракан-биле ажылдарының бергезин, маңаа дилим, авазынгыр болурундан ангыда, талантыыыг болчооүн чүгулаазын хереглеп турар. Ындыг бүдүштүң бо ийи оолдуң кайтывыда-даа барын көргүм. Боттары спортчу-даа оолдар. Оон ыяай аптиг-оолдек —ол база чүгула. Ыяыктанывычал, бурт-сарт чаңныг болза, хайыракан чогуур харыыны бериптер болгай, ында коргар деп чүве турар эвес.

Хайыраканнарны — Маша биле Миңаны —концерт эгелей боорге, баштай аңгы ергелге кирип каар. Олар-даа концерттиң ийиги кезээнге чедир оожургап, шөлээн ойнап, сеткилин сергедип алырлар. Баштайгынга хереглеп, коңчуттунуп, хана часкап ажок боор. Чаңныга барып эргелеңиң, карлыраалап, хөөмейлеп, ингил болгаш бызаанчы ойнап, олаан алдактырары албан. Ылаңгыя машиниага чораан кежээлэрде оларны ойнаарыы ыяа берге. Шагыырап, магапкында хөрээлэчилэ коңчуг. Ындыг таварылгада оларның кежегеин дүжүр соп, хана часкап, хереглеп турганыы-даа көргүм. Ынчан томаартыкчылары оларны часкарып, хей-аът кирип шаг болур чорду. Чаңдыкта бодаарымга, чаш уругаар-биле демей. Эки чаңы киргенде, хол часкап, өөрүшкүзү дораан кестүп кээр, чалгынчыг ашаар.

Кожо черлерде культура одаглары бичии, тар болгаш ышкам. Ындыг черге улустуң шимээни, алгы-кышкы, кижилерниң ынай-бээр кыдаптаары оларны кылыктандырар. Улуг биркке бир хайыракан хүнде үштен эртпир коргузуг кылбас, а бо ийи хайыракан каттыштыр 12 коргузуг кылып, чонга бараан болуп турар. Ол кончуг берге. Оларның ол хире ажылгыр болуп турарында башкарыкчы артистерниң киирген күжү, талантызы болгаш кызымак чорду хей.

Бо болуктуң программазында чүгле цирк коргузуу эвес, улустуң аас чогаалының бүгү-хевирлери киргей: хөөмей, сыгыт, каргыраа, ыры-кожамык болгаш улустуң национал хөгжүм херекселдери бар. Тыва цирктиң хоочуну Дмитрий Очур ийби-шиитпеп бээр коргузер. А Кенсарин Кенсаринович Лерри хөгжүг болгаш бантак коргузуглерлиг. Хайыраканнар-биле ийи коргузер Василий Сая биле Борис Херлин херген сыныырыпдак демир кырынга база солуп ойнаар барааллыдыр. Жонглер Алексей Ондар болуктуң хөгжүм хасталгазын база харылап турар. Солуннол Сорүүнүң хомустап, ыллап көөрү база магазинчыг. Бо цирк болуктүң программазын тургускан РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Күжүүрет Хенинг-оолду аларны база көрүнүүт.

«Хайыракан» цирк болуу кооператив ажылын уламчылап турар. Уран чүүлүг неп-терелериңе ол болуктүң кежигүннериниң улуу улуг. Оларның чогаадыкчы ажылы болгаш мергежили моон соңгаар удам өзер. Ынчаарга оларга бажың, кажаа чижектиг база тургузары негеттинип турар. Маңаа үстүкү чогуур органнар деткимчеңи көргүзеп-зир.

Саая БҮРБЕ.
Композитор.

Чоннуун-чонга

КАРГЫРААНЫ КАНЧАП КААР БООР

Бистиң депгем чүртүүстүң бүлүң бүрүзүнде чонуң уран чүүлүнүң ушту бүгү-хевирлел көрүлдези чорун турар. Мындыг үеде моон мурнундагы көрүлделериң сайгарып көөрү, чамдык түңнелдерни кыпыры албоп. Ынчангаш бис бөгүн каргыраа, хөөмей болгаш сыгыт дугайында бодалдарывысты чүгээлээрүн шиитпирээдинис.

Бистиң республикада бо төөгө хамаарыштыг ажыл сеңгүү чылдарда чүгээртээн дээрэни чон чүгээлажып турар. Шынап-ла, бо талазы-биле тускай көрүлделер-даа болгулады, бо жанр кирген өөн-цертгер-даа көөдээн, тускай ансамбльдер безин нөстүп келгилээн, а каргыраалар, хөөмейлээр болгаш сыгыртыр кижилер дыка көөдээн. Бо бүгүнү көөрге, уе жанрның хөгжүлдези эки ышкаш, а төрөл кырында ындыг эвес. Ылаңгыя оон шымарын берымдаалаар болза ол.

Хайгаарап чоруургә, каргыраа, хөөмей болгаш сыгыт бодунуң чаагайлыг хевирин чидирип турар. Чараш, аянныг болгаш өткүт эвес апарган. Бетп дээрге, ырызының сөзү чевен: «Сыын-мыйгак турлаа болгаш дээш чоруттар, чүгле чер ады өскерлил, ыраажы бодунуң төрүттүнген черин мактаарыгга өйлешип турар. Чамдыкта эрчен-дел, эгенчидее, Улуг хөөмейжи Кыргыс Сорүктүнүң «Каргыраанның нагбас-ла мең, калка сүүкаш чүзүлгел бар мең» деп турар ырызы ышкаш бөлүк, хөгжүг болгаш чоргаар, чечен ырылар тывылбастаан болгаш дыңналбастаан.

Амгы хөөмейжилерде чогаадыкчы хөөн шүүт чок, өскерлерни өттүнер чаңчыл нелтерээн. А чогум улуг хөөмейжилерден кым-даа часпайн өттүүп шыдаавас болгай. Ырызын чеже-даа «төрелдекширгерге», үнүн чеже-даа демейлештиргерге, оон чүү-даа үнмес, чедимге чок болуур. Хөөмейжи янзы бүрүе бодуңуң ырызыңга, үнүңге болгаш тыныжыңга тавръштыр хөөмейлээр ужуруут. Маңаа албадал эки түңнелге чедирбес. Чамдык янзыларның дошпулуурлел ора, ооорту ырлап, оон аяны-биле чайгынып чоруй хөөмейлей бээри кандыг ийик? Ындыг хөөн-биле янзының төөнү кәтчып, бириитп, хөөмей ала чейгаар күүтүлүп, төөтүп ээрэр. Ынчан кандыг-даа күүш негеттинмес, харын сагыш-сеткия кедүрүүл, төөлөнгөт ыяыктыг-биле ээлип келир. Ындыгжыаны бээр деп чүве ол. Ындыг болуур ужуруут.

Ам каргыраа дугайында нөмсөс. Каргырааны чүге ийи-ле төөрүңг дижип турарыл? Уран чүүлүг хамаарылыглыг, ылаңгыя каргыраага чоок улус безин ам! Уран чүүлдү таайылбырлап, нептерединп турарыяктың чегейн моон мадап. Каргыраа беш төөрүңг болгай: канзаттаар, эзенгилээр, челбиир болгаш дег база төөгү каргыраазы. Оларның чамдыкызы шоолуг дыннаабастаан, күүседнп шыдаавастай бергенивис ол бе? Кайын ам, шенеевйн канчаа ынча дээр бис. Актыы-биле чүгээлээрге, каргырааның чамдык төөрүңерни билбезивис ол-дур. Бир эвес оон бүгү төөрүңерни чоңга үргүлүчү тайылбырлап турар болзувусса, бир эвес ол бүгүнү радиога чарлап, пластинкага ады кассетага бижиттирип турган болзувусса, байдал ындыг чараңныг турбас ийик. Ам төөгү каргыраазы безин улуг улустуң тос каргыраазынче шинчип эгелээн.

Сыгыттың нотазын бижип, нота бүгүвер сытыртырын эгелеп көрген бис—ажырбас чорду. Ындыг болгонда сыгытка чаа ээлгелиг ногаадып болуурдур, оны композиторлар шеңгелеп-биле демисел ажылын чорударын планнаан.

Корреспондент: «Дус-Хөл» баазаны улам эшенгидер талазы-биле моон соңгаар планда канчаар көрүп турарыл?

Ю. Грейсеров: Ногаанныдыгаже ам-даа улуг кичээнгей савыр. Дыштанакчыларны могаа болгаш фрукт аймаа-биле доктаамал хандырарының ергазын көрүп турар бис. Чоокшу чылдарда баазаның бодунга теплица ажыл-агыйын тургузар соруглаар бис. Ынчан дыштанганнарны ногаа аймаа-биле хандырарары эки-жилер узуралыг. Хөлче мал-маган кирип, ону чүдетпезин дээш хөдүң эрнин долганыр кажаалаары планда көрдүнүп турар. Малгаш-биле чыңнемир тускай ванналыг көрпүстерны тургузарын база көрүп турар бис. Черже ынчаш чурумаядыг чараш хөнүүстү кумагалыг ажыгмар, өөрэ төөрымчалыг байдалды тургузар дээш болдунар-ла ергаларны дилээ тыварын ораалдажыр бис.

Тыва чонуң культуразын болгаш уран чүүлүн бистиң ансамблевис барып-ла чоргар чылдар дургузунда Тываның дениспээрэнче, дегем болгаш хостуг совет чүртүүстүң бүгү бүлүүнарынга болгаш дештиктиг бараалгадып келди. Ам база көрүпканывыс ол: каргыраа, хөөмей болгаш сыгыт төрөл бөлүктүң Казахстың дегларынга чөнгүлээ берген. Шынап-ла, каргыраанң кеңнел кеар боор.

Алдын-оол СЕВЕК.
Геннадий ТУМАТ.
«Саяа» ансамбльдиң артистери.

УТКАЛЫГ АТТАР БЕРЗЕ

«Шын» солуна М. Арат-оолдуң «Демин кадар» деп чүүлүнге хамаарыштыр бодумнуң бодалымны бижикседи-ам. Автор черлер аттарын (Аргузун, Шагонар, Тоджа...) чүрүмчүтсе деп айтырыг кедүрүп турар. Мен бодаарымга, бо черлер аттарын ам кончаардаа эдер аргазы чок апарган ышкаш. Чүге дизе, почта бүрүзүнде дептерлерде ыяаар бижиттинге берген болгай. Ону өскертир болза шүүт үнер. Моон мурнунда-ла эде көрүп, эскерип, сайгарган болза, мындыг айтырыг-даа удаа-дарга солуна үнмес ийик.

Чаан чүттүң бир хоорайынан ада-немче телеграмма чорудар дээш барын чартык шөө хире падын бараан мен. Чемчиктеп айым-биле телеграммага «Аргузун» деп бижээш, уругже сундум. Ол деп-терни ажыдып-ажыдып: «Ындыг чер чок чүве-дир» дээш орар болду. Мен: «Катап көрүттүгөрем, билбейн эрттирипкен чадавас боор силер» дидим. Ол катап-ла көргеш, ыяыгын эгелээн. А мен тура: «Мындыг сүүр бар боор ужуруут, совхоз төөү ышкажыл» дээш-ле изит-изит апарган бис. Эң сөөлүнде уруг чадажып каан, кыяын номун менче октап бердим. Каш ашкаш, Тыва АССР-ни тып алдым. Алфавит аайы-биле момчуп орумда, Аргузун эвес, Арыг-Узюп деп каан боол-тур. Бодумнуң-на черимниң адын билбезимге шүтүмде дыка хомудап, мөдыксап, уругже дептерим сунгаш, буруумну биилиндим. Шынап-ла, ам бодаарымга, Арыг-Узюп дээринде херим утка бар.

Мээң чүттөп турар черимде чаа тудуглар хөй. Чаа тудуп, сайзырал орар болганда, оларның чаа кудумчуларынга база утка-шынарлыг, чараш аттарны адаары күзенчиг. Барын хоорай-суур бүрүзүнде төөү талазында «Степная» кудумчуу, хем эриимде болза «Набережная», чаа эгелеп турар болза «Новая» кудумчу деп чаңчыктан айтыыс-биле атты бээр бис.

А бо аттарның орнунга суреглыг кижилерниванске чырык түрөскээл тыядыр, оларның аттары-биле адаап, кудумчуларывысты улам төөгө киирип, ногаанчыдып болбас деп бе?

Ам бо үеден эгелеп чараш аттар-биле адаавас болза, даражында кеш чыл эртсе базала: «Чүге оон адаа утка чок чүвел?» дээш шиитпир хөй-хөй айтырыглар тургустунуп келир.

Санда БИЧЕ-ООЛ.
Шагаан-Арыг хоорай.

МЕДЭЭЛЕР СПОРТ

ТБИЛИСИ. (СЭТА-ның корр.). Бо хоорай чүртүүт Василий Давиденко аныяктарның спортчу ийиги бүгү-эвилел оранарының баштайгы чемпиону болган. Ол хууда бирги черге база команда адыы-биле —Грузияның шилиндек командазында эштери-биле кады закынар тиилелгенн чедип алган.

Ук соңнарның программазы ажыдар эргенн чазаглыг орукка маргыжар чазаг-тергежилерге берген. Туркменистың аңгыда он дөрт эвилелдешкен республикаларның, Москваның болгаш Ленинградтың толээлекчилери бирги чер хөөн маргышкаанар. 800 километр чемчеглиг маргылдаа бүрүнгү Вани хоорайдан эгелээн Тбилисиге доозулган. Маршруттуу 8 этапка хувааган турган. Оларның кайыы-даа лыка берге болгаш. Эртер оруу узун болгаш берге-даа болза, аныяк чазаг-тергежилер шыдамыккай болгаш түткүдүүр чоруун киргүскен.

Бирги этаптың соонда-ла ескелерни мүрнай бергеш, моңгун болгаш дүлер медальларны чаалап алгылаан Украинаның болгаш РСФСР-ниң спортчуларының талазында шыырак алзанналгыкта турза-даа, Грузияның командазы үнелекчи болуп үнген.

Рустави биле Гарри Кехба ийиги, а Дмитрий Черкашин (РСФСР) үшкү черни үүр-түзүнде эдээн.

ПАРИЖ. (СЭТА). ССРЭ-ниң аныяк бүү бомбукчуларының чыыңы командазы чанчыл болуу берген дезегей маргылдаазының бирги ужуражылгазында Марокканың командазын 2:0 санга үзүп алган. Бо маргылаа Тулон хоорайга болуп эртген. Ийи бомбукчу Баскунча (Баку) кирип төнген.

ТОКИО. (СЭТА). Бо хоорайдан ыяыладып турары-биле алырга, чайын Сеулга болуп эртер Олимпиаданың киржикчилериниң болгаш журналистерге олимпийжи суурну ажыглаарының байырлыг ёзулалы болган. Ол ышкаш шида ажаглыг эштер бассейн база ажыттынган. Бо түүгларны 18 ай дургузунда ажыглалга киргеп. Ам шида бүгү олимпий объектилериниң түүлү доозулган.

Ажыдыышкын ёзулалынга дезегейниң Олимпиада комитединиң президентиин Х. А. Самаранч киргишкен.

Спортчу суурлуганта—3692, а хүчүкалистеринде — 1848 квартира бар. Бо суурларга 13600 спортчу, 6096 журналист чүртүүр кылыр түткан. Спортчуларга болгаш журналистерге чүртүүр чер түзарынга Сеул хоорайның арга-чарыгазы 353,7 миллион америк доллар чарыгдаан. А 10 муң кижи кире бээр киприлерлиг бассейн түзарынга 21,4 миллион доллар үндүрген.

ЕРЕВАН. (СЭТА). «Часкы сөөлүнер» деп дезегей маргылаазы бо хоорайга өөзулган. 19 улаа болуп эртип турар бо маргылаага совет спортчулар үзүт челиишкинниг болгай. Тиилекчилериниң аттары бо: Ольга Забугина (Минск), Елена Тутаткова (Кыпыл), Махуткаким Исаева (Махачкала), эр улустан Константин Школьный (Львов), Станислав Лабродский (Харьков), Юрий Дмитьев (Чебоксар). Үүлер медальларның эзилекчилери — Шведиянның болгаш Франциянын ча аныяктылары болган.

РАУМО. (СЭТА). Бо финн хоорайга болуп эртken чартылдаларга ча аларынга Москва Олимпиадазының чемпионуу Томи Пейкколайнен 70 метр хемчеглиг листанциянга дезегей рекордуун чазартkan. Пейкколайнен 36 сөгүн-биле 343 санныг болуп үнгеп, оон мурнунда америк спортчу Ричард Маккинниге хамаарыжып турган дезегей рекордуунан бир санныг ажырган.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЗИ
(Улуг-Хемская күдүмчүзү, 17)
11-де. Уруглар концерти. Дыштанылга кежээзин. Эгелээри 19.00 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ М. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫТЫ
11—12-де. Тоолчугаш хоорайынга уруглерге оюнна, ы 12.00 шактан эгелеп орга-зестаар. Дыштанылга кежээлерни 19.00 шакта эгелээр. Бүгү аттракционнар болгаш тема станциязы ажылдаар.

«САМБАЖЫК» КЛУБ
11—12-де. «Шөлчүгеш» кафеге «25 хардан ору назылыларга» деп кежээ эртиирер. Эгелээри 17.00 шакта.

АЛДАН-МААДЫР АТТЫГ МУЗЕЙ
12-де. Моолдуң Убса-Нур аймагының делгелгезин адырлар-ны чалап тур. Оңу музейниң ажылдаар шөлөрүнде көрүп ап болур.

ДОСААФ ОБКОМУ
11-де. РСФСР-ниң сеским чемпионады. Дельтопланео спортунуң түңнел оюннары Боом дээшге 11.00 шакта эгелээр.
12-де. Байырлыг ажыдыышкын. Эгелээри 11.00 шакта Хоорайның «Почта» автобус доктаар черинден 10 шакта-ар ажылдаар шөлөрүнде көрүп ап болур.

СТАДИОН
11-12-де. Спортчуң национал хевирлеринге республиканың бирги черн дээш маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр.
12-де. Тыва хүрешке республиканың түлген чемпионуун илередиринге маргылдаазы. Эгелээри 12.00 шакта.
Эр улустар аразынга хоорайның бирги черн дээш темнис маргылдаазы (Кызыл партизаннар күдүмчүзү, 74), июнь **11-де 18.00, а июнь 12-де 14.00** шакта эгелээр.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОН
11-12-де. Спортчуң национал хевирлеринге республиканың бирги черн дээш маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр.
12-де. Тыва хүрешке республиканың түлген чемпионуун илередиринге маргылдаазы. Эгелээри 12.00 шакта.
Эр улустар аразынга хоорайның бирги черн дээш темнис маргылдаазы (Кызыл партизаннар күдүмчүзү, 74), июнь **11-де 18.00, а июнь 12-де 14.00** шакта эгелээр.

ЧАРЛАП, ДЫҢНАДЫП ТУР

Кызылдың № 1 ортумал профессионал-техникыг училищезы 1988—1989 ооредилге чылында дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп эгелээнин дыңнадып тур:

1. Сес класс доосканнар:

а) келбек мергежилдиг трактористер-машинистер, автомобиль чолаачылары. Өөренир туусаазы 3 чыл. Училищеге доозарга, ортумал эртемнең дипломун тыпсыр.

б) келбек мергежилдиг трактористер-машинистер. Өөренир туусаазы 2 чыл.

2. Он класс доосканнар:

Мал ажылдың комплекстерниң механизатору, мал ажылдың комплекстерниң электродериглерниң электромонтёру, насос станциязының машинизи, насос станциязының электродеригларының электромонтёру. Өөренир туусаазы 1 чыл.

Училищеге киреде ажылагыйдан чоруткан бижик-биле дараазында документилерни кошкан билдиргишинни директорнуң адынга бижиир:

1. Эртемнинг дугайында хереглел, ортумал эртемниг аттестады.
2. Төрүттүнгенинең дугайында хереглел азы паспорт.
3. Ог-буле байдалының дугайында 3 фотозуруг.
4. Чүрттеп турар черинден шынзылга.
5. Медицина шынзылгазы 3х4 см. хемчеглиг 6 фотозуруг.

Училищеге күлүп алдыгнар общежитиеге чүрттеар. Стипендия бээр. 2 болгаш 3 чыл өөренир сургуулдар чүрүмнең долу хандырылгазынга турар.

Училищенің адресиг: Кызыл хоорай, Сарыг Тоска күдүмчүзү, 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

Кызылдың түүйбу заводу түүйбу үшүүр болгаш салыр ажылчыннарны ажыпче чалап тур. Түүйбу үшүүр ажылчынарның ажыл төлевири 200 — 230 рубль, а түүйбу салыр шеңгелерниң—250—280 рубль.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кирпичная күдүмчүзү 1. Телефон № 2-11-31.

• • •

Бо чылдың июнь 12-де 11 шакта Боом дээшге дельтопланер спортчуң талазы-биле РСФСР-ниң VIII чемпионазының байырлыг ажыдыышкынын бөлүүр. Чемпионат июнь 11-ден 25-не чедир болуур.

Маргылдаа бөлүүр черже хөгжүм-шөлө театрынаан 10.00, 12.00 шактарда түскей автобус чоруп турар.

Редакторлуң орелекчызы К. К. САТ.

Кино

ИЮНЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Фотография с женщиной и кабаном» 9.30, 11.30, 17.30, 19.30. Бичии зал: «Маленькие проказники» 9.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маленькая волшебница» 9.20, 12.40, «Влюбленная в цирк» 10.50, 14.10, «Она и дьявол» 16.00, 16.30, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Странные люди» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАД-ХЕМ»: «Зеленый остров» 10.00, «Ал-яо, такси» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Сальвадор» 17.30, 20.20 шактарда.

«ЧАЙГЫ»: «Друг» 14.30, 18.00, 19.40, «Маршал Рокоссовский» 16.10 шактарда.

Телевидение

ИЮНЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минут». 8.35— «Бештайгы Русь». 2-ги серия-зы. 9.40 — Мультфильм. 9.50 — Медээлер. 10.00 — 11.00 — «Чүртте, чер» деп экологтуг программа. 15.30—Медээлер. 15.40 — Эде тургустуну. «Күн промектору. 15.50 — «Беш чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.40 — «Ыры-88». 17.00 — «Харлар пары». Уран-чечен телефильмниң баштайгы коргузуу. 18.30 — Эртем: теория, шеңелде, практика 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 — «Сонеттер чыындызы». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустуңгүүшкүн прожектору. 21.45 — «Мээң адым секээ кандыг-ла рек боор?». 22.35 — 22.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.50— Мультфильм. 9.00 —Англыдыл. 9.30 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.10— Англыдыл. 10.40 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмлерниң баштайгы коргузуу. 11.20 — Ижевскиден домчыдылга. 11.50 — «Фуэте». Уран-чечен фильм. 13.25 — Медээлер. 13.35 — 14.40 — «Керастовнов-тар». 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уруглерге фильм. 18.40 — «Сонуургентергее». Тыва улустуң оюннарының чыыкчызы Б. Ч. Омдар-биле чаъстаар. Соңгу-нөөн чүткен каттың секундада дүргени 9—14 метр кустелир. Дөгүлүг районнарга доктаттер чадавас Оя үеде 3 градус чедир соор. Агаар хундус 15—20, чамдык черлерге 6—11 градус чылыыр.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуглар, чаштар!». 20.15—«Бүгүдеге болгаш кимге бүрүзүнгее». Ростов области бойдус камгалалының чугула айтырыглары. 20.45 — Теннис кичээлдери. 21.00 — «Ye». 21.35—Эде тургустуңгүүшкүн прожектору. 21.45—00.00— «Илтэзионо». «Степан Разин». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Автограф». Устугу класс өөренчиилерниңге литературалыг викторина. 19.30 —Реклама. 19.35—М. Минцаев ырлаар. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуглар, чаштар!».

Кызылга өскерлил каап турар булуттарлыг, чашкын болбас. Соңгу-барыын түүтөн хат секундада 9—14 метр чедер. Агаар 18—20 градус чылыыр. Чогум дүне 2 градус соор, доктаттер-даа чадавас.

Адресивис: 667000
Кызыл хоорай.
Красноармейская
күдүмчүзү, 100.

ШЫНЫЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КЫЛДИСТЕРНИҢ: посттыг-эмгидорга кылдизиниң 3-36-82, совет тургузуг кылдизиниң 3-37-11, үлеттүр кылдизиниң 3-36-73, чогаа кылдизиниң 3-39-03, культура кылдизиниң 3-39-15, водоз ажыл-агый кылдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар кылдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41 солун кылбайы бергенде 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 порлаага ажаар. Тиражы 24437 экз. Солуннуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном ёнятпээ чер. полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Краснознаменная күдүмчүзү, баазын № 1.

Чагыг № 145. ТС—00761

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 11 суббота № 137 (13737)

1925 чылда үзеңзилеттинген. Өртээ 3 копеек.

ЧУРТТУҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

БАРНАУЛ. Алтайның механизаторлары картофель олуртулгазын дооскан. Кереэ әзугеэр ажылдап турар звенолар, бригадалар ол культураны индустриалдыг технологияны барымдаалап, терил өстүрүп турер. Крайда бо чылын интизи-биле 20 муң гектар черде картофельди олуртукан.

ОРДЖОНИКИДЗЕ. Соңгу Осетиядың колхозтарының болгаш совхозтарының мелиоратив отрядтары кукурузаның ийиги суггарылгазын массалыы-биле чорудуп турар. Кукуруза болгаш өске-дээ культуралерны суггарарынга тейлеп бетчан хемнер суун колдеды ажыглап турер. Машиннер бо чылын бир гектарлаңа 80—100 центнер кукуруза тереэзин алыр.

ЖИТОМИР. Украинаның Житомир районунуң «Вересы» совхозунуң ажыл-ишчилери мал чемниң балетказын бедик темпилиг чорудуп турер. Ажаал, суггарып тургенинден совхозтуң шөлдеринге сигенин үнген. Бир гектер черден-ге 35 центнер курган сигенин балеткеп ап турар.

(СЭТА).

ЭРГИМ ААЛЧЫЛАРНЫ ТЫВА УТКУП АЛГАН

Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймааның Культура хүннери Тыва АССР-де бөгүн эгелээн

УБСА-НУР — ЧЕЧЕКТЕЛГЕН ЧЕР

Ц. ЭНХТЕР,
МАРН-ның Убса-Нур аймак комитединиң бирги секретары

Моол болгаш совет улустарның пайыралының болгаш кадыг ажылдажылгазының чодаргай хереглиэн болза, МАРның аймактары, хоорайлары-биле ССРЭ-ниң автономнуг республикаларының, областарының, ол шынаа будурулгелериниң болгаш ажыл-агыйларының аразында доктаамал харылзаалар болуп турар.

МАР-ның Убса-Нур аймаабиле Тыва АССР-ниң ажылчы чоннары чаагай көжа-делбээ харылзаалыг чурттап турар, а оларның аксы-дүнмалыкты пайыралы болгаш кадыг ажылдажылгазы чылдан чылче доктаамал бижыгып, ооң чаа арга-хевирлери ажыглаттынып турар.

Убса-Нур аймак биле Тыва АССР-ниң аразында пайыралчы, ажыл-херекчи харылзаалар 1962 чылдан эгелээн. Од чорук совет улустуң ажыл, амыдыралы-биле чоок таныжарынга, оларның байлак арга-дүрүлгазын шинчээдип алырынга аймактың ажылчы чонунга эки салдарлыг болуп турар. Партия болгаш ооң-даа өске организациялар-биле удуредир харылзаавыс калбаргам. Байырлыг хуралдарны, найырал кежээлерни, культура хемчеглерин эрттирип, парлалгага, радиотеледамчыдыгларга ол дугайын чырыдып турар. Кызыгаар чоогунун районнарында будурулге мурнакчыларының, аныяктарның болгаш пионерлерниң ужуражылгалары доктаамал эртип келген.

Бистиң аймакка Совет Тываның хүннери чангыс эвес удаа болуп, республиканың социал-экономика, культура хөгжүдезиниң дугайын чугаалап болурлар. Бистиң ажыл-агыйывыстың акыы-аңгы ажыдарында Тывада онуктеринистиң арга-дүрүлгазын болгаш деткимчезин албайн турар ындыг алырыы тывары берге. Ам, кажан бисте амыдыралдың бүгү алырларында ие тургустунуушкунуң төлинде, кажан партия организацияларының кижи факторун идепкейжидер, күш-ажылчы маргылдаанының ролүн бедидер, ону күш-ажылдың будурукчу я т у у н бөлүдеринче болгаш продукцияның тыныарын экижидерине угландырар, иштики курлавырларны база аргаларны калбаа-биле ажыглаар талазыбиле од тодаргай угланышкынныг ажылды эгелей бергенде, ол харылзаалариның ужур-дүзазы улгадып турар.

(Төнчүзү 2-ге арыында).

ЧУРУКТА: Өвүр районуң «Коммунизмче оруң» совхозубиле социалистиг чарыштыг Убса-Нур аймактың Тургэн сумузунуң «Социализмче оруң» каттыжышкынның мурнакчы малчыннары коммунист Баярин Дэмрэл, ооңуң херээжен ээзи Базырийн Даримаа олар каттыжышкынның партия комитединиң секретары Буянкү Мунгун-биле чугаалажып турары. Бо маячын ог.буле 1988 чылда төрүүр 100 хойдан 101 хураганны сиче-менди камгалап алгаш, аймактың мурнакчы малчыннарының одуруунда киргеннер.

ОРБИТАДА ТУДУШТУРГАН

«Мир» комплексте совет-болгар экипаж ажылдап турар

СЭТА-ның дыцпадыы

1988 чылдың июнь 9-та Москвеныы-биле 19 шак 57 минута турда, «Союз ТМ-5» космос кораблиин «Мир» эртем-шинчилел комплекизи-биле тудуштурган.

Чер чоогунун орбитазында каттышкан экипаж — совет космонавтылар Владимир Титов, Муса Манаров, Анатолий Соловьев, Виктор Савиных болган болгар «космонавт Александр Александров оваа каттышкан шинчилелдерниң болгаш шенеледелерниң программазын күүседип эгелээннер.

Совет Эвилелиниң болгаш Болгарияның эртемнериниң белеткеп кылган ужудуушкунунуң эртем талазы-биле программазын 8 хонук иштинде күүседир.

Каттышкан экипаж астрофизиктыг шинчилеларниң келбеен программазын күүседир. Черниң кырын, ооң иштинде Болгария Улус Республиканың девискээрин чуруукке тыртыпрар. Медицина-биология шинчилелдерн, космос материаловедениезиниң талазы-биле шенеледелер планнаттынган. Кадыг чорудар ажылдарның эрээн назээн болгар спецпалистерниң ажылдап кылганы болгаш орбитаже «Прогресс» 36о чүк сеөртүр кораблиниң чедирил келгени эртем аппаратуразын ажыглап турган күүседир.

Орбитаның «Мир» комплекизиниң иштики системалары болуур-чогууруу-биле ажылдап турар.

Эштер Титов, Манаров, Соловьев, Савиных болгаш Александров оларның кадыкшылыын.

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплекизиниң каттышкан экипажының космонавтылары

Титовка, Манаровка, Соловьевка, Савиныхка, Александровка

Эргим эштер!

Орбитаның эртем-шинчилел «Мир» комплекизинде ажылдап чедишкинниг үлегерлиби-биле силерге чүректиң хамыыдан байыр чедирип тур бис.

Совет-болгар ийиги ужудуушкун кылыр алдар силерге тевелиишкеч, «Шипка» телевилелди әзугаар силерниң орбитага кылып чорударыңар эртем программазы космосту тайбың сорулгага шингээдип алырыңар иеске чиизээ болур. Силерниң ажыльыңар Совет Эвилелиниң болгаш Болгарияның улус ажыл-агыйының эрге-ажыынга дүүшүүр эртем-техниктиг депшилгеним улам тегиидеринге бараан болуур дээрзинге бүзүрээр бис.

Силерниң ужудуушкунчуңар — политиктиг, экономиктиг болгаш угаан-бодаа амыдыралының бүгү талаларында сырый харылзаалыг болгаш уретүннелдиг кадыг ажылдап база СЭКП-ниң болгаш БКП-ниң удуртулгазы-биле боттарыңар чурттарыңда социалистиг тургузуушкунуң амгы үе-чадазында революсчу уруг маатыгларны боттандырып турар совет болгаш болгар улустарның кежээ-мекгедеги болгаш бүзүлбес найыралының иеске үлегерлээшкинни болуур.

Силерге каргускен бедик бүзүреди алдарлыы-биле күүседиңерге идеп тур бис.

Ужудуушкун программазын чедиишкинниг боттандыргаш, төрээн чериңерге мендиг-чаагай эвээ көзүңерни күзедивис.

М. С. ГОРБАЧЕВ Т. ЖИВКОВ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. ГОРБАЧЕВКА, БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы эш Тодор ЖИВКОВКА

Совет болгаш болгар космонавтылар составтыг каттышкан экипажтың орбитаның «Мир» комплекизинде эртем-техниктиг шинчилелдерни болгаш шенеледелерни боттандырар программазы күүседип эгелээнин илеткеп тур бис.

Башкарылгалыг комплекстиң системалары болгаш эртем операторазы эки ажылдап турар.

Ужудуушкунга кордунган программазы чедиишкинниг күүседиринге бүгү күжүвүстү, билиивисти болгаш дурумулгевысты ундурер бис.

Орбитаның эртем-шинчилел комплекизиниң каттышкан экипажы:
В. ТИТОВ, М. МАНАРОВ, А. СОЛОВЬЕВ, В. САВИНЫХ, А. АЛЕКСАНДРОВ.

Совет Эвилелиниң болгаш Болгарияның улустарының арасында бузулбес акы-дүүмэ найырал долгереэнин!

«Мир» комплекизиниң экипажы:
В. ТИТОВ, М. МАНАРОВ, А. СОЛОВЬЕВ, В. САВИНЫХ, А. АЛЕКСАНДРОВ.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. ГОРБАЧЕВКА, БКП ТК-ның Чиңгине секретары, БУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы эш Тодор ЖИВКОВКА

Эргим Михаил Сергеевич Горбачев болгаш Тодор Живков!

Чылыг сестүг байыр чедиришкинни болгаш чаагай күзээшкиннер дээш Силерге чүректиң ханызындан өөрүп четтирдивис.

Эртем-шинчилелдерниң болгаш шенеледелерниң каттышкан экипажының кежигүннери шинчилелдериниң болгаш шенеледелерниң каттышкан программазын чедиишкинниг күүседири-биле боттарывыстың бүгүде күштеривисти, билиглеривисти болгаш мергежилиивисти бээривисти бистиң акы-дүүмэ-лешкиң чурттарывыстың партия болгаш күрүне удуртулгазынга болгаш күүди Силерге бүзүредип тур бис.

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплекизиниң каттышкан экипажы:
В. ТИТОВ, М. МАНАРОВ, А. СОЛОВЬЕВ, В. САВИНЫХ, А. АЛЕКСАНДРОВ.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

АЖЫК-ЧАРЛЫГ, АЖЫЛЧЫН ЁЗУ-БИЛЕ

Элегес-Аксының керамиктиг хана материалдарының заводу керээлер өзугээр продукция бээринниң чартын чылдың хүлээлгезин июнь 10-да күүсеткен. Үшкү чылдың бирги чартык чылының деалгазындан ажыр коллектив будун чартык милиион түүйбуму республиканың чаа тудугларынга бээр. Эрткен беш айларның түңнелем-биле баазанның продукциязының 1 рубль хемчээлинге чыгыдалдар 11 хуу кызыртынган. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле дөмнээрге, күш-ажылдың будурукчулуу 38 хуу өскен.

Чогум-на ынчангаш ол коллективтиң төлээлекчилери СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тура, ажылчын чорга-ла-биле, хүлээлгезин күүсеткен кижилериниң чоргаарелы-биле чугаалап турганнар. Бөгүн олар — күүрнеге азыраданчылар эвес, олар боттарының будурулгезиниң эзелеи боол турар дап чүвеин шынзытканнар. Кижилерни бот-оруунга-чарылга каттыштырган, олар материалдыг, социал культурга кежиктерин —бөгүнгү-дээ, дээртеги-дээ кежиктерни боттарының холуу-биле ажылдап алыр ужурлуг дап биилип турар. Оларны боттандыраринга күш-ажылчы коллективтерге улам улуг эргелерни болгаш аргаларны бээр дуганында Тезистерде чугаалаанынче заводтуң ажылчылары. СЭКП кежигүнү В. М. Марнелоттуң чыылганнарынга кичээнгейни угландырганы-дыр товарылга эвес.

Беш ай дургузунда заводтуң ажылчыннарының шалыкы ортумаа-биле 64 рубльге өскен.

— Чер-чер Советтериниң депутаттары соңгулда мурнуңуң хуралдарынга чаа школа тудуунуң дугайында айтырыгны үзе шиитпирлежирин аазаан чүве. Олар сөзүн чүге күүсетпейин турарыл? Чүге дээрге Элегес-Аксында ийи аңгы эрге-чагырга бар дег байдал уламылпаан турар. Тезистерде күүсенчи болгаш контрольдаар ажыл-хүлээлгени Советтерге демчыдып бээри чугула дээш черле шын, — деп, Элегес-Аксының Советтериниң депутады Г. Ч. Ширшин хүралга олурушкан болгаш чүве чугаалаан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистери болза тодаргай ажыл-херектерни шиитпирлээриниң платформазы дээрзин ол чугаазының эгезинде чугулаалап демдеглээн. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму эрткен үедеп бээр чүүлүң социал-экономиктиг хөгжүдезинде байдалды ам ханы анализтеп чугаалажыр, эде тургустуунуушкунну калбартыр, совет улустуң амыдыралының денгелин бедидер, кандырылгазын экижидер, демократтаны, ажыл-чарлыг чоруукту улам калбартыр болгаш ханыладыр талазы-биле чүүлү кылырывысты, канчаар ажылдаарывысты тодарадыр ужурлуг бис.

Г. Ч. Ширшин аъш-чем программазы канчаар боттанып турарынга докладтаан. Нинтизи-биле бо чугула херекти күүседиринүң тодаргай хемчегелерин ол, ээзээ эвес ажылды кыяганын айыткан. Ооң-биле чергелештир ында шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларның тейүн чүгаалаан. Аъш-чем программазын күүседирин дүргедедиринүң бир оруу дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдерни болур. Будурулгелерде, организацияларда кодээ ажыл-агыйның цехтерни гургузуп, ажылчы чоннуң хуудада дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдеринче сагыштыг салып турар. Бо заводта байдалдан алырга шоолуг эвес, азырадыкчы хевээнүг-дүр. Чаныкардада эки чер бар, ооң ногаалларның, картофельдиң, мал чеми культураларның чаагай дужүдүн өстүрүп алырының бүгү аргалары, курлавырлары бар. Сад болгаш огород өстүрер аргаларны долу ажыглаар хемчегелерни албайн турар.

Республикада чурттаага тудуун калбаргам, ону эрткен чылдың түңнелдери көргүскенин ол демдеглээш, чурттаага тудуун удам көвүдедиринче чогуур сагыштыг салып турарын чугаалаан. Хамаатылар хууда бажыңнар тудуп алыр калбак аргаларны, чинглелдерни четпес ажыглап турар. Ол коңчуг улуг курлавыр-дыр, ону кылып, боттандырар дээш тодаргай ажылды чорударынче күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилериниң кичээнгейин угландырган.

Чоннуң амыдырал, садыг кандырылгазының айтырыларынга докладтаан, ооң эки-жил турарын айыткан. Ынаныгыя үүрметтеп садар бараан саарылгазының онаалдезы «үүсөттинна турар. Республиканың социал экономиктиг хөгжүдезинде еске-дээ ескерлиишкиннерни Г. Ч. Ширшин чугаалаан.

Заводтуң ажылында, амыдыралында бүрүнгээр базымнар кылдынган. Ону бөгүнгү ооң кол экономиктиг көргүзүглерни бадыткап турар. Ындыг-дээ болза будурулге карылгалыг ажылдап келген. Кандыг айтырыгларже кол кичээнгейни салза чогуурул! Ажыл-агыйны удуртуп башкарарын амгы үеннеп негелдезинге дүшүлүр чорударыңга ееренип алыр. Мында кылыр, шиитпирлээр ужурлуг чүүлдер эвэ. Уруглар садыгын тудуп алыр-дыр, а оларның аде-иезиниң дугайында база сагыш салыр алаар. Ажылдаар чери ол-шыл, таарымча чок болза шкинниерниң будурукчуяуг ажыыдаарын хандырып шыдаавас. Будурулгениң девискээрин аштаваан болгаш еске-дээ четпестер бар-дыр. Бүгү айтырыгларны комплекстиг шиитпирлээри эргежок чугулазын ол айтыкан.

СЭКП ТК-ның Тезистерин ажылчы чон чүүлдүгүнүп, деткип, ажыл-иште амыдыралда четпестерни эдип ону эки-жилдерниче, эде тургузарыңче угланган бүгү телээлиби-биле сайгарып бодамчылыг саналдарын берип турар.

СОВЕТ-МООЛ улустарының найыралы улам ханылаар

УБСА-НУР—ЧЕЧЕКТЕЛГЕН ЧЕР

ЧУРУКТА: МАРН-ның XIX съездизиниң делегады, мал өстүрүп алырының талазы-биле Моолдуң рекордчуларының бирээзи, хойжу Яжикивин Хүрэнбаатар. Ол Убса-Нур аймактың Тарыалан сумузунда малчыннап турар. Сөөлгү он нйи чылдарның дургузунда ол хураган камгалап алыр талазы-биле чаңгыс-даа чидиргок ажылдаваш, Моол Арат Республиканың чазаанның эң бедик шаңналдарының бирээзи — «Соңгу чүк Сылдызы» орден-биле шаңнаткан. Хүрэнбаатар ол мшкаш 6 медальдар-биле база шаңнаткан. Амгы үеде ол бедик арга-дуржулгазын аныяктарга күзелдин-биле дамчыдып берип турар.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арымда).

Моолдуң барыын чүгүлде оон он сес аймактарының бирээзи — Убса-Нур чаттыгаан. Сонгу талазындан ол Совет Эвилели-биле кызыгаарлашкан (кызыгаарның узуну 575 км.).

Аймакта 19 суму, бир хоорай бар. Чурттакчы чону 80 мун ажыг кижи. Чонның национал составы ангы-ангы: 39,7 хуузу—дөрбеттер, 33,2 —баяттар, 18,9 — калгалар, 5,5 —хотунар, 2,7—торгуттар, ол ышкаш захачиннер, урианхайлар, уйгурлар, казахтар, маңгалтар чурттап турар. Аймак төвү—Улангомда 20 мун ажыг кижи чурттап турар.

Аймактың девискээри 69,2 мун дөрбелчин километр. Оон 40 хире хуузу курагаа ховуу. 60 хуузу арга-арыглыг ховуу. Убса-Нур— Моолдуң бойдузунуң эң чаражын бодунда сингирген, онзагай чер. Оон девискээриниң делгемнерин бедик даглар, шапкын хемнер, арыг сугаар хөлөр каастаан. Хархираанның эң бедик үш суурунуң бирээзи — Дагаий-Шагаан. Ол далай деңнелиинден 4127 м бедип үнген. Ол бедиктен биистиң чер, адыш оюмда дег, тода көстүр. Аймак девискээринде Убса, Хиргас, Ачит, Ураг, Айраг деп улуг хөлдөр бар. Оларның эң улуу — Убса 3350 дөрбелчин километр шөлдүг. Дөрт чүс хире чдүг. Биче хемнерден Тэс, Нарийн, Кошту, Бөрмоо — аймактың хову, шөлдериниң дамырлары болуп турар.

Черниие дириг амытаннар-биле байлак оран. Оон бойдус байлаа төгүнмес. Аймак колдуунда мал, чер, малга чем белеткээр ажыл-агыйлыг. Ажыл-агыйларда 1,5 млн. баш мал бар. Оларның 2,6 хуузу төве, 6,5 — чылгы, 7,1 — ыйыстыг бода мал, 66,6 — хой, 17,5—ишкү.

Аймакта 17 кодю ажыл-агый каттыжышкынының бирээзинге-ле ортумаа-биле 62 мун баш мал, 10,8 млн. тугрик будурулге фондузу. 25 трактор, 12 автомашина, чылда 4,1 млн. тугрик акча орулгазы онаажыр. Бо хүннерде аймактың 70 мун гектар тарылга шөлүнде мал чемин, тараа, ногаа культуразарын өстүрүп турар.

Чылда 60 мун тугриктиг продукциязын бүдүрер чаэрби ажыг үлетшүр будурулгелерни ажылдап турар. Улус өөредилгези, кадык камгалалы хөгжээн, чонуун чаагай чоруу болгаш культуразының деңнели бедөзи. Нимти билигиниң 27 школазында 20 мун ажыг школачы өөренип турар, хоорайда база суурларда 60 ажыг уруглар салгары, ясликер ажылдап турар. Он мун кижиге 21 эмчи, 70 ортумак медицина ажылдакчызы онаажыр. Хөгжүм-шин театры, кинотеатр, чурт-шинчилел музейи, көжер кинопунктулар, клубтар, кызыл-булуннар, библиотекалар кирип турар он-он культурачырыдышкын албан черлерни чонга бараан бөөп турар.

Республика ужур-дузалыг болгаш албан черлериниң (чижелзорге, чудугжуларга, малчыннарга...) дыштанныга бажыңнарынга, «Харчираа» пионер лагеринге чыл саныида чүс-чүс улуг улус болгаш пионерлер дыштанын турар.

Убса-Нур аймактың хөгжүдезинге биче эвес улуун акыдулма совет улус чедирип келген болгаш чедирип турар. Сөөлгү он чылда Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле школа комплекизи, чаа суггарылга системазы, чемгерилге ажыл-агыйының төвү, малга чем белеткээр будурулге, ясликер, уруглар салгары, магазиннер, чуртталга бажыннары түүгүнүлээн. Ол будургсуурлар бистиң черивистиң арын-шырайын чалыыткаткан, улам чараш болдурган.

Амгы салгалды революсчу, дайынчы, күш-ажылчы чанчылларга кижизиидип тура, МАР-ның Күш-ажыл иваадырларынга, культураның болгаш уран чүүлүүн алдарлыг ажылдакчыларынга, улусчу революциянын хоочуннарынга, артемденнерге, будурулгениң мурнакчыларынга чоргаарланыр бис.

Делегейниң өөнги дайынындан чылдырында, бүгү моол чон-биле бир домей, бистиң аймактың ажылчы чону Кызыл Шеритте материалдыг болгаш моральдыг деткимчени коргузуп келген. Дайынның бүгү дургузунда чүгле бистиң аймактың арат чону 4 млн. ажыг тугрикти, 20 мун хире аътты база оон оске малды, чылыг ишик-хепти, белекти чыып чоруткан. Умну-Гоби сумузунуң чурттакчызы Э. Балдан Кызыл Шеритте 10 мун тугрикти, 1600 баш шээр малды, 20 аътты, 10 төвөни белекке берген. 1985 чылда, совет улустуң фашизмни ажып тинлээнинин 40 чылында, ол совет юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан. Индыг чижектер кайы хөй.

Социалистиг Моолдуң чечектелип хөгжүүрүнге бистиң аймактың кииреп турар үлүү улуг. Партияның болгаш чазактың «Поляр сылдызы» орден-биле үнелээни оон бадыткалы болур.

Сөөлгү үш чылда аймак күрүне планын чедиишкининиг күүселип келген, бүгү улусчу социалистиг чарышка үш улаа тинлекчи болуп үнгеш, МАРН ТК-ның, МАР-ның Министрлер Төвүделиниң, профсоюзтарының Төп Төвүделиниң, МРАЭ ТК-ның шилчиир Кызыл түгүн моңге кадагалаар эргени алган. Үлетшүр, ажыл-агый будурулгелери болгаш культура албан черлери адырлар аайы-биле социалистиг чарышка база тинлекчилер болгулаан.

Намның болгаш чазактың улуг киичээнгейинге хейаът кирген аймактың ажылчы чону чедип алдынган чедиишкиннерни улам быжыглавышаан, МАРН-ның XIX съездизиниң шиитпирлерин амыдыралгө боттандырар, экономика база социал хөгжүлде талазы-биле сескн беш чылдың планныг онаалдаларын күүселир, аймактың үндезилеттинин тургустуунганындан бээр 60 чыл болур оюн 1991 чылда демдеглээр байырлалды тедиптиг күш-ажыл-биле уткуур дээш күжениишкинниг ажылдап турар.

Дружба. Найрамдал. Найырал.

НАНСАЛДЫ ТАНЫЫР МЕН

Бистиң республика биле Убса-Нур аймактың аразында найыралчы харылзаалар чыл келген тудум улам сайзырап орар. Чүгле арткен чылын безин кайы-даа талаа 24 делегациялар-биле солушкан.

Чөөкта чаа бистиң республикамның хөрээженнер чөвүлелдериниң бөлүк активчилери Убса-Нур аймакта моол оңнуктериниң ажыл-ижи-биле танышкын, арга-дуржулгазын солушканнар.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң хөрээженнер чөвүлелдериниң активчилери Улангом хоорайның аъш-чем комбинадында хөрээженнер чөвүлелиниң ажылы-биле танышкын турарлы.

ХАРЫЛЗААЛАРНЫ КАЛБАРТЫРЫ-БИЛЕ

Совет-моол найырал нинтиделиниң район сагбырының 12 коллективинде 3246 ижи бар, оларның ажылын 15 ижи составтыг баштаар чер болгаш 5 ижи составтыг президиум база чер-черлерде партком-нар, партия эге организациязары удуртуп турар. Районнуң болгаш кожаларывыстың ажыл-агыйының иов адыры кодээ ажыл-агый болгаш, совет-моол найыраа нинтиделиниң район салбыры ниң чурттуң малчыннарының база кодээ ажыл-агый специалистериниң аразында мал ажылының чүгүле айтырыгларының талазы-биле арга-дуржулга солчулгазын калбартырынче кол кичээнгейни үглап турер. Ылаңгыя «Торгалыг» совхозтуң малчыннары, кодээ ажыл-агый специалистери Давст сумузунуң «Алдар» ажыл-агый каттыжышкынының малчыннары-биле болгаш специалистери-биле делегация солчулгазын организастап, кожаларның соок кежээга сакман аргазы-биле мал төрүп ажаарын, хойну орай төрүдерин районга бир дугаар организастап, ону өске ажыл-агыйларда иептеретиген. Ук совхозтуң специалистери малдың баш дескинер аарын, моол оңнуктерде ышкаш, малчын коданнарга ыттарны узуткал турганы зөөээткеп.

Ийи таланың хойжу бригадалар болгаш малчыннарының аразында социалистиг чарышты организастап, Үлэтай бригада биле Турген сумузунуң «Социализмче оруу» каттыжышкыны калбарткан. Ындыг-даа болза социалистиг чарыштың негелделерини ажутаар ону үезинде түүмээр, ону улам ажык-чарлыг болдурер, чаръыштыг малчыннар аразында ажыл-агыйжы харылзаалы доктаамалчыдар талазы-биле ажылды совхозтуң директивының, партия комитединиң талазындан сөөлгү үеде ношкаткан. База ол ышкаш «Кызыл туң» совхозтуң хойжузу Ооржак Сарыг биле Сагиль сумузунуң хойжузу Серенчелтың аразында социалистиг чарышты улам калбартыры чүгүле деп семеп турер бис.

1987 чылда «Кызыл туң» совхозте совет-моол найыраа нинтидель (удуртукчузу Б. Ш. Куулар) ээлээн хөй ажыдаерны кылып, найыралчы харылзааларны улам ханыладып тургаран. Апрель, июнь, октябрь айларда ийи таланың ажыл-ижи-биле танышкын, арга-дуржулгазын солушканнар.

Бистиң республика биле Убса-Нур аймактың аразында найыралчы харылзаалар чыл келген тудум улам сайзырап орар. Чүгле арткен чылын безин кайы-даа талаа 24 делегациялар-биле солушкан.

Чөөкта чаа бистиң республикамның хөрээженнер чөвүлелдериниң бөлүк активчилери Убса-Нур аймакта моол оңнуктериниң ажыл-ижи-биле танышкын турарлы.

ХАРЫЛЗААЛАРНЫ КАЛБАРТЫРЫ-БИЛЕ

Совет-моол найыраа нинтиделиниң район сагбырының 12 коллективинде 3246 ижи бар, оларның ажылын 15 ижи составтыг баштаар чер болгаш 5 ижи составтыг президиум база чер-черлерде партком-нар, партия эге организациязары удуртуп турар. Районнуң болгаш кожаларывыстың ажыл-агыйының иов адыры кодээ ажыл-агый болгаш, совет-моол найыраа нинтиделиниң район салбыры ниң чурттуң малчыннарының база кодээ ажыл-агый специалистериниң аразында мал ажылының чүгүле айтырыгларының талазы-биле арга-дуржулга солчулгазын калбартырынче кол кичээнгейни үглап турер. Ылаңгыя «Торгалыг» совхозтуң малчыннары, кодээ ажыл-агый специалистери Давст сумузунуң «Алдар» ажыл-агый каттыжышкынының малчыннары-биле болгаш специалистери-биле делегация солчулгазын организастап, кожаларның соок кежээга сакман аргазы-биле мал төрүп ажаарын, хойну орай төрүдерин районга бир дугаар организастап, ону өске ажыл-агыйларда иептеретиген. Ук совхозтуң специалистери малдың баш дескинер аарын, моол оңнуктерде ышкаш, малчын коданнарга ыттарны узуткал турганы зөөээткеп.

Ийи таланың хойжу бригадалар болгаш малчыннарының аразында социалистиг чарышты организастап, Үлэтай бригада биле Турген сумузунуң «Социализмче оруу» каттыжышкыны калбарткан. Ындыг-даа болза социалистиг чарыштың негелделерини ажутаар ону үезинде түүмээр, ону улам ажык-чарлыг болдурер, чаръыштыг малчыннар аразында ажыл-агыйжы харылзаалы доктаамалчыдар талазы-биле ажылды совхозтуң директивының, партия комитединиң талазындан сөөлгү үеде ношкаткан. База ол ышкаш «Кызыл туң» совхозтуң хойжузу Ооржак Сарыг биле Сагиль сумузунуң хойжузу Серенчелтың аразында социалистиг чарышты улам калбартыры чүгүле деп семеп турер бис.

1987 чылда «Кызыл туң» совхозте совет-моол найыраа нинтидель (удуртукчузу Б. Ш. Куулар) ээлээн хөй ажыдаерны кылып, найыралчы харылзааларны улам ханыладып тургаран. Апрель, июнь, октябрь айларда ийи таланың ажыл-ижи-биле танышкын, арга-дуржулгазын солушканнар.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң хөрээженнер чөвүлелдериниң активчилери Улангом хоорайның аъш-чем комбинадында хөрээженнер чөвүлелиниң ажылы-биле танышкын турарлы.

НАНСАЛДЫ ТАНЫЫР МЕН

«Шын» солунга март 20-да үнген «Адам-нем дег апарган» деп материалды улуг өөрүшкү болгаш сеткил ханыышкынбиле сонуургап номчудум. Кижи ижиниге эш дээрзин бо таварылга бадыткаан. Кожа-хелбээ чурттап турар совет, моол улустарның найыралы улам быжыглын турарын билир бис. Берге байдалда дузалаптар эки эш—үнелеп четпес эртине. Материалды номчаш, сөглээжимге хөй бодалдар кирип келди. Адаа хамаарыштыр бодумнуң бодалдарымны бижип ор мен.

Найыралда кызыгаар чок. Дузе херек апарганда, камчап-даа турган дузалаптарын бодаар индыг чаагай сеткилдиг кижилер бистиң аравыста хөй.

1962 чылдың февраль азы март ай турган, халапка таварышкан аныяк моол уругнуң амы-тынын камгалап алыр дээш эмчилер-даа, хөй-хөй кижилер-даа ажок кыскан.

Ол үеде солуннарга, радиога ол дугайында калбаа-биле чырыдып турганын сактырдыр мен. Оолдар, кыстар, янзы-бүрү национың төлээлери моол уругга кежиң, хамын ажыл-ижи-биле танышкын, арга-дуржулгазын солушканнар.

ЧУРУКТА: Моолдуң Улус-тун Улуг хуралының депутады, Улангомда аъш-чем комбинадының ажылчыны Шаравийн Оюунбүрэн ук будурулгениң хоочун болгаш хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи. Комбинатта инитизи-биле 160 кижи ажылдап турар. Оларның аразында совет спецыалистер база бар, а национал кадрларның аразында комбинатта инженерлеп турарларның хөй кезии дээди өөредилге чергелерин Совет Эвилелиниң янтыдыгы хоорайларына дооскаваннар.

ЧУРУКТА: Моолдуң Улус-тун Улуг хуралының депутады, Улангомда аъш-чем комбинадының ажылчыны Шаравийн Оюунбүрэн ук будурулгениң хоочун болгаш хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи. Комбинатта инитизи-биле 160 кижи ажылдап турар. Оларның аразында совет спецыалистер база бар, а национал кадрларның аразында комбинатта инженерлеп турарларның хөй кезии дээди өөредилге чергелерин Совет Эвилелиниң янтыдыгы хоорайларына дооскаваннар.

Ол үеде солуннарга, радиога ол дугайында калбаа-биле чырыдып турганын сактырдыр мен. Оолдар, кыстар, янзы-бүрү национың төлээлери моол уругга кежиң, хамын ажыл-ижи-биле танышкын, арга-дуржулгазын солушка

Көску агитация

ДӨГЕЙЛЕНГЕН ҮЛЕГЕРДЕН УШТУНЗА

Кызылдың түүлбу заводу. Ажаа моол мурнунда эрткен чылдың сентябрьда чордум. Кол даалгамдан аңгыда, бүдүрүлгенниң көску агитациязын өөруп, ол талазы-биле партия организациязының секретары Л. А. Пономарёва-биле ынчаарда чугаалашкан бис. — «Бо удаада биживейн көрүңер, чаартыл кылып турар түүлдерниң эвей. Октябрь байырлалынга белеткенип турарывыс ол. Ооң соонда келзидерзе дээрге боор...» — дээн. Чөпшээрешкен мен. Катап кээр дээн аазаашкынга мегечи боол артпас дээш, июнь 2-де база чордум.

Бүдүрүлгенниң девискээримде каракка илдигер чаа чүведээ немешпээн, харын-даа чамдык көргүзүг самбыраларының орну куруг тур. Чүү болганыл? «Хат дүжүр шаап каапкан. Чаартыл тур бис» — Лидия Андреевнаның харыы-зы бо. Ужуражып чугаалажыр, камдыг чаартыкчы ажылдер кылып турарын көөр дээш, чуруккуу-шимекчи Александр Марковty тыптаам мен.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин — амыдыралга!» «Кожаамыска хөлүдээ түрлүг түрбазын!», «Бүдүрүп турар продукциязыс шынарын бадидээлиңер!», «Ажыл шагы үзүрлөр болгаш арага-чылар-биле шиитпирииг демисежилиңер!» дээн чижектиг кымның-даа кичээнгейин хаара түспес, көрөкка эриккен, янзы-бүрүзүнүң, кыйгырыглар (ындыг байдал хоорайның өске-даа бүдүрүлгелериңде, районнарда-даа бир дөмей) хөөннүг турлар. Куш-ажылдың алдаа тугу (ону ында демир-деп кылган), кешкен аяа турааңда артаан куу баглаап дег, хатка кударанчыг кыйы-рээр.

Чүдүрериңге белеткеп каан түүлбу вайлап турган ажылдыңдан айтырдым: «Заводта, цехтерде көску агитация чаа чүүлү эскердиңер!» Ол менче хөөн чок көргөш, аас-даа ашпайн, эктин кыстыг. Чугаалаттар түвө чогу ол-дур деп билдим.

Девискээрде болгаш бүдүрүлгениң административтиг бажыңында түү-даа чок деп база болбас-ла, харын. Медпункттуң, хөрээженнер чөвүлелиниң үндүрген булуңнары, санбюллетеньнери, плакаттар, бичии уругларга булуң-даа бар-дыр. Профзелеел, арага ишпестер инитилээниңг эге организациязының булуңнары куруг. Чыпшырып турган савынналарының кадып калган хырбазы арткан. Чогум-на оларга коллективтиң ажыл, амыдыралында чедер, четпес түүлдерни чыыртыкан медээлер турбас түвө бе?

Чүгле бо заводта эвес, найысыладдың үлетпүр, бүдүрүлгелериңде, албан черлериңде, организацияларда, түдүг объектилериңде —кайда-даа чүүрүктүүң шөөлүрлеп бижээнин социалистиг хүлээлгелер самбыразын көрүп болур бис. А бир эвес ол черлериңң бир ажылчыныңдан, харын-даа ажылдакчызыңдан ында санналры, эң кол дээн фактыларны айтырар болзувусса, ол адап шыдаавас. Чүге? Көску агитациянның амгы байдалының дээш чогу ол хиредир. Хөй-ле көргүзүг самбыраларының, панноларның баары-биле кижилер ажаа-ла, херим баары-биле эрткенниле демей, кичээнгей салбайн эрте бээрниңг, оларның ажылчынга чогаадыкчы күш немеп шыдаавазының, бүдүрүкчүлүг ажылдаарынче күш-ажыл кижизиң хей-аът кимрбезиниң, оода-ла баарынга доктаадым, сонуургатпазының чылдагаана чүдел! Айтырыглар-ла хөй.

Көску агитацияга үндезинилиңде эде тургустукчуушкун шыңгыы негеттиниң турар. Чүнү канчаза экиг? Мен бодаарымга, маңаа ийи, чөнгыс кижиниң эвес, хөй кижиниң, түскай эртемниглериниң коллективтиг шиитпириниң түңнелиниңден дорт харыы херек.

Көску агитацияның үлүгүн эде тургустунуушкун чорудуунга кимириштирери-биле дөгейленген үлегер-майыктан дарый үштүнүп, иниги кыйгырыглардан чайлап, чогаадыкчы, чаа өзүл-биле ажылдаарын уе негеп келген. Көску агитацияның бүгү-ле хевирлерин кижиже, күш-ажылчы коллективтериңң амыдыралчы, ажыл-херекчи айтырыгларынче чоокшулаатсе эки.

Бо заводка чораанын түн эттыг, дымыраш чаъстыг болган. Соңгу-барыын чүктен келген хат куштелиңре, девискээрден кызыл доврак казыргыландыр кодурүлгеш, бүдүрүлгениң административтиг бажыңының фасадын хөме алы бээр. Ол хире доозун-доврак көску агитацияның ында астыгган, дерип кылган хевирлерин хирлендирип, ора, дүжүр шаап турар болган. Бойдус чаалгазынга чыыдак хал, ону шончактыг уржуктар дап санаарге таварышпас. Хат түнүүн хадыйн турар, завод хем эриңге дүүн чаа туттунмаан. Улуг-Хемниң суу сеевезин ажып бадып чыдаг. Узуп алгаш, доозун кодурүлбес кылдыр суг чаштырып алыр арга база-ла бар.

Кылган иштиң шынары, ээ бзунүң хамаарылгазы, хөрүылап, кылып, бүдүрүп турар ажылы дээш чүткүл хат хамаанчок, чүден-даа күштүг болбас бе? Чурттап орган бажыңының херимнин хат ужур шаапкан болза, ээ кижи ол-ла дораан эдип алыр. Боттуу дээнде кижи ындыг. А коллективи, ооң арын-нүүрү, ат-алдары дээш шак ындыг ээ сеткилдиг болзувусса, ынчан бзулуг эде тургустунуп алганыыс ол болур ийик.

Валентина САТ.
(«Шынның» корр.).

ЭМЧИЛЕР–ЛЕКТОРЛАР

Район эмнелгезиниң наркология кабинединиң фельдшери, күш-ажылдың хоочуну, энияктарның дагдыныкчызы Ч. Д. Борбай-оол— арагалаар чоруккө база алкоголизмге удур демиселдиң идепкейжизи. Ол күш-ажылчы коллективтерге барып, ол темага лекцияларны, кинолекторийлерни кылып турар. Чоокта ында районда суг ажыл-агый организациязынга барып, лекцияның диапозитив дузазы-биле диафильмини көргүспүшаан, таймылбырлап, дыңнакчыларның айтырыгларынга харыылаан. Чижектиг хөрек кырында кара-биле көрүп оргаш, лекцияны дыңнаарга, кымга-даа солун, ажыктыг чорду.

Бистиң эмнелге коллективинде чон мурнунга лекция номчуп турар лектор-эмчилер хөй. Чижээлээрге, уруглар эмчизи Б. Достай, гинеколог З. Куулар болгаш оон-даа өскелерни адап болур.

Бо чылын районда «Кадыкшылга факультединиң организастап тургузуп, аңаа эмчилер янзы-бүрү варыглар, оларга удур профилактика ажылын канчаар чорудуп турарының дугайын чугаалап турар.

Ынчангаш район эмнелгезиниң эмчилери чон араазынче удаа-дараа кирип, медицина темазынга лекцияларны хөйүбиле номчуп турар.

Тамара БАДАЗАН.
Тес-Хем район.

ТЕХНИКТИГ КӨРҮЛДЕ ЭРТЕРИНИҢ ЧУРУМУ

Техөрүлде эртип аймы дыка берге ажыл, бо талазы-биле КАИ-ге баары-биле хөй-хөй кижилер ажылдан шөлээ дилеп ап турар болгай. 1-2 шак шөлээ дилеп аягаш баарга, ол албан черинииң ажылдакчылары чок болур. Эртеннинде база эрги төөгү катаптаттынар.

Бистиң районга техөрүлдени 17 шактан эгелеп эрттирип турду. Оку КАИ чоп ажылгаавайн турган. Кижилер доктааткан шагында чедип келир, а маңаашкын дыка үр бөөр. Анаа КАИ ажылдакчылары 1-2 шак ажылдаар, ооң сөөлүнде сомсап каар.

Техөрүлде дугайында «Шын» солуна тайылбырдан бээрни диледим. Бо айтырыглар чаңгыс менң эвес, өске-даа хамаатыларны сонуургадып турар болгай.

Күжүгет ИГИРОВ.

Ак-Довурак.

Техниктиг көрүлде дугайында үстүнде айтырыгга дараазында харыыны парладыбыс. Күрээтөнниспекторларның ажыл хүнүнүң элээн кезиин техөрүлде эзелеп турар. Автотранспортка азал-ондак болдурбазын баш удур чорудары, агаарны хирлендирбезиниң дугайында хөөйлу-дурумкүү чорудуун контрольдаары, арагалаашкын болгаш күш-ажылчы эвес орулга-биле демисел болгаш өске-даа хемчеглер-биле «ады техниктиг көрүлде ажылдың чүгүлелээ болуп турар.

Автотранспортту ажыглаарынга элээн тавырымчалыг байдалдар тургустунуп олурар. Транспорт чепсектериниң сан болгаш шынар талазы-биле конструкциязы өскерилген, ооң техниктиг хандырылгазы болгаш септелгези экижээн, инженер-техниктиг ажылдакчыларның белеткелиниң деңнелги бедээн. Бүдүрүлгелериниң бот-эргелери болгаш харыысалгазы үлегдып турар. Ол болгаш өске-даа талаларыны барымдаалап, чурттуң 17 регионнарынга бо чылын ССРЭ-ниң Иштики төрелтер министерствозу улус ажыл-агыйының администрациязының болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларының күжү-биле автотранспорттуң техниктиг көрүлдезин шенеп чорударын көрген. Ол дезискээлериниң аразында бистиң республикавыс кирип турар.

Орун шимчээшкиниңниң азал-ондак чок болурунуң талазы-биле республика комиссиязы анаа үндезилээш, автотранспорттуң техниктиг көрүлдезин чорудар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ол шиитпир республиканың министерстволарынга, ведомстволарынга база ол ышкаш Агроүлетпүркүркомга хамаарыжыр. Ону боттандырары-биле автотранспорт бүдүрүлгелериңге комиссияларны тургузар, администрациянық хөй-нити организациялардың, инженер-техниктиг ажылдакчыларның, автотранспорттуң ажыглалының, ооң техниктиг байдалының талазы-биле тарылсалгалыг кижилериниң төлээлери ооң составынга киирер.

Транспорт чепсектериниң кварталда санында болур көрүлделериңге журнал херек, АТБ-лериңң човаачылырының данзызын, ажылының байдалын барымдаалап турган, графиктиг тургузар, техөрүлдени кааа, кажан эрттирериң, аңаа чиирер автотранспорт чепсектериниң саның демдеглээр.

Орун шимчээшкиниңниң дурумнериниң негелделериңге дүүшпейн турар автомобильдерни үреликтиг деп санаар болгаш оларның үреликтерин этиксинчиг соолгуда ажылче үндүрер.

Бир эвес чорудуп турар шенелде бодун бадыткап шыдаар болза, оку практикага доктаамал ажыглаар. Көрүлдени соксадыр дугайында чугаа-даа турбас. Чүге дээрге автотранспорт чепсектериниң үреликтиг болуп турары — азал-ондактарның кол чылдагаены.

Бүгү бүдүрүлгелериниң автопарктарының байдалдарын үндезини-биле экижиңдеринге техөрүлде ажыктыг. Техөрүлдени июль 31-ге чедир уламчылаар. Ол дээрге чүгле сөөлгү хүүсаа-дыр, ону маңаар эвес. Хүүда ажыглалда автомобильдер болгаш мотоциклдер дугайында. Техниктиг паспортта болгаш контроль талонда айтыттынган хүүсааны сагып, техөрүлдени эрттирер.

Техөрүлдеге чедирер документилериңң дугайын автомашиналарны чаа эдилеп чоруур хамаатылар айтырып турар. Автомобильдериниң болгаш мотоциклдерниң эзелери транспорт чепсектериниң техниктиг паспорттарын, автотранспорт башкарар эргелээривис чажыт эвес болгай. Ол бачым өйде бир-ле чүве үттүндурган, бир-ле чүве четпес болур. Ооң түңнелиниде будун чыл дургузунда малчыннын кызып-кылайып турган өстүрүп алган продукциязы чедир алдынмайн баар.

Эрткен чылын бо совхоз кыргылдаңы шынар чок чорутканындан үш муң рубль карежалыг болган. Оон ары-да мындыг түүлдү база көрөнип көрзе чогуур. Ынчан совхоз 16700 хой кыргаан болза, 17000 кыргылдаг алган. Бүдүрүп турар продукциязыстың шынарын жижидиптирвиске, ооң хемчээлиңге салдарлыг апарган. Самын көвүдеңиптерге, шынар кудулаар. Бо ийи кол көргүзүглерни чогумчалыг кылдыр тавыштырып чадажы бердивис.

— 4,2 муң рубльге-даа болза, күргүне чагыын база чедир күүсетпээн болгай силер, Виталий Иванович.

— Силер бичии чазып ор силер: ийиги кварталдың күүсетпээнивис ол-дур, а ооң төнериңге чедир хуусаа амдаа бар болгай. Ниитизи-биле эде тургустунуушкунну бисте хос тырыкыланып турарын миниир апаар бис.

— Мурнуку чылдарга бо-даарга, кол көргүзүглериңер шору-дур. Бүдүрүлгеңерде стоповая, магазин ажылдап турар. Дүзалал ажыл-агыйыдар районда эң үлегериниг 73 хевак, бир ат, дөрт өшкү, 70 гектар шөлде чаштырган арбай, сад-огород дээш-ле Саар. Үлүг клуб база тудуп эрттүүн берген-дир силер. Силериниң ажыл-чорудулгаларда кижилер дугайында сагыш салыышкын колдап турары илдең. Эде тургустунуушкун дээрге, бир дугаарында, социал революциязы-дыр дең, Михаил Сергеевич Горбачев демдеглээн болгай.

— Ол бүгү бар, харын. Ынчалза-даа кижилериниң үгааалаштым. Оларныы-биле ылырга, бо айларда оларның шалыңы эртикем чылдарныңдан ылгаа чок, кижи бүрүзүниң домей болуп турар. Силерде ажыл төлевирин дешнештириниге системазындан амга чедир үш-тунмаанны ол бе!

— Ажылчын кижи черле меге чүве чугаалавас, шынын чугаалап турарлары ол-дур. Николай Нагорных, Декабрь Оксур, Леонид Астафьев, Сергей Салчак ышкаш бистиң мелээр-дир. Ам канчаар мен? Коллективтиң кол ээзэ болур ажылчыннар прогуя кылыр кижилер-биле эптеш чок болганындан оларны чайладырып мегеп кээр-дир. Олуттай, чаагай кижилерни өпейлеп турган үеэвис эртнен болгай.

Бистиң коллективиниске башкарылга апперадыы бүдүрүлгеден чыдып каап турарын демдеглекседим. Бодап-даа көрүңер даан, бистиң бот-орулгачарылгаже, бот-акшаламаашкынче бүрүн кирген коллектив деп санап турар, а херек кырында бисте оларның чүгле ажыл-агыы кезектери, элементилери бар. Экономиктиг билигпернивистиң чедишпезинден ажылчыннарга бот-орулгачарылгалыг даалгаларны чедирип берип шыдаавайн турар бис.

— Силерге ужуражырының мурнунда чамдык ажылчыннарыңар-биле чугаалаштым. Оларныы-биле алырга, бо айларда оларның шалыңы эртикем чылдарныңдан ылгаа чок, кижи бүрүзүниң домей болуп турар. Силерде ажыл төлевири дешнештириниге системазындан амга чедир үш-тунмаанны ол бе!

— Ажылчын кижи черле меге чүве чугаалавас, шынын чугаалап турарлары ол-дур. Николай Нагорных, Декабрь Оксур, Леонид Астафьев, Сергей Салчак ышкаш бистиң мурнакчыларывыс дыка кызыыман ажылдап турар. Ынчангаш оларның шалыңы өскелерниниден артык болгу дег. Социал чөптүг чорукту хөндүрер дизе, кижи бүрүзүниң күш-ажылга кирежилгезиниң коэффициентизин ажыглаар апаар. А ону ажыгдаавайн турар бис. Ол дугайын догын көтөп сагындырганывыс дээш четтирдим. Коэффициентини ажыглаарын черле бодап турган бис, ынчалза-даа ол үзөмдүге берип болур турду. Келир айдан эгелеп ону боттандырарының хемчеглерин алыр бис. Ынчан кижилериниң бот-идепкейин базырар дешнештирилге системазындан хосталыр аргалыг болур бис.

— Демократчыдылганың чижектерни силериниң коллективиңерден көрүп болур бе!

— Башкарылганы ажылчыны коллективке дамчыдып бээрге, удуртукчу кижиге безин дыка аваар-дыр. Шуут суда салыптар дээш ол эвес болбайн ааш. Удуртулга черле херек аваар. Чооктө чаа чазанылга цехиниң ажылчыннары Уймүк-оол Тас-паанчыкты боттарының бригадири кылдыр сонгуп алды. Бо дээрге ажылчыннарның бүдүрүлге башкарылгазынга кирежилгезиниң бир керечизи-дир. Коллективниске демократчылганы ыя ооң-биле кызыы гаврлавайн, ону ам-даа ханылыдыр сорулгалыг бис.

ХООЧУННАРНЫҢ ЭГЕЛЭЭШКИНИ

Республика эмнелгезиниң коллективтери боттарының профессионал байырлалы— Медицина ажылдакчызының хүнүнге утказутур «Эң эки салбыр», «Эң эки медсестра» деп конкурстарны, «Кадык-чаагай амыдыралга дээш» деп санбюллетеньнер көрүүдезии болгаш өске-даа хемчеглерни организастап эрттирериң чаңчыл болдурган.

«Ачы-буянның чоруку» ярмарказын коллективтер организастап эрттиргеп. Ындыг эгелээшкинии үе эмнелгедө дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлеин үндүрген. Ол чөвүлелдиң даргазы Ольга Фёдоровна Еремеева. Хоочунарның инициативазын республика эмнелгезинде хөрээженнер чөвүлелп, комсомол организациязы болгаш өске-даа хөй-нити организациялар идепкейлит дегзээн.

Ярмарканың кол сорулгазы — оон киирген акшазын республика эмнелгезинде дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннар чөвүлелиниң инициативазы-биле организастаан «Ачы-буянның чоруку» фондузунче шилиндери. Ук фонд түскай агар санны ажаалга банкызынга удаас ажыдып алыр. Ол фондумуң акша-төрецгизиң назылап кыраан болгаш чаңгыс бот кырганнарга дузалаарынга ажыглаар.

Республика эмнелгезиниң коллективтери ярмарканы организастап эрттиргеринге боттарының чогаадыкчы, тывыңгыр чоруун көргүскем. Травматология, нерв, нейрохирургия, урология, хирургия салбырларының карак, кулак эмнээр салбырның, терапия эмнелгезиниң, поликлиниканың коллективтери боттарының быжырганы амданныг булочкаларны, шаңгилерни, пирогилерни болгаш долгандан өскедаа чемнер аймаан, каттан хандылаан суксунмарны экээп делгепкеш, катқы-хөг, оюмбаштак-биле садыглап турганнар. Ачы-буянгы салбырларның садыглаан «бараанналарының» аразында номнар, боттары кылган ойнаарлар-даа бар.

Бо удаада садыгжылар-даа, садып алыкчылар-даа — медицина ажылдакчылары боттары. Кайы-даа таланың сеткилги ханган, таарзынган. «Ачы-буянның чоруку» фондузунче хире шаа-биле үлүг-хүүзүн киирериңге эмнелге ажылдакчылары шупту идепкейлиг кириишкеннер.

Салбырларның эмнелгелериниң коллективтери ярмаркадан киирген акшазын «Ачы-буянның чоруку» фондузунче дужаганнар.

Н. ООРЖАК.

КӨДЭЭ СЦЕНАДА

«Ыры чокта, чалгыны чок күш-биле домей» дижир болгай. Ол коңчуг шын. Кижи чаасказап чореанда сеткил-сөглүшты ажыдыр бичии ырлай кавапарга, артында хей-аът кире берген ышкаш сагындырар. Долчаннаа Чамбылаевна Кечил-оол— Ийи-Тал суурнуң хоочун бот-тывынгыр артизи. Ооң-биле чаңгыс суурга чурттап чореан болгаш билиирим күштүг. Боду назы-харыы улгедыы-даа берген болза, адак бышкаавың чиигим кижи кайгаар. Бот-тывынгыр уран чүүлге коңчуг бердинген. Чаңгыс-даа концерт ооң киржилгезии чокта болуп эртпес. Сценага үнүп келгеш, «Шеми хемнин» бадыртарга, таалеңыг-даа болдур ийин.

Долчаннаа Чамбылаевна — авды уругларның неэн. Уругларының дөгерезин ам бот-тускайлаң ат-сарыглыг, Оларда кымнарны чок дээр: механизатор, тудугчу, башкы дээш оон-даа өске.

Өгүнүң эр ээзэн Василий Сеңдиленович Кечил-оол—Ленин орденниг эдилекчизи, күш-ажылдың хоочуну. Амгы үеде кайызы-даа бүзүнүң дыштамылгада. Чурттап олурар байдалы, ажыы-биле чугаалаарга, дыка шыырак. Дузалал ажыл-агыйлыг. Хүүда машиналыг. Бажың ишти кезээде арыг-сиңг турар улус. Ынчангаш Долчаннаа Чамбылаевна Кечил-оол № 6 агитквартираның даргазынга хей удаа соңгудуп чореан. Пенсиядаа болза, ол ынак херээнден кажан-даа адырылбайн чоруур. Ийи-Талдың хоочуну—суурунуң төлептим.

Ирина БЮРБЮ.

КЫРГЫЛДАГА БЕЛЕТКЕЛ

Хой оолдаавышкынынга маңчыннар дыка-ла ынамчалыг белеткенир: сиген-шырбинлин четчелеп, кажаа-хораазының ишти-дашты чылыглап пат боор. Ол билдингир—мал бажың көвүдедириниң чугулазым кымга-даа тайылбырлаан херек чок. А кыргылдага белеткел чүге ындыг эвээш?

«Улуг-Хаа» совхозтуң Семекте кыргылда пунктузунга келириивиске, шып-ла шыпшың чүве болду. Пунктуну доңгандыр шагар-оът үнген, ишти-ондак доңган. Электрилиг хачыларның бичии моторлары эрткен чылгы олчаан халаа берген тур. Өрү көөрге, ге тикчок дыдыктардан бакылаан хүнүң терелдери кижи караан чылчыырактыр. Каш хоңуктардан маңаа кыргылда эгелээр дээш кандыг-даа шинчи чок.

Совхозтуң кол зоотехниги Олег Кызыл-оол бистиң бээр чүү дээш эдертип эккел чораанын айтып тыпладым.

— Чай соок, ынчангаш кыргылданы чеди айның эгезинде чорудар боор бис—деп. Олег Донгакович ооңгуралдыг чугаалап тур. — Аңаа чедирер тас кылдыр белеткенип алыр бис.

Мал ажылының специалистерим чылдың-на дегээлээр хөөн ол ийин. «Үе ам-даа бар». Ол хирезинде кыргылдага негеттинер «үүрмек» терек чүүлдер совхозта чок. Бетон дээрге, пресстээн дүң ораар материал безин эккелдинмээн. Амдыызында маажым оргаш, хой кыргыыр үе чедип келгеш, ам-на дүвүреп эгелээривис чажыт эвес болгай. Ол бачым өйде бир-ле чүве үттүндурган, бир-ле чүве четпес болур. Ооң түңнелиниде будун чыл дургузунда малчыннын кызып-кылайып турган өстүрүп алган продукциязы чедир алдынмайн баар.

Эрткен чылын бо совхоз кыргылдаңы шынар чок чорутканындан үш муң рубль карежалыг болган. Оон ары-да мындыг түүлдү база көрөнип көрзе чогуур. Ынчан совхоз 16700 хой кыргаан болза, 17000 кыргылдаг алган. Бүдүрүп турар продукциязыстың шынарын жижидиптирвиске, ооң хемчээлиңге салдарлыг апарган. Самын көвүдеңиптерге, шынар кудулаар. Бо ийи кол көргүзүглерни чогумчалыг кылдыр тавыштырып чадажы бердивис.

— 4,2 муң рубльге-даа болза, күргүне чагыын база чедир күүсетпээн болгай силер, Виталий Иванович.

— Силер бичии чазып ор бодаарга, кол көргүзүглериңер шору-дур. Бүдүрүлгеңерде стоповая, магазин ажылдап турар. Дүзалал ажыл-агыйыдар районда эң үлегериниг 73 хевак, бир ат, дөрт өшкү, 70 гектар шөлде чаштырган арбай, сад-огород дээш-ле Саар. Үлүг клуб база тудуп эрттүүн берген-дир силер. Силериниң ажыл-чорудулгаларда кижилер дугайында сагыш салыышкын колдап турары илдең. Эде тургустунуушкун дээрге, бир дугаарында, социал революциязы-дыр дең, Михаил Сергеевич Горбачев демдеглээн болгай.

— Ол бүгү бар, харын. Ынчалза-даа кижилериниң үгааалаштым. Оларныы-биле алырга, бо айларда оларның шалыңы эртикем чылдарныңдан ылгаа чок, кижи бүрүзүниң домей болуп турар. Силерде ажыл төлевири дешнештириниге системазындан амга чедир үш-тунмаанны ол бе!

— Ажылчын кижи черле меге чүве чугаалавас, шынын чугаалап турарлары ол-дур. Николай Нагорных, Декабрь Оксур, Леонид Астафьев, Сергей Салчак ышкаш бистиң мурнакчыларывыс дыка кызыыман ажылдап турар. Ынчангаш оларның шалыңы өскелерниниден артык болгу дег. Социал чөптүг чорукту хөндүрер дизе, кижи бүрүзүниң күш-ажылга кирежилгезиниң коэффициентизин ажыглаар апаар. А ону ажыгдаавайн турар бис. Ол дугайын догын көтөп сагындырганывыс дээш четтирдим. Коэффициентини ажыглаарын черле бодап турган бис, ынчалза-даа ол үзөмдүге берип болур турду. Келир айдан эгелеп ону боттандырарының хемчеглерин алыр бис. Ынчан кижилериниң бот-идепкейин базырар дешнештирилге системазындан хосталыр аргалыг болур бис.

— Демократчыдылганың чижектерни силериниң коллективиңерден көрүп болур бе!

— Башкарылганы ажылчыны коллективке дамчыдып бээрге, удуртукчу кижиге безин дыка аваар-дыр. Шуут суда салыптар дээш ол эвес болбайн ааш. Удуртулга черле херек аваар. Чооктө чаа чазанылга цехиниң ажылчыннары Уймүк-оол Тас-паанчыкты боттарының бригадири кылдыр сонгуп алды. Бо дээрге ажылчыннарның бүдүрүлге башкарылгазынга кирежилгезиниң бир керечизи-дир. Коллективниске демократчылганы ыя ооң-биле кызыы гаврлавайн, ону ам-даа ханылыдыр сорулгалыг бис.

ТАЙЫЛБЫР НОМУ

Москвада «Дээдн школа» ном үндүрер чер «1988 чылда ССРЭ-ниң ортумак түскай ооредилге черлериниче киреррелге тайылбыр номун» парлап үндүрген. Ол ном чүгле техникумнар дугайын тайыштырар эвес, номчуучулар ооң киреринииң шылгалдаларының дүрүмнериниң, программаларының дугайын база билип алырлар.

Тайылбыр номунуң түскай кезээзинде Совет Тываның ортумак түскай ооредилге черлерин база бижээн. Ында Кызылдың автомобиль-орук техникумумуң, Тываның кодээ ажыл-агый техникумумуң, Кызылдың медицина, башкы болгаш үран чүүл үчилищелериниң дугайында тайылбырны берген.

Г. ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

АЛЖИР. (СЭТА). Алжирниң найысылалында дээди деңнеге эзэлеп чок миниң-араб чөвүлел хурал ажыттынган. Ында 17 араб чурттарның башкыларының, Палестинаны хоставырының организациязының күүскомунуң даргазы Я. Арафат, а ол ышкаш Иракның, Сомалиниң болгаш Оманның бүрүн эргелиг төлээлекчилери киржип турар.

Чөвүлел хуралдың түн айтырыында бүгү Чоокку Чөөн чүктүң араб чурт болгаш улус бүргузунуң салым-чолунга хамаарышкан айтырыглар киргеп. Ол болза ирак-ирак дээн, Персид мугулдурунуң эзоназында дээн теделиишкиниңниң идепкейжээни, араб-израиль мөсилдежишкин болуп турар.

Чөвүлел турала Израильдиң эзелеп алган девискээрлеринде палестин улустуң алды өй иштинде үргүлүчүлел турар тура халыышкынының үезинде ажыттынган Палестиннерниң эрес-шудургу удурланыышкыны Чоокку Чөөн чүк айтырыын бүгүнү хаара түткен болгаш чөптүг таварыштыр шиитпирлээшкинни чедип алырының база оны кол айтырыг талазы-биле—Палестина айтырыын шиитпирлээрин чедип алырының эргежок чугулазын илереткеннер.

Чөвүлел хуралдың эгелээриниң мурнуу чарыында ооң киржикчилери израиль эжелекчилерниң холундаң өлген палестин демиселчилериниң тураскаалын минута иштинде ыыт чок туруп ёзулааннар.

Чөвүлел турааны ажыдып туре, Алжирниң президентизин Ш. Бенджедид арабтарның хүрээлеңин сырый каттыштырарының болгаш Палестинаның араб улузунуң бот-башкартынарынга база хамаарышпас күрүнеин тургузары дээш араб улустуң демиселин детикиринииң чугулазын айытkан.

Ф. МИТТЕРАННЫҢ САНАЛЫ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянның президентизин Франсуа Миттеран эрткен средада түскай медеглелди кылган. Хөгжүп орар чурттар капиталистиг күрүмелерге кончуг хөй өрелиг боол турар. Ол хөй өрениң 30 хүүзүн күш чок болдурарын сайзырамгай капиталистиг чурттарга президент санаадап киирген. Ол дугайын президентизиниң түскай дузалакчызы Жак Аттали дыңнаткан. Канаданың Торонто хоорайынга удаваас капиталистиг күрүмелер башкыннарының хуралы болур. Ф. Миттеран анаа бодунуң саналын киирер деп турар. Франциянның президентизин бо санал талазыбиле моол мурнунда-ла элээн хөй уштуражыышкыннарны кылган. Улуг-Хем районга эрткен чылын 96 муң хой кыргаан болза, бо чылын оон 18 муң хойну кыргыыр. Ынчангаш бо кампанияга дүрген болгаш быжырымчалыг белеткенниң түнүүн соңгаарлаттынмас айтырыы апаарган.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

УЕР ХАЛАВЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның мурнуу талазында Керала штатка каш хонук улаштыо шуургенныг чаъс чагган турул берген. Ооң түңнелиниде темер эриктерин ашкаш, уерлеп эгелээн. Чус-чус бажыннас сугга алыскан, тарылга өөн дерил үреллеп, бедик черлерниң хөрээн-довурааа чылын бадып турар.

Ол штаттың эрге-чагырга органнары уер алган суурдарның чурттакчыларын өске черлерже көжүрүп, оларга бүгү талалыг дузаламчыны көргүзүп турар.

ДЕТКЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының чепсегленишкинин дүжүрер талазы-биле түскай сессиязыңга чүве чугаалаваш. Мексиканың президентизин Мигель де Ла Мадрид ССРЭ биле АКШ-тың аразында чүзээн чугаалажыышкыннар боол турарының ачызында делегей байдалы сөөлгү үеде элээн экижээн дээп медеглээн. Ийи улуг күрүнениң удуртукчуларының аразында боол турар чугаалажыышкыннар боттуг түңнелдерни берип турар. Москвага болган ужуражыышкыныга олар ийи чурттың аразынга харылзааларны калбартырын дугурушкан болгаш чугаалажыышкыннарны моон сонгаар-даа үргүлчүлээринге күзелдиин илереткеннер.

Москвага болган чугаалажыышкыннарның түңнелинде ядролуг чепсектиг ийи хевирин узуткаар дугайында тоолуг документ күштүг боов эгелээн. Кижи төрелгетөн ядролуг чепсек чок делегейге чурттаарын 1945 чылдан бээр күзеп келген. Кижиниң дюрг амыдыран чурттаар эргежи Москвага күштүг күлдыр чарлаттынган дугуружулга магадылап турар. Ядролуг чепсектиг ийи коалициязының бүрүнүбиле узуткаарын делегейниң хөй-нитизи чедип алыр түңнээлгелиг деп, президент чугаалаан.

ДУГУРЖУЛГА

РИМ. (СЭТА). Италияның банкыларының консорциумуу (эштежилгези) болгаш «Совиталпродмаш» деп итали-совет каттышкан будурулгениң аразында чээлп дугуржулгезинге ат сапган. Ол дугуржулгеге ёзугаар ук будурулгеге Италиядан технологтуг дериг-төрекселдерни садарын акшаландырар. «Меднокредитогэ» баштаткан консорциумда кирип турар италь 11 банк болгаш сан-тээ организациялары-биле кады анаа «Сонгу Европага коммерция банкызын» дээр совет банк база идепкейлин-биле киржип турар.

Фата дээр итали фирманың тургусканы «Совиталпродмаш» деп итали-совет каттышкан будурулге болгаш ССРЭ-ниң радио үлетпүрүнүң министерствозунуң «Волжскпродмаш» будурулге каттыжыышкыны Волжск (Марий АССР) туруп турар болгаш чылда 153 муң соодукчу шкафтарны, 70 муң соодукчу камераларны будуруп үндүрер. Баштайгы продукциязы 1990 чылдың 1-ги кварталында будуруп үндүрерин төлевилээн. Соодукчу дериг-төрекселдерниң 80 чедир хүүзүн ССРЭ-ге садып-саадар.

ӨҢНҮКТЕРНИҢ КУЛЬТУРА АМЫДЫРАЛЫ

Убса-Нур аймактың Тариалан сумузунуң бот-тывынгыр артистериниң өнөн-көргүзүглери чүгле аймакта эвес, а харын бүгү Моолда ады-сураа алгаан. Оон иргшинчилериниң аразындан Удникиний Зихамет мөвө чоннуң национал танцыларын ойнаарының талазы-биле бедик мергежилии дээш МАР-ның бот-тывынгыр артистериниң аразынга болуп турар фестивальдарынга ийи алдын медальды чаалап авгам.

Тарилаан сумунуң девискээринде моолдуукда хөтөнгөр чурттап, амыдап турар. Ынчангаш бот-тывынгыр артистер хөтөн чоннуң шаг-төвүгдем тура сайзырап келген культуразын аныяктарга дамчыдып берип, пропагандаап турар. Оларның программазында ол ышнаш баят, дөрбет, кайга улустуң ырлары, танцылары база бар.

ЧУРУКТА: национал хөгжүм херекселдеринге аялгаларны Тарилаан сумунуң хевистер ыяыр цегининг ажыкчыны Хулдгээн Норжмаанун аймак ерары, хөтөн чоннуң национал танцызының шүүселдезинин үезинде.

В. ЧАДАМБАНЫҢ фотолары.

Убса-Нур аймактың Культура управлениези, Театрлаштырылган концерттер бюросу, Аймактың Ленин ордендиг Кызыл Туг ажылчы депутадтарының Советиниң Башкарылга комитединиң Культура болгаш искусство салгалы, Аймактың Ленин ордендиг Кызыл Туг ажылчы депутадтарының Советиниң Башкарылга комитединиң Профсоюзтарның аймактың Советиниң Президиумунуң Аймактың Ленин ордендиг Кызыл Туг ажылчы депутадтарының Советиниң Башкарылга комитединиң Комсомолдуң аймактың комитединиң Аймактың Ленин ордендиг Кызыл Туг ажылчы депутадтарының Советиниң Башкарылга

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 138 (13738) | 1988 чылдың июнь 12, воскресенье | 1925 чылда үнделгеттинген. | Өртээ 3 кеп.

Моол Арат Республиканың

Убса-Нур аймаанның Культура хүннери

НАЙЫРАЛ БЫЖЫГЫП ТУРЗУН

МАР-ниң Убса-Нур аймаанның Тыва АССР-де Культура хүннери дүүн эгелээн.

Дүүн эртен бистиң республикавыстың удуртукчулары СЭКП обкомунга аймактың делегациязының төлөлекчилери-биле ужуратқан. Аңаа СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, Совет-моол найырал ниитилели н и н Тыва салбырының даргазы Д. К. Ооржак, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлуулакчызы К. А. Маспык-оол, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина киришкен. Делегацияның удуртукчузу, МАРН-ниң аймак комитединиң секретары Б. Цэрэнмадмид, аймактың культура килдизиниң эргелекчизи Н. Алтанцэцэг, ураң чүүл удуртукчузу, Улаңгом театрының директору Г. Чулуун-Баатар, «Найрамдал» театрының директору М. Битийма, доктор Ч. Лхамсүрэн, Моолдуң Чуруккулар эвилелиниң аймак организациязының даргазы Э. Сухээ, МАР-ниң уран чүүлүнүң алдарлыг артизи, композитор Х. Пэвгээ, МАР-ниң алдарлыг артизи Ж. Лэгжмаа, партияның, күш-ажылдың болгаш ураң чүүлдүң хөгжүүнү Д. Гомбосүрэн аалчыларны төлөөлеп келгеш.

— Силерге, Моолдуң Убса-Нур аймаанның чогаалыкчы ажылдакчыларының улуг делегациязынга, Совет Тывазының черинге келгенинер-биле холбаштыр байыр чедирип тур бис. Силерниң удуртуп келген делегацияларыңарга бүгү-ле эки чүүлдерни, республиканың ажылчы чону-биле эки таныжын алырыңарны болгаш чогаадыкчы чеднишкиннерни күзеп тур бис. Ол бүгү — совет болгаш моол улустарының аразынга, Тыва АССР-ниң болгаш Убса-Нур аймактың ажылчы чонуларының аразынга найыралды быжыглаарыңа улуг салымыкын болур. Шагдан бээр харылзааларывыс тургустунуп келген болгаш улам быжыглып, бүгү талалыг хөгжүп. Бистиң черивиске бараан бооп, тодаргай болгаш ажыл-ишти апар чыдап. Совхолтар, школалар, бүдүүлгелер болгаш чогаадыкчы организациялар аразында дорт харылзааларга калбарып турар. Ол харылзааларның найыралчы болгаш ажыл-ишкиниң бооп турарын онзалап демдеглексеп тур мен. Харылзааларны улам хөгжүдер херек.

Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга белеткел ажылы республикага калбарган. Тываның ажылчы чону эде тургустунуушкунга, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын чаартырынга идепкейлиг киржип турар.

Божавыс аңы-дунма Моолдуң культуразын болгаш ураң чүүлүн бистиң республикавыстың чону кончуг хундүлээр болгаш сонуургаар. Шинчилгээ силерниң ажылыңар база-ла чеднишкинниг болуруңга бүзүлээр бис —деп, Г. Ч. Ширшин аалчыларга чугаалаан.

Б. Цэрэнмадмид харыы сес ап, чүве чугаалаан. Оон соонда найыралчы беседа болган.

* * *

МАР-ниң Убса-Нур аймаанның Тыва АССР-ге Культурazының хүннери кежээ театрга ажыттынган. Моол артистерниң концерти улуг чеднишкин-биле эртken.

* * *

Кожа-хелбэг Моолдан келген бистиң аалчыларывыс В. И. Ленинге тураскаал базырынга чечектер салганнар. МАРН-ниң Убса-Нур аймак комитединиң секретары, Моолсовет найырал ниитилелиниң чөвүлелиниң даргазы Богданың Цэрэнмадмид, МАР-ниң революсчу демиселиниң хөгжүү Церетйн Дамбаров, хөгжүннарының аймак чөвүлелиниң даргазы Дамтайн Гомбосүрэн, МАР-ниң ураң чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Хоохуриин Цэвгээ, Моолдуң алдарлыг артизи Жамцын Лэгжмаа болган эске-даа эттер пролетариаттың баштыңчызынга тураскаалдың базырынга дириг чечектер салыр ёзулалга киришкеннер. Аалчылар-биле кады СЭКП Тыва обкомунуң агитация болгаш пропаганда килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина болгаш эске-даа эттер база чораан.

Оң-ла хүн Убса-Нур аймак болгаш Тываның ураң чүүл ажылдакчылары Хиросимадан эргеин алган Тайбың чалгыының митингизин хөгжүм-ниң театрынга кады эртиргеннер.

«СПУТНИК»: ТУДУГ ЭГЕЛЭЭР

Июнь 10. Ажыл шагының соонда СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга чыглып келген кижилер улуг калды олуг чок былдыр долган, үстүнде балконнарда безин олуттар эдептиргеп. Ийиги каттың фойезинде стендилерде янзы-бүрү хевириниң бажыңнарының чараштыр, ацнеп кылган шыйыг-чуруктары. Залда чыглаанарының холдарында база-ла улуг аадап саалыннар, шыйыглар.

Ол дээрге партия хоркомунуң, хооркүүскомунуң организастаны хүзүнде бажың тудуп алыр күзелдиг кижилериниң ажык чугаа-хуулярынга чыглып келгени ол.

Хуралга СЭКП хооркомунуң бирги секретары Б. П. Сининов, ССРЭ-ниң Күрбанбызының Тыва республика конторазының эргелекчизи В. А. Бадулин, хоорайның бод архитектору М. К. Куулар, Тыва АССР-ниң Күрүлелиниң начальнигы М. И. Кандрашов, Тыва АССР-ниң Күрүлелиниң даргазының бирги орлуулакчызы В. Б. Салчак болгаш өскелер-даа Кызыл хоорайга хүүда чурттакы тудуунуң «Спутник» девискээриниң төлевилел, планнаашкын ажылдарының чөрүп турарының, анаа тудугну дарый эгелээринниң, хүүда чурттакы тудуун чорудар күзелдиглерге чаазы тыпсырының чурумнарының, оларны тудуг материалдары-биле хандырарының, бүдүүлгелер, организациялар оларга кайыыт дуланы чедирип болурунуң талазы-биле тайылбырларын берген.

Хүүда чурттакы тудуунуң «Спутник» райониунуң дугайында тайылбырны бистиң бис. Силерниң удуртуп келген делегацияларыңарга бүгү-ле эки чүүлдерни, республиканың ажылчы чону-биле эки таныжын алырыңарны болгаш чогаадыкчы чеднишкиннерни күзеп тур бис. Ол бүгү — совет болгаш моол улустарының аразынга, Тыва АССР-ниң болгаш Убса-Нур аймактың ажылчы чонуларының аразынга найыралды быжыглаарыңа улуг салымыкын болур. Шагдан бээр харылзааларывыс тургустунуп келген болгаш улам быжыглып, бүгү талалыг хөгжүп. Бистиң черивиске бараан бооп, тодаргай болгаш ажыл-ишти апар чыдап. Совхолтар, школалар, бүдүүлгелер болгаш чогаадыкчы организациялар аразында дорт харылзааларга калбарып турар. Ол харылзааларның найыралчы болгаш ажыл-ишкиниң бооп турарын онзалап демдеглексеп тур мен. Харылзааларны улам хөгжүдер херек.

Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязынга белеткел ажылы республикага калбарган. Тываның ажылчы чону эде тургустунуушкунга, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын чаартырынга идепкейлиг киржип турар.

Божавыс аңы-дунма Моолдуң культуразын болгаш ураң чүүлүн бистиң республикавыстың чону кончуг хундүлээр болгаш сонуургаар. Шинчилгээ силерниң ажылыңар база-ла чеднишкинниг болуруңга бүзүлээр бис —деп, Г. Ч. Ширшин аалчыларга чугаалаан.

Б. Цэрэнмадмид харыы сес ап, чүве чугаалаан. Оон соонда найыралчы беседа болган.

* * *

МАР-ниң Убса-Нур аймаанның Тыва АССР-ге Культурazының хүннери кежээ театрга ажыттынган. Моол артистерниң концерти улуг чеднишкин-биле эртken.

* * *

Кожа-хелбэг Моолдан келген бистиң аалчыларывыс В. И. Ленинге тураскаал базырынга чечектер салганнар. МАРН-ниң Убса-Нур аймак комитединиң секретары, Моолсовет найырал ниитилелиниң чөвүлелиниң даргазы Богданың Цэрэнмадмид, МАР-ниң революсчу демиселиниң хөгжүү Церетйн Дамбаров, хөгжүннарының аймак чөвүлелиниң даргазы Дамтайн Гомбосүрэн, МАР-ниң ураң чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы Хоохуриин Цэвгээ, Моолдуң алдарлыг артизи Жамцын Лэгжмаа болган эске-даа эттер пролетариаттың баштыңчызынга тураскаалдың базырынга дириг чечектер салыр ёзулалга киришкеннер. Аалчылар-биле кады СЭКП Тыва обкомунуң агитация болгаш пропаганда килдизиниң эргелекчизи Л. С. Зорина болгаш эске-даа эттер база чораан.

Оң-ла хүн Убса-Нур аймак болгаш Тываның ураң чүүл ажылдакчылары Хиросимадан эргеин алган Тайбың чалгыының митингизин хөгжүм-ниң театрынга кады эртиргеннер.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ БОЛГАШ ВЦСПС-ТЕ

«Дайынның болгаш күш-ажылдың хөөчүнларының амыдыралының байдалын экижидер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС доктаал хүлээп алган.

Сөөлгү чылдарда пенсионерлерниң, инвалидтериң болгаш дайын киржикчилериниң, өлген шериг албаныгларының өг-бүлелериниң материалдыг хандырылгазының деңнели бедик деп доктаалда айытkан. Оон-биле кады төп болгаш чер-чер органнары, бүдүүлгелериниң болгаш организацияларның удуртукчулары дайынның база күш-ажылдың хөөчүннарының амыдыралының байдалын экижидер талазы-биле калбак арганы кошкак ажыглап, оларның хереглелериниң тоомча чок болгаш кичээнгей чок чорукту болдурун, ол айырыглаар талазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалдарын долузу-биле боттандырын чорутпайн турар. Назылап кыраанныг болгаш инвалидтерге интернат-бажыңнарны ажыглалга киирериниң планнарын үргүлчү күүсетпейн турар. Партияның күштүг социал политиказын боттандырып чорударының байдалында дайынның болгаш күш-ажылдың хөөчүннарының медицина, садыг, амыдырал болгаш социал хандырылганың эске-даа ленинрелерин экижидери, инвалидтерниң болгаш дайынның киржикчилериниң, өлген шериг албаныгларының өг-бүлезиниң чурттакка байдалын экижидери негеттиниң турар.

1985 чылдың май 14-те СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-ниң «Материалдыг байдалы чегей хандыртыгаан пенсионерлерниң болгаш өг-бүлелериниң материалдыг чаагай чорууң экижидер, назылап кыраан, чаасқаан артқан хамаатыларга төрелериниң болгаш чоок кижилериниң чурттап турар чөрлеринге оларның чурттаар чөрлерин чөөкшүладыр, а ол ышкаш лифтилери чок бажыңнарның үстүкү каттарында чурттакка шолуг адаксызынга содуп бээр дугайында оларның дилегларын бүрүн хандырып бээр аргазын көөр, чурттакка шолуг үлүрүп бээрин экижидери-биле эргежок чугула хемчеглерни алыр.

Телефон хереглээр дайынның инвалидтерин (оларның чагыгары-биле) бек чылдың төнчүзүнге чедир база дайынның артқан киржикчилерич 1993 чылдан орай эвесте хандырар сорулга-биле дайын хөөчүннарының квартираларын телефончуларын дүргедирин ССРЭ-ниң Харылзаа министерствозунга дааскан.

Будүүлгелериниң болгаш организацияларның удуртукчулары, профэвилел комитеттерия база күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелери-биле кады Күрүне будүүлгезиниң (каттыжыңышкынының) дугайында ССРЭ хөөлдүүнү удуртулга болдургаш, дайынның база күш-ажылдың хөөчүннарының материалдыг чаагай байдалының айтырыглаарынче кичээнгейин күштелдирип, ол сорулгаже боттарының акша-хереглиг хевирлерин (оларның негеделерин болгаш хереглелдерин барымаалап тургаш), ийик-хеп садар талазы-биле тускайжыттынган магазинерни, салбырларны, секцияларны, а ол ышкаш аъш-чем бараанарын чагырының столдарын организастаарын, ажыл ышкы шылабас база назылап кыраан, чаасқаан артқан хамаатыларны бажыңнарынга хандырарының практиказын калбартырын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге база улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекомнарынга саналдаан.

ССРЭ-ниң Балык камгалал министерствозу, чер-черде балык камгалал органнары болгаш албан чергелери инвалидтерге база назылап кыраанарга чедирип турар эмчи дузазының шынарын болгаш культураның бедиглер, пенсионерлерниң чыл бүрүде диспансеризация эртерин хандырар. Кыраанныг болгаш пенсионерлерни эмнээр тускайлаан эмнелгелерниң четкизин калбартыр, участок эмнелгелерин оларга социал болгаш эмчи дузазын чедиреринге бүгү талалыг ажыглаар. ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң киржилгези-биле эмчи-сестра каракташкынының чаагай албаның идепкейлиг хөгжүдер.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылларында тылга эресмаалырлыг күш-ажылы болгаш улегерлиг шериг албаныг эртиргени дээш ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаткан кижилерге шериг албаныгларын хайын киржикчилерниң токтаткан дараазында чингелеринге болгаш артық эргелерни 1988 чылдың июль 1-ден эгелеп камаарыштырарын доктаалда көрген:

үзүктел чок чогуур ниити ажыл стажы бар турда, чаңгыс будүүлгеге азы албан черинге үзүктел чок ажылааны дээш кыраанының пенсиязынга 20 хуудуг немелде төлевирин, олар 1983 чылдың январь бирде азы оон соонда ажыллап турганы хамаанчокка алыр эргени;

айда 80 рубль четпес пенсия ап турар пенсионерлерге эмчиниң берген рецептилериниң бүгүлер эмнерниң ортаанын 50 хуузу чингелеп алыр эргени;

Ада-чурт дайынының инвалидтеринге көрдүнген хууза бажың тудуунга каайлы чок чаала алыр эргени:

сал бажыңнарын, участоктарын салып азы тудуп алырынга, чаагайжыларынга каайлы чок чаала алыр эргени:

чыл бүрүдеги эдиг-чегиг шелээзин оларга тааырымчалыг үеде ажыглаар, а ол ышкаш чылда ийи неделя чедир хуусалыг шалын төлевирин чок немелде шөлээзин алыр эргени:

ажыллап турар үезинде быжыглаттынган турганы пенсиялаар соонда ажыглаар эргени:

сал өстүрүүчүлериниң эртежилгелеринге (кооперативтеринге) киреринге, телефон салыраринга, квартира септедиринге мурнаар эргелиг болуру.

ССРЭ-ниң министерстволарынга, ведомстволарынга болгаш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге ВЦСПС, профэвилелдеринниң Төп Комитеттерге болгаш республика чөвүлелдери-биле кады тыллың айытынган ажыл-ишчилерни санаторийлерге болгаш лыштамылга бажыңнарынга путевкаларлар-биле мурнады хандырарының дугайында, путевкаларның болгаш чурттуң курорттарынга садып ап турар курсовкаларның, а ол ышкаш профэвилелдериниң Культура орударының база бажыңнарының чедирип турар ачы-дузазының ортезинге оларга чингелелер тургузар дугайында айтырыгларны шинтипкелеринге дааскан.

Дайынның болгаш күш-ажылдың хөөчүннарының бүгү-эвилел чөвүлелиниң, Тайбының совет фондузунуң, ССРЭ-ниң Кызыл Крест болгаш Кызыл Чартык ай ниитилелдериниң эвилелиниң база Совет хереглеглер комитединиң чаасқаан артқан назылап кыраанныг болгаш Төрээн чүүлүн камгалап турар тевинге мөчээн шериг албаныгларының күш-ажыл кылып шыгаас ада-иелериниң болгаш кадайларының медицина-социал база амыдырал-чурттакка дузазын көргүзери-биле патронаж албаның калбартырының эргежок чугулазының дугайында саналын деткээн.

СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис

БЮРОКРАТИЗМ—БИСТИҢ ДАЙЗЫНЫВЫС

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин улуг сонуургал болгаш түүлдүгзүнүүшкүн-биле уткаш, ам-даа катап-катап номчуп, өөренип турар мен. Ол Тезистерин эде тургустунуушкунның амгы шинтипкелиг үе-чадазында партияның болгаш бүгү совет үнүстүң амыдыралында эң чугула документ деп санаар мен. Коммунистерниң болгаш бүгү совет кижилериниң амгы болгаш моон соңгаарга соругалаарын ында чигези-биле аныткан.

Бюрократизмге удур демиселдиң айтырыынга хамаарыштыр бодумнуң бодалымны илергейледим. Бо айтырыгны Тезистерде база тодаргай айытkан. Бюрократизм, дүүмүтесиг кижилерге хамаарыштыр демиселди Совет эрге-чагырга 70 жыл чылдар дургузунда сонсаал чоокка чорудуп турар. Ынчалзажок бюрократизм, дүүмүтесиг хевирлер, үзелдер, чаңчылдар барын бүгү коллектив бүрүзүнде ам-даа бар деп чугаалаар болза, ол черле хөөрем болбас.

Бажың, ясли, садык дүтээйында болгаш өске-даа социал-амыдырал айтырыгларының талазы-биле дивес кылыр дээш Кызыл хооркүүскомнуң даргазынга азы оон оралакчыларынга кирери ам-даа дыка берге болуп турар. Бодумнуң чурттакка бажыңнының шөлүн алгыдар эрге-черге 1972 чылда киргем мен. Хынапда бүрүткелди Кызыл хооркүүскомнуң чыл бүрүде февраль-март айларда чорудуп турар. Хынапда бүрүткелди келди эртпес болза, чурттакка шөлүн алыр эрге-черге ушшуп клаптар болгай. Ынчангаш февральдың соок эртенниң 3-4 шакта Кочетов кудумчузунда ийи кавы бажыңның херимниң митинге 16 чыл дургузунда доңуп, мынап келгенимни кажан-даа утпас мен. Чүгле чаңгыс мен эвес, а хөй муң хамаатылар. Хынапда бүрүткел кылыр черге оон сөөлүнде барык бүдүн түн дургузунда база сыныарлажыр бис. «Бистиң, совет кижилериң, мынчаар хилинчектеп турары бюрократизмниң эң каржы хевирлериниң бирээзи эвес ирги бе?» деп, хөй хамаатылар айтырып турар.

Хынапда бүрүткелди чыл бүрүде эвес, а өөң чыл болгат-ла, оода-ла— бүдүн чартык чылда бир удам кылыр доктаадыр дугайында айтырыгларны Кызыл хооркүүскомнуң чыл бүрүде февраль-март айларда чорудуп турар. Хынапда бүрүткелди чыл бүрүде эвес, а өөң чыл болгат-ла, оода-ла— бүдүн чартык чылда бир удам кылыр доктаадыр дугайында айтырыгларны Кызыл хооркүүскомнуң чыл бүрүде февраль-март айларда чорудуп турар. Хынапда бүрүткелди келди эртпес болза, чурттакка шөлүн алыр эрге-черге ушшуп клаптар болгай. Ынчангаш февральдың соок эртенниң 3-4 шакта Кочетов кудумчузунда ийи кавы бажыңның херимниң митинге 16 чыл дургузунда доңуп, мынап келгенимни кажан-даа утпас мен. Чүгле чаңгыс мен эвес, а хөй муң хамаатылар. Хынапда бүрүткел кылыр черге оон сөөлүнде барык бүдүн түн дургузунда база сыныарлажыр бис. «Бистиң, совет кижилериң, мынчаар хилинчектеп турары бюрократизмниң эң каржы хевирлериниң бирээзи эвес ирги бе?» деп, хөй хамаатылар айтырып турар.

Хынапда бүрүткелди чыл бүрүде эвес, а өөң чыл болгат-ла, оода-ла— бүдүн чартык чылда бир удам кылыр доктаадыр дугайында айтырыгларны Кызыл хооркүүскомнуң чыл бүрүде февраль-март айларда чорудуп турар. Хынапда бүрүткелди келди эртпес болза, чурттакка шөлүн алыр эрге-черге ушшуп клаптар болгай. Ынчангаш февральдың соок эртенниң 3-4 шакта Кочетов кудумчузунда ийи кавы бажыңның херимниң митинге 16 чыл дургузунда доңуп, мынап келгенимни кажан-даа утпас мен. Чүгле чаңгыс мен эвес, а хөй муң хамаатылар. Хынапда бүрүткел кылыр черге оон сөөлүнде барык бүдүн түн дургузунда база сыныарлажыр бис. «Бистиң, совет кижилериң, мынчаар хилинчектеп турары бюрократизмниң эң каржы хевирлериниң бирээзи эвес ирги бе?» деп, хөй хамаатылар айтырып турар.

Бюрократизм, дүүмүтесиг чорук дээрге социализмниң совет кижилериниң эң каржы дайзыны, ынчангаш эде тургустунуушкунның херээжене дыка айыылдыг деп санап турар бодалга бүрүн каттыжыңар мен. Ынчангаш бюрократизмни ногун үзе узутkаар дээш демиселдиң айтырыын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга онзалап көөрүн, бюрократизмниң үндезиннерин, чыдагаанарын, илерээшкиннерин, демдектерин, дүүмүтесиг чорукту болдурганы дээш албан-дужаалдыг кижилерге онаар харыысалганы конференциянның шинтипкелеринге чигези-биле тодаргайларын күүзээр-дир мен. Бюрократизмни ногун үзе узутkаар дээш демиселл —коммунист бүрүзүнүң бирги черегиниң чүгула ужур-дузалыг хүзээлгелериниң бирээзин деп СЭКП-ниң Уставынга айтыр болза эки деп санаадыг мен.

Алексей ДУГЕРЖАА.
1943 чылдан бээр СЭКП кежигүнү.

КИЖИНИ БОДАНДЫРА БЭЭР-ДИР

Чурттуң эргелеп башкарарының бүгү-ле байдалдары СЭКП ТК-ның Тезистеринде тодаратkынган. Партияның ат-алдарын кедурериниң, оон организамчы ролюн чаазы-биле тургузарынга улуг кичээнгейни салган. Ылаңгыя оон ленинчы принциптерин улам байыдып быжыктырар сорулганы салганы өөрүнүүр.

Тезистерде мындыг одуругларны номчаш, кижи эргээн боданыр-дыр: «Сөңгаарлаттынмас сорулга болза, ниитилелдиң партыйжы ёзу-биле удуртурунуң ленинчы принциптерин үрээр чорукту келир үеде болдурбас...» Моон мурнунда чылдарда чурттуң удуртуп башкарарынга чаштырыглар тургенин парлалгада ам ажыыбиле сойгалап, илередип турар-дыр. Ол чорук чүгле шыммыы-биле биилип алырда эвилеле хөрөм. А мээң бодалым болза, чаштырыгларны чогуур үезинде эдип ап чоруп орган болза, амгы эде тургустунуушкунның базымнарын дүргедедиринге чиик-даа, улуг ыдыглыг-даа турган боор. Ол черлерде чер-чердө партия организацияларынга-даа ёзулуг ленинчы канналгадан дадыгзыышкынны алган дидим кижилер канчап турбаан ирги деп бодай бээр. Турганы чугаажок! Чаштырыгларны канылатпайн, чогуур үезинде эдер турган...

Ам ёзулуг чаартылганын, эде тургустунуушкунның оруунче кирген-дир бис. Партия комитеттеринге болгаш улус депутаттарының бүгү Советтериниң бүрүн эргезининң хүүсаазы 5 чыл болур деп доктаадып турарынга каттыжар мен. Ол хүүсаа иштинде соңгуткан кижи хөйну кылып четтигип болур, кижилерниң ажыл, амыдыралын, ажыл-чаңын-даа эки билип алгар.

А Тезистерде коммунистерниң аттестациязын доктаамал эрттирер деп айтып турар. Ол ам барык шылгалда хевирлиг чүве-дир. Коммунистерниң ниити билиин, ылаңгыя политиктиг билиин ынаажы чеп-ле харын. Ынчалза-даа чаңгыс организацияга үр ажыыдап келген коммунистер боттарын билчир. Сагыпга-чурум, мораль-дыг мөзү-шынаа болгаш эртем-билиг талазыбиле кым кандыг деңнеде дээп чүвени билир болгай. Оон ыңай, коммунистерниң отчёдно ий-ейлеп база дыңнап турар, характеристиканы, ылаңгыя деткиир коммунистерге берип, хуралга эттерниң саналарын аап турар — ёзулуг шылгалда боор чүве чорду. Теоретиктиг семинар, политкичээл деп чүүлдер база бар, а политинформаторлар колдуунга-ле коммунистер боор чүве-дир. Ынчап кээрде бот-шылгалдаавы бот-барылганыышкын коммунистерниң базым бурузунде деп санап болур-дур. Ынчангаш аттестацияга эрттирер деп чүүлге чөпсүнмес кижи-дир мен.

Данчай-оол ОЮН.
1941 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, персоналдыг пенсионер.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

СЭКП ТК-НЫҢ ТЕЗИСТЕРИН ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

БИСТИҢ БОТТАРЫВЫСТАН ХАМААРЖЫР

Таныштырылга хуралындан

«Кызыл туң» совхозтуң төвү Сагыы суурнуң иүшамылчы коллективтеринге, албан организация черлеринге партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ниң Тезистериниң таныштырылгазы организастыг эртиниэзин. Эртиен неделяның суббота эртемниде совхозтуң партком секретарының кабинедиин кижилер доллуп олурупкан. Тезистерге хамаарыштыр тайылбырны СЭКП Тыва өбкомунуң төлэзэзи, Бөрбак-оол Монгуш кылган. Ол бодунуң чугаазынга маранка иосиу өскерлиишиниинерни республиканың, районнуң, совхозтуң амыдыралы-биле холбап. Тезистериниң белүк бүрүзүн чедингир тайылбырлап берген.

Партияның чугула документизи-биле таныштырылга соонда хуралдың киржикчилери айтырыгнар салгылаан.

— Улуртур ажылдакчыларны беш чыл хуусаалыг ийи чышка соңгуур диидиер. Ол шуптузунга хамааржыр бе? — деп, суурда хырылаа салбырының начальныгы Борис Апак айтырыг салды.

— Бо талазы-биле тайылбырлаан-на болгай мен — дээш, Борбак-оол Биче-оолович уламчылады. —Ол чүге соңгулдалыг чүрүм-биле депшиидер партийкин кадрларга, Советтер ажылдакчыларынга хамааржыр.

Хуралдың даргалакчызы, совхозта партком секретары Бичиш Даваевич Монгуш айтырыгны үзе кирди.

— Бүрүне бүдүрүлгезинниң дугайында хообүлүзу бар шыкаһыгай. Бо-дур—дээш, холунда хүреп карттыг бичии дептержиген көргүзүп келди. —Моңу кижи бүрүзү салып ап көргүер. Шиңа чөвүлелдериниң канчаар ажылдаарын, удуртукчуларның, ажылчыннарның эрге-хүлээлгелерин толаргай бижээн.

— Партийниң удуртукчуларының соңгулдазын чүгле чанчыт бадыжаашын-биле чорутсе эки. Ону партия эге организацияларынга база неитеердир херек — деп, суггатчы Тойду Ооржак чугаалады.

— Шын, ам амыдыралыстың ажыын тып, чөптүүбиле соктап кирип келген бис — дээш, кол бухгалтер Далбык Кылын-ооловна Сүлдүй саналдай-тыр: —Шынада, шын чокта, ажык-чарлыг чоруук чокта, бөгүнгү ажык чугаага киржин турарывыс дег, санал-оналдар, бодалдар солчулгазы чокта эде тургустунуушкун болдунмас. Кандыг-даа солун-сеткүүдүү холга түдүп алырынга. Тезистер дугайында кайда-даа маргыдааны кодуруп турар боордур. Ол чоп, чүге дээрге бис демократияга өөренип, үнүвүстү катап эгидип ап турган дег-дир бис. Моңу демдеглексээн-биле.

Бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкыиче шилчээш, чартык чыл чедип ерэа-даа, күш-ажылчы коллективтерде чөвүделдериниң ажылының хөнүвейн турарын, өртүмак звеноиуң түскай эртемниглери-биле чонның аразында харылзааның комкаанын совхоз директору Болат Куулар айыткан, комитеттиг партия организацияларынга коммунистериниң хуралдарын чылда дөрт удаа эрттирерин саналдаан, ол чугаалын ыанчаар тондүрген: — Хообйлу-дүрүм органнары өөрлэрга, кем-херен үүлгедиикчилеринге шиитпел үндүрерде чамдык херектерни чиик норуп турар. Бодум хуумда ону зде көөрүн, бүрүүдадыр талазын шыңгыырадыры чугула деп саналга киирикпээн турар мен.

— Малчын балаиларже, хойлуу бригадалар төптеринче пропагандистерни аътхарып өгдээн бис —дээш, партком секретары Б. Д. Монгуш олуңдукпан турун кедди. — Тезистерни таныжып турар үеде Төрээн чүрттүң моон соңгаарты салын-чолу дээш халаа болалдар илерел турар-тыр. Элээн каш кижилер-биле ужуражыр чөптүүбиле соктап кирип келген бис — дээш, кол бухгалтер Далбык Кылын-ооловна Сүлдүй саналдай-тыр: —Шынада, шын чокта, ажык-чарлыг чоруук чокта, бөгүнгү ажык чугаага киржин турарывыс дег, санал-оналдар, бодалдар солчулгазы чокта эде тургустунуушкун болдунмас. Кандыг-даа солун-сеткүүдүү холга түдүп алырынга. Тезистер дугайында кайда-даа маргыдааны кодуруп турар боордур. Ол чоп, чүге дээрге бис демократияга өөренип, үнүвүстү катап эгидип ап турган дег-дир бис. Моңу демдеглексээн-биле.

Бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкыиче шилчээш, чартык чыл чедип ерэа-даа, күш-ажылчы коллективтерде чөвүделдериниң ажылының хөнүвейн турарын, өртүмак звеноиуң түскай эртемниглери-биле чонның аразында харылзааның комкаанын совхоз директору Болат Куулар айыткан, комитеттиг партия организацияларынга коммунистериниң хуралдарын чылда дөрт удаа эрттирерин саналдаан, ол чугаалын ыанчаар тондүрген: — Хообйлу-дүрүм органнары өөрлэрга, кем-херен үүлгедиикчилеринге шиитпел үндүрерде чамдык херектерни чиик норуп турар. Бодум хуумда ону зде көөрүн, бүрүүдадыр талазын шыңгыырадыры чугула деп саналга киирикпээн турар мен.

— Малчын балаиларже, хойлуу бригадалар төптеринче пропагандистерни аътхарып өгдээн бис —дээш, партком секретары Б. Д. Монгуш олуңдукпан турун кедди. — Тезистерни таныжып турар үеде Төрээн чүрттүң моон соңгаарты салын-чолу дээш халаа болалдар илерел турар-тыр. Элээн каш кижилер-биле ужуражып, кызыгаарчыларның аңгы-аңгы салгалдары Төрээн чүрттүн камгалаар аъош, бергелерге төрүлбайн, шыдамыктай, патриотчу тура-сергүтүг чоруктуң школазынга эртип келгенинең дугайында чугааны кылганнар.

Кежээге чалаткаииарның иштинде кызыгааржылар чөрээн башкылар С. Х. Адыг-оол, К. Б. Салчак, эмчи А. И. Чимит-оол, бо чылын халаашып келген кызыгаарчы аныын тудугшу К. О. Аранчаа оларга чыыларынарга боттарының кызыгаарга албан эртирип чөрээнының дугайында солун чүүлдерни чугаалаа бергеннер. Чыыганнар сонуургаан айтырыгларын салып турганнар.

Кежээниң төнчүзүнде Культура башкыныңың чанында агитвульбригадазының бот-тывынгыр эртистери, уругларның музыка школазының өөренинчилери каттышкан концерт көргүскен.

Кеш-оол САЛЧАК.
Башкы.

Бай-Тайга район.

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ КӨӨР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ниң Тезистерин Кызылдың аъш-чем баразынар садыында партияның ажык хуралынга чугаалаашкан.

Бистиң чуртувуста келбеген демократчыдыганы улам хамыладыр талазы-биле Тезистерде айыткан чүүлдер онзагай ужур-дузалыг болуп турарын инда партбюро секретары О. Н. Шарыпова бодунуң иллеткелинге баштай чугаалээш, бо талазы-биле ажык чугааны кылырынче чаъаны хуралды улам идепкейлиг хөөн киргеп. Коллективтиң мурнунда бо хүннерде шиитпирлезе чогуур чидиг айтырыглар кайы хей, боже үгланган саналдар аңаа баштай колдап турган. Ынчалзадаа саиал-оналдарның үгшиин Тезистерни чүгле инитизи-биле деткиринче эвес, харын ону сайгарып, дидим санал-оналдарны киирериче угландырза эки-дир дээрзин аңаа санал берген коммунистер чугаалап тургеннер.

Баштай № 1 бот-орулга-чарылгалыг садыг бүдүрүлгезинде товаровед А. П. Чебодаева сөс алгаш:

— Бисте партия комитетериниң соңгулдалары өзу барымдаалап эртер, байырлал шинчидиг болуп турду. А ам ындыг эвес, соңгулдаларга кужениишкинниг ажыл-ишти кылыры-биле киржир херек— дээн.

Аъш-чем садыының директору Л. М. Гуркина бодунуң саналынга:

— Партия, совет органнарының ролюн эде тургустунүүшкүнүнүң негелделерин өзугаар чаа өзу-биле коор дээни чүүлдүт. Хооркомнуң бирги секретары Б. П. Севнцов, ийиги секретары Г. Ш. Монгуш биске ховар келирдир, чүгле бир-бир удаа келгеннер. А хооркомнуң чамдык ажылдакчылары хей медээлер, справкалар негээрлер, аңаа хей уе-шак умер. Моңу эде тургусса.

Кызыл хоорай Советиниң депутады мен. Кыяган ажылым сеткиимге четпейн турар. Бажың бээри, өске-даа нарын айтырыгларны бот шиитпирлеп шыдавас. Хоорай Советиниң депутаттарының санын эрээжетсе кандыгыл деп саналдыг мен.

Садыгда юрист коммунист М. И. Удуракиниң саналы:

— Партия хүрээлениниң өзүлдезин чүдеп онзагаи бижиир өзугаар тааржыттырар практика бисте бар. Бистиң коллективте ажылдап турарлар муң хире кижи, коммунистер дөртен. Төлептигленнп партияга хүлээп алырда, хооркомнуң үлелгезин өзугаар оңу кылыр. Бо практиканы шуут соксатса эки.

№ 50 магазинда садыгжы эш С. С. Иргит:

— Депутаттың ат-алдарын, харыысалгазын улам бедидери чугула. Депутат хүлээлге күүседиринге тааржымчалыг кылдыр бир хүнну аңаа тускай бээрин саналдадым.

Депутат болганымда бодумнуң оңу күүседип турарымга сеткилим ханмайн чорүүр, кылза чогуур ажыл хей.

Хуралга СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов олуржуп, чүве чугаалаан. СЭКП ТК-ниң Тезистери амыдыралчы чугула айтырыглар талазы-биле дискуссия чорударының платформазы дээрзин ол демдеглээн. Эде тургустумуушкунуң амгы үечадазында канчаар ажылдаарының, моон соңгаарты сорулгаларның талазы-биле хей талалыг чүүлдер инда кордүнүп турар.

Эш Долгополов түнелиниде бет чылдың ийи чылдарында республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинде кылдыгаи чүүлдерни аналиатеп чугаалаваш, садыгның коллективин бодунуң бар арга-курлавырларын тодарадып, улам күженишкинниг ажылдаар, тургустунуп кээп турар айтырыгларны шиитпирлээрингге хамыктыр мурнунда коммунистер боттарының инициативалыын, негелделиин көргүзер ужурлуг дээрзин айыткан.

Хуралдың киржикчилери партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин бир үн-биле чүүлдүгзунуп, бо талазы-биле кирген санал-оналдарны инитивештирер, коллективтиң мурнунда шиитпирлезе чогуур айтырыгларны республиканың Садыг министерствозунуң мурнунга тургузарын айыткан доктаалды хүлээп алган.

Валентина МААДЫР.

Бөгүн — Чиик үлетпүр

ажылдакчыларының хүнү

МАГАДЫЛАЛ БАР

Карылгадан — орулгаже

Кызылдың алгы заводу — республиканың хөөчүн бүдүрүлгелериниң бирээзи. Ынчалзажок ол хей чылдарның дургузунда хоюдаамнарның өдүрүүнга чөруп, планныг даалгаларын дөмтаамал чедир күүсетпейн келгеи. Ажыл-агый чорудулгазының чаа негелделери ындыг бүдүрүлгелерни шуут хаарын азы орулгалыг, бодун боду хандыртынып, акшаланып чурттаар кылдыр ынчаар амылдаарын негеп турар. Эде тургустунар, чаа арга-хевирлерни шиңгээдир талазы-биле бүдүрүлге коллективи канчаар ажылдап турарын чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис заводтуң план килдизиниң начальныгы Армадий Николаевич ШАШКИНДЕН дилээн.

— Бир-ле дугаарывда бистиң бүдүрүлгевис бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче ам-даа шилчиивээннерниң санында кирип турарын айтыылынар. Чүге дээрге завод, адырның бүдүрүлгелериниң хей кезии дег, орулгалыг эвес, а планнаттынган карылгалыг бүдүрүлгеге хамааржыр. Ынчалзажок бо чылдың ийиги чартыынаан бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның негелделерин өзугаар ажылдап эгелээр бис. Чүге дээрге организастыг болгаш экономиктиг хемчеглериң комплекизин боттандырып келгенивистиң түнелиниде карылганы дыка кызырар аргалар тургустунган. Бо чылын бистиң чарыгдалдарывыс киирип алыр орулгавыстан 192 муң рубль ажыг болуру санаттынган турган. Продукциянның бот-үнезинн чимгедир талазы-биле ап чоруттунуп турар хемчеглериң түнелиниде ону ийи ажыг катап кызырарының магадылалы бисте тургустунган.

Эрткен беш айларда планнаттынган карылганы чүгле 15 муң рубльге эвээжеттинвис. Ынчалзажок бо дээрге колдуунда эгээн-дир. Моон ынай төлевилээн хемчеглерни улам ханыладып, уламчылап тура, камналганы ковудединге магадылал бар. Чижээ, хөм идик бүдүрүлгези оон мурнунда карылгалыг турду. Ам оон шынарын экижидип, бүдүрүлге чарыгдалдарын кызырып келгенинiң түнелиниде ол орулгалыг апарган. А кидис идик бүдүрүлгезин ап коор болза, эр улуска кидис идиктиң бир эжежиигe-ле 1 рубль 60 көпеек, хереэжен идиктерге — 1 р. 20 көп карылгалыг турган болгай. Оон мурнунда болза моиу ынчаар санап турбаан, оон орулгалыг, карылгалыы биске хамаанчок турган. Ажыл-агый чорудулгазының чаа негелделерине дүүштүр бо бүгүнү сайгарып киргеш, амгы негелделер өзугаар заводтуң директорунан эгелээш ажылчынга чедир боданып, шүгдүнүп келгенивистиң түнелиниде аргалар, курлавырлар илерел, оларны ажыгаан турар апаргап бис.

Шынар дугайын демин-не чугааладывыс. Мурнунда чылдарда он-он муң рубльге торгаашып, хей саиныг продукцияны —кидис-даа, хемдаа идиктерни дедир эгиттирип турдувус. Бо чылдың эгезинден садыг четкилериндеи үүлге 17 идик эгиттинген. Кидис идиктиң бирги сортун, бүгү будүргенииң 75 хуузун кыыыр турган, эрткен айларда 77 хуу чедирдивис. Хөм идиктерге ол көргүзүг 98 хуу ашкан.

Коллективте дилээшкиннер чоруп турарын дараазында чижекке көргүзүп болур. Кидис идиктиң кайы хире карылгалыын өөренип киргеш, чаа хевирнин кидис идиктерин будүрерин шиитпирлээн. Эки шынарлыг дүктен өйгеи, «Арктика» деп кылын кидис идиктерни будүрерин шиигээдип алганывыстың ачызында будүрүлгениң бо адыры карылгалыг турганыидан орулгалыг кылдыр шилчээн. Ам эр улуска кидис бир ажеш идик 1 р. 05коп. а хереэжен улуска бир идик—60 коп. орулганы бээр апарган.

Будүрүлге көргүзүглерни алыр болза мындыг. Беш айларда 47 муң кидис идик будүрер турган, ону 800-ке ажыр, хөм идикти—35,5 муңга планнаан турган болза, 300-ке ажыр будүрдүвүс. Бергээр бүгүлер өзугаар продукция базарынын даалгалары 100 хуу күүсеттинген. Моон ап коорге, заводта эки талалыг өскерилгелер бар.

Заводтуң директору Владимир Павлович КОЗЛОВСКИЙНИҢ немей тайылбырыс:

—Эрткен чылын 103 муңкидис идик будүрер планывысты күүсетпээн бис. Бо чылын планывыс 115 муң, ону күүседиринге бүзүрел бар. Чүге дээрге бистиң будүрүлгевистиң кол чүрээ — котельнаның ажылдаары чогумчаал чүве. Эрткен чылын чаа котелду ажыглалга киирдивис.

Сагыыга-чүрүм. Бо айтырыг бисте ам-даа чидии-биле тургустунуп турар. Кидис идик дегинде Н. Белева, Р. Маалыр, Л. Климова, М. Бүжүгет, хөм идик дегинде Ю. Ошмарин, А. Бодряков, В. Бормотова, О. Бологов, чалаачы Б. Голубков ышкаш ажылынга бердинген мурнакчылар заводтуң даяныр күжү. Ындыг болзажок ажыл шагы үзер, ажылга харыысалга чок чоруктуң ийи-чангыс фактылары илерел турары сагыыга-чүрүмну быжыглаары дээш улам шудургу демисжирин иеген турар.

Завод карылгалыг боон келгенииың түнелиниде коллективтиң социал айтырыгларыга чедир шиитпирлеттинмейн келген. Соолгу каш чылда чаигыс бичии инити чурттарга бажыны ажыглалга киирдинген. Ам 200 орунныг инити чурттарга бажыныиың төлевилеа-смета документациялары-даа бар, түдүл черн бөзин айыттынган. Ол хиреде бистиң акша-хереигивис чок болганда ону эгелээр бөзин харык чок бис.

Ындыг байдалларда орулгалыг ажыллаары дээш шудургу, тывынгыр хөделирн онзагай чүүл негеттинин турар. Чаигыс чижек. Республикадан дүкүү үндүр сөөртүп чөруп турар-дыр. А биске дүкүү баштайгы арыгнал фабрикаларыидан кайы ыракган сөөртүп турар-дыр. Бо айтырыгны артык чарыгдап үүмес кылдыр амгы өзү-биле шиитпирлеттер чүве болза, биске ол-даа болза дуза. Алгы, хөм эттевейн турар, идик хөмүн база өскээртеп сөөртүп турар-дыр бис. А оон калында бистен алгы-кешти шуптузун үндүр сөөртүр. Бо-даа болза сайгарып, шиитпирлеп болгу деп айтырыг. Коллективтиң мурнунда нарын сорулгалар турун турар, оларны шиитпирлээри дээш деминг, совуургалдыг хөделирн чүгүле.

Мижит-оол САЯ
белетиэзи.

ЛИТВА ССР. Садып алыкчының сөзүү — будүрүичүге хөөйлу. Каунастың «Май 1» трикотаж фабриказының амыдының системазында ындыг принцип тургустунган. Кыяыгларның ассортиментизин чыл санында 87 хууга чаартып турар.

ЧУРУКТА: аргыыр цехте тургусиан программалыг башкарыгалыг чаа станоктуң чанында аргыичы Р. Венцкурене биле таарыштырыичы В. Шимкус олар тур.

К. ЮРЯЛЕНИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ХООЧУННАРГА ДАЯНЫР

СЭКП ТК-ның Тезистериие совет шиитпелдиин демократчыдыгазыиче, ыангыя херээжеииерниң болгаи хоочуиарының каттыжышкынарынче, хей-иинти организацияларынче улуг кичээнгей салган-дыр. Шынап-ла, ол чөптүг. Бисте байдалды алгаи көөрге, оларның ролюи ам-даа чедир уиеленейн, кичээнгей коикак деп бодаар мен.

Бистиң Ак-Тал суурда хоочуннар чөвүделн тургустунгаи, ында чүгле пенсионерлер безин 90 ажыг кижи. Күш-ажылчы одуругга ажылдап тура, бистер чүнү кылбаан дээрил. Хоочун малчыннар Б. Бегзи-Хуурак, Натпит, Даржаа Эртинелер, Василий, Намзыл Хуурактар, механизатор Идам-оол Хуурак, почтачы Хертек Чульдум олар ам-даа күш-ажылга улуун киирипгирии, аныяктарга үлегер болуп чөруурлар. Пенсионерлерден 30 ажыг кижи доктаамал ажылдап турар бис. Бистерге, пенсионерлерге, бир айда-ла ортумаабиле 9000 ажыг рубльдиң пенсиялын иинтизи-биле тыпсып турар. Моон алгаи көөрге, партия, чазакшын кижи дээш сагыш салышкынын чүге дедиээр боор!

Шиичангаш кижи кырызаза, иинтилелдиң революсчу чаартылгазынга дөрт селыышкынын ам-даа киирикпээр-дир. Удавас бисте хей кыргылдалы эгелээр, аиаа белеткенин, киржир бис.

Бисте хоочуннар чөвүделиниң ажылы ам-даа чаыс деиилде дээрзин чугаалакпадым. Үстүүртен айтышкын маиаарга эде тургустунуушкунга дүшпес харын. Ынчалзажок сүме кадар удуртукчулар бисте чиик боор-дур. Коллективтер боттарының хоочунун пенсияже үдеп каан соонда, олче кичээнгейин салбас-тыр. Моиу сегитсе эки.

Дузалал ажыл-агыйны хөгжүдерииге сонуургалывыс улуг. Артыкшылдыг малын олар совхозтуң планынга киириштирер күзелдиг турбүже, боже кичээнгей чок. Иинтиниң малынга чем чедиишпес деп чылдак-биле концентрат салырын безин чөпшээревейн турар.

Жданов аттыг совхозтуң дирекциязы, инда профзвилел комитеди, Хемдерге кодаа Советиниң күүскөчү хуу улуска Кызылдан комбиром салырын организастаары-биле ону чугаалажып чадашкан. Бир-тээ, дайынның болгаи күш-ажылдың хоочуннары болганывыста биске кичээнгейлиг болуп, өске-даа чүүлдерге тааржымчалыг байдалдарны тургузуп бээри күзенчиг.

Культура бажыныига хоочуннар-биле аныяктарның ужуражылгаларын кылып, чугула айтырыгларны аиаа сүмелиисе? Шушенское, Ак-Довурак ышкаш солун черлерже, аржаан, хөлдерже-даа оларның күсели-биле чедерин организастап көрээ. Хоочуннарның эмчи хайгаралы, амыдырал хандырылгазы дээш хей-иинтининң талазындан холга алаа чогуур чүүлдер бистин мында хей. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга бо бүгү айтырыгларже өнзагай кичээнгей салыр бөөр деп саналдар мен.

Шуluу ДОСПАН.
Күш-ажылдың хоочуну, пенсионер.
Улуг-Хем район.

КЫЗЫГААРЖЫЛАР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЛГА

Ындыг темалыг кежээни Тээлиниң Культура башкыныига культура ажылдакчылары организастап эрттирген.

Даяайлар, хемнер, хөлдер, кургаг чер таварыштыр муңмуң километр шөйлүп чаптынган Төрээн чурттуң кызыгаарларын карап өгу дег намгалаарыига үяүүн киирип, аиаа, шериг албан-хүлээлгени эрттирери салын болгаш харыысалгалыг. Курлавырже аңгы-аңгы чылдарда халажып үнген кызыгаарны чөрээн эштер-биле ол кежээниң киржикчилери ушуражып, кызыгаарчыларның аңгы-аңгы салгалдары Төрээн чуртун камгалаар аъош, бергелерге төрүлбайн, шыдамыктай, патриотчу тура-сергүтүг чоруктуң школазынга эртип келгенинең дугайында чугааны кылганнар.

Кежээге чалаткаииарның иштинде кызыгааржылар чөрээн башкылар С. Х. Адыг-оол, К. Б. Салчак, эмчи А. И. Чимит-оол, бо чылын халаашып келген кызыгаарчы аныын тудугшу К. О. Аранчаа оларга чыыларынарга боттарының кызыгаарга албан эртирип чөрээнының дугайында солун чүүлдерни чугаалаа бергеннер. Чыыганнар сонуургаан айтырыгларын салып турганнар.

Кежээниң төнчүзүнде Культура башкыныңың чанында агитвульбригадазының бот-тывынгыр эртистери, уругларның музыка школазының өөренинчилери каттышкан концерт көргүскен.

Кеш-оол САЛЧАК.
Башкы.

Бай-Тайга район.

ӨӨРЕДИЛГЕГЕ АЖЫГЛААР

Политиктиг болгаш будүрүлге-экономиктиг өөредилгениң

Ажылчы чонуң политиктиг болгаш будүрүлге-экономиктиг өөредилге системазының школаларын база семинарларын чөчүлеп турган, өөредилге пособиелериниң болгаш программаларының барын барымдаалап оларны тургузары чугула. 1988—1989 өөредилге чылында ном үндүрер төп черлериң парлап үндүрери өөредилге болгаш методиктиг пособиелерниң дацызын моон адаанда парлады.

ПОЛИТИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕ СИСТЕМАЗЫНГА ӨӨРЕДИЛГЕ ПОСОБИЕЛЕРИ

1. Совет экономика: өзүлдениң чаа шынары. (Л. И. Абалкин. М. Политиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Совет экономиканың шынар талазы-биле чаа байдалга туларын чедип алырының сорулгаларын болгаш аргаларын өөредилге пособиезинде бижип турар экономиктиг өзүлдениң шынар талазы-биле чаа дөңнелин чедип алырының факторларынче база негелделеринче, эртем-техниктиг доспшгеже, курлавырлар камнавазынче, структураны эде тургузарынче, социал политикажже кол кичээнгейни угландырган. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени эргелеп башкарерынга демократтыг үелээшкиннерни быжыглаарының сорулгаларын инда тодарадып бижээн.

2. Экономиканы эргелеп башкарарының чаа системазы. (Р. А. Белоусов, Г. Х. Попов. М. Экономика. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Экономиканы эргелеп башкарарының системазын үндезини-биле эде тургузары. Эде тургузары канчап негеттинин келгенин, кандыг принциптерге тургузарыл, ажыл-агыйны чорударының чаа хевирлери болгаш методтары, ажыл-агый удуртукчуларынга болгаш эргелеп башкарылгенын, өске-даа кадрларынга амгы үеде негелделер кандыгыл, эде тургустунуушкун канчаар чорүп турарыл? Ол болгаш өскедээ айтырыгларга авторлар тодаргай харыыларны үк пособиеде берген.

3. Совет иинтилелди демократчыдары. (Д. А. Керимов. М. Мысль 1988 чыл. IV кварталда үнер).

Амгы үеиниң чугула айтырыгларынга — демокративны, ежык-чарлыг чоруктуң хөгжүдеринге, иинтилел амыдыралының бүгү талааларынга бот-башкарылганы сайзырадырынга, хообйлу-дүрүм талазы-биле оларны быжыглап үндезилээринге үк номну тураскаатКан. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын өөренирииге ол ном дузалаар.

4. Э. А. Баграмов. Ж. Г. Голотвин, Э. В. Тадевосян. Национал харылзааларны хөгжүдериниң, интернационалчы болгаш патриотчу кижиндилгенин чугула айтырыглары. (М. Политиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Национал харылзааларны хөгжүдериниң чугула айтырыгларын авторлар сайгарып турар. Националдар аразында харылзааларның амгы үеде байдалының, иинтилел амыдыралын интернационалчыдарының айтырыглары, национализчи илерээшкиннерниң чылдагааннары үк номда чыыттынган. ССРЭ-ниң улустарының найыралын болгаш акы-дүүмә чоруун быжыглаарынче угланган национал чорудулгаларны удуртурунга СЭКП-ниң ролю демдеглеттинген.

5. Иинтилел медереини эде тургузары болгаш СЭКП-ниң культура политиказы. (Ю. А. Лукин. М. Мысль. 1988 чыл. IV кварталда үнер)

СЭКП-ниң культура талазы-биле амгы үеде ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарын ол номда бижээн. Иинтилел медерелин эде тургузар, кижи факторун идепкейжидер талазы-биле ажылдың дүржүлгезин иинтилештирип, иинтизи-биле хей националдыг совет культураны болгаш национал культураларны улам ындыг хөгжүдерииің теоретиктиг айтырыгларын болгаш практиктиг сорулгаларын сайгарып көруп турер.

6. Эртемге үндезиеттинген атеизм. (М. П. Мчедлов. М. Политиздат 1988 чыл. II кварталда үнген).

7. Социализтиг дем каттыжылгазының хөгжүлдезиииің амгы үе-чадазы болгаш эде тургустунуушкун. (Ю. С. Ширяев. М. Политиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Социализминиң делегей системазының хөгжүлдезииің амгы үе-чадазын ында аналиатеп турар. Социализтиг чурттарның кады ажылдажыгазының механизмин эде тургузарының кол угланышкыннарын, хевирдерин болгаш методтарын тодаратКан. Эде тургустунуушкунче, социал-экономиктиг хөгжүлдеии дүргедедиринге угланышкынның инициаторлары болгаш организакчылары болуур СЭКП-ниң, социализтиг чурттарның коммунистиг база ажылчын партияларының ролюн бүгү талазы-биле чыыткан.

8. СЭКП-ниң даштыкы политиктиг стратегизы болгаш идеолуг чүс чылда политика талазы-биле чаа угаап бодаашкын. (М. Политиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

СЭКП-ниң болгаш Совет күүзүнииң даштыкы политиказының чугула айтырыгларын үк номда бижээн. Политика талазы-биле чаа угаап бодаашкынның алыс ужурутказын — СЭКП-ниң амгы даштыкы политиктиг стратегизының үндезиннерии ында тодаратКан.

9. В. Ф. Халитов. Эртемге үндезиеттинген коммунизм болгаш социализмии болбазырапгайжыдарының чугула айтырыглары. (М. Политиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Эде тургустунуушкунчуг социализтиг иинтилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезии дүргедедиринииң үндезии айтырыгларынче болгаш делегей цивилизациязының садым-чолунга, кижи терелгеттиииің эң чугула айтырыгларын шиитпирлээрингге оон ролюн тодарадырынче кол кичээнгейни чаа өөредилге номунче угландырган.

10. Марксизм-ленинчи методологтуг болгаш амгы үеде эртем. (СЭКП ТК-ның чанында Политчырыдыкшынның бүгү-эвилел бажыды. (М. Наука. 1988 чыл. IV кварталда үнер).

ЫЛАПТАП КӨРБЕСКЕ... ЭКИ-ДАА ЫШКАШ

Межегейниң ногаажыларынга дуза херек

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз—картофель болгаш ногаа өстүрер талазы-биле республикада улуг ажыл-агыйларның бирээзи. Ында ам бо культураларның тарылгазы кандыгыл, хереглекчилерге келир нуглун ону хөйну өстүрүп, ажаап бээриниң аргазы бар бе?

Ногаа биле картофель шөлү Межегей суурнуң шуут чанында. Бо хүннерде аңаа бааргa, ийи кезек шөлде «Шлейфтерэ»-биле сут чаштырар бир трактор ажылдаан турар. Чаштырып сугларган агрегатарнй кижи баштай көргеш, ында ажылын хайнышкынның чоруп турар-дыр аа деп бодай бээр. Оон калында бир шөлде ийи эвено капуста олуртуп турар. Бистер ногаажылар база механизаторлар болгаш бригадир ногаа бригадазының удуртукчузу-биле ужуражып чугаалашкаш, ажылда бергелер бар, ону чугле совхозтуң удуртукчулары эвес, харын республика чергелиг органнарның, тодаргайларга, Агроүлетпүркүркомнуң, Мелиорация болгаш суг ажылагый министерствозунуң база дузазы херек-тир деп көрген бис.

Ногаа шөлүнге келгеш, баштай-ла ужурашканывыс механизатор трактор-биле сут чаштырар херекселди агрегатка кожары-биле белеткээн тур. Ол херекселди бригадирн болу Кызыл чораан, мелиорация болгаш сут ажылагый министриниң бодунга кирип тургаш, тып алган. Оон-биле чугаалажып турарывыс аразында насос станциязынче углай ийи кижи чоруп олур. Ногаа бригадазының агроному Екатерина Кочнева биле Агроүлетпүркүркомнуң төлээзи, база-ла агроном Алла Самуиловна Сиротина олар чедип келди. Ногаа биле картофель тарылгазы канчаар чоруп турарын беш салаазы дег билир, ону харыылаар специалист таваржып келген. Ынчалза-даа ол бистиң айтырыгларывыска шаг-шинек чок харыылады. Херектиң ужуру чүл дээрге, ажыл шуудавайн турар. Оон факт-барымдаалары мындыг: ногаа өстүрерингe 90 ажылчын херек, ам бары чугле 18 кижи. Бо сан-чурагайларның аразында ылгап аажок улуг. Бирээде, ындыг, а ийиде, эрткен чылдааны дег, бо чылын ногаа шөлүнүң барык чартык кезии суггартынмайн турар, үште, 200 гектарга картофель олуртур тургаш, совхоз 110 гектарга тараат, соксаан, оон ынай үрезин чок.

Байдал ындыг болганда, агрономнуң сеткил-соруу багайы чоп. Чогум чүү болуп турарыл, четпестерниң, бергелериниң чылдагааны чүдел? «Шлейфтер» ногаа шөлүнүң чугле бир талазын суггарар, оон ынай артканында суг кожар херекселдерни кыйбаан. Ол системаны хүлээп алырда, шөлүг шуутузун суггарар кылдыр «Шлейфтериниң» ынчаар тургузар ужурлуг турган.

— Ону хүлээп ап турган кижилер ам чок, оларның хай-бачыдынга амгы бо эштер таваржып турары бо-дур деп. Агроүлетпүркүркомнуң төлээзи харыылады. Ийет, таштаашкынның саллары бодур, ол системаны каш чыл мурнунда дужаган, чедир кылбаан тудугга төлээлер ат салган, ону чедир кылыры-биле мынчага чедир дээштиг хемчеглер албаан.

— Айтырыгны тургуспас боор бе, Бай-Хаактың суггарылга системалар эргелелинге чораан бис, чугаалашкан бис. Хоржок, чүве бүтпестир — деп, бригадир Сергей Иванович Селянов хомудап чугаалады.

Шөлге бистер ногаа бригадири Екатерина Михайловна Кочнева, Агроүлетпүркүркомнуң төлээзи, база-ла агроном Алла Самуиловна Сиротина база бригадир С. И. Селянов олардың аразында чүнү канчаарыл дээн чугаасүмезин дыңнадывыс. Аңаа киришпивис. Хемчеглер алыр, сут хоолайларын үзадыр, ынчанган ук шөлдү суггарарының бүгү хемчеглерни алыр. Оларга дуза херек. Ол айтырыгны Алла Самуиловна республиканың чогуур органнарының мурнунга тургузар болду.

— Сайгарып көөр бис — деп, ол шыңгыы чугаалады.

Бир-тээ, республиканың Агроүлетпүркүркомунуң төлээзи Межегейде чеде берген болганда, совхозтуң бир «хоочун аарыын» эмнээрингe ол боттуг дузаны чедирер боор. Төлээниң ында барган бир херээ-ле ол болур ужурлуг.

А ногаа звеноларының ажылы кандыгыл? Ногаа аймаа олуртуруп коддуунда доозуп турар, ам чугле капуста олуртуру арткан. Ниитизин-биле ону 37 гектарга олуртур. Июнь 7-ге чедир 14 гектарны тараан. Бо ажылды май 31-де эгелээн. Келир неделяда доозар ужурлуг. Күшле эвээш. Ийи звенода 9-9 кижи бар, ынчалза-даа оларга ам школаның өөреникчилери дузалажып эгелээн. Звено бүрүзүнде бир-бир агрегат бар. Оларның бирээзинге-ле 12 кижи херек. Өөреникчилер-ле звеноларның «тынын ап» турар.

Капуста өзүмнерин ногаажылар боттары тарып белеткеп алган. Оларның шынары эки чорду. Агрегат бир эртерде-ле алды одурутка өзүмнерни олуртур.

— Баштайгы хүнде олурткан өзүмнеривис ам «ковайып» туруп келдилер —деп, звено удуртукчузу Ольга Чылбак-ооловна кылган ажылының баштайгы түннелинге өөрүп чугаалады. Ынчалза-даа суггарбаан черде оларны олуртуп тур. «Шлейфтер» орта четпес. Шынап-ла, ол системаны төлевилеп тургаш, оон авторлары та чүнү бодаан, ук участокту хүлээп ап турган улус—совхозтуң төлээлери канчаар ынчап документилерге ат салыпкан, черде билдинмес херек чорду. Бистиң кандыг-бир ажылга сан сүрер «аарыныстың» бир үржүү бо системадан көстүп тур.

Ногаажыларның база бир дүвүреди бар: эрткен чылын дүжүт алырының планын күүсетпээн. Ында чылдагааннар-ла хой, оларның бирээзи — ногаа кажаазынга суурнуң инектери киргеш, дүжүтү бышпаанда-ла «ажаажын» каапкан. Суурнуң аразы кодаа Советтиң күүскому бар. Чогум ногаа кажаазын сывырындак демирлерден кылган болгаш өөренген инектер ону мыйызы-биле үзүп, үреп тургаш, кире кылаштажы бээр. Ам безин ногаа шөлүнде инектер кылаштажын турдулар, ажылчыннар оларны көргеш, арыннары «хуулуп» турдулар.

Ынчанмайн канчаар: звеноолар кереэлиг, алыс түннел дээш санажыр. ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң ногаажыларында бо айтырыгны Межегей кодаа Советниниң күүскому (В. А. Саганов) амдан эгелээш дузалашпас болза, планнаан дүжүт алыры бергедээр. Бойдустан дөрт хамаарышпас мындыг айтырыгны ынап-ла чогумчалыг шиитпирлээр херек. Ындыг арга, күш күүсконда бар.

Ногаа шөлүн хораннап, хөөкчилерге удур хемчеглерни ап турар. Ынчалза-даа тыны аажок бижыг курттар барын бригадир агрономнарга шуут-ла туткаш, көргүзүп турду. Холумактарның составы шын эвес боор деп түннелди олар үндүргеш, бир янзы хемчег алыр болдулар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, Межегейниң ногаажыларынга совхозтуң директизыныңың база Бай-Хаакта суггарылга системалар эргелелинiң талазындан дарый дуза херек. Ажыл-агыйжы эвес чорук кажан-даа эки түннелге чедирбес.

Седен ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТАРДА: звено удуртукчузу Ольга Түлүш (солагай талазындан үш дугаарында) хоочун ажылчыннар-биле кады; звенонуң кежигүнү механизатор Владимир Ооржак.

Иван ДАМБАНЫҢ фотолазы.

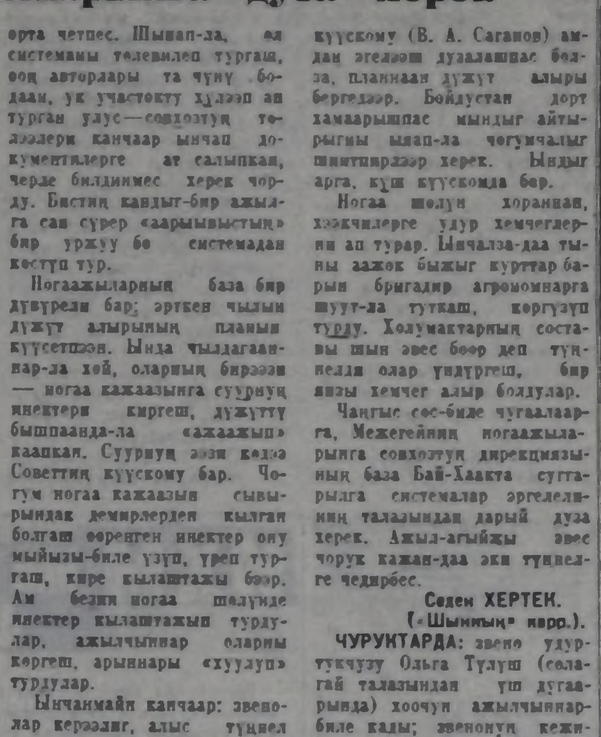

Номчукчунуң саналы

ООДА-ЛА СЕРИ БОЛЗА...

Дус-Хөл, Бай-Хөл — Агар даанын үстүү ушукда. Тестиң солагай талазынга аразы ыраи эвес кежа чыдар хөлдер-ле болгай. Эрзин, Тестиң арат чону аңаа шаг-шаандан бээр верга, дисиен, чус, соок аарыгларындан эмнеңип, надыңшылын быжыглап ап чорааннар.

Мен база аңаа барып, дустуг суурнга эштип, эмнеңип турдум. Ында чылыг-даа, соок-даа малгаштыг сугнуг черлер бар чорду. Дус-Хөлдүң дустуг суурнда хөй курттар, эштип турган кижинин киширгендирип ызыра бээр. Ону эки деп чон чугаалажыр. Мен аңаа турумда, Ленинград хоорайдан келген аржаан суглар шинчилээр туснай экспедиция келгеш, шинчилеп чорударында ол чүве боор, чылыг, соок малгаш, суг алгаш чораан чүве.

Маңаа кирип эмнеңир дээн кижилер чыл бүрүде үзүлбес. А мында чурттаар, турар чер, чаъс-чайыктан, изигден камгалакыр хире чүү-даа чок, ам хову-ла болгай. Ынчангаш маңаа кээп турар кижилер еөда-ла маңза сарайдан бе чоокна ыяып алза деп күзээрлер. Ол черже шын, ол бодалга мен база каттыжар мен. «Чодураа», «Кызыгаар», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтардан ажылчыннар маңаа кээп эмнеңип, дыштанып турар чүве болганда, ол ажыл-агыйларның удуртукчулары аңаа ынчаргейлиг болуп, ол айтырыгны чогумчалыг шиитпирлежип, дуза катса тавырымчалыг болур иймк.

Чагаажымың эгезинде Ленинградтан келген экспедиция дугайында чугаалаан болгай мен. Амдыгында дыңнаан аңаа чугаа-даа болур иймаан, ол улустуң тайылбырлап турары-биле алырга. Дус-Хөлдүң эм шынары Бай-Хөлдүүнден каш хуу арты-тыр дээр чораан. Чүвени ынчап билир, шинчилелдерни өөренип нерген соонда, кедизинде барып, бо хөл эмнеңип, дыштанып чер-даа апаар чадавас. Таптыг шинчилеттинмээн чүве дээш тоомчага алдынмайн баары чадап чоя. Ындыын ындыг-ла харын, ынчалза-даш чай дургузунда дыка хөй кижилер маңаа кээп турар.

Иван КОМБУ.
Тес-Хем район.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР НАРЫЫДАП ТУРАР

НИКАРАГУА. (СЭТА). Никарагуаның чазаа-биле чепсектиг контрреволюциямың удуртукчуларының аразында чугаалажыышкыннар нарыыдап турар. Чурттуң чазаа контрестың шерии бөлүктерин тарадып дужүреринде болгаш чазакка удур хөделеп чоруп турар контрреволюсчуларны тайбың амыдыралды тургузарынга киириштирерин сананал-дап кирген соонда ындыг чугаалажыышкыннар бо чылдың эгезинден бээр каш удаа боон эрткилээн. Контрреволюсчуларның удуртукчуларынга чазакты удуртуп башкарарынга база киржирин сүмелеп турар.

Ындыг болзажок хөй-хөй хайгааракчыларның медеглеп турарындан алырга, контрестың удуртукчулары чазактың болгаш чонның эрге-аажокта-рынга таарышпас, хүлээп кор-дүнмес негелделерни салып турарындан чугаалажыышкын-нар эки түннелдерни барбайн, харын-даа үстүрүнге чедип турар.

АКШ-тың конгрези «Никарагуаның удурланыышкыны» деп адаар контрреволюсну бөлүктерге хөй түңнүг акшаны дузаламчы кылдыр үндүрүп берген. Ол акшаны контрреволюсчуларга кандыг янзылыг шинчидип бээрининд дугайында айтырыгга хамаарыштыр улус маргылдаа боон турар. Никарагуаның чазаа АКШ-тың от дузаламчызын кайы-бир хамаарышпас делегей организациязын дамчыштыр шилчидиг бээрин сананадап турар. Ындыг янзылыг дугуржүүлге моон мурнунда Сароога боорган тайбың чугаалажыышкынга чедип алдынган турган. Делегейниң Кызыл Крест организациязын дамчыштыр шилчидерни база сананадап турар.

Контрреволюциянның башты-ңчылары америк түү бөлүк-ларны дамчыштыр ол дуза-ламчыны алыр дээш кайы-дае сананалы хүлээп албайн келген. Чугаалажыышкыннар ындыг янзылыг тодаргай түңнел чок боон аре соксаан. Контрреволюсчулар чурт иштинде дайынны соксадырының дугайында чазактың сананалын база хүлээп албаан.

Чугаалажыышкыннар соонда болгаш парламга конференциязынга Никарагуаның камгалал министри Умберто Ортега «дудурланыышкынның» удуртукчулары чугаалажыышкыннарны үргүлүүзээриндеп ойталеваин турар, дайын хөделикшиннери кылырын тур соксадыр дугайында бистиң сананалывысты база хүлээп ап турар деп чугаалаан. А Никарагуа бодунга алган бүгү түлээгелерин бүрүн сагыыр деп медегээн.

АКШ-ТЫҢ БЮДЖЕДИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Бо чылдың октябрь 1-де эгелээр 1989 сан-лээ чылында чурттуң федералдыг бюджединиң дугайында хоойлу төлевилелин АКШ-тың конгрезиниң сенады түүлдүзүнүп хүлээп алган. Хоойлу төлевилелинге 29 конгрессмен удур бадыраза-даа, оларның 59-у түүлдүтүнген. Бюджетти 1,1 триллион доллар кылдыр, а оон корылгалыын 135,3 млрд. кылдыр доктаадып тургускан.

Бюджет дугайында резолюциянның кол түүлдерин эрткен чылдың төнчүзүнде конгресс болгаш администрациянның аразында үр болгаш берге чугаалажыышкыннерның түңнелинде дугуржуп тургускан. Ынчан Ак бажың хоойлу үндүрүүчүлериниң албадавашкы-ны-биле 1989 сан-лээ чылын-да шериг чергидалдарын администрациянның планнап тургеньмдан 33 млрд. доллорге эвээш, 299,5 млрд. доллар кылдыр тургускан. Ниити сан-түң-биле алырга, ол бо чылдыынган 8,1 млрд. доллорга хөй-даа болза, херек шыырында өскээр чүгаалаарга, акшаның үнезинниң кудулаа-ны-биле алырга, шериг тергелеинге акшаландырышкын кызырылган.

Экономиктиг шыңгыы айтырыгларны тургузуп турар федералдыг бюджеттиң чижеглеп чок корылгалыг боюп турарындан шериг чергидалдарын доктаамал өстүрериниче утланган бодунуң политиказындан администрацие ойталеп кааптар ужурга төөварышкан.

КОНФЕРЕНЦИЯ

ПОТСДАМ. (СЭТА). «Чөөн-барының талаларның аймыл чок чоруук айтырыгларынга чаа ве-рүүшкүнү» дээр делегей кон-ференциязы ында ажылдаа эгелээн. Чөөн болгаш Берлинн талаларның аразында хөөнь-заларда аймыл чок чоруктуг айтырыгларын өөренип төөр талазы-биле институттуң чоруду турары чедиг хуралы ол болган. Ол шуулган эң-не бештай социалистиг чурттар болуп турар.

Конференцияда Европаның 20 ёзулу чурттарындан болгаш АКШ-тан сургалыг эртемденнер болгаш политиктер кирижип турар.

Француз найысылалдың чөөнде Инвалидтер шөлүнде чераш, тускай бажың бар. Эртенгилең 9 шак. Этээн кеш кижи аңнаадазы ышкаш ажыл-дээр черлерин эзлеткен. Крес-совларга олуруп алгаш, олер куленташтарны кедип алгаш, аппаратуралерин ажылдадып-кеш... еске улустуң чугаазын дыңнаалап эгелээрлер. «Министерстволар аразының контроль болууг» деп адаар черде ажылдал турар күүгине албаа хевирчилерниң ол категориязының кол сорулгазы телефон дамчыштыр чүгааларга контроль тургузары.

Электроннуг штемпан сөөлгү үеде дыка неттерей берген. Эрге-чагыргаларның үлегерин хей төөварвалгаларда хуу компаниялар боттарының адаанналакчыларының чажыттарын билип алырынче чүгкээш, өттүнүп эгелей берген. Хуу истекчилер хей төлевир алыры-биле ындыг хевирниң «ачы-дуза» чедирилгезинге чагыгларны күзелдин-биле хүлээп ап турар.

ЧУРУКТА: бо телефонуң гудазында электроннуг «шпи-онкэ» кижи эзрип каан.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ХАРЫЛЗАА ТУРГУСТУНАР

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). ССРЭ-ниң Белыгнада элчизи Ф. П. Богданов Европа ниитилежилгезинниң даштыкы харылзаалар болгаш сайгыр политиказының талазы-биле комиссиязының кежигүнү Вилли де Клеркке албанның нотазын тудускан. Ийи таланың илереткен күзелдин барымдаалаары, Европа ниитилежилгези-биле албаның харылзааларын тургузарынга ССРЭ-ниң чазаның белениишиң дугайын ук нота чагаалап турар.

ЭДЧ биле Европаның экономиктиг ниитилежилгезинниң аразында албаның харылзаалын тургузар талазы-биле ССРЭ-ниң даштыкы керектер министри Э. А. Шеварднадзе биле Европа ниитилежилгезинниң комиссиязының кежигүнү В. де Клеркти аразында чедип алдынган дугуржуулгага дүүштүр ындыг нотаны кылган.

ЧАА ЧАЗАК

ЛОНДОН. (СЭТА). Пакистанның президентиин Зиа-уль-Хак оон бодунуң тургусканы шилчилге чазаан декларгаланган. Ук чазактың бештыы ол боду болган. Ынчалза-даа чаа чазактың составынга мурнунда даштыкы керектериң күрүне министриниң албан-дужаалынга турган Зайн Нуранн киргбээн.

Зиа-уль-Хактың политиктиг кол удурланыкчыларының бодап турары-биле алырга, боо-чепсектиг оппозициянның Афганистанның чазаан тиилеп алырынга З. Нураниинң бо-ган мурнунда премьер-министр чораан М. Х. Джунедженунуң туружу кошпек болганынга президентниид төөрүшмээны оларны чазактың составындан үндүргенинден чылдагаанны боорган.

ЧАА ПОСОБИЕЛЕР

организакчыларынга, пропагандистеринге база дыңнакчыларынга

Марксизм-ленинизмниң методологтуг негелделерин ында анализтевишээн, совет чиитилелдиң хөгжүлдезинниң төөгүзүнге болгаш амгы эде тургустунуушкунунга, философияның, бойдус болгаш чиитилел эртемнериниң айтырыгларын ажылдап кылырынга хамаарыштыр оларны дорт ажыглаарының чугулазын айтып бижээн. Улуг революсчуларның болгаш бодалчыларның шинчилелдериниң логиказын база методологизын сайгарып көөрүнче онза кичээнгейни утландырган. Методологтуг болгаш политиктиг семинарларның киржикчилери дээди өөредилге черлериниң башкылары, эртем ажылдакчылары база ажыглап болур.

ТӨП ЖУРНАЛДАРГА ПАРЛАТТЫНАР МАТЕРИАЛДАР-БИЛЕ ХАНДЫРТЫНАР КУРСТАР

Ленинчи идей-теоретиктиг номнал болгаш эде тургустунуушкун. «Коммунист» журнал.

СЭКП-ниң Программазы болгаш Уставы. «Партийная жизнь».

Социализмни болбаазыраңгайдырының теориязы болгаш практиказы. «Политическое самообразование».

Социализм депшилгезинниң кижи фактору: алыс утказы болгаш айтырыглар. «Политическое самообразование».

СЭКП-ниң төөгүлүг дуржулгазы болгаш амгы үе. «Вопросы истории КПСС».

СЭКП — иитилелди революсчу ёзу-биле чаартырының удуртукчузу болгаш угланчы күжү. «Вопросы истории КПСС».

Марксизм-ленинизм философия болгаш социал депшилге. «Вопросы философии».

Политиктиг экономия болгаш социалистиг будуүрелгениң ажыктыының айтырыглары. «Вопросы экономии».

БУДУҮРЕЛГЕ-ЭКОНОМИКТИГ ӨӨРЕДИЛГЕ СИСТЕМАЗЫНГА ӨӨРЕДИЛГЕ ПОСОБИЕЛЕРИ

1. А. И. Миняюков, С. И. Шкурко, Е. А. Бучельников. Социалистиг будуүрелге: бот-тускайлаг чоруу, харыысалгазы, бот-эргелели. (М. Профиздат. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Экономиктиг реформаның, долу бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын болгаш бот-эргелел байдалдарында будуүрелгениң ажыл-чорудулгазының кол айтырыгларын номда тайылбырлап турар. Практиктиг дуржулганы барымдаалап көрүп тургаш, будуүрелгелерге бот-орулга-чарылганы иштередирининң онзагай чүүлдерин көргүскен. Күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралында шуут чаа айтырыгларже, ажыл телевирин доктаадып турарынче, социал политиканы идепкейлиг чорударынче кол кичээнгейни үгландырып турар. Ажылчыннарның экономиктиг бүгү-ниитиң өөредилгезинге таарыштыр кылган.

2. **Күш-ажылчы коллективтиң бот-орулга-чарылгазы** болгаш бот-эргелели. Улетпүрүүң болгаш улус ажыл-агыйының еске-дээ адырларының ажылчыннарынга. (И. И. Волков. М. Профиздат 1988 чыл. II кварталда үнген).

Экономиканы эргелеп башкарарын үндезинни-биле эде тургузар талазы-биле системага үлетпүр будуүрелгелериниң долу бот-орулга-чарылга, чарыгдалын орулгазы-биле дуглаар болгаш бот-акшаланыышкын талазы-биле туружун өөредилге номунда көргүзүп турар. Будуүрелгелерниң ажыл-агый талазы-биле тускайлаг болур чоруун болгаш ажылдың төнчү түңнелдерди дээш оларның харыысалгазын бедидериниң, күш-ажылчы коллективтерге бот-эргелелди хөгжүдериниң оруктарын ында тодаратқан.

3. **Колхозтарның база совхозтарның күш-ажылчы коллективтериниң бот-орулга-чарылгазы** болгаш бот-эргелели. Совхозтар ажылчыннарынга болгаш колхозчуларга. (И. Г. Ушачев болгаш еске-лер-дээ. М. Профиздат. 1988 чыл. II кварталда үнген).

4. **Будуүрелгелериниң долу бот-орулга-чарылгазы** болгаш **бот-акшаламары**. Улетпүр болгаш еске-дээ адырларның удуртукчуларынга база специалистеринге (Д. Н. Бобрышев, А. Н. Волков, Т. Б. Костеш, Е. К. Смирницкий. М. Экономика. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында Курүне будуүрелгезинниң (каттыжыылыкшынның) дугайында ССРЭ хоойлузунга дүүштүр эргелеп башкарылганы организастаарының айтырыгларын ол номда бижип турар.

5. **Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының үндезини реформазы** (Г. А. Егизарян. М. Экономика. 1988 чыл. IV кварталда үнер)

Будуүрелгелерни долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчидип, оларның экономиктиг бот-тускайлаң чоруун келбертип турар байдалдарда ажыл-агый мелезинниң бүгү кезектеринин аразында тудуш колбаазын өөредилге пособиезинде көргүзүп турар.

6. **Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганың** болгаш делегейге кады ажылдажылганың чаа механизмин. (И. Д. Иванов. М. Международные отношения. 1988 чыл. III кварталда үнер).

7. **Продукциянның шынарын үндезини-биле бедидери — дүргедээшкинниң чүгүлэ ажыктору.** (А. В. Гличев. М. Экономика. 1988 чыл. III кварталда үнер).

Он ийиги беш чылда болгаш келир үеде партияның экономиктиг политиказының кол угланыышкынларының бирээзи — будуүрүп үндүрүп турар продукциянның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бүгү талазы-биле бедидери. Экономиктиг өзүлдени интенсификастаарының болгаш дүргедедиринниң фактору болаур продукциянның шынарын үндезини-биле бедидериниң үшүр-дузазын ол өөредилге номунда көргүзүп турар. Планнаашкынны болгаш экономиктиг идис берикшиннин сайзыраңгайжыдарынын, долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынның, күрүне түлээп алыышкынын киргенинин байдалдарында продукциянның шынарын бедидеринин оруктарын көргүскен.

Дузалал ажыл-агыйы

АЖЫЫН КӨРГҮЗЕ БЕРГЕН

Чонның хүүде малының бажы өзүп турар. Инек, шээр мал өстүрүп тударынга байдал таарымчалыг болуп бар чыдар. Ол чорук ег-булеге-даа, күрүмеге-даа чогумчалыг.

Барыын-Хемчик районда «Дөң-Терезинн» совхозу чонның дузалал ажыл-агыйындан ажык-дузазы кере берген. Ажыл-агый чондан кедээ ажыл-агыйның продуктуларын садып ап эгелээн. Бо ажылды совхозтуң директорунуң орлакчызы Хажыт-оол Куулар организастеп турар. Сүт садып алырының көрээзин 15 ереге-биле чарып алган.

Саар инектерниг хамаатылар сүт продукциязын садып турар. Чүгле сеелгү үш-дөрт хонуктуң дургузунда берын чартык тонна чедир сүттү дужаган. Ылаңгыя аныяк малчын Юрий Кужугет база Галина Ооржак болгаш өскелер-дее бо чаа эгелээшкинниң дет-кип, боттарының үлегерин көргүзүп, совхозка сүт дужаар ажылга чонну эмлеадап турар.

Моон мурнунда чылдарда чонның хүүде дузалал ажыл-агыйын төөгүдерингe совхоз үлүт-хүүзүн шоолуг ширбайн турганы билдингир. Ам ол четпести бөгүнде эдип турар.

Хүүде дузалал ажыл-агыйында дүк будуүрелгениң темчээлн, малдың баазы өзүп турар болганда, өскен. Бо чылдың эртken айларында совхозтың тонне ышкы дүүгүн чондан кирип алган.

Дузалал ажыл-агыйының өскө-дее продукциялары ажыын бүгү тала-биле көргүзе берген.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

КРИТИКТЕР КОНКУРУЗУ УРГУЛЧУЛЕВИШААН

Литература болгаш уран зыка, уран чүүл шинчилекчилер, чогаалчылар, журналистер, студентилер дажы оон-даа ооскелер кузелдир ниитилер кирип болур.

Конкурска кирер чүүлдерин авторлар республика солунналарынга, радио, телевидениеже чорудар.

Литература, уран чүүл критиказының талазы-биле эң эки ажылдарны тодарадырда, кол берүмдеваалар негелделери: ажылдың идейн-эстетиктиг утпалышкыны, оон чугулезы, ылаңчы, чүүлүнүң бадыткадыы, шынарлыкты, дээштиин, ураң-чечен деңнели дажы оон-даа ооскелер.

Конкурстуң тиилекчелеринге дараазында шаңналарны тыскыр:

ЛИТЕРАТУРА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал — 100 руб.
бир ийги шаңнал — 75 руб.
бир үшкү шаңнал — 50 руб.

ТЕАТР КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал — 100 руб.
бир ийги шаңнал — 75 руб.
бир үшкү шаңнал — 50 руб.

МУЗЫКА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал — 100 руб.
бир ийги шаңнал — 75 руб.

УРАН ЧУРУЛГА КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал — 100 руб.
бир ийги шаңнал — 75 руб.

БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ЧҮҮЛ КРИТИКАЗЫНГА:
бир бирги шаңнал — 100 руб.
бир ийги шаңнал — 75 руб.

Аныяк авторларның критиктиг ажылынга мактал шаңналарны комсомол обкому докладыр.

Зоя САМДАН.

Литература, уран чүүл критиказын эмнелеп башкарар чөвүлелдиң даргазы.

НОРМАЗЫН КҮҮСЕТКЕН

Профэмнелеткенниң хоорай чөвүлелиниң бүгү-эмнелел эки туралыг куш-культура болгаш спорт ниитилелиниң бирги черн дээш шыдыраа маргылдаазы он бирги сентябрьда болуп эрткен. Хөрек кырында А. Паршаков Л. Мохов-биле ушуралыг тиилекчи таварышкан маргылдаага мурнал чоруп орган В. Асатовка чедер турган. Ол бодаа бүтпейн барган. Берге-даа эвес кажаралаа кештерге таварышкаш тергезин алзыткаш, Моховка дужуп берипкен.

Совгу салыпта чедир Асатов кымга-даа уттурбаан. Ол Ч. Оюн-биле ушуралыг мерзе талазынга кушту кыстыбыллыкка таварышкан, бир оглуң алзыткан. Ам чүге эртын кушту ажылган турган, тиилелгени чедип алыры ортакан. Бирги разрядчы Ч. Оюн оя удуту салбаан.

Оя солун маргылдаанын тиилекчизи В. Асатов болган. Аяга чогуур он бир сандан тосту алган. 8 санны үш кижи алган. Ынчангаш олар катап ойнаар ужурга таварышкан. Немелде оюнчуң түлемелинде ийги черни Л. Мохов, ушкузүн А. Паршаков, дөрт дугаар черни О. Монгуш олар үлешкеннер. Маргылдаага мастерниң кандидат баллды күүседиринң нормазы турган. Оңу чүгле В. Асатов күүсеткен.

Николай ШИШИГИН.
Маргылдааның судьязы.

НОМ БАЙЫРЛАЛЫ

Чаймың баштайгы хүннеринде сөөксүмаар, салгын-хаттыг, чамдыкта чашкыныг-даа болза, эртиен дыштанып хүннерниң бирээзинде Кызыл районуның Шамбалыгга аас болган. Хүннүң ындыг болганынга суурмуң чурттаачылары өөруп турганнар.

Ол хүн Шамбалыг суурга ном байырлалы болган. Республиканың номга ынактар ниитилели-биле ном садыы организастап эрттиргеп. Ук байырлалга чогаалчылар С. Суруң-оол, Е. Таннова, В. Монгуш, Ч. Куулар хөгжүм талазы-биле эртемден З. Кыргыс болган журналист С. Моңгал чалаттаан. Оларның солун чүгээлэры, номчаан шүлүктери болгаш наттырынчыг шеваругары чонну хей-аът кииритип турган.

Ном байырлалынга «Шамбадыг» совхозтуң директору П. Кара-Сал, нөөдэ Совет күүсекомунуң даргазы А. Монгуш, башкылар К. Дугармаа, М. Ондар олар идепкейлиг киришкен. Суурда эң активчи ном номчукчулары башкы Светлана Сады биле өөренинчи Долзана Оюмаа болган.

Амыр САТ.

Республиканың Номга ынактар ниитилелиниң инструктору.

Тураскаалдар камгалалы

ТӨӨГҮНҮ УТПААЛЫҢАР

Эртиен төөгүүнүт, ада-өбелеривиске хамаарыштазында ниитилелдиң сайзыралы кандыг үе-чаада хөгжүн келгенин илередип болур дээш, чүүгүвүстүң мерген кижилериниң бирээзи чугаалаан болгай. Бо талазы-биле бистеә кылдыын турар чүүлдер хой, четпестер база эвээш эвес. Бо дугайын Тураскаалдар камгалалының бүгү-делегей хүнүн таварыштыр чоокта чаа болуп эртиен ужуражылганың үезинде анаа киришкеннер сагыш-сеткилинниң ханызындан чугаалап турган. Анаа республика найысыхалының хөй-ниитизиниң төлээлекчилери, студентилер, өөреникчилер киришкен бис.

Ылаңгыя СССР-ниң улустуң артизи, композитор А. Б. Чыргал-оолдуң чугаазын сонуургал-биле дыннап олурдувус. Төөгүүнүң, уран чүүлдүң тураскаалдарын камгалаары-биле кады Тываның хөгжүн культуразының сайзыралын дээге көөрү чугула деп, бодунуң бодалдарын ол илереткеп. Тывага профессиональ музыканы тургузарынга улуг улгуну киргеп А. Аксенов, Л. Израйлевич, Миронович олариың чогаадыкчы ажылының дугайын ангы үезинде аныктары эки-ле билбеан хомудаачыг. Ол хамаанчок, бирги тыва мырны чогаатканы В. Бек-оолдуң ырларының чыынды номун бе-ледеткен каан сураа дыннаалыр, а кажан чырыкче үмеи билдинмес. Ангы эртем-техниканың сайзыралының үезинде тыва улустуң ырларын, хөгжүм чугаадарының аъзелерин үн биижиллезинниң, грампластинкаларының дузалыыбле пропагандазаары күзенчит.

Ол ужуражылга үезинде чогаалчы А. А. Даржайның санаа-оналы-биле кыш-даа каттыжар болур. Шынап-ла, бодуңун төрээн черинниң төөгүзүн билбес, бойдус-байлаан сонуургавас, оон чурумалын магадаваас кижи улуг Төрээн чуртуңга ынак мен деп бодун мегелеп хөрөө чок. Одар-бедчиңнер хөвүдарыыстың кайы-хамаанчок аңаара сеп каапкаш, оон доозундовураан тыныш олура-ла, Чедер деп адаар ужурлуг суурувусту Кур-Чер деп адап турарывыс чогумчалыг бе? Чоңнуң бир чоргаарал Хайыракан даан үргедээш, оон доврак-доозуну-биле Улуг-Хем районнуң девискээринде чамдык одарларны, сиген шолуң бастырын каапкаш болур цемент заводун туттурар деп турар болгай. Заводтуң будурузуге артынчыларының шергелзы дөрт-ле Улуг-Хемче кирер. Оон чүү болуруу?

Ол ышкаш чогаалчы, этнограф М. Б. Кенин-Лопсан төрээн чуртувустуң аттарынга хумагалыг болуруп, төрээн дылывысты камгалаарын, төөгүнүң кирижикчилериниң ажыл-херектерин утпазын бүзүлүг хамааты сагыш човаашкын-биле чугаалаар кижи болду. Тываның сураглыг шинчээчилери Грумм-Гржимайлога, Ф. Конга, Н. Потанинге турасхаатканы бистеә чүү барыа? Тыва дыл билгаш литератураның хөгжүлдезинге улуг үлүг-хүүнүн киргеп. Н. Катанов, В. Неделаев, С. Шиначев оларның дугайында калбак аудиторна чүүгү билирни? Башкайгы тыва ужудукчуларның бирээзиниң адын Кызыл аэропортуга, а Тываның уран чүүлүнүң үндезилекчилериниң бирээзиниң адын хөгжүм-шинн театрынга тыныскаа чуа?

Үстүнде айтырыглар чүгле анаа эвес, а республиканың кайы-даа будуңнарына баарга чон кодуруп турары айтырыглар-дыр даарнн ол ужуражылга үезинде дыннап, сонуургаан айтырыгларывысты салып, өөредиглиг чүүлдерин билип алган бис. Шыкап-ла, төөгүнү уттуп болбас ужурлуг бис.

Амур ХӨЮГБАН.
Кызыл хоорай.

ЧАРАШ КАРАМ ЭРГЕЛЕДИИ

Сөзү Мадон МОНГУШТУУ.
Аянгазы Мекпе МОНГУШТУУ.

Чаттан харны чежек хатап
Чаттап, дозуп турбадым дээр.
Чараштың сен чежек хатап
Чассып, ойнап келбедиң дээр.

Ынчалза-даа чаттан хар
Ынай хада мени өөртүр.
Сооң кызың ынаам сен дег
Сонгап туразы чолдур эвес.

Чараш карам эргеледи
Сагыш-чолум чаңылгадыр.
Чыгыскылама сооң безин
Чылыг чай дег сагындырар.

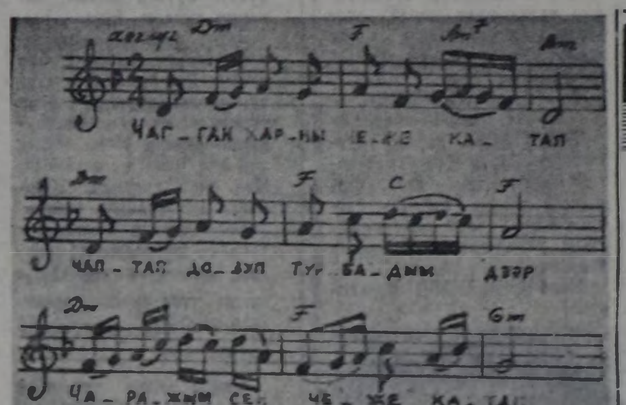

ИХМ-НИҢ ПАРКААЛГА БӨЛҮҮ ДЫҢНАДЫП ТУР

Республика девискээринде күрүнеиниң болгаш хамаатыларының хуузунда автотранспортуун өөрлөвөр чорунтар сөөлгү үеде нөөдээн. Магазиннер, столовойлар чанындан болгаш башкынар хеммелериниң иштиидеи машиналарның хайгаарал чогун ажыглаап өөрлөп турар.

Чадаана хоорайда столовая чанындан март айда Өөүр районунга хамаарылгалыг «ГАЗ-53» маркалыг, 0693 ТВЛ нүрүне номерлиг, «А-76» маркалыг бензин чүдүрген бензовозту өөрлаан.

1988 чылда назы четпээннер В. А. Черновский, А. Н. Грязнов, С. П. Фролов, И. А. Козлов, В. А. Сапрыкин олар № 7 кооперативте В. Г. Сельдимешевтиң «ИЖ-комби», хамаатыг А. С. Половтуң «ЗАЗ-968» маркалыг автомашиналарын гаражтарның шөөчаларын үрээш өөрлааннар.

Республика девискээринге майның ийги деказында автотранспортту өөрлаар чорук 52 удаа болган. Оон иштиидеи ямзы-бүүру марканың 40 мотоциклин өөрлаан.

Хамаатыг В. К. Сергеенковуң гаражының соңгазынган киргеш, «Москвич-412» машиназының 3 дугуйун май 13-те дүне адырып аппарган.

Хамаатыг Г. И. Белуновамың «ВАЗ 2101» маркалыг машиназының мурнуку шилин май 15-те 24 шак үезинде Друмба 3 а башкының херимнинг иштинге турда өөрлаан.

Майның 19-та дүне хамаатыг В. И. Перфильевтиң Щетинкин, Кравченко нүдүмчүзүнда 44 башкының херимнинг иштинге турган «ВАЗ-21011» маркалыг машиназының мурнуку шилин үштүп аппарган.

Хамаатыг Б. Н. Полежаевтиң Рабочая нүдүмчүзүнда дугаары 315 башкының херим иштинге турган «Москвич-412» маркалыг машиназының 5 дугуйун май 7-нин дүнезинде өөрлаан.

Гаражтарның девискээрийге семнарны, демир хөөлөйларны болгаш өске-даа ямзы-бүүру демир аймаан арттырбазын сүмелээр-дир бис. Автомашиналарның эзелеп өөрлөвөр дугуйларының номерлерин бижип алыр болза эки. Оң ышкаш машиналарны хайгаарал чон арттырбайн, оон иштинге радиоприемниктерни, магнитофоннарны болгаш өске-даа чүүлдерни арттырбайн шыгнап аларын сүмелеп тур бис.

Бо-ла бүгү чүүлдерни нерген, биягеп, дыңнаан хинчилер бар болза, Кызыл хоорнуусконинуң иштинги херектер инспизинниң дежурныйыныче, телефону — 02, республиканың Иштинги херектер министерствозунуң паркаалга бөлүүнче, телефону — 92-3-20 дыңнадырым, азы бижиннер-биле чорударын дилединис.

ООР ТУТТУРГАН

1986 чылдың ноябрьда Кызыл хоорайда № 7 кооперативте хамаатыг Николаевтиң хуууда гаражының ийги шөөчазын үзе хирээлээш, «ВАЗ-21063» маркалыг машиназын өөрлаан. 1988 чылда С. О. Шомут-оол ол дээш туттурган.

Машиназының моторун болгаш коробказын Абазага апларын садыпкан. Кузовун одура кескеш октапкан. Арткан кезектерин бодунуң хуузунда машиназынга ажыглаап садып авган болган.

Ол дээш С. О. Шомут-оол судка харылаар апаар.

Зүбар ХАЗИМУРАТОВ.
Тыва АССР-ниң Иштинги херектер министерствозунуң кезтеге ниидизиниң оперативтиг ажылдакчызы.

МОДА КАЙЫЫН КЭЭП ТУРАРЫЛ?

Ол айтырыгга «Модавар журналының» кол редакторзу Лидия ОРЛОВА мынчаар харылаап турар.

Эйфел суургалыындан улуг ырак эвесте, Парижтиң Трокадер парыгынга эртиен чылдың сентябрьның өөр бежаанде элдептиг үүлдү көргеп бис: делегейниң ийги мода фестивалы анаа болуп турган. Боттарының хептеринниң коллекцияларын бөш диштиң чурукчулары чөрүткен. Ол көрүүде, шынапла дыка чырык, чараш чүүл болган. Анаа 800 манекенщиктер, 100 ажыг хеп көргүзүкчүзү киришкен. Шехерезаданың тоолдарында дег, класская кежээки платьелерни Сауд Аравиязындан эккелгеп. Гонконгтан хар дег аккыр курорт ансамбльдерни, Италиядан чараш, ааныыг костюмнер, Бразилиядан карнавалдыы дег чиңг өңнүг хептер... Американ дизайнерлер улуг коллекция көргүскен — ажылдан келер костюмнерден кежээки кааг хеп-сын аймаанга чедир.

Фестивальдың кол черни Француз мода мастерлери эдилеп. Эң хөй модель (дөрт чүс ажыг) көргүскени дөшпээ эвес. Олар бо удаада базала стильди шилип ап база тургузуп билирнн көргүскеннер. Бичии кара платье аңыр улус костюму-даа диижик. Мода Парижтеп кээп турар деп чугаанның ужуру-даа, ынча. Чаа идея бүрүзүн чурукчулар бүгү талазы-биле сайзырадып, кыныш турарлар.

Парижте Гальериянның улуг дыг фестивальга ээн баштай киришкеннер. Бистиң коллективниң колдуунда кызыл база кара өңнер-биле күүсеттинген. Сагыш човаш, дүвүреп турдувус. Хей-ле ынчап турган бис. Француз солуннар база телевидение совет чурукчулар Татьяна Осмеркина, Тамара Мокеева, Светлана Качарава, Ирина Прутикова оларның ажылдары көрүштүт болгаш аян-шинчилиг кылдыынган деп демдеглээн.

Фестивальның кол черни Француз мода мастерлери эдилеп. Эң хөй модель (дөрт чүс ажыг) көргүскени дөшпээ эвес. Олар бо удаада базала стильди шилип ап база тургузуп билирнн көргүскеннер. Бичии кара платье аңыр улус костюму-даа диижик. Мода Парижтеп кээп турар деп чугаанның ужуру-даа, ынча. Чаа идея бүрүзүн чурукчулар бүгү талазы-биле сайзырадып, кыныш турарлар.

Парижте Гальериянның улуг эвес музейн бар, мода музейн. Ында залдар хей эвес, ынчалза-даа француз хеп чурукчуларының тергиин дээп чогаадары ында чыгдынган.

Мода куруг черге тыптын кедбес, эрги ажыдыынкыларны утпас болгаш ону сайзырадыр, чаартыр апаар.

Бегүүгү моданың эгезин Кристиан Диор ийги делегей дайынынның соонда салган.

Кижиниң фигуразын онзагай кылдыр шыйын турар дерээжен силуэт эң-ле аянныг деп бо чылда санаттырып турар. Өңнерден: кара, кара-көк, ак күү өңнүн ангы-аңгы аянныры. Ак биле караның, ак биле кара-кок өңнүң каттыжылгазы чараш көстүр. Ынчалза-даа чидиг өңнер база-ла херек.

Хевендеп, саазын д а и кылган пастер модала. Ол пастер кылынаа хөлүксаазыг-даа турун болур. Төргү пес аймаандан бичии чурукчуу аянныг. Колдуунда хону чечектери, чечектер букеп, геометриялыг каастал-галар, хөлдер аянныг.

Мергелдейге чагаа

ЧУРТТААРЫ-БИЛЕ КЫШТАГЖЕ ЧОРУПТУВУС

Эниң, Мергелдей!

Башкай танывыстың көрээзинер. Мээң — Ким Сурассевич Кынырга, уругларым аразын — Хөрээлээ Сандыкчаповна Долчунмаа дээр. Назы-харывыс үзеткен, бодум 78-тиг мен, оом иштинде ядыы мээңиннден бир чыл бичe. Кыргынарны чүү деп айтырыг дүвүреди бергени ол ирги деп бодаар боор силер. Шынап-ла, силерге чагаа бижиивейн баар аргавыс чок болду.

Чүвениң үжүрүн тайылбырлап бижиир мурнунда, чурттап эртиен чылдерже дедир эглеп, чамдык чүүлдерни сактыр апаар-дыр бис. Аңыладап, чурттап келгенивиз бо Ленин аттыг совхозтуң үндезилекчилериниң аттарының аразында мээңнин база бар. Куш-ажылдың хөөчүнөрлөри улус-тур бис. Улус-чонувус аразынга багай дыртпейн аңыладап чордувус.

Эрзин районга суму даргазының оралакчызынга 1945 — 1947 чылдарда, оон соонда, суму даргазынга (ынчан бүгү районну харыылаар турган чүве) бежен чылдарга чедир ажылдадым. Мээң үе-чергем эш-авам биләр, ынчан таптыгле 1951 чылдың май 1-ниг хуну чүве, Булуң-Бажы суурга чырыкты бир дугаар ышыстывыс. Электри чырыы бээр болгаш хүндүс ыяш диидирер бүс машиназынга ажылдап турганын ол чүве. Чылдар... олар сеадевес-даа, шуужүп эртип-ле турер-дыр. Солун ол болуушкун кава үттүндурер дээр силер. Совхозумга хой малдап ажылдаанын —чээрби ажыг чыл-биле санаттынар. Документилер, шаңнал-мактал бижиктер аразында кадагалап чоруурувус «Хүндүлелдиң Демдээ» орден база Ленинчи юбилей медаль — бистиң бедүүн ажылывыска үнелеп.

Сес уругнуң ава-ачазы, оларның аңы-төлүүн кырган-авазы, кырган-ачазы улустур бис. Пенсиняже үне бергеш, ирей-кадай боттарывыстың, уругларывыстың эвээшбиче мал-маганын остурун, хире-шөө-биле эттп, дүктү күрүнеге хууда малывыстан киирип турдувус. Назы-харулгадып келирге, кадык ёзуулуг-ле бакшырап келир-дир. ийи чыл бурунгаар, суурже кежүп кирер ужурга таварышпывыс. Силерге чагаа бижиир апарганывыстың чылдагаанында бо чүве. Кодээже өгге-ле чурттап чораан улуска суурга келириивиске, чүү боор, бажың чок. Ам кончөөр, оглуувусту гаражы-биле тудуш кылдыр тудуп кааны чүнер-бажыңче кирип алдывыс, уруглар-биле кава ынчап олурар дишкеш.

Кызыл хоорайга чурттаар дээш ында уругларывыс-даа кээп, бистың ынаар апперып турдулер, бүгү назында ирыт агаарлыг черге чурттап келгеп болгаш бедик, хей кааг бажыңга таварышпас улус болдувус. 4—5 дугаар кааттан унер-киреринниң хопу-буду бегей ырыг улуска бергезинле ончуут болур чорду. Аңаа кара ур чурттаттынар боор. Чыныскаш, яаш ай ынчап тура, чылый бээри билеп, суурувусче дедир чамыптывыс. База-ла демги чүнер-бажыңывыска келдивис. От-кос салыптарга, ол бичии эрээлдиң изиин кончөөр. Хан базыышкыны улуг улуска, биске, дыка бергс.

Алыс черле бергезп кончуг боорга, бажың берип көрүүр деп билдирнишкин бижип алгаш, совхоз директорузунга кирдим. Бээр апарзыпарза, оглум бажыңының чанында туттунуп турар бажыңнардан (кырганнар бистерни, карактаар, ылаңдыр бодап) чангыс эрээлден берген болзуңарза деп аас-биле демги билдиришкиннимге немей чугааладым. Ол бажыңны эвээш кижилиг ог-булелерге, пенсионерлерге бээр дээш телеви-лелим бизин ескертир түткен деп дыңнаан мен.

Че, оон ыңай мыңдаг болгаш 58 чыл боон-тур бис. колхоз-совхозтан бажың деп-даа чорбаан бис, бо бажыңга бистн арттырып көрүнер» деп олардан ажыл-биле диледим. «Бажыңны хостап бериңер» — —күүсконм даргазының негелдези ол болду. Ынчангаш эш-хүү суудумуң шинтпирин хоолга тыпсып бердилер. Чагаада кожуп каан шинтпир ол-дур. Оон соонда район прокурорунга чедип барып, аас-биле чаргылдажыр үжүрге таварыштым. Мензэ харылап бээр бис дээн улус.

Бодап-бодап көөрнивиске, хомудамчыг-дыр, инээлиг кырган улус эш-хүү судунга туруп деп чүве аем. Профком даргазы, уругларым ышкаш уруг, эптим орта холдарын салгаш, «бурууң миннип тур сен бе, ашак?» дээш часкаап турер чораан. Чогум эш-хүү суду бе ол?

Бо-ла айтырыг дугайында чугаа боон турда, совхозтуң партком секретары А. Д. Чигжит менээ кылаштап келгеш, «колхоз үндезилеттингенинден бээр удаасс 40 чыл болур, төөгүзүнден чүведен чугаалап берип көрүнерем» дидм. Сонуургаан айтырыгларын чугаалап бердим, шуптузун бижип алгаш баар чорду... Чүү дээр, сес тывылябес-тыр. Бис оларга эртиен-барганны сеңдирып, төөгүвээ бээр мындыг-дыр бис, а оларның биске кичээнгейн кейыл? Уттуттары хомудамчыг-дыр.

Суурга чылда эки-ле дизе, ийи-үш ааа ишти чурттаар бажыңнар туттунуп, ажыглаага кирер боор чораан, бажың ышыр дээш оочур мөөгэр нээлыывыс эртиен. Бистиң кире бергенивис эрээлдиң ордерин алган кижи безин чадаарда оочурда турбаан кижи болган.

Силерге чедирер дээн чагаамның ишти утказы бо-ладыр. Мергелдей, Байдал мыкчел келирге, эрээлди хостап бергеш, эң кыштагда бажыңга барып чурттаары-биле ынаар чоруптувус.

Ким КЫНЫРАА.
Куш-ажылдың хөөчүнү.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 13-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минут». 8.35 — Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Англия биле Ирландия-ның, Голландия биле ССРЭ-ниң шилиндеп командалары ойнаар. ГФР-дең демонстрация. 11.05 — 11.15 — Мелодиялар. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эдө тургустунуушкун прожектору. 15.55—Школа: кайнар үеже көрүш. 17.25 — «Экономиктиг эртемнер үндезинин». «Агро» журнал. 17.55 —«Чөмнің судалыы. «Компьютерлер: перспективе болгаш кереп ырындар». 18.25 — Мультфильм. 18.40 — Бүгү-эмнелелдиң XIX партконференциязынга уткушкур. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис. 19.10 — Бут бөмбүү. Европа чемпионады. Голландия биле ССРЭ-ниң шилиндеп командалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Бүгү-эмнелелдиң комчүкчулар конференциязы. «Новый путь» журналдың редколлегиязы болгаш авторлары-биле уштуражышкын. 22.45 — — 23.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Киноальманах «Горизонт». 8.50—Киевтиң Л. Ревуцкий аттыг эр улус ниити ыр капелласының концерти. 9.15 — Итагы дыл. 9.45 —Уруглаага фильм. «Дьюгаңаныга үезинде ужуралдар». 1-ги серивзы. 10.55 — В. А. Моцарт. Концерт. 11.35 — «Кызыгаар-жылар ыды Алый». Уран-чечен фильм. 12.40—«Хоорайлар болгаш чыдар». Док. телефильмнер. 13.25 — Медээлер. 13.35 — 14.40 — «Кызыл болгаш кара». 5 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги серивзы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уруглаага фильм. 18.30 —«Ажык чагаа». Телекөрүкчүлериниң чагаалаарын өзүгээр дамчыдыпга. 19.00 — «Дээрже оруу». Комсомолчуанылектер экипажының командири В. Мадыровтуң дугайында киночуруумал. 19.15 — «Азия тевүү». Ундурулгеде: Медээлер. «Партия комитединболгаш эде тургустунуушкун». «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткаар». 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чөрлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удумер, чаштер!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35— Эдө тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Реклама. 21.50 —«Пароходту ийи киши биләр тургаш». Уран-чечен фильм. 23.15—00.00 — Чиик атлетика. Знаменский адыш-кылаага тураскаатканы делегей мергылдаалары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — —«Совет Эвилелинге барган боон тур мен!». 19.15 —«Музыкалык киоск». 19.45 — Документ фильмниң башкайгы көргүзүү. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удукөр, чаштер!».

Редакторнуң орлакчызы
К. К. САТ.

агаар

Республикага бүргеп каап турер, чамдык черлерге чаъс чаар агаар болур. Хет сонгузбарының чүктеп дүргени секундада 9—14 метр. Агаарның чылыы дүне 7—12, хүндүс 21—26 градус.

Кызылга шөкөр булуттаар. Хет сонгу-барының чүктеп дүргени секундада 9 — 14 метр. Агаарның чылыы дүне 10—12, хүндүс 21—24 градус.

Кино

ИЮНЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Фотография с женщиной и кабаном» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 21.00, «Закаянные долины шмель» 17.30, 19.30. Кинофестиваль МНР: «Чужак» «Прекрасная страна МНР» 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маленькая волшебница» 9.20, 12.40, «Влюбленная в цирк» 10.50, 14.10, «Она и дьяволы» 16.00, 18.00, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Сальвадор» 11.30, 14.30, 15.50, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Олеко Думанич» 10.20, «Город принял» 12.20, «Ал..ло, такси» 14.20, 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Кувырок через голову» 13.30, «Странные люди» 15.10, 17.40 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Ну, погоди!» 12.00, «Новые амазонки» 13.30, 15.30, 19.30 шактарда.

Адрезивис: 667000
Кызыл хоорай.
Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: поотийгы ажыдырар килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлеттүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ өжүп-аъдыг килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-73, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41 солун номбайы бергенде 2-32-75-ке долгаап.

Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 пеллага ажаар.
Тиражы 24637 эш.
Солуушуг индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы, Кызыл. Шөтинниң биле Ярославского кудумчузу, бажың № 1.

Чыгыр № 146. ТС—00767.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 139 (13739) | 1988 чылдың июнь 14, вторник | 1925 чылда үдезилеттинген. | Өртээ 3 коп.

КРЕМЛЬГЕ ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫН

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Шежин хереглериниң талазы-биле чөвүлел ССРЭ-ниң чазаанның өмүнээзинден Руско христиан шажыннаң тургускаанының 1000 чылының тураскаадткан байырлалдың кирижиниилериниң болгаш аалчыларының алдар болдурул. Кремльге хүлээп алыышкын кылган.

Хүлээп алыышкыга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Дергезиниң бирги орлуулакчызы П. Н. Демичев, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Дергезиниң бирги орлуулакчызы Н. В. Талызин, албанның өске-дээ кижилери кирижикен.

(СЭТА).

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

«Совет нигитилелдиң эң чугула социал айтырыгларын шинтпирлээрингe марксисчи-ленинчи социологияның ролүн бедидер дугайында» доктаалды СЭКП Төп Комитеди хүлээп алган.

Революстуг эде тургустуунушкунне, экономиктыг үндезинде реформаны, идепкейлиг социал политиканы чорударыкче, нигитилелди бүгү талапка демократчыдарынче, оны үреан-бодал, мөзүү-шынар талазын чаартырынче партияның XXVII съездизиниң үлегеныышкының боттандырары эде тургустуунушкунну эртем талазы-биле хандыраринге, социализмниң теоретиктыг болгаш практиктыг нов айтырыгларын шинтпирлээринге, социал-политиктыг бодаашкынга аажыкчы чонуң калбак массаларын кижизидеринге марксисчи-ленинчи социологияның ролүн бедидерин негеп турар дээш, доктаалда онзаган демдеглээн. Социология эртемин тергүдеринге, социологтуг шинчилелдерниң түңнелдерин нигитилел чорудулгаларын эргелеп-башкарарынга практиктазынга ажыглаарыңга хамаарыштыр шынчаган шыңар талазы-биле чөв негелделер салдынып турар.

Соцыологизде ажыл-херектиң амгы байдалы нигитилелдиң негелделерин чедир хандырыя шыдаавайн турар дээш, СЭКП Төп Комитеди санал керген. Марксисчи-ленинчи нигитилел эртемнерин чогаадыкчы ёзу-биле хөлөгүдеринге, ажылчы чонуң эртемнег мировоззрениезин хөгжүлээринге, СЭКП-ниң социал политиказын боттандыраарынга чогүүр турушкун социология амдаа эрлеевээн.

Марксисчи-ленинчи социологияны шынар талазы-биле чөв чадаже недүрлер, эртем ажылдарының теоретиктиг, методологтуг болгаш методиктиг деңнелдерин боттуу-биле бедидер, нигитилел чорудулгаларны эргелеп башкарарынга болгаш бөш бүрүкгаар биле алырынга, демократчыдыганы болгаш ажыкчаяг чорукту хандыладырынга оларның ажыглаарын үндезини-биле эжиндер соруга салдынган. Социологтуг шинчилелдериниң комплекстиг болуруун болгаш түңнелдиниң хандырарынча, социологтуг институттарның база теп-териниң четкизин хөгжүдеринче, бүдүрүлгелерде болгаш организациялардa социал хөгжүдениң албан чөрлеринниң ролүн бедидеринче, социолог кадрларның социологтуг ээредилгезин болгаш белеткелиин үндезини-биле эжиндеринче, хөй-нигитиниң сайгал-онаалын ээрелип ээрүүнүң эртем ёзугу-биле үндезинниг системазын тургузарынче, социологияның информациа базазын хандыртырынче, эртем ажылдарының материал-техниктиг болгаш сан-зөө хандырылгазын эжиндеринче утланган хемчеглерниң системазын боттандырер.

Совет нигитилелдиң хөгжүлдезиниң эң чугула болгаш нарын айтырыгларын шинчилээринге социология коллектиктеринiң күшенишкиннерин мээдиээрин кердүнген, социологтуг шинчилелдерниң кол утланылышкыннары тодаргайлаттынган.

Эртемнең чугулазын болгаш чогүүр кадрларның барын барымдаалап корбушаан, социологтуг эртем албан чөрлеринiң болгаш салбырларының системазын үе-чадалар аайы-биле хевирлеп тургузарын ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы хандырар ужурлуг. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Социологтуг шинчилел институду ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Социология институду кылдыр эде тургустунар. Социологиялың теоретиктиг, методологтуг болгаш методиктиг айтырыгларын ажылдап кылырын, чүрттө социологтуг шинчилелдерни дүүштүрүп холбаштырарын, колдуунда делегей бүгү-земнең болгаш регионнар аразының шинчилээринге хөй-нигитиниң бодаалдарын, сөчалдарын анализтээрин болгаш ажыглаарын онза ужур-дузалыг дап санап турөр. Хемчегиң мүр-үнде ВЦСПС-тиң болгаш ССРЭ-ниң Күш-ажыл курскомунуң чөвүлелинде социал-экономиктыг айтырыгар талазы-биле бүгү-земнең тевүүнүң. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Социологияның институдунуң төй-нигитиниң бодаалдарын шинчилээр тевүүнүң. СЭКП ТК-ниң чанында Нигитилел эртем-нерелиң академиязының, дээди ээредилге чөрлериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның социология салбырларының төй-нигитиниң санал-онаалын шинчилел кеерүн эжиндерин хандырарын айткан.

ССРЭ-ниң Статкурскому чөвүүр министерстволар болгаш ведомстволар-биле кады нөшкин болгаш делегей ачыдыралының эң чугула айтырыгларының талазы-биле төй-нигитиниң санал-онаалын ээрелип кеерүнүң система-зын уе-чадалар аайы-биле боттандырып чорудар ужурлуг.

Социал хөгжүлдениң ээялкол айтырыгларының дугайында чонуң билиин бедидер база социологияның статистиктиг базазын эжиндер соруга-биле социал байдалдыг статистиктыг материалдарны парлаарын калбертырыг, эң чугула статистиктыг материалдарны болгаш долгулаларны үргүлчү парлап үндүрериин организастаар, кол-бек төй-нигитиге мораль статистиказының айтырыгларының талазы-биле медээлерни доктамаал дыңнадырын чедип алыр.

Социология биилгилерин пропагандалаарын күштелдиреринiң эргежок чугулазын доктаалда айткан. Социология талазы-биле эртем, методика номнарын, нептереңгей литератураны парлап үндүрериин боттуу-биле калбартыры кердүнген. Студентилерге, заводтар социологтарынга, мергежин бедидериниң системаларынга, политиктыг болгаш экономиктыг ээредилгеге ажыг-лаарыңга, Партия комитеттери социологтуг шинчилелдериниң түңнелдерин партийжи удуртулганың стилин, хевирлериин болгаш аргаларын сайгыргайжыдарынга идепкейлыг ыдыг бээрин барымдаалап кеер ужурлуг.

Совет нигитилелдиң кол-кол социал айтырыгларын шинтпирлээринге социологияның ролүн улгаттырер талазы-биле алдынган хемчеглер эде тургустунуушкун талазы-биле ажылын идепкейжидеринге, совет кижилериниң чогаадыкчы күжүн илередиринге дузалаар ужурлуг доктаалда онзаган айткан.

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ХОЛГААРЛААРЫН СОКСАДЫРЫ ЧӨПТҮГ

Тураның арга-арыг ажыл-агыйының коллективи республиканың мурнакы бүдүрүлгелериниң бирээзин. Ол Тываның чидыг ажыл-агыйларының аразында чарышка бирги черин эзелеп, шинчилер Кызыл тукту чаалап алган. Ол районуң үлетпүр бүдүрүлгелер аразында чарыштыг база тиилекчизи болуп, СЭКП райкомунуң, район Совединиң күүскомунуң шинчилер Кызыл түгүнүң эдилекчизи болуп турар. Коллективтиң күш-ажылчы чедиишкиннериниң бедик-биле үнелеп берген, РСФСР-ниң Арга-арыг министерстволуунуң ажыл-агыйларының ортузунда калбарган социалистиг чарышка III черин тывыскан. Коллективтиң эде тургустунуушкунуун бо үезинде канчаар ажылдап турарын, партияның XIX Бүгү-земнең конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистериниң талазы-биле чамдык айтырыгларга харыылаан бээрин бистиң корреспондентивис ол коллективтиң удуртукчузу И. Н. Семёновтан дыңнаан.

— Чажыргаш канчаар. Эде тургустунуушкунуун ажык-чарлыг чоруктуң мурнунда канчаар ажылдап турганывысты сөңтырга дыка-ла берге турган-дыр. Хөй санныг инжи кандыг-бир ажылды ыглыр (оларның ажылга хамаарылгазы ангы-аңгы турганын демдеглеп каары артык эвес), а оон төлевирин шупту деңге алыр. Күш-ажылдың сагыыга-чурумун үрээр, арага-дарыже хандыкшыырлар база турган болгай. Олар-биле демнеп коштаан, чүгле туралдарга сагындырыпла, домгудуп-ла турган бис.

Ам байдал шуут өскериген-дир, кижилерниң ажылга харыысалгазы эң төлевирине шуут өскериген. Бистиң коллективте

МАЙНЫҢ ПОЧТАЗЫ:

● Майда редакцияга 566 чагаа келген.

● Ол чагааларның чартык кезиин солунга парлаан.

● 59 чагааны харылаан.

● Майда Кызыл хоорайдан 184 чагаа келген. Барыын-Хемчиктен 61, Чөөн-Хемчиктен 50, Бай-Тайгадан 44, Улуг-Хемден 44 чагаа келген.

Бижикчи айтырыгны тургузуп тур

ШИИТПИРЛИГ, ДИДИМ БОЛУР

«Найырал» совхозтуң хоочун малчыны Михаил Түлүшович Доржу хөй чылдар шиитинде малчыннап келген, мал бажы өстүрериңге, ооң продуктуларыың бедидеринге кирген үлүг-хуузу эвээш эвес. Аарыг малдар ажаал, кадарып турган оң бруцеллёзтан аараалаш, эмнелгеге дыка үр чыткаш сегээн. Оозу ис чок читпээн, хоочуже шынчий берген. Эң-мээ катап кирген. Бо удаада хоочун малчыңга республикада халдавырлыг аарыглар эмнелгезиниң чыдар салбырыңга дужа бердим. Эмнедип эгелээниңден бээр ийи ай чеде берген болду. Кывашташ ескел, човуурган чоруур апарган. Эмчи шынчылгезин малчының хөп-будуңуң чүстери чоржайып, эрлөбестей бергенин, кадылның бөксираанын тодаратқан. Шынап-ла, малчының чымыштыг кадыг ажылын кылып шыдаавестей бергенин илдең.

Брцеллёзтан хоочурел, кадының бөксираанын барымдаалаш, ажыл кылыр харыкшинээн тодарадыры-биле эмчиниң күш-ажыл төлөзы-биле экспертиза комиссиязынга ону чоруткан чүве-дир. Оң ам малчыннап шыдаавес, үш дугаар бөлүктүг инвалидга болган, комиссия аңаа кадының шаа-биле чиик ажылдар кылып болурун сүмелээн.

Хоочуннуң ажылчын намдары, аараан төөгүзү —аарыг мал кадагалап чорааш бруцеллёзтан хоочураанын тода хереченнел турар болду. Ынчангаш инвалид болган чылдагаанын профессия аарыңнадан кылдыр санаар ужуруг болуп турар. Ынчалза-даа тускай дүрүмде айытканыбиле алырга, эмчиниң экспертиза комиссизязы ону профессия аарыглары эмнээр салбырга тускай эртемниг профпатолог эмчилерниң шинчип тодаратқаш, тургускан бадытнал шынзылгазын барымдаалап тургузар хуузелгелиг, үүгле ынчан оң шиитпир күштүг болур. Эмчиниң оң шынзылгазы бо малчында чок болган.

— Тывада профессия аарыгларын эмнээр тускай салбырдаа, профпатолог эмчилер бар-даа болза республиканың төп эмнелгезинде тускай хүлээп алышкын-даа чок, профессиядан аараан деп шынзырга бээр эргелиг кылдыр томуйлаткан эмчизи безин билдинмес. Ынчангаш бруцеллёз, силикоз, вибрация аарыы, асбестоз ышкаш профессия аарыгларындан хоочураан кижилерни Ангарск хоорайда профессия аарыгларының эртем-шинчилел институдунче чорудуп турер бис. Орта барып шинчиткеш, бадыладып турар. Орук шүүделин Кадык камгалал министерстводу оларга төлевес, аарыг кижи боду төлээр. Оң институтче баштай дилег киирерге, оон келген чалалга ёзугаар чоруур. Ынаар чедерде, четпес-даа кижилер бардыр деп, хөй кезии хомудап турар — деп, малчының эмнел турар эмчизи бисче хереткең ужурун тейылбыляйдыр.

— Ажы-төлүм хөй, азыралда алды кижи бар, назыдал кыраан эвес мен, аарыгның салдарындан мынчал бардым, мал ажылынга чорааш аараалымны чок-даа билир, эртембилиим-даа шоодуг эвес, ынча ырак черге четпес-деа мен. Кызылда төп эмнелгеге шынзылгадан кылдыркаш, профессия салдарындан инвалид болганымны томуйлап берип, дүзелап көрүмер, эмчилерим — деп, оң малчын бистен дилеп-даа турду.

Ынчалза-даа комиссия малчымны инити аарыгдан хоочурап, инвалид болган деп санаар ужурга тевәрыштыкан. Оон хомудаан сеткил чугаазындан илереп турду. Бо чаңгыс эвес тевәрылга.

Тывада бруцеллёзтан болгаш еске-даа профессия аарыңнадан кадыкшылын чидиргеш, мергежээн профессизыңдан чарыяган улус эвээш эвес. Ажылының аарыг тывылдырар хөралыг салдарындан аарый бергенин бадытқаан эмчи шынзылгазын тургустуруп алырындан шүүтсүнгеш, күрүнеден аваа чогуур пенсиязын-даа, немелде төлевирни-даа албайн чоруур үлүс кодээ ажыл-агыйда бар.

Пенсия дугайында көрдүгенин-биле алырга, профессия аарыңнадан инвалид болганда, пенсия хемчээли улуг болуур, профессиязының хөралыг салдарындан кадыкшылын, ажыл кылыр харык-шинээн оскунганы дээш ажылдап турган черинден немелде төлевирни пенсияга немештир алыр ужуруг. Бо чүүлдерни профессия аарыын бадыткаан шынзыяганы, ажылдап турган черинден профессия мергежилиниң чидирген хуузун тургузарын дилээн бижиин барымдаалап, кижиниң кадыынга дүүштүр эмчиниң күш-ажыл төлөзы-биле экспертиза комиссизязы шиитпирни үндүрер.

Чонга эмчи дүзээн чурттап турар черинче улам чоокшуладыр, профессия аарыгларын болдурбазын, эмнээрин улам калбартып, сайзыраадып, кадык камгалал системазының ажылын эде тургузар доктаалды удуртулга болдуруп, харың-даа профессия аарыынган улустуң эмнээр, ону бадытқаар шынзыяга бээр тускай эмчилерниг салбырны ажыдар турбуже, Кадык камгалал министерстводу моңу эрецгейлел, цехтер эмчилеринче чүүл каап, аарыг кижилерни республикадан дөшкаар албадап чорудуп турары, мен бодаарымга, эде тургустунуушкунге көргүс тевәрышпас ышкаш-тыр. Өске республикаларда бо айтырыгны шиитпирлеп, чонга тевәрымчалыг кылдыр тургускан боор чорду. Бисте тургузуп болуруның баазазы-даа бар, тускай белеткелдиг профпатологтар эмчилер-даа бар. А мен бодаарымга, чүгле удуртур ажылдакчыларда күзел-чүткүл, шиитпирлиг, дидим чорук четпес ышкаш-тыр.

Олег МАРТАН-ООЛ.
Эмчи.
Кызыл хоорай.

ХОМУДАЛДАР. ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮЛ?

«Шынганың» эдээчегинге чагаалар арыңга май айның почтазын сайгарып тура, солунга кээп турар шүгүмчүлелдериниң хомудалдарының чылдагаанзыктары чүде болуп турарын көксүдээ бол көрээлиңер. Эрткен айда шүгүмчүлелдиг 147 чагаа келген. Оларның чамдыктарын солунга парлаан, чээрби ажыг чагааны авторларынга харыылап берген. Автору, адресин орта билдинмес болганы-биле чамдык чагааларны архивтэйн. Хемчег ап дузалаары-биле эвээш хөй чагааны тус-тус черверде хөй-инити организациялаарынче, министерстволарже шилчиткен.

Черле ынчаш чүгле майда-даа эвес, өске-даа үеверде редакцияга кээп турар чамдык хомудалдарны мөөн-ла солуп дамчыштыр шиитпирээрэ аңаа эвес болуп турар. Хомудалдарның үнүп кээп турар чылдагааны чер-черде турар чамдык профзавилел, кедээ Совет, социал хандырылга ышкаш органнарның, аңаа черлериниң чедир ажылдаавайн турары. Оран-башың айтырымга хамаарышкан хомудалдар хөй болуп артышаан. Бижиң дээн чагаа бүрүзүн-ле редакциже бижип, сайгартыры аңаа эвес-ле болгай. Тус черде кедээ Советтер хамаатыларның башың алыр эзэнгелериң чогумчалыг тургузуп, социал чөпүг чоруктуң барымдаалап, кымның кажан алырын сагып турар болза, хомудалдар келбес ужуруг. Эзэнгел дугайында ажыл-чарыг чоруктуң тургуспаан, кымның кажан башың алыры тодаргай эвес, чок-ла болза, хамаатыларның биядырышкыннерин чидирметтер, ойшаанда эзэнгетте бижиннес чоруктарының уржуудан хомудалдар чайгаар-ла тыптып турар. А оң хомудалдарны сайгарып, хамаатыларның эрте-ажыын камгалаар, маргыладаалыг айтырыгларны шиитпирээрэ үлүг роөлду ойнаар ужуруг профкомнар, профзавилел райкомнары иөскү ажыл чорутпайн турары тодаргай-дыр. Оран-башың айтырымга хамаарыштыр чаңда кээп турган чагааларның аразында назы-харыдогүй берген малчыннарның хомудалдары база бар. Улуг-Хемниң Ак-Төлда, Тес-Хемниң «Кызыгаар» совхозтан, Эрзинниң Бүлүү-Бажыңдан ынчалдыр чагаалар келгеп. Ажылга хүлээп алган турарывыс дугайын Шамбалыгдан Кара-кыс Түлүш ийи-даа удаа бисче бижээн.

Каа-Хемниң Ильинкадан аныяк малчын Ольга Шимит суурда оран-башың чогундан эт-сеңи безин ажып дээр адаанда үреңнээ турарын хомудап бижээн. Оң чагаавы сайгарып көргеш-дуза чедирери-биле түс черже шилчиткен турбуже, кандыг-даа медээ келбээн.

Майда харын чаш үүлгэрин азырап орар нелерден посо-бие төлевейн турар дугайында хомудап келбээн. Бо пособиеге хамаарышкан айтырыгларны хамаатыларның ажылдан турар организациялаарында профзавилел комитеттерин-ле алдан шиитпирээр болгаш чаш үүлгэлүг не кижиниң эргелиг камгалакчызы олар болбас бе!! Херек кылдыр ындыг эвес: пособиелерни ой-шаанда кылып бербес, саададыр, харын-даа төлевейн баар таварылгаавар тургузаар-дыр.

Үүлгэр аңаа черлериниң ажылдан турар инженердиңчилерден, ол ышкаш ажаакчылардан акша-шалыштың канчаар төлээриниң хамаарыштыр чаргылар бо-ла келгилээр-дир. Сүт-Хөл районда всяк-садтың болуп ажаакчылары акша-шалыштыңга, арттыр ажылдаан шактарын канчаар төлээриниң хамаарышкан айтырыглыг чагааны ийи үлэштыр бижээн. Ол айтырыгны районо азы башкыларының профзавилел райкому, школада профзавилел комитеди черле сайгарып берип шыдаавас болгаш он бе! Оон ыңгыда, районда эрге-хоолгу аңаа черлеринде—суд, прокуратура органнарында юристер хамаатыларның ындыг өнзылыг айтырыгларынга бөдүүн консультациины берип болгу дег. Чүве-ле болза солуп, редакция дээр төөнден бичии чайлап, маргыладаалыг айтырыгларны, хомудалдарны шиитпирээрэ үшүүдүг аңаа черлеринче аңаа хамаарыштыр, баштайгы удаада аңаа сайгартып турар болза эки деп бодап турар бис. Ынчан хомудалдарны шиитпирээриниң хуусаазы-даа кызыдыр.

Кызымдың аалчылар бажыңнарынга келген кижилерге эт-тиг-эзидэн эвес, карчы-хажагай, чонга бараан болурунуң культуразының чавызының дугайын бижээн материалдар редакцияга бол-ва келир. Оларның чамдыктарын авторларга харыылап, өскелерни солунга-даа парлап-ла турар. Шаа ындыг байдалче чежеге чедир үргүлүүлээри биядыннес. Чүге дээрге тургустуунун турар айтырыгларны хөптөвээп, херекче ол сайгарар үшүүдүг органнар күлээ кызыл эрттирип-ле турар. Ук айтырыгның перспективазы база биядыннес. Мында келген шаң ындыг утказыг материалдарны Кызыл хооркүүскомче, Чүрттээлга-коммунал ажыл-агый министерстводуңче шилчиттен, оларга чогуур харыны алыр дээрзинге идеген турар бис.

Чонның чагаа-бижиктерингe, негелде-хомудалдарынга дыңнангыр болуру чер-черде хөй-иниити организацияларының партия, совет, профзавилел комитеттериниң чер-чер Советтериниң дөрт үүлгээргэзи болгонда, эде тургустунуушкунуңуң амгы бо үезинде шилиин чаазы-биле эде тургузуп, кижиниң хун бүрүдеги амыдыралыңче хамыялап киирери, социал чөптүг чоруктуң принциптерин кааа-даа, назыдал-даа бадытқаары чүгүлээ болуп турар.

СОЛУНДАН НОМЧААШ...

Чоокта чаа «Шынга» солунга үнген «Мындыг база болур» деп чүүлдү номчудум. Чөөн-Хемчик районнуң Хорум-Даг суурунуң чурттакчызы Людмила Ооржактың бижээнин почтачы Галина Монгуштуң оны бек сеглеп, важылаанын кижи кайгаавас арга чок. Өске бүгү башкыларның чагыгазын үлеп берииккеш, чаңгыс оң бажыңга бербеин барган. Айтырып чеде бээрге. Л. Ооржакты сеглеп берген. Кижи бодаарга, солунну үезинде чедирип бербээнинге бүрүүзүн мөңгүр ужуруг ышкаш.

Мен база солун, сеткүүл номчуурунга дыка ынаар мен, чаңгыс-даа солун эрттирбейн номчуур, оон келирни четтикпейн мөңгүр мен.

Бистиң Дапсы-Аксы суурнуң харыязаа белдирииниң ажылдакчылары чоннуң чагыдып алган солун, сеткүүдүн ойшаанда чедирип бээрини кызын турарлар. Суурнуң адаа болгаш үстүү талаларын мөң почтачы тарадып турар. Суурнуң чону чыл келген түдүм немежин орар болганда, боларның аңылы чымыштыг, бергези биядынгыр.

Амгы эде тургустунуушкун үезинде ким кижи солун номчувайн олурар боор. Мээмедерел-даа талазы-биле алырга, кижи черле долганмдыр турар бүгү чүүлду биябейн артары хомудакчыг апаргаш. Чаңгыс хүннүң солунундан безин чеже-чеже чаа чүүлдерни номчуп, биянп албазып!

Мен «Крестьянка», «Работница», «Семья и школа», «Здоровье», «Человек и закон» сеткүүлдерни чагыдып ап келген мен. Бо чылын «Семья и школа», «Крестьянка» сеткүүлдерни чагыдып алдым. Оларны номчуп орё, кижи дыка-ла хөй ажыктыг, солун чүүлдерни биянп алыр-дыр. Чамдыызын харын номчуп алгаш, амыдыралга-даа ажыглап турар мен. Чагыдып алган сеткүүлдерим чыл эгезинден тура четче эвес кээп турар. Чижээлээрге, «Семья и школа» сеткүүлдүң 1 дугаарын өске кижиге салчай берииккеш, мөң хомганда эжеп бергеп. Айтырып чеде бергеп мен. «Крестьянка» сеткүүлдүң 2 болгаш 4 дугаарларын шуут албадым. Кожаларымдан дилеп алгаш номчаан мен. Чүге мөңгө келбээнин почтачыдан айтырарымга: «Черле колирде-ле чедишпес болгаш» деп харыылаан. Почтаның эргелекчизи Зоя Бегзиге чугаалаарымга, орта харыы бербейн барган. Чүге мөңгө ыаап-ла мөң удаа чедишпейн барганы элдеп. Моон соңгаар ону сонсадыр болза эки.

Татьяна ЧАДЫР-ООЛ.

Клара Самаевна Даржаанның (чуруктa) удуртуп турары Ак-Довуракпың дугаары бир ортумак школазының 4 «г» класты школада класстар аразының социалистиг чарыкшының тимлекчизи. Класста 24 өөреникчилериниң 12-зи эки, үшү тергинин эки өөредилгелиг. Уруглариың сагыпта-чуруму, класстан дашкаар ажылдарга киржилгези эки. Оларр хоорайда ат-сураглыг мурнакчы ажылчыннар, хоочумнар, шериг албаны эрттирип турарлар-биле ужуражылгаларны эрттирип, хөй-иниити ажылынга идепкеминг киржип турарлар.

Клара Самаевна ада-иелер-биле быжыг харылзааны тудуп, оларны класстан дашкаар ажылдарже хаара тудуп турар. ССРЭ-ниң 65 чыл оюнга тураскаатқан фестивальга моядеп улустуң хептерии даарап белеткээрингe төрелдер комитединден Светлана Ангыр-ооловна Ондар, Дарья Майдыр-ооловна Дагба-Доржу дузалашкыннар. Аңаа уруглар бирги черии азган.

Бо тура-соруккур башкыныңң ажыл стажы 23 чыл. Хөй чылдарда районнуң болгаш школаның математика башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу боол кеп-леген. «Пионерлер-биле эки ажыры дээш» деп ВЛКСМ ТК-ның төрек демдээ болгаш РСФСР-ниң Чырыдыышкын министерстводуңуң хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткылаан.

Светлана БАЙЫР-ООЛ.

АРЖААННААР УЕ КЕЛДИ

◆Номчукчунуң саналы◆

Амгы үеде кижи дугайында үлүг сагыш салыышкында кол черии кижиниң социал болгаш кадыының дугайы бирге чергенниң айтырыглары эзлеп турар. Бо айтырыгларны чогумчалыг шиитпирээрингe бойдус дугайым аңаа холбаштыр көрзе деп бодаар мен.

Төрээн бойдузувус —бистиң төрээн мээнс дег. Бистиң узун назынывыс, тодуг-догаавыс, омек-хөглүүвүс оон хамаарыжыр. Мен маңаа бойдузувустуң бир кол эртинезин, байлаа — аржаан дугайында, ону ажыттаарының, кадагалаарының дугайында айтырыгны кодуруксеп турар мен. Аржаанны боду бүткен, хүүрээзын эм дижир бис. Аржаан —чоннуң өнчүзү, күрүнениң өнчүзү. Кижилер кадыын эмчиге, азы аржаанга сегидип ап турар.

Тыва өнзы-бүрү төөнрииң дыка төй аржааннары-биле байлаек. Аржаанны бажыыстан будувуска чедир куттунуп, ой-чижек чок ижип, мал-маган, машина-техникага бастырып, бидон-бидону-биле дажыглап апларып турарывыс майгын үргүлүү турар. Маңаа колдуу-ла чартыктаан, нервизи кошкаан улус кирип турар.

Аржаанны «чердик» ёзу-биле ажыглап турар-дыр бис. Аржаанчылар институдунда (кооператив-даа төөнрииңге болза) аржаанның турар дезинскээрииниң кедээ Советтиниң төвүнге тургузуп алза, кежигүннер дадыары чүгле оң ниитилелче кирер. Ооң-биле аржааннап келген кижилерге тевәрымчалыг байдалды тургузар. Ындыг арга-биле байдалды эжиидер боор деп бодаар мен.

Кижиниң кадыының ортээ кайы хирел? Кижиде эң-не үлүг үмелиг чүве — ооң кадыкшылы. Ынчангаш аржаанчылар институдунуң дедувыры чеже-даа болза, кым-даа төлээри чайлаш чок.

Аржаанга кирип турар чамдык эштерде багай чаңчыл бар апарган. Бир кижиниң аржаан бажыңга чажар арага тыппайн, аржаан барбадым ыңгажыыл» —деп хомудап орган чугаазын дыңнаан мен. Аржаанга чеде бергеш, саң салыр, аржаан бажыңга арага чажар, ыяштарга янзы-бүрү пос кескиндилери бөглаар — оң багай чаңчылдан эрте дээрге адырлырын чамдык ындыгларга сүмеледим. Ында хензиг-даа ажык чок. Харыы-даа материал болгаш кижизиндиге талазы-биже когарелдыр деп санаар мен.

Аржаанга эмчилериниң автолавкаларның доктаамал кээп турары күзенчиг. Мен бо чылын база Бөл аржаанны (Бай-Тайгада) баар деп планнап турар мен. Аржаанны чаагайжыдарынга акша-көпеек херек дизе, черле ойталавас мен.

Уван-оол МОНГУШ.
Шүй-Аксы суур.
Бай-Тайга район.

ЧАГАА-БИЖИКТЕРНИҢ САЛЫМ-ХУУЗУ

«Искра» совхозтуң төвү Бажың-Алаак суур чыл келген тудум-ма өзүп сайзырап, азы-шинчи кирип орар. Оң Чаданна хемниң унунда. Эмнелге пункту, ортумак школа, всяк-сад, магазин, улуг чырык чаагай Культура бажыңы болгаш амыдырал хандырыганың өске-даа чүгүлээ черлери ажыглап турар. Суурда дөрт коя чудумчу бар. Оларның чаагайжыдыгазы эки. Суурнуң ниитi чурттакчылары 2200 ажыг кижи, 432 ореге. Чаданна кедээ Советинде бөстээп турар 17 Маадыр не бар. Совлгу үеде суурнуң чурттакчы чону дузалаа ажыл-агый —маа-магаи, тоолай, дагаа-куш тударыныче, картофель болгаш ногаа өйлаа таарыштыр кадарарын организастаар бис. Суур чаагайжыдыгазынга чоннуң шеф күүжүн организастаарын база черле утпейн турер бис—деп, Чаданна кедээ Совет күүскомунуң даргазы Л. М. Домбуу чугаалап турар.

Ам ол кедээ Советте «Хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чүрүмүнүң дугайында» ССРЭ-ниң Дээдги Советиниң Президиумунуң Чарлыының боттанылгазын көре кеалтаадылдар. Аас-биле болгаш бижиимел-биле киирген чагаалар демдеглээн ийи дептер бар. Оларда хамаатыларның фамилиязын, адын, адазының адын, чурттаан, ажылдап турар черин, билдиришкиннiң азы хомудалдың үтказын, киирген болгаш чугаалашкан чылын, ай, хүнүн долузу-биле бижип айтыкан болду. 1988 чылдың бо хүннеринге чедир хамаатыларның аас-биле тургускан айтырыглары 16, а бижимел-биле 6 айтырыг бар болду. Чижээ, суурнуң чурттакчызы В. Күүлар бажыңын булуп дүй алыр деп баргенынын дугайында кедээ Советтен дүрген дуза дилээн. Оң дилегнин аас-биле бо чылдың февраль 20-де тургускан. Кедээ Совет февраль 21-де чурттакчы чонну аңаа шефтедип, сут булуктай бээр черлерни дозуп, ээй сай даҗы төккен соонда В. Күүларның бажыңы булуктан камгалаттынган. Л. Монгуштуң дөлган садарынга сызгыдаашкынга таварышкаңын, эзирик бир хамаатыга чалчаашт, ооң соңгазыын бүскан кижи дугайында хомудалдарны болгаш оон еске-даа тургускан улуг, бичe-даа айтырыгларны күүскомнуң хуралынга бир недээдээн эрттирбейн сайгарып турарын демдеглея дептерлериндеп кердум.

— Билдирииккиннерни болгаш хомудалдарны дарый харылыял, сумелеп, үзе шиитпирлеп бербес болза, ажыкчарлыг апарган амгы үеде хамаатыларның негелдези шыңгыраан-дыр. Чогум ындыг улуг хомудалдар чок, үүрмек, аар-сөөр айтырыглар, чаргы-чаалы хөй боор-дур. Үүрмек дээш канчаар, чагааларның салым-хуузун күүскомга ыяап-ла шиитпирээр-дир бис —деп, күүском даргазы чугаалады.

Дептерлерни ажып көрүп, күүском даргазы-биле чугаалажып ора, хамаатыларның саналдарының, билдирииккиннериниң болгаш хомудалдарының чылдан чылче улам кызырылып кел чыдарын эскердим. Чижээ, 1986 чылда хамаатылар аас-биле 65 айтырыг тургускан болза, а 1987 чылда аас-биле 40 айтырыг, 25 бижимел чагаа күүскомга киирген. Оон чылдагаамы чүдел? Бо айтырыгга күүскомнуң даргазы мынчаар харыылап турар:

— Ажылчы чоннуң бижимел-биле билдирииккиннери болгаш хомудалдары дээштеп турар. Ажык-чарлыг чорук үезинде улус хөрээн өйгеи айтырыгларны чажырып чорбаставн, ону чогуур черлерге ажыы-биле тургузар апарган-дыр. Оон ыңай бистe барык чанчыл апар чыдар чүве бар. Кажан ажылчы чоннуң ниитi хуралдарын чыыр деп баргавысты, баш бурунгаар янзы-бүрү айтырыглар сугар бичии хааржактарны кескү черлерге аскылап каар бис. Ол хуралга демгы чыылган айтырыглардың эзэнгe хөй-ниитi мурнунга тус-тус харыысалгалыг эштер тодаргай болгаш долу харыны бээрин оралдажыр. Кедээ Совет депутаттарын дамчыштыр база айтырыгларны шиитпирлеп турар.

Хамаатыларның айтырыгларынга, чагаа-бижиктерииге болгаш хомудалдарынга хамаарыштыр Чаданна кедээ Советиниң күүскомунуң ап чорудуп турар чемдик хемчеглери ындыг-дыр

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

«Шынга» парлаттынган соонда

МООН СОҢГААР БОЛДУРБАС

Бо чылдың апрель 20-де № 93 «Шын» солунга корреспондент Кодур-оол Оюнның «Арс хундус «чаңдыкы», азы Чөөн-Хемчик районда шаңгеликтиг арегалаашкыны» деп үелиг үүлү парлаттынган турган. Ооң утказын сактыш көрээлиңер. Арегалаашкынга болгаш алкоголизмге удуо демиселдиң күштелгериниге, хөй-иниитиниң киленикче шыдештейн кудумчуларга тендирип, чүрүм хажыдыышкыны кыпыр кижилериниң ховартаашынга деруп турдувус. Ынчалзажок, ол оорушку ур болбаан. Арегалаашкынга удуо демиселди арегага удур демисел-биле солуп, шаңа даамчыргай байдалче шилчий бээрээкче. Аовгага хандырылгалыг кижилер база кеткп бажын ноогайтып келген. Хөй-иниити организациялары ажыктың биче-ле суларедырга, арегалаар чорук катап хандыруп үгелээн, Оон турунук, коллективтиг арегалаашкыннар нептерээн дээрзин автор айтыпшаан, ооң чижээн Чөөн-Хемчик райондан көргускен болгаш тодаргай чижектерни хажыдыышкын кылган кижилериниң ат-сывын ажыт-чажыт чокка адап турган ында киирген.

«Арага ишпес чорук —аныдыралдың негелдези» деп рубрика аддынга парлаттынган ол чүүлге хамаарыштыр СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Ховалыг редакцияже харыы чоруткан:

Районнуң үрүс ажыл-агыйындың чамдык аныдыралдында. күш-ажылчы коллективтерде сеңгээ-чүрүмүү кошкаткаңындан, ылаңгыр арегалаашкынче болгаш алкоголизмни ажып хөптөр талазы-биле партия рейкомунуң ап чорудуп турары организакчы болгаш массе-политиктиг ажылында бар улуг четпестерден база чамдык партия организациялерының, улус депутаттарының Советтеринiң болгаш ажыл-агый организаннарының чугүлээ бо айтырыгны шиитпирээрииге оожургадыр хөөнге алзып, хөй-иниитиниң каржы бо үүлгедиинге удур бар күштү ыракта сула ажыглап турары дең, арегалаар чоруктуң районда көвүдээн турарын СЭКП обкомунуң секретарнады бо чылдың март 15-тең хуралынга шыңгыы шүгүмчүлээн дээрзин тарыының эгезинде айткан.

Бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле алырга, кем-херек үүлгединишкинни эртken чылдың ол-ла үезин-биле деңнээрге өскен. Ол чорук арага ишкен эзирик кижилерниң талазындан болуп турар. чамдык кижилер пиво, брага белеткеп ап, бажыңга арегалаар чорук көвүдээн деп солунда бижип турары шын. Бо айтырыгны партия райкому бюрозунга апрель 5-те чүгээлешкеш, ол талазы-биле районда байдаяды аналитээн болгаш чамдык партия организацияларының секретарьларын, удуртукчуларны, профком даргаларын тургузуп, оларның тейылбырын дыңнаан.

«Искра» совхозтуң мал эмчизи Сергей Ондар, хол зоотехник Бурбу Монгуш, бригадир Григорий Хомушку оларны коллективтиг арегалаашкын организастааны дээш ажылындан ундурген болгаш административтиг хемчегни онаваан, чедирген когарелиның ортээн эгиттирген.

«Тыва» совхозже арегалаашкын организастап турган Доовас Донгактың хөрээн коммунистер сайгарып көргеш, шынгыы доңгудуп, учёт карточказынче кирп бижиир деп шиитпирни хүлээп алган. Ооң кады арегалааны ажылчыннарны арегалаар чорук-биле деммисел чорудар комиссия тус-тусте сайгарып көрген болгаш штрафтаан. Оларны ажылдан турар черлеринге база сайгарган. Ооң-биле кады «Хөндергей» совхозтуң хол мал эмчизи Майя Ооржокпу, кады арегалап турганы мал ажылының өске специалистерин сайгарган, торгаан, оларның аесы-сөзүн ап, административтиг хемчегларни онаваан.

Районнуң белеткел конторазынга ажылдап турган Владимир Сат шиитки херектер кылдызының эзирктер сергедир черинге үргүлүү кирип турган, ооң хөрээн коллективинге сайгарып көргеш, ону ажылдан ундурген. Ажыя шагында арегалап турганы дээш хемчег алдырган кижилер ол коллективте база бар.

Солунга парлаттынган чүүлде аттарын адап бижип турары эзирктер сергедир черге кирген ол кижилерге тус-тусте чогуур хемчегларни онаваан. Районнуң Культура бажыкының директору турган Маадыр-оол Борбаанды болгаш ооң өөнүң шиитинге хемаарыштыр база хемчег алдырган.

Парлаттынган материалде кирген ол ышкаш ындыг өзүлээр чүүлдерни мөөн соңгаар болдурбас соруглга-биле районнуң партия, совет органнары бер четпестерни чейлеттыышаан, немелде хемчегларни ем-даа алыр дээрзин харыыда дыңнаткан. Партия райкомуның бюрозу районга арегалаашкынга удур демиселди күштелдирер талазы-биле тодаргай хемчеглер айыткан планны бодылаан.

Чурттакчылар чыыжы

ЧОН БУЗУРЕП АРТКАН

Барыын-Хемчик районуң Кызыл-Мажалык суурда Культура бажыңында республиканың чамдык министерстволарының ажылдакчылары чурттакчы чон-биле ужурашкан. Районуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң дугайында кыска медээ-биле чыышты райкүүском даргазы С. И. Ильенков ажыктаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлединиң Даргазыкың бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол адаа сес ап, чүве чугаалаашаш, бистиң районуң бо хүннерде ажыл-амыдыралыкта дөстөдир.

Чыышка чонуң социал хандырылгазынга хамаарыштыр айтырыглар арбын болган. Оон чамдыктары бо. Коммунал ажыл-агыйынга хамаарыштыр суурнуң чурттакчыларын мындыг айтырыглар сонуургадып турар: чурттарга бажыңнарынга немелде тудуг кызыгы бар, тоорга тонгейлерни күдүмчуларга четчир кылдыр кажан тургузары, Ак-Довурак хоорайда 80 аял иштиг чурттаар бажыңның капитал септелгезин кажан өгелээри, суур чаагайжыдыгазы дээш еске-дээ. Тыва АССР-ниң чурттарга-коммунал ажыл-агый министри В. А. Попов адаа дараазында харыыны берген:

— Чурттарга бажыңнарынга немелде тудугларны моон соңгаар кылбас, а бир эвес чурттакчылар боттары кылып алыр дээр болза, тудуг материалдары-биле күрүне хандырып болур. Бо таварылгада, материалдарның өртээн чурттакчылар боттары төлээр апаар. Бок урар 60 контейнерни, газ-биле ажылдаар 40 плитаны кызыл-мажалыкчыларга бээр бис. 80 аял иштиг чурттаар ук бажыңның капитал септелгезин чорудары алban, ынчалзажок «Тыва хамааты тудуг» трестиң удуртулгазы, чурттакчыларны оон бүрүн кожурбээн шаанда, септеп шыдавас дээрзин чугаалап турар. Айтырыг бо чыыштың соонда шиитпирлеттинер ужурлуг, чүге дизе чонуң негелдези чөптүг-дүр. База бир айтырыгга хамаарыштыр. Электри күжү-биле ажылдаар он бир кудук суурда самагтымын турар, үреплеп олчаан олар кагдынган. Оларны ажылдадыр талазы-биле хемчегларни ап, акша-көрөгем-биле дузалаар бис.

Садыг хандырылгазынга база садыглаашкын культуразынга хамаарыштыр айтырыглар аазаш эвес болган. Респотребсоюз баштаар черниң даргазы Х. Д. Монгуш айтырыгларга харыылап турда, дараазында чүүлдерже кичээнгейни утпаңдырган. Райпонуң талазындан шин сөөлдер хүлээп алырын организастаавайн турарын ол кончуг четпес дээн. Айтырыгны райпо баштаар черн дарый шиитпирлээр ужурлуг. Хөвөр деп көрүп турарывыс барааннарны чонга чедирер сорулгабиле ону кажан, канчаар садарын чурумчудары күзенчиг. Ынчангаш ындыг бараанларны райпо ажылдакчылары боттарының туразы-биле садар чорүктү шуут сөңгедыр керек. Ол-ла чүүлдерни чугаалап туре, Х. Д. Монгуш мындыг чүүлдү база тайылбырлаан. Улус шоолуг албас, сөөрүлгө чок чыдып берген барааннар-биле ыкы бараанларны кожуп-эштеп садып турар кижилер-биле чугаа шөлүгы болур ужурлуг. Ол дээрге совет садыгның чурумун хажыктаны-дыр деп ол чугаалаан. Кооперативтерде бараанныг шынары-биле оон өртээниң дүгжүп турарын Советтерниң, күрүне органнарының контрольдаары чугула.

Республиканың Мелиорацияның болгаш суг-ажыл-агый министерствозунга хамаарышкан айтырыглар:

— Кызыл-Мажалыкта септелге-техниктиг бүдүүлгеден КМК-1-ге чедир автооруктуг асфальтылаарынга дузалап шыдаар бе?

— Мелиораторлар суурунга чунар-бажың кажан тутту-нарын?

Тыва АССР-ниң мелиорацияның болгаш суг-ажыл-агый министриниң оралакчызы Н. И. Спиваковтуң адаа харыызы:

— Кызыл-Мажалыкта мелиораторлар суурнуң кудумчуларын асфальтылаар, чаагайкыдар, адаа чурттарга бажыңнарын, чунар-бажың тударынга керек акша-көрөгүнүн ыңгылаар бис. Кызылдан бистиң тудугжуларывыс адаа ажылдаарын дагзыр бис.

Харылзаа хандырылгазының талазы-биле дараазында айтырыглар чыыштың киржикчилерин сонуургаткан: Хөндедең Аянгазы суурларның чурттакчылары ийиги программаның теледамчыдылгазын кажан көрүп эгелээрил? Ак-Довурак хоорайга АТС-ти 5 муң дугаарга алгадып, телефон-биле чугаалажыр салбырны ажытса кандыгыл?

Үстүнде он айтырыгларга харылзааның бүдүүлге-техниктиг эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Э. А. Монгуш мынча деп харыылаан.

— Хөндедеңниң болгаш Аяңгатының чурттакчылары телевиденнеңниң ийиги программазын бо чылдың төнчүзүнден бээр көрө бээрлер. АТС айтырыынга хамаарышыр, «Тыва даг-дүгү» комбинат-биле дугуржуп тургаш, айтырыгны шиитпирлеп болур. Харын-даа ында 10000 дугаарлыг АТС-ти тударын комбинат-биле дугуржуп эгелээн бис. Оон-биле кады харылзаа белдирингө ажылчын бир коммутаторну бээр бис.

Чыыштың киржикчилериннен кирген еске айтырыгларга К. А. Маспык-оол харыылаан:

— Республика башкыларынга дыштанылга пансионадын Дус-Хөлге, он үшкү беш чылда тударын кердүнүп турар. Хүүда мал тударынга хамаарыштыр. Оны күзээниңерге-ээ. Ооң ажыгында, районуң садыг, коммунал хандырылгазында шыңгыы четпестер, хажыдыышкыннар бар-дыр. Моон соңгаар ындыг янзылыг үүлдерни үезинде чайладып, болдурбас керек. Кандыг-даа айтырыгны шиитпирлээрде, бир дугаарында, иштики курлаварларны дилеп тывар керек. Көрүдер даан, бизнин чадаарда, кооперативтерни республикадан дашкаар кижилер келгеш тургузуп туразы хөйүү чугаалап турар-дыр. Дилеп, тывар деп чүве ол.

Чыыштың түңнелинде район Советиниң күүском даргазы С. И. Ильенков чамдык айтырыгларга немелде тайылбырны берген. Чижээлээрге, райкүүскомда хамаарылларга чиик машина, мотоциклдер хуваар комиссивның ажылын чаарты, эде көөр. Ол ышкаш Кызыл-Мажалык суурда «Чечек» ясли-садтың херимии септеп чаартырынга, чамдык хамаатылардың хүүда дилегларин шиитпирлажырынге дуза кадып, детиимче көргүзөрин ол аазаан.

Кызыл-Мажалык суурнуң чурттакчыларының бо чыышы ажык-чарлыг чорүктүң байдалынга болуп эртөн болгаш чон адаа сеткил-сагыжы таварышып тараан. Оон ажыгында, адаа көдүртүнген айтырыглар, удуртукчуларның харыы аазашкыннары протоколда бижиттинген. Ооң шиитпирии чон маңап арткан.

Василий ХОМУШКУ.

ЧҮГЛЕ БАЖЫҢ ХЕРЕК

Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң № 2 хой-жу бригадазында үш чыл ажыт үеде төрүүр хой кадарып келдивис. Кыштаавыс Кара-Ховуңуң Алдыы Кодургай деп черде.

Малды кыштан хүр-мөңги ажырар дээш кадымак ажылдап тур бис. Өг-бүле керээзинче бо чылдан эгелеп кирген бис.

Бо хүннерде 355 хоюустан 315 хураганны дорүктүруп алдывыс. Четпес түүл чүл дээрге, бажың айтырыы. Чаш ажы-төлдүт улуска хат-шуурганныг үеде өгге кыштаары дыка-ла берге-дир. Бажың тудуп бээрининг дугайында партком база дирекция-биле чылдың-на чугаалажыр, хурал-суглаага-даа дилеп-ле келдивис. Мынчага чедир түңнел чок. «Бо чылын-на иргиве, бо чылын ам-на тудуп бээр боор» деп, бодувусту часкарып, бодап олурар-ладыр бис. Бажың тудуп бээрии маңаап, шылай бердивис. Ынчангаш бистиң бо айтырыысты дарый шиитпирлеп бээрин совхозтуң дирекциязындан соңун демчыштыр дилевдивис.

Ажыл солун-дур. Сеткилиивиске тевээжыр. Чүгле бажың херек.

Зинаида ХЕРТЕК.

Каргы кодээ Советиниң депутады.

«КОЛ ООРГАЗЫ» ХҮЛЭЭП АЛДЫНГАН

Хуралга чугааның соонда

Тес-Хем районуң зоовет-специалистериниң болгаш малчыннарының хуралынга сес алган эштер чедир кылдыммайн турар ажылдар дугайында колдады чугаалап турганнар. Оларның сагыш-сеткилин дуглеп келген чылдагааннарла хөй. Малчыннар, мал ажылының специалистери көрзүнгер, билзиннер дээш каракка илдиктир аскылап каан таблицалардан оларны номчуп, бижип, сактып ап болур. 1986 чылда Тес-Хемге төрүүр 100 хойдан 100-тен хөй хураганны 14 хойжу алган. А 1987 чылда төрүүр 100 хойдан 100 хураган алган хойжулардың саны 9-ка чедир кызырылган. А 1988 чылда ол малчыннарның саны дерт-ле болган. Чаңгыс бо көргүзүг районуң совхозтарында хөй ажылының баксыраанының надең керечизидир. Малдың өлүп хораар чорүү ковудээн. Аскан таблицалар ёзугаар алырга, үүлге шээр мал 1986 чылда 5264, а 1987 чылда 7711 баш өлген. Эрткен чылын ооң мурнунда чылга денизээрге 2447 баш хөй өлүп хораан. Бо саннар Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң берген сан-чурагайлары-биле каржып турары чиктиг. Хуралга көргүскен чурагайлар ёзугаар эрткен чылын Тес-Хемге 7711 баш шээр мал өлген. Статистика эргелелиниң чурагайларын көөрге, ол-ла чылын аңгы-аңгы назылыг 4052 шээр мал өлүп хораан. Статистика эргелелиниң районуң берген сан-чурагайлары чүге ээзээжей бергенил? Өлген малдың санынга чаш анай, хураган кирбейн барган бе азы чүл?..

СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. С. Куулярның илеткелэри ол сан-чурагайларны бадыткаан. Кедээ ажыл-агыйның продукциязының бот-үнези планнаттынганындан улуг болуп артпышаан. Бо чылын төрүүр 100 иңектен 45 бызааны алган. Республиканың мурнакчы коллективтериниң бирээзинге санадып турган Хараал-Тей сүт-бараан фермазының көргүзүглери районда сүт-бараан фермаларының аразында эң куду черге барып дүшкен. Малдан продукция алырының ээзээзэнинии кол чылдагааны — мал ажылының специалистериниң, малчыннарның даанган ажылынга харыысалгазының кошкааны деп, бирги секретарь демдеглээн. Малдан хөй продукцияны ап болурунуң чижектерин удуртукчу адаан. Ол дээрге төрүүр 100 хойдан 100 хураганны алган малчыннар Д. Минчей, Д. Сырат, Ч. Чооду, Б. Соян, хүлээнип алганы 300 хураганын баш санынга онаштыр ортумаа-биле 39 килограмм кылдыр. Эрткен чайын семиртекен Чыргаландының школазының өөреникчилеримдир.

Хүрем-Дугай суггарылга системазындан суггаттыг шелдерлиг совхозтарның көргүзүглерии мырыкай ийи аңгы. Ол шелдерден Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз 1 гадан ортумаа-биле 25 центнер дүштүү алган болза, «Кызыгаар» совхоз 8 центнерни алган. Бо чижек кижилерниң ажылынга харыысалгазынга хамаарыштыр илдең дедиелге-дир. Мал ажылында четпестер, оларны ажып эртөн болурунуң арга-ларының дугайында шүүлмүүлелдер, санаалдар илеткеэде хөй болган.

Хуралга сес алган эштерниң чугаазында база шүүлмүүлел, санаалдар арбын. «О. Шынаа» совхозтуң мурнакчы малчыны Василий Аракчаа малчын бүрүзүнүң кадарган малы дээш хүүда харыысалгазының дугайында чугааны кедүргени чөптүг. Малчын боду бөгөй ажылдааш, хамык бурууну удуртукчулар, специалистерже чүүй каары сөөлшын эвес деп, ол чугаалаан. Аныяк малчыннар төрүүр 100 хойдан 90-дан хөй хураган алганда, оларга шаңнал кылдыр хөй, хураганны бээрин ол санаалдаан. Малчыннарның кыштагларында делгем, чылыг бажыңнарны амдыгаштан тудуп эгелээрин сүмелээн. Кыштагларны электрижидер дугайында чугаа аастан дүшпейн турза-даа, бо ажылды коңчуг оожум чорудуп турарын шүүлмүүлээн. Малчыннар биле мал ажылының специалистерин демниг кадыг ажылдап, бурүүлүгүнү дилеп, удурдедир чүүй кагжырын соксадырынче ол кыйгырган.

Төрүүр малдың ара саляры халдавырлыг аврыгландан эвес, а оларның күш-шыдалының кошкаандан, чемни чедир чивейн турарындан, ол-шыгындан, тарын боозадыышкынның негелделерин сагываанындан, боос хойларны дагыг-даштат кадыр одарларга чер оттадып кадарып турарындан колдады болуп турар деп, районуң улуг мал эмчизи Өлзеймаа Увангур чугаалаан. Малдың дөңгелиниң кошкап турарының чылдагааны чем ойманың эвээжи, оон шынарының багайы. Моон соңгаар мал чемни чүгле үлээп алыр эвес, а оон хемчээлии, шынарын көрүп тургаш, чер ажылагыйының ажылдакчыларындан мал ажылының ажылдакчылары садып алыр кылдыр организастаарын ол санаалдаан.

Тес-Хем районда ужсаажылдыга ажыл-агыйының кол специализи Дордум Куваажап, «Таңды сыны», «Чодураа» совхозтарда бөгүнге чедир селекционер-зоотехник чогу уксаажыдыга ажылын бөгөй организастап турарыткының хереңизи деп демдеглээн. Тарын боозадылгаже улуг хөгжөнгейни салып турда, Тес-Хемниң совхозтарында хойну тарын боозадырының планын бо чылын ээзээжеткен. Харындаа эрткен чылдың күүседнп чадап каан дециелиичe кудуладып каан. Бир эвес 1987 чылда 21 муң хойну тарып боозадырын планын чылын 14500 у хойну тарып боозадыр дээш «О. Шынаа» совхоз эрткен чылын 8 муң хойну тарып боозадырының планын чүгле 3 мукга күүсеткен. Эрткен чылын чедир ажылдаваның дециелин бо чылын план кылып алган. Совхозтарның удуртукчуларынга бот-башкарлып ажылдаар арганы бээрге. ону продукцияны хөйүү эвес, а ээзээштн будурер кыгдыр планнап, боттарының түңде кылыр ажылын чигедип ап турарын ол шүүлмүүлээн.

Районга мал ажылын экижидер дугайында хемчегларнин «Кол ооргазында» хуралга түлээп алган. Анаа үндезилеп, ажылдаарының планын тургузар, организастаар — хуралдың киржикчилериниң хөөнүндыг болган. Район чергелеп, мал ажылын Тес-Хемге алыс ындыдан экижидиктер үшүр-дүзелиг болгу дег хемчегларнин хуралга чүге кадурбээнил?

Тес-Хемниң мал ажылының ажылдакчыларының хуралынга чугаа шыңгыы болуп турду. А хурал доосту бээрге оон еске хуралдар-биле демейзимээрин, тодергей, төнчү шиитпир чогун эскердим.

Эрткен чылын күрүнеге дужаган дүгүзүстүң шынары багай болган дээш 15 муң рубльге торгаткан болгай бис, бо чылын хөй кыргыдазын коңчуг хынамчалыг эрттирер ужурлуг бис деп С. С. Куулар хуралга чугаалай өнүп. Хурал соонда, ийи хонгаш, «Кызыгаар» совхозтуң Ак-Эриктө кыргыла пунктузунга чораан бис. Ында кыргылда эгелей берген болду. Кыргыдаңы «коңчуг хынамчалыг эрттирип турарының демдээзин көрбедивис. Кыргыда пунктузунуң ойбак-дыдыын безин дуглаваан. Кыргыдаңың башгайы хүнүнде-ле электри тогунуг ойлекчизи үреген, хөй кыргыыр электри машиналарга ажылдаастаан, хойну малчыннар хөл-биле кыргып турдунар. Мурнуку чылдарда ышкаш, бир кижи артык кезек дилеп чорупкан. Хуралга түлээп алдынган хемчегларнин «кол ооргазында» кыргылдаңы ой-шаанда, эки шынарлыг эрттирер деп бижиттинген болгай.

Шөнгүр-оол СУВАҢ.

(«Шынның» корр.).

ХАЛАПКА ЧЕДИР—СЕС БАЗЫМ

«Солун» таварылга, оон кандыг түңнел үндүрерил?

— Совхоз конторазында акша чыып тур.

— Каш акша?

— Каш-даа болза ажырбас. Өө орттенген малчынга бээрн ол-дур. Совхоз база акша берген.

Ындыг чугааны Тес-Хемге дыңнаан мен. «Чодураа» совхозтуң аныяк хойжузу Александар Хүлер-оолович Шойдактың өө орттенген болган. Харааданчыг болбайн аан. Ынчалзажок боттары-ла менди болганда, эт-сөөги тургузарынга ажылдап турар керн болгаш чону дузалажыптар болгай: бистиң чуртувустүң кайызында-даа ындыг. Ынчангаш мен ол таварылганы, иштимде сагыш човаызымза-даа, парлаллага чырыдар деп бодаваан мен.

Өг чүге орттени бергенил? Айыыл-халаптан бе? Азы эзлериинң харыысалга чогундан бе?

Бо айтырыгларга харыыны дораан-на дыңнаан мен: — адыг орттедипкен.

А адыгда оттук, серөңги азы от үндүрүп аптар еске херексел бар бе? Бо айтырыгларга харыы кымга-даа билдингир. Ынчалзажок, дыка хөй кижилерден дыңнап көөримге, малчыныың өөм адыгның орттедипкени шын болган. Чогум канчап база канчаар орттеткенин кижи бүрүзү аңгы-аңгы тайылбырлаар. Чижээлээрге, мындыг: «Кежээ малчын хоюн кажаалаар дээш, дашкаар үнерде өөнүң эжинии ажыдыптарга — ээ, ершээ! — демги чүвөң бо кел чораан. Эжиктн хаай тыртар-даа чай чок, халаан уу-биле дерде хаманы кедүрупкеш, ооң адаабиле ийи уруу болгаш кадайы дертелээн үне халышканнар. Кожазында аалга көөрге, ындыг тракторлуг оолдар турган. Саша олар-биле кады дедиө көөрге, өө орттенни келген, адыг чок болган. Өгге суугу чанынга тургай долдур суглуг фляганы адыг коданныг бир кыдыынче шываадакпан чыткан. А адыг боду та ог-биле кады орттенген, та арыынче кылаштап кире берген— каракгыда билдинмес».

Чоокта чаа Красноярск хоорайның аэропортунга олур мен. Тываже самолёт маңап, шериг лептиг ийи оол мээң чанымга келди:

— Экии! Силерни Ленинградка-ла көрдүвүс. Самолёт-че бистен бежен-аадам хире кижини мурнай кирдинер. а бис соңгу олуттарга келдивис.

Бирээзин тенилер болдум: Тес-Хем чурттуг Доюндуп Орлан-дыр. Кызыл хоорайнын ерт черинде ажылдап турар.

— Алексей — дээш бирээзин холум тутту — Самагалдайда мен. Өрт черининң начальнигы. Ленинградка бир ай өөрендивис, а силер аңаа база өөренип чордунар бе?

Хондур карак шиммээн бис. Бир-ле чугаа араазында, ог орттеткен адыгны даалаан кижиниң эргезин капитан дээрзин сактып келгеш, бо ийи оолдуң кайызы-даа капитан боорге. Самагалдайда Хомушку деп капитанны билир силер бе?—деп айтырдым. Алексей оргеш:

— Чок, билбес мен. Ында мендем еске Хомушку чок—дир.

— А бир күзүн чазыйлаан адыгны кым даалап кагжык?—деп, ол кижи бо-дур деп билзимзе-даа, шлавылап айтырдым.

— Мен-не болгай мен, акым. Корткаңымны канчаар оңу, шыргай чыжыргана араазынга адыг биле өөрөвыс сесле базым турган. Адыг аткан огумну үргүлчү ап чоруур кижи мен. Бо удаада улуг хоорай баар, самолётка база олурар болгаш, бажыңымда каалтым, акым, соонда ыяпле көргүзөр мен.

«Чодураа» совхозтуң малчыннары, черле Тес-Хемниң чоку ерт черининң начальнигин Хомушку капитан дижир. чогум адын билбес. Ону мен бодум база танывас. Ынчангаш ооң таваржып келгенинге амырай бердим. Капитан Алексей Дадар-оолович Хомушкунуң чугаазы-биле алырга, ук керектиң байдалы мындыг болган.

Чазыйлаан адыг Тестин Бора-Тал, Морзук-Үнгур ынчаар (Эрзин баар Кызыл автобузунуң хем кыдыындан өрү эзлер черининң чаңы) каш-даа хонган, аңаа турган аалдарның малчыннары райкүүскомга болгаш ооң иштики керектер килдизинге ол дугайын дыңнадып турган. Боо-моңгулуг, машина-техниканы улус адыгны аглап-даа турган. Тывылбаан. Капитан Алексей Хомушку боду база аңаа киржип турган.

Адыгның Александр Шойдак сугга кежээ келгени шын чүве-дир. Ыт эзре бээрге, кижи келген деп бодааннар. Ыдын өгден хай дээрге-даа соксаваан. Ынчан өгнүң херээжен эзэн ыдын кончувушаан үне халаан. Ыды сарлык туругладып турар болген. А сарлык олура дүшкеш, хслубиле ытты чандыр-соора үлдап чыдырда, уругнуң бажынга бир бодал чык дээн: «сарлык чүгле үзер болгаш тевээр». Ол бодалбиле деңге өгнүң эжинии ажыда шелиптерге, дерде азып каан «Ужар-кускенниң чырыы адыгга дегген. Ону Саша база көрүп каан. Кымда-даа ыыт чок. Уруглар безии аас ашпаан. Карак чивеш аразында урулларны үлештир куспактаваш, ыт биле адыг тутукулажып турар аразында. ог артынче ыңай болганнар. Кожазында аалга халчып келгенин эскербээннер. Ол аалга, чаваң болуп, молдурга-тракторлуг оолдар суурже аъттанып турган. Саша ол оолдарбиле, бодунуң аалында кажаалыг хоюн камгалаар дээш, дедир хаткан.

Коданга көөрге, ее хып турган. өжүрөп хөлү эрткен. Чырыы ажоок. Адыг трактордан дезип ыңай болган. Соонда сыгыр-октуг-биле тутсургга, эгни дүштүвээн кыскырыпкаш, шырыш аразынче ыдып ыңай болган. Тракторлуг оолдар хойну маңап хонган. Чер чыып көөрге. Самагалдайже ээлдыпканнар. Ол үн машиналыг, мотоциклдиг болгаш аътлыг улус чазыйлаан болгаш балыгланган адыгны үүнзедип сегиртип, харын бир дилээннер. Тестиң ол-бо талазында булуңнардан, кезек-кезек хараганнар, кара талдардан тыявыбаан. Кежээликтей улус чыгып, дедир чанар дей бергенде, Хомушку капитан ыя ында чыжыргана аразынче киргеш, буруңгаар базар-даа, дедир дезер-даа, ылгырарыышкырар-даа чай чок болган — хамык чүвени чүгле автомат шиитпирлээн. Өлүм биле тиилелгениң аразы — сес базым, өлүм биле тиилелгениң аразы —секунданың кезии.

Адыгның иштинге сарыгарлыг кылагар хап чораан, сарыгның чамдыызы олчаан артнан. Ол хапты адыг үлүүрге иштинден канчап ушту алганын? Сууту мылчырык болган. Пошта чем изин боорга, аңаа хорадээш, оттуг суугуну часкай шаапканы ол бе? А суглуг фляганы чүге үндүр октапканын? Өг орттени бээрге, девидээни ол бе? Ол бүгү —аңаа даап бодаашкыннардыр. Ол бүгүнүң кандыг-даа болганының биске, кымга-даа хереэ чок. Дежек аяңга чыткан акша-хавы-даа адыгның иштинге чораан болгайла. Биске коп чүве —малчыннарның аас-кежии. Ийе, оларның боттарының. Чүге дээрге, бис оларны кемгалаваан бис. Оларның дириг артканы — оларның боттарының аксының кежин-дир. Согур душ болуп аан. Моон түңнел үндүрерн кымдан негеттинип турарыл?

Совхозтуң Болгаш районуң удуртукчуларынга малчыннар боттары кээп чугаалап, улустан сөөлеттирип турган. Че, харын, аглаарга тывылбаандыр, ынчан ол кавыда даг бүрүзүнге оода машиналардан, тракторлардан хондурза! Тайганың тайгазы эвес. кеңгүс ак чер-дир. Малчыннарда адыг болгаш бөгү хойзур дүүрге безин чок болгай. План күүсеттирерде бо-ла чеде бээр боттарывыс өйлиилеп дирлегенде канчап чедип шыдавас бис? Чүгле чедип эвес. оларның амы-тынын камгалап. Ылаңгыя. тайгага мындыг хевирлиг таварылгалар оолбайн турар бе? [illegible] турар. Оон үламыдан малывысты база ышкыныя турар бис. Душ болуп дириг үеген малчыннарга ол малдарны төлеттирип турар бис. Айыылдың дирлегенин, адыгның басканы-бадыткаттынып турда-ла аан. Чижээлээрге, кожазынга Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң 12 ёзээн адыг малгашка чыгып турган, чаңгыс черге часкап кээпкан. Оларның сеги шүүттүзу ам-даа ында чыдар. чаңгылы-даа читпээн. Удуртукчулар ол бүгүнү кара-биле көргеш-даа бүзүревес. «Бодтң та канчапкан сен-дээр. Чылгычы Сергей Бавуун-оол шүүттүзүн төлеп үнду. Ол айтырыгны ам кедүрерн чугула. Малын эзи сагыттар киижилерниң хереэ еске. Ынчалзажок ох-боолут, күчүлүг техникалыг киижилер малды болгаш малчыннарны камгалаары албан.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ВЕНГРИЯ. Чуртке кашчыл бурунгаар түскайжыттынган сан-хее албан черн болур «Кодээ новаторларның банкызы» деп адаар агробанкты тургускан турган. Ооң кол сорулгаларының бирээзи болза хүүда чер ажылдыг кижилерге болгаш дузалап ажыл-агыйларынга чер ажыл-агыйында чаа чедиишкиннерни, эртемнии ажыдыыышкыннарын болгаш мурнакчы дүржүлганы шиңгээдип алырынга дузалаары болур.

Банкыдан алган чээли-биле бажыңны, мал кажааларын тудуп, хереглээн техниканы садып ап болур. Чээлини кандыг-даа бергедээшкин чок ап болур. Билдиришкин ээлериниң ажыл-агыйының ниити байдалын банк чөвүлелиниң кежигүннериниң кайы-бирээзин анализтеп көрген соонда чээлини кайы-даа черден айтыышкын маңаайын берип турар.

. . .

Совет-венгр база каттышкан бир организация тургустунган. Совет «Интурист» биле венгр «Панномия» туристер хандырылгазын организастаар фирманы тургускан. Туристерниң дыштанылгазын организастаары, Совет Эвилелиниң болгаш Венгрияның төөгүлүг черлерин кускарып, бодап олурар-ладыр бис. Бажың тудуп бээрии маңаап, шылай бердивис. Ынчангаш бистиң бо айтырыысты дарый шиитпирлеп бээрин совхозтуң дирекциязындан соңун демчыштыр дилевдивис.

Ажыл солун-дур. Сеткилиивиске тевээжыр. Чүгле бажың херек.

Зинаида ХЕРТЕК.

Каргы кодээ Советиниң депутады.

Бөгүн—Эрнесто Че Гевараның

төрүттүнген хүнүнден бээр 60 чылы

Кубаның мааңгырлыг революциячузу Эрнесто Че Гевараның ады совет киижилерге эргим болгаш чоок. Куба революциязының идепкейлиг киржикчизи, Фидель Кастронуң чоок эжи Че Гевара Кубаның болгаш Латин Американың бүгү чурттарының удустарынга дарлакчы аңгыны үзүткээры, хосталга болгаш аас-кежиктиг чаа амыдырал дээш чаныш-сыныш чок демисеңчи боол артып калыр.

Латин Америкада ооң адының ат-сураглыг апарганы таварылга эвес. Ооң револючу бодалы, дарлаткан чонну хосталгазы дээш чаныш-сыныш чок демисежип чорааны ол диптө амгы үеде чурттап турар аныяк салгалга үлегерчижек апарган. Че Гевара бодунуң дугайында өөрүнге бир катап мынча деп чугаалаан: «Бүгү Латин Американың патриотчузу мен деп бодап чорүүр мен. Бо диптиң кайыдаа чуртунуң чонунуң хосталгазы дээш амы-тынымны берип болур мөө.»

ЧУРУКТА: Эрнесто Че Гевара.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Р. ГАНДИНИҢ САНАЛЫ

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле тускай сессиязынга чүве чугаалаашаш, Индияның премьер-министри Р. Ганди ядролуг чепсек чок, күш дегевес делегейни тургузар талазы-биле кылыр ажылдарның планын саналдап киирген. Ол планны боттандырарының кол чүүлү болза ядролуг чепсекти бир дугаарында дүжүрери болур. Өске чурттар-биле чугаалажыышкыннарны кылып, боо-чепсекти узуткаар дугайында айтырыгны сайгарып тургаш, ядролуг чепсектиг күрүнелер 2010 чылга чедир ол чепсектиң бүгү хевирлерин узуткаан турарын чедип алыры коңчуг чүгула. Ол үеге чедир кылдынар чугаалажыышкыннарга ядролуг чепсекти кезиик-чамдыктап кызыртынган туварын чедип алырынче бүгү күрүнелер чүтүүлдү кылган турар болза ядролуг чепсек чок делегей тургустунар деп, индий чазактың удуртукчузу чугаалаан.

Сөөлгү үеде делегей байдалы чоорту эжижип эгелээн болгаш киижи төрөөгөтөөнин чер кырынга дириг артарынын боттуг барымдаалары тургустуна берген. Совет болгаш америк удуртулганың араазында боол, эки үре-түңнелди берип турар чугаалажыышкыннарынга чогуур үнелелди бээр ужурлуг бис деп, Р. Ганди чугаалаан. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның дуржүп чарганы ортумаа болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында Керээни Москвага болган ужуражыышкынга күштүт кылдыр бадылап чарлаттынганынга ол байыр чедиргеи. Стратегтиг шаап халдакны ядролуг чепсекти 50 хуу чедир кызырар талазы-биле чугаалажыышкыннар уламчылаар дээрзинге идегел турар бис деп, Р. Ганди онзалеп демдеглээн. Ол талазы-биле дугуржулга чедип алдынар болза ядролуг чепсек чок делегей тургустунуп болур.

Индияның премьер-министри АКШ-тың администрациязының «ракетага удур камгалаа» программазын чидии-биле шүүлмүүлээн.

делегей медээлери

АЖЫЛЫН ДООСКАН

МАДРИД. (СЭТА). НАТО чөвүлелиниң дөштыңы керектер министрлериниң демнелинге сессиязы ажылын дооскан. Чөвүлелдиң ындыг туралын Мадридке бир дугаарында чыылдырган.

Сессия киржикчилериниң үлүзээн алган түңнел докладациязында Москвага болган совет-америк чугаалажыышкыннарның түңнелин чүүлдүг деп көргөн. Афганистандан совет шериглерни үндүрүп эгелээнин база чүүлдүг деп демдеглээн.

Түңнел документтиг шерии чарыгдаалдарын НАТО кежигүнү чурттарга чөптүү-биле хүүаарын айтыкан.

НАТО чурттарының дөштыкы керектер министрлери киижиниң эргезинге хамаарыштыр Совет Эвилелиниң адрезинге шүүлмүүлелди кылган. ССРЭ-де киижиниң эргезин кызып турар деп мүүгүдээшкинии барымдаа болдургаш, сессияның киржикчилери Европага анаа чепсекти кызырар дугайында чугаалажыышкыннерге сөөт ужуралтыраринче үгленген шиитпирни түлээп алган.

МАР-ның Убса-Нур аймаанының Тывада Культура хүннери

НАЙЫРАЛДЫҢ АЯЛГАЛАРЫ

Ортузукда — дээды ак-кеп, сактырге, сут-далай ышкаш онгут, ооц ийи талаву кыдыында— дээды ак-ак өөнүт хептыг аныяктер көжегени ажыдергә-ла, сценага кестүп келди. Адыш чоскавышкыны дидимнеп-ле эгеледи. Оон тегжүм ойнай бээрге, кажшынга кеттыгеп» ескә болуп артистер танцы-самын ястелнеди бердилер. А башгайгы казуптен улус чыскаалдыр тургудалгаш, хире-хире ырлажып, самнаан янзыларын дотпкип, омаклыдып тур. Ында той-дәт кирген танцучылар-ның буттары черге дээр-дегбес, черге чиигп, шимнеңгирлер болгаш ааланғыры кайгамчык — хет-сагыын сагыжка кирер. Белдүүчү дүшүп, чүзүү-бааның өөнер чечелкиреттер катыыл-дее ээрер. Хемчеглер-ниц ортузунда — дээды ак-кеп, сактырге, сут-далай ышкаш онгут, ооц ийи талаву кыдыында— дээды ак-ак өөнүт хептыг аныяктер көжегени ажыдергә-ла, сценага кестүп келди. Адыш чоскавышкыны дидимнеп-ле эгеледи. Оон тегжүм ойнай бээрге, кажшынга кеттыгеп» ескә болуп артистер танцы-самын ястелнеди бердилер. А башгайгы казуптен улус чыскаалдыр тургудалгаш, хире-хире ырлажып, самнаан янзыларын дотпкип, омаклыдып тур. Ында той-дәт кирген танцучылар-ның буттары черге дээр-дегбес, черге чиигп, шимнеңгирлер болгаш ааланғыры кайгамчык — хет-сагыын сагыжка кирер. Белдүүчү дүшүп, чүзүү-бааның өөнер чечелкиреттер катыыл-дее ээрер. Хемчеглер-ниц

танцылерни бо түннерде Азербайджанда бараалгадып чорүп турарын демдеглээрге өөрүнүүт. «Торгут танцызыда Сагия ховузу дег деңгемчил, Успа-Хөл чалгыы дег дүшкүүрел кээр болгаш узак аттың чемжи дег дескә өлөөр аалгазын тегжүмдүн театрының тегжүм удуртукчузу композитор А. Бедам-оол чогаалкан. Ынчангаш тегжүмүүн төөрүмчалыы-биле артистерниң таланттызы каттыжып кээрге, көрүүчүүн негелдеас аргазы чок апаар. Адыш чоскавышкыны чалгылып турду.

«Совет Болгаш моол улустарның найыралы улам быжыксынге Ындыт кыйгырыкны Убса-Нур аймактың Тывага Культура түннерин ажыдып тургаш, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелдиниң Дарга-зынын бирги орлекчызы К. А. Маспык-оол сагган. Ук найыралдың эгезин Ленин биле Сүхэ-Батор донненеп дээрзин Кара-оол Андреевич онзалап демдеглээн. Бистиң республикавыс-биле ол аймактың аразында харылзаалар-ның бүлүктүп турарын ол айтыкан.

— Совет болгаш моол улустарның найыралы улам быжыглып гүзүү! Силерге улуг байыр чедирип тур мен—деп, МАРН-ның Убса-Нур аймак комитединиң секретары, моолсовет найыралының чөвүлелиниң аймак чөвүлелиниң даргазы Б. Цэрэнмадмид Культура түннерниң ажыдылышкынында чугаалаан.

Убса-Нур аймактың Тывага түннериниң ажыдылышкынына СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, чамдык бюро болгаш чазак кежигүүн-нери оюрушкан болгаш концерт көрген. А концерт солуп болган Танцы-сам, ыры, хөгжүм солчуп турган.

«Аялгага көрээзе». Камлуучиге, Лаоска болгаш Кореяга аймактың үрен түүдүн төлээлеп чораан хөөмейжи Э. Тойагоонуң сыгыт күүселедезинниң ады ындыг болду. Боду дошпулуур-биле үдээш, ырлап-ырлап, сыгырты бээрге, шынап-ла, сын башында сырын, тайга кырында таскыл сагышка киирер: чиге болгаш кыңгыраазы үн хая-даш аразында аттыккан кара суглал Арыг Болгаш өткүт. Сарыг дордум-биле көрээзи хажыктаан кара торгу тоонуут сыгырты бээрге, карушгуг-даа, дыңнаксанчыг-даа. Чогум сөзүн билбезивис-даа болза, күүселедезинниң мелодиязы сеткил-хөөнүүн ажыттынып кээри илдең. Көрүүчүлериниң демнит адыш чоскавышкыны оюу бодуткап турду. Черле ыңнаш, бо артистиң Вьетнамга чоруп тургаш, Хошимин хоорайның түндүүгү хамаатызы болганында база ужур бар: талант кара-даа үнелиг.

Эртен эрте гоюм дозуп.
Эйнеп тейге үнүп кээр мен.
Сернин сагыш эзрешкен дег
Сергей-оолак үткүп алыр.

«Кадарчының ырыы моолдаа, тыва-даа хөөнүге чоон болгаш таварымчалыг. Оон аялгазын бот-тывыгтар композитор, уран түүдүн хоочуну Донгак Шоктар чедимчелыг чогаатkан. Оюу артист Ч. Загиржаа ырлай бээрге, көрүүчүлериниң шимээнин чиде берген, чүгле тегжүм биле ыры дыңмалыр. Таалапчыг-даа, чоргаваачыг-даа Артистиң үнүнүң ырыга төөрүшкени, сестерни адаарының тодазы, күүседекчин талантызының онзазы кижениң сонуургалын ала чайгаар-ла хаара туда бээр. Моол артистерниң тыва ырларны ырлаарынга черде салымчызы аажок. Моон мурнунда мында база чораан Х. Чапаев Б. Кенешпең «Тыва кызым» деп ырызын бадыра бээрге, көрүүчүлер оюу каш катап кадап, чоруптестеп туруп бергеп. Аныяктарның болгаш студентилериниң оюу Бүгү-делегей фестивальның лауреады Х. Чапаев Ростислав Кенденбиляның «Аъдым» деп ырызын ырлап бергеш, ам көрүүчүлерден «адырлыр» ергалыг болган.

Убса-Нур аймактың артистеринге «Орус пляскаңы» балетмейстер Вячеслав Донгак көрөткен. Ук танцыга аялганы композитор Владимир Тока чогаатkан. Оюу ады-оол, ады-ыыс төөе берген —орус эштерден ылгал чок: идик-хөөмдээ, сөмнеп турары-даа. Ылаңгыя олуре дүжүп, бут соңгун турда кашпагайы эптеп аажок. Хажыылап алгаш, толуубиле черге даянмайн тырыкыландыр шуваары болгаш чаңгыс черге карацнадыр тырыкыландыры база көйгамчык. Кылыйткан күш дег ыңай-даа болгулаар, тыртынган хемгилештир оожургай-даа бээрлер. А чамдыкта бот-боторы аразында чижип, аразында маргыжып турган-даа ышкаш апаар. Ол бүгү шимчээшкинин тегжүм-биле чаңгыс ай — дүргедеп-даа, чавырып-даа турар. Орус танцыга мегелеппээнзи моон илдең.

Утро красит нежным цветом
Стены древнего Кремля.
Просыпается с рассветом
Вся Советская земля.

Көрбээн ыяшы оюу моол ыяшы ырлап тур дээр бергеш. Театрның ыраажызы Ж. Жамъяма И. Монроусоветүүн «Москва майдаз» деп ырызын оюзе ырлаан.

Артист Л. Жаргал композитор Р. Кенденбиляның ук концертти хөгжүм ырызынга кое ыраажы болган. Ырының национал хөгжүм хереселдериниң оркестри удээн. Ук ырыны артистер орус әзу-биле хлеб-дус, моол әзу-биле кадакта шаажаңныг ак чем сөңнеевин тура күүсетиннер. Көрүүчүлер оюу чылыг күзээп авган, адыш чоскавышкынары уламчым-ла турган.

Ийи шак үргүлчүлээр бо концерттиң доосту бергеннин ыңы-дее эчеробазы. Моол улустуң «Ат биле куш» деп шөйүлчек ырызын моорин турбиле Р. Адилбиш удээрге С. Алтынгэрэлдиң ыраажыдаа МАР-ның алдарлыг артизи Ж. Лугжмаа башгаан ыстерниң «Хевенектер-биле танцызын» тегжеп-даа, Б. Нарынбаатарның «Мелодиязын» Ж. Оюунуң улустуң тегжүм хереселдериниң удеткеш, түүрге күүсетиннер-даа көрүкчүлериниң сонуургалын тамдырып шыдаан. Он сес янзы көргүзүгүүң иштинден хоомай дээр чүве чаңгыс-даа чок. Алмаатрге, Югославияга бояаган ооскедее чүрттерге чедип келгеен коллективтиң концерти ындыг болду.

Чооду КАРА-КУСКЕ.
ЧУРУКТАРДА: моол артистер күүселеде үзүнде.
Мандыр-оол КАЛЧАННЫҢ фотолары.

Телевидение

ИЮНЬ

14. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Бут бамбүүнүн довчулалы. 9.05 — Мультфильмнер. 9.40 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. 3 сериалыг док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Эде тургустунуушкунун оруктарында». 1-ги фильм. 10.50 — Медээлер. 11.00—12.50 — «Вертер» деп фильм-операның баштайгы көргүзүү. Ж. Массенин музыказы (ЧССР база ГФР-ниң ТВ-зи). 15.30— Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50—«Сес дилеп тур мен». М. Рошин чогаалчының түгаалы. 16.05 — Уругларга фильм. «Пал Кликсаның академиязы». 1-ги сериязы. 17.30 — Таныжынар: Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттары. 18.15—Бут бамбүүнүн дончулалы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Штраус. «Цыган барон» деп оперетгадан вальс. 19.10 — «Далай каанчап баарыл?» Казахстанның Коммунистиг партиязының Кызыл-Орда обкомунуң бирги секретары Е. Н. Ауельбекованың дугайында очерк. 19.50— Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунун оруктарында». 1-ги фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—«Вертер» деп фильм-операның баштайгы көргүзүү 23.30—23.45 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20— «Агидель» ансамбль ойнаар. 8.50 — «Бүргүнеин Третьяков галереязының залларында». 9.20 — Француз дыл. 9.50 — Уругларга фильм. «Дыштанылга үезинде ужуралдар». 2-ги сериязы. 11.00—Француз дыл. 11.30— «Дайын үезинин хүүда хроникалы». Телефильм. 1-ги фильм. 12.30 — Медээлер. 12.40 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.10 —«Кызыл болгаш кара». 2-ги сериязы. 14.15 — 15.10—Мультфильм 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15—Док. фильмнер программазы. 18.45 — «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттарының дугайында». Кызылдың № 15 школазының башкызы Б. И. Ярославцева-биле журналистерниң ужуражыышкыны. 19.15 — «Тыва чергә». Уйгурлүгеде: Медээлер. «Моол Арат Республиканың Бүргүнеин улустун ыр болгаш танцы ансамблиниң концертизи. 19.15 —«Алаш төөгү». Уйгурлүгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ниң Телистериндә». «Хүннүң айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55— Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!». 20.15 — Бут бамбүүнүн депутаттарының конкурузунуң лауреаты. ССРЭ-ниң улустун артизи Т. Синявская. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Революциянын түрткү». 22.30 — «Эртенги почта». Музыкалыг данчыдылга. 23.00—«Ыракты чоон чүк». Киножурнал. 23.10—01.05 — Бүт бамбүү. Европа чемпионады. ГФР болгаш Данияның шилиндек командалары. ГФР-дең данчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —«Мен, сен база бис шупту». 19.00—Концерт. 19.10 —Н. А. Некрасов болгаш Ф. М. Достоевский. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!».

15. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Бут бамбүү. Европа чемпионады. ГФР болгаш Данияның, Италия болгаш Испанияның шилиндек командалары. 10.15 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунун оруктарында». 2-ги фильм. 11.15 — 11.25—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Свердловск хоорайның демир-орукчуларының Культура бажыңының камерлиг ниити ырының концерти. 16.10 —Уругларга фильм. «Пал Кликсаның академиязы». 2-ги сериязы. 17.30 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 18.00 —«Киржикчилер». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Бут бамбүү. Европа чемпионады. Италия биле Испанияның шилиндек командалары. 20.00 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунун оруктарында». 2-ги фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—ССРЭ-ниң Бичә театриниң ССРЭ-ниң улустун артизи Э. Быстрицкаяның чогаалыкчы кежээнинин- данчыдылгазы. 22.55—Бөгүн делегейде. 23.10—01.05—Бут бамбүү. Европа чемпионады. Англия биле Голландияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Л. Зыкинаның киржилгези-биле фильм-концерт. 8.50 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.20 — Немец дыл. 9.50 — Уругларга фильм. «Дыштанылга үезинде ужуралдар». 3-ки сериязы. 11.10 —Немец дыл. 11.40 —«Дайын үезиниң хүүда хроникалы». 2-ги телефильм. 12.40 — Медээлер. 12.50 — Улуг кижилер болгаш уруглар. 13.10 — 14.15 — «Кызыл болгаш кара». 3-ки сериязы. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —«Сылысчыгаш». Пионерже чай чорүп тур. 19.35 — Тыва АССР-де Убса-Нур аймактың хүннери. «Моол Арат Республиканың Бүргүнеин улустун ыр болгаш танцы ансамблиниң концертизи. 19.15 —«Алаш төөгү». Уйгурлүгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ниң Телистериндә». «Хүннүң айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55— Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковскийаттың делегей конкурузунуң лауреаты. ССРЭ-ниң улустун артизи Т. Синявская. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Оттуушкуна». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Бут бамбүү. Европа чемпионады. Италия биле Испанияның шилиндек командалары. 19.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Бодунга шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!».

16. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35 — Бут бамбүү. Европа чемпионады. Англия биле Голландияның, Ирландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.05—Медээлер. 11.15 — 12.00 — —«Киржикчилер». 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Мен, сен база бис шупту». 16.40 — Г. Свиридовтуң чогаалдарындан концерт. 17.30 —Бут бамбүү. Европа чемпионады. Ирландия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. Чапсарда (18.20) — Бөгүн делегейде. 19.30—Эде тургустунуушкун: чугула айтырыглар болгаш шинчилеер. Бүгүэвилелдиң XIX партконференциязынга Тезистерни чугаалажып тур бис. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору— 21.45—00.00—Найысылалган найысылалче». Телеконкурс. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттарының болгаш АКШ-тың конгресс кежигүннериниң ужуражыышкыны. 1988 чылдың май-июнда Москвага бетик деңнеде болуп эртеп совет-америк ужуражыышкынының түннедерин чугаалажып көргеш. Тынгенде— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Азербайджан ССР-ниң Күүгүнеин танцы ансамблиниң концерти. 8.50 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.15 — Испан дыл. 9.45 —Уругларга фильм. «Дыштанылга үезинде ужуралдар». 4-ки сериязы. 11.15 — Испан дыл. 11.45 —«Дайын үезиниң хүүда хроникалы». 3-ки телефильм. 12.45 — Медээлер. 12.55 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.15 —«Кызыл болгаш кара». 4-ки сериязы. 14.20— — 15.05— Чүүгүүн телестудиязының док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Уругларга фильм. 18.25— «Үе-чергежи». Эрэнги аныяктары: чугула айтырыглар болгаш инициатива. 19.15 — «Тыва чергә». Уйгурлүгеде: Медээлер. «Советтер болгаш аныяктар». «Ак халаатчыг кижилер». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!». 20.15 — Док. фильмнің баштайгы көргүзүү. 20.25 — Концёрт-очерк. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Өөнүктер болгаш чылдар». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 22.50 — 23.20 — «Андрей Рублев». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—Деңгей аныдыралының кол редакциязы көргүзүп тур. «9-ку студия». Москвага бедик деңнеде болган совет-америк ужуражыышкынының түннедерин. 19.15 — —«Сенээ ынак мен, аныдырал». Телеконкурс. 19.20 —Ритмниг гимнастика. 19.50 — Хүүс аялгалары. 20.00 — 20.15—«Тамчыктыг удуһар, чаштар!».

17. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Эгезеп турар спортчуларга чемпионнарның сүмезеге». 9.10—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунуун оруктарында». 3-ки фильм. 10.10— Медээлер. 10.20 —Фотокорреспондент Е. Халдейниң ажылының дугайында очерк. 10.50 — 11.40—«Экин. музыка!». 15.30 —Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Калининград телестудиязының программазы. 16.55 —«Үежиниң портредин. Док. фильмнер программазы. 17.15 — ССРЭ-де Индианың фестивали. 17.45 — Бистиң садывыс. 18.15 — «Кижи болган хөөлүү». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Бистиң хүзелгелеривис». «Катунь шинээзинә». Катунь хемде ГЭС тудуу-биле холбаштыр Дат Алтайның байдалының дугайында. 19.45 —Мультфильмнер. 20.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунуун оруктарында». 3-ку фильм. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Аас-кежиктиг бичии өөл». 22.05 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Он үшкү. Гарри Каспаров-биле ужуражыышкыннар болгаш беседалар». 23.10—00.40 —Кежээки информациямузыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20— Фильм-концерт. 8.50 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.10 — Уругларга кыска хемчеглиг уран-чечен телефильмнер: «Чараачечен», «Махаре». 10.30—Англи дыл. 11.00 — «Өөнүктер болгаш чылдар». Уран-чечен фильм 1-2 сериялары. 13.15 — Медээлер. 13.25 — «Кызыл болгаш кара». 5-ки серия. 14.35 — 15.50 — Останкинониуң Концерт студиязынга шүдүкчү Л. Васильева-биле ужуражыышкын.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Ажылчы чонуң улустуң чогаалдыгазының III Бүгү-эвилел фестиваль чорүп тур». Бот-тывыгтыр уран чүүл хөөчүнчарының концерти. 19.20 — «Алаш төөгү». Уйгурлүгеде: Медээлер. «Июнь 19—Медицина ажылакчыларының хүнү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуһар, чаштар!». 20.15—Улуг кижилерге мультфильмнер. 20.30 — Уттундурбас музыка кежээлери. Йорма Хинниниен ырлаар (Финляндия). 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —22.55—«Өөнүктер болгаш чылдар». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Док. фильмнің баштайгы көргүзүү. 18.30— «Дириг амытаннар дугайында». 19.30 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуһар, чаштар!».

18. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Лисица» таныдылдар. 9.00 — Одал-оңдак чок шимчээшкин. 9.30—«Олар баштайгылар турган» деп болуктеп док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.20— Мультфильм. 10.30 — «Социализм чүртүмүнде». 11.00 —«Чылдар, салгалдар, ырлар». 12.00—«Дириг амытаннар дугайында. 13.00—Бөгүн делегейде. 13.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Советтерге бөгүүр эрге-чагыртаны эгидер. 13.45 —«Сес бәрии дилеп тур мен». И. Друцэ чогаалчының чугаазы. 14.00—«Музыка болгаш бис». 15.00—Эде тургустунуушкун: чугула айтырыглар болгаш шинтиирлер. 16.35 —Делегей аныдыралының кол редакциязы көргүзүп тур: «Афганистанның идегли болган хилинчээ». 17.35 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунуун оруктарында». 3-ки фильм. 18.30 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.30

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-нин Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 15 среда № 140 (13740)

1925 чылда үдезилеттингеп.

Өртээ 3 копеек.

РСФСР-ДЕ ЧУРТТАП ТУРАР ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРГЕ «МААДЫР ИЕ» АТТЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУН ЧАРЛЫГЫ

Он болгаш оон хөй уругларны бөжээн базе хижизиттикен иелерге «Маадыр ие» орденни тывыстыпшаан, «Маадыр ие» атты тыпсыры болза:

ТЫВА АССР-ден:

Лидия Байыр-ооловна Доспаар —ССР Эвилелиниң 60 чыл аттыг совхозтуң ажылчыны, Мөңгүн-Тайга район.

Александра Дундериковна Монгуш—ажылчын, Сут-Хөл район.

Оюмаа Одаң-Дамбаевна Монгуш—«Чыраа-Бажың» совхозтуң ажылчыны, Чаа-Хемчик район.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль. 1988 чылдың июнь 9

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

«Кызыл үлетпүр тудуг» эртелелдиң А. Аскарова удуртқан дашчылар бригадазы эртекен айларда тудуг-монтаж ажылдарының планын ажыр күүседип, амыдырал хандырылга бажыңының хемаларын эки шынар-биле тудуп кылыры чедип анааннар.

Бир демниг ажылдап турар бо интернационалчы бригаданың ажыл-ишчилери хостуг үелеринде СЭКП ТК-ниң партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга Тезистерин хемдыр танышарын боттарының политинформациялаарынга үргүлүлеп, ол Тезистериниң кезектериниң аайы-биле сайгарыгны кылып тураалар.

ЧУРУКТА: ол бригаданың тудугчулары Тезистер-биле танышкыла үезинде

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН, ЧААРТЫЛГАЛАР ДЭЭШ

— Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин бистер чугаалажып тура, эде тургустунуушкунну боттандырар дээш совхозтуң парткомунуң, партия эге организацияларының болгаш аскедээ коллективтерниң чорудуп турар ажыл-чорудулгазын хамы анализтээр, четпестерин дидимнеп-биле илередир ужурлуг бис. Оон аңгыда, эде тургустунуушкунну улам хаңыладыр, калбартыр дээш моон соңгаар чуну кылырының талазы-биле Тезистерге хамаарыштыр чогладыкчы саналдарны киирер эргени киже бүрүзүге берген—дээ, «Тиилелге» совхозтуң коммунистериниң Тезистерни чугаалашкан туралыга илеткел кылган партком секретары П. О. Хертек чугаалаан.

СЭКП ТК-ниң апрель (1985 ч.) Пленуму эртикен үеден бээр «Тиилелге» совхозтуң экономиказы быжыглыр, ажылчыннарның амыдыралының деңнели бедээн. Ам мурнунчу ажыл-агыйларның одуругунда киргеп. Ол болза партком, партия эге организацияларының идеологтуг, политика хижизидилгелиг ажылды, совхозтуң директизиязы экономиканы эргелеп башкарарын эде тургузарының чаа езу-биле ажылдаарының хемчеглери алганының түнелиңде боттанган. Ажыл-агыйның ишчилери партияның XIX конференциязынга телеп-тир сагыраажыры-биле алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип турарын хүралга демдеглээн.

Санал берген коммунистер эде тургустунуушкунуңуң чоруп турарын шүгүмүлекки езу-биле аналиэтээш, Тезистерге хамаарыштыр боттарының санаптарын, бодаалдарын илереткен.

Бир дүтаарында, Кур-Чер ортумак школазының башкызы С. Маннда санал бергеш, школачыларның өөредилгезинге хижизидилгезин экижидериниң айтырыгларынга доктаагаш, ада-иелериниң ролүн, харыысалгазын бедидерин анытткан. Партияга хүлээп алыышкынны чүлеп онаагаан бижикә өзүгаар чорудуп келгенинден кедээ интеллигенцияны, ылаңгыя башкыларны партияга тазыг кирип турарын ол чугаалаваш, ону болдурбазын сагындаан.

Гараж эргелекчизи Б. Ч. Хоалыг сөс алгаш, човаачыларның ажыл телевизинин эвээжин, сүүрда садыг хандырылгазының, кадрлар-биле ажылдың четпезин чугаалаваш, ону эки-жидерин негээн.

Пенсионер Ю. С. Монгуштуң саналыңга чугаалааны болза:

— Чаңгыс айтырыгның дугайында хуралдарга кап удаа чүткээжир, оларга үндүрген доктаал-шиитпирлериниң күүседеэзин чедип албас бөлгий чаңчыл бар. ол болза эске чугула айтырыгларны шиитпирлээринге шаптыктап турар. Политиктиг дээш агитациялың куштелдиреринг, кижилер-биле түс-түзүнде чаңгыстап ажыл чорударын чугула дээп санаар мен. Партком, партия организациялары бо айтырыгларны шиитпирлээринче чогуур кичээнгейни салза чогуур.

Илетиелчи болгаш хүралга санал берген коммунистер партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн бедидери, эде тургустунуушкунуңуң үезинде чугула дээрзин айыткаш, ында четпестерни илередип, моон соңгаар чуну кылза чогуурун чугаалаавннар.

Ажылчын кооперациязында чоланы Ш. Б. Ондар сөс алгаш, ында партия эге организациязының дайынчы арга-шинээзин бедидеринче сагыш салбайн турарын шүгүмүлээн. Партия райкомундан болгаш аскедээ черлерден удуртукчулар келгеш, ажылчын кооперациязының удуртукчулары-биле ужурашкаш, келген хөрээн шиитпирлеп алгаш чоруй ёлаар. Партия организациязының ажыл-херээн, чүү четпезин сонуургаваас, дуза чедирбезин хомудап чугаалаан.

Партия хуралдарынга коммунистерниң идепкейи кеңпкак, оон уламыждан санал бээр кижилер эвээш болуп турар, чүгле наш кижи турал санында чүве чугаалаарынга ейлешкен, ол четпестиг эдил, коммунистерниң ролүн, харыысалгазын недуреринии чүгүлээн тракторист В. С. Ооржак саналынга демдеглээн.

Совхозта профэвилел комитединиң даргазы М. А. Амыр-даа сөс алгаш, бистиң совхозтуң хөйжузу Т. И. Баавылды партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегат кылдыр соңгаанны чаңгыс чер чурттуглерынга өөрүшкүнү болгаш чоргаараалды болдурганын айыткаш, ындыг-даа болза демократияны калбартыр, ханыладыр дээш бүгү демчегларни ап турар үеде ону чедир кылбаанын чугаалаваш, ийи-үш кандидатты депшидип алгаш, оон шиитпирден бирээзин чон шилип алган болза кончуг таарымчалыг болур турганын демдеглээн.

Партия хуралынга санал бергеннер комсомолчулар болгаш аныяктар-биле кижизидиглге ажылын партия комитеди, партия эге организациялары четпес чорудуп турарындан оларның ортузунда кем-херек үүлгедир, төй-нинитиниң черлеринге сагыш-чурум үрээр чорукчар бар болуп турарын шыңгыы шүгүмүлеп, аныяктарны нинтиниң ажыктыг ажылынче хаара тудар, дыштанылгазын чеп организастаар, кижизидилге ажылының янзы-бүрү төөирперин калбаа-биле ажыглаар хемчегларни алырын негээн.

СЭКП ТК-ның Тезистерин коммунистер үүлдүгүнүп деткээн болгаш ажыл-агыг пүнктуларга хамаарыштыр боттарының саналдарын, боелдарын киирген

Хертек ТААН-ООЛ.
(«Шыныың» корр).

КӨКТҮГ-ШЫКТЫГ ЧАЙЛАГЛАРЖЕ КЕЖИКТИ БҮРҮН ЧЕТТИРЕР

Малды семиртип алырының эң-не таарымчалыг үези —чай деп чүвени малчыннар алыс тевүүден тура эки билир. Шынап-ла, ол дээрге артык чыргдал үндүрбейн, төй продукция алырынга дыка-ла таарымчалыг үе. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы» совхозтуң хөйжулары ам ийи улуг бо-луушкунуңуң бүдүүзүнде турар.

Кыргылда биле чайлаглаашкын аразында сырый хөлбээлыг. Ынчангаш бо ажылдың планын совхозтуң коя зоотехниги Хураган-оол Кыргысович Серин тургускан, малчыннар-биле дугурушкан, планны дирекция бадылаан.

Хөйжулар график дүүгээр малын кыргыдар. оон чугдурер. кым кайза чайлаглаарын билир. Бо совхозта ам кыргылдага белеткел адактаалган. Ук кампания июнь 20-де масса-лыг эгелээр. Пунктунуң септелгези доозулган, дүк классстаар столдар, агрегаттар болгаш электрилиг хөчүлер моторжугештары, прессстер. демир сывырындактар, хендирер, дүк сөөлээр шоодайлар, материалдар болгаш өске-дее дериг-черекселдер белен.

Совхозтуң пунктузунга 50 ажыг кыргыкчылар ажылдаар, оларның ат-дөңзүзүн тургускан, эмчиге шинчиткен. Кыргылданың мурнунда хураганнарны үзүп ацтылаар.

Бир-төө, хөйжулар от-буле нерээзинче кирген болганда, олар чайлаглаарны ажыглаар талазы-биле чарыысалгазы база улгадыр. Совхозтуң зоотехспециалистериниң тургусканы планын ёзугаар Хендергеге — 15 коден, Хөлдүт-Хемге — 5, Бестиг-Кара биле Кезек-Пошке —ийи-ийи коденнарны чайлаглаадыр.

Чайлаглаашкын үезинде малчыннарның культура, амыдырал, эмнелге, садыг хандырылгазының айтырыгларын шүүлтүзүн кергеп. Арыг-Үзүүнүң ажылчын кооперациязының ажылдакчылары чайгы үеде малчыннарга барааннарны, өөш-чем аймаан, сүүримнерни болгаш өске-дее барааннарны садыглап турар.

Бо совхозтуң малчыннарында бир эки дуржулга болза, ырак тайгаларже малды бөттээнеп кедерээры. Ол чорук артык чаргдал үндүрбес. оон ажыда одаарларны салуурда эптеш.

Чайгы одар дээрге тергиин улуг курлаавыр-дыр. Ынчалзада бо талазы-биле чамдык четпестерниң дугайын мурнакы малчыннар Белчым Шыдыр-оол, Шареевни Базыр-оол олар чугаалап турар. Шаг-үеден бээр малчыннарның аргыжып кежүп чораан орукгарын сүг үреп каапкан, ыяш-даш дүй дүже берген. Ынчангаш ам олап кежер арга чок. Амгы үениң техниказы бензинбиле ажылдаар кирээ болгаш өске-дее дериг-черекселдерни ажыглап тургаш, шеф күжүбиле Хүүле хемни ары чайлаглаар орукту Артыы. Иштии Чөл-Пөштерге чедир аштап арыглаар чүве болза, ында дыка делгем, төй одар-белчиринг соруг. Ак-Хем дээн черлерни четче ажыглап болур.

Совхозтуң чамдык малчыннары чүгле машина-трактор чоруур оруктар эдерер, ырадыг чайлаглавас, харын кыштагларның одарларын малынга чидиртир чоруктар мурнуңда каяа эвес турген. Иштии черлерге малчыннар чайлаш, сиген шөлдерин база чаза бастырып турар. Ол канчаадаа таарышпас черек-тир. Совхозтуң удуртукчуларының негелде чок чоруун ажыглап алгаш, чамдык чалгаа малчыннар ышдыг. Мээң үстүнде адаанын ийи малчын чайгы одарларны бар-ла шаа-биле ажыглаар, одарны шын таарыштырар, каш катап солуур. Кускээр тараа хоорзуннарынга кээп, малын семиртир Тергиин семис хөйжар эдеринге, харын бөөзадыгга ен-шаанда кирер, төй нөмстээр чоруун база малдың шыырак дезгилдезиндеен хамаарыжыр.

Хураган-оол ЧЫМБА.
Агроүлетпүр-туркомнуң улуг специализи.

ОРУК-ЧИРИК ЧОГУНДАН

Сүт-Хөл бажыңче орук ажыдары дүүн, бөгүн тургустунуп келбээн. Ол дээрге үедүптен бээр ол черниң чонунуң чаагай күзел-бодалы чоран дээрзин эки билир мен. Шаанда Сүт-Хөл районнуң тайга девискээриниң кол чайлаглары Кежээден эгелээш, Хүүректиге чедир турганың амгы үеонунар бижир. Бирдээ, бисте чер күрүнеңиң өнчүзү болганда, чемгерниин чернинең хумагаавыт, чөп ажыктаарры ыдыктыг күлээлгеевис болур.

Мал семис турда өзер деп бөдүүн билиишкинни чедир биибейн турары дыка-ла хараадаачыг. Хамыктың мурнунда кайгамчык терек от-сигенниг, серинң, делгем чайлаглар-ны «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтары долу ажыглаавайн турарын экердим. Чижээ, Дөш-Бажың, Улуг, Бижээр, дүк сөөлээр шоодайлар, материалдар болгаш өске-дее дериг-черекселдер белен.

Совхозтуң пунктузунга 50 ажыг кыргыкчылар ажылдаар, оларның ат-дөңзүзүн тургускан, эмчиге шинчиткен. Кыргылданың мурнунда хураганнарны үзүп ацтылаар.

Бир-төө, хөйжулар от-буле нерээзинче кирген болганда, олар чайлагларны ажыглаар талазы-биле таарысалгазы база улгадыр. Совхозтуң зоотехспециалистериниң тургусканы планын ёзугаар Хендергеге — 15 коден, Хөлдүт-Хемге — 5, Бестиг-Кара биле Кезек-Пошке —ийи-ийи коденнарны чайлаглаадыр.

Чайлаглаашкын үезинде малчыннарның культура, амыдырал, эмнелге, садыг хандырылгазының айтырыгларын шүүлтүзүн кергеп. Арыг-Үзүүнүң ажылчын кооперациязының ажылдакчылары чайгы үеде малчыннарга барааннарны, өөш-чем аймаан, сүүримнерни болгаш өске-дее барааннарны садыглап турар.

Бо совхозтуң малчыннарында бир эки дуржулга болза, ырак тайгаларже малды бөттээнеп кедерээры. Ол чорук артык чаргдал үндүрбес. оон ажыда одаарларны салуурда эптеш.

Чайгы одар дээрге тергиин улуг курлаавыр-дыр. Ынчалзада бо талазы-биле чамдык четпестерниң дугайын мурнакы малчыннар Белчым Шыдыр-оол, Шареевни Базыр-оол олар чугаалап турар. Шаг-үеден бээр малчыннарның аргыжып кежүп чораан орукгарын сүг үреп каапкан, ыяш-даш дүй дүже берген. Ынчангаш ам олап кежер арга чок. Амгы үениң техниказы бензинбиле ажылдаар кирээ болгаш өске-дее дериг-черекселдерни ажыглап тургаш, шеф күжүбиле Хүүле хемни ары чайлаглаар орукту Артыы. Иштии Чөл-Пөштерге чедир аштап арыглаар чүве болза, ында дыка делгем, төй одар-белчиринг соруг. Ак-Хем дээн черлерни четче ажыглап болур.

Совхозтуң чамдык малчыннары чүгле машина-трактор чоруур оруктар эдерер, ырадыг чайлаглавас, харын кыштагларның одарларын малынга чидиртир чоруктар мурнуңда каяа эвес турген. Иштии черлерге малчыннар чайлаш, сиген шөлдерин база чаза бастырып турар. Ол канчаадаа таарышпас черек-тир. Совхозтуң удуртукчуларының негелде чок чоруун ажыглап алгаш, чамдык чалгаа малчыннар ышдыг. Мээң үстүнде адаанын ийи малчын чайгы одарларны бар-ла шаа-биле ажыглаар, одарны шын таарыштырар, каш катап солуур. Кускээр тараа хоорзуннарынга кээп, малын семиртир Тергиин семис хөйжар эдеринге, харын бөөзадыгга ен-шаанда кирер, төй нөмстээр чоруун база малдың шыырак дезгилдезиндеен хамаарыжыр.

Сүт-Хөл бажыңче орук ажыдары дүүн, бөгүн тургустунуп келбээн. Ол дээрге үедүптен бээр ол черниң чонунуң чаагай күзел-бодалы чоран дээрзин эки билир мен. Шаанда Сүт-Хөл районнуң тайга девискээриниң кол чайлаглары Кежээден эгелээш, Хүүректиге чедир турганың амгы үеонунар бижир. Бирдээ, бисте чер күрүнеңиң өнчүзү болганда, чемгерниин чернинең хумагаавыт, чөп ажыктаарры ыдыктыг күлээлгеевис болур.

Мал семис турда өзер деп бөдүүн билиишкинни чедир биибейн турары дыка-ла хараадаачыг. Хамыктың мурнунда кайгамчык терек от-сигенниг, серинң, делгем чайлаглары «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтары долу ажыглаавайн турарын экердим. Чижээ, Дөш-Бажың, Улуг, Бижээр, Ак-Хем, Ажыктарның, Кезек-Ыяштың чайлаглары барык ээн. Чечектиниң сураглыг бригадазының хөйжулары Кара-оол Монгуш, Сүрүң-оол Монгуш, Намчыл Ховалыг болгаш өске-дее малчыннар-биле ужурашпадым. Эки оттуг чайлаглардың үүге ээн турарын сонуургап айтырдым. Хөйжуларның чугаазындан үүвенин чылдагаавы ойлуп келгилээн. Малчыннар аът-шары-биле кежерин шүүт үттүп бар чыдар төөирлиг. Чүгле машина-балгат, ыяшгын трактор чедер черлерже малчыннарны кежүрүп турар болду. Чай оду тыртыкан кандыг-даа малдың семиртээни авжок, каракка ийден. Сүтсаан эльбек. Ол төй сүттү садыл-сээрер арга чок. Ында чайлаглап турар малчыннар ак судун азырап хаваннарга кудуп берип турар.

«Ак чем текпес» дижир болгай бис. Ол хирезинде совхозтуң Виктор Эрендейге удуртқан хөйжу бригадазының малчыннары кадарган хойларының кыргылдазым июнь 6-да эгелээн. Кыргылдага баштай Седен-оол Намзырайның кедээнин киирген. Ниитизи-биле 4518 хойну Ак-Эринте кыргылда пунктузунга кыргыыр. Бо чугула ажылды бригаданың хөйжулары боттарының күчүгүрээ-биле эрттирер деп шиитпирлээнимер. Кыргылда пунктузунда хөй кыргыыр 12 электри машиналарын аскан. Малчыннар база кыргылдада киржип турар.

ЧУРУКТА: бригаданың мурнакчы хөйжуларының бирээзи, хөй кыргыырының мастери Хулер-оол Лыкаа.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

КӨДЭЭ СОВЕТЧЕ КӨРНҮР

Кедээ Советтиң алдар-хүндүзү оон ажылының деянелинден-даа. тус черниң ажылдагый удуртукчуларының үдээ хамаарылгазындан-даа улуубиле хамаарыжыр.

Ылаңгыя бодунуң девискээринде социал айтырыгларны шиитпирлээринге кедээ Совет шүүт харыысалгалыг. Бистиң Шамбалыг кедээ Совет. оон амгы чыыжының 25 депутадыг бо талазы-биле ээвээш эвес ажылды кылып турар. Чижээ, амыдырал хандырылга бажыңы совхозта ажыттынганы чурттакчыларга таарымчалыг. Хөвеен фермазында кызыл-булунну тургускан. Сут-баразан фермазында амыдырал хандырылга бажыңын тудуп турар. Оон хемазын тудуп эгелей берген. Чыл бүрүде-ле дөрт ээл жити чурттаар бажың малчыннарга түттүнүп турар. Күрүнеден чээли алгаш, бажың тудуп эгелээн ог-буле база бар. Кооператив ажыдар , ээш чаа бажыңны тудуп эгелединс, оон хемазын салып турар. Ол доостурга ажаа ниитининг чемненнеге черин ажыдып, хымыс болгаш өске-дее национал чемнерни белеткеп болур арганар бар.

Бо бүгү болгаш өске-дее ажылдарны организастап чорударынга улуг күжениишкин негеттинер апаар. Социал-культура айтырыгларында, чонның медицина хандырылгазында, биинни уругларны ясли-садтар-биле хандырар ажылда болгаш өске-дее адырларда шиитпирлээр айтырыглар хөй. Ынчалза-даа районнуң үстүкү органнарындан, «Шамбалыг» совхозтуң директизиязыдан бистиң кедээ Советтиң күүседип турарын хүралга демдеглээн.

Илетиелчи болгаш хуралга санал берген коммунистер партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролүн бедидери, эде тургустунуушкунуңуң үезинде чугула дээрзин айыткаш, ында четпестерни илередип, моон соңгаар чуну кылза чогуурун чугаалаавннар.

Ажылчын кооперациязында чоланы Ш. Б. Ондар сөс алгаш, ында партия эге организациязының дайынчы арга-шинээзин бедидеринче сагыш салбайн турарын шүгүмүлээн. Партия райкомундан болгаш өске-дее черлерден удуртукчулар келгеш, ажылчын кооперациязының удуртукчулары-биле ужурашкаш, келген хөрээн шиитпирлеп алгаш чоруй ёлаар. Партия организациязының ажыл-херээн, чүү четпезин сонуургаваас, дуза чедирбезин хомудап чугаалаан.

Партия хуралдарынга коммунистерниң идепкейи кеңпкак, оон уламыждан санал бээр кижилер эвээш болуп турар, чүгле наш кижи турал санында чүве чугаалаарынга ейлешкен, ол четпестиг эдил, коммунистерниң ролүн, харыысалгазын недуреринии чүгүлээн тракторист В. С. Ооржак саналынга демдеглээн.

Совхозта профэвилел комитединиң даргазы М. А. Амыр-даа сөс алгаш, бистиң совхозтуң хөйжузу Т. И. Баавылды партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга делегат кылдыр соңгаанны чаңгыс чер чурттуглерынга өөрүшкүнү болгаш чоргаараалды болдурганын айыткаш, ындыг-даа болза демократияны калбартыр, ханыладыр дээш бүгү демчегларни ап турар үеде ону чедир кылбаанын чугаалаваш, ийи-үш кандидатты депшидип алгаш, оон шиитпирден бирээзин чон шилип алган болза кончуг таарымчалыг болур турганын демдеглээн.

Партия хуралынга санал бергеннер комсомолчулар болгаш аныяктар-биле кижизидиглге ажылын партия комитеди, партия эге организациялары четпес чорудуп турарындан оларның ортузунда кем-херек үүлгедир, төй-нинитиниң черлеринге сагыш-чурум үрээр чорукчар бар болуп турарын шыңгыы шүгүмүлеп, аныяктарны нинтиниң ажыктыг ажылынче хаара тудар, дыштанылгазын чеп организастаар, кижизидилге ажылының янзы-бүрү төөирперин калбаа-биле ажыглаар хемчегларни алырын негээн.

СЭКП ТК-ның Тезистерин коммунистер үүлдүгүнүп деткээн болгаш ажыл-агыг пүнктуларга хамаарыштыр боттарының саналдарын, боелдарын киирген

Хертек ТААН-ООЛ.
(«Шыныың» корр).

ХАРЫЫСАЛГА УЛАМ БЕДИИР

СЭКП ТК-ның Тезистеринде «...политиктиг, моральдыг сөлгаш ажыл-ишчи шынарлары бедик, ылап төлептиг кижилер, партияның программалыг сорулгаларын дээш, чайгылыш чок демисселчилер оон хүрээлекинге немешсиннер дээш партияга кирип турарлардан негелдер шиитпирлиниң-биле бедээн турар ужурлуг» дээн одургларны үүлдүгүнүп деткидим.

Ол ышкаш район болгаш хоорай комитеттеринден эгелээш, бүгү партия комитеттеринге бүрүн эргелерниң хүүсавзын чаңгыс ээй бөш чыл кылдыр доктаадырын ында айытканы база таарымчалыгдыр. Мээң хүүмда саналым: партия эге организацияларының, партномнарның бүрүн эргелерин база бөш чыл кылдыр доктаадырының аргазы кандыгыл?

Тезистерде айытылган одуруг бүрүзү үеник байдалынга дүүштүр хаңы бодап кылдыңган чүгүлэ сорулгалар-дыр. Ылаңгыя СЭКП-ге сонгулдалыг албан-дужаалдарны эдээрин ийи хүүсавда улай соңгуруу-биле кызыгаарлаарының, партияның контрольреевизия ажылын сайзырадгайжыдар дугайында айтырыгны конференциязга көөр, моон соңгаар коммунистерниң партия, дүк сөөлээр шоодайлар, материалдар болгаш өске-дее дериг-черекселдер белен.

Совхозтуң пунктузунга 50 ажыг кыргыкчылар ажылдаар, оларның ат-дөңзүзүн тургускан, эмчиге шинчиткен. Кыргылданың мурнунда хураганнарны үзүп ацтылаар.

Бир-төө, хөйжулар от-буле нерээзинче кирген болганда, олар чайлагларны ажыглаар талазы-биле таарысалгазы база улгадыр. Совхозтуң зоотехспециалистериниң тургусканы планын ёзугаар Хендергеге — 15 коден, Хөлдүт-Хемге — 5, Бестиг-Кара биле Кезек-Пошке —ийи-ийи коденнарны чайлаглаадыр.

Чайлаглаашкын үезинде малчыннарның культура, амыдырал, эмнелге, садыг хандырылгазының айтырыгларын шүүлтүзүн кергеп. Арыг-Үзүүнүң ажылчын кооперациязының ажылдакчылары чайгы үеде малчыннарга барааннарны, өөш-чем аймаан, сүүримнерни болгаш өске-дее барааннарны садыглап турар.

Бо совхозтуң малчыннарында бир эки дуржулга болза, ырак тайгаларже малды бөттээнеп кедерээры. Ол чорук артык чаргдал үндүрбес. оон ажыда одаарларны салуурда эптеш.

Чайгы одар дээрге тергиин улуг курлаавыр-дыр. Ынчалзада бо талазы-биле чамдык четпестерниң дугайын мурнакы малчыннар Белчым Шыдыр-оол, Шареевни Базыр-оол олар чугаалап турар. Шаг-үеден бээр малчыннарның аргыжып кежүп чораан орукгарын сүг үреп каапкан, ыяш-даш дүй дүже берген. Ынчангаш ам олап кежер арга чок. Амгы үениң техниказы бензинбиле ажылдаар кирээ болгаш өске-дее дериг-черекселдерни ажыглап тургаш, шеф күжүбиле Хүүле хемни ары чайлаглаар орукту Артыы. Иштии Чөл-Пөштерге чедир аштап арыглаар чүве болза, ында дыка делгем, төй одар-белчиринг соруг. Ак-Хем дээн черлерни четче ажыглап болур.

Совхозтуң чамдык малчыннары чүгле машина-трактор чоруур оруктар эдерер, ырадыг чайлаглавас, харын кыштагларның одарларын малынга чидиртир чоруктар мурнуңда каяа эвес турген. Иштии черлерге малчыннар чайлаш, сиген шөлдерин база чаза бастырып турар. Ол канчаадаа таарышпас черек-тир. Совхозтуң удуртукчуларының негелде чок чоруун ажыглап алгаш, чамдык чалгаа малчыннар ышдыг. Мээң үстүнде адаанын ийи малчын чайгы одарларны бар-ла шаа-биле ажыглаар, одарны шын таарыштырар, каш катап солуур. Кускээр тараа хоорзуннарынга кээп, малын семиртир Тергиин семис хөйжар эдеринге, харын бөөзадыгга ен-шаанда кирер, төй нөмстээр чоруун база малдың шыырак дезгилдезиндеен хамаарыжыр.

Сүт-Хөл бажыңче орук ажыдары дүүн, бөгүн тургустунуп келбээн. Ол дээрге үедүптен бээр ол черниң чонунуң чаагай күзел-бодалы чоран дээрзин эки билир мен. Шаанда Сүт-Хөл районнуң тайга девискээриниң кол чайлаглары Кежээден эгелээш, Хүүректиге чедир турганың амгы үеонунар бижир. Бирдээ, бисте чер күрүнеңиң өнчүзү болганда, чемгерниин чернинең хумагаавыт, чөп ажыктаарры ыдыктыг күлээлгеевис болур.

Мал семис турда өзер деп бөдүүн билиишкинни чедир биибейн турары дыка-ла хараадаачыг. Хамыктың мурнунда кайгамчык терек от-сигенниг, серинң, делгем чайлаглары «Алдан-Маадыр», «Сүт-Хөл» совхозтары долу ажыглаавайн турарын экердим. Чижээ, Дөш-Бажың, Улуг, Бижээр, Ак-Хем, Ажыктарның, Кезек-Ыяштың чайлаглары барык ээн. Чечектиниң сураглыг бригадазының хөйжулары Кара-оол Монгуш, Сүрүң-оол Монгуш, Намчыл Ховалыг болгаш өске-дее малчыннар-биле ужурашпадым. Эки оттуг чайлаглаарны үүге ээн турарын сонуургап айтырдым. Хөйжуларның чугаазындан үүвенин чылдагаавы ойлуп келгилээн. Малчыннар аът-шары-биле кежерин шүүт үттүп бар чыдар төөирлиг. Чүгле машина-балгат, ыяшгын трактор чедер черлерже малчыннарны кежүрүп турар болду. Чай оду тыртыкан кандыг-даа малдың семиртээни авжок, каракка ийден. Сүтсаан эльбек. Ол төй сүттү садыл-сээрер арга чок. Ында чайлаглап турар малчыннар ак судун азырап хаваннарга кудуп берип турар.

«Ак чем текпес» дижир болгай бис. Ол хирезинде совхозтуң Виктор Эрендейге удуртқан хөйжу бригадазының малчыннары кадарган хойларының кыргылдазым июнь 6-да эгелээн. Кыргылдага баштай Седен-оол Намзырайның кедээнин киирген. Ниитизи-биле 4518 хойну Ак-Эринте кыргылда пунктузунга кыргыыр. Бо чугула ажылды бригаданың хөйжулары боттарының күчүгүрээ-биле эрттирер деп шиитпирлээнимер. Кыргылда пунктузунда хөй кыргыыр 12 электри машиналарын аскан. Малчыннар база кыргылдада киржип турар.

ЧУРУКТА: бригаданың мурнакчы хөйжуларының бирээзи, хөй кыргыырының мастери Хулер-оол Лыкаа.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотозу.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРИШКЕН

Барыын-Хемчик районнуң «Хемчик» совхозу моон мурнунда орук-чирии үреп каапкан Час-Адырже чайлаглаар айтырыгны кичээнгейге алгаш. одар-белчиирлиг ол черлерже орукту төйнүп күжүн мээннеп сеткен турар. Ылаңгыя Час-Адырның Үстүү-Мойналыкка дыка төй ажылдар кылдынган.

Ам Час-Адырже малчыннар чайлаглап эгелээн. Серинң, элбек оттуг Берт-Ойга 5, Час-Адыр, Кара-Дытка 20 кодан чайлагларда конуткан. Ирт кадарчылары Өрге Ооржак, Дадар-оол Ооржан баштай көшкен хойжуларның самыга киргеп.

Байжара БАГЫТ-ООЛ.

ҮРЕГДЕКЧИЛЕР КЫМНАРЫЛ?

Ажыл-ишчилер бүдүүрүп, кылын турер, а бир чамдык кижилер ону үрегдеп, октап турар деп чүвени кым көргеп боор!! Чогум-на ындыг болуушкун Улуг-Хем районнуң хереглекчилер кооперациязында болган. Ажылдап эгелээр колбаса цехинге ыштаан колбаса будүрери-биле райпо башкаар черн (даргазы Н. А. Черепанов) эрткен чылын чондан мал алдээп ап тура. той, инек, хевеен ээдин шыгжап ап-тыр ээспе.

Сообукчуларга эртти хемчээлин эрттир төйну сукланының харазы-биле. «ынаңганының бажын ыт чизин, ыңгыржааның бажын ерт чизин» дижирин дег, ам илереп келгени-биле 6340 килограмм эът чүде-даа чок, шупту кирип, чыдып келган бооп-тур. Моону хайгаараалга алыр ужурлуг районнуң санитар-эпидемнология станциязының кол эмчизи К. Д. Монгуш, сообукчуларны дорт харыылаар райпонуң аъш-чем комбинадының директору В. Н. Шегель олар ам кээп, ол бүгү эътти үндүр бижээн.

А каражазы? Ону кым үндүр бижирия, кайнаар кымның кырынга салырыл? Мындыг үүлгедиглерни хилис эртирбезин чон негеп турар. Район прокуроруу бо талазыбиле зерек кедүргенин чон чүүлдүг деп санап турар.

Кодур-оол ОЮН.

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

«СЭКП эде тургустунуушкун дугаанында: документилер чыындызы» деп чаа номну парлап үндүрген. Номда эде тургустунуушкун айтырыгларының талазы-биле партияның кол документилери киргеп. Ында политиктиг принципиалдың айтыышкыннар, ниити партийжи, ниити күрүне шиитчилиг, амгы үениң бөдөлдерында совет ниитиелдиң социал-экономиктиг төгүлдезин дүргедедирикче, ону бүгү талазыг сайзырадганжыдарынче партияның угланыышкынын ажылдап кылырынга болгаш боттандырып чорударынга хамаарыштыр үүлдерни киирген.

Чыындының материалдары үш чөзектен тургустунган: СЭКП-ниң болгаш СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлери болгаш өске-дее документилери; СЭКП ТК-ның документилери; СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң боягаш ВЦСПС-тың каттышкан доктаалдары киргеп.

Материалдарны чылдар аайы-биле чыскаап кылган. ол чорук эде тургустунуушкун концепциязының тургустунуп келген чорудулгазын болгаш төгүлдезин, партияның болгаш күрүнениң, төй-ниити организацияларының социал-экономиктиг болгаш политиктиг амыдыралының янзы-бүрү талаларынга боттандырып чорудары-биле тодаргай ап чоруткан хемчегларин, ол оруукка товаржып турган харек кырында болган шалтыктаашкыннарны болгаш бергелерни дараалаштыр көөрүнүп көөр артаны берип турар.

Номнуң партия, совет болгаш ажыл-агый активинге, эртем ажылдакчыларынга, пропагандистерге болгаш политика-экономиктиг өөредилгенниң четкизининиң дыңнакчыларынга үндүрген.

Номну Политиктиг ном үндүрер чер парлап үндүрген.

(СЭТА).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

САНАЛ-ОНАЛДЫ БАРЫМДААЛААР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин улуг сонуургал-биле кичээнгейлиг номчуп таныштым. Чаа үечалада чүртү эргелеп башкарарынга партияның ролин болгаш ат-алдарын бедидеринче, иштики ажылын улам демократчыдып сайгарыкгайжыдарынче, ленинчи принциптерин байыдып бижыктырарынче угланган улуг соруглар салдынган-дыр.

Коммунист, удуртукчу кижи болганымда, амгы үеде ажыдап турарывыска хамаарыштыр чамдык бодалдарым, санаалдарым бар. Оны макала ажыы-биле бижип көрейн.

Саазын шокарлаар, хей чыыштар эрттирер, медээлер, отчёттар негизер чоруктарны эвээжетсе-даа, оны чүрүмчүдары ам-даа чедип алдынмаан. Райкомнуң бюроларының айтырыгларын баш удур допчу, тодаргай план ёзугаар дээштинг кылдыр белеткээр, бюрону шалыпкын эрттирер, үеин кампаар дугайында райком кежигүнериниң, удуртукчу коммунистерниң эрткен пленумнарга сүмелеп турганы чүве чоокту. Моон соңгаар оон чогуур түңелди СЭКП райкому үндүрер апаар.

Бистиң районда партерганизацияларның ай сайынга эрттирер хуралдарының графигин СЭКП райкому тургузуп, ынап-ла барын олурбур тодаргаар чоруй дыр. үстүнден айтышкын берип, ынналга чорудуп турган ишкаш, сагындырар. Хурал бүрүзүнге райкомнуң төлээзин олурбур албан эвес деп бодаар мен. Соңгуткан секретарьларга, бюро кежигүнериниге азырадыкчы хөөн чокка бот-башкартының ажылдаар арганы бар. Соолгу үеде парткомнар секретарьлары ажыл-агый айтырыгларынче эмин эрттир чарыкчаш, дорт хүлээлгени — политиктиг удуртулганы, кижизидилге ажылын кошкадыр турар таварылгалар бар. «Барлык», «Шекпээр» совхозтарның ажылчыннары болдуун ажыл-агый айтырыгларын партком секретарьларынга тургузар кылдыр чаңчыга берген. Мындыг чижек партком удуртукчу ролин, ат-алдарының бедиин бадыткап турза-даа, секретарьлар директорнуң, оон оралакчыларының, Советтерниң, профэвилел организациязының ажылын холгаалап турарыбиле тайылбырлаттынмаз.

СЭКП райкомунуң кежигүнүге соңгудар коммунистерниң кандидатураларын ажылдап турары эге организацияларга, күш-ажылчы коллективтерге чугаалажып көргеш соонда депшидир үндүрериң моон соңгаар практикалаар деп санаа бар, ынчан олардан нетелде болгаш харылсалга бедиир. Конференцияга соңгуткан райком кежигүнериниң аразында чүгле шыдаахаа болгур пленумнарга дыңнакчы болуп олурбурунга ойлежир, сайгал-онаалын-даа бербес, айтырыг белеткээриге дузаланнас «күндудуга» кежигүнер бар-ла болгай. Ынчыг ат эдилээннериниң ажыы чок. Райком кежигүнериниң эрге-хүзээлегериин тодаралдыр, эге организацияларга ажыл чорудар кылдыр быжыглаары ажыктыг.

Партия комитеттериниң бүрүн эргелериниң хүүсаазын 5 чыл кылдыр деткаалыр болганда, партия райкомунуң пленумнарын чылда 4 удаа эвес, 2 катап эрттирер деп чамдык коммунистерниң санаалынга чөпшээрежир мен. Райкомнуң инструкторларының чажыт бадыгаашкын-биле соңгуп, пленумнарга, бюроларга отчёттарын дыңнаарын оорунын көрге.

«Партияга хүлээп алырда күш-ажылчы коллективтериниң санаал-онаалын ынап-ла барымдаалаар» деп Тезистерге айтыкаанынга каттышаар мен.

Александар БУУРУЛДАЙ.
СЭКП Барлык-Хемчик райкомунуң организастыг инвидизинниң эргелекчизи.

Найысылал Кызылда эмнелге черлериниң хей кезиниң политвоспитательдиг түңелдиг кичээлдери СЭКП ТК-ның Тезистерин парлап үндүрүпкен үеде болуп эртикилээн. Дыңнакчылар түңнел кичээлдерге Тезистерин сайгарып чугаалашкан. Чижээ, бичии уруглар ажаал характаар бажыңның, суд-эмнелге экспертиза бюрозунуң, № 2 республика эмнелгезиниң, кеш аарыглар диспансериниң, дүргеп дуза чедирер эмчи черинин болган оске-даа эмнелгелер ажылдакчылары түңнел кичээлдерге Тезистер талазы-биле сайгарыгага идепкейлиг киришкен.

Ажылчы чоннуң кадыкшылын быжыглаар, аг-бүүдүге болган ажылдаарынга таарыычалыг байдал тургузар талазы-биле «Кадыкшылга» программазын боттандырарынче дыңнакчылар кол кичээнгейни салган. «Бок-Тейв» күш фабриказының (директору Л. П. Кыдия) болган «Тыва суг тудуг» трестиң (эргелекчизи В. П. Сургутамов) ажылчыннарының чүрттээр бажың болган үругаар сайгарыгга киришпес кижилерниң ажыы бичее.

— СЭКП-ге соңгулдаглыг аялган-дужаалгадарны эрээжрни ийи хүүсаада улай соңгударыбиле кызыгаарлаары чүгүлээ деп турар-дыр. Оны канчаар көрүп турар силер!

— Ындыг чоруун партияның кадр политиказын жижиндеринге дузалдыг. Кижилерни депшидерде күш-ажылчы коллективтерге, партия организацияларынга чугаалажыры чугула. Ийи хүүсаада азы 10 чыл иштинде соңгулдаглыг органга эки ажылдаан кижилерни ушкү хүүсаада чүге соңгуп болбас деп. Ол хүүсаада эки ажылдаар болаза, депшиткей.

— Тезистерге хамаарышкан боттарыңарның кандыг бодаглыңар барыл, Дагба Наадымович!

— Тезисте партия аппаратының структуразынга болгаш составынга чугула ескилгелерни чорудар дээнди-дир. Адырлар аайы-биле кандистерниң обкомга-даа, райкомга-даа түрген херээ чок. Ол дугайында эптер саналдап турар. Партия чугле политиктыг авангард хүзээлгезин күүседир ужурлуг деп Тезистерге айтыканы келчок шын.

КИЧЭЭЭЛДЕРГЕ САЙГАРГАН

сонгуурун чүгле албан эвес, а оон орунга чаа кижилерни идип үндүргеш, оларга дузалаар, деткиир, сүмелээр, өөредир херек деп күзел-бодалдар илереттингеп. Соңгулдаңың хевирин өскертсе. Соңгуттурукчуну бот-мандар, анкета сугаар эвес, а коллективтиң шиитпири-биле идип үндүрзе кандыгыл? Ооң ынай, удуртур эрге-дужаалга соңгуткан кижи коллективиниг-биле партийжи харылзаалга чүгле кошкапас болза эки. Чүге даарге коллектив кежигүнинериниң сеткил-хөөнүн, оларның күш-ажылчы турасеруун хандыр билип алган ажылдаарынга чиик болур.

Тезистерде бистиң хүн бүрүдеги ажыл, амыдыралывысты чырыдып турар солуннарның роли, бис бодаарывыска, четпес коргускен хиреңдир. Солуннар, ылангыя ажык-чарыг амгы үеде четпестерни илередин, оларны ажып эртериниң аргаларын айтып, чугула, содуң айтырыгларны дидим кодурүп турар апаргын болгай.

Түңнел кичээлдерге Тезистерге хамаарыштыр социал айтырыгларны база чугаалажын көргеш. Арагалаашкынга удур демиселдиң бистиң республикада кошкаанын, брага кылгаш, ону улуг артекке бүдүү салар чорук эвээжээр туржук, оон ковудааның хараадал-биле чугаалап, бо багай чүүлдерге удур демиселге аймилер толептир улугхуузун моон соңгаар-даа докталмал кирер дээрзин аазаалнар.

Эмчилерни бажың-балгатбиле хандырар айтырыг база куду деннедге. Медицина ажылдакчыларындан бажың алыр оончурда 16-17 чыл дургузунда туруп турарлар хей, а иштин чүрттелга черинде 6-7 чыл чүрттан турар эмчилер бар. Чогум-на чүрттаар оран-сага-биле чедиштир хандырбайн келгенинден кадрларның үнер чоруу хей бооп турар. Тезистерде социал айтырыглар дугайын, эмчилер болгаш кацык кампаал талазы-биле айтырыгларны база айытқан болгай. Чогуур черлериниң удуртур ажылдакчылары медицина талазы-биле мындыг социал айтырыгларны чоокку чылдарда үзе шиитпирдээр боор деп идеген турар бис.

Лидия ОХОТНИКОВА.
Эмчи.
Кызыл хоорай.

САНАЛДАР

ШАГААН-АРЫГ. СЭКП ТК-ның Тезистерни сайгарып чугаалашкан ажын дурап Улуг-Хем райкүүскомунуң иштинги херектер килдизиниң партия организациязынга болган. Ажаа иштизи-биле сес иккиз самаа берген. Милиция ажылдакчыларының чамдык саналдарындан одуругларны моон адаанда парладывыс.

Валерий КӨРГЕН-ООЛ, нс-телге килдизиниң начальниги, милициниң капитаны: —Бистиң ажыл-чорудулгавыска хамаарыштыр Тезистерниң сесьи пуңгуузунда мынча дээн: «Хоойлу-дурум быжыглаарынга нем-херек үүлгедиишкиннерни-биле болгаш иштинниң корум-чурумунуң хамыдыштыкыннары-биле демисел дээш милициниң харыысалгазын шиитпирлиг бедидер». А херек кырында харыысалгавысты кайы хире бедиткен бис ынчаш?

Хамаатылардан киирген билдиңишкиннерни сайгарылгазын биерги ышкаш үзамдыктырбышаан хевээр-дир бис. Ынчангаш олурнуң үстүнү органнарже бистиң адрезивисче хомудап бижиктер киирери сонсааван. Ажылывысты организастаарын экижиндип шыдаававыстан билдиришкиннерни ай-даа чедир анаа шыгжап чыгыылаар-дыр бис. Моон соңгаар ынчаар ажыдап болбас деп чүвени милиция ажылдакчызы кижи бүрүзү медерел билир ужурлуг деп бодай-дыр мен.

Саналым мындыг. Үстүнде чугаалаанын абзацта «Милициниң харыысалгазын шиитпирлиг бедидер» дээн-дир. Ынча дээрге иштин аңаар шыкаш. Ону ынчаар тодаргай-лаар болза эки боор деп бодадым: **«Милиция ажылдакчызы кижи бүрүзүнүң харыысалгазын шиитпирлиг бедидер»**. Ынчан шагда ажылдакчыларга «Чүү дээш бо органнарда ажылдап келдиң!» деп айтырыгны боттарының мурнунга тургуза бээр.

Маадыр-оол СЕРГО, кемгерен иствээр килдистиң ажылдакчызы, милициниң капитаны: — Үстүкү органнар милиция ажылдакчыларының ажылдаарынга шаптыктаар. Чоонте чаа мындыг товарыяга болду. Дежурный Бистиң Торгалыгда корум-чурум хамыдыштыкыннары болган дээш чорудупкан. Чеде бээрвинче фактылар бадыткаттынмаан болду. Дедир Шагаан-Арыгга чедип келгеш, дежурныйга шыкыккан сеткилиниги илередиптивис. «Партия райкомунуң айтыышкыны ындыг болдуо — деп. ол бисче харыылаан. Удуртулга удуртулгаже ойнаан. Кадаа ажыл-агыйга болза бир вес кейы-бир үстүкү орган совхозка шын эвес айтыышкын бергеш, ону когаарга товаршыткыран болза, күүне бодурулгазынның дугайында хоойлу ёзугаар ол орган материалдыг харыысалганы чүктээр болгай. Черле ынчаш, үстүкү органнарның биинмче чок холгаарлаашкынын сонсадыр дугайын XIX партконференцияга база чугаалашса эки боор. Кижилерниң ажылынче төлүн эрттир холгаарлаар чорук ниицметивеңы. Бот-идепкейни базымчалаанын-дыр деп бодаар мен. Үстүкү органнар эдип-аалтар ыйнаан дээш азыраадыкчы хөөннерже чайлы бээр чорук база моон тыптыр.

Владимир МАНДАН-ХОРЛУУ, милициның улуг лейтенантызы: — Улус ажыл-агыйының адырлары долу бот-оруглга-чарыгаже, бот-ажыланыышкынче киирип, шиитпирлиг бүрүмгаар базымнарны кыла берген. Ажыл төлевиринниң чаа системазынче киирген совхозтар база бар. Күш-ажылга киржилгениң коэффициентизин барык коллектив бүрүзүнде неперететкен. А бистиң милиция органнарында ажыл төлевиринниң деннөштиримээ системазы хевээр эртпишаан. Эки-даа ажылдаарга, бөгей-даа ажылдаарга, оң-ла шалыпкынны ол орар сен. Эде тургустунуушкунуң эргилдениг бо үезинде моон-биле канчап эптежир бис? **Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу** үстүүрген ойтыышкыннар маңаа орбайн, кижилерниң ажылынга пызыман барымдаалаар, персоналдыг шалыкны ажылдакчы бүрүзүнге тургузар боорга эки.

ДЕМОКРАТЧЫДАРЫНЧЕ УГЛАНГАН-ДЫР

•Интервью•

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң иштиг секретары Д. Н. Ховаллыгга бистиң корреспондентивис Борис Күшүгет СЭКП ТК-ның Тезистерниге хамаарышкан уш антырыгны салган.

— Дагба Наадымовнч, партияның иштинги амыдыралывыга хамаарышкан одуруглар Тезистерде бар-дыр. Шагаагы партияның үүрзээлекинниң өзугдезиниң дугайында чүүл чугаалап болур силер!

— Партияның үүрзээлекинниң шыңар составы оон кежигүн өзугдезиндеп дорт хамаарыштыр. Кежигүн өзугдезинге күлеп онаваган бижиктер ёзугаар чорудуп турганын билир бис. Ол практика партияның бот-тут негелделеринге дүүшпейн турар деп санал-онаалдар үнүп турар. Шын сенээ. Оон өөредиглер чүве келген. «Үеэн онаалган бижиктер ёзугаар чамдык партияга кирер күзелге шоолуг чок улусту айбадап киирип турганы чажыт эвес. Оон уламыдыкан партияның үүрзээлекинде политиктиг иштин бижин кошкаш, мораль-дыг моозу-шынары негелдеге четпес кижилер бар апарган. Ынчангаш коммунистерниң аттестациязын шыңгыы чорудары күүгүлээ бир эвес багай ажыдап турар, политиктыг биилеп чевис, мораль-дыг шынарлары четпес кижи болза, кежигүнден үндүрер дугайында семелдыг аттестация комиссиязы киирип турар болгай. Эде тургустунуушкунга үдүүн киирбейн турар, боду эде тургустунмаан коммунистерниң күүдә херээн ынчан көөр апаар.

СЭКП—ажылчын аңгымык партиязы. Ынчангаш партияга киререрниң хей кезии материалдыг кежикти бүдүрүп турар мурнакчылар болуур үшүрүүр. Бистиң Чөөн-Хемчик районнуң партия организациязының бир чылда хүлээп ап турар кежигүннериниң 70 аттуу ажылчын аңгының төлээлери. Партияга кирип турарларның хей-иштин ажылынга идепкейлиг чоруун көөр. Ажылдап турары эки-даа бол, хей-иштиг ажылынга киришпес кижилерниң ажыы бичее.

— СЭКП-ге соңгулдаглыг аялган-дужаалгадарны эрээжрни ийи хүүсаада улай соңгударыбиле кызыгаарлаары чүгүлээ деп турар-дыр. Оны канчаар көрүп турар силер!

— Ындыг чоруун партияның кадр политиказын жижиндеринге дузалдыг. Кижилерни депшидерде күш-ажылчы коллективтерге, партия организацияларынга чугаалажыры чугула. Ийи хүүсаада азы 10 чыл иштинде соңгулдаглыг органга эки ажылдаан кижилерни ушкү хүүсаада чүге соңгуп болбас деп. Ол хүүсаада эки ажылдаар болаза, депшиткей.

— Тезистерге хамаарышкан боттарыңарның кандыг бодаглыңар барыл, Дагба Наадымовнч!

— Тезисте партия аппаратының структуразынга болгаш составынга чугула ескилгелерни чорудар дээнди-дир. Адырлар аайы-биле киидистерниң обкомга-даа, райкомга-даа түрген херээ чок. Ол дугайында эптер саналдап турар. Партия чугле политиктыг авангард хүзээлгезин күүседир ужурлуг деп Тезистерге айтыканы келчок шын.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин бүгү чүрттэ коммунистериниң, ажылчы чоннуң дорт киржилгези-биле чугаалажып көрүп турары — амгы үениң бир ылгавыр демдээ, ажык-чарыг чоруктун, демократчыдылганын хереглиг. Бистиң ССР Эвилелиниң 60 чыл аттыг совхозтуң малчыннары, хөйжулары, олар кайы хирее-даа ыракта чүрттап, ажылдап турар болза, Тезистерни радиоеан, солуннардан таныжып, ону бүгү чүрттэ кандыг байдалдыг чугаалажып көрүп турарын соңгуурган турар бис. Тезистер талазы-биле саналонаал солчулгазының хуралдары чер болганда эртип турар.

Бистиң хөйжу бригаданың партия эге организациязының хуралынга, совхоз товугегедээ хуралга бодумнуң саналдарымны берип, чугаалажышкынга уңуумиг каттым. Партияның соңгулдаглыг удуртур ажылдарынга ажыдакчыларның ийи эдлегден хей эвес удаада соңгударының, а херек анарганда оондаа эрте, бир-ийи-даа чыл болгаш, бир эвес ажылдакчы кижи идегелди шынзыдың шыдаавайн турар болза, халап каалтарының дугайында саналдарга катчып турар мен. Бир эвес партия ажылдакчызы, шынап-да, бүгү бодундан ажылынга бердинген, мурнакчы, дешпилгелиг чүүлдериниң идип үндүрүкчүзү, боттандырыкчызы боол турар болза, ону үшкү үдаа-даа соңгуп болуру аңыдыралдың база негелдеэн, ындыг кижилерге үнелээшкин деп бодаар мен.

Бистиң бригадавыс амгы үеде чайлагларашкында. Эрткен кыш болгаш бо час кадыг-ширинин болганындан бистиң коданнарывыста кыргызда ам-даа эгелевээн. Кыргызда эртери билек база көжер бис. Ам даарезинде бригадавыс совхозта мал төлүн алганывыл, улуг хөйжүң баш санын кампаал арттырганының талазы-биле мурнуку одуругда. Бригаданың коммунистери, бүгү хөйжулары чедип алган чедишкиннерин кампаал арттырар, кедир кыштың хүн-чеңнеп ажырары дээш, малдың чайгы семирттилгезин эки организастаары дээш шудургу ажылдап турар. Мал чеминиң белеткели, одек-кыштагларны белеткээри дээш бүгү ажылдарга бригаданың коллективи деминг, бот-боттарынга дузалажылгалыг киржир.

Кэш-оол БОРАРГАН.
ССРЭ-ниң 60 чыл аттыг совхозтуң Кара-Хөвүда хөйжу бригадазының партия эге организациязының секретары.
Моңгун-Тайга район.

БҮГҮ ЧОННУҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин бүгү чүрттэ коммунистериниң, ажылчы чоннуң дорт киржилгези-биле чугаалажып көрүп турары — амгы үениң бир ылгавыр демдээ, ажык-чарыг чоруктун, демократчыдылганын хереглиг. Бистиң ССР Эвилелиниң 60 чыл аттыг совхозтуң малчыннары, хөйжулары, олар кайы хирее-даа ыракта чүрттап, ажылдап турар болза, Тезистерни радиоеан, солуннардан таныжып, ону бүгү чүрттэ кандыг байдалдыг чугаалажып көрүп турарын соңгуурган турар бис. Тезистер талазы-биле саналонаал солчулгазының хуралдары чер болганда эртип турар.

Бистиң хөйжу бригаданың партия эге организациязының хуралынга, совхоз товугегедээ хуралга бодумнуң саналдарымны берип, чугаалажышкынга уңуумиг каттым. Партияның соңгулдаглыг удуртур ажылдарынга ажыдакчыларның ийи эдлегден хей эвес удаада соңгударының, а херек анарганда оондаа эрте, бир-ийи-даа чыл болгаш, бир эвес ажылдакчы кижи идегелди шынзыдың шыдаавайн турар болза, халап каалтарының дугайында саналдарга катчып турар мен. Бир эвес партия ажылдакчызы, шынап-да, бүгү бодундан ажылынга бердинген, мурнакчы, дешпилгелиг чүүлдериниң идип үндүрүкчүзү, боттандырыкчызы боол турар болза, ону үшкү үдаа-даа соңгуп болуру аңыдыралдың база негелдеэн, ындыг кижилерге үнелээшкин деп бодаар мен.

Бистиң бригадавыс амгы үеде чайлагларашкында. Эрткен кыш болгаш бо час кадыг-ширинин болганындан бистиң коданнарывыста кыргызда ам-даа эгелевээн. Кыргызда эртери билек база көжер бис. Ам даарезинде бригадавыс совхозта мал төлүн алганывыл, улуг хөйжүң баш санын кампаал арттырганының талазы-биле мурнуку одуругда. Бригаданың коммунистери, бүгү хөйжулары чедип алган чедишкиннерин кампаал арттырар, кедир кыштың хүн-чеңнеп ажырары дээш, малдың чайгы семирттилгезин эки организастаары дээш шудургу ажылдап турар. Мал чеминиң белеткели, одек-кыштагларны белеткээри дээш бүгү ажылдарга бригаданың коллективи деминг, бот-боттарынга дузалажылгалыг киржир.

Кэш-оол БОРАРГАН.
ССРЭ-ниң 60 чыл аттыг совхозтуң Кара-Хөвүда хөйжу бригадазының партия эге организациязының секретары.
Моңгун-Тайга район.

ДЕТКИП ТУР МЕН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үдүртүлгэ Тезистерни номчуп көргеш, ону амгы үеде партияның болгаш чүрттүң иштилелдиң мурнунда тургустунуп келгени экономиктиг база социал айтырыгларны шиитпирлээрингe канчаар-даа аажок үезинде үнген чүгүлээ документ деп санаар кижи-дир мен.

Чүрттэ болуп турар революсчу эде тургустунуушкунукүн үезинде партияның бүгү кежигүннери база хамык чонбиле сүмележири-биле партияның платформазын айыткаң дискуссизинге хамаарыштыр ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумундан эгелээш, чүрттэ кылдынган чүүлдерни боттуубиле үнелеп көрбүшаан, аңаа шын түңнелдерни бербишаан, ам моон соңгаар партияның сорулгаларының талазы-биле Тезистерде киргеп чүүлдер база аңаа дүүштүр санаалдар солчуру дээрге-ле, партияның чон-биле улам хамы болгаш ажыктыг харылзаазын хереңмелеп турары ол.

Бо чүгүлэ документиниң номчуп танышкаш, кижи черле бодунуң сагыш-сеткилин илереткес арга чок боор-дуо. Тезистиң 5-ки чүүлүнде эде тургустунмаушкун үезинде совет иштилелге СЭКП-ниң удуртукчу болгаш организастың ролю чаазы-биле тургустунарын айыткан-дыр. Ол ындыг-даа болуур ужурлуг. Мурнунда болза кайы-бир организацияе партияга кежигүн хүлээп алыр даарге кызыгаарлаашкын турган болгай. Чогум кежигүнге үлүг хүлээп албаска, ол организацияны база буруудадыр апаар. Ынчангаш ам ёзу барымдаалаан ол негелдени сагыыр дээш эге организациялар хамаарыштыр үлүгү олерныг ёзулуг мөзү-шынарын эки-ле барымдаалаавайн турган, хүлээп алыры чажыт эвес. Ол таварылгада партияның хүрээлеңиниң шынары бакшаваар.

Ам болза Тезистерде «Ыытканы ышкаш, чүлеп хүүлаган бижик-биле» эвес, а партия кежигүнү болуп шыдаар ёзулуг төлептиглерни хүлээп алыр апаар. Чүрттүң база коллективтиг-даа сагыш-молу дээш ёзулуг коммунист кижиниң кава-даа харыысалгазы улгадыр ужурлуг. Мурнунда кандыг-бир ажылга депшидерде ол кижиниң кежигүн азы кежигүн эвезин барымдаалап турду. Ындыг болганда, партия кежигүнүге киреред чамдык төлеп чок кижилер чүгле боттарының ат-алдарын бодаваш ындыг турган. Ынчангаш партияга бот-арыгаа кылдыр коммунистерниң хей-иштин политиктыг аттестациязын морудар дээнин дыка-ла деткиттур мен. Ол ажыл партияның дараазында болур XXVIII съездизинге чедир доозулгаш турар ужурлуг.

Мурнунда чылдарда Советтер шүлүп алыр ажылдың механизминиң илаптыын платформалар системазы оон артык хандырып турар. Хөй партиялыг системада партия аажок-ла бүгү-ле чүүлдер талазы-биле ыракта-ла дүүшпейн турар, эде тургустунчүүшкүнү канчаар чорудар талазы-биле партияда, иштизи-биле чүрттэ ынзы-бүрү үзел-бодалдар барын билир бис. Ону ажыт-чажыт чокка чугаалаар база ажыы-биле чугаалажыр херек.

— Ынзы-бүрү белүктериниң тургустуна бээрин ол болдура бербес деп бе!

— Чок. Чижээлээрге, бегун кооператив дугайында хоойдунуң кандыг болурунуң дугайында айтырыг талазы-биле бодумнуң платформамны (үзелимни) бижээн дижик мен. Силер база меңи деткиир силер. А эртен оске айтырыгның — аныяктар дугайында хоойлу телевизилелиниң талазы-биле платформа бижиир дээн дижик мен. Силер ону номчаваш, ол талазы-биле бодалывыс кержип турардыр. Силер мээң оппонентилеримни деткип турар-дыр силер дээр силер. Моон алгаш кеэрге, «ончагай сагыылга-чурумнуга кандыг-даа фракциянның ыыма илереээшкинни көзүлбейн турар ышкаш.

Платформаларны тодаредырын, съездилерже болгаш партия конференцияларынче делегаттарны платформа барымдаалап соңгуурун бистиң партивывыс кажан-даа солуваан дээрзин база катап демдеглеп кээйн. Ол дээрге — демокративның ленинчи норме-чижээ-дир. Оон-биле кады фракциялыг болгаш хей партиялыг системага деңнээрге, үнелиг санаалдарны шилип алыр ажылдың механизминиң илаптыын платформалар системазы оон артык хандырып турар. Хөй партиялыг система турда, мээңинбиле алырга, оске партияның санаалын деткиири меңээ ындыг-ла амыр эвес, мен партижи сагылга-чурум-биле, политиктыг демиселдиң аргазы-биле холбашкан болгай мен. Платформалар системазы турда, ындыг чүве турбас.

— Чүрттүң чурттакчы чонунуң анзы-бүрү кезектериниң эрге-дужаттарынга дүүштүр төлээлээшкинниң оң система хандырып шыдаар бе!

— Ийе. Тодаргай совет байдалдарга болза, ол хандырып шыдаар. Амгы үеде СЭКП—ол даарге чүгле ажылчын аңгының, азы интеллигенциянең, азы тараачынналарның партиязы эвес-тир. Чүрттүң чурттакчы чонунуң бүгү кезектериниң төлээлекчилериныда бар. Оларның эрге-ажыктары бүгү-ле чүүлдер талазы-биле ыракта-ла дүүшпейн турар, эде тургустучүүшкүнү канчаар чорудар талазы-биле партияда, иштизи-биле чүрттэ анзы-бүрү үзел-бодалдар барын билир бис. Ону ажыт-чажыт чокка чугаалаар база ажыы-биле чугаалажыр херек.

— Мээң билип адаганым-биле алырга, Ленин үезинде Брест тайбыгының дугайында айтырыгны шиитпирлээн РКП(б)-ниң VIII даңаш чыыларында съездизинче делегаттарны соңгааны ышкаш, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынче делегаттарны платформалар ёзугаар соңгуур ужурлуг турган ийик деп санаал турар ышканыл силер!

— Кандыг-даа болза хей-иштиг мурнунга баш бурууларар черлеп чугаалажыр чүрүмну сагыза-ла эки. Черле ынчаш платформалар ёзугаар чорудар деп иштиг негелде ыыдыг. Ол талазы-биле менде чагзынниишкин чок. Ынчалзажок массаларда политиктыг культураның деңнели-биле холбашкан үстүнде ол-ла ёзугыр тургустунуп келир.

Чогум-на партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынче делегаттарны платформалар ёзугаар соңгуур ерге турган бе дээрзин орта билбес-тир мен. Ынчалзажок бо үгланыышкын-биле ажыл-дээр, чүртте политиктыг культураны деңнелер апаар деп негелдеге чиргинниг черле турбас.

Георгий АФАНАСЬЕВ.
(ПМА).

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ССРЭ-ниң болгаш Моол Арат Республиканың кызыгаар чоогу районнарының аразында садыг харылзаалары чылдан чылче эжиктиг орар. Тыва АССР биле Завхан аймактың аразынга садыг харылзаазын республиканың Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу биле аймактың коммуна болгаш амыдырал хандырылга эргелеэлы эгелээнинер.

Авс хүн. Делгем хову. Совет-моол кызыгаарда бедүүчүткен эртинелге пунктузу, Моол эштерниң машиналары кажаа кестүп көзүри маңаа тур бис. Оңу ыяшталган алгаш, республиканың чоннуң амыдырал хандырылга министри С. К. Буянды-даа ам болур боюушкынүүд дугайын чугаалап бээрни диледивис.

— Садыглажыышкынның хевирлерин ажыл-агыны, Бараанларны валюта-биле садып аары, оларны орнажыры дээш чижектиг. Бөгүн бистер чүгле барааннар солчур бис. Моол соңгаар садыглажыышкынныры база-ла мындыг арга-биле чорудар бис. Бистиң бир рубль ортектиг бараан 4,18 тугрөө ортектиг моол бараан-биле дең-зиг. Моол өңнүктеринде, оларның дээрэ ёзугаар, амыдырал хандырылганың карын техниктиг керекселдерниң ортак хевээткери, хүн бүрү зергелээр үлетпүр бараанарын, боттарывыстың кылган кыягларывысты дамчыдып бээр бис. А олар биске хром, алгы-неш аймаа, торгу болгаш өскедээ бараанларны экиээлеир. Чыл төнчүзүнге чедир кызыгаарга бараан соячугаазын чорудар дугайында дугуржүлге бистиң дээрэ-зыста чардыгган.

Удээваанда МАР-ның Завхан аймагының телээлери чедип келди. Аймактың коммуналамыдырал хандырылга эргелеэнинң начальниги Г. Чүүлүнбаатар, ооң орлаакчызы Д. Найдансүрэн, шыыр талазы-биле шеңнер Ш. Даваху олар чедип келди. Бараан соячугазы эгелээн. Моол садып алыышлар 16 мүң тугрик түүлүг бараанарны алган, а бистиң тавакыс 4 мүң рубль ортектиг бараанарны орнап авган. Моол болгаш совет талааларның кайызынга-даа ажыктыг бараан соячугазы ынчаар эртken.

Борис КҮЖҮГЕТ.

ЧУРУКТА: кызыгаарга ужуражылга үезинде.

Авторнуң фотозу.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң

доктаамал комиссияларында

Хандырылга деңнелин бедидер

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Улетпур, транспорт болгаш харылзаа, Чоннуң хереглел барааннарының болгаш амыдырал хандырылганың, Чурттаачы-коммунал ажыл-агыйның болгаш чаагайжыдылганың талазы-биле доктаамал комиссияларынга соңгучулуңнарның чагыларын, республиканың Дээди Совединиң ээдыгы чыыжының сессияларынга депутаттарның шугумүүлелдиг санаадарын, негелдеринерин база доктаамал комиссияларның сүмелерин министерстволарның болгаш ведомстволарның күүседип турарының дугайында чугаалашкан. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. А. Парунинниң бо талазы-биле клеткелин дыңнаан.

Улетпүрүң бүдүрүп турар продукциязын көвүдеэнер, күш-ажылдың бүдүрүмчүдүүн бедидер республикада элээн ажылдар кылдынган. 1987 чылда механизастеттынган дөрт шугумму, чаа дериглениң 60 единицазын үлетпүрде тургускан, 9 цехти болгаш участокту комплекстиг механизастеашкынче шилчиткен, деп-шилгелиг чедип технологтуг чорудулдарны ажыглаече киирген, продукциязының чаа 58 хевирин шинчээдип алган. Үлетпүр продукциязының бүдүүлгезин 7,8 хуу оскен, күш-ажылдың бүдүрүмчүдүүнүң өзүлдези 10,2 хуу болуп турар.

Ынчалза-даа сөк-хөө көргүзүглериниң талазы-биле планныг онаалдаларын үлетпүрнүң 12 бүдүүлгезин күүсетпээн. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрериниң планын күүседир талазы-биле 13 бүдүүлге хожудап турар. Оларның аразында «Тудуг кезектерэ комбинат, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр бүдүүлге комбинады, «Үлетпүр тудуг материалдар» каттыжыышкыны, алгы заводу, Шагаан-Арыгда, Сарыг-Септе райүлетпүр комбинаттар болгаш Туранның арга-ыяш ажыл-агыйы, «Тыва сүг тудугунуң» демир-бетон кылыглар заводу демир-бетон конструкциялар болгаш чыып эптээр кезектерни бүдүрүп кылырының чыл планын күүсетпээн, дыка хөй туруштар талазы-биле хожудаашкынларны Агроүлетпүрүүрүнүң бүдүүлгелер каттыжыышкынары болдурган.

Бо чылдың январь-апрель айларда керээлиг хулээлгелер талазы-биле план 99,4 хуу күүсеттингеп. Продукция бүдүрериниң керээлиг хулээлгелерин 8 бүдүүлге күүсетпээн: «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр бүдүүлге комбинады, дараамылье фабриказы, Тес-Хемниң аргаыяш ажыл-агыйы болгаш өскө-даа.

Дөрт айларда 56,8 миллион рубльге үлетпүр продукциязын бүдүргеп. Продукция бүдүрериниң хемчээлии 17 бүдүүлге кудулаткан, 19 бүдүүлге чоңга хереглел бараанарын бүдүрериниң планын күүседип шыдаваан, 63,9 мүң рубльге культура болгаш бакшың иштинниң эдилелдериниң керекселдериниң барааннарын, 22 мүң рубльге мебель аймаан чедир бербээн. Садыг, чоннуң хереглел бараанарының болгаш амыдырал хандырылганың талазы-биле комиссияның сүмелерин багай күүседип турар. Мебель фабриказында, алгы заводунда, дараанылга фабриказында, сүт заводунда, өскө-даа бүдүүлгелерде эргижираан стеноктарны болгаш дериглелерни солуурун оожумнадып турар.

Үлетпүр бүдүүлгелериниң талазы-биле соңгукчуларның Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң делүүтээринге киирген чагыларны хожудаашкын-биле күүсеттинип турар.

Планныг онаалдаларын автомобиль транспорту күүсетпээн. Үрелиишкинде таварышлайн турар базын чүүл автомобильдериниң, автобустерниң, таксиниң хилис туруушкуннары өскен. Пассажирлер аргыштырылгазының планын хамаатыы үжер чүүлү 3,7 күү ажыр күүсеткен-дее болза, алды дугаар самолёт бүрүзү расписаннеде көргенинден көрүшкен үжүп кээп турар. Бо чылдың бирги кварталының орулга планын республиканың автотранспорт бүдүүлгелерин күүсетпээн. Ак-Дөвүрак, Шагаан-Арыг автотранспортунуң, Кызылдың пассажирлер автотранспортунуң бүдүүлгелерин хөй хемчээлдиг харылганы болдурган. Чадаана автобүдүүлгениң бүдүүлге шөлүн эде кылыры оожум чорун турар. Чадаана—Хандагайты—Мугур-Аксы аразынга орукта чорун турар чолаачыларның дыжынга таварымчалыг байдалдарны тургускаан. Кызыл биле Эрбек аразынга автобус шимчээшкинниң айтырыы шиитпирлеттинмээн.

Кызыл — Усинск аразының маршруттары үр үеде хаалгыг турган. Самагалдай, Эрзин, Чадаана, Тээли болгаш өскө-даа черлерниң чурттаачылары автобустаарга пассажирлер аргыштырылгазының коммуг багай болуп турарының дугайында хөй санныг хомудалдарны киирген.

Кедээ черлерге телефонжер аппараттарын тургузарын көвүдеэринниң планы күүсеттинмээн. Ак-Чыраа, Хандагайты радио харылзаазы багай дыңналыр хевээр, үнүде чүгле 2 шак ажылдаар, телефон харылзаазының хандырылгазы үеннң негелдезинге дүүшпес. Саглы —Хандагайты харылзаа шугумү коячыг багай байдалда.

Садыг, амыдырал хандырылга, чурттаачы-коммунал болгаш чаагайжыдылга айтырыларында улуг четпестерниң барын доктаамал комиссияларга шугумүүлел-биле демдеглээн. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпирни хүлээп алган.

ДУРЖУЛГАЗЫН СОЛУШКАН

Ургалаашкынга болгаш алкоголизмге удур деликсеа-бүгү улустуң херээ

Арага ишпес чорун дээш демиселдиң бүгү-зевлел эки тура янтилелиниң хоорайлар, районнар чөвүлелдериниң даргаларының болгаш харылсаалгалыг секретарьларының арга-дурзулга солчуушкунун Бай-Тайгага эртирген.

Бештайгы үнде ВЛКСМ райкомунуң ажылдакчылары Тээли суурда аныяктарның культуразуур дыштанылгазыбиле келгеннерни таныштырган. «Эдельвейс» кафезинге валчылар-биле чады районда дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, СЭКП райкомунуң болгаш райүүскомунуң харылсаалгалыг ажылдакчылары келген. Арага ишпес чорун дээш демиселдиң республикада эки тура янтилелиниң харылсаалгалыг секретары Н. Б. Тыртык-Кара семинарны ажыдып, келген кижилерни чыылганнарга таныштырган, райүүскомның дергазы В. Х. Суге-Маадырга сес берген. Районнуң экономиктиг болгаш социал байдалын, амыдыралдың элээп овур-хевирин тургузар, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди кошталдырер талазы-биле ап турган хемчегларни ол чугаалап берген.

Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы М. В. Дробышевская, партия, Советтер ажылының хоочуннары А. И. Седип, М. Ч. Самдан, чоннуң амыдырал хандырылга будурулге эргелелинниң начальныгы Б. Д. Хемер-оол, аныяктарның дагдынмачызы, хоочун башкы С. М. Чадер-оол арагамыя хей-ниитиге, кижиниң кадыкшылыкка, ууда амыдыралыкка, уг-баа-медерелиге, ег-бүле болгаш ажыл-төлдүң кижизидилгезинге хоралыг селдарын амыдыралдан чижектербиле холбаваны солун болган.

Дараазында районнар чөвүлелдериниң харылсаалгалыг секретарьлары арагалаашкынбиле эптеш чок демиселде ажыктыг, солун чүүлдерге доктаавган. Оларның чугаалаһындан чамдык одуругларны киирейн.

З. Б. Самыза, Тожу: —Культура бажыңнарының ажылын эде тургузуп, бот-тывынгыр уран чүүлдү, бөлүүмнер ажыын сайзырадыгайжыдып, мергылдаалар, спортчу оюннарга чонну массалыы-биле зевлелдээнивистиң түңнелинде арагадарыкче хандыыр, «Корум-чурум үргээр чоруктар» эвээжээн. Кеску агитация, тайылбыр ажылының дээштиг салдары бедээн. Профилактиканы доктаамал чорудуп, ыракказы ивилерже өөртөлөттөр-биле агитболук чедип турар.

А. В. Чечена, Эрзин: —Районнуң чонунуң барык шупту-зу пивоо кылыр, хойтпас ч арага хайындыраар чөчүлдан боттары-ле ойталаан. Малчынарның 90 хуузу «Культура и трезвость» журналды чагыдып алган. Библиотекаларда момучулар саны 1,5 катап көвүдээн. Суурларда агитквартираллар чарыкының кол негелдеринниң бирээзинге арагалаашкын-биле демиселди киирген.

К. Т. Туметей, Өвүр: —Торгалыг Чаа-Суурнуң малчынары арага талоннары алырындан ойталаан шиитпирни хүлээп ап, элээрлер девискээрин чарлап, үлегерин эдерериниче районнуң чонун кыйгырган. Хандагайтыда, Торгалыгда араганың хоразының дугайында кежээлерни назы-хар айтыбиле эртирүнүн эгелээнин база бир чаа чүүл-дүр.

А. И. Ильин, Кызыл хоорай: — Эге организацияларның саны эртken чылын 60 тургаанын 83 чедир көвүдээн. Элээр чорук дээш демиселди бажыңнар эгелелдерин дамчыштыр чорудуп тур бис. Хоолелдерниң харылсаалгалыг секретарьлары арагалаашкынбиле эптеш чок демиселде ажыктыг, солун чүүлдерге доктаавган. Оларның чугаалаһындан чамдык одуругларны киирейн.

Чөөн-Хемчик районда Тева-Хая кедээ Совединиң күүскомунуң даргазы демисээринде чорудуп турар ажылдарын чугаалаш, июль айда эки ырамнитилеринниң хоорайлар, районнар чөвүлелдериниң даргаларын, харылсаалгалыг секретарьларын дуржулга солчурубиле чалаан.

Дараазында үн ийи белүкке үстүп алгаш, Бай-Тал, Кызыл-Даг суурларга барып, агыт-квартираларның, культура бажыңнарының, эге организацияларының чорудуп турар ажылы-биле танышып, дуржулга солушкан. Район төвүнге дыштанылга күнүн эрттирген база киргеп.

Ырак черлерден келген кижилер чоруур деп турда, ол районну чүге шилип алганын, чүнү сонуургаанын айтыраргө, ийи кижи өөрүнүң мурнундан мынчаар харылаан.

Н. Б. Тыртык-Кара, удуртулчузу: —Чоннуң чурттап турар черинниң айыы-биле ажыл мында эң эки тургустунган. Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап киргеш, бүзүредивис. Бай-тайгажылларның дуржулгазын ооскө черлерге ажыглаар апаар. О. Ч. Очур-оол, **Мөңгүш-Тайга:** — Райүүскомның даргазы В. Х. Суге-Маадыр стадионга девип, спортчу оюннарга киржип, СЭКП райкомунуң биргы секретары А. С. Дөбирел маргылдаалларга шиитпеккилеп, концерттерге ырлал, шулуктел турда, ооскө удуртукчулар. чон оларны эдербейин канчаар. Кижилер аразынче киреп, оларга үлегерин көргүзөр деп чүве бо-дур. Районнарывыска барташ, даргаларывыска оңу баштай-ла дамчыдар бис.

Александр ХЕРТЕК.

ОЛАРНЫ АМДАЖЫТПАС

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни когуп үзүп чок кылыр талазы-биле хемчегларни Чөөн-Хемчик районда Хорум-Даг суурнуң чурттаачылары иштин-биле деткип турер. Оон бир хереңизи болза, ында кедээ Советтиң эрге-чагыргазында турар бүгү девискээрни арага ишпес черлер кылдыр чарлаанды. Талон-биле ойлай-даа, ооскө-даа аргалар-биле арага ижерниң оруун-дуглаан. Оов түңнелинде чурттаачы чоннуң амыдыралының байдалы экижээн. Будурулгениң сагыяга-чурумуу болгаш иштинниң корум-чурумун үргээр чоруктар нескузубиле кызырылган.

Хорууру, административтиг хемчегler алыры арагалаашкынның, алкоголизмниң когуп үзүп шыдаваазы билдингир арагачылар бажын дөмө"-ле кодуруп келир. Тайылбыр ажылы, амыдыралдың кадык-чаагай хевири дээш демиселдиң түн бүрү зерек болуп турары билдингир. Арага ишпес девискээр кылдыр чарлаш, арагалаашкын-биле демиселди кошкадыпканындан бажыңнарынга азыртыр суксуннар кылыр чоруктар кестүп келген.

Арагачылар бажыңга арыг аймаан кылып будурерин оралдажып турар чоруктарның бир чижээн маңаа киирер бодадым. Бо чылдың май 29-та Галина Ооржак, Ольга Куулар, Өдек Ооржак бир болуп болуп алгаш арагалаан. Оон түңнелинде пенсионер Чысымаа Моңгушту эттээн. Херээжен кижилер арагалап турар чижектеринің бирээзин ол. Кайы-даа чоннуң төөгүзүн алыр болза, херээжен кижилерниң арага-дарыга сундугар чоруктары кончуг хөвар. А Хорум-Дагда? Боттарының херээжен, не, ада-иезинниң кыс уруу, дүңмаларының үгбазы, улугларының кыс дүңмазы деп түңдутколдуг атты олар чүге бодавайн турарыл?

База бир элдеп чүве болза, арагалаар улустарга удур хемчегlerни мында албастай берген.

Суурда партия эге организациязының секретары Сурун Дорбаковна Моңгуш арагачыларга удур хемчегlerни шыңгыы кичээнгейге албайн турао. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының будуузунда парторганизациялардың арагалаар чоруктарга удур туружун кошкадырга болур бе?

Улусчу дружина, улус суду, херээженнер төвүлели, кедээ Совет арагачыларга кээргел чок согугну бээрн күзенирг.

Хапың-оол МОНГУШ.
Тудугжу.

ААЗААШКЫНДАН УШТУНАР

●МАЛЧЫННАР ХУРАЛЫНДАН●

Өвүр районнуң малчыннары эртken неделяның пятница дүңүнде партия райкомунуң түралдаар залынга чыглып келген. Малчыннар хуралын СЭКП райкомунуң биргы секретары Б. Д. Монгуш ажыктаан, үе чыыштың оон мурнунда чылдарда эрттирип турганындан бир ажыг кылдыр, маргылдаалыг ажык чүгле байдалынга чорударын санаадаан. Залда олурганнар керек таварылгада дыңнадыг-илеткелди үзе киирип, айтыыр салып, бодунуң бодалы дээш туржуп, маргыжып-даа болуру дугуруушкан. Б. Д. Монгуш дыңнадыының эгезинге район-да эде тургустунуушкунуң шүлүлеп чорун турарын, авазашкындан тодаргай ажылгеректерже шилчиивейн келгенин чижектер-биле көргускен.

Өвүрүнүң малчыннарынга кыш берге эртken. Час оонда дора—кедыг-дошкун болган. Хой мал өлүп хораан. Май төнчүзүнде хаттыг, соок күннер-биле чергелештир Саглы-Бажынга шуурганнаан, бүгү-ле совхозтарның девискээринге үлүг бер чаттан. Берге кыштың дүшкүүрлүг, чымыштыг күннери, орай частың хатказыскээзы, тар-чамы өвүрүлерни хей-ле чүүлге өөретken. Ынчалза-даа хамык үжүр агаар-бойдусте эвес. Ол бергелер, эртken үеннң частырыглары чүгле бо чылын эвес. оон мурнунда чылдарда базала хатаптаттынып турган. Чыр самында-ле өнөгүүр түңнелдерни үндүрүп келген. Четпестерни хатаптаавазын аашкынып шаг болган. Шак ындыг авазашкыннардан мал семиревээн-дее, тодуг-догее-дее апарбаан, чылыг чаглактыг-дее болу бербээн. Бүзүредиглер кылыры, хей-ле дужаал-сөчитлер үндүрери,° күүрүг черге савзын шокарлавары бо түңнерде-дее сыягааван, биезги хевээр. Одар-белчиир планнаашкыны сендаргай, мал чеминге немелде өспээн, хол-биле кылыр ажылдар кызырылбаан.

Бо чылын Өвүр райондан чүс баштан чүс хураганны чүгле 4 хойжу камгалап алган. Олар шупту-зу «Коммунизмче орук» совхозтуң хойжулары. 21 малчын тозандан ару хураганны камгалаан. Сезенден тозанга чедир хураганны 26 малчын доруктуруп остүрген. Бо көргүзүг моок мурнунда чылдарның дең-нелиндеп 14 хуу өзе берген. Чүске онаашты-тыр 50—70 чедир хураганны 17 хойжу алган, азы эртken чылдыыңдан 20 хуу эвээжеп келген. 50-деп куду көргүзүлүг 13 малчын бар.

Апрель, май айларда хөй хураган хораан. Бүдүн көштеп, честы өттүр мал чеминге эвээш эвес чарыгдалдар үндүрүп, ажаап-төнээп турда-ла чидирнглер улуг болган. «Коммунизмче орук» совхозтан 108 кыс хураган өлген. «Кызыл тук» 606 хураган көражалыг болган. Онда байдал ам-даа нарын. Саглы-Бажының чамдык малчыннары чазагдап, чайлагларда туржук, ам-даа кыштагларында олурбушаан. «Торгалыг» совхоз 274, «Ак-Чыраа» 216 хураган ышкынган.

Мал ажылынга хожудаашкыннарның үнүп келир чылдаагаанарын, чүге хей мал өлүп турарын, көрээ чарып ажылдаар дегшилгелиг чаа ергеларны чедир ажыглаавайн келгенин, чайгы, күскү үелерде кандыг ажылдарны кылып чорударын чыыштың киржикчилери санаал-онаалынга сайгарарын оралдашса-даа, күзенниг түңнелдерни эккээр, ёзулуг дуврээзинни болдурттар кире ижин-кара чок ажык чүгаага шилчип хуулбаан, хөрлээлеэзэн. Эде тургустунуушкунга, даавдырган ажыл-иерекке хамаарылганы ескертип, эрги туруштарда чайлаарының хемчегlerи, таптаашкындан унериниң оруктары бот-оруларе-чарылганың, бот-акшалаашкынның чаа негелдеринге дүүштүр изеттинмээн.

Чүге мал өлүп турарыл? Ким буруулуг? Ол болгаш ооскө-даа айтырыгларга хамы сайгарылга кылырынга шиитпирлинг чүгаа болбаан. диңим, чаа саналдар киирбинмээн. Хой ажылының технологизын үреп, чайгы семиртинге, эдерикилге чогуур тургустунгаруусаалдарында чоруттурмайн чарыгдан чаш мал толу чедир алдынмайн турар. Аганан, шаанак оттуг тайгаларже кежерингден ойталаар, шоолуг хоолулуг эвес, өлеп сигеннинг, тулаалаанчаа черлерже сыгнып, одар солувес кадарчыларны ол турарга аттарын адап, чижектерге киирген таварыгга эвес. Хуралдың ажылынга эң кудуку көргүзүглүг малчыннарны оюрушту-рун, оларның аксы-сөзүн дыңнал, кандыг чылдагаанмарның уржуундан хожудаашкында турарын кады-кожа ажылдап турар эш-ооруу, специалистер, удуртукчулар биинп алыксаан. Чыдып каап турар малчыннарга санаттырар малчыннарның чаңгызы-даа ажык чүгаага киришпээн.

Чайлагласашкын орнунга тулаа шыятыг оюмнар, алаактар иштин кирикээзэр Севия Донгак аксы-биле «аал кежүрүүстэрге школачы ажы-төлүнге хой надартыр Лаа Ондар, чүс ойкуден 26 дайлыг болган Эдерооол Тулуш, чүске онаашты-ю чүгле 22 хураган камгалап артып калган Байыр-оол Кара-Сал чыышка келбээн.

Малчыннарның бедик көргүзүглер чедип алырынга чогумалыг эки байдалдар кажан тургустунарыл? Чаш малдың өлүп хораары сокпаар бе? Бо чергелиг айтырыгларга РАУК-совхозтарның, специалистери огулуг харыы бериp шыдаваннар. Малчын коданнарны удуртуп турар бригадирлериниң туружу хуралдың киржикчилеринин сестеринден илерээн. Олар амдызында бүзүүр эзлер болбайн турар.

«Кызыл тук»—54, «Коммунизмче орук»—52, «Ак-Чыраа»—14, «Торгалыг»—он шаа малчын ег-бүле керээзинче шиитпээн. Бо дегшилгелиг арга-биле ажылдаары чогуур дең-нелде ам-даа тургустумаан, эреггейлээшкин-биле кызыгаар-латтынган.

Районнуң малчыннар хуралынга мал ажылын интенсивтиг арга-биле хөгжүдер талазы-биле сүмелерни хүлээп алган. Ында айтыл тураглы-биле алырга, тус черниң агаар-бойдузунга таварышкан тыва укаанын хөюн 2000 чылга чедир совхоз бүрүзүнге хатап тургузарын көргөн. Ол соруулга дүүштүр «Кызыл тук» совхозту тыва укаанын хойлерын шилип остүрер кол базаалыг ажыл-агый кылдыр уламмылаар, будурукчу кошкарларны, терүүр тогдуларны шилип остүрер, укаанын малды районнуң ооскө совхозтарынга садаар.

Совхозтарга ошкү остүрериниң кол кичээнгээге ол, ашаа хамаарылганы үндезинни-биле эде тургузарын малчыннар дугуруушкан.

Ошкү, сарлык, чылгы остүрериниң перспективтиг планнарын тургузар. Чылдаар айтыбиле оларның бай санын остүрериниң контроль санныгын тодаргайларын сүмелеашкен. Ферма бүрүзүнге бызаа үезинден эгелээш, кыс хунаажынарны шилип ускеш, аныяк коданнарны тургузар. Оны бо чылын «Коммунизмче орук» совхозтан эгелээр. Бо чылдан-гелеп шээр мал коданнарында хойге дег дузу чылгадырын сокпадыр. Оон орнунга Ак-Чыраа девискээриндеп кужурну болгаш ак чугайны белеткээр. Малчын кадрларны ээредип алыр сорулга-биле арга-дурзулгалыг хойжуларга совхоз мурнундан чоруткан стипендиат аныяк ээлдер, кыстарны бызыглаар. Ындыг арга-биле 1992 чылга чедир 100 хойжуну районга белеткээр.

Малчыннар хуралынга «Чусчу малчын», «Муң бөш чусчулер» клубтарның ажыл-чорудулгазының чурумун бадылаан. «Чусчу малчынга» 95-тен ээр хураган алганнарны киирер. Кайы-даа клубтуң кежигүннери мурнакчы дурзулга школазының дагдынмакчыларыболур болгаш аныяк хойжуларга, сааначыларга мергежил чедип алырынга дузалаар.

Данзы САЛЧАК.
(«Шынчы» корр.).

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ **ВАРШАВА.** Социалистиг чурттарның шынарыың делегей школазының партелерының артынга Болгарияның, Венгриявың, Польшаның, Румыниявың болгаш Совет Эвилелиниң кедээ ажыл-агыйның эртем-шинчилеэ институттарының специалистери олуруп-кан. Мал остуреринниң эң үлетпүрүнүң хереглелдериниң, продукциявың артынчы чок методтарының, а оо ышкаш технологиязын хандырарының шынарның адыр аяан черлериниң ажылдаарының айтырыгларын чугаалажып кеер кинээлдер аудиторияларында практика кырынга-даа болгулаар.

Үнүүшкүннүг кинээлдер, чижээлээрге, Неэмиц, Ревакавецка болгаш Подзимин аграр-үлетпүр каттыжыышкынарынга болгаш эът комбинаттарынга болгулаар. Петрокув-Трыбунальски хоорайның эртем-техниктиг базаазының үндезининге тургускан ЭДЧ кежигүннери чурттарның шынар школазы үлетпүрүнүң бүгү адыырларынга доктаамал ажылдаар школа болу бээр. Өөредилге программазының методиктиг болгаш дидактиктиг материалдарын ноова специалистер болгаш эртемденнер ажылдап кылган.

◆ **БУХАРЕСТ.** Лазер болгаш лазер дериг-керектелдениң талазы-биле совет-румын кадыы ажылдажылганың ажыыының түңнели — хей-хей чурттарда парлап үндүрүнин авторлар хереченилелдери болгаш патентилери болуп. Олар 80 ажыг эртем ажылдары болуп турар. Амгы үеде ССРЭ болгаш РСР-де специалистерниң ажылдап кылган лазер керекселдери болгаш технологиялары боттарының техниктиг характеристиказыбиле эки болуп, принципиалдыг чаа чорудулгаларны тургузуп, кылыгларның ылаавылалдыын бедидеер болгаш күш-ажылдың бедик будурукчулуун хандырар ергелыг болуп турар.

Ийи чурттуң специалистериниң болгаш эртемденнериниң кадыы ажылдажылгазы 1972 чылда эгелээн. Эрткен үениң иштинде каттыжкан хүлеминнижиннер-биле «Солар-1» лазерни, электромагниттиг керелденнишкиннер эмчимнер «Билас-10» керекселин, бичии каналга кылырынга болгаш кезектерни иэидип белбазыдадып кылырынга лазерлерни болуу-биле бүдүрүп үндүре-рин чедип алган. Оларның хей кезинги улус ажыл-агыйында калбаа-биле ажыглаап турар. Нииттизи-биле Румыниявда 40 ажыг хевирниң лазерларын болгаш лазер дериг-керекселдерин будурүп үндүрүп турар. Оларның хейүн дөштыкыже, өскө социалистиг чурттарже чорудуп берип турар.

Оң талазы-биле совет-румын кадыы ажылдажылга чаа чадавас шинчил киргеп. 1986-1990 чылдарда ССРЭ болгаш РСР-ниң аразында эртем-техниктиг кадыы ажылдажылганың болгаш кооперациянүң программазын әзүүлеп ийи чурттуң эртемденнериниң шынарларын көрөрүм, лазерлериниң болгаш лазер техниказының чаа хевирлерин тургузарын үргүлчүүлээр.

● **ХОШИМИН.** Вьетнамның мурнуу чүгүнде совет-вьетнам экономиктиг кадыы ажылдажылганың эң улуг объектизи болуур Чиан ГЭС-тың башкайгы энергоблогунуң биргы эзлээн эдилекчилеринге дамчыдып бээринин дугайында актыга күүрүнениң түлээп алыр комиссиязы ат салган. Документинде тудуг-монтаж ажылдарының бедик шынарлыын, блоктарның бүгү-ле системаларының ынанчылтыын демдеглеп турар. Оны ийи ай бурумгаар күүрүнениң энергочетчизинге кошкан. Амгы үеде станциянүң счётчигинде— 100 мүң ажыг киловатт-шак бар.

Чиан ГЭС-тың башкайгы эзлээн ажыглалга киргеними-биле чурттуң мурнуу чүгүнде электроэнергия ажылдап кыяры 25 хуу оскен. Оон-биле үлетпүр будурулгелерин болгаш кедээ ажыл-агый кооперативтерин, чурттаачы кварталдарын хандырары бир дең-дескн болу берген.

ГЭС-тиң кылымаа сут шыгжамыры кедээ ажыл-агыйның 300 мүң гектар черинге сугну берип турар, ол чоорук ол черлерден чылда ийи болгаш оон хей хатап дыжүтүү аяыр арганы берип турар.

Амгы үеде станцияда оон ийиги болгаш үшкү агрегаттарын тудар болгаш эктээр талазы-биле ажылдарны чорудуп турар. Вьетнам болгаш совет специалистериң хей мүң кижилиг интернационалыг коллективин станциявың ийиги блогун бо чылдың ийиги чартыында ажыглалга киирерин хүлээгенмер.

(СЭТА).

АЖЫЛЫН ДООСКАН

МАДРИД. (СЭТА). Дөштыкы черектер министрлериниң деңнелинге боол эртken НАТО чөвүлелиниң сессиязы ажылын дооскан. НАТО чөвүлелиниң ындыг сессиязын Испанияның найысылалынга бир дугаар эрттиргени ол.

Сессиянын кыржикчилери Москвого дээди деңнелге бөлгөн ужуражышкынниериниң түңнелдеринге сеткил танылышкының түңнел документизинге демдеглээн.

Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарын узуткаар талазы-биле совет-америк керээни күштүг боядуруп бадылаанынга олар сеткил танылышкының база ыяштанар. Киижи эргежинин талазы-биле ССРЭ-ге ыйыңгашкын көлыгыны олар медеглээннер.

Афганистандан үндүрүп эгелээнин эки таланың эгелээшкинни-дир деп, олар демдеглээн.

НАТО кежигүннери чурттарының дөштыкы боо-челсекти эдерер бүдүрүп турганының түңнелинде тургустуна берген сан-хөө талазы-биле блокта кирип турар чурттар ачалтуу-биле деңге үлегерлер түлээлгени алганын түңнел документыге база айтыкан.

Оон-биле кады НАТО кежигүнмери чурттарның дөштыкы черектер министрлери ССРЭ-де кижи эргежин хандырып турарының талазы-биле керекчи мүгүлдээшкинни база кылганнар. Кижи эргежинин талазы-биле ССРЭ-ге ыйыңгашкын көлыгыны олар медеглээннер.

КОНТРАС-БИЛЕ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫНЫГ

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуа чурт иштинде чөвүлээлерни политиктиг арга-биле шиитпирлээриниң арганарын дилээрин моон сөңгээрде уламчылаар деп, Национал хостаглаашкын сандинисчи Фронтузүнүң күүсекчи комиссиязының тавартыштырыкчызының оралакчызы Байардо Арсе чугаалаан.

Контрреволюция чугаалажыышкынынарның эгезинден-не оңу түңнээ чок болдурерынче угланыышкынны кылып, республиканго удур АКШ-тың агрессиялыг хеделиишкинниң талазынга туружун келген Чугаалажыышкынарга Национал удуртулганың туружун делегей тайгаарынчылары бадынбиле үнелээн. Ынчалза-даа контрас ол чугаалажыышкынарны сагыштыы-биле үскен болгаш ол дээш харыысаалгалыг Никарагуаның чазаанче чаа хевирин оралдажып турар.

ТУРА ХАЛЫЫШКЫН УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

ДАМАСК. (СЭТА). Наблус, Рамаллах, Эль-Халиль, Газа, Дженин болгаш Иерусалим хоорайларга палестинниерниң чыскаалы эртken пятницада уламчылаан. Оларга удур октаан израиль шеригниң каргыс шегдаалларының, айыыл чок чорук пуштеринниң кезектери резина октарны, карак чаңы төгүлдүрер газтарны ажыглаан.

Палестин чонунуң демисели улам күштелип турарындан Израильде амгы үеде каргыс шегдаалларның немелде отрядтарын курлавырдан тургузуп турарын САНА агентилел дыңнаткан.

АКШ-ТЫҢ ЧОНУНУҢ САНЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Доннелли информация-экономиктиг албан амгы үеде АКШ-тың чурттаачы чонунуң саны 244 мян. ашкан деп дыңнаткан. 1980-1987 чылдарда чурттуң чонунга 18 млн. кижи немешкен. Ол дээрге 8 хуу өзүлде болуур.

Чурттуң мурнуу телазында турар үш штаттың —Калифорниянның, Техастың болгаш Флориданың чону хөй-биле өзүп турар. Үнелүүрүг ээрэ хоорайларда чурттаачылар саны шоолуг немешээр.

Нью-Йорк, Чикаго дээш ышкаш хоорайларның чурттаачылары барык өзүлде чок боол турар.

КӨРҮКЧҮНҮҢ СЕТКИЛИ ХАНМААН

• Хүрештиң үш хевириңге •

Спорттуң национал хевирлериңге түүда бирги чер дээш хүрештиң үш хевириңге республика маргылдаазы болуп эртикен, деңзи айы-биле ийи түс хире мөгелер киришкен. Маргылдаа эрелээриниң мурнунда СЭКП обномуунуң политиктиг Чырыдыышкын бажыңынга районнарда спорт комитеттер даргаларының, районнарның профсавилелдериниң эки түрге күш-күлүтүрө болгаш спорт инститилелдериниң даргаларының база хөнүттүчи тренерлериниң, ол ышкаш маргылдаага келген судьяларның семинары болуп эртикен. Анда мөге кижиниң бодуң хөй-ниити черинге ап чоруурун, хүрештиң эрги чаңчылдарын сагыырын, күлүтүразын болгаш эртем-биликин бедидеринден, хүрешти моон соңгаар сайзырадырының дугайында чүүлдешкен. Үш семинарга республиканың хүреш федерациязының даргазы Ш. Д. Күүлар, профобразованиелдиң даргазы Ш. П. Күүлар чүве чүүлдээнгир. Олар салдыңгай айтырыгларга харыыны бөгеен болгаш чамдык айтырыгларны өөренип көөрүн дугуруушкан.

Мөгелерни районнар айыл-биле чыскаашкан, парадты эрттиргеп. Оон соңгаа үш хүрештиң деңзи айы-биле салыглары эгелээн. Бештай шаа бүрүт хүрештиң (барыльдаа) мөгелери үнген. Хамаг күрес болгаш тыва хүрештиң өнөгларын база сайын эгелээн. Бештайты түңде кижи бүрүзү беш-алды онаалганы эрткен.

Маргылдаанның ийиги хүнүнде түңнел оюмнарга хүрежир мөгелер арткан. Бир дугаарында хамаг күрестиң мөгелери маргылдааны доозукпаан.

58 кг деңзиге Улуг-Хем районнуң Хайырокан суурунуң мөгези Сылдыс Конзай-оол бештайгы онаалаарындан эгелеп, ырак типледгелерни чедип ап турган. Ыңнаашаа ол бодунуң деңзинге бо чылдың чемпиону болган. Ийиги черни Бай-Тайганың төлээзи А. Хүлер-оол алган. Үшкүзүге Эрзинниң мөгези М. Кытыл-оол төлептиг болган.

Он-ла хүрештиң 66 кг деңзиге Сут-Хөл районнуң амыдыраа мөгези Игорь Күүлар бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Чөөн-Хемчиктен С. Ондар, Кызыл хоорайдан Б. Монгуш даваалаштыр эзэлээннер.

74 кг деңзиге Кызыл хоорайның төлээзи Артем Чамбал-оол чемпионнаан. Улуг-Хем болгаш Барылаң-Хемчик районнарның мөгелери Сергей Биче-оол, Игорь Ондар дөрээлештир ийиги болгаш үшкү черлерни алган.

74 кг-дем өрү деңзиге Кызыл хоорайның дүрүлгелиг мөгези Роберт Хомушку бирги черни алган. Тес-Хем районнуң мөгези Александр Тулуш ийиги черге төлептиг болган. Кызыл хоорайның аныяк мөгези Вадим Домучук үшкү шаңналды алган.

Барылдаа. Бурят улустуң бо хүрежин бистиң мөгелеривис 1961 чылдан эгелеп хүрежи берген. Ол талазы-биле РСФСР-ниң спорттуң национал хевирлеринге спорт мастерлерин бисте хөй. 62 кг деңзиге Улуг-Хем районнуң аныяк мөгези Херел Тулуш чемпион болган. Барылаң-Хемчиктиң мөгелери Мөгей-оол Ооржак биле Владимир Монгуш олар дөрээлештир алганнар.

70 кг деңзиге Кызыл хоорайның мөгелери Радомир Намажап, Мерген Ондар, Максим Күүлар тергиндээннер.

82 кг деңзиге Чөөн-Хемчиктиң мөгези Виктор Кара-Сал чемпионнаан. Кызыл хоорайның төлээзи Эдуард Доңгек ийиги черни алган. Өвүрден Чимит Күүлар үшкү черде.

82 кг-дең өрү деңзиге тыва хүрешке республикамның хоочун мөгелериниң бирээзи, Өвүрнүң төлээзи Орлан Кызыл-оол Тес-Хемниң мөгези Сүктер Шимеге оттептирээдә, бирги черни алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Сүктер Шимет биле Барылаң-Хемчиктиң мөгези Миҥаа Монгуш төлептиг болганнар.

Тыва хүреш. Тыва хүрешке деңзи айы-биле хүрежир деп чүве чоокта чаа тывылган. Ыңнаашаа район бүрүзүнде деңзи айы-биле хүрежирин чамчыл апаргаш, Боттарының деңзилеринге Кызыл районнуң мөгелери Серен-Доржу Монгуш, Арапаан Монгуш, Бай-Тайгадан Александр Алдын-оол, Улуг-Хемден Тимур Дамдын, Эрзинден Валерий Санаа, Кызыл райондан Владимир Монгуш, Тес-Хемден В. Калаа, Чөөн-Хемчиктен А. Хомушку тус-тузунда чемпион болганнар.

Шаңнадыг чер алган мөгелерге Тыва АССР-ниң Күш-культураның болгаш спорттуң күрүне комитединиң медальдарны болгаш артектиг белектерни база дипломнарны тывыскан.

Хүреш боюп турган үеде мөге сөлчылаарының талаа-дан, маңгуй медаль-биле доосканнар. Совет Армиязы шерни албаны эрттирип чорааш оолдар башкымның түңдулуг болгаш берге мергенин шилип ап турер. Өвүрнүгүт-дүр. Ыңнаашаа оларның кижи бүрүзүнде башкы болуру изиг күзел бар бе? Башны ажылынга шөолуг-ла тура чон аныктар оларның арагызында чок эвес.

Кымның башкы боон шыдаарын башкылар ховчок эки билир. Ыңнаашаа-дааа башкылар коллективтериниң бергени бижиктиг күзээн алыр комиссивлар чүгле чомчуп каар, ол-ла Аттестат демдээ көөр. Бүл санаар чорум ам-даа хевээр. Театр институдуңга күзээр аарда, кижиниң талантызын хынаар болгай. Чүруп билбес кижиниң чүрүзүнге үнүшкээнге күзээп алыр эвес. Бисте кан-дыгыл! Хүзээп алыр-дыр, сөөлү барып башкы болу бээр ыйнаан дээш кинрип аяыр.

Ыңнаашаа башкылар коллективтериниң сумезин, дилеп бижиктерин барымдаалап институт, училищелер күзээп аар болза эки. Башкыга өөренирсээн документилер бээрде, школалар база харыысалгалыг болуур ужуруут.

Бистиң республикада башкы кадрларны белеткеп турарының-да четпестер бар. Күрүнеңиң Кызылда педагогика институдуңуң студентилери бистиң школага практиказын эртирип турар. Физика-математика факультединиң чамдык студентилериниң билиг кошнак-тыр. Ол-ла институттуң доозунчулары ада-ие хураанның эртиттер методиказын билбес. Кижиндилге планы тургузарын-га база-ла бергедээр. А Курүнеңиң Красноярскиде башкы институдунуң төөгү факультединиң эртеп чыдын доосканСветлана Мээдыр-оолдана Монгуш бодунуң эртемнин болгаш методиканы шыырак бижирин көрүзүп турар.

Башкы кижи бодунуң амыры дээш ыптыгып чоруур ужуруут. Өөренирилерни чаагай херекче сорун кижилер ол. Чүгле ынчан ол башны деп бедик атты бадыткап шыдаар. Берге болгаш буянныг мергежилди шилип ап турар аныктарга бериксээр чаагыйн ол. Бистиң улус өөредилгезиниң хөөчүнүнерин, солуур салгал олар-ла болгай.

Антонина КОШКАРОВА.
Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини.

КАТКЫ-ХӨГҮҮ ШАҢНААН

Дорээн-ме чүгээлээл кээры, «Хундүтелдиң демдээ» ордениг төгүүм-шиин театрының база чаа сайгал-биле, бо удаада гнесинчилерниң аныяк доозукчулары-биле, доядуртунганын билир бис. Ол чорук уран театрмыска дегүмче болуп, оон ажыл-чорудулгазын кандыг-бир чергезинбиле байыдар дээрзинде чигзинниг чок. Ол дүгээйын коллективтиң башкылыг базымнарындан, чонче, кодээ сценажже үнүүшкүнүнден коруп бооур.

«Донна Люцня азы ужурууттар үгбээ» деп каттырынчыг, төгүүм ырлыг шиинн көрген соонда көрүкчүүнүң ындыг бодалга келиири тээрыяга эвес. Шиңде ойнап турер артистерни, оларның сценажы дүржулгазының-да, назы-харының-да аайы-биле үш кезекке үлеп, үш сайгалга үзүп-даа болбайн ам. Шынап-ла, сценаның суреглиг мастерлери. Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери Чодамба Монгуштуң Роза Серен-ооллуң база ортун сайгалды төрээлел турер Александр Сарчаа, Тамара Ондар оларның эжит чокка ойнап турарын кым-даа кайын эскербейн бээр чүве дең.

Чаа комедияны бисне бараалгаткан артистерниктен оларның эң-не аныктарының оюн-хөөргүзүү, каракка чуруттунуп артыш кээрин чаңгыдаа канчаар. Ол дээрге хамыктың мурнунда, Орлан-Дамба-Хүүрек, Айдың биле Луиза Мөртай-ооллар база Эзир-оол Монгуш олар-дыр. Онаашкан рольдарын кайызы-даа тывыңгыр болгаш биилдиг, дидим, соруктур, комедия жанрынга чөрге ындыг болуур ужуруут-биле омак-шылдыг, төгүүт ойнаш бардыктар. Бир эвес рольдарын солуштуруптер болза, оларның кайызы-даа көрүкчүнүң сеткилин ымзандырбас боор деп бодаа сагышка кирер. Бо удаада комедиядә иск роль болуп турар артист Орлан Дамба-Хүүректи, ол ышкаш оон өскө артыр А. Хомушку, А. Мөртай-ооллук ойнап турарын онзалап демдеглевес аргажок. Мында Орлан Дамба-Хүүректиң Донна Люцня үгбөн азы даай-ээзы кылдыр хуулуп турары, чөрге ынчаш төрээлген рольду ойнап турары бүзүреткеш, каттырыныг болгаш төгүүт болган.

Артист кижи арын-шырайының өскерилгезин-биле (мимика) хөйнү сөглээр. Ындыг шынарлар А. Хомушку, Э. Монгуш оларда бар-дыр. А бир эвес шимчаашкиннерниң чогум-не «артыснызының» азы артык-дудуу хевээнниң дугайында чүгээлээр болза, бо талазы-биле Айдың Мөртай-ооллуң аргалары хөзээ эвес-тир.

Чүлдүм ЧАП.
«Уйгаташ» чемен чогаал кол. тыпаныышкынның удуртушчузу.

(Солуунуң дараазында ве-мери июнь 17-де үнер).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ИЮНЬ 15-те

«НАЙЫРАЛ»: «Бирюзовое ожерелье» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00. **«Комиссары»** 18.40 шактарда.

«КДА-ХЕМ»: «Книгоборник» 10.00, **«Она и дьявол»** 14.30, 17.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Книгоборник» (5 выпусков) **«Ну, погоди!»** 9.40, 12.50, **«Вам и не снилось»** 11.00, 14.20, **«Фотография с женщиной и диким кабаном»** 16.20, 18.20, 20.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ночной зимпаж» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: **«Сальвадор»** 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

ИЮНЬ 16-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Бирюзовое ожерелье»** 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан), **Бичии залгар:** «Книгоборник» 10.00, **«Заклятие долины змей»** (видеофильм) 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Книгоборник № 141» 9.20, **«Витя Глушаков — друг апачей»** 10.40, 12.30, 14.20, **«Фотография с женщиной и диким кабаном»** 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Ночной зимпаж» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

araap

Республиканга биче бүдүүтеер, дикимирээр чадавас. Хаттың күзүү секундада 9—14 метр. Хүндүс 25—30 градус изиг болуур, чамдык районнарга 16—21 градус чылыг. Автоорутарга кестүүр эки.

Кызылга биче бүдүүтеер, дикимирээр чадавас. Хаттың күзүү секундада 9—14 метр. Хүндүс 28—30 градус изиг.

ЧАРЛАП, ДЫННАДЫП ТУР

НОВОСИБИРСКИНИҢ СОВЕТ КООПЕРАТИВ САДЫЛЫНЫҢ ИНСТИТУДУНГА конкурстан дашкаар болгаш түскей сорудулгалыг күзээл ыглыкшын езугаар сургуулдар чыып алырын болгаш оларның документилерин күзээп алырын Респотребсоюз чарлап тур. Өөренир түскей эртеми:

«Аш-чем продуктуларының товароведенизи», «Аш-чем эвес барааларның товароведенизи», «Инитинин чеменилгезинниң продукциязының технологизи», «Садыгга болгаш инитинин чеменилгезинге экономика болгаш эргелеел башкарылга», «Бухгалтер үйедү, контроль болгаш ажыл-агый чорудулгазының анализ».

Районнуң төрөлгелектер инитидериниң түскей сорулгалыг чорутканы-биле биилеринишиннерни бо чылдың июнь 20-дең эгелеп күзээп алыр.

Түскей сорулгалыг чорутканы сургуулдарга ийи неделя иштинде белеткеп курстарын (төвевирлиг) Новосибирск хоорайга бо чылдың июль 1-дең эгелеп чорудар.

Конкурстан дашкаар күзээп алышкынга сургуулдарның (чүгле тыва националдыг болгаш кедээде чуртталар турааларының) документилерин бо чылдың июнь 25-тен эгелеп күзээп алыр.

Конкурстан дашкаар өөредилгеге шылгалдаар Кызыл хоорайга бо чылдың июль 15-тен кээрзэр.

Институтка күзээп алырының талазы-биле бүгү-ле айтырыгларны Тываның төрөлгелектер инитилелиниң хамаалының кадрлар кылдызынга, дараазында адресие чөртүүр: **Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 31, телефону — 2-27-24.**

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ УЧИЛИЩЕЗИ 1988-1989 өөредилгеге чылында сургуулдар күзээп ап турарын дыннадып тур.

1. Школа салбыры (он класс доосканнар). Эге класс башкыларын болгаш узаткан түнүүк белүүтериниң хинизиндиричи башкыларын белеткээр. Өөренирииниң түүсээзы 2 чыл 10 ай. Дужаар экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле).

2. Школа салбыры (сес класс доосканнар). Эге класс башкыларын болгаш почтер вожатыйларын белеткээр. Өөренир түүсээзы — 3 чыл 10 ай. Дужаар экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле)

3. Школа назыны четпээнер хинизиндериниң салбыры (он класс доосканнар). Уругнар садының хинизиндиктилерин белеткээр. Өөренир түүсээзы — 1 чыл 10 ай. Дужаар экзаменнери: орус дыл (диктант), ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

4. Школа назыны четпээнер хинизиндериниң салбыры (сес класс доосканнар). Уругнар садының хинизиндиктилерин белеткээр. Өөренир түүсээзы — 1 чыл 10 ай. Дужаар экзаменнери: орус дыл (диктант), ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

Училищеге киреерде аныягайдан чөртүкен бижик-биле дараазында документилерни кошкан билдиришкинни директорнуң адыызынга бижиир:

1. Эртеминиң дугайында төрөөрилел, ортумен эртеминиң аттестады.
2. Төрүттүгенинниң дугайында төрөөрилел азы паспорт.
3. Өө-бүле байдалының дугайында шынзылга.
4. Чурттап турар мөөринден шынзылга.
5. Медицина шынзылгазы.
6. 3х4 см. хемчээлдиг 6 фоточуруг.

Училищеге күзээп алдыкшылар общежитиеге чурттаар. Стипендия бээр. 2 болгаш 3 ный өөренир сургуулдар күрүнеңниң доруу хандырылгазынга турар.

Училищеңиң адреези: Кызыл хоорай, Салчак Тока кудумчузу, 1. Телефон № 3-05-66.

• • •

Кызылдың түүйбү заводу түүйбу ушту болгаш сайын хынчыныңнарны ажыглыг чалап тур. Түүйбу ушту ажыглыңнарның ажыг төлевирин 200 — 230 рубль, а түүйбу сайын хынчыныңның — 250—280 рубль.

Бистиң адреезивис: Кызыл хоорай, Кирпичная кудумчузу 1. Телефон № 2-11-31

Баян-Кол ортумак школазын 1968 чылда доосканнарның уруглажыышкыны июнь 21-де болур.

• • •

Ансы-Барлыктың ортумак школазын 1973 чылда доосканнарның уруглажыышкыны июнь 25-те 18 шакта ол школага болур.

ИХМ-НИҢ ПАРАЛАГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Арага ажып алган автомототранспорт башкарып чорааш 65 чолаачыны июнь айның баштайгы он хонуунда Кызыл хоорайга тудуп алган. Ук шак-тейин дургузунда чурттакка бажыңнарының чанынга хайгаарал чокка арттырып каап турар автомототранспортту оорлап чунарының таварылгалары уза-хара болуп турар апарган. Хей каът чурттакка бажыңнарының чанынга хүнеп үеде арттырып каап турар автомашиналарның авторезинадарын, мурнуку шилдерин чырлап турарының кат-таа таварылгазы болган.

• • •

РСФСР-ниң Безенче хөй-лүүнүүн 2 кезээнин 211 чүүлдүүнүң 2 кезээнин 211 чүүлдүүнүң апрель 19-та оттурган херек болгаан истелгени Кызыл хоорхүүсковмунун ишткы херектер киллизи чорудуп турар.

Истелгеден төлаарттынганы: Кочетов болгаш Чульчум хулумчуларының белдириинге таваг кижилер ортунга чорааш К. О. Николаевканы ДАЗ-699 № 28-33 ТВЛ автобуже-биле Кызыл хөөрайның пассажирлер автотранспортунуң чедээчызы 17 биле 17 шак 30 минута үеликте хөме таварылыпкан. Оваа-оваак болганының түңнелинде бичүү дар кемчөшкинге Е. О. Николаева таварышкан.

Аар кемчөшкиннерге таварышканының үржүүлээн оваа-оваакка таварышкан кижи чунун үржүүлээн автомашинага таварылыпканының түгайын таймылбырлап шыдаайн турар.

Чедээчы Николаевтиң таймылбырлап турары болза, бирүзин УАЗ-469, оон соонда ГАЗ-24 «Волга», оон удаалыр «Москвич» турган. Бир кезектеринниң таймылбыры: бир дугаарында почта автомашиназы, оон соолуңже кара оңнуг ГАЗ-24 «Волга», үш дугаарында «Москвич» деп турар. Кайы-даа черлерге ийи дугаарында, кат-таа чыдыр-ган Ам-даа хүрешкен болза деп турду.

Үшкү салыгда Сут-Хөлдүң мөгези Николай Сынаң-оол Тес-Хемден кепген Сүктер Шимет-биле таварышкан. Ол ийи мөгениң хүрежин чон сонуургап турган. Октаны-ла шүглэр боор деп даап бодап-даа турганнар. Сынаң-оол бодунуң онаан тиигн-биле октап алган. Шынарга дээн чамдык мөгелер ийиги салыгда-ла үшкүлээп каагган.

Дөртүү салыгда Тес-Хемниң мөгези Весилий Чазыр Барылаң-Хемчиктиң мөгези Александр Миҥит-Доржуну, Тес-Хемниң мөгези Максим Дажывээ Сут-Хөлдүң мөгези Николай Сынаң-оолду, Сут-Хөлдүң мөгези Сыын-оол Күжүгет Өвүрүнүң мөгези Эдуард Доңгекты, Кызыл районнуң мөгези Владимир Монгуш Тес-Хемниң мөгези Сергей Дандааны тус-тузунда октагылаан.

Бешкы салыгда Владимир Монгуш Максим Дажывээны буттаваш, октап алган. Василий Чазыр Сыын-оол Күжүгетти октаан.

Ам ийи мөге артыкан Василий Чазыр Владимир Монгушту ийи катап хөйнү кайкаан, Монгуш анаа ядырбаан. Ийи дугаарында, катай хап чыдырда ооргазында тудуп алган, октап аа часкан. Ынчалза-даа үш дугаар шенээшкинин хөлөс барбаан. База катап чартыктаан, ам бажыңга дужургеп.

1988 чылда республиканың тулган чемпиону деп атты Тес-Хемниң аныяк мөгези Василий Чазыр чедип алган. Үшкү болгаш дөртүү черлерни Максим Дажывээ (Тес-Хем) биле Сыын-оол Күжүгет (Сут-Хөл) олар үмелеп алган.

Шаңнадыг чер алган мөгелерге ортектиг белектерни болгаш дипломнарны тывыскаан, чемпион командаларны тывыспаанынга көрүкчүлер хомудап арткан.

Мөге салыкчыларының талазындан хөй частырыглар болуп турганын көрүкчүлер эскерген. Будуңгазының чүүлдер маргылдаанны ундуруп, көрүкчүнүң ынчан хандырбаан. Ыңнаашаа мөге салыкчылары болгаш судьялар кинзэнгейлиг болбос болза черле хоршок. Шөлде кандыг-даа мөге түрежип турар болдур, ол ынче судьяны быжыглаары кузенчиг.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: шүүлген мөге В. Чазыр. үшүүлешкен мөге В. Монгуш.

Борис КУЖУГЕТТИҢ фотозары.

СОЛУУР САЛГАЛ ОЛ-ЛА БОЛГАЙ

СЭКП ТК-ниң февраль Пленумуу эде тургустунуушкунуң шиитпирлиг уе-чадазында болуп эртти. Ук Пленум «Оргумак болгаш деңзи школаның эде тургустунуушкунуңуң чоруп турарының база оны ботиндирээр талазы-биле партияның соруулгаларының дугайында» айтырыгны чүгээлээшкен. Чүге дизе школа, училище, техникум, институттарда нелер уеде чаа өзу-биле ажылдаар, чурттаар кижилер өөренип турар.

«Өөренирин бурузунуң түүде салым-чаанның эвригедеримге улуг инээнгейни салыр» деп Пленумнуң докладында айтыкан. Бир эвес школа оон салым-чаанның оттурун, сонуургалын ылаңыктырбас болза, углады-даа бергеш, ол кижи бодунуң салым-чаанын чомугга баалан болдуруп шы-давайн берип болур. Мээң бодалым мындыг: чаш уруг бурузу салым-чаанныг, сонуургалдыг. Оларның ол кайгамчык талаларын астуреринге талентылыг, инээнгилге ажылынга бердинген башкылар керек.

Бистиң Кок-Тей ортумак школазында партия организациязы, башкылар коллективин башны бурузунуң профессиональ болгаш методиктиг деңнелин бөөндер дээш негелдеми куштелдирип, дузаны чедирип турар. Башкы кадрларны елеткээри Пленумга чүгээлээшкан чүгүлге айтырыгларның биразын. Башкының ат-алдарын бедидеринге партияның сагыш савын турары башкы кижиге өөрүнчүг. Шалып-даа өскен. Башкы институттарны, училищелерже кирер күзээлдиглерниң саны база көвүдээн. Ам-даа школ сөөлүнде чүзүлүүр автомашинага азы автобуже болгаш чиик автомашинага чораан, бедидиринге кежип чыдыраа орус ийи хөрөжен ийиги автомашинадан дүже халышкаш, кежер оруктар үнүп келген. Оларның биразын автобусту бөрүп кадып, доктаай бергеш, ийиги-ээ оон адаанче кижи чанныг бергеш.

Чамдык хөрөчилериниң таймылбырлап турары болза, бирүзин УАЗ-469, оон соонда ГАЗ-24 «Волга», оон удаалыр «Москвич» турган. Бир кезектеринниң таймылбыры: бир дугаарында почта автомашиназы, оон соолуңже кара оңнуг ГАЗ-24 «Волга», үш дугаарында «Москвич» деп турар. Кайы-даа хөрөчилер ийи дугаарында, катай хап чыдырга база-ла бергеш. А Курүнеңиң Красноярскиде башкы институдунуң төөгү факультединиң эртеп чыдын доосканСветлана Мээдыр-ооллуң Монгуш бодунуң эртемнин болгаш методиканы шыырак бижирин көрүзүп турар.

Башкы кижи бодунуң амыры дээш ыптыгып чоруур ужуруут. Өөренирилерни чаагай херекче сорун кижилер ол. Чүгле ынчан ол башны деп бедик атты бадыткап шыдаар. Берге болгаш буянныг мергежилди шилип ап турар аныктарга бериксээр чаагыйн ол. Бистиң улус өөредилгезиниң хөөчүнүнерин, солуур салгал олар-ла болгай.

Антонина КОШКАРОВА.
Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы, улус өөредилгезиниң тергиини.

Телевидение

ИЮНЬ 15-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Б. бөмбүт. Европа чемпионады. ГФР болгаш Дания. Италия болгаш Испанияның шилиндек командалары. 10.15 — Бүгү-ээлдиниң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунуңуң нөөктарында». 2-ги фильм. 11.15 — 11.25—Мелодер. 15.30 — Мелодер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Свердловск хоорайның темир-орукчуларының Культура бажыңының камерлиг ыяштырының концерти. 16.10 —Уругларга фильм. «Пан Кляксаның академиязы» 2-ги сериязы. 17.30 — Фильм-концерттиң башгайгы көргүзүү. 18.00 — «Бажыңчылер». 18.45 — Бөгүн деледейде. 19.10 — Бүт бөмбүт. Европа чемпионады. Италия биле Испанияның шилиндек командалары. 20.00 —Бүгү-ээлдиниң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эде тургустунуушкунуңуң нөөктарында». 2-ги фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—ССРЭ-ниң Бичетеатрынган ССРЭ-ниң улустуң артизи Э. Быстрицкаяның чогаалынга кежээниин дамчызылгазы. 22.55—Бөгүн деледейде. 23.10—01.05—Бүт бөмбүт. Европа чемпионады. Англия биле Голландияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Л. Зыкинаның киржилгези-биле фильм-концерт. 8.50 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.20 — Немец дыл. 9.50 — Уругларга фильм. «Дыштанныга үелиде ужуралдар». 3-кү сериязы. 11.10 —Немец дыл. 11.40 —«Дайын үелиин хуула хроникалы». 2-ги телефильм. 12.40 — Мелодер. 12.50 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 13.10 — 14.15 — «Кызыл болгаш кара». 3-кү сериязы. 18.05 —Мелодер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —«Сылыскыгатай». Пионерлер хай чоруп тур. 19.35 — Тыва АССР-де Үбса-Нур аймактың хүннери. «Моол Арат Республиканың Күрүнеңиң улустуң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти». 19.15 —«Алма-ата». Уругларга. Мелодер. «СЭКП ТК-ниң Тезистеринде». «Хүннүң айтырыгларынга». 19.45 — Мелодер. 19.55—Чавлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг үзүнар, чаштар!». 20.15 — П. И. Чайковскийаттыг дедлей конкурузунуң лауреады ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявская. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — 22.40 — «Оттуушкуна». Док. фильмнин баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Мелодер. 18.10 — Бүт бөмбүт. Европа чемпионады. Италия биле Испанияның шилиндек командалары. 19.00 — Бүгү-ээлдиниң XIX партконференциязынга үткүштүр. «Барыын шагы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг үзүнар, чаштар!».

Адреезивис: 667000 Кызыл хоорай Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРИНИҢ: поотийлер амыдыраа килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегтүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культураа килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, соцнов айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун келбейн берээнде 2-32-75 че долгаа.

Чылда 300 катап үнер Хемчээлү 2 перолаго ажаар Тиражы 24637 ширээ. Солуунуң индексизи 54741

Тыва АССР-ниң Нам ундуреп чөө, полиграфие болгаш ном сөлбөнниң херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бежен № 1.

Чагыг № 146. ТС 00487.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Кр

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 17 пятница № 141 (13741)

1925 чылда үдезилеттингеи.

Өртем 3 копеек.

УЖУДУУШКУН ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). «Мир» орбита комплексинде космонавтылар Владимир Титов, Муса Манаров, Анатолий Соловьев, Виктор Савиных болгаш Александр Александров составтыг каттышкан экипаждың ужудуушкуну чедиишкинниг үргүлчүлеп турар.

Космонавтылар эртикен хү нерде планда көрүнгенин ёзугаар медицина-биологиг, технологиг, геофизикиг болгаш астрофизикиг шинчилелдерни кылган. Кижиниң агаар бажыңыкыны чок байдалдарда сеок-далк системалыының байдалының кадыг янзылыг ацларын «Потенциал» дээр аппаратураның дузазы-биле шинчилеп коюн турар. Ынаын тургузуглуг «Лилия» аппаратура-биле комплексти ужун эртип турар орунда разиация байдалын шинчилеп турар. Оон ангыда темп чок байдалдарга янзы-бүрү металлдарны эзилирип, үлүштүрүп шинчилеринден үргүлчүлеп турар.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң ол чергелиг хуралынга «Тыва АССР-ниң агроүлетпүр комплексиниң хөгжүдезинин эртем ханды рылгазының сайзырангайжыдар дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Агроүлетпүркүрком чаныпта республиканың агроүлетпүр комплексиниң продукция болбаазырадың кылыр адырларын хөгжүлер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын хүлээп алган. Чиг эттир, аъш-чем продуктуларын болбаазырадыр, шыгжап кадагалаар болган соорттур ажыл-биле холбаалыг адырларга ажыл-херектин байдалы кончуг ооруп экижип, оларның будүрүлге баазаларын калбартырыр, чаартыры болгаш техниктиг эге дерипкинин комнак темпилиг чоруттуруп турары демдеглеттингеи.

АҮК-түн болбаазырадылга адырларының хөгжүдезин дүргедилер, аъш-чем продуктуларының чаа хевирлерин, оон иштинде эът, сүт, хлеб болгаш макарон үлетпүттүнүп продуктуларын будүрерин көвүдедир талазы-биле Тыва АССР-ниң Бүрүланының болган Агроүлетпүркүркомунун ажылдап кылган хемчеглерин СЭКП обкомунуң бюроту болган республиканың Министрлер Чөвүлели бадылаан.

Продукция болбаазырадыр адырларының будүрүлге объектилериниң чаа тудуунга, амгы ажылдап турар будүрүлгелерин чаартырынга болгаш эге дерингерекселерин тургузарынга болгаш мурнакчы технологиялы шингээдиринге ажыглаар капитал салыышкынналының хемчээлин көвүдедири көрдүнгеи.

Бодаа ажыл-агыйының чигдинин улам долу болбаазырадың кылып, ассортиментизин сайзырангайжыдып, продукцияны савазап тургаш сагарын арбыдадып, депшилгедиг технологияны болгаш бодик будүрүкчүлүг дериг-керекселерни ажыглап тургаш, мал болгаш күш эъдинин база сүттүн бир топпазынга онаалтыр баразаныыр продукция бүрүүп үндүрерин көвүдедир.

Хереглекчилер кооперациязының будүрүлге баазазын үндезинин-биле сайзырангайжыдарын, коозу хереглекчилер нидитилеглериниң четкизин кадбартырын, чоонуң садып турары артыкшылыдыг коозу ажыл-агый продуктуларын бүгү черлерге ол дораан белеткеп алырынга чогуур байдалдарны тургузар сорулга-биле ол черлерге хүлээп алышкын шуктуларын, бичe болган ортумак күчүлүг цехтерни тударын хандырарын респотребсоюзка болган райкүүскомнарга сүмелеэн.

Чүрүүн дээди середилеп черлеринге конкурстаи дашкаар абитуриентилер хүлээп алырының чүрүмүнүн дугайында республиканың Министрлер Чөвүлелиниң саналын СЭКП обкомунуң бюрозу чүүлүг деп саналаан.

ССРЭ-ниң составынга тыванын киргенининң соонда чүрүүн дээди середилеп черлеринге үндезин чоннан конкурстаи дашкаар кижилер хүлээп алырының чүрүмүн доктаткан турган, ол чорук республиканың экономика болгаш культура адырларын специалистер-биле хандырарынга улуг роль дүүлүг болуп келген болган ынчалдыр болуп-даа турар.

Моон мурнунда тургустунган ол чүрүмүү оскертип, республиканың чоннуң амгы национал составын середин коргеш, бо чылдан эгелээш, дээди середилеп черлеринге конкурс чокка кирери-биле чүгле тыва улустуң төлээлекчилерин эвес, Тывага төрүттүнген болгаш доктаамал чурттап турар өске-даа национальностуң төлээлекчилерин чөрүүр.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа айтырыгларны чугаалашкан болгаш оларның талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Тезистерин «Тере-Хөл» совхозтуң бүгү коммунистериниң ажык хуралынга чугаалажып сайгарган, боттарының ажыл-иже-биле ону хөлбап, чүүлдүгзүнүп, санал-оналдарны киргизеэн. Бо чүгүлә документтиң Шынаа кадра Советтиң дезинскезиринде бүгү коллективтер база таныжып, ажылчы чоннар ону деткип, ажылда бар четпестерни чайладып, эге түргетүварынче үгланган чугаалы кылганнар.

Аранчаа БАРЫМ.
1953 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, үлүг мал эчизи. Кызыл район.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ МАЛЧЫННАР НААДЫМЫН ЭРТТИРЕР ДУГАЙЫНДА

Бо чылдың июль 16-17-де малчыннарның республика Наадымын эрттирер дугайында Агроүлетпүркүркомнуң, профоблчөвүлелдиң киирип келген саналын СЭКП обкомунуң бюрозу чүүлдүгзүнүп көргеш, локтаал хүлээп алган. Ында дараазында чүүлдерни айыткан.

Наадым үезинде чөвүлел хуралы эрттирер, аиаа мал ажылының продукциязын будүрерин база күрүнеге садарын көвүдедир болгаш бирги чартык чылда малдың баш санын камгалап алырын хандырар талазы-биле мал ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелдерин үндүрер, бо чылдың ийнги чартыында сорулгаларны тодарадыр.

СЭКП райкомнары, Агроүлетпүркүрком, райкүүскомнар, профоблчөвүлел, ВЛКСМ обкому, партия, профэвилел болгаш комсомол эге организациялары, совхозтарның удуртукчулары болгаш специалистери мал ажылдакчыларының ортузунга Наадымга киржир эрге дээш социалистиг чарышты кадбартыр, оларның күжениишкиннерин, хой кыргылдазын, мал семиртилгезин организастыг эрттиреринче, мал чемин белеткээринче болгаш келир кыштаглаашкынга эки белеткениринче мөөнээр.

Хойжуларның, саанчыларның, малчыннарның, мал ажылының өске-даа ажылдакчыларының аразындан Наадымның киржикчилерин күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга демократтыг аргабиле тодарадыр ужурлуг.

МАР-ның Улангом хөгжүм-шаан театрының коллективин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаинаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың ажылчы чоннарының ортузунга ак-ыдымга мөөл үлүстүң уран чүүлүнүң чедиишкиннерин пропагандалаарынга ачы-хавыяазы болгаш совет-мөөл найыралды быжыглаарынга киирген салыышкыны үчүн МАР-ның Улангом хөгжүм-шаан театрының коллективин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаинаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың июнь 16.

МАР-ның Убса-Нур аймаанын культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының бөлүүн Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаинаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чагаадыкчы чедиишкиннерге, ак-ыдымга мөөл үлүстүң уран чүүлүнүң чедиишкиннерин, тайбынның изеязын болгаш үлүстарының найыралын изепкейлии-биле пропагандаазынга, республиканың чуртталгы чоннуң культура халдырылгазынга киржилгетин үчүн Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаинаары болза:

Баатарын Ласурэн — Улангомнуң хөгжүм-шаан театрының балетмейстери.

Гүмзинмавын Чүлүүнбаатар — Улангомнуң хөгжүм-шаан театрының директору.

Хүндагийн Чапаев — Улангомнуң хөгжүм-шаан театрының солисти.

Эрэнгийн Сүзүк — МАР-ның Чүрүкчүлер эвилелиниң Убса-Нур салбырының даргазы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың июнь 16.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ КӨӨР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин ынчуп чугаалажып, ында айтыкталган чүүлдер деңнинчи середиглеттингеи, теория болган практиканы хамыны-биле холбаан, хамы үеже сөңнүкпөк партийжи документ-тир деп сагыш-сеткилдин хайнып-гыныкыны-биле деткип, ону пункталар аайы-биле чоннуң танылыттырарын бодумнуң партийжи хүлээлгем деп санап турар мен.

Тезистерниң өдүрүт бүрүү чаа, хамы бодааларны, шынгыы түңнелдерни үндүрер аргаларны берип, ону үлаң хандыр середиглеттингеи кижи бүрүзүнүң кичээнгейин хаара түзе бээр-дир.

Ында айыткан чаңгыс чүүлдер деңнинчи середиглеттингеи, теория болган практиканы хамыны-биле холбаан, хамы үеже сөңнүкпөк

Беш чылдың кижилери

КИЖИ БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

СЭКП райкомунуң өлчегдиг бюрозу, «Хемчик» совхозта партком секретары М. Д. Сава коммунистер хуралының шиитпирин, рекомендация берген коммунистерни чугаалаан. А. Хомушкуның хууда херээн бирги секретарыже сунган.

Али-шынчы кижи кеттингеп, шилгедек сынныг, чараш, чазык шырайлыг аныяк уруг салдынган айтырыгларны саат чокка харыылап, сүрээдей бергенинден арыында сыстып келген дериң аржымылыбиле чоттуунган.

Бюро кежигүнериниң бирээзи партия кежигүнүнге түге кириксеп бергенин айтырарга:

— Эде тургустунуушкунга, дүргедөшкинге бодумнуң үлүг-хуумну шыдаар-ла шаам-биле киириштирип, ажылчыла адгының шалыпчы мурнуку одуруунга чоруур күзелдиг мен — деп сестерни сеткилиниң ханызындан доңчу бодаан тодаргай чугаалаан.

Чымыштыг амыдырал-чурттаалганың делеген оруунче кирип, врес-кежээн-биле чонга төлептинин көргүзүп, кандидаттың шылгалдавын эки түдүп арткен кижиге чагыг-сүмелерни берип, коммунист атка төлептиг болурунга бүзүрээш, СЭКП кежигүнүге хүлээп алырын бир үнбиле бюро кежигүннери бадылаан.

Ол хүн оон чурттаалганынга кажан-даа уттундурбас онзагай бодуушкун болуп артар.

Чаа-ла 20 хар чедип чоруур Адира Хомушкунуң күш-ажылчы намдары кыска. Совхозунга хөй чылдарда трактористен келген ачазы Кок Хеймер-оолович биле тергээ акызы Григорайния, угбазы Окчаның мергежилиин салгаар нүзел аңаа төрүттүүгеп. Школаның 9-10 классчарының бүдүүлге өөредилгезиниң кичээлдеринге уруглар мал ажыл-агайының үлелеп алырынга белен.

Адира Шыраа-Булак бөлүмүнүң № 5, 9 суттарыяга бугаларының ол, бо талазында ындаргаң черлерге тараа чаштырып ажылдаан, ажылының нөмүрүн, а оолдарны трактор херээн өөреним кылдыр организастаан турган. Адира Хомушкуну часкаан оолдар болуунуге барып, трактор башкарар эргенин шынзылгазын негелделиг комиссия мурнуунга дужаагаш, аттестат-биле кады алган.

Бичии кыс кижи кыварчаар түүдерге, хову-шөлдериниң довурак-доозунугга бораажып, демир-дестен халбактаның чорбайн, өске бир черже өөренирин эш-оорү, төрелдери сүмелезе-даа, ону тоовайн совхозака ажылдай берген.

— Чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Долуманың хуулгазының» деп шиинзинде көргүскенин шыкаш, совхозтуң директору, кол инженер болгаш өске-даа удуртукчулар өгезинде меңээ трактор бербейн, ажылдап шыдавас деп чигзинип турдулар. Акыы Григорий курортка дыштаны бээр аразында оон «МТЗ-82»-зин авкаш, ол-ла хевээр бербейн, ийи чыл башкарып кедим. Аваң ышкаш угбам, хоочун тракторист Окчаа Кайчыровна Доңгак меңээ дагдыныкчы болуп, амдаа деткип, дузалажып чоруурунга аажок өөрүүр-дүр мен — деп, Адира Хомушку чугаалады.

Чымыштыг ажылдың хынаа чоорту тыва берген. Эрткен чылын А. Д. Кара-Садың бот-оруга-чарылгалыг мал чемин белеткээр механизастаза эвээзүүга ажылдаан, мактаткан.

Кышкы үеде сиген, сула, чарба, дус, оттулар түүл чедирин, оңгул-чиңгил, кадыр-берт оруктар-биле барбаан малчын коданнары чок деп болдур. Оон соонда тарылга шөлдериниг 107 тонна одекти аппарын төккеп.

Адира Шыраа-Булак бөлүмүнүң, № 5, 9 суттарыяга бугаларының ол, бо талазында ындаргаң черлерге тараа чаштырып ажылдаан, ажылының нөмүрүн, а оолдарны трактор херээн өөреним кылдыр организастаан турган. Адира Хомушкуну часкаан оолдар болуунуге барып, трактор башкарар эргенин шынзылгазын негелделиг комиссия мурнуунга дужаагаш, аттестат-биле кады алган.

Бичии кыс кижи кыварчаар түүдерге, хову-шөлдериниң довурак-доозунугга бораажып, демир-дестен халбактаның чорбайн, өске бир черже өөренирин эш-оорү, төрелдери сүмелезе-даа, ону тоовайн совхозака ажылдай берген.

— Чогаалчы Кызыл-Эник Кудажының «Долуманың хуулгазының» деп шиинзинде көргүскенин шыкаш, совхозтуң директору, кол инженер болгаш өске-даа удуртукчулар өгезинде меңээ трактор бербейн, ажылдап шыдавас деп чигзинип турдулар. Акыы Григорий курортка дыштаны бээр аразында оон «МТЗ-82»-зин авкаш, ол-ла хевээр бербейн, ийи чыл башкарып кедим. Аваң ышкаш угбам, хоочун тракторист Окчаа Кайчыровна Доңгак меңээ дагдыныкчы болуп, амдаа деткип, дузалажып чоруурунга аажок өөрүүр-дүр мен — деп, Адира Хомушку чугаалады.

Чымыштыг ажылдың хынаа чоорту тыва берген. Эрткен чылын А. Д. Кара-Садың бот-оруга-чарылгалыг мал чемин белеткээр механизастаза эвээзүүга ажылдаан, мактаткан.

Кышкы үеде сиген, сула, чарба, дус, оттулар түүл чедирин, оңгул-чиңгил, кадыр-берт оруктар-биле барбаан малчын коданнары чок деп болдур. Оон соонда тарылга шөлдериниг 107 тонна одекти аппарын төккеп.

Адира Шыраа-Булак бөлүмүнүң, № 5, 9 суттарыяга бугаларының ол, бо талазында ындаргаң черлерге тараа чаштырып ажылдаан, ажылының нөмүрүн, а оолдарны трактор херээн өөреним кылдыр организастаан турган. Адира Хомушкуну часкаан оолдар болуунуге барып, трактор башкарар эргенин шынзылгазын негелделиг комиссия мурнуунга дужаагаш, аттестат-биле кады алган.

Бичии кыс кижи кыварчаар түүдерге, хову-шөлдериниң довурак-доозунугга бораажып, демир-дестен халбактаның чорбайн, өске бир черже өөренирин эш-оорү, төрелдери сүмелезе-даа, ону тоовайн совхозака

Советтер амыдыралы

ДУРЖУЛГАЗЫН СОЛУШКАН

Тес-Хем район Советиниң күүсекчи комитеди Советтер ажылдакчыларының дуржулга солчулгазы семинар-хуралды өртүргеи. Ону арттирер чер кылдыр О. Шынаа кодээ Советии шилип алганы тавартыла эвес, ол районда багай эвес ажылдыг.

Советтиң харылап турары девискээринде «О. Шынаа» совхоз чылдың бирги кварталының түннели-биле улуг мал бажын, чаш толду багай эвес камгалаан. Доктаамал комиссиялары, депутаттар болуктерин, сессиялаига, күүсков хуралдарынга ажылагайның удуртукчуларының, специалистериниң отчёттарын, анаа үндүрген шиитпирлериниң контроль-хынаалазын болгаи оске-даа арга-хевирлерии дамчыштыр совхоэтуң экономиказын быжыглаарынга кодээ Совет, ооң күүскому салдарны чедирип турар.

Кодээ Советтиң күүскому (даргазы В. М. Сүрүн-оол) хой-ниитиниң коруи-чуруумун камгалаарынче кичээнгейни угландырган. Ынчангаш коруи-чуруум үрээшкиннери болбайн турар. Кодээ Советтиң девискээри 1985 чылдан бээр арага ишпес чер кылдыр чарлаттынган. Ол эки эгелээшкинии Кызыл-Чыраның чурттакчы чону деткип, чурттап турар черии арага ишпес девискээр кылдыр чарлаан.

О. Шынаа кодээ Советии 1974 чылдың февральда тургустунган. Ынчан ооң ниити чурттакчызы 800 ажыт, 210 ореге турган. Бо чылдың июль 1-не 1200 чурттакчылыг, 272 ог-бүле кылдыр оскен.

Кодээ Советтиң конторазынче кирип орарга, бир-ле дугаарында, ооң даштыкы, ниитики дерилгези, көскү агитация онзаланып кастур. Советте организас-массалыг ажылдарны чорудуп турары эки. Ылаигыя сессияларның, күүскомнарның хуралдарын арттирген протоколдарын кылып каяны көрүштүг. Өрээлдер бүрүзүнде хой-ниити организацияларының бүдүүнарын чараштыр дерээш, түс-туста аскылаан. Ол-ла бүзүүнарны кылырынга күүсконмуң секретары Т. Д. Шинчиктиң ажылы тодаргай болган кескү.

Хой-ниитиниң күжүнге кодээ Совет даянып турар. Хөрөөженнер човулели, доктаамал комиссиялар, эш хуу суду, улусчу дружина, клуб, библиотека човуделдериниң ажылы идепкейлиг. Хөрөөженнер човулели (даргазы Н. Х. Монгуш) 17 кежигүнден тургустунган. Олар суурнуң арыг-шевери, коруи-чуруму дээш эвээш эвес ажылдарны кылган. Суурда оң агитквартира бар. «Эң эки агитквартира», «Эң эки улегерлиг бажың» дээш социалистиг чарыштыг организастаан. Ооң түннелдерии үндүрүп турар. «Челээш», «Отчугаш» агитквартиралар (даргазары У. Чиңмит, А. Хажылай) тинлекчилер болуп келгеннер. Ол човулел оскеда хой-ниити организацияларының-биле тудуш харылзаалыг ажылдап турар. Хөрөөженнер човулели, хой-ниити организацияларының 2800 рубльди чыгташ, Тайбың фондузунче шилчиткен.

Кыпкы үеде кол солдаашкынының үезинде төрүүр коданнарже 53 сакманчыны чоруткан. Шылгараанналрны ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чеднишкиннериниң делегелгезинче баар путёвка баштадыр акша болгаи өртектиг барааннар-биле түс-туста шаннаан болду.

Ол ышкаш суурда оң ийи Маадыр иеге тускай булуунну дерип кылган. Шагаа байырлалы, кыш үделгези, агитквартиралар аразынга концерттер, аъш-чем, аргаандаараан түүлер делгелгези дээш ооң-даа оске ажылхереглерии кылып чорудуп турары семинар-хуралдың киржикчилериие ооредилгиг болган.

Ында өртүнак школа чанында ногородту өөреникчилериң күжү-биле кылган. Үнүп-негаанны доктаанал хайгаараалга ап, суггарып турар. Ооң күзүн бедик дужуттү алыры чугаалаок. Ол ышкаш школаның чазанар мастерскалазы онзагай болду. Оиу күш-ажыл башкыты А. Дажаа билдилиг башкарып турар. Өөреникчилериң чазап кылган түүдери көрүштүг. Столдардан, сандайлардан эгелээш, аптара, үлүгүр дээш оске-даа эдилелдерни, бажың иштиниң дериг-херекселдерии кылып турар. Чаңгыс хомудаа — чазанырынга чымчак ыяш материалы чедишпеэн. Мал чеми каап бээр шагналлар, коошпалардан эгелээш, оске-даа эдилелдерни совхоз кылдырын ап турар хирезинде, материалдар-биле школаның мастерскалазын хандыраачынче кичээнгей салбайн турар. Десиең суурну ээи кагбайн,аиаа түскай ыяш белеткээр цехти тургускаи, чымчак материалдарны белеткээри күзенчиг.

Суурда участок эмнелгези ажылдап турар. Ол коллектив 20 кижиден тургустунган. Эмнелге картофельди тарып алган, ам хаваннар тударын планнап турар. Уругларга сүт кухнязының тудуун чаа эгелээн.

Советтиң хамаарылгазында Культура бажыңының човулели 14 кижи составтыг. Ында узаныр, дааранырынын, ырының, танцының белгумнери ажылдап турар. Ураи түүдүүн киржикчилери кожаы Өвүр районга чоотта чаа концерттиг аалдап чораан келген. Ооң киргеи 800 ажыг рубльди дериг-хереклер садыи алырынга ажылаан. Бо түүл база ооредилгиг.

Семинар-хуралдың Тыва АССР-ниң Министрлер Човулелиниң төлөөзи В. В. Туғарина, Тес-Хем райкүүскомнуң даргазының оралакчызы А. Д. Ондар, райкүүском секретары С. С. Шойдуң олар башкарып өртүргеи.

— Шак ыңдыг семинарны кварталдап кылып турары күзенчиг. Чедир билбейн чораан түүдеримни хойну билип алдым —деп, О. Шынаа кодээ Советиниң секретары Т. Шинчик чугаалады.

Шак ыңдыг дуржулга солчуушкуну, семинар-хуралдар кончуг ажыктыг болганын ажылга улуг деткиччелиниң ооң киржикчилери демдеглеп турдулар.

Өөвет ЧИҢМИТ.

Семинар-хуралдың киржикчизи.

Эде тургустунуушкун: социал айтырыг

ЧУРТТАЛГА ТУДУУНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙНИ САЛЫР

Бистиң партия болгаи чазаавыстың ниити дээш сагыш салып турарының бир товаргай херечензи болза, 2000 чылга чедир ог-бүле бүрүзүи аңгы башың-биле хамдыпар деп улуг соруулганы салгаиы болур. Бо чугула программаны амыдыралга бөтөмдирген. Ынчангаш Каа-Хем районнуң улусчу контрольчулары бо айтырыгны бистө канчаар шиитпирлеп турарын хынап көргеи. Аңаа контроль комитединиң машгуннери, штаттан дашпаар актнвтер, болуктер болгаш постулар киришкен.

Ол хынаалдардан чүү илереэнна? Районнуң совхоэтарында, албан черлеринде болгаи организацияларында, бүдүүлгелерде чурттапга тудуунче чамдык сагыштыг салып турар. Эң ылаигыя район төвүнде база «Ленинчи арык», «Красное знамя» совхоэтарда элээи каи бажыңнар соолгу чылдарда неиешкеи.

Ынчалза-даа бистө чурттапга бажыңнарының айтырыы дыка нарын болуп турар. Тодаргайлаарга, 440 ажыг киижиге чаа бажыңнар, чок болза, оларның аңгы бажыңнарын улгаттырары негеттинип турарын хынаалдаан ийерээн. Чүүле Сарыг-Сеп суурда бөзин чурттапга байдалын экижидер 190 ог-бүле санаттынып турар. «Совет Тыва» совхоэта дыка хой малчынарның бажыңнары эргижирээн, таарымча чок. Өөре чурттаи турар малчыннар бөзин бар. Ол ышкаш «Енисей», «Бүрен» база «Бурунгаар» совхоэтарга бажыңнар чедишпес. Ол ажыл-агыйларының профсоюзтар комитеттеринден чурттапга бажыңнары дилээн ажылчыннарның хой-ле билдирикшиннери бар.

Районда чурттапга бажыңнарының талазы-биле байдал бо хире нарын турда, ооң тудуумун шынары болгаи темнизи-даа үениң негелдеэинге шуут таарышпас. Чурттапга бажыңнары тударынче совхоэтарның база аңгы-аңгы коллективтериниң удуртукчулары-даа чогуур кичээнгей салбайн турар. 1987 чылда районга ниитизи-биле 4664 дербелчин метр чурттапга толуп ажыглалга киирер ужуруут турда, херек кырында 4183 дербелчин метрии доозкаи, чурттакчыларга хүлээткеи. Өскээр чугаалаарга, 548 дербелчин метр бажыңнарны ооң чедир албаан. Бо дээш кым-даа хемчетте онаашпаан. Планны күүсетпейн барганы аиаа бир түүл кылдыр көрүп турар.

Частырыгаан түннел үнүрер деп чугаа бар, чурттапганың ооредии-даа ыңдыг. А ол хиреде аи байдал кандыгыл? Бо чылын район 4305 дербелчин метр шолдуг бажыңнарны ажыглалга киирер планныг. Бодап көрүпер даан: өртөен чылдаалыидаи планнаны эвээш-тир. Бирги кварталда чүүле 281 дербелчин метрии ажыглалга киирген, ужуру болза, 1083 метрии дужаар турган. Кым бүүрүлүгүд, түү шаптык болганыл?

Ажыл-агыйжы эвес чорук шаптыкталп. «Совет Тыва» совхоз бо үеиии дургузуида ийи бажыңны ажыглалга киирер турган, ооң бирээзии доозуи алаа-даа, ону комиссиига чогуур үезиидө киирип шыдаваан. Прораб Монгуш Бичее-ол ол талазы-биле черле дыка шүүшеи болган. «Бурунгаар» совхоз бирги кварталда 191 дербелчин метр бажыңнарны дужаар турган, чаңгызын-даа чадашкаи. Прораб А. Шикунев ук бажыңнарны тударының технологиязын хынаайн турганындан үрей кылган. Ону эдериигө 1743 рубльди артыкка чарыгдаан. Ол акшаны бүрүүдүг кижиниң карманындан үндүрген болза эки-ле турган иийик! «Енисей» совхоз ажыл-агый аргазыбиле чаңгыс-даа бажыңны бирги кварталда дужаавааи. Ол ышкаш чер-чер Советтериниң шүгүмү-биле бирги кварталда бажың тударының планы күүсеттиимээи. Байдал ыңдыг турда, бо чылын чурттапга тудуунуң планын күүседирип база бергедээри чугаажок.

Районда ажыл-агыйлар аразында көжүп чоруур механизастаттынган колонна бар, ооң ажылының хемчээли улуг, совхоэтар үк коллективиие ажок-даа идепеи турар. Ынчалза-даа бо организацияиың бирги кварталда чурттапганың чамгыс-даа бажыңын ажыглалга киирер деп планнаваны элдептиг. Күш бар: төс бригадаза 59 тудугжулуг. Колонналың чамдык бригадаларында күш-ажылдың сагылга-чуруму кошкак, ажыл шагы үзер чоруктар бар. Тудугжуларны чогуур материалдар-биле хандырбайн турар. Ол ышкаш механизмнерии барык ажыглавайн келген. Чамдык бажыңнарның ышнары дыка куду болганы хынаала үезиидө илереэн.

РАҮК-туң талазындан совхоэтарда тудугларже кичээнгей салбас болган. Ооң хараазы-биле совхоэтар ажылагай аргазы-биле тудуг планын чыл саныида-ла күүсетпейн келген. Аңаа хынаалда болган иегелде чок болганыбиле тудугиуң шынары багай, темп куду болуп турар-дыр.

Районда чурттапга тудуунуң байдалын улусчу контроль комитеди бодуиуң хуралынга чугаалажын көргеи болган бүргүдүлгэрга чогуур хемчегдерии хүлээткеи. Аңгы үеде чурттапга тудуунуң талазы-биле 2000 чылга чедир программаны ажылдап кызгаш, ону райкүүскомга бадылаан. Бистер улусчу контрольчулар, чурттапга тудуунуи айтырыгларынче сагыш салбайн келгении база бөтөмүгүмчүлекчи ёзу-биле миниий турар бис. Ынчангаш бо талазы-биле негелдеэнне моон соңгаар күштелдирер бис. Аңгы үеде районнуи улусчу контроль комитединиң ажыл планын ёзугаар чурттакчы чонну тудуг материалдарыбиле канчаар хандырып турарын хынап эгелеливис.

Климентий ОЧУР-ООЛ.

Районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

Хандырылгаңар кандыгыл?

САДЫГГА КИРЕ БЕРГЕШ...

Тээли , суурда ажыл-агый барааннарының садыидан улус үүлбес. Ыңдыг болбас аргазы чок. Чүге дээрге ында хүн бүрү хереглеттиинер барааннарны садыи турар. Моон мурииуда тургааиыга деиээргө, барааннарны хойу-биле дегген, садыи турар апарган.

Садыи алыкчыларга эптиг байдалды тургузарын оралакжын турар. Барааннарны олар боттары хол-биле барын түүлүп, шилиир арганы тургускан. Делгимирлерде хевистер, шалага салыр чадыглар, шкафтарны бир аай кылдыр тургускан. Узун эдлчег, маиаашкын чок.

Ооң садыңжылары аныяктада болза, дүржулгалыг ажылдакчылар. Коллективтиң удуртукчузу Галина Мандыт. Садыгны Полина Херелчап—район Советиниң депутады. Инна Хертек, Салбак Салчак — ВЛКСМ кежигүннери.

— Коллективте ниитизи-биле беш кижи бис—деп, садыгның эргелекчизи чугаалады. — Планныг онаалдавысты күүседип турар бис. Садыи алыкчыларның негелде-хереглелдери өзүп олурар. Ынчалза-даа чугула херектиг чамдык барааннар-биле хандырылганы үзүктелдирип тур бис. Чүге дээрге хеп даараар, сүт тыртар машиналар, шажай алктар райно садыларынга ховар келир-дир. Бир эвес барааннарны үзүктелдирбес болза, чоннуи хереглелии хандырарының бүгү аргалары бар—деп, ол түннеди.

—Силериии садыныида комсомолчулар кайы хире ажылдап турарый? — деп эргелекчиден сонуургап айтырдым.

— Комсомолчу кыстарывыс ажылынга кызымак болгаи харылсалгалыг улус. Садыи алыкчыларының негелде-хереглелдериие база кичээнгейлиг. Олар Красноярскиниң садыг-кооператив техникумун доозкан, 1986 чылда төрээи суурунга чедип кээп, мергежилиинии ажыл-биле ажылдай берген. Чамдык аныяктарны коорге, боттарының ажылдаар черлерии тып чадап, ынайбээр чорудып-да турар. Ол чорук иитилеиге, ада-иелерге, бирги эдлчегге, аныяктарның боттарынга бергедээшкиннерии тургузуп турар. Ооредилге доозкан, ажылдаар күзелии илереп чоруур ооларга, кыстарга кичээнгейлиг болгуу, оларны билирп чугула. Коллектививисте аныяктар кызынак болурга, бистер оларны деткип турар бис— деп, Галина Карышовна харылады.

Ооң ынай садыгның аштакчызы Сенилбээ Дойнаевна Очурну коллективтиң удуртукчузу мактап чугаалады.

Кижини, чүүүн-даа муриунда, аш-соруүне кижилер хамаарылгазы, ак сеткилиин кластап чоруур. Маиаа чижек болза болуун ниичиниң күүиажылы. Бо садыгның ниитизиниң ары-силии, өнге-сексеилии С. Д. Очурза. Ол вайно шүгүмүида хой чылдарга ажылдап турар, хереглекчилер ниитилеиииии кооперациязының хөөчүнү. Ол садыгга келбейн баарга, коллективте бир-ле чүве четпес болу бээр.

Садыг ажылдакчыларының бирээзи район Советиниң депутады. Ооң депутат күзелгези элээи шак-үеии эдеп турары билдингир.

— Округумнуң сонгукчулары-биле ужуражып, оларның чагыларын, дилеглерии күүседир дээш кыпын турар мен. Суурнуң амыдыралында ийи шиитпирлээр сорулгалар бар деп, КНО-нуң чиигине секретарыига кыйгырыгда айтып турар.

Делегей медээлери

ЧИҢГИНЕ СЕКРЕТАРЬГА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң чанында Болгарияның, ГДР-ниң, Польшаның болгаш Чехословакиияның доктаамал төлөөлекчилерии делегей ниитижилгезииииң кичээнгейии ол төлөө чергелериии ажылдакчыларынга хамаарыштыр АКШ-тың ылгай иерүүшкүүнүт чоруунче угландырган. Май айда олариың ынай-бээр базарынга кызыгаарлаашкынны тургускан. Чижээлээрге, Нью-Йорктуң төвүидеи 25 миль зоиадаи ырак чоруурда АКШ-тың курденартаментизинче баштай бижимеи чагыг киирериинң чурумун доктаадып тургускан. Ынаыг ылгай иерүүшкүүнүт хемчегдер аигы үеде ССРЭ-ниң, УССР-ниң болгаш БССР-ниң КНО-нуң чанында доктаамал төлөө чергелериии ажылдакчыларынга хамаарыштыр база туруп турар.

АКШ-тың чаигыс талазыт ол шиитпирлээр делегей эргелииииң талазы-биле бодуиуң хүлээгелерии карашы-биле үреп турар кандыг-даа чылдагаан болгаш кандыг-даа үидезии чок хөделиишкин болур деп. КНО-нуң чиигине секретарынга доктаамал төлөөлекчилериің чагазында оиаалап демдеглеп турар. Ынаыг чорук КНО-нуң Уставынга, а ол ышкаш делегей эргелериинң талазы-биле дүгүржүлгаларга дүүшпейн турар. Ынаыг ииэылыг хемчегдер КНО-нуң туруп турар чурту болур АКШ-тың бодуиуң хүлээгелерии күүседирип ойтаап турарын хериидеп турар деп ук чагаада айтып турар. Хоойлуга удур болгаш ылгай иерүүшкүүнүт хемчегдерии дүргеи күш чок болдурары-биле шиитпирлээр сорулгалар бар деп, КНО-нуң чиигине секретарынга кыйгырыгда айтып турар.

ФРАНЦИЯДА СОҢГУЛДА ТҮҢНЕЛДЕРИ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциязың бүгү девискээриие болгаш ооң аскс черлерже Департаментилериие парламент (национал хурал) сонгулдаларының ийиги эргелээ боол эртген. Ооң түннелдерии Франциязың иитиии херек-тер министерствозу санаи үидүргеи.

Национал хуралдың чаа составында 26 коммунист депутат кылдыр сонгуттургаи. Амгы президентиниң талалакчылары сонгулдаларга той базылаашкынны алган. Олардан 271 кижи депутат болган: социалистер — 257, ооң радикалдар —9, партия кежигүнү эвестерден президентиниң талалакчылары — 5.

Барыын сонгулда блогундан 269 депутат сонгуткан: франциуз демократия дээш барыын эвилелээн —129, республиканы деткиири каттыжышкынның кежигүнүнериидеи — 126, кежигүн эвес барыын үзелдиглерден—14. «Национал фронт» дээр эн барыын болуктеи чүге чаигыс депутат сонгуткан.

Франциуз Коммунистиг партиязың Чиигине секретары Ж. Марше сонгулдаларның түннелдериие хамаарыштыр медеглел кылган. Амгы байдалдарда коммунистерниң Франциязың чазаазың составынга киреринии дугайында каңгыг-даа чүгаа турбас ужуруг деп, ол чугаалаан.

А. НАТТАНЫҢ ДИЛЭЭ

РИМ. (СЭТА). Италиязың Коммунистиг партиязының Чиигине секретары Алессандро Наттаның дилег чагазыиа ук партиязың удуртулгазының хуралынга ооңчуп танышкан. Чиигине секретарьның албан-хүлээлгезиидеи хостаар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүүн дугайында дилеген А. Натта ИКП ТК-ге киирген.

УДУРЛАНЫЫШКЫН ХҮНҮ

ОТТАВА. (СЭТА). АКШ болгаш Канадаиың аразында хостуг сазыг дугайында дугуржулганы күш-чок болдурарын негевишаан, Канаданың хой-ниити организацияларының төлөөлекчилери удурланыышкыннын национал хүнүн эрттиргеннер. Удурланыышкыннын ол улус төмчээлиг хөделиишкиннин Канаданы камгалаарыиың коалициязының кыйгырыы-биле боттарындырын чорутка. Ооң составында хой-ниитиниң янзы-бүрү организациялары — профсоюзтар, фермерлер, херөөженнер, займыга удур организациялар, аныяктар, шажыичылар, хереглегген белүктерии ассоциациязы, литераторлар, кинематографистер болгаш өске-даа организациялар киржип турар.

Оттавада парламент бажыңының чанында массалыг чыскаал болгаш митинг болган. Чыскаалдың киржикчилери дугуржулганы парламентиге күштүг болдуруп бадылаарыга удурланырыиче оппозиция партияларын кыйгырган. Дугуржулга Канаданың экономиктиг болгаш политиктиг хамаарышпас чоруузуга, канада улустуң материалдыг чазагай чоруузуга кыжанып турарын, Чыскаалдаанар парламент сонгулдазын чорударын иегээн. Ооң үезинде канада сонгукчулар консерваторларның чазаанын АКШ-биле сазыгэкономиктиг дугуржулга кыларының чогумчалымның дугайында айтырыгны шиитпирлээр чугаалады.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ЮГОСЛАВИЯ

БЕЛГРАД. Рвек хоорайда Май 3 аттыг судно будуулгезиниң коллективи бир муи тонна чүк көдүрер, далайга эштип чоруур кран-катамараиды кылып эгелээн. Ол краниы Совет Эвилелиниң чагыыи ёзугаар тудуп турар. Ол делегейде эи улуг далай краиы болур. Ооң дооразы 50 метр, узуну 130 метр.

Каспий далайның нефть тывыштыг черлеринге ажылдаар бо күчүлүг техниканы белдирлер болгаш кезектер аайы-биле кылыр деп специалистер шиитпирлээн. Чүге дээрге ону бүрүнү-биле ажылдаар черге чедирери берге. Бодуиуң хемчээлиниң болгаш денизиниң улуг болганындан оиу сөөртүп чедирер транспорт хереклелери амгы үеде чок.

Кран-катамараиның кезектерии дерт далайны дамчыштыр сөөрткеш, Волга-Дон каналдан эрттиргеш, Волга хемиң куду бадырар. Астраханьның судно тудуушкун заводунга ол кезектерии чыып эттээр. Ооң соонда ол бодуу эжиидирип чоруттар.

РУМЫНИЯ

БУХАРЕСТ. Румыниияның найысылалында мебель фабрказының бүдүрген продукциязының 50 хуузун даштыкы чурттарже чорудуп турар. Ыяш аймаанган янзы-бүрү продукция бүдүрер улуг каттыжышкынның (ында 40 бүдүрүлге бактаап турар) бирээзи мебель фабрказының кылганы бажың иштн дериир эт-хереклелдиинң шынары делегей стаидартынга дүгжүп турар. Даштыкы чурттар-биле чарган керээлерии коллектив чыл саныида, чогуур үезиидө күүседип турар. Ол социалистиг чурттар-биле, Австрия болгаш ГФР-биле эки харылзааны тудуп турар.

Даштыкы чурттарның садыг организацияларыиың чаа-чаа хевирлериии продукциязын чөпшээрежилгеи стаидартка дүгжүп турар. Кедир чылдан эгелеп албан черлериинң мебелии бүдүрерии планнаан. Эртем-шинчилел черлериига, лабораториялырга, школаларга, эмнелге черлериие ажыглаавр эт-септи массалыы-биле бүдүрүп эгелээр, ооң ээзии эвес түүнүг оргураны алырын планнап турар. Ол эт-хереклелдии чараш өңнүг ыяш аймаа-биле каастап каан болур.

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

ПРАГА. Чехословакияның найысылалында ажыттынган чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар делегелгезии улус улуг сомуургал-биле танышкын көрүп турар. Бо чылын ол делегелгеде аныяктарның ажылдарын коллады киирген. «Зенить» ниити республика делегелгезии дашпыкыдан келген кижилер база сонуургап турар.

Күш-ажылчы оруун чаа эгелеп чоруур чогаадыкчы аныяктарның ажылдары улус ажыл-агыйының бүгү адырларын хаара тудуп турар.

Делегелгеде 2,5 муи ажыг ажылды киирген. 105 экспонатка шаиналды тывыскаи.

Ыидыг болжаок чазактың ажыл чок болгаш ядыы-түренги чоруктар-биле демиселиия коммунистер деткиир ужуруг. Социал деп эрге чок чорукбиле коммунистер кезээде демиссежир хүлээлгелиг деп, Чиигине секретарь онзалап демдеглээн.

ПРАГА. Метрокуң «Московская» деп станциязы.
В. СОЗИНОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ХАЙГААРАЛГА АЛЗА КАНДЫГЫЛ?

Эрзин районнуң төвүиден ырак эвесте 3 километр хире черде хөөр бар. Ол Эрзинден Нарыиче баар орук кыдыида чылар. Эрзин болгаш Бүдүи-Бажы суурларның мөчээи кижилерии аиаа орнукшудар.

Хөөр дээрге хөөрде болгай. Ол база чуруи-чыскаалдыг, культуруүг, арыг-силиг, чаагайжыттынган турар ужуруг.

Ооң чанынга чеде бергеш, көөр болза, каракка чаржыпчыг. Ында, ында чүве кылып турган манзалар артыы, будук кудуп турган куруг шилдер, банкалар, эргижирээш, үрелип калган саалын чечектер, херим кажаалар, будуп турган кисточкалар, алк-сава бузундулары дээш, хөөрнү бокталдырып турар чүвелер-ле хөй. Ук хөөрнү долгандыр херимнеп, кажаалаваанындан инектер чайгы үеде аиаа деэределп, херимнерге, тумбочкаларга эгенип турган, үжуруп, сып, үрегден каапкан боордур.

Ында Афганистанга интернационалчы хүлээгелзии күүседип тургап, маадырлыбиле өлген ол чер ажуттуг солдаиы база орнукшуткан. Ол хөөрлерде кандыг-даа ажаалга-хайгаарал чок. А. Норбуну Эрзин райпозунуң, В. Серээдарны харылзаа белдирииии комсомол организацияларында аттарын мөңгези-биле киир бижээн. Ол организацияларның комсомолчулары оларны ажаап, ону чаагайжыдарынче кичээнгей салбайн турар. Оларның чанында өлээи кат шивилерни олуртуп тараан чорду. Ынчалза-даа ону ажаап карактаваска чүге үнерил, куурарып калбаи калган, аиаа куу өргеннер апарган турар. Чанында ийи чүс литриин демир досказрын чартыныга чедир черде хөөп каан болуу. Хевирин болзаарга, ыиаар суг куткак, ыяштарны суггарар байдалдыг турган боор.

Ол ышкаш Ада-чурттуң дайынының киржикчилери тыва эки турачылар Михаил Конгар, Ланзыы Оюи оларны каш чыл бурунгаар ында орнукшуткан. Олар бистиң келир үевис дээш тулчуп чораан, чедип келгеш, тайбың ажылишке үр чылдарда ажылдап чораан, мөчүп калганнар. Оларже кандыг-даа кичээнгей чогун кижи кайгаар. Ол хөөрлерии база хүндүткелдии-биле көрүп, хайгааралга алза.

Эрзин болгаш Бүдүи-Бажы суурларының чурттакчылары черле шаг-шаандан бээр өлген кижилерии чер санай орнукшудуп салып турганы шын эвес деп бодаар мен. Түскай докгаадып каан чер турда-ла, кайы-хамаанчок туралаан-на черииге салып, черии үрегдеп, чер камгалалыының дугайында Хоойлуну хажыдып турарга болур бе?

Эрзин биле Нарын аразында Днирге ховузунда чевелгер дыка хөй, балык-балүү-биле аигы-аигы. Ол дээрге дөргултөрел аайы-биле орнукшудуп турганы ол. Моиу моон соңгаар болдурбас, чаигыс черге чурумчудуп, аиаа чагыртып, түскайлап каан черге салза кандыгыл?

Бай-Даг суурда хамдыида хөөрү дыка культуруг, арыгсилиг кылдыр чаигыс черде чурумчудуп тургусканы эки. Ооң үлегерии алза.

Үстүнде айтыканым четпестерни болдурбазы-биле ында орнукшуткан кижилериң чоок кижилери-биле дугуржуп, бир хүнүиң шефтээшкиниин организастап, аштап-арыглап көрзе. Алдан хар чедер деп турар мен. Шаанда тываларга төрелдер хүнү деп чүве турбаан болгай. Ам ыидыг хүнну бала сагып турар апарганы чажыт эвес-ле болгай. Ону ажыглап, организастап көрзе деп бодаардыр мен.

Ынчангаш Эрзин, Сарыг-Бүлүи кодээ Советтериниң болгаш район Советиниң күүсекчи комитеттери бо айтырыг талазы-биле кандыг-бир хемчээл алыр боор деп идегелдим.

Александр ТАВА.

А. НАТТАНЫҢ ДИЛЭЭ

РИМ. (СЭТА). Италиязың Коммунистиг партиязының Чиигине секретары Алессандро Наттаның дилег чагазыиа ук партиязың удуртулгазының хуралынга ооңчуп танышкан. Чиигине секретарьның албан-хүлээлгезиидеи хостаар дугайында айтырыгны чугаалажып көөрүүн дугайында дилеген А. Натта ИКП ТК-ге киирген.

ФРАНЦИЯДА СОҢГУЛДА ТҮҢНЕЛДЕРИ

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциязың бүгү девискээриие болгаш ооң аскс черлерже Департаментилериие парламент (национал хурал) сонгулдаларының ийиги эргелээ боол эртген. Ооң түннелдерии Франциязың иитиии херек-тер министерствозу санаи үидүргеи.

Национал хуралдың чаа составында 26 коммунист депутат кылдыр сонгуттургаи. Амгы президентиниң талалакчылары сонгулдаларга той базылаашкынны алган. Олардан 271 кижи депутат болган: социалистер — 257, ооң радикалдар —9, партия кежигүнү эвестерден президентиниң талалакчылары — 5.

Барыын сонгулда блогундан 269 депутат сонгуткан: франциуз демократия дээш барыын эвилелээн —129, республиканы деткиири каттыжышкынның кежигүнүнериидеи — 126, кежигүн эвес барыын үзелдиглерден—14. «Национал фронт» дээр эн барыын болуктеи чүге чаигыс депутат сонгуткан.

Франциуз Коммунистиг партиязың Чиигине секретары Ж. Марше сонгулдаларның түннелдериие хамаарыштыр медеглел кылган. Амгы байдалдарда коммунистерниң Франциязың чазаазың составынга киреринии дугайында каңгыг-даа чүгаа турбас ужуруг деп, ол чугаалаан.

УДУРЛАНЫЫШКЫН ХҮНҮ

ОТТАВА. (СЭТА). АКШ болгаш Канадаиың аразында хостуг сазыг дугайында дугуржулганы күш-чок болдурарын негевишаан, Канаданың хой-ниити организацияларының төлөөлекчилери удурланыышкыннын национал хүнүн эрттиргеннер. Удурланыышкыннын ол улус төмчээлиг хөделиишкиннин Канаданы камгалаарыиың коалициязының кыйгырыы-биле боттарындырын чорутка. Ооң составында хой-ниитиниң янзы-бүрү организациялары — профсоюзтар, фермерлер, херөөженнер, займыга удур организациялар, аныяктар, шажыичылар, хереглегген белүктерии ассоциациязы, литераторлар, кинематографистер болгаш өске-даа организациялар киржип турар.

Оттавада парламент бажыңының чанында массалыг чыскаал болгаш митинг болган. Чыскаалдың киржикчилери дугуржулганы парламентиге күштүг болдуруп бадылаарыга удурланырыиче оппозиция партияларын кыйгырган. Дугуржулга Канаданың экономиктиг болгаш политиктиг хамаарышпас чоруузуга, канада улустуң материалдыг чазагай чоруузуга кыжанып турарын, Чыскаалдаанар парламент сонгулдазын чорударын иегээн. Ооң үезинде канада сонгукчулар консерваторларның чазаанын АКШ-биле сазыгэкономиктиг дугуржулга кыларының чогумчалымның дугайында айтырыгны шиитпирлээр чугаалады.

МАР-ның Убса-Нур аймааның Тыва АССР-де Культура хүннери

КОЖА-ХЕЛБЭЭ МООЛ БОЛГАШ ООҢ КИЖИЛЕРИ

Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймаанын Тывага Культура хүннери уламчылап турар. Аксы-дүнма кожавыстың уран чүүл ажылдакчыларының кинодертери, аларның ийи ужуражыышкыннар республиканың ажылчы чонунга солуп болгаш үттүндүрбес кыдыр артып калган.

ЧУРУКТА: моол ойунктер дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну А. Г. Гончаров-биле.

Мазаһыр-оол **КАЛЧАННЫҢ** фотозу.

МАР-ның Чурукчулар эвилелиниң Убса-Нурда салбырының чурук делгелгези Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ажыттынган. Тыва АССР-ниң болгаш ук аймактың чурукчулар организациялары чогаадыкчы сырый харылзаалыг. Делегациядан солчуру, делгелгеерге организастаары чаңчыл болуп бар чыдар. Удавас каттышкан делгелгелерни Кызылга. Улангемга организастаар. Ол дугайын аймактың чурукчулар салбырының даргазы З. Сухээ, Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң баштаар черииниң даргазы С. Саая делгелгеениң байырлыг ажыдыкшыкыныңың үезинде чугаалаанкар.

Музейниң делгелге залдарында делгеттингеи чуруктарны көргеш, аларны ийи тема каттыштырып турар дең. түүлеп болгаш: делгеи моол черниң чараш бойдус-чурумалы болгаш оон ажыл-ишчи кижилери. З. Сухээниң «Делгеи хөвү», «Хөвүда өрүк», О. Нөмжаатың «Хархираада альпинистер» деп чуруктарындан моол черниң нарын четпес хөвүлары, харлыг баштыг даглары көөр бис.

Куш-ажылдың кижизи. Аймактың чурукчуларының ажылдарында бо тема колдап турар. О. Нөмжаатың «Малчын Ажыы», Ц. Баазаның «Механизатор Лхагваа», «Бригадир Батмөнх», Т. Идөштиң «Мядаг башкы» деп чуруктарын айтыл болуп. Моол чурукчуларның чуруур аъмы. өңнерин ажыглаары бир янзы. Чурулга уран чүүлүнүң кадында аянын өскерткейин, чаа-чаа уран аргаларны ажыглап турганы чураан чуруктар делгелгеге бар. З. Сухээниң «Мурнакчы малчын», Б. Пүрэв-Сүрэнниң «Хойжулар» деп ажылдары бо талазы-биле ылгалып турар.

Делгеллеге онзагай черни Моол Арат Республикада биилиңгир график Я. Нэмсрайның ажылдары эзлеп турар. Адачурттуң Улуг дайынының мадырларынга турасказааткан «Мөңгеде үттүнгүрбас», «Төрээн чурттуң камгалакчылары» болгаш өске-даа чуруктары хамы үткалыг, сагыш-сеткилди хайыытырып келир.

Ыяштан болгаш чонар-даштан чазаан уран ныылгарны база делгезин. Убса-Нур аймактың чурукчуларының делгелгези июнь 19-ка чедир ажылдаар.

Борис **КҮЖҮГЕТ.**

Зона маргылдаазы

КҮШТҮГЛЕР ШИЛИТТИНГЕН

Профэвилелдерниң ВДФСО-нуң зоо бамбугунге барыын зоонаның маргылдаазынга турескаактаан интернационалчы кежээ Мүгүр-Аксының Культура бажыңынга болган. Соруглуг чурттакчы чону, Кызылдан, Ак-Довуракан, Кызыл-Мажалыктан, Тээлээн келген спортчулар Культура бажыңының ыыстары чаалап алгаш, Кызылга июнь 16-19 хүннеринде болуп эртер түнне оюнналарга кирижир эргени чаалап алганнар.

А маргылдаанның негелдезинде достаткаңы-биле зоне бүрүзүнден (4 зона) түңнел оюнналарга чүгле бирги черни алган чемпион болган командалар кирижир, ынчаарга-даа зона бүрүзүнге чемпион болган ийиги черни алган эр, эргежээн командаларның анда кирижир күзелин илереткеними барымдаалаан, ийиги черни алган командаларны түңнел оюнга киириштирер дугайында доктаады профэвилелдерниң күш-культура болгаш спорт министелиниң область чөвүлелиниң президиуму хүлээп алган. Ынчангаш зона бүрүзүнге ийиги черни алган командалар түңнел оюнналарга кирижир аргалыг болгаш область чөвүлелиниң спорттуң массалыын чедип алырынче кичээнгей салып турарының бир чечиими-дир. А чүгле доктаамал барган дээш киижиивис — удуурлыдаар чер. Бир эвес боттарывыс гостиницалыг турган болзувусса, үшкү таңнадыг черни чаалап алган командаларны-даа кириштирип болур турган бис.

Зона маргылдаазының түңнелин үндүрген соонда чараш чурумалдыг оо районнуң Ак-Хөлге (оо ам профилаторий алаар) спортчуларның экскурсиязын районнуң 60 маргылдаанны эрттирер талазы-биле оргкомитет даргазы Эрес-оол Оюнович Саая оргинизастаан. Анаа спортчулар ирезынга мөнге-фестивальды база организастаарыкс. Спортчулар ирезынга уран чүүлге хандыкшыдыг кижилер эвээш эвес болган. Олардың Бай-Тайгадан Юрий Дамбыдыг, Барыын-Хемчиктен Елизавета Салчакты, Ак-Довуракан Валентина Монгушту болгаш өскелерниң-даа хамаарыштырып болур. Мөнге-фестивальга бирги черни Барыын-Хемчик, ийиги черни Бай-Тайга, үшкүзүн Ак-Довуракан команда-дарга чаалап алган, тус-тузунда шаңнатканнар. Ол кежээ чай түттуунан таңцы шелүүнүң ажыдыкшыкынга келген бүгү спортчулар болгаш Кызылдан барган судья-телээлер шупту кирип, интернационалчы кежээни организастап эрттиргеч.

Батый КЕНЕШ.

Чагаалар допчулалы

КАДЫКШЫЛДЫҢ ЧАЯАКЧЫЛАРЫ

Эмчилерге өөрүп четтиргенин илереткеп чагаалар редакциягa бо-ла келир. Кадыкшыл камгалакчыларының ажыл-херээ берге, харылсаалгыг дээрниг кым-даа билир. Ылангыя Медицина ажылдакчызының профессиональ бүдүрелиинең өткүүрүнде эмчилерге өөрүп четтиргенин илереткеп чагаалар улам көптээн. Оларның чамдыктарын мында киирип көрөзин. Кызыл хоорайдан Хеймеров Салданович Ондар ортовед эмчи Валерий Петрович Насюпин дугайында биджээн. Бодунуң профессиязынга бергинген, ажыл удурка кичээнгейдиг бо эмчиниң республиканың кайыда бүзүлүүнүң бадыра билир, анаа эмнеткен кижилер сеткилинден ханызындан өөрүп чоруурлар.

Улуг-Хемниң Арыг-Тэлүүзе участок эмнелгезинге эмнедип чыткан, бүгүнгүг кижилерниң ачызында эки сегээнин Долчамма Сүүр-оол бижип турар. Ылангыя эмнелге ергелекчизи Галина Сатовнаның ажылынга харылсаалгалыг, кижилерге кичээнгейлиин оо айтып турар.

Эмчилер хүнүн таварыштыр байыр чедирип, чагаай күзээшкиннерни бараалгалып турар чагаалар Сут-Хөл районнан база келгилеен. Оларның баргозин ажылчын Доржу Ондар бижеэн. Райдың эмнелгезинин бир салбырынга эрткен кыжын эмнетекинден кадыы ажиккээнинге ол сеткилин хандаанын илереткеп. Эмчи **Отун-оол Белекович Саая**, медсестралар **Люба Кыргыс-оол, Марина Ховалыг**, санитаркалар **Сат Чечелаа, Лида Кыргыс** дээш ажелерге-дал ол иниг байырны чедирген. Эки ажыл дөмей-де кастыг боор, чонның карааа көскү болгай. Ол-ла районнуң Алдан-Маадыр сүүрүнүң Валентина Ондар Тамара Өлзөй-оолованы Оюмаан ууғайын мактап бижээн. «Кижите эжиин ыяган кижи кажанда уттүнүрбас. Эрткен кыжын ачам ырый бозуре, оң эмчи оруқ-чирик берге-дээ болза, кыштагга баргаш, ырыг кижини сыкыртып эмнеп шаг болган. Ырыг күштүг болган ачамның амы-тыны камгалаттынмаан-даа болза, эки сеткилдиг, бүзүнүүг эмчини үттүнүрбас бис».

Тываның бала бир ырак бүүлүүларының бирээзи Монгуш Тайгадан чагааны Варвара Оюмаа чоруткан. «Бистиң үрүүвүс хөрөөнге дегдиргеш, районнуң үрүглар эмнелгезинге салгадып барган. Анаа үрүүвүсту ырак хуусаала кадык кыдыр эмнеп кагдылар». Үрүглардың үлүг эмчилери **Монгуш Чойганмаа, Зоя Доңган**, сестра **Сааи Саглаш** хөөн ажелерге-дээ эки ажылы дээш байыр чедирип, чедишкиннерни күзеп турар.

Бай-Тайганың Бай-Тал сүүрдин Елена Сүрүк редакциядже чагаа бижээш, Ак-Довурак эмнелгезинге үрүглар эмчизин **Владимир Иванович Турищевка** өөрүп четтиргенин илередип турар. Аар аразаң оглуң сегидин эмнеп каан, ырыг уласка эвилеп-солдеп, сагыш чөвөнгүр эмчиниң мактап бижип турар. Ол-ла эмнелгенин сестраларына болгаш санитаркаларына четтиргенин база илереткеп.

Шак ынчыг үткалыг ажелдээ дээш дөй чагаалаарны бо хүннерде редакция бодунуң номчукчуларындан алган. Эмнеп сегидип каан кижилеринге чылыг сестерии дыңнаары дег, шак ынчыг үүрү шаннап эмчилерге турбас. Чонунга ак сеткилдиг, мергежилинге ханы берлиннишкин-биле бараан болзуга, эки-эки-даа черле жекере боор, ынчангаш аарыг кижилер эмчилеринге хамаарыштыр эки сестерни сөглеп, олардың бай-ырлалын таварыштыр чедишкиннерни күзеп турарлары бо-дүр. Бис база дээш катгыжып, үүлгедер бүтсүн дээш сөглеп тур бис.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

агаар

Республикага шоолуг эвес бүүлүүлаар, хүндүс чамдык черлерге чаъс чаар. Сөңгү-барыын чүктен таптын дүргени секүндээ 9—14 метр. Дүне 11—16, чамдык районнарга 3—8 градус чылыр. Хүндүс 26—31, чамдык девискээрге 17—22 градус чылыр.

Кызыгга будуттаар, чаъс чаргбас. Хүндүс динмирээр чадавас. Сөңгү-барыын үктен таптын дүргени секүндээ 9—14 метр. Дүне ийи-эки-ээлга 14—16, хүндүс 29—31 градус изиир.

Автоорукчуга көстүүр эки.

УДУРТУКЧ УЛАР, ИДЕПКЕЙИҢЕР КАЙЫЛ?

Кижилерниң культура талазы-биле ойуудези көшкээр болза, мозу-шынар болган сагыш-сеткил талазы-биле экижишкин, ажык-чарлыг чоруктуң, демократияның болган бот-бажыңарылганың сайгыралы долузу-биле болдунмас дең болзаар мен. Бистиң «Тыва даг-дүгү» комбинатың Культура ордузунда бо хүннерде беш культура университеттери, алды киноколлекторийлер болгаш декторийлер, сөңгүүргелер аайы-биле он клубтар, үлүг үлүска болгаш бичиизерге төөрби бөш бот-тыныгыр уран чүүл болгулиери ажылдап турар, оларда 740 кижи хаара тутуттуган. Ниити ыры, таңды болгаш ыны болгулиери эки ажылдап, хоорайжыларның сөңгүүргелиң чаалап алган. Л. Н. Ганчалма, С. С. Кужугет, Р. С. Сат, Т. Д. Шиттова оларның удуртканы үстүнде ады-аалаым уран чүүл коллективтерин үлүсү чогаадылганың II Бүгү-эвилелде фестивальның даугреаттары болган. Культура ордузунуң ыны коллективи (режиссёры Р. М. Сат) эртээн чыдын Барнаул хоорайга болуп эртээн бөттывынгыр ыны коллективтериниң зона көрүлдезинге С. Пөрбөнүүн «Найырал» деп ынызын эки ойнаан, дипломнаит болган. Дыка хөй бөттывынгыр уран чүүлдүң киржикчилери лауреат аттарынга чөргедарланып чоруурлар.

Культура ордузунуң ажылында четнестер чок дең болбас. Идей-кижизидилелиг болгаш масса-политиктиг ажылдарның оргинизация арга-хевирлериниң үшкүнүүн чадап турар бис. Байырлал түүнеринге тураскаатканы кежээлер, төмөгдөр эвээш көрүкчүлериг залдарда эртип турар. Эвээш көрүкчүлериң хөй кезии школачылар, ОПТЗ-3-түң сургуулдары. Ажылчы чонның хостуг үезин ажыктыг, солун кылдыр организастаар айтырыг чедир шилгидилеттинмээн.

Идеологтуг ажылдың бо үүлүлә участогунга «Тыва даг дүгү» комбинатның партком, партия организациялары болгаш хоорайның өскелде организациялары бөттүг дуза чедирбейн турар. «Тыва даг дүгү» комбинатның цехтери, адырлары, үлестөөр, бүдүрүлге чергелеринге тураскаатканың партпомунуң түргүзүүп каан түскай графигиң ёзуглаар Культура ордузунга ямыр-бүрү культура-массалыг ажылдарны эрттирип турган болза, долчок-да эки боор ийик. Район төвү Кызыл-Мажалык суурда партия райкомунуң удуртулгазы-биле күш-ажылчы коллективтер, ядаа чергелери кыдыг кежээлерни эрттирип турар. Ак-Довуракка төп ыынчаар эрттирип болбазыл? Квартал санында социалистиг чарыштың тиилекчилериниң тураскаатканы кежээлерни чүге организастаан болбас дең. Бистер, Культура ордузунуң ажылдакчылары, күш-ажылчы коллективтерге ямзы-бүрү кежээлерниң сценарийин тургузарындан эгелээш, эрттирериңге чедир дузалажыр бис.

Чамдык ажыл-агый партия, профэвилеа организациялар-ының удуртукчулары боттарының коллектив кежигүнеринниң хостуг үезин ыанчаар эрттирип турбаанче сагыш салбастар. Оларга эң-не кол чүве план, а кижилериң культурлуг дыштанылгалы — ийиги черениң айтырыы. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыгдал фабрикалының, ТЭЦ-тиң, рудниктиң, транспорт дегиинин удуртукчуларын ыылгалдарга ханаарыштырыы болуур.

Ажылчын хандырыга калдаанны, төп район мөнгелеенниң, № 2, 3 школаларның коллективтери ямзы-бүрү темаалыг кежээлерни эрттирижириңге идепкейлиг киржип турарлар. Ында үдеглеенниң байырлалы, чагаа байырлалы төгүүг болгаш чассалыг эртиер. Куш-ажылчы династиялардың тураскаатканы кежээ, «Орус тайга», «Часкы бал», «Сен болган мен» деп темаалыг кежээлер солун, ажыктыг болгаш.

Культура ажылынын чаа арга-хевирлерни ажыглап турар бис. Чүрттакчы чонуң сонгалдарын сөөрөнүп, оларның сүмелерин, күүдерин ажыглыксаа кичээнгейге ап турар бис. Бот-ажылалыышкынның принцибинге үндезилеп, ансымарының, культинарының, ритчиег гимнастикының база чазанарының бодунгерин ажыттынар. Оларның чамдыктарын хаар үжүрга таварыштырыс. Бодуң удуртукчузуңуң четпес ажыылынан олар ажылын сөөлдаан түрар чадавас. Ынчалза-даа хоорай чүрттакчыларының идепкей чогум база айтып хөрек.

Удуртукчу кадрлар тутагыында база катаа чугаалаайн. Оларның ажылы чай чөк дең билир мен. Удуртукчулар, оларның ач-бүүделери культура-массалыг ажыыдарга киржип, боттарының коллективтери-биле сиена кырында үнүн кэзэр күүнүүнү.

Алевтина ГАЙНУТДИНОВА.
Культура ордузунуң директорунуң ордалакчызы.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

агаар

Республикага шоолуг эвес бүүлүүлаар, хүндүс чамдык черлерге чаъс чаар. Сөңгү-барыын үктен таптын дүргени секүндээ 9—14 метр. Дүне 11—16, чамдык районнарга 3—8 градус чылыр. Хүндүс 26—31, чамдык девискээрге 17—22 градус чылыр.

Кызыгга будуттаар, чаъс чаргбас. Хүндүс динмирээр чадавас. Сөңгү-барыын үктен таптын дүргени секүндээ 9—14 метр. Дүне ийи-эки-ээлга 14—16, хүндүс 29—31 градус изиир.

Автоорукчуга көстүүр эки.

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва республиканың хереглекчилер инитиледелериниң эвилелиниң баштаар черии 1988-1989 оореди-ле чылында Россияның хереглекчилер инитиледелериниң эвилелиниң даразында техникумнарынче сургуулдар үлөөп амырын чарлап тур:

Красноярскиниң кооператив техникуму

Тускай эртемнерни:
— товароведение болгаш ашт-чем бараанналрын садарын организастарны;
— товароведение база үлөттүр болгаш ашт-чем бараанналрын садарын организастарны;
— совет садыгда планнаалыкын;
— бухгалтер учёду.

Иркутскиниң өөрү техникуму

Тускай эртемнерни:
— ачыыр болгаш өң ыыт-түрер ажыл-агый (хүндүсту);
— мал болгаш өлүг чиг эдиниң товароведенези (бот-өөредилгеии);
— хоойлу-дүрүм эртеми (хүндүсту).

Грозныйның кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— товароведение болгаш ашт-чем эвес бараанналрны садарын организастарны (товаровед, будуруглуг өөредилгеэ-зиниң мастери (хүндүсту).

Костроманың технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— ашт-чем белеткээриниң технологиязы (хүндүсту).

Краснодарның механика-технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— соодучуу-компрессор машиналары болгаш дериглелер (хүндүсту).

Мичуринскиниң технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— консервелелрының технологиязы (хүндүсту).

Нальчиктиң технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— эт болгаш күш продукгуларының технологиязы (хүндүсту).

Улан-Удэниң кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— хлеб быжыыр будуруглуг (хүндүсту).

Читаның кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— ашт-чем белеткээриниң технологиязы (хүндүсту болгаш дериглелер);
— товароведение болгаш технологтуг техникуму (ашт-чем бараанналрын садарын организастарны);
— сооцучуу-компрессор машиналары болгаш дериглелер (хүндүсту);
— мал болгаш өлүг чиг эдиниң товароведенези (бот-өөредилгеии);
— хоойлу-дүрүм эртеми (хүндүсту).

Балашовтуң кооператив училищези

Тускай эртеми:
— продуктулар болгаш чиг эт белеткээнин.

Техникумларго чүрөөр дегээзинде документлерни киирер: билдирикшинин, оргинал эртемнинин дугаанында документ (боду-бинге). 3х4 см темчээлдиг 6 фото-чуруг, күшаанныг дептеринден үштө бижилге (ажылдаан турарларга). 086/У маяын өзүүлүг эмчи спыныызылгазы, кооператив организациязының өөредиин-биле чоруткан бижии (бот-өөредилгелиг салбырга кылгалда бөмбек киирер.

Товароведение болгаш технологтуг техникуму эртеминиг салбырларга киирелер орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), ССРЭ төөгүүзүнге, аске артханнарынга — орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), математикага (алс-биле) шылгалда дужаар.

Бүгү кооператив техникумнарынга кедээ черде чурттап турар болгаш өөредилге тенгениниң соонда ажылдадыры-биле районнарның хереглекчилер инитиледелеринче чоруп-дар сургуулдарны күлээп алыр.

Документилерни июль 5-тен 20-ге чедир даразында адреске түлээп алыр: Кызыл хоорай: Щетинкин-Кравченко кудумчузу, Тыва республиканың хереглекчилер инитиледелериниң эвилели, кадрлар болгаш телефоны —2-27-24.

ТАҢЫЛБЫР: Ажылдап турар хөван-түлүүзелгезинге 2 чылдан эвээш эвес стажтыг болгаш хереглекчилер кооперациязының организациялариниң азы будуруглелериниң өөредирге-биле чоруткан хереглекчилер кооперациязының удуртукчу бүгү ажылдакчылары болгаш специалистер база практиктиг ажылдакчылары бот-өөредилгелиг салбырга кылгалда бөмбек киирер.

Кино

ИЮНЬ 17-де

«НАЙЫРАЯ»: «Свободное падение» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан), **бичии залга: «Властелин ярс м г и из»** 11.30, **«Семеро солдатиков»** 13.00, **«Занятие девины змей»** 17.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Витя Глушаков — друг апачей» 9.00, 14.00, **«Маленькие приказчики»** 10.40, 12.10, **«Бирюзовое ожерелье»** 16.00, 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Вам и не снилось» 10.00, **«Фотография с женщиной и диким кабаном»** 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОН»: **«Киносборник № 102»** 10.00, **«Она и дьяволы»** 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» н-б: «Ночной экипаж» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Алло, такси» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

«ЕНИСЕЙ» Культура бажыңы

18-те, «Экин чай» деп үргүлаар утренниги 11.00 шакта эгелээр.

«МӨҢГҮЛЕК» залчылаар бажыңы

17-де, Медицина ажылдакчызының хүнүнге тураскаатканы байырлал кежээзи. Анаа үрээн чүүл коллективиниң концерти 17.00 шакта эгелээр.

Культураның болгаш дыштанылганың

Н. ГАСТЕЛЛО аттыг парыгы

18-те, Үргүлаар хоорайжыгаашкыга бичиилдер семинарының программазы 12.00 шакта эгелээр. Кадык камгалалының ажылдакчыларынга радиодекторий. Эгелээри 12.00 шакта.

18-19-та, Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19.00 шакта.

18-19-та, БЛКСМ хооркомунуң шаңналы дээш волейбол-га болгаш футболга хоорай маргылдаазы 11.00 шакта эгелээр.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» стадион

18-19-та, «Хөө бомбук» клубунуң шаңналы дээш футболга республиканың бирги черн дээш маргылдаа 11.00 шакта эгелээр.

Медицина ажылдакчызының хүнүнге тураскаатканы спартакиада Бай-Тей чоогунга болуур. Оон программазында волейбол, чиик атлетика, футбол, тыва хүреш киреп турар. Эгелээри 11.00 шакта.

ДООЗУКЧУЛАРНЫҢ ЧАЛАП ТУР

1963 чылга Кызылдың **№ 2** школазының доозынга бүгү доозукчуларның үнүрелиишкиныы июнь **25-те 18** шлитта ол школага болуурун чарлап тур.

* * *

Баян-Кол сөгүүнүң школазын **1968** чылга доозынгаларның үнүрелиишкиныы июнь **21-де 16.00** шакта ол школага болуур.

Телевидение

ИЮНЬ 17-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Эдеп-ден турар спортчуларга чемпионнарның сүмелери». 9.10 — Бүгү-эвилелдиин XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эдс тургустунушкунуң оруктарында». 3-ку фильм. 10.10 — Медэлер. 10.20 — Фотокорреспондент Е. Халдейниң ажылынга дугайында очерк. 10.50 — 11.40 — «Экии, музыка!». 15.30 — Медэлер. 15.40 — Эдс тургустунушкунуң прожектору. 15.50 — Калининград телестудиязының программазы. 16.55 — «Үежиниң поэтредии». Док. фильмнер программазы. 17.15 — СОРЗ-де Индияның фестивальы. 17.45 — Бистиң садыыс. 18.15 — «Кижи болган хөөйлүү». 18.45 — Бүгү делегейде. 19.05 — «Бистиң күдээлегерривис». «Катунь шимээнии». Катунь хемде ГЭС тудуу-биле хелбээтыр Дөе Алтайның байдалының дугайында. 19.45 — Мультфильмнер. 20.00 — Бүгү-эвилелдиин XIX партконференциязынга үткүштүр. «Эдс тургустунушкунуң оруктарында». 3-ку фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдс тургустунушкунуң прожектору. 21.45 — «Ас-кежиктиг биичии оол». 22.05 — Док. телефильмниин баштайгы көргүүлүү. «Ой үшкү. Гаври Каспаров-биле ужуражышкыннар болгаш бесседалар». 23.10 — 00.40 — Кежээки информациямузыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.50 — Эртем-таймырлыг фильм. 9.10 — Англия дыл. 9.40 — Үргүлаарга кыска хемчеглиг ураи-чепен телефильмнер. «Чараш-чечен», «Матаре». 10.30 — Англия дыл. 11.00 — «Индиктер болгаш чылдар». Ураи-чепен фильм 1-2 сериялары. 13.15 — Медэлер. 13.25 — «Кызыл болган кара». 5-ки серия. 14.35 — 15.50 — Останкинонуң Концерт студиязының шулуктуг Л. Васильева-биле ужуражышкыны.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Ажыктыг чөнүүн улустуг чогаадыгларының III Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Бот-тыныгыр ураи чүүл хемчиниарының концерти. 19.20 — «Алаш төгүү». Үмүүргелер: Медэлер. «Июнь 19 — Медицина ажылдакчыларының хүнү». 19.50 — Медэлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 20.30 — Үнүүдүрбас өгбелка кежээлери. Йорма Хинкинен ырлаар (Финляндия). 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдс тургустунушкунуң прожектору. 21.45 — 22.55 — «Индиктер болгаш чылдар». Ураи-чепен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медэлер. 18.10 — Док. фильмнин баштайгы көргүүзү. 18.30 — «Дирижёр амыдыралы дугайында». 19.30 — «Бүгүдее болгаи кижи бүрүүзүнге». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢЫН ТЕЛЕФОННАРЫҢ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийлыг амыдыралга килдизиниң 3-36-82, совет туругузут килдизиниң 3-37-11, үлөттүр килдизиниң 3-36-73, чөрөө килдизиниң 3-39-03, культуруга килдизиниң 3-39-15, иккиз ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41, солуп келбейн бергенде 2-32-75-ке долгээр.

Чыдар 300 катап умер. Хемчээлэ 7 пергелеге алаага. Тиражы 24637 экз. Сөлүүнүң индексизи 54241

Тыва АССР-ниң Нам тударер чер, полиграфия болгаш ном савыынын теориязының талазы-биле күүрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, баанын № 1.

Чагыг № 146. ТС—00490.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чыдың июнь 18 суббота № 142 (13742)

1925 чылда үзелдеттингеи. Өртээ 3 конеек.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Чурттуң кадык камгалал ажылдакчыларының мурнунга партияның болгаш күрүнениң салган улуг соруглазы болза — карыгдарыы болдурбазының баш улур дээштиг хемчегжерии алыры, кадыкшылады быжыглаары, ажылчы чонунуң чурттаарын хандырары болуур. Июнь 16-да Москвага Медицина ажылдакчызының хүнүнге тураскаатқан байырлыг хуралга чонга эмнелге-профилактиктиг болгаш эмдузазын чер болганга бедик шынарлыг коргузеранны дугайын чугаалаашкан. Анаа эртемденнер, эмчилер спецнализтер, хей-ниитиниң төлээлекчилери киришкен.

РСФСР-ниң кадык камгалал министри А. И. Потапов ылет-кел кылган.

СЭКП ТК-ниң эртем болгаш өөредилге чергелериниң киллес эргелекчизи В. А. Григорьев хуралдың ажылынга киришкен.

(СЭТА-ның корр).

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕ — КОЛ ҮНДЕЗИН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринде партияның экономиктиг болгаш социал стратегиязының үндезини болза, эртем-техниктиг депшилге — шын дүргедедири болуур деп айыткан. Ынчалзажок эртем-техниктиг депшилгеге бо талазы-биле кескү ескерилгиннер болбаазын шын база демдеглээн.

Бо үүлдүн шынмын бистин республиканың үлегжүр бүдүрүлгелериниң болгаш организациялариның амыдыралынга тиижектерге Садыгжап болуур. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин боттандырарының ийи аргазы бар — биреэде, бүдүрүлгени техниктиг эде дерилри болгаш чаартыры, ийиде, чаа тудугуун дузалы-биле. Бистиң бүдүрүлгелеривисте чаа техниканы, эртемниң чедиишкиннерин ажыглап киреринии планнары чедир күүсеттинмейн турарын бөгүн демдеглеп болуур бис. А ол дээрге ауш-ажыгдың бүдүрүкчүдүүн дыка бедидер шүүт чаа технологияларын, чаа техниканы шингээдириниң хандыртынмайн турарыл ол.

Чижээ, эртиен чылын чаа техниканы ажыглап киреринии планнары «Шагаан-Арыг тудуу», «Тыва сүт тудуу» трестерде, «Тыва агроүдеттирүү тудуу», «Тыва тудуг материалдары» каттыжыылыкыларда, «Тудуг иезектери» комбинатта, «Тыва автооруктар эргелелде, Чурттаала-коммунал ажыл-агый министерствозында, геология-шинчилел экспедициязында, харылзаалың бүдүрүлге-техниктиг эргелелиндеге күүсеттинмээн. А ынчаарга чаа техниканы ажыглап киреринии Агроүдеттирүүркомнуң ажыл-агыйларында, бүдүрүлгелериниде эң куду деннелде. Планнаттынган 19 хемчегленнин 11-и — чартындан хей иезин күүсеттинмейн артып калган. Оларның арказында машина-техниканың иезекте-рин газ-термиктиг арга-биле катап тургузары, малдың чат өлүүн чемгерерде ферментациялыг будумелдерин, чем дрожжилерни ажыглаары, мал ханы ажыл-чем продуктуларын бүдүрериниг киириштерни болгаш ескә-даа чүүлдер бүдүрериниг ажыглаттынмаан.

Дыка хей чүүлдер күүсеттинмейн артып калган. А бүдүрүлгелериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның үдуртукчуларынан ол дээш кым нымгыы айтырыг тургусканны, ажыглаттынмаан чүүлдер экономика талазы-биле кандыг карыгтага чедиргенин кым саваанны? Адаттынган ведомстволарның үдуртукчуларының дыка хей шаанал-макталдарны чажам дивейн ап, а чамдыктары социалистиг чарышка демдеглеп-даа турар болгай.

Ындыг чүүлдерни Тезистерде тодаргай айтып турарлы тапарызга эвес. Ында мынча дээш одуруглар бар: «Дыка хей үдуртукчудар чангыс хүнүң негелдези-биле чурттап артар чанчылынга адырлабаан, бо айтырыг талазы-биле үстүүде турар организе бүрүү-биле идеген олурубушаан».

«Тыва даг-дүтүү» комбинаттың үдуртулгазы бо айтырыг талазы-биле чогум-на улуг негелдеш турушчу хөлөөн деп бодаар мен. Эртиен чылын бедик сорттуг рудазын дагдуу арыглаар пекке доозунналыыкын деннелеп бедээн, ооң-биле чергелештир арыглал фабриказының ажылдакчыларының техниктиг эде дериглериниң хемчегжерии чедир күүсеттээн. Ооң түңнелинде, иске арткан планның көрүүлер чеже-даа ажыр күүсеттингени хамаарыкпакка, фабриканың үдуртукчуларының «ооң үшкү» шалын дээр чыл түңнелиниң шаанал телеэринии 20—25 хуу кыырган.

Дүргедээшкин дээрге чүгле экономиктиг өлүүлериниң темпилерин бедидери эвес, а эртемтехниктиг депшилгениң үндезининге экономиканың структураа талазы-биле эде түргузары, эргелеп баштарыларының, күш-ажылды организастаарының болгаш ядат бээрииниң дээштиг хевирлерии ажыглаары болуур. Эртем-техниктиг депшилге автоматчыдылганың болгаш механизацияның деннелии бедидерии негеп турар. Ажыл-агый үдуртулгалының практиказындан адаан көөрге, күш-ажылды организастаарының чаа дешилелиг арга-хевирлерни ажылды организастаанны эки, ажыллаарыңга таарымчалыг байзалдар тургустунган черлерде эки шинчээттинер боон турар. «Тыва автотранс» каттыжыышкымда эртиен чылын 12 иезти болган участокту чаарткан гараж дериг-терекселдери-биле фенсегленнинишкинниң деннелии 42 хуу бедиткен. Ооң ачызында септелгеден 15 ажылчынны хостаан, септелге болгаш техниктиг ажаалдага чарыгдалдар 10 хуу кыырылган. А ол дээрге бүдүрүлгелериниң дорт оруглазынга илереп турар.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин ажыглап киреринии ажылдаар черлериниң чаартырын дамчыштыр боттаныры билдингир. Ажылдаар черлерин чаартып тура экономиктиг-даа, техниктиг-даа, күш-ажыл байзалдарын экижилеринии-даа айтырыгларны шинтирластинер. А ажылдаар черлерин чаартырының чорудуу бистиң республикада колчуг шүшкеч чоруп турарын айтыр аазар. Бо дээш ажыл-агый удуртукчуларын-дан, профсоюзтар комитеттеринден негелде суда, ниилер чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар, инженер-техниктиг ажылдакчылар хаара туттунмаан.

Бо талазы-биле эң дүвүренниг байзал база-ла агроүлетпур адырында илереп турар. Чижээ, мыйыстыг бода мал фермаларында мал темин үлээрии, өдек эштаарын механизастаары 1980 чылынга бодаарга өзер байтык, мырнай кудуланы. А өзүп турар черлерде өтүлелиниң чүргегайлары мырнайгарык чок. Мындыг байзал турза кижилериниң ажылдаар хөөнүүнүң, түгээлүүнүң дугайында канчап чугаалаар бооп, чүге дээрге ажылдаар байзал берге, кижилер дугайында, оларның кадыынын дугайында сагыл салышкын куду турда хөөн кайын кедирип. Ындыг байзал дээш Агроүлетпүркүркомнуң удуртук-чуларындан харылсаалганы кымга оноаганыл? Республиканың дээди органының бадылааны «Кадыкшыл» программа тодаргай хуусаалардыг, күүседикчилердиг программа эвес, а чүгле чаагай күзээшкиннер болган.

Бистиң чаартыкчыларывыс эдс тургустуунушкун дээш сеткил-сагыжындан аарын чоруур. Ажыл-терекгери-биле бадыткаксап чоруур кижилер хөйүү кылып, бүдүрүн болуур. Ынчалзажок оларның дугайында сагыш салышкын четчир бе, оларга бүгү таарымчалыг байзалдар тургустунган бе? Чок, ындыг чижектерни садаа баазып саналбалуур. Ындыг кижилер хей кезиинде дүжүметсиг чорукгун мооңдаанга таваржып, кандыг-ла бир акына сүрүкчүдерни, диленнекчилер ышкаш кылдыр көрдүрүп турар. Чижээ, эртиен чылын чаартыкчы саналдарның экономиктиг ажыктыы бир миллион ажыг рубль болган, а ындыг саналдарга чүгле 50 мүн рубльди үндүрген. Экономиктиг ажык чаартыкчы саналдарның чүгле үштүн биринге саттынган. Бо ажылды Агроүлетпүркүркомда, Аныдырал хандырылга, Одаар түүл министерстволарында чугулага көрбейн турар.

Бөгүн СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалаашкын турардыр бис, а удаасс болуур партияның база бир улуг шуулганы — Конференциядан амыдыралда, ажыл-агыйны удам эжиндер, чептүг болдурар ындыг шинтирлерни дүлээн алырынга идеген турар бис.

Галина ТУТЫНИНА.
Эртем болгаш инженер инитпелдеринии эвеленнин область баштаар черинин секретары.

ТАРЫЛГАНЫҢ АЖААЛДА-ХАЙГААРАЛЫ

Республиканың совхоэтары тарылганы доозуп турар, ооңбиле кады чер ажылында харыысаалгадыг уе — тарылганың чайгы ажаалда-хайгаралы эгелээн. Чылыг дүжүп, чамдыкта ол-шык дүжери-биле холбаштыр бок үүштөр дыка өзер дээрэн балдингир болгай. Ынчангаш ам бок үүштөр-биле демиселаи ажыл-агыйлар шупту шыкгымыы-биле чорудар, оны мурнуку чылдарда дег, тоолайн баар чорукту болдурбас, дээштиг, практиктиг хемчегжерни алыр керек. Хамыктың мурнунда тарылга шөлдерни гербицидтер-биле чаштырары чугула. Бо ажылдар аяа-ла дүшнүүгэ эвес, а план ёзуглаар чорудары. Амгы уеже культуруга биле картофель шөлүн сыны үнериниң бетинде илиртээр керек. Шак бо агротехниктиг хемчегжериң түнелиниде бок үүштөриниң 50 — 60 хуузун үзүткен кааптың болуур. Ооң аягында ногаа культураларны тарааи шөлдерни гербицид-биле болбаазырадыры чугула. Чижээ, ээрге морковь шөлүнге ол культураа чаа-ла бүрүдемни үүнүп турза бир гектарга 2—4 килограмм онаажыр кылдыр прометрини чажыр. А капустаның өзүмнеринге олуртқан соонда 1—2 неделя болгаш бир гектарга 1.6 —2.5 килограмм семеронну, 0.8—1.2 килограмм семеронну чангыс чылдыг бок үүштөрге удур ажытлаа болуур. А согуна тарааи шөлдерге ооң сыныны үнериниң мурнунда бир гектарга 7—10 килограмм рамродр-биле бүлүүртүүн чаштырар. Ону сутта 65 хуу кылымп холуун алыр. Томат шөлүнге чангыс чылдыг бок үүштөр-биле демиселээрде өзүмнерии олуртурунуң мурнунда бир гектарга 1.0—1.4 килограмм аммиктыг аммиктыг бир миллион ажыг рубль болган, а ындыг саналдарга чүгле 50 мүн рубльди үндүрген. Экономиктиг ажык чаартыкчы саналдарның чүгле үштүн биринге саттынган. Бо ажылды Агроүлетпүркүркомда, Аныдырал хандырылга. Одаар түүл министерстволарында чугулага көрбейн турар.

Бөгүн СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалаашкын турардыр бис, а удаасс болуур партияның база бир улуг шуулганы— Конференциядан амыдыралда, ажыл-агыйны удам эжиндер, чептүг болдурар ындыг шинтирлерни дүлээн алырынга идеген турар бис.

Галина ТУТЫНИНА.
Эртем болгаш инженер инитпелдеринии эвеленнин область баштаар черинин секретары.

СПЕЦИАЛИСТИҢ СҮМЕЗИ

ачыыг ийи хоон үрезиң к чангыс чылдыг бок үүштөрге база хей чылдыг бок үүштөрге удур актоном, бутопон деп гербицидтерни бир гектарга 2.5 — 3 килограмм онаажыр кылдыр чаштырар. Бир эвес чер кырынга аяа чаштырар болза, суук холумактың хемчээни бир гектарга 200 литр, а самолёттуң дузазы-биле чаштырар болза, 50 литр болуун ужуруут. Кукуруза тараан шөлдерге ооң сыныны үнериниң мурнунда бир гектарга 7—10 килограмм рамродр-биле бүлүүртүүн чаштырар. Ону сутта 65 хуу кылымп холуун алыр. Томат шөлүнге чангыс чылдыг бок үүштөр-биле демиселээрде өзүмнерии олуртурунуң мурнунда бир гектарга 1.0—1.4 килограмм аммиктыг аммиктыг бир миллион ажыг рубль болган, а ындыг саналдарга чүгле 50 мүн рубльди үндүрген. Экономиктиг ажык чаартыкчы саналдарның чүгле үштүн биринге саттынган. Бо ажылды Агроүлетпүркүркомда, Аныдырал хандырылга. Одаар түүл министерстволарында чугулага көрбейн турар.

Тарылганы шерги база улуг каража-когарадыы чедирип турар. Ынчангаш оларның-биле демиселээрде нинаа-ла чорудары эртемнок чугула. Бир эвес ногаа ажыл-агый культураларын тараан хову-шөлдерниң 1 дербелиин метр шөлүнге 1 хире чүүрге тыптыр база тарылга шөлүнүң чоогунда 1 километр ырак черде бир дербелиин метрге 2—3 пеек чүүрге көстү бээр болза, ынчан үн шөлдерни химиктиг арга-биле арыглаар. Аиаа метафосту, вофатокету, хлорофосту, карбофосту бүдүүртүн чаштырар. Нормазы — метафос биле вофатокету бир гектарга 0.7 — 1.0 килограмм, хлорофосту 1—1.5 килограммны, карбофосту 2 килограмм тылдыр холуур. Суук холумакты чарыгдаарының нормазы 1 га-га 100 литр.

Кукурузаны хоралакчылардан камгалаарда хову-шөлдерни бок үүштерден ёй-шаанда арыглаар, культиваторлар-биле одуруглар аразын арыглап болбаазыраашыр херек. Бир эвес хоралакчылар хөйүү-биле тарылга шөлүнге тыптыг келяр болза, кавуста шөлүнге хлорофосту 1.5—2 килограммны, вофатокету 1.4 килограммны холуун алгаш, бир гектарга онааштыр чаштырар. Үрезиниң хоранаараларындан аягында чимшивилге-биле кады гектарга 6—8 килограмм онаажыр кылдыр черии болбаазырадырда чажары база чугула.

Оон аягында ногаанга ажаалдарының будүүүүнде шынаанын узук-ховаганнарынга удур дендробацилинни бир га-га 15-20 килограммны чажаар.

Мезенни база хей кижи хоралакчылар, эң ылаигыы узук-ховаганнар, шергилеп болгаш ескелер-даа үрен чинр. Оларга удур хоран-химикаттарны — метафосту, хлорофосту — бир гектарга 1-2 килограммны холуун алгаш, а кезии ажаарының мурнунда дендробацилин-биле чаштырар.

Картофельнын зарын үрелир чорууп болдурбас дизе, таваржып ийи хоон үрезиң к чангыс чылдыг бок үүштөрге база хей чылдыг бок үүштөрге удур актоном, бутопон деп гербицидтерни бир гектарга 2.5 — 3 килограмм онаажыр кылдыр чаштырар. Бир эвес чер кырынга аяа чаштырар болза, суук холумактың хемчээни бир гектарга 200 литр, а самолёттуң дузазы-биле чаштырар болза, 50 литр болуун ужуруут. Кукуруза тараан шөлдерге ооң сыныны үнериниң мурнунда бир гектарга 7—10 килограмм рамродр-биле бүлүүртүүн чаштырар. Ону сутта 65 хуу кылымп холуун алыр. Томат шөлүнге чангыс чылдыг бок үүштөр-биле демиселээрде өзүмнерии олуртурунуң мурнунда бир гектарга 1.0—1.4 килограмм аммиктыг аммиктыг бир миллион ажыг рубль болган, а ындыг саналдарга чүгле 50 мүн рубльди үндүрген. Экономиктиг ажык чаартыкчы саналдарның чүгле үштүн биринге саттынган. Бо ажылды Агроүлетпүркүркомда, Аныдырал хандырылга. Одаар түүл министерстволарында чугулага көрбейн турар.

Тарылганы шерги база улуг каража-когарадыы чедирип турар. Ынчангаш оларның-биле демиселээрде нинаа-ла чорудары эртемнок чугула. Бир эвес ногаа ажыл-агый культураларын тараан хову-шөлдерниң 1 дербелиин метр шөлүнге 1 хире чүүрге тыптыр база тарылга шөлүнүң чоогунда 1 километр ырак черде бир

Чайлаглаашкын: шиитпирлээр айтырыглар

НОГААН КОНВЕЙЕР КАЙЫЛ?

Бригадирниң үш дүвүрели

Бо айның 20-де эгелеп, республиканың фермаларында ногаан конвейерни ажыглап эгелей бээр ужуруут бис деп, бо чылдың апрельде «Тувинская правда» солунга Агроүлетпүркүркомнуң дараазының оралакчызы К. Ялаковтуң материалында айыткан чүве. Барын-барын Тандыда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунда мындыг арганы ажыглаар боор деп бодап-биле чоокта чаа Кара-Булуң сүт-бараан ферманың бригадири Фаина Антоновна Родионова-биле ужураашы бергеш, ол дугайын сиилде дүтаарында айтырдым.

Чок, амгы ажыл-иш, сүтсаан-даа оны өөртпейн-дир. Кыштагларывыска ажаок берге эртиен, мал чеми чедиишпес. Бо чылын июнь 3-тен эгелеп, ферма чайгы базазының чемпкеи. Өзүт-сигеннин үүнүп чыдары хирелиг, ынчалза-даа саалда илдең-ле ковудей бергеи. Ажыл-ышында бир инекке онааштыр үүнде 2 килограмм чарбаны немей берип турар. Саар малды дүн-үүн дивейн кадарып эгелээн.

Кара-Булуунуң малчыннары чылда бир инектен-не 2200 килограмм сүттүг саар ужурдут. А беш айларның түңнели-биле 629 килограммны сагган Инекке бээр чарба чүгле бо айда четпир. Ногаан конвейерге малын августа 20-де кадарын эгелээр. Бо дүнеерде ферма 300 инекти саан турар.

Бригадирниң черле сүт дээш дүвүрел турары азыок. Чурнунда бо коллектив бир инектен чылда 2400-2800 килограммны саап ап турган. Эрткен чылын 2143 килограмм болган. Кергүзүг кудуланыс, харын улам бедидер ужурдут. Ам чүү болганыл? Мурнунда инектеринге борбаандыларны бээп берип турганын Фаина Антоновна сактып чугаалай-дыр. Хамык ужур мал чеминде. Ол дугайында айтырыг чүгле чангыс бо чылын тургустунуп келбээн-не болгай. Ындыг болганда, ногаан конвейер дугайында чугаадан чүге чогуур түүнел-үүнмейн барганыл? Кара-Булуң фермазынга 40-50 гектар хире шөлүге чочак-таранны суда чолуштур тараан. оны чүгле аттын ажыглап эгелээр. А ужуру болза, чангыс чылдыг сигенин тараап, ындыг шөлдерге июнь 20-де инектерни кадара бээр, республиканың сүт-бараан фермаларының мурнунга салган соругга мындыг.

Бо фермада мал чеминиң амгы байзалын алырга, бистеч чугаа биле ажыл-херек мурнукузу хевээр, ийи ангы болуур турар ышкажыл. Фаина Антоновнанның база бир дүвүрели— ферманың чайгы базазының шөлдериндеи район төвүүнде ийи коллективке элээп участокту база берипкен. Дүзээл ажыл-агыйны будүүүлгелер база хөгжүдер ужурдут, ол ышкы. Ынчалза-даа фермазының инек кадарар шөлүнү кызырган, малчыннарның эргелажыын болдавайн, черии берипкен тааржыр бе? Ону дирекция чүге ынчаар шиитпирлээнил, оон-биле чүге сүмелештээнил? Чер дээрге күрүнеиин ооңуу, ону ажылдаарда хөөйлү-дүрүмнү барымдаалаар болгай.

Бригадирниң үшкү дүвүрели мындыг: мурнунда Кара-Булуунуң тарылга шөлдериниң чамдыкызын күзүн аңдарылбас турган, ынчангаш аяа малды октябрь айза-даа кадарар — бир курлаавыр ол. Мал чеминиң камнаи аймаанын, сүттүң көөдүлдириниң аргазы мындыг турган. Чер ажылынның технологизы мындыг-ла ыйнаан, ынчалза-даа мал чеминиң талазы-биле совхозта амгы байзалды өөренип кергеи болза черле ажырбас ийик.

Мурнунда ниити коллектив бир инектен-не 2800 килограмм чедир сүттүг саап ап турза, малдың баш саны чогум үеэже турган, ам көвүдээп, ынчангаш одаар чедиишпестээн. Бойдустуң хөөйлүзүү ёзугаар хей мал келгем, улуг шөлге оттаар ужурдут, ону кым-даа маргыжын шылаавас. Ынчангаш ам ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз одаар шөлдерни бир кызы көөр, культуруудар, экижилери чүгүлә апаргаи деп, Ф. А. Родионованың санаи турары черле чеп.

Экономиканы чаа ёзу-биле башкарарда, удуртукчу, спецнализт база малчын, кадарчы-даа ажыл бүрүзү хамык чүүлдү эң-ле хынамчалыг сөңгарын, дээнер көөр. Ёзугуе ажыл-ишчи болуур ужур-тур. Чедя катап хемчээр, чангыс катап кезер дең үдегер сөс ылаң-ла бо таварылгада херек.

Кара-Булуң фермазының чайгы базазында өрүмнеп каскан кудукту эмир чылын ажыглап эгелээн, ооң сугуу малчыннар сүт сооңарынга база ажыглап турар. Эки-зир. Ол базаны кыжын-даа бир таннынга үргүлүү каректап, көрүп турар. Ооң-даа ескә ажылдарынга таарымчалыг чүүлдер бар. Ындыг-даа болза, хамыктың мурнунда, чем базазының шиитпирлеэээн черден Кара-Булуунуң малчынныры боттарының эң кол сорулгазын — күрүнеге хей сүттү садаар даалгазын күүсеэдип шыдаваас.

Чыл үүлее чангыс эвес, ферма үргүлүү анаа турар, ескээр ажыг бербес. Ынчангаш ам келир чылын канчаар ажылдаар дугайын бөгүн шиитпирлевес, организастыг хемчегжер албас болза хоржок. Частырыгдаи түңнелүндүрер деп мерген үгааныг сөстер бар.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта ийи ферма бар Тандыда районнуң сүт будүрер болгаш оны күрүнеге дужаар планныга ол ийи коллективтик, оон иштинде Кара-Булуң СБФ-ының үлүү улуг.

Август 20-де эгелээр конвейерже көрүп адгаш олурарга үүле будер деппе? Сентябрьны сөөлүүреди, октябрьны канчарыл? Ооң аягында кедир чылын мал чеминиң айтырыын кандыг арга-биле шиитпирлеп, бо совхозта тургустунуп келген берге байдалдан үштүнарының аргазы чүл?

Чамгыс сөс-биле чугаалаарга, Кара-Булуң фермазының бригадири, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Ф. А. Родионованың дүвүрел турары чөптүг. Коллективке дуза херек. Хамык чүүлдү шын сайгарып, малчыннарның таварыжып келгеин бо мунгаш чоруктан үштүнарының оруу черле тургу дег. Чон-биле сүмележир, дутуржур, ажылдамайжы болур херек.

Сеңем ХЕРТЕК.
Бистиң корр.

БОДУМ ХУУМДА САНАЛДАРЫМ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин бистиң Торгалыг ертүмак школазының коллективинге таныжып чугаалашкал. Мээң саналдарым мындыг:

СЭКП-ге болгаш Советтерге база ооскә-даа соңгулдалыг организарга соңгулдалыг албан-дужаалдарын эзилээрии ийи хүүсээда улай соңгууру-биле ыызыгаарлаар дээнии бүрүмүбиле чүүлдүг деп деткимир мен. Ук чылдарда чаңгыс олла албан-дужаалга ажыктан келген чамдык кижилер шокшуун. ооң ынай ооруде чок апаары чедир биилингир. Харын-даа болуун долганыыр таарымчалыг кижилерни чыып, шүүмүүлелге удур дыка хей кежигүннериниң сеткилинге четпейн турар.

1964 чылдан эгелеп эмнелге шугумунга ажылдап келдим. Чүгле бо. Бай-Хаак эмнелгезинде. Бешин ан сес чыл ажыр ажыктан тур мен. Бодлектиним чогум ээн, майыраалыг. Ынчалза-даа профилелл комитеди болгаш эмнелгенин удуртулгазының таланнаан эмнелге ажылдакчыларының социал байдалынче кичээнгей коштакк-тыр. Медицина ажылдакчыларын чурттаар чер-биле хандырар айтырыг чөптүг эвес шиитпирлеттинип турар. Чурттаар орай-бажын чок азы бүстүп, үрелир четкен, эрги казанак бажыннарда чурттап орарлар бисте бар. Хей чылда ажыктан келген, бажын алыр аажчегле турар кижилер бажын ап чалап, бергедежинде турар, а ажылга чаа келгеннер дораан-на бажын апкан турар-дыр. Ол канчап-даа чөптүг эвес.

Демократия болгаш ажыкчарлыг чорук — улуг күш. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринде иниитилел амыдыралының бүгү-ле адырларынга демократияны, ажыкчарлыг чорукту сайгырангайжыларының дугайында база чугаалап турар. Ол талазы-биле коммунистерге баштаны бистер, кежигүн эвес бүгү массалар политиктиг болгаш оон-даа ооскә кандыг-даа айтырыгларны сайгарып билир хөөнүүнүң, түгээлүүнүң дугайында канчап чугаалаар бооп, чүге дээрге ажылдаар байдал берге, кижилер дугайында, оларның кадыынын дугайында сагыл салышкын куду турда хөөн кайын кедирип. Ындыг байдал дээш Агроүлетпүркүркомнуң удуртукчуларындан харылсаалганы кымга оноаганыл? Республиканың дээди органының бадылааны «Кадыкшыл» программа тодаргай хуусаалардыг, күүседикчилердиг программа эвес, а чүгле чаагай күзээшкиннер болган.

Бистиң чаартыкчыларывыс эдс тургустуунушкун дээш сеткил-сагыжындан аарын чоруур. Ажыл-терекгери-биле бадыткаксап чоруур кижилер хөйүү кылып, бүдүрүн болуур. Ынчалзажок оларның дугайында сагыш салышкын четчир бе, оларга бүгү таарымчалыг байзалдар тургустунган бе? Чок, ындыг чижектерни садаа баазып саналбалуур. Ындыг кижилер хей кезиинде дүжүметсиг чорукгун мооңдаанга таваржып, кандыг-ла бир акына сүрүкчүдерни, диленнекчилер ышкаш кылдыр көрдүрүп турар. Чижээ, эртиен түскай ажаап-тежээр чоруктарны соксадыры чугула.

Домгак СҮНДҮҮП.
1953 чылдан бээр партия кежигүнү, башкы.

Өөүр район.

ОЛ ЧЕРЛЕ ЧӨПТҮГ ЭВЕС

Организация бүрүзүнде, ооң иштинде бистиң эмнелгеде шиитпирлээр: удуртукчуларның кичээнгей салыр ужуруут айтырыглары-ла хей. Оларның эң кол-болуун партияның ажык, профилелл болгаш коллективтиң ниити хуралдарынга чугаалажып-ла турар. Хуралдарның соруглазы биилингир: хей-ниитиниң санал-оналын өөренир, шиитпирлер күүседеэнинии чедиишкинниг болуруу дээш эң ажык-тыг арганы эилеп тыпар бурунгаар балыкка шаптыктап турар чепшеттерни илереир. Ындыг хуралларың демократияның ёзугуур кичээли деп бодап турар мен. Ынчалза-даа ол хуралларның шиитпирлериниир күүседеэн коллективтиң удуртукчуларынан ол дээш кым нымгыы айтырыг тургусканны, ажыглаттынмаан чүүлдер экономика талазы-биле кандыг карыгтага чедиргенин кым саваанны? Адаттынган ведомстволарның удуртукчуларының дыка хей шаанал-макталдарны чажам дивейн ап, а чамдыктары социалистиг чарышка демдеглеп-даа турар болгай.

Ындыг чүүлдерни Тезистерде тодаргай айтып турарлы тапарызга эвес. Ында мынча дээш одуруглар бар: «Дыка хей удуртукчудар чангыс хүнүң негелдези-биле чурттап артар чанчылынга адырлабаан, бо айтырыг талазы-биле үстүүде турар организе бүрүү-биле идеген олурубушаан».

«Тыва даг-дүтүү» комбинаттың удуртулгазы бо айтырыг талазы-биле чогум-на улуг негелдеш турушчу хөлөөн деп бодаар мен. Эртиен чылын бедик сорттуг рудазын дагдуу арыглаар пекке доозунналыыкын деннелеп бедээн, ооң-биле чергелештир арыглал фабриказының ажылдакчыларының техниктиг эде дериглериниң хемчегжерии чедир күүсеттээн. Ооң түңнелинде, иске арткан планның көрүүлер чеже-даа ажыр күүсеттингени хамаарыкпакка, фабриканың удуртукчуларының «ооң үшкү» шалын дээр чыл түңнелиниң шаанал телеэринии 20—25 хуу кыырган.

Дүргедээшкин дээрге чүгле экономиктиг өлүүлериниң темпилерин бедидери эвес, а эртемтехниктиг депшилгениң үндезининге экономиканың структураа талазы-биле эде түргузары, эргелеп баштарыларының, күш-ажылды организастаарының болгаш ядат бээрииниң дээштиг хевирлерии ажыглаары болуур. Эртем-техниктиг депшилге автоматчыдылганың болгаш механизацияның деннелии бедидерии негеп турар. Ажыл-агый үдуртулгалының практиказындан адаан көөрге, күш-ажылды организастаарының чаа дешилелиг арга-хевирлерни ажылды организастаанны эки, ажыллаарыңга таарымчалыг байзалдар тургустунган черлерде эки шинчээттинер боон турар. «Тыва автотранс» каттыжыышкымда эртиен чылын 12 иезти болган участокту чаарткан гараж дериг-терекселдери-биле фенсегленнинишкинниң деннелии 42 хуу бедиткен. Ооң ачызында септелгеден 15 ажылчынны хостаан, септелге болгаш техниктиг ажаалдага чарыгдалдар 10 хуу кыырылган. А ол дээрге бүдүрүлгелериниң дорт оруглазынга илереп турар.

Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин ажыглап киреринии ажылдаар черлериниң чаартырын дамчыштыр боттаныры билдингир. Ажылдаар черлерин чаартып тура экономиктиг-даа, техниктиг-даа, күш-ажыл байзалдарын экижилеринии-даа айтырыгларны шинтирластинер. А ажылдаар черлерин чаартырының чорудуу бистиң республикада колчуг шүшкеч чоруп турарын айтыр аазар. Бо дээш ажыл-агый удуртукчуларындан, профсоюзтар комитеттеринден негелде суда, ниилер чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар, инженер-техниктиг ажылдакчылар хаара туттунмаан.

Бо талазы-биле эң дүвүренниг байзал база-ла агроүлетпур адырында илереп турар. Чижээ, мыйыстыг бода мал фермаларында мал темин үлээрии, өдек эштаарын механизастаары 1980 чылынга бодаарга өзер байтык, мырнай кудуланы. А өзүп турар черлерде өтүлелиниң чүргегайлары мырнайгарык чок. Мындыг байзал турза кижилериниң ажылдаар

Галина ТУТЫНИНА.
Эртем болгаш инженер инитпелдеринии эвеленнин область баштаар черинин секретары.

Таңды район.

КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫН БӨЛҮК АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА ХҮНДҮЛҮГ АТТАРНЫ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чоннуң кадык камгалал херээнге ачы-хавыяазы дээш хүндүлүг аттарны тыпсыры болза:

«Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи» атты

Любовь Леонтьевна Карелина —республика эмнелгезинин кол эмчизинин оралакчызы.

Юрий Павлович Щербаков—республиканың туберкулёзка удур диспансериниң ешпе-хирургия салбырының эргелекчизи.

«Тыва АССР-ниң кадык камгалалының алдарлыг ажылдакчызы» атты

Елизавета Иьинкиевна Толмачева —Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелелиниң хүүлээп алыр салбырының эргелекчизи.

Монгуш Мандавович Чудак —Барын-Хемчик районда санитар-эпидемнология станциязының санитар эмчизиниң дуалакчызы.

Мария Сайчаковна Шожан — Бай-Тайга районда № 15 аптеканың эргелекчизи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы
Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Секретары
В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың июнь 16.

В. С. ДАНДАРНЫ, Н. Н. ЧИРКОВАНЫ ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИН-БИЛЕ ШАННААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чоннуң кадык камгалалынга хей чылдарда үре-түнелиниг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Хүндүлел бижин-биле шаннаары болза:

Валентина Салымовна Давлар — Тес-Хемде төп район эмнелгезинин кол медицина сестразы.

Нина Николаевна Чиркова — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Аптека эргелелиниң хандырылга болган садыг организастаар кидизинин начальныгы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Даргазы
Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединин Президиумунуң Секретары
В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың июнь 16.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУРБИС

ЭСКЕТ ЧОК БООП АРТПАС

Партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажыры доозулгадан. Бай-Хаак суурда аныдырал хандырылга комбинадының дапрашыкчыдары, ажылчыныары чугула бо партийжи документиниң коллективте партия организациязының ажык хуралынга чугаадашкан.

Тезистериң ол пунктузунуң айы-биле долу таныштырылганы партия райкомунуң хереженнер оргузунга ажыл чорудар кандизаниң эргелекчизи Е. М. Куулар кылган. Тезистериң бүгү совет кижилериң мурнунга салын турар улут сорулгаларынга докталган.

Документиде киргин турар бүгү-ле чүүлдер дээрге-ле хүн бүрүде кылып турар ажылывысты хей-иннээ ажылы-биле, чүрттүп, республиканың, районнуң ажыл, аныдыралы-биле сырый холбаары, ол бүгү ажыл-херээвисти эде тургузары, аңаа ажылчын кижи бүрүзүнүң тодаргай санал-оналы-дыр деп чүвени хуралдың кирижилчилеринден билип, сеткилхоюнуң ойун чоруур бодалдарын ажыт-чажыт чокка ыдереди чугаалашкан.

Коллективте ажылдаш турарланиң коддуу херээженнер. Оларның эскерип, эпчоксунуп, бодап чорууру бодалдары, чүүлдери-ле хей. Ынчангаш хуралдың дискуссия хевирлиг эртикен, маргылаалардаа тургускан, идептелгенден айтырыглар-даа арбын болган.

— Школувыс чорда чылдырымнаң көрүп келдим. Макулатураның эгелээш эрги деп, пес аймаа, пес кескиндизин үүр шаанысы-биле чылдыр-на кластер айы-биле чыып, дужаа турдувус. Ам мындыр эвес-тир. Эрги солуннар, журналдар октаттынып турар. Пес кескиндизи айтырып, чыып көөр оореникчи чок болган. Бисте байдал кандыгдыр, кескиндин пестер, быжыглылар ирин чыдар. Чүге ынчыгыл? —деп, бригадир Т. И. Иванова санаадаан. Аңаа улаштыр олурганнар камаалга-хумагалал талазы-биле үнелиг санаалдарны киргизилүп. Уругларны бичизинээ тура күш-ажылга, камаалгага кижизидериниң талазы-биле чугаалажыры чорде чөптүг деп болган оларның. Оон кыска утказы мындыг болган: көзүп чердерде школучыларга чайгы ыяштанылга үезинде ажыл тарын тыпты бээр, хей кыргыдазынга, малга чем белеткитинге киржин болурлар. А тооруй чердеги школучыларның хей иезин чайны-дургу хоорай, сууларр, кезип, ажыктыг ажыл, дыштанырга чок болуур. Чүге класска чедир урулгап пионер лагерьлеринге турүп болурлар, а сес, тос класстарның ооренчикилери лагерь барыксавас. Бүдүүлгеге ажылдаар хүнгө, назы четпээн дээш күдээвес. Уругларны он деп, он беш харлыг түрда кайы-бир бүдүүлгеге ажылдаар кылзыр чүрүмзин тургусса кандыгыл? Ажыл чок чайлаар уруглар, ылаңгыя оолдар болгулежин айтап, кемзерек үүлгедин кылып, бөгей ажыл-чаңга ооренип болуур. Ада-иезиниң хайгааралдыдан дашкаарлаан. үттүнмес чаңыта өскен чорук оон үнер...

Бүдүүлгеден дыка тр реле

Чоон-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң Доргун сүт-барааң фермазының коллективиниң партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң Тезистерин чугаалажып, боттарының ажыл-ижиндеге, аныдыралының байдалды ханы анализтеп көргеи болгаш моон соңгаар сорулгаларын тодаргай айтыпкан. Ылаңгыя малдың баш санын өстүрүлгенин, уһаалзын эвижиндериниң, сүт бүдүрүлгезин ковудедирилгенин айтырыгларны анаа кол черин эвелээн.

ЧУРУКТА: ферманың бызаа ажаакчылары Тезистерин чугаалажып турары.

Виктор ХОВАЛЫГНЫҢ фотозу.

КЫЛЫР АЖЫЛДАР ХӨЙ

Партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП-ниң Тезистерин кичээнгейлиг ынчуп таныштым. СЭКП ТК бүгү коммунистер-биле, ажылчы чон-биле сумележип, оларның санал-оналын калбаа-биле дыннап, билип ап турар-дыр. СЭКП ТК-ның Тезистери дээрге эде тургустуруушкунну ханыладыр талазы-биле партиниң платформазы-дыр деп билдим.

Чүртте калбаргаң революсту эде тургустуруушкунну, демократияны, ажык-чарлыг чорукту хамыладыр, сайзыраңгайжыдар дээш партия бодуңуң үлегерин көргүспүшаан, дискуссияларны чорудуп турары өөрүнчүг-дүр. Таптаашкының чылдарында чүртүүн экономиказы, сан-иевюү, кадрлар айтырыы саңдаран, «чүртту кризистиң бизинге эккелгең» деп Тезистерде түңнээни кончуг шын. Бисте шүпту чүве четтир, аңыдырал каас-байлак дең мактап, Брежнев дарганы дээрге чедир кедүүлүп, хоозун сөстер эдип, диңмиттиг адыш часкап түргенимыс шын-на болгай. Үргүлүүлелдиг адыш часкап турувуста, чүрттүң экономиказы довуччүттеп бар чыткаңы дыка айылдыг турганы-дыр. Эде тургустуруушкун, үндезини реформа чүрттүм экономиказын кедүүлүп келгенин эрткен үш чылдар көргүстү.

Бистиң республикада черчерлерде партия организацияларынга хамаарыштыр чүнү чугаалаан болуруул? Нинтизибиле эде тургустуруушкун шүшпем чорун турар. Эде тургустуруушкунну удуртур талазы-биле партия организацияларының четпес ажылдан турар. Ылаңгыя социал айтырыгларже кичээнгейни улгаттырары чугула. Садыг хандырылгазын ап көрээлинер. Ак-Довуракты садыгларында улуг хемчээл-дугаарлыг идик-хеп аймаа хей. Ийи метрден өрү бедик сыныг кижилер кедер идик-хептер хей. Оларның хереглекчилери бисте эвээш. Ынчангаш оң баразайнар сайгарылга чок чыдын турар. Ортумак хемчээлдиг идик-деп аймаа садыгларга кирзе-даа, чедишпес боор-дур. Чигирим талоннап садыг эгелүүн-дир. Чүге мындыг байдал тургустуна бергенин хандыр бодап, түңнелден үндүрзе артык эвес боор. Араганы талоннап садар чүрүмче көрүп алгаш, арагалаашкынга болгаш кылымал арага кылыр чорукка удур демиселдиг көштатаннывыстан үнген чүве бо. «Кургаг» девискээрлер деп чараваң черлерде кылымал арага кылыр чорук сайзырап, иептерең турар дең чугаалаза частырыг болбас боор. Бо факт бисти боландырар ужурдуг.

Партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга мындыг саналды кедүүлеп болза деп бодалдыг мен. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда экономиканы болгаш социал тургузуушкунуң хей-хей аныдыралының программалар хүлээп алдынды. Чоонуң аныдыралынга кончуг чугула, чижээлээрге чурттаар орандсава айтырыы дээш чижектиг айтырыгларга программа хүлээп аары шын-дыр. Республика, район, хоорай хемчээлдиг девискээрлерге хей программалар хүлээп аарын болдурбас болза эки. Демисежин турарывыс хей саазын шокарлаар чорук эглии ассзе канчаарыл?

Дамр ОДАН-ООЛ.
1940 чылдан бээр партия кежигүнү, пенсионер.

НЕГЕЛДЕГЕ ДУУШТУРЕР

Тезистерге хамаарыштыр чоонуң санал, сүмелериңде чүгүдә бодалдарның ханың ханы медерел-биле эскерип турар мен. Ылаңгыя ниитилел аныдыралың башкарамырынга кижи бүрүзүнүң киржилгезин магадыланы дыка-ла таарымчалыг. Шаанда ийи-чаңгыс дарга кижилериң берген айтышкыныары шын, мөге-даа болза хоолуу бюр турган чүве-де болгай. Маңаа бир чижекте кириксей-дир мен. Бежен чылларның эгезинде Сут-Хөл районда Киров аттыг колхозтуң колхозчуларының хуралында Өлешиңг ховузун чарган, чиңге-тараа чажып тарыыр санал көдүрүлген. Колхозтуң даргазы Очур-оол Ооржак колхозчуларның саналдыы ёзугаар ол черии чардырган, чиңге-тараа чаштырып каан. Каш ломгында О. Т. Очур-оолду СЭКП райкомунуң бюросунга ыйытыртын аппарган, район удуртулгазындан чепшээрел чокка тараа тараанны дээш шыңгыы домгуткан, учёт карточказынга кирп биргээн. Ол күзүн кировчулар Өлешиңг ховузундан дыка-ла хыбек дүжүт алганнар чүве.

Тезистерде партия тургузуунга хамаарыштыр киирии турар саналдарны, ылаңгыя партиниң хүрээлелиниң өзугдеши чүлеп онаагаң бижиңээзүгтээр таарыштырып турар практика партиниң бодуңуң болгаш бүгү ниитилелдиң, боттуг хереглелдеринге дүүшкеп турар дугайында санал-оналдар чорде шын. Партиниң хүрээлелиниң өстүрээ албан болгай, аңаа хүлээп алышкынны кылырда ажылчын кижилериниң хүүзүн ковудедир негелде бар. Ылаңгыя ээзиш чүрттакчылыг черлерге оны ынчаар барымдаалап кылырга түскай эртемнигеринең иштинден партинга хүлээп алыр кижилериң санын ыңгыыдаавы албан ханаар. Оон түңнелинде партия, Советтер ажылынга делегидип, ажылдалын болур хире кижилериң мазыхары улгадып, негелдеге дүүшкеп бээр.

СЭКП-ниң кезээлиг съездизиниге чедир арткан үелерде коммунистериң хей-иннээ политиктиг аттестациязын чорудары чөптүг. Чамдык аныктар партинга кирип турар үезинде политиктиг билии кошкак, Устав негелдемнери чедир билбес, партия, совет тургузуглу безин ылган билдес кижилер тургулаар боор чүве болгай. Чамдык таварылгала ыңдыг аныктарны чүгле күш-ажылчы көргүүлериң барымдаалап, политиктиг билиглер-биле чепсегленир даалгаларны бергеш, хүлээп алыр. Оларның чамдыктары оон чоруткаш-ла оң даалгаларын үттүптар, чүүү-даа ломгувас, билиин бедитвес кижилер база тургулаар.

Партиниң сонгулдалыг органнарывыңың, оларның хуусаларының дугайында Тезисте киирии турар саналдарны мен хүүмда деткеп турар мен. Ол айтырыгны коммунистериң долу эргезинге бээри чедир чөптүг. Оон-биле чергелештир партия аппараттарының ажылдакчыларының санын эвээжеткеш, шынар составын экижидери ажыктыг. Ылаңгыя партийжи организастыг, пропаганда болгаш агитация кылдистерин күштелдиргеш, оон ооң кылдистерин таарыштыр эде керек кандыгыл дең саналбар. Ол шынаан партия хооркомнарының, райкомнарының секретарьларының санын эвээжеткеш, шынар составын экижидер

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязына уткуштур

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ ДЕМОКРАТИЯ: эртемденниң бодалы

1 беседа. «Казарма» социализминден – ёзулуг социализмче

Сураглыг политикел эртемдениң, эртеминиг социализм талазы-биле авлон кыш номнарының автору, профессор, философия эртемиринииң доктору Анатолий БУТЕНКО П.МА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харылаан тур.

— Эде тургустунуушкунуңуш чылының иштинде чедип алдыгган чүүлдериниң ви-не колу чүү деп бодаар силер?

— Бюрократчы чүүлдериниг күрүне-административтиг социализмни ёзулуг социализм болдурарыкче кирип эгелээнин. Кижиге бараан болуп турар, оны кодурүп турар боттуг гуманизминиң тургузуу быжыгып эгелээн.

В. И. Ленинниң мөчээнниниң соонда, 20-30 чылдар аразында, социализминиң ленинчи концепциязы сталинчи концепция-биле солуттуунган. Сталинни-биле алырга, социализмни тургузары дээрге-ле үлегтүрге бүгү-де бүдүрүлге чепсек-керекселдерни күрүвениң болдурары, тараачыл ажыл-агыйларны дөгерезиң кооперастаары турган. Ол соруланы чедип алырыга күрүвениң албадаашкыныл-даа, массалыг репрессияларыл-даа, кара туразында, хоойлу-дурумге дүүшпес чүүлдерни-даа кылып, ажыглап болуур деп, ол санаан турган.

Чылдар эрткен тудум совет политикел шынап-ла, үндезинивиде чаартыныл ёскерилген: хуу өөчүүлү үзүткээн, мун-мун колхоздар болгаш совхозтар тургустунган, чаа фабрикаларны болгаш заводтарны тутткан. Дарлакчы ангылар читкен. Ынчалза-даа чүгле дарлакчы ангылар чок чурттаары дээрге-ле социалистиг ёзу-биле чурттаар дээнин ол эвес деп чүве чоорту билдиниң кел чыткан. Бодунуң чагыргазынга партиныл-даа, күрүне аппарадыл-даа киирип алгаш, ажылчы чоннуң ажоок улуг идепкейинге, оларның социализмге долу бүзүреливиге даянгаш, Сталин күзээнги чүүлдү чедип алган: 30-чылдарның төнчүзүнде чаа тургузуг дугайында оон билиишкинни колдуунда боттанган. Күрүне-административтиг социализм тургустунган, анаа партия-күрүне бюрократиязының шинтирлиг удурланыышкынынга ол ораалдажыышкын таварышкан. Н. Хрущевтиң волюнтаристиг чоруун, чазыгларын болгаш чайгылчаан ажыглаш, бюрократчы күштер оны эрге-чагыргадан чайлаткан. Л. Брежнев болгаш оон бодунга чоокшуладып алган кижизи К. Черненко социализмниң сталинчи концепциязының дыка хөй чүүлдерини катап эгиткен, чүгле массалыг репрессиялар болгаш хоойлу-дүрүм хажыдыышкыны чокка.

70 чылдарның база 80 чылдарның эгезинниң таптаашкынынга удур демисежип тура, бистиң политикел бодалывыс ол таарымча чок болуушкунарының эге деозуң катап-катап өөренип көрүп турар. Оон иштинде (харый-даа хамыктың мурнунда) Сталинниң үзеледиги болгаш практиказыныл өөренип көрүп турар: частырыгларның эге үндезинниерив шүүлмүүдедиг сайгарбайн, оларның уржуктарын ажып эртери болдунмас. Эде тургустунуушкунуңуң ужур-утказы мындыг деп билип турар мен: теорияга болгаш практикага социализмниң ленинчи концепциязын долузу-биле катап тургузар. Ол күш-ажыл кижизин, оон материалдыг чаагай чоруун болгаш утаалыг-бодалының хостуун кол чүүл деп көрүп турар чоннуң ботэргелериг хөгжүдеринче утланган.

— Социализминиң ёзулуг, ленинчи концепциязын катап тургузарын идея-психологтуг чамдык бергедээшкиннерив тывылдырып турар. Оларны канчаар таймылбырлаар силер?

— Ниитилелде эгелээн революстуг чаартылга бодуңуң утка-шынарының талазы-биле, азы оон үндезинивде бар болуп турар чөрүлдээлери-биле, оон шимчедикчи күштериниң база мөскәдежип турар социал күштериниң бүдүжүү-биле төөгүде туруп көрбээн чаа чүүл болуп турар. Хөй-хөй кижилерив эде тургустунуушкунуңуң чамдык талалары чогумна шинчаагаш сезимдирип турар, ынчан кижилериниң үгшигин чидирип, будулуп, социал ёскерилгелерге бодунуң туружун тыппайн турарының кол чылдагааны-даа ында. Россияга 1917 чылда ноябрь 206 чүүлүңүң 3-кү кезээ-биле керек оттурган. Кижиге хол дээр харыы чок, медерели оскындурган Орлан Ондарны каржызы-биле тепкилеп, ыяш-биле соккулап турган, алыс керектиң эгелекчизи Мижит Алдын-оол Сумунакович керечи кылдыр чангыс катап байысааткан. Ол Шамбалыг суурдан дезип чораа-ла удавас чыл болур. Оон авазынга ужуражып, Алдын-оол кайда чурттап, чүнү ажылдап турарын сонуургадым. «Шагдаалар тудуп алгаш чоруткан. Оон ынай чүнү-даа билбес мен» — деп харылады. Ук өлүрүүшкүн хөрээнге ады үнгеннердең өске, оларның өөрү база киришкенин херечилер чугаалап турар. Ону бурууладыр доктаалдан көрдүм. Керектиң истекчилери бурууллуг кижилерни долузу-биле тодаратпаан, харый-даа керектиң кол эгелекчизин хереч кылын кааны кайгамчык.

К. Ооржактың өчүүнде Орланны бижек-биле чангыс шашкынын бадыткаан. Суд-медицина экспертизазында айытканы болза, өлген кижиде үш бижек балыы бар. Моон мурнунда кеземче хөрээнге таварыжып чоруур болгаш, К. Ооржак керектиң чингедирин бодап, чааскаан бижектээн болуп, өөрү-биле дугурушканы чугаажок. Оларның ында кажарлаашкынын истелге органнары эскербээнин ол бе?

Шамбалыг, Кур-Чер суурларның девискээринге кем-херек үүлгеткеш, хол үжүүнде хостуг чоруп турар үүлгедикчилер дезип туруп берген. Оларны тудуп алыр дээш, райониуң шагдаа ажылдакчыларыга чидин-биле тургузар апаар-дыр.

«Шамбалыг» совхозтуң аныяк чолаачызы Орлан Ондарның амы-тынынга четкен кижилериниң истелгезин эрецигей чорудуп, оны чедир истевээн дугайында чоннуң хомудалдары чөптүт. Ук керектиң истелгези мырынай чаа доозулган. Клуб чаны-биле аңаа-ла эртип бар чыткан О. Ондарны доктаадып алгаш, бир дугаарында маш-биле хакказ Константин Куулар чүгле дөрт хонук хоруглалга олурган. Аңаа хамаарыштыр РСФСР-ниң КХ-

Мораль темазынга

Шамбалыга болган өлүрүкчү чорук тос ай эрткен. Өлүрүкчү К. Ооржак суурга кестүп келирге, мындыг-мындыг чугаа-соот үнүп, редакцияга хомудал чагаа келген. Кижи амы-тынынга чедип каарга, эрге-хоойлу күш чок болу бергени ол бе дээн чижектиг дүвүрээзинин чоп кодүргеп. Суурнуң күүском даргазы районнуң прокуратуразынче ол дугайын дыннадырга, республика прокуратуразы салып чорудупкан, оон айтырып алыдар деп харыы келген.

К. Ооржак хол үжүү-биле үнүп келгеш. Кур-Чер суурга шош-содаага киришкен. Кижи амы-тынынга четкен, оон мурнунда ийи удаа шиитпирип чораан, аажы-чанының омза аймылдыын чонга көргүскен кижи суурга катап кестүп келирге, чоннуң дүвүревези, харын-даа чамдык кижилер истелге органнарының ажылдакчылары хээли ап турар деп соора билип турары төптүт болбайн. Оны ылавылап, аңаа чеде бээримге, К. Ооржак хосталгада чоруп турары шын болду. Ол ам-даа Кызыл — Шамбалыг—Кур-Чер аразында шөлээн чоруп турар.

Орлан Ондарның ада-иези оглунуң өлүрткенинииң истелгезин саададып турарынга хамаарыштыр республика прокуратуразынче хомудал киирген-нер. Оон харыызы бо-дур: «ук керектиң истелгезин озалдатканы шын болуп бадыткат-тынган. Ол дээш республика прокуратуразының истекчизин, районнуң прокурору администратиптиг хемчег алыскан. К. Кууларны суд болгуже хоруглалга туттайн, чурттап турар черинден үнүп чорбазын сагындырган, хол үжүүн алган. Оны хоойлу ёзугаар чоруткан. Өлүрүкчү керекке буруудаттырып турар К. Ооржак оны соондан сүрүп четкеш, бижек-биле аар балыглаан. Медерели ышкындырган кижини Константинер, Алдын-оол Мижит олар дүшкан-на черинче тепкилеп, үш чердем бижек-биле балыглаан. Шамбалыг улузунуң чугаазы-биле алырга, арага-даарыга сунду чок, топтуг-томаанныг чолаачы Орлан Ондар бирээзи үш харлыг, өскээ дөрт айлыг ыыстарын ол-ла шакта чассыдар, эргелеп-дир харыы чок болу берген. Араатанзыг кижилериң аар балыглаанындан. Кызыл эйчизиниче мжел чыдырда, медерел-даа кирбейн, оруска-ла чок апарган.

Шамбалыг суурну элээрлериниң чери кылдыр чоп бадылап алгандан бээр, элээп уе эрткен. Ында хей-иитти организациялары арагачылар-биле демисселди күштелдирип, колээ Совет кем-херек үүлгедип болгу дег кижилерни шынгыы контролыга алган. Ынчалза-даа К. Ооржак, К. Куулар, А. Мижит олар арагалап алгаш, суурнуң чонун коргудуп, боттарының хулиганзыг херээн клубка уламчылааннар. Түннелинде үүг болганын чөрдүвүс. Бажы-биле кылаштаар чыгыы чоруп турган хулиганнарны хей-иитти, суурнуң аныяк өскени, чону үезинде томаартып, чогуур хемчегни үүге албаанып? Ынчан кодээ Совет күүскомунуң даргазы Алексей Моигуш шөлээге турган. Оон мурнунда ол К. Ооржак-биле чеже-даа чугаалашкан, ажылга база киирген. Бо коргунчуг керектиң үүлгедириниң мурнунда ону районнуң шагдаа черинге күүском даргазы ийи удаа чедирген. Күүском даргазы база суурда шагдааның участок төлээзинче халдаашкын кылган турда, аңаа хоойлу ёзугаар кем-буруу оваарган болза, кижи амызынга чедер үүлгелиг турбас ийик. Эрге-чагырга черинин киирген хомудалын районнуң шагдаа ажылдакчылары тоомчага албааны чиктиг.

Төрээн дылың өөрен

КЫМГА ЫЯНЧЫГЫЛ?

Кандыг-даа нацин төрээн дылы чокта нацин болбас деп чүве биилдингир. Ажыл айыл-биле Тываның суурларынга чораш, улут улус-биле-даа, аныяктар, өөреникчилер-биле-даа чугаалажы бээр бис. Ол чораш, бистиң аравыста тыва дылды куду көөр, тывалап чугаалаарга, культуразы куду кылдыр бодаар кижилерниң бары хомудаанчыл. Тыва ном, солуун номчууру, тывалап ырлап, шүлүктээри чамдык кижилерге ыяшчыг болуру дыка кайгамчык. Мен бодумнуң таныыр улустарымдан безин тыва солуун черле чагытпас дийин бис, оон номчуур чүве-даа тыппас мен ийин деп, чоргаарламган ышкаш чугаалаарым чеже-даа дыннаан мен. Солуунну ажып, номчуваска, солуун эвес болбайн канчаар. Бир таварылганы маңаа бижинийн. Таннырым кижи ырак орук чоруур дээш, кандыг номну номчуп чоруур кылдыр алырын мензеп айтырды. Мен дораанна чаа үнген тыва номну сүмеледим. Кижим еске орус ном адаап, оны ап ийи, тыва ном номчуурга, улус кижиниң кээргенчиин деп баар ыйнаан дидим. Мен канчап-даа ынча дивезин таймылбырлаарымга-даа, ол мээң сүмелээнии номну албады.

Тыва дыл башкыны кижи болгаш, чораан черимге улус мээң ажылымны айтырарга, чугаалап бээр мен. Кандыг эртем башкылап турарымны дыннаваш, мыт чок баар таварылгалар болганчок болуурдур. Өске эртемнер — эртем, а тыва дыл, тыва чогаал конгус белеп, инда өөренир, башкылаар чүү боор дээш хөөнмес бар боор-дур.

Кижи тыва ном номчуп орда, улус чүү номул деп айтырар. Ол ном тыва боорга, база чүнү-даа мыттавас азы багаай көрүп каар ийикпе, азы «Тыва ном ыыжажыл, мен чүү-ле солуп ном боор деп бодадым» — дээр.

Чамдык школаларга чоруурга, тыва дыл, чогаал башкылаашкынче школдуг кичээлей салбас. Бистиң факультединис дооскан башкыларга орус дыл, орус чогаал шактарын бээр, а чамдыкта тыва дылды тускай дооскан эртем чок тыва-ла кижи башкылап турар боор. Тыва дыл, чогаал кичээлдеря уруглариын Төрээн чуртуңга, тыва чоңунга ынакшылын, төрээн черинин төөгүзүүге, уран чүүл, аас чогаалынга, культуразынга сонуургалды ёзулуг оттурар, тыва дылдың аныыг чаражын уругларга биилиндирер ужурлуг.

Болганчок-ла Кызыл хоорайның тыва өөреникчилериниг школдарынга чеже бээр бис. Шупту-даа тыва өөреникчилериниг классетаргa олуржурга, терминнерин орустаар, бодалын орус дылга дамчыдыксаар өөреникчилер хей болур. Башкыларын оларны этпес боор. Чапсарда тывалажып чугаалажыр өөреникчилер ховар. Ол чүл дээрге, база-ла тывалап чугаалаарга чүве биилбес деп баар. Дээш хөөн бар деп бодаар мен. Орус чоңунуң дылын биилири эки-дир, ынчалза-даа бир дугаарында, сен тыва кижи, тыва дылың дээш чоргаарланыр ужурлуг сен.

Тыва дылга киреринии экзаменнерин дужаап келген чаа школуң дооскан өөреникчилер домак сайгарарда, «подмажшее», «сказуемое» деп чолуруп бээри дыка эвчок.

Бир катап 3 дугаар школага бистиң бир практикантывыс биле методист башкының чугаалажын органнын дыннаан мен. Ол башкы арыг тывалап билир деп чүве оон чугаазындан биилдингир. Ынчалза-даа ол башкы бир домактың картының тывалаашкы, дораан оруста бээр. Ындыг хевирлиг-ле сүмелер берген башкының ол студентиге өөредиң кайы хире ирги деп бодап орааш. Коридорга-даа 2-3 тыва башкы аразында чугаалашкан болза, орус, тыва сөстерин ходуп-ла турар. Тыва өөреникчилери-биле чугаалажыры базаала мындыг, чок болза оларже чүгле орустаар. Төрээн Тываазынга чурттап чораш, тыва дылын үттүп, оны херексевес кижилер дугайында чугаалап тура, мындыг чижектен кирирер болаа тур мен.

Бистиң чангыс чер-чурттуувус, сураглыг чуруукчу Надя Рушеванын авазы Наталья Дойдановна Ажыкмаа өгбүлезинниң айы-биле Тывадан 1948 чылда-ла чорупкан. Наталья Дойдановна ам Москвада 40 чыл чурттап турар. Өөнүң ээзи орус, үргүлүү орус дыл-биле чугаалажыр болзаа-даа, мынча уеним иштинде Наталья Дойдановна тыва дылын эки биилирин магадап хаамас бис. Чамдыкта кижиниң биилбеан тыва сөстү чугаалаптар. Бир-хем чурттуг болгаш, ол девискээринин диалект сөстерин сүт дыка биилир. Ынча ур уе иштинде безин төрээн дылын ол хире камнап чоруурун дээрге, улут чоргаарал-дыр. Наталья Дойдановна чүгле тывалап ырыг чугаалаар эвес. Тывада бүгү-де болуушкуннарны, оон культуразының, ажыл-агыйының сайзыралын дыка сонуургаар болгаш, тыва ном, солуунарны чедирип бээрге, амыраары аттыг кижи.

Хүндүлүг ада-иелер, башкылар, өөреникчилер, бистиң төрээн тыва дылывыс база өске дылдар дег чараш. Бистиң дылывыста бижээн дыка солуп чогаалдар, шүлүктер, ырлар көвей болгай. Тыва улустуң аас чогаалы кайы хире байлак ийик. Баштай төрээн дылысты үнелеп, оон чарашказын магадап, ону хандыр өөренип алгаш, өске дылдарны өөренивиссе, идиглиг эвес бе? Тывалап чугааларывыздан, тыва шын көөрүндең, тыва ном, солуп номчуурундан ындыры биске, тываларга харыы ыяшчыг эвес деп бе? Бистер хүндүлевезивиске, бистиң дылывысты еске кым хүндүлээр боор.

Клара КУУЛАР.
Филология эртемиринии кандидады.

БУГА ӨДЭЭНГЕ МӨГЕ

Эртиен чылдың август бирнин дүнезинде Шамбалыг суурга болган кеминг хереқтиң кайын, чүден эгелээнин бирден бирээ чокка тодаргайлаан ажыы чок. Ол дугайында истелгении бууруудаалыг доктаалывыда айыткан. Кем-херек үүлгеткен Константин Ооржак, Константин Куулар база хереқчи боон турар Алдын-оол Мижит боттарының өчүктеринде база чугаалаан.

Маңаа мындыг чүүлдү чугаалаза артык эвес боор. Бир кижи хүнезидир ажыылдааш, эш-өөрүнге ужуражыр чугула хереэн бүдүрүп ап чораан, орай чанып бар чыдар. А чамдыктары хей-иитти чери — клубка дыштанып келгеннерге амырдыш бербейн, ок-бижектиг, ыяш-даш-биле чепсегленип, караанга көзүлген кижилерге шорлуп, олардан коргуп, дезип ыяй болбаанынарың амытынынга чедип каар.

Оон мурнунда ийи удаа шиитпирип чораан К. Ооржак, кижиге аар балыглаашкынны кылганы дээш шиитпирип чораан К. Куулар, шеригден чаа халажып келген А. Мижит олар арагалап алгаш, кежээ клубка келгеннер. Хамык-да шош-содаанны эгелээн кижи Алдын-оол Мижит. Ол клуб даштынга эрткен-дүшкенге шорлуп чоруп турда, бир кижи дүржок хулиганга чогумчалыг харыы бериптеген. Эжиниң ындыг «кайгамдалын» көргеш, чүгле быктындан тынып турган хулиганнар — ийи Константин хевээ ыяштарын тура тырткылаш, калчаалыг чүве дег, клуб чоогунга чораан кижилерни тарадыр сывыртап эгелээннер.

Ынчан чүгле чээрби ийилээн, шеригден чоокта чаа халашкан, ийи чаш ажы-төлүг Орлан Ондар ол хүн орайга чедир ажыылдааш, эжиниң базыныга баргаш, чанып бар чыткан. Шак-ла ынчан ийи Константин ону доктаадып, баштай К. Куулар ыяш-биле бажыынче хаккан. Конгус кем-буруу чок черге хулиганнарга таварышкан оолду, еске улус дерзин кижилерден чарып алырга, ол бажынче соктурган-даа болза, дезипкен. К. Ооржак ону соондан сүрүп четкеш, бижек-биле аар балыглаан. Медерели ышкындырган кижини Константинер, Алдын-оол Мижит олар дүшкан-на черинче тепкилеп, үш чердем бижек-биле балыглаан. Шамбалыг улузунуң чугаазы-биле алырга, арага-даарыга сунду чок, топтуг-томаанныг чолаачы Орлан Ондар бирээзи үш харлыг, өскээ дөрт айлыг ыыстарын ол-ла шакта чассыдар, эргелеп-дир харыы чок болу берген. Араатанзыг кижилериң аар балыглаанындан. Кызыл эйчизиниче мжел чыдырда, медерел-даа кирбейн, оруска-ла чок апарган.

Шамбалыг суурну элээрлериниң чери кылдыр чоп бадылап алгандан бээр, элээп уе эрткен. Ында хей-иитти организациялары арагачылар-биле демисселди күштелдирип, колээ Совет кем-херек үүлгедип болгу дег кижилерни шынгыы

НАЦИОНАЛ ХУРАЛ

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи Юрий Лопатинниң дамчыдыкчы болза: ам чаа-ла созулуучурган Францияның Национал хуралының составы-биле танышырга үезинде баштайгы ёскертиглер үүл —ында ажылчы чоннуң четпес, шынап-ла денгиг ыя кезээнии төлөзилеттиргени болур. Парламентиниң адакы палатазының 577 депутаттарының аразында үлегтүрүүң үүге-де 6 ажылчыны бар. Чурттаа национал созгуулда корпузунуң үүштүк бирии эзлеп, 38 млн. созгукчулардан 13 млн. кижи болуп турар ажылчын ангылыг чурттаа ындыг болуп турар! Көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүзериниң төлөзелекчилери болуп турар он кижиге хамаарыштыр үүл дээрге, оларның аразында чангыс-даа үүрмек тараачыл азы хөлзелиин ажыыдаан турар чангыс-даа кижи чок, а олар шуптузу — улуг чер эзлери болуп турар. Ынчалза-даа ол-ла палатага ажыл чок чоруктуң массалыы-биле өзүү турарының үндезини француз экономиказының бергедээшкиннери болуп турар. Металлургия, судно тудары, хөмүр-даш казарын шыкаш үлегтүрүүң ындыг адырларында ажыылдаар черниң санының кызырылганы тавармычалыг эвес саадарлыг болуп турар. Ажыл кылыр черлериң кызырылганы ажылчы чонну капитадлың молчуң дарлаарының күштелгени-биле кады болуп турар.

Барыын Европа чурттарының «чангыс аай иштики рыногуң» тургузарының планын боттандырып чорудары ажыылаар черлериниң кызырылырга бодуңуң «салыышкынын» база киирер. Чижээлээрге, делегей ядаанажыгазынга шыдаштайн турар бодуңуң чиик үлегтүрүүнүң чамдыкыыдан Франция ойталаар үезүрга таварыжын турар. Ындыг байдал көдээ ажыл-агыйда база тургустунган, ында ортумак болгаш үүрмек тараачыл ажыл-агыйлары хоозуран турар.

КЫЙГЫРЫГ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Палестин улуска дузаламчыны, чижээлээргe, КНО-ну дамчыштыр дузаламчыны улгаттыраарынче, КНО-ның чиигиже секретары Хавьер Перес де Куэльяр делегей ниитилелгезиниң кыйгырган. Ында парлап үндүрген илеткелиниг палестин лескенниерге болгаш оларның байдалынга дуза көргүзериниң программазын боттандырып чорударынга ниитилелге чедип алыр деп чугаалаан.

Сөөлгү айларда эжелеттирген палестин черлерге байдал «шыигыы» болуп артышаан, инда комендант шагын тургускан, хан төөгүшкүүүт мелиндежиишкиннер үргүлүлевишаан турар деп. КНО-ның чиигиже секретары тодаратка.

ТАЙБЫҢ ЧӨВҮЛЕЛИ ДЕТКЭЭН

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Бүгү делегейниң Тайбың чөвүлели Африканың диктив мурнуу талазында чурттап турар улустарның хосталга болгаш деп эрге дээш демиселиниге эң-сеткил каттыштырылгазын илерт-гейлеп, Африка национал конгресстиң болгаш өске-даа демократтыг организацияларның ап чорудуп турар хемчегларын бүрүү-биле деткээн.

Мурнуу-Африка Республиканың расизин эрге-чагыргазының чуртка чардааш оваргай байдалын ам база бир чыл уламчылаан бүрүү шаңкан.

ЧИДИГЛЕНГЕН

ПАРИЖ. (СЭТА) СЭТА-ның корреспондентизи Виталий Макарчевтиң дамчыкканы болза: капиталистиг сайзырамгай чурттарның аразында Франция ажыл чоктарның айтырыы онза чидин-биле турун турар чурттарның бирээзи болу берген. Ол дугаанын Барыын чүктүң индустриалдыг 22 чурттарын каттыштырын турар экономиктиг кады ажылдажыга болгаш хөгжүлге организациязының (ОЭСР) ында нараап үндүрген шинчилелиниде айтып турар.

Чоокку он сес ай иштинде Францияда албан айы-биле бүрүткеткен ажыл чоктарның саны ажыл кылып шыдаар чурттакчы чоннуң 11,5 хуузу азы 3 миллион хире кижи болур.

Ынчалза-даа француз профэвилеедерини сан-түңү-биле алырга, ажыл чоктарның санының дугайында албанның медээлери ээээш-ле дээрге 20 хуу эвээш.

ОЭСР-ның эксперттериниң бодап турары-биле алырга, ажыл чок чоруктуң массалыы-биле өзүү турарының үндезини француз экономиказының бергедээшкиннери болуп турар. Металлургия, судно тудары, хөмүр-даш казарын шыкаш үлегтүрүүң ындыг адырларында ажыылдаар черлериниң кызырылырга бодуңуң «салыышкынын» база киирер. Чижээлээрге, делегей ядаанажыгазынга шыдаштайн турар бодуңуң чиик үлегтүрүүнүң чамдыкыыдан Франция ойталаар үезүрга таварыжын турар. Ындыг байдал көдээ ажыл-агыйда база тургустунган, ында ортумак болгаш үүрмек тараачыл ажыл-агыйлары хоозуран турар.

ШЫН 3-кү арын 1988 ч. июнь 18

ТЕРЕЗИННИҢ ДИИРЕҢИ

• Чечен чугаа •

Т. ЮМСУРЭН, мооң чогаалчы.

«Хейле кажа чердуус. Кыргап, чалыы... Сактышкын болзуп, олар дүгайын бижип кер. Ам мырынай төнер деп бардывыс. Чаа-Хөлдүүс сут-дивей дүвүнче кирер деп баргап. Бистиң кыжар сактыр боорул аая?» деп, назы-дарын деңгий бергеш механизатор өөрүн дүгайын сактып олуруп, чугааладым але, Беженей. «Сеп бижип-ле кер. А мен төөлүү коптарын берейн — дээш сеп.

Чүгле чаңгыс чүүлге чүдүүтүрээш берген сеп. Ажыл дээшде аштаар, суксаарыныы, доңгар-доңгаарыныы билир ийик сеп бе? Конгус үттүп алыр үрең-ле болгай сеп. Куш дан бажыдан кара дүнеге чедир ажылдыва дүлдүнгештин чыдыптар сеп. Могаавыын-шылаваавыы кайгамчык аа, Бежей! Ыңдыг кижиниң өлүмү безин чараш болур боорам. Аярывааң-аржывааң-даа, ажылынга олурала ййленгештин, оңгар бардым. Өлүрүшү бильбээң-дир сеп, аңаа үдүп калдым. Ужу-кыдыы чок улуг үйгүдүва дүлдүне бердим.

Сээң төөгүң ыяскаа-даа боля, оңаа чараш. Улуг албан-түжаан эдилеп форбаан-даа болзуңза, ажылчыныың кайгамчык сылдыстан космос корабли кээп хонуп турган, азы аварийга тааришкан деп даап бодаашкыннар безин бар. Сеңгү үеде материянын скала үт» деп адаткан кончут дыгый мөөңү кээп үскеп дедаа тайылбырлар бар.

«Тунгус метеоридинин» 80 чылынга турасхааткан симпозиум келир айның 7-де 10-га чедир Красноярскиниң Техника бажыңынга болуп эртер. Аңаа Прибалтикадан, Крымдан, Украинадан, Ортаа Азиядан, Томскиден, Новосибирскиден, өске-даа черлерден эртемденнер, инженерлер, инчүлекчилер чыглып кээп, боттарының таңылбырларын бээр. Ваңаварыже үжүп чедип, Енисейниң ол девискээрээге кандыг ыяш «чуудгалының» хонуп турганының харыыны бээрин кызыдар.

Иван ЦЕЛИЩЕВ.
Түүт-эвилелдин астрономия-география шинчилелиниң Красноярск салбырының чөвүлелиниң кежигүүү.

Ынчан бригадада тактың кижи чок, МТС директорунуң дайынга киржип чораап, белекке алганы алдын шагы бар. Хөөү түрлээнда хавада аянын каап, кезек-кезек болгаш «Кук-ку-у-ук!» деп эдип турар. Эңг черлерге хая көрүүр апаар.

Ол канчангаш-ла бүрүнгаар көрө кааптарга, чиктик кончут хүрээ шиварааш дээп мынаап болгаш. Карактарын шиме кааккаш, катаа мландылаан. Карактыдан трактор караанын дилиндек одуп кежир бир-ле улуг кара, кижиге-даа демейлешпес хире дүрүү кымаштап эртип бар чорааш.

Тракторист кайгаанындан карактарын чаа көрүп, чүүдээ чок селбер баштыг, үптүгеп чакагаш, таптыг-ла кижи мага-болуңдан улгатпас дүрүү олче көрүүп алгаш турган.

Трактору доктаадыпкаш дүнеки ужураңнаганың кайгамчык эткинче ангадаашкынбиле көрүп олурган. Оолу дапшыкы кижиларга таныысынны көргүзүп турары дег, ужазын чайып, чиик-чаагы аажок бекээдеп каап чорүй, чыыкаты кеже маңнай бергеп. Тракторист каагайдыр ажылдап турганы моторуң даажы безин дыңнавайн, кежүй бергеп олурган. Холдары чайгаар-ла трактордуң дыңында олурган болгаш, оны шимчеп чорудупкаанын болду биле-бейн баргап. Ам харын күрээ оожургаш, могап-шылапкаанындан караазына үеп-даап чүве кестээ тур бооп ыяштыг болдаш. Ыяштыг бе дээш шым-чыттынган конгус аяа, кап-кадык.

Үеп-даяк, аза-бүкүүт дүрүүзүү катаа көөрүндеп корткан. Дилиндекте дөрт-беш десяткиге созулунде, чөөн чүкте даярнын хиндын аварып, думбей кара чоорганны ажа соп октапкан дег апаргаш. Артында улуг тынган, чүрээмиң согары оожургаган.

Чер чыраан, дүн үнгеп. Аяаа хөлдүү кедергей апаргаш. Эдээт доозулгавын хүмдеп көрүп, турлаглыка трактору дыргыралы халдып кирип келгеп.

Механизаторлар шагда турүп келгилээн. Чингежек сыгыыт, чолдак мага-болуг Сурүн-оол аңаа дораан утпуй келгеп.

— Кандыг хөндүл дүжмаакым?—деп, дектиң мурнай айтыргаш.

— Ажырбас-ажырбас! Уре-дилиишкин-даа чок — деп, Сарган харылаан.

Сурүн-оол оон үстүн аяар часкаш каап.

Оон бээр элээн хүннер эрте бергеп. Терезин хөөрүүнге хүнеки таварыга харыы-даа мырынай сагыштан үүүн бар чыткап. Үш дүнүүк ортуузунда, корткандыдан бооставы хөлөөш апаргаш, дүүрүүзүннинг алгы эвес болза, Волөдя ол дүгайын олчаан үттүп алыр турган боор.

— Аяа! Аяа!.

Алгырып турган кижи стол, сандайны үжүр таварын, азын каап, кыжар-сугаут дамбаавын шилле буза үзүп, хүндүс турган-дугуу ажылдан каапкаш, кидим үдүп чыткавиарны оттур алгырган.

— Аяа меин сүрүн келди! — деп, ол кижизиг эвес үн-биле кускуунаан.

Эжиң аксынга үдүп чыткан Беженей оңу билиидир үлдаатаан болза, чүүт-даа канчаптар турган боор оң.

Балчый бригадир шилип бүстүп калган лампаны кыысыптарга, угаанны чаңа бир часкаш, үдүп чыткавиарның үстүмээн будаап-апкан дүнеки аалчы тарыттыргаш: Кеша Косчының Бежеңейниң делгем дерээзинде тактысмнны бергеп, арын-бажың кижи таныыр аргажок, сугда-ыяш дег сирилгейнин турган.

— Мини азалар... — деп, ол сириләш үнү-биле чугаалаарынга ол.

— Канчаң бардың?

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 19 воскресенье № 143 (13743)

1925 чылда үнелеттингеш.

Өртээ 3 кесеги.

ПРОГРАММА ДОЛУЗУ-БИЛЕ КҮҮСЕТТИНГЕН

Совет-болгар экипаж Черже ээп келген СЭТА-ның дыңнадыы

«Мир» эртем-шинчилел комплексинге кады чорутқан ажылдарны доозаанының соонда Анатолий Соловьев, Виктор Савиных болгаш Болгар Улус Республикаңың хамаатызы Александр Александров составтыг каттышкан экипаж 1988 чылдың июнь 17-де Москванны-биле 14 шак 13 минутада Черже ээп келген. Владимир Титов болгаш Муса Манаров орбитага ур ужудушкунуну уламчылап турар.

«Союз ТМ-4» кораблиниң Черже дужурун бадырар аппарады Джезказган доорайның мурнуу-чөөн чүгүнге 205 километр черге хонуңкан.

Космонавтылар Соловьев, Савиных болгаш Александров оларның Черге хонуңканының соонда кадыкшылы эки.

Орбитаның «Мир» комплексинге сес хонук ужудушкунуң үезинде Совет Эвилелиниң болгаш Болгарияның эртем-деңнериниң кады белеткеп кылгаш шинчилеелериниң болгаш шеңелеелерин каттышкан экипаж долузу-биле күүсеткен. Ол ажылдарның эдээ кезээ болгаш специалистериниң белеткеп кылган аппаратуразын ажыглап турган чорукан.

Болгар Улус Республиканың девискээрин, Кара далайның болгаш Чер кырының өске-даа районнарының кырын чурукка тырттырарын болгаш спектр хемчээлин кылырын каттыштырып турар геофизиктиг шинчилеелериниң калбак программазын күүсеткен. Алдынган информацияны эртемниң болгаш улус ажыл-агыйының хей сорулгаларын шинтиразээринге ажыглаар.

Ужудуушкун үезинде хей удаа ажыглаар астрофизиктиг комплексти тааржыткыр ажылдарның хынап чорутқан болгаш чередениишкинниң галактика болгаш галактикадан дашкаар үнер чердерин, планеталар аразын, ионосферада болгаш Черниң атмосферазында болуп турар физиктиг чорудулгаларны өөренип көөр талазы-биле эдээ кап болуқ шеңелеелерин чорутқан.

Космос материаловедениезиниң программазының талазы-биле эксперименттер шыларалыг металл холуксаларының болгаш материалдарның ионо-кристаллдарның кевирелерин алган.

Каттышкан экипаждың ажылынга деңзи чок байдалга тааржыттынып турар үезинде кижинниң ажыл кылыр аразын комплексти шинчилеэринче утпаткан медицина шеңелеелерин боттандырган.

Каттышкан ажылдың бүтүрге-чадаларының үезинде Владимир Титов, Муса Манаров, Анатолий Соловьев, Виктор Савиных болгаш Александр Александров олар бедик профессионал деңнелге бир деңнең хеделип турганнар.

Совет-болгар каттышкан ужудушкунуң чедиишкинниг доозулганы космос дедегемни тайбың шинчээдин алырынга делегейниң үре-түңнелдиг кады ажылдажыгазының үлегери болур болгаш Совет Эвилелиниң база Болгар Улус Республиканың улустарының аразында меңге болгаш бүзүлбас найыралыының улам ынай бижиглиг турарын көргүзүп турар.

Республиканың малчыннар Наадымынга уткуштур

КЫРГЫЛДАНЫ ДҮРГЕДЕДИР

Барыын-Хемчик районда «Барыын» совхоз нуруңеге 30 центнер ешку дүгү дужаар планныг. Ажыл-агыйга бар ешкуну шуптузун кыргааш, планның 2 центнер ажыр күүсетиер. Сагды Күмүгет, Балдай-оол Хомушку, Дадар-оол Оюрмаа олар бир ешкуге орташтыр 1,15—1,4 килограмм эки шыңарыг дүктү кыргып ап, чарыштың типлелчилериниң санатнам.

Совхозтуң 66 коданында 19500 хей бар. Оларны кыргааш, 480 центнер дүктү нуруңеге дужаар ужурлуг. Оң харыысалгалыг кампанияны бедик деңнелге организастап, кыска хүүсалда шалынкын эртирери-биле кандыг хемчеглер алдынып турарыл?

Мурнуку чылларда кыргылданы салбырлар төвүде пунктуларга орай эгелеп, оң ажылды организас чок чорудуп, хөөн кыргылдар дээн малчыннар эдлеп манап, чай ортузунга кинр чоок-канызда өт-сиген чок, изиг, ымырааптың кыргылдазы удавас дюстур. Арткан хойну Алаш хемниң Эрим-Аласа, Час-Адыр, Хөөледелге кыргымыр бис — деп, кол зоотехник Урана Доржуевна Монгуш чугаалаан ол-ду.

Кыргылда пунктуларын, кыргаан хойну чуур черлериниң баш удур белеткелин айтыырымга, ол ынчаа дээн:

—Час-Адырда кыргылда пунктузун удуртукчулар көргеш кээн. Кажаанны сеткөөр, электри моторун анпарын салыр, агрегатты тургузар. Хөөледелге кылыр ажылдар база бар. Эрим-Аласпа шаанга-ла кылган хой чуур черин ажыглаар, ажыглаваазын ам шинтиргээр бис.

Пунктуларны ыынчага чедир сеткөл албааны, оларның иштиг-дашкын арыглап аптаваанны, ажылдың норма-чыгаан, төлевирин, долузуг-плакаттарын бижип аспаанны, хой чуур ванналарны белетиргээнин, аныкчылар, хачылар чидиглиг ажылдаар, дүк класстаар кижилерни баш удур төөрүлээнин, кыргылдага ажылдаар кижилерниң аштанып-чемнелир черлериниң белеп эрези кол зоотехниктиң чугаазындан билдинде берди. Хойну коданнадан аайы-биле кыргыыр хүүсаалларны бригадирлер тодаратпаанны илереэн.

Совхозтуң хөөн чайлаглаар кылыыр көрдүнген тайгаларында 60 хүнгерде кадзуунда чеде бергеп. Кыргылда чаа эгелээнин-биле кады турагланнарны дедилеп, ангы-аңгы коданнарга үзер ажылдаар үргүлчүлеп турар. Агаар-бойдустуң тааржыла чок байдалынга чыдагланнап турбайн, хураган үзер, кыргылда пунктуларын белеткээр ажылды кыска хүүсаала доозуп, кыргылданы дүргедедиэр негеттинип келген. Оңу ыяк чайлаглаарга чөвүлер болганда, адаа ажылдаар книжилерден звеноларны четчелеп, ажыл төлевирин тааржыттыр көрүп, книжилерниң ажылдаар, чурттаар черлерин белүүрел, мал ажыл-агыйының түскай эртемнигээрге бо ажылга хүүда харыысалгазын бедиирери чугула.

Ажыгы үеде совхозтуң алчыларын, кыргыкчыларны республика Наадымынга киржир арге дээш чарыштыг ажылдап турааннар.

(Бистин. херр).

ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

«Моген-Буреп», ССР Эвилелиниң 60 чыл аттыг совхозтарының сарлык коданнарында массалыг сөөлдаашкын үргүлчүлеп турар. Бо чылның беш айларында «Моген-Буреп» совхозтуң Телиг-Өөк бригадазында 534 сарлык бызаалаан. Оларның ооларды өнча-менди камгалап алдынган. «Тоорүг сарлыктан-на бызаа» деп Монгун-Тайга малчыннарының ортузунда калбарган социалистиг чарыштың бирги одуруунда хөөчүн сарлыкчы коммунист Хөйлак-оол Кыдырашович Доңгак чоруп турар. Бо хүнгерде ооң коданында 86 сарлык бызаалаан. Малдың чаа төлү өнча-менди.

ССРЭ-ниң Күүгүне шаңналының лауреады, комсомолчу сарлыкчы Вячеслав Бомбуюп коданында 75 шиектер бызаалаапкан, чаңгыс-даа чидириг чок. Аныяк сарлыкчылар Алексей Иргит 74, Александр Хертек 72, Марыс-оол Иргит 65 бызаалаарны өнча-менди корүктүрүп, малды семиртип, республиканың малчыннар Наадымынга киржир арге дээш чарыштыг ажылдап турааннар.

Адыг-Түлүш БЕГЗИ.

Дүвүренчиг медээ

ХАРЫЫСАЛГА ЧОК ЧОРУК

Барыын-Хемчик районда 4 совхозтарның девискээринде турар 7 школалардан будун болгаш чартык өскүстерниң, хей уруглуг ажылчын өг-булелериниң ажы-төлүүнүң чылдынга дыштанып пионер лагери «Шевлээр» совхозтуң Аянгаты салбырының төвү Сарыг-Бел суурдан 3 километр ырак чурумалдыг черде турар.

Бо чылын алаа үш сезонда 270 уругларны дыштандырары бердүнген. Үк лагерьни агроүлетпүр комплексинин профсоюзтар райкому харыысалгалаан болганда, май айның 5-те РАУК төвүлеп-биле дугуруушкан, хурал эрттирип, ону мөн белеткээр дугайында түскай доктаалды үүлээн ап, күүселдезин ынаарыы-биле РАУК даргазы Мандат-оол Кара-Салга баштаткан 7 кижи составтыг комиссииның тургускан. Совхозтар директорлары, РАУК-тун, өске-даа будурүлегериниң удуртукчулары тодаргай даалгаларны алган. Бүгү ажылдарны май 25-те доозарын айыткан.

Школаларга өөредилге чылы шагда-ла төнген, баар уруглармын дамзызы тургустунган, үе даалаштырып келген.

Июнь 13-те чамдык школалардан баштайгы сезонда дыштанып өөреникчилер лагерьге чеде бергеш... кайган кааң. Чүү-даа белең үвес.

Аъш-чем, авыс-сава, стол, сандай өскүртинмээн. «Шевлээр» совхозтуң ажылчыннары столованыы чаа-ла будун эгелээн. чурттаар өргөлдериниң будуу кургаваан, ленинчи өргөлдиң канаалары ойбак, кургаг штуватурка каптынмаан. Лозунг, плакаттар, булуңнар дугайында чугаалаан-даа херээ чок.

Баштай четпеен чаштарның хүнзедир чемгербейн, дедир чаңдырар ужурга таварышкан. Ам олар мнаар кичээп баар бе?

Даралыында хүнгерде агроүлетпүр комплексинин профсоюзтар райкомунуң даргазы Фин Намнан, улус өөредилге киндигинин эргелекчизи Чамыян Оюдар арасында маргыжын чадашкан чаргының үе шинтиргеделп, ажылды дүргедедири-биле райкууском даргазынга четкен. Чогум маңаа кымнар бурулуугуг? Бо айтырыг чайгаар-ла салдынып келир. ВЛКСМ райкомунуң бирги секретары Сергей Бөөкүштүң боду машиналыг хүрезинде, маңаар ис баспаанын кичээр тайылбырлаарыл? Даалырган ажылынга өө-харыысалга чок болганы дээш «Шевлээр», «Хемчик» совхозтарның директорлары Иван Идам-Сүрүн, Эрес-оол Идам-Сүрүн, оруктуу лагерьже кылып турган сугтарылга системалыының эргелел начальнигы Оюган Куулареп ынытпыг хемчеглерин хүлээтсе өөгүүр.

Александр ХЕРТЕК.

КОЛ НЕГЕЛДЕ — КЕРЭЭЛИГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

● Республиканың үлетпүрү эрткен беш айда ●

Республиканың Статистика эргелелиниң дыңнадылын ёзугаар продукция бээрииниң хүлээлгелери аныпзи-биле үлетпүрде 99,3 хуу күүсеттингеп. Керээлиг хүлээлгелериниң 17 хуузу чедир күүсеттээри болгаш олар 428 муң рубльдиң продукциязын керээлерге дүүштүр бербээн.

Үлетпүр продукциязының немей өзулдезин эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге, 6 хуу болган.

Продукцияның бүдүрелиниң эң хей немелде өзулдезин «Тыва кобальт», «Тудуг кезектер» комбинаттар, «Тыва тудуг материалдары» каттыжмышкын. Чурт үлетпүр министерствозунуң, Хлеб быжырар болгаш макаров үлетпүрүнүң эргелелиниң бүдүрүлгелери чедир алган. Ынчадазаок Чурт үлетпүр министерствозу, Агроүлетпүркүрүнүм, оон аңгыда «Тыва сүт агроүлетпүрүп», Кызылдың эт комбинадың, Арга-ның министерствозу, «Тыва сүт тудуг» трестиң ДБК немелү, «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-будурүлгелер комбинады керээлиг хүлээлгелер ёзугаар продукция бээрииниң хүлээлгелерин чедир күүсеттээн. Оң болган өске-даа чамдык будурүлгелер продукция будурелиниң темпилерин кудулаткан.

Девискээр аайы-биле алырга, Барыын-Хемчик (98,6), Улуг-Хем (98,9), Тес-Хем (94,6) районнарның, Кызыл коорайның (99,5) үлетпүр будурүлгелери керээлиг хүлээлгелерин чедир күүсеттээн.

Продукцияның кол-воо эңгирлиниң беш айларга ышкы республикада будурелиниң таблицазында көргүзүлгеп:

1) 1988 чылдың беш айларында керек кырында будурелиниң;

2) даалгаларның күүсеттелиниң хуузу;

3) 1988 чылдың беш айларында эргелел чылдың ол-ла үезиндээн-биле деңнээрге;

	1	2	3
Хемүр-хаан — муң тонна	508	112,1	104,7
Ыяш белеткеп үштүрү, муң дыгый кубометр	180	117,8	100,3
Оюң ыштинде тудуг миңги	158,4	116,0	99,8
Дээлиг материалдары, муң кубометр	50,4	122,9	96,7
Мебель, муң рубль	590	95,7	106,7
Культура-амыдырал болгаш ажыл-агый хереглелиниң бараанналары, муң рубль	1874	98,9	118,6
Тудуг туулбузу, муң кезек	15,4	106,1	110,8
Эйтээр демир-бетон конструкциялар болгаш кылыглар, муң кубометр	38,5	102,9	116,0
Сорттуг даг-дүгү, муң тонна	60,5	106,9	106,3
Хем ишти, муң ушеп	39,9	100,5	88,5
Даараныпга кылыглары, муң рубль	902	101,4	100,0
Колбаса кылыглары, тонна	839	104,5	118,0
Эът, 1-ги категориялыг артынчы продуктулардың комбинаттар (күрүне курлавырларының чыг эдиндези), тонна	2146	95,4	93,7
Мал саржаа, (күрүне курлавырларының чыг эдиндези), тонна	121	86,4	87,7
Сүт кылдыр сөөлээ чалаа сүт продуктилары (күрүне курлавырларының чыг эдиндези), муң тонна	10,3	100,3	94,8
Кондитер кылыглары, тонна	785	143,3	132,2

Бо чылдың январь-май айларында чонуң хереглел бараанналарын (арага аймаа чокка) 24,0 миллион рубль түңге, азы өртээн чылдың ол-ла үезиниге бодаарга, 3,7 хуу тейиг будургеп. Доктаалын бергеп даалгаларын 15 будурүлге күүсеттиэн. Оларның аразында «Тудуг кезектер» комбинат (60,7 хуу), Кызылдың эът комбинады (95,3 хуу), Ак-Довуракта даараныпга-тыхотаж фабриказы (55,2 хуу), «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-будурүлгелер комбинады (37,6 хуу) бар.

Тываның электр четкелери болгаш «Тыва автооруктар» эргелел чонуң хереглел бараанналарын будурер даалгаларын түргээжок, оларны будурерге дээш хемчет албаан.

Республиканың 24 үлетпүр будурүлгелери долу бот-оруулга-чарыдганың болгаш ботаклаанымышкынның байдалдарында ажылдап турар. Олар керээлер биргээр продукция бээрииниң хүлээлгелерин 99,6 хуу күүсеттеп, ол-ла үезиге өске эрткен будурүлгелериниңге бодаарга, 1,1 хуу улуг.

Үндезин реформаның оруу-биле

«ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ: ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ КӨЗЕКЧИЛЕРИ—«КЫЗЫЛ ТАРААЧЫН» СОВХОЗТУҢ МЕХАНИЗАТОРЛАРЫ А. И. ШАМПУРОВ БИЛЕ И. Ф. КОПЦЕВ

Мал ажылдыг кандыг-даа ажыл-агыйның, ферманың азы комплекстиң ажылынга дол чүүл—малдың ажаалдачемгерилгези. Зоотехниктиң бадыткан турары-биле алырга, ол адырдан орулга алырының 60 хуузу малдың кандыг шынарлыг чем-биле база канчаар чемгерип турарындан хамаарыжыр. Ол дугайын кайы-даа зоонаның мал ажылының дуржулгазы бадыткан турар.

Ындыг турбуже, малга бээр чемниң шынарынче, ону кандыг янзылыг, болбаазырадып белеткеп алган малга бээрииче азы бат удур белеткеттингеп чемниң шынар составы кандыг янзылыг болуп турарынче, тодаргайлаарга, оон хоолулуу кандыгыл, нинда кандыг будумелдер көвүдеп азы четпестеп турарынче кичээнгей салбас чорук кайы хей. Чажыт эвес-ле болгай: кайы-бир ферманда сигем, саван азы силос бар болза, ону «ол хиреэн бээр силер дээн-ле болгай» дээш малга кааң берип турар. Силос хей болза силосту, саван хей болза саванны арбыдадыр кааң берип турар. Саар инектер чамдык хүннерде чүге саван азы силос колдады чиглеп туруп бээр. Ол—мал чеминге төгчегелекчи, мал продукциязын бедиирерине моондак ужурашпаар чидым калган практика. Республиканың ажыл-агыйларының мал продукциязын будурелиниң зоотехния ёзугаар хөрүүнгей чаргыдаларын чыл санында артыкка чаргыдап турар. Ниитизи-биле чыл санында 88 муң тонна чем сиңиргээн азы 11 миллион 300 муң хире рубльди бистиң совхозтарывыс мал продуктулары будурелиниге артыкка чаргыдап турар.

Будурүлге, ажыл-агыйның бүрүзү чаа экономиктиг реформаның негеттерин ёзугаар бот-оруулга-чарылгаже, бот-ажыглалыышкынче шилчээн ампы үеде ынчаа хей артык чаргыдаларын үндүрүп турган, продукция бүзүрер чүве болза, мал ажылындан орулга алыры ноачуг иштың болган берге айтырыг болур.

Ол айтырыг чемни негедеэнинге дүүштүр эде шинтиргеттингеп болур бе? Болур деп хиимни-биле чугаалап болур. Ол дугайын Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң Туран сүт-баразын фермазының эртеп кыжын канчаар ажылдаанындан көрүп болур. Ук ажыл-агыйның бо фермазынга эрткен күзүн—мал кыштегдазынны ыглей бергеп үеде мал чемни белеткээр түскай агрегатты чогаадып кылган. ажыглалга киргеннинин база ол чаа чүүдүү районнуң өске совхозтарының удуртукчулларының болган кол-кол специалистериниң сонуургап көрүп турарының дугайын республика солунналары бижип дыңматкан болгай. Бөдүүн механизаторларның чогаадып турустуканы мал чемни белеткээр агрегаттың канчаар ажылдап кылытаанын, кандыг ажыктыг чүүлдерин бергенин, ажыы кандыг болганын сонуургап өске-даа айтырыгларны тодарадыры-биле эртеп айга ун ажыл-агыйга чорду.

«Кызыл тараачында» совхозтуң Туран сүт-баразын фермазынга боза малдың продуктулуг чоруун белеткээр, мал продуктуларын будурелиниге үнер чаргыдаларны эккээлер дээш моонмурнунда чылдарда-даа чамдык шенелеелерни кылып ажыктыг түнелдерин-даа эвээ турган. Чижээлээргө, саар инектерге болгаш семиртилгеге шарыкшыларга концентраттыг мал чемнерин хайындырып бээр, саванны дус, чүтай толуп турган, бус-биле малбырадыр хайындырар, чаш быжыглар ээлээ ворота бээрге, оларны азыраар кылымал сүт дээш оон-даа өске чүүлдерин кылып турган.

«Кызыл тараачында» салгал дамчыр чаагай чаңчыл үргүлчүлеп турар.

ЧУРУКТА: А. И. Шампуров.

Совет Эвилелиниң Маадыры атты ужудукчу-космонавт эш А. Я. Соловьевка тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш анаа кергускен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш ужудукчу-космонавт эш Анатолий Яковлевич Соловьевка Ленин орден болгаш «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнавышаан, Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың июнь 17.

Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы В. П. Савиныхты Ленин орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш анаа кергускен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы Виктор Петрович Савиныхты Ленин орден-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың июнь 17.

Болгар Улус Республиканың хамаатызы космонавт-шинчилекчи Александр Панайотов Александровка Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексинге космоска ужудуушкунну чедиишкинниг боттандырганы болгаш анаа кергускен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Болгар Улус Республиканың хамаатызы Александр Панайотов Александровка Ленин орден-биле болгаш «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнавышаан, Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың июнь 17.

Болгар Улус Республиканың хамаатызы космонавт-шинчилекчи Красимир Михайлов Стояновту Улустарының найыралы орден-биле шаңнаар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексинге космоска ужудуушкунну кандырар телээ-биле ажылга идепкейлиг-биле киришкени дээш Болгар Улус Республиканың хамаатызы космонавт-шинчилекчи Красимир Михайлов Стояновту Улустарының найыралы орден-биле шаңнаар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың июнь 17.

«ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты эш А. Я. Соловьевка тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексинге космоска ужудуушкунну боттандырганы чорутканы дээш «ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы» атты эш Анатолий Яковлевич Соловьевка тыпсыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың июнь 17.

«ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ: ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ КӨЗЕКЧИЛЕРИ — «КЫЗЫЛ ТАРААЧЫН» СОВХОЗТУҢ МЕХАНИЗАТОРЛАРЫ А. И. ШАМПУРОВ БИЛЕ И. Ф. КОПЦЕВ

КЫМНАРЫЛ ОЛ?

Мал чеменин чарыгдалын өзөкседир, шынарын экижидер двөш совхоз кан чыл бурушгаар тусвай толевиҗел-биле заводка будургеп мал чеммера белеткеп болбаазырадыр цехтин бүрүп дерит-херекселин 110 муң рубль-биле чагыдып, садып алган. Улут даш башкыны тутпаш. «Сельхозтехника» салбырынын монтажчылырына цехти кыдырып база-ла өзөш эвес аннаны тоазыр.

Ол монтажчылар ону ур-де кылып, чамдыкты ааспаш-даа баар тургап. Соолунде ону кыптын боов акт тургусканш, чорүп барганнар. Цех бичи ажылдап чорүп үредтеп, ооң болбаазыратказ чемнерп шынар чок, чогуур вегедлезинге дүүшпес боорга, совхозтуңдаа, «Сельхозтехниканың-даа» монтажчылары кан удаа чаяп, эштеп, кылып-ла тургап. Ооң чүү-даа бүтөзөп. Цехтин дерит-херекселдерп тоймагластыгтап, ол ам шуут кагдыкгап. Совхоз ол цех-биле ооң чыл ажыт үредлезинге велеселеге, яштизи-биле бир чылдын 200 муң рубльдин (аморгизациягга болгап ажыл төлевиринге) каражазынга дүшкеп.

Ук цехти сентеп чаартырынга совхозтуң бөлүүп механизаторлары, хын дээп аныяк оолдар Александр Шампуров биле Игорь Копцев хөй күштү үндүргеннер. Чадажын каапнар, соолзуредя чогеин бергеннер. Кожазында Красноярск крайның «Карасугский» совхозунда мал чемп белеткээр цехти боттары кылып алган деп сурог дыпналырга, совхозтан бо механизаторларны ынвар чоруткан. Олар анаа баргаш, бүтү чүвеин көрүп билип алганнар. Бөлүүп болгаш чүдүктүг чемнерпн холуп болбаазырадыр ол цехтин тургузуу ындыг кончуг нарын эвес болгап. Ынчалзажок тыптынын чыгымнар, таарыштырып эштээр, чогаадып кылыр чүүлдер кончуг хөй. Ону-моону мынчаар кылыпса эки шынаан дээп болдаадарын база солчуп турганнар. Далаш чок, элээп каш хонганнар. Орай кежээге чедир сазынга шыйлыпын, сүмележип, наргыжып—дыпаада ыясканнар.

Совхозунга чедип келгеп, көрүп-биляеп чүүлдерин удуртукчуларынга чугаалап, көргеп шынаан ындыг агрегатты кылырын шенээр дээш күзелин илереткеннер.

Эрткен чайның төнчүзүндее эгелээп, октябрь айга чедир ийп механизатор барык уйгудыпын чок ажылдап келгеп. Чаа цехти (ону цех дээрге бүдүп башкын-балгаттыг чер шынаан сагындырар, а херек кырында ажык дээр адаанда турар кожуп эштээп, агрегат) совхоз кассазынаан чаңгыс көпеек-даа албайн, чогаадып кылганнар. Ында эштеттинип коштунган бүтү дерит-херекселдерин садып албаан, бүтү чүвеин — электромоторларын, еске-даа белдирлерин, кезектерин үндүр бижиттингеп, үреплеп болгап үндүр оргааи кодээ ажыл-агый машиналарындан ап, сентеп селээп, таарыштырып эштээп. Чок чүүлдерин боттары хайындырып-каапнап, дарааланып тургап, кылып алгап.

Эде тургустунуушкунуң көзекчилери деп чугаалап ораным бо кылбас-тутпазы чок механизаторларның чогаадып кылгапы ол агрегаттың кажчаар ажылдаарының, кандыг кезектерден тургустунганының дугайын республика солунналырынга схема-чүрүүн шеогузуп тургап, эрткен чылын бижээн бис. Ол дугайын сонуургаач айтырыг тургустунуп кээр болза, ону база катап кергузуп болгур.

—Эрткен чылын ноябрь айның эгезинде агрегатты кылып доозкаш, совхоз удуртукчуларынга көрүп турга, ажылдазын шенээп. Оон ажылдаары черле эки болгап. Ийи-үш хонукта Шампуров биле Копцев ону эки ктирип тзарыштырган. Оон соонда ону мал чеми белеткээр беш кижи составтыг тускай бригадага хүлээдип берген. Мал чеми белеткээр берге даа кодээде ажылдап, чурттап форуур аныяктарының-дан ыяпашпас. Олар дээди эртем чедип албаннар. Школачы чылдарындан эгелээп техникага сунду-лут, сонуургаачал чоруу оларны өскелерден ылгаар. Кайызы-даа Туран чурттут, школаны баа-ланаа доозканнар. Туранның № 1 школазының «Кызыл хаяа» дээр өөредилге-будурудге бригадазынга ажылдап туо-гапын олар ам-даа улут өөрүшкү-биле сактып чугаалаар-дар.

Александр Шампуровну ол көрээлп. 1965 чылда сес класс доозкаш, совхозка электрокапнакчыга өөренижчилеп эгелээн. ДОСААФ шугуму-биле челзачыга өөренип алган. Шерге албанындан келгеш, чолзачы-техучётчиктээп, ооң соонда кодээ ажыл-агый машинала-рының инженери, эм автомо-биль парыгының эргелекчизи. Бидип бедидерпнің курстарынга үргүлүү өөренип чорүп турган. Бирги класстың трактористи, чолзачыны, слесарь, токарь, электрокапнакчы дээш ооң-даа өске мергежилдерпнің пшизыл-гаапын холга тудуп алган.

Игорь Копцевтің доңчу нам-дары эжиндеп шоолуг ылгашпас. Онзагай үүлү—чаа чүвеин чогаадып кылырынга кончуг сундулуг. Каш чыл мурнунда Кызылга кодээ ажыл-агый машиналарының делгелгезин болган чүве. Анаа бир бичии трактор-жуташты улус кончуг сонуургап турга-ның утпаан иен. Ол аргажок трактор: сигеп кезер, белер, чер чарар, чүк сөөртүр дээш кылбас-ла чүвезп фок ут чораан. Ону ишзы-бүрү машина-техниканың эгелидзинден Игорь Копцев эштеп чогаат-кан. Техникага сонуургалдыг бо ийи аныяк оол чемнп ишла-га бөөр мурнунда болбаазы-радып кылыр айтырыгны рес-публикага эң баштай индыг пзылыг шинтирлээн. Ам дээреннде элээп ажыктыг арга ол. Канчап билир —моон соңгаар тывынгыр еске ачы-яктар база бир чаа ергапы тын, чогаадып өөрүп чадавас. Эде тургустунуушкун пзи-лерпнің чогаадыкчы, тывынгыр, ажыл-агыйжы аргаларын долу-ду илередиргпге деңгеп орулу-ту ажыдып турар.

КОЛ ЗООТЕХНИКТИҢ ЧУГААЗЫ

Бо материалды белеткеп кылырынга совхозтуң кол специалистери—кол зоотехник Нэлля Андриановна Дутова, улут экономику Валентина Васильевна Евсеева болгап өскелер-даа улут дузаны коргускеп. Чаа цехтин ажылынга хамаарышкап чамдык экономиктиг саналгашкыннар кылдынгап.

Ооң соонда кол зоотехниктеп мындыг айтырыгны салдым:

— Нэлля Андриановна, бода малга бөөр чемни мындыг яшзылыг болбаазырадып эгелээнпнер малдың продуктулуг чорууңга, ылаңгыя сүттүң үскүр шынарынга, малдың ишпи байдалынга, ылаңгыя чаш төлге кандыг яшзылыг салдардыг болгап ирге?

— Кандыг-даа дирпг амытанга бир дугаарында херек чүве чем-не болгай, чүгде чем аттыг чүве эвес, а ооң шынары. Эки шынардыг чем четпир болаза малдың ажаалда-тежээдезин, ушсаанчылгазын организзастаары бедеп болур. Ол — специалистерпнің малда кижилер-биле канчаар ажылдап билиринден хамаар-жыр. Мал чеми четпирде, шынгыны негедлеп кымдан-даа тургузуп болур.

Фермада яштизи-биле 2048 бода мал бар, саар инектер 1017, казыралар—82, быза—628, шарыжыктар —320 хире. Бо хире хөй малды хорамча чок кыш ажыргаяывыс демги механизаторларның ачызында дээрзин база катап чугаалап каапн. Эрте күзүн сүт саалдазын кудулаттас дээш эмнп эрттир, барык норма-чижек чокка силос чарыглаа-ывыс кончуг шын эвес болгап. Силозувус черле эвээн чүве. Чаа цехтің ачызында ол апрель өгезинге чедир арай дең чедишкеп. Апрель айда силос төпе бөөрге, сигенпп арбыдадыр холаап, саар инектерге берип эгелээн бис, сүт саалдазын кудулаттас дээш. Кайда мындыг боор: пйи-үш хонүп хорда-ла, инектерпнің сүдүү кудулап эгеледи. Карапка көңүлдүр-ле.

Зоотехния чүрүмүнүң негелдезин ёзугаар химиктиг код бүдүмделерпн малда сапап тургап белеткээн, хөй чүве ходанап чемге өөрепип калгап инектер чаңгыс кышкы дургузунда безин ол эки шынарның чемге мичаар чаңчыга бөөр чүве-дир. А бис аравыста, каш хонуктарда сигеп биле чарбапы колдады берип тургузувуса, сүт кейчээлп кудулаваас боор деп илеген, чугаалажып турдувус. Ол частырывысты инектер боттары-ла илереди берип. Чежемсйнин-даа сигеп, далгапы көңүдедиргпнске инек бүргузүнүң сүдү эвээжээш туруп бергеп. Сүт хөй турда, ай саныпда 450 рубль чедир акпа ап тургап саанчыларның ажыл төлевири база эвээжээп. Сүт саалдазы кудулаван дээш район, харын-даа республика органнарынга чемеледип эгеледнпе. Совхозувус директору Красноярск крайның бистеп 700—800 км ырак черде турар ажыл-агыйларындан силос сураглаяыр ужурга таварыпкап. Ол хире ырак черден алган, сөөртken силос сүттүң бот-үнезпп уяготтырган. Моон кончуг улут түнеелп ундүрер ужурлуг бис.

Ам сидерпнің салган айтырыпнарга харыы кылдыр каш чижектеп чугаалап керейп. Целже хээдектеп холуп турар чемнің составында кандыг бүдүмделерпнің барын хынаап, саанның, силозтың, сигенпп база инпералдыг ве-мелдеперпн тус-тузупда ка-йы хирепи кааршы чижгеп годаратказ бис: саван 50—60 хуу, силос 30—40 хуу, сигеп 10 хуу хире болду. Аяаа ми-пералдыг чемперпн (дусту, мал чеминге херегдээр чугай-ны, еске-даа микробүдүмдеп-дерпн), концентраттыг чемпи (чарбапы) база айыткап хемгээлпп барымдаалап хо-луур. Минералдыг болгап концентраттыг чемелдеперпнің хемгээлп колдуунда доктаа-мал болур, саван кургаг болгап тулум силосту арбыдаяр. Мындыг составтыг чемпи хээдектеп холуптарга, бир килограмм холупсаанның чем единицазы 0,25 болурун аяаны көргүскеп. Ону барымдаалаяп, улут ээы биче малга, саар ээы сагбас малга хо-нуктга чеже килограммны бөөрпи тодарадып аяыр. Чи-жээдээрге, бир банпка онааттыр хонукта 8—10 чем единицазы херек дээп болза, 37—40 кг. хээдектеп холаза чемни бөөр.

Ол хире хемгээлдит чем инек сүдүүнүң ускүр шынарын бөгдедиргпнге база сүдүү ке-вудедиргпнге кончуг таарыш-чалыг боов турар. Сүттүң ус-күрү 3,7 хуу тургавындап 4 хуу чоокшулай бергеп.

Коялга чүве—бо чылын удуп-даа, бичии-даа малдың аарын көрбээпп. Моон мурнуудагы кынтаглаашкынның он айларынга 8 инек ара салган турган болза, бо кыжын үш индыг таварылга болган. Чаш бызаалар бүрүп иендп. Бо кыжын бистің фермавыс ка-жап-даа кестүп көрбээп көр-гүзүлүт болду. Төрүүр чүс инекпе онааттыр 97 бызаа алдынган. Ынчангаш эртпеп чылда тургавындап 108 бы-заавы хөйнү алган бис. Амгы ужурда 720 ажыг бызаа сопча-мепдп доругуп турар.

Малга бөөр чемни эртемге үндезпкпеп, эки таарыштырып кылып алыр деп чүвеним ажыды ол хире-дир. Эки шы-нарлыг чем-биле алыраан малдың чаш төлү ботқур, шынрак болур, белеп-селеп ларыгга-даа алыскас. Чаш төл хөй алдының турар болганда, бода малдың продуктулуун бедидерп-биле чергелештир ооң бапп саапын арбыдадыр сорулганы чедишкининг шинтирлээн арга бистe бар апарган.

Мал ажылынга ур ажылдап кедпеп мен. Бо бүгүнү ам чаа көрүп, бидип каап ышкаш чугаалаа орар зоотехник боор деп бодай бербеңер. Эки шынарлыг мал чеми арбын бол-за, малдың организминге хе-ректиг минералдыг будүмдер-дер бүрүп бар мал чемни бе-леткеп алза дээш чүнү-даа кылып турган бис. Сигеп, сылоска холуур микробүдүмдерин саанчыларга, кормушкаларга салган бөдүүн чем-нерге ол хирепи холуп берип турупар дээш, кочаядарга уруп берип-даа турдувус. Хол-биле эки холуттунмазы бидингир, а чамдык кижилер чаңгааранаш, эки холувас, те чажын кадр. Ооң түнеелпнде инектер хоранналып-даа тур-ду.

Ынчангаш бо эки дерит-херекселдп кылып каап механизаторларывыска, алдын холдут оолларывыска «четтирпнис» деп чугаалап турар бис.

ЧЕМ БЕЛЕТКЭЭР ЦЕХ ЧАНЫНГА

Мал чеми белеткээр чаа дерит-херекселдп тускай кажаа, бажын иштинде эвес, а ажык дээр адаанда кылып каап деп чугаалаан мен. Ону сигеп, саван кажаазының иштинде силос оңгаларының чанында тургускап. Ооң чанында бичии казанак бажынчыгаан бар.

Ол агрегатты башкарар иштерпн чылыг бажын иштинде кылып каап. Ында ажылдап турар кижилер кыштың соогунда үргүлүү даштыга турбас. Бушкерлерпн долдур сигеп, саван салгап, агрегаттың ажылдап турарын соңга өттүр хайгаарап турар.

Ол фермага чорүп турган, мал чеми белеткээр цехтың канчаар ажылдап турарын шуут бидир апарган мен. Ускүштыг трактор онгардап силосту үзүп алгап, бир бушкерпн долдур салып каар, а сараат салыр трактор сигеппн болган саванны еске бушкерге ишитеп алгап эккеп салыр — ол-да, хол-биле кедурүп, чүдүрүп турар чүве чок. Микроэдемептилерпн, дустуу, чугайны кукуруза чаштырар сеялканың хааржакчыгаштарында уруп каап — ол будүмделер ооң доктаадың каап нормазын ёзугаар хээдектеп чемге холужар. Концентраттыг чемпер база бир бушкердеп кээр. Бо бүгү чем аймаа холужун хээдектеттеп, транспортёр дамчыштыр самосвал • ваы трактор хааржакче текгун бадар. Механизаторлар бушкерлерпн долдуруп, савазы долган трактору чорудуткап, ооң орнупга самосвалды тургузуп каап, чыгыг бажынпга дыштынып, агрегаттың ажылын хайгаарап каап орардар. Шайлап-даа орардар-ла. Чаа цех индыг яшзылыг пйи ээлегде бичии-даа тура дүшпеп ажылдавар. Кышкы берге үеде еске фермаларга мал чемп херегдеттине бөөрге, ээлчежип тургап, хоңдур-даа ажылдап тургапнар. Агрегаттың будурүүлүү черле магалыг, бир ээлчеге (8 шактап кежээкпиң 5 шакка чедир) 40 тонна чемни белеткеп үндүртер.

—Бо удаада чораап, ында ажылдап турар кижилер-биле ээлеп дандыр чугаалаштым, техника-экономиктиг чамдык саналгашкынпарны-да кылдывыс. Аныяк механизатор Вячеслав Маадының чугаакыры черле шоору, ынчангаш айтырыгларны ол-ла колдады харылаар болду.

— 5 кижи составтыг бригада кынтаглаашкын санында-ла пйи трактор кажаалар аразында мал чеми сөөртүп ажылдап тургап болза, ам чаңгыс трактор ону кылып турар. Үш самосвалдың кылып турган ажылын чаңгыс самосвал будурүп турар апарган. Сигеп, силос сөөртүп, чүдүрүп турган кижилерпнің саны 20 чоокшулап тургап. Ам 5 механизатор четтирип турар.

— Хөй ажылды кылып турар-дыр силер, акпа-шалыныдар ескеп бе?

— Хомудалывыс чок. Айда кижи бүрүп 280 рубльди ап кыштадывыс. Бо чайын бо агрегадывысты эки септеп каап, мал кажаадары септежип ажылдаар бис. Кедизинде барып бригада керээзи-биле ажылдазывыссса деп күзээр улус бис. Ылаңгыя чайгы үеде чаш бызаалырга бөөр иогаан сигеппи ботта-рывыс тарып өстүргеш, бо пехке болбаазырадып бөөр арга бистe бар —деп, механизаторлар боттарының күзелин илереттп. Оларның чугаазында ужур-да бар. Беш кижи составтыг бо звенону мал чеми культурадар өстүрер болгаш болбаазырадыр тускай-жыттынган бригада кылып болур. Чүге дээрге олар дой мергежилдиг механизаторлар-дыр, оларга бир зоотехниктп азы агрономну, херек апарза, өске-даа кижилерни немеп бергеш, тараа болгаш сигеп тарып өстүрери-биле ферма чоогунда суттаттыг черни бы-жыглаан берзе деп айтырыгны спецпалистер өөрепип көөр болза эки. Бир-тээ, механизаторлар ындыг күзелди илередип турар чүве болганда.

ДОСКЕЛЧОКТАР АНАА ОРБАС

Бо материалды кылып чорүп тургап, Александр Шампуров, Игорь Копцев оларга совхозтуң төп тараа шанынга ужурашкан мен. Олар ында база бир чаа чүүлду чогаадып кылып турарлар деп, ооң мурнунда-ла совхоз директорундан дыннаан кижи болгаш, ол эртен тараа шанынга эртежик чеде бердим.

Шанның кодээ талазында Комбайнпардан келгеп ийи-үш янзы тараа азы бок үнүш холушкан тарааны олар тус-тустап ангылаптар. Кызылтасты бир ангы, суданы бир ангы кылдыр. Үрезинге хе-регглээр тарааны мнзп-ла ол трпердерни дамчыштыр эрттирер. Кайы-даа тарааны шелүүр-ге шуут арыг дүжүт үнмес дээрзин билнр бис. Өске тараалариың болгаш бок үнүштерпнің (черлик кырдыг-каранын) үрезпнперп комбайнпан келгеп тараада эвээш эвес болур болгай.

Көзекчилер дүжүттү чиэрпг чок ажаан алырынга ындыг яшзылыг салышкынны кпнрер деп турарлар.

База бир солуп чүүл. Бо шугумнүң ажылын сонуургап турумда, Шампуров менээ чаа медээни дыннатты:

— Чоокта чаа картофель үрезпнп кезер бир херексел кылган улус бис. Ону база сонуургап көөр сиэр бе?

Экпнп эки, бакты багай дээр. Мынча үр чылдар дургузупда журналистер келгеш, мындыг тывынгыр-сагыпгыр кижилерге шоолуг ужурашып көрбээп мен. Эки чүве кергеш, кижи өөрүвейп, чоргаарланмайн каапнар. Чүвеним шыны херек, болдуна бөөр чүве болза, орден, медальды даа тыпсып болур кижилер бодур пйпи деп, хөйну-ле бодадым. Сетклпнп ханызындан «Эр-хейлер, эр-хейлер» деп, кагдым.

Шампуров менп картофель ыңгайлаар черпик чамында, моон мурнунда көрүп көрбээнпм, бир херекселге чедирип келдпп.

— Картофель олуртур үе чедип келгеде, Туранның пйи школазының өөренпкчилерпн картофель үрезпнп кестирпп-маг болур, падын баранар улус болгай бис. Магазпндеп бпжектерпн чус-чузу-биле садар. Оларны школачыларга үлеп бөөрге, чидирер, салаалары кезип алыр дээш чүү болбас дээр. Ону каапчап механизастаарыл дээш элээп бодаанып келгеп бис. Копцев-биле кадым. Чогаадып ыяган машинавыс бо-дур. Ажылдаарын көрүп көрүнер — дээш, пйи кочап картофельди ооң бүжкеринче урупкап, кнопканы базыпты. Машина биче хөлелгеп соолда, улут-улут картофельлер узун дургаар болгаш доорадаа чара кестпнип үне бердп.

Улуг картофельди үрезпп кылдыр будүнге олуртурга кончуг хор. Ооң ангыда улут үрезпп картофель олуртур машинаның үрезпп эрттирер аппарадынга сыймас, дуй чыдыптар. Ынчангаш ол айтырыгны ындыг яшзылыг шинтирлээп. Совхозтуң бөлүүп механизаторларының чогаадып кылып турар ажылы бо-дур.

Кижи болза материалдыг болгаш угаанбодал хөгжүлдезиниң сөс кырында эвес, а херек кырында кол фактору, ооң алыс уткашынары болур деп эртемниг социализмнин айтып турар принциптериниң бүгү ханы ужур-дузазын катап тургузар херек.

(Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринден).

ТУҢНЕЛ ОРНУНГА

«Кызыл тараачын» совхозтуң пйи механизаторунуң чогаадыччы ажылынын ачызында кайы хире эки түүлдер кылдынгапын база ооң ажыы кандыг болганын үстүнде чугааладым. Чедир кылдынмаан самаашкинпардан алырга безин 150 муң ажыг рубльдің орулгазы алдынган. Ынчаарга совхозтуң удуртулгазы болгаш специалистерп ол чаа түүлду ажылаап алгаш, сүт болгаш өзт бүдүрепн улам көөдедип, бүгү ажылды орулга алырынче углавдыра бергеп турар мышкаш сагындырар. А херек кырында четпес түүлдер ам-даа бар.

Бирээде, апрель айдан эгелеп сүт саалдазы чүге кудулай бергенпя деп айтырыгны сайгарып, анаа кым бурууллугул дээрзин чугаалаан мен.

Пйпде, эң багай чүве—ук фермапың күрүмеге салып турар сүдүүнүң шынарының куду бооп турары. Совхоз чыл эгезинден бөөр июнь 1-ге чедир барык 800 тонна сүттү саткан. Ол сүттүң 171 тонназы (22,8 хуузу) бирги сортка, 558 ажыг тонназы (74,4 хуузу) пйпги сортка, 21 тонназы (үш хире хуузу) сорт чокка хүлээп алдынган. Ынчаарга күрүне бирги сорттуң бир тонна сүдүн 399 рубль-биле садып ап турар, пйпги сорттуң —371, а үшкүзүн — 302 рубльге хүлээп ап турар. Ам бөдүүн саналганы ылыптарга, совхоз өртпеп беш айларда пйпги болгаш үшкү сорттуң сүдүн хөй дужаагап дээш 17 муң 277 рубльди чедир албаан. Маанга кым бурууллугул? Бирги волчегде спецпалистер, ооң соонда саанчылар боттарга.

Үште. Республиканың бир ажыл-агыйында мал чеми бодаазырадып кылыр талазы-биле чаа арга өртпеп чылда-ла кестүп келгеп болгаш ооң ажыы биллине бергеп-дир. Ындыг хевирлиг дерит-херекселди өске ажыл-агыйларга, өске районнарга кылып тургузуп алыр дээш хөй саннып РАУК-терпвистпң удуртуучулары, кодээ ажыл-агыйны удуртуп, башкарып орар республиканың Агроүлетпүр комитедп чүге ходелбейп орарыл? Агроүлетпүр комитединде механизапия болгаш машина база дерит-херекселдер ажыглаарының бөлүү, мал ажылынга хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаар талазы-биле болук дээш ышкаш хөй саннып инженерлер, экономистер ажылдап турар бүдүн-бүдүн коллективтер бар болгай.

Эде тургустунуушкун, экономиктиг реформа деп суртаал ажылы чорудары-биле чергелештир. Туран фермазында кылып каап агрегат ышкаш дерит-херекселди бир районга бир чылда ооза-чадаарда бир-пйпни кылып ап турбас бе деп айтырыгны ол эштериниң мурнунга тургузар, олардан негээр апаар.

Сандро МААДЫ.
(«Шынның» тускай корр.).

ЧУРУКТАРДА: оператор В. А. Волков биле В. Ш. Маады; мал чемнерп белеткээр аппараттың иштп хевири. Авторлуң фотолары.

АРА КАГБАС, ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДЕР

Бөгүн—Медицина ажылдакчызының хүнү

• Эки, ажыктыг түүлче дидим түткүүр ужурлуг бис •

Чонуң кадыын камгалаарының арга-методтарын улам ыңай эмнимдери — партиямың салып турар эң чугула айтырыгнарының биразы ол. Ындыг болганда республиканың кадыын камгалал талазы-биле аныын-чорудулгазынга доктаамал контрольду болгаш бедик негелдеми тургузар, ону бичии-даа нешкатпас ужурлуг бис.

Калык камгалал черлерин удуртуп башкарыгын эжиндер соруга-биле министерство республика эмнелгезинин баазазында ЭВМ-ниң дузазыбиле башкарыганың автоматчыдыгга системазын тургускан. Ол чорук чурттакчы чонга медицина дузазын чедирерин дүрген шинитпирээр арганы берген.

1986 чылдан эгелеп республиканың Калык камгалал министерствозунуң шугумубиле янзы-бүрү хүралдар эрттирери ийи катап кызырыган. Оон түнелинде удуг эмчилер болгаш удуртукчу ажылдакчылар чер-черге чедип, организас-методиктиг база практиктиг дузапы ойнаанда коргүзер арганыг болган. 1987 чылда Тыва АССРниң Дээди Советининң VI сессиязынга Тыва АССР-ниң чонунга «Калыкшыл» деп программаны хүлээп алгаш, ону бөттандырып эгелээн.

Эрткен чылын республикага ниитизи-биле 278 орунныг эмнелге черлерин ажыглалга киирген. Оон иштинде Туранда 25 орунныг эмнелге комплексизин ажыткан, Кызыл-Мажалыктың туберкулёз эмнелгезинин түдүүн алгыткан, республиканың түбиспаиссеринге болгаш Балгазын эмнелгезинге улай түткан түдугларын доозулган, Кызыл районуң Каа-Хем суурда хары угда 150 кижини хүлээп алтар поликлиниика ажыглалга киргген. Республикада ниитизи-биле 5400 аарыг кижи чыдар эмнелгелер ажылдап турар. Бодээнин чурттакчыларынга эмчи дузазын үзүктел чок ойнаанда чедирер соруга-биле республикада фельдшер-акушер пунктуларының баазазында 12 кодээ эмнелге амбулаторияларын тургускан. Олар доктаамал ажылдап турар. Республика эмнелгезинин баазазында ультра-үнбиле аарыг тодарадыр «Ташиба», а № 1 бөжүдүлга бажыңында «Аллоко» деп күштүг аппараттарны тургускулаан. Бөжүүр хереэженнериң кадыынын байдалын тодарадыр аргалар эмчилерде хөй болгаш эптиг байдалда тургустунган.

Чонуң кадыын камгалаарынга чарыгдаар акшаны күрүне чыдың-на хөйүбиле үндүрүп берип турар. Чижээ, 1987 чылда 28,3 млн. рубльди чарыгдаары көрдүнген турган. Эмнелге черлериниң капитал септелгезинге, ажыгдыр тударынга болгаш эдс кылырынга 1387,0 муң рубльди чарыгдаан. Дериг-херекселдерге 1101,0 муң рубль, индик-хепке 676,0 муң рубльди үндүргеп. Республикада эмчилерниң саны 1027 кижи чедир өскен, а 10000 кижиге онаалтыр кадрлар саны 35,9 хүү болуп турар.

Республикада уруглариың эмнелге участоктарын ажыгдаргы черлерде улгаттыр каттыштырган болгаш үш чаа эмнелге участогун немей ажыткан. Оларда бир эмчигеле 800 бичии уруглар онаажып турар. Республиканың уруглар эмнелгезинде дүнүн чок доктаамал ажылдап турар терапия палатазы ажыттынган. А чаш уруглариың ажаан каректаар келерге база ажыг салбырларынга организастап тургускан. График ёзугаар эмчилер ында үзүктел чок дежурныйлап турар. Районнарның уруглар эмчилеринге практиктиг дуза чедирер талазы-биле ортумак эртеминг эмчилерден бригада тургускан. Оон ынай бир ай хире районнар кезип, практиктиг дуза чедирер эмчилериниң кожун чоруур бригадазы база бар.

Эмнелгениң хирургия, онкология, урология, травматология болгаш өске-даа ажызбүрү салбырларында чамдык ажылдар эде тургустунган, эмчилер ажылдаарының стилин өскертип, чаа-чаа арганы дилеп тыварын оралажып турар. Анаа балыткал кыдыр чамдык чижектерни көрээлинер.

Тыва АССР-ниң Калык камгалал министерствозунуң автобаазазының чолаачылары болган эмнелгениң 12 салбыры бригада кереэзи-биле ажылдап турар. Республиканың дин эмнээр поликлиниика салбыры бөт-орулга-чарылгаже кирген. Ынчангаш онда сагылга-чурум болгаш ажылдың шынары ажыкээн. Оон ынай, эмнелгеге чыттырыш эмнээри, аарыг кижилерни хүндүс хүлээп алгаш эмнээри идепкейжээн, а ылаңгыя ижин-бээр аарыгларын чурттап турар бажыңнарынга барып эмнээрин организастаан. Аарыг кижилерни чыттырын азы поликлиниикага барыпкээп эмнедир, бажыңынга барып эмнээр дээн чижектиг аргалары эптиг, таарымчалыг болгаш ажыктыг боорга, ону чер-черге халбаа-биле ажыглары чугула деп санап турар бис.

Ындыг-даа болза, эргижирээн арга-методтардан халбактанып база болбас. Оларның экизин, ажыктыын алыр, чаа эптиг аргаларны дилеп тывар дээш эмчи кижи бүрүзү кыымаккай, чүткүлдүг ажылдаар апаар. Ынчангаш бистер ортумак-даа, дээди-даа эртеминг эмчилериниң билигнергежилин бедидеринче база улуг кичээнгейин салып турар бис. Бо талазы-биле черче-черге арга-дүржүлга солчулгазын болгаш теоретиктиг семинарларны, кичээлдерни, конкурстарны организастап турар. Чижээ, Кызылда бүгү-ле эмнелге салбырларындан медсестраларның конкурузу чыдың-на «Мээң профессиям — мээң чоргаараалым» деп девизтин аваа-биле эртери чаңчыл апарган. Ол база-ла билиг, мергежил бедидериниң бир хевири-дир. Курорт болган физиотерапия айтырыгларының талазы-биле ийи хүнүг семинарны онкология (чинделээр, аъш-чем чивестээр) аарыын эмнээр талазы-биле үш хүнүг семинарны Томскиниң медицина эртем-шинчилел институдунуң ажылдакчыларының киржикчилеринбиле эрттиргени солун болгаш ажыктыг болган.

Билиг мергежилин улам бедидери-биле аныяк эмчилерни чурттуң ол-бо институттарынче чылдың-на хөйүбиле өредип чорудуп турар. Эрткен чылын 169 эмчи, оон иштинде кадык камгалалдың организакчылары 15 кижи ындыг өредилгени эрткилээн. 104 эмчи съездилерниң, семинарларның болгаш конференцияларның ажылынга киришкилээн. Эмчилерниң билиг мергежилин бедидеринге болгаш оларга харыысалга, негелдени улгаттырарда, аттестация эрттирери улуг рольду ойнап турар. 1987 чылда 79 медицина ажылдакчылары, оон иштинде 48 эмчи аттестацияны эрткен.

Шыны херек, эде тургузуушкунче кирзе-даа, шуудавайн турар бис. Кадык камгалалдың бүгү-ле адырларында чедир кылдыыпаан ажылдар болгаш четпестер ам-даа эвээн эвес. Бир улуг четпезивис болза, кадык камгалалынга хамаарышкан түдүг объектилерин түдүп, ажыглалга киирип турарывыс кончуг оожум темпилиг. Күрүне акаа чыдың-на шуңмуң акша-хөреңгини үндүрүп берип-ле турар, а бистер ону черде долуулуг-биле шингээдип албайн баарывыс мырыңай хоочураан варыг шыкаш апарган. Эрткен чылгы капитал салыышкынның түнде 66 хуузун шингээдип алган бис. Оон чылдагааны — хамыктың мурнунда министерстволуң талазындан керээ чарып алган түдүг трестерниге болган түдүг организацияларына шыңгы негелде база доктаамал хайгаарал, тыналга чогунда. Республиканың түдүг трестери Туранда, Шагаан-Арыгда, Хайыракан суурда эмнелге комплекстерин, Кызылда поликлиниика түдүүн кончуг оожум темпиле, куду шынарлыг түдүп доозкан. Черле ынчаш бистиң удуртулга ажылывыста ниитизи-биле негелде кошкак, олутпай чоруувус бары илдендир. Ажыы-биле чугаалаарга, таптаашкын үезинде турган байдалывыстан эки-де ырадыр бурунгаар баспайн турар-дыр бис. Калыкшылгага хамаарышкан чаа, эптиг болган ажыктыг түүлдер дилеп тыварынче күзел-чүткүл кончуг кошкак. Эмчилер, калык камгалал шугумунда ажылдап турар бүгү кижилер эде-хере тыртпышың, чүвени чаа чогаадыкчы ёзу-биле бодаар, көөр, эки, ажыктыг түүлче бурунгаар дидим түткүүр ужурлуг бис.

Оланас ОНДАР.
Республиканың кадыын камгалал министириниң ораалакчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң доктаамал комиссияларында

ЧАГЫГЛАР — КОЛ ЧҮҮЛ

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Калык камгалалынын, социал хандырыгланың болган сворттүүн Күш-ажыл болгаш амыдырал-хандырылга, ве хереэженнер болгаш чаш камгалалынын, Улус өредилгезинин, эртеминиң болгаш культураның, Аныяктар деретелериниң талазы-биле доктаамал комиссияларынга соңгукчуларның чагыгларын, республиканың Дээди Советиниң сессияларынга депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдарын, негелделерин база доктаамал комиссияларының сүмелерин күүседиин турарынын дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оолдуң бо талазы-биле илеткелии дыннаан.

Соңгукчуларның чагыгларын, депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдарын, негелделери-биле ажылды сайгарып көөрге, чурттаалга тудуу, калык камгалалының, улус өредилгезинин, культура объектилери-биле холбашкан чагыгларын бүгү чагыгларның 84 хуузу болуп турар. Сессияларга депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдары, негелделерин база ол чижектиг болуп турар.

Ук айтырыгны хынап көөрге, идерээни болза, бо талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Ак-Довуракка санаторий хевирлиг ийи ажылдар дугайында депутаттарга берген соңгукчуларның чагыы күүсеттинген. Бажың-Алаак ортумак школага 60 өөреникчи турар интернатты ажыглалга киирген. Владимировка суурда 2 квартиралыг алды башкыларга түдүп берген, чылче амбулаториязын ажыткан. Улуг болган биче кемчээдиг өске-даа тудугларын ажыглалга киирген.

Ынчалза-даа соңгукчуларның чагыгларын, депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдарын, негелделерин күүсеттир, Тыва АССР-ниң Дээди Советининң доктаамал комиссияларының сүмелерин бөтиндыр талазы-биле ажыл ам-даа суда чоруп турар. Улус өредилгезинин, калык камгалалының болгаш культураның шугумүбиле депутаттарга соңгукчуларның берген чагыгларының чүгле 36,5 хуузу, республиканың Дээди Советининң алдыгы чыжының сессияларынга киирген шугумүүлелдериниң болгаш санаа-онаалдарының 17,6 хуузу боттанган.

Соңгукчуларның чагыгларыбиле ажылды министерстволарның, күрүне комитеттерининиң, ведомстволарның удуртукчуларының үнүзешнин-биле ескертип шыдавайн турар, ол ажыдың ужур-дүзазын чедир билбейн турар чоруктар бар. Соңгукчуларның дыка хөй чагыгларын, депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдарын болгаш негелделерин шинитпирээрин саададып, ёзу барымдаалап, шинитпирээр айтырыгларның хуусазын саададып турар.

Чагыглар, депутаттарның шугумүүлелдиг санаалдары, негелделер-биле холбашкан айтырыгларны шинитпирээрине дүүштүрүкчү болгаш контроль ажыл-чорудулгазын күштелдиреринин чугулазы демдеглеттингеп.

Ындыг боор болур бе?

ТОЛЕП ЧОК ААЖЫЛАЛ

«Эзербек» совхозтуң адрезин совхоз төвүнүң үстүү талазында хавак кырында кылын кагдывыс. Ийи ылгаш кырында доора хамада «Хой ажылдыг «Эзербек» совхозу» деп бижээш, устүнге кошкарны сиилбип кылын кагдывыс. Адагаштарда тыва хевлер, эмблема база бар. Кылын кааи ажылывыс дээш совхозтуң удуртукчулары өөрүн четтиргенин илеретти.

Ол ажылды кылып турган кижини түлүк үезин май 26-да болгаш болуушкунну бижиир бодадым. Дүүш үезин. Чемненип доозуп ор бис. Машинавыс иштинге чемненип орган улус бис. Чаныбыска 81-94 ТВЕ күрүче дугаарлыг ак «Москвич» халдып келген, тура дүштү. «Москвичиниң» улуг лейтенант эргедиг шагдаа мунуп алган. Бии-Хем районнуң иштики хереглер кылдызының улуг инспектору кижи дээрзин бистин-биле чугаалажып эгелээн соонда билип кагдывыс.

Куу плаштыг, ак-куу шляпалыг кижи шагдаа-биле кады келди. Ол кижи (сөөлүнде прокурор дээрзин билдинивис) машинавыс ужнин ажыткаш, эки-менди-даа айтырбайн: «Вылазьте, мужички!»— диди. Машина иштинден үне бердивис. «Брагу найдём у вас и ешё кое-что найдём»—деп, бодунуң дылында чугааланыр тур. Машина иштин доозазын чазарлап, үжеп кирди. Чүнүдаа тыппады.

Документилериңер көргүзүңер дээн. Көргүстүвүс. Кады ажылдап турган эжим чомар-даштан сиилбип чазаар чоңда сураглыг мастер Көгел Мижитеевич Саян чүве. Мээң паспортумну көргеш, сени билир мен, сээн дуймаң кижи өлүрген дептерге, хөрээм ажыш дээп. Мээң кады төрээн дуймам Александр Дойбу-Хаа Бай-Тайга районга шагдаа чериге ажылдап турган, кем-херек үүлгедикчизин 2 квартиралыг алды башкыларга түдүп берген, чылче амбулаториязын ажыткан. Улуг болган биче кемчээдиг өске-даа түдүгларын ажыглалга киирген.

Прокурор мен деп турар кижи бисче тавыгышпады. Эргелеп-хоойлу камгалаар органны төлээлеп чоруур кижи киче-негейлиг, биче сеткилдиг болуп ужурлуг. Херек истеп чоруур кижи каразаан улузун тыңнап, байысаары шын болбайн канчаар. Мал аарыг кижи дег улусту хөме таварып, дүүшүметтер ышкаш, аксыңга киргеп-ше соңун эдип чоруурга болур бе? Улус депутаттарының Бии-Хем район Советининң күүсенчи комитединиң удуртуучулары май 26-да Эзербек суурга үстүнде айытыкан херекти истеп чоруап прокурорну тодарадып, ол эптиг кижизидилевинче сагыш салыр болза ийи-дир.

Дондук ДОЙБУ-ХАА.
ССРЭ-ниң Чуруктуулар эвилелиниң кежигүүн, Тываның комсомол шаңналыының лауреады.

БАШТАЙГЫЛАРЫ БОЛГАН БИС

Оон бээр 50 чыл эрткен

Оон бээр ам бежеп ийи чыл эрте бергеп-дир. 1936 чылдың күзүү чүве. Эге школаны эки доозкан оолдар, кыстарны Кызылдың каттышкан школазынга өөредирип-биле чорудуп турган. Ол шагда машина, автобус бар эвес. Кызылга өртээлдер, аалдар дамчын түреп чораап, арай боорда келир.

Башкы болгаш эмчи салбырларынга өөренир күзелдигдер хөй болган. Эмчи сургууллугга өөренирин өске салбырларыныңдан берге: кижиниң тургузуун өөренирп, аарыгларның канчаңгаш тыптырын тодарадыры, эмнерин эки билири, оон составын тургузары, аарыг кижилерни ажаары дээш — бо бүгүнү өөренипшаан, дораан-на практикалаар. Орус болгаш латин дылдарны эки билир кылдыр өөренир ужурлуг. Эге билигдиг бис ышкаш улуска хелемечи дамчыштыр өөренирп дыка берге турган болдур ийин. 1-2 ай өөренип турувуста шыдавас мен дээш чамдыктарывыс өске салбырларже шилчигилээп, өскелери чангылаан-даа.

Тывага бир дугаарында-ла медицина ажылдакчылары болуур тура-соруктуг 7 кыс, бир оол бистерни өөредиринге ССРЭ-дең чаладып келген эмчилер Бузутов, Первуховский, Тищенко, Кап, Кощубей, а ынчаа эртеминер башкылары Кыргыс Дува-Хөө, Ооржак Обус, Оюн Толтар-оол, Монгуш Биче-оол, Алексей Алдын-Херел болгаш Агрипина Комтарова олар улуг күштү үндүргеннер.

Эң-не уттундурбас башкывыс Алый Оюн медицина эртемин орус дылдан тыва дылче аажок чедингир, тодаргайы-биле очулдуруп берип турган. Ол башкывыска өөрүн четтиргенивисти кезээде илередип чоруур бис.

1938 чылдың февраль. Ол техникумну доозкан дугайында документилерни биске тывыскан. Биске уттундурбас байырлал болган. Медицина техникумун чүгле сес кижи доозкан бис. Оюн Көк, Монгуш Пэтна, Кыргыс Шомбуй, Хертек Дүкеек, Шалык Күске, Доңгак Балга-Сюрюн, Ондар Дырлаа болгаш мен бодум Алдын-кыс Куулар ТАР-ның культура намыгының сайыды Танов Седип-оол, шупту башкылар бистерге байыр чедирип, буянныг ижиивиске чорук чоогуурун күзеп турганнар. Баштайгы фельдшер-акушерлер хуваалда айы-биле ангы-ангы районнарже чоруткан бис. Оон бээр ам таптыг-ла 50 чыл эрткен.

Үстүнде адаанын эштерим деп Көк Дамчаевна Оюн республиканың санэпидстанциязынга 48 чыл, Хертек Дүкеек Кызылдың уруглар эмнелгезинин сестразынга 37 чыл Сегленмей Пэтна Барыын-Хемчикте туберкулёзтиг сестразынга 50 чыл стажтыг ажылданнар. Кыргыс Шомбуй, Доңгак Балга-Сюрюн, Ондар Дырлаа олар базала чонуң калык камгалалының херээнге шынчызыбиле бараан болганнар, кижилериниң хүндүткелин чедип ап чораннар. Ам бистиң арабыста чок.

Бо чүүлүн автору хуваалда ёзугаар Тес-Хем район эмнелгезинин акушерказынга (ол чаа ажыттынган турган), Эрзинниң медпунктузунуң эргелекчизинге (ол үеде Эрзин район турбаан) ажылдаан. Анаа беш сумуну харыылап ажылдап турдум. Медпункт тургустунганындан санаар болза, Эрзин эмнелгези тургустунгала бо чылын 50 чыл болуп турар. Сөөлгү үеде Бии-Хем район эмнелгезинин эргелекчизинге ажылдап турдум. Мээң эки ажылымны демдеглеп, ТАР Биче Хуралының Хүндүлел бижин-биле шаңнап турган чүве. Чонумга бүгү назынымда ак сеткилдиг бараан болуп чоруан мен. Мээң профессиямны ажы-төлүм база салган алганнар. Оглум база уруум дээди эртеминг эмчилер болганнар. Уруум Лариса Сайчаковна Парчина—Тыва АССРниң алдарлыг эмчизи, дээди категорияның эмчизи.

Тывага медицинаның баштайгылары, бистер ажылдап чоруан үевисте арат чонуң кадыы дээш аътты шаап, чадаг маңнажып, кыштың соогунда, чайның изинде чүге-даа торулбайн, бүгү күжүвүстү, билинивисти ол буянныг херекке киириштирген бис. Ол дээш кижиниң сеткили ханар-дыр.

Медицина ажылдакчыларының профессиональ байырлалын таварыштыр хоочуң эштеримге, бүгү эмчи эш-өөрге чаагай күзээшкиннерин бараалгаттым.

Салчак АЛДЫН-КЫС.
Персоналдыг пенсионер, хоочуң эмчи ажылдакчызы.

ЭКИ АЖЫЛЫ ДЭЭШ

Сарыг-Септе № 6 район аптеказы бо чылдың бирги кварталында ол коллективтер ортузунга социалистиг чарышка киришкеш, чедишкинниг болган. Эки ажылы дээш коллектив шаннаткан, сайгарарының планын аптека 105 хуу күүсеткен.

Аптека эргелекчизи дээди эртеминиг эмчи Нина Яновна Биижик, оон ораалакчызы Альбина Гавриловна Горина олардың удуртулгазы-биле Ирина Михайловна Вагнер (эм кылыкчызы), оон өөреникчизи аныяк специалистер Монгуш Кара-кыс база Зоя Бротова, Анна Монгуш онаашкан ажылын эки билир, ол дээш харыысалгалыг.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунче бо бичии коллектив 110 рубльди шилчиткен.

Василий УЙНУКАЙ.

ЭМЧИ СЕСТРАЛАРЫ

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың поликлиниказында эмчи сестразы Анна Васильевна Лебеднова аңаа үжен ажыг чылда ажылдап, бедик мергежилдиг эмчи сестразынга самадып турар. Аныяк эмчи сестраларын ажылга чаңчыктырып өөредирим ол хүлээнип алгаш, элээн хей кижиниң бодунуң мергежилинге өөредип келген.

Ол эмнелгеде аныяктар хей. Оларның арасында Нина Сарыглар, Раиса Сат аарыг улустуң сыкыртып эмнээр кабинетте хамаарышкан ажылынга кызымаан бадытнап турарлар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ХОШИМИН. Вьетнамның шуруу талазында Меконг хемниң үнүндан чартык миллион гектар черни 1988—1989 чылдарда шингээдип алыр дээ соруга салдынган. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң турар Аңзянг, Кьензянг, Хаузянг мөөжуларны рис тарып өстүрер ажыл-агыйлыг районнар болдурар деп шинитпирлеп турар. Рис —чурттуң кол аъш-чем культуразы. Вьетнам Социалистиг Республиканың Аъш-чем программазын шинитпирлээриниге улуг рольду ойнаар.

Меконг хемниң чавызаштарында дөрт ирригация системазының түүүү бо хүнүмде хайымышкынның чорун турар. Келир үеде рис тарыыр шөлдерни дескилеп, аштап арыглавышаан, андырып турар. Чазан экспертериниң саналы турары-биле алмырга, 1990 чылда бо черлерден бир миллион тонна ристиң дүүдүлгазы болур. Чигир тростинигиниң, ананас болгаш өске-даа чимистер өстүрер плантациялар тургустуунар. Ол черлерге мал болгаш балык ажылын база хөгжүдер.

ДАШТЫКЫ ЭЖЕЛЕКЧИЛЕРДЕН хостаан соонда чурттуң мурнуу талазынга бо хире улуг хемчээлдиг программаны бир дугаарында боттандырып турар.

СОФИЯ. Амгы беш чыл планында көрдүнген улуг объектилериниң бирээзи болур 750 киловольт күүлүг электри шугумун түлүгжүлер чоокта чаа ажыглалга киргеп. Оон ажыглаага киргени-биле холбаштыр ам үш социалистиг чурт — Совет Эвилели, Румыния болгаш Болгария чаңгыс ээй электросистеманы ажыглай бергеп.

Бедии 57 метр чагыларлыг бо шугум Карпат сыннарындан чоруткаш, Румыниядың бүгү девискээрин кешкеш, Кара давай эриниде Варна хоорайга четкеп. Бо чугула объектиниң түүүү беш чыл үргүлчүлээп. Оон телевилелиш Москва болгаш София хоорайлыг энергетиктери чогаадып тургускан.

Совет Эвилелиниң, Румыниядың Социалистиг Республиказының, Болгар Улус Республиканың аразында социалистиг экономиктиг интеграцияны калбартып хөгжүдеринге чаа арганы бо чугула түдүт ажыткан.

ВАРШАВА. Европа ректорларының конференциязы Польшаның пайысылалында ажылдап эгелээн. Ындыг конференция социалистиг чурттарда эң баштай боор турары бо.

Конференцияның киржикчилеринге байыр чедирип турар, ПУР-нуң национал өөредилге министри Генрик Беднарский Европаның дээди өөредилге черлериниң төлээлекчилериниң ужуражмышкынын бо чылын социалистиг чурттарның бирээзинде эң баштай эрттирип турарын политиктиг улуг боллуушкун-дур деп чугаалаан.

АҢГЫ ДЕМИСЕЛИ

ЛИССАБОН. (СЭТА). Португалияның күрүнениң транспорт компаниязының албанхаакчылары профэвилелдерини кыйгырыы-биле 24 шактыг бүгү-ниитиниң ажыл соксадышкынын эгелээн. Ажылчы чон ажыл төлевирин бедидерин, күш-ажыл байдалын экижидерин болгаш өске-даа социал айтырыгларын шинитпирээрин негеп турар. Транспортчуларның профэвилел федерациязының мында парлап үндүргеп медеглелин ёзугаар алырга, ажыл соксадышкынында компаниянын бүгү албан-хаакчыларының 95 хире хуузу киржип турар. Ол чорук хөй-ниитиниң транспортунуң ажылын чурттуң бүгү-ле хооралларында соксадыпкан.

АФИНЫ. Күрүне секторунуң элээн кап секторларын хаара туда бергеп ажыл соксадышкынында он-он муң грек ажылчы чон киржип турар. Авиадиспетчерлерниң ажылга үмейн барганындан «Олимпик эйруейз» компаниянын болгаш өске-даа компаниялариың самолёттарының рейстери болбайн барган. Алды муң эмчилер 48 шактыг ажыл соксадышкынын чарлаан, олар шалыяны бедидерин болгаш социал хандырылганы экижидерин негеп турарлар. Оон-биле олар май 23-тен эгелээш шалыяны улгаттырарын чедип алыры-биле ынаныл, ажыл соксаткан дээди өөредилге черлериниң 50 муң башкыларыбиле эң-сеткил каттыштырылгазын илереткеннер. Оларның негелдезин чазактың күүсетпейн барганы чурттуң диңейлеринге болгаш университеттерине шылгалда дужаарын болдурбайн баарынга чедирип турар.

КИТО. Ажыл төлевирин бедидер болгаш чуртка өөредилге системазын экижидериниң дугайында негелделерин деткип, Эквадорнуң күрүне школаларының чүс ажыг башкыларының чыдымышкын системазының ажылдакчыларының ниитиниң национал ажыл соксадышкынының үезинде башкыларның национал эвилелиниң кыйгырыы-биле Эквадорда чорудуп турар. Ол ажыл соксадышкынының түнелинде чурттуң бүгү-ле эге болгаш оргумак школаларында кичээлдерни херек кырында эрттирбейн турар.

Эквадорда күрүнениң нефть корпорациязының ажылчы чоок күш-ажылдың чаа керээзинге ат салыр дугайында бодуңуң негелдезин деткип, хүнделе дөрт шак иштинде ажыл соксадырының дугайын чарлаан. Ол хемчеег корпорацияның удуртукчуларын ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевирин 33 хуузга чуртта амыдыралдың өртем-үнезинниң өскеинге дүүштүр бедидер дээш негелдези-биле чазакты албадаар ужурлуг.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

КЫЙГЫРЫГ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның Национал чөвүлелиниң (парламентизиниң) депутаттары чурттуң бүгү чонунга кыйгырыгны үндүргеп. Национал чөвүлелдиң депутаттарының кол соруглаарының бирээзи болза афган улустуң тайбың амыдыралын хандырары, чурттуң бүгү национал ёзулаарының болгаш төрелбалук улустарының чаңгыс эвин чедип алыры болгаш дашткыже дезе бергеп кижилерниң төрээн черлеринче ээп чанып кээринге дузалаары болур деп айткан.

Ол бүгүге үнделдээш, национал эптежилгений политиказын боттандырарынга идеекейлиг киржиринче, республиканың черсектиг күштелдиринге улуг рольду ойнап турар деп демдеглээн.

УЖУРАЖЫЫШКЫН

РИМ. (СЭТА). Италияның президентизи Франческо Коссига чоокта чаа Филиппинның президентизи Корасон Акино-биле ужураштыр. Ужуражышкынга ийи чурттуң аразынга экономиктиг харылзаалариы тургузар дугайында болгаш делегей байдалынга хамаарышкан айтырыгларны база чугаалашкан. Анаа кол черни түс-түс девискээрлерде боов турар чөрүдээлер дугайында айтырыг эвээш.

ЕВРОПА ЧЕМПИОНАДЫ

Совет футболистериниң ийиги ужураашылгазы чартын фи
нальче киреримниң база бир базымын ыыткан. Олар Ирланд
диянның командазы-биле хайымнашкан. Ийи чурттуң команд
даларының ужураашылгының түңнелин алдарлыг спорт
мастери Анзор Кавазашвили мынчаар тайылбырлаан:

— Бодумнуң спортка берген үр чылдарымның дургузугы**да Европаның түңнел сөөнарыкка киржир аас-кежин мөңгө**
таварышпаан. Ындыг-даа болза девгей чемпионадынга ийи
удаа киришкен мен. Ындыг болганда чартын финальче ки
реримниң салым-чолун шиитпирээр сөөнарга киржириниң
будуузунде спортчу кижиниң сагыш-сеткили кандыг болу
рун, сөң дувуреп, харылзалгазы кандыг деңнелге келирин
эки билир мен. Ужураашылганың баштайгы минуталарында
дувуреп чидирип, сөөнүргөн алыры дыка берге болур чү
ве. Чогум-на мынчангаш бистиң командавыс активчи болгаш
халдавчы тактика чорударынга өйлөп кааспаан. Мынчангаш чүге сан чедип алырын ораладашкан. Бомбуйту
врататыре дедир теп, шөлдүң ортузунга удур-дедир оттур
шуру новуден, бот-боттарынга дузалашпайн ойнаавы —бис
тиң командавыстың өөнүн суларатпан, ону коруштур эвес
болдурганы дыка-ла харааданчыг болду.

Чүге камгалакчылар белгаш врататы Дасаев эки ой
наан. Оларның тывынгыр, дидим оюну команданы золуг
рыышкынга таварыштырбаан дизе частырыг белбес.

Ирландияның командазы—нүштүт, дайынчы, сөрүктүг
коллектив. Оларның кол күзүү —бажы-биле эки ойнап би
өөнүн, коргуш чок ойнаары. Оларның камгалакчыларының
чаңгыс чазыы—хайым болганының түңнели.

Ам бистиң командавыс англичаннар-биле ойнаар. Олар
ның чартын финалга ойнаар, ойнаавазы аңаа шиитпирлеттимер.

ДЮССЕЛЬДОРФ. (СЭТА-ның тускай корр). Футбол тала
зы-биле Европа чемпионадының киржикчилериниң — Гол
ландияның болгаш Англияның командаларының аразында
болган ужураашылгының маадыры голланд халдавчы Ван
Бастен болган. Ол үш бомбуйту киир тепкен. Аңаа англи
чаннар чаңгыс бомбук-биле—Робсонуң киир тепкен бом
буу-биле харылаашпаан.

Ван Бастен санныры өөнүң 44, 73 болгаш 76 минута
ларында команданың капитаны Гуллиттиң дамчыдып бероге
ни бомбуйтерин киир тепкени селуң болуп турар. Оларны
девгейниң спортчу солуннарының корреспондентилери демдеглээн.

Англи ойнавчылар Робсон биле Линекерниң мадыы эгелээ
ни чараш аргаларының сөөнүң боттарының хаалгазынче
бомбуйту эрттирикпеш, голланд спортчулар дидим, тывыл
гыр ойнап эгелээн. Өөң мурнуу чарыында англичаннар
бомбуйту хаалгаже киир теп, санны ажыдып алыр аргалыг
турган. Оларның ирландылар-биле баштай ойнаан ужура
шыгазымда ышнаш шыырак спортчу Линекерге бо удаада
база-ла чуу-даа зайлашпайн барган. Ол ийи бомбуйту киир
тептер аргалыг турган. Харын-даа бир катап эки иалган
хаалгаже безин ол киир теп шыдаавайн барган. Уттурупкан
командаван Линекерден өскө эки ойнаан кижи барын чок
болган. Бо удаада Голландияның шилиндеп командазының
камгалакчылары бузуредиг ойнаан.

Хостуг үе болгаш сонуургал

КӨДЭЭ КИНО ТЫРТТЫРЫКЧЫЗЫ

Тээлизе түдүт-сентелге участогунуң кыыл-булукчуга Байтайга районда бир дугаар турустуунуң турар киногө киактар каттыжыышкынының удурткучузу Виктор Иргит-биле ужураашылга болуруп дыңнаавыс, чүге бергенин оң.

Виктор Данзывич Тывага кино уран чүүлүнүң сайзыралының дугаймында Тыва Арат Республика үезинде тырттырган «Ак-көк деңнериниң чурту» деп киводан эгелээш, амгы үеде Чөөн Сибирьниң кинохроника студиязында ажыддан турар тыва салбырыың ажылчорудулгазын кысказы-биле коңгуг солуп тайылбырлаа. Ында ажылдан турар Шамиль Седен-оолдуң кижиниң турар үдүг-хүүзүн чугаалаан, оон Тыва дугайында тырттырган кино-журналдарының аттарын адаавышаан, долчу сайгарылгазын кылды.

Виктор Данзывич районуң ажыл-ишиниң, культура сайзыралының дугаймында бодуунуң тырттырган дөрт ангы киножурналдарыны көргускеп. Оларның биргээн коллуузунда районда мурнакчы ажылчын коллективтериниң биргээн — тудуг-сентелге участогунуң ажыд, амыдыралын, хостуг шагын көргускен кино болду. Ону көргүзүп турда, кызыл-будуунда чыыгган тудугжулар хөлзей, шимээргеп, каттырааш эгележивер. Коллективтиң мурнакчы тудугжударының биргээн — аүш-ажылдың шалычызы Юрий Кандыс-оол кинода бодуун көргеш. «Ынчаар-дыр мен, оңгдар! Мен баштай бүзүреэзэн кижи мен» деп дээрээн тур. Ужураашылга соолунде ук коллективтиң тудугжулары өөрүн эттиргенин илередип, база катап кээп, оларның дугаймында киноларыны ам-даа тырттырган, чонга көргүзери катап-катап дээп турдулар.

Виктор Иргит 1962 чылда Тээлиниң сес чыл школазынга өөренип киргеш. Ол бичиинъеде тура-ла чоонуң аас-чокаалдарын —тоолдарын, ыларны — көңгуг солуурлаар турган. Ол үеден эгелээш, тыва тоолдар чыындыларының барык шупту үндүрүлгелерин номчаан.

Виктор Данзывич, ажыл-ишти школаларга, уран чүүлдүн бүгү-ле хевирлериниң дээжилерин бши-бажындан шуптузуун «Замана» четтигин коруур кижи. Оннан-соңгайдаа бичжир, оруктан-тывалап ыраажыр кижи. Ырлаар талазы-биле республика болгаш зона көрүүлелериниң наан даалыр дуурезады. Шимээргеп аминдыралга шиитпиктиг бюрократтар болгаш чаңчаалар ритьдарымның, база чаптанчыг чараш өөрүлевирлериниң бир омактай тургузукчузу, профессионал деңнелге чедир ойнаар ботты-ынчыгыр артист.

Ол кино уран чүүлүнден база-ла чыда халбаан. Бичии-зинден тура совет, даштыкыда кинофильмнерни доктаамал көрүп келген болгаш кино уран чүүлүнге сонуургалы чыл келген тудум, удагдыг, киноны боду тырттырар, чонга көргүзер бодал аңаа тергүүлүп келген. Бо чорукка эң-не улуг салдарны мурнунда баштылаан чораан, а оон соонда 1962 чылдан бээр бо хүнге чедир Кызыл-Даг Культура бажыңында киномеханик бөөн ажылдан турар аданы Иргит Данзы Шагаавдаевич чедирген. Викторга кино үндүрериң, кино аппаратуразының тургузуун, фосум черде кино деп чүл дээрин таайылбырлаан киži ол. Иргит Данзы чурук база тырттыгын турган. Ол мергежилдэ база-ла оглу Викторга дамчыдып, өөредип каан.

Виктор ачазының «Чурук тырттырарындан аппарат болза, кинодан кылган болдаа» деп чугаалаан олурганын болза ыңнаар турган. Шак-ла мынчаар Викторга кино тырттырар деп күштүг күзел төрүттүүн келген. Ынчалза-даа ол күзел дораан-на бөттанып келбээн. 1985 чылда, ээй-тей күжү, ишкинкиниериң соонда, «Красноярск» деп бодуун кинокамераны садып алган. Ынчан кинога киактарыны каттыжыышкынының тургузуун, башкайгы пленкелде тырттырыышкыннарны эгелээн. Шынында ол тырттырган пленкалар чыркыты шын эвес таарыштырганыңдан, химикаттарны шын эвес ажыглаан турганындан чедимге чок тургулаан. Ынчалза-даа ол башкаа үе бо үеде чаа чүүл эвес-де болгай. Режиссер, оператор, монтажёр, чуруккучу ажылдер керек. Ямы-бүрү чарыгдаалдарга ээй түүнүг яш-шелтеерик база керек. Ол чарыгдалды кым эдилеп? Ынчангаш район масштабтыг бичии киностудиядан тургузарының эрегжен чугулазын Виктор Данзывич чугаалаар. Ынчан кино үндүрүп, чарыгдалды дуглап болгур.

Бир эвес студия тургустуна бөөр чүве болза, ону районуң Культура бажыңынга кылыры таарымчалыг, чүге дээрге ында бадылаттынган штат база көрдүнген болгай. Ону маңаа ол Культура бажыңында ажыглаттынмайн чыдар бир «Красноярск» киновидеокамера база бар.

Кооператив хевирлиг каттыжыышкынга ажыдар болза, болдунга берип болгур арга бар. Ынчалза-даа бо талазыбиле айтырыгны шиитпирээри аңаа эвес, ону үстүүг организмнар шиитпирлеп шыдаавайн, бот-боттарынче чаа кагжыг, «орук узуп» бээп турарын Виктор Данзывич чугаалаан, моон соңгаар ол күзел черде боттанып дээримге бүзүрелиг илередип. Ону маңаа чоокшулеп келир үеде бир кыска хемчеэлдиг тыва улустуң тоолдарыңга үндезилеп бичии мультфильмни тырттырып кылыры шенеп келе дээп «Херел» каттыжыышкын планнап турар. Ону үе кергүзе бээр.

Бо хүннерде Виктор Данзывичиң удуртуп турары «Херел» каттыжыышкынга 8 киши бакчаап турар. Оларга ийги оператор Борис Кандан, диктор Наташа Хүрел, литература талазы-биле редактор Анна Салчак болгаш Тээли школазында өөренгеннигер Орлан Комбу, Владик Чүдүк, Орлан Салчак база Чодураа Сат хамаарлыр. Оларның ишкинче Комбу Орлан болу кыдыын тырттырып. Кемеровоның культура институдунга өөренир-биле белеткениң турар.

Виктор Данзывич — Тээлиниң сес чыл школазында төөгү башкыны. Ол аңаа хамаарыштыр ыңнадыг солуун чугулаа чугаалады: «Тырттырган фоточурук, магнитофонга бижидин ажыңам эвес-де болгай. Режиссер, оператор, монтажёр, чуруккучу ажылдер керек. Ямы-бүрү чарыгдаалдарга ээй түүнүг яш-шелтеерик база керек. Ол чарыгдалды кым эдилеп? Ынчангаш район масштабтыг бичии киностудиядан тургузарының эрегжен чугулазын Виктор Данзывич чугаалаар. Ынчан кино үндүрүп, чарыгдалды дуглап болгур.

Бир эвес студия тургустуна бөөр чүве болза, ону районуң Культура бажыңынга кылыры таарымчалыг, чүге дээрге ында бадылаттынган штат база көрдүнген болгай. Оон ынай ол Культура бажыңында ажыглаттынмайн чыдар бир «Красноярск» киновидеокамера база бар.

Кооператив хевирлиг каттыжыышкынга ажыдар болза, болдунга берип болгур арга бар. Ынчалза-даа бо талазыбиле айтырыгны шиитпирээри аңаа эвес, ону үстүүг организмнар шиитпирлеп шыдаавайн, бот-боттарынче чаа кагжыг, «орук узуп» бээп турарын Виктор Данзывич чугаалаан, моон соңгаар ол күзел черде боттанып дээримге бүзүрелиг илередип. Ону маңаа ол күзел черде боттанып келир үеде бир кыска хемчеэлдиг тыва улустуң тоолдарыңга үндезилеп бичии мультфильмни тырттырып кылыры шенеп келе дээп «Херел» каттыжыышкынга планнап турар. Ону үе кергүзе бээр.

Бо хүннерде Виктор Данзывичиң удуртуп турары «Херел» каттыжыышкынга 8 киши бакчаап турар. Оларга ийги оператор Борис Кандан, диктор Наташа Хүрел, литература талазы-биле редактор Анна Салчак болгаш Тээли школазында өөренгеннигер Орлан Комбу, Владик Чүдүк, Орлан Салчак база Чодураа Сат хамаарлыр. Оларның ишкинче Комбу Орлан болу кыдыын тырттырып. Кемеровоның культура институдунга өөренир-биле белеткениң турар.

Виктор Данзывич — Тээлиниң сес чыл школазында төөгү башкыны. Ол аңаа хамаарыштыр ыңнадыг солуун чугулаа чугаалады: «Тырттырган фоточурук, магнитофонга бижидин ажыңам эвес-де болгай. Режиссер, оператор, монтажёр, чуруккучу ажылдер керек. Ямы-бүрү чарыгдаалдарга ээй түүнүг яш-шелтеерик база керек. Ол чарыгдалды кым эдилеп? Ынчангаш район масштабтыг бичии киностудиядан тургузарының эрегжен чугулазын Виктор Данзывич чугаалаар. Ынчан кино үндүрүп, чарыгдалды дуглап болгур.

Бир эвес студия тургустуна бөөр чүве болза, ону районуң Культура бажыңынга кылыры таарымчалыг, чүге дээрге ында бадылаттынган штат база көрдүнген болгай. Оон ынай ол Культура бажыңында ажыглаттынмайн чыдар бир «Красноярск» киновидеокамера база бар.

Кооператив хевирлиг каттыжыышкынга ажыдар болза, болдунга берип болгур арга бар. Ынчалза-даа бо талазыбиле айтырыгны шиитпирээри аңаа эвес, ону үстүүг организмнар шиитпирлеп шыдаавайн, бот-боттарынче чаа кагжыг, «орук узуп» бээп турарын Виктор Данзывич чугаалаан, моон соңгаар ол күзел черде боттанып дээримге бүзүрелиг илередип. Ону маңаа ол күзел черде боттанып келир үеде бир кыска хемчеэлдиг тыва улустуң тоолдарыңга үндезилеп бичии мультфильмни тырттырып кылыры шенеп келе дээп «Херел» каттыжыышкынга планнап турар. Ону үе кергүзе бээр.

Бо хүннерде Виктор Данзывичиң удуртуп турары «Херел» каттыжыышкынга 8 киши бакчаап турар. Оларга ийги оператор Борис Кандан, диктор Наташа Хүрел, литература талазы-биле редактор Анна Салчак болгаш Тээли школазында өөренгеннигер Орлан Комбу, Владик Чүдүк, Орлан Салчак база Чодураа Сат хамаарлыр. Оларның ишкинче Комбу Орлан болу кыдыын тырттырып. Кемеровоның культура институдунга өөренир-биле белеткениң турар.

Виктор Данзывич — Тээлиниң сес чыл школазында төөгү башкыны. Ол аңаа хамаарыштыр ыңнадыг солуун чугаалаар

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 21 вторник № 144 (13744) 1925 чылда тургустунган. Өртээ 3 копеек.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ТЕЗИСТЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

Республиканың малчыннар Наадымынга уткуштур

Коммунист Сундуй-оол Удумбораевич Чамзын болгаш оон өөрүн эвээ Байырбан Шавыдайовна олар (чурукта) ниитиниң малын 20 ажыг чыл дургузунда малдан келгеннер. Бо үеним дургузунда олар бедик көргүзүглерни чедип ап, даапган ажылынга харыысалгалыг чоруун көргүзүп келгеннер. Оларның кызымак ажылын совхозтуң дирекциязы үнелеп, өзер-чүгениг аът-биле-даа таныпаан, чиик машина садып алырының талонун-даа тывыскан. С. У. Чамзын —коодэ Советтиң депутады хүлээлгезин идепкейлиг күүседип, «Эрбек» совхозтуң Сутлуг-Хемде хойжуларын өргип, олар-биле доктаамал харылзажып турар.

— Эде тургустунуушкунуун бо үезинде багай ажылдарывыс чок. Ам каш-ла хонгаш, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажыттынар болгай. Ацаа чурттуп моон соңгаар хөгжүлдезинниң үезин келген айтырыгларын чугаалажыр. Малчыннар Наадымы база бодур дээнин бистиң хойжулар даажок деткип тур бис. Ам ол Наадымга киржир эрге дээш аравыста чарыттыт ажылдаар ужурлуг бис— деп, дурзулгалыг хойжулар чугаалады.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЕДИИШКИННИГ УТКУУР

Республика малчыннарының Наадымынга киржир эрге дээш чарыш Өвүр районуң хойжуларының ортузунда калбаргай. «Коммунизмче орук» совхозтуң малчыны Кызыл-оол Төмүрүң коданында төрүүр 375 хой бар. Ол бо чылдың эгезинде төрүүр чүс хойга онаштыр 92 хураганы камгалап алыр, бир башка онаштыр 1,8 килограмм дүктү кыргыыр, 15 тонна сигелии, 10 тонна курлаг өдекти бодуңуң күжү-биле белеткеп алырын социалистиг дүлээлгезинде айытхан. Сөгүлээн сес ажыл-херектер-биле бадыткаттынып турар. Малчын хой бүрүзүндеи-ле турагаи олчалыг болуп, чүстеи чүсту камгалап алыр аргалыг болгаи.

— Бүдүрүлгечи эки көргүзүглериниң республиканың малчыннар Наадымынга тураскаадып турар мен—деп, ол чугаалаар.

Дурзулгалыг хойжу соруглаан күзелин эвиниге чедирип, үлегерлиг үүле-херээ-биле малчыннар Наадымын чедиишкиниг уткуурунга бүзүреллиг.

Найгын-оол ДАМДЫН.

КИРЖИР ЭРГЕ ДЭЭШ

СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтә Дөргүн сүт-баразын фермазы —Чөөн-Хемчик районуң сүт будурер болгаш бүрүнете дужаар иол фермазы. Ук коллектив бергеи даалгаларын үргүлүг күүседип, сүт саалдазын сөөлгү чылдарда көвүдеткеи.

Ында Любовь Сат, Долума Моңгуш, Алдын-кыс Моңгуш, Надежда Куулар, Өшкү-Саар Сат мынаш мурнакчылар тей.

Ферманың коллективи малчыныарның республика Наадымы болур дутайында медээни өөрүшкү-биле уткуп хүлээп алгаш, ацаа киржир бүзүредип кызымак күш-ажылы-биле чаалап алыр дээш сорук киримнигиниг чаржып турарлар. Любовь Сат ескелериниң мурнунда чоруп, хүн нормазын 123 хуудан кудудатпаан. Коллективтиң ре-не төлептиглери найысылап Кызылга болур малчыннар Наадымынга киржир эргени чаалап алыр.

(Бистиң корр.)

ЧАЙГЫ ЧЕР АҢДАРЫЛГАЗЫ

КҮШ-АЖЫЛЧЫ МЕДЕЭЛЕР

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының хөй националдыг күш-ажылчы коллективиниң партииниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга талептиг ужуражыр дээш ажылдап турар.

Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цех мурнуку чылдарда хожудаашкынга удаа-дараа таваржып турган. Ацаа эде дериишкиннерни кылган соонда, шалычы ажылдап, беш айларның планын 107,5 хуу күүсеткен. Бөлүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цех даалгазын 106,6 хуу күүсеткен.

Улуг мастер Николай Сарыгларга удуртқан № 5 эвлеч 1509 тонна даг-дүгүн будүрер тургаш, 99 тонналы ажыр бергеш, чарышка бирги черни эвлээн.

Десни ДУКТЕН-ООЛ.
Арыглал фабриказының профэвилел комитединиң даргазы.

ЧАЙЛАГЛАРДА

«Хадын» совхозтуң 12 водан пээр малы чайлагларже үнген.

Бир кодан аныяк 200 инекти Одай-оол Ондар башталан казарчылар Баян-Кол бажында Ак-Белдир деп черде чедире берген.

Үш кодан аныяк чылдың сөөлүнде Ондар Одай-оол Сүлүк-Хемде семиртип эгелээн. Чайгы үеде малчыннарның чурттаага байдалын экижидер талазы-биле бо чылын элээн ажылдарыны кылган.

Степан ДАНГАА.
Бай-Хем район.

АВГУСТУҢ ҮЛҮҮНДЕ

Кызылдың даараныла фабриказының Ак-Довурак салбырының коллективи беш айларгы планын 101 хуу күүсеткен.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы, эки өөрүгүүлер-биле утаауур дээш сөзүмге ээ болур дээш коллектив күжениишкиниг ажылдап турар. Мурнакчы даарачыкчылар Сесенмаа Ирдинеева Антонина Серот Зоя Салчак, Елизавета Чыргал бо хүннерде августың үлүүнде ажылдап эгелээннер.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.

Кодээ ажыл-агый культураларының таарымчадыг өскеринге кол чүүл агротехниканы, чемнешидилгелерни эки ажыглаары, бок үнүштер-биле, ооң хоралаачылары болгаш эдиг-чаяг-биле демиселди чорудары болур. Ол бүгү черлеп хөй продукцияны алырынга дузалаар. Мээнге чайгы чер аңдарылгазын чогуур үезинде шынарлыг эвээш эвес рольду ойнаар. Чайгы үеде эки ажылдан алыдынган тарылга шөлүг кандыг-даа чылда турум дүжүттүг берип турарны республиканың тараважылары билир.

«УТКА 25 чылы», «Улуг-Хая», «Күш-ажылдың хостуун», «Тыва», «Кызыл тараачын», «Найырал», «Ак-Туруг», «Саян», «Өөк», «Революцияның чалбыжыны», «Сосновское» дүржүлге-бүдүүлге ажылагыйы чайын аңдарган шөлдериниң гектар бүрүзүндеи тараа культураларының 19-тан 26 центнер чедир дүжүдүн 1987 чылда ажаан алган. Шак ындыг шөлдерге үнүшке эргежок чугула хоолдуг будүмелдер чыгдың артын каар, чайгы, күскү чаагайын суу хөрзүнүүн шыгын дандыраарынга дузалаар.

«Кок-Тей», «Суглэк», «Революцияның чалбыжыны», «Россия», «Коммунизмниң черели», «Улуг-Хая», «УТКА 25 чылы», «Ак-Туруг», «Барлык», «Саян», СЭКП-ниң XXV съездиин аттыг, «Кара-Хаак», «Х Улуг хурал» болгаш өскедаа совхозтар чайгы чер аңдарылгазын чылдың-на шынарлыг болеткеп, оларны ажылдан кылырының планныг даалгаларын күүседип, түгле тараа культураларындан эвес, картофель, ноогаа аймаанның чаагай дүжүдүн өстүрүп турар. Чижээ, «Кара-Хаак» совхозтың чайын аңдарган тараан шөлдерге агрохемчегларны чогумчалыг чорукаанынаң, түңнеливде гектардан-на 526 центнер капустаны, «Барлык» совхозтың гектардан 246 центнер картофельди ажаап өстүргеи.

Ынчалза-даа бо чүгула ажылгы херекке аңбас, ону киженгейниң төвүнге түпкейн турар ажыл-агыйлар ам-даа бар. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Искра», «Большевик», «Хөндергей», «Шекпээр», «Дөш-Терезин», «Эрбек», «Совет Тыва», «Енисей», «Тээли», «Мурнакчы», «Бай-Тал», «Чодураа» Чүргүй-оол Хомушку аттыг, «Кызыгаар» совхозтар чайгы черни, хову-шөлдерни бок үнүштер туда берген турда аңдарып, планныг даалгаларын чедир күүсетпей келгеи. Эрткен чылын СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг, «Искра», «Совет Тыва», ССРЭ-ниң 50 чылы, С. К. Тока аттыг, «Дөш-Терезин», «Енисей», «Кызыл тук», «Бүрен» совхозтар түгле тараа, мал чеми культуралардан чаяс дужут алган эвес, ноогаа, картофельден хөй дужут ап шыдавааи.

Чайгы чер аңдарылгазының эң ээи үелери, май, июньнуң бирги, ийиги он хонуктары болур. Ол үүсааларны ажыл-агыйларның чамдыкы ажылдан кылырын бо хүннерде доозарын планнаан турар. Бии-Хемниң тараажылары 10390 гектар черни аңдарып, планны 87 хуу күүсеткеи. Ол ажылды Ка-Хем 66, Таңды 54, Улуг-Хем 54, Чөөн-Хемчик 47, Кызыл район 35 хуу күүсеткеи.

Бай-Тайга, Сут-Хөл, Тес-Хем, Эрзин районнарның чамдык ажыл-агыйлары чайгы чер аңдарылгазынче мынчага кирбээн. Барыын-Хемчик, Тожу районуң совхозтары бштайгы гектарларны ажылдан эгелээн.

Совхозтар бо хүннерде чазын чажар культураларның тарылгазын доозуп, чер чараныга таарымчадыг күүдүлүг тракторларны хову ажылдарындан хостаан болгай. Ынчангаш чамгыс-даа хүн соңгаарладмышкын чокка чайгы чер аңдарылгазынче кирер, келир чылдың дужудүнге черни белеткээр херек.

Чер чарар отрядтарны тургузар, оларны эргежок чугула техника-биле чепсегларр, техниктиг хандырылганы эжиидер херек. Отряд, агрегат, механизатор бүрүзүнге бердингеи даалганы чедирер, ооң шынарлыг күүселедеии дээш механизаторлары күжениишкиниг ажылдавышкын, чайгы черни

ХООЧУННАРНЫҢ КЫЗЫЛДА БАЖЫҢ-ИНТЕРНАДЫНДА

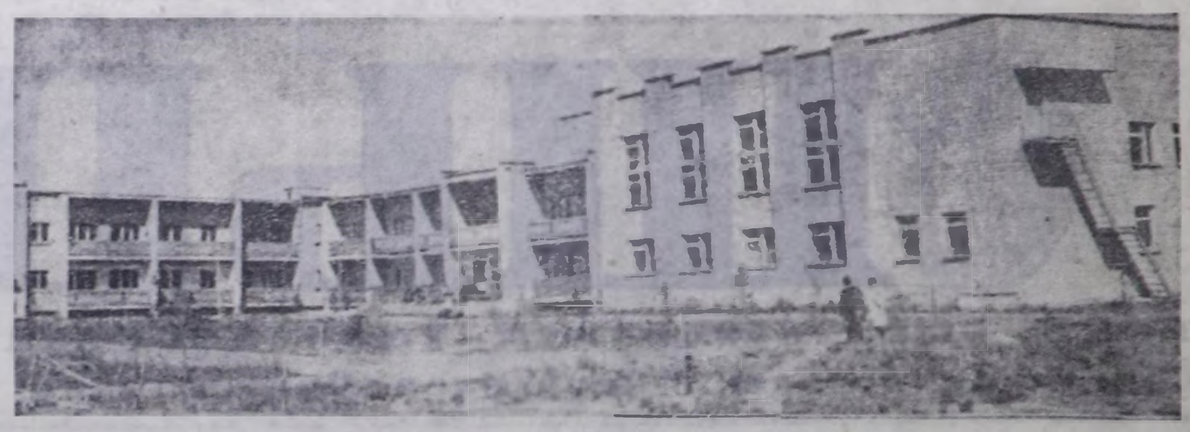

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ—КИЖИ

Солуннуң бөгүнгү үндүрүлгезинге күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернадында чурттап турларларның ажыл, амыдыралын көргүзер-дир бис.

ЧУРУКТА: күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернадының ниити хевири.

«ЧЕТТИРДИВИС» ДИЖИРЛЕР

Совет хамааты кижи назылап кыраанда, аараанда, ол ышкан күш-ажыл кызыр аргашинээн түр вада ийикпе, азы шүүт чидиргеи таварыгада бөге азырадыкчызын оскунганда, материалдыг хандырылганы алыр. Ол чүүл Конституциянда бызырлаттынган.

Назылап кыраанныр болгаш кижилерниң амыдыралы социал хандырылгазының еске-дээ хевирлери-биле бүгү талалыг магадылаттынган. Оон бадыткалы кылдыр Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунга хамаарыжыр Кызыла күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернадында байдалды көрээлиптер.

157 кижи чурттаар ийи хаът бо бажың 1984 чылда ажыглалга киргеи. Ам оон иштинде кирип көрээлиптер: чаңгыс-даа, ийи-даа кижи чурттаар өрээлдер бар. Столовая, кино, концерт көөр зал, библиотека. Баш таарар черии, бильярд ойнаар, шыдыраалаар, телевизор көөр өрээлдерии тускайлаан. Өрээл бүрүзү соодукчулуг. А бир эвес эмчиниң азы эмчи сестразының дузазы чугула херек апарза, оларны келдиртиптер медээ бээр баскымыттар өрээл санында.

Хоочуннарның бажың-интернады ёзулуут-да интернационалчы коллектив. Мында чүгле бистин республикабыс дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары чурттаи турар эвес, а харын калбак-делгем улуг чүргүвүстүң крайлар, областарындан келгелээн үүндүткелдиг кижилер бар. Ам оларның чамдыктары-биле таныжып көрээлиптер: хамаапы болгаш Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, 95 харлыг В. Н. Евдокимов, тыва эки турачы, 73 харлыг Т. М. Кызыл-Тас, «Улус өөредилгезиниң тергиинээ хөреи демдээниң эдилекчизи, 81 харлыг Л. С. Терских, Тывага колхоз тургузуушуң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи. Ленин орденниң эдилекчизи О. Л. Дүзерва, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугчузу, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи И. П. Желтухин, Ленинград, Киев, Минск, Житомир болгаш оон-даа еске хоорай, суурларны достуктаан ийи Кызыл Сылдыс орденнит болгаш хөй-хөй медальдавлыг П. Ф. Плющ база Гаджи-оглы Мустафаев, Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чыл аттыг совхозтуң үндезилекчилериниң бирээзи Оюн Тажы-Самбуу. Боттарының хын дээш чалыы үезинде аас-кежиктиг чурттадга дээш бижидии, күжүн харын чоокка берип чораан дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарыга бүгү-де талазы-биле таварымчалыг байдалды тургузар дээш бажың-интернаттың администрациязы, партия, профсоюзтың комитединиң бир деминиң ажылдаарын оралаан турар бис. Кол эмчивис Н. Д. Очур, профсоюзтың комитединиң даргазы Т. С. Моңгуш, санитардар Оюн Порунмаа, З. И. Ховалыг, столовая ажылдакчызы, Ленин орденниң эдилекчизи Сарчак Дүү-Дарый оларның, эмнелге шүгүмүнүң хөй чылдарда ажылдап келген А. Е. Бухтуеваның дутайында бажың-интернаттың чурттакчылары чүгле үнүн чугаалаар.

Бистер боттарывыстың мурнуузуда үш кол сорулганы салып турар бис. Бирээде, хоочуннарны эки шынарлыг аъш-чем-биле ой-шаанда хандырар. Ийиде, мында чурттап турар кижи бүрүзү эмчиниң, эмчи сестразының дорт хайгааралыгга турар үүлүрлүг. Өрээлдериниң арыг-силиг, санитарлыг нийт байдалдар бага ол айтырыгга хамаарыжыр. Үште, назы-харын улгады бергеи кижилерге күш-ажылчы шынчээшкин аажок улуг дузалыг. Моңу барымдаалаш, кижилериниң кадымның хире-чергези-биле дузалап ажыл-агыйынга — хаваа, дагаа өстүрүнге болгаш чаагайжыдыгга херээжене киирештирер. А ыяпган ажылының чижек-хемчээлии көрүп, күш-ажыл дээш төлевирии оларга савдал чокка берип турар. Бо чорук кижилериң материалдыг сонуургалын кодурериие идиг берип турары чугаажок.

Боттарывыстың күжүүзе-биле бажыңывыс чанында вомидорну, огурецти олуртуп ап турар бис. Оны боттарывыс ажаап ап, ниитиниң чемненгилезинге ажыттаар. Бо талазы-биле дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну И. И. Воронинниң организаторлуг ажылын маңаа айтыры артык эвес. Оон инай 22 баш хаванны тудуп, өстүрүп турар бис. Ол хаванналарны янкарын чемгерер, кадарын ажаар херекже моон мурнуунда хөй чылдарда малчынналар чораан Аракчаа Идамович Оюн идепкейлиг киржии келген.

Кандыг-даа кижилерге изиг бүстүг чүнар-бажыңның ажыктыы балдыңнар. Ыяпгыя назы-харын улгаткан кижилерге ол үш-ле чүүлүл болгай. Оны барымдаалаш, боттарывыстың күжүүзү-биле улуг эвес чүнар-бажыңны эртиеи чылын тутказ, ажыглазга киирдивис. Кырганнар аяза дыка таарзыныпаннар.

Бистиң бажың-интернадывыста ам-даа чедир шинтирлеттинмейн турар айтырыглар бага бар. Чижээ, эмчи сестразы чедишпейн турар. Ол ышкаш ажыл-агыйга хамаарышкан чедир шинтирлезе болуур түүлдер бар. Ол айтырыгларны төсүмчелиг комуунче болуур кичээнгейии утпаидырар бис.

Даңдар-оол КОЛ,
Бажың-интернаттың директору.

ХАНДЫРЫЛГАВЫС ЭКИ

Бистиң чурттап турарывыс бажың-интернаттың директизызы кырганнарның амыдырал байдалды эки болзун дээш бүгү-де чүүлдерни ышкы турар. Хандырылгавыс эки, таварымчалыг чурттаарывыс бүгү байдал бар.

Улуг эмчи Нина Дамбыдоловна Очур сагыш човаңгыр кижи, бистиң кадымывыс байдалын доктаамал хайгаарап турар. Дыңнангыр, эвилеп-эвилеп болурга, харыг-биилериии сагыш-сеткилиге безин таарымчалыг болур-дур.

Аңыы оон өлүрүүнээс деп чүве билдингир. Бажың-интернаттың чаңында дузалал ажыл-агыйынга аңыыдан турар бис. Бодуунуң холу-биле тудуп ыяпган аңыыларын түнелии көөрге, өөрүнүүр боор-дур. Шак ыңыдыг аңыылыг аңыыдан, чурттап турар бис.

Комбу МААДЫ.

Бажың-интернаттан материалдарны солуннуң штаттаң дашкаар корреспондентилерге Иван КЕЛИК-СЕҢГИ, Алексей СОДУНАМ белеткээн.

ХООЧУННАРГА СӨС

1933 чылда Таңды кожуунун Тоха аттыг күрөкономуунуң ачказ дүүдүн ажаарынга бүгү Тывадан төс кожуунларының ажаар ажыл-агыйларының шөвүн организастаар дугаймда Тывадан Авиактарының революстуг шеригиниң Төп Комитединиң кыйгырыг үндүргеи турган. ТАРЭ-ниң Барымн-Хемчик кожкомуунуң айтышкынының ёзугаар бистер — Моңгуш Доннай, Ооржак Дарыймаа, Моңгуш Дүкей, Ооржак Дыңнаар —беш кижи четкеи бис. Оон бээр-ле мээң амыдырал-чуртталгам амгы Сарчак Тоха аттыг совхоз-биле шуут тудуш. Поварлал, бызаа, хаваа ажаап, а соолунде пенсиияже үнүүшеге чедир малчыннап келдим. Назы-харын улгатпаи. Чедеи ашпаи. Партийдиң стажым 48 чыл. Аас-кежиктиг чурттаи чор мен.

Серюо-Сүрүң ЧАЛБАА.

Барык-ла үшеи ажыг чыдарның иштинде Тываның орук-тудуг эргелелиниге машинист-экскаваторщиитеп, бригадирлеп ажылдадым. Ада-чурттуң Улуг дайынының бирги болгаш ийиги чергеи орденнер-биле чергелештир. Күш-ажылдың Кызыл Тук ордеи, медальдар-биле күш-ажылымны үнеледи. Ол мынаан РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнады. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугчузу деп хүндүлүг атты мелээ тывысты. Амгы үеде күрүнеге азырадып, оон хайгааралында чурттап чоруурум улуг аас-кежик.

Иван ЖЕЛТУХИН.

ТАНКИСТИҢ ОРУУ

1939 чылда Кызыл-Тас Мартынович Тулушту (оон шериг белеминде ынчаар бижээн) Тываның Араттың революстуг шеригиие албан эрттирери-биле келдиртпеи. «Т-26» марканың танкызын өөренириие дайынчыларны тускай шериг комиссиялары шилип ап турган. Чогум-на мындыг шилиндектериин араанга Тулуш Кызыл-Тас база киргеи. Ол танк башкарарын хамызы-биле шиигээдин алган.

Фашистиг Германия ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаан деп дүүрээзиниг медээ Тываның арат чоюунга, арбан, сумуларынга дораан тарай бергеи. «Бүгү-де чүвеии Кызыл-Шеригге!», «Бүгү-де чүвеии фронтуга!» деп дозуп чер болганынга кезбаргаи. Тываның арат чону 10 миллиоп акша түнүүт 5 эпеелеп белекти, 50 муң ажыт дайынчы аътгарны, үш эскадрилья самолёт кылыр акша-хөреңгини Кызыл Шеригге бергеи. А 1943 чылдың майның 20-де оп бир эки турачы танкистерии фронтуже бүгү Тыва удээп. Оларның аттары бо: Тулуш Нурсат, Хомушку Чүргүй-оол, Киргыс Идам, Тулуш Конгар, Ондар Дыртык, Тулуш Уйнук-оол, Ховалыг Сайын-оол, Бай-Кара Биче-оол, Оюн Бортуй-оол, Тулуш Шойдун, Тулуш Кызыл-Тас. Эрес-дидим танкистер боттарының интернационалчы хүүрээгезии алдарлыы-биле күүсеткеннердаа. Оларның намдыктары дайын шөлүидеи үеп келбейн барган.

Кызыл-Тас Мартынович хөй-хөй хоорай, суурларны хоставарынга киришкеи. Солдат дайын-даа, тайбың-даа үеде солдат болгай. Ында, шынап-да, ханы утка бар. Ол фронтудан үеп келгеш, бодуунуң ескеи, төрээн чери Бии-Хем районунуң «Хадына» совхозка чолаачылаан, комбайнер-леп. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Мааны Парынмаанның хону бригадазынга доктаамал ажылдап келгеи. Кызыл-Тас Мартынович Тулуш ССРЭ-ниң болгаш Тыва Арат Республиканың орденнери болгаш медальдары-биле шаңнатқылаан. Дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуну амгы үеде хоочуннар бажың-интернадында чурттап турар.

ЧУРУКТА: К. Тулуш.

Мында чурттап турарларның арасында ыыдыраага хандыкшылдыг киижилерни хөй-биле адаа болур. Бажың-интернаттың чемпиону ат дээш маргылдаалар бо-ла болур. Ада-чурттуң дээрээнерии моральдыг шаңналдарга дирекция черн, профсоюзтың комитеди доктаамал киирера эки чаңчыл анаргаи.

ЧУРУКТА: Лас-оол Тавуевич Балдан биле Сосюр Биличеевич Кыргыс шыдыраалаа олурлар.

ШЕВЕР КИЖИ

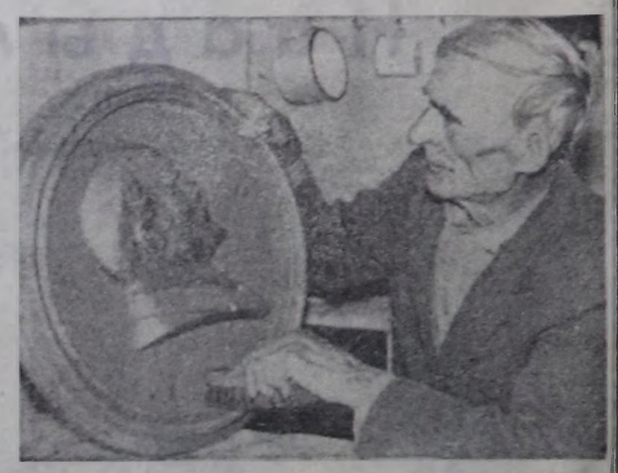

Иннокентий Иванович Воронин Каа-Хем районнуң Боороока суурга төрүттүнген. Ол чоокта чаа 75 харлаан. Дайынның болгаи күш-ажылдың хоочуну. Аныяк назынындаиа ол тудугга ажылдап келген. Оон база бир парын мергежилии бар. Ол портреттер кылырынга дыка шыпк, оларны сынабын кылганы кончуг көрүштүг. Кылган ажылдарын ол бажың-интернатка белекке бергеи.

ЧУРУКТА: И. И. Воронин.

ХООЧУННАРНЫҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Эмчиниң улуг сестразы Александра Егоровна Бухтуеваның ажыл стажы 35 чыляе кирген. Ол ам-даа ажылдавышаан. Пенсияже үзүмчок, үениң негелдези-биле ажылдавышаан, аныяктарга бодумуң арга-сүмезии дамчыдып көрүүлериниң бирээзи. Оон ында эмчи Нина Дамбыл-оловна Очур үнелеп чугаалаан орар.

ЧУРУКТА: эмчи сестразы А. Е. Бухтуева ажыл үезинде.

Статистиканың Тыва республика эргелелиниң дыңнадыры

СОВХОЗТАРДА МАЛ АЖЫЛЫ

I. Бо чылдың январь—май айларында республиканың совхозтары мал ажылының продуктуларын бүдүрер талазы-биле дараазында көргүзүглерниг болган:

Бирги коломнада — 1988 чылдың январь—май айлары, ийиги коломнада — 1987 чылдың ол үезиниг деминээре (хүүбиле):

Эт бүдүрери (дириг деңзи-биле)—тонна	4767	99.8
Сүттүң ниити саалдазы—тонна	13942	90.8
Бир инектеи сагган сүт (ортумаа-биле) — тонна	632	93.8
Дагаа чуургазы—муң бөрбак	20120	108.7
Бир дагаадан алганы —бөрбак	98	110.3

Бай-Тайга, Моңгун-Тайга, Чөөн-Хемчик болгаи Таңды районнарның совхозтарынга эт бүдүрери азаан оскеи. Ынаар бодаашкак, мал болгаи күш ажын бүдүрер талазы-биле республиканың совхозтары эртеи чылдың январь — май айларында турган деминдеи чедип албаан. Улуг-Хем, Барымн-Хемчик, Өвүр, Тес-Хем, Эрзин районнарның совхозтарында эт бүдүрери кызырылган. Одаар ниитизи-биле эртеи чылдың ол үезиниг деминиңиие 324 тонна эт продуктизын чедир бөрбээн.

Эртеи чылдың ол үези-бе деминээре бо чылдың эртеи беш айларында бир инекке оналаштыр сүт саан алыры 674 кг турганыпаан 632 килограммга чедир күүлээн. 5 районнуң совхозтарында бо көргүзүт республиканың ортумак көргүзүтүнден ары бөөп турар. Ынаар болзакпок, бир инектеи сүт саан алырының ортумак хемчээли эртеи чылдың беш айларының деминиңиие четпээн. Таңды районнуң ажыл-агыйлары бир инектеи 817 кг сүттү ап, эң бедик көргүзүглүг болган, ынчалзажок оларның ол көргүзүү эртеи чылдың ол айларының турганынга деминээре, 0,9 хүү күлү болур. Таңдының совхозтары бир инектеи хонукта 5,4 кг сүттү саап ап турар, а Барымн-Хемчик, Улуг-Хем районнарның совхозтары чүгле 3,9 кг сүттү ап турар. Ынаар байдалдың үлгүзүнден эртеи чылдың ол үезиниге бодаарга, республиканың ниитизи-биле сүт саалдазы 9,2 хүү эвээжээн азы 1418 тонна сүт чедир алдынчаан. Оон иштинде Каа-Хем районнуң совхозтары 522 тонна сүттү чедир бербээн.

Бо чылдың январь—май айларында эртеи чылдың ол үезиниге деминээре, 1614 муң дагаа чуургазы хөй алдынган. Бир дагаанның продуктулуг чоруу 10, 3 хүү бөөрээн.

II. Мал ажылының продуктуларын садып алыры ажыл-агыйларның бүгү категорияларында январь—май айларда мындыг ынаарыг болган:

Бирги коломнада — 1988 чылдың январь—май айларында садып алганы; ийиги коломнада — чартык чыл планынга, үшкү коломнада — эртеи чылдың ол үезиниг (1988 чылдың январь—май айларының харааанында ол үелерге удур хүү-биле):

Мал, куш эдии (дириг деңзи-биле) —тонна	5023	71.8	99.1
Сүт—тонна	12253	70.9	93.9
Дагаа чуургазы—муң бөрбак	18716	83.2	116.1

Мал продуктулары садарының хемчээлии республиканың совхозтарының хөй кезии эртеи чылдың чедип алдын.ап деминеллеп күүлээн.

Күрүнеге мал болгаи куш эдии садарының хемчээлии совхозтар эртеи чылдың ол үезиниге деминээре, 142 тоннага эвээжээнер. Ынчаарга хүү ажыл-агыйлар эт айбаан эртеи чылдың беш айларының деминээре 41 хүүнү хөйнү саткан. Республиканың 8 районунуң ажыл-агыйлары күрүнеге эт садарының хемчээлии күүдээн. Олардыр ооскеи бүгү районнарда сүт бүдүрери 929 тоннага эвээжээн. Оон иштинде Каа-Хем болгаи Бии-Хем районнарда 713 тонна эвээжээн.

Күрүнеге дагаа чуургазын садары январь—май айларда 16,1 хүү ковуйлаан.

III. Совхозтарда продуктуларын малдарның болгаи куштуң баш саны:

Бирги коломнада —1987 чыл; ийиги коломнада — 1988 чыл.

	Июнь 1-де (муң баш).	
Мыйыстыг бода мал,	116.3	117
оон иштинде инектер	36	35.6
Хаваа	23.6	24.9
Хой, ешку	1230	1206.4
Куш	414.6	401.2

Эртеи чылдың ол үезиниге деминээре, хаваанның баш саны бо чылдың июнь 1-ге чедир 5,6 хүү, бода малдың— 0,6 хүү ковуйлаан болуп турган. Ынчаарга инектерниң, хой, ешкүнүң болгаи куштуң баш саны эртеи чылдың ол үезиниң демининиге четпээн. Инек саны республиканың 7 районунуң ажыл-агыйларында кызырылган, оон иштинде Каа-Хемде—7,5 хүү, Тес-Хемде — 6,9 хүү, Улуг-Хемде —5,6 хүү кызырылган. Хой ешкүнүң баш саны 10 районнуң ажыл-агыйларында кызырылган, оон иштинде Каа-Хемде—7,5 хүү, Тес-Хемде — 6,9 хүү, Улуг-Хемде —5,6 хүү кызырылган. Хой ешкүнүң баш саны 10 районнуң эвээжеткен, оон иштинде Каа-Хем район 18 хүү, Барымн-Хемчик болгаи Таңды районнар—7 болгаи 8 хүү эвээжеткен.

Малдың баш санын ковудедир талазы-биле планныг онаалдаларының күүсеттинмейн турарының чылдагаанны болза, республиканың ажыл-агыйларының чаш төлдү эвээштп ап турарында болур. Эртеи чылдың ол үезиниге деминээре, январь—май айларда совхозтар бызааны 0,8 хүү, шээр мал төлүн 4,1 хүү эвээштп алган. Төрүүр чүс шээр малга онаалштыр эртеи чылдың беш айларында 79 анай, хураган алдынган турган болза, чыл эгезиниден бээр 75 баш алдынган.

Ынчаарга ол-ла үелерде бода малдың хораашкыны 22 хүү, шээр малдың—8 хүү ковуйлаан. Каа-Хем районга 791 баш бода мал чыл эгезиниден бээр ховаан, ол дээрге республиканың бүгү совхозтарында хораан малдың 20 хүүзү болур. Эртеи чылдың январь—май айларында турганынга деминээре, ол районга шээр малдың хорачазы барык ийи катап ковуйлаан. Мал хораашкыны Тожу, Бай-Тайга, Барымн-Хемчик районнарда база ындыг янзылыг боөп турар.

Республиканың эт болгаи сүт курлавырларын ковудедиринге хүү ажыл-агыйлар эвээш эвес рольду ойнаар үүрүлүг. Ынчалзажок, эртеи айларда совхозтар хүү киижилерден чүгле 19,5 тонна сүттү садып алган, ол дээрге ниити сүт бүдүрүгезиниң 0,1 хүүзү болур.

Республиканың чурттакчыларын хандырары-биле херегледчилер кооперациязының организациялары хүү киижилерден дириг деңзи-биле 561 тонна эттп садып алган, оон 49 хүүзүн план күүсеттезиниге киирештир саналаа. Эт садып алырының ниити хемчээлиниге херегледчилер кооперациязының киирип турар үлүг 11 хүү боөп турар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ ДЕМОКРАТИЯ: эртемденниң бодалы

2-ги беседа: Партияның социалистиг политиказының магадылалдары

Сураглыг шинтилел эртемдеш, эртемниг социализм талазы-биле элээн каш номнарның автору, профессор, философия эртемнеринең доктору Анатолий Бутенко ПМА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харымнап тур.

— Эде тургустунуушкунуң магадылалдарының механизми кандыг болур ужурлуг деп бодаар силер?

— Политиктиг болгаш юридиктиг магадылалдың дүштүг механизми чагырыкчы партияның-даа, күүрүне эрге-чагыргазының-даа организацияларының айтырыгларын хаара тутказ турар ужурлуг деп бодаар-дыр мен.

Социалистиг политиканың, демократияның кол магадылакчызы Коммунистиг партия болдур деп чүвеге шуут чагаарыбес мен. Чоонуң эрге-ажыктарынга долузу-биле дүжүүп турар эртемге үндезиленген политиканы ооң чорудары чурттуң социалистиг иштики болгаш даштыкы политиказының магадылаш турар, маңаа партияның түгле авторитедин эвес, ооң-биле кады ооң шинтирлеринең партияның бүгү кежигүннеринге, ооң иштинде күүрүне организацияларында ажылдап турар кежигүннерийге албан болурун барымдаалап көөр аваар бис.

— Ынчалзажок партия боду база туружунда эвес турган чамдык үелер бистиң төөгүвүсте тургулаан болгай. Иштилелди удуртуп турарлар, чогаалчы Булгаковтуң чугаалаары мынаш, арыг-шынчы чоруун чидирип, утпаныышкындан тайзы базып, чагыргаларны хамыдып турган...

— Чогум-на харын ындыг түүлдү баш удур болдурбазының дугайын В. И. Ленин бодап турган. Ол айтырыгны дорт тургузуп турган: мынчаардагы Совет Россияга башкарыкчы партияның политиказының пролетар-социалистиг бүдүштүг болган турарын кым база түү тодарадып турганы? Анаа боду мынчаар харыылаан: «...Амгы үеде партияның пролетар политикалыг болуп турарын ооң составы эвес, а партийжи хоочун гвардия деп адап болурувус эвээш кезектиң кайгамчык улуг маргыш чок авторитедиң тодарадып турар» (ЧДЧ, т. 45, ар. 20).

Партияның составы пролетар ангымны кылдыр хандырыгтыган турарын эң чугула соруглаарының бирээзи кылдыр индип үндүрген турган. Ынчалза-даа элдептиг чүве: Ленин мөчээн соонда бүгү-ле бо чылдарда ол негелдеген эдергени башкарыкчы партияның политиказының пролетар-социалистиг болуруң дөмей-ле магадылавайн келген. Чүге деп айтырыг чайгаар саллыыр апаар. Чүге дээрге «партияның социалистиг пролетар политиказы» «ооң составы-биле тодаргайлаттынар» байдал түгле бир эвес идегелдиг механизминер, нормалар, принциптер ажылдап турар болза болдунар.

— Ындыг болганда, Ленинниң үезинде партияның пролетар-социалистиг политиказының кандыг болур ужурлуг деп бодаар-дыр сен.

Большевик партия башкарыкчы апаарга, Ленин мынчаар санап турган: «Бистиң ескилерден ангы база бир партийжи төп орган кончуг чугула херек, ол удуртур партийжи организацияның пролетар-социалистиг политиказын магадылаан турар болгаш партияның сүлүг-даарын-шүүрүг болур ужурлуг. Ындыг органны тургускан: Төп контроль комиссиязы. Ону тургузарының дугайында РКП(б) ТК-ның Политбюросунуң докладчылыын төлевилелин Ленин боду кылган.

Ооң-биле холбаштыр мынаш чугула чүүлче кичээнгейни уттаксаар-дыр мен. Докладтың үк төлевилелиин 1920 чылдың октябрь 26-да Политбюро хуралынга үдээш алган, ол-ла хуралга «Партия иштинде хөөнмер дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Ынчан партия кедергей чидиг дискуссияларны болгаш чөрүлдээлерни эрткен турган, ылангыя Германия-биле 1918 чылда чаргаа аар-берге Брест тайбыны-биле холбашкан маргылдаа улуг турган, мынчангаш партия иштинде хөөнмериң нарыны аажок. Оларның бирээзи-ле ескерлиг турарын эскерип тура, Ленин демги төлевилелде мындыг сумеин киирерин саналдаан: «Совет болгаш партия талазы-биле деш-ширинге чедимче чок болганы-биле психологтуг үндараага таварышкан оппозиция дээр түүлдүң төлээлекчилерине хамаарыштыр кичээнгейлиг, тус-тузунда көөр хамаарыганы сүмелээр, харын-даа эң-нээшкин девирлиг бир ялзы түүлдү сүмелээр. Оларны ооң-жуктурарын орал-дажыр, оларга херекти эң хуузу-биле тайылырлаан бээр, оларның психологтуг онзагай түүлдерин барымдаалаан ажылды бээр, бо пунктуга Оргбюроуң, Ценаның сүмелерин болгаш айтышкынарын (дужаал аргазыбиле эвес[болгаш еске-даа түүлдерин киирер» (ЧДЧ, т. 41, ар. 394). Чазыткан, мынаш-даа партияга ажыкты берип шыдаар болгаш бээр ужурлуг кижилерге хамаарыштыр шыдамыккай, эжинн күзээн байдал-биле партияны, ооң удуртулгазын катап сыры каттыштырар дээш чүткүл ол-дур. Ол-ла докладтаа мындыг санал база бар: «Дискуссия хуудузун доп-дораан үндүрүп эгелээр, онзагай кичээнгейни салыр. Бухарин биле Преображенскийге шуут дорт дагзыр» (ЧДЧ, т. 41, ар. 394). Ол база онзагай түүл-дүр: эң хуунуң дискуссиязының үезинде бодалдарда, ажыл-херектерде карышкан, чөрүшкел түүлдерин тугаалажып, ужурлуг тып алыры-биле, кандыг-бир түүлге чөпшээрешпейн турар кижилерге боттарының туруштарын тайылбырлаар аргазы бээрн эргежок чугула деп, Ленин санап турган.

Сөөлүнде, ТК-ның эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайын чугаалаан турган, В. И. Ленинниң демделээни болза: чер-черниң болгаш тус-тус кижилериң салдарынга удур эң долу магадылалды берип турар үш албан черн, тодаргайлаарга, ТК-ның Оргбюроузу, ТК-ның Политбюрозу болгаш ТКК бар, а ТКК чүге партия съездизиниң мурнунга харыысалгалыг, ооң-ла кежигүнү кандыг-даа наркоматбиле, тус ведомство азы эргечагырга органы-биле дакпырлаан ажылдавас болур ужурлуг.

Ленин пролетар-социалистиг теориянның магадылалдарының дугайында бодалды хөгжүтпүшаан, «Рабкриниин кавчаар эде организацазаа эки» деп түүлүге мынчаар бижээн: «Бистиң ТК шынгыы төпчүтүнген болгаш бедик авторитеттиг болуп апаргаш, мынаш-даа ол болуктуң ажылы ооң авторитединге дүжүүр байдалдарда тургустунмаан. Маңаа мээң саналдаа турар реформам дузалаар ужурлуг, мынчангаш Политбюроуң хуран бүрүзүнге олуржур ужурлуг чогуур санныг ТКК кежигүннери сырый каттышкан болур, ол «арын-шүүр, эрге-дужаал барымдаалавайн, кымын-даа авторитедиң, чингине секретарының-даа, ТК-ның ескаке кандыг-даа кежигүнүнүң авторитеди оларның негелде тургузарынга, документилер хынаарынга болгаш черле мынчаш бүгү чүвени шуутузун биллеп турарын база херектиң ол-не ыны болган турарын чедип алырынга шаптыктавас кылдыр ажылдаве турар апаар» (т. 45, ар. 387).

В. И. Ленинниң ынк бодап кылган механизмнеринде болган хемчегларинде партияның этиказынга болгаш шүүрүнге дүүштүр ооң херектерин шын чорударының магадылалдары барын эскербес арга чок. Ук магадылалдарның механизми бөгүн түгле катап тургузар бе азы оны сайзырангайжымдар бе дээрзинин дугайын маргышып-даа, бодап-даа болгай-ла. Ынчалзажок Сталин ону бодунуң хуузында чагыргазын быжыглаарынга удуг моолдак кылдыр көрүп турганы таварылга эвес: ТКК-ны дүжүрген. Баштай 1934 чылда партияның XVII съездизинге ону партия ТК-ның чанында Партийжи контроль комиссиязы кылдыр эде тургускан. Ооң сооңдагы съездилеп эгелээш ону сөңгүвайн, Төп Комитет организастап тургузуп турган болгаш херек кырында Чингине секретарының чагыргазында турар апарган, ол чорук Сталинниң чааскаан чагырар чорууунга дузалай берген.

Альберт СИРОТКИН
беседалашкан.

Арага ишпес чорук— амыдыралдың негелдези

БОДУН БИЛИНМЕС

Бин-Хем районда Хадыңдан Степан Дангааның «Көскүмел аңаргак» дең чагаазы «Шынның» бо чылда үнген 97-ги дугаарынга парлаттынган. Көдээ Совет девискээринде арага ишпес чорукту чарлааныңдан бээр алды чыл болуп турар. Ынчалза-даа чоонуң тургузуп каан бо чурумуун хажыдың эгелээн дең, автор шүүгүмчүлеп бижээн.

Солуңга үнген чагаага харыы-ны көдээ Совет күүскомунуң даргазы М. А. Сат редакцияга чоокта чоруткан. Ында айтканы болза: арагалаар, ыланғыя бажыңнарга үзүктир суксуун кылыр чоруктарның амдаа бар болуп турары шын. Эрткен чылын бажыңга үзүктир суксуннар кылын турган он алды ог-бүле, бо чылдың беш айларында дөрт ог-биле туттургаан.

Арагалаашкынының, алкоголизмниң когуун үзер дээш түгле администрativtig, профилактиктиг хемчегларни чорудуп турарын М. А. Сат дыынаткан. Чогум он кандыг ажылдар дээрзинин дугайын харыында биживаэн. Бижикчи С. Д. Дангаа ооңуң иштн-биле кады март 6-да боттарының бажыңынга арагалаашкынының организастазының, кылып алганы үзүктир суксуунун кады арагалаш турганы Турандан келген Зоя Сандангга оорладыпканын көдээ Совет күүскомунуң даргазы харында бижип турар. Зоя Хунажык, ол Степан Дангааның ооңуң иштн кудумчуга март сесте үзүрик чораан, участок инспекторунга туттурган. Дангааны, Хунажыкты көдээ Советтиң күүскомунга келдирткеш, бо талазы-биле айтырыгны шынгыызы-биле тургускан.

РЕДАКЦИЯДАН: Хадың суурдан келген харыынды ооң-чуурга, дараазында айтырыглар, чигзинивискинер кижиниң сеткил-сагжыынга тургустунардыр. Бир-бир бодаарга, арагалаашкынга, алкоголизмге удур демисел эчизинге чедип түвээ уре-түнелээн бербейн-даа турар ышкаш. Түгле администрativtig хемчеглер, «торгаарын», «хоруурун» таварымчадыг байдалга чедире бербези бладыгыр.

Чурттакчыларның хостуг үезин ажыктыг ыыдыр органнастап турар каттыжымышкынар, балгумнер, бөлүктер дугайында хоойлуу хүлээп алганының соонда, ол бодза ындыг хевирнин ийнги черээзи болур деп, ыыттын парлалга демделеп турар. Чоокта чаа ындыг дугуржулгаанны ындыг фирмаларның бирээзи-биле чарыы алган, а Мурнуу Ыыттынның далайның сыык черлеринде нефтиниң болгаш газты казып тыварының талазы-биле делегей кады ажылдажылгазының «хоочуун» советтыыттынам «Вьетсовпетро» дээр каттышкан бүдүүлүг болур. Ол бүдүүлүге ам нефтиниң кезын тыварын эгелей бергеп.

ЧЫЛЧА ШАПКАН

ЛУАНДА. (СЭТА). Төп разведка эргеледнинң болгаш разсечи Мурнуу Африка Республиканың деткин турары УНИТАның террорчуун болуүдээн 40 ажыг дээрбелериин сөөлгү хүннерде Анголаның хостаарының улусчу чепсектиг күштериниң кезектери чылча шапкан.

Каколо муниципалитеттиң (Мурнуу Луанда провинциязы) чоогунга чедиишкиннигг дайынчы хөделиишкиннериниң түнелиниде улусчу армиязының дайынчылары мурнуу-африкан болгаш барымның түүке будүргең ок-чепсектиг эжелеп алган. Ол дугайын Анголаның АНГОП информация агентилелп дыынадып турар.

УПТЭЭШКИН

РИМ. (СЭТА). Сайзырангай улуг күүрүмелер биле хөгжүп орар чурттарының арасында турун турар экономиктиг харылзаалаарны өскертир ужурдуг деп, «Мурнуу чүк—мурнуу чүк» дээр кадыг ажылдажылганың айтырыгларының талазы-биле комиссиниың даргазы, Тамаанияның революсчу партиязының даргазы Джулиус Ньерере медеглээн. Аиаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалаан турган, хөгжүп орар чурттарның дашкаар үндүр садарын болгаш кинр садын алырын олар хынаавайн турар деп демделээн. Олар бодуңуң продукциязын чиик ортекке садарынга албадаткан болгаш аар ортек-биле кинр садын ап турар. Ол бодза үүтээшкиниң база бир кевирге болур.

Экономиктиг чөптүг чорукту тургускаанда, делегей туруң болбас. Соңгу чүктүң үезин саннаг чурттары планнетаның бүгү байлаан контрольдан турарын болдурбас ужурлуг. Анга үеде ядролуг чевсектиг дужүрер талазы-биле чугаалажымышкынарда дештээте турустуңуң кел чыдар, мынаалаа делегейде «адаранган чоруктуң» бомбазы ам-даа (10 дең, ол онзалап демделээн.

УДУРЛАНГАН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың конгрезиниң төлевилелиг палатазының баштыкы Джеймс Райт никараг контреска шериг дузалажчызын катап эгелээрине удурланган. «Бис оларга таварыштыр шинтирлээриниң байдалын боо-чепсектиг күжү-биле алдабадаарын ораалашпас ужурдуг бис» деп, Дж. Райт медеглээн. Контрас биле Никарагуаның чазааның аразында чугаалажымышкынарның соксаанын-биле холбаштыр контреска чаа шериг дузазын көргүзериниң дугайында конгресске дилег киреринин дугайын администрацияның чугаалажымышкынарында дештээте турустуңуң кел чыдар, мынаалаа делегейде «адаранган чоруктуң» бомбазы ам-даа (10 дең, ол онзалап демделээн.

Юридиктиг бүгү-ниити өөредилге

ХОМУДААР ЭРГЕ БОЛГАШ ОНУ АЖЫГЛААРЫ

Тыва АССР-ниң Прокуратуразынга кирип турар хомудалдар аразында улус судтарының үндүрген шинткелдеринге хамаарыштыр киирген хомудалдар база дыка хөй. Мен ажылым аайы-биле мындыг уткалыг хомудалдарны сайгарымп, оларны шинтинирлээринге киржип турар болгашымда, чамдык четпес чүүлдерни айтып, сүмелердеп кадып, таймылырлардан берип көрейн.

Хомудал киирип турган, хамаатылар дыка хөй частырыгларны кылып, хомудалдарны дүргени-биле шын шинтирлээринге бергелерни тургузуп турарлар. Бир-тээ хомудалдар улус судтарының шинткелдери-биле холбашкан чүве болганда, шинткел дугайында каш сөстен тугаалаайн. Улус судунуң шинткелин күрүнеңиң албан черлери, организацияларны, албан-дужаалдыг кижилер болгаш хамаатылар күүседир ужурлуг.

Шинткел ёзугаар буруулуг кижилер хөй-хөй чылдарда хосталгазын казыттырып, харын-даа ами-тыны-биле дээдп хемчеге шинттирип турарлар болгай. Шинткел ол хире күштүг болганда, ону эде көөрү база тускай чүрүмнүг, ол чүрүмдан хажылымышкынарны болдурбас ужурлуг.

Хоойлу ёзугаар, улус судтарының үндүрген шинткелинге хамаарыштыр хомудаарда түгле суд органнарыңче хомудалды кинирер болза, мынаң дүргең болгаш белең, чедимчелиг боом болур. Хамааты О. шинттирген оглу, кеннинин дугайында каш-даа бижээн. Ооң оглу, кеннн сүмележин алган, чиижең садыг кылып, ажыккончаа бодап, водканы улуг өртекке садыглап турганы дээш, хөреңгизин хавыртпышаан, хөй чылдарда хосталгазын казыттырып шинттиргеннер. Өске хоорайда чурттап турар хирезинде, хомудакчы О. оглунуң, кеннинин үүлгедиин бирдең-бирээ чокка билир хиреңг тайылбырлап бижээн, оглун хостаң салырын негээн. А кажан кем-херектиң болган байдалдарын херектиң материалдарындан болгаш улус судунуң тургусканың ёзугаар ап көөрге, хомудакчы О. кем-херектиң ёзулуг болган байдалдарын дыка өскерткеш, оглунга таварымчалыг кылдыр бижээн.

Кем-херектиң болган байдалдарын сагыштыы-биле өскерткеш, буруу чок кижини ур чылдарда шкидип каан дээн үткалыг хомудалды хоолгалап тургаш, 10 ажыг черлерже чоруткан. Ол черлерниң аразында төп партия, совет органнар, ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Прокуратуралары, төп солуннар болгаш журналдар редакциялары болгаш Тыва АССР-ниң төп черлериже чорутканың хомудалда айыткаш, харын көөргеттинер аянныг, ам-даа 30 ажыг черлерниң адрезин билир мен, ынаар база хомудаар мен деп айыткан. Улус судунуң шинткелин чүгле чангыс Дээди суд хынап көөр, эде көөрүп, өскертир азы солуур чүве болганда, өске черлерже азы албан-дужаалдыг кижилерже хомудал киирген херээ чок.

Хамааты Ч. бодунуң өөнүң ээзи оор херек ужун хөй чылдарда хосталгазын казыттырып шинттиргеннинң талазы-биле каш удаа бижип келген. Баштай боду бижип турган, ооң соонда өске улустарның ады-биле бижип турган, а хол үзүү чаңгыс кижинин. Көстүп турар фактылар бар турда-ла, хамааты Ч. оларны сагыштыы-биле эскербейн азы тоовайн, шын эвес черге кижи шинттиргеп дээш чеже биживаэн дээр. Сөөлүнде Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутадының адындан улус судунуң шинткелин чигзинип, шын эвес черге улус шинттиргеп-дир деп айыткаш, ону эде көөрүн негээн чагаанны партия обкомунче киирген. Депутат кижи улус судунуң шинткелин чигзинип, ону шын эвес-тир деп санаар эргези чок дээрэни ол депутатка тайылбырлаар ужурга таварыштывыс.

Улуг-Хем районда хамааты К. база өөнүң ээзи оор херек ужун үр чылдарда хосталгазын казыдып шинттиргенин айыткаш, кем-херектиң болган байдалдарын сагыштыы-биле өскерткеш, бодунуң кадарын турар инектеринден үстүп чорүй барган инектер деп бодаваш, 9 баш инектерни сүрүп келген кижи-дир деп айыткаш, буруу чок кижини хостап үндүрерни негеп, бижип турар.

Улус судунуң суд чорудулга үезинде тып тургусканы-биле алырга, буруудап турар улустар совхозтуң 9 баш инектерин сагыштыы-биле оорлааш, оларны аппаар чер дилеп, өске улуска садыглап, төтчегленп чорүп турган болгай. Ындыг байдалдарны сагыштыы-биле өскертип, хомудалда бижээнинге бүзүрептер боор дээш хөөнүүт болуп турары шуут шын эвес. Хамаатылар Ч. болган К. оларның хомудалдарын хандырбайн арттырган.

Ооң аңгыда чакгыс билдиринишкинде янзы-бүрү айтырыглар салдынган болгулаар таварылгалар бар.

1988 чылдың январь 29-та РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын ёзугаар негелде чорудулга хоойлузунда 8 чаа дүрүм түүлдерин немештир киирген. Ол чаа дүрүм түүлдери албан-дужаалдыг кижилериң шын эвес үүлгедиглериңе хамаатылар хомудал киирер дугайында айтып турар.

Албан-дужаалдыг кижилер эргезин ажыглаан алган, янзы-бүрү аргалар-биле Хамааты кижиниң эрге-ажыын кызыгдап, дорамчылаан, доктормоондак тургузуп турар болза, мынаң ол хамааты суд черинге хомудал болурун мында айтып турар. Бир эвес улус судунуң шинткелин хөлүн эртир аар азы чиик деп хомудаар болза, түгле Дээди судче хомудал бижип киирер, ол хомудалга шинткелде айыткан байдалдарны эйилырлаш бижир болза экн.

Даш-оол ОНДАР.
Тыва АССР-ниң прокурорунуң дузалакчызы, бирги класстың юрисн.

НОТАРИАТ ҮҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Күрүне нотариадының дугайында РСФСР-ниң хообулузунуң 14 чүүлүн ёзугаар күрүвениң нотариалдыг конторалары дараазында чорудуларны кылыр:

Дугуржулгаларны шынзыдар (керээлер, чагыглар, шынзылгалар болгаш еске-даа дугуржулгалар);

Салгал дамчыыр өөнүү-хөреңгини камгалаар талазы-биле хемчегларни алыр;

Салгал дамчыыр өөнүү-хөреңгиге эрге дугайында херечилелдерни тыпсыр;

Ашак-кадай улустуң иштн өөнүү-хөреңгизиниң кезиин алырынга эрге дугайында херечилелдерни тыпсыр;

Өртээ чедир төлеттинээш чурттакга бажыңнарын саарарынга чөпшээрелдя болдурбас;

Документилериниң, ооң ушта бижилгелериниң майыктарының шынныын херечилээр;

Документилерде хол үзүүнүң шынныын херечилээр;

Документилериниң бир дылдан өскезинче очулгазының шынныын херечилээр;

Хамаатының дириг бар болуп турарын херечилээр;

Хамаатының кайы-бир чөөде чорүп турарын херечилээр;

Тырттырган чурукта ол кижиниң боду-биле шын болуп турарын херечилээр;

Документилерде айыткан үе-хуусаанны шынзыдар;

Хамаатыларның, күрүне будүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларның, колхозтарның, кооперативтериниң, өске-даа черлериниң бижидиришкиннерин дамчыдар;

Акшаларны, үнелиг саазынарны депозитке хүлээп алыр;

Вексельдерге удурланышкынны чорудар;

Далайга болган таварылгаларга, чидиргилерге удурланышкынны чорудар;

Шынзидынышкынарын хандырар;

Хамаатыларның, организацияларның, албан черлериниң, будүрүлгелериниң эрге-ажыктарын хандырып, чуртта амыдыралдың ангы-ангы талааларынга совет күрүне нотариадыг бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле салдар чедирип турар. Ооң ажылының ужуруттуксы хөй талалыг, хамаатыларның, күрүне будүрүлгелериниң, албан черлериниң организацияларның эрге-ажыктарын барымдаа кылырга шынзидар.

Нотариалдыг чорудулгаларны кылдыртыры-биле келген хамаатының кымыл дээрзин шынзидар. Совет хамаатыларның кым болуп турарын түгле паспорт дамчыштыр чорудар. Хамаатының ажылдап азы албан эрттирип турары будүрүлгенин, албан черинин, организациининың, Ада-чурт дайынынын инвалидининң, дайын кижиниң шынзылгалары-биле документилерде болгаш ооң ушта бижилгелерде майыктарның шынныын бадыткап болур.

Хоойлуда көрдүнген нотариалдыг чорудулар негеттинип турар дугуржулгаларны күрүне нотариустары шынзидар. Күштүг болуп турар хоойлудурум ёзугаар, чижээ, дараазында дугуржулгаларга нотариалдыг чорудулгаларны кылыры албан:

Хоорайда база хоорайжыдыр гуттунган суурда хуудa бажыңарның квартиразын, өрөөлдерин садыглашкында, орнашканда белекке бергенде;

Ангылаан чер участокка хуудa өөнүү-хөреңги-биле хуудa чурттакга бажыңын дугуржулгазы;

500 рубль ажыг түңнүг белектерниң, 50-деп ажыг рубль өртектиг акша-хөреңгиниң дугуржулгалары;

Тудуг материалдарын садыгдашкаларының, бир эвес садыжы оң бүгү-биле кады кайы-бир садыгдан азы организациядан садып алганының дугайында документини бербээн болза, дугуржулгазы;

Керээлерин, өске-даа дугуржулгаларны күрүне нотариадының органнары шынзыдып тура, хоойлуу-дүрүмүү шыңгыы сагыыр, хамаатыларның, будүрүлгелериниң, албан черлериниң, организацияларының эрге-ажыын камгалаар ужурлуг. Болазы-биле хөй ажылдарны кылып чорударын бөгүүнү дагдал идип үндүрүп турар. Дыка хөй хамаатылар эрге-хоойлуу дүрүмнерин билбес, ону биляп алырын кызыттыйн турар.

Хуудa чурттакга бажыңнарын садыглажып турарын ап керээлинер. Кызыл хоорайның чурттакчылары бажыңнарыны садып алган, түгле хол үзүүн бодунга арттырып алган боор. Ужуру болза нотариаттыг чорудулгаларны кылдыртып алыр турган. Бир эвес чорудээ болган өске-даа байдалдар тургустуна бээр болза, садып алган хамааты өөнүү-хөреңгизин, ол бажыңны бодумнуу деп канчан шынзыдарын?

Үш чылдың дургузунда бажың ээлери бир чурттакга бажыңындан эрттир бажың садар эргези чок. Садыглажырының чурумун тударынга нотариат улуг-хуузун киирип турар.

Шинттирлээр, сагыыр ужуруут айтырыглар бистиң амыдыралывыста хөй. Ооң чорудуун шын, хоойлуга дүүштүр тургузары чүгүлэ.

Зоя ЧАПТЫКОВА.
Кызылда күрүне нотариалдыг конторанның улуг нотариузу.

АНЫЯК ЮРИСТЕР ШКОЛАЗЫ

Бир катап Самагалдай ортумак школазының өөренижизи Светлана Сонам районнуң улус судьязынга келгеш, мындыг дилег кылган. Ортумак школа доосканының сөөлүнде юрист болуксап турар өөренижилер бар. Ынчангаш олар юридиктиг билиглерни өөренирин күзеп турарлар. «Аныяк юристиң школазынга» ортумак школагажымдып бээрни күзеп турарлар-бисте эвээш эвес.

Судья Долгар Ондаровна Оюн-Бартан ол дугайын дыынаап, холчок өөрээн. Ооң эгелээш, «Аныяк юристиң школазы» ажылдап эгелээн. Анаа 25 тоску классчылар өөренип киргеп. Олар сонуургап чораанны айтырыгларны анаа биляп ап ооң кичээлдеринге кызымаа белеткеннп турган.

Хоойлу-дурум талазы-биле билиглерни өөренир ажылга ортумак школаның башкылары Вера Чоодуевна Монгуш, Григорий Биче-оолович Намзырай чүүлдүгүзүнүп, дузаны чедирип келген.

Чоокта чаа ол школаның ажылын түнеп, «Хоойлу болгаш элээдилер» аас журналын эрттиргеп. Анаа күш-ажылдыг хооңуннары, администрativtig органнарның төлээлери база киришкеп. Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар аас журналынга киришкеп. Элээдилерге бодунуң чагыг-сүмезин бергеп.

Клара ЧИНМИТ.

ШЫН — 3-кү арын 1988 ч. июнь 21.

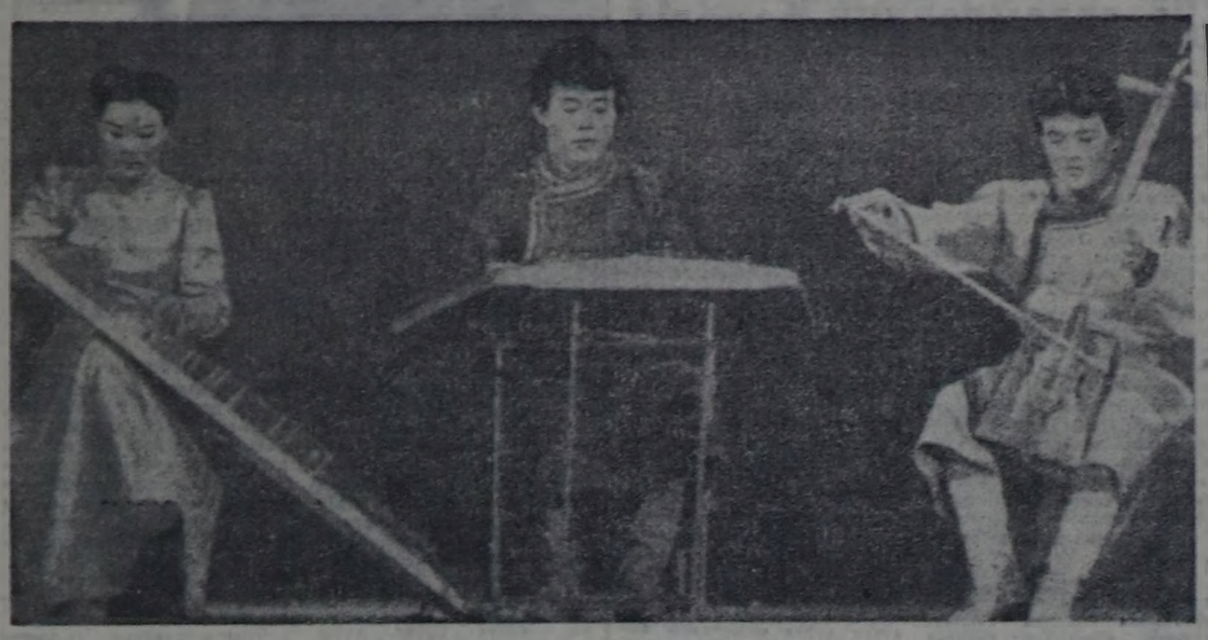

Моол Арат Республиканың Убса-Нур аймагында Тывага ортеген Культура хүнериниң киржикчилерэ республиканың ажылчы чонуң солуун программалыг концерттеринден бирээзин сонуургадыр. Олар чүгле пайысхал Кызылга эвес, а республиканың чаңгыс районнарының чонунга база ядыг чораан баргаанар.

Ажылчыларның оон көргүүлери бедик үнелелди алганын номчукчулар билир болгай. Ылангыя Улантомуун хөгжүмшүн театрының коллективиниң болгаш театрның алдын ат артистери Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаннаан.

ЧУРУКТА: ажылчыларның концертинде хөгжүм-биле үдеглеп.

Маадыр-оол КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ТҮҢНЕЛ ШЫЛГАЛДА

«Шын» солуунга үнген Сайчай Ооржактың «Шылгалдаң шыгыырадыр» деп материалын деткивишаан, бистиң Бай-Даг школазының 3-кү класстарынга кылган мындыг шылгалдаларның түңнелдерин бижиннийн.

Шылгаллар чорударының чурумун баштай дугуруштуруус. Математиканы 4–5-ке билир өөреникчилерни хостаан бис. Ийи кезек үшкү классчыларны чаңгыс класска харыылаан. Үгле үдээн алдывыс. Математика башкылары болгаш ада-иелер класстың бир талазынга, а ийи математика башкызы оларже удур көрүндүр олурупкан.

Өөреникчилерни «а» база «б» класстың деп ангылай үстээн. Кирип келген өөреникчилерге болгаар чижектер берип, оларны хынап олурар башкылар өөреникчиниң адын айтырбас, арыныже-даа көрбес. Удур олурар башкылар болгаш ада-иелер ыыт чок хайгаараан олурарлар. Өөреникчилер ийи башкыга харыылаар. Бирги башкы бир өөреникчиниң үдээн алган болза, аңаа дугаар бээр, а ийиги башкы үдээн алган өөреникчиниң эки харыылаан болза база дугаар бээр. Бир эвес өөреникчи багай харыылаан болза, даразында харыылаар сев дээш үндүрүптер.

Багай харыылаан өөреникчиге дугаар бербес. Шылгалдаңы тудуп шыдаваан өөреникчилерни класс башкызы июнь 20-ге чедир өөредир.

Шылгалдаларны шимдыг яжылыг эрттиргенис. Бо үшкү классчылар үстүкү класстарга баарга, эге класстан билии багай келген деп чугаа турбас ужурлуг.

Боттуг-оол ОНДАР.
Эрзин район.

Абитуриентилерниң кичээнгейинге

КИРЕРИНИҢ ШЫЛГАЛДАЛАРЫНДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

Бо өөредиге чылында Кызылда педагогика институтунуң филология факультединге ангыы филологтарның бот-өөредиге школазы ажылдап турган. Оон киржикчилери — республиканың ангы-эңгы школаларының 8—10 класстың өөреникчилери.

Өөредиге чылы дооступ турда, тыва дыл болгаш тыва литература кафедразы тыва дылга хынаашта ажылдарны 86 өөреникчиниң чорутканы. Үдут-Хемчик—20, Өвүрже — 19, Чоон-Хемчикче —16, Барыын-Хемчикче — 12, Тес-Хемче—7, Тожуже—4, Бай-Тайгаже —2, Каа-Хемче—1, Кызыл районче —1. Ынчалза-даа өөреникчилерден келген харыыларының саны эвээн, чүгле 18,5 хуу. Харыы ажылдарны хынаашкының түңнелинде хынаалга алнылы үш күүсеттеп өөреникчилерге зачёттар салган: Ак-Туруг школазындан Мерген Доржуга, Бажын-Алаактан Люба Сатка, Анна Сатка, Шемидеп Айрана Сатка, Өнерлиг Седеп-Доржуга, Марта Ооргучайга, Орлан Ооржакка, Өвүрүнүң Торгалыгдан Байлак Туматка болгаш өскелерге-даа. Ол өөреникчилерге бо өөредиге чылының соолгу онаалгазы — сайгарылгаларны чорутқудаан. Оларның харыызын июль эгезинге чедир маңнап турар бис. Тыва дылга зачёт алган оңгу классчыларга институттуң өөренин киреринин шылгалдарын чигеделиг болур, а 8, 9 класстарның өөреникчилерни аныяк филологтарның боттарынга удаштыр өөредир.

Июль 15-тен эгелеп Кызылдың педагогика институттуңче киреринин шылгалдалары эгелээр. Бо чылгы шылгалдаларда чаа чүүл— филология факультединиң орус дыл, литература болгаш тыва дыл, литература болдуунге киреглер тыва чогаалга база чогаадыг биижирэ болгаш эге өөредиге факультединче киреглер тыва дыл болгаш тыва литературага аас-биле экзамен дужаары. Ынчангаш филология факультединче киреглер тыва дыл, литературага аас-биле экзаменнерни, а эге өөредиге факультединче киреглер тыва дыл, литературага аас-биле дужаар.

Чогаадыгны ортумак школаның тыва чогаал программазындан алдынган темаларга биижир. Тыва дыл болгаш тыва литературага аас-биле дужаар экзаменниң биледи мындыг айтырыглардан тургустунар: 1-ги айтырыг —тыва дылдан, 2-ги — сайгарылгага, 3-кү — тыва литературадан, 4-кү — аяның номчулга. Чижек билеттиг көрүүлер: 1. Тыва хыдың ажык үнерин болгаш оларның болуктээшкинин. Ажык үнериниң аянгазылгазын. 2. Сайгарылгага. 3. Тыва литературада В. И. Ленинниң өөрүп-хевирип. 4. Аяның номчулга.

Тыва дылга киреринин экзаменнерни үдээп алыр комиссия моон мурнунда тыгдарда экзамен дужаар турган доозукчуларның харыларынга дараазында частырыглар азы бергедээшкинер тургулааның сагындырып тур. Сөстериниң фонетиктиг, морфемниг (тургузуушуң аайы-биле), морфологтуг болгаш лексиктиг сайгарылгазын, домактың синтаксистиг, синтаксис-морфологтуг сайгарылгазын кылып ыыдавас, үн-биле үжүктү солуур, шын бижиглеп хүрүнерин эки билбес болур. Тыва литературага базында бергедээшкиннер чок дең болбас. Чамдык абитуриентилерниң харыызындан адаш көргөс, олар тыва дыл кырында номнар, солуглар номчувайн турары илдең. Чогаал теориязын билири база дыка кошкак. Экзаменге аяның номчудага чүгле шүлүк номчуру албан эвес, тыва проза чогаалдарындан, тоолдардан-даа үзүндүлерни чугаалап болгур. Аяның номчудага кол негелде —шилип алган шүлүгүн азы үзүндүзүн аяның, тода, чараш кылдыр чугаалазары.

Тыва дыл болгаш тыва литература кафедразының башкылары бо чылын бистин факультединиске киреп абитуриентилерге чедишкиннерин, шынарак билии көргүзерии үзүп тур.

Клара КУУЛАР.
Институттуң тыва дыл кафедразының улуг башкызы, филология артемнериниң кандидады.

Культура медээлери

УЖУРАШКАН

Эрзин районнуң Кызыл-Сылдыс ортумак школазының доозукчулары-биле ужураашкыла чылдың болур. Бо чылын 1962-63 өөредиге чылдарында сескен классту деспаннар чыгып көрэп, аңгы доозукчулар-биле ужуранныннар. Олардың арагында тудуучулар, механизаторлар, башкылар, эмчилер болгаш оон-даа өскө мергежилдиг кижилери бар.

Алексей ДАМДЫН.
Хөөчүн башкы.

ДОКТААМАЛ АЛЧЫЛАР

Барыын-Хемчик районда «Маңналыг» агитация-культура бригадазы чүгле районда эвес, оон чоок нөмөлдерниң аттырагыыр. Бо коллектив чурттачылыг суурлардан ангыда бригада, ферма тептеринге база доктаамал алчылыг. Ол чөөнге чаа Бай-Тайга районнуң Кара-Хөлге аалдар чораан. Бот-тывыгның артистериниң оюнарын көрүнчүлер сонуургаш-биле көргеннер.

Ирэт ЫЯМААН-ООЛ.
Даспы-Аксы суур.

УШ САЛБЫРЫГ

Чоон-Хемчик районда «Чадананың чалгааны» деп каттыжыышкында үш салбыр аңмылдап турар. Оон киржикчилериниң саны көвүдээн. Чечен чогаалды Олег Шүчней, аңаа чогаадыкчыларын Мерген-Херел Моңгуш, чуруктуларын Сергей Моңгуш удуртуп турар. Каттыжыышкынының киржикчилери өскелеп көрүүр аныяктарының кыраан аңмылдарын сайгарып, эки-эки дүшпеңнерин парахалгаже сананадып турарлар.

Маадыр-оол БОРБААНДЫ.
Каттыжыышкынының харыысалгалыг секретары.

Телевидение

ИЮНЬ

21. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.30—«Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 9.55—Москваның Д. И. Менделеев аттыг ХТИ-ниң үлегерлиг хорунуң киржилгези-биле концерт-очерк. 10.30 — 10.40 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.45—Уругларга фильм. «Пан Кляксаның аян-чорууы». 1-ги серия. (ССРЭ, ПУР). 17.10 — Узбек телевидение программазы. 18.10 — «Экин, музыка!». 18.40—Бөгүн делегейде. 19.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистериниң төөгү тавазы. 19.40 — «Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустуунушкун, нарын айтырыглар болгаш шинтирлер. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис. 23.05 — Бөгүн делегейде. 23.15—00.20—«Юрмалага ужуражы бээр бис». Совет эстрада ырларының аныяк күүседикчилериниң Бүгү-эвилел конкурузу.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20—«Ляесма» танцылаар. 8.45 — Россияның алдарлыг кижилери. «И. С. Тургенев. Проза шулуктер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Француз дыл. 9.35—«Улуг кижилер болгаш уруглар». Телефильм. 10.10 — «Хөлүг карусель». 10.40— «Ye болгаш бот дугайында». А. Твардовский. 11.00—Француз дыл. 11.30 — А. Скрябинниң болгаш Ф. Шопенниң чогаалдарын А. Диев ойнап күүседир. 11.55 — Уругларга фильм. «Чодаң чеңнер». 13.10 —Медээлер. 13.20 — «Удур согуг». Уран-чечен фильм. 14.40 —15.45— «Он ушкун». Гарри Каспаровбиле беседалар болгаш ужуражыышкын. Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. «Пага болгаш эдельвейс». 18.35—Киножурнал. 18.45—Кызыл телестудиязының программазы. Хоочуннарның чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 19.15—«Тыва чердеː». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге». «Аңмдыралдың арага ишпес хевирин базыттыыр тургузар». 19.45—Медээлер. 19.55—Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Теннис. Үмбилдон маргылдаазы. Англиядан дамчыдылга. 21.00—«Ye». 21.35—«Ершовкага болган суд». Уран-чечен телефильминиң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.40—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 23.10—23.55—Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 —Ритмиг гимнастика. 18.45—«...Он алды харга чедир болгаш оон улут назы». 19.30—«Музыкалыг киоск». 20.00—20.15—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

22. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Чүден болгаш чүге». 9.05 — «Чурттаңганың өөрүшкүлери». 3-кү сериязы. 10.25 — Медээлер. 10.35—12.15 — Бут бамбүү. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. 15.25—Медээлер. 15.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45—Уругларга фильм. «Пан Кляксаның аян-чорууː». 2-ги сериязы. 17.05—«...Он алды харга чедир болгаш оон улут назы». 17.50—Сигерге, хоочуннар. 18.50—Бөгүн делегейде. 19.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Эде тургустунуушкунуң көскичилери». 19.50 — «Чурттаңганың өөрүшкүлериː». 4-кү сериязы. 21.00— «Ye». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Сес дилеп тур мен». Чогаалчы В. Крупинниң чугаазы. 22.05 — 23.55 —Бут бамбүү. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. Чапсарда (22.55) —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Халай» танцылаар. Бакудан дамчыдылга. 8.50 — Россияның алдарлыг кижилери. «Илья Репин». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.20 — Немец дыл. 9.50—«Хөлүг карусель». 10.20—Телефильм. 10.50 — Немец дыл. 11.20— «Сыр дан бажы». Уругларга 3 сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 13.20 — Литва ССР-ниң камерлиг оркестриниң концерти. 13.30—Медээлер. 13.40—«Ершовкага болган суд». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 14.45—16.10—Цирк артизи В. Дикуль силерни чалап тур. 18.00 — Медээлер. 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35—«Үеже». Совет аныяктар хүнүнге тураскаатканы дамчыдылга. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа боттанышкынында». «Хүнүң айтырыгларынга». 19.45—Медээлер. 19.55—Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Теннис. Үмбилдон маргылдаазы. Англиядан дамчыдылга. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Теннис. Үмбилдон маргылдаазы. 22.00 —«Ершовкага болган суд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.05 — 00.10 — Шеңекчи-ужудуучунуң профессиязының дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.05 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тур бис. 18.25 — Ростов телевидениезиниң программазы. 19.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары РСФСР-ниң улустуң артизи В. Спиваков. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

23. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Мен сен база бис шуптуː». 9.20 — «Чурттаңганың өөрүшкүлери». 4-кү сериязы. 10.25— Бут бөмбүү. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. 12.05 — 12.15—Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.40—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —Таныжылар: Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттары. 16.35 — Тюмень филармониязының солистери Ю. Кипелалов болгаш В. Петухов. 17.00 — «Киржикчилер». 17.45— «Илбилиг түрлер». Мультфильм. 17.55—Док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 18.15 —Эртем: теория, шиемелде, практика. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга. «Демократияга өөренин чүл бис». 19.35 —«Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 21.00—«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Сес дилеп тур мен». Бүгү-эвилелдиң XIX партконференция делегады, режиссёр В. Апостолдуң чугаазы. 22.00 —23.50—Бут бөмбүү. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. Чапсарда (22.50)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Хүнзээректиг Таджикистанның аалгалары. 8.50 — Россияның алдарлыг кижилери. «Станиславскийː». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.20 — Испан дыл. 9.50—Мультфильмнер. 10.20—С. Туликовтуң ырлары. 10.50—Испан дыл. 11.20—«Сыр дан бажы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.25 — Медээлер. 12.35 — «Ершовкага болган суд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.40—«Кодээниң шагы». 14.40—«Силерге, хоочуннар». 15.40—Даштыкы фильм экраны. «Капаа». «Полипидниң телефону 110» болуктеи. (ГДР). 16.50—17.20—Медицинаның хөгжүлдезинин дугайында док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Партиниң болгаш куш-ажылдың хоочуну». 18.40 — Медээлер. 18.50—«Шупту чүвени киржиңер». Кызыл районда социал айтырыгларны шинтирлеп турарының дугайында. Районнуң удуртукчу ажылдакчыларын-биле ажылчы чонуң ужуражыышкынының дугайында репортаж. 19.50 — Чарлаалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00—Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Теннис. Үмбилдон маргылдаазы. Англиядан дамчыдылга. 21.00—«Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Теннис. Үмбилдон турнири. Англиядан дамчыдылга. 22.00 — Таныжылар: аныяк кинематографчылар. 23.15—23.50— «Силер оңу шыдаар силерː».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10— «Аңгы рояль». Д. Шостаковичиниң чогаалының концерти. 18.35 — Ленинградтың социологу А. Н. Алексеевтиң дугайында телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.25—Реклама. 19.30 —Ритмиг гимнастика. 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

24. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 9.55—10.05—Медээлер. 15.25—Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45—Армия телевидениезиниң программазы. 17.15 — Үстүкү класс өөреникчилеринге литературалыг викторина. 18.30— Бөгүн делегейде. 18.50 — Философия дугайында беседалар. «Диалектика ёзугаар кым утаал болган турарыл?». 19.50—«Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 21.00—«Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —«Катка башы катказа эвес». Останкинониң концерт студиязында баштап болган ыдыктыг кежээни. 23.20—«Интермедия». 23.40—01.10—«Үзел-бодал». Кежээги информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20—Я. Евдокимовтуң киржилгези-биле фильм-концерт. 8.50—Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.20—Антан дыл. 9.50—Чогаадыкчының болгаш чаартыкчының хүнүнге. 10.20—«Булактар». 10.50 —Англи дыл. 11.20 — «Сыр дан бажы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 12.25 — Медээлер. 12.35— Таныжылар: аныяк кинематографчылар. 13.50—14.50 — «Музыка база бис». 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.20 — Көрүкчүлер дилээн бүгаар. «Сонуургактарга» Тыва удустуң оюнарыныя чыыкчыны Б. Ч. Ондар-биле ужураашкын. 18.55—Док. фильм. 19.15— «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур». «Июль 26—Чаартыкчының болгаш чогаадыкчының хүнү». 19.45—Медээлер. 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Теннис. Үмбилдон турнири. 21.00 —«Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.45 — Ленинградтың Күрүнелиг А. Римский-Корсаков аттыг консерваториязының 125 чыл болганынга тураскаатканы концерт.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 — Киргизиниң уран чүүл мастерлериниң концерти. 19.00 — «Силер-биле сүмележип тургаан». «Совет эрге-чагырга—Советтерниң эрге-чагыргазы». Белоруссиниң чижээнге эде тургустунуушкун үезинде чер-чер Советтерниң роликтер дугайында. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

25. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Чурттаңганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 9.45 — Литваның компартиязының революцияны ынаныдавчызы З. И. Ангарестистиң дугайында «Олар баштайгылар турган» деп болуктеп док. фильм. 9.55 —«Бүгүренчиг-даа болза, эдектиг». 10.55 — «Тудугчуларның «Новатор» Культура бажыңының үрер-хөгжүүн оркестриниң концерти. 11.10 — Аңгы делегей болгаш аныячын адрының шинчээшкини. 11.40 — «Бистиң үежилериниске». «Аңедлания». Уран-чечен фильм. 13.10 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Бүгүдеге болгаш бижи бүрүүлүге». Советтерге бүрүн эрге-чагырганы эгидер. 13.40—Бөгүн делегейде. 14.00 — «Чыыдар, салгаадар, ырлаар». 15.00 — Алыс утка-биле чугаа. Эде тургустунуушкунуун мурнуку одуруунга түрэр. 16.30—«Таңцы, таңцы, таңцы». 17.45 — Делегей аныдыралының кол редакциязы көргүзүп тур. «Оң дээрге апартеид-дир». «Керек кырында делегей байдалы». Корреспондент силерниң даалганарыңы күүседип турар. 18.55—Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 19.10 — «Москваның чараш кыызы». 19.40 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.50—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттарын чугаалап тур. 21.00 —«Ye». 21.30 — Бут бөмбүү. Европа чемпионады. 23.20 — 00.50 — «Дүн ортузунга чедир болгаш оон соонда».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Волшебник ынак каракташы». Сантьяго хол дугайында рассказ. 9.05 —Алма Атаатова 10.05 — «Кадыкшыла» экраны. «Инек». 10.55 — Сээн лениниң библиотекаң. Башкыныңның политиктиг чагыы. 11.40—«Дириг амытаннар дугайында». 12.40 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. ССРЭ-де «Визирь» деп бирги пептеродиктиг фирманың ажылының дугайында. 13.30—Орус культура дугайында беседалар. 14.15—Кижи институту. Кижи болгаш үнер. 15.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.45 — «Рождьдан ыт көрүп орган». Уран-чечен фильм. 16.50 —«Он ийиги класс». 18.20 — Реклама. 18.25— «А. В. Неждановаңың бажыңында» 19.50 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.05 —Теннис. Үмбилдон турнири. 20.50 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттарының чугаазы. 21.00 —«Ye». 21.30—22.50 — «Алдын кадай». Уран-чечен фильм.

26. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — Телефильм. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелиниң бараан боол тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — Телефильм. 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга уткуштур. «Кодаунин шагы». 14.00 — ТТ экранындан башталыр. «Силерниң оглуңар жалыл?». Уран-чечен фильм. 15.20 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. Корсаков ойнаар. 15.45 — «Мультипликацияда элдептиг чүүлдер». 16.35 — ТТ экранында эң башталыр. «Иванычиниң заставазы». Уран-чечен фильм. 1-ги дезе». 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — «Ильичиниң заставазы». 2-ги көрүү. 20.30 — Е. Устиновтуң күүселдеп орус улустуң ырлары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Иркутскиниң Күрүне университединге чогаалчы В. Распутин-биле ужураашкыныңы. 23.10 — 23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Бистиң салымыс». 9.00 — Портреттер. Н. А. Некрасов. 10.05 — Башкының кичээлинге... В. Ф. Шаталовтуң кичээлдери. 10.40— «Делегейни десканнаар». Киноальманах. 11.45 — Делегатка чагыг. Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегады академик Л. И. Абалкин-биле ужураашкыныңы. 12.55—Экономика эртемнериниң үлегеринер. «Тележко» журнал. 13.30—Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.00—Чурттуң театрлары көргүзүп тур. Е. Носов. «Ускатсинниң шынаа бөрттүлери». Куйбышевтиң М. Горький аттыг үлегерлиг шин театрының фильм-шинээ. 16.25 — «Киржиңкилер». 17.10 — Музыкалыг телеабонемент. «Орус инниң ырын культуразының дугайында беседа». С. В. Рахманинов. 18.30 — «Мода журналы көргүзүп тур...» 19.10 — Бут бөмбүү. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. 20.05 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — «Таныжылар: аныяктыкы шыраа» 21.00 — «Ye». 21.35 — Даштыкы фильм экраны. «Сантьягога чаа чаан турар». 23.00—23.45 — Теннис. Үмбилдон турнири.

«ШЫН» СОЛУННУҢ НОМЧУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Эргим номчукчу! «Шын» солунну чагыдып алыры уламчылап турар. Чагыдылганы «Союзпечать» агентстволарынга, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлериниң аайы-биле хөй-ниити тараныкчыларынга кылдырып ап болур.

Чагыдылганы кызыгаар чок хүлээп алыр. Бир эвес чагыдылганар хуусаазы төне берген болза, ону улаштыр чагыдып алырын сагындырып тур бис.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ИЮНЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На исходе ночи» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20. Бичии залда: «На златом крыльце сидели» 11.30, «Большая прогулка» (видеофильм) 14.00, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Джульбарс» 9.00, «Самое» 10.40, 14.30, «За нами Москва» 12.40, «Свободное падение» 16.30, 18.30 20.20 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Семеро солдатиков» 10.00, «Бирюзовое ожерелье» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Властелин времени» 10.00, «Как дома, как дела?» 14.30, «Фотография с женщиной и даким кабаном» 16.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Ночной патруль» 18.00, 20.00 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Парама» 14.30, 17.10, 19.40 шактарда.

«МИР» к-б: «Она и дьяволы» 17.30 «Ночной экипаж» 20.00 (узаткан) шактарда.

Агаар

Республикага болгаш Кызылга шөкээр булуттаар, чагбас, чамдык черлерге дииримреп болур. Хаттыы дүргени секундада 3—8, дииримрээшкин үезинде куштелгенде 9—14 метр чедер.

Агаарның температуразы түнүгүе 26—31, чамдык районнарга 17—22, Кызылга 29—31, дүне 11—16, чамдык черлерге 3—8, Кызылга 14—16 градус чылыыр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: редтойжу ажыдырал киидизиниң 3-36-82, совет тургузуг киидизиниң 3-37-11, үлегерлиг киидизиниң 3-36-73, чагаа киидизиниң 3-39-03, культура киидизиниң 3-39-15, нодээ ажыл-агый киидизиниң 3-41-16, социал айтырыглар киидизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41 солуун иелбейн барганда 2-32-75-ке долгаап.

Чылда 300 катап үнер Хемчээлэ 2 парадаго ажаан Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном театрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Краснофлотская кудумчузу, баазын № 1.

Чаңыт № 148. ТС—01533

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 22 среда № 145 (13745)

1925 чылда үзеңилеттингеп.

Өртээ 3 копеек.

ҮШ ЧЫЛДЫЫН 30 КИЖИ

Кызылдың № 1 чүк автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Виктор Иванович Баевтиң күш-ажылчы календарында беш чылдың сөөлгү чылының иңги чартыы иелевп. Ол бо хүннерге чедир 4,5 чылдың планныг даалгаларын күүсеткен. Ниитизи-биле АТБ-де амгы үеде 30 чолаачы ол иңги беш чылдың үш чылының планныг даалгаларын күүсеткен. Оларның аразында Виктор Сергеевич Арчымаев, Александр Михайлович Кашкын, Иван Карпович Балабанов, Николай Борисович Быков, Анатолий Георгиевич Власенко болгаш өскелер-дээ. Чүгле ол чүүлде планныг даалгаларны күүседиргеге аксы, а харын каминалганы чедип алыры, сентеяге чокка хой оруктү эртерп, машинанын күч-күзүн долу ажыглавры дээш чарышка шыпарган турарлар.

Чартык чылдың планныг даалгаларын июнь 21-ге чедир 50 хире чолаачы күүсеткеп. В. С. Арчумаевтиң болгаш В. В. Улановтуң удуртказы бөлгадаары партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур калбарган социалистиг чарышка мурнуку одурту-ну эвеп келген.

Александра СОКОЛОВА.
Кызылдың № 1 АТБ-ниң план киндизиниң начальнигы.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

Чүгле эр кижилерниң кылыр ужурлуг херээ деп санаткан мергежилдер бар. Фрезеровщик ындыг мергежилдерге хамаарлыр. Чоңдурар хой бистиг станокка мөге-шыырак, бижыг холдуг эр кижилер ажылдавайн канчаар. Ынчалза-даа «эр мергежилдерниң» шингээдип алган, күчүдүг станоктуң тыныш түткан хереэженнер чүрттә хой. Оларның бирээзи Наталья Григорьевна Бубаренко.

— Ортумак школа дооскаш, Алма-Атаның автосептелге каттыжыпкынынга ажылдап эгелээм. Станокка демир чоңдурүп, ажаа өөренип алган мен. 20 чыл иштинде бо ажылда ажылдап чор мен— деп, Н. Г. Бубаренко чугаалаар. Ийи чыл бурунгаар Тываның автосептелге заводунга ол ажылдап эгелээн. Ажылынга бедик мергежилдиин болгаш кызымак чоруун көргүзүп, эштериниң хүндүткелии чаалап алган.

Бешки разрядтың фрезеровщиги, заводтуң мурнакчыларының бирээзи коммунист Н. Г. Бубаренко июнь 25-ке чедир чартык чыл планын күүседип, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур соруглалыг.

Борис КУЖУГЕТ.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАҢГЫЗЫ ХӨЙҮ ДЭЭШ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Тип Комитединиң Тезистерни чүгле коммунистер эвес, бүгү совет чон таныжып чугаалажкан. Аяа холбаштыр бодумнуң дүүда санаалы мындыг: партияга кежигүн киирип алыр дээнде ындыг ышкажыгай —бо кижиниң белеткеп эгелээр, дүү кижиниң соонда болгай аан дээр нүүлүп азы дөртеп хар чедерге-ле, назыны эрткеп дээш киирбес. Ындыг хуваалданы кончуг шын эвес деп көөр кижи мен. Хей-ниитизи, идепкейлиг, политиктиг билии шыырак кижилерниң күрелин барымдаалап, назы-карын улуг, биче деп турбайн киирип алза кандыгыл?

Партия эге организациязының харыысалгазын, ролюн көзүрери чугула. Чүге дизе эге организацияга партияның үндезини болгай. Ону долгандыр бүдүрүкчү күш — кижилер сыры каттышкан. Оон аразында аныяктар, хереэженнер, интеллигенция бар. Хереэженнер чөвүлелдериниң комсомол болгаш хей санныг хей-ниити организацияларының ажыл-чорудулгазының чамдык эге организациялар боттуг дүүл көргүспейн, оларның ажылын соңуургавайн, деткимче көргүспейн турар. Ол хамаанчок, айда маан-ла эртер ужурлуг хуралын-даа эрттирбес, эге организацияның секретары кижи чоя ортузунга масса-политиктиг ажылдар-даа кылбас чорук дээрге-ле, партия Уставының негездезиин күүсетпейн турары ол.

Комсомол ажылы дыка сула. Аныяктарны ажыкче хаара туткар чорук кончуг багай. Кымның-даа кичээнгейинден үнген оолдар чер кезип, оорланып, корум-чурум үрен турар. Ол ышкаш күш-ажыл лагерининден хостолын келген хамаатылар-ас кичээнгей база дыка комплекс. Олар ажылга кирип чадаашн азы оңу кым-даа херекке албас боорга, ол-бо чөрлөр кезип, «хостуг» элээдилерни көгүдүп, боттарының айынга киририп, херек үүлгедип турар. Чоңнуң азырап алган мал-маганындан эгелээш, машина-техниказынга чедир оорлаар чорук үламылавышаан. Удуртур организарның олутпай, чүве тоовас чоруу оорларны амдажыдып турар.

Сөөлгү санаалым—көдээ Советтерниң сессияларын чылда алды эвес, а үш азы дөрт катап, район Совединиң сессиязын чылда дөрт эвес, үш удаа эрттирзе кандыгыл? Көдээ Совет сессиязын чылда 6 катап эрттирерге, документ четчелеп долдурарынга үе чедирбес боор чүве. Ол ышкаш сессияга белеткенирнге үе херек, кызыы үеде эрттирерге, белеткеп эрелгей болур.

Ленинчи партиям даалгазыбиле үжеи чеди чыл дургузунда партия, совет ажылы кылып, күрүнем, чонум муриунга партийжи хүзөлгенин ак сеткилдиим-биле күүсеиип чордум. Ам пенсионер-дээ болдумза, партия, чазактың доктаал, шиитпирп-биле таныжып, чүрттүн иштики, даштыкы политиказын өөренип олурар кыргаи мен. Сеткилге хомудавычыг апаар чүүлдер туруп кээр-дир. Кым кымны-даа хомудатпазын дээш демократизиы, ажык-чарлыг чорукту делгеми-биле ажыглап турар эде тургустуиуушкун үезинде шуптувус, чаңгыс кижи дег демнег, шиитпирлиг, диидим демисеижир ужурдут бис. Чаңгызы хейү, хейү чаңгызы дээш домиседдиң түмелп ынчан кестү боор.

Сергей СЕДЕП.
Күш-ажылдың хоочуну.
Улуг-Хем район.

Наадымга уткуштур

МЫНДЫДАН-НА— АНАЙ

Кадыр-Өөстүң каас чараиы магалыг: ани-шыктарда чечевчимес кижиниң каракгарын тылчырыктадыр, ёзулуг хевисле: тооллуг орун ол. Шак ол шинии булунда Сыстыг-Хемде аныяыр-тывыш ажыл-агыйының ивижилери чайлаглап турар. Фермада иинтизи-биле 850 иви бар, төрүүр 200 мындыиың анайларын чангыс-даа хорамча чокка бүрүн камгалап алган. Ол дээргө республиканың малчынаар Наадымыига оларның улуг бедээ, чеднишкини-дир.

Малчынаар Наадымы болурдеп медээ, ажыы-биле чугаалаарга, фермаиың ивижилерни аажок-ла өөрткеп. Оиу олар, бир талазында, республиканың экономиказын хөгжүдөрипге малчынарның кииреи турар үлүүн үлелээнинин демдээ кылдыр сакаи турар. Иймде, ол байырлал бедик көргүзүглерни чедип алырыига улуг дөгүм деп чүүлдү билирлер.

Күш-ажылга эки түнгел дээш чарышка Ак Намыжап, Ак Шуклай, Борис Хамажы, Баазаи Мындырбан, Ак Чаражай болгаи өскелер-даа кызымак ажылдаан. Хоочун ивижилер боттарының байлак дүржүдазын аныяктарга өөредип чоруурлар.

Тожуиуп тайгаларында өттүгсиигиниң үиүп турары багай эвес. Ынчангаш ивижилер чайгы үеде хей хылба, бес, чаат, моолу болгаи өскө-даа өөт-сигеи үиген черлерии шилип алгаш, малын ында кадарып, одарларны үргүлүү солуп турарлар.

Фермаиың ивижилери черле Тожуда иви малдың баш саиы эвээжеэп турарының дугайында сөөлгү үеде «Шын» соичугга бижиттингеп материалдарны номчуп танышкаш, шынап-ла, бис чөөнгеи бис деп айтырыгны бодунга база салып эгелээнивер. Кижи боду кызымак ажылдаар болза, ивиниң анайларын бүрүн мөөн ап болуруи Сыстыг-Хем аныяыр-тывыш ажыл-агыйының бо фермазының коллективия херек кырында бадыткап көргүскеии ол.

Ивиии ажаап азыраары берге. Чамдык кижилер ону аиаала белеи чүве кылдыр бодаар. Ол канчап-даа шын эвес. Ол малды кадарчы кижи шак бүрүде хайгаарааас болза, белүп каан черинден дораан тарап чоруй баар, оон черлик ивилерге каттыжар, ынчан бир-ийи хона бээр болза, чамдыкта шуут бажы-биле барганы ол. Иви малдап деп чүве талантылыг кижилерниң ажылы эрес-дидим, аваангыр болгаи моган-шылап деп чүве балбес болур ужурдут.

Сыстыг-Хемиың ивижилериниң амыдырал-чурттадгазында шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй. Фермаиың ажылчыинарынга чагыткап солуп, сеткүүлдерп айда чүгле чангыс катап кээр.

Ивижилерии бодап турарыбызе алырга. Сыстыг-Хемиың аныяыр-тывыш ажыл-агыйының удуртукчулары малчынарда ындыг байдалды ханызы-биле өөренип көргеш, бөдүүн ажыл-ишчилериин неледелеринге черле ынчаш үеиии байдалы-биле сагышты салыр ужурлуг.

Малчынаар кижи тывыспас, ат болду дижип, чамдык ажылагайларның удуртукчулары «ыы-сыызыы» төп турары чажыт эвес-ле болгай. Бир эвес малчынарның — ивижилериц, сарлыкчыларның, хой, өшкү кадарчыларының амыдырал-чурттагазыиче сагыш салбас болза, шынап-ла, аиаа ажылдаар улус каичап тыптырыл, аныяктарны олче каичап эвилелдээрил? Амгы шагда кижиниң культураже чүткүлү аажок бедээн.

Малчынаар Наадымын эттихбестээииниг Сыстыг-Хемиың ивижилери аажок хомудап турганнар. Ам харын бо чылын ол байырлалды эрттирер дээииге олар өөрүшкүзүп алередип, ол болза кижи дугайында, сагыш салышкының херечизин деп медерел билип, Наадымга киржир эрге дээш улам күжениишкиниг ажылдап, малын семиртип турарлар.

Кызыл-оол ТАБУРАК.
Кызыл хоорай.

ЧАДАГ КАДАРЧЫЛАР

Эрткен чылдың төчүзүиче чедир-де «Тээли» совхозтуң Наһырал салбыры турган бичии суурда чурттакчыларның хуузунда иижек малы өскеи. Ону мурнуку чылдарда суурнуң хоочун иижек кадарчызы Допур-оол Хертек чааскаан кадарып четтингеп турган. Ам бо чылын чонпуң малының көүдээиии барымдаалаваш, Ээр-Хавак көдээ Соведи 3 иижек кадарчылаарын тургускан. Чылдың-на май айдан эгелээш, октябрь айны төөдүр хууда иижектерии сигеп, тараа шөлдериидеи өскээр кадарар эки чанчыл бо суурда тургустуигаи. Кадарткан малдың төлөзииии көдээ Советке төлээрге, кадарчыларга тускай шалыииы база төлеп турар.

Изий бергеи чайгы үеле иижектерии кадарары дыка берге. Олар чамдыкта шаашкактап, бажыиың үүиже тарадыр маиаашкап, сигеи, тарааже кирер, чидип-даа болур. Ынчангаш кадарчыга аът маап-ла херек. Чадаг кижи канчап иижек доозуп, кадарып шыдаар боор! Хууда иижек кадарчыларының чүгле чангызы аътты. Өскелерии аът-биле хандырар айтырыгны ам бир ай дургузунда шиитпирлеп чадаашкаи. Ээр-Хавак көдээ Советиниң күүскому «Тээли» совхозтуи кадарчыларга аът садыы бээр дээрге аът чок болуп турар. Совхозтуң бир кодаи чылгызыидаи мунар аът тыыпгбаан. Он хире чылдар бурунгаар «Тээли» совхозтуң ол-ла Наһырал салбырынга контора аъттары дижир он ажыг малды кадатка тудуп турду. Оларны эртеиии-ле тускай эртемнглер мунуп алгаш ажылдап хүнээр, кежээ кадарчылыига эккеп хүлээдип бээр турганы эки билир мен. Ам аът мунуп алгаш чоруур көдээ ажыл-агыйның тускай эртемнглери-дээ көүдөбестээн. Чылгында турар белерлээ, аъттар-даа эмдик артып калар. Ийи-чаңгыс өөреткеи малдарны кадарчылар аппаар болуп берген. Шаанда улус чүгле аът эвес, кулуи-чаваалыг белерниидээ мунуп, терелеп, шанактаидаа чораан-на болгай.

Суурнуң иижектерии хоочун иижек кадарчызы Допур-оол Хертек эртеииии-не шаап белерге, оон дузалакчы кадарчылары Доржу Салчак биле Данзы Салчак олар Тээли шыгыиче чадаг суруп уиуттелер. Оруунда оларда совхозтуң бир кодаи чылгызыиның аразы-биле эртип чыда «Эмдик-даа болза, болаидап хөлге кылдыр бергеи болза өөредип, чаажыктырны алыр улус-тур бис ийии» деп аразында чугаалажыр. Амгы-зында аганар-бойдус серииа болгаи кадарчыларга чүгээр. Изий бээрге чадаг кадарчылар канчаарыл? Черле ынчаш чылгының бараанын көөр дээш эвес, оларны чылдың-на өөредип, ажыл-агыйга ажыглаарын шиитпирээр үе келбээи бе?

Багай-оол БАРБА.

МЕН МАЛЧЫН МЕН БЕ?

«Хойжуларда бар-дыр. Кара үжүктер-биле парлап каан-дыр. Көрүңерден бо, ак саазында аан».

Элдеп чүве, бо үжеи чыл дургузумда Мергеи сүт-бараан фермазында иижек кадарын келгеш, бодумну малчын мен деп билип чораан мен, херек кырында ындыг эвес болду. Ол дугайында Каа-Хем районуиуң агроүлетпүр каттыжышкынының ажылдакчызы мөңээ тайылбырлап, бажымга киир сургап берди.

Молдургаларымны болгаи бызааларымны чылдың-на апрель эгезинде чайлагже үндүре бээр кижи мен. Бо чылын база ынчалдым. Оон чүгле октябрьда, хар чаап эгелей бергемде ишкээрлээр. Ынчаар чадырга чурттап, кыжын дон силос дажыглап, ол кажаага хүмзеп кээргс, кадыкшыл кайын шыдажыр, үжеи чыл дургузунда үзүк чок (шөлээлээнним саииыг) ажылдаарынга харын-даа чедиштп.

Малчын кижиге—демги РАУК ажылдакчызының суртаалын өзүглаар иижекти кижиге—эмчиге шинчидер болгаи эмнекир ve кайын турар. Чылда чаигыс, чамдыкта ийи катап эмчиге шинчидериниң шүүттүүн чүү дээр. Мындаа Кызыл хоорайның бир дугаар эмнелгезиниң өрээлдерии кезип, ол-бо халып турумда, ийи хүн караш кынды. А мээң-биле кады шинчилге эрткен эжим—Эрзинииң Ленин аттыг совхозта хойжу, чаигыс класска өөренип чораанын Бүдүп Доржу мени мурнапты. Оон чылдагааны — эжимниң холушда «Хойжуиуң дептери». Ындыг дептерлиг кижи эмнелгеге турбаук, садыг-магазинге-даа, автобуе биледя алырда-даа амыр чүведир.

Эжим ынчаи чоргаар болгаи хертеш көөрүлү. Мен иштимде «үжеи чыл хемдүрүп көрбээи ооргамны аң-на хемдүрүп көрейи» деп бодаваи, бодумнуи ойхозумга, «Ленинчи орук» совхозка четтим—ындыг дептер чок болду. Оон соонда РАУК-ке четкеним ол. Ужур-чевүл чугаалаарга, оон даргазы Борис Алексеевич Морозов демги ажылдакчызынга чедип чедирип каан. А ол мээң сүт-бараан фермазында ажылдап турарымны биилп каваш. «Менде иижек кадарчыларынга ындыг дептер чок, чүгле хойжуларга бар-дыр» дээш бербедим. Чылгычы, иижи, хойжу-даа болза, дөмей малчынаар-дыр дээрзии тайылбырлап чадаштым.

— Көрүңерден бо, ак саазында кара үжүктер-биле парлап каан: «Хойжулар дептери» деп. Бо-бо, көрүңер. А силер иижек кадарчызы ышкажыиаржыл, хойжу эвес аан'—дээш, дептерни салаазы-биле шиитгегилей-дир.

— Ынчаарга мен чогум малчын кижи мен бе азы — деп чорумда, — иижекчи-дир силер ийии — дээш, дептерии шыт-жап алды.

Элдеп чүве, мен черле малчын мен бе? Чок, ам мени малчын сеп бе деп айтырар болзукарза, малчын эвес, иижекчи дээр мен. Чүгле ол иижекчиниң дептер чоггу харааиачыг-дыр.

Доржу КАРМА.
Иижекчи.

КИЖИЛЕРЖЕ КӨРНҮР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТКиың Тезистерии чугаалажыры чүртта дооступ турар. Ленинчи революстуг өөредиггге үндезилеттингеп күштүг-ле документтир.

Хоорайга Пионерлер ордузуның тудуун эгелээр дугайында айтырыг Кызылдың пионерлер бажың-ының ажылдакчыларының сеткилин дүвүрөдип турар. Явзы-бүрү бөлгүмнер эрттирерипге өрээлдери чедишпес, залы чок эрги бажында ажылдап турар бис. Пионерлер ордузуиуп төлевилелеи шагда бар, в тудуг ажылы эгелеввэн. Бүгү-эвилелдин В. И. Ленин аттыг пионер организациязының Төп чөвүлелиниң үндүргени атласта Кызылда Пионерлер ордуузу бар деп демдеглеп каан. Ук атлас 1986 чылда чырыкче үнген. Улустарны мегелээн улуг хемчээлдиг немелде бижилге олдур. Хоорай төвүнде явзы-бүрү конторалар, немелде тудуглар туттунуп-ла турар, магазаардыр бис.

Чоокта чаа болуп эрткен улус депутаттарының К. зыл хоорай. Совединиң сессиязы шиитпирлеттинчейи турар социал айтырыглар хоорайда амдаа хей деп тунеди. Ылангыя амыяк өскенииң кижизидилгезинде. Назы четчээнпер аразында кем-херек үүлгедир, ылангыя сорланыр чорук көвүдээн. 25 өөреиикчиниң бирээзи-ле назы четчээнпер херээнин талазы-биле инспекцияның үчёдунда турар. Оларның хостуг үезии эрттирер черлер эвээш боол турарындан, кежүүлерде дискотекаларже шургуп кирип турарлар.

Культура, спорт ажылдарын үндезилиг-биле жижилер дээш ВЛКСМ обкому, хоорком кандыг хемчеглерни ап турарыл? Пропаганда болгаш агитация кидистериниң ажылдары кеску эвес-тир. Күш-ажылчы коллективтерже шоолуг барбас.

Курорттарже, санаторийлерже путёвка үлүүри профэвилел ажылы. Профобличөвүдел, адырлар аайы-биле профэвилел обкомнары кандыг принцип ёзугаар путёвкаларны үлеп турарын билдиримес. Ол чорукту ажык-чарлыг чорудар болза эки. Профэвилел обкомнарының удуртукчуларының коллективтер мурнуига отчёттарын берип турганнын сагыпымайн тур мен. Профобличөвүделдин конторазының хос турар фойезинге, хуралдаар залынга шыдыраэ маргылдаазын эрттирип кээр-дүр деп Ш. Куулар даргадач дилег кылдывыс. Чөпшээреввэн болгай.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга профэвилелдерниң культура-массалыг болгаш спорт ажылын удуртур талазы-биле харыысалгазын күштелдирер дээрзинге үндезилеер мен. Профэвилелдерниң удуртукчуларың ажык сонгуудабиле сонгуур болза эки. Сонгуулдага хей кандидатураларны киирер, үстүнден сумелээр чорукту совсадыр.

Кызыл хоорсоветтиң күүсекчи комитединиң ажылында четпестер хей. Хоорлүүском чонпуң ёзулуг эрге-чыргыгашының органы болбайн турар. Хоорайның удуртукчулары чон муриунга отчёттарын бербес, берге айтырыгларны шиитпирлээрде чон-биле эвээш сумележип турар. Хоорайның улуг өөредилге киидизинге болган хуралга хоорлүүском даргазының оралакчызы Н. Л. Верхотурова олурушту. Аныяктар болгаш элээдилер-биле ажылдарны «жижилеринче үлеигеи санаалар киирерге, ол дарга дүй шаап кааткан.

Кижилерниң чугаалааны үнелиг бодаллары, санаалары амыдырапга боттанмайн артып каап турары хомудаичыг. Ол күсел-бодаалдарны канчаар боттандырарыл, кымга баарыл, четпестерни болдурбазын кайы даргадан дилээрии бөдүүн кижилер билбестер. Чөнкүп эрге-чыргыгазы — Советтер олардан ырак-тыр.

«Партияда болгаш иинтизилде бодаалдарны, шүүмүүлелдерни болгаш бот-шүүмүүлелди тулгаштырарының доктаамал ажыдап турар механизми биске херекпеп СЭКП ТК-ниң Тезистеринде бижип турар-дыр. Массалыг информациянның чепсектери борта чугула радыо ойнар ужурлуг. Төп солуннар база төп телевидение болгаш радио эде турустуиуушкуиуи, ажык-чарлыг чорукту хей материалдарын берип турар. Бистиң республиканың парлалга органнары үеиин неглелсиигге дүүшкен чидиг материалдарны хөлчок эвээш парлап турар. Эрткен чылын мал сорларын чажыргап, ан өлүрүп, тетчеглекчилеп турганнар дугайымда чүүлдер чок-тур.

Тус черниң солуннары колдуунда-ла СЭТА мәтериалдары пардааш, туруптары хомудавычыг. Оларны бис төп солуннардан номчуп-ла алгай бис. Тус черниң амыдыралын колдап чырыдары чугула. Радио, телевидение болгаш солуннар удуртукчулары үе-үеден чурттакчы чон муриунга отчёттарын берип турза эки. Редакторнуң албан-дужаалын сонгулдалыг кылыр деп саналым бар. Чаңгыс редактор ур чыл ажылдаваш, солуи ажылынга таптаашкынны болдуруп болур.

Коммунистиг партияның хүрээлениигө кирер иэиг күселдиг чордум. Ол күселим амдаа хевээр. «Үлеп онаалган бижик» ёзугаар партияга кирериие «таарышпас» кижи боол келдим. Партияның идеология ажылын чорудуп турар улуг отряд—башкыларны СЭКП-ге кириериге мооидактап турган шаптараазынны үе шавар дээниигө өөруп тур мен. Ниитизибиле СЭКП ТК-ниң Тезистери совет ниитилелдиң чанакчы күжү—инженерлерже көрүгеп-дир.

Николай ШИШИГИН.
Кызылда пионерлер бажыңының башкызы.

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИ ЭГЕЛЭЭН

Улуг-Хем районда «Наһырал», «Ак-Туруг», «УТКА 25 чылы» совхозтар июнь 20-де мал чеми белеткелиивче киргеп. Олар суттаттыг черлерде хей чылдыг сигеиии кезип эгелээн. Ниитизи-биле он ажыг агрегаттар ажылдап турар. Чамдык шөлдериии дүжүүзү ортумаа-биле 10—12 сентиер. Мурнуку чылларда шиикаш «Ак-Туруг» совхозтуң Улуг-Ховуда ажыл баштай-ла хайыккан.

«Улуг-Хем» совхозтуң механизаторлары бөгүм-даарта база мал чеминиң белеткелиивче киргиптер. Баштай-ла күүрү чашкан арбайны кезип, оиу АВМче чорудар.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр).

Малчыннарның байырлалы—Наадымга уткуштур

Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку атыг совхозта симменталь укаашның сүтүүр инектерин ажылап үскеш, комсомолчу-аныяктар коллективин апрель айда тургузуп, 153 инекти быжыглаан. Оларны 6 саанчы саап. 4 кадарчы одарладып турар. Сүт бүдүрерин ковудедир дээш чайлаглаашкынче эрте үнүп, оттуг, суглуг одарларже коже бергинер. Ооң түнелинде сүт саалдазының дөмеези бедээн. Май айда күрүнеге 15 тонна сүт дужаар планныг тургаш, ону 20 тоннага комсомолчу-аныяктар коллективи ажыр күүсеткен.

ЧУРУКТАРДА: комсомолчу-аныяктарның Өртен сүт-бараан фермазы Тес хемниң ыдыында түр када турлагжаан; фермаң коочун саанчызы. Күш-ажылчы Алдар орденниң ушку чергезинни эдилекчизи, аныяктарның дагдыныкчызы Александра Сундуевна Бадарчы.

Анатолий МЕЛЬНИКОВТУҢ фотолары.

ХОЙЖУГА СӨС

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

Эрес-оол Шойгуевич Хертек чүгле Бармын-Хемчик районда эвес, республикада мурнакчы хойжуларның бирээзи. Чылдан чылче ыяк ажылдап, чүс башка онааштыр 100-тен 110 чедир хураганнарны ап келген. Соолгу 5 чылдарда 1693 хураганны өстүргеш, эске кадарчыларга хүлээткенин, 3 тонна ажыг чартык шарын дукту күрүнеге бергенин совхозта сан-чурагайлар бадытказар. Эрткен чылын шаннатканы халас пүтёвка-биле Болгария четкен, а бо чылын Моол Арат Республикаже чоруур. Бистин корреспондентивис анаа үжүрашкаш, районда хой ажылының амгы байдалын, бодумун ажылының дугайында бодалдарын илередирин диледи.

Чоокта чаа болуп эрткен районнуң малчыннарының хуралынга СЭКП райкомунуң бирги секретарының кылган илеткелинде чамдык сан-чурагайларны блокнодумга демдеглеп ап ордум. Бо чылдың эрткен 4 айларында районнуң шээр малының өлүп хораар чоруу эрткен чылдың ол үезиндеги 2 катаң ковудээнин, азы 4801 баш четкенин, ооң яштынде бистиң «Барлык» совхоз 2138 башты мышкыганы, районнуң малчыннары ниитизи-биле чүс башка онааштыр 55 аңай, хураганны алганы ыракка ыяшчыг, чоокка чованчыг көргүзүг болду. Ону дыңнаан, сагыш-сеткилим дойлуп, бир дутаарында санаа берип, арга-сүмнин кадарын орадаштым.

Малдың баш санының кызырылган, алыр продукциязының эвээжээн чылдагааннары чүдеп? Бо айтырыг малчын бүрүзүн бодаидырар, дүвүредир ужуруг.

Кышкы үеде агаар-бойдустуң таарымча чок болганынга чарбыыр хөнүнерге каттышпас мен. Маңаа хамаарышыыр бодалдарымны ажыы-биле чугаалап көрейн.

Нинтиинин малын хүлээнин алгаш, ону өстүрүп, орулгалыг кылдыр ажылдарны малчын кижинин бодундан, тускай эртемнигленип дуза детким-чезинден хамаарыжыр дээрзин элээн хөй чылдарда ажылдап келген дүрмүлгамдан билир мен.

Чайгы семиртилге, быжыг чем-суурун кышка удур тургузуп алыры—чедишкинниң кол үндезини. Дыка хөй малчыннар ажыл-агый удуртукчуларының, зоотехниктериниң, бригадирлериң негелеп чогум ажылаашкын, от-сигенин эвээжи, мөңг, имыраа-сөзүктиг черлерге чайлаар, малын семиртвес-тир.

Чылдың-на хоюмну эрте кыргыдып, чүтдуруп алгаш, ырак тайгаларже үндүре бээр мен. Анаа аппараш, кажаалавайн, өдээже боттарны белдүнүп кэп чыдар күлдыр чаңчыктырып алыр. Изиг хүннерде эртен эрте, кежээки серинде оңткарары чүгүл. Хойну кадарарын бички уругларга идегээр чорук багай салдарга чедирер. Тайгага баргаш чаңгыс черге турбайн одар солуп, ыкай-бээр көжер аргаларны херегләэр. От-сигеп она бергиже чедир күзеглээрининге даажыы болбас.

План ёзугаар ажыглаар болза, тайгаларда мал одарлары четчир. Курлавырларыны долу ажыглавас, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң чижектерин бистим совхозтан көрүп болур. Шыра-Булак баштарының тайгаларында пааанда аалдар чайлаган турган черлер ам эзинирээн. Кожавыста «Кара-Хөл» совхоз Алаш хемни авый-шавый 6 ковуруглерни шагда-ла тудуп алган турда, ол-ла хемниң кызаазынга чангыс ковуруглеп кылган. Шыдаяктар баштарының делгем одарларында хой малды тайгаладыр дугайында чонуун чөптүт саналдары мынчага боттанмаан.

Ынаар утлай көшкен аалдар Алаштың кыдыы кыйыгларга, тавырларга чайлаар, малы семиргевес. Малды чайгы үеде ийи катаң денгилээр болза, кымның канчаар ажылдааны билдинге бээр. Ону мынчага чедир организастап чадашкан. Төлевир санаарда даап салып келгеш окта четпес. Соолгу чылдарда бистиң районнуң малчыннарынга совхозтарның тускай звенолары мал чемнин белеткеп бээр апарганы оларны амдажыдып, азыраакчы хөнинерже киргеп. Боттарының хуузунда малынга безин тудум-даа сигеп белеткеп албайн, эккеп бээрин манап орар апарган. Бот-оруглга-чарылгалыг өг-буле керээзинче шилчээн үеде ону эде керүп, бо ажылче киириштирер, керээге тодаргай айтыр, кынгыны контролыга алыр керек.

Тарын боозадыганы кайыдаа ажыл-агыйларда ёзу бүрымдаалаан, сан сүрүп, эренгей чорудуп турарын малчыннар билир. Ынчангаш чамдыызы малын аппарбас, суда эдерлиргеже киирер ужуру янда.

Тарын боозадыганы чогуур үезинде шынарлыг чорудар, аңаа ажыглаар кошкарларның чимир чемин экижидер болза, чаш төлүү менди алдынар. Бодум аңаа дорт кыржил, техниктерге дузалажып, оларның ажылын хынаан тургаш, хоюмну кызыраашкын чокка декабрь тиичүүдеден январь ортазынга чедир төрүдүп ап келдим. Ынчангы хураганнар часка чедир доруга бээр, аарыларга алыспас, хат-шуургага аллырбас.

Хой оолдаашкыны — эң-ле харымсалгалыг, бачым үе. Малчын кижиниң ажылының түнели, эрес-кежээни ынчан илерээр.

Ол санныг хоюутарда өг-буленин хөрээжен ээзи Анастасия Ывай-ооловна-биле келээн дуң, хуш чок ажылдап, кажаалар иштинде ангылаан клеткаларывысты чөп ажыглап, хураганнарны, хойларны демдектээш, сакмачыларга чагыы хүлээдир бис. Ол үеде малдың чемин баш удур белеткеп алыр. Ону каар, сүт кудар, шыгжаар онгачаларны, шагжаларны белем тургузар.

Чамдык малчыннар кажаа-хораанын септелгезин, чаазы едекти чайгы үеде уттупкаш, соон келгенде девидеп эгелээр. Шык, ойбак-самдар кажаалар малды чоорту бергедедир. Малдың соокка адыылкаш, арыя баксыраар, зарыыр, өлүр чоруу оон эгелээр.

Ырак тайгаларда малчыннарже тускай эртемнигларнин барбайн турар чоруу—аътты ажыглавазында. Моон соңгаар чыгты малды мунарынга, чүүк чудуреринге, тергеге болгаш шанакка бередирин иегет-тинер.

Оон ангыда, экономиктиг өөредилгенин дээштиг салдары куду. малчыныарны долу хаара тутпас, совуургазын шыдавас, көрээни орус дыл кыынга доладуруп каан болуур, чек-биле канчаар ажылдарын орта билбес болгулаар.

Өөредилгенин түнели-биле ыыгаан, аттестацияны чорудуп, класс тыпсыр, төлевирин эң көөр талазы-биле ажылдарны чорудары кузенчиг.

Малчын кижи ажылын эң планнап, бодунга үнеледи берип, кызыл ажылдаар болза, четчестер ынчан чайлаттынар.

Эрес-оол ХЕРТЕК.
«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хойжузу.

ДУЖААЛ КҮШТҮГ. СУРГАКЧЫЛАП ТУР МЕН

●Зоотехниктиң бодалдары●

Бодуң Улуг-Хем районда уксаажыдыгга болүүнүң удуртукчузу кижи мен. Та чүге болгун деп адап каан чүве: «бодукте» кара часкаан-на болгай мен. «Удуртукчу» эрге-хүлээлгемде элээн үр ажылдай бердим, ынчалза-даа дарганарның чемезин дыннаар дээрден башка, эки сестер-даа бо аразында дыңнавадым. Районнуң агроүлетпүр хаттыжышкынының дужаалын ёзугаар «Күш-ажылдың хостуу» совхозта быжыглаткан мындыг мен. Ол ажыл-агыйны «мойнум-биле» харылаар хүлээдилиг мен. Ынчангаш ам быжыглатканым совхозта сүт саалдазы кудуллаан дээш удуртукчулар мени амыратпайн-на турлар.

Дужаал үнген соонда күүседир аваар. Торгалыг биле Оймак фермадарында чартык ай дургузунда «шефтең» дузалажып келдим. Бо коллективтерниң чайгы баазаларынга Шагаан-Арыгдан үнгеш, эртен чамдыкта саанчылардан эрте кээр турдум. Кайы-даа фермаларның үчётчиктери, мал тарын боозадыр техниктери, бригадирлери саанчыдаадан дыка орайтап күүрнип, чамдыкта шүүт келбезин база доктаамал эскерип келдим. А кол специалистер дутайын чугаалаан-даа керек чок.

Июнь 2-де фермаларның иштп байдалын тыпсап көргеш, четчестерин эдип алыыр дээш саазынга бижээш, берип каан мен. Июнь 6-да чеде бээримге, биезиң-ле четчестер эттиимээн болду. Хомудадым. Бир эвес эрге-дужаадым улуг турган болза, харыысалгалыг эштер ол-бо халчып, камык улустуң хайындырып хөлээдип тургаш, тас кыдыыр эзин каар турган ирги бе? Азы... Бо-ла бүгү чүүлдүң дугайын РАУК-тың мал ажылы килдээнинң начальнигэ Даңзар-оол Севээнович Даңзын-оолга айыткан каан мен. Ол дарга совхозтуң удуртукчулары-биле чугаалашкан, РАУК төлээзинин айтырыкшының күүсетпээнин дээш оларны «ысыкырар» мүйлээн. Ооң түпкелинде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң код зоотехниги Алдын-оол Сүван мени, агроүлетпүр каттыжышкынының төлээзин ажылга шаптыктыг кижи диттеп, моон соңгаар фермаже чоокшулаттырзын аазаап болду? Элдеп чүве-дир-ле. Бир эвес фермадарның ажылы эки турган болза, ынаар кым-даа холгаарлавас-са ужурлуг турган шүүк.

Моон түнелинде сагыжымга хөй-ле чүүлдер кирди. Ол дугайын ш-көөрүм-биле түстүве ажыл-агыйларда специалистер база мен шыкаап, РАУК-тың төлээлери —сургакчылар-биле сүмележир болдайдыр мен. Шынап-ла, ол фермаларга мүнө хөрээм чок-даа турган чадавас. «Доора будуң тон орар» дээн шыкаг аан. Үк фермаларда хамык четчестерни советтиң зооветеспециалистери, база оларның боттарының удуртукчуларыы-даа тергиин ыяк бидир шыкажыл. Чижээ, бригадир кижи канчаар оны көрбейн турар дей. Эки билир, ынчалза-даа оларны чидирип адыр дээш хемчеглер албас-тыр. Кончуг таарымча чок херек бо!

Эде тургустунуушкун кижи бүрүзүнүң бодунаан мелээр шиңээжыгай. Бир эвес фермаларда байдал багай деп шыңгы айтырыг туруп кээр болза, нол зоотехник бригадирни, үчётчикти, азы ферманың зоотехниги-не «сыскырар» мүйлээн, а олар дараазында бодунуң аданда дужаалдыгларыы чижээ, зоотехник бригадирни «ковчуур», оозу саанчыларны, кадарчыларны-ла шүүлгиилеер—салгыг мындыг-ла чыыгаан. Нол зоотехниктиң мени ырек чок дээнин «быстер боттарывыс билир бис» дээн ол кылдыр бодаан мен. Бот-башкарыгга үезинде ыңдыг мүйлээн, ескерүүн кээп командылаарынга хөнүү кадган чадавас.

«Кириңиеске киржи бергеш» кижи эвес мен бе? Мени РАУК ынчаар дужаавн, адаптан турары ол бе? Чогум ынчан: бо совхозна быжыглаткан болганымда, чүүү кылыр ужурлуг мен ынчаш? Чаа не-гедге ёзугаар ол дугайым мөңээ чүге таймыбырлап бердиглер азы бодум эрги стиль болгаш методтан үштүүнүң чадаа турарым бо чүве бе? Мени ында быжыглаавы шын бе?

Кириңиеске дээримге, фермаларда четчестерни көрүп турар-кижи болганымда, ол дугайым чүге ыыттавас ужурлуг мен ынчаш? Харын «мээң казаавам — хажыызында» дээрзээ болгай-ла мен. Өскелкижи база мынча дизим. А четчестер бар ыяшкавыл, каракка илдеп аан? Ооң-биле эптежир-аргам чок-тур. Чайгы баазада инек саалдазын механизастаап-даа болза, ону ажыглавайн турлар. Ол чүү? Бир эртен ферманың мал тарын боозадыр техниги Елена Сакоова саанчылар-биле кады келгеш, ында тип каан ээге дерт чок иштинде олурду. Ооң үнүп келгеш, белеткеп чокка-ла инектерни тарып боозадыр үезеги. Ол техник район конкурузунга үшкү черни алган шалыпчыыс-тыр. Ооң ажылдап турарын совчуурган көөр боозадыг мен, дуржулга соңуун болгай. Ооң ажылы-биле тарынын база мунгаралдым: тарып боозаткан инектериниң ынчаар көөрүмге, боозадыгга-ла хөнүү кирбээнер болдуу?! Алыс турнел эвес, анаа саанчыгай сүрер «зарлывыс» аңаа чедээр ыяшкавыс! Чүжелгаш воор. Ажык-чарыг үедир. Кайы-даа совхозтарда бызаалларны чедир албайн турарының чылдагааны бо эвес чүве бе, монар? Ол шалыкны түнел дээш эвес, чүгле тарын боозаткан инектериниң санынан алыр турган боор, ону ылавылавааның база мээң четпезим.

Хайгааралымны уламыылавайн: мал чемнерин — чарбаны, концентраттарны-даа аңаа-ла черже — те каан бээр удус болду. Оймак фермазы июнь 1-де 189 инээнден 1754 литр сүт саап алган болза, чартык ай эрткенде ол көргүзүг хевээр, барык эскерилбээн. Торгалыг фермазы июнь 9-та 349 инээнден 4142 литр сүт сааган болза, дараазында хүн ооң 300 литр эвээшти алган. Чүге ындыг болганым? Тотчеглеп турган чем төнгеп.

Кайы-даа фермада сүттүң үскүрү база куду. Торгалыг фермазында сүт сөөртүр машина флягаларзан ону сорудуруп алыр, ынчангаш саванын дүвүнге сүттүң хоюу артып каарын көрдүм. А Оймак фермазында дүрекси кадарчылар үш дакыыр ажылды кылып турар. Ооң уламыдан ажылдын-ныңары багай. Совхозтуң зоотехниктери ону тоомчага албас-тырлар. Ында, фермада, чылыг суг безин чок, инектерниң эмгиерни соок сүт-биле чуур. Тааржыр бе? Чамдык инектерниң эмгиерни ханзыраан, балыг чорду. Ону саанчылар эм чок-даа дээш солидолбиле чаап турар.

Бо-ла бүгү чүүлдер дээш харыылап турар бригадир, специалистер үнелыыра чүге кылыг ээ-харыысалга чогуг? Билбес мен. Экономиканы башкарарының чаа аргазынче шилчээн бис. А мээң сургакчылап турарым бо совхозта—«Күш-ажылдың хостуунда» байзал чүге мындыгыл?

Ам черле специалистерниң ролюнүң дугайында чугаалажыр ой келген боор. Канчаарыл, кандыг янзылыг ажылдаарыл, чугаалажып-ла, чугаалажыш-ла турар-бис бис. А херек кырында кылган ажылывыс, түнелиниис кайыл? Ажылдап шыдаар болзувусса, ажылдавалы, а хоржок болза, эжыы-биле чугаалаалыынар. Ынчангаш бо чугааны солуунуң арыннарынга эгелээлиңер, эргим специалистер!

Саара МОНГУШ.
Улуг-Хем районда уксаажыдыгга болүүнүң удуртукчузу.

РЕДАКЦИЯДАН: зоотехник Саара Ховалыговна Монгуш шынап-ла, дыка чүгүлга айтырыгны көдүрүп тур. Мында, бир талазында, РАУК-түң специалистериниң, ажыл-агыйларга ооң сургакчылаар төлээлериниң, ийнде, совхозтарның - зооветспециалистериниң дутайында, үнүе, мал тарып боозадыр техник кижилериң ажылының дутайында айтырыглар тургустунуп келди.

Бистиң республиканың ажыл-агыйларында зооветспециалистер эндерик. Оларның аразында ажыл-кижиниг кызымактар хөй. Ынчалза-даа харыысалгазы куду, «чирик дугаан» чоруурлар база бар. Эде тургустунуушкун үезинде ындыглар биске чүгле «доора чудук» болур. Индыгларның херээ чок. Бир эвес ындыглар боттарны ындыг бис деп билиннес болза, ажыы-биле чугаалаалыынар, чонуун созу чүден үнелиг, шын. Ынчангаш, эргим номчукчулар, специалистер, чүгле мал ажылының эвес, харын черле көдээ ажыл-агыйда специалистериниң ролюнүң, ажыл-кижиниң, амыдырал-чуртталгазының дугайында бодалларывысты, санаа-онаалдарывысты үстүнде авторнуң чагаазының изи-биле эгелээлиңер. Чалап тур бис.

КҮЖУРНУ АЖЫГЛААР

Кандыг-даа малга чайгаар бүткен күжүрну ажыглаары ажыктыг. Аңаа чарыгдал база үнүмге болгай. Бо дутайында 1988 чылдың июнь 4-те «Шын» солунга «Искра» совхозтуң хойжузу Лопсан Кечил-оолдуң малга дус бербейн, ооң орнунга күжүр ажыглаар дээш саналын бөрүнү-биле деткиир мен. Мурнуку чылдарда Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозтуң девискээринде Мешкен-Хөлдүң кызыында күжүр-биле Шүй, Бай-Тал, Хөл сумуларының араттары чайын хой, ишкү, ичек, сарлык, чылгы малын сүрүп экелгеш, күжүралдын алгаш чаңын чорун турдулар. Кышкы үеде күжүрну эът, шарыга чүдүрүп алгаш, ава чакыга теп бээрге, күжүрзүраан мал чангыс-даа тогланчы арттырбас чимир турган. Индыг күжүр-биле чемненген мал ишти, тырны, шөйүндүзү аараан деп чүве

Тарын боозадыганы чогуур үезинде шынарлыг чорудар, аңаа ажыглаар кошкарларның чимир чемин экижидер болза, чаш төлүү менди алдынар. Бодум аңаа дорт кыржил, техниктерге дузалажып, оларның ажылын хынаан тургаш, хоюмну кызыраашкын чокка декабрь тиичүүдеден январь ортазынга чедир төрүдүп ап келдим. Ынчангы хураганнар часка чедир доруга бээр, аарыларга алыспас, хат-шуургага аллырбас.

Хой оолдаашкыны — эң-ле харымсалгалыг, бачым үе. Малчын кижиниң ажылының түнели, эрес-кежээни ынчан илерээр.

Ол санныг хоюутарда өг-буленин хөрээжен ээзи Анастасия Ывай-ооловна-биле келээн дуң, хуш чок ажылдап, кажаалар иштинде ангылаан клеткаларывысты чөп ажыглап, хураганнарны, хойларны демдектээш, сакмачыларга чагыы хүлээдир бис. Ол үеде малдың чемин баш удур белеткеп алыр. Ону каар, сүт кудар, шыгжаар онгачаларны, шагжаларны белем тургузар.

Чамдык малчыннар кажаа-хораанын септелгезин, чаазы едекти чайгы үеде уттупкаш, соон келгенде девидеп эгелээр. Шык, ойбак-самдар кажаалар малды чоорту бергедедир. Малдың соокка адыылкаш, арыя баксыраар, зарыыр, өлүр чоруу оон эгелээр.

Ырак тайгаларда малчыннарже тускай эртемнигларнин барбайн турар чоруу—аътты ажыглавазында. Моон соңгаар чыгты малды мунарынга, чүүк чудуреринге, тергеге болгаш шанакка бередирин иегет-тинер.

Оон ангыда, экономиктиг өөредилгенин дээштиг салдары куду. малчыныарны долу хаара тутпас, совуургазын шыдавас, көрээни орус дыл кыынга доладуруп каан болуур, чек-биле канчаар ажылдарын орта билбес болгулаар.

Өөредилгенин түнели-биле ыыгаан, аттестацияны чорудуп, класс тыпсыр, төлевирин эң көөр талазы-биле ажылдарны чорудары кузенчиг.

Малчын кижи ажылын эң планнап, бодунга үнеледи берип, кызыл ажылдаар болза, четчестер ынчан чайлаттынар.

Эрес-оол ХЕРТЕК.
«Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хойжузу.

Хуусаа айтырыы—херектиң ужуру ол бе?

БИСКЕ ЧЕРДЕН БЕРЗИН

Чоокта чаа СЭКП Тандың райкомунуң бюрозунга 1988 чылдың дөрт айларында мал ажылының байдалының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Аңаа бюро кежигүнү, РАУК даргазы Т. А. Хунданов медээ кылган. мындыг сан-чурагайларны адаан. 264 мыйыстыг болза мал, 7243 хой, 186 хаван, 18 баш чылгы мал хораан өлген. Тожа аттыг совхоз чүс инекке онааштыр 87 бызаны, чүс хойдан 80 хураганны камгалаан адаан. Ол дээрге эң куду көргүзүг эвес ышкажыл.

Мал чемнинг чедишкези-биле болгаш ажыл-бичү-зарыгларның бар болуп турарын тайгыдыглаарын оралдажып турза. Хөрээ-даа азырлаарны чүгле чүс-даа хонук мурнуда чылдарга. Элегеске малдың баш саны амгы тургашындан ийи катаң хей турган деп чугаалажыр. Ынчаш он чыл бурунгаар сиген инээ шилдеринь, самдык оларларны тарылга эдилештирилгенинге ышкыткеп. Иданнын Кара-Сүг зүргааң черлерни кызыгаарлаар, экижиткеп сиген шилдерни кылыр тускайлаан. Ол девискээрнүң Оюнаадыг-ында ыяш ур үезе курукту-ем, сиген көөрүн кедиг-ле. Сүүр төөгүзен 20 километр мраң чыдар шыл хөнүнерге перспективтиимейн-даа болган. Чүге дээрге комплексниң чылаа Кара мал шилчээн-биле кетнее, тарын-даа ооң ве-ликолепная долуу-биле ашыглаан, күш ветрейн бээр төөгүлүг-лер турган. Сактыырга, биң-тээ болуп сиген белеткеп шыдавас, ону кылыр биляес тиилерге, сиген кырында чыдар ыт шилчээ болуу бербейн, ол шилдү ескилерге чайлаа бээргеш-даа ынчаар болуу дег.

Ынчалза-даа Тожа аттыг совхоз ол девискээрдеп сиген кезиин алырын «Тыва кобальт» комбинатка-даа, хүүдээ кижилерге чедишээрөөрбей келген. Биң эвес чедишээрдеп бээр-даа болза, кажан башгайы хар чаан, чүнүң-даа төлү эрте бергеде бээр.

Бо чылын Тыва АССР-ниң Ном үндүрер дер, полиграфия бөлүүн ном салыынын керектеринин талазы-биле күүрне комитединиң системазының кирип турар бедүрүлгелер «Красное знамя» солунунуң редакциязының бөлүүзүнүң мыйыстыг бөга малдың өстүрер аргазын ажыл-агыйын хүүгулаарын шиитпирлээн. Тожа аттыг совхозтуң Кара-Суг девискээринден 500 гектар черни мөңгеден-даа совхозтуң чаа директору Николай Иванович Мурунов бөлүүдүг чон сонгалывысты болуу түлеп алырын дилеп чорааан. «А шиитпекчилер кымнарыл?» дээн айтырыгны чайгаар-ла салыксанны кедиг-дир.

Бөгүн Тандың районда дузалаан ажыл-агыйларга черни түскайлап бээрингө дузалаар чаңгыс директор тыптып келгени өөрүнүг. Бистиң күдээнивиске удур хөнүнүг чамдык кижилерниң кыжырыг-шоо-дуунуң адаа-биле дузалаар ажыл-агыйны түзүп киргекеп бис. Чүү болурун көргей-ле бис, каңдыг боор?

Түнелинде кашпа сан-чурагайны адаксадым: районнуң бүс совхозу 26 миллионун 90 мун рубль эрелиг, ооң иштинде 18 миллионну чаазакталап үзүүлүп, соңгаарлаштың каан. Моон алгаш көөрге, хоозуралдың демдектеринден илеен-дир. Бистер ажыл-агыйыыстың ынчаар эрелеп башкарар аргавыс чок. Ямзы-бүрү шиитпирлээшкинзерге таварыжып, бөрүк бүдүн чылгы чидиринээссе-даа, күүрне мурнуга алырлыкчылар болуп артпас бис.

Августа ПЕРЕЛЯЕВА,
«Красное знамя» солунуң редакторү.

КОНКУРСТУ ЧАРЛААН

Республиканың совхозтарының экономиказының кол адыры — шээр малдың бат санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле бистө ажыл соолгу чылдарда ыдеңи-ле сулараан. 1987 чылда дүк будуреринең ырааның 90,7 хүү күүседкен. 1986 чылда турганынган-даа кудулаан. Республика 100 хой, ёшкүге онааштыр 67, а чамдык совхозтар чүгле 40—50 хураганны, аңайны камгалап алган.

Совхозтарда зоотехниктиг ажыл дыка кошкак, ооң уламыдан тергиин сорттуг болган бирги класстың хойлары эвээжээн, кодаиларда кыргаң, эвээш продуктулуг мал көөрдээн, малдың шынары, үксаазы бажыңнаан. Чамдык совхозтарда кошкарларны, хуналарны солувайн турарындан хураганнар, аңайлар бичии ырбыска болуп төрүттүүүп турар. Бистиң ажыл-агыйларывыс дан мындыг чылдагаавынардан хөй-ле аңай-хурагаанарны, дүктү болгаш эттиг чедир албайн турарлар.

Күрүнениң үксаажыдыгга каттыжышкынының РАУК-терниң база совхозтарның специалистери малдың шынарын өскүлер талазы-биле боттуг хемчеглерни албайн, малды классының, эр-кызының, өң-чүзүнүүнүң аайы-биле кодаиларга үспейн турар. Оң чоруктуң уламыдан дүктү кыргыыры класстап ангылаары, савалаарында дыка шаптыктыг болуп турар.

Бонитировка соонда эки хой-лер ол-ла кодаиларыга төөрөөр артып калар, ооң оларны орнаа, солуур азы продуктулуг шынары чидер таварыгалар кайы хөй.

Мурнунда орулгалыг турган ындыр ампы үеде чамдык ажылагыйларда харын карылгалыг апаргаң. 100 хой ёшкүзен 100 база ооң-даа хөй хураган, аңай ындыр малчыннарның саны чыл бүрүзүн кызырыып турар. 1986 чылда 100 ажыг кадарчы ындыг кергүзүлүг турган болза, эрткен чылын оларның саны чүгле 47, а бо чылдың бирги кварталында 23-ле малчын болган.

Малчыннарның амыдыралчуртталгазын экижидер айтырыгны ооңум шиитпирлеп турар, ооң түнелинде 1300 малчын өг-биле будун чыл дургузунда өскерде чурттаавышаан, кадарчыларның 20 хүүзү чунар-бажыннар-биле хаиыырттынган, кодаиларның 55 хүүзү электрилиг.

Шээр мал ажылын улам экижидер соруглга-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүкрекомунуң коллегиязы биле агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профсоюзтуң обкомунуң президиумуу хой биле ёшкүнү негелеп ёзугаар кодаинар талазы-биле республиканың көрүдее-конкурузун чорударының дугайында доктаалды күлээп алган. Бо талазы-биле ажылды организастап чорудар. ооң түнелин үндүрер комиссиниң Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүкрекомунуң хой ажылының талазы-биле салбыр эрелекчизин Ким-оол Тулушович Чаш баштадыр 7 кижи составтыг кылдыр тургускан.

Республика конкурузунуң нелделерин ажылдап кылгаш, ону бадылаан. Конкурстуң сорулгазы болза, республиканың совхозтарында селекция-уксаажылыгга ажылын экижидери болуур. Ынчангаш хой, ёшкүнү өстүрер, ооң продуктулуун бедидер талазы-биле программаны ажыл-агый бүрүзү ажылдап кылган турар ужуралт.

Конкурстуң типлекчилерин Агроүлетпүрүкрекомунуң болгаш агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профсоюлдарының райкомнарының совхозтар аразынга, а совхозтарның администрациялары база профкомнар шээр мал звеноларының болгаш бригадаларының аразында конкурстарны организастаарын хүлээткеп.

кызы, өң-чүзүн аайы-биле ангы кодаинар кылдыр хүүлеар. Уксаажыдыгга ажыл-агыйларынга төрүүр хой, ёшкүнүң селекция болгун тургузар. Оларга белүктен эң-ле уксалыг элита малды алыр.

Конкурстуң түшелин балля системазы-биле санап үндүрер. Бо ажылга хамаарыжыр чүгүлер хойнуң, ёшкүнүң бонитировказын май-июнь айларда организастаар чорудары, кыргылга пунктуларын, аңаа ажылдаар удусту хынамчалыг белеткээри, аңай-хурагаанарны ангылап үзери, кыргылга болгаш малдың чүүлдезы, одарларны чөптүт ажыглаары, малды дурнуктур семиртири, кошкарларны болгаш хуналарны ынак белеткээри, малчын өг-буле шингээдип алыры, чайлаглзрга малчыннарның ажыддазарынга, чурттаарынга таарымчалыг бутү-ле чүүлдерин тургузары, кыштаглаашкынга бүрүн белеткел —бо бүгү чүүлдер база хамаарыжыр.

РАУК-тер биле агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының профсоюлдарының райкомнары совхозтар аразынга, а совхозтарның администрациялары база профкомнар шээр мал звеноларының болгаш бригадаларының аразында конкурстарны организастаарын хүлээткеп.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

ӨӨНҮКТЕРНИҢ ЫРЛАРЫ

Убса-Нур аймактың хөгжүмшин театрының артистериниң концертин 1975 чылдың июль айда бир дугаар көрген мен. Ак-Довурак хоорайга ажылдап турган студентилериниң түдугжу отрядының кежигүннери моол өөнүктериниң концертин дыка-ла сонуургаан бис. Бодум хүүмда артист Х. Чапаевтиң «Аъдым», «Теве-Хая» деп ырларны тыва дылга ырлаанын магадап дыннадым. Баш номер эрткенде сценага бичежек сыныг, школа назылыг хире уруг үнүп келгеш, «Хүн кезээде хүннеп турзун» деп сураглыг совет ырны орус дылга өткүт үнүг-биле бадыра бээрге, көрүкчүдер адын часкаашкыны-биле үдеп эгеледи. Театрның эң аныяк солизи Л. Дулымжавтың ырлаанын олдур.

13 чыл эрткенде база-ла ол театрның артистери Убса-Нур аймактың Тыва АССР-ге Культура хүннеринге киржип, солун концертин, шинзии биске бараалгадып келдилер. Тыва көрүкчүдер оларның концертин, Н. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шинзинде ырлыг сонуургал-биле көрүп, чылыы-биле уткаан.

Театрның ыраажылары Хундангийн Чапаев биле Лосол Дулымжав олар-биле ужуражып, өөнүктериниң чогаадыкчы ажыл-ижин-биле таныжар арганы болдум. Х. Чапаев бодуңун төрээн казах дылынган ажыгла, моол дылга арыг чугаалаар. Алтай дылды шору билир. Тывалап айтырыг салырга, алтай азы казах дылга харыылаптарга, кижи утказын билип аар чорду. Л. Дулымжав Улан-Баторга өөреним чораан болгаш орус дылды эки билир.

Лосол Дулымжав Улангомуң ортумак школазының сески класын дооскаш, театрга солист боон ажылдап эгелээн. Өткиг болгаш хөөг үнүг уруг шак ынчаар 1972 чылда артист амыдыралын эгелээн. 1981 чылда Улан-Баторнуң башкы институдунуң ыры салбырын кончуг эки дооскаш, база-ла Улангом театрынга ажылын уламчылаан.

Л. Дулымжавтың репертуарында уруглар ырлары болдаан. «Хүн кезээде хүннеп турзун», «Крышада вместе» болган оске-даа ырлар бар. Моол композиторлар Х. Певгээниң «Жирга», Энгбазырның «Аътыг кел чор» деп ырларын Кызылга эрткен концертерге ол ырлаан. Баштайгы концертке олурушкан музыковед А. Сапельцев Л. Дулымжавтың өткүт үнүн дыннаан, ёзулуг моол чернин Мордасовазы-дыр деп үнелээн. Аныяк артист шиирлерге база чедишкинниг ойнап турар. Болдуунда-ла бичии оолдар уруглар ролдарын ол ойнаар. Режиссёр С. Оюнчун тургусканы Н. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шинзинде ядыы моол Егорушканың ролюн Л. Дулымжав бүзүреннгиг кылдыр ойнаан.

Июнь айның эгезинде болуп эрткен Моолдуң аныяктарының революстуг эвилелиниң XIX съездиниңиң делегаттарынга көргүскен байырлыг концертти Л. Дулымжав башкарган. МАР-ның аныяк ураң чүүл мастерлериниң аразында оон алдар-алыы бо болуушкун херечилеп турар.

Хундангийн Чапаев—бистиң автономнуг республикада эң-не сураглыг, көрүкчүдерге эң-не чоок болган артист деп чугаалаза хөөредиг болбас боор. Төрүмелиңден ыраажы, хөгжүмчү садым-чаяанныг кижиниң дугайын номчукчуларга каксы-даа бол, таныштырайн. Х. Чапаев Баян-Өлгий аймакка төрүттүнген. Оя алды харлыг турда, оон өг-бүлезин Убса-Нур аймактың Баян-Нурга көжүп келген. 16 харлыында эгелээш, Улангомнуң хөгжүм-шин театрының артизи. 26 чыл иштинде ол ында үзүктел чок ажылдап турар. 1968 чылда Софияга эрткен Аныяктарның Бүгү-делегей фестивалының лауреады, Фрунзе, Иркутск, Эрдэнэт хоорайларга эрткилээн совет-моол ураң чүүл фестивальдарының киржикчизи. Игил, бызаанчы, дошпулуур болгаш улустуң оске-даа хөгжүм херекселдеринге илдик чок ойнаар. Театрда оон кол ажылы хөгжүмчү. Оркестрде виолончель ойнап турар. Хөгжүм талазы-биле оон эртеми чок. Ынчалза-даа нотаны билир.

— Тыва ырларыны менээ кыын-даа өөретпээн. Нотадан бодум өөренип алган мен— деп чугаалаар. Оон репертуарында моол, болгар, орус, тыва, бүрят улустарның ырларындан ажыгда, моолдуң төөгүт, хотон, урианхай, загчын, өөлет деп биче улустарының ырлары база бар.

— Тываларның сураглыг ырлары «Теве-Хаяны», «Дыңгыллайны», «Аъдымны», «Тыва кызыны» күзелдиин-биле ырлап чөр мен. Базах кижиге менээ силерниң дыхынар, аялганар төрел боон турар. Ырының сестерин частырып чох алаар-дыр силер деп көрүкчүдериң үнелелиңге өөрүвес аргам чок—деп. Хундангийн Чапаев чугаалап олур.

—Өг-бүлеңер дугайын чугаалап көрүңерем. Ажы-төлүнер кажыл?—деп айтырыг салдым.

— Өөм иштп Капура—Улангомнуң бир столованыының повары. 7 уруглуг мен: 4 оол, 3 кыс. Улуг уруум биле оглум ажылдап турарлар. Артканнары школада өөренип турар. Өөм иштп кезээде мени деткип, чогаадыкчы ажылымга арга-сүмеем кадып чоруур. Ургларым догерези моол, казах улустуң хөгжүм херекселдеринге ойнап билирлер.

—Тыва көрүкчүлер дугайында бодалдарынар канчыгыл? —деп айтырыг салырымга, ол ынчаар харыылады:

—Тыванып кайы-даа хоорай, суурларынга баарывыска, бистп чылыы-биле уткуп ап, концерт, шин бүрүзүнге көрүкчүлер зал долдур кээп турганына өөрүүр-дүр бис. Силерниң көрүкчүлер хөгжүмге ынак, ураң чүүлүг үнелеп билир улус-тур. Чогаадыкчы сеткиним ханганым, өөрүп четтиргенимни илередип тур мен.

Хундангийн Чапаев МАР-ның Культура министерствонуң «МАР-ның ураң чүүлүнүң тергиини» деп хөрек демдээ-биле шаңнаткан. Моол артистерниң чугаазы-биле алыога, бо хөрек демээн чедип алыры дыка берге, ону алган кижи аддарлыг атка чедери белен. Июнь 11-ден 18-ке чедир Тыва АССР-ге эрткен Убса-Нур аймактың Культура хүннеринге идепкейлиг киришкени дээш база чүрүлга, театр болгаш музыка ураң чүүлүнге чедишкиннери дээш болук моол культура ажылдакчыларын Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хундулел бижиктерим-биле шаңнаан. Шаңнатканнарның аразында Хундангийн Чапаев база бар.

Борис КҮЖҮГЕТ.

Кызыл гарнизонуңуң шериг кезээниң дайынчыларының аваларынга турасказаткан слёт болуур, анаа МАР-ның Убса-Нур аймаанның Тывада Культура хүннериниң киржикчилерин база келир дээрзин шериг кезээнден биске дыңнаткан. Ол слёттуу болгаш шериг кезээнин хүнүн сонуурган көөрүбиле анаа чеде берген бис.

Солдаттарның аваларынга турасказаткан митингини офицер М. В. Ковернненко ажыткаш, чурттуң чамдык республикаларындан, областтарындан болгаш хоорайларындан келген иелерге өөрүп четтиргенни илерелиг, майор В. И. Кочетковка сес берген.

— Ие. Ол сесте хаяы утка, хүндүткел, кызыгаар чок ынакшыл сиңиккен. Бодуңуп өстүрүп, кижизидип кааны уруглары, оолдары дээш олар чүүл-даа мурнунга тура дүшпестер, оларга чернин ыраадаа, сутнуң тереңи-даа моомдак болбас. Бистиң шериг кезээнде албан-хүлээлгезин эртирип турар дайынчыларның аваларынга турасказаатан слёт эртирер дээш чалаалгалар чорударывыска чедип келген аваларга кезектиң дайынчыларының, удуртукчуларының муонунган өөрүп четтиргенивисти илередип, оларга бүтү-ле эки чүүлдерни күзеп тур бис —деп, майор чугаалаан, дайынчыларның канчаар албан-хүлээлге эрттирип турарын, кезектиң төөгүүнү аваларга, ыяларга чедирип турарын сөөлүүн, кижизидип каанын уругларын, оолдарын дээш олар чүүл-даа мурнунга тура дүшпестер, оларга черниң

САГЫЖЫМГА ЧЕТПЭЭН «ДУҢЗАА»

Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Кыпыл-Эник Кудажының «Дуңзаа» деп чыныды чогаалдар ному чырыкче үнген. Алдар-аттыг-даа чогаалчы-дыр. Өске номчуучулар та чүү деп бодап турар, а мен болум хүүмда ук чогаалдарга көңгүс таварыышпадым.

Чогаалчының «Чүрек, азы Чүүгүрүк буттар болгаш чүүдүрүү идиктер дугайында тоожулаң» деп эгелис ажылын сонуургап номтадым. Номчуй бээримге, тоожунуң нол үтказы «буттар», «идиктер» дугайында эвес, а Кызыл Шеригге араттарның дузаламчызының, аныяк кыс Чинчиваанының, ийе, чүгле Чинчиваанының, оон артында-ла, орта таныязы Токпар-оолга (Кечилге) кижи сагыжынга кирбес элдептиг, моорап-далгыже характерныың чажын үргүдүү теп келген ынакшылының дугайында апарган. Токпар-оолдуң талавындан Чинчиваага ынакшылының бичии-даа хевири чок, ол оңу таныпас-даа турган, харын ол фронтудан чедип келгеш: «Кымыл бо, авай?» деп айтырар болган-на болгай.

«Аныяк кижилериң аразынга олуг чок, ханы ынакшылдың алыс үнделиин чүү болуп турарыл, чүлем эгелей бээрвл деп айтырыг тургустуруп келдим. Мен болдарымга, кажан-даа чугаалажып чорбаан, бот-боттары аразында билишпес, чүгле бараанын көрген кижиниң ынчаар-даа ажык хереглеттинип турар апарган.

Чоокну үеде тыва аас чогаалының (фольклорунуң) хей томуут чыныды номнарын Тыванын ДЛТЭШИ-зи, ном үндүрер чер планнап үндүрери күзенчиг. Харын-даа амгы үеде хүнүүн негелдеш апарган дең чугаалап болур. Тыва тоолдарының өске-даа жанрының аас чогаалының чаңгыс ай системажыдыл 4-5 томуут чыныды номун үндүрер болза, тыва дылды өөренип турар кижилерге, өөредип турар башкыларга, эртем-шинчилел ажылдакчыларынга болгаш мун-мун номчуучуларга, бичии уругларга ажок үнелиг, улуг белек болуру чугаажок.

Шанғыр-оол КУУЛАР.
Сут-Хөл район.

Тываның дыл, литература болгаш теоргүүнүн эртем-шинчилел институдунуң хей чыдларда чыш келген тоолдары, улустуң ырлары, тыва хоомыктар, үлегер домактар, тывызыктары номнар кыдыр үнүлеп көргө, оны сонуурган номчуп, ажыглап-даа чораан мен. Мээң ам хомудан чоруур чүвем: тыва тоолдарының чыныды номнарының байда-даа ведүбестеп, тывыбастап калганы.

Амгы литературулуг тыва дылдың бижиглиг, социалистиг тыва нацияның дылы кыдыр доктаал тургустуларынга улустуң аас чогаалы улуг рольлуг болганын билир бис. Ынчангаш тыва дылды эртем дүүзу-биле шинчилеэрниге, өөренирниге болгаш өөредирнирге тыва аас чогаалдың чыныды номнары канчаар-даа ажок хереглеттинип турар апарган.

Чоокну үеде тыва аас чогаалының (фольклорунуң) хей томуут чыныды номнарын Тыванын ДЛТЭШИ-зи, ном үндүрер чер планнап үндүрери күзенчиг. Харын-даа амгы үеде хүнүүн негелдеш апарган дең чугаалап болур. Тыва тоолдарының өске-даа жанрының аас чогаалының чаңгыс ай системажыдыл 4-5 томуут чыныды номун үндүрер болза, тыва дылды өөренип турар кижилерге, өөредип турар башкыларга, эртем-шинчилел ажылдакчыларынга болгаш мун-мун номчуучуларга, бичии уругларга ажок үнелиг, улуг белек болуру чугаажок.

Шанғыр-оол КУУЛАР.
Сут-Хөл район.

Ном болгаш номчукчу

чыныды чогаалдар ному чырыкче үнген. Алдар-аттыг-даа чогаалчы-дыр. Өске номчуучуларга та чүү деп бодап турар, а мен болум хүүмда ук чогаалдарга көңгүс таварыышпадым.

Чогаалчының «Чүрек, азы Чүүгүрүк буттар болгаш чүүдүрүү идиктер дугайында тоожулаң» деп эгелис ажылын сонуурган номчуучуларга, хейде ческиже бергенимден хөнүүм-даа болгаш келген дивес силер бе! Оон буттарны ам ховар-сорбудуг, эш-тавыбиле чаап, ораан каан, хырлыг. Тиглеңгилей бергилээн маңы буттарын ошкап-чыттап бээримге ормунга, тыва кыстарның ынчаарлагы аажылчаны эвес-даа бол, «Токпар-оолдуң мойнундан хуспаатаныкпаш аспына бергеи, ошкап-чыттап шаанга киирлеп үеэн болза, бир янзы болур шаа. Оон хадында Токпар-оолдуң аразы Чүрек-Кадайның (Селиңгада) оглу Токпар-оолдуң буттарының чаңында амызы хураалып, чүрээ совпастай бергеи. Ынчалзажок ынак бергеи дээш ол ийи аныяк улустуң бичии-даа дүүрелээн, харын-даа Чинчиваа, ханы ынакшылының демдектери кылдыр ынак буттар ошкап-чыттап турлеле, тоожулал оон-биле доостур.

Тоожунуң маадырларының обур-хевир, ажыы-чанчарының, будуштеринең дугайында бижиттингеннің ынчаарлагы төлеп кижилеринге дүүшкейи турарын айтыры база чугула. Чинчиваа Токпар-оолдуң албан болза, оларр барык мээң үеэ-чеосем улус боор турар.

Шаг-шаанда бээр дөртен чылдарга, харын-даа чамдыктары амга хевир артып калган аныяк тыва кыстарның чанчылдары, оларның төрүү, човаачалы Чинчиваанын хевиринде барык чок, оон европа аныяктарының чаннары-биле ажыглап чоруурун дегиит кестур. Бир катап Чинчиваа фронтуда чаалажып турар Токпар-оолдуң ийи чагаазын оон аразынга чедирип келгеш, ммидыг өөрүшкүдүг таварылгада орус улустуң чагаа алыкчызын танылаары бээрни өттүнүсээшт: «Азы инек өттүүп мөөрээр сен бе, азы бе өттүүп виштээр сен бе?» деп, дыка-ла дидим, удуг-ла ниижиге башпактаның турар. Чамытта улустуң «чүрээ хейлиг Чүрек-Кадай» деп турары удуг назылыг кижинин ажына-даа берип болдуругдан сеанмаэн, тунулелээн.

Чүрек-Кадайның бүтүн бедүүшүүн дугайында тоожулу номчаап, түнелел кылыры берге. Дайын үгелей бергеи деп мелээ дыннаавп, оон сагыш-сеткилин хайыгыл, чүрээ сулдарап келгенинден өшкү кежи чоорганының иштинден будуун хонук иштинде түрүп чадаан. Капп-ла хонганга бедек чылдагының дугайында комиссия кежигүү келирге: «Кайдагыде дайын-байлаа сураа дыннаа каап, дүзаламчы-даалаамчы деп алган, ам ынчап ийи кылаамны коңгаларын олуур. Дүзалаар улус боттарын мал-магаанын, аъш-чемнин, ниик-хевин өргүүсүн. Ялыыладучы кижи мен.» деп хый-даныр болгаш. Сеолунде олуур турачы болуп аъттанып-канза, ам бир янзы болуп, белек-селеэн болуп-ла сумулоолдарынга чедирип келип. Оглунуң алган бараанны, хейлеп органы мөн биргеи дурустуу дээш. Чүрек-Кадай ам чаңгыс артыкаа олдун үр үеэе бажым бөрүүнде, дас-кадымда-ла: «Кончуг бүрээн чүдээ-ни чок бужар кулутур» —деп анаа карганмышаан. Оон садым-хүүгү бээни анаа хамаанчок болду бергеи. Ол шагда барык аалдар бүрүзүнде бүү барымдаалап, делгеп алган орар бүргеи дүрзүзери ме-кижиге эргелиг чаңгыс оглудан үнелиг болганы ол бе? Чок. Оон-биле ким-даа каттыжып, бүзүревес. Оон-биле кады ТАР Конституциязының ёзугаар алырга, хүрээ-хинти күрүнеден тускайлаан бооргаа өске, кара албаты кижилерниң сан салып, чүдэ выпсып, чүдүп-тейлээри хостуг. Ол дээш дарга-бошкалар кымыңдаа чемелээр эвес. Даргаларның талазындан кыдыг ийи бергеи частырыгларны революциязының соонда, 30 чылдарга чедир, болдуруп турган. Оон соонда 35-37 чылдарда дамга, хамнарның дүүгүр, кежигередеринең хаажы хостуу-биле ол-бо аалдарда дыңналып турган.

Ийи инектиг, чаңгыс ыттыг, Чүреңнеп дээр ыттыг Чүрек-Кадай кандыг арга-биле үжеп тырын сажагны, ол хире саяның үттеп каан той вещтерни чыып, үжем хире идиктерни даарап алганы база оларны түүүк үзүүн мөөнүп турганы бидинимес. Чамдык черлерде оон үгаанны четпес, чүрээ хейлиг хире кылдыр бижээн-даа болза, сеолунде: «Чүрек-Кадай эртем-биликтиг улуска четпес боорлан бапка, бичии-даа бол бодуңга бербес угаанныг калай...» деп, үнделээшкин база бар.

Тоожуда ужур-утказы, аныяктар хамаанчок, назылары мөн шынаш аңгыраа кижиге безин билдинмес сестер болган чок таварлы берглээр. Эмин эрттир аар, ыагылчак, узун домактар долу-

дур.

— «Ада-чурт ССРЭ дээш ыяшка тыныжы оргүүр мен» деп. Токпар-оол даңгырагдап турар. Ынчан Токпар-оол ТАР хамаатызы кижи болгай. Ынчан ССРЭ бистиң кожаавыс күрүне турган. Ынчалза-даа Тыва анаа каттыжыкпас. Чогум Токпар-оол канчаа комчуг дүрген ССРЭ хамаатызы болду бергеним? Оңу амгы үениң улузу номчаап бүзүрээр бе? Амыдыралды көңгүс шаптарбазынар чок кыдыр көөр чорук К. Кудажының өске-даа чогаалдарында хей таваржыр. Чогаалчының ат-алдары улуттур. Ынчаарга оон чогаалдарында үскүлеженишкиннер чок, анаа-ла хөөрен турар кыйгы номчаап, тулган кыдыр көрө бээри таарышпас деп бодаар мен.

Совет Эвилелиниче Германиниң талдаанының соонда, тыва араттарның детинмеедузалажылырының дугайын автор көргүзери бодаан түре. Ол хөрөнүнде моон мурнунда солуннарга, номнарга, чогаалдарга каш удаа бижиттингеп чамдык барымдаалары киирген, чаа чүүдер-биле немелээн. Биезиг-ле Кузнецовту бижээнин айтырга-ла билдингир хире.

Моон мурнунда пардиялларга Чадаана хүрээзин 1930 чылдарда-ла орттедип-зүүктап кааннаң дең каш удаа бижээн. Автор оңу дайын эгелээн соонда, үстүкү черлерниң айтымыкчыны биле. Чадаана хүрээзин ертгедикпен дең чар тарай берген дең бижин турар. Бо дээрге ук. фактыларны көзүлдүр-де өскертпеен-дир.

Николай МААДЫР.
Номчукчу.

Ийи спортчу янитилеэнин каттышканының соонда хол бамбуушче бир дутаар маргылдаа болган. Аңаа дөрт хонага бирги чер алган командалар кирешкен. Нинтиэ-биле 64 спортчулар командазының ады дээш турушканнар.

Бирги хүнде бирги шөлге Улут-Хем биле Мөңгүн-Тайганың урутлар командалары ужурашкан. Улут-Хемниң командазы шыырак белетеглээнин көргүзүп, мөңгүн-тайгажыларын 3:0 санга уткан. Кызыл тооранның урутлар командазы эрзинчилерге башпактыг оонга уттурупкан. Дараазында оонга үш улаштыр кызылчылар тиилээн. Ынчангаш янитиң сан 3:1 болуп, Кызыл тооранның командазының удуу-биле оон доозулган.

Ийиги шөлге Ак-Довурак тооранның командазы биле Улут-Хем районнуң ойнакчылары ужурашкан. Ол ийи команданың тиилээнии профэкилдериниң ВДФСО-ның чемпионы болур дең чүвениң көрүкчүдер биликп турган. Улут-хемчилериниң командазындан Александр Лопсанның хамгылары күштүг болуп, көрүкчүлериниң кичээнгейин хаара түдүп турган. Ак-довуракчыларның дуржулгазы улуг болгаш команданың кежигүнүнерең бир демниг ойнап, үзаа-дараа санарыы ап келген. Ылангыя хөй сайнарны Михаил Маңнынких, Андрей Маничин, Николай Моңгуш олар эккелген. Түнелиниде янитиң сан 3:1 болуп, ак-довуракчыларның тиилээнии-биле оон тейген.

Кызыл районнуң командазы эрзинчилерни уткан. Оң-ла түн ак-довуракчылар-биле Кызыл районнуң командазы ойнап турда, хөп-генертен чаңс чагаш оюнга шаптыктаан. Эртеңгинеже көжүрер ужурга таварышкан. Ол түн ийи команда үш оюн ойнаан. Сан 2:1 болуп ак-довуракчылар мурнап турган. Эртеңгинеже катап ойнаан. Ак-довуракчылар 3:1 санга уткан.

Ойнап турган командалардан Эрзин районнуң командазы кошкак болганын көрүкчүдер эскерип турган. Ынчалза-даа аимаа ойнакчылар Ак-Довуракчылар командазын элээп дешпедиглеп. Көрүкчүдер эрзинчилерни хей-аът кииргип, деткип турганнар. Ушку оюнда эрзинчилер үзүрмишкин кырында келген. Сан мырынай 14:14 болуп турган. Оон соонда 15:15 апарган. Ак-довуракчылар дуржулгазын көргүзүп, үлаштыр-үлаштыр санны алган, оюнну 17:15 кылдыр доозкан.

Нинтиэ-биле оюн 3:2 болуп, ак-довуракчыларның тиилээнии-биле доозулган.

Ийи хүн болган маргылдаанның түнелиниде эр улустан бирги черни Ак-Довуракчы найырааның командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Улут-Хем биле Кызыл районнуң командалары төлептиг болган.

Хөрээжен улустан бирги черни Кызыл тооранның командазы алган. Ийиги болгаш үшкү черлерни Улут-Хем биле Мөңгүн-Тайга районнарның командаларына бергеи.

Тиилекчи командаларга шилчинир кубокту болгаш бирги чергиниң дипломнарын байырлыг байдалга түзүскан. Тиилээн командаларның кежигүнүнерине чемпионнуң кожааларын, хүндүлүг бижиктерин, эртектиг белектерни тывыскан.

Маргылдааның ш эки ойнакчылары болган Андрей Маничиге (Ак-Довурак), Мария Варениже (Кызыл) эртектиг белектерни бергеи.

Бирги чер алган команда профэкилдериниң эки тура күш-культура болгаш спорт кинтилелиниң адын камгалап, июльда болур республика тарылдазынга киржир. Ол ниитилел ийи дутаар команданы база четчелеер.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: тиилекчи команда.

Орлоп ШАҢНААНЫҢ фотозу.

ДОЛУ ЧЫЫНДЫЗЫН ҮНДҮРЗЕ

Столтуң кырында номарже, шында эссертинмес эртине байдак овалап каан чүве дег, чүрээм шаңыртккейип көрүп олтур мен. Шынап-ла, бо хире хей эртине байлактың ээзи болганымда, амырап орбас аргам чок. «Правда» ном үндүрер черниң 2 томнуг «ССРЭ-ниң улустарының тоолдары», «Уруглар литературазы» ном үндүрер черниң 10 томнуг «Делегей улустарының тоолдары» база-ла ол ном үндүрер черниң чаңгыс томнуг кылдыр үндүргени, «Делегей улустарының тоолдары» деп чыныдылар ол-ла болгай.

Бажыңымда хүүда библиотекамны сончалай көрүп орар болза, делегей улустарының аас чогаалының дыка хей сураглыг, кайгамчык, солун чогаалдары бар. Оларның янтиңден бодумнуң тыва улутумнуң тоолдарын тыя номчаап, сеткил-сагыжым чоргаарланып орар. ССРЭ-ниң улустарының тоолдарының ийиги томунда Марк Ватагинниң очулгазыбиле тос тыва тоол киргеи. «Делегей литературазының библиотеказы» деп хей томнуг серияның «ССРЭ-ниң улустарының маадырлыг эпосу» деп томунда «Мээге Баян-Тоолай» киргеи. Тыва улустуң аас чогаалы чүгле ССРЭ-ниң эвес, делегейниң улустарының культуразының чарылбас кезээ, үнелиг эртинези аварганыңга канчар чоргаарланмас боор. Ол ышкаш тыва тоолдар Светлана Кодованың болгаш өскеда чогаалчыларның, эртем ажылдакчыларының очулгазыбиле тускай ном кылдыр Москванның ном үндүрер черлериге үнүлеп турганын билир бис.

Тываның дыл, литература болгаш теоргүүнүн эртем-шинчилел институдунуң хей чыдларда чыш келген тоолдары, улустуң ырлары, тыва хоомыктар, үлегер домактар, тывызыктары номнар кыдыр үнүлеп көргө, оны сонуурган номчуп, ажыглап-даа чораан мен. Мээң ам хомудан чоруур чүвем: тыва тоолдарың чыныдың номнарының байда-даа ведүбестеп, тывыбастап калганы.

Амгы литературулуг тыва дылдың бижиглиг, социалистиг тыва нацияның дылы кыдыр доктаал тургустуларынга улустуң аас чогаалы улуг рольлуг болганын билир бис. Ынчангаш тыва дылды эртем дүүзу-биле шинчилеэрниге, өөренирниге болгаш өөредирнирге тыва аас чогаалдың чыныдың номнары канчаар-даа ажок хереглеттинип турар апарган.

Чоокну үеде тыва аас чогаалының (фольклорунуң) хей томуут чыныды номнарын Тыванын ДЛТЭШИ-зи, ном үндүрер чер планнап үндүрери күзенчиг. Харын-даа амгы үеде хүнүүн негелдеш апарган дең чугаалап болур. Тыва тоолдарының өске-даа жанрының аас чогаалының чаңгыс ай системажыдыл 4-5 томуут чыныды номун үндүрер болза, тыва дылды өөренип турар кижилерге, өөредип турар башкыларга, эртем-шинчилел ажылдакчыларынга болгаш мун-мун номчуучуларга, бичии уругларга ажок үнелиг, улуг белек болуру чугаажок.

Шанғыр-оол КУУЛАР.
Сут-Хөл район.

ШҮЛҮКЧҮНҮҢ ЧАА СӨҢУ

Үениң ылгыы маңы-биле дерге базып, төрээн чоңунуң шудургу ажыл-ижинге алган-бөрээп, анаа хей-аът киирер буянныг улугну шилип алганнарның бирээзи—аныяк чогаалчы Куулар Чөрмит-оол. Бодунга негелделиг, сес бүрүүн чечен чурумалдар-биле хаажылаан, утка-шынары ханы, чаа шүлүктер-ни номун автор номчукчуларга бараалгатпаан. Оон ады — «Дан ханазы». Эле тургустуунушкынчың үезинде, угаанмедерелдиң бо харыысалгалыг ойүнде шүлүкчүнүң чаа ному сеткил-сагышка дээштин-биле, кижи факторун үнелээн-биле үнемчелиг. Бедик оюур-хевирлер-биле хериделеген маадырлар шүлүктерде, «Харлыг тоожу», «Хүнчеваадың аяр назы» деп чогаалдарда тода илдең. Кижи беленге эвес, а бергээ өөренирнин «Харлыг тоожудар» көргүсхен аныяк-өскенге өөредиглиг, кижизидилгелиг чүүдер хей, оон чижээн мыя бо одурулар безин хереглеттинип турар:

Чуду-кара ажыл кылың.
Чүттуг кыдың дадыкаанын.
Эртемнериниң шораан-бертин
Эртеринге догум болган.

Амгы үеде интернационализм айтырыгы совет нинтилеэде чүгула черни эзлеп турар, ам-дунмаларның афган черге эмыстының артынга каггаш, патриотчу, маадырлыг туруш-биле хүнчеваадың ыдыктыг херээн камгалашкан совет дайынчыларга турасказаткан солун бадаадазын автор «Хүнчеваадың адаар даңы» деп чараш ат-биле адаан. Кандыг-даа улус чонга ханныг дайынның черек хогун, оон улуг хөөраалдың автор дорт-чиге көргүскен.

Ол ышкаш интернационализм темазынга бижиттингеп шүлүктерге «Индира Гандиге», «Частымпиям», «Гобинин ыржымы» болгаш оон-даа өске чогаалдар хамаарыжыр. Мынза ыл идея — эп-найырал, делегейге бижиг тайбын, буруулгаар деңнээр.

Күш-ажылдың күзел-сорук түгээн совет кижиниң белиг үезинге бүзүрелиң, эрес-кежээ күш-ажылың ылергейдээн чо-

гаалдарга «Чаартылга халыбиле», «Хемчиктиниң чаа шинчилери», «Мөңгүн-Тайганың чурумалдары» болгаш оон-даа өске чаа шүлүктер дугжүр. Эки чурттаар дээ, ынчангыр, ак сеткилдиг ажылдаарын, күш-ажыл кижиниң ыяап-ла хамсаарын, бергелеерге торулбазын, бедик сагыжлагчурумнуг болурун үстүнде айыттынган чогаалдарда маанызаанны өөрүнүг, оон чаңгыс чижээн «Ыры кыйгырып түрө» деп беш строфалыг шүлүктен көрүүлээ:

Дескел-де чок чүрээм —
Төрээн черге эзир.
Деминг иштиг эргий
Дескиндир ушаал.
Ыры, ыры, ыры,
Ынакшылды оттур!

Төрээн бойдусту карак оскудет хумагалдарывыс, хайыралыг ынакшылга чүдүү-чүрээндеп бердинериниг чалыыларыны кыйгырып турар кижизидилгеэстетиктиг шүлүктер чаа номда арбын.

Саяпан САНДЫ.
Номчукчу.

КӨРҮКЧҮЛЕР СОНУУРГААН

Төөгө суурнуң Культура бажыңының көрүкчүдер залы шыгырт долу. Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шиин театрының тыва болуунуң артыстери пролетариаттың улуг чогаалчызы А. М. Горькийниң «Ирей» деп шиирин эккелгеин ол.

Ирейниң ролунга көрүкчүлерниң чаңгыс чер-чурттуу, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Солуң-оол Людуп ойнаан.

Мастаковтуң оюур-хевирин РСФСР-ниң улустуң артизи Борис Бады-Сагаан чедимчелиг ойнап турар. Ол ышкаш аныяк артистер Алексей, Людмила Тулуштер, Надежда Наксы көрүкчүлериниң сагыш-сеткилин хаара тутканнар. Артист Анна Ширкин-оол ыяадомаанык, ынчаңгышкининиң база үнүнүң аайы-биле көрүкчүлерге ажок таарышкан.

Чаңгыс-ла чүүл чедимчи чок болганы хомудаанчыг. Дыштанныр диван орунну ийи кыдыын чымчактаан, кандыг-бир аны өске-даа материал-биле шаккаш, кырын чараш, чымчак чүүл-биле өткен турган болза комчут таварыжыр ийик. «Сээн орар, чыдар черлериң чымчаалаймын, чымдыналаймын турар чымчак-тыр алаа—дээш иеелиниң сестериге дүжүүн турар кылдыр. Ам ол орун аңаа-даа ак дозу-биле чаан каан үүнү сандай.

Светлана ХОМУШКУ.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

1988-1989 өөредилге чылында дараазында мергежилдерге сургуулдар хүлээп ап турарын Кызылдың № 4 профессионал-техниктиг училищези дыннадым тур.

I. Сес класс доозган өөренирнилер (өөренир хуусазы 3 чыл).

1. Тудуг маляры, штукатурчу.
2. Кан болгаш демир-бетон кылыглар монтажчыгы, электрожанакчы.
3. Сантехниктиг системалар монтажчыгы, газосварщик.
4. Электрогазожанакчы.
5. Башиялыг болгаш завандаак крананың машинисти.
6. Автокран машинизи.
7. Демир-бетон кылыглар септекчизи.

II. Сес класс доозган, 15 харлыг өөренирнилер, (өөренир хуусазы 1 чыл).

1. Дашчы.
2. Тудуг бывантызы, чазанакчы.
3. Тудуг маляры.

Бо мергежилдерниң сургуулдары училищеге ортумак эртем албас.

III. Ортумак школа доозган өөренирнилер (өөренир хуусазы 6 ай).

1. Тудуг маляры, штукатурчу.

Карөрия кузенниер дараазында документилерни коштап, бидиримишкинни биижир:

Эртеминиң дугайында документ.

№ 286 төвирииш медицина шынаылгазы.

Өөренип турган черинден шынаылга.

3х4 см. демчээдиг 6 фотозурук.

Паспортуң азы төрүттүнгенинің дугайында документизин болу эккээр. Документилерни июнь 1-деп эгелеп хүлээп ап турар. Кичээлдер сентябрь 1-де эгелээр.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1. Телефон № 3-44-14.

1988 чылда медицина училищезинге киирерге-биле кыска хуусаалыг белеткел курузунга сургуулдар хүлээп алырын Кызылдың медицина училищези чарлап тур.

Училищениң директорунга бидиримишкин амиргенинің болгаш өөредилге дээш төлээ квитанциязының эккелгенинің соонда киир санаар. Өөредилгениң эрте» 20 рубль. Оңу республикавыс психэмелегезинің тенчүүттүгеп бухгалтериязында хүлээп ап турар.

Өөредилге июль 1-де 16 шакта эгелээр.

Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 2, телефону — 2-41-19.

1988 чылдың июнь 26-да 11.00 шакта Боом даанга дельтопланер сыртунуң талазы-биле А. А. Миконя аттыг кубок дээш Бүгү-эвилелдиң маргылдаазының баймдыг ажыдыышкыны болур. Программада: парашютчуларның көргүзүг шураашкыннары, дельтапланеристериниң ужудушкуулары болур.

ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Кызыл хоорахому, хоорай Советиниң күүскому 1988 чылдың июнь 23-те СЭКП хоорхомчуун хуралдаар залында 17 шак 30 минута турза, интернационалчыл даймчыларбиле ужураажышкынынга эгелээр.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

«ШЫН» СОЛУННУҢ НОМЧУКЧУЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Эргим номчукчу! «Шын» солунну чагыдып алыры уламчылап турар. Чагыдылганы «Союзпечать» агентстволарынга, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлериниң аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга кылдырып ап болур.

Чагыдылганы кызыгаар чок хүлээп алыр. Бир эвес чагыдылганар хуусаазы төне берген болза, ону улаштыр чагыдып алырын сагындырып тур бис.

Кино

ИЮНЬ 22-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На исходе ночи» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, «Амадей» 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Самио» 9.00, 12.30, «Где ты живёшь?» 10.50, 14.20, «Парама» 16.00, 18.40, 21.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Свободное падение» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Фотография с женщиной в диким кабаном» 15.00, 16.50, 18.40, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Бирюзовое ожерелье» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

«МИР» к.б: «Маленькая волшебница» 14.00, «Алло, такси» 18.30, 20.00 (узаткан) шактарда.

агаар

Республикага чамдык черлерге бинг чаар, дүне 7—12, хүндүс 15—30 градус изиир.

Кызылга чагбас, диимирээр чадавас. Дүне 10—12, хүндүс 25—27 градус изиир.

КРАСНОЯРСКИНИҢ КЕДЭЭ АҢЫЛ-АГЫЙ ИНСТИТУДУНУҢ ТЫВАДА ФИЛИАЛЫ Совет Армиязының хүрээлеэнинден бо чылдың май, июнь айларда халашкан дайынчыларга кыска хуусаалыг белеткел курстарынга үлүзүн алырынга чарлап тур. Үлүзүн алырынга филиалдың директорунуң адынга билдиришкин киирген соонда чорудар.

Телевидение

ИЮНЬ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Чүзен болгаш чүге». 9.05 — «Чүрттелгениң өөрүшкүлери» 3-ку сериязы. 10.25 — Медээлер. 10.35—12.15 — Бүт бомбуу Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. 15.25—Медээлер. 15.35—Эдектурустунушкун прожектору. 15.45—Уругларга фильм. «Пан Кляксаның аян-чоруу». 2-ги сериязы. 17.05—«Он алды харга чедир болгаш оон улуг назын». 17.50—Силерге, хоочуннар. 18.50—Бөгүн делегейде. 19.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга утказыттур. «Эдектургустунушкунуң көзенчилериң». 19.50 — «Чүрттелгениң өөрүшкүлери». 4-ку сериязы. 21.00— «Үе». 21.35 —Эдектургустунушкун прожектору. 21.45 — «Сес дилеп тур мен». Чогаалчы В. Круглов. 22.05 — 23.55 —Бүт бомбуу. Европа чемпионады. ГФР-деп дамчыдылга. Чаңсарда (22.55) —Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20—«Алдай» танцылаар. Бакудан дамчыдылга. 8.50 — Россияның алдарлыг кижилери «Илья Репин». Эртем-таныылбырлыг фильм. 9.20 — Немец дыл. 9.50—«Хөлдүг карусель». 10.20—Телефильм. 10.50 — Немец дыл. 11.20—«Сыр заңбажың». Уругларга 3 сериялыг уран-чеэжи телефильм. 1-ги сериязы. 13.20 — Литва ССР-ниң камерлиг оркестриниң концерти. 13.30—Медээлер. 13.40—«Европовкага болгаш суун». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 14.45—16.10—Цирк артизи В. Дикуль силерни чалап тур. 18.00 — Медээлер. 18.05 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга утказыттур. СЭКП ТК-ниң Тезистерин чугаалажып тур бис.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.35—«Үе». Совет эстрадазы. Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 23.05 — 00.10 — Шенекчи-ужудуучуларның профессиональныг дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.05 —Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга утказыттур. СЭКП ТК-ниң Тезистерин чугаалажып тур бис. 18.25 — Ростов телевидениезиниң программазы. 19.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң дауреттары. РСФСР-ниң улустуң артизи В. Спиваков. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удумар, чаштар!»,

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

ЮИЛДИСТЕРНИҢ: партыйжы амыдыралга кылдызының 3-36-82, совет туругузуг кылдызының 3-37-11, үзеттүр кылдызының 3-36-73, чогаал кылдызының 3-39-03, культурга кылдызының 3-39-15, чедээ ажыл-агый кылдызының 3-41-16, социал айтырыглар кылдызының 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41. солуң келбейн баргында 2-32-75-ке долгаво.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээзи 2 периодлга амаазе. Тиражы 24637 экз. Солунунуң индексизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном савдалыг тереттериниң телезы-биле куруме комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Краевченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 149. ТС—01536.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 23 четверг № 146 (13746)

1925 чылда үдезилеттингеи.

Өртээ 3 конеек.

МАЛЧЫННАР НААДЫМЫНГА УТКУШТУР

КЫРГЫЛДА ШУУДААН

«Бай-Тал» совхоз бо чылын кыргылдага хымамчаныг белеткенген. Пунктуну ой-шаанда селтээн, графикти тургускан, кыргынчыларның кылыр ажылының нормазын, телевирин, ажылдаар шактарын тодаратнаш, чараштыр бижээш, пунктуда аскыладаан. Ол бүгү чүүлдерни ажыкчыларга таныштырган. Кыргынчылар, пресстемчилер, классткачылар, хачыларны чанып чидирдер болгаш ескә-даа дузалаан ажылдакчылар — шупту 40 ажыг кижи пунктуда ажылдап турар. Оларны 4 звеноныдыр хуваагаан. Ажылчыннар пунктуга хүнде ийи катап чемненир кылдыр организастаан.

Совхоз күрүнеге 25 тонна 394 килограмм дүктү дүмаар, ошкү дүгүн 9 тонналы дүмаапкан. Ам ниитизи-биле 13037 хойну кыргыыр. Бо ажыл июнь 13-те эгелээн. Пунктуда электриниг 20 хачы, 9 кижи хол хачызы-биле ажылдап турар. Хүнде үш кодан хойну кыргыыр, улаштыр оларны чүүр.

Баштайгы хүннерде Маадыр-оол Бегзи, Бичe-оол Иргит, Мандараа Шыырал Тамара Канчыыр-оолovна Монгуш чугаалады. — Мынаа хозалганы ам катап дедир чыштынып турар апарды. Хүнде ийи кодан хой кыргыыр, алда-дыр. Орта-даа келбес, узукчелеш турул болур чүве-дир. Беш кодан чедерге чүүр дээн. Ол хирезинде чугбас-даа болбаан дуо.

Кыргыкчының хомудалы үндезинниг. Хой кыргыыр бетинде кодан бүргүзүнүң байдалын өөренип көргеш, графикти түргүзүп турган, ону кылбаан. Кыргыданы чоруктар үе хойнуң укказынындан, күш дедгелиндеп, агаар-бойдустуң байдалындан хамаарыжыр болганда, дүк хозалбайн туруп болур, кайы кодаанның кажан кыргылдага кирери билдинмес. График тургустунмайн барган. Коданнарны шилиирин бо хүннерде боттарынып, ажылга саат уджуштырып турар. Бригадир Самдан Хертек: «Зоотехник билир ыйнаан» дээш, оларның хөйларын кыргаан. Минчеймаа Дорбу, Сетпа Кек, Клара Чымын, Хөлээк-оол Достан оларның звенолары шылгарап, шаңнаткылаан. Баштайгы үеде ийи машина ишти дүктү пресстээн.

Кыргыда пунктуузунда хамын ажылды үчёткчин Чечен Маңнай эки удуртуп турар. Ол ышкаш хойну бригадаларның удуртукчулары, зооветспециалистер доктаамал дежурныйлап турар. Пунктуда ажыл шыңгыы. Үе дараштырып келген, ынчангаш кыргылдага суурнуң албан черлерин, организацияларын база кииришкилерин чугула апарган, ынчаммас болза кыргылда саадаар, чайлагларында шаптын болу бээри билдингир.

Ниити совхозтуң малчыннары бо хүннерде черле шору ажылдап турар. Амгы үеде республиканың Наадымынга киржир эрге дээш чарышты организастаан. Совхоз чартык чылда сүт садарының планын июнь 16-га чедир 174 хуу күүседткен. Ол ышкаш эът дужаарының даалгазын күүседирипкең кыры-нда келген.

Хертек КАРА-ООЛ.

«Кызыл тараачылар» совхозтуң № 2 трактор-хөвү бригадазы бо чылын мерзе-биле ажылдап эгелээн. Ында ниитизи-биле 17 кижини бышыглаан. Коллектив 3773 гектар шөлдүг, оңа иштинде тарыла-га шөлү 3582 гектар.

Бригада тараа кузьтуралгарындан, картофельден ажыгда, мал чемин база тарып өстүрер. Ниитизиң малына 2754 центнер силосту, 1463 центнер семажты белетиккен.

Амгы үеде тарыла дөзүргеи. Ам механизаторлар чайгы чер аңдарыйгазында хаара туттунган. Оон аңгыда сиген кезер техниканы белетеп турар. Часты тарыла үезинде социалистиг чарыллга ажыын механизатор К. Арапчын бригалы черни алган. Улусчу контроль постузунуң кежигүнү хүлээлгезин ол база эки күүседип турар.

Чуруукта: Константин Арапчын.

Иван ДАМБАҢЫҢ фотозу.

ХОЗАЛЫРЫН МАНАП ОРГАШ...

● Кыргылданың хуусаазын шөйүп турарын пунктулар төптеринде байдалдар бадыткаан ●

Хой кыргылдазы — эң кысна хуусаада организастыг болгаш шынарыыг, шалыпкыг дээзар кампания. Бо чугула харыысаалгалыг ажылды 10—15 хонукта дээзары дээргелеп, хой дүктү кыргып алырының магадылаазы. Кыргылда Чөен-Хөмчик районнуң чүгле «Большевик» совхозта шуудай берген дээрден башка, ескә ажыл-агыйларда шөмелде хевирлиг эртип турар.

Кыргылданың хуусааларын шөйүп турарын баргылаанывыс пунктулар төптеринде тургустунган байдалдар бадыткаан. Шынап-ла, дүгү чуңгактаныл хозалбаан хөйларны кыргыырга ажыл-агыйга улуг карааманы чедирер, кургаг дүн чиик болуур, хозалбаан дүктүг хойну кыргыыры берге, ол болганчок-ла кестинер. Дүн чуңгаи чок болганда, төгларр болгаш эртээ нуду боюур билдингир.

СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң суур аданда турар төптө кыргылда пунктузунга кирип көрүвиске, партком секретары Өнер Айжыынна Саттын: «Шупту чүве белен» дээш сестеринге домей-лешпес чүүлдер каракка дорган илдиктн. Шагдан бээр туруп келген серидиг эрги кажаанын ханаларын чугайлаан, девискээрни бүү-хаа шырбаш, кыргылдага белеткел ажылдарын оон-биле кызыгаарлан каан. Дүк тырыыр прессти кырында электри дамчыыр удазын дээкиирдеп адырыгаан, ажаан күдүлаар халайын бадып келген. Чамдык черлерде удазының шывыглары ойлуп, дешти бергилээн, аңаа чагдаары, чаныыг чоок-шулаары айыылдыг. Кажаанын иштинде хөй кыргыыр агрегатчар коштунмаан, эргежок чүгүл эт-хөреңселер четчелеттинмээн. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, кыргылданы эгелээр хүнге чедир бөзин доспаанны илдеп ышкажыл.

Хайыраканга хөй кыргылдазы июнь 17-де эгелээн. Ол хүн Кеген-Булакта турар Дамба Кара-Салдың кадарган хураганнарын контора коллективи, ялы, кажо Совет күүскомунуң ажылдакчылары совхоз ажылчыннары-биле кады хөл хачыларлыг кыргаан. Совхозтуң база бир хөй кыргыыр пунктузу Биче-Хөндергейниң Чайлаг-Хемде тургустунган. Аңаа хөй кыргаан улуска ында сүт-бараан фермазының ажылчыннары шеф дузазын чедирер.

«Пекпаз» совхозтуң малчыннары тайга аразынче кыыгаар. чазаглаар. Ол черде ам-даа совхозчулар болганындан дүк хозалбайн турар. Ынчалза-даа шөмелде кыргылдаже июнь 10-дан эгелеп киргеи. Баштай ангы-ангы коданнардан дүгү дүжүп, хозалып. чуңгактанган хойлар кыргаан.

— Тос коданны кырып чыгыртпаус — деп, кыргыкчы дээринге пункт белеп эвес. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктар чүге чедирип болдуруг? Дүмүк алдында чыдар төптө хөй кыргыыр пунктунуң чөгенчиг байдалы удуртукчуларны, түскай эртемнигдерни канчап дүнүртепейн турарыл? Хамык чүве таарымчалыг эки чоруп турар үзер даамай хөннерге алзып, аңаа шөлээн олургулаарга болур бе?

Белеткел ажылдарын оңжум темпилиг чорудуп, пунктунуң сеткелгезин кыргылда эгелээр хүнге чедир бөзин доспаанны илдеп ышкажыл.

Хайыраканга хөй кыргылдазы июнь 17-де эгелээн. Ол хүн Кеген-Булакта турар Дамба Кара-Салдың кадарган хураганнарын контора коллективи, ялы, кажо Совет күүскомунуң ажылдакчылары совхоз ажылчыннары-биле кады хөл хачыларлыг кыргаан. Совхозтуң база бир хөй кыргыыр пунктузу Биче-Хөндергейниң Чайлаг-Хемде тургустунган. Аңаа хөй кыргаан улуска ында сүт-бараан фермазының ажылчыннары шеф дузазын чедирер.

«Пекпаз» совхозтуң малчыннары тайга аразынче кыыгаар. чазаглаар. Ол черде ам-даа совхозчулар болганындан дүк хозалбайн турар. Ынчалза-даа шөмелде кыргылдаже июнь 10-дан эгелеп киргеи. Баштай ангы-ангы коданнардан дүгү дүжүп, хозалып. чуңгактанган хойлар кыргаан.

— Тос коданны кырып чыгыртпаус — деп, кыргыкчы дээринге пункт белеп эвес. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктар чүге чедирип болдуруг? Дүмүк алдында чыдар төптө хөй кыргыыр пунктунуң чөгенчиг байдалы удуртукчуларны, түскай эртемнигдерни канчап дүнүртепейн турарыл? Хамык чүве таарымчалыг эки чоруп турар үзер даамай хөннерге алзып, аңаа шөлээн олургулаарга болур бе?

Белеткел ажылдарын оңжум темпилиг чорудуп, пунктунуң сеткелгезин кыргылда эгелээр хүнге чедир бөзин доспаанны илдеп ышкажыл.

Хайыраканга хөй кыргылдазы июнь 17-де эгелээн. Ол хүн Кеген-Булакта турар Дамба Кара-Салдың кадарган хураганнарын контора коллективи, ялы, кажо Совет күүскомунуң ажылдакчылары совхоз ажылчыннары-биле кады хөл хачыларлыг кыргаан. Совхозтуң база бир хөй кыргыыр пунктузу Биче-Хөндергейниң Чайлаг-Хемде тургустунган. Аңаа хөй кыргаан улуска ында сүт-бараан фермазының ажылчыннары шеф дузазын чедирер.

«Пекпаз» совхозтуң малчыннары тайга аразынче кыыгаар. чазаглаар. Ол черде ам-даа совхозчулар болганындан дүк хозалбайн турар. Ынчалза-даа шөмелде кыргылдаже июнь 10-дан эгелеп киргеи. Баштай ангы-ангы коданнардан дүгү дүжүп, хозалып. чуңгактанган хойлар кыргаан.

— Тос коданны кырып чыгыртпаус — деп, кыргыкчы

Каттышкан рейд

дээринге пункт белеп эвес. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктар чүге чедирип болдуруг? Дүмүк алдында чыдар төптө хөй кыргыыр пунктунуң чөгенчиг байдалы удуртукчуларны, түскай эртемнигдерни канчап дүнүртепейн турарыл? Хамык чүве таарымчалыг эки чоруп турар үзер даамай хөннерге алзып, аңаа шөлээн олургулаарга болур бе?

Белеткел ажылдарын оңжум темпилиг чорудуп, пунктунуң сеткелгезин кыргылда эгелээр хүнге чедир бөзин доспаанны илдеп ышкажыл.

Хайыраканга хөй кыргылдазы июнь 17-де эгелээн. Ол хүн Кеген-Булакта турар Дамба Кара-Салдың кадарган хураганнарын контора коллективи, ялы, кажо Совет күүскомунуң ажылдакчылары совхоз ажылчыннары-биле кады хөл хачыларлыг кыргаан. Совхозтуң база бир хөй кыргыыр пунктузу Биче-Хөндергейниң Чайлаг-Хемде тургустунган. Аңаа хөй кыргаан улуска ында сүт-бараан фермазының ажылчыннары шеф дузазын чедирер.

«Пекпаз» совхозтуң малчыннары тайга аразынче кыыгаар. чазаглаар. Ол черде ам-даа совхозчулар болганындан дүк хозалбайн турар. Ынчалза-даа шөмелде кыргылдаже июнь 10-дан эгелеп киргеи. Баштай ангы-ангы коданнардан дүгү дүжүп, хозалып. чуңгактанган хойлар кыргаан.

— Тос коданны кырып чыгыртпаус — деп, кыргыкчы

ТӨРЭЭН ЧУРТУВУСТА

МОСКВА. Октябрь демир-оруунуң Москва салбырының депозунуң коллективи «Партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылының хүнеринде чүгле камнап алдынган энергокурлавырлар-биле ажылдаар!» деп кыйгырыгны хүлээп алган.

Бо коллективтиң тепловоз машинистери чыл эгезинден бээр 100 ажыг тонна солярканы камнап алган. Чүүк сөөртүлгезинге депилиглиг технологияны шинчээдип, вагоннар кажарынга болган өскелээ ажылларга артык чарыгдалдар кылбайн турган, ол хире хемчээлиг ыяар чүүдүү камнап алган.

МАРХАМАТ. (АНДИЖАН ОБЛАСТЬ). Бо хоорайның поставвы фабриказының коллективи «Эрге-дужаалдыг кижилер эвээш болган түдүм продукция хөй болдур!» деп кыйгырыт-биле ажылдап турар. Бот-оруула-чарылгаже болган бөө-акшаланыышкынче шылчин турган уеде контора ажылдакчыларынан ыка хөй кижини кызырган. Администрация бажының ол кижилерниң эвлеп турган черлери хөстелген соонда, аңаа бир чаа цех ажылдар арга тургустунган. Бүдүрүлге артынчыларынан чөнге хереглиг зарлган бараанналарны ыяа кылып турар.

Фабрика эжиниң чанында чаа магазинни ажыткан. Фабрикага даараан уруглар хевин ында салып турар.

КРАСНОДАР. «КамАЗо-тарны ажылдап турар черлеринге септээр түскай төштү Армавир хоорайда организастаан. Төште автомастерскаялар бар. Оларның экипажы артык кезектер-биле бүрүн хандыртынган болганда үредеген автомашиналарны оон түрүнкан черинге-де септеп турар. Ол төштүн дузалыг колхозтар болгаш совхозтар үргүлчү ажылдап турар.

(СЭТА).

НЕМЕЛДЕ ОЙНААШКЫННАР

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели шенелеп кылдыр акша-бараан лотереязының немелде (күскү болгаш чаа чылдың) ойнаашкынын бо чылын эрттирер деп шиитпирни хүлээп алган. Лотерея ойнаашкынынга киржир турар кижилерниң саналын барымдаалап көргеш, ойнаашкын фондузун ийи катап көвүдеткен. Ойнаашкыннарны телээринге лотерея билеттериниң ортээнин 70 хуузун (кол ойнаашкынларга 60 хуу) үндүрер. Ол ойнаашкынның билеттериниң ортээ 50 көпеек болур. Ынчан кээрге, бир разрядка азы бир миллион билеткe 350 мун рубльдин ойнаашкыны таваржыр. Кол ойнаашкынга 180 мун ортектиг бараанналар таваржыр турган.

Ойнап алгышкын фондузун улгаттырганы ойнаашкынга хөй бараан таваржыр арганы берген, ойнакчыларның саналдан турарын өөренип көргеш, ону ынчаар кылган. Анаа ойнаашкыннарга таваржыр бараанналарга немей 160 «Волга», ГАЗ-24-10 автомобильни, 320 «Юность-406Д» телевизорну, 800 «Ява-221» болгаш «ИЖ-303С» магнитофоннарны, 320 «Зенит-ЕТМ» фотоаппаратты, 160 «Ока» үре-ийи камералыг сөөлүкчүнү, 480 электротостерни бо ойнаашкыннарга киирер. Күскү ойнаашкынга ойнап алыкчылар «Электроника ВМ-12» дээр 60 видеомагнитофонну ойнап ап болур. Бо бараанны ойнаашкынга бир дугаар киирип турар.

Немелде үндүрүгелерде ойнаашкынга таваржыр бараанналарның санын көвүдеткен, улуг ортектиг бараанналарны колдады киирген. Чижээлээрге, моон мурнунда ойнаашкынга таварышкан акшаның үстүкү хемчээли 500 рубль турган болза, ам 1000 болгаш 5 мун рубль таваржыр.

Күскү болгаш чаа чыл үндүрүгелеринге, моон мурнунда чылдарда ышкаш, разрядтарның саны дес-дараалаштыр 60 болгаш 100 болур. Разряд бүрүзүнге бир миллион билет турар. Ынчангаш күскү үндүрүгеге 60 миллион, чаа чылдыынга 100 миллион билетти парлап үндүрер. Ол ийи ойнаашкыларга 30 болгаш 50 миллион рубльдың билеттери тараттынар. А ойнаашкынга таварышкан билеттерни төлээринге 21 болгаш 35 миллион рубль үнер. Оон арткан акша лотерея эртиргеринге үнген чарыгдалдарны үндүрүнгө ажыглаттынар болгаш бюджет орулгалынче шилчиттинер. Чүүүн-даа мурнунга чер-чер бюджеттеринче шилчиттинер.

Күскү ойнаашкынның тиражы сентябрь 16-17 хүннеринде Петропавловск хоорайга. Чаа чылдың — декабрь 29-30-де Калуга хоорайга болур.

СУГГАТ-МАГАДЫЛААЛ

Амгы үеде республиканың чамдык ажыл-агыйларында хөй чылдыг сиген кезилдези эгелээн. Ол дээрге суггатты чеп ажыглап турарының ачызы-дыр. Бо чылын республиканың ажыл-агыйлары ниитизи-биле 20654 гектар суггаттыг шөлдерде мал чемин культураларны тарып олурткан. Ол шөлдериң кол нуруузу Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Сут-Хөл, Улуг-Хем, Таңды, Каа-Хем районнарга омаажыр.

Оът-сиген озуп үнүп эгелээнде. 8655 гектарны бир дугаар, а 2887 гектарны ийи дугаар суггарган. Статистика эргелелиниң медээзи-биле алырга, Улуг-Хем районда сиген шөлүнүң суггазы эки чоруп турар. Ында мал чемин культуралар тараан шөлдүк 47 хуузун үнүп озуп үнүп келгеже суггарган. Оон аңгыда, Кээ-Хөмде, Бай-Тайгада мал чемин тараан шөлдериң суггазы чүгээр.

Ниитизи-биле Өвүрүнүк совхозтары бо чылын суггатче шөлүт-ла кичээнгей салбайн турар. Ол ышкаш бо ажылдың темпизи Сут-Хөл, Чөен-Хөмчик, Таңды районнарда дыка пошкак.

Бо чылын база-ла чамдык районнарга агаар-бойдустуң байдалы чер ажылынга дыка таарымча чок, ынчалза болганда, мал чемин культуралардан эки дүшүттү чүгле суггарыганының ачызы-биле чедип ап болуур дээрзи билдингир.

Ынчангаш суггатче эң-не улуг ынчээнгейни салыр, ол ажылды дүн-түн чок организастаар херек.

Седен ХЕРТЕК.

Партиянның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады

ЧИҢГИНЕ ДИРЕКТОР

Республиканың Ак-Довурак хоорайы, ында даг-дүгү арыгдаар улуг комбинатты билбес кижи хөвар. Улуг Ленинниң адын эдилеен ол комбинатта Тываның ажылчын ажыгының улуг отряды бар, чүгле бистиң республиканың эвес, а харын бүгү чурттуң кайы-даа будуңуидан келген аныяк оолдар, кыстар маңаа салыыр-чолуур тып, амыдыралга ижин артырып, хөгжүлдезиниң базымнарынга үлүүн киирип турарлар.

Комбинаттың бирги эдилээн тутчуң, маңаа ажылдап эгелээнинерниң ам дыка хөйү пенсияда, даг-дүгү болбазырадыкчылазының ийнги салгалы хоочуларның олуруунда кирип, арга-мергежилээ аныяктарга дамчыдып, үлегер-чижек болуур чоруурлар. Ынчалзажок кайчалза-даа комбинат аныяктарны будурүлгээн, а Ак-Довурак хоорай аныяктарның хоорайы боюп, баштай тупгустунуп, тыныш хевээр артып турар.

Комбинаттың ажылдап эгелээн чылдарын сактып көрээлинер. Тываның булуң бүрүзүнден экскурсиялар барып соңуургаи көрүп, ында делегейде эң эки шынарлыг, хөй курлавырлыг даг-дүгү барып мактап бижип-даа турду. Ынчалзажок комбинат бирги-даа, ийги-даа эдилээ дужаттынган соонда телевизээн күчүзүнге үнүп чадаан, ол байтыкчыл бүрүде берип турганы планның даалгаларны бөзин чедир күүсетпейн келген.

Баштайгы үеде дерээ-херекселдериниң эдилтирилгезинин чүс-чалазында, даалгаларны күүсетпейн баарын ергээн болуур турган болза, оон соонда ийи он чылда, барык 1983 чылга чедир хожудавшкынны шүүлүп-биле-даа тәйылбырлаары бергеезээн, комбинаттың коллективи күрүне мурнунга ереллиг боюп артып, сагыш-сеткилди дувуреп турар айтырыглар кижилериниң ажылдавас турган болза, бо чылын күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелинге администрацияның саналдазынын, ниити коллективке чугаалажып көргеннин ёзугаар чылда 140 мун тонналы будуруп, дерегленчилерге керээлер ёзугаар чүдүрүп чорудары бадыттынган. Кайы хонук бурунгаар комбинат даг-дүгү будурелиниң чартык чыл планын күүсеткен.

Комбинаттың чиңгине директору, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга партиянның Тыва область организациязын төлээлеп киржир дөрт делегаттың бирээзи Юрий Трофимович Комаров дугайынга бо чүүлдү бижиир дээш Ак-Довуракка чеде бергеш, чамдык кижилер-биле чугаалажыр-рыгга, бирээзи «бир-ийи чыл болгаш пенсиялай бээр кижи ышкажыл. делегатка соңгуп, оон дугайын чарлап. бижип турган хереэ чүү боорэ дээш ышкаш бодал-даа чугаалаан чүве. Директордан силерниң күш-ажыл стажыңарда Соңгу чүк коэффициентизи болгаш шахта стажы кирип турар болгай, 60 хар четпейн пенсиялай

(Төнчүзү 2-ги арнында).

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады

ЧИҢГИНЕ ДИРЕКТОР

(Төнчүзү. Эгезэ 1-гө арыда).

берин болур-дур сылер деп ажыт-чажыт чогу-биле айтырдым. Ол баштай мырыңай оңу элдепсингеп дег хүлээп ап, ооң соонда назы үлегдың, кырын келтеп-дир мен деп бодалдарга алысчык бе, азы чурттап, ажылдап келген оруун сактып келчик бе, кезек бодавайн, ам дээредиде, чоокку дөрт-беш чылда пенсиялаар дугайын бодавайн турар мен деп хамылады. Шынап-ла, ооң эртекей оруун, ажыл-ижин, ам чылыр деп бодап турар ажыл-херектерин ап көөр болза, пенсия дугайында бодаар, сактыр деп кандыг-даа барымдаа чок. Юрий Трофимович Комаров мурнакчы, депшилгелиг үеделдерин, чүткүдерин эдилекчизи, чөвртылгалар, экижишкиннер деп диилиг, харын-даа чаныш-сыныш чок демиселчи деп чүвеге бодум хүүмда бүзүреп чоруур мен.

СЭКП обкомунуң пленумнарынга, республиканың Дээди Советиниң сессияларынга ооң саналдарын эрттирбейн дыпшап келдим. Артык хей сөс чок, ажыл-херекчи, бөгүүт чүгаалаар, комбинаттың, Ак-Довурак хоорайның өзүлде, хөгжүдээмнге шаптыктап турар чүүлдерин ажыт-чажыт чогу-биле шүүгүмчүдеп, айтырыгларны шинтиргээринге харыы-салгалыг кижилерни кандыг-даа эрге-дүжаалдыны хамаарыкка алап, буруудады бөөр кижи. Чижээ, тудуг талазы-биле бергедеп турар айтырыглар дээш СЭКП обкомунуң ону харылап турар секретарын, кылдыс эргелекчизин орнынарын кызыдыр шүүгүмчүдээп-даа турду. Хоорайның коммунал ажыл-агыйынче салым салбайн турары дээш чурттакча-коммунал ажыл-агый министри В. А. Поповтуда «сыяба берип» турду.

Комбинат сөөлгү чылдарда күш-ажылды организастаарымын, чаа арга-хевирлерже шилчилгенин талазы-биле түгле республикада эвес, а харын аймакта мурнакчы дүрүлгенин төөгү болуу бергеенинде директорунуң ролю улуг. Бригада керээзин, бот-оруулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынын шингээлиринин талазы-биле республиканың үлегтүр бүдүрүлгелериниң чугаазы-биле, ол дээш ам улуттала дүвүреп турбас апарган, чүге дээрге бүгү-ле чүве бодунуң турүштарында, ажыл-херек боттуг агымда) социал адырларже улуг киҥээнгейин салып турар. Чурттакча тудуунуң талазы-биле комбинаттың дүрүлгазы үлегерлиг. Акша-хөреңгинин, материалдарны, механизмнерин комбинат хандырар, а тускар ужурлуг ийи квартиралыг, огород-садтыг бажыңнарны хуваап берген чурттакчылар — ажылчыннар боттары түүп алыр. Эрткен чылын эгелээн ол кварталдарда ажыл хайныышкынныг, чер болганда түүлгүдер бедээн, хүн бүрү немежип кел чыдар.

Чурттаар орап-бажың айтырыын комбинат коллективи 1995 чылга чедир, айыттынган хүүсээлдерден бир чыл мурнай, шинтиргээрин төлевилеп, чогуур хемчегларын 1986 чылдан боттандырып эгелээн. Эң баштай бажың оочурунда чурттакча шөлүн эжиндер ужурлуг кижилерниң байдалы өөренип көөр соруулгалыг тускай комиссиниң тургускан. Комиссияның түңнелиниң ёзугаар 80 ег-бүдени оочурдан казаан болгаш 1143 ег-бүдени сыва арттырган. Бүгү аргалаарны өөренип көргеш, айыттынган хүүсээга чедир 690 квартиралыг чаа бажыңнарны тударын, 445 квартираға капитал септелгени кылырын дугуруушкан. 1986 чылда 66 квартира-ны ажыглалга киирип, 43 квартираның капитал септелгезин кылган. Дараазында чылда 70 чаа квартираны ажыглалга киирмеп болгаш 32 квартираны чаарткан. Бо чылын 88 квартиралыг бажыңнарны тудары, элээн хей квартираны сентээри көрдүүлеп. Ооң күүседедези дээш директор хүн бүрү киҥээнгей салып, бо айтырыгны, социал-культура тудугларын доктаамал хайгаралга алган. Бистиң ужуражып турар үевисте эртенги селектор дамчыштыр чөвүделяге «Универсам тудуунга плиталар салырын бөгүн доозарын заазаан болгай силер, утпаан силер ыйнаан, Евгений Эдвардович?»—деп «Тыва даг-дүүг тудуг» эргелелдиң начальниги Папукка айтырыг салырга, ооң заазанын утту каапканы, күүсеттинмейн турары илереп көөрге, түгле бажын чайды.

Кижилерни үй-балай кончуй бербес, түгле шыны-биле шинтиргээрин кызыдар ажыл-чаныг кижи деп ажылчыннарыны, еске-даа эштерини Ю. Т. Комаров дугайында үвелээшкинниге бо факт база бир бадытказ болду.

Селектор чөвүдеп хуралынга ол микрофонче алгырбайн-даа, кезээдеги чанчылы — чаагай, чазык хүдүмзүрүүн шыкыныймайн, кастыктарында чаа-ла эгелеп орар «ак хыраазы» ган киирген сарыг баш дүүн сүйбап каан, тодаргай айтырыгларны салып, ол-бо кижилер ажыглалга киирип, 43 квартираның капитал септелгезин кылган. Дараазында чылда 70 чаа квартираны ажыглалга киирмеп болгаш 32 квартираны чаарткан. Бо чылын 88 квартиралыг бажыңнарны тудары, элээн хей квартираны сентээри көрдүүлеп. Ооң күүседедези дээш директор хүн бүрү киҥээнгей салып, бо айтырыгны, социал-культура тудугларын доктаамал хайгаралга алган. Бистиң ужуражып турар үевисте эртенги селектор дамчыштыр чөвүделяге «Универсам тудуунга плиталар салырын бөгүн доозарын заазаан болгай силер, утпаан силер ыйнаан, Евгений Эдвардович?»—деп «Тыва даг-дүүг тудуг» эргелелдиң начальниги Папукка айтырыг салырга, ооң заазанын утту каапканы, күүсеттинмейн турары илереп көөрге, түгле бажын чайды.

Кижилерни үй-балай кончуй бербес, түгле шыны-биле шинтиргээрин кызыдар ажыл-чаныг кижи деп ажылчыннарыны, еске-даа эштерини Ю. Т. Комаров дугайында үвелээшкинниге бо факт база бир бадытказ болду.

Селектор чөвүдеп хуралынга ол микрофонче алгырбайн-даа, кезээдеги чанчылы — чаагай, чазык хүдүмзүрүүн шыкыныймайн, кастыктарында чаа-ла эгелеп орар «ак хыраазы» ган киирген сарыг баш дүүн сүйбап каан, тодаргай айтырыгларны салып, ол-бо кижилер шаргыжа бөөрге, оларның айтырыын үзе шинтиргээрингe база-да топтуг киржин сүдү. Садыг-магазинде чеже хире огурец, помидор киргенинден, кайы хире четчириндеп эгелээш, комбинаттың бүгү кезектеринде байдал тода илереп, кана, кандыг күш, дуза хереглиг чугаалашкан соонда, ол бистиң дузалал ажыл-агыйынга (ам 300 ажыг баш хавааныг механизастаан, ам-даа немей түүп турар улуг кажаалыг, хавааның баш санын 700 чедирер ферма, комбикорм бүдүрериңге 90 гектар шөл), хоорайны огурец, помидор, согуна, еске-даа ногаа аймаа-биле четчир кылдыр хандыра бөөр теплица комплексизинге чедирди.

Ол бүгү болгаш еске-даа амыдыралчы үүлдер комбинаттың ажыл-чорудулгазын эде тургузары, бот-оруулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчилге-биле кады чиңгине директорунуң республиканың Дээди Советиниң депутадының сагыш човаашкыны, дорт хүлээлгези, ажыл-ижи кылдыр хүлээп көрүп, амыдыралы-биле түүүп хомбаштырган үүлдер-дир. Юрий Трофимович Комаров ол чокка амыдыралы кандыг болуруп безин бодап шыдаавес.

Мижит-оол САЯ.

ЧУРУКТА: чиңгине директор ажылчыннар-биле.

В. САВИНЫХТЫҢ фотолары.

ХИЛИС БАРБААН

Аракчаа Күргекович Күжүгет Кызылдың көдээ ажыл-агый техникумунуң механизация салбырын 1975 чылда дооскан. Ынчангаш 1975—76 өөредилге чылдынан эгелээш, Шүй ортумак школазынга ооң күш-ажылчы базымы эгелээн. Баштай-ла 9—10 классчарының өөреникчилери-биле техника өөренирининг бөлүүн кабинединдерин алган. Совхозтуң үндүр бижээн моторларындан эгелээш, көдээ ажыл-агый машиналарының всяктерин чоорту чыгдынып, көргүзүг материалдарын өөренип турган техникумундан болгаш Ак-Довуракты, Тээлинин ДОСААФ чөрлеринден тыптынып, ол чөрлер-биле харылзаазын быжыктырган.

«Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээре» дээри ышкаш, техниканы карак-биле көрүп, ходуубиле тудуп, практиктиг киҥээлдерин колхоз гаражынга эрттирип турганнар. Башкының баштайгы ажылы халас барбаан. 1976 өөредилге чылында онгу классчылардан он өөреникчи бышкан билигиин аттестады-биле кады тракторист мергежилиниң документизин холга алган.

Аракчаа Күжүтетке 1978 чыл үттүндурбас. Чүге дээрге ол СЭКП кежигүнүнге кирип алган. Аныяк коммунист 1976 чылдан эгелээш, бо 1988 чылга чедир 171 өөреникчиниң чолаачыга, 178 өөреникчиниң трактористе өөредип, тускай мергежилдиң документизин тыпсын бергеп. База совхозтуң дыка хей чолаачыларынга мергежил бедидип алырынга дузалаан.

Башкының доостурган өөреникчилери амгы үеде төрээн совхозунда, өске албан организацияларда хөй-биле ажылдап турар. Орлан Кочаа, Шолбан Кочаа, Геннадий Иргит, Орлан Күргек, Оюн-оол Хертек—олар мурнакчы чолаачылар. Март-оол Хомушку—совхозтуң мурнакчы трактористи.

Аракчаа Күжүтет амгы үеде өөреникчилерни дыштанылгазын, ажыктыг күш-ажылын эң организастаар дээш ажылдап турар.

Салчак МАЙНЫ.

Бай-Тайга район.

• • •

Евдокия Чүдүймаевна Ондар—СЭКП-ниң XXII съезжизи аттыг совхозтуң арга-дүжүүлгалыг, мурнакчы хойжуу, район Советиниң депутады. Ол партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептеп ужуражыр хөөн шудулуг ажылдан турар.

Бо хүннерде малчын болгунга быжыглаттынган 352 хонуун чүс бажындан-на 85,5 хуу хураганны каапаан алган. Евдокия Ондар хей бүргүүнден 2,3 килограмм дүктүг кыргып, чайлаглаашкынны организастыг эрттирип, 30 тонна сигенин келип, өлекти четчири-биле белүп алырын хүлээнген.

ЧУРУКТА: Е. Ондар.

Винтер ХОВАЛЫГНЫҢ фотозу.

• • •

ЧААГАЙ ДҮЖҮТТҮ АЛЫР ДИЗЕ

«Искра» совхозтуң мал болгаш чер ажылында хөмүдаашкыннар дугайында материалдар совлгу үеде район база республика-даа солуннарынга наш удаа парлаттынгылаан. Ында айыттынган четпестерни чайладыры-биле ажыл-агыйда чамдык боттуг хемчегларни ап турар. Бо чылын чаагай дүжүттү өстүрери-биле механизаторлар, тараажылар база чер ажылының специалистери боттарының ажылын аналитеп көргеннер. Искражылар тарыяга шөлүнүң структуразын эң көргеп, интенсивтиг арга-биле ажылдаар шөлдү аңгылаан. Чемишчидиягени база суггатты негелде ёзугаар ажыглаар, ынчангаш культура бүрүзүндеп чаагай дүжүттү алыр сөрүлгени салганнар.

Совхозтуң чер ажылында ийи бригада бар. Оларның араазында чарыштыг организастаан. Олар кайызы-даа бот-оруулга-чарылга-б и л е ажылдап турар. Күш-ажылчы маргылдаанның түңнелиинде Чаңгыс-Хавыңның трактор-хөвү бригадазының часны тарыяга үезинде бирги черии алган. Бо коллектив 1353 гектар тараа культураларын, 968 гектар мал чемин тараан. Ооң соонда 993 гектар черниң баштайгы болбаазырадылгазын доознаан. Күзүн 700 гектарны андаваан. Оларның ажылының шымары эки болган. Бо бригада кыска хуусаада план ёзугаар 4959 чижек гектар черге ажылды кылыр тургаш, хөрек кырында ону 5024 гектар чедирген.

Тус-тус механизаторлардан Владимир Монгуш, Май-оол Ооржак, Бавуу Саян, Орус-оол Ховалыг, Сагаан-оол Монгуш, Чимис-оол Сэт чер чарарынга, а чаштырыкчылардан — Шолбан Монгуш, Шораан Ховалыг, Ренан Монгуш, Хавын-оол Ховалыг өөрү эки нөргүзүлгүт болган.

Часны тарылганы шымарлыг болгаш дүргем темп-биле эрттирериңге өөварлар Клара Ламажап биле Долаана Монгуштуң, шаң ажылчыны Хамзаты Иргиттиң киирген үлүг улуг.

Тарыяга үезинде чарыштың негелдезин ёзугаар Чаңгыс-Хавыңның трактор-хөвү бригадазының кежигүнүнери Шушенскоеде В. И. Ленинниң музейинче болгаш турасказалдыг черлерже экскурсиялап чөрээш келген. Ам Чаңгыс-Хавыңның хөвүнарында бедик дүжүт дээш ажыл үлаачылавышаан. Механизаторлар күскү дүжүт ажавадазынга техниканы шидин белетеп турар.

Александр МОНГУШ.

Чадазана хөөрай.

ЧЕМЕЛЕКСЭЭРИМ-НЕ ААЖОК

Бистиң республикада база ында-мында кооператив ажыттыган деп медээ дыңнаан, номчаан, ажок өөрүүр-дүр мен. Ол дээрге чөнгө эки ышкажыл. Бир катап Кызыл хоорайында «Кашпалы» деп кооператив ажыттынганын, ында национал чем кылып турарын солуннан номчаан, дыка магадаан мен. Ооң бөөр ам «Кашпалга» ийи катап чордум. Ооң иштинге кире бээрге, дыка эки каастан шиңеп каан, ынчалза-даа кылган чемин амзаан, сеткилиниге-ле таарышпады ийин. Тыва национал чем-даа көрбедим. Оода тыва сүттүг шай безин чок болду. Бир катап баарымга, хан кылып турар чүве дээш, чагырымга бичии маңнарын сүмеледелер. Ам каинчаар, маңадым. Кезек болганда-ла эккелеп, ортузу чиг хевээр хан болду.

Чүге ол «Кашпалды» баштай чарлаарда тыва национал чеммер кылып турар деп оон мегелээн чүве ийин: баштайгы каш хонукта ындыг чемин белеткеп, сатты-даа ыйнаан. Ол түр херек ышкажыл. Национал чеминге дээрге-ле соктаан тараа, далган, чөкпек, быштак, өреме, маинчы, хүүжүүр, боова-бооргак-ла болгай.

Чогум ханны дыка хей чүүлдер-биле ходуп, улам чемзидер ышкажыгай, ынчангаш ону кижи чип ханнас аан.

Ооң аңгыда бистиң пайысылалда хей-ниити чемнениялге черлериңде пирогилер садып турар-дыр. А далганы кадыг болгаш ажыг, бодап көөрге, ходумаа шын эвес, аңаа-ла хлеб быжырар далганбиле дөмей. Делгелгеде пирогилерни даштындан көөрге, «чаак суу сайыраар», артында-ла кызыл-хүреҥ, шынында анданы хиреллиг. «Чебурек» деп иштинде эт суп каан пирогы база сада берген турар. Ооң далганының шынары багай, амдан-сүүзүн чок, кижи боскунга-даа тырлы берге дег.

Хоорайбыста шашлыктар — шинтээн эт садар чөрлер бар-дыр. Оларның чамдыктарының белеткеп турар чемининг чогенчиин. Күшкаш бажы дег дөрт эт шинтээн, ында согуна-даа чок, аңаа-ла отка хомурерти эрттеп каан болур. Ону перештиг, дустуг сугга суккаш-ла, садып турар. Өртөө база улуг.

Ол ындыг кооперативтериниң ажылын углап башкарар, хынаар организациялар бар боор чүве ирги бе? Өртек-үнезиин ким доктаадып бадылаарыл?

Черде чемненилге черлерин чемелексээрим ажок: куллинария магазиннеринде балык эъдинден кылган котлеталар садып турар-дыр. Чамдыызының ортузу чиг, кижи хөөнү булганыр. Хей кезиниде балык эъди эвес, а хлеб хоолаан.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хоорайда кооперативтериң, ол ышкаш хөй-ниити чемненилге черлериниң ажылын холга ап, шыңгыы контрольдавас болза болур бе? А бистеде күш бар: депутаттар, Советтериниң доктаамал комиссиялары, хооркүүскомуңуң садыг килдизи, хоорайның аъш-чем садыы, үдүскү контрольчулар, профсвиледелер...

Кара ЧАНЗАН-ООЛ.

ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЕР

Тыванын көдээ ажыл-агый Дүрүлгега станциязының мал ажыл-агый кылдызының кылып чорудуп турар ажылының үре-түнелге чок бооп турарын шүүгүмчүдээп Тес-Хем районда зоотехник Дак-Хөө Буду-Савааның «Эчизинге чедирер» деп материалын «Шын» солуңга февраль 27-де парлаан. Аңаа мындыг харыыны редакция алган.

«Нарын, бөдүүн дүктүг хойга эртем-шинчилел ажылдарын чорударынга 2 эртем ажылдакчызы, ортумак эртеминг 2 зоотехник каара түттүнган. Шинчилел ажылдарын тускай методика-биле кылып, чорутку дег ажылдарны баш бурунгаар хуваалда ёзугаар күүседип турарлар. Ону методиктиг комиссияга, эртем чөвүделиниге бадылап каан. Тывага хой ажылының талазы-биле эртем-шинчилел ажылдарын волдуунда мурнуу зонага, Тес-Хем районунуң «Кызыгаар», Чүрүүл-оол Хомушку аттыг совхозтарынга чорудуп келгеннер. 1971—86 чылдарда И. В. Коротков, А. М. Рогожников, С. С. Монгуш, М. У. Шынык, Б. Б. Балчир олар хойнуң уксазының экижидин, дириг денизин, бир башка онааштыр кыргаан дуктуң денизин көөдеткеннер. Түнелиниде бистиң чаңгыс чер күрттуларывыс көдээ ажыл-агый эртеминиң кандидаттарывыстың чорудуп келген ажылының үре-түнелиниң бадытказы болза, хайнак кошкарларның дириг денизин 75—90 килограмм, 1 башка онааштыр кыргаан ап турар дук 3,5—4,5 килограмм, улуг хойнуң дириг денизин 46—52 килограмм, дугу 2,0—2,8 килограмм. А дүрүлгега ажылы погрудуп турар кодында 1 хойдан ортумак-биле 1,5—2,2 килограмм дүктүг кыргып ап турган.

Чартык бөдүүн дүктүг хайнактарның денизин үк чергиин хемнеп 7—14 хуута, дүк кыргып алыры 39—48 хуута көнүдеткен. Күрүнеге дүжаатаан хойнуң ортумак дириг денизин 38—42 килограмм. Төрүүр 1 хойга хамаарыштыр 7—10 рубль ырыг орулганы ап турар. Бо бүгү ажылды Тес-Хем районда үстүнде ады киргеп 2 совхозка чорутkан.

Дүрүлгега-бүдүрүлге ажыл-агыйының түңнелдериниң кудузуунуң дугайында төптүт айтырыгны көдүрүп турар Кол частырмывыс тогзу хойларны 1 хар чартык назы чедип чорда, улуг хойларның санынче шилчиткеш, эдериштирилгеже киирген, олардан төл албайн баарывыста. Бо чылдан эгелеп хой ийи хар чартык чедерге, эдериштирилгеже киирер деп шинтиргээн. Чогум эртем талазыбиле ол база бадыткаттынган.

Дүрүлгега станциязында эдетургустунуушкун чорун турар. Бо чылдан эгелеп, бот-оруулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээнивис болур.

Бистиң Дүрүлгега станциязының ажылының ажыы чок деп болур бе?

Эвээш-биче-даа бол, республиканың совхозтарынга уксаалыг малды сайгарып турар бис. Тес-Хем районнуң «Кызыгаар» совхозу бистен 1986 чылда 500, 1987 чылда бөдүүн, чартык бөдүүн дүктүг уксаалыг 300 тогдуларны садыын алган. 1987 чылда уксаалыг кошкарларны «О. Шынажее» — 60, «Кара-Хөлчее» —50, «Алдан-Маадыржее»—80, «Күш-ажылдың хостуучиее»—50, «Ак-Туруг» совхозче 60-ны садыын чоруттувус. Республиканың уксажыдылга каттышкынышкынынче 16-ны сайгарган бис.

Кандыг амгы үеде эът, ыук, сүт программазын республиканың агроүдеттүүр комитединге кииреринге белеп.

Мал ажыл-агый кылдызының өөредекчизи М. Ч-Д. Ондар.

РЕДАКЦИЯДАН: Дүрүлгега станциязының мал ажылының специалистери Тывага хой ажылының талазы-биле кандыг сүмелерни кииргенил, ону кайы ажыл-агыйда ажыглаан турарыл? Эртем ажылдакчыларын будүрүлгеже чоокшулаттса эки эвес бе? Бо ийи айтырыгны Дак-Хөө Буду-Савага бодуунуң чүүлүнге кодүргеп. Аңаа делгереңгей, билдингир харыыны Дүрүлгега станциязының мал ажыл-агый кылдызының өөредекчизи бөөн шыдаавайн барганы харыыдан илдең-дир.

Наадымга уткуштур

ОРУЛГАЛЫЙН ЧЕДИП АЛЫР

Үениң негелделеринге дүүштүр эде тургустуунуп, шөөр мал ажылының байдалын экижидип, ооң беримчезин бедидип, хой, өшкүнүң баш санын көвүдеп, продуктулуун улам өстүрериниң аргаларын Сүт-Хөл районнуң малчыннарының-хуралынга чугаалашкан.

1988 чылдан эгелеп совхозтар бот-оруулга-чарылгаже кирген. 142 малчын ег-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Бо чылдың баштайгы квартализында күрүнеге эът, сүт садар планын ажыр күүсеткен.

1984 биле 1987 чылдарның түңнелдерин деңнээрге, хой 1,2 хуута азы 644 башка, чылгы мал 14 хуута, хаван 2 катап азы 356 башка өскен. Малдың продуктулуу белем орар. Бир инектен саар сүт 764 килограмма, бир өшкүден кыргып алыр дүк 170 граммга көвүдээн. Мал ажылында кижилерниң чурттаар, ажылдаар байдалы база экижээн. Сөөлгү 3 чыл иштинде 89 малчын коданиарга электри шугумун киирген. 22 малчын ег-бүле чаа бажыңнарлыг болган. Сүт-бараан фермаларында буфеттер азы столовайлар тургустуунган. «Сүт-Хөл» совхозтуң мурнакчы малчыннары Сенек-оол Ондар, Кара-оол Монгуш, «Алдан-Маадырдан» Ыдык-оол Монгуш, Арбай-оол Ооржак, «Ишкин» совхозтан Норжуп-оол Сэт, Карл Маркс аттыг совхозта Дестек-оол Ондар, Даваадыр Монгуш дээш ескилер-даа мал ажылын сайзырадырынга боттарының үлүүн киирип турарлар.

1985 чылдың январь 1-нин медээзи-биле алырга, районда 53743 шөөр мал, ооң иштинде 29554 төрүүр хой, 18376 өшкү бар. Төрүүр хой ниити баш санының 55, өшкү 44 хуузу боон турар. А 1965-1970 чылдарда амгы район девискээринде совхозтарга 98164 хой, 24251 өшкү турганын документалер хереглеп турар. Чижээлээрге, «Сүт-Хөл» совхозтуң чүгле Ишкин салбырынга 21060 хой, өшкү турган. Амгы үеде «Сүт-Хөл» биле «Октябрьын 30 чылы» совхозтарның кайызын-даа катай алырга, 13 муң хире шөөр мал артказ. Бо чижек чүнү хереглеп турар-дыр?!

Төрүүр 100 хой, өшкүге онааштыр 85 ажай, хураган алган малчыннарның көргүзүүлеринге ортумак, шоолуг эвес деп ынчан санап турган. Амгы үеде индыг көргүзүүлүг малчыннар шыңрактарның санында кире бээр-дир. Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары Лоңсанчап Ооржак, Даржы-Намчал Ооржак оларның төрүүр 100 хойга онааштыр 130—164 чедир хураган камгалап турганының арга-дүжүүлгазын малчыннар утпас, өөренир ужурлуг.

Оргу-Шөл, Чечектиг, Үстүү-Ишкин, Чаңгыс-Шивеи, Сыын-Чүрээ хойжу бригадалар республикада дээрге дээш коллективтериниң сайынга кирип турган. Шөлэта доозукчудары, мал ажылынга келген аныяктар-биле четпес ажылдап, тайылбыр ажылын кошкадып, оларның чурттаар, ажылдаарынга деткимчеин сулараткан соонда, мал ажылында аныяктар эвээжээн. малчыннаар күзелдиг аныяктар тывылбастаан. Районда 439 малчыннын 183-үзы 42 хуузу 45-тен 60 хар назылыг. Чүгле бо чылын 33 малчын пенсиняже үвер. Оларны солуур аныяктар белеткеттинмээн. Малчыннарның билиин бедидер, профессионал арга-мергежилиин хандыраар ажыл сөөлгү чылдарда эрнигей чорун келген. Малчын кадрлар, мал ажылының беримчезин мааттыг-биле шинтиргээрни чугула берге айтырыг апарган.

Районнуң совхозтарында хой, өшкү ажылы орулгалыг алыр боон турар. Күрүнеге эът, дүк сатканындан чылдынна 700—800 муң рубль арыг орулганы ап келген. Мал продуктизиниң, бот-үнезин эвээш турган болза, арыг орулга оон-даа хой боору чугаажок. «Сүт-Хөл» совхозка 1 пенгнер хой эъдинин бот-үнези 1984 чылда 212 рубль 79 көпеек турган болза, 1987 чылда 301 рубль 43 көпеек кылдыр өскен. «Алдан-Маадыр» совхозта ол-ла хире эъттиң бот-үнези 489 рубль 56 көпеек. Ол ышкаш хой, өшкү дүгүнүң бот-үнези улуг боон артпышаан. Мал продукциязының бот-үнезинин бедик болуп турарының бир чылдагаанны мал чемин бүдүргенниниң өртээнин хөйү, мал чемин кам чок чарыгдап, ооң учёт-отчёдуп багай тургусканы. Малчыннар ег-бүле керээзинче киргенде, чек-биле саналжыры эгелээнде, чер ажылының ажылдакчылары мал чемининг бот-үнезин кудуладыр, шынарын экижидер, белеткеттинген мал чемин чек системазын ажыглап, малчыннар садыл алыр кылдыр учёт-отчёттуу тургузары чугула апарган. Мал чемининг көвей чарыгдаттынын турарының бир чылдагаанны малчыннарның чамдызы ону камнап өөренмээнинде, хыштаглаашкынга белеткенип тура, малга чем каап бээр коошпа, шагжа аймаан белеткээринче сагыш садбас, сиген-шырбанып малга черге каап берип турар. Белеткээн сигенинг хемчээлин көвүдедир бижинир, ооң шынарын бедик кылдыр саналар, мөге сан, фактылар киирер шынчы эвес чүүлдер база тургулаан. Мал чемининг хемчээлин, шынарын совхозтуң цехтериниң аразында мурнуку чылдарда ышкаш хүлээлиштирбейн, а чек системазын ажыглап, садыл алырын организастаза эки. Чарыгдаттарның контролин шичээр тургузар болза, мал ажылының продукциязының ортээн чиңгедип болур.

Сөөлгү чылдарда 160 хой, өшкүге онааштыр аңай, хураганның саны 70-тен ашпастаан. Улуг малдың өлүн хораары 1984 чылдың деңнелиге көөрге, 42 хуу өскен. А чаа малдың өлүн хораары чылдан чылже көвүдеп орар. Бо чылдың 4 айларында чүгле шөөр малдың өлүн хораары 39,3 хуу өскен. Эрткен чылдың апрель айга деңнээрге, бо чылдың ол-ла айында районга 447 шөөр мал хой өлген. Сүт-Хөлдүң 5 совхозунда чөвүдер күштүг, немелде чемгерилге хереглеп турар 23572 мал бар.

Чаш малды долузу-биле камгалап ап шыдаавайн турар. Чижээлээрге, «Алдан-Маадыр» совхоз бо чылын төрүүр 100 өшкүге онааштыр чүгле 24 аңай алган.

Мал бажының эвээжеп, өлүп хораарының чылдагаанын — кыштаглаашкынга багай белеткеп. Эрткен чылын мал чемининг дүгле 52 хуузун белеткеп алган. Ортумак-биле 1 башка онааштыр 8,3 чем едиништаазы, а ону сулаже шилчиндер болза, 1 башка онааштыр 8 килограмм бичии ажыг сула белеткеттинген.

Малдың кыштың күр ажары ону чайлагладыр семирткенинден база улуг хамаарыжалыг. «Октябрьның 30 чылын», Карл Маркс аттыг, «Сүт-Хөл» совхозтарының малчыннарының чамдызы изиг, ымыраазэктиг Хемчик шынаазынга чайлаглап турар. Неитиинге малын чайлагладып семиртип алырынга хой кыргылдазын, аңай, хураганны үзерин, тарып боозадыышкынны шүүлгеп чорудуп, ол ажылды чайлагларже чоокшулатпаны шаптык бооп келген. Бо ажылдарны чоокку үеде эде тургузары чугула.

Совхозтар бот-акшаланыышкын, бот-оруулга-чарылгаже кирипкеже, хой, өшкү ажылын үзуртурунуң экономиктиг аргаларын ажыглап эгелээнин өөрүнүүт. Малчыннар ег-бүле керээзи-биле ажылдап, чарыгдалларын оруулаашкын санап эгелээн. Ынчалза-даа мынна чедир ажылдаавайн турар чүүлдер ам-даа хой.

Районда мал ажылының байдалын хурадга бүгү талазы-биле сайгарып көрген, эки чүүлдерни үзүп өөскүдүп, четпестерни чайладырының аргаларын чугаалашкан. Ам малчыннар Нааадымнга уткуштур чарыштың организастап турган, кыргызданы база мал чүүлдээнин шалыпкын доозар, чайлаглаашкынче бүгү күштү салыры негелтинин турар.

Шаңгыр-оол КҮҮЛАР.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ ДЕМОКРАТИЯ: эртемденниң бодалы

3-кү беседа. Эде тургустунуушкуннуң эглиш чок болурупуң үндезини–демократчыдылга

Сураглыг инитилел эртемденя, эртеминиг социализм талазы-биле элээн каш номнарның автору, профессор, философия эртемнериниң доктору Анатолий БУТЕНКО ПМА-ның корреспондентизиниң айтырыгларынга харыылап тур.

— Инитилелди демократчыларның чорудулгазынга политиктиг болгаш юридиктиг магадылалдар кандыг болур үжурлугул деп бодаар силер?

— Партияга чорудар чогуур хемчеглер-биле чергелештиг демократияны хөөлүжүдүлге, конституция эрге-хөөлү талазы-биле быжыглаары эргежок чугула деп санаар мен. ССРЭ Конституциязынга чамдык чугула өскерилгелерни ыяап-ла киирер херек, олар хамаатыларның эргелерин болгаш үлээлгелерин, оларга бегин турар хосталгаларның магадылалдарын, эрге-дужаалдыг кижилерниң болгаш организациялардың байдалын база оларның кылып турар чүүлдерин дээш харыысалгазын чаа ёзулбиле тодаратказ турар үжурлугуп. Ону мурнунда тургаяы шыкаш, инити болгаш туугай кылдыр эвес, инитилелдиң деп-шилгелиг-даа, консервативтигдаа куштери Конституцияның кайы-бир ол-ла чүүлдерингe даянып болур кылдыр эвес кыпып апаар.

Бо бодалымны тайылбырлаарын орадлажып көрейн. Чазак массаларның эрге-ажыктарын барымдаалавайн турар токтаал үлээп алган дижик. Ындыг доктаалга чөпшээрешпейн турарын массалар илергейлеп шыдаар бе? Митингилерниң болгаш демонстрациялардың хостуун ССРЭ хамаатыларынга Конституция «социалистиг тургузугну быжыглаар болгаш сайзырангайжыдар сорулгалиле» магадылаан. Ынчаарга бо таварылгада кым инитиккеч болурул, кым тодарадырыл чазактың чедир бодаттынмаан доктаалы бе азы ындыг доктаалга удурланган ажылчы чонуң митингизи, демонстрациязы «быжыглаар болгаш сайзырангайжыдар сорулгалыг» болгаяын аан. Амга чедир-ле арбитр чазак боду турган болгай. Мындыг таварылгага инитилелдиң эрге-ажыктарынга чөрүшкек доктаалга азы кандыг-бир еске күүсекчи эргечагыргаяың актызынга ажылчы чонуң массалыг удурлашышкыны болдунмазы билдингир. Ындыг чүүл социализм үезинде турбас, чүге дээрге ындыг турбаан-даа деп санаттынып турган. Ынчалзажок амыдырал, бирээде, ындыг болуп болуруи көргүскен болур (чижээ, соңгу хемнерниң агымының кезиин дедир ээлдерниин дугайында шиитпир болгаш Байкалдың салым-хуузу). Ийинде, удур хөөлдериниң хемчеглери хөөлүжүдө көрдүнмээн турган демократтыг эвес байдал чайлаттынган турар үжурлуг.

Ынчалза-даа херек чүгле хамаатыларның конституция ёзугаар эргелериниде болгаш хосталгаларында-даа эвес. Демократияны, эде тургустунуушкунну эглиш чок болдурарын магадылаар төлээде, хамыктын мурнунда принципиалдыг ийи айтырыгны шиитпирлээрни эргежок чугула деп санаар мен. Бир-ле дугаарында, социалистиг инитилелде башкарыкчы партияның эргезинч конституциягa тодаргай айтыры чугула, ажылчы чонуң хөй кезиниң эрге-ажыктарынга дүүшпейн турар шиитпирлерни инитилелге албадаар арга турбас үжурлуг.

Чүнүң дугайында чугаа болуп турарын тодарадыйн. Коммунистиг партия—бистиң чуртувуста башкарыкчы болгаш кара чаңгыс партия—инитилелде эвээш кезиктиң ээлеп турар (20 миллиондан эвээш эвес кежигүнүт). Партияның чаазал алганы авторитедиң ооң шиитпирлеринче база дамчып турары чүгле эки талалыг база эвес: айтырыгларны партийжи деннелге шиитпирлээрингe партия кежигүнилери эвестер херек кырында киришпес болгай. Бир эвес чугаа партияның иштики амыдыралының дугайында болуп турган болза, еске херек. А бир эвес айтырыглар бүгү күрүнениң салым-чолунга хамааржыр болза? Херектиң ындыг байдалды социалистиг демократияның принциптерин хажыдары-биле холбашканы ядеп. Ынчангаш партия кежигүнү эвестерни организастаарының база оларның санал-оналын барымдаалаарының хевирлериниң дугайында ленивчи бодалга эглип кээр болзувусса экн ышкаш.

Башкарыкчы партияның инитилел херектерни башкарарынга эргелериниң кызыгаарының дугайында конституция актызы кандыг болуруд дээрзин ам чугаалаары берге. Чонуң медереп билип турары чүгле ындыг чүүлдү партия боттандырып шыдаар дээш Ленининиң бодалы ооң үндезини болуру маргылдаа чок. Башкарыкчы партияның ажыл-чорудулгазын ынчаар кызыгаарлаары массаларның чыдып калган хөөнөрин эдерериниге чөпшээрешкени ол-дур деп кым-бир кижи бодай бээр чадавас. Ол ындыг эвес: шуут массаларга тайылбыр ажылын башкарыкчы партияның чоруткан турарын кымдаа кызыгаарлавайн турар, ооң шын болгаш эргежок чугула деп санаар турары хемчеглерни агитастаарын кызыгаарлавайн турар. А боттуг политика массаларның херек кырындагы эрге-ажыктары-биле, харын-даа оларның боттарының эрге-ажыктарын бөгүн канчаар медереп билип турарыбяле карышпас болур үжурлуг. Конституцияның ындыг актызында партияның болгаш хамаатыларның, партияның болгаш массалыг информация чепсектериниң, кайы-даа таланың үлээлгелериниң болгаш эргелериниң аразында демократтыг удур-дедир холбаалярын айткан турары чугула. Партия организациязының болгаш тус-тус ажылдакчыларның ССРЭ Конституциязынга чөрүшкек азы ону хажыды кылган чүүлдери дээш чогуур хемчеглерни баш удур көөр үжурлуг.

— Маңаа партияның бодунуп демократтыг эде тургустунуушкунунуң дугайында айтыры чайлаш чок туруп кээр, ол дугайын партия конференциязынга база чугаалажыр болгай.

— Ийе, ол дээрге принципиалдыг ийиги айтырыг-дыр. Амыдыралдың бүгү талаларын демократтыг кылдыр эде тургузары партияның бодуп эде тургузарындан эгелээр үжурлуг деп, СЭКП-ниң удуртулгазы медегленээн. Ооң эрткен, харындаа, СЭКП-ниң хостуг, демократтыг хөгжүлдезин чедип алдынмаан, магадылаттынмаан шаанда, ындыг үлегер бүгүдеге көргүстүнмээнде, инитилел амыдыралын демократчыдарны чүгле идегел азы чараш күзел болуп артып каап болур. Шынап-ла, бир эвес хөгжүлдениң стратегиязын тодарадыр, кадрларны шилиир болгаш хүлээп алдынган политиктиг утланышкынны практика кырында боттандырарынче массаларны организастаар үлээлгелиг башкарыкчы партияга чаңгыс аай ол үш организация шиитпирлеп болур демократтыг байдалдар хандыртынмас чүве болза, инитилел амыдыралының ооң тодаргай, еске бүгү айтырыглары чедишкинниг боттанып дээрзинге идегээри берге апаар.

— Ону канчаар кылза ынч деп бодаар силер?

— Сталининиң албадап келгени партия дугайында бодалдан хамыктың мурнунда ойталаар апаар, ук бодал дээрге Ленин турда партияга барык-ла дөмейлежир чүвезин чок чүүл-дүр, ол үеде партия дээрге шилип алганы идеалдары дээш кандыг-даа когаралдардан болгаш өлүмчидиден чалданмас. Социализмге кызыгаар чокка бердинген чаңгыс аай эпсеткилдиглериниң эки тура организациязы болуп турган. Партия демократтыг централизминиң принцивин сагып турган, ооңбиле кады партия хүрээлениинге чажыт байдалдарда безин санал-оналдар солчулгазы, дискуссиялар калбарып, социализмче оруктуң дилээриниң сезиг билбес ажылы чоруп турган. Партияның удуртур организазы «шупту демей ырыныг» турбаан, ында кирип турар кижилер боттары туруштарлыг, янзы-бүрү бодал-санаалдарлыг. Бүгү коммунистер шиитпирлеттингeн болгаш шиитпирлеттингeн болгаш ынчаар кыдыг ышкаш. Ындыг болгаш партияның иштики амыдыралының демократтыг үндезининиерни хажыдып, партияже, ооң иштиниге идей-теоретиктиг маргылдааларже аңгы демиселин, харын-даа бөлүктер демиселин шилчиткен. Ооңбиле чоокка чедир-ле чаңгыс ви-сеткилдиглерниң дискуссиязын ооң баштап турары партия-биле политиктиг оппозиция аразында чорудаар кылдыр хуулдурган.

Бо талазы-биле сталинчи «салгалды» дораан-на эдип алыры болдунмас дээрзин билдингир: «сырый каттышкан кең дег партияда» иштики чөрүлдээлер чок, аңаа хостуг дискуссиялар болгаш санал-бодалдарның демисели турбас, үстүнде аппараттан айтышкыннар кээрги кезээде маңаары чугула деп хевирлиг бодалдар коммунистерниң медереминде сиңниге берген. Бо оруккa чугула, харын-даа, шиитпирлиг базымны ам болур партийжи конференция кылып болур.

Партия ажылын демократчыдар, ону эрге чаңчылдарлаң, чыдып калган болгаш эрелгелээр чоруктан хостаар төлээде, демократтыг централизм принцивин хаңылады чугула хире, ол 1903 чылдан бээр өскеряяе чок арткан болгай. Перлалгага база үжүп тургаяы шак ындыг чүүлдү аңаа немезе ажыктыг боор: бир эвес кандыг-бир шиитпирни чугаалажып турда, бети-ле дээрге үйиден эвээш эвес саналды илип үндүрбээн болза, ук шиитпирни үлээп алдынган деп пазтиятка саналас. Партияга-даа, инитилелге-даа аңаа-ла хөй санныг кезик эвес, а демократтыг чаартылгалар дээш идепкейлиг болгаш үгаавыр демиселчилер херек.

Альберт СИРОТКИН беседалашкан.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ҮЕЗИНДЕ КИИРЕР

Сөөлгү чылдарда чонуң амыдырал хандырылгазынга, ачы-дуза чедирилгезинге хамаарыштыр элээн документилер хүлээп алдынгылаан. Ылангыя СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин, «1986—2000 чылдарда чонуң хереглел баазаннарын бүдүрер болгаш ачы-дуза чедирилгезин хөгжүдүрииң комплекстиг программазын» онзалап демдеглекседи. Үк документилер амыдырал хандырылга ажылдакчыларының мурнунга улуг сорулганы салган.

Ында хеп чүүр чөрлериниң, химиктиг аштапа бүдүрүлгелериниң, баш таарар чөрлериниң ачы-дузазын база өске-даа ачы-дузаны дүрген хөгжүдерин айыткан. Бистин Кызылга хөлти химиктиг арга-биле аштаар, будуур фабриканың ажылчынары үстүнде салдынган сорулгаларны ажыл-херекке боттандырар дээш бүгү күжүвүстү салып, аргаларны ажыглап ажылдап келдивис. Коллектив кежигүннери боттарының ажыл-ижин үениң негелдезинге дүүштүр чорудуп, чонга ачы-дуза чедирилгезинге четпестер болдурбазынче сагыш салып турар.

Хөлти будуурунуң, химиктиг арга-биле аштап-арыглаарының, чүүрүнүң, сөлтеп-селиринiң база алгы-кештiң эттеп болбаазырадырының цехтериниң ажылдаар шактары график ёзугаар чоруп турар. Кижи бүрүзү бот-харыысалгалыг, сагылга-чурумнуг болуп, коллективтиң иштиң корум-чурумунга чагырткан. Коллектив чурттакчыларның кирип эккеп турар чагыглары-биле кызыгаарлаттынмайн, организацияларже, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилериниң, инвалидриниң, күш-ажылдың хоочуннарының бажың-интернаттарынче үнүүшкүннерни кылып, чагыларны үлээп ап турар. Ол чагыглар күүсеттинге бээрге, ээлериңе аппарып чедирер.

Өске будуурулге чөрлери-биле бир домей, коллектив кежигүннери долу күш-биле ажылдаарының аргаларын дилеп келдивис. Фабриканың директору Э. А. Сат, цех начальниги Л. А. Колупаева оларның удуртулгазы-биле цехтериниң ажылын бир янзы эде көөрүн орадлашкан. Ылангыя хөлти химиктиг арга-биле арыглап-аштаар цехти чижеглеп көрейн. Бо цехке чонуң чагыы хөй келир. Мында ажыл улуг, харыысалгалыг. Ынчангаш ажылчыннарны ийи ээлчегге ажылдаар кылдыр эде тургускан. Цехте боттарының могаар-турарын билбес, чонуң чагыгларын үезинде күүседир дээш кызып ажылдап келгеннер бар. В. Мурыгина, В. Фирсова, Л. Жабина, Г. Жуковская олар үр чылдарда ажылдаан болгаш мергежилиниң мастерлери апарган. Ол ышкаш хеп сеңгээр чөрде Р. Сат планныг онаалдаларын ажырып келген. Арыглаан хөттерни склад эргелекчизи Д. Ондар үлээп алыр. Үлээп алынган хөттерни хүүсаалын эрттирбейн ээлериңе эгидер хемчеглерни эргелекчи база ап келген.

Фабриканың ажылы кышкы, чайгы үелерде эвээжей бээр. Чүге дээрге чагыглар доктаамал келбейн баргылаарының үжурулан ышкыр. «Кыжын терген, а чайын шанаан сеңгээ» деп чиге чугаалаан домак бар болгай. Шынап-ла, чурттакчылар кышкы үелерде чайгы хеп-сыныи, чайгы үелерде кышкы хеп-сыныи аштап-арыглаярын бодап, чагыгларны үезинде киирип турар болза, фабриканың ажылынга ыка дузалыг болур ийик. Соок күс дүжүп орда ам көөп чагыглар ангдерлип турул бээр. Ынчан аштап-арыглаар-даа, үлээп алыр-даа ажылчыннарга ажыл чүдүрлүр. Хөлти арыглаарының хүүсаалы-даа чамдыкта үзай бергилээр чылдагааны ында. Чайгы үеде даштыкы хөттерни аштап-арыглаар болза, дыка таарымчалыг. Чагыгны дүрген күүсединге-даа дөгүм болур. Ынчангаш бүгү чурттакчылар аштаар хөттерниерни чайгы үелерде дүжаап, чогуур үезинде чагыг киирерiнче далажынар!

Зоя МОНГУШ.

Фабриканың ажылчыны.

ДЕЛЕГЕЙ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

БЕРЛИН. (СЭТА). ГДР-ниң саналын ёзугаар чыядырган ядролут чепсек чок зонаны тургузары дээш делегей конференциязы Берлинниң Республика ордузунда ажылдап эгелээн. Ооң ажылында делегейниң 110 ажыг чурттудан келген бир муң ажыг төлээ киржип турар. Оларның аразында көскү күрүне болгаш хөй-ниитя ажылдакчылары, политиктиг партияларның база делегей организацияларының удуртукчулары, эртемденнер, культура ажылдакчылары, шажычылар бар.

Тайбыңны болгаш делегейниң айыыл чок чорууя быжыглаарының талазы-биле бүгү талалыг саная-оналга солчулгазын кылары болгаш күрүнелер аразында бот-боттарынга бүзүрежир чорукту быжыглаарынга тодаргай салыышкынны киирери конференцияның кол сорулгазы болур. Совет делегациязы СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының бирги орлакчызы П. Н. Демичев баштап келген.

Шуулганны ГСЧП ТК-ның Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер эге сөзүг-биле ажыткан. СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизин Р. Рейганның чоокта чаа Москвага болган ужуражымышкынынга чепсегленишкинии дужурериниче, делегей байдалын экижидеринче угланган боттуг, чаа базымнарны кылыр талазы-биле эки түнелдер чедип алдынган деп, ол демдеглээн.

Төп Европага ядролут чепсекти моөннеп келгени ол дипке айыыл чок чорукту быжыглаарынга кандыг-даа дуза чедирбээнин 70 чылдардан бээр эрткен үе көргүскен. Бо дипте чурттап турар бүгү улустарның үндезин эрге-ажыы Төп Европадан бүгү ядролут чепсекти үндурерин негеп турар. Маңаа ядролут чепсек чок зонаны тургузар дугайында айтырыгны делегейниң хөй-ниитязи деткинр, ол айтырыг бо конференцияга боттуг шиитпирдеттинер болгаш маңаа хүлээп алдынган шиитпирлериниң күүселдезин чедип алыр болза, бо дипке шериг күжүнүн талазы-биле удур туржуп чоруктуң деңнели кудулаар, күрүнелер аразында бот-боттарынга бүзүрежир чорук быжыгар деп, ол демдеглээн.

Совет делегациязының удуртукчузу П. Н. Демичев саная бергеш, Европага ядролут чепсек чок зона дээш делегей конференциязын организастаар дугайында саналды киргенибиле холбаштыр ГДР-ниң удуртулгазынга байыр чедиргеп.

Делегейниң тус-тус девискээрлеринге ядролут чепсек чок зоналарны тургузар дээш туржуп турар күрүнелерни болгаш улустарны Совет Эвилели бүрүн деткип турар. Ол биске принципиалдыг ужур-дузалыг айтырыг болур. Бүгү делегейге тайбыңны быжыглаар, дайын айыылынга удур шиитпирлиг туржур дугайында айтырыг СЭКП-ниң XXVII съездизиниң үлээп алганы СЭКП программазында киргеи деп, ол демдеглээн.

Делегей конференциязы ажылын үргүлүлеп турар.

ЧАГААНЫ ТАРАТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-ның чингине секретары Перес де Куэльярның адынга ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзеның чагаазын КНО-ның Кол Ассамблеязының албан аайы-биле докуменгизи кылдыр ында тараткан. Ында Афганистан талазы-биле Женева дугуржулгаларын херек кырында боттандырып чорудуп турарының дугайында чугаа болуп турар.

Совет болгаш афган талалар боттарының үлээлгелерин шыңгыызы-биле сагып турар болгаш совет шериглерни Женева дугуржулгаларынга дүүштүр үндүрүп турар деп үк документиде демдеглээн. Ооңбиле кады, пакистан тала Женева дугуржулгаларының күштүт болуп киргеи хүнүнден эгелээш-ле, бодунуң ат салган документилериниде үлээлгелерин каржызы-биле үзээринин оруун шилип алганы харшадянчыг деп чагаада айтып турар. Бот-боттарының аразында харылзааларның принциптериниң дугайында, чижээлээргe, холгаарлап киришпезинин болгаш интервенциядан ойталаарының дугайында афган-пакистан дугуржулгалар-биле ядеп-не чорулдээлиг болуп турар фактыларны чагаада айтыкан.

ИРАН-БИЛЕ ХАРЫЛЗАА

ЛОНДОН. (СЭТА). Чоокта чаа-ла «Ираигейт» дээр бужарбак чорукка чедирген Иран-биле Каттышкан Штаттарның чажыт харылзаазы ам-даа үргүлүлеп турар. Англи «Индепендент» солуннуң дыннадып турары-биле алырга, америкиран чажыт консультациязын ам будуң чартык чыл иштинде чорудуп турар. Сөөлгү ийи ындыг ужуражымышкынnар бо чылдың май ортаа үезинде Женевага болгаш июнь эгезинде Алжирге болган. Солуннуң медээлеп турары-биле алырга, аятолла Хомейниниң үнүп чорутканының соонда Иранга Каттышкан Штаттарның туружун Тегеранга магадылап болур клерикаль ёзу-чурумнуң чамдык кижилери-биле чугаалажышкынnар чорударынга орукту ажык арттырып алыры үк консультацияларының сорулгазы болуп турар.

Билдине бээриндеп сезинген база бак үүлдердеп чайлаарындан ораллашкаш, ийи таланың чазактары чугаалажышкынnарны улуг эвес дужаалдыг кижилерни дамчыштыр чорудуп турар. Америк-иран харылзааларны АКШ-тың күрүне секретары Джордж Шульц чүүлдүгүнүн көргеп, а оларның боттанып турарын күрүне секретарының бирги орлакчызы Джон Уайтхед болгаш чоокку Чөөн чүк болгаш Мурнуу Азияның херектериниң талазы-биле күрсекретарьның дузалакчызы Ричард Мэрфи докгаамал контрольдап турар. Ооң-биле кады ол ийи ажылдакчы Иранның төлөөлекчилери-биле чамдык ужуражымышкынnарга боттары киржип турган. Ол харылзааларны Иран таладан аятолла Хомейниниң күдээзи Садек Табатабаи болгаш Иранның даштыкы херектер министриниң орлакчызы Джавад Лариджани олар удуртуп турар. «Ираигейт» үезинде иран-америк харылзаалярга «кол рольду» Табатабаиниң ойнап турганын солуп сагындырып турар.

Бо харылзаалар-биле чергелештир АКШ болгаш Иран чугаалажышкынnарны өске-бир орук-биле — КНО-нуң чанында Иранның докгаамал төлөөлекчизи Вернон Уолтерстиң олгаш КНО-нуң чанында Иранның докгаамал төлөөлекчизи Джафар Махаллатиниң дамчыштыр чорудуп турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

ИДЕПКЕЙИН БЕДИДЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң база Бөйдүс кампалалының талазы-биле доктаамал комиссияларынга сөңгүкчуларның чагыгларын, республиканың Дээди Совединиң алдыгы чыыжының сессияларынга депутаттарның шүгүмчүдедиг саналдарын, негелдеделерин база доктаамал комиссияларның сүмелерин күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Тыва АССР-ниң Министрдер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орлакчызы Агроүлетпүркүркомнуң даргазы М. Е. Абрамортүң бо талазы-биле илеткелиг дыннаан.

Индустриалдыг хөгжүлдеже көдээ ажыл-агыйны шилчидери сөөлгү үеде доктаамал үргүлчүлеп турар, көдээ ажыл-агый продуктуларының элээп каш хевирлерин бүдүрери болгаш садары өскен. Агроүлетпүр комплекизиниң 1987 чылда бүдүрген иинти продукциязының хемчээли 238 миллион рубль болган. Болбаазырадыр ажылдарының бараанныг продукция бүдүрери 4 хүү өскен.

Тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүүн бедидериниң аргаларын болгаш курлавырларын дилеп турар. Бо чылдың дүжүүн өстүрүп алыры-биле 64,5 муң гектар шөлдү күзүн ангдарган. Бо чылдың январь бирииң байдалы-биле алырга, тракторларның 76, чүк автомбильдериниң 71, картофель олуртур техниканың болгаш тракторлар седилкаларының барык 60 хүүзү үреллик эвес байдалга турган. Иинтиниң ажыл-агыйларынга эът бүдүрери 2, сүт—3, даага чуургаларын бүдүрери 9 хүү өскен. Бир инектен-не саап алыр сүт оргумаа-биле 137 килограмм иемешкен.

Ооң-биле чергелештир Өвүр, Кыа-Хем, Эрзин районнарда сүт бүдүрерин күдулаткан. Монгун-Тайга, Сүт-Хөл болгаш өске-даа районнар эът бүдүрериниң курлавырларын чогумчалыг кылдыр тургузуп албаан. Денизиин чиик аргаи малды күргенге саткы турарының үржуундан көдээ ажыл-агыйның бүдүргелери эът курлавырларын өстүрер туржук, каражага таваржып турар.

Бызааларны мөңги кампалап алыры, эрткен чыл-биле деңнээргe, республиканың ооң районнарында күдулаан. күрүнеге сүт сааларын 11 райоз күдулаткан. Малды, күштү сааларын 3,4, сүт сааларын 7,2 хүү эвээжеткен.

Агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүгелери 178 миллион рубльдиң продукциязын хереглекчилерге чедирген. Бо талазы-биле план чүгле 29,6 хүү күүсеттинген. Ол болгаш еске-даа көргүзүгледен даразында түңнелди үндүрүп болгур. Мал бажын өстүрер болгаш малдан алыр продукциияны көвүдедириниң курлавырларын республиканың совхозтарга чедир ажыглаваан. Мал чемнерин ажыглаарын, күш-ажылды организастаарын экижидерин эчизинге чедирип шыдаваан. Мал ажылынга интенсивтиг технологияларны шингээдир, чиг-эвги болбаазырадыл кылыр, ону чилиринге таварышгырбас, мал бажын, ооң чаш төлүн онча-менди кампалап алыр талазыбиле боттуг хемчеглерни чедир чорутпаан.

Республиканың Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле комиссияның кичээнгейинге бүдүрүлгелериниң, албан чөрлериниң, организацияларның болгаш чурттакчы чонуң дузалал ажыл-агыйының айтырыглары кичээнгейге тургап. Бо талазы-биле сүмелериин база моөң мурнунда берген турган. Ынчалза-даа доктаамал комиссияларның сүмелерин күүседир талазы-биле ажыл кошкак чорутпунган.

Совхозтарга интенсивтиг методтарны амгы үениң байдалдарында ажыглаарында эвээш эвес ажылды чорудары негеттинип турар. Долу бот-орулга-чарылгалыг колективтиг болгаш ог-бүле ээлдерин чогаадыкчы күш-ажылдың түңнелинде тургустунар. Ону барымдаалап, Барыын-Хемчик районда бригада керээзин кайы хире шиитпирлеп ап турарын 1985 чылдың декабрь 19-та доктаамал комиссияга дыннаан, сүмелерни ажылдап кылган турган. Ынчалза-даа ооң ажыглалы эчизинге четпээн.

Бодаа ажыл-агыйда ажыл шагының чидириш хөй болуп турар. Куш-ажылдың сагыга-чурумун быжыглаарынче кичээнгей саадынмайн тургаяыдан ажыл шагының чидиргiери болуп турар. Чаңдык районнарның совхозтарында болгаш үлетпүр будуругелериниде санитар-техниктиг паспорттар, куш-ажылдың байдалларын экижилерiниң комплекстиг планнары чок.

Долгандыр турар хүрээлелдиң кампалаар талазы-биле чедир кылдынмайн турар хемчеглер аажок эвес. Кызыл-Мажалыкта арыглал дериглерии сеңгээр, Кызыл хоорайда арыглал дериглерiниң түүүн доозар талазы-биле ажыл көнчүү багай. Суг ажыглалының коллективтери болгаш кампалаар тургузугларны ажыглавайн турар. Быжыглаттынган черлеринде ан-меңни, балык-байдалды өстүрүп кампалаарының хемчеглерин республикада анчылар болгаш балыкчылар инитилелдерни чорутпайн турар.

Балык ажыл-агыйлары түрүп турар хемнерни, халдерни долгандыр санитар зоналары амга чедир тургустунмаан. Бойдус кампалалының тайылбыр ажылы чорутпунмайн турар, аңнаар инспекциязының, балык хайгаралының, анчыларның болгаш балыкчыларның инитилелдериниң, күрүлетпүр ажыл-агыйларының, бойдус кампалалының инитилелдериниң тетчеглекчилерге үүр кады чорудуп турар демисели амдаа шыгыы эвес.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаамал комиссиялар шиитпирни үлээп алган. Сөңгүкчуларның чагыгларын, республиканың Дээди Совединиң сессияларынга депутаттарның шүгүмчүдедиг санаддарын, негелдеделерин база доктаамал комиссияларның сүмелерин күүсекчи органнарның, депутаттарның кичээнгейге алыры, бо талазыбиле идепкейин бедидери херек болуп турарын ында чугаалаан демдеглээн. Ылангыя депутаттарның инициативазы, үлээнин алганы ажыл-херек дээш оларның харыысалгазы бөгүн мурнукузундан каш дакпыр улгадып турар.

Төмбурзектиң судалы

ИКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

РИМ. (СЭТА). Италиянын Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң болгаш Төп Контроль Комиссиязының пленуму бооп эрткен. Аңаа ИТК ТК-га болгаш ТКК-га Александро Наттаның чагаазы болгаш аңаа хамаарыштыр үлээп алдынар шиитпир дугайында айтырыгны чугаалашкан. Ол айтырыг талазы-биле илеткелди ИТК-ның Чингине секретарының орлакчызы Акилле Оккето кылган.

Чингине секретарының албан-дүлеэлгезинден хостаар дугайында дилегни ИКП-ниң Чингине секретары А. Натта июнь 13-те Төп Комитетке болгаш Төп Контроль Комиссиязынга киирген. Ооң бижээн чагаазында «Чер-черде эрге-чагырга органнарынга чоокта чаа болуп чыглып келгеннер. Олар аңаа-ла «Чон» деп чугаала» дээр лозуңнуг Каттышкан Штаттарда чорудуп турар кампаниянын киржикчилери-дир. Ол кампания аныяк өөлдер болгаш кыстарга наркотиктер ажыглаарындан аныяндан-на чүдөксинер чорукту тывылдырар сорулгалыг.

Политиктиг амылданчыларның бодап турары-биле алырга, бөгүн АКШ-та наркомания нүрүнениң келир үезинге эң-не айыылдыг айтырыгларның бирээзи болуп берген. Наркотиктерни чажырып садары эңдерлип, чажыт сиңдиктаттар идепкейжип, өлүмнүг үүлдү садар рынектар иевудеп, оны нептередириниң «географиязы» калбарган. Наркотиктиг дембээрээшкинге эң-не баштай амыяктар таварыкты турар болбайн аан. Эң чидигленген ол социал аарыг-биле бүгү-ле деңнелге болгаш янзы-бүрү хевир-биле демисел чорудар талазы-биле күүсенишкинии үндүрбес болза, наркобизнестиң улуг орулгалыг амыл-чорудулгазы улам-на хөй санныг кижилерни хаара туда бээрин угаансарыылдыг американнар биляп турар. Улам-на хөй санныг чаш уруглар гашиш, кокаин, марихуананы ажыглай бээр болгаш 10 хар четкеш-ле «орттенн» бээрлер.

Чурттуң найысылалында Дж. Вашингтонның турасказының чанында (чурукта) чоокта чаа муң-муң америк школачылар чыглып келгеннер. Олар аңаа-ла «Чок» деп чугаала» дээр лозуңнуг Каттышкан Штаттарда чорудуп турар кампаниянын киржикчилери-дир. Ол кампания аныяк өөлдер болгаш кыстарга наркотиктер ажыглаарындан аныяндан-на чүдөксинер чорукту тывылдырар сорулгалыг.

Политиктиг амылданчыларның бодап турары-биле алырга, бөгүн АКШ-та наркомания нүрүнениң келир үезинге эң-не айыылдыг айтырыгларның бирээзи болуп берген. Наркотиктерни чажырып садары эңдерлип, чажыт сиңдиктаттар идепкейжип, өлүмнүг үүлдү садар рынектар иевудеп, оны нептередириниң «географиязы» калбарган. Наркотиктиг дембээрээшкинге эң-не баштай амыяктар таварыкты турар болбайн аан. Эң чидигленген ол социал аарыг-биле бүгү-ле деңнелге болгаш янзы-бүрү хевир-биле демисел чорудар талазы-биле күүсенишкинии үндүрбес болза, наркобизнестиң улуг орулгалыг амыл-чорудулгазы улам-на хөй санныг кижилерни хаара туда бээрин угаансарыылдыг американнар биляп турар. Улам-на хөй санныг чаш уруглар гашиш, кокаин, марихуананы ажыглай бээр болгаш 10 хар четкеш-ле «орттенн» бээрлер.

В. ПОЛЯКОВСКИЙНИҢ фотозу.

СЭТА.

Найыралда кызыгаар чок

ГОБИ ДЭЭРГЕ ЧҮГЛЕ ХОВУ ЭВЕС...

Карак четпес ховулар Моолда чүве-дир: чер, дээрбилле түгүүн чоруй барган, төнчү чок. Эрзин, Тестиң кончуг ховулары ында-ла калыр. Гоби деп аймакта безин үш: Чөөн Гоби, Өртүн Гоби, Мүрнүү Гоби. Мүрнүү Гоби аймактың төвү Даланзадгад хоорай чүрттүүн найысылалы Улан-Батордан таптыг-за 600 чыгам километр черде турар. Оон удаштыр каш-ла минута ужудар болза, Бээжин (Пекин) кире бээр. Мүрнүү дээш болганда, моон ынай аймак чок, ол аймак Кытат-биле кызыгаарлаш.

«Мүрнүү Гоби аймактың музейин» деп кескү бижиктир. Болу кайы чүрттан оныалып кестүр ийи кагт бажыңга келиннис. Баш үлүр чугаалап казайын, делгеттинген түүлдер бистин Алдан-Маалыр аттыг музейивистен черле калыш чок, харын-даа хөй.

Бижи сонуургаштар, көрүүлер түүлдер эргинии артаарының бетинде эгелеэр. Хөрим даштында теве, хөй, өшкү, чылгы — дөрт чүзүн малдың чазап тургузуп каап-тыр. Моолда малдың хөйү —теве. «Теве», «ховү» деп сестерии номчуттарывыска, оон бажыңы биличие бээр. Делегейже бүгү тевелериин дергүүн бир кезии Моолда турар. Моолда боорда — Гобилерде.

Гоби чүгле хөй чүзүн малмаганы-биле бай-бәйлак эвес, а ан-мен-биле база-ла оон-дүлак чок чер болган. Делегейиң «Кызыл дептеринче» кирер бижиткен черлик теве (хавтагай), кулан, Гоби адыы (мазаалай). Пржевальскийнин аъдың, хаолыг шишкиктер ирбижи безин бо мынчаар амыдырап турар дээрзин музейге дыннап, ол амытаннарның төвүр-дүргүзүү-биле таныштывыс.

Бо көрүштүг ийи кагт бажың долдур чыгынган экспонаттарга бичии-даа артык чүве чок, дегерези чүгле аймак девискээриинден чыгынган, ында ажыл-амыдыралы көргүскен дээрзин экскурсовод Туяа таиызбырлады. Моолдуң Араттың революстур намының ТК-ның Чингине секретары Жамбын Батмунхтүн бо улуг чүрүктарын маңаа ужуражыышкын үезинде тыртырган.

Аймактың девискээри 165 муң дөрбелчин километр чаптылган. Ында 38 муң кижи бар. А малы—1.5 саа.

Эжиктен ырак эвестс шил оттуг делгеттинген бир экспонат «ховү» деп сестерии удаа тодарадыр, бадыткаар. Ында дазылдар чыдыр. Бүргат харагаи дазылдары ышкаш зөрдагыр. Чүгле чөөн. Ол—ховү ыяжының дазыны-дыр. Бо үжү-кыыны чок ышкаш сагындырар ховүга ескс ыяш үнмес. Малчын кижиниң одаар кол чүүзү ол.

Аймакта бала бир эгээртинмес байдак бар. Ол малдың кужурзүүрааның чамыдар дус. Дүүгү дагдан бүспас, хөлдеи үшүүн алыр. Оон дараазында кезек экспонат, чүге-ле ийик, төрээн Тывавысты сагындырар чөрду. Эрте-бүрүнгү, каш муң чылдар бүрүнгээр ойдүнгаи кижи, мал-маган, ан-мен дүрүлерлиг болгаш бижиктерлиг даштар, даш көжөөлөр.

Чогум Гобиге чоруп чоруурунарга долгандыр чүгле ховү эвес болдур ийин. Ногаан шыналлар, арыг-кыдан сугнуг хемнер, көк-көк хөлдөр, ан-мен девээлээн арга-эзимнер богла таварышкылаар. Төрөн өзт-сиген эөлөөн чөрдер база хөй. Ында үнген 400 үнүштүн барык деп кезии эм шынарлыг. Гурван Сайхан (Үш Чаагай-Даг) сыңга артыш баштадыр таварышканывыс база ол ышкаш көруп четтикпеэнивис-даа хөй үнүштерии музейиин бир залындан көруп чага хандывыс.

Ында төөрөи хөй-де-дир ам. Шагда Эрзин, Тестиң ховүларынга бо ан көлан-көлаиы-биле анаа шүүжүп чоруур чүве. Ында Хайыракан даап ажар арттыг ам-даа «Төөрөи» деп адаар хевээр. Бойдуска, не-черге, дириг амытаннарга кам-хайыра чок чорук кандыг үүжүктерга чедирип эккээрии аравыста ажыт-чажыт чокка чугаалажып чордувус. Чердевискээриинге турган аймеңиин ам чүгле сураан дыннап, ескс бир чүрттан көруп чоруур апарган бис. Чөгенчиивисти. Борта биске үлегерчижек болгу дег чүүлдер бо черде хөй.

Бистин-биле хар-назыны элээп дигээн бүүрүл баштыг кырганнар база төрааи чүве. Оларның сонуургаан эзииледдери база бир шагда биске хөй турган: оттук, бижек, мөңгүн чүген, шоова, каасталга... Шыны херек, ол бүгүнү ам эдилээр түүжүк, оиу кылып бүдүрер үран-шевелер Тывада ховартаан болдур эвеспе. Бо чаагай үүле-херекти бистиң республикага чаала нептередип эгедеп бар чыткан Тываның комсомол шаңналының лауреады С. Кочаанын мастерскаазы хагдынган.

Моолдуң бо талазы-биле делегей конкурстарынга чаалап алгылаан алдын, мөңгүн медальдары, дипломнары база оң кескү черде делгеттинген. Аргар мыйызын суг көөрге чөөнү, улуу, үзүнү дегет. Оон кадында чараш, чоргаар көстүр. Эзи та канчап үүн чоруур чүве. Аргап даг-даш, түүгү-хая дивес кизиредир калып үне бээр, эрес-шөвээ, кашпагай амытан-дыр дээрлии эртеминде «Ёлын ам» дээр заповедникке көрдүүс.

Бистин-биле кожа-хелбээ, акы-дунма моол черииң бир будүүк бо. Мүрнүү Гоби аймак Хакас автономнуг область-биле найыралчы харылзаалыг. Ол бүгүнү ында тодаргай чүрүп, бижии көргүскен. Ийи черииң аразы ыракгаа бол, доктар болбас. Найыралда кызыгаар чок деп чүве бар болгай.

Седип МОҢГАЛ.

КҮЗЕЛДИҢ КҮШТҮҮ

Барыын-Хемчикте район эмнелгезиниң кол эмчиси Лина Назымчаповна Сааның ажылдаар кабинединге барташ, өки ажыдап турар эмчилерни айтырган мен. Столунуң хааржаандан коллективинде эмчилериин ат кырында дамчызын бижиин саазымны чада салгаш, эгезинден соолуңге чедир чүгүрүү көрүп, кезек боданып ора, ынча дээн:

— Дээди, өртүмай эртеминг кадрларывыс аразында мактап болдур кижилер кайы хөй. Кодаа эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Бораштан Чыргаловна Күдеректи өгезинде алансывыза, частырыг болбас боор.

Оон дугайында мактаныг, чылыг сестерни чугаалаш, болу-биле ужуражып, ажылынжи, амыдырал-чүрттаалгазыбиле таныжарын сүмделээн.

«Бардык» совхозта сазыбыр төвү Алдын-Булак суурнуң дал өртүүнда эмнелге пунктузунга кирип келген кижилерни хүлээп алырын доозуп, чайланы бээр аразында алаңсурап четкеним Бораштан Чыргаловна-биле ужуражып, келген херемни чугаалаттым. Өртүмак сыныг, чазык шырайлыг, эптиг-ээлдек кижи болдуу.

Алаш хемниң баажы Кара-Хөлге төрүттүнгеш, Ак-Туругга турган уруглар бажыңында ийи угбалы-биле каны өзүп, сес чыл шкоданы доозкан.

— Аранны билбес мен, чажымда-ла калгам. Чаштарны бистерии аларап чоруап ачам чангыс ъдынга Хемчиктеи тарап чүдүргеш, Алаш кыдыын өрү чадаг чоруп ора, хенертен аараам, аалынга четпейн, орукка чок апаргаиын база соолуңде дыннаан мен. Оларның аарын ол үеде кым-даа тодаратпаан. Ынчаргаш үш угбашкы биске чөөнүң кадының камгалаар, эмчи болур күзел төрүттүмеген — дээп, чугаалын сокладып, ханы бодалдарже дүүнү бергеи. Шынаи-ла, Сильи биле Сурья база өртүмак эртеминг эмчилер болуп, Ак-Довуракта ажылдап, чүрттап чоруурлар.

Бораштаң Чыргаловна Күдеректиң күш-ажыл дептеринде 18 харлыында, 1969 чылдың күзүнүнде, маңаа бо суурга эмнелге пунктузуп эргелекчилээри-биле томуйлатканы чамгыс-ла демдеглел бар. Ала-неэи чокка өзүп, амыдырал-чүрттаалганың бергедерии бичиизиидеи-не билгеи өскүс уруг чоп аразында чаңчыгып, мергежилииң хыны чоорту тыва бергеи. Бодуңуп чажыды, ол черииң оглу, амгы үеде районнуң харылзаа белдириинің мүрнакчы ажылчыны Хүлер-оол Андреевич Күдерек-биле салым-чолуп каттыштырып, аас-кежиин оон тыпкан.

Бораштаң Чыргаловнаның ажилдан эгелээн баштайгы чылдарында хераажеңнер эмнелгеже барбайн, оларииге, бажыңнарынга бөжүүр, аарыг кижилер ажок хөй турган.

— Ынчан бо үеде ышкаш, суурга машина-балгат бар эвес. Ырак, чоок черлерже дүн-хүн чок чайлаар. Үйгүдыжыы үүтүнкаш, аъттыг, чалаг чоруттар чүве-ле бөлгай —деп, ол сактып чугаалаар. Хинин кезип, адыы адаан уруглары та чеже. Тыва чоннуң чаңчылыя сүүгаар бүзиниг эмчиин ийиги иези ышкаш көрүп, сактып бодап, өөрүп четтиргенин иде-дээнп чоруурлар.

Харылаа турар девискээриинің 256 ортелериидс 1349 кижи бар. Оларның иштинде суурдаи ырак малчыннар база хөй. Дүзалакчы акушер кыс Алефтина Доржуевна Иргит-биле мелээн кижилерииң кадыы дээш сагыш салып, ап чорудуп турар бидилиг хемчеглериниң ачылыида бо чылдың эртеи айларында чаңгыс-даа не залыга божуваан, тарыышкын, сыкырытышкынны ылап бүүгаар чорудуп турарындаи кижилериин, ыяажыга бичии чаштарның аарып-аржыыр чоруу эртеи чылдардаи ораичок кыпырылган.

Кадыы кошкак, назылап кыраан, ниваид кижилерии оизагай хайгааралга тургузуп, бажыңнарынга барып ээмээрии чүрүмчүгсеп. Арыг-шеверииң, ыяш чемненнигеиин, күш-культура болгаи спорттуң кадыкшылга ужурдузалыиың, араганың болгаи таакпыиың организмге хоралыг салдарыиың дугайында болгаи ескс-даа темаларга лекция, беседаларны агитквартирлар, ааз-белүктер аайы-биле номчуп, түскай хуудустарны үндүрүп келген.

Культура бажыңынга кадыкшыл темаларга кежиилер бо-ла эртилээр, эмнелге пунктузунда медерге, чаа төрүттүүгеи, аалдан уругларга бүдүүмарны көрүштүг ыяшлыр дерзии. Ында хөй ыяштарда ажыктыг сүмелер база бар. Кижилер маңаа кадыын эмнедириидеи ангыда, арга-сүмелер айтырып бо-ла келгилээр.

Б. Ч. Күдерек болуңуп профессионал мергежилии доктаамал белдиип, курстар, семинарларда чыдып кадбас. Ол—суурга хераженнер чөвүрелиинің кежүүнү, кайы Советтиң депутадыига кап удаа сонгуттурун келген.

Хүндүлеечел, чаагай сеткилиг, кыыжмак, мергежилиге бердингеи, бүүнныг эмчи чоннуңга ынчангаш хүндүтпелиг.

Александр ХЕРТЕК.

Эртемниң чедиишкини

ЧҮРЕКТИҢ КЫЛЫМАЛ КЛАПАНЫ

Техниктиг эртемнериниң доктору, Ленинчи шаңналдың лауреады Н. Инфистиң удуртулгазы-биле чүректиң кылымал чаа клапаныи чогаадып тургускан. Найысылалдың эртемденнериниң болгаш конструкторларының чаа продукциязы, шыиап-ла, найгамчыл чедиишкин боөп турар.

— Моөң мүрнүмаа чогаадып ыяган шар хевирлиг бөрбак клапанга бодаарга, чаа клапан бодуңуп артыш иүүү-биле ылгалып турар—деп, чаа чогаадыкчының автору чугаалаан. — Ол төгерии тырыиы хевирлиг, хан базышкыиы бичии-ле ослерлир болза, бодуңуп өзүмге чиигн-биле дескиннер. Бойдус чаяаган ёзулуг чүрөк клапаны ышкаш, организмниң «командазынга» дыңнангыр.

Чаа клапанны ажыглаарга ханны булгуту дамчыштпас, ону углеродтуг материалдан ыяаган чүве болганда клапанны амыдыл, хаар тургузуу болза-даа ээлгир болгаш чымчак, физика-химиктиг чандыг-даа саидарга белеи алыспас. Кылымал клапан организмниң дириг тканьнары-биле чарылбас массалыг.

Чаа клапанны «Эмикс» деп адаан. Моөң мүрнүмаагы бөрбак клапан кижилериин чүгле дириг чүрттаар эргазын хандырып турган болза, амгы чаа клапан кижилериин амыдаар эргазын хандырып шыдаар деп дидимн-биле чугаалап болуур. Кижилериин 20 чыл дургузунда амыктыг ажыл кылыр эргазын чаа клапан тургускан. Клапанны чогаадып ыяган кижилер клапанны «кырыдар» дээш түскай стендилерге интенсивтиг шенелделерни хейиу ыяган. Аиаа организминиң 40 чылдар иштинде шыианыр эиемвалентини ол төгүскен. Ол дээрге ийи миллиард хире сикл-дир!

Чаа клапанны белеткеп бүдүрер үеже эртем болгаш техниканың, ылаңгыя электрониканың эң чаа чедиишкиннерии ажыглаан. Ону ыяырынга түскай материалдарны, мүрнүмчү технологияны, ылаптыг контроль херекседелерии ажыглаан.

Клапанны чогаадыр бодаадан эгелээзе, оөң төөлгазын шенээринге чедир специалистерниң ажылдаарынга улуг эртемден-эмчилер девтаамал дузалажып келген. Бөгүн чаа клапанны массалыы-биле бүдүрүп эгелээн. Амгы үеде чүртта чүрөзиин клапаны ыяырынга 5 муң кижи чүрттап турар, а «Эмикс» маркалы ваштыкыда ылаңбаабиле хүвээп иөпүп эгелээн.

А. ПРЕСНЯКОВ.
Москва. (СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ДООЗУНЧУЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР

1963 чылда Кызылдың № 2 школазын доозукчуларның үшүрамышкыны июиь 25-те 18 шакта ол школага бөлүүүн чаалап тур.

Шүй өртуман школазының 1968 чылда доозукчуларының үшүрамышкыны үн плоскага бо чылдың июль 15-те болур.

(Солуиүүн дараазында номер июнь 25-те үнер).

ТӨРЭЭН ШКОЛАЗЫНГА ЧОРААННАР

Таңды районнуң Чал-Кежиг 8 чыл школазы тургустунгаиындан бээр келир чылын 60 чыл болур. Амгы С. К. «Тока аттыг совхозтуң үндезиини болган күрэкономну 1928 чылда организастаан турган. Бир чыл болганда Чал-Кежигге чурттап турган орус чоннуң уругларынга зге школаны ажыттнан. Ун школаның доозукчуларында алдар-сураглыг кижилери хөй. Чоокта чаа школаның өөренниичилери РСФСР-ниң улустуң артистери М. М. Мунзук болгаш К. Н. Мунзук, хөгжүмшүн театрының коя режиссёру С. Оюн. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг амыдаичызы М. Оюн, Туранның музыка школазының башкызы Ю. Матвеев баштаан культура амыдаичылары Чал-Кежиг суурга концерт көргүзиеннер. Олар эңгы-эңгы үеперде бо суурга чурттап, өөренип чорааннар. Олар суурнуң чоннуң айтырыгларынга харылаап, ушуражыыганы база эрттиргеннер.

Кара-оол ОЮН.

Эмчиниң сүмези, харызы

ТАНЫП БИЛИП АЛЫР

Чай — кат-чимистиг чоорту быжып кээрииниң, ыраажузаа аан-чоруктарының, арга-арыг иштинге агаарлаи селгүүстээрииин үезин. Оът-сигеннин, оң-бадзын чечектерии, кат-чимистиг чаражы, чыдыныи чаагайы кайы хире ийин. Ындыг кайгамчык үе ам келгеи бо.

Бо удаада маңаа чүгле оът-сигеи болгаш үнүш дугайын чугаалажып көрээлиидер. Бир эвес кат-чимистиг үнүштү билбес, танывас болза, ону сып, кадын чип болбас. Оон кадыы хоралыг-даа боөи болдур. Бистиң эранызга эм оъттар чыяы чоруур, ол талазы-биле сонуургадыг кижилер база бар. Ону чыяп, ажаап алырда овааарымчалыг болбас болза хоржок. Дүвү-далаш-биле чыяр болза, оон аразында кандыг-бир хоралыг үнүштүг кезиккамдыяы, тогланчыяы-даа саваже кире бөрип болдур. Черле ынчаш кат-чимисти, чечектерии, оът-сигеиии чүгле эм оъттар чыяр кижилер эвес, аиаа аян-чоруучулар-даа, агаардан дыштанганнар-даа, ойнаан биили уруглар-даа чүдэ тырттып чыттай бээр, ааз аксыиче суп, амданы кандыг ийи угбалы-биле каны өзүп, сес чыл шкоданы доозкан.

— Аранны билбес мен, чажымда-ла калгам. Чаштарны бистерии аларап чоруап ачам чангыс ъдынга Хемчиктеи тарап чүдүргеш, Алаш кыдыын өрү чадаг чоруп ора, хенертен аараам, аалынга четпейн, орукка чок апаргаиын база соолуңде дыннаан мен. Оларның аарын ол үеде кым-даа тодаратпаан. Ынчаргаш үш угбашкы биске чөөнүң кадының камгалаар, эмчи болур күзел төрүттүмеген — дээп, чугаалын сокладып, ханы бодалдарже дүүнү бергеи. Шынаи-ла, Сильи биле Сурья база өртүмак эртеминг эмчилер болуп, Ак-Довуракта ажылдап, чүрттап чоруурлар.

Бораштаң Чыргаловна Күдеректиң күш-ажыл дептеринде 18 харлыында, 1969 чылдың күзүнүнде, маңаа бо суурга эмнелге пунктузуп эргелекчилээри-биле томуйлатканы чамгыс-ла демдеглел бар. Ала-неэи чокка өзүп, амыдырал-чүрттаалганың бергедерии бичиизиидеи-не билгеи өскүс уруг чоп аразында чаңчыгып, мергежилииң хыны чоорту тыва бергеи. Бодуңуп чажыды, ол черииң оглу, амгы үеде районнуң харылаа белдириинің мүрнакчы ажылчыны Хүлер-оол Андреевич Күдерек-биле салым-чолуп каттыштырып, аас-кежиин оон тыпкан.

Бораштаң Чыргаловнаның ажилдан эгелээн баштайгы чылдарында хераженнер эмнелгеже барбайн, оларииге, бажыңнарынга бөжүүр, аарыг кижилер ажок хөй турган.

— Ынчан бо үеде ышкаш, суурга машина-балгат бар эвес. Ырак, чоок черлерже дүн-хүн чок чайлаар. Үйгүдыжыы үүтүнкаш, аъттыг, чалаг чоруттар чүве-ле бөлгай —деп, ол сактып чугаалаар. Хинин кезип, адыы адаан уруглары та чеже. Тыва чоннуң чаңчылыя сүүгаар бүзиниг эмчиин ийиги иези ышкаш көрүп, сактып бодап, өөрүп четтиргенин иде-дээнп чоруурлар.

Харылаа турар девискээриинің 256 ортелериидс 1349 кижи бар. Оларның иштинде суурдаи ырак малчыннар база хөй. Дүзалакчы акушер кыс Алефтина Доржуевна Иргит-биле мелээн кижилерииң кадыы дээш сагыш салып, ап чорудуп турар бидилиг хемчеглериниң ачылыида бо чылдың эртеи айларында чаңгыс-даа не залыга божуваан, тарыышкын, сыкырытышкынны ылап бүүгаар чорудуп турарындаи кижилериин, ыяажыга бичии чаштарның аарып-аржыыр чоруу эртеи чылдардаи ораичок кыпырылган.

Кадыы кошкак, назылап кыраан, ниваид кижилерии оизагай хайгааралга тургузуп, бажыңнарынга барып ээмээрии чүрүмчүгсеп. Арыг-шеверииң, ыяш чемненнигеиин, күш-культура болгаи спорттуң кадыкшылга ужурдузалыиың, араганың болгаи таакпыиың организмге хоралыг салдарыиың дугайында болгаи ескс-даа темаларга лекция, беседаларны агитквартирлар, ааз-белүктер аайы-биле номчуп, түскай хуудустарны үндүрүп келген.

Культура бажыңынга кадыкшыл темаларга кежиилер бо-ла эртилээр, эмнелге пунктузунда медерге, чаа төрүттүүгеи, аалдан уругларга бүдүүмарны көрүштүг ыяшлыр дерзии. Ында хөй ыяштарда ажыктыг сүмелер база бар. Кижилер маңаа кадыын эмнедириидеи ангыда, арга-сүмелер айтырып бо-ла келгилээр.

Б. Ч. Күдерек болуңуп профессионал мергежилии доктаамал белдиип, курстар, семинарларда чыдып кадбас. Ол—суурга хераженнер чөвүрелиинің кежүүнү, кайы Советтиң депутадыига кап удаа сонгуттурун келген.

Хүндүлеечел, чаагай сеткилиг, кыыжмак, мергежилиге бердингеи, бүүнныг эмчи чоннуңга ынчангаш хүндүтпелиг.

Александр ХЕРТЕК.

АРЖААННАРГА КИРИП БОЛУР БЕ?

Чөөн-Хемчиктиң Чыраа-Бажыңдан Оолчукай Монгуш мындыг айтырыг салган: «Хан базышкыиының эмнээр кандыг-кандыг курорттар, саиаторийлер барыл? Хан базышкыиының улуг уругдар аржаан суглларга киргеи болур бе база вайы аржаанны сүмелеп болурул?».

Бо айтырыглларга хамаарыштыр дошчузу-биле харылаап бээрии профобласвоулелдиң бүзүреттиргеи эмчизи Нина Михайловна Самчайдан дилээп бис. Аиаа ол мынчаар харылаан.

Кадыы баксыраан кижилерии экирти эмнеп, оларга ажылдаар арганы катап эгидеринге саиаторий-курорт эмнешкиии кончуг улуг салдарлыг. Агаар-бойдус байдалдары болгаш эмнээриинің ииэы-бүрү талааларының айны-биле хан эргилдезиниң талазы-биле аарыглыг улустарны эмнээр тускай курорттар база бар. Шын ыидыг курорттар агаарбойдузунуң таарымчалыы, ол ышкаш углекислый, сероводородтуг база родоииуг сугларыбиле онзалаиып турар. Аршан, Боржоми, Дарасун, Кисловодск, Шмаковка, Кемери, Пятигорск, Сочи, Белокуриха, Цхалтубо дээш ескс-даа черлер бар.

Ол курорттарга хан базышкыиының кандыг кижилер эмнеиии болурул? Аиаа колдуунда варыг шюолуг хаиылаваан, барыктыг аарыг кижилер эмнешкиии сүмелээни-биле барып болур. Ол улустуң хан базышкыиы бөш мээзиигее хан чүгүрүүшкүүү болбаан, атеросклерозтан аарывааи, а фазаның бирги, ийиги чаданың хан базышкыиыиг кижилер болур. Олариың чүрээ база кадык болур ужурдуг, харын чүгле хан эргилдезии баксыраан, ынчалза-даа ол бирги чададан ерү эвес.

Ийиги чададан бедик хан базышкыиының улус курорттарга эмнедии болбас. Ол ышкаш чүрээниң ажылдаары кошкак, бүүректери аарыг кижилер база хоржок. Чаигыс сес-биле чугаалаарга, кымиың кажан, иаиа барып дыштаныр-ыл чүгле оон эмнеп турар эмчиэи шиитпирлээр, бетя дээрге аржааннары безии эмчиниң сүмелээни-биле болур ужурлуг.

Тывада аржаан-суглар база эдбек. Аиаа чыл бүрү хөй-хөй кижилер барып дыштанып, кадыын быжыктырып турадар. Үстүнде көргениивис ышкаш аарыглыг улуска ыак ыыдыг аржаанныр база тааржыыбас. Бистиң ол аржаанларда минералдыг суглариы (балыиетерапия) ваннадар, душбиле ажыглап турар болгай. Кижиниң мага-болуунуң температуразынга оон эмчеэлиг суглариы ажыглаза эки. Хөдүң эртпер изиг аза соогу таарымча чок.

Изиг болгаш оон ииэти ваннадар хан базышкыиыиы улгаттырар. Чүрөктиң ажылдаары бергедээр, ынчангаш аларны ажыглаваас болза эки. Чүгле эмчиниң сүмелээрии бүүгаар аржааннар, курорттарны чугула.

Тывада аржаан-суглар база эдбек. Аиаа чыл бүрү хөй-хөй кижилер барып дыштанып, кадыын быжыктырып турадар. Үстүнде көргениивис ышкаш аарыглыг улуска ыак ыыдыг аржаанныр база тааржыыбас. Бистиң ол аржаанларда минералдыг суглариы (балыиетерапия) ваннадар, душбиле ажыглап турар болгай. Кижиниң мага-болуунуң температуразынга оон эмчеэлиг суглариы ажыглаза эки. Хөдүң эртпер изиг аза соогу таарымча чок.

Изиг болгаш оон ииэти ваннадар хан базышкыиыиы улгаттырар. Чүрөктиң ажылдаары бергедээр, ынчангаш аларны ажыглаваас болза эки. Чүгле эмчиниң сүмелээрии бүүгаар аржаанныр, курорттарны чугула.

А. ПРЕСНЯКОВ.
Москва. (СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ДООЗУНЧУЛАРНЫ ЧАЛАП ТУР

1963 чылда Кызылдың № 2 школазын доозукчуларның үшүрамышкыны июиь 25-те 18 шакта ол школага бөлүүүн чаалап тур.

Шүй өртуман школазының 1968 чылда доозукчуларының үшүрамышкыны үн плоскага бо чылдың июль 15-те болур.

(Солуиүүн дараазында номер июнь 25-те үнер).

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР ЧАГЫДЫЛГА

САДЫП АЛЫНЧЫЛАР! СВЕРДЛОВСКИНИҢ ПОСЫЛТОРГ БААЗАЗЫНДАН ДАРААЗЫНДА БАРААННАРНЫ ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР ЧАГЫДЫП АП БОЛУР СИЛЕР.

Хевен-саазың пистеи даараан халаттар 44-теи 54 дугаарга чедир, түүүн-баазың өөнүг камволь аржыылар, 4-теи 14 рубль чедир өртектиг, дүктеи ыяган уруглар чоорганнары, хевеииг болгаш байка чоорганнар, чаа төрүттүүгеи уруглар комплектиии, ак чоорганнар. Болан ойнаар ойнаажактар (цилиндр, эмейка, рубик-күбик), хөл шактары, будильииктер, төнектер, электроплиталар, хлеб сугар сава, даараныр хендирлер болгаш оон-даа ескс бараанар ында бар.

Барзаннарның өртээи болгаш ону чөрударының чарыгдалдарын почтаван посыланы ап келгеш төлээр.

БИР ЭВЕС ВИДЕОАППАРАТУРАЛЫГ БОЛЗУҢАРЗА, ДАРААЗЫНДА КАССЕТАЛАРНЫ ЧАГЫДЫП АП БОЛУР СИЛЕР:

Элезииииг черииң ак хуиу— 1969 чыл, өөнүг, өртээ 75 рубль.

Ыиакшыл болгаш иогебугалар — өртээ 65 рубль.

Хөглүг солдар —1934 чыл, өө чок, өртээ 50 рубль.

Бодуңуң иүзели-биле ыиакшаан — 1983 чыл, өөнүг, өртээ 75 рубль.

Кирип шоорлаңар азы ескс киши кирип болбас — 1964 чыл, өө чок, өртээ 50 рубль.

Флейтаның уттуидурган аялгазы— өртээ 100 рубль.

Гаррага ыышны иежээ — 1983 чыл, өөнүг, өртээ 65 рубль.

Кышиы вишня—1985 чыл, өөнүг, өртээ 65 рубль.

Маршал Жуков, ПСРФ — 1984 чыл, өө чок, өртээ 50 рубль.

Мимино — 1977 чыл, өөнүг, өртээ 75 рубль.

Айыылдыг гастрольдар — 1968 чыл, өөнүг, өртээ 65 рубль.

Эиипаи (ийи сериалыг), өөнүг, өртээ 100 рубль.

Бенвенута (Франция) — 1987 чыл, өөнүг, өртээ 100 рубль.

Дүмеии өөрүгаштар (Франция) — 1986 чыл, өөнүг, өртээ 100 рубль.

Шпессарт шивээниң бүгү (ГФР)—1987 чыл, өртээ 100 рубль.

КИНО БОЛГАШ МУЛЬТФИЛЬМНЕР МААДЫРЛАРЫ

Оркестр—киижи (Франция) —1974 чыл, өөнүг, өртээ 100 рубль.

Суг дүвүидс аивалангыяар — өртээ 50 рубль.

Александр Невский —өртээ 50 рубль.

Альпы балладазы — өртээ 65 рубль.

Сайлыктар армиязы — өртээ 50 рубль.

Сайлыктар армиязы база катап тулячуушкуида — өртээ 50 рубль.

Афоня — өртээ 75 рубль.

Аты-баты солдаттар чоруп орган — өртээ 65 рубль.

«Алдын ииөрьдан» бармен — өртээ 75 рубль.

Солдат дугайында баллада —өртээ 65 рубль.

Гамлет—өртээ 50 рубль.

Он иегрижиктер — өртээ 100 рубль.

Он ийи сандай—өртээ 100 рубль.

Понедельниижке чедир иерээл — өртээ 50 рубль.

Алдын ииачирбе — өртээ 75 рубль.

Баргаш, иордаан — өртээ 85 рубль.

Курьер—өртээ 75 рубль.

Кайчал ат-алдаршыырыл — өртээ 100 рубль.

Кым-даа өлүрүп күзевээи — өртээ 75 рубль.

Билиииишкии — өртээ 100 рубль.

Бисти оң өйчаан биили алыңар (хөглүг музыка программалыг) — өртээ 75 рубль.

Орунка кыиалда —өртээ 65 рубль.

Беш иежээ —өртээ 65 рубль.

ШКИД-тер республиказы — өртээ 50 рубль.

Бир чүве болган ышкаш (рок-музыкалыг) — өртээ 75 рубль.

Иепуциинер бульварындан кижи — өртээ 75 рубль.

Чагыткан бараанны почта посылказы-биле чөрудуп бээр. Оон өртээи болгаш шүүдедии чагыкчы төлеп чөрудар.

ЧАГЫГ КЫЛГАН ЧАГААНАРНЫ ДАРААЗЫНДА АДРЕСЧЕ ЧОРУДУҢАР: 620068, город Свердловск, улица Учителей, 38. База посылторга.

Кино

ИЮНЬ 23-те

«НАЙЫРАЛ»: «Раз на раз не приходится» 9.00, 10.50, 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан). Бичии залга: «На златом крыльце сидели» 10.00, 16.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Самко» 9.00, 10.50, «Лиловый шар» 12.40, 14.20 «Парама» 16.00, 18.40, 21.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Не хочу быть взрослым» 10.00, «Ночной патруль» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Бирюзовое ожерелье» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Она и дьявол» 17.30, 20.00 шактарда.

«ЛЕТНИЙ: «Фотография с женщиной и диким кабаном» 15.00, 17.00, 19.00 (узаткан) шактарда.

«МИР» к-б: «Киносборник» 16.00, «Мой любимый клоун» 18.30, 20.00 (узаткан) шактарда.

агаар

Республиканың чамдык девискээринге ииоолуг эвес чаъс чаар. Хат конпкан. Агаар хүидус 19—24, чамдык районнарга 10—15 градус чылыр. Дүне 5—10, ескс артпаиларында 0—5 градус чылыр.

Телевидение

ИЮНЬ 23-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35—«Мев. сев база бис шүүтүр. 9.20 — «Чүрттаалганың өөрүшкүлери» 4-кү сериязы. 10.25— Бут бөмбүү. Европа чемпионазы. ГФР. деп дамчыдылга. 12.05 — 12.15—Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.40—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —Таныжыыар. Бүгү-эвилелдиг XIX партконференциязының делегаттарны. 16.35 — Тюмень филармониязының солистери Ю. Клепалов болгаш В. Петухов. 17.00 — «Киржикчилер». 17.45— «Илбилиг хүүрек». Мультфильм. 17.55—Док. телефильмниң баштайгы көргүүү. 18.15 —Эртем: теория, шиеделде, практика. 18.45 — Бүгүн делегеэде. 19.05 —Бүгү-эвилелдиг XIX партконференциязынга «Демократияга өөренип тур бис». 19.35 —«Чүрттаалганың өөрүшкүлери». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Сес дилеп тур мен». Бүгүэвилелдиг XIX партконференция делегады, режиссёр В. Апостолдуң чугаазы. 22.00 —23.50—Бут бөмбүү. Европа чемпионазы. ГФР-деи дамчыдылга. Чаасарда (22.50)—Бүгүн делегеэде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртеики гимнастика. 8.20 — Хүнүзөректиг Таджикистанның аялгалары. 8.50 — Россияның аалдарлыг киижилери. «Станиславский» Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.20 — Испан дыл. 9.50— Мультфильмнер. 10.20—С. Туликовтуң ырлары. 10.50—Испан дыл. 11.20—«Сыр дан бажы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 12.25 — Медээлер. 12.35 — «Ершовкага болган суд». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.40—«Кодээниң шагы». 14.40—«Силерге, хоочуннар». 15.40—Дыштыкы фильм экраны. «Капа». «Полицияның телефоиу 110» бө хуктеи. (ГДР). 16.50—17.20—Медицинаның хөгжүдезиниң дугайында док. фильмниң баштайгы көргүүү. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Тыва чердс». Үндүрүгедеге Медээлер. «Бүгү-эвилелдиг XIX партконференциязынга уткуштур». «Партиниң болгаш куш-ажылдың хоочуиуң». 18.40 — Медээлер. 18.50—«Шүүтү чүвеии ажыгже». Кызыл районда социал айтырыгларыиы шиитпирлеп турарының дугайында. Районуң удуртукчу ажылдакчылары-биле ажылгы чоннуң ужуражыышкынының дугайында репортаж. 19.50 — Чарлаалар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00—Таичыктыг удуидар. «Фантар'» 20.15 — Теннис. Уимблдоп маргылдаазы. 21.00 —«Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Теннис. Уимблдоя турииры. Англиядан дамчыдылга. 22.00 — Таныжыыар: аиыяк кинематографчылар. 23.15—23.50— «Силер сону шыдаар силер».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10— «Ажык роиль». Д. Шостаковичиниң чогаалының концерти. 18.35 — Ленинградтың совхозлогу А. Н. Алексеевтиң дугайында телефильмниң баштайгы көргүүү. 19.25— Реклама. 19.30 —Ритмиг гимнастика. 20.00 — 20.15 —«Таичыктыг удуидар. Фантар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОНАРЫ: киидистериин: партийзы амыдырал киидизиниң 3-36-82, совет тургузуг киидизиниң 3-37-11, уеотпур киидизиниң 3-36-73, чагаа киидиз

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 25 суббота № 147 (13747)

1925 чылда үнелээттингеп.

Өртээ 3 копеек.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Арктика херектериниң талазы-биле күрүне комиссиязы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели тургускан.

Национал аймыл чок чорукту хандырарын өөренип көрбүшаан, совет Арктиканың материал-техниктиг базазын болгаш социал хөгжүдезин улам быжыглаар соруглага-биле ол девискээрге министерстволарның болгаш ведомстволарның аймыл идепкейжидерин база оларның эртем болгаш аймак-агый аймак-чорудулгазын тааржыткыларын комиссиягa даскан.

Арктика чоогунда турар күрүнелер-биле Арктиканы ажыглаарының айтырыгларынга хамаарыштыр эртем-техниктиг кады ажылдажылганы тургузарын болгаш боттандырарын комиссиягa база хүдээткен.

Комиссиянның составында Арктикада эртем болгаш аймак-агый аймак-чорудулгазын боттандырып турар министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларын киирген.

СЭКП ОБКОМУНДА

СЭКП обкомунуң бюрозунуң болгаш республиканың Министрлер Чөвүлелиниң «1988—1990 чылдарда республиканың агроүлетпүр комплексинiнiң болбаазырадылга адырларын хөгжүдер талазы-биле демчеглер дугайында» кады үндүрген докталым партия обкомунуң бюрозунуң эчилегиг хуралыгa хүлээп алган.

АӨК-түң болбаазырадылга адырларын хөгжүдер айтырыгларын шиитпирлээриниң чаа аргаларын тургузуп, ажыл-ишти продуктуларынга негелдеткен болбаазырадылга үр үе дургузунда хавырбайын келген. Кондитер кылдыгларынга негелде чүгле 20 хуу, эмиртпес суксунга—86 хуу, аржаан сугларга—4,3 хуу хандыртының турар.

Агроүлетпүр комплексинiнiң болбаазырадылга үлүг-дериин хөгжүдерин дүргедедир, шиитпирлээриниң кыска хуусаада боттандырар, продукциянның шынарын кескүүр-биле эжиждер болгаш ассортиментинiң калбартыр, ону белеткеп тура, материал болгаш энергия чарыгдалын кызырар.

Кодээ ажыл-агый чиг эдин хөйүг-биле болбаазырадырынга, продукциянның ассортиментизин калбартырынга, ону савалаларының хемчээлин улгатырынга, дешилегиг технологияны болгаш бедик будурукчулуг дериг-дерекселдерни ажыглаарынга үндезилеп, республиканың Агроүлетпүр чоокку чылдарда бир тоннa мал болгаш куш эъдилеп, сүттен бараанның продукциязын ажыглап кылырын өстүрүнип, аъш-чем продуктуларын ажылдап кылырынга фондуга кирбес чиг эттиг ажыглаарын кевүедир.

Аъш-чем продукциязын савалаан болгаш шарып белеткээн хевирге будурерин болгаш садарын дыка калбартыр талазы-биле тодаргай хемчегларни боттандырарын Агроүлетпүрге, Тараа продуктуларының будурүлгелеринге, Хлеб быжырар чер болгаш макарон үлетпүр эргелеликге, Респотребсоюзка даскан. Он үшкү бот чыдыын эгезинге чедир эът болгаш эът продуктуларын садыг четкилеринге бичии хемчээлдиг кылдыр савалап база шарып садарының денгүүрүн 80 хуу чедирер, сүттүг болгаш сүт продуктуларын - 100 хуу чедирер.

Агроүлетпүр комплексинiнде бар будурүлге болгаш эртем күүгүүн, капитал салыышкынларны болгаш материал-техниктиг курлавырларны ажыктыг чорудуп турарын ол айтырыг талазы-биле Күлээп алган доктаалда айтыкан. Башкыларның хөй кезии кичээлдерге сургууулдарының өөренип турар материалдарга соңуургалын болгаш идепкейин бедидерингe дузалаар ажыктыг методтарны болгаш аргаларны ажыглап турар. Өөредилге чорудулгазының көдээ ажыл-агый будурүлгезибиле харыдазалы элээп эжиждер. Ажыктарны техникумга дүшкеш, ооң үезинде ажыл-агыйның будурүлгезинде эжиждер талазы-биле тодаргай хемчегларни боттандырарын, ажыл-ишти продуктуларын будурерин доктаамал өстүрерин күш-ажылдың эң-не түмелээ дээш коллективтерниң соңуургалын база хөрүнүшкүлдерин ханды-рары-биле болбаазырадылга адырларының будурүлгелерiниң болгаш организацияларының күштелдирерин ханды-рары-биле болбаазырадылга адырларының будурүлгелерiниң болгаш организацияларының сан-хемнээ ажыл-чорудулгазында четпестерниң чылдагаанының нааптыг сайгарарын болгаш оларга экономика талазы-биле тодаргай хемчегларни боттандырарын, ажыл-ишти продуктуларын будурерин доктаамал өстүрерин күш-ажылдың эң-не түмелээ дээш коллективтерниң соңуургалын база хөрүнүшкүлд

Бөгүн—Чогаадыкчының болгаш чаартыкчының хүнү

ЭРТЕМДЕННЕРНИҢ ЧЕДИИШКИНИ

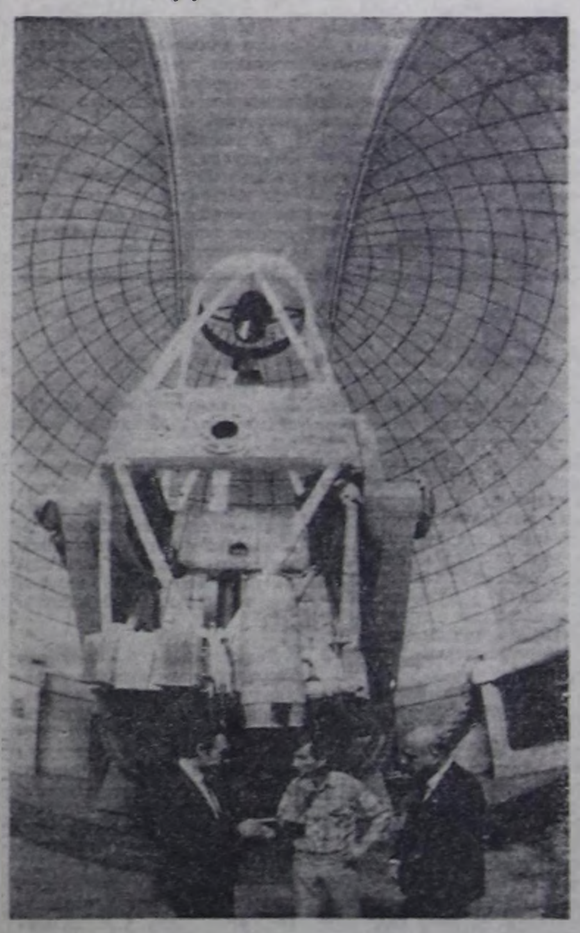

«Цвет —квантылыг чаа сан болгаш хемзиг кезекчигештерниң болгаш атом ядрозумун аварктыг тургузуушкун динамиктиг хөйлуларын ажыттынмыш» деп болук ажылдар дээш СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы ёзугаар эртем болгаш техника талазы-биле 1988 чылдың Ленинчи шанналарын тывысканнарның арасында Армян ССР-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү, Армян ССР-ниң ЭА-ының Бюроказында астрофизика обсерваториязының болук удуртукчузу Рудольф Мурадович Мурадян бар.

ЧУРУКТА: Армян ССР-ниң ЭА-ның Бюроказында астрофизика обсерваториязында Р. М. Мурадян (оң талазында) математиктиг саналашкыннарны чугаалажып тур.

Ю. ТУМАНОВТУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникazы.

Коммунистиг партия болган Совет күрүне эртем-техниктиг дешилгенин улус ажыл-агыйының шапкын хөгжүдезинге улуг салдар чедирер бир шинчилиг угланышкын деп санап, өлче доктаамал кичээнгейни салып турар. Каш-да хонгаш ажыттынар партияның XIX Бүгүзиидел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринде эртем-техниктиг дешилгенің айтырыгларын чугулалап көргени база ону херечилеп турар. Экономиканы интенсивтиг орукче шилчидер талазыбиле чүртта чоруп турар эде тургустунуушкун үезинде чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чоруктуң ужур-дузазы улам улгатkан. Чүн дээрге ол эртем-техниктиг дешилгеге база бир тодарадыкчы чүүл болуп турар.

Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чорук сөөлгү чылдарда күш-ажылдың бүдүрүкчулүүн бедидеринге, күш-ажылчы болгаш энергетиктиг, материалдыг курлавырларны камнаарынга улуг салдарлыг апарган. Чогаадыкчыларның, чаартыкчыларның шинчаашкинин бистиң республикада база сайзыраан, улус ажыл-агыйынга бөттүг үлүүн киирип турар. Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел инитилелинин (ЧЧБН) Тыва область организациязы алды муң хире кежигүнүүр 115 эге организацияны хаара тудуп турар. Республиканың бүдүрүлгелериниге болгаш организациларынга артkан чылын 808 чаартыкчы саналдарны киирген, оларның 618-и улус ажыл-агыйынга ажыгаттынган. 1 млн. 109 муң рубль түнүүр экономиктиг ажыктыг болган. Чаартыкчы саналдарның чартымнаан хөйү, 444-ү үдетпүр бүдүрүлгелериниге киирген. Тудуг материалдарының үлетпүрүүн бүдүрүлгелеринге 235 санныг, база хөй чаартыкчы саналдар демдегдеттинген.

Ол адырның эң улуг бүдүрүлгези — В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатка 199 чаартыкчы саналдар киирген болгаш оларның 127-зи бүдүрүлгеде ажыгаттынган. Бир чаартыкчы саналдың ортумак экономиктиг ажыктыы 800 рубль түүнүүр. «Тыва кобальт» комбинатка 41 чаартыкчы 74 саналды киирген, ажыгаттынган чаартыкчы саналдарның экономиктиг ажыы 97,6 муң рубль, а бир чаартыкчы саналдың ортумак экономиктиг ажыы—2,7 муң рубль болган. «Тудуг кежектери» комбинатка ажыглап киирген 13 чаартыкчы саналдың ортумак экономиктиг ажыктыы 3 муң рубль болган. Элээн каш чылдың дургузунда чаартыкчы ажыл талазы-биле сула ажылдап турган Чурт үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелеринде эртkен чылын ол ажыл идепкейжээнин демдеглеп болур. Ында 22 саналдың 10-у ажыгаттынган. «Тыва автотранс» каттыжышкынының, «Тыва автоторук» эргелелдиң бүдүрүлгелеринде ажыгаттынган чаартыкчы саналдарның саны вовүдээн. Ол болгаш өскеда чамдык бүдүрүлгелерде ЧЧБН-ниң чөвүлелдери идепкейлиг ажылдан турар.

Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның тодаргай ажыл-ниин кодээ ажыл-агыйда илереевейн турар. Ында эртkен чылын үгле 15 саналдемдеглеттинген. Чаартыкчы ажыл үгле 6 совхозта чоруп турар. Тываның авиабүдүрүлгезинде, Чурт үлетпүр министерствозунуң, Оларр чүүл үлетпүрүүнүң министерствозунуң бүдүрүлгелеринде чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылче кичээнгей кошкак, идиг беришкиннери чогулдам ол ажыл чорувайн турар.

Республикада чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылдың хөгжүүрүнге авторларны шаннап-мактаарының, материалдыг идиг беришкиннерни ажыттаарының талазы-биле кичээнгей чок чорук улуг шаптыктыг. Саналкиирген-нерни шаннап-мактаары озалдаар, үзамдыгар таварылгалар ховар эвес, а чамдыкта ол шуут чок болгулаары дыка багай салдарлыг. Чижээ, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының, ДБК заводунга, № 14 механизация эргелелинге, «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинге авторларга шаннап-макталарны бербээн. Дыка хөй бүдүрүлгелер болгаш организациялар ажыглаан киирген чаартыкчы саналдарның экономиктиг ажыын санавайн турарының фактылары бар. Эртkен чылын ажыглаан киирген 618 саналдарның чүгле 44 хуузуңуң, азы 272 саналдың экономиктиг ажыы санаттынган. Кызылдың автосептелге заводунга эртkен чылын киирген 18 саналдың экономиктиг ажыы санаттынмаан. Ол шынкаш байдал Кызылдың хлеб комбинадында, типографиядa, радиотелетөөдө таварыш турар. Ындыг чоруктуң харазындан чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарның авторлары чүгле 10—20 рубль шаннадыг ап турары канчаптаа таарышпас.

Мындыг чоруктуң үржүүдүн эртkен чылын авторларның саны оон мурнунда чылдынга бодаарга, 26 кижиге, а саналларның нинти саны 75-ке кызырылган. Шынчазажок экономиктиг ажыктыы бедээн.

Эки түңнелдерни чедип алганы дээш Кызылдың чылыт-электри төвүүн ээлчег начальниги А. Ф. Меркушеевке «Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы чоруктуң тергиини» атты, Тываның геология-шинчилел экспедициязының бүдүрүлге-техниктиг киадызының начальнигиге А. П. Мандрыгинге «Тыва АССР-ниң алдарлыг чаартыкчызы» атты тывысkан. Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылга идепкейлиг киржилгези дээш дааранылга фабриказының конструктору Чечек Дакпай-ооловна Кара-Салга «Эң эки чаартыкчы хөрээжен» деп атты тывысkан, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киадызының артемден-секретары Кара-кыс Донгаковна Аракчаага «ССРЭ-ниң чогаадыкчызы» хөрек демдээн берген. Төп Тыва геологияшинчилел болуунуң начальниги Ю. А. Плехотиченко СЭКП ТК-ның, ССРЭниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Октябрьның 70 чылынга тураскаатkан юбилейлиг Хүндүлел бижинибиле шаннаткан.

Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның удуртукчулары чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылче чогуур кичээнгейни салыр, оларны бүгү талалыг деткинир. ЧЧБНниң эге организацияларының болгаш чөвүлелдериниң негелде-хереглеериниге дыңнангыр болуру күзенчиг. А чөвүлелдер болгаш эге организациялар бедик бөг-идепкейлиг, шудургу хөделир, чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылдыг кижи бүрүзүниге деткимчелеп көргүзер, эртем-техниктиг дешилгеге, ооң чедиишкиннерин ажыглаарынга таарымчалыг байдалдар немежир.

Дадар БЕГЗИ.
ЧЧБН-ниң Тыва область чөвүлелиниң даргазы.

Кызылдың үлетпүр бараанар садыының «Сайн» универмагының комсомолчу-аныяктар коллективтери СЭКПниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар ылдыр чарыштыг калбартып, аңаа утkуштур бо чылдың бирги чартымында бараан саарылгазының планын ажыр боттандырар сорулгалыг ажылдан турарлар.

Оларның чарыжының мурнуу одуруунда херээжен улустуң хевин садар салбырда комсомолчу-аныяктар бригадазы чоруп турар. Эртkен айларда бо салбыр планын ажыр күүседип, бригадалар аразының чарыжының тиилекчизиниң бирээзинге санаткан.

ЧУРУКТА: универмагтың мурнакчы садыгжызы Галина Кызыл-оолovна Түлүш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: партийжи удуртулганың стили

ЧАА ЧҮҮЛДЕР ЭВЭЭШ ,ЧЕТПЕСТЕРИ ХӨЙ

◆«Чыраа-Бажы» совхозта парткомуң ажылындан◆

Коммунистерниң совхоз бүдүрүлгезиндеролю

Совхозта партия организациязының үчүдүнда 139 коммунист, партия кежигүнүүре 5 кандидат бактаан турар. Коммунистерниң 43 хуузу материалдыг кежикти бүдүрер адырларда ханза туттуынган. Бүдүрүлгеде ажылдан турар коммунистерниң хөй кезии планның даалгаалары күүседип турарлар.

Коммунистерге удурткан беш күш-ажылчы коллектив, 15 коммунист СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга үткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Аныяк коммунист Попов Монгуш эргелекчилээн Дөң-Терек сүт-баразы фермазы 1988 чылдың эртkен айларында сүт бүдүрер, күүдүнге салдар планын ажыр күүседткен. Бора-Талдың бот-оруда-чарылгалыг хову-трактор бригадазы (партболук удуртукчузу Мартай Күүлар) часкы хову ажылдарын шынарлыг болгаш шалынкын дооскан.

Чылдан чылче күш-ажылчы чедиишкиннерни доктаамал чедип ап турар, боттарының ажылының ёзулуг мастерлерге апарган коммунистер «Чыраа-Бажының» бар. Дөң-Терек сүт-баразы фермазының сааначыдары Тыва АССР-ниң аныяктарының алдарлыг дагдынык-чызы Семилбаа Ховалыг, Кара-кыс Монгуш, Алдын-кыс Очур, Алдын-кыс Куулар бир шекте сүт саап планын ажыр күүседткеннер. Малчынар Чечек Монгуш, Александр Сарыглар, Сарбаа Куулар, Эрес-оол Монгуш, механизаторлар Оюн-оол Монгуш, Юрий Куулар—совхозтуң мурнакчылары. Олар үгле күш-ажылдың мүнөзиниң чаартыкчылары. Олар үгле күш-ажылдың мүнөзиниң аныяктарының идепкейлиг киржикчилерин.

«Чыраа-Бажы» совхоз бо чылдың эртkен айларында күүдүнге сүт, ыт салдар планын ажыр күүседткен. Ынчаза-да мал бажының хоравар чоруу, чаң мал тодуңун хөнүрлиг совхозта улуг. Бода болгаш шөвүн малының өлүүр хөй. 792 туралга, 58 бызаа камгалап алдынмаан.

Планның даалгааларын күүседкейн, авариялыг чоруун коргузевейн турар коммунистер база бар. О. Сат, С. Сарыглар, К. Донгак малдың чаң төлүн көрүүшкүн алган. Шык-Бажы сүт-баразы фермазының сааначыдары К. Донгак, О. Монгуш сүт бүдүрер планын күүседткеннер.

Совхозтуң парткомун (секретары Ч. С. Түлүш) будурулгеге ажылдап турар коммунистерниң аварияларны болдунчаар, оларниң тарымчалгаларын бедидер талазы-биле иштинде ажылдап турарлы ядерлиг. Ынчангаш партколмуң ажылының үндезини дээш кылып чоруулуп турар ажылларының түңнелдиг боор тударын демдеглеп шаанда, оон ажылынга четпестерге доктаалгаанар. Ылаңгыя ажылчыннарның, малчыннарының амыдырал байдалынче четпес сагыш салып турарын шүгүмчүлээн. Ол четпестерни чайладырып даалдырбышаан. М. Б. Донгакты совхоз директорунга хевээр артыпаар деп шинтирээрин хүлээп алганнар.

Кижи бүрүзүнүң бот-идепкейлин бедидер база оларның сөөлгүларын өөренип көөр сорулга-биле күш-ажылчы коллективтерге анкеталаашкынны чоруулуп турар. Шык-Бажы сүт-баразы фермазының аныяктарының үрүттүрген. Коллектив кежигүнүнери айтырыгларга харылаан турган. ферманың ажылында четпестерни айтып, оларны сөөлгүлээр этпээрин сүмелеп турганнар. Сүт сөөлдээнин көөрүүдүр. оон ынчаарын эңгиндер дээп киирип тырларга: казарчылар Озер Кууларны, Семби Кара-Салды, сөөлчизээ Тамара биле Марина Донгактарны дээп ап турар бис. Партком бодуунуң доктаалдарының күүседкенин, дыңнап турганын сагынмайн тур мен. Доктаалды хүлээп алгаш, стол иштинче суп аар-дыр бис. Оон хереэ чүл деп саналдап-даа турган мен.

Партком кежигүнүнери М. Л. Куулармың, Ш. О. Куулармың бодалдары база-ла ындыг. Моон алгаш көөрге, «Чыраа-Бажы» совхозта партком партия ажылының бо чүгүлә кезиилиг кичээнгейни коштаткан, ала-чайгаарлаашкынче киргеп-дир.

Күүселде хынаалдазының коштаткынындан чамдык эге организацияларда партиинин иштики ажылдары коштап эгелээн. Чыраа-Бажы ортумак школазында партия эге организациязында хуралдар дөрт ай иштинде эртпээн. Партия эге организациязының секретары Т. К. Монгуш совхозтуң коммунистериниң нинти хуралыгга келбээн, тодаргайлап көөрге, парткомга-даа дыңнадып катбайн, Кызыл чоруй баргаи болган.

Партком кежигүнү, Хорум-Даг салбырында партия эге организациязының секретары С. Д. Монгуш партком хуралдарынга ховар кээр. Чүгле оон ажылының дүгайында айтырыгны чугаалаашкан партком хуралдынга олурушкан болган.

Партия Уставының негелделерин күүсетпес, эге организацияларның ажылын сударатkан, партийжи сагыйга-чүрүмнү үрен турар коммунистерни хүүда хереэн эге организацияларга, парткомга сайгарыл, партийжи принципиалзыг чорукту күштелдирерниг негеттинип турар-дыр.

Кошкак деп үнелээн

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң элчеглиг бюротунга партияга хүлээп алышкынны болган партийжи дүрээлекин бажыңдар талазы-биле рабонда партия организацияларының сорулгаларынга хамаарыштыр мурнунда түлээп алган доктаалының күүседкенин боттандырып турарының талазы-биле совхозта партком секретары Ч. С. Түлүштүң информациязын дыңнаан.

Парткомуң бо талазы-биле ажылын бюро четпес деп үнелээн. Эртkен 1987 чылда СЭКП кежигүнүнге кандидатка үгле чаңгыс кижиниң түлүүн алган. Совхозта 110 хөй-жүдэн 18 коммунист, 96 механизатордан болган болаашчыдан сессиже кижи, сес инек кадарчыларындан чаңгыс кижи коммунист боор турар. 38 түлүүчүдэн чаңгыс-даа партия кежигүнү кижи оок. Малчыннар, механизаторлар түлүүчүлер ортуузунга партийжи ееткен быжыглаарынче кошкак кичээнгейни салып келгенинин түмсели ол-дур.

Кежигүн өзүлдезиниң талазы-биле тодаргай сорулгалыг ажылдар чоруттунмайн турар. Совхозта 319 комсомолчу бар. Оларның аразында партияга кирер күзелдиг төлептиглер чок эвес. Кежигүн эвес эштербиле ажыл кошкак. Эде тургустунуушкунуңуң хереэнде идепкейлиг киржин турар, мөзүшынарлыг, политиктиг билиин шырак будурулгенин мурнаачылары комсомолчуларның болгаш партия кежигүнү эвестерниң аразында бар.

— СЭКП райкомунуң бюрозунуң соонда бо айтырыгны эге организация хуралдарынга чугаалаашкан. Май, июнь айларда СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр дөрт кижини үлээп ап ырынга белеткеп турар— деп, Ч. Түлүш чугаалады. Бо талазы-биле ажыл совхозтуң партия организациязында шиимчей берген деп болур-дур.

Партия хуралы чүнү көргускенил?

Совхозта партия организациязының иштики хуралы эртеп 11 шакта эгелээр турган. Дыка хөй коммунистер үезинде чыглып келген. Хурал эгелеевестээш турун бергеп. 12 шак чедип чорда, чамдык коммунистер дүштеп аарыбиле бажыңнарынче тарап эгелеп. Хуралдың үгле эгелээн турарын партком секретарындан айтырарымга, «Ак-Хаяның малчыннары келбейн тур, оларны маңаа тур бис»— деп харылаар болду. Хурал 1 шак 20 минута озалдап рутканнардан дөрт кижи озалдап келген. Оларның үгле озалдаанын айтырбады. Хурал үезинде эжикти бир кижи ажыктаан, залда олурган коммунисти үнүп кел деп имнеп тур. Оозу хуралдан айтырбайн-даа, оожум үне бергеп. Хурал үезинде аразында чугаалажып, каттыржып орар эштер база бар. Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган соонда-ла, чамдык коммунистер тура халышкаш, эжик аксында бардылар. Хурал ажылын дооскан деп чарлаваанда-ла, үнүрип бодаар улуус болду. Партком секретары оларны катап олуртуп, сагындырыгны бергеп.

Бо эртkен партия хуралынан кандыг түңнел үндүрүп болдуруп? Бирээде, партия организациязының дээди органы боор турар иинти партия хуралының дээштинп, политиктиг болгаш кижизидикчи салдары чавыс деп түңнел болур. Ынде, партийжи сагыйга-чүрүмче партком кежигүнүнери, эге организациялар секретарлыры, чамдык коммунистер сагыш салбайн турар-дыр. Партийжи чүрүм каяа-даа бедик деңнелге турар ужурлуг. «Чыраа-Бажы» совхозта партком партия хуралдарынга белеткедип, кошкак чорудуп турарын, оон дээштинп, үрениишкилиг болур чорууң чедип алырынче кичээнгейни коштаткынан бо хурал көргүзүп турар-дыр.

Түннел орнунга

Партком секретары Ч. С. Түлүш—ээлээ эртемниг башкы Бо ажылга ажылдарының мурнунда ортумак школа директорлап турган. Удуртуучу ажылдың дүрүзүлгазы бар. Партком секретарының ажылдаалын бээр чыл ажыр турар. Партия ажылынга дүрүзүлгазы ээлээн бижиннгир. СЭКП Чөөн-Хемчик райкому анаа практиктиг дузаны чедирөөн негеттинип турар. Бо туралга райкомуун төлээзи олуруур турган, келбээни четпес.

Партия органын удуртуп турар кижи болганда, бодуунуң харыысалгазын бедидип, негелделээн күштелдирип, чогаадыкчы болган инициативаны бүү-биле ажылдарны секретарьяга чүгүлә болуп турар. Партияның иштиңдирээрин амыдыралга боттанызырарыта партия хуралдарының, партия комитеттериниң коммунист бурузунга ролүн эге коргузеп турарын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының СЭКП ТК-ның Тезистериниге айтыкан. Оон күүселдээн партколмдан хамаарыжыр.

Борис КҮЖҮГЕТ.
(Бистиң корр.)

МЕХАНИЗАТОР-КОЛ КИЖИ, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

Статистика органнары базала эде тургустунуп турар. Олар бодакырының «чемнин» берип турар апарганнар. Чижээ, миллион 193 муң механизатор (Россияда) боттарының мергежелиг бедиларинге эргежок чүгүлә стажтыг боор турар деп, РСФСР-ниң Статкүркому июнь 6-да дыңнаткан.

Кодээде кол кижи болур механизаторунуң ажылынга хамаарышкан өске-даа саннарны ында база эңыткан. Колхоз, совхозтарның полдеринде, фермаларында, тудургаларында механизаторунуң ажылдаары чок ажыл эвээш. Орук чок-даа болза, олар чүзаттарын хоорайже, а хоорайдан көдээже дажыглап турар.

Биргээр чугаалаарга, механизатор — солуттуммас кижи. Агроүлетпүр будурулгезин чүгүлә аңаа «чүктеингеп» ышкаш. Ынчаза-да...

Россияның механизаторларының саны чыл санында-ла кызырылып турар апарган. Статкүркомуун ол-ла медээзин ёзугаар алырга, 1980 чылда РСФСР-ге миллион 771 муң механизатор турган, а 1985 чылда олар үш муңга эвээжээн, 1987 чылда — 58 муңга, а бо чылдың апрель 1-де шуут 86 муңга эвээжээн! Берге-ле херек аа. Бир эвес механизаторларның саны ол-ла темп-биле «сыйган» турун бээр болза, колхоз, совхозтарның кандыг байдалга таваржы бээри илдең-дир.

1981 чылдан эгелээш, Рязань, Смоленск, Тула, Белгород, Воронеж, Курск, Волгоград, Пенза, Ульяновск, Челябинск, Новосибирск, Амур областарның, Алтай, Красноярск крайларның колхозтарының болган совхозтарының механизаторларымын саны кызырылган. Бодап-даа көрүңерден: эштичем айтырыын шинтирлээрниге улуг үлүглүг девискээрлерде механизаторлар саны эвээжеп турар-дыр.

Оон чылдагаанны чүү боор турарыл? Механизаторларның өске ажылдарже шилчип, кедээзеп шүүт чорун турарының ол кол чылдагааны—ажыл төлевизиниң четпес боор турары. Стажы улуг механизаторлар боттарының мергежилиин бедидип ап болур турда-ла, оны чоруттайн турар. Россияның механизаторларының 85 хуузу ай санында-ла бирги болган ийиги класстың механизаторларының алыр шалыныңнаан эвээштп ап турар. Оны тайылбырлаар чылдагааннар база хөй. Чамдыктары акшахөрөнгинин камнап алырынга, өскелери — профтехучилищелер «көшкек» механизаторлар белеткеп турар деп сылдагаан турарлар.

Ажыл-агый удуртуучуларының шүүлтүзүнү, бо талазыбиле бүрүүдадыры берге болбайн аан, ынчаза-даа оларны долуу агартыры база берге. Бодуунуң киик эвес ажылыбиле хөй ажылдарны бүдүрүп турар кижилерни кижизидикчи-биле көрүп, оларже кичээнгей салыры үстүнде чижектерден көөтү берген. Механизаторларның мергежилиг бедидер ажылда четпестерни чайладырының оруктары хөй.

Хөй-ле колхоз, совхозтарга чедип, кижилер-биле чугаалашкан мен. Илангыя үчилиште дооскан аныяктарже кичээнгей кайда-даа кошкак боор турарын эскердим. Ажыл-агыйларга аныяк кижи кээргө-ле, аргажок үреликтиг трактор азы комбайн берип каар. Кижилерниң эки ажылдаар дээш күзел-соруу доораан-на өөүп каар. Ынчангаш өскээр ажыл дилээр ужурга таваржыр. 1986 чылдың апрелъден эгелээш, колхозтарга болган совхозтарга чыл санында-ла 518 муң аныяк механизаторлар үчилищелерден кээп турар, а оон үнүп чоруп турары — 589 муң кижи. 1987 чылда хуузда күзелби-биле ажылдан үнүп чоруткаанының 42 хуузу өске черлерже чоруткан, а 14 хуузу мергежилиин ёзугаар ажыл бербээнин дээш чоруткан боор турар. Оларның 29 хуузу күш-ажылдыы байдалының багай база ажыл төлевириниң бичии болганындан чоруткан.

Бо талазы-биле эки бодалын көөрүп Статкүркомуун медээзи херечилеп турар-дыр.

А. ФИЛАТОВ.
СЭТА-ның корр.

Москва.

ХЕМЧЕГНИ АЛГАН

Бо чылдың апрель 21-де «Шынга» Эрзинден Ламажап Кыргыстың «Дузалаа көрзе» деп материалы паразаттынган. Ол шүгүмчүлеге харыынны Эрзинде РАУК даргазы Д. Хорлуу чоруткан. Ол айтырыгны райкүүскомнуун хуралынга сайгарып чугаалашкан, шинтирнин үндүргеп.

Ламажап Кыргыс бодуунуң чагаазынга, ылангыя Эрзин суурда дузалаа ажыл-агыйны сайгарадырынга шаптыктап турар четпестерниң дугайын бижээн. Хууда малга сигеп везин алыр черлер ангылаттынмаан. Ол шынкаш хууда малды тарын боозадыр арга чок.

Бо четпестерни чайладырыбиле даразында хемчеглер алдынган. Район төвүүнде чурттап турар хамаатылардың хууда малын тус-тус коданнарга ангылаарын Эрзин кодээ Советинин күүскомунга, а хамаатыларның хууда малынга одарларны, хонаштарны, кыштагларны база сигеп везер черлерни тускайлаш бээрин райоонуун бөш кодээ Советтеринин күүскөн даргалары совхозтар директорларыбиле сумежежип турган, иннында болур-чогуурулбиле шинтирлээрин даскаан.

Чонның картофель, ногаа тарымрының айтырыгларын шинтирлээрини улус депутаттарының кодээ Советтериниң күүсекчи комитеттеринге хүлээткен.

Районда мал ажыгларынга удур демисел чорудар станциниың базазынга. Эрзин суурда чонның хууда ишкерин тарып бооладырының айтырыын РАУК чогуур черлер-биле харылажып турган шинтирлээр.

АНАА-ЛА ОЛУРУП ТУРАРГА БОЛУР БЕ?

Чадаана хем арга-зэлэм бүргээн, ан-мең, кат-чимис элбек чердериин бирээзи. Ынчалза-даа ону ажыглап, кадагалап турарывыс дыка биргай. Арга даамалдарыныӊ ажылын ап көрээд. Бистиӊ Бажын-Алаак суурда арга-арыгны хайгаарап, камгалап турар кижи арга даамалы Шанчыг-оол Ховалыг. Ынчалза-даа Ш. Ховалыг арга-арыг-даа хайгаарап көрбес, аяа-ла акша-шалыӊ ап орар. Оон уламындан улус мыӊаттыӊ кайы-хамаанчок кезиӊ, үргелеп турар.

Чижээ, хаваа фермазыныӊ таныпылы Сендажы Күжүгет бригадир Зоя Самданнын айтымныкыны-биле Ак-Судак деп черде судагай үнген терекпеги ойгача кылыр дээш февраль 25-те моторлуг хирээ-биле кезип каапкан. Оң кезип каапкан терекпеден онгача-даа кылбаан. Чамдыкта будук-бүрү белеткээр дээш чоокур будуктуг шивилерин үжүр шапкылаан, будууп алгаш, октантарры база бар.

Чадаана хемниӊ ортү Кулуӊ-Дүжер деп чер бар. Ону харыылап турар арга даамалы Дырыкпан. Ол чайын мүӊ-не бо черге аал-ораны-биле кежүп чедип кээр. Ынчалза-даа ынап, балыктаан, каттаан кижилер өөрүп чаны-биле эртип турда, ону-даа херекке албас, шак мындыг тетчеглекчи кижилериӊ ылередип, хемчегдаа албас боор-дур. Ол бодунуӊ дорт хүлээлгезин күүседир турүүк, харын-даа хүүда ажыл-агыйын сайзырадып, мал-магаа азырап орар-дыр. Кыш келирге Чадаана хоорайныӊ үстүнде белдирге кээп хонуп алыр. Харыылап турар участкозу 80 километр ыракта. Моон түӊнелинде кышкы үеде ол харыылап турар девискээриинге четпейн турар.

Арга даамалдары бо хире ээ-харыысалга чок ажылдап турда, Чадаананыӊ ыяш ажыл-агыйы оларныӊ ажылын чүге хынап көрбейн турарыл? Ол ажылдакчыларга аяа-ла акша санап берип турарга таарыжыр бе?

Владимир САНЧАА.

КРАСНОЯРСК. Хоорай хамаатыларыныӊ эгелекчи саналы-биле Красноярск крайда бойдус камгалалыныӊ талазы-биле чыскаал болгаш митинг болган. Оон киржиичилер хоралыг чүүлдерин эң-не хойу-биле дамгаар үндүрүп турар Красноярск хоорайда будурулгелерин хаарын шегээнир.

ЧУРУКТА: митинг үезинде. В. МЕДВЕДЕВТИӉ фотозу. СЭТА-ныӊ фотохрониказы.

АРГА-АРЫГНЫ ӨРТТЕН КАМГАЛААР

Совет күрүне бойдус камгалалыныӊ айтырыгынче доктаамал киҥээгей салып келген. Партияныӊ XXVII съездизиниӊ шиитпирлеринде ону чугулалап көрген. Тодаргай хемчеглер ажылдап кылдыӊыр турар. Арга-арыгны өрттен, аарыглардан камгалаар, ону кэтап тургузар херек бирги чергениӊ сорудгазы болуп артпышаан.

Суг арганы өстүрери-биле холбаалыг болганда, суггаттыӊ чаа технологизиязын, черниӊ шын ажаалдазын чорудар талазы-биле ажылдар негеттинип турар.

Бистиӊ республикада байзал кавылгыл? Эрткен чылын 280,8 гектар черге 84 өрт болган. Чүгле самолёт чедер черге 39 өрт өөскээн. Аңгыс өрттетпеннеден болган чүрттакчы чоӊнуӊ бүрүүзу-биле 66, чаӊныктан 17 өрт аймыны үнген. Ол өрттериӊ авиация-биле тоолаткан. Өрт бүрүзүӊүӊ ортумаан хемчээли 2,5 гектар болган. Бүрүүдүт он үш кижиниӊ ылереткен болгаш торгаан. «Бүрен» совхозтуӊ кол зоотехниги С. Сат, мал эмчизи Н. Сарыы-оол, бригадир А. Чуваашов, «Бурунгаар» совхозтуӊ малчыны К. Ондар, «Тере-Хөл» совхозтуӊ ажылчыннары Б. Шимит, Ч. Чаш-оол, А. Иргит, «Тоора-Хем» совхозтуӊ В. Серен, Б. Конеп, С. Тогай-оол, Ч. Орай-оол, Ыраанныӊ ыяш-үлетпүр ажыл-агыйыныӊ таныпылы М. Евдокимов оларныӊ өрт болганыныӊ бүрүүлүүн ылереткен. Эң хөй өрт болган чер Каа-Хем район—81 гектар черни өрт алган. Кызыл район, Шагаан-Арыг Тыва, Балгазыны девискээрлеринде база элээн болган.

Арга камгалалыныӊ ажылакчылары 106 бүрүүлүг кижини тодарадып, 2 муӊ ажыг рубльге оларны торгаан. «ССРЭ-ниӊ арга-арыгнга өртке удур айыыл чок чоруктуӊ дүрүмнерин» «Россия», «Революциянын чалбыжы», «Бүрен», «Саян», «Кызыл т--аачын», УТКА-ныӊ 25 чылы аттыг совхозтар, «Сосновское» дүржүлга-будүүдүге ажылагыйы күүсетпейн турар. Бо ажыл-агыйларныӊ удуртукчулары арга чоогумуӊ аӊгыстарын өрттедип турганыындан өрттер үнүп турган. Олар Тыва АССР-ниӊ Министрлер Чөвүлелиниӊ 1987 чылдың март 17-де хүлээп алдыган доктаалынга дүүштүр арга-арыгга өртке удур ажыл чорударыныӊ талазы-биле дужаалды үндүрер ужурлуг. Шөл бүрүүзүн бригадаларга хуваап, күрүенниӊ чер фондузунга ажгыс өртедирин болдурбас дээш хемчеглерни алырыныче киҥээгей салыр болза эки.

Алды чыл улаштыр өрт айыылы улуг үеде арга-арыгже киреринь түскай таӊмалар-лыг чөпшээрел-биле кирер. Ыяш белеткекчилери-биле ажылды чорудар апаар.

Совхозтар удуртукчулары Тыва АССР-ниӊ Министрлер Чөвүлелиниӊ 1987 чылдың март 17-де хүлээп алдыган доктаалынга дүүштүр арга-арыгга өртке удур ажыл чорударыныӊ талазы-биле дужаалды үндүрер ужурлуг. Шөл бүрүүзүн бригадаларга хуваап, күрүенниӊ чер фондузунга ажгыс өртедирин болдурбас дээш хемчеглерни алырыныче киҥээгей салыр болза эки.

Алды чыл улаштыр өрт айыылы улуг үеде арга-арыгже киреринь түскай таӊмалар-лыг чөпшээрел-биле ёзуглаар кылдыр чурумчудуп каан болганда, чер черде кадээ Совет күүсиомнары бо ажылды холга ап, өрт өӊүрер техника-биле, транспорт-биле хандырылганы эки-биле ужурлуг. Арга-арыгга чорааш, өрт айыылын болдурганы дээш удуртукчу ажылдакчылар 50 рубльге, аяа хамаатыларны 10 рубльге штрафтаар. Өрттүн когарал улуг болганда, тоогаа 100 рубль чедер.

Административтиг болгаш материалдыг харыысалгадан аңгыда, төтчеглекчи ёзу-биле бойдуска когарал чедиргеин дээш кеземче херээнге оналап болур. От-биле ойнаш тургаш, өрт үндүрген болгаш арганы үрегдээш он алды хар четпээн киҥинниӊ үүлгедин дээш адаакези харыылаар. Бир эвес арганы ең-биле үрегдеп когаратказ болза, он дөрт харлыт-даа киҥинниӊ хоойлу талазы-биле харыысалга онаап болур. Хоойлуну киҥи бүрүзү, будуүлгелер, удуртукчулар, ыыдаа сагыыр, күүседир ужурлуг.

Толуй БАРААН.
Арга-арыг ажыл-агый министерствозуныӊ кол десниичийи.

СУГ КОДЕКИЗИН ХАЖЫТКАН

1974 чылда Кызыл хоорайдан төөрби километр черге, Улуг-Хемниӊ кыдыынга үстөөк далганы будүрер заводту түдүп эгелээн. Эзлегеде 1,5 тонна далган бээр күүдүг завод белок-витамин холукталыг комбикормну белеткеп турар. Заводтуӊ комплекизинде 392,2 кубометр сугну хонукта арыглаар күүдүг арыглал дериглерлиг биостанция кирип турар.

Он дөрт чыл бурунгаар күрүне комиссиязы заводту хөй четпестердиг хүлээп алган. Арыглал дериглерни орта ажылдавас болганын мынчап-на демдеглээн турган. Компрессор эккелдинмээн, лаборантылар чедишпес болган. Биологтуг хөөлбек сут полиэтилен плёнка-биле шыптынмаавын мынчап сагындырган.

Балык камгалал инспекциязы хирлиг сугну хемден бежен метр черге аяа төп турганын айтып, элезинниг черге төккен сут хем уныӊче кирип турарын айыткан. Ол дээрге РСФСР-ниӊ Кодекизиниӊ 15 болгаш 19 үүлдерин каржызы-биле үрээн болур. Заводтуӊ суу кем чок эвес, ында күүгүр кислотазы, нефторжустый натрий кирип турар. Аӊгатылар, Барлык, Хөнделең, Алаш, Ак хемнер серинин агаарлыг, чодур кара дыттар үнген, соӊуп ышкаш шивилериӊ шыргай арылар дургаар аккан. Балыктыӊ хөйу сай көзүбес деп болур турган хемнер ам сыыгап, хоозураан. Бодап, торлаа, тогдук хоюган аътты киҥи чоруур аргажок хөй турду. Аңгыр, өдүрек, дурупаларны чугаалаап канчаар. Бо бүгүге киҥилер ботарывыс бүрүүлүг бис. Арга шаарып турар хиреде, ыяш ажыл-агыйы чылдың-на чаш өлүмнерин чүрттакчыларга кээп садыглап турарын киҥи кайгаар. Бойдусту карак огу дег камгалаары киҥи бүрүзүӊүн херээ дээрзин чамыктары үттүп турары хомудаӊчыг.

Солунга шиви дугайында бижип турары кончуг чөптүг-дүр. Он-он чылдарда чеже шиви кестингенин санап, күрүнеге чеже когарал чедирип турарын тодарадып, бүрүүдүларга хемчегни онзаага? Шиви дээрге кайы хамаанчок черден үнмес ыяш-па болгай. Моон соӊгаар Чаа чылда шивини чүгле уруглар албан черлеринге тургузар. Тургузарда, будуктар ажыглаар. От-буде бүрүзүнге ону салыр болзувусса, хемнеривис кадып, аӊменивис төӊүп, агаарывыс баксыраар. Бойдус камгалалыныӊ органнары бодунуӊ ажылын ээлэп куштелимнерин күзеӊчиг. Мээн саналым мынчадыг.

Чочай-оол ООРЖАК.

ХАРААДАВАС АРГА ЧОК

Бистиӊ өгбелеривис чаш ыяш кезээ, куш уязы үревес, чайык соонда сугнан үндүр аккан, үзүлген балык алырбес деп чагып чораан. Балыкты хемниче киир салыр, ол аргага от салбас, өөр ан кыра болдавас, оран кежиин ойлеп четтирер, черинге ээ болур деп, кыргаанар чагып, сургап орар боор чүве.

Эртем-техниканыӊ сайзыраавы-биле арга-арыгны кам чокка кезээри эгиттинмес караажа-биле долдунуп турар. Ан-куш, балык-байлап эвээжеп эгелээн. Кагун үзе кыраринга чедип турар бис. Ол чүге болуп турарыл?

Алыксак чиксек хөөнүн мурнаткат, даартагы хүнүн үттүштар киҥилер бар. болуп турар. Аӊгатылар, Барлык, Хөнделең, Алаш, Ак хемнер серинин агаарлыг, чодур кара дыттар үнген, соӊуп ышкаш шивилериӊ шыргай арылар дургаар аккан. Балыктыӊ хөйу сай көзүбес деп болур турган хемнер ам сыыгап, хоозураан. Бодап, торлаа, тогдук хоюган аътты киҥи чоруур аргажок хөй турду. Аңгыр, өдүрек, дурупаларны чугаалаап канчаар. Бо бүгүге киҥилер ботарывыс бүрүүлүг бис. Арга шаарып турар хиреде, ыяш ажыл-агыйы чылдың-на чаш өлүмнерин чүрттакчыларга кээп садыглап турарын киҥи кайгаар. Бойдусту карак огу дег камгалаары киҥи бүрүзүӊүн херээ дээрзин чамыктары үттүп турары хомудаӊчыг.

АҢ-МЕҢ ХОВАРТААН

Апрель 2-де «Шын» солунга Хоюг-оол Моӊгуштуң «Чүге төӊүп турарыл?» деп эгелиг үүлдүге хамаарыштыр бодумнуӊ бодаалымны бижикселим.

Ол үеде бичии турган мен. Аалывыс Сүт-Хөлдүң Алдыы-Ишкинниӊ Каргалдыр хем унунга турган. Балыктарда мал хоюскан киҥи дег, үстүнден сүрүп бады кээрге, сутнуң адырын кежилдир турүп алган, ыяш үүрек азы калбак ыяш-биле дозуп аар турган. Чогум балык эндере хөй турган.

Дайын мурнунда Чедер хөл чоогунга көжүп келген бис. Ынчан тулаалыг бичии хөлчүгешке куштарныӊ хөйүн киҥи магадап хынмас турган. Кандыызын чок дээр! Кайгамчык чараш куштар ам-даа караамга кестүп кээр.

Хөл бажыңга аалдар чайлаар. Куштар кырып турган киҥи-даа көрбээн мен. Ам олар канчап барганыл? Ийи-чангыс «анчыларныӊ» хай деп-тер киҥи турбаанны ол бе?

Дүргеп биле Чедер аразында Хаачы дем чыҥга ийи хээрбе турган. Ол чоокта хенизиг-када үш киҥиге чыл чедер балыкты / сыыртыыштап ап турдувус. Амгы Балгазыныӊ артыы талазындан бүге сууга балыктар эҥмежок турган. Ол Кызыл-Боом деп черден аккан. Мажалык эгээни Чагытайдан алган. Маннайгыг болгаш өске-даа бичии адырыктар-биле агымын ташкыныктаан. Сойже киргеп.

Койгун болгаш элик Чедер ховузунга элээп турган. Ниити өнүүвус болур бойдуска хумага чок болганывыстың харааты-биле ан-мең эвээжеп, мырыкай когу үстүрүнүң кырында келгеп.

Ында-мында аңнар ховартаанын бижип-ле турар. Орта кым бүрүүлүгүл? Аңнывыр ажыл-агый черлери чүге таӊчысалга чүктевейн турарыл? Түс черниӊ удуртукчулары бо чүгүлэ хереже хол түзүп киреп күзеӊчиг.

Бойдус камгалалыг күштелдирери, оны камгалап кадагалаары, кедер үеде бистиӊ салгалывыска кайгамчык, чаран мүзүрээнивис байлакты арттырып бээриве ол.

Эрнсен ТЕЖИТ.

ХӨКПЕШ ДУГАЙЫНДА

Порхунчик деп Хөкпештиӊ мелегейин куштар кайгап турган. Албан-дужаалга ону олурттур дээн чугаа дыкнаан күштар мижирежип, кайгап пат болган. Үгү ону кайы алырыл, тек күш дээрзин билир-ле аныяк күш?

Хөкпеш харыдаан:

—Силериниӊ мерген сүмеңерни эдерери...

— Чүге?

— Чүге дизе силерден үгааныг киҥи бо делегейде чок!!!

Ол сестер соонда, Хөкпештиң үгааныг күш деп ол санай берген. Куштардан ылгалыр чүвевис кайдал ааш.

В. КАРАМЫШЕВ.

Шоодуг

Үш, черле кортпа—деп, кажар кырган Хөкпеш чугаалаан. — «Чирик» деп чажыдан тура эдив келгениӊ дег, шак ынчаар эдер сеп, ынчан чүү-даа ажырбас.

Сөөлгү чагыгларын ол сымыранган.

Хөкпеш ужупкан. Кырганның чагыы ёзугаар ол ырларла эгелээн. Херек бүткен шыман-ла, Үгүзу ону хүлээп-даа оп-тыр. Мелегей дузалакчылыг апаарга, хөктүүн деп куштар кайгаан-даа.

Үгү оон айтырып-тыр:

—Силериниӊ амыдыралыңарныӊ кол сорулгазы кандыгыл, ынаныг күш?

Хөкпеш харыдаан:

—Чүге?

— Чүге дизе силерден үгааныг киҥи бо делегейде чок!!!

Ол сестер соонда, Хөкпештиң үгааныг күш деп ол санай берген. Куштардан ылгалыр чүвевис кайдал ааш.

В. КАРАМЫШЕВ.

Төмбурзектиӊ судалы

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ

Венгрияныӊ химия үлетпүрү совлгү иӊи чылда чогаадыкчы болгаш чаартыкчы санаалдарны шиитгээдип келгенинниӊ ачызында 1,5 млрд. форинт акшаныӊ ажыын алган. Чогаадыларга ажылынга материалдыг идиг бериишкинниӊ калбаа-биле ажыглап турарыныӊ ачызында эки түнелдер чедип алдынып турар. Ол дугайын чоокта чаа болуп эртken чогаадыкчылар болгаш чаартыкчыларныӊ республика хуралынга демдегдээн.

Чүртта шиитгээдип алдынып турар чогаадыларга ажылдарыныӊ бирык чартык кезиин хуу секторларда ажыдаан турар киҥилер киирип турар. Амгы үеде чүртта 150 муң ажыг хуу болгаш кооператив будүүргелери ажылдап турар. Оларныӊ 3 муң хирээн будүүдүге чорудулгазынга, амыдырал хандырыгазынга кандыг-бир чаа чүүлдүг чыл саныында шиитгээп, оон ажыктыын шеген ап-рүүн турар.

ХАНОЙ

Вьетнам Социалистиг Республиканыӊ күрүне контроль органнары чүрттүң ажыл-агый механизмин сайзырадырынга чүгүлээ салыышкынны киирип турар. Продукциянын шинарын эккиидер, үчёт болгаш отчёттуң шиитгырадырынга контроль органнары улуг роль-ду ойнап турар. Бо чылдың үгезинден бээр контролдер хууда киҥилериӊ ажыглап турганы 3 муң гектар ажыг дүжүткүр черлерни күрүне болгаш кооператив организациязыларынга эгиткен. 40 муң тонна аъш-чем культуралларын, өске-даа материалдыг чүүлдерни күрүнеге дужаатырган.

Ажыл-агыйны эргелеп башкарарында иинти негелдемнерни салывас, бюрократизм чорүктар бар бооп турарындан күрүнениӊ өӊүү-дөрекизин самчыгдатпаан. оон ажыктыын шеген ап-рүүн турар.

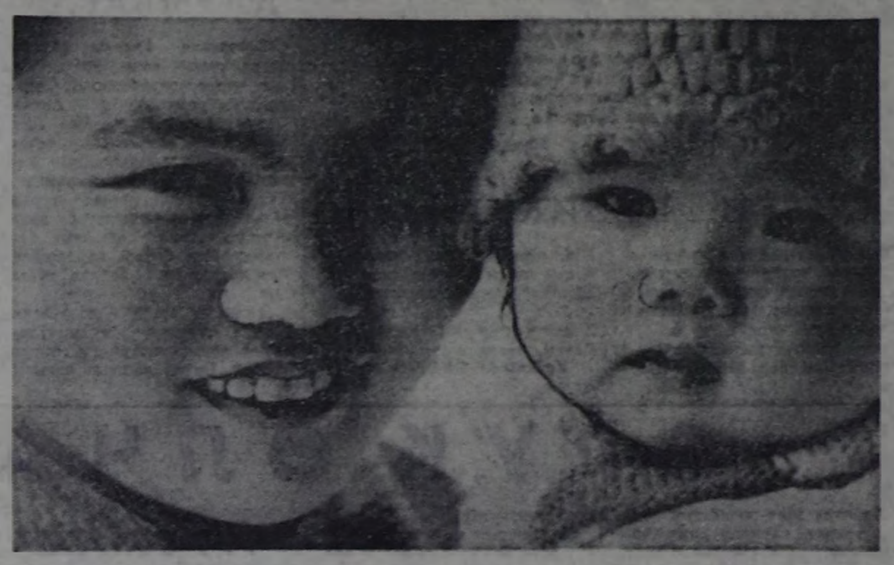

Кыдатта 55 хире биче улустар чүрттап турар, олар бүгү чоныуң чүгле 6,7 хуузу болур. Ындыг болзажок, ол биче улустар чүрттүң бүгү девискээриниӊ 50—60 хуузу болур черлерде чүрттап турар. Оларныӊ чүрттап турар черлери казар байлактарлыг, арга-хөвүдүүлүг болгаш мал ажылын хөгжүдериге ковчуг таарымчалыг.

Кыдаттың муң-муң чылдарда хөгжүдезинин дүргүзүмда олар кыдат улус-биле кады чүрттүң хөгжүлдезинге улуг салдарны чедирип келген болгаш КУР-лу тургускалыр. Амгы үеде-даа чаа ажыдырадыы тургузарынга идепкейлиг киржип турарлар.

ЧУРУКТА: түнэ дээр биче улустуң төлевилекчизи оглу-биле.

Синьхуа — СЭТА-ныӊ фотозу.

ДООЗУЛГАН

ТОРОНТО. (СЭТА). Капиталистиг делегейниӊ чеди кол чүрттарыныӊ баштыңнарыныӊ дээди деңнелге болган 14-кү экономиктиг ужуражышкынны экономиктиг декларацияны хүлээп алыры-биле бодунуң ажылын доскан. Канаданың, АКШ-тың, Великобританияның, Францияның, ГФР-ниӊ, Италияның болгаш Японияның удуртукчулары Барыын чүктүң эң чүтүлә акша-садыг айтырыгларын болгаш Чөөн база Барыын чүк чүрттарыныӊ аразында харылзаалариың янзы-бүрү талаларын чугаалажып көргеннер. Түӊнел экономиктиг декларацияда соолгу чылдарда капиталистиг экономиканың хөгжүлдезинде таарымчалыг болган үгланмышкыннарны тодаратказ. Ону журналистерге Канаданың премьер-министри Брайан Малруни коӊчуп берген. Ол документ «чединиң» баштыңнары Барыын чүктүң үр үе иштинде таварыжын турары шиитгырыгларны шиитпирлээриниң аргазын тып-пазыңгы азы оон ажыктыын шеген ап-рүүн турар. Оларныӊ аразында Каттыжкан Штаттарның бюджединиң коӊчуг улуг карылгалыы. Ол чорук оон эвелдечилериниң сан-хөөзүнге аар салдарлыг болуп турар. Кедээ ажыл-агыйны акшалаңдырар талазы-биле чөрүлдээлер, «суйкү делегей» чүрттарының даштыкыга коӊчуг хөй өрези болгаш өске-даа айтырыглар бар болгаш.

Дээди деңнелге дараазында экономиктиг ужуражышкынны Францияга 1989 чылдың июль 14—16-да болуруң чарлаан.

«ТАЙГА» КООПЕРАТИВ АЖЫЛДАП ЭГЕЛЭЭН

Кооператив шимчээшкинниң хөгжүдеринге, ону массалыг болдурарынга чугула политиктиг, экономиктиг болгаш социал магадылаалдар амгы үеде бистиң чүртүвүстә тургустуунуң түрар. Оон көскү чижээн «Чыраа-Бажы» совхозтуң дескээриндө тургустунган башгайгы кооперативтериниң ажыл-чөрүдүлгазындан көрүп болур.

Чөөн-Хемчик райпозунуң «Эртенги хаяа» кооперативинда ажылдап эгелээниинден бээр ам элээ үе эртken. Аныяк оолдардан тургустунган бо коллективтиң даарааи хевин, бачан чөөрүлерин кайыдаа районга баарга, чон күзелдәи-биле садып ап турар. Ам ол кооператив күрүнелеп алган чээлизин үзе төлеп, боттарының агар санында орулгадыг кылдыр ажылдаарының оруунче киргеп. Боттарының будүргеп продукциязын районнар төптөөринге, суурларга чедирип сайгарарынга таарымчалыг байзал бар апарган. «Эртенги хаяа» чиик машина садып алыр аргалыг болган.

Чыраа-Бажында база бир чаа кооператив тургустунган, ажылдап эгелей берген. «Тайга» кооператив түзүг материалдарны болгаш чоонга хуузаа чүрттелгә бажыңнарны оларбиле дутуруушкан. Черээ-бүгаар түзүп бээр соонуулгадыг. Кооператив Тыва АССР-ниң Амыдырал хандырылга министерствозунга хамаарыжыр болган ачы-дузаа чедирериниң өске-даа тергелелдерин база хандырар.

Кооперативте амгы үеде 13 киҥи ажылдап турар. Оларныӊ аразында электрик-тудугжу, бухгалтер, түзүт инженери эртемниг киҥилер бар. Коллективтиң Моӊгун-оол Александрович Өлчей-оол удуртуп турар. Күрүне банкызындан чээлиг алган акшазы-биле кооператив чаа «КамАЗ-5320», «УАЗ-452» маркалыг автомашиналарны, ДТ-75 тракторну болгаш моторлуг дирээлерни, ажылга эргежок чүүлүл өске-даа дериг-черекселдерни садып алган. Тайгадан чүдүк сөөртүр машинаны садып алыр, пилорама тургускаш, диилиг материалдарын, бажың түзүп бүрү белдәткээрин чоокку үеде олар шиитпирлеп алыр соруулгалыг.

Чаа тургустунган кооперативтиң хууда чондан чагыглар амдыыышында эвээш кирки турары-биле олар Чыраа-Бажы ортумак школазынга чүварбажың болгаш хей чүүр черниң. Чалбанында пионерлер бажыңында погаа өстүрер теплицә түзүүн, тооранның бир микрорайончызында стадион түзүүн кылып турар.

Чаа тургустунган кооперативтиң кежигүнериниң таварыжын турар бергедээшкиннери база бар. Ажыл-агый чылының эгезинде тургустунган болгаш түзүмгә хереглээр мөңге материалдар фондузу-биле холбашкан айтырыгларны чөрүүр министерстволар болгаш албан черлери-биле шиитпирлеп алыры чыка берге болгаш. Цемент, шифер, бүргаг шитка, турканы садып алырының айтырыны варын. Ынчалза-даа кооперативтиң ажык оруктуг бээр талазы-биле республиканыдаа ол талазы-биле сонуургалдыг черлери. Чөөн-Хемчик районнуң удуртур органнары бар аргалар-биле одаргә дузалап, деткип турар.

2000 чылга чедир совет ергбүле бүрүзүн ажгы квартираазында харылзаалариың янзы-бүрү талаларын чугаалажып көргеннер. Түӊнел экономиктиг декларацияда соолгу чылдарда капиталистиг экономиканың хөгжүлдезинде таарымчалыг болган үгланмышкыннарны тодаратказ. Ону журналистерге Канаданың премьер-министри Брайан Малруни коӊчуп берген. Ол документ «чединиң» баштыңнары Барыын чүктүң үр үе иштинде таварыжын турары шиитгырыгларны шиитпирлээриниң аргазын тып-

БҮЗҮРЕТСЕ

Аяктың чай чок, мичээ-даа мында-хаая
Ада-ием алдынга чеде бээр шен.
Дашпас мтыл эргишээ дыңнай сал-ла,
Даянгыштыг аъам кадай уткуп алыр.

Одуп-кээүп чүшаургулеп, шайны чылдыр.
— Орук ара дожмадым бе, кандыг ведиш?
Уруг-дарыйн кадыкшылы эки бе? — дээш,
Улай-улай айтыргаштың олуруп бээр.

Кадарчының кадыг-берге чымыжында
Аъам черде даянгылыкы кагбас кижиг
Хая-даштың бишең сүүлдер бедиңдирге.
Адакпыр чиге, торлуш дивейн үнүп ораан.

Шевер холу, коскү караа — бисеги чок.
Черге баскан бижиг буду сулараан бол.
Аъам чүрээ чалыы хевээр, үгааны чарт.
«Ам-даа чүрттаіь» —оглуңнуң мээң бөрээлиги-дир.

Чедир кылбаан ажылдарын ам-даа кевей
Чежеш-даа будүрээ деп кытын чор мен.
Ынак аъан ийи караа суглуг чорда,
Ыяшыштыг оглу мен деп бүзүретсе.

Мааднр-оол АРТАА.
Ажылчын.

СИГЕН КЕЗИКЧИЛЕРИ

Шыгаевары шочек-шочек
Шимырак эрлер сергек-сергең.
Сигең терек: чиңдин-чиңдин.
Чиңиг кадмыр кылаш-кылаш.
Орайтаъже, серинн турза.
Одар үлаң дүргең-дүргең.
Чайгаиары бир аай деп-деп.

Шалыыштары биске кып-кып.
Чыды чагай кескен сигең
Шынаа дургаар кырлан-кырлаң.
Хавакта дер кылаң-кылаң.
Катны, чугаа кыска-кыска.
Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.

СОРУК КҮЖҮМ БОЛДУҢ, УРУГ

Ынакшылдың дүлгээнинниг отчугажы
Чалыы чүрээн хайыра оок шоонувутту.
Ыры-хөөнүм, даянг хемниң хаймы дег,
Сарыглалып, аъмар-дыжыы вербестедим.

Чүге-де хей сеңээ дужа бергенин од,
Чүреекейим ыстаң, сарыын чорбазыгай.
Чараш сынын, чырык ариын, характарын
Сагыш-хөөнүм хөлзетпээн-даа болурутвэ.

Арыг, отпут, хомуй үнүп кыягырт кынмыр.
Амыраан деп, эргеледим ыяйгыргамаш.
Ажыл-агыы чүрттаалгамнын чырыткызы.
Ашпас хүнүм, сорук күжүм болдуң, сарыын.

Кан-оол ЧҮЛЬДҮМ.
Партия ажылдакчызы.

Г. К. ЖУКОВ ДУГАЙЫНДА САКТЫЫШКЫННАР НОМУ

«Маршал Жуков. Ону кандыг-даа чүүл сактып алган бис» деп ном чырыынче үнген. К. Симонов, С. Смирнов, Д. Ортенберг, В. Песков, Е. Долматовский болгаш өске-даа автордар ону бижээн.

Авторлар маршалдың чугаалэрүн, Ханхин-Голга, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында, тайбың үеде өөскүведе улуураныышкынынарын сактып бижээн. Г. К. Жуковтуң амыдыралының тодаргай чүл демдеглелин ында база киирген.

Номну номчукчуларывыс кызыгаар незижикке таарыштыр үнгүргеш.

Политиктиг ном үндүрер чер ону парлаан.

(СЗТА).

КЛУМБАГА «ХОНУПКАН»

Советская Гавань (Хабаровск край), июнь 20. СУТАның корреспондентизэ В. Свердловтуң дамчыганы бүгүн будуп чартык хардыг. Ада Калмуктуң амыр-тынын чечек олуртуру-биле чымчаар кызыл кааң кааң клумба хайыралаан. Татар олуурлуң эриниде турар Ильичмиң чагыгларн дээр суурда тутаан хей кажы бажынарның бешаан кадындан Ада авдарлыг батказ чүведир.

Ажыл шагы доозугдаа соонда суурнуң кудумчуларыныа хей кижилер дыштанып турган. Бичии чаштың алгызы дыңнаажан соонда, агаарда платье агаарап дээнин олар көруп четтикпеен. Кортаан кижилер маңнажып кээрге, бичии уруг худумчурүп орган. Чечектер тарыпры-биле ыны-чадыр кызыл кааң чер кырында ол дүште-даа чок орган. Оон ыт-кежинде кап-ла борбак ышкашкы бар болган.

— Ада Калмуш бичии-даа кемдээвэ — дей, хоорай подмклиниказының эмнелиг дыңнаткан. Ынчалза-даа эмчилер ол уругну тайгазалга кап хонук иштинде тутканнар. Амгы үеде Ада бажыңында туруп турар.

КЛУБТУ ДОЛДУРЛА

Ынчаар боданыш чораан. Нөрөк улуг кел чораан демги кижини мендилээш. «Кажа көргеш кижи боор мен. Бистиң суурда ужаамы хомайтып алган, чандайын кылаштаар кым бар чоор?»—деп, ол хөтөл-да боданы бергеш. Танып-көрүштирни, төрелдеримни дегерезин сагыгган.

— Па! — дээп, бажын шайгаан ол турупкан. —Даайым мынажыл, хей кадарын турар.

— Чугаа-соот дыңнаа тур сен бе, чээ?

— Чүвүн дугаймда? Дыңчаадым. База катап дырбактыг алыя алдынар бе?

— Дырбактыг дең чүү боор, оол. Дыңнаваатын ол бе?

— Чүү болду, чугаала, даай.

— Шөлээлеп чоруурун олдур, чээн.

— Кайнаар? Дат-Алтай бе азы Кара-Аганы бе?

— Хоорайда чүү кааткан мен. Кош-Агашта көрбээн түм барыл? Мээң ажылдат. Мээң оруум Кара-Далайже утпаанга дең бил.

— Корга бердим ыткажыл. Араатан ак дырбактыг база катап тегнээп келген авеспе — дең бодадым. Кажан чоруттар сен?

— Сонге дыштанып путёвка маңнап тур мен. Дүүн совхозтуң профком даргазынче телефоннадым. «Хоочун малчын, бистиң маңнап көр» дидиң. Даайы бүшкүүгүр эгинмерни чоргаарыпбиле хергиленээн.

— Даайыңны ажыл хире үнелеп турар-дыр, көрдүң бе? Чүнү саттырар сен? Кадайың-биле сумдаглаш көр. Чагыыр бараанарыңның дакпызын кыдын кат, оон банка уттуптар мен. Офицер күр бе, азы хром сапык бе? Эмин эрттир ынчедевейн, тапты шөлээн бодап. Далашкаш, чугула хергелээн чүвеңнин уттуптар сен.

— Чок, даай, мөңге соонда ажыма херек оок. Чакгыс дылзым капрон хендирдеп тып кыр. Кара оңнут болза харын эки.

Нороктуң даайы путёвка маңнап турган үезинде чакгыс чеп чүрттүгларындан эдерни чагыгларны алган. Оларның эвээш кезиин сугарырга безин бир демир-орук шагону херек.

Чүнү чагываан дээр сиңер: шиңа кезер алмаз, мыйыстан кылган шүүр, пивегеёден бөөр бар. Багай-ла чүве — маңнап путёвканың келбестээн туруп-каны. Даай хүнүң чыгыы коңторажже телефоннаар. «Бичии маңнаа — деп оон сеткилээ оолшургадың каар ол-ла. Хүннер эртип-де турган. Бир хүн долгаарга, ыңнаар харыылаан:

— Мүң катап бурууүүс миниң тур бис, түңдүүт малчын, силерниң путёвкаңнар-биле ооскижи дыштанып чорупту. Келир ыяыш эң дээрге дээш саналторажже силерни форударын аазап тур бис. Ынчаягаш бир чыл ыяшаңны көрүнер.

«Кодээ клубту долдурла» дээнинге ыяы — балды-даа алын катаа, кестүр хире эвес. Дыка, дилгы, кеш, дырбактыг кептеримден дээрээш бөрттер, чодыр аржыылдар ыш эрлыны-да вестүр. Эш хуу судунуң эгелээнин ол. Бичии сиеңя кырында бажын талайтыпаан орар кижа—Нороктуң даайы.

— Бо дүште чедир чүүл ыяын келдиңер?

— Хөй кадарын.

— Ону айтырбайн тур бис. Кандыг херек үүлгеттинер дээринес ол-дур.

— Кажан-даа херек үүлгеттээш мен.

—Коллонтаймыңның үезинде бир аътты өлүрдүвер чоо. Сагыш база ирнде сараяттадыңар.

— Чүве бөлбес аныяк шаамның частырыглары-дыр. Ам ындыг частырыглар ыяйбайн чор мен.

— Клубка эмнеш келирин силерге кым чепшээредн?

— Путёвка дугайында чаргыладаывыр бодадым.

— А 15 хонуктуг чүү дөөш алдың? 30 акша штраф база тедидиң чоо.

— Чүнү үүлгедиглеп мен ынчаар? Телефон долгаар бодаан мен, ол-ла-дыр.

— Херектиг ужуру чүл дээрге күш-ажылдың сагыыга-чурумун каржыны-биле урнашпирде.

Зал иштө ишпээрген эгелээш. Олурганнар дувурга, аразында сымыранчыл эгелээш. Нороктуң даайын олуртуп калга ат бодулла! Хоойлуңу үргеп... Эң, улустуң бергеи ажыларары ындыс баары ол-дур.

Аныяк херээжээн олуудундан туруп келгеш, чугаалаан:

— Каш сес чугаалап болуо ирги бе? Шак бо орар кижиниң эки ажылы дээш далаш кыдымчок дыштанырар дең туодуу. Чараш дыргак садыы ыякүзер мен дээш, менден 20 акша ап алган кижи бо. Акшамныда кажарзап каапкан ыйнаа. Акшамны эгидип бээрге судтан дилеп тур мен.

Ак бөрттүг үзүн аяк база ацаа хадыкпан.

— Акша дутайында чугаа чорун турар болза, берге херек-тир. Мен бежен акша бердим, чүү-дээ саттырын алыры-биле.

Нороктуң даайынче ол көрүп келгеш:

— Сеңээ акша экелгеш мен бе?

— Ийе.

— Чок дээр ирги бе деп бодадым.

— Ол чүү дээрин ол?—хоочүн малчын хомудаа эгелээш.

— Чаңгыс черге бо хире үр кады кожа чурттадывыс. Эң, сеңя-даа!

— Ол шын, харын. Бир эвес сени олуруун кагза кавчар бис?

— Бо чүү дең турар улус бижир силер? Путёвка дөөш чаргы үндүргенимн ышкы. Ол дээрге кем-херек үүлгеткенин эвес-тир. Дыка хей чылдарда кады чурттаа, ажылдаа келдивес. Бегүн мен силерге...

— Хомайдуда чүү деп кеда деп бодаар сен? Бурундаа хүн иногада орукка эзирик кылаштаа чорбадың бе.

— Мини кижиге-даа сакывастаан. Кыргаа кижини ноолдуп алган. Силерниң путёвкаларны мен дүкпүрүүм! — деп сөглеп чордум. Сени ол сөстеринге улус дыңнавас боор деп бодадың бе? Арын-нүүрүн кайчаа барган? Чаш оол эвес-тир сен.

— Сээдиг шын. Чаш оол эвес-тир мен. Күзээр болдуңарла, торгаар. Даргалар путёвка азаптаргга, оларга бүзүрелгеи мелегей болган-дыр мен. Аддарлыг далайга дыштанып дээш кижи чаңгыс чоп чурттугларының чагыгларын кайчаа күүседи бодбас деп.

Нороктуң даайы ол бо-лушкуң соонда кижидер-биле ужуражпастаан. Бичии-де хевээр токоп дагларда кадарын чоруур. Чамдыкта ол сеткилеңүүн хойларынга тө каап бээр деп улус чугаалашыр. Хойдар ооң муңгаралын үзежип, дыштаныр бантарын сонгашкадырлар.

Кюгей ТЕЛЕСОВ.
Алтай чугаалчы.

МАЛЧЫННЫҢ МУҢГАРАЛЫ

Баштак чечен чугаа

«Кандыг коңчуг силиг кеттингеп кижи боор. Мээнэ турган залчыларывыстың бирээзи эвес ирги бе? Өскө черден келгеп кижилериниң кеттинери черле шору боор. Бистиң суун садывыңга орта хей аймаа кедир эвес. Бо кижиниң кеттингеп чуруп кааң-биле дөмейдир: дара сукпо тоонуг, ак кижис идиктиг, ак кижи бөрттүг... Кымның төрели боор...»

Ынчаар боданып чораан. Нөрөк улуг кел чораан демги кижини мендилээш. «Кажа көргеп кижи боор мен. Бистиң суурда ужаамы хомайтып алган, чандайын кылаштаар кым бар чоор?»—деп, ол хөтөл-да боданы бергеп. Танып-көрүштирни, төрелдеримни дегерезин сагыгган.

— Па! — дээп, бажын шайгаан, ол турупкан. —Даайым мынажыл, хей кадарын турар.

— Чугаа-соот дыңнаа тур сен бе, чээн?

— Чүвүн дугаймда? Дыңчаадым. База катап дырбактыг алыя алдынар бе?

— Дырбактыг дең чүү боор, оол. Дыңнаваатын ол бе?

— Чүү болду, чугаала, даай.

— Шөлээлеп чоруурун олдур, чээн.

— Кайнаар? Дат-Алтай бе азы Кара-Аганы бе?

— Хоорайда чүү кааткан мен. Кош-Агашта көрбээн түм барыл? Мээң ажылдат. Мээң оруум Кара-Далайже утпаанга дең бил.

— Корга бердим ыткажыл. Араатан ак дырбактыг база катап тегнээп келген авеспе — дең бодадым. Кажан чоруттар силер?

— Сонге дыштанып путёвка маңнап тур мен. Дүүн совхозтуң профком даргазынче телефоннадым. «Хоочун малчын, бистиң маңнап көр» дидиң. Даайы бүшкүүгүр эгинмерни чоргаарыпбиле хергиленээн.

— Даайыңны ажыл хире үнелеп турар-дыр, көрдүң бе? Чүнү саттырар сен? Кадайың-биле сумдаглаш көр. Чагыыр бараанарыңның дакпызын кыдын кат, оон банка уттуптар мен. Офицер күр бе, азы хром сапык бе? Эмин эрттир ынчедевейн, тапты шөлээн бодап. Далашкаш, чугула хергелээн чүвеңнин уттуптар сен.

— Чок, даай, мөңге соонда ажыма херек оок. Чакгыс дылзым капрон хендирдеп тып кыр. Кара оңнут болза харын эки.

Нороктуң даайы путёвка маңнап турган үезинде чакгыс чеп чүрттүгларындан эдерни чагыгларны алган. Оларның эвээш кезиин сугарырга безин бир демир-орук шагону херек.

Чүнү чагываан дээр сиңер: шиңа кезер алмаз, мыйыстан кылган шүүр, пивегеёден бөөр бар. Багай-ла чүве — маңнап путёвканың келбестээн туруп-каны. Даай хүнүң чыгыы коңторажже телефоннаар. «Бичии маңнаа — деп оон сеткилээ оолшургадың каар ол-ла. Хүннер эртип-де турган. Бир хүн долгаарга, ыңнаар харыылаан:

— Мүң катап бурууүүс миниң тур бис, түңдүүт малчын, силерниң путёвкаңнар-биле ооскижи дыштанып чорупту. Келир ыяыш эң дээрге дээш саналторажже силерни форударын аазап тур бис. Ынчаягаш бир чыл ыяшаңны көрүнер.

«Кодээ клубту долдурла» дээнинге ыяы — балды-даа алын катаа, кестүр хире эвес. Дыка, дилгы, кеш, дырбактыг кептеримден дээрээш бөрттер, чодыр аржыылдар ыш эрлыны-да вестүр. Эш хуу судунуң эгелээнин ол. Бичии сиеңя кырында бажын талайтыпаан орар кижа—Нороктуң даайы.

— Бо дүште чедир чүү ыяын келдиңер?

— Хөй кадарын.

— Ону айтырбайн тур бис. Кандыг херек үүлгеттинер дээринес ол-дур.

— Кажан-даа херек үүлгеттээш мен.

—Коллонтаймыңның үезинде бир аътты өлүрдүвер чоо. Сагыш база ирнде сараяттадыңар.

— Чүве бөлбес аныяк шаамның частырыглары-дыр. Ам ындыг частырыглар ыяйбайн чор мен.

— Клубка эмнеш келирин силерге кым чепшээредн?

— Путёвка дугайында чаргыладаывыр бодадым.

— А 15 хонуктуг чүү дөөш алдың? 30 акша штраф база тедидиң чоо.

— Чүнү үүлгедиглеп мен ынчаар? Телефон долгаар бодаан мен, ол-ла-дыр.

— Херектиг ужуру чүл дээрге күш-ажылдың сагыыга-чурумун каржыны-биле урнашпирде.

Зал иштө ишпээрген эгелээш. Олурганнар дувурга, аразында сымыранчыл эгелээш. Нороктуң даайын олуртуп калга ат бодулла! Хоойлуңу үргеп... Эң, улустуң бергеи ажыларары ындыс баары ол-дур.

Аныяк херээжээн олуудундан туруп келгеш, чугаалаан:

— Каш сес чугаалап болуо ирги бе? Шак бо орар кижиниң эки ажылы дээш далаш кыдымчок дыштанырар дең туодуу. Чараш дыргак садыы ыякүзер мен дээш, менден 20 акша ап алган кижи бо. Акшамныда кажарзап каапкан ыйнаа. Акшамны эгидип бээрге судтан дилеп тур мен.

Ак бөрттүг үзүн аяк база ацаа хадыкпан.

— Акша дутайында чугаа чорун турар болза, берге херек-тир. Мен бежен акша бердим, чүү-дээ саттырын алыры-биле.

Нороктуң даайынче ол көрүп келгеш:

— Сеңээ акша экелгеш мен бе?

— Ийе.

— Чок дээр ирги бе деп бодадым.

— Ол чүү дээрин ол?—хоочүн малчын хомудаа эгелээш.

— Чаңгыс черге бо хире үр кады кожа чурттадывыс. Эң, сеңя-даа!

— Ол шын, харын. Бир эвес сени олуруун кагза кавчар бис?

— Бо чүү дең турар улус бижир силер? Путёвка дөөш чаргы үндүргенимн ышкы. Ол дээрге кем-херек үүлгеткенин эвес-тир. Дыка хей чылдарда кады чурттаа, ажылдаа келдивес. Бегүн мен силерге...

— Хомайдуда чүү деп кеда деп бодаар сен? Бурундаа хүн иногада орукка эзирик кылаштаа чорбадың бе.

— Мини кижиге-даа сакывастаан. Кыргаа кижини ноолдуп алган. Силерниң путёвкаларны мен дүкпүрүүм! — деп сөглеп чордум. Сени ол сөстеринге улус дыңнавас боор деп бодадың бе? Арын-нүүрүн кайчаа барган? Чаш оол эвес-тир сен.

— Сээдиг шын. Чаш оол эвес-тир мен. Күзээр болдуңарла, торгаар. Даргалар путёвка азаптаргга, оларга бүзүрелгеи мелегей болган-дыр мен. Аддарлыг далайга дыштанып дээш кижи чаңгыс чоп чурттугларының чагыгларын кайчаа күүседи бодбас деп.

Нороктуң даайы ол бо-лушкуң соонда кижидер-биле ужуражпастаан. Бичии-де хевээр токоп дагларда кадарын чоруур. Чамдыкта ол сеткилеңүүн хойларынга тө каап бээр деп улус чугаалашыр. Хойдар ооң муңгаралын үзежип, дыштаныр бантарын сонгашкадырлар.

Кюгей ТЕЛЕСОВ.
Алтай чугаалчы.

ОРУК ОЛЧАЗЫ

Тайгада арга чарыктың хары эриевээн, хемнер дожу чазыдаан. Ол хирезинде мээс чарык, ыяттар кararып, хүнзөөректиг дестектер кырынга кара-куш, курту чыглыш, эртенги дан хаваын үтүүн ойнай бергеннер.

Дүше хар бысталчаан. Ынчангаш ыяй-бээр кепкен бөрүлер ийи кезер дүшш. Бүрбүлдей-биле недээш Дооба-Хемниң оруктан ор бис. Чыгыг черге дүшкен часкы хар үр чыдар эвес. Дүшш четкейн чорда-за эрии калды. Ынчангаш часкы харны «олуглеп» дээр чүве-дир ийин.

Даайы-ла хем иштиг-хей үеиейн шоолуп чоктаан бөрү ишти ыяттарын ыяглын чорүүн үндүр мунуп, изиртен сүрүн чорумзуга, оруктуу куду хар суу иезн чидир чүл ирги-зин. Ынчаза-даа Бүрбүлдей тергиин дээш иезн ачы-ла болгай. Чогум бөрүүн баргаи үе-шинни биляп алган болза, кайы хемге, каяатыг кадыга чеге үнгүлерге барып терүп алырын ол бап үдүр биляп, бөлүп, ооал-оңдакка чедирбээн.

Дитерсдорф суурнуң чүрттакчызы Алоиз Мүре бажынның чанында тура, черде бирле онгагай аар чүве кадаалыр кээп душкенин дыңнаан. Кудумчүүге үнүп келгеш көөрге, черже элээн каш сантиметр каар берген дош болган. Ынчаи агаарның температуразы 15 градус чылыг турган. Дыка бедикке үнүп чораан самолёттан баткан, «досталыышкынныгээ тавариштан «метеоритшээ» деп, «Труд» (Болгария) солуун бижээн.

КОМПЬЮТЕРЛИГ ИЛИИР

Ямон бир фирма автоматтыг ажылдаан илиирни чогаадып ыяган. Ында сенсорлуг түргүлүүге база хевээр компьютер бар.

Ол илиирни хевээр каза-ла песке дегсе, кааптарга, кайы хире ишки-биле пестүү базары биляне бээр. Температураны болгаш кайы хире үр үеде базарын тодарадыптар. Уттуүзал кижи илиирни песке салгаш кааптар болза, чылыдар элементиже электроэнергия дамчыдыры ала-чайгаар соксай бээр. Оон-биле кады үн сигналы ажылдап эгелээр (температурага эдер) болгаш язык-буруу онгуг лампочкалар чыртыкылаңнар. Ындыг илиирнин ортемчейн үнүш-даа үнүп кадаа. Ынчангаш харны «олуглеп» дээр чүве-дир ийин.

ЛЭЭРДЕН БЕЛЕК

Австрияның Штирия деп черниге болган индептиг бодуушкун карын-даа аяс-кежии «Морзук калчаның биляннмес». Бажын ажыр макталыр Тевербен дээрэн «Кушка база коңчуг мен, эртен кара-куш ойнугга черле куруг дүшпес кижи мең» деп макталыр. Ындыг сен бе дээрге, оон-биле хей удаа куш ацаан чораан өөрү Тевербенинн бир маңнаг ооруктa ийи-үш кара-куш чүктен эккелгенин, чодаазы сынар, көрбээн-даа түңе-дир, дыңнаваан-даа.

Майның эгезинде бир каш хонуктa эр кара-куштуң хүнее бир ажыы ийиден эрттирбейн олчалап болуруш чөпшээрэни турган, а кыс куштка шүүт дегбес дээн. Тевербен ол чурум хуусаанны биляр-даа болза, ечер чүвезин ажырбас боор оң» деп бодап алгаяы бар. Ону чер алыспайн чораан бөгөй сетнил ол.

Эртен боо хараалы будуртуң кастуун эгелээрэн биляп, ол Тевербенинер даяажыры болгаш алыс хоптак сеткилиг-биле, ведев өөскөөлеп билбеин-биле ыяын кара-куштуң эдин орда хойлуун алган. Ам канчаар, хоптакка хоптак улажыр, тутукшга тутуун улажыр, узуннуун ыяттарда коккуйлайдыр этпээрэ диңиликтерже кайы ыраатан хей удаа боолай чораан, мүң-ле ийиги адып алган. «Кыс куш атпа!» дээн дуңмаажан соонда, агаарда платье агаарап дээнин олар көруп четтикпеен. Кортаан кижилер маңнажып кээрге, бичии уруг худумчурүп орган. Чечектер тарыпры-биле ыны-чадыр кызыл кааң кааң клумба хайыралаан. Татар олуурлуң эриниде турар Ильичмиң чагыгларн дээр суурда тутаан хей кажы бажынарның бешаан кадындан Ада авдарлыг батказ чүведир.

Ажыл шагы доозугдаа соонда суурнуң кудумчуларыныа хей кижилер дыштанып турган. Бичии чаштың алгызы дыңн

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 26 воскресенье № 148 (13748)

1925 чылда үзеңилеттингеп. Өртээ 8 кесек.

КОСМОСКА МААДЫРЛЫГ ЧОРУК ДЭЭШ

Июнь 24-те, Кремльге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко Чер үеэлүмүн делегациниге каттыскан космос ужудушкунуңун киржикчилери — совет болгаш болгар космонавтыларга ССРЭ-ниң күрүее шаңналдарын тывыскан.

Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексизиге космос ужудушкунуң чедишкинниг боттандырганы база-ага көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Совет Эвилелиниң Маадыры ССРЭ-ниң ужудучу-космонавтызы А. Я. Соловьевке болгаш Болгар Улус Республиканың хамаатызы, Совет Эвилелиниң Маадыры шинчилекчи-космонавт А. П. Александровка «Алдын Сылдыс» медальларны болгаш Ленин орденнерин; Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы В. П. Савиныхка Ленин орденин тывыскан. Орбитаның «Мир» эртем-шинчилел комплексизиге совет-болгар экипажтың космос ужудушкунуун хандырар талазы-биле ажылга идепкейлиг киржилгези дээш Болгар Улус Республиканың хамаатызы, шинчилекчи-космонавт К. М. Стояновту Удуртарының Найыралы орден-биле шаңнаан.

— Бистиң чуртувустуң төөгүлүг үдүрткүвүс болуушкун —партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының адыттыларының будуушунде СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың ышкыжакиден ужудушкун программазының чедишкинниг күүсеткеннер база Совет Эвилелиниң бедик күрүее шаңналдары-биле шаңнатканынар дээш силерге бүгүн чедирери мениң өөрүүмүт-дүр. СЭКП ТК-ның Чиргүзе секретары Михаил Сергеевич Горбачев силерге чүректен ханыладан бүгү чедирген. Силерге ажы-нежиниг болгаш ажыл-ишкинерге үлүг чедишкиннерни күзедим — деп, А. А. Громыко шаңналдарны тывып тура чугаалаан.

Шаңнатканнар СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазакка өөрүп четтиргенин илередип, чүве чугааланнар.

(СЭТА).

МАЛЧЫННАР НААДЫМЫНГА УТКУШТУР

ЧАЙЛАГ-ХЕМДЕ СҮТ-СААН

Чурумалдыг класс-шиник бо хемчиктештиң Чайлаг-Хем деп тып-ла адаан яйнаң: көрүнер даан, кайы хире чараш аттыр! Даглар эдээ, арга-арыг, аян. «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы фермазының турум чайлаа ол. Аңаа мен совхозтуң кол зоотехниги Валерий Монгуш бала болук ажылчыннар-биле чоокта чаа чордум. Кааң аяс хүн эрик кырында котельналның суугузундан бургураан кок ыш кайы ыяктан кестүүр. Оон чанында бир сааның ажылдаан, ыяктаг-на көөрге, фляганы чуп, арыглап турары илдең. Арыгларын бедик ерижиттеп кырында аастарын куду баштандыр салгылаан каан.

Бистиң хөлгевис — Т-25 маркалыг тракторувус оон чанынга кээп доктаапты. Тракторист Геннадий Ховалыг кайназынган дүже халаап, арыг фляганы кузовунга чүдүрүп эгеледи. Бистер орта демнежип, база-ла дузалажы бердивис. Кежээки саалда эгелээриниң мурнунда оларны үгектиг кажаага чедирип каары-биле далажып турары ол болду.

Оон фермада лаборант Константин Ховалыгның өөнге чеде бердим. Эрттирип турар практикам дайы-биле сөөюүргаар-даа айтырыгларым бар кижи мен. Костя дээрге чүгле сүттүң шынарын хынап турар эвес, а харын сааның бүрүзүнүң сагган сүдүн хемчээгеш, хүдээп алгаш, фляганаргa куттураш, аксын так дуглаш, тайга хемчигежиниң агым соок суунуң умунда онгаржыгашка оларны салдыргаш, оон сүт соортүр машина кээрге, оон-биле кады Чазаана четкеш, сүт заводунга барып дужаап турар кижи болду. Бичии-ле саадаар болза, сүт үредир.

Чайлаг-Хемче ферма кожеринии мурнунда хүнде бир инектен-ие 7—8 килограмм сүттү саап ап турган болза, ам ол коргузүр 9—10 килограмм чарбаны четкен. Ынчангаш хонукта ниити саалда 3,3—3,4 тонна четкен.

Оът-сигеним магалыг. Чайгаар үнген сигенден ангыда саар инектерге хүнде-ле 2 килограм чарбаны берип турар. Оларны дүне база кадарар.

— Оът-сигеним байдалы кандыг ирги?—деп, улуг кадарчы Айдан-оол Куулардан сонуургадым.

— Чаа-ла кежүп көөрүнеке безин бо-ла мынчаар алдар арааныңга оъду шуут-ла чалгып чыдар чоруук. Саар инектер оон мырынай үнместей бергенер. Ындыг болганда, сүт дораан-на алдакпа. Черле малды чаңгыс черге кадарар эвес, ам өскөр апнарып тур бис—деп, ол тайыгбырлады. Кадарчы кижиге одарларның оът-сигенин эки боорга, оон өөрүмүүр чүү турар боор.

Чай дээрге малдан чиик ортектиг хөй продукция алырга магалыг шаг-үеде болгай. Арыг-Бажы фермазының коллективи ол дугайын эки билир. Кадарчылар Попуушка Сарыглар, Хурал-оол Монгуш, Борбак-оол Сат олар мактаалыг ажылдап турар.

Малчыннар-биле чугаалажырга, оларның сеткил-соруу бедик, партия конференциязы, чарлык чыл планы, малчыннар Наадымы дээш-ле оларның дылынга эптешкен сестер ол боор чорду. Шын харын, амгы үеде харысалга даяк улуг. Эде тургустунуушкунуун чоруп турарын чугаалажыр XIX Бүгү-эвилел конференциязындан бистер, оон иштинде «Искраның» сааначылары база хөй-ле солун болгаш партияның база бүгү чурттуң амыдыралынга чугула болуушкуныг мааңа турар бис. Малчыннар Тезистерни номчуп танышкан, ол талазы-биле коллективтиң кежигүннери боттарының саналга-онаалдарын-даа киирип-гилээн.

Чайлаглаашкының баштайгы он хонуунда ферманың сааначылары 350 инээнден 34 тонна сүттү алган. Оон ускуру 3,9 хүү, а шынары бирги сорттуу болуп турар.

Хөй сүт дээш чарышка Валентина Донгак бирги черде болуп, 25 инээнинг бирээзинден-не хүнүкүне 10,4 килограмм сүттү саап ап келген. Оон соонда Арина Иргит, үшкү черде Күзенмаа Монгуш чоруп турар.

Фермада малчыннарның ажылдарынга тааржыма чок чүүдерниң дугайын ыыттавайн баар арга чок. Вакуум-насостар четче ажылдавас, оон уламнындан сааначылар хөй үе-шактың чарыгдап турар. Ону эдип алырының аргазы бар, чүгле специалистер анаа боттуг дузаны көргүзер керек.

«Искра» совхозтуң Чайлаг-Хемде сааначылары мынчадыр ажылдап, планның сорулгаларын күүседир дээш ажылдап турар. Олардан тиилекчи болганнар малчыннарның республика Наадымынга киржир.

Александр МОНГУШ.

ОРУКЧУЛАР—ТИИЛЕКЧИЛЕР

Ак-Довуракның орук-септелге-тудуг эргелединиң коллективи алган социалистиг хүлээлгезин эрте доозарының кырында келген. Александр Ооржактың удуртканы № 1 бригада орук түдүүнүн шынарын экижиндир, хүү нормазын 130 хүү чедир күүседип турар. Орукчулар — чарыктың тиилекчилери болган. Бригада бедик күш-ажылны көргүзүглерин партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга тускаадын турар.

Бот-орулга-чарыгалгыг бригада бирги кварталда 57 мүн рубльдүң ажылдарын кылыр тургаш, оны 92 мүн рубльге күүсеткен. Олар дөрт километр орулгу кылыр даалгазын чеди километр кылдыр боттандырып алган. Ол-ла күш-ажылчы темпиниң төвиң-биле чылдың чедишкиннинг доозар сорулга салдынган.

Байкара БАГЫТ-ООЛ.
Барыын-Хемчик район.

МОСКВАЖЕ, КОНФЕРЕНЦИЯЖЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга Тываның партия организациязындан делегаттарга сонгуткан өөттер: СЭКП ТК-ның кежигүнүүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чингине директору Ю. Т. Комаров, Кызыл районнуң «Тинлелдеп» совхозунуң хойлузу Т. И. Баавыл, Кызылдың № 15 ортумак школазының башкымы, партия ие организациязының секретары К. И. Ярославцева дүүн Кызылдан Москваже конференциянның ажылынга киржирип-биле аттанынынган.

Делегаттарның ужун чоруунуң мурнунда бистиң корреспондентилеривис Г. Ч. Ширшиндеп болгаш Ю. Т. Комаровтан чамдык бодалдарын чугаалаарын дилээн.

Г. Ч. Ширшин мынча дээн:

— Партияның область организациязы бис дөртке партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылынга киржирип бүзүрээн.

Коммунистерниң ам болур Бүгү-эвилел чыжы—эң чугула ужур-дузалыг ниитилелполитиктиг болуушкун. Ол партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырар талазы-биле сөөлгү чылдарда кылдынган ажылдың түңнелдерин үндүрер, эде тургустунуушкунуу улам ынай ханылдырынче, ниитилел амыдыралының бүгү талаларын демократчылаарынче үгланган документилерин хүлээп алыр. Конференциянын белеткелинге, СЭКП ТК-ның Тезистерин чугаалажып тура, бүгү совет улус киришкен деп чугаалап болур.

Республиканың коммунистери, ажылчы чону оларны чугаалажып көөрүнге база идепкейлиг киришкен. Ажык партия хураларынга, күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-ниити организациязының хуралдарынга 51 мүн ажыг кижи киришкен. Демократияның болгаш ажык-чарлыг чоруктуң байдалдарында анаа 1480 ажыг саналдарны, сүмелерни киирген. Оларны шүүлүүн кичээнгейлиг өөренип көрген. Тезистерге шүүт дөрт хамаарылгалыг саналдарны СЭКП ТК-ның ажылчын болуунче учётка алыры-биле болгаш өөренип көөрү-биле чоруткан. Тус черниң партия, совет, күрүне органнарынга хамаарыштыг турар саналдарны сүмелерни амгы үеде сайгарып көрүп турар болгаш оларның талазы-биле хемчегларни хүлээп алыр.

Бис конференцияже кандыг бодалдарлыг бар чыдар бис, бистиң хүү чүве дувуредип турарыл? деп айтырыгларны хөй кижилер салып турар.

Чүүүн-дээ мурнунда республиканың амыдыралының бүгү талаларын чаартырын дүртедиринин дугайында, оон экономиказын улам ынай хөгжүдүрүнүң, ажылчы чонуң материалдыг чаагай чорууң бедидеринин эрге-ажынга партийжи болгаш совет ажылды эде тургузарының дугайында бодалдарлыг бис. Оон ынай бистиң ажыл-ишкилеривистиң эде тургустунуушкунуун төдаргай сорулгаларын боттандырары дээш бүгү чүүлдерни кылыр ажылчеректи, ажылдың күзел-чүткүүлдерин чедирер бис. Республикада өскерлиишкиннер болгаш бүрүнгаар базымнар кыдымнып турар деп чүве маргыш чок, ынчалзажок аңаа хөйүү кылыры чугула. Конференциянын ажылынга киржириве бистиң мурнувустa туруп турар сорулгаларның кайгамчык улуг хемчээлдиин болгаш нарынын шүүтүүлекчи ёлу-биле улам ханы бодал, сайгарып бижип алырывыска дузалаар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы совет киижилериң СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин чедишкиннинг боттандырарынче, совет виитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалын чедип алырынче угланган ниитилел-политиктиг идепкейлиг чоруунга улам улуг делегеннерни ажыдар.

— Бир-ле дугаарында мынга улуг бузуредиг көргүскенин дээш Тываның даг-дүгүжүлелериниң коллективинге, коммунистеринге чүректин ханызындан өөрүп четтиргенинин илередикеен түр мен — деп Ю. Т. Комаров демелээн. — Комбинаттың ажылчыннарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының эрес-шүдүргү күш-ажылының ачызында будүүлге түрүм ажылдан, доктаамал эки көргүүлдерни чедип ап келген болгаш оон ачызында мен оларны партия конференциязынга төлээлээр аргалыг болгаш мен.

Мээң кандизатурамны баш удур чугаалажып турда. Тезистерни чугаалашкан хуралдарга комбинаттың түс-түе кежектеринге, өскелээ коллективтерге коммунистерниң, ажыл-ишкилерниң чагыгларын бирлеп бирээ чокка түлээп алдым. Сентелге-механиктиг цехке болган чугаа кайы шак ажыг уламчылап кедим.

Партия конференциязын бистиң коллектив өөрүүнүт түңнелдер-биле үткүп турар. Баш удур санаашкынналарын алырга, 2,5 чылдың планнаг даалгаларынган ажыр Төрээн чуртка 27,5 мүн тонна дагүүнү бээр бис. Ол дээрге бистиң конференцияга үткуштур алган хүлээлгелеривистен 3,5 мүн тонна хөй болуп турар. Күш-ажылның будуруктүүнүн 13,4 хүү өстүрериң аазаан болзувусса, ону 17,5 хүү чедиргивис. Орулга алыры-нын планнаттынган көргүүлдерни беш чылдың эгезинээзинден дөрт катаң ашкаш. Сонгал айтырыгларны шиитпирээринде, мактанныптар киже эвес-даа болза, чамдык эки түүлдер боттанып турар.

Конференцияга сес бергее чүнү чугаалаар сен? деп айтырар болза, мен ажыл-агыйжы удуртукчу кижи болганымда, бир-ле дугаарында, экономиктиг реформаны ханыладыры дээш, будүүлгелерге айтырыгларны болу шиитпирээр эргени бээрл. Күүгине будүүлгезининг дугайында хөйлүнүүн долу күш-биле ажылдаары дээш боттуг, амыралчы хемчегларни чайгылыш чок алырының чугулазын демелээр мен.

ТЕХНИКА АЖЫГЛААРЫНГА ДАЯНЫР

Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң хөй чылдыг сигенмер тарын тургаш шөлдерни кыраан, ында ам кыыр-сигеп колдаан. Ол шөлдерни чаартырынга үе четтимер.

Бо берге байдалдан кандыг арга-биле ууттунарыл? Совхозтуң администрациязы, партиому, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели мал чемнерни белеткээри интенсификастаарынга кээп доктаагаң. Шилиге кончуг ыны болганынга эптеп питиндээ анаа болган район семинарының киржинчилерин бүзүрээн.

Мал чемнерин белеткээрнин депшилгелиг аргаларынга турасказтаан семинарның чүс ажыг киржинчилери бир-ле дугаарында совхозтуң төп шаңына келген. Ында кодээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадыр улуг складты эптеп тургускан. Демир шымыглыг складтың узуну 60, доораы 12, бедии 6 метр. Ында мал чемнерин салгынадыр кургадыр УВС-16 деп тургузуг совхозтардан келген механизаторларны, партком секретарыларын, кодээ Советтер күүсөминарының даргаларын магадаткан. Белеткээн мал чемнерниң чеминиг будумелерин арттырып алырынга болган оларның шынарын өөрүдиринге бо тургузугнуң дузазы улуг. Бо хире улуг складка каш чүс-даа тонна ситенин кадагалаан болур. Тараа болган картофель-даа болбаазырадырынга ажыктыг.

Республиканың химзастаашкын станциязының инженери Светлана Белаева 2300 рубль ортектиг экспресс-лабораториянын ажылын семинарның киржинчилериниг таныштырган.

Чыл соон болганындан ситен кезилдеги районда орайтап турар. Ону семинарның киржинчилери улуг дувуреззин-биле айтып турган. Саян-Шуштуң сут хөөлбээ 12 мүн гектар ситен шөлдерин шыва ала ергеп. Ынчангаш ниитиниң малынга шынарлыг чемни белеткээри хүнүүн чугула айтырыы апарган. Ол дугайын «Күш-ажылдың хостуу» совхозтан бригадир Ланхын Чөвөөл, «Улуг-Хем» совхозтан агроном Рто Сайын-Белек, «Эбелиг-Хемден» кол агроном Эрес-оол Куулар болгаш өскелерда чугаалаан.

Кодур-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

Коллектив кереэзи-биле

АЖЫЛ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң № 2 трактор-хөвү бригадазы бо чылдың чаа аргаже — коллектив кереэзинче киргеп. Чедишкин кижилерден кол хамаажыр дээрзин барымдаалаан, бригада кежигүннерин хынамчалыг шилип алган. Оларның мергежилли, ажылга ээ-харыысалгалы, сагыыга-чурумуу — бо бүгү чүүлдерни үе коллективтиң кежигүнү болурунга кол негелде кылдыр санаан.

Бригаданың бот-орулга-чарыгалыг даалгазын соолгу беш чылдың түңнелин барымдаалаан. Амгы үеде ниитилебиле 3773 гектар шөлдү анда быжыглаан. Анаа тараа культураларын, картофельди, дазылында чемниттиг үнүштерни, сигеп аймаан тарып өстүрер. Оон алыр дүжүт мурнукузунда бедик. Чижээлээрге, 1686 гектар кыыл-тас шөлүнүң бир гектарындан 14,1 центнерни алыр, ол дөрге соолгу беш чылдаалыңдан барык 2 центнер хөй.

Часкы тарылгага хынамчалыг бедеткеңгеш, ону кыска хүнсээда шынарлыг дооскан. Техника турүп чок ажылдаан. Четпес-де чүүл—үрезин чедиптпес болганы-биле картофель тарып олуртуруунуң планын чедир күүсеттинин. Чаа аргабиле ажылдап киргеп коллективке ол хомудавчыг болганы чугаажок.

— Чаа арганың —керээнин ажык-дузазы кандыг ышкаш? —деп, бригада кежигүннери Константин Аранчын, Бөкту-Кириш Биче-оол, каннакчы Маадыр-оол Очурдан айтырган мен.

— Ажылдап-ла үүр бис, соолгуже кесту бээр ыйнаан—дидилер. Шын харын. Амгызында чүү дээр боор. Кышкы үеде керээ чарып тура, черже бо аргаже шилчиирде белеткенип тургаш, оон ажык-дузазы кандыгыл дээрзинин дугайында өөренгеннер. Кожалы «Өнкө» совхозта А. Калаганнын сураглаан звеновозунуң дүржүлгелиг бригадир база чамдык механизаторлар-даа өөренип, билип алган. Эки чүүл черле дузалыг, калганнарында магалыг дүржүлгазы Бии-Хемниң тараажыларын шынарлыг болгаш чүткүлдүг ажылдаарынче сөөрүк киирген.

«Кызыл тараачының» совхозтуң № 2 бригазалының ажылчыннары телевирнл ай санында авансылап алыр. Оон түңү 200 рубль. Механизатор бүрүзүнүң ажылга киржилгезин барымдаалап, ону төлөөр. Пландан ажыр алган продукциязының 25 хүүзүн оларга немей төлеп бээр. Кереэлиг коллективте ам кол күш—бригада чөвүдели. Оон шиитпирбиле ким-бир кижи чүрүм үрезинде, шалыңны 50 хүү чедир анаажедип болур. Күш-ажылга киржилге коэффициентизин санаарда, ажылдың сагыга-чурумуу, дүржүлгазы шиитпирлерин, техниктиг сагыга-чурумну, техниканың ниити байдалын, бойдус камгалалың болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалаар.

Бригаданың бир кежигүнү негелдеерге шыдашпайн барган, мынчангаш ол оон түүп чоруур үүрге таварышкан. «Доора бүтүк тон ораар» кээрзинге ышкаш, ниити коллективниң кежигүннериниң сеткилинге чаңгыс-даа болза, бир-ле кижи таарышпас болза, план, үүдээлге күүседиринге чөрге алызы барып шаптык болу бээр.

№ 2 трактор-хөвү бригазалының кежигүннери ам чайгы чер андырылгазынче, мал чемнерни белеткээр техниказын белеткээринче киргеп. Оон кодээ ажыл-агый культураларының чайгы ажаалда-хайгаралынче кирер.

Бригаданың каннакчызы Маадыр-оол Донгакович Очур бо хүннерге тракторлар-биле саваң белеп тускай керекселдээ-ге чүдүлгелиг. Техниканың ниити байдалын, бойдус камгалалың болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалаар.

Бригаданың бир кежигүнү негелдеерге шыдашпайн баргаң, мынчангаш ол оон түүп чоруур үүрге таварышкан. «Доора бүтүк тон ораар» кээрзинге ышкаш, ниити коллективниң кежигүннериниң сеткилинге чаңгыс-даа болза, бир-ле кижи таарышпас болза, план, үүдээлге күүседиринге чөрге алызы барып шаптык болу бээр.

№ 2 трактор-хөвү бригазалының кежигүннери ам чайгы чер андырылгазынче, мал чемнерни белеткээр техниказын белеткээринче киргеп. Оон кодээ ажыл-агый культураларының чайгы ажаалда-хайгаралынче кирер.

Бригаданың каннакчызы Маадыр-оол Донгакович Очур бо хүннерге тракторлар-биле саваң белеп тускай керекселдээ-ге чүдүлгелиг. Техниканың ниити байдалын, бойдус камгалалың болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалаар.

Бригаданың бир кежигүнү негелдеерге шыдашпайн баргаң, мынчангаш ол оон түүп чоруур үүрге таварышкан. «Доора бүтүк тон ораар» кээрзинге ышкаш, ниити коллективниң кежигүннериниң сеткилинге чаңгыс-даа болза, бир-ле кижи таарышпас болза, план, үүдээлге күүседиринге чөрге алызы барып шаптык болу бээр.

№ 2 трактор-хөвү бригазалының кежигүннери ам чайгы чер андырылгазынче, мал чемнерни белеткээр техниказын белеткээринче киргеп. Оон кодээ ажыл-агый культураларының чайгы ажаалда-хайгаралынче кирер.

Бригаданың каннакчызы Маадыр-оол Донгакович Очур бо хүннерге тракторлар-биле саваң белеп тускай керекселдээ-ге чүдүлгелиг. Техниканың ниити байдалын, бойдус камгалалың болгаш өске-даа чүүлдерни барымдаалаар.

УЛУСУЧУ КОНТРОЛЬ

САЗЫН КЫРЫНДА— «САРААТТАР»

Хүндүлүг редакция!

Бистиң «Бай-Тал» совхозта меге бижилгелер кылып, бүрүш негелдер чоруктар чылдан чылче ковудеп турар. Бо дээрге але тургустуунуушкун үезинде канчап-даа таарышпас чүүлдер болуур. Байдалды таймыбырларга мынаар.

1966—67 чылдарның мал кыштаглаашкынының төнчүзүнде май айда мал чеминиң отчётунга меге бижилгеден киргеи 536 тонна «сигеи» артқан. Ону совхозтуң удуртукчулары мал ажылынга хамаарышкан тускай әртемниглерни чыып алгаи бот-оруула-чарлага-биле ажылдап турган бригадаларже албадал-биле үндүр бижидилгени кылдырган. Бистер, зооветспециалистер, частырыг болган-дыр деп билгеш, удуртукчулар моон соңгаар мынаг чүүл катаптавас боор дээрзинге бүзүрээп бис.

СЭКП райкому, райкүүскөм, районнуң улусчу контроль комитеди меге бижилгени билбээчиглер арттырып каап. Идегелинге удаваанда оскүдүруп эгелээн. Ынанганының базында мт чиген, ынгырналның бажын орт чиген дээп ышкаш, Бай-Тал ортумак школаның өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадазының тарын алганы канустазын совхозтуң кол агроному Кызыл-оол Хомушку хлорофос-биле өлүр хорааннаа каапкаш, тоомчага-даа албаан. Ол херекти районнуң улусчу контроль комитединге дыннадырга, херекке албаан. Совхоз директору база камгалал каапкан. Агрономнуң өөреникчилерге берген «дузазының» түңнелинде дүжүт чок болган.

Районнуң удуртукчуларының негелде чогуг база чымчаа ажылаан, меге бижилге кылырының оруктарын совхоз директору Ч. Х. Хертек, кол агроном К. К. Хомушку ажылгай берген. 1987 чылдың август, сентябрь, октябрь айларда 3006 тонна сигеии, 208 тонна витаминниг сигеи далганы белеткеп алган бис дээш актыны тургузуп, комиссия кежигүнериниң аттарын албадал-биле салдыртып алгаш, отчётту дужаапкан.

Түңнелинде чүү илерээнил? Кыштаглаашкын үезинде мал-чыннар бергедээшкиннерге таварышкан. Немелде хемчеглерни ап чоруткан-даа болзувусса, хөй шээр болгаш мыйыстыг бола мал март, апрель, май айларда чудаа өлген. Бир өвес мал чемни саазынга өвес, а херек кырында белеткеп алган болза, бергедээшкиннерни ажып болурунуң аргалары турган. Арган шээр мал күш-денгени кошкак болганының уржуундан хураганнарын тоттурун, өмзиниң шыдаавайн турган, төрөөн чамдык хойларның суду чок болгулаан. Ынчангаш дыка хөй чаш малдың бажы хораан. Февраль айның төнчүзүнде мал чеми колдуунда үстүн өгелээн.

РАУК-түң даргазынга, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы О. К. Ховалыгга меге бижилге бар дугайын январь, февраль, март айларда үш катаи дыннадырывыска база тоомчага албайн, меге хынаалдаар чорудуп турун бергеи.

Апрель 4-түң хүнүнде, кежээ чедиг шакта, директорувус биле кол агрономувус бүдүрүлге-экономиниг өөредилге эртиперри-биле бистиң чыып алгаш, меге бижилгеден киргеи 1326 тонна сигеиниң үндүр бижиринииң дугайында «кичээл» эртирии өгелээн. Специалистериниң шуптузу аалга удур болган.

Ол чоруулдазге мынаг «моң довлактыг» удуртукчулар чеиссеи кылдыр ажыглады. 1326 тонна сигеиниң база 117 тонна сигеи далганын бригадаларже үндүр биживес болзунарза, ажылдарынардан хостаар бис деп кыжанымшыкыны өгелээн.

Агаар-биле мал чемгерии остүрер өвес, меге бижилгеде мал чемни малчыннарже үндүр бижиттер болза, хойжулар ажылын калвыдып болур. Эки артаан ноданнарны ким харыылаарыл? Ынчангаш республиканың Улусчу контроль комитединче, өске-даа черлерже дыннадып бижинир ужурга таварышкан чүве. Келген хынаалданың түңнели-биле меге бижилгениң бары долузу-биле бадыткаттынган. 1326 тонна сигеи (оон 518 тонназы наряд чокка эрткеи), 117 тонна сигеи далганы база 1987 чылда үндүр бижиттинген 536 тонна сигеи. Ол дээрге эвээи өвес сан-түн.

536 тонна сигеиниң саиаваска, меге бижилгеден совхозка чедирген караша-когарадың түңү 93395 рубль 88 копеек болган. Ол каражаны совхозтуң парткому, водзө Советтиң күүскөму билбээчиглеп эрттирип келген.

Түңнелинде дараазында тайылбырны киирикседим. Район прокурорунга ийи катаи (май 23-те, июнь 9-та) четтим. Шоочалыг болду. Барыын-Хемчиктеи кээи ажылдап турар дииш. Чагаа база бадырдым, май 26-да. Харыыны сураг. БХССтиң төлээзи О. С. Дембирел база меге бижилгеии хынап турган эштерге ушуратпадым. Бо херектеи прокурор апрель 5-теи өгелээзи ийи ай ажыг үениң дургузунда үзадыг турун берген.

Михаил ХЕРТЕК.
Мал эмчизи.

ОРУКТУ МУҢГАШТААР

Республикада малдың ыт оорлаар чоруг ковудээи. Читкеи аъдын өөрү сүрүп чораан, бир черден тып дыр. Ол аътты адилеп турган кижи өскезимден садып алган болур. Хөлге хол дамчып чораан, каш-даа кижиниң өртүнүр. Чогум оорнуң бодун тып алырынга үе херек болу бээр. Ээ кижи шак-үезии чок болгаш, танып алган аъдын сүрүп азы чудуруп алгаш чанып келир.

ТАР үезинде оор аътты алган кижи оор херекке киришкеи деп санаттырып турган. Оны ынчаар тургусканы ноонуг ышы. Бо таварылгада оор аъттарны бот-боттарынче дамчыдар чоруктар чидер. Малда ин-демдек, оң-чүүлү база бар, ынчангаш кымнын, кайы черден келгеии билдингир болуп келир.

Тус черниң өрге-чагыргазы чаяпкыл аъттарны суурга, өскеда черлерге чаңгыс черге болуп хамырары күзеинииг. Оон соонда кайы-бир совхозтуң, кайы-бир районнуң ин-демээ-биле демдеглеттинген аътты өөрү алыр кылдыр чарлаар. Эъ-лери аъттарны оон тып алзын. Азырал-хайгааралга турганы, медээ-сес чедиргеии дээш ол кижи хөлөзи төлөөр. Шүүт чакпыка болу берген малды тус черниң коддээ Советтиниң күүскөму, довтаатказ үе өртерге, боду ажыглаар апаар. Күрүнеге садыпластакай, өрге-чагырганың бюджединге оон өртөө киргей-ле. Ийи-чаңгыс чамай кижилериниң өлча-ажыынга кире бер чазын турган малдың өртөөи коддээ Совет алгай-ла.

Аът бүрүзүн пасворттары чугула. Ол документиге аътның долу фото-чуруу, өөрүң хорек чуруу турар болза мырыңай өөн. Бир өвес ол аътты чарыыр болу бээр болза, чаа өөрүң хорек чуруун база кылыр. Эрги өөрүң фото-чуруун пасворттан ап каапкаш, аргалыг болза чаа пасворттыг тургузар. Техниктиг ол ажылды чорударындан шүүтсүнген херээ черле чок. Ол аътты оорга алыскаашының шынгыы контролю болгу дег.

Кара-оол ҮНҮЯ-ООЛ.
«Большевик» совхоз.

Республиканың Улусчу контроль комитединде

ЭМНЕЛГЕ ДУЗАЗЫНЫҢ ДЕҢНЕЛИН БЕДИДЕР

Республиканың Кадык камгалал министерствозунуң, оон чагыргазында албан черлериниң чонга медицина дузазын өөредилер талазы-биле хемчеглерин кайы хире бүүседип турарының дугайын Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединге чугаалажып көргеи.

Медицина дузазын чедирип турарында ыяшгыы четпестер бар болуп турарын аиаа дем-деглээн. Улус ажыл-агыйының алаиынга дүүштүр чыттырын эмнээриниң байдалы чогуур деңнелде тургустунмаан. Оларны ажыглап турары элээн кызырыгган. Ынчангаш ол үеиин дургузунда чүге 304 хүшүү ажыглаан. Сүт-Хөл, Тандың, Тожу, Улуг-Хем районнарда байдал оон-даа куду.

Моон мурнунда турганы-биле деңнээрге, чыттырын эмнедип турарларның кадыынын байдалы элээн дүргеи сеглиг турар-даа болза, иниити эмнелгелерде эмнедии турарларның кадыынын байдалын эккиндериниң хуусаазы чамдык таварылгаларда үзаа турар. Эмнелгеге чыттырын эмнедириниң мурнунда эмчи шинчилгезии чоруттайн, аарыгларның диагнозун кошкак тургузуп, аарыг кижилерии эмнээрии болгаш ажаарыг четпес организастаи турары ол чоруктуң кол чылдагаанары болу берген.

Чижээ, Монгун-Тайганың район эмнелгезинде ында кара чаңгыс рентген аппарады чылдан чылче ажылдавайн келген. Таарымчалыг байлалдар турза-даа, Тандының район эмнелгезинге баш удур шинчиишкии кыдбайн аарыг кижилерии стационарга эмнээрии чаңчыл болу бергеи. Оон уламыидан шинти аарыглардан аараан кижилерии эмнээрии 28, кемдээшкиниердеи—29 хонук чедиг турар.

Оон уламыидан чыттырын эмнедирии шуут албан болуп турар кижилерии үүлээп алыр хосту черлерии тывары коичуг бирге болу бээр.

1988 чылдың эгезинде турганы-биле алырга, министерствоиуң чагыргазында медицина албан черлериие 600 эмчи херек болуп турар. Дакыырдап ажылдаарын чөпшээрен каап албан-хүлээлгелерден ашкыда, хөй-хөй албан-хүлээлге ээи артып турар. Оон уламыидан 1987 чылда ажыл шалыныимиң фондузунга 442 муң рубль камнаттынып артқан. Эмчилериин кайы хире херек болуп турарын бадыткап турар чижектерии черчерден көрүп болур. 300 кижи хүлээп алыр водиклиникалыг 120 орулуут Барыын-Хемчикте соматика эмнелгези эмчилерибиле 76 хуу, ортумак эртемниг медицина ажылдакчылары-биле 72 хуу четчелеттингеи. Тандының Эдегесте, Межегейде, Балгазында участок эмнелгелери, Владимировкада, Кочетовода эмнедге амбулаториилары элээн үеиин дургузунда медицина ажылдакчылары-биле четчелеттинмейн келгеи.

Кадык камгалалының ол болгаш өске-даа албан черлериниң кадрлар-биле четчелеттинмейн келгеии — өөредилге черлерии доозкап келгеи кижилерге амыдыран-чурттаарының таарымчалыг байдалдарың тургусиайн турары. Ол болгаш өске-даа чылдагаанарның уржуу-биле үш болгаш оон-даа хөй чылдарда эмнелге черлериие ажылдаан эмчилер республикадан үнүп чоруп турар. Чыл санында да ортумаа-биле алырга бежеи кижи өскээр чоруп турар. Бии-Хемниң район эмнелгезиниң байдалы өске черлерден түгээр. Ынчалза-даа ук районда бээии 10-дан 25 чыл чедир эмчи стажтыгларның саны 8, эмчилериниң дуржуагазы элээн, 12 эмчи чүге беш чыл чедир стажтыг.

Үстүиде көргенивис байдал аарыг кижилерии эмнээрииң шынарын будуулаан турар. Эмнелгелерде үелчеглер хөй. Эмнелге шинчилгезин эрттиреринге, үелчеглер маизарынга хүүда-даа, ажыл-даа шагы хөй үнүп турар.

Районнарның чамдык эмнелгелериие медикаменттер, ыланган антибиотиктер, шарыг материалдары, ангы-акгы препараттар чедирери үзуктелип турар. Электрокардиографтар, ларингоскоптар, трахеотомиктиг хереккелдер болгаш медицинаның өске-даа дерег-херекселдериниң талазы-биле чагыглар хандыртынмайн турар. Эмнелгелериин операция чоругдар дыка хөй блоктарында чырык кыппайн барган тавар-ыллгаларда ажылдаар электри күчүлери чок болуп турар.

Уруглар аарыгларын эвээжедир талазы-биле уруглардың эмнелге-профилактика албан черлериниң ажылын республиканың Кадык камгалал министерствозу чедир организаставайн турар.

Арага аарыы-биле, наркотиктер ажыглаар чорук-биле демисед кошкак. Кызылда, районнар тептеринде бо талазы-биле эмнелге черлериниң ажыктыын бедидери негеттиинп турар. Өске-даа хоочураан аарыг кижилериин эмнедгези, хайгааралды улут кичээнгейге турар ужурдут.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитеди чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаал хүүлээп алган.

ТУТТУРГАН

Өвүр районда Хандагайты суурнуң Ленин кудумчузунуң бир дутаар бажыңнының квартираларында чурттаи турар бис. Кожа-хелбээ болгаш чоокавының ш-бүдүлери эң-найыраадыглар. Бажыңнарның урут-дарыы база кады ойнаар, кады школаже чоруур, кол-дуунда төрөп ёзу байдалдыг. Ынчангаш бот-боттарыига чаңгыс черниң кижилери чоок хамаарылгалыг. Кожалар мындыг болур-даа ужурлут.

Бир катаи, ынчан май ор үштеи он дөрттүң дүнези турган, чаңгыс анмаарга шыгжаи каанывыс «Восход-3М», «Юпитер-5» ийи мотоцикли бидиимее оорлар аппарган. Авмаарның эжими үрээи. Изи кудумчуже үшеи. Орукта ястер-ле хөй, кайызын ол дээр боор.

Ол-ла дораан райкүүскомнуң иштики керектер килдизиие чеде бердивис. Иштики керектер килдизиин начальниги орадакчызы В. Ш. Саая бистиң үлдээп алган. Болган таварылгаиын доозазын чугаалап бердивис.

Виктор Шактарович сагыш човангыр кижи болду. Херектиң болган черии милиция ажылдакчылары барып көргеш, дарый хемчегларии алган. Оор дугайында медээ кожа районнарже тарай бергеи. КАИ ребдилерии ол черлерге чорутказының түңнелинде оорларны Чөөн-Хемчик районда Тере-Хаядан тыпкан.

Оорлар кымнарыл? Ол-ла суурда ортумак школаның өөреникчилери тоску классчылар Эрес Саая база Аяс Куулар болгаи. Олар мотоциклдерии мунуп алгаш чоруп турғаштыр туттурган.

Эрес болгаш Аяс чараштыла аттар аа? Ынчалза-даа ук аттарның эзлери чүгле аиаа төлептиг болбаанының дугайында айтырыг тургустунуп келир. Бирээзе, оолдар боттары бууруулуг, бодунуң ат-алдарының, арын-мүүдүнүң дугайын бодаваан. Э. Саая биле А. Куулар сес-тос чылдарның дургузунда школага төөгүүнү, литератураны, өске-даа эртемнерии өөренип, ким-херек үүлгедирии, оор херек кызыры багай деп дыннаи келгеи.

Элээди оорларның ада-иези, чоок кижилерге бо болуушкунга хамаарылгазы дыка-ла эпчок шыкаа. Оларның дугайында чугаазы көдүрер херек, ада-иениң харыысалгазының, арын-мүүдүнүң дугайында мыт чок артары берге.

Оорларны илередип-ле турары күзеиниг. Ынчангаш милиция капитаны Виктор Шактарович Сааига өөрүп четтиргенивисти илерештивис. Оон чаагай ажыл-төрөөнге хөй-хөй чедиишкиннерлиг болуруи күзедивис.

РСФСР-ниң Кезекче дүрүмүнүң 144 үүлүнүң II кезээзиие оорларны буруудадып, судче киирип турар, удавас суд саидаймага олурарлар.

Кара-Сал ЧИМИТ-ДАМБА.
Андрей МОНГУШ.

КАДАТ ЧОКТА КАЙНААР СҮРЕРИЛ?

Тээли суурнуң чурттакчыларының хууда мыйыстыг боди малының кададың организастаи чорутпаан. Шаашкактаан инектер кудуруун азыпкаи, хелегелиг чер дилеп кудумчуларда маңнашкан турар. Чурттакчылар бажыңнарының чамындаи инектерии өскээр сывыртавтарга, инектер школаларны долгаидыр өдекшидип алган. Малын кадатка кадарырынга хөлүү чок өрегелер база бар. Эртеи саап алгаш, хем кыдының шыгынче, өскеда черлерже сүрүптерлер. Хүн карва бичии изий бээрге, оът-сиген чедиишпес, ыраат черлерге мал изырнар боор бе, суурже маңнажып кирер.

Көдээ Советтиң күүскому мал кададың эки организастаарынче кичээнгей салырын үткаи. Ылангыя бо талазыбиле бууру күүскөм даргазы Өлзей Чашович Кара-Доктакка онаажыр. Мурнуку чылларда боду шөлээлеп алгаш мал-маганы-биле тайгадан чоруй баар турган. Ам бо чылын «Инектерии меи көзримге кадарар силер дээш» кадарчылларның инек кадарар деп турганы соксаткаш, ол ажылын организастаи чорутпаан. Ш-Белдирже курорттай бергеи.

Чай киири түлүктеп киргеи чүве болганда, суурнуң инектерии доп-дораан кадатче киирери чугула. Иизээи кадатка катпас, аиаа-ла үндүр суруи турарларга дээштиг хемчегларии көргүзери негеттиинп турар. Молдурга, казыра болгаш сагбас инектерии ангылай үскеш, кадарчыларыны тыпкаш, тайгаже үндүрүп одарлатса кандыгыл? Тайгага малды сентябрь айны төнүүрдээ кадарып болур болгай.

Суур чоок-кавызының одарбелчиири чедиишпейн турар, бичии черге малды тырыи алгаш турарга, оон кандыг продукция алыр боор.

Аким ОЧУР.

«ҮҮЖЕ»

Каа-Хем районнуң төөү Сарыг-Сеп суурнуң Мир будумчузунда 1, 2 дутаарлыг ийи бажың бар. Оларның кайызында 11-12 аал чурттаар бажыңнар. Оларның чанында шыгжаттынган «үүже» та каш чыл болган чүве. «Үүже» дыка байлак. Оттулар ыяш, хөмүр-даш үлдүнден эгелээш, консерва банкалары, арага шилдери, ыяш, сазыын, хааржактар, бузук түүйбулар, үрелгеи самдайлар, демирлер, мотоцикл чадаттерге кезектери болгаш иднкхеи аймаа... чок-ла чүве чок. Хөй чылдар иштинде овааланып, үүжелеиип, оорганының доңмелгеш, ук бажыңнарның кирер херииииң эжииде чоокшулап келгеи.

Ол бажыңнар ажыглалта киргеидеи бээр та чеже өг-бүле чурттап турган, өскээр кожун чоргулай баргылаан чүве ийик. Оларның орнунга чаа чурттакчылар көжүп кирип турган, база-ла чоруй баргылаан. Оон база-ла чаа чурттакчылар кирип турар. Оларның богу база-ла «үүжеге» немелде болганы чугаажок. Аиаа чүвүүп турган чурттакчылар богун суурнуң бок төгер тускайаан черииге чедирбейн турганы билдингир.

Бок төгер черииң чанында арыглаир черлер бар. Оон санитардыг байдалын кижи кайгаар. Оон кылган мәнзаларын тура тыртып октапканы-даа, оорлап аппарганы-даа билдинмес. Оон оигардарында өлген ыт, моортай, хаваи оолдары, демир, шил...

Бо үстүиде айыттынган чүүлдерии чурттакчылар карак-биле көрүп, буттарыңыс-биле базып, сүүп турар бис. Ону аштап, арыглап, чүдүрүп, бок төгер черже дажыглаар дээш, чурттакга-коммуиал ажыл-агый бүдүрүлге эргелеидиие дилегии киирип турдувус. Оон турчук эрткеи чылын № 2 бажыңның чурттакчылары ог-бүле бүрүүиидеи 5-5 рубльди чыгташ, бок сөөртүр техиика-биле хандырар дугайында эргелелге дужаап берген бис. Техиика тывылбас дээш акшаны дедир эгидии берген-ие болгай.

Василий УЯНУКАЙ.

КОМИТЕТТЕРДЕ

САРЫГ-СЕП

Тарбаның геология-шинчилел партизыны дузалал ажыл-агыйын тудуп, аиаа хавааиар азыраи, ажылчыларны бодуиуң бүдүргеии эът-биле шаа-биле хандырарының чамдык хемчегларии ап турар.

Ынчалза-даа геология-шинчилел партизының болгаш оон дузалал ажыл-агыйының удуртукчулары ук ажыл-агыйны улам сайзырадырынче, продукция бүдүрерии көүдедириичe, оон бот-үнезии чангидириичe чогуур сагыш салбайн турарын ынналза илереткеи. Харын-даа ажыл-агыйда үчёт болгаш отчёт савдаргай байдалдыг болгаи. Ажыл-агыйдан кээп турар отчёттарны алгаш көөрге, чыл эгезииде 313 хавая турган болза, дөрт ай эрткеиде олар 209 чедир кызырлы берген, чүгле 14 хавая оглу алдынган боон турар. Улусчу контролёрлар барып хынаалда кылырга 44 хавая оглуи сапга киирбээи болгаи.

Хавая ажаакчылары кымга каш баш бижыглаттынганын билбес, олар немелде дежи дээш төлевир албайн, чүгле аиаа ажаалга дээш шалың ап турар болгаи. Ынчангаш хавааиарның дириг дежизии чер албайн турар. Чижээ, март айда сокпан 46 хавааның иишти дежизии чүгле 2 тонна ашкан, азы бир хавая 50-60 килограмм болгаи.

Коллективте иишкин-биле харыысалга, төнчү продукция — камгалап алдынган хавая оолдарының баш саны, немелде дежи дээш сонуургал чок чорук бар апарган. Үш чүс четпес хавааны 14 кижи харыылап турар хирээе, ферманда чедимче чок байдал хөй: кажаалар өй-шык, чыт-бустут, чемгерилге чаңгыс аай. Сөөк далганы, балык үзү, чугай болгаш өске-даа немелде чемнер холуксаазы чок.

Өкпе-херек аарымнаи чыргадаан хавааиар база бар. 12 баш өлген. Бригадир кандыг-даа материалдыг харыысалга чүктеваэн, документ ёзугаар чүүү-даа хүлээп албаан. Хавая фермазын геология-шинчилел партизының участок начальиики В. В. Зубовка быжыглаан, мурнундагы участок начальиигииден хавааиарны ол чүгле баш саиын хүлээп алган, кандыг-даа дедзилээшкин кылбаан. Төрүүр 23 хавая бар хирээе коданнын өзүдээи чүге ынайын дээи айтырыгны коитролёрлар ужтап көөрге, төрүттүнген хавая оолдарын ынайбээр садып, саварары хөй болуп турары илереэи. Биргн ээлчегее, ферманың бодунга хавая бажын өстүрер ужурлут турда ол чорук база-ла таварымча чок боон турар.

Ажыл-агыйда четпестерии районнуң улусчу контроль комитедии сайгарып көргеи, оон хуралынга Зубов биле геология-шинчилел партизының начальиигииин ораиакчызы В. Н. Семёнов тайылбырлап берии, чогуур хемчегларии моон соңгаар ап чорударын аазааннар. Четпес ажылы дээш Зубовту доңгуткан.

БАЙ-ХААК

«Революцияның чадыныжы» совхозтуң удуртукчулары эрткеи сезоида хойиу эрте төрүдериидеи ойталаан, аявай-биле оиу орайтаткан, оон түиелиинде ажыл-агый бо чылын төрүүр чүс хойдан-ла чүгле 53 дураган камгалап алган. Дыка хөй хой ара салган азы өлүг хураганнар төрээи. Хураганнарының-даа, улуг хойларының-даа часкы үеде өлүп хорааны база хөй. Иинтизи-биле бо чылдың баштайгы дөрт айында хой ажылынга 37 муң рубль ажып турар түүмүт когарал болдунган.

Бо бүгү чүгле орайтады барып, деигелии сударааи хойларының өолдавашкынының түиисли эвес, черле кыштаглаашкынга суда бодеткелдиң, чамдык коданнарның чайгы семиртилге эртэээиииң, кышкы үеде четчир мал чемиииң өй-шаанда кыштагларга чедиртиимейн турганының түиелии боон турары улусчу контроль комитеди демдеглээи. Совхоз төөүүн чанында хой семиртии, азыраар шөлче безии мал чеми четчири-биле сөөртүнмейн турган, аиаа семирнир ужурлут хөй хой арып эгелээи. Оларның чамдыызы чудап, өлүп эгелээргe семиртилге шөлү узуткаттынган, аиаа турган малды өске коданнарже тарадыр ужурга таварышкан.

Зооветспециалистер кыштаглаашкын байдалына ап ыыдаавап, олар-даа, РАУК-түң-даа ажылдакчылары совхозтуң кыштагларында байдалды хөлү эрте бергеиде билип ап, болдуна берген четчестерииң, когарал-чидириглериииң сообиле дүиү-далаш хөделирииге өйлешкеи. А орайтаан хөделиишкиниер байдалды этпээи-даа, сегитпээи-даа, чүгле когарал түиээри, буруу чайыры-биле кызыгаарлаттынган. Совхоз директору спецналистериниң ажылын сула удуртуп, олардан шыгыы негелде кылбайн турган.

Мал кыштаглаашкынын организас чок эрттирип, хөй түиият когарал болдургааны дээш районнуң улусчу контроль комитеди совхозтуң директору В. И. Жириовту, кол зоотехниги С. О. Монгушту, кол мал эмчизи В. К. Балчий-оолду шыгыы доңгуткан. Когарадың кезик-чамдыызын эгидер соруулга-биле Монгуш биле Балчий-оолдуң ийи-ийи айларда алыр шалыиларындан тыртарын шиитпирлээи. Районнуң мал эмнедгезиниң кол эмчизи турган К. С. Кууларны доңгуткан. РАУК-түң кол зоотехниги Г. Н. Рудиианың кошкак ажылын айыткан.

САМАГАЛДАЙ

Чурттакчы чоннуң дузалал ажыл-агыйындан ыт белеткелии көүдедип, эът хүлээп алыр пунктуларны, эът болбаавыradыр цехтерии организастаи тургузар талазы-биле Тес-Хем районда белеткел конторазының ажылын улусчу контроль комитеди хынап, ук ажылдың байдалын хуралынга сайгарган. Чоннуң артыкшылдыг малын хүлээп ап, оиу удам сеимиртип, эъдин болбаавыраткаш садыларга киирер, чонга үндүр садар эът курлавырын тургузар талазы-биле соруулгаларын белеткел конторазының үичкек четпес, күүсетвейн турар болгаи. Эрткеи чылын-даа, бо чылдың 4 айларында-даа эът хүлээп алырының планын контора чедир шүүсетпээи. Соодукчылар чок болганындан чылдың чылыг үелеринде эът белеткели, оиу садыларга киирери соксаи калыр. Районнуң садыларының чүгле чаңгызында улус эвес соодукчу бар. Белеткел конторазының бодунуң материалдыг базазы чылдан чылче быжыглар тудуп, удам дорайтап турар. Малды чоидан хүлээп алгаш, оиу түр тудуп, семиртир-даа, оиу херек апарганда согар-даа тускай черн чок. Хүлээп алган мал харын арып-даа турар таварылгалар бар.

Ындыг байдалдыг тургаш, чоя-биле баш удур керээлер чарып, малды хереглеттиигеи айны-биле тускай график ёзугаар хүлээп алырының дугуржулгазын кылыр аргаиы чедир ажыглавайн, чоннуң дужаар малын турган черииден чедип алырының хемчегларии организастаавайн турар. Эрелгейбиле чарып турар керээлер эът белеткелии көүдедириигe идиг бербейн турар. Дужаакчыларны ховар барааннар-биле сонуургадырының хемчегларии база сула ажыглап турар. Эът болбаавырадылгазын организастаары-биле тускайлаан оран-сава, эиикелген дерит-херексел белеткел конторазында бар-даа болза, ол ажыл-херектиң боттанырын шуудадыр хемчегларии контораның директору чедир чорутпайн, устукү органнардан дуза маиап, шүшпеи шимчеиип турар.

Чүгаалашкан айтырыгның талазы-биле четпес ажылы дээш белеткел конторазының директору А. С. Очурну комитет шыгыы сагындырган. Эът белеткелии көүдедириинии хемчегларя каичаар боттанырын хайтаарылга алырын райпода улусчу контроль бөлүүнге дааскан.

ФОТО-ЧУРУКТАР БУРУУДАДЫП ТУР

Бөра-Тайга салбырның Шөлдээ-Тей шаңы. Ында ээ-харыысалга чок, ажыл-агыйжы эвес чорукгу кижи дораан эскерип каар. Шаң иштинде минералдыг чемишчидилгениң надаганалы аажок багай, чамдыктары чаашиыига үрелип, сандан үнүп турар.

Ол-ла девискээрде комбайнар, трактирлар «сектерии» бө-ла шагжая берген турар. Ону аштап, арыглаар, металлолом кылдыр чорудар хемчегler алдынмайн турар.

ЧУРУКТАРДА: чаглак чок, дээр адаанда, саазын шөөдайларда чемишчидилгелер, төймагнаттынган трактор «сеги». Карыма ТУЛУШТУҢ фотолары.

Кым көөрүл, кым билирил?

«ӨСКЕЛЕР МЕҢЭЭ ХАМААН ЭВЕС»

Республиканың кем-херек үүлгедир болгаш мал оорлаар чоруктар-биле демисседи күштелдирер талазы-биле хемчегler дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чугаалажып көргеиии «Шын» солуидан ыончаан, оон моон соңгаарны күүселедезиниң дугайында санал-ошалымны ыончуучуларга солуп дамчыштыр илередикседим.

Мен бодаи көөрүмге, мал оорлаар чоруктар колдуунда бөстиң. Тывада иеитерешгей болуп турар. Оон когуи каиган черле уулткаа шыдаваас апартаииыыс ол. Бежеи-алдан чылдарның үезинде безин, ынчан аимыдыралдың ченнеги орайчок куду турган, оорлаар чорук бөгүүтүзүидеи эзээш турду. Оорларны дораан тутпаан, кыиғыктырбайн турган. Ол үеде мал-маганның саиы хөй болдур ийин, оларга хостут оттаан чоруур.

Оорлар амгы үеде ындажыч турар. Олар күш-ажылчы эвес орулга-биле шыдалдыг-ямыраак чурттаи олурар. Олар кижилерниң хирезии көрүп, кырган, чер чедип, оорлар-биле сүржүп шыдаваас кижилерии малын оорлаар.

Каражага таварышкан кырган көдээ Совет күүскомунга келир, шагжа черниие билдирииккиз киирер. Оон кандыгдаа түшпел үнмес, харыы-даа келбес. Районнуң төөүнде үш кыът бажыңнарның бирээзинде 40—50 кабинеттерде хөй саиыг милиция ажылдакчылары оорларны тудуп турарының фактыларын кижи черле көрүп, дыиаан шыдаваас. Чаа-Хөл суурда милицияның бүдүи салиектору бар. Шагдаалар коллуунда керек бүгү чүүлдеибиле хандыртынган. Оларның погоиаларында сылдыстар көүдеп-ле орар, ыланган райкүүскомнуң иштики керектер килдизиниң начальиигиниң эрге-дужаалы талыйган, а негелдези кошкак. Холунуң адаанда хөй ажылдакчыларны чаглай ажыл-херектерже углап бээштап шыдапаы дег аргаларын коигус ажыглавайн турар.

Райкүүскомнуң иштики керектер килдизиниң олутнай чорууи бадытказары-биле каш чижектерии маиза киирикседим. Бо чылдың февраль айда Ак-Туруулда чурттаи олурар кырган пенсионер Монгуш Эрелчиевич Сарыг-Наваиың херим кижазынга шоочалыг турган хойларындан дүвекиниң үш шак үезинде алды баш шээр малды автомашиналыг каичаар хомчег алган чүве. Ол база билдинмес.

Бо чылдың майда Ак-Туруг суурнуң чанынга, автомашиналарның улут оруунуң чанынга, оттаи чораан бызва иезии инекти чорумал автомашиналыг дээрбечилер чырык хүидүс-ле боолаан, чүдүрүп ап-парган. Инектиң ээзи Дикчит Кошкендей когарап арткаи. Боо-монгулут кижилериниң автооруктарже кара туразында үнүп чоруп турарын КАИ кажан соксадыр ирги?

Мурнунда чылдарда мал кадарып чораан, соолгу үеде пенсияже үнгеш, совхозтуң малчыннары-биле кады чурттаи турган Монгуш Сагаанмык 4 баш ыдын; 5 баш инээи удаа-дараа катап-катап оорлаан болгаи. Ол база-ла олчаан бергеи. Когаралга таварышкан оон-даа хөй чижектерии улусчу контроль комитеди демдеглээи. Совхоз төөүүн чанында хой семиртии, азыраар шөлче безии мал чеми четчири-биле сөөртүнмейн турган, аиаа семирнир ужурлут хөй хой арып эгелээи. Оларның чамдыызы чудап, өлүп эгелээргe семиртилге шөлү узуткаттынган, аиаа турган малды өске коданнарже тарадыр ужурга таварышкан.

Зооветспециалистер кыштаглаашкын байдалына ап ыыдаавап, олар-даа, РАУК-түң-даа ажылдакчылары совхозтуң кыштагларында байдалды хөлү эрте бергеиде билип ап, болдуна берген четчестерииң, когарал-чидириглериииң сообиле дүиү-далаш хөделирииге өйлешкеи. А орайтаан хөделиишкиниер байдалды этпээи-даа, сегитпээи-даа, чүгле когарал түиээри, буруу чайыры-биле кызыгаарлаттынган. Совхоз директору спецналистериниң ажылын сула удуртуп, олардан шыгыы негелде кылбайн турган.

Мал кыштаглаашкынын организас чок эрттирип, хөй түиият когарал болдургааны дээш районнуң улусчу контроль комитеди совхозтуң директору В. И. Жириовту, кол зоотехниги С. О. Монгушту, кол мал эмчизи В. К. Балчий-оолду шыгыы доңгуткан. Когарадың кезик-чамдыызын эгидер соруулга-биле Монгуш биле Балчий-оолдуң ийи-ийи айларда алыр шалыиларындан тыртарын шиитпирлээи. Районнуң мал эмнедгезиниң кол эмчизи турган К. С. Кууларны доңгуткан. РАУК-түң кол зоотехниги Г. Н. Рудиианың кошкак ажылын айыткан.

Мыидыг түүлдерии шагдаа черииге билдирерге «Факт-барымдаазы чок-тур, ашак!» дээш чылдагаанныап каантар. Оон соолуиде когарап кижиге хомудаичыыл ыанчаар оиу.

Мээи саналым: арагачылар-биле демисел ышкаш кылдыр эптеш чок чорукту оорларга удур тургузар. Оларны чон билир-дир ийин, чүгле ыыттавайн турар, айтып-даа бээрге, факт-барымдаа чок деп каазр. Ынчангаш херек үүлгедиктирии, оорларны ким-даа билбээи, көрбээи болур. Дыка хөй кижилер «өскелер меңээ хамаан эвес» деп хөөиге база алзыл турар. Бир өвес оорларны илередип, оларны тудуп ышкыры ёзу-биле шиидип турар болза, кижилерии амыдыралы эиижиир. Шииткел чымчак болурга, «назынын аиыяк, саииыг хүүсааны үзе теп каапкаш, катаи үүлгедии эгелээр мен» деп турарлар база бар. Ол моралдың коичуун, өөдедиогун кижи кайгаар, ыядыр, эпчоксунар, арыии чажыдыр, эпчоксунар. Мыидыг түүлдерии шагдаа черииге билдирерге «Факт-барымдаазы чок-тур, ашак!» дээш чылдагаанныап каантар. Оон соолуиде когарап кижиге хомудаичыыл ыанчаар оиу.

Мээи саналым: арагачылар-биле демисел ышкаш кылдыр эптеш чок чорукту оорларга удур тургузар. Оларны чон билир-дир ийин, чүгле ыыттавайн турар, айтып-даа бээрге, факт-барымдаа чок деп каазр. Ынчангаш херек үүлгедиктирии, оорларны ким-даа билбээи, көрбээи болур. Дыка хөй кижилер «өскелер меңээ хамаан эвес» деп хөөиге база алзыл турар. Бир өвес оорларны илередип, оларны тудуп ышкыры ёзу-биле шиидип турар болза, кижилерии амыдыралы эиижиир. Шииткел чымчак болурга, «назынын аиыяк, саииыг хүүсааны үзе теп каапкаш, катаи үүлгедии эгелээр мен» деп турарлар база бар. Ол моралдың коичуун, өөдедиогун кижи кайгаар, ыядыр, эпчоксунар, арыии чажыдыр, эпчоксунар. Шииткел чымчак болурга, «назынын аиыяк, саииыг хүүсааны үзе теп каапкаш, катаи үүлгедии эгелээр мен» деп турарлар база бар. Ол моралдың коичуун, өөдедиогун кижи кайгаар, ыядыр, эпчоксунар, арыии чажыдыр, эпчоксунар. Шииткел чымчак болурга, «назынын аиыяк, саииыг хүүсааны үзе

Моигуш БАЗЫР-САДЫ.
Күш-ажылдың хөөчүү.

Ш

Бөгүн—Совет аныяктар хүнү

НЕГЕЛДЕЛЕРГЕ, СОРУЛГАЛАРГА ДҮҮШТҮР

Совет Тываның аныяктары боттарының байыралдың күш-ажыл болган өөредилге талазы-биле чедишкиннериниң уткуп турар. Бо чылгы аныяктар байырлалы СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнүң бүдүүшүнде өртүп турары-биле онза-гай. Партияның волчеглиг Бүгү-эвилел конференциязын бедик күш-ажылчы чедишкиннериниң уткуур дээш республиканың комсомолчу-аныяктар коллективтери, материалдыг нежиити бүдүрүп турар аныяктар багай өөрү ажылдаанын бөгүн демдеглээр бодадым.

«Шелээр» совхозта Сут-Хөлде «Чечектиг» хойну бригадалары өске комсомолчу-аныяктар коллективтеридеи эки ажылдаан. «Шагаан-Арыг» тудут тресте № 2 комсомолчу-аныяктар бригадазы бирге чартык чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен. «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазының сааячызы Галина Салчак, СЭКП-ниң 25 съездизи аттыг совхозтуң механизатору Константин Аракчаа, Кызыл районуң харылзаа белдириниң телефонизи Светлана Смирнова, «Чаа орук», «Барлык» совхозтарның малчыннары Анисья Биликтиг, Юрий Монгуш, Өөрү АТБ-зиниң чолаачызы Эрес Монгуш болган өске-даа аныяк мурнакчылар партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуп турарлар.

Чоокта чаа ВЛКСМ обкомуның кежигүнери пленумга белеткел үезинде база ол эртип турда ажыктыг санаалдарны, идеаларны киргенер. Комсомол ажылында эвээш-биче-даа бол эде тургустувушкун бар-дыр деп пленумнуң эрткени бадыткап турар.

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң соонда комсомол ажылында чаа түүлдер тыптып турар. Дыка хөй комсомол комитеттери аныяктар оруузунга эгелээшкиннерин, ажыкчарлыг чоруктуг, демократияны хөгжүдер, хамыладыр дээш ажылдыг чаа арга-хевирлерин дилеп, тып турарлар. Оларга ВЛКСМ Кызыл хооркому, ВЛКСМ Улуг-Хем, Эрзин, Бай-Тайга район комитеттерин, «Тыва даг-дүгүү» комбинаттың комсомол комитедин хамаарыштырып болур. Чижээлээрге, ВЛКСМ Улуг-Хем райкому районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге аныяктарның киржилгезин, оларның эрге-хүүзээлгелерин айыткан «Аныяктар» деп программаны тургускаш райкүүскомга бадылаткан. ВЛКСМ Кызыл хооркому анчыктарының чүрттелга комплекизин тургузарының планын кылып турар. Аныяктарның бот-тускайлаг чүрттелга тудуу чорудар организациязыч тургузар дугайында чугаа чоруп турары олдур.

Амдыгызында түгле АЧК-ның 52 кижи составтыг тудуг отряды «Тыва тудуг» трестиң тургустунган. Үк отряд Кызылда эштир бассейниг спорт комплекизинин тудуун бо чылын доозар ужурлуг. Күстеп эгелеп беш каът чүрттелга бажыңының тудуун олар эгелээр. Отрядтың кежигүнери ол бажыңдан чүрттелга шөлдерин алырлар.

Партияның удуртулгазы-биле чүрттелга калбарган эде тургустувушкунга аныяктар идепкейлиг киржир ужурлуг. Аныяктарны чүрттүң социал-экономиктиг сайзыралынга киржилгезин күштелдирери, олардың күжүн, билиин эде тургустувушкуунуң хөрээнге киириштирери ВЛКСМ обкомуның, хооркомуның, райкомнарының ажылының коя утпаныышкыны болур деп чоокта чаа эртеен пленумга дугуржуп алган бис. Коя утпаныышкын аныяктарның негелделериниг, күзелдериниг дүгжүп турар деп бодаар мен.

Күрүүе хөрээнге аныяктарның киржилгези чугула айтырыг боон артпышаан. Улус депутаттарының Кызыл хооорай Совединде аныяк депутаттарның бөлүүн тургускан. Эрзин, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик районнарда аныяк депутаттар-биле ажыл үүгээр чоруп турар.

Бо хүниерде комсомол бодунуң ажылын чаартып, эргижирээн арга-хевирлерден адырлып, аныяктарның ёзулуг ленинчи бот-тускайлаг организациязы болур дээш ажылдап турар. Дидим дилээшкинер, социал шенелделер херек. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ниң Тезистерин чугаалашкан комсомол хуралдарывга үстүнден айтышкын, дуза манавайн боттары дидим хөделири чугула деп комсомолчулар санаалдаан. Бүгү-де комсомол организациялары чаңгыс аай рецепт-биле ажылдазын дээр болза удур мен. Организация бүрүзү боттуг, диригг ажыл-херектер-биле боттарын бадыткаар ужурлуг. Бүдүрүлгеде комсомол организациязы социалистиг чарыгты организастаарын экижидер, өске черлерге кооперативтер, хууда чүрттелга тудуун хөгжүдер, а чамдык комсомол организациялары аныяктарның хостуг үезин ажыктыг эрттиринче бүгү күжүн утпаар. Иниглзин-биле комсомолдуң кылыр ажылдары хөй.

Ийи хонгаш бистиң Төрээн чүртүвүстүң найысылалынга XIX Бүгү-эвилел партия конференциязы ажылдап эгелээр. Эде тургустунуушкунну хамыладырыпче, ону аткаарлаашкын чок болдурарынче утпангаш шинтиргерии конференцияга хүлээп аар дээрзинге аныяктар бүзүреп турар. Төөгүлүг болуушкун— партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылдап турар хүнүнүң аныяктар болгаш комсомолчулар шалыпчы күнажылы, быжыг сагыпга-чүрүмү-биле демдеглээр.

Владимир КОЧЕРГИН,
ВЛКСМ Тыва обкомуның бирги секретары.

Эртемденниң бодалы

ТӨӨГҮ ООН ӨСКЕ БООП БОЛУР ТУРГАН

(Бирги чүүл)

Революсчу чаартылгаларның бо үезин совет нинтилелдиң 1917 чылдан бээр хөгжүлезин боттуу-биле сайгарарын, Совет күрүнеиниң төөгүзүнүге киришкен бүгү кижилерге, хамыктың мурнунда Октябрь революциязының болган чаа нинтилелди тургузарының баштайгы үезинде тургаиларга хамаарыштыр чөптүг түнелдиг үндүрерин негеп турар. Бо негелде И. В. Сталинге, ооң ажыл-чорудулгазынга болгаш арттырган изиниге хамаажыры чугаажок. В. И. Ленининиң мөгөзиниин соонда эртеен он беш хире чыл дургузунда коммунистиг болгаш демократтыг шимчээшкинге ооң чедиргени аар когаралының дугайында чугаа бо түүлге болур.

Сталининиң үүвеин чаңгыс талалай, эрги ёзу-биле коов чоруу, делегейниң революсттуг шимчээшкининиң айтырыгларындан хоорүү Ленининиң амыралының соолгу айларында-ла билиниип келген, а Ленин боду ыыдыг чоруктарга удур ыыңгыы демисежин чораан. 1924 чылдың январь 15-те болган партия ТК-ның Пленумунга Сталин: «Совлгу үеде биче бүржуаз социал-демократтыг күштер контрреволюциянның, фашизм дагеринии талазынче шилчээн. Социал-демократия-биле каттышпас, оларны амгы фашисчи чагырганың челенгинижи кылыр санаар болган, оларның-биле алуминүү-биле дайылдажыр деп түнелди үндүрер» деп медеглээн.

Ол-ла чылын үнген «Делегей байдалынга хамаарыштыр» деп түүлүге Сталин фашизмге болгаш социал-демократияга хамаарыштыр ленинизмден сыр дериир түүлдү биижээн. Ол ында мынча дээн: «Фашизм дээрге социал-демократияның идепкейлиг деткимчезин алган бүржуазияның дайынчы организациязы-дыр... Бо организациялар бот-боттарын деткижип турар. Ол дээрге дайынчар эвес, а халыышкылардыр. Фашизм дээрге ол ийи организацияның политиктиг блогу-дур. империализмниң дайын сөөлүдегги кризизиниң байдалынга ол тывылган болгаш пролетаржы революциязибиле демисежир соруглатыр».

Коминтерниниң УП конгрезинге чедир, ол 1935 чылда болган, Сталин фашизм биле социал-фашизм деп болу чоорту адай бергенин) дээрге ыыгал чок түүлдер деп келген. Ооң-биле түүле социал-демократияны каралаткан эвес, харын-даа фашизмни ол бир янзы агартып келген.

Коминтерниниң УП конгрезиниң бүдүүзүнде, чижээ, Франциягга ажылчын ангының чаңгыс демо кылаптыы биле костүп келген турда безин коммунистерниң болгаш социал-демократтарның чоокшулажыышкынынга Сталин шаптыктап келген.

Херек кырында байдал ыыңгыг турган: Европаның дыка хөй чүрттарынга фашизм аажок дүрген иентерер чорун орган, а ооң аймагынга үүгүр түжүр кара чаңгыс күш болур — пролетарийлер, завотгар ажылчыннары боттары аразында кол дайынын кыымы — «чөөн социал-фашистер» болзу «кызыл диктатураның» талалакчылары — коммунистер бе? деп айтырыгны шинтирлеп үрүлежип туруп берген.

Бир эвес 20 чылдарның эгезинде хамыктың мурнунда Германиниң ажылчын ангызы каттышкан, фашизмниң оруун дуглапкан болза, төөгүнүң оруу моон ангы-даа болур турганы ам биллиингир.

Гитлер эрге-чагырганы эзлээн соонда безин. 1934 чылда болган партияның XVII съезиниинге Сталин илеткел кылып турган, кайы-даа чүртка, ооң иштинде Германиянга бүржуазия болдунун тергиндезин каныыг хевирге тургузары Совет Эвилелиниге хамаанчок деп чугаалап турган. «Херектиң үүгүрү фашизмге эвес—деп, ол чугаалаан, —чүге дээрге, чижээ, Италияга тургустунган фашизм ол чүрт-биле чогумчалыг харылзаларны ССРЭ-ниң тударынга шаптык бодаан».

Бир эвес байын болу берге, «ССРЭ-ниң ажылчын ангызының Европада болгаш Азияда хөй санныг ашуктери боттарының партлакчыларын тыдаа чыгча шаап, ооң түнелиниге Совет Эвилелиниге үүгүр дайын эгелээр деп ораалашкаа кандыг-даа чаяк дүжер» деп Сталининиң бүзүрели кайы хире когаралы делегейниң чонунга чедиргени ийик.

Делегейниң ийиги дайынының бүүзүүнде Сталининиң ажыл-чорудулгазы делегейниң коммунистиг шимчээшкининиге үлүг когаралы чедиргени. 1939 чылдың август 23-те бот-боттарынче халдашпас дугайында ССРЭ-ниң болган гитлержи Германиянның аразынга чарыыган керээ арга-чаагаарда алдынган хемчег болур. 1936—1939 чылдарда чүртка калбарган кара туразында ажыдаашкын өске чүрттарның коммунистерн-биле эвилелдеп хоорган, ооң уржуунда Англияның, Францияның болган өске-даа чүрттарның либерал-бүржуаз күштери боттарының чазактарының ССРЭ-биле дугуржулгазынга ыяк бербейн барган.

Ленинчи партияның болган Совет күрүнеиниң, Кызыл Шеригиниң командылал составының хөй кезии немец болганын шпионнарлап тургустунган деп бодап ССРЭ-ниң Баарын чүүге ошуктеринге тургустуунган. Ол байдалды барының үзелдиг күштер ажыглап, Совет Эвилелиниче халдазарынга оруктуу ажыктан.

Гитлержи Германия-биле керээ чарган соонда совет-даа, Коминтерниин-даа парлалгазынга «фашизм» деп состуг шуут көзүлбестээнин, кол дайын кыдыө англия-Франциуз империализмниң санаа тургаиы Сталининиң догматизминиин база бир хевири болур.

30 чылдарда чүрт иштинге «чөөнүүн дайыннарын» ажаар чорук Коминтерниин секциялары — коммунистиг партиялардың удуртукчуларынга хамаарыштыр база ыыдыг чүүлдерге чедирип турган. Оон түрүк контрреволюсчуларга тыва демисеглге амы-тынын безин берген кижилерни бүрүүлеп турган. Чижээ. Сталин сураглыг революсчу, марксизмниң улуг теоретиги Роза Люксембургту частырыглар кылган деп бүрүүлеп, «люксембургизанство» деп сес безин тып алган турган, оон-биле ол чамык коммунистерниң частырыгларын чажырарын ораалажып тургач, чүге дээрге анаа ол база бүрүүлүг турган. Бо үлаала Сталининиң база бир аргазы коттулген. ол дээрге болуунун корбестей бергени коммунист кижи бүрүүнү, ооң түрүкчүнүн кандыг байдалдыы-даа хамаанчокка, троцкизмге чыпшыр туларын.

Бо бүгү тодарымча чок түүлдерни чүгле Сталининиң ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр коору шын эвес-ле харын. Коминтерниниң өске-даа удуртукчу ажылдакчыларынга бүрүү база онаажыр. Ыыдыг түрбүже. Сталинге чүүүр чорукчуң неттерээнин, ооң өске партиларның керектеринче холгаарлап киржир турганы Коминтерниин ажыл-чорудулгазының демократтыг принциптерин хажыдарынга чедирген. Ооң салдары кандыг болганын дарааныңда түүлге чугаалаар бис.

Анатолий ЛАТЫШЕВ.
Төөгү эртемденниң кандидады, партияның Москвада аазы школазының кафедра эргелекчизи.

(ПИА).

ДААРАНЫКЧЫ ЛЮБОВЬ ХОМУШКУ

Бай-Тайга районнуң амыдырал хандырыгга бүдүрүлге эргелелиниң коллективизи СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын эки ажылбиле үткүп турар. Түс-түс бригада кежигүннери долу бот-оруулга-чарылгаже болгаш бот-ажыдамчыышкынче шилчиириниң бетинде, ону бышырымчалыг шиңгээдиринче сагыш салып турар. Бригадалар, цехтер ажылчыннарының хөй кезии—аныяктар. Бо дээрге улуг күш. Ынчангаш экономиктиг өөредилгеже дөгерези хаара түттүнген, ажылкышке билиин херек кырында холбап ажылдап турары багай эвес. Комсомолчу аныяктарның аразындан мурнакчылар чылдан чылче өзүп келген. Оларның бирээзинге платьелер даараар цехте Любовь Хомушкуну адап болур. Ол ажаа беш чыл ажылдаан. Аныяк ыыс кылган ижинге кызыынаан, эвөврүнге үлегерлиг боорга, ону Тээли нодэ Советиниң депутадынга соңгаан. Ол хөй-нимити ажылдарындан чыда калбас.

ЧУРУКТА: даараныкчы Любовь Хомушку ажыл үезинде.

Кызылда № 2 уруглар поликлиниказында эки ажылдыг аныяк эмчилер, сестралар, санитаркалар хөй. Хоорайның 26 дугаарлыг участогунуң уруглар эмчизи Любовь Даржаа, ол-ла участоктуң эмчи сестразы Инга Куулар боттарынга хамаарышкан девистээрде чүрттап турар чаш уруглардың мадыын камгалаар дээш ыызымаан ажылдап турарлар.

ЧУРУКТА: Любовь Даржаа (солагай талазында), Инга Куулар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Төрээн черивис бойдузу

ШУУРМАК: ЭКИ, БАГАЙ ТАЛАЛАРЫ

Шуурмак. Шулуладыр агыю бадыю чыдар кылаң арыг суглуг хемниң ады ыыдыг. Мурнуу районнарже баар улут каалама оруктуң аксында суурну база-ла хемниң ады-биле адаан. Кат, тоорук-даа дугайын чугаалаанда улус Шуурмак-ла дижир. Күзүн аңнаар, диниизээрде база ону адай берген турар. Ооң алгаш көөрге, кат, тоорук-биле, ак-мең-биле ук черниң байлаа илден-дир. Тандыы-Уула аңаа келгеш, ыыдыгла бедик эвес болуп, харыында элээн чавызаш кыины бергеи.

Тайга ыыдыг кончуг бедик эвес болгаш, агаары чазын, чайын чыдыг, шоолуг-ла дожат болбас, доктаамал хадымырлап турар, катты, тоорукту өлүрер хар-хыраа дүшпес, туман изырыммас.

Байлак хемниң бажында тайгаларга чоруургa, ерт-халап болбааны, ыяштыг кайы хамаанчок тетчеглеп кеспээни, тоорукту кончуг чуруумнуг ажаап ап турары илден. Ону суурда ажылдап турар тос лесниктериң ачы-хавыязы деп санаар апаар. Аңаа чылдың-ла хөй кижи барып, каттап, тооруктап, күзүүн диниеп турар хирезинде, тайгада одаг, чадыр бүрүзү корум-чурумнуг, ыяштыг хумагалыг каректап турары кижиниң сеткилин чайгаар-ла өөртүп кээр. Ынчангаш чазын безиниң ол тайгага чоруургa, диниң изи өл харда мырыңай саспак, хавааннар, улуг аңнар чоруп тургулаан боор. Ооң алырга, тайганың ак-меңи өзүп турары тодаргай. Кижиниң база бир эскерип каар чүвези — араатан болур бөрүүнүң ол черде ховартааны. Тайганы хайгаарап, ажыглап турар лесниктер, анчылар бөрү-биле дем-ииселдi чогуур негелделиниң дедиелиниге чедир чорудуп турар-дыр деп кижи ынчаар бодап кээр.

Ол бүгү өөрүнүт-дүр харын. Ынчалзажок... Үк черниң эзэи болуп турар кижилериниң бойдусту ээ ёзубиле ажыглавайн, ооң бөөр байлаан кайы хамаанчок төтчеглеп турарының тодаргай фактылары бар. Маңаа чогумна ол дугайын ажыт-чажыт чокка чугаалаар боладым.

ЧЕРЛИК ЫТТАР

Араатан бөрүнү ховартадып алаа-даа, суурнуң чүрттакчылары, анчылары ооң дудак чок хораланчы араатан болур черлик ыттарны Шуурмак тайгазында өстүрүп алганы элдеп үүве! Черлик ыт дээрге тайгага турдагжаанда бөрүдеи-даа артык, эң-не кара сагыштыг, өршээл чок дайзын-дыр. Оларның турган черинге кандыг-даа аюның шуут коску үстүр деп хөөрем чок чугаалап болур. Черлик ыттар караанга көзүлгеи-не үүвеин шуптузун узуткаар, оларга соксаар, өйлээр деп үүве турбас! Аштаан ыттар шыйлашкындан, шергиден эгелээш, ыяш-бүрү куш чүүргазы, күске, күжүгеи дээш, аасче ажар чүвеин шуптузун чип узуткаар. Бөрү ыыдыг эвес-ле болгай. Чүгле бистиң четкеннивис, Шуурмактың бир адарын Кускунуг хемге безин бир өөр черлик ыттар ийи улуг аюны дошка чыгап тургаш, тудуп чиген болду. Ыланыгыя чазын хар чарбыдыңнай бергенде ол ыттар оруунга таварышкан тооргу, хавааи дээш бүгүле аңнарны узуткаап турар болду. Ол черлик ыттарны чоокку үеде аглап турган узуткавас болза, үш-дөрт чыл эрткен соонда, оларны узуткаары шуут болдунмас кылдыр эдерлип калыр. Ооң эртерге бүгү Тандыы-Уула тайгазынга тарап иептерээш, бөрүдеи-даа артык халаптыг апаары, аңнаыр ажыл-агыйынга, харын бүгү көдээ ажыл-агыйга эгиттинмес улуг когаралды тавариыштырарны чугаажок. Ол мыскаш ыыдыг черлик ыттар Хову-Аксында кобальт комбинадының суурунуң чанында база эндерлип, элик, кодан арттырбайн, тудуп чип турарын улус чугаалажып турар-дыр. Республиканың ёске-даа черлеринде ыыдыг черлик ыттар бар апаргылаан. Амдыгызында олче кым-даа кичээнгей салбайн турар. Мен бодаарымга, ол черле шын эвес. Бо кончуг негелделиг айтырыг-дыр. Ону республиканың Аңнаыр-тывыш ажыл-агыйы эргелеля өөренип көргеш, чогуур хемчээн албас болза, үези эртип, шинтирлээрн берге айтырыг апаар чадавас.

ОКТАТТЫНГАН ЫЯШ

Шуурмактан эң-не кайгаан, мырыңай элдепсиигеи үүвеинс — ында ажылдап, чүрттап турар кижилериниң ажыл-агыйжы эвезин, бойдустуң хайырлалын кайы хамаанчок тетчеглеп, үргедеп турары. Арга-арыг чанында чүрттап турар болгаш, чаңчыгып калганы ыыдыг үүве ийикпе, ол суурдан ыяштыг черле үнелиг байлак, чоонуң өнчүзү деп бодаар кижи ховар кылдыр сагындырар. Херектиң ужуру ыыдыг. Шуурмак суурда ийи ажыл-агый черн—лесничество болгаш ыяш белеткээр пункт бар. Бирээзи республиканың Арга-ыяш ажыл-агый министерствозунга, а өскези — «Тыва агроүлетпүр тудуттар» хамааржыр. Кижи бодаарга, лесничество чанында ыяш белеткеп турар пунктуның ажылын хайгаарап, контролдаар, ыяшты чөп ажыглаар талазыбиле арга-сүмеин берген турар болгу дег. А херек кырында шуут ыыдыг эвес.

Шуурмакка ыяш белеткээр пункт тургустумгандан бээр ам үжеи чыдлар ажып турар. Ооң турар черн — Шуурмак хемниң оң талакы эриниин кыры. Долгандыр херимнеп каан бичии сууржуган деп болур. Ынаар кирер болза, аза безин будуң сып ап болур деп, хөөредиг чок чугаалап болур. Ол суурда октаттынган машинатехника, кагдынган ыяш артыы мырыңай кижи базар чер чок хире. Аңаа ыяшты сөөртүп эккелгеш, дөрт кырлай диллирер. Ынчан ооң дөрт хыртын үнер болгай. Ол хыртыннарны улуг-даа, биче-даа болза, аңаа октаптар. Маңаа кылдыр дилген ыяштан холуттуиуп үнген, кудумчу, бажын белеткээр пунктунуң ап турар ажмыңдан ооң бойдуска, күрүшеге чедирип турар каражазы ыракта улуг болгу дег. Чүс-чүс муң акша ынчаар хатче хей-ле октаттынып турар. Шак ыыдыг ажыл-агыйжы эвес, харыысалга чок, бойдустуң байлаан төтчеглеер, аңаа каража чедирер, үргедеер, эптежир арга чок чоруктуг хамаарышкан органнар үжеи ажыг чыл дургузунда черле канчап эскербейн келгенин? Ол шынаала элдептиг-дир! Ыыдыг айтырыг Тес-Хем лесничествоунуң, улусчу контроль комитединиң, ол ышкаш республиканың балык инспекциязының адресинге дорту-биле салдынып турар. Эде тургустунуушкун үезинде ол чорук эскерт чок эртпес деп инанырыы күзенчиг-дир.

Куулар АРАКЧАА.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.
Тес-Хем район.

ХЕМ СУУНГА КЫЖАНЫГ

Суурнуң үстүү чарыында хавак баарын көргеш, кижи кайгай бээр! Хамык үреллеп машинаны ында барып «хөөржүткенэ. Оларны ынаар сөөртүп чедирер дээш, өзүп турар өл ыяштарны уу-чаза сый тыртыкылап каапкан. Чамдык ыяштар оңгаар-дескээр ужур «ттирип алаа-даа, адаан-өжээн негеп маргышкан дег, бүрүзү үнүп чыткылаар. Харын-даа кээргенчиг, харааданчыг! Суурнуң мурнуу талазы-биле Шуурмак хем агыш бадып чыдар. Ооң чанында чаш шеттерлиг арыгже октаттынган хамык ыяштың, хирээлиниң бульдозер-биле тырай иттирер орта, хөөкүй турган ыяштар техниказының күжүнге кайын шыдажыр. Чамдыктарының хөрээнге чедир бок чудурулуп кээрге, айлендир үшкулаш, катыылап калган, есколери ынчаар ыргайтыр хөлестеп алган ам-даа бүрүлери үнмүшаан.

Кижи бодап көөрге, бо ыяш белеткээр пунктунуң ап турар ажмыңдан ооң бойдуска, күрүшеге чедирип турар каражазы ыракта улуг болгу дег. Чүс-чүс муң акша ынчаар хатче хей-ле октаттынып турар. Шак ыыдыг ажыл-агыйжы эвес, харыысалга чок, бойдустуң байлаан төтчеглеер, аңаа каража чедирер, үргедеер, эптежир арга чок чоруктуг хамаарышкан органнар үжеи ажыг чыл дургузунда черле канчап эскербейн келгенин? Ол шынаала элдептиг-дир! Ыыдыг айтырыг Тес-Хем лесничествоунуң, улусчу контроль комитединиң, ол ышкаш республиканың балык инспекциязының адресинге дорту-биле салдынып турар. Эде тургустунуушкун үезинде ол чорук эскерт чок эртпес деп ынанырыы күзенчиг-дир.

Куулар АРАКЧАА.
ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү.
Тес-Хем район.

ТӨРЕ-ХӨЛ— ЭЗЕҢГИ-ХӨЛ

Эрзинде Төре-Хөл коруумчук дег кылаң суглуг, чараш хөлдериниң бирээзи. Төре-Хөл деп моолдап адааны ол. Ону тыалааргa Эзеңги-Хөл дээни ол. Хөлдү долгандыр элезин хаажылаан. Мурнуу түгү кара суглардыг. Ону Эрзин чону Чиңге-Сукпак деп адап турар. 1940 чылдар үезинде Төре-Хөл сумузунуң чону чай боорга. Кегей арызының кедүүт-шыктыг чайлагларынга чайлаар, күс боорга, хөл кыдыынга кажуу карып кээр турган.

Кегей арызының чайлагларының арга-ыяш, кат-чимис-биле, ак-мең-биле байлак турганыын од чылларда Кегейге чүрттап чорааи кыргаанар хөөрежип, чугаалажып турганын дыңнаан мен. Олар харын-даа:

Хөлегелиг Кегейимни.

Хөлбенчиниээн хөлүмейни... — дээш, базырып турганын чеже-даа катап дыңнаан мен. 1943 чылда хып дээн аныяк ар Төре-Хөлге чоруп турумда, хөл чоогунуң ховуларынга чээреннер өөрөөру-биле маннашкан, тоглуктар кодан-коланы-биле өттаан чоруур чүве. Хөлге чоокшулап келирге, куулар, өлүректер, кастар, ангырлар дуруулаар дээш чүүү чок дээр. Эртен дең бажындан эгелээш кежээ орайга чедир од куштарның этken үннери хөгжүм үнү сагышка кирер чүвелге болгай.

Ол үеде Төре-Хөлге чүрттап турган чон ол чоок-кавыга чыглып кээр дириг амытаннарны, куштарны каннаар, оларны чарашсынар, аңаа кыгаа дегбес турган. Хөлүүн мурнуу чарыынга кара суглларга эликтер түгулчу турар чүве.

Сөөлүү чылларга бо хөлге кээп турар янзы-бүрү куштар ховартаап бар чылар. Чээрен, тогдук шуут читкеп. Ооң чылдагааны алыксак-чиксек, хөптак сеткилдиг ийи-чаңгыс кижилериң ак-меңнин, куштарны кам-хайыра чок өлүрүп, бойдуска улуг когаралды чедирип турарында. Чүртүвүстүң байлаан камгалаары бөстеринин, кижи бүрүзүнүң хүлээгези болгай. Ынчангаш Төре-Хөлүүн кыынынга керектеп, таллардан база шаралан ыяштарлан тарып өстүрээ кандыг ирги?

Кыргыс ЛАМАЖАП.
Эрзин район.

ДЕМИСЕЛЧЕ КЫЙГЫРГАН ЫР

Лилльдин ажылчынарынын ишти ыры болуу «Интернационалды» бир дугаарында 1888 чылдын июнь 23-те солуу садыкчыларының баймралында түүсетвен.

Ленинградтын ном үндүрер черинин варлап үндүргени чогаалды «Коммунарның чагыы» дээр. Бо номну чогаадып кылыр дээш шүлүкчү Г. Трифонов ийи он чыл ажылдаан. Ажылдын кварталдарның ыраажыты. Париж коммуназынын маадыры Эжен Потьенин салым-чолу совет чогаалчынын шагда-ла сонуургадып тургап.

— Потьенин чогаадыкчы ажылын, Париж коммуназынын ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан материалдарны көрейин көргеним, Францияга четкеш келгенин революсчу Парижтин теогузунче хаяылап көөр, шүлүглелдин маадырларын тып алыр, сюжетти тургузуп ыыдаттар арганы мееэ бергеи — деп, автор чугаалап турар.

Бындыг-даа болза, ол Кремльде В. И. Ленининг квартира-музейжин көргеи соонда чүгле ынчан шүлүглелин бижип эгелээн. Анаа Ильичиниң хуузда библиотеказынга. Потьенин француз дыл кырында шүлүктерининг үлүг эвес номун ол көргеи. «Коммуналын оду-биле чалбыыштаалган» ол ном шүдүкчүү хей-аът киирген.

Ол ном ленинчи кабинетке канчап чедип келгенин? Чүгле ооң картын солуп каан болгаи. Ооң чамдык арынары чок — номнук салым-чолуун анаа эвеин ия ооң-на билдингир. Чүге дээрге, Потьенин чогаадыкчы ажылын, ооң чогаалдарын хаан чаза хоруп каан турган болгай. Трифонов анаа харыы бээрин важок кыпыткан.

Аңгы-аңгы материалдарны ханы анализтеп көөру, хей саннын фактыларны, болуш-кунарны, ай-дүнгерни дүүштүрүп, хынзары ынчаар эгелээн. Потьенин «Шаи революсьонер» — «Революцияның мрлары» деп шүлүктериинин чымадыын 1908 чылда Парижке хаган парлап үндүргеи. Шүлүкчүүнүң ынчаар чыын алган акшазы-биле Пер-Лашез хөөрүнде ооң чевээнге тураскаал тургузуп каан. Ол үеде Ленин Парижке чурттап турган болгаш ол чымадыны салып ап болуур тургап. Ынчалза-даа ооң библиотеказында Потьенин ылуп аарынга чедир элээн кап ай бурунгаар революсчу шүлүкчүүнүң 1887 чылда чырыкче үнген чымадыынын бирги үнүтүлгезин ында бар.

Кончуг ээвээн санныг тараныбиле үнген болгаш ол ном, кончуг хөвар чогаал болуур. Оны сатпайн-даа бергеи чыгыы, харыы ынчаргаш ооң чамдык эзимдирлери шүдүкчүүнүң эң чоок өнүктериге артып калган турул болуур.

Карл Маркстың үүрү — Лаура болгаш ооң ашаа Поль Лафарг шүлүкчүүнүң өнүктери тургап. Олар аарын чыткан Потьете үргүлчү баар тургайнар. Канаан оны хөөрүдүп турда Лаура «Интернационалдың» авторунуң чогаалдарын Францияга болгаш дашкыларга иевтередир мен дең сөөлү бергеи.

— Чогум-на харын Лаура Лафарг Потьенин шүлүктериинин чымадыын Парижке 1895 чылда чеде бергеи, оларга чогаал аның орус революсчуга белек кылдыр бергеи чадавас деп, мен шүдүгаслимде догаавтырылга кылган иеи — деп, Георгий Александрович чугаалап турар. 1887 чылдан 1917 чылга чедир үеже шүдүгелде чырыдын бергүсеп.

...1887 чылдың төөчүү. Ядым-түрмеги байдалга Парижке чурттап чораан «коммуналның шүлүкчүзү «Баррикадаларнын маадыры» аатеп, а ол-ла хүннерде «Россияның сынык оду өскүч үнгеи революсиянның сагыдын Казанга четтиргеп». Потьенин өлүеи чылы анмак Владимир Ульяновтуң баштайгы шылгалдазы-биле шак мындыг холбаалыг болуу бергеп. Автор революсчу идеяларнын интернационалзы эстафетазын ынчаар идередип турар.

«Коммузынын шүдүкчүзү болгаш солдазы» Эжен Потьенин чогаадыкчы ажылын В. И. Ленин бедин-биле умелээн. Ол ооң шүлүктерин эки билир чораан. Дмитрий Ульяновтуң сактышкынзыны-биле алырга ол «Интернационалды» француз дыл кырында өөренип алган турган. «Бир дузазы-биле ажылдан чоруур эң улуг проблемаларның бирээзи» — Эжен Потьенин чырык амыдыралынга туразаалаан чүүлүнге Ильич оны ынчаар ядаан.

Сестеринде «коммуналның хазы ырлап, тыыш чоруур» «Интернационал» бүгү шүлүглелдин кол үүкзы-дыр. Чогаалдын кол маадырларының бирээзи болуур ажылчын-парлакчы Луи Мияле Париж коммунаны дүүжеп соонда Россияга чедип кээр. Мында ол Октябрь революсиязының хереченгээ болгаи. Паршиие бирикадалар тулчуушкуннарынга ооң эжен болгаш сурунчүзү чораан Эжен Потьенин чогаадыкаын ырызы Октябрь революсиязының тимин аварган.

1888 чылда Пьер Дегейтер «Интернационалга» музыка бижээн.

В. ГАНШИН.
(СЭТА-ның корр.).

НОМНУҢ САЛЫМ-ХУУЗУ

Совлгу үеде ном-биле холбашкан чугула айтырыглар хей-ниитинии дувуредип турар апарган. Зң кол чүүл чүдел дизе номнарны эвээшти үндүрүп турары база оларның утка-шымарының нешнаа. Чөптүг-ле негелде. Ном байланшылын канчаар амаан, надагалал турарыл, номнуң салым-чолу кандыг болуп турарын? Ындыг айтырыгны тургузарынга үндезин черле бар.

Чурттуң ном байлакшылы, шынап-ла, кайгамчык хей 45 миллиард том. Беш миллиард ном хей-ниити библиотекаларында, 40 миллиарды — чурттакчы чонда. Шак ындыг хей санныг ном дээрге бистиң культура революсиявыстың чедиишкинии-дир. Дөлеп көрээлиер. ГФР-де үш ог-бүленің бирээзи-де бажының да ном чок, дөрт кижиниң бирээзи-де чыл тургузуунда холунда ном бөзин тутпас. Францияда 100 кижиниң 58-и кажан-даа ном номчувайн турар. АКШ-та аныктарның 37 хуузу ном номчувас. Бистиң улузувус делегейде эң-не хей ном номчуп турарлар болуп турарынга чоргаарланыр ужурлуг бис.

Шак ол байлакшылга хамаарылгавыс кандыгыл? Тоомча чок, кам-хайыра чок деп болуур. Ооң баштказы — даярлында фактылар. Совет эрге-чагырганың чылдарында чуртка 70 миллиард ном парлаттынган. Дайын соолуңде чылдарда — 58 миллиард. Ол үениң иштинде ном фондузу 25 миллиард томга эвээжээн. Ортумаа-биле бис чыл санында 350 миллион номну чидирип турар бис. Өскээр чугаалаарга, бистиң ном үндүрер черлеривистиң үндүргени үш номнуң бирээзи-де ном фондузуун өстүрериие эвес, харын ооң читкеи номнарны долдурарынга бараан болуп турар.

Номнуң малынының кыскалап турарының чылдагааны аңгы-аңгы. Оларның эң колу — номну багай кадагалап турары. Хей-ниити библиотекаларын алыр болза эң шаптыктыг чүүл — оларның турар орап-бажыңының таарымча чогу. Бети дээрге ССРЭ-ниң В. И. Ленин аттыг күрүне библиотеказының бажыны ооң алдазына метро түлүптарга таарымча чок апарган. Иркутскиниң күрүне университединиң библиотеказының бажыны үредип турар.

Өске-даа ындыг чижектер бар. Бистиң чуртувустуң бүгү-де парлалга продукциязының контроль экземпляры ыыгжап турарының байгалы багай. Оларны Москвада аңгы-аңгы черлерде тургускан. «Артынчы» принциптиг уржуктары моон боскү. Социал айтырыгларны тоомчага корбейн келгенивистиң харазында ындыг чүүлдер тыптып келген.

Номга камныг, хумагалыг болурунуң, ооң четче, бүрүн болурунуң айтырыы мозу-шынар категориязынга хамаарлыр. Ол айтырыгны шиитпирлерин номга культурлуг хамаарылганы кижизидериниң эгезээр апаар. Ынчангаш ону бичии уруглардан-на эгелээр.

Школа назынңы эртеен кижилерни канчаарыл? Маңаа-дыл башкылары, номга ынакгарның иитилелдери (олар чуртта кончуг хөй) көскү рольду ойнаар ужурлуг.

Кандыг-даа чүвениң үе, хуусаазы турар. Ном база ындыг. Оларны септеп-селиря негеттинер. Ону хандырылга албаны кыны дег. Керек кырында ындыг эвес. Кооперация аргазын-даа ажыглап көрзе.

Дыка хей номга хандыкшылдыглар боттарының номнарын септеп ап турарлар. Маңаа база билиг, чаңчыл, чериг-черексел херек. Ону школадан эгелеп эки. Ном дептерлээр болгумнерни школаларга организастаза, харында куш-ажыл кичээлдеринге шак ындыг херекке ээредир болза, ол кончуг чугула болгаш ажыктыг болур ийик. Шак ындыг эки дүржүлга чуртта чамдык черлеринде бар. Профтагнышкын ажылынга ону черле ажыглаза эки.

Ховар болгаш үнелиг номнарны катап тургузары онза чугула айтырыг. Ону библиотекарлар-даа, номга хандыкшылдыглар-даа чорудуп турар. Шак ындыг участоктарны, мастерскаяларны типографиялар чанында организастап болур-дур.

Бо айтырыгны бодап көөрге түрмек ышкаш сагындырар. Керек кырында ындыг эвес. Шак ол айтырыгны делегейниң хей-хөй чуртталында специалистер өөренип көруп турарлар.

Б. КОРЧНОЙ.
Экономист.
«Экономическая газета» солуңдан.

ДАҢЗЫЛАТТЫНГАН БАЗЫРЫКТАР

Эрте-бүрүңгү тураскаалдар, базырыктар болгаш даш көжөлер дугайында шинчилел ажылын кылып келгенин эртем ажылдакчызы Иргит Үнүдекович Самбуу чугаалай каавыткан. Эрте-бүрүңгү тураскаалларны кадагалап камгалаары, кайда барын даңзылап тодарадыры бүгү хамаатылардың үдээлгези деп билиишкин сагыш-сеткилимни хайныктыра берген чүве.

Тес-Хем районда «О-Шынаа» совхозтуң девискээринге орук-тудуг ажылдакчылары Бора-Тей базырыын ушта казыпкан турда, бо чүүлдүң автору таварышкан. Үк базырыктың камгалалын үезинде алган. Бора-Тейниң үүжези эртемге база бир чаа чүүлдү бергеп. Ынчаар Иргит Самбуу ол талазы-биле эртем ажылын доозкап, район төвүнге солуп лекциияны номчаанындан тоогүнүп эртине байлактарын сонуургай берген мен. Эртемдеп-биле база катап ужурашканым бо.

Аңгар-бойдустуң аяс, чаагайын канчаар. Чайның башкы айы. Хүнүтүн чылыг агымнарынга шоңдурган карак четпес ховулар. Тестиң дүрэи четпес шынаазы чиргилчиннеп чыткан. Ажылды мээн өскем, тиргэзи шынаам — Оруку-Шынаанның чайлагларындан эгелээр деп шиитпирледивис. Орук дургаар эртемден кургаг хемнерни, тайгаларны болгаш кызыр-берт бедик даглармы чүрүп, аттарын бижип, картаны шыйып ап чорду.

Ажыл ада-иемниң биезги шагда чүрттап турган чайлаа Баян-Оваадан эгелээн. Феодалдыг Тыва үезинде араттарның чайлаг байырлалы эртпирип турганы Баян-Оваанын кырынга автобус маннап үнүп келген. Бүгү чайлаг адыш иштинде чүве дег кестүп чыткан. Ол шагда ядыларның оваа дагырынга киржип тура, олбук кылып олуруп турган шыгы ногаарага берген чыгыы.

Деспеннин чайлагларындан 76 базырыкты, 23 көжөни тыптывыс. Оларның чедизи бижик, чүрүмалдыг. Көжөлерінің түс-түс өң-чүүнүү кызыл, сарыг, көк болгаш маңгаң ак бала ала-сарыг.

Серлиг хемнин аксынзан Деспен хемнин ооруу болгаш Кызыл-Шат чедир 171 базырыктарны бүрүткээн бис. Үк тураскаал базырыктар О. Шынаа суурнүң чамында болганындан бала Тес-Хем районнуң орук-тудуг участогу оруктарының контрутзеринге базырыктардан даштарны сыскыларга, чыырыларга оттеп, топап, чок кыганы дыка-ла хомудаачыг. Эрте-бүрүңгү тураскаалларга үк черниң девискээринде көдээ Совет сагыш салбайн келгенин айтыры артык эвес.

Кызыл-Шаттан Бичe болгаш үлүг Өнгештернин ооруглаарынаан 91 базырыкты даңзылап тодаратказ. Ында бала түүгларга тереглээш, элээн хей базырыктарны үрегеп турган. Ол Үстүү-Шынаа, Оруку-Шынаа көдээ Советтеринге хамаарыжыр. Мен бала хамаатыга кижи болганымла, бодумнуң хомудаларымны илередикээн мен. Бүрүңгү базырыктар тураскаал болурундан аңгыда түе черлерниң база бир онзагай чүрүмалдыг черлери, деп чүве билдингир. Көк-Эрик-Аксы деп черге бедик дөрт, долгандырлы 90 метр базырык чыткан чүве. Аңгы үеде бир метр бедик аварган. Бичe шаандан чүрттап өскен кижиниң карааңга ол черниң чүрүмалдыг аян-шинчизи өскерилп калганын эскерген мен. Мээн танывырым эвес-даа шыкаш болур чоруук.

Самагалдайның Хөл-Оңгу болгаш Хараал-Тей. Сайгыя дагның базырыктары база солуп. Бижиктиг кижилер ында элбек. Кижи көжөлердеи ангыда. Сыын көжө база бар. Ол көжөниң бедии черден 2 метр.

Агаар даанын арты, иштн талазындан база бүрүңгуларның ында таварып, солуп ажыл-ишти тыва эртемден Иргит Үнүдекович Самбуу кылган. Тес-Хем районнуң девискээринден иштирлеби-биле 476 базырык болгаш кижи көжөлериниң чүрүктарын тыптыпкын, паспорттарын тургускан. Июль айда Эрзин районнуң эрте-бүрүңгуларының оруу-биле эртем ажылын уламчыдаар.

Мөгөрт ТИРЧИН.
Тес-Хем район.

Чагаалар

СЕПТЕП-ЛЕ ТУРАР...

Хоорайның дөртку микрорайонунуң девискээринде алды дугаарлыг чунар-бажың бар. Анаа хамаарыштыр мында чурттап турар чамдык кижилерниң «Чылда төзин тос катап септеер оран чүве бо!» дижип турган чеже чугаазын база дыннаан мен. Хат чокка сиген бажы шимчевес болгай, мында үжүр-ла бар, ажыл-биле чугаалаарга, чүнүп келген кижилерниң сеткил-сагыжын карартыптар түүлер бар. «Хайыыл-ла чүве-дир ам, изиг суг төне берди, билген болза, артык талка суг кудуп алыр чүвеин». «Коргүлеем, кончуун, суг аксыр краннар шимчеп, элеңейнип турар, шуут оорлуп каап дүшее-ле кончуг-дур». «Ам база бүге чок...» дишкеп чугаалар чунар-бажында байлап каныгып дең үүнүн тайылбырлап чыпар-дыр.

Май мурнунда чүнүн алыр дээш келдим. Алып каан чарлалды номчуурумга, «Эр улус салбыры ажылдавас» деп каан болду. Ам канчаар, дедир чанар үжүрга таварыштым. Ам ажыттына берди ыйнаан дээн бодаа-биле чунар-бажыңга май айның 11-де келдим. Биезги-ле чарлал хевээр тур ийин ол. Бакылап көөрүмге, улус чүнүп турар мыныг, кассага чоокшулап келгеш, айтырдым. Харыы мыныг болду:

— Бүс чок дээрден башка, изиг суг бар-дыр.

Харыга таарзынмайн, улаштыр айтырыг салгам, мынча дидим:

— Бүс чокта канчап чунар боор. Кыдыртып алыр дээш чүге сагыш човавас силер?

— Чайын изиг бүстүн хеөө чүү боор, суг-ла бар болза—дигилээш, кассир дүште чок олур.

Чүгле чаңгыс мен-даа эвес, чунган оске-даа улус хомудаксап оон үндүвүс. Кижилер чамдыкта мынча дижи боор: «Бо чунар-бажыңче сагыш салыр кижилер бар чүве бе, алы шуут түр хаапкаш, капитал септелгеп чорутса». «Септелге кылбас эвес, харын бир-ле чүвезин септээн, өткеп, дүүзаалаан турарын, оон улампдан чунар дээш келген кижилер дедир чорун шаг болганын болуп көргеп мен. Септеп-ле турар-дыр. канчаргаш бир-ле чүвезин чүге үредип калган турарыл? Септекчилериниң талазындан ону шынар чок кылып турарында эвес ыйнаан. Анаа келгеннериниң ийик-хевин карактаар ажылчын ыырынмас чер бо, солчуп-ла турар.

Хоорайның бо № 6 чунар-бажыңының ажылынга хамаарыштыр кижилерниң хомудаг тургузуп турары чөптүг деп бодаар мен. Мергелдей.

Сандан САНДЮ.
Кызыл хоорайның дөртку микрорайонунуң чурттакчызы.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Бо чылдың майда № 108 «Шынның» «Мергелдей булунунга» парлаттынган «Аалчыларны канчаар утхуп болур бе?» деп шүүлгүлелиниг материалды номчаан, бодумнуң сагыш-сеткилим доволдургулай бергилээр чамдык чүүлдерни бижикседим.

Шынаа-ла Чоон-Хемчиктеи Алар-оол Монгуштуң бижин турары кончуг ыыш. Ылангыя кышкы үеде суг ыраак-узак чорук чоргаан кижи аалчылар бажыңынга чеде бээрге халадыг-ла. «Хостуг орун чок» азы «Тускай хандырылга» деп бижиктиг чарлалын, чаңчыл ёзугаар чүве ийикпе, үргүлчү азып алган олурарлар. Кижи кайгаар. Кайын-на шуут орун чок болур чүве деп ол. Чамдыкта ол улуг-чаагай аалчылар бажыңының эжиниң аксынга кижи кире бээрге доозап кончуттунуп-ла эгелээрлер. «Үн, чору, орун чок!» дээш халчып келир. Кандыг кончуг шыжыгып, буугуп олурар чүвези, оларны та ким мынчаар хорададып, кезедип каан чүвези! Нервизи ындыг кошкак кижилер чөнүүн амыдырал хандырылга черинге канчап мынчаар буугуп олурар чүве ыйнаан, кижи кайгаар.

Мен үзэрби чыл ажыг үе иштинде агрономнап, кедөө ажыл-агыйга ажылдап келдим. Соолуңде РАУБ-ке ажылдап турдум. Кедөө ажыл-агый техникумун, Краснояркиниң кедөө ажыл-агый институдун-даа доостум. Штат кызырылган соонда ам оске шугумга ажылдап турар мен. Ол ажылым аайы-биле Кызылга аалчылар бажыңынга келиримге, хонар черни ийи-чангыс чагыып каан болур чорду. А кедөө ажыл-агый шугумунга ажылдап турумда, аалчылар бажыңынга хонар чер талазы-биле халадыг-ла турду. Үргүлчү орун чок болур. Кижи бодаарга кедөө улустуу бир янзы бодагы дег.

Мээң бодалым мындыг. Соңгаар улуг хоорайларда ыыкаш, республиканың Агроүдеттүргүкрюмү «Колхозчуниң бажыңы» чижектиг аалчылар бажыңындан тутказ, кедөөден аргыпкан чонга бараалгатса. Чагыг кижиниң шыдавас чүве болза, ону кедөөден келген улуска кылдырса кандыг деп? Кызылга ылангыя эмчилеп четкеи кижилерге хонар чер чогу дыка-ла берге.

Чоокта чаа командировкалап четкеш, «Кызыл» гостиницазынче хондум. Мындыг чүүлдү эскердим. Ында каът бүргүүнде дөрт-дөрт дежурный бар. Администраторлар база дөрт кижи. Кедөө көөрге даштыкы ажиин тыртыкшыктаан соонда дежурныйлап олурар кижи көзүлбес, удуп чыда хонар. Ол хирезинде аалчаан хүлээткеи үш хонук дыштаныр. Кижи бодап көөрге, чыргалдыг чүве-де чорду. Чогум мындыг соңгаар ажылдыг улустуң штадын чүге кызырып, харысаалгазын бедитпес чүве ирги?

Нөшкем-оол МОНГУШ.
Өөвүр район.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

1988 чылдың июль 1-де 8.00 шаактан 13.00 шакка чедир назылап кыраан болгаш чааскаан артнан хамаатыларның дугайында сагыш човаашкын айтырыгларының таварзы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң нүүскомунуң секретары Антонина Арнадьевна Павлова-биле 2-50-90 дугаарлыг телефон дамчыштыр дөрт чугаалажып болуур силер.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ЕВРОПА ЧЕМПИОНАДЫ

Амгы чемпионат деостурумуң кырында келген. Чугле ядыы медальдың эдилекчизи болуур команданы адаары арткан. Дөрт шилиидеи команда арткан турда Италияның амгы коллективиниң тренери Азеглио Вичини Европа чемпионадының эң эки 11 ойнакчызын адаан. «Вичинии командазынга» голланд дөрт ойнакчы — Рональд Куман, Ян Хинтце, Франк Рейкаард, Рууд Гуллит болгаш Марко Ван Бастен, ирланд Пэдди Беннер, ГФР-иниң шилиидеи командазының ойнакчызы Лотар Маттэус, испан Мануэль Санчес, ССРЭ-ден Олег Кузнецов, Александр Заваров, Олег Протасов олар кирген.

ЮПИ агентилелиниң дыңнадын турары-биле ядыра, бо чылдың февраль айда ССРЭ-ниң шилиидеи командазын 4:1 санга удуп алган-даа болзувусса, ол команда-биле амгы ыыныувус кончуг берге болур деп Вичини сагындыгган. Тренериң айыылзымышкынының түңнели кандыг болганын?

ШТУТГАРТ. (СЭТА-ның түскай корр.). ССРЭ-ниң шилиидеи командазы чартын финалга Италияның командазын 2:0 санга удуп алган. Олар эң Европа чемпионадының түңнеи ыыныунга ойнаар. Оларның удурланыкчылары—Голландияның командазы.

А итальяннар-биле оларның ушуражылгазы канчаар эртеннии?. Үш-ле минута иштинде итальян кратарь бодунуң хаалгазындан ийи бомбуңгу ушулган. Баштайгы санны Геннадий Литовченко ажыткан, Ийигизин —Олег Протасов киирген. Бо дээрге бистиң командавыстың миллион-миллион совет корумчулерге, зарыкчыларга белээ-дир. Ол маргылдааның соонда болган парлавга конференциязынга ССРЭ-ниң шилиидеи командазының улуг тренери Валерий Лобановский мынча дээн:

— Италияның командазы кончуг солун, перспективтиг коллектив. Чемпионат эгелээр мурнумда оон эртиргеии эң хуу ушуражылгаларын кончуг ынчэнгейлиг өөренип көрген бис. Бо хүннерге чедир Италияның футболистери удурланыкчылары-биле дыка шыырак ойнап келдилер. А каяан ГФР-иниң, Данияның, Испанияның командаларыбиле ойнап турда, ол чурттарның футболистери итальяннарга удур-даазын нуштуг халдаашкыннар кылыптарга, олар шала-ла сезим ап, частырыглаар кылып эгелээр турдулар. Ону өөренип көргеш, бистер шак ындыг тактиканы шилип алган бис.

ССРЭ-ниң шилиидеи командазының тактиказы бистиң шуут-ла кайгадыпкан деп итальян тренер Азеглио Вичини миниин чугаалаан: — Баштайгы минуталардан эгелээш-ле ССРЭ-ниң командазы шеңге нуштуг халдаашкын кылды. Нуш-дамыр талазы-биле белеткели база-ла бистиң командавыстан ажыг болду. Ол болгаш тайгыр шеңге ол бүгү шиитпиргиг рольду ойнаачы билдингир.

Парлавга төвүнге «Дейли телеграф» дээр англи солуннуң корреспондентизи Гибсон Колин чедип келген. Ол тиилелгеиие байыр чедиргеи. Олег Протасовтуң дугайында сонуургап, товаргай чугаалап бээрии айтырган. Бистиң командавыстың итальяннар-биле ойнаанын ол мынчаар тайылбырлаан:

— ССРЭ-ниң шилиидеи командазының оюну мени шуут кайгатты. Силер ангылчаннар-биле база эки ойнаан силер. А богумгу ыыш шуут дыка чараш болду. Командалар чемпионнай-даа бээр чадавас-тыр!

ГАМБУРГ. (СЭТА-ның түскай корр.). Европа чемпионадының кол корданчыларының бирээзи болур ГФР-иниң спортчуларын Голландияның шилиидеи командазының футболистери кончуг берге демисеяге тиилеп аяыр арганыг болган. Сан—2:1. Олар ам түңнеи ыыныга ойнаар. Алдын медаль дээш ийи команда — Голландия биле ССРЭ-ниң командалары дуун ойнаан.

Түңнеи ыыныга киржир эрге дээш Голландияның командазы тактика талазы-биле чогаадыкчы ойнаан. Бо удаада база-ла халдаичы Ван Бастенниң оюну кончуг иесну, чараш болган. Ыыннуң эң сөөлгү минутазында ол бомбуңгу киир тепкеи. Ол бо чемпионатка 4 бомбуңгу үш ушуражылга үезинде удурланыкчы командаларның хаалгазыиче киир тепкеи болгаш хей санныг корумчулерниң хундутнелин чаллап алган. Голланд футболистериң чедиишкинии—хамыктың мурнунда оларның дуржулгалыг тренери Р. Михельстиң чедиишкинии болуур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—«Авай, мелиориг мен». Ураи-чечен фильм. 9.45 —Бүт бамбуунун допчуллазы. 10.30 — 10.40 — Медээлер. 15.15 — Медээлер. 15.25 — Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязының делегаттарының тугаазы. 15.35 — Уругларга бөлү сериялыг ураи-чечен телефильм. «Келир үезеи аалчы» 1—2 сериялары. 17.45 — Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязынга уткуштур. «Үениң судалы». «Трехгорная мануфактура» фабрикаиың партия организациязының ажылының дүржүлгазы. 18.15 — «Чүрүкчүүнүң мастерскаязында». О. Ковов. 18.30 — «Карджикчилер». Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязының делегады. Грузиияның компартиязының Ланчхуте районкомунуң бирги секретары Э. А. Бериазеиин дугайында. 19.05 — Совет ыр фестиваль. «Зелена Гура-88» (ПУР).

21.00—«Үе». 21.35 — Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязының делегаттарының тугаазы. 21.45 — Политиктыг театр. «Кызыл хевисте үш кижи». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Автору— Р. Солнцев. 22.55—Бөгүн делегейде. 23.05 —23.55 — Бут бамбуунун допчуллазы.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — РСФСР-иниң улустуң артизи И. Ойстрах ойнаар. 8.45 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.20 — Итали дыл. 9.50 — Уругларга кыска хемчээлдиг ураи-чечен фильмнерниң баштайгы көргүзүү. «А шарик ужуп орган». «6 «а»-дан эрлер». 10.40 — Мультфильмнер. 11.10 —«Самыягода чаъс чаап турар». Ураи-чечен фильм. 12.35 —«Ах, бо вальс». Хөгжүмчөглээшкиниг программа. 13.15 — Медээлер. 13.25 — «Математиктиң өөрүшкүүлэри». Ураи-чечен фильм. 15.00 — «Совет Эвилелиниг баралап бээр тур мен!» 16.00 — Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязынга уткуштур. Украина телевидение программазы. 17.05 — Телефильм. 17.35 — Медээлер. 17.45 — «Делегей панорамазы».

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Уругларга фильм. 19.10 — «Алаа теөүр». Үндүрүгеде: Медээлер. «Эзе тургустуунуушкунга — иденкейлиг партийжи удуртулгаа». «Атеизм пропаганданың чугула айтырыглары». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуур, чаштар!».

КЫЗЫЛДАН

20.15—«Саян электеригде кежээ». Литература-музыкалыг программа. 20.45 —Доп. фильм.

МОСКВАДАН

21.00—«Үе». 21.35—Бүгү-эвилелдии XIX партконференциязының делегаттарының тугаазы. 21.45 —«Хилия сезоны». Ураи-чечен фильм. 23.25—00.00 — «Музыкалыг дамчыштыга. «Эртенги почтаа».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.35—Медээлер. 17.45 — «Делегей панорамазы». 18.30 — 21.00—Эстафета. Чаңгыс-культура-спорттуг программа. Чаңгыда (20.00) — «Тамчыктыг удуур, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Адрезивис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амбарлар килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, үлетчүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кедөө ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизынын 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязын 3-43-41 солуп келбейн болганда 2-32-75-че долгаво.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаан. Тиражы 24637 экз. Солуңнуң индексизи 54241.

Тыва АССР-иниң Ном үндүрер аво, полиграфия болгаи ном садыызының керектериниң телээ-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 139 ТС—01545.

БӨГҮН XIX ПАРТКОНФЕРЕНЦИЯ АЖЫТТЫНАР

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 28 вторник № 149 (13749)

1925 чылда үдезилеттингеш.

Өртээ 3 копеек.

Конференцияга чугаалажып көөрү-биле киирип турар айтырыглар партияга болгаш чуртка амыдыралчы ужур-дузалыг болуп турар. Кылдынган чүүлге боттуг үнелээшкинни бээр, чедип алдынган чүүлдү шынгыы шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи анализтиң туружундан көөр, хүлээп алган шиитпирлерниң канчаар күүсеттинип турарын сайгарар, бирги ээлчегниң кичээнгейин негеп турар айтырыгларны чидии-биле тургузар, эки дуржулганы нитилештирер, моон ынай бурунгаар шимчээшкиннии перспективаларын тодарадыр ужурлуг.

(Партиянып XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ның Тезистеринден).

Эде тургустунуушкун дугайында бодалдар

ҮЕНИҢ ҮНҮНГЕ

Эде тургустунуушкунну эгелеп киришкен бис. Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозунга хөй чылдар дургузунда малчыннап зор мен. Эде тургустунарны анаа-ла бодувун херек эвес деп билир мен. Ол дугайында Михаил Сергеевич Горбачев бодунуң чугааларынга чаңгыс эвес удаа кичээнгейни углаадырып келген.

Мен бодап көөрүмге кабыяткке олуруп алгаш, айтыышкын бээр, чонуң эрге-ажыын камгалаан хөөнүут, чигинигит бодалдар тарадыр чамдык удуртукчулардан ам кезээ-моңгезин-биле чарлып эгелээнинээ ол. Эрге-дужаалың хүндүлээр ынаныг даргалар чон-биле бөлүп сүмелешпес чорааннар болгай. Амыдыралдан черуп чоруурга шак ол эргижиреп, хевирлеттинип калган чаңчылдардан азырлып ааныры ынаныг-ла белеп эвес хире чүве-дир бо. Үстүнден командалаар бербеске мыт чокка одурар кылдыр веренип калган, ынаа улустуң ыйыышкынының, күзелиниң күүседикчилери болуп шырбайып чоруур кижилерге ам ажылдаары дыка берге болдур ужурлуг. Бегүн шиитпирлиг туруштуг эвелээри эргежок чугула: доктаамал чогаадыкчы дилээшкиннерге чаңчыгар, коллектив-биле сүмележир, хуузунда боданыр херек. Шыдаавазында — эде тургустун! Шыдаавазында — ооң кижиге орнуң чайлап бер. Кандыг-даа эрге-дужаалдыг кижиге хамаарыштыр айтырыгны чугле ынчаар тургузар апаргын. Анаа ким-даа каттыжар.

Эде тургустунар херек деп шүгүмчүлежип-даа, чугаалажып-даа турар-дыр бис. Чүге бодувуну ескертир кижи мен дижирин-даа дыннаар-ла-дыр мен. Ооң мурнунда-даа арыннуурум арыг, ак сеткилдиг ажылдап-ла чордум тоо? Эде тургустунарынга ол четпир эвес чүве бе? Ол-да айтырыгларны бодумга база салып көрүмүнү дилеп турдум. Бир эвес дүүн-даа хөйүү кылып тургаш болзуңарза, амгы хемчээлдер-биле алырга, ол эвээштир. Ам-даа удам бүдүрүкчүлүг, беримчедиг ажылдаар херек. Чүрттүн мурнунда кайгамчык улуг сорулгалар салдынган. Оларны эрги аргалар-биле шиитпирлээри болдунмас. Берге дээш канчаар, ийи бизлекти сыныры каапкаш, эдеккере шүтдүнер, хөй бодаңар бодунуң херээнге бот-шүгүмчүлекчи болуру чугула. Ажылды дуву-далаш-биле кылыр, чүнү-даа тоол көрбес, бодуң сагылга-чурумга тудуп билбес чорукка уздур чаңып-сыныш чок демисселээ шагда-ла чарлаар турган-дыр ийин. Хөйүүн малын карактап орар бөдүүн коммунист кижи болганымда, үениң кыйгызын хүлээп алыр, эде тургустунуушкунга сагыышкынын киирер мен.

Мацкай ЭНЕШ.
Өшкү кадарчызы.

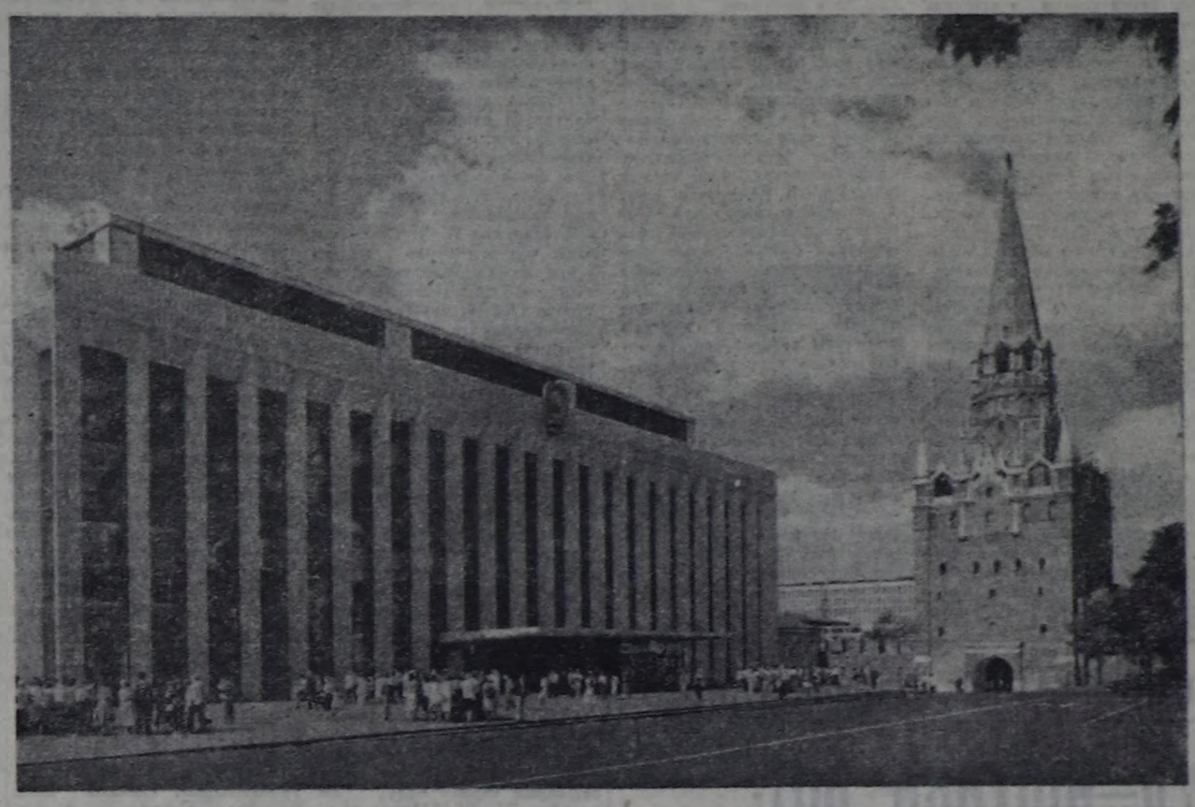

МОСКВА КРЕМЛЬДИҢ СЪЕЗДИЛЕР ОРДУЗУ

Анаа СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажылдаар.

Б. ЕГОРОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

БИСТИҢ ДАРГАЛАРЫВЫСКА ХАМААРЫШПАС БЕ?

Эргим редакция! Солуңга чүве-даа бижип чорбаан кижи мен, ынчалза-даа бо удаада черле меңге бир чүүл — ажылагыжы эвес чорук албадапта эвеспе. Чүл дээрге мындыг чүве бо: «Ленинчи оруу» совхозтуң № 2 сүт-бараан фермазы бо чайын инективисти ийи аңгы черге кадарар деп турар бис: аныяк малдарны Шан деп черге, а улугларны Чинге-Хем деп черге. Хөй янек чангыс черге турарга оңтка бергеш болгай.

Саар инектерни кадарар дээш инективисте өшкү кадарчыдары база чеде бергеш. Ол чорук меңге дүүредип тур. Чөөнтө чаа бригадирниис Галина Трофимовна Курильская фермага келирге, өшкү-биле оларны чаржалажырга болур бе дээр дүтаймда бодалымны чугаалаадым.

— Мээң айтышкынным эвес совхоз даргаларының ынчалдың болгаш сүй-белекterиниң шенеледе бүдүрүлгезинниң чүрүкчүзү.

— А ферма эргелекчизи кижи силер болуңар чүү деп бодап тур силер, хей сүттү канчап саап алыр улус бис?—диди. Анаа черле элээн маргыттывыс.

Бо чылдың май 26-да Сэрыг-Сеңек районуң малчыннар слёдунга республиканың Агрополитпүрүкпромунуң даргазының биюги оралакчызы министр И. М. Сувандың чүве чугаалап тургаш:

— Даг оңдунге корүп алгаш одурбайн, посага конвейерни тургузуп бериңер, бир эвес сүт планын күүседир деп болаар болзунарза, көк-судалга база чажын бериңер —деңнеп ыкла чүүлдүзүгнеп мен.

Мен бо совхозта 15 чыл дургузунда янек кадарын белдим. Черле мынаң бистия удуртукчуларывыс кадарчылар, саалчылар-биле сүмелешпес, боттарывыс биляр, шиитпирлээр бис деп хөөнүут улус бо. Мен бодум партия кежигүнү болгаш ол дугайны хурал-сүтдаага чугаалап келдим. Сөңдү үеде, демократчыдылга үезинде, удуртукчуларның ажылының стилн болгаш методу өскерлир, экижир боор деп идегээн мен. Ажылды чаа ёзу-биле башкарар дүтаймда солун, сеткүүлдерге-даа бижип, радноза, телевидениеде-даа доктаамал чугаалап-ла турар чүве-дир. Бистиң «Ленинчи оруу» совхозтуң удуртукчуларынга ол хамаарышпас чүве ирги бе?

Бегүн Москвада ажыттынар партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязындан аажок-ла хей чаа чүүлдерни манап тур мен. Чон-биле сүмелешпес, эрги ёзу-биле хуи эрттирип олурар удуртукчуларның дугайын эңдеш дорту-биле чугаалаар боор деп идегээр-дир мен. Эң тургустунуушкун — хөөнүүдең дарыымысты эмнээнинге эң-не дээштиг аргазы ол.

Михаил ДАЛДЫП-ООЛ.
Бояровка суур.
Каа-Хем район.

БЕЛЕК КЫЛЫКЧЫЛА РЫНЫҢ БЕЛЭЭ

Чурт үлетпүр министерствозунуң чоннуң ус-шевер кылыгларының болгаш сүй-белекterиниң шенеледе бүдүрүлгезиниң коллективи партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур бо беш чылдың үш чылының планның онаалдатып коп көргүзүлгелер талазы-биле күүседирин хүлээген турган. Сеглээн сөзүүге коллектив ээ болгаш. Белек кылыкчыларының конференцинга белээ ол.

Чурттакчы чоннуң хандырылгазын эңгиидер херекке бистиң бүдүрүлгеник ажылакчыларывыс боттарының үлүүн киириштирип турар. Бүдүрүлгеник цехтеринде кылдың турар чоннуң ус-шевер кылыгларын, сүй-белекterин, аргазын, даарааи янзы-бүрү хептерни республиканың магазиннеринде көрүп болур. Продукциявыстың ассортиментизин кижилерниң хереглелинге дүүштүр калбарыштыры кызып, чогаадыкчы тывынгыр ажылдаарывыс арга-дарын дилеп турар бис. Дилээшкин, чогаадыкчы, шимчеңгир чорук алырында барын-дан-ла ийи-үш чылдың ишкинде бүдүрүлгевиске эргежок чүүлүл дээрзин биляп турар бис.

Хандырылганы бүгү талазыг эңгиидерни ыңнаңгы-ла чүүлүл айтырыг. Ол — эде тургустунуушкунуну база бир кол айтырыгларының бирээзи. Ынчаңгаш бис хуи бүрүдеги ажылывыска оны удуртулга болдуруп турар бис. Чүге дизе үениң негелдезинге дүүштүр турүүлер, эде көөр чүүлдер бисте бар. Бо-ла бүгү сорулга-биле лабораторния ажылдаар деп турар бис. Бүдүрүлге чаңында тургустунуң турар бо шенеледе лабораторния кылып үндүреринге чаа кылыгларның онгагай талаларын ээлеңнир, сайгарар болгаш бүдүрүлгенин моон соңгаарғы ажылынга, уран чүүл эргаларынга тодарғай угланчыкшынарны бээр ужурлуг. Оон-биле кадыг Москванын тегжүм херекселдерн белектеп кылыр институтун турүүлээны — телевидел-биле тегжүм херекселдерни, янзы-бүрү хевирлеринде ажылдап кылырын планнап турар бис.

Бүдүрүлгенин мурнунда салдынган сорулгаларның херек кырында боттанынныкыны бистерде хамаарыжыр. Бистиң арбында ус-шевер, ажыл-херээнге сагыш-сеткилинден бердингеп кижилер эвээш эвес. Чижээ, национал дериг-херекселдер кылыр цехтин К. Конгар-Сүүгже удуртқан бригада чогаадыкчы ажылдаарының арга-хевирнин дилеп, тып турар. Өг дериг-херекселдинге ажыглаар нарын үтүлзаарны олар кыска хуусаада шингээдип алганнар. В. Ершовтуң нэштап дериг-херекселдер кылыр бригадазының ажыл-ижи база бөгөй эвес. Оон-биле кадыг аныяк күрүкчүлер А. Тумат, А. Ондар чогаадыкчы улуг соңуургалдыг ажылдап турлар.

Николай САМДАН.
Чурт үлетпүр министерствозунуң чоннуң ус-шевер кылыгларының болгаш сүй-белекterиниң шенеледе бүдүрүлгезиниң чүрүкчүзү.

ТЕРГИИННЕРНИ — НААДЫМЧЕ

«Хөндертей» совхозта коммунист Урана Моңгуш эргелекчилээн Оймак сүт-бараан фермазының коллективи партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур хүлээлге алгаш, бо чылдың башгайы чартыында күүнете сүт садарының планын 130 хуута күүсеткен. Ам ферманың ажылчыннарының ортузунда республиканың малчыннар Наадымынга кирлир эрге дээш тергиннерни илередирининң күш-ажылчы маргылдаазы кижи бүрүзүнүң хей-аъдын кодургеп.

Хөндергейжилер Аныяк Хөндергейниң Ара-Ойга көжүп четкенн-биле холбаштыр сүт саалдазы удам ковудээн. Инектен-ле 10—12 килограмм сүт сагдынып турар. Чартык чылдың планынга 130 хуунуң кырынга ам-даа 30 тонна сүттү бо хүннерде дужаары кердүнгеп.

Будурулгенин шалыпчылары —саанчылар Марина Моңгуш, Марта Домгак, инекчилер Анатолий Сат, Кылдар-оол Сат, бызаа ажаакчызы Билзей Моңгуш, сүт соорткан чаа машинанын чолаачызы Геннадий Сат соглээн сос ажыл-херектер-биле карышпазынга бүзүреддир.

Чартык чылдың түңнелдери тергиннерни илереткеш, тиилекчилерге малчыннар Наадымынга кирлир эргени тыпсыр.

Дандзы САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

РАПОРТТААН

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уташтур алган социалистиг хүлээлгелериниң күүсеттингенинин дугайында рапорттар күш-ажылчы коллективтерден кирип турар.

Иштики бот-оруга-чарылга аргазынче баштай шилчээн будурулгелерниң бирээзин «Тыва даг-дүгү» комбинат ийи будун чартык чылдың планын хуусаадан эрте күүсеткен. Күш-ажылдың будурукчулүүн 113 хуу чедир өстүрер арга тургустунган.

Чартык чыл планын конференциянын ажыттынар хүнүге чедир доозар дээш хүлээлгезин он ажыг хонуң бурунгаар эдээп ап күш-ажылчы коллективтер күүседипкен. Оларга Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы, «Тыва аймуниэнерго», Элегес-Аксының хана материалдары заводу, чоннуң ус-шевер кылыгларының болгаш сүй-белекterиниң шенелде будурулгезин, автотранспорт будурулгелери болгаш өске-даа коллективтер хамаарыжыр.

Ким-оол ХЕРТЕК.

ЧАРТЫК ЧЫЛДЫЙН КҮҮСЕТКЕН

Кызыл хоорайның он үлетпүр будурулгелери чартык чыл планын бо хүннерде хуусаадан эрте күүсеткен. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга чедир ажыг хонуң адды айларның планын доозар социалистиг хүлээлгезин найысылалдын мурнакчы будурулгелериниң бирээзи авто-пителге заводу күүседипкен.

Экономиктиг реформаны херек кырында амыдыралга боттандырарынга хоочун ажылчыларның, коммунистериниң, инженер-техниктиг ажылдакчыларның кинрген үлүү эвээш эвес. Күш-ажылды чаа негелделерге дүүштүр организастап тургаш, ийи коргүзүглерни чедип алган. Баазының продукциязын будурелрининң планын 110 хуу чедирген. Эрткен чылдың деңнелиндеп ол ажып турар. Ону сайгарары 106 хуу күүсеттинген. Өзүлде 107 хуу. Күш-ажылдың будурукчулүүн бедидери чедип алдынган.

Социалистиг чарыштың коммунист Павел Иванович баштаан шүтүкчүлүр, Күш-ажылдың Кызыл Тук орденнин эдилекчизи хоочун ажылчын Константин Тимофеевич Кукарининң удурткаңы автобус септекчилери баштап турар.

Тамара НЕКРАСОВА.
Автосептелге заводунда инженер-нормировщик.

КЫРГЫЛДА ШУУДААН

Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозта хой кыргылдазы шуудаан. Июньның ортанга чедир 13 коденнең хоюн кыргаан, азы ону сан-түң дылынче шилчидер болза, 3962 баш хой кыргыттынган, оон 5122 килограмм дүн алдынган.

Нимтизи-биле совхоз 13037 баш хойну кыргааш, 25 тонна дүктү күрүнеге дужаар хүлээлгелиг. Бо күлээлгенин күүсеттинге бээрингге могадыдал бар. Чүге дизе, кыргылда пунктузунуң септелгези чоруттуңган, 20 электрилиг ачылар үрелишкин чокка ажыядап турарлар. Хоя ачызы-биле ажыядап турер кыргыкчылардың 9 кижилиг 4 звенозу кызымаан ажыл-ижи-биле салдынган сорулгаларны чедишкинниг күүседиринге догум болуп турар.

Кыргыкчыларны поварлар Айлеңмаа Очур-ооп, Саяна Домгак олар шыңарлыг чембиле үзүктеп чоп хандырып турарлар.

Кара-ооп ХЕРТЕК.

САНАЛДАРЫМ МЫНДЫГ

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады Т. И. Баавыл-биле интервью

Корр: Татьяна Иргитовна, Силер ам партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынче кандыг сагыш-бодалдыг чоруп тур ирги силер?

Харыы: Бүгү-эвилел конференциязынга киржир деп чүве үлүг аас-кежик болгаш харысаалга деп билип тур мен.

Конференцияга ийи үлүг айтырыгны чугаалажыр. олар аразында ажаок ханы ходбазалыг. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму бистиң партиявыстың болгаш ниитилелиниствың төөгүзүнге эргиледиг болуушкун болган. Ол үеге чедир, биргээр чугаалаарга, таптаашкын үезинде чүртка, партияга байдал кандыг апарган турганыл дизе, удуртукчулар база чаа ёзу-биле удуртуп башкарып аавас, а адаккылар мурнукчу үе чүрттаар, ажылдаар хөөнү чок апарган. Мындыг берге үеге келген турдувус. Ынчангаш ам канчарыл деп чидиг айтырыг тургустунган. Анаа ынак, дорт болгаш кара чангыс ынчарыннын апрель (1985 ч.) Пленуму бергеин ол. Оон бээр тынныыс алган ийин. Бегүн кижи бодаарымга, мындыг-ладыр.

Конференцияга Тезистерни парлаан болгай. Мен бодаарымга, ам бодур конференцияга ол документиниң аңаа-ла чугаалажып, ураалажып кагбас, харын аңаа немей делегаттар хөй-де чүүлдү чугаалаар, саналдаар боор.

Бисте эде тургустунуушкун чогуур деңнелиниде чоруп турар деп мен-не ынчаар диттиг-тип чугаалай албас мен. Чүгле бистиң совхозту-даа көрээлиңер даан. Бо чылын хойжуларывыс дыка четпес ажылдаан. 100 хойдан-ла 70 хураган алган. Мурнунда четпес ажылдаан малчыннарны барып шиитүүүн хостаан болгай бис. Ынчалза-даа кергүзүг кулдуур. Ону бодаарга, ажылда аңаа-ла дүш болуп киргеп. азы черле кандыг эвес, теңээр-дир дээш киргеп кижилер бар-дыр

Чангыс сес-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкун уламна ханылаар ужурлуг. Чечен чидерге мындыг: бо чүгүлә болуушкунну эки эгелединис. Ынчалза-даа пашты башкай эки одаап, оон ону чүшкурбеске, ында чем хайынмайн баар ышкажыгай. Ынчангаш эде тургустунуушкунну бо конференция үлам өөскүзер деп мичаар бодап, ыттанып тур мен.

Корр: А бар эвес конференцияга санал бээр апарзынарза, чүнү чугаалаар бодап тур силер?

Харыы: Харын мындыг арга тургустунуп келзе, чугаалаза деп бодаар санал-оналым-на хөй. Мен малчын кижи-дир мен, ынчангаш хамыктын мурнунда өөрүмнүң өөрүмээнинден бистерниң, малчыннарның пенсизиниң дугайын чугаалаар мен. Чүге дизе, бистерде, малчыннарда, мындыг бодал бар, ол дугайын солуңга-даа биижип турду. Малчыннарны 55, 60 хар чедеринин мурнунда пенсиядатса эки. Чүге дизе бистер дыштанмар дыш дээр эвес бис. Чылда 12 ай бар, бир айда, ортумаа-биле сес, а чылда 48 дыштанмар дүннер бар. Бис суббота, улуг хүн дивес бис. Оон аңгыда мырыңай чоокка чедир шөлээвис эвээш турду.

Ийи дугаарында, санаалаза деп бодаар чүүлүм — хөөлүдүрүмнүүстүн, мен бодаарымга, кээргечел деп чүвеин аажок. Шын харын, социалистиг күрүнеге ындыг болур ужурлуг. Ынчалза-даа эмин эрттирип болбас. Бистиң хөөлүдүрүмнүң кампаалаар органнарывыстың ажылдап турарын дыка-ла шүшпен. Кем-херек үүлгедикчилериниге өрүээлдиин кижи кайгаар. Мен бодаарымга, хөөлүдүрүмнүң черле чаартыр, оны шыкыырадыр ынчангаш оон төлевиделдерин бүгү чонга чугаалаштырза деп бодаалыг мен.

Үш дугаарында, чугаалаза деп бодаар айтырыым Советтер дугайы. Советтерге эргечагырганы калбаа-биле бээр дээрзин Тезистерде айыткан. Бисте чер-чер Советтерни көөрге, чамдыкта харын көөргенчиг ийин. Уруглар, эмнелге, культура албан черлерин олар септедир, туттурар ужурлуг. А ынчалза-даа оларда чангыс борбак бизанчы-даа чоктур, хамык чүрттакчыларын коммунал ажыл-агыйын ол харылаар, бодунуң эргезинде чангыс борбак трактору-даа чок. Аргалыг болза, көдээ күүсконом тудуг бригадалыг, оода звенодуг турган болза көрем. Оон аңгыда көдээ Советтин күүскомунда акша-хереглээ кенгус ээвээш-ле болгай. Ынчангаш Советтин депутаттарында албан черлериниң акша-хереглээзин аңаа хаара тудар, мөөнүүзер болза эки.

Конференцияга меңээ сес бериксе, чугаалаза деп бодаар бир кол айтырыым — бисте албан черлери көөрүүнүр. Чангыс ажылды харылаар таргалар, специалистер-ле хөй. Бодап көрүмер даан, көдээ ажыл-агыйны алыр болза, мен малчын кижи болганымда, ол дугайын караам-биле көрүп турар мен, ол аңырны харылаар улус-ла хөй: партия райкомунда киидис, оон РАУК, а совхозтарда янзы-бүрү специалистер бар. Ажылыбиле чугаалаарга, көдээ кижиниң аалынга чамдыкта сургакчылар шуут-ла «чаштар», чок болза тывааларның чугаалажылары ышкаш, «багланып доразы кургатпас» болгулаар. Оон чогум ажыы чүл, ынчаш? Чүгле оны-моны кылыңар, ынчалынарминчалынар дээр боор-ла болгай.

А херек кырында чүнү дузалажыптарыл, чамдыкта шуут куруг болгулаар. А бир эвес көдээ ажыл-агыйны чүгле чангыс РАУК, чок болза, чүгле совхозтуң эөөветспециалистери харыыдаар турган болза, олардан негээрде-даа эптиг, түңнел-даа эки болур чадавас. Олар бот-бодунга чүүл кагжып, идеген турбас ааи.

Корр: Татьяна Иргитовна, база бир мындыг айтырыг: Силернин «Тиилелге» совхозта эде тургустунуушкун талазыбиле кылдынган чүүлдер чүү барыл?

Харыы: Нимти бүгү чуртта ышкаш, бистим ажыл-агыйга сөөлгү үеде экономиканы башкарар талазы-биле чаа чүүлдер бар. Чер ажылдыглар интенсивтиг технология-биле ажылдап эгелээни дыка экижир. Оон ачызы-биле черле шору дүжүттү ап тур бис. А малчыннарның от-бүүле керээзи-биле ажылдап эгелээнге база эки.

Бо чаа чүүлдерде четпестер чок деп болбас. Ынчангаш ам чеченчидип чугаалаарга, үлегерлеп, үндезилеп алыр чаа чүүлдер бар. Тайгага чоргаараачы кижи одаг салыр-да, эң ылангыя чаъс соонда ам-не кургаг, чиңге будуктарны дидеп тып алгаш, оон-биле отту кыпсып үндүреп дег, бистер ажылывыста, амыралывыста хензиг-ле эки чүүлдү эскерип, көрээлелдин тургаш, коданга, бригадага, совхозка, районга, республикага, бүгү чуртка чедишкиннерни чедип алыр ужурлуг бис.

Корр: Беседа дээш четтирдиниз, Татьяна Иргитовна, Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажылынга идепкейлиг киржип, оруулга менди чаагай чоруурунарны күзедивис.

Харыы: Четтирдим.

Седен ХЕРТЕК,
беседалашкан.
(«Шынның» корр.).

делегей медээлери

ЧАА ЧАЗАК

ПАРИЖ. (СЭТА). Парт-о. Пренстеи кээп турар медээлер ёзугаар аырга, күрүне эргилдезинин соонда Гаитинин президентизи кыдыр болуп чарлаан генерал Аиря Намфи чүтле шериг кижилерден турустунган чаа чазакты тургускан Национал камгалал министрлиин кол албан ужуралын мурнунда турган чазактың составында кирип турган генерал-майор Уильям Регала алган. Ол чазакты мурнунда республиканың президентиин ыорааи Леслн Манига тургускан турган. Дашпыкы херектер министри бригада генералы Жерар Абраам болган.

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч). Пленумунуң болган партиянның XXVII съездизиниң шиитпирлерин ёзугаар демократчыдылганы калбартып, хамыдырынче партия Бай-Тайга райкому, партия эге организациялары сагыш салып, ол чорудулганы удуртуп, башкарарда, практикага боттандырарда чүү кылырынче кичээнгейин утпаидырып турар.

Эге тургустуунушкунуң чугула ыненошуунуң бирээзи — демократчыдылга дээрзин олар коичуг эки билип турар. Ынчангаш оон ужур-дузазының, а ол чугула хереқти амыдырапга боттандырарының арга-мөдтарының, партия эге организацияларының секретарларының, күш-ажылчы коллективтериниң удуртукчуларының, партия, совет, профсоюзтуң, комсомол ажылдакчыларының моон соңгаарлы сорулгаларының дугайында семинардарга каш удаа өөренген, оны хаидыр өөренирин моон соңгаардаа уламчылаар. Ол болза демократчыдылганы район амыдыралының бүгү талазынга калбартырынга, хаиладырынга салдарны чедирип турар.

Күш-ажылчы коллективтерге демократчыдылганы калбартырынче партия эге организациялары кичээнгейин утпаидырган. Күүрүне будурүлгезинин (каттыжымышкынының) дугайында Совет Социалистиг Республикалаар Эвилелиниң Хоойлузун күүсээ алган соонда бо талазы-биле ажылзы иденкейжиткен. Улус ажылагайның хогжудериниң эң чугула сорулгаларын шиитпирлээринге төпүүттүнген үндезинерин хандырар, эргелеп башкарылганын экономиктаг аргаларын кыштелдиреин, ооду бот-орулга-чарылганы, бодун боду акшалаидырарын калбаа-биле ажыглаварыл, демократтыг үндезинерин калбартырын болган бот-эргеледдин хогжудерин төпүүттүнген үндезинин хандырар, эргелеп башкарылганын экономиктаг аргаларын кыштелдиреин, ооду бот-орулга-чарылганы, бодун боду акшалаидырарын калбаа-биле ажыглаварыл, демократтыг үндезинерин калбартырын болган бот-эргеледдин хогжудерин төпүүттүнген үндезинер

ШКОЛА БОЛГАШ АДА-ИЕ

Бис «ныяк-осионге чүү-даа чүвеге тоомча чок, сагылга-чуруму багай, бергелердем ослаисыраар, аларны чүгле даашкыр музыка, наас идиг-хеп, ажыл чин үе эрттиришкинни хаара тудуп турар деп бо-ла хараадаан, хомудаан турар бис. Оон чылдагааны—ада-иелер боттарывыстың уругларывысты шын кижизиттиглеин турарывыста эвес бе?

Амгы үеде бистиң чуртта чоруп турар эде тургустунуушкун кижи бүрүзүнүң угаан-бодалын, психологиязын эде моорун эгелеп турар. Уругларывыска эде тургустунуушкунну чүгле эки мөзү-шынарлыг кижилер боттандырар дээш эки билиндирер ушуглуг бис. Чуртувустуң келир үезиниң салым-чолу, бистиң салын-чолувус, алызы барып, бистиң бөгүн остүрүп, кижизидип турар уругларывыстың угаан-шидереливинден, кижизивинден болгаш арын-нүүдүүнден хамаарыжыр.

Өзүп өрар салгалдың кижизидилгези дээш ог-бүлениң ролюн бедидерип, ог-бүле-биле школаның кады ажылданыглазын хамыкадырыы СЭКП ТК-ның Февраль (1988 ч.) Пленумунга чугулаалап демдеглээн.

Уруглар кижизидилгезинге ада-иениң харылсаалгалыының дугайында чогаалар бисте ада-иелерден-даа, башкылар болгаш өреникчилерден-даа иээп турар. Ону барымдаалап коргеш, «Школа болгаш ада-ие» деп рубриканы ажыттывыс.

Школаның болгаш класстарның ада-ие комитеттериниң, аларның кежигүнперииниң, класс удуртучузу болгаш оскө-даа башкыларның ажылы, ада-иелериниң боттарының бодаалары, сүмелери, дуржулгазы оон ааланга парлаттынар. Кижизидилге болгаш өредилге ажылының чугула айтырыгларын мөңээ чугаалажыр.

Чагааларыңарны мөңээп тур бис.

КИЖИЗИДИЛГЕ УРУГГА ЫНАК БООРУНДАН ЭГЕЛЭЭР

Бичии кижи Төрээн чуртунуң төлептиг хамаатызы кылдыр өссүн дээш ону авазынга, ачазынга, төрээн черинииң бойдузунга ынак болурунга өредиир ужурлуг бис. Ада-иелериниң, бистерниң, келир үеде бодувустуң орнувуска арттырып каап салгакчылырывыстың мурнунга харыысалгавыс, хүлээлгевис ол.

Уругларывыга ынак болуру деп чүл ол? Ада-иениң уругларынга ынакшылы ангы-ангы болур. Чамдык ынак ада-иелериниң уруглары бичее сеткилдиг, сагыш човангыр, кижизиг боон өзер, а өскелериниң уруглары багай аажы-чанныг, чүгле бодун бодаар болур. Сухомлинский: «Уругларынга-даа, өске кижилерге-даа ынак болуру дээрге ол кижи эки, сагыш-сеткил талазы-биле байлак, аас-кежиктиг болзун дээш бодунуң бүгү-ле сагыш-сеткил байлаан аваа дамчыдары болур»—деп, чугаалаан. Улуг салгалдың кижилери олургa ынчаар ынак болуп шыдаар бис бе?

Уругуң сагыш-сеткил тургустунуушкунуңуң эң бергези—оон хууда амыдыралчы туруштуун, үзел-бодалдыын, бодуңуң күзелдерин болгаш чүткүлдерин эки херектерге боттандырып билир кылдыр кижизидери-дир. Чаш кижиниң баштайгы күзел-чүткүлдери кажаа-даа арыг-чаагай болур болгай. А оон соонда-гылары кандыг боору чанында удуг кижилерден хамаарыжыр.

Уругларывыс-биле бистиң аравыста харылзаалларга хамаарыштыр маңаа бир өг-бүленi бижип көрейн.

Гостевтер — аныяк өг-бүле, чаа-ла чөөрби хар ажып чоруурлар. Уруу Яночка ийи хар чартык. Авазы-биле уруунуң аразында харылзаазын, чугаазын бо-ла соңуурган, хайгаараар мен. Уруглар садыдан кел чораан авазы уруу-биле мынчаар чугаалажып чор.

— Максимка эки оол дээзин эскергин бе, Яночка? Ол уругларга кеттинип алырынга хүлээжыр. Сеңээ база туфельдериң шидип алырыкга, моюң-оразыңа багаа алырыңга дузалашты. Ол бичии кыс дуймалыг-дыр, көрдүң бе?

— Ийе, адын Катя дээр — деп, уруу дораан харылзады.

— Дыка бичии. Максимка ону колясказа идип чоруур.

— Ол эки оол шыкажыл, але?

— Эки оол. Мен база-ла эки кижи мен. Мен база өскелерге дузалаарывыга ынак мен.

— Ынчанмайын канчаар. Сен база бистиң эки уруувус-тур сен.

Яна авазының сумказын көдүржүп алды —ол дээрге чаа болган чугаага чугаага бичии кижиниң харыызы-дыр.

Бажыңынга Яна ачазының кедип орган тапочкаларын ужулдурган, аваа бодунуун кедирер деп тур.

— Көрүп көр даан, ачаныың буду кайы хире-дир? — деп, авазы киржип берди.

— Ул-уг!—деп, чаа билип алганынга амыран, уруу өөрүшкүлүг харылады.

— А сээнин бичии болгай. Ынчангаш сээң тапочкаларың ачаага бичии. Аңаа аарышылыг эвес бе...

Яночка соксай берди: ачазынга аарышлыг бооруи ол күзевес болгай. Авазы үргүлчү-ле айтырыгларны уруу бодуу боданып, бодунга хамаарыштыр бодан харылаар кылдыр салырын эскерген мен.

Бир-ле катап Яночкага белекке ойнаар-кыс бердим. Амыраштың уруг ойнаараан чайган ойнай берди. Ындыг таварылгада өске ада-иелер дораан-на «Белек бээрге чүү дээр ийик?» деп сагыныпчаар болгай. А Лена тургаш, уруунга мынча диди:

— Мен ам сээң орнуңга ут-байга «четтирдим» деп каайн. Сен амдыызында ынча деп билбес-тир сен. Улгадың келген биле бээр сен.

Яна хавааи дүүлүкеш, бодаңы берди. Оон шинтпирлиңбиле. «Чок. Мен улгадың келген мен. Мен бодумга»— дээш, мээң чаныыга чедип келгеш, мени ошкап кагды.

— Сээң улгадың келгениниң көрүп тур мен—деп, авазы шоолуг-даа чок, сагыш-сеткил турумал-даа чүвеге тоомча чок, сагылга-чуруму багай, бергелерден ослаисыраар, аларны чүгле даашкыр музыка, наас идиг-хеп, ажыл чин үе эрттиришкинни хаара тудуп турар деп бо-ла хараадаан, хомудаан турар бис. Оон чылдагааны—ада-иелер боттарывыстың уругларывысты шын кижизиттиглеин турарывыста эвес бе?

Амгы үеде бистиң чуртта чоруп турар эде тургустунуушкун кижи бүрүзүнүң угаан-бодалын, психологиязын эде моорун эгелеп турар. Уругларывыска эде тургустунуушкунну чүгле эки мөзү-шынарлыг кижилер боттандырар дээш эки билиндирер ушуглуг бис. Чуртувустуң келир үезиниң салым-чолу, бистиң салын-чолувус, алызы барып, бистиң бөгүн остүрүп, кижизидип турар уругларывыстың угаан-шидереливинден, кижизивинден болгаш арын-нүүдүүнден хамаарыжыр.

Өзүп өрар салгалдың кижизидилгези дээш ог-бүленiң ролюн бедидерип, ог-бүле-биле школаның кады ажылданыглазын хамыкадырыы СЭКП ТК-ның Февраль (1988 ч.) Пленумунга чугулаалап демдеглээн.

Уруглар кижизидилгезинге ада-иениң харылсаалгалыының дугайында чогаалар бисте ада-иелерден-даа, башкылар болгаш өреникчилерден-даа иээп турар. Ону барымдаалап коргеш, «Школа болгаш ада-ие» деп рубриканы ажыттывыс.

Школаның болгаш класстарның ада-ие комитеттериниң, аларның кежигүнперииниң, класс удуртучузу болгаш оскө-даа башкыларның ажылы, ада-иелериниң боттарының бодаалары, сүмелери, дуржулгазы оон ааланга парлаттынар. Кижизидилге болгаш өредилге ажылының чугула айтырыгларын мөңээ чугаалажыр.

Чагааларыңарны мөңээп тур бис.

МЫНЧАЛЗА ЧҮЛ?

Мээң бо ажылдан келген чылдарымда башкылап-даа, директорлап-даа чорааш, элээди назылыглаже онзагай киҥээшгей салып чордум. Ол назын эң-не нарын, уругларның берге үези болур. 8-10 классчарымга ооллар болгаш уругдары-биле ажылдаарының аргазы башкыларга, мээнгиэ аныяк башкыларга теория кырында билдиңгир-даа болза, херек кырында амыдыралга дыка нарын.

Элээдилериниң амыдыралында болгаш организминде кандыг өскерлиишкинер боон турарын кижи болганы кайын билир. Чогум-на оон ужуру-биле башкыларның, ада-иелериниң болгаш элээдилериниң аразында чөрүлдээлер болгаш бот-боттарын биликсевес чоруктар бо-ла туруп кээр. Элээди дээрге бичии уруг эвес-ле болгай. Ол бодунуң дугайында база ынчаар бодап турар. Ынчангаш ада-иелер, башкылар бичии кижиниң улгадын оралын эскерер, билир херек. А элээдилериниң сагыш-сеткилин билбезинден оларның-биле маргыжып эгелээр бис. Ол чүге-даа чедирбес, чүгле оларның биске удурланмышкынын күштелдирер.

Башкылар уругларны өөредир, кижизидер талазы-биле теория кырында чепсегленген болур. А ада-иелериниң ол талазы-биле педагогтуг билиң чавыс. Ынчангаш ада-иеге дузалаар талазы-биле чүү кылып турар бис? Ада-ие уругларын, университеттериниң кичээлдерин канчаар эрттирип турарывысты көрээлиер. Буу-хаа, белеткел чок, эки-ле дизе үш хонук бурунгаар чарлал астынар, а ада-иелериниң келири ховар. Каш сааның активтиг ада-иелер чыглып келир, а башкыларны директор шуут албадап тургаш келдирер. Зал ишти долу эвес. Илеткелчи башкы саазынче көрүп алган номчуп-ла турар, а залда ада-иелер дүрген-ие хураа доостур болза деп бодап олурарлар. Ындыг хуралдарның херээ чүл? Ажыы чүл? Чүгле үнелиг үе-шак чарыгаттынар. Мээң саналым, Чижээ, «Уругларның элээди назын үезин» деп темалыг хурал дижик. Ону бир ай бурунгаар чарлаш, илеткел кылырларны оон-даа мурнунда сагындырып каар. Ынчангаш хуралга келген ада-иелер-биле ажык чугаа кылыр, оларның идепкейлиг киржирин болдурар. Ындыг хурал ажыктыг болур ужурлуг. Башкылар болгаш ада-иелериниң бо талазы-биле санал-бодалын солуп дамчыштыр биликсээрдир мен.

Алдын-оол ХОВАЛЫГ.

Чыраа-Бажы ортумак школаның башкызы.
Чөөн-Хемчик район.

ЧАПСАР ҮҮГЕ ХЕРЕГИЛ?

Кызылдың ийи школаларында уруглар уруглары өөредип турар. Амгы үеде дневникте хөй демдек салыр болу берген — дневниктиң эдилели, өөренiкчиниң чүткүлдүү, чурумуу дээш. Чурумунга кичээлдеп озалдаан, онаалга кылбаан, класс хуралында дескеп, өөрүн хомудаткан дээш багай демдек салыры чөптүг деп санаар мен. А чапсарда маңнаан дээш «2» демдек салыры шын эвес. Кайы-даа школаларга чорун чораашаа көөрге, чапсар үениде өөренiкчилер-биле кады турар башкы, ажылчын, кымда чок болур-дур. Дежурный класс бээни көзүлбес.

Уруглардың чапсар үезинде маңнаш түргени дээш чурумунга «2» демдек салыры шын бе? Будуң кичээл дургузунда шимчээшкин чок орган уруг чапсарда чүү кылыр ужурлуг-гул? Ханага чөлеигеш, шимчевейн турар бе? Черле чапсарны кылган херээ чүл? Чапсарда уруглар шимчеп, суда шимчээшкин кылыр болгай.

Күш-культура кичээлдери веделяда ийи-ле удаа болур. Чапсарда уруглар-биле ажыл чоруттунмайн турар. Маңнаар чоруктан уругларны канчаар «камгалап» ап болурул? Амгы бо хүннериниң кижилериниң ылангыя уругларның күш-биле кылыр ажылы кончуг эвээш. Өзүп турар чаш назынның шимчелиринi иеген келир бойдустуң иеглелезиин чүүш-биле солуп болурул?

Сан-түң чок сагындырыглар бируудадыышкыннар, хөй «2» демдектер школачыларның чурум кижизидилгезинге эки түнел бербес. Өске ада-иелерниң саналы чүл? Моны бижип орган бодаарымга, мээң чугаам чокка-ла бүтү кижилерниң билири чүүлдү чугаалаан турар хире-дир мен. Чапсар өөренiкчидериниң шимченириңе херек деп ным-даа билир, ылангыя — башкылар. Азы школага даваш-шимээн чок чорук чүден үнелиг болу берген бе?

Ондар СҮЗҮКЕЙ.
Кырган-ава.

ЧАНЫП КЭЭП ТУРАР

делегей медээлери

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республикада боттанып эгелээн национал эптежилге политиказы даштыкы чурттарда чурттап турар афган улустуң ээп чанып кээрiнге таварымчалыг байдалдарны тургускан. Тус-тус төрел болуп бичии улустарның баштыңнары национал политиканы база деткип, эрге-чагырга организарынга удур демисеглеп соксавайн турар. Пактия можуда чурттап турар төрел болук улустарның баштыңчыларының хуралы чоокта чаа болган. Чуртта чарлаттынган национал эптежилге политиказын хүлээп көргенiнiң болгаш Женевага болган дугуржулганы деткээнiн олар илереткен.

Кабул, Кундр, Парван можулярже соолгу хүннерде хөй өг-бүлелер ээп чанып келген. Эрге-чагырга организары оларга материалдыг дузаламчыны көргүзүп турар.

Пакистан биле Афганистанның кызыгаарында чуртунче чанар дээн хөй кижи чыглы берген. Контрреволюсчу организацияларның удуртукчулары болгаш Пакистанның кызытаар шериглери оларны эрттирбейн турар. Пакистанның чаза дедир чанарын күзээн кижилерiнiң дилээнге кандыг-даа харыы бербейн турар.

ЧОГААЛЧЫЛАРНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

ДАМАСК. (СЭТА). Палестинчерниң тура халыышкынының каттышкан удуртулгазының чарлааны уруглар камгалалының хүнү — эртиен понедельник чаа каржы-дошкун мелиядежишшкиннер-биле демделеттинген. Ында кээп турар медеглелдер-биле алырга, студентилерниң чыснаалдары Бейт-Лахмеге, Рамаллахка, Эль-Бирге, Наблусха, Хан-Юниске, Рафахка болгаш Иордан хемнин барыын эриинде еске-даа хоорайларга болгаш Газа секторунга болгулаан. Чыскаалдың киржиччилеринге удур эжелекчилер карак чажы төгүлдүрер газтыг гранаталарны ажыглаан болгаш оон соонда боолаанмар. Оон түңнелинде эвээш-ле дээрге беш палестин балыглаанган.

Эль-Халильдың чоогунга израиль кижиниң автомобилинче кывар-чаар чүүлдүг шил октапкан. Автомобиль чолаачызы өлген. Оон соонда дораан-на солдаттар кожазында араб суурларны бүзээлеткен болгаш массалыг түдүп хоругдаашкын чоруткан.

Израильде араб чогаалчыларның болгаш журналистерниң эмнелги Негев дээр куруг хоюуда «Ансар-3» дээр концлагерьде хилинчектенип турар 25 палестин чогаалчыларның амы-тынын камгалап алырынче бүгү депшилгелиг чогаалдыччы эвилелдерниң телээлекчилерин кыйгырган. Дымнадып турары-биле алырга, эжелекчилер эжелеттирген араб девисиээрлерде улусчу тура халыышкын дугайында шын чүүлдерни бижип айтырын күзээн он-он палестин чогаалчыларны кара-бажыңнап кааннар.

ХАЛДААН

МАПУТУ. (СЭТА). Мурнуу африкаан Коммандос Ботсванының девискээринче — оон нааңсылалы Габороиче халдаар сорулга-биле шургун киргеп. Ботсвананың камгалал күштериниң телээлекчизиниң медеглээни-биле алырга, Мурнуу-Африка Республиканың кызыгаарының чоогунга кызыгаар урекчилериниг ойтур шавышкынны бергеп. Каржы-дошкун аткыларыышкынының соонда мурнуу-африкаан шеригниң капралдары болган ийи ак кештиг кижини тудуп хорутпаан. Халдаашкынның беш киржиччилери дезе бергеп. Ботсвананың үш шерии балыглаткан. Оларның бирээзиниң байдалы багай.

Мурнуу-Африкаан чаа халдаашкынны Ботсвананың президентизи Куэт Масире «күрүне терроризминиң актызы» кылдыр буруудаткан.

Габоронга июнь 21-де үш частырышкын болган. Полицияның телээлекчизиниң медеглээн турары-биле алырга, бир таварылгада частыр чүүдерниг автомашинаны чазыдыргаан.

БОДУМ ТУДУП ТУР МЕН

«Шыннының» клубу

БАЗА КАТАП ФУНДАМЕНТ ДУГАЙЫНДА

Бистиң солуунуң «Бодум тудуп тур мен» клубунуң мооң мурнунда ундурулгезинге № 135 («Шын», июнь 9) фундаментинiң хана даянар кезээнiң (цоколь), кара шаланың, шык эрттирбес кезээнiң дугайында дараазында тайылбырлаарын аазаан болгай бис.

Цоколь (фундаментинiң хана даянар кезээ) —ол дээрге фундаментинiң чер кырында, үстүкү кылын эвес кезээ. Ол черден 50-70 хире см бедип үнген турар. Ол бижыг болгаш агаар-бойдустуң өскерлиишкиннеринге, шимээ алыспас шак ыңдыг шынарларлыг болур ужурлуг. Ынчангаш ону сутта, соокка шыдамык материалдарлыг — даштан, бетондан, өртеп туйбудан кылыр, оон соонда бир кезээ цемент, үш кезээ арыг элезинi (довурак, дой холумаан сутга чүл каапкан) составтыг хоюдуг-биле кырындан штукатурлаар.

Бир эвес бажыңның ханазын шлак-бетоннан күдер дээн болзуларза, цоколь кырынга туйбу азы бетон плиталардан каттарны салыры чугула, а ыңдыг материалдар чок азы хереглеевес деп шинтпирлеэнiерзе, элезинiиг азы шлактыг довурак кажаазын кылып алынар (№ 1 чурукта).

«Кара шала» — цокольдуң эң бедүүн хевири. Кара шаланың чагыланчак фундаментилер (мяш. даш, туйбу, демир-бетон чагылар) кылганда оларның ара-ёынга кылыр (№ 2 чурук). Кылын эвес ханажыгаштарлыг довурак кажаазы бажыңның шала адаан сооктан, шыктан, сүттан, довурак-доозундан камгалаар. Бажыңның иштинки талазындан база бичии ханажыгаш кылташ, кара шаланы кургаг шлак, дой-довурак азы хирээнди-биле, шлактың холумаа-биле долдурар. Ханажыгаштарны чагы фундаментилер кылган материалдардан азы еске-даа материалдардан кылып болур. Кара шала кажаазын даштан, туйбудан кылганда черни 30-50 см ханы казып алырга эки, ынчангаш даштындан штукатурлаар. Бир эвес бажыңның турар черi дойлуг болза, оңгарга элезин төгери күзенчиг.

Кара шала кажаазын ыңыштан кылыр болзуларза, черже кинрип болбас. Адаккы ыңыштың ийи каът кылдыр чаткан кара саазын кырынга салыры чугула.

Фундаментiниң хана даянар кезээнге, довурак кажаазынга, кара шалага бажыңның дөрт тала бүрүзүнге 14х14 см-дан бичеевес үттерден арттырар, олар шала адаанын агаарын солуштурар. Ам болза үдүнүң хемчээли ол хире даг-дүгү-цемент хоолайны-даа салгылап каап болур. Чылыг үеде олар ажык турар, а соок дүжерге оларны чылыглаан ыңыш, түүйбү бөөшүүнер-биле дугдаар херек.

Бажың долгандыр ковурутжүгеш. Ол дээрге фундаментiден хар, чаъс суун ыразы чайладып турар бетон диливдек-тир. Оон калбаа 50 см-дан 1 метр чедип болур. Ол бажыңдан дашкаар талаже ийленчек болур ужурлуг. Ийленчээ — эвээш дизе-ле 1 метрге 10 см балыыр. Ол диливдек бажыңның фундаментизиниг шүүт ыңыштынчак турары албан.

Фундаментiниң долгандыр үнүштүг көрүнүү 10-15 см кылыннады ап каапкаш, оон оңгарынга баштай хоюг дойну база-ла ийленчек кылдыр таптап тырыыр, оон соонда сайлыг азы үүренди түүйбулуг элезинi үргаш, таптап тыраш, кырындан цемент хоюдуун кудар, ийленчээн албан сагыыр. Бир эвес арга бар болза, асфальт-бетон-биле шыварыы эң эки. Диливдектиң ыңыштарындан сугну ыразы-биле коошпалар казар.

Бажың долгандыр ковурутжүгеш, бажыңны чер кырында суглардан камгалаар. А чер иштинии ыңыштан канчаар камгалаарыл? Ол соруга-биле бажыңның шык эрттирбес каътчагжын кылыр (№ 3 чурук).

Даш болгаш түүйбу фундаментилерге чердеп 15-25 см бедикке шык эрттирбес каът болур цемент хоюдуну 2 см кылын кылдыр доора дургаар эрттирер. Бир эвес бажыңның шалазы чудук оорганарга турар болза шык эрттирбес каът оорганарның адаандан 5-10 см куду турар ужурлуг. А бажың подвалдыг болза, шык эрттирбес каътты ийи ангы деңгеелге кылыры чугула: бирээзин— подвалның шалазының деңгеелинге, азы оон 15 хире см чедир куду фундаментиге кылдыр, ийгизин — хана даянар каътка бажың долгандыр ковурутжүгештин деңгеелинден 15-25 см бедик кылдыр.

Чер иштинiң суунган болган шыгындан подвал иштин камгалаарының дугайын база бодаар херек. Ийи ангы таварылганы сайгарып көрээлиер.

Чер иштинiң суглары подвалдың шалазындан куду чыдар болза, подвалдың дашкаар талаларынга изиг битумну ийи каътап чаар, ол чок болза, кара-саазынаар. Эң адаанга харын дойну 25 см чедир кылынадып таптаар, оон кырындан 5 см-дан кылын бетонну кудар. Оон кээрiнi маңааш (бир-ийи неделя иштинде), битумнуг хоюдуг кутказ, оон кырынга ийи каът кара-саазын чадар. Оон кырындан база катап бетонаш, 2 см кылын цемент хоюдуну кудуп, кадырар.

Ийиги талазында. Бир эвес подвалдың дүвү чер иштинiң суглырындан куду аваар болза үстүнээзин ышкаш кылыр, ынчалзажок бетоннуң бирги каъдын баштайгызындан ийи-үш катап кылыннадыры чугула. Подвал хавааларын түүйбу азы дош-биле кылыр дээр болза, оларның даштыкы талаларын цементилиг хоюдуг-биле штукатурлаар херек. Оон соонда ону битумнуг хоюдуг-биле чаар азы кара-саазынаар. Оон кырындан харлыг дой-биле шывар. Оон кылыны база-ла 25 см-дан эвээжевес. Негелделер-даа хөй-ле, ынчалзажок шык эрттирбес каът идегелдиг болур.

Фундаментилериниң болгаш оон хавааларын даянар кезээниң кыры дески болбазы билдингир. Ынчангаш оларны курлай маңзыдан каккаш, 1:3 азы 1:4 холуксаалыг цемент болгаш элезин составтыг хоюдуну 1-3 см кылын кылдыр кудуңаар, ону дескилээр, хоюглаар. Кургай берген соонда шык эрттирбес каътты кылыр.

Бетон кырын канчаар кадырарыл? Ол кадырары дээрге кургадыры эвес, а демиргилештир кадырары-дыр. Эңгир дескилээн цемент хоюдгунуң кырынга кургаг цементиниң 1—2 миллиметр кылын кылдыр төгүвер. Цемент сугну бодувче хоюдгаан сиилрип алыр, ону доң-дораан хоюглай дескилээр херек.

Фундаментилер даш азы туйбудан кылган болза, оларны даштындан штукатурлаар херек. Хоюдуг цементилиг азы цемент-чугайлыг болур. Штукатурканың даштын талазын кадырып алыр болза харын эки.

Хоюдугну канчаар кылырыл? Цемент болгаш элезин холуксаавын кургага шык былгап алыр, цементиниң бир кезээнге элезиниң 2,5-тен 6 чедир катай хөй кезээн үрер. Ону холдуунда цементиниң марказындан хамаарыштыр таарыштырар. 400 марказыныг цементизиниң бир кезээнге 3,5 катан хөй кезек элезинiң хоюдуг. Ол ыңдыг хоюдугну 100 марказың дээ адаан турар. Олда марканың цементизинге элезинiң 6 катан хөйүү үргаш хоюдуг кылыр болза, оон бижыг шынары куду, 50 марказың хоюдуу болур. Ынчалзажок бирги кубометр хоюдугта 340 кг, ийигизинге — 185 кг цемент чарыгдаттынар.

Цемент-чугайлыг хоюдуг. Ону цементиден, чугайдан, элезинiден белеткээр. Чугайны сугга суук кылдыр холаап, шишкинiшке шүүрээр. Цементбиле элезинiң баштай кургагга холуп алыр. Оон соонда чугайлыг суук хоюдугну кудар болгаш холуштыр былгаар. Чугай хоюдугнуң чымчак, түгтүгүр болурун хандырар. Ындыг хоюдугну фундаментдаа, хана-даа салырынга ажыглаар. 400 марказыг цементиниң бир кубометр ындыг хоюдугта чарыгдалы 75 кг болур. Шык черлерге цемент урарын көөдедир болгаш кубометрге 100 кг чедирер.

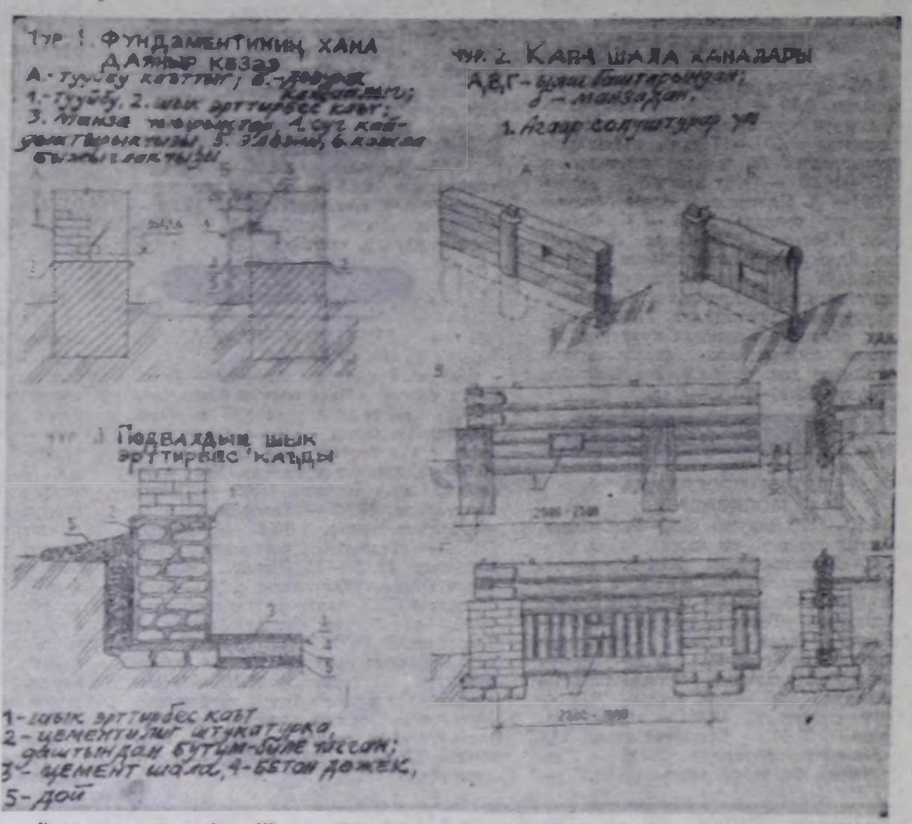

Хүндүүт номчукчу! «Шын» солуунуң боттары бажың тудуп алыр күзелдигээрге «БОДУМ ТУДУП ТУР МЕН» деп клубунуң ундурулгелерiн «Красноярскгражданпроект» институттуң Тывада филиалының специалистери Георгий Неволин, Орлам Донгак болгаш солуунуң үлетпүр, тудут, транспорт киледизиниң ажылдакчылары белеткеп турар.

Бистиң ундурулгелеривистиң таарыжыр-таарышпазының, оортан кандыг ажылдар, чүүүн дугайында номчувсал, биле алыксал турарын бижиириңерни диледивис.

МОСКВАГА КЕЖИГҮН БОЛДУМ

Тываның Аратты Революстуг намының кежигүнүге Москвага киргем мен. Бичии 1938 чылдың чазы турган. Чээрби хар эки-ле четпээн турдум. Оон бээр бежен чыл арткан, харын безин чедип чедип тур. Чазактың орден-медальларының аразында «СЭКПге 50 чыл» деп хөрек демдээниг немешкеннең аксым кежип кылдыр савай чор мен.

Москваның өөредилге черлериндеги түгле төөн чүктүг дыштың чоннарының коммунистиг университединге вам организациязы турган. А мен Ветеринария академиязынга өөредип турдум, мичээлзажок иеви ТАРН кежигүнүүге хүлээп алган. Ол хире улуг ажеглелди көргүскенниг ам-даа өөрүп, оны ажыл-херек-биле шыпкызар дээш кызып чор мен.

Партияның база бир улуг чыжы бөгүн ажыттынар. Оон ажылының түнелиин четтикпейн маңнап тур мен. Сактырымга, дыка хөй чаартылгалар болур, улуг-улуг соруглалар салдынар мынаш. Черле сөөлгү үеде коммунистиниң амыдыралынга ёзулуг өөгедле бар апарып-тыр. Чартык чүс чыл дургузунда хүлээп алдынган доктаалдарыны болгаш шиитпирлериң үргүлүү көрүп, өөренип келген болгаш, ол дугайын эки билир мен.

Мээң көрүнем өстүрген болгаш өөреткем, мичээгеш аңаа төлептиг болур мен. Барык-даа алдан чыл мурнунда, 1929 чылда школага кирдим. 1937 чылда Өйрот-Тураның көдээ ажылагый техникумун кызыл дипломнуг доозарымга Москваже өөредип чоруткан. Ветеринария институдун дайзын Москваны бомбалап турда, күрүне экзаменнери дужаап, доозар аргалыг болдум. Хүндүс өөренип, дүне кызыскылыг бомбалар өжүрүп, бачымнап турган үевис ол. Оон улаштыр Орёл, Брянск областтарда мал суреринче мобилизастаткан. Машиналарны, демир-оруктарны дезинфекциялаар, малдарны туур, аргап, семис болгаш аарыг малдарны ангылаар, оларның чамдызын — төөн чүүке, чамдызын — шериглеге чорудар, а аскак-бүскек болгаш аарыгларын ол-ла черинге чок кылдыр. Хамык улус ук черни барык эки каалкан болганда, арга-арыгзап малдарны тывары, оларны демир-оруктеге чоокшулаллыры болгаш түзүрери дыка берге. Соолдуже «Германияны тиилээни дээш» база «Шылгаранган күш-ажылы дээш» деп лайынчы болгаш онорлиин юбилей медальдарыбиле шаңнаттым.

Мээң өөренгеним-биле катай иитти ажыл стажым 55 чыл. Оон хөй кезиинде хөй-биле халбактанчып келдим. 1952 чылда ветеринария эртемниин кандидазы эртем адын камгалап, баштайгы тыва эртемден болдум. 47 чыл дургузунда мал эмчиледим. Ол дээш «Тыва АССР-ниң алдарлыг мал эмчизи» хүндүлүг атты тывыскаалыга чоргаарланмас аргам чок. ТАР-ның Күш-ажыл ордени, Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени база мээң ажылымның үнелели. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кижи дээш сагыш салымшылыны ол хире боор-дур.

Тываның көдээ ажыл-агый Дуржуга станциязын директорлап, областтың көдээ ажылагый эргелелиниң начальнигиниң оралакчызынга, Кызылдың башкы институдунуң биология факультединиң кафедра эргелекчизинге ажылдап чорааным партияның даалгазы кылдыр санап чор мен. Ам-даа болза чамдыкта институттарга кичээлдер эрттиргилеп, малчыннар-биле ужуражылгаларны кылгылап, лекцияларны вомчугулап турар мен. Ажыл дээрге амыдырал болгай, бажыңга аңаа олуртунмас, сагыжым амыраас-тыр.

Шаанда мен Москвадан кээп турар үеже партияның XVIII конференциязы болган. Даразында конференциянның дөртен чедi чыл болганда болуп турары бо-дур. Оон ажылының челиишкиниг болуруп күзедим.

Илья КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧЫЛДАР БОЛГАШ КИЖИЛЕР

1968 чылдың алды ай 26-да Мугур-Аксы ортумак школаны 27 оолдар, уруглар эң-не баштай доозуп үнгеш, амыдыралдың делгем оруунче аъттанып-кан. Олар катап тургустунган Моңгун-Тайга районнуң баштайгы доозукчулары болганнар.

Район үзүвас 20 харлаар. Оортан бээр чээрбиги час чечектелип эрткен. Мугур-Аксыга доозукчуларның чээрбиги салгалы — күрүне экзаменнеринче киирериниң ёзулалынга 56 оолдар, уруглар чыскаалыпкан, чээрбиги сөөлгү конганы мында турган. Оларның аразынга школаны чээрби чыл мурнунда доозуп үнген демги баштайгы доозукчулар база чыскаалыпкан. Бо ёзулалдың будүүнүде олар школа баарынга 20 онгарга 20 дээш чаш терек өзүмнерин олуртқаш, суггарып, долгандыр херимнеп, чугайлаш, аңаа «Доозукчулар аллеязы» деп ат тывыскаш, мында чыскаалыпкан турарлары ол.

База-ла мында чыскаалыпкан 268 сескн классчыларның аразынга баштайгы доозукчуларның чамдыктарының оолдары, уруглары база турган. Мынчаар аайлажып келген солуун таварылга доозукчу салгалдарның дазылдашкынының херечизи болган. Баштайгы доозукчуларның иитиниде бо-ла школада уе класс башкызы, улус өөредилгезиниң тергинин Т. Тондар, районда инспектор З. Омина, Мугур-Аксының хадылаа белдиринде монтёр П. Седип. кижи эмчизи К-К. Иргит, бухгалтер К. Дошпак, кассир Т. Сэт, киномеханик А. Доскаар, селекционер зоотехник С. Дастан, культура ажылдакчызы В. Иргит, хойяу-дүрүм ажылдакчызы Г. Иргит, ажылчын Д. Долбиш. Москвада мал эмчизи С. Дүү-Дарый болган өске-даа солуун мергежилдин кижилерге үргүлээп. Чамдыктары «Моген-Бүрен» совхозта, Өөүр, Барыын-Хемчик районнарда. Кызыл хоорайда үре-түнелелиг ажылдап, чурттап чоруур. Олар өе класстан оңга чедир доосканнарын, ооскен-төгүнүнүн, ажыл-ишчи болганнарын, ажылдап турган үилүргеп башкылары Б-О. Салчакка, Н. Ш. Дошпакка, М. Б. Салчакка, У. Б. Усуун-Доржуга, Т. С. Тондарга, А. О. Хертекке болгаш өскелерге-даа «Школаны вальсо», «Школачы чылдар», «Сөөлгү конга» деп ырларны бараалгадым, аңгы доозукчулар-биле кадыг, келир чылын доозар салгалга чаңчыл ёзугаар шилчип чоруур түктү тывысканнар. Оларны доостуруп үндүргеп башкыларның бирээзи болгаш, иштимде мынчаар шүлүктеп турдум:

Чээрби дүгаар сөөлгү конга эдип турда,
Сеткилиңер сургуул шаанар чуруп турзун,
Ажылыңар, кижи мөгү — будүүмөөр
Аңгы, келир салгалдарга орук болзуу!
Аңы, үеби холуп дамчаан салгал тугун
Аңгы чылын доозар ооң, кыс бижыг тутсун,
Аллеяга тараан үшүн чечээлер дег,
Аңгыралап - чуртталгалар сагланнаңыз!

Салчак МОЛДУРГА.

Республиканың башкылар билии бедидер институду чылдың-на чайгы курстарны организастап, эртемнер айны-биле башкыларның билиг-мергежилин бедидип турар. Иштиң эгезинден тура тыва дыл болгаш литература, физика, математика, даштыкы дыл, өге класстар башкыларының болгаш курлавырда удуртукчуларның өөредилгези эртип турар. Олар-дан школаларның тыва дыл болгаш литература башкылары башкылаашкынга чаартылгалар дугайында лекцияларны дыңнап, арга-дуржулгаларын солчуп, чогаалчылар, чурукчулар болгаш журналистер-биле ужуражышкыннарын база эртиргеп.

ЧЭЭРБИ ДӨС ТЕРЕК

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тыва националдыг болгаш Тыва АССР-ге төрүттүнген, ында доктаамал чурттап турар өске-даа националдыг кижилерге чурттуи дээди өөредилге черлеринче конкурс чокка киреринииң экзаменнери Кызылдың башкы институдунга 1988 чылдың июль 16-да эгелээрин Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлелиниң чанында хүлээп алышкын комиссиязы дыңнадып тур.

Москваның күрүне университеди (орус дыл болгаш литература; математика; зоология).

Москваның технология институду (радиотехника).

Москваның төөгү-архив институду (документоведение болгаш эргелеп башкарылганнын документ-биле хандырылгазы; эртем-техниктиг информациялыг системазы).

Москваның эргелеп башкарылга институду (социал-культура амыдыралынга экономика болгаш башкарылга; тудугга экономика болгаш башкарылга).

Ленинград университеди (журналистика).

Алтайның эмчи институду (эмнелге херээ; педиатрия; фармация).

Алтайның политехниктиг институду (тудуг иезектери болгаш конструкцияларын будурун үндүрери).

Чөөн-Сибирьниң технология институду (пос-таавы, чиик үлештирүүн болгаш амыдырал хандырылганын машиналары болгаш аппараттары; бухгалтер үүёду, ажыл-агый чорудулгазынга контроль болгаш анализ).

Ырғакы Чөөн чүктүг амыдырал хандырылга талазыбиле технология институду (радиотехника; социал-культура амыдыралынга экономика болгаш башкарылга).

Иркутск университеди (орус дыл болгаш литература; правоведение; төөгү).

Иркутскиниң башкы институду (күш-ажыл башкылаашкыны).

Иркутскиниң политехниктиг институду (экономиктиг информатика болгаш башкарылганын автоматчыткан системалары).

Иркутскиниң улус ажылагый институду (бухгалтер үүёду, ажыл-агый чорудулгазынга контроль болгаш анализ; сан-төө болгаш төөгө).

Иркутскиниң эмчи институду (гигиена, санитария болгаш эпидемиология; фармация; эмнелге херээ; педиатрия; стоматология).

Ивановоның пос-таавы институду (даразында кылыгларының технологиязы, бижып кылыры).

Ивановоның химия-технология институду (шеверлел будурулгелиниң химиктиг технологиязы болгаш дериглелери).

Красноярскиниң эмчи институду (эмнелге херээ; педиатрия; стоматология)

Красноярск университеди (правоведение).

Кемерово университеди (правоведение; төөгү).

Кемеровоның эмчи институду (эмнелге херээ; педиатрия; гигиена, санитария болгаш эпидемиология).

Аъш-чем үлештирүүнүң Кемеровода технология институду (хлебтиң, кондитер, макарон кылыгларының болгаш аъш-чем концентраттарының технологиязы).

Новосибирскиниң улус ажылагый институду (бухгалтер үүёду; ажыл-агый чорудулгазынга контроль болгаш анализ)

Новосибирскиниң эмчи институду (эмнелге херээ; педиатрия).

Новосибирск университеди (төөгү).

Урал университеди (прикладная социология, төөгү-архив чорудулгазы).

Новосибирскиниң харылзаашкын электротехниктиг институду (автоматчыткан электрп харылзаазы; радиохарылзаа; радиодамчыдылга болгаш телевидение; хөй каналдыг электрп харылзаазы; харылзаада экономика болгаш башкарылга).

Омскиниң амыдырал хандырылганын технология институду (даразында кылыгларының технологиязы болгаш бижып кылыры; чурулга модели; социал-культура амыдыралында экономика болгаш башкарылга).

Омскиниң күш-культура институду (күш-культура).

Омскиниң политехниктиг институду (полиграфия машиналары болгаш автоматчыткан комплекстер, полиграфия будурулгезиниң технологиязы).

Пермь университеди (правоведение).

Сибирьниң технология институду (күнге ажылдап кылырының технологиязы; арга-аргы комплекзинниң машиналары болгаш дериглелери; химия-арга-арыг комплекзинниң чырларында экономика болгаш башкарылга).

Свердловскиниң улус ажылагый институду (экономиктиг болгаш социал планнаашкыны; күш-ажылдың экономиказы болгаш социологиязы).

Томскиниң эмчи институду (эмнелге херээ; педиатрия; фармация).

Томск университеди (правоведение).

Уралдың мяш-техниктиг институду (арга-аргы болгаш сад-парк ажыл-агыйы; химия-арга-аргы комплекзинниң аппаратурларынга экономика болгаш башкарылга).

Челябинскиниң күш-культура институдунуң Чайковский коорайда филиалы (күш-культура).

Хүлээп алырын дилээн билдиришкинни күрүмеңнең Кызылда башкы институдунуң ректорунуң адынга тускай формага бижиир.

Билдиришкинниң болгаш дараазында документилерни июнь 27-деи июль 11-ге чедир институдун кол корпузунда дараазында адресте: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 34, 115 дугаар өрөөлге эртеңгининиң 9 шактан 18 шакка чедир хүлээп алыр.

Документиге кожар чүүлдер:

Орутмак эртеминиң дугайында документ (болгу-биле).

№ 086/У форма-биле эмчи шынызылгазы.

3×4 см хемчээлдиг сес фото-чурук.

Сөөлгү ажылдап азы өөренип турган черинден характеристика (рекомендация).

Күш-ажыл дептеринден үзүк бижилге (ажылдан турарларга)

Паспортуң болгаш шериг билеткн шериг назы четпээнинерниң херечилелги) болу кээп дужаар.

«Чурулга модели», «Күш-культура» болгаш «Журналистика» деп мергежилдерге дээш өөредилге черлеринче киирериң күзээнниер ол дээш өөредилге черлеринин айыткаңы хуусаларда өөренирп-биле чоруткарда, ол дээш өөредилге черлеринге киирериниң экзаменнерин айыткаңы бүгү эртемнерге дужаар.

Урал университединге «Эртеминг коммунизмге» деп мергежилге, Томск университединге «Политэкономия» мергежилге иитилеп эртемнериге тускай эртемнилер бедиктээри-биле Тыва АССР-дең ынаар улус өөредип чорудар.

Ол университеттерге киреринин экзаменнери 1988 чылдың июль 16-дан эгелээр.

Телевидение

ИЮНЬ

28. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Ильичиниң заставазы». Уран-чечен фильм. Чапсарда —(10.00) —Медээлер. 12.05—«Бээр бичиимде-ле келген мен». Зуев аттыг Культура бажыныңың үрер хөгжүм оркестри ойнаар. 12.35 — Док. фильм. 13.30—«Сенээ инак мен, чуртталга». Телефотоконкурс. 13.35 — С. Прокофьев. Концерт. 13.50—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының ажыдыышкыны. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Төөгенде (21.20). — «Беш чыл: ажылхерелер болгаш ниилер». 21.40 — Ю. Черняков. «Бригада». Литературлуг композиция. 22.30—23.15 — «Ут».

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Телефильм. 8.30 — ССРЭ-ниң Телерадиокуркомнуң уругларның иинти хорунуң концерти. 9.00 — Теннис. Уимблдон маргылдазы. Англиядан дамчыдылга. 10.00—10.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — А. Платонов. «Оңза болгаш киленнер орында». 13.35 — С. Прокофьев. Концерт. 13.50—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының ажыдыышкыны. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. 21.40 — Липецк областың Крещенка суурунда хереженең кижилериниң салым-чолуунуң дугайында док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 22.30—23.15—«Ут».

29. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—Р. Солнцев «Кызыл хевисте үш кижи». Телешин 15.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязындан. 15.15—Совет ыры концерти. 15.35 —Экономика эртемнериниң үндезиннери. «Телезко» журнал. 16.05 — «Келир үеден аалчы». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 17.10—Чүрттүг опера театрларының мразжыларының концерти. 18.25 —Док. фильм. 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.55 — «Ойна, гармонь». 20.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязындан. 20.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.35 — «Бистиң садывыс. 21.05 —Кино көргүзүглери. «Кезээде кадр артында». А. Куралайдың фильмнеринден болгаш рассказтарындан хөглеңнишкинниг программа. 22.15—«Ут». 23.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегаттарынга концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. 01.00—01.15 — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20— Улус музыказының «Пимрилейки» ансамблиниң концерти. 8.50—Телефильм. 9.20—Немец дыл. 9.50 — «Весиухиниң фантазиязы». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 10.55 — Немец дыл. 11.25 — «Хилиң сезон». Уран-чечен фильм. 13.00 — Мультфильмнер. 13.30 — Медээлер. 13.40 —Телефильм. 14.30—15.00—Фильм-балет. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Уругларга фильм. 18.55 — «Комсомолчу чалым назынным». Ленинчи комсомолдуң 70 чылынга вомчукчулар конкурузу. 19.25—«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Хүниүң айтырыгларынга». 19.55 — «Тыва чердеө». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Күш-ажылга аддар болгаш мактал». Школачыларның чайгы дыштанылгазының дугайында репортаж. 20.15—Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.20—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.35 — «Иванның катери». Уран-чечен фильм. 22.15 — «Ут». 23.00—23.50 — Теннис. Уимблдон турнири. Англиядан дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00—Медээлер. 18.05 — Ритминг гимнастика. 18.35 — «...Он ядыы харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.20 — «Кезээниң шагы». 20.20—20.35 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

30. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—9.40—Уругларга фильм. «Мээң өнүүм Сократик». 15.00 — «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязындан. 15.15—«...Он ядыы харга чедир болгаш оон улуг назы». 16.00—«Келир үеден аалчы». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 17.05 — Поэзия минуталары. 17.10 — Телефильм. 18.00 — Мультфильмнер. 18.45 — Концерт 18.55 — «Үеэжиниң портредиэ». Телефильмнер. 19.45 —И. Штраус. «Цыган барону» оперettадан вальс. 20.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязындан. 20.15 —«Ут болгаш бот дугайында». А. Твардовский. РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каморов номчуур. 20.35—«Телекурсунуң спутниги». 21.10 — «Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр» Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.15 — «Ут» 23.00—«Ыры-88». 00.25—00.40 — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.55 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 9.25—Испан дыл. 9.55 «Весиухиниң фантазиязы». Уругларга уран-чечен телефильм. 2-ги сериязы. 11.00 — Испан дыл. 11.30 — «Иванның катери». Уран-чечен фильм. 13.10—Чаа эгелеп турар спортчуларга чемпионнарның сүмелери. 13.45 — Медээлер. 13.55 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.40—15.00 —Воронежтиң улус филармониязының ыры дуңмаанның концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Док. фильмнер программазы. 19.10—«Тыва чердеө». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бригада болгаш ог-буле керээзи». «Хамаатылларның хууда болгаш дузалаа ажыл-агыйы». 19.40 — Медээлер. 19.50—Чарлаалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—Өөлүктер экраны. Социалистиг чурттарның кинематографчылары-биле танышкылга. 21.15 — Теннис. Уимблдон маргылдазы. 22.15—«Ут». 23.00—00.50 Бүт бамбүү. ССРЭ чемпионады. «Зенит» —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 —Ритминг гимнастика. 18.45 — Телефильм. 18.55 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. Севидов. 19.40 — Телефильм. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

ИЮЛЬ

1. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —Уругларга фильм. «Экии, Зузанка! Байырлыг, Зузанка!». (ЧССР). 9.20—«Киржимчилер». Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегады. Грузиниң компартиязының Ланчхуте райкомунуң бирги секретары Л. Бериидзе дугайында. 9.55 — А. Скрябин. Концерт. 10.05 — 11.00—Кижи институду. Билбезинвис кижи. 15.00—Бүгү-эвилелдиң XIX парт. конференциязындан. 15.15 —«Агроулетпурчук ажыл-херээ болгаш сагыш салымшылынары». Телефильмнер. 16.00—«Келир үеден аалчы». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 17.05 —Орус улус ырларын Е. Устинова болгаш В. Соморовка удуртқан тембралыг баяннар ансамбли күүседир. 17.25—«Ак дүне одаг». Уран-чечен фильм. 18.50 —Музыкалыг программа. 20.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязындан. 20.15 — Чазгыкчылар болгаш консерваторлар. ССРЭ-де «Визирь» деп шингээдикчи фирманың ажылынын дугайында. 21.00 — А. Глазунов. Концерт. 21.10 — «Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр» Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.15—«Ут». 23.00—00.35 —Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Концерт. 8.45 —Док. фильмнер. 9.15 — Англи дыл. 9.45 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.55 — Уругларга фильм. «Ай шулбузуу». 11.00 — Англи дыл. 11.30 —«Өөлүктер экраны». 12.30 — ССРЭ-ниң улустуң артизи А. Дницев ырлаар. 13.00 —Мультфильмнер. 13.45—Медээлер. 13.55—14.45 —«Спорт ареназы». Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Мөңгө чаагай». Кызыл школаларының 1988 чылдың доозукчулары. 18.45 —«Азия төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ак-көк оруктарның ажылчыларын». «Бөгүн—Кооперацияның делегей хүнү» 19.15 —Медээлер. 19.25 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

19.30 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 19.45 —«Пятница кудумчузунда хонгча бажыңны». Уран-чечен фильм. 21.19 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Советтерге бүрүн эрге-чагыргаңы эгидер». 21.45 —М. Глинка. Концерт. 22.15 —«Ут». 23.00—23.50 —Теннис. Уимблдон маргылдазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Дириг амытаннар дугайында». 19.15 —Делегей конкурузунуң лауреады Ю. Корчинский ойнаар. 19.30—19.45 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!».

2. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — Чалыы назын таңылап, мрлаш тур. 8.45 — Мультфильм. 9.00 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.20—«Чүдеп болаш чүге». 10.20 — Больцано хоорайга (Италия) болган делегей пиинистерниң Ф. Бузони аттыг конкурузунуң тиилекчилери Л. Зильберштейн база В. Кулиновтуң концерти. 10.50 — Өг-буле кинозалы. «Болбайн барган алагадаашкыны». Уран-чечен фильм. 12.20 —ССРЭниң улустуң артизи И. Кобзов ырлаар. 13.25 — «Хөглүг карусель». 13.55 — Пхеньяннын «Мансудэ» уран чүүл ансамбліниң концерти. 15.00 —Информация үндүрүлгези. 15.15—Телефильм. 15.30 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Медалар тележурналы. 16.00 — Делегей шагы. «Афганистан: тайбынче орук». 17.00 — Мультипликацияда элдептиг чүүлдер. «Сюрпризтер планетазы». 17.10 — Концерт. 18.00 —«Дириг амытаннар дугайында». 19.00—«Мээң чиик пиринчим». 20.00 — Медээлер. 20.15 — Мультфильм. 20.30—ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. «Хатэ. Уран-чечен фильм. 22.15 — «Ут». 23.00 — «Ырлажылыкпар, өөлүктер!». 00.45 —00.55 — Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Теледопчулал. «Перспектива». Венгриниң эртем-тайылбырлыг программалары. Венгр телевидениниң корреспондентизи Михай Гарди программазы чоруур. 9.10 — «Кадыкшыл». 10.00 — Театр телеабонементизи. М. Е. Салтыков-Щедринниң театры. 11.40—Эде тургустунуушкун болгаш эрге. Кооперацияда дугайында хоолгу. 12.00 — «Чурттаа, Чер!». Рыбинск суг шыгжамырының экологтуг программазы. 13.10 —Школа: өскерилгелер үези. Школа амыдыралын демократчыдарының нарын айтырыгларыны. 13.45 —Док. фильм. 14.00 —«Бүгүренгиг-даа болза, элдептиг» программаның шапкынчыты». Информация: оны ажылдан кылыры, шеттерелдир, ажыглаары. 15.00 —«Эрге автомобильче аяа-чоруктар». Уран-чечен фильм. 16.20 —Брамс. Концерт. Стокгольмнуң симфониялыг оркестри күүседир. 17.25 — Мультфильмнер. 17.40 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.10 — «Ынакшыл дугайында легенда». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 20.25 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.45—«Москва музейлериниң уран чүүл эртилелери». 21.30 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э. Мосинтина ойнаар. 22.15 — «Ут». 23.00 — 00.05—Теннис. Уимблдон маргылдазы.

3. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15—Ритминг гимнастика. 9.00 — Мультфильм. 9.20 — «Спортлотос» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 —«Совет Эвилелиниң бараан бөөн тур мен!». 11.00—Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 11.30 — «Аян-чоруктуглар клуузу». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00—«Кодээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 — Уругларга фильм. «Данин оглу Миханың ужураалары» (ВУР). 15.50 — Далай болгаш хем флодуның амыдыралчыларының хүнүнге. 16.20 — «Киноафиша». 17.20—Мультфильмнер. 18.00— Делегей панорамазы. 18.45—Улуг-хүн кинозалы. Мультфильм. Док. фильм. 19.30—«Чоранны дээш телевизир» Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ут». 21.35 — 00.35 — «Юрмала-88». Совет эстрада ырларының аныяк күүседикчилериниң III Бүгүэвилел телеконкурузунуң ажыдыышкыны болгаш 1986, 1987 чылдарның конкурстарының дипломантыларының база лауреаттарының концерти. Ритадан дамчыдылга. Чапсарда—Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Совет шулук чогаалы П. Тычина. 8.55 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.45 —Портреттер. С. Т. Аксаков. Амыдыралының болгаш ногаадыкчы ажыдынын ырнынары. 10.55—Эртем: теория, шеңелде, практика. 11.30—«Аян-чоруктуглар клуузу». 12.30 — Өг-буле академиязы. Чайгы дыштанылга дугайында. 13.05 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.00 — Н. Думбадзе. «Экии, кижилер!». Махарадзеттиң күрүемнеңнии театрының фильм-спектакли. 16.05 — Мультфильм. 16.25 — Сергей Чекмарев. Шүлүктери, хүн демдеглеллери, чогаалары. 17.10 —Чуваш телевидение болгаш радиоюуң иинти ырының концерти. 17.35 —«Дөрт хөлү эрте бөөр». Молдав ССР-ниң Лазо районунда бойдус камгалалының ажылынын дугайында. 18.00 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. Образцова ырлаар. 19.00—«Кусково» музей-усадьба. 19.45 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.00—Теннис. Уимблдон маргылдазы. 21.00 —«Ут». 21.35 — «Чаа өгленгеннерге хол майгынын». Уран-чечен фильм. 23.00—23.20 — Теннис. Уимблдон турнири.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ИЮНЬ 28-те

«НАЙРАЛ»: «Бей первым, Фреди» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 (узатказ). Бичии залга: «Большая прогулка» 14.00, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сампо» 9.40, «Короткие рукава» 11.30, 13.40, «Случай в квадрате 36-80» 15.00, «Опасное сходство» 16.50, 18.40, 20.30 (узатказ) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 10.00, «На исходе ночи» 13.50, 16.40, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, «На златом крыльце сидели» 15.00, «Парма» 16.40, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б: «Олеко Дундич» 15.00, 17.00, 19.00 (узатказ) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б: «Олеко Дундич» 16.00, «Честь имею» 18.00, 20.00 (узатказ) шактарда.

«МИР» к-б: «Бирзовое ожерелье» 18.20, 20.00 (узатказ) шактарда.

аграар

Республикага булуттаар, чамдык районнарга чаъс чаар, дидимирээр. Хаттың күжү секундада 9—14 метр, күштели бергенде 20 метр чедер.

Агаарның температуразы дүне 8—13, чамдык черлерге 0—5, хүндүс 18—23, чамдык черлерге 9—14 градус чылыыр.

Кызылга чаъс чагбас, дидимирээр чавлаас. Хаттың күжү 9—14, күштели бергенде 20 метр чедер.

Агаарның температуразы дүне 9—11, хүндүс 21—23 градус чылыыр.

Автоорукларга көстүүр 2—4 километр. Арттарга чаъс чаар.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи ажыдырга килдизинге 3-36-82, совет түргүзүг килдизинге 3-37-11, үлеттүр килдизинге 3-36-73, чаңгыс килдизинге 3-39-03, культура килдизинге 3-39-15, ведээ ажыл-агый килдизинге 3-41-16, социал айтырыглар килдизинге 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязы 3-43-41, солуун кавбайы берганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап умер. Хемчээли 2 парлага амаза. Тиражы 24637 экз. Совуңгуг индексизи 54741.

Тыва АССР-ниң Нам түдүгээр чер. полиграфия болгаш ном садыгының территориязының газета-журнал комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинниң биле Красноармейскиниң кудумчузу, бажың № 1.

Чаңыг № 149. ТС—00771.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 29 среда № 150-151 (13751)

1925 чылда үнезилеттингеш.

Өртээ 3 копеек.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ XIX ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ АЖЫТТЫНГАН

Июнь 28-те эртенгинин 10 шакта Кремльдин Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажыттынган.

«СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлерин боттандырып турарының болгаш эде тургустунуушкунну ханыладыр талазы-биле сорулгалар дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев кылган.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязы 1988 чылдың июнь 28-те Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга ажыл-херекчи байдалга, ленинчи чаңчылдарның ёзузунга ажылын эгелээн.

Мурнуку болган конференциядан бээр 47 чыл эрткен. СЭКП ТК-ның шиитпирин ёзугаар чыылдырган партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы партияга болгаш чуртка амыдыралчы эң чүгула ужур-дузалыг: эде тургустунуушкуннуң баштайгы түннелдери кандыгыл, ооң оруунда турар моондактарны чайладыр дээш чүнү кылза чогуурул, революсчу чаартылганың чорудулгазын ара дүшпес кылдыр канчаар чорударыл дээн айтырыгларга харыы бээр дээш эде тургустунуушкуннуң эргилделиг үе-чадазында чыылган.

Конференция мурнунда СЭКП ТК-ның Тезистериниң талазы-биле үре-түннелдиг болгаш ажык чугаалар болган. Ону чугаалажып турар үеде совет ниитилелди улам ынай сырый каттыштырарынче болгаш быжыктырарынче, эде тургустунуушкунну ханыладырынче угланган хөй-хөй боттуг саналдарны болгаш шүгүмчүлелдерни коммунистер база партия кежигүнү эвестер киргеннер.

Эртенгинин 10 шак. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев олар залга көстүп келирге, делегаттар адыш часкаашкыны-биле байыр чедирген.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев СЭКП Төп Комитединиң дааскаанын ёзугаар конференцияны ажыткан. Төлээлекчилер чөвүлелиниң өмүнээзинден ол конференцияның Президиумун съездиге бодаарга, эвээшти, сан составының талазы-биле 112 кижи кылдыр соңгуурун саналдаан. Саналды чаңгыс үн-биле хүлээп алган.

Ниити партия конференциязынче делегаттар соңгааныңын сөөлүнде Эстониянын Компартиязының ТК-зының бирги секретарынга соңгуткан эш В. И. Вяляска делегаттың мандадын тыпсыр деп саналды база конференция хүлээп алган.

Ооң соонда конференцияның удуртур өске органнарын —Секретариатты, Редакция болгаш Мандат комиссияларын чаңгыс үнбиле соңгуп тургускан.

Даргалакчы —СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Е. К. Лигачев конференцияның СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунга бадылааны хүн чурумун чарлаан:

1. СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлериниң боттаныышкынының, он ийиги беш чылдың бирги чартыының кол-кол түннелдериниң болгаш эде тургустунуушкуннуң чорудуун ханыладыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында.

2. Партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын улам ынай демократчыдарының талазы-биле хемчеглер дугайында.

Конференцияның хүн чурумун болгаш регламентизин бадылаан, хүн чурумунуң бирги-даа база ийиги-даа айтырыгларының утказын чаңгыс илеткелге киирер дугайында саналды хүлээп алган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП Төп Комитединиң илеткелин кылыры-биле СЭКП ТК-ның Чингине секретары эш М. С. Горбачевка сөс берген.

М. С. Горбачевтуң «СЭКП-ниң XXVII съездизинин шиитпирлерин боттандырып турарының болгаш эде тургустунуушкунну ханыладырының талазы-биле сорулгалар дугайында» илеткелин делегаттар улуг кичээнгей-биле дыннаан болгаш удаадараа адыш часкаашкыннары-биле уткуп турган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары А. Н. Яковлевтин даргалаашкыны-биле эрткен кежээки хуралга конференцияның киржикчилери илеткелди чугаалажып көөрүнче кирген.

Санал берип, сөс алган эштер: В. В. Бакатин — СЭКП Кемеров обкомунуң бирги секретары, Д. К. Моторный—Херсон областың Киров аттыг колхозунуң даргазы, Г. В. Колбин— Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, В. К. Белянинов —СЭКП Москва хооркомунуң секретары, Л. И. Абалкин—ССРЭ-нин Эртемнер академиязының Экономика институдунуң директору, Е. И. Чазов—ССРЭ-нин кадык камгалал министри, А. М. Масалиев—Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары.

Июнь 28-те Кремльдиң Съездилер орлузунга СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажыттынган. (СЭТА-ның фотозуму фототелеграф дамчыштыр хүлээп алган).

КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ УДУРТУР ОРГАННАРЫ

ПРЕЗИДИУМ

Абрамин О. О.
Абросов П. А.
Августинович Е. И.
Анцушкина Р. А.
Арутюнян С. Г.
Ауельбеков Е. Н.
Афанасьев В. Г.
Ахромеев С. Ф.
Бакатин В. В.
Баклянов О. Д.
Бирюкова А. П.
Бобыкин Л. Ф.
Богомяков Г. П.
Бойко О. М.
Бородин П. Д.
Васильев И. А.
Везиров А.-Р. Х.
Воробьев Н. Н.
Воротников В. И.
Восколупова Н. И.
Вяляс В. И.
Геллерт Н. В.
Герасимов А. Н.
Горбачев М. С.
Громыко А. А.
Гроссу С. К.
Гулова З. С.
Демичев П. Н.
Добрынин А. Ф.
Долгих В. И.
Дроздецкий Е. И.
Елисеев А. С.
Жалимас П. Б.
Зайков Л. Н.
Ибрагимов Г. Р.
Иванова Г. Д.
Ивашко В. А.
Илизаров Г. А.
Кабаидзе В. П.
Калашников В. И.
Капитонов И. В.
Карпов В. В.
Колбин Г. В.
Колесников Б. И.
Колпаков С. В.
Корзюк А. Т.
Королев А. М.
Красненкова В. Ф.
Кужильный А. В.
Кулыбеков Е.
Лавров К. Ю.
Лигачев Е. К.
Лизичев А. Д.
Литвинцев М. П.
Лукьянов А. И.
Малыков Н. И.
Манаенков Ю. А.
Маняхин С. Н.
Марчук Г. И.
Масалиев А. М.
Масик К. И.
Маслюков Ю. Д.
Махамов К.
Медведев В. А.
Меркулова Г. В.
Месяц В. К.
Метонидзе Г. А.
Мироненко В. И.
Мураховский В. С.
Никонов В. П.
Нишанов Р. Н.
Ниязов С. А.
Нургельдыев А.
Орлов В. П.
Осинин Ю. П.
Осминин С. А.
Патиашвили Д. И.
Патон Б. Е.
Полозков И. К.
Попов Ф. В.
Постников В. И.
Пуго Б. К.
Пухова З. П.
Рабдаев Г. Л.
Разумовский Г. П.
Ромазан И. Х.
Рыжков Н. И.
Саар В. А.
Сафронов С. Д.
Сидорейко В. Л.
Слюньков Н. Н.
Смирнов В. П.
Соколов Е. Е.
Соловьев Ю. Ф.
Соломенцев М. С.
Сонгайла Р.-Б. И.
Стародубцев В. А.
Строев Е. С.
Талызин Н. В.
Травкин Н. И.
Усманов Г. И.
Утин В. Ф.
Хабибуллин Р. Х.
Хлебушкина А. П.
Чебриков В. М.
Чурсина М. А.
Шалаев С. А.
Шеварднадзе Э. А.
Шулин Е. А.
Щербицкий В. В.
Ягодин Г. А.
Язов Д. Т.
Яковлев А. Н.

СЕКРЕТАРИАТ

Аншиев В. П.
Баталин Ю. П.
Болдин В. И.
Браков Е. А.
Брусова Г. А.
Велихов Е. П.
Владимиров Б. Г.
Власов А. В.
Володин Б. М.
Воробьев И. Л.
Галдеев А. И.
Загребаева К. Н.
Ковалев М. В.
Коноплев Б. В.
Мартин Я. Ю.
Масол В. А.
Нестеренко С. М.
Петров К. Г.
Погорелов Ю. Н.
Примаков Е. М.
Светличный Н. И.
Соломин В. И.
Ульянов М. А.
Хомяков А. А.
Черный А. К.
Шевцова Р. М.
Шенин О. С.

РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫ

Аксенов А. Н.
Арбатов Г. А.
Васнецов А. В.
Вологжин В. М.
Грищенко П. С.
Зорькальцев В. И.
Игрунов Н. С.
Калин И. П.
Калдарбекова А.
Камалиденов З.
Клаучек А. П.
Куликов В. Г.
Купцов В. А.
Лаптев И. Д.
Лосев С. А.
Мхитарян Г. М.
Нестеров А. Ф.
Пономарев А. Ф.
Ревенко Г. И.
Скляров Ю. А.
Сухорученкова Г. Ф.
Терешкова В. В.
Харламов А. П.
Шаколина Л. Ф.
Шаповалов О. Б.
Шарин Л. В.
Шербина Б. Е.

МАНДАТ КОМИССИЯЗЫ

Басанов Б. М.
Беляков Ю. А.
Бикенин Н. Б.
Болдырев И. С.
Боровик Г. А.
Браун А. Г.
Гагаров Д. Н.
Гуламов Р.
Дадов Х. А.
Залепкас К. В.
Кабасин Г. С.
Кавун В. М.
Камай А. С.
Каменцев В. М.
Катык С. А.
Князюк М. А.
Коваленко Л. А.
Кожахметов И.
Колесников В. Г.
Коптюг В. А.
Кубашев С.
Кузнецова С. А.
Литвинцев Ю. И.
Лушев П. Г.
Мурашова А. В.
Никольский Б. В.
Осиновский Н. П.
Плетнева В. Н.
Разумов Е. З.
Разумовский Г. П.
Силаев И. С.
Соломин Ю. М.
Степанов В. С.
Сулейманов С. М.
Тарасевич Г. С.
Титаренко А. А.
Тодоров П. П.
Уланов Г. М.
Филиппова П. Е.
Фомин Б. И.
Хабибуллин П.
Хачатров Я. Х.
Юсупов М. Ю.

РЕВОЛЮСЧУ ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажылын эгелээн

Июнь 28-те 10 шакта Кремльдиң Съездилер ордузуига Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажыттынган. СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев олларга залга олургаиар адыш часкап байыр чедирген.

Конференцияны ажыдып тура, М. С. Горбачевтуң чугаалааны болза:

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга бен мун делегат соңгуткан. Конференцияда 4991 делегат чедип келген. Артканнары эептүг чыл-дагааннар-биле келбээн. Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң даасканы-биле Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязын ажыттынган деп чарлаан.

Президиумну, Секретариатты, Редакция болгаш Мандат комиссияларын соңгуп алыр ужурлуг бис. Делегациялар төлээлекчилериниң чөвүлели дүүн хуралдаан. Ол органнарның составының талазы-биле саналдар ажылдап кылдыгаи болгаш чугаалажып көөрү-биле силерде бердингеи. Баштай конференцияның Президиумунуң дугайында. Улуг харысаалга олаттыны турар бистиң конференцчаыстың таарыжының аайы-биле биске улуг ажылды кылыры тавараижып турар, ынчангаш конференцияга ажыл-херекчи чоруктай болуур ужурлуг.

Делегаттар конференцияның Президиумун 112 кижи составтыт кылдыр соңгаан.

Эштер, Эстониянынындан өске республикаларның партия организацияларының секретарьларының бистин Президиумувустун составында шуптуг кирип турарын эскерген бюор силер, чүге дээрге эш Вяляс конференцияга делегаттар соңгудуп каапкан соонда Эстониянын Компартиязының ТК-зының секретарынга соңгуткан. Бистер дүүн сүмележип көргеш, биске бүгү парторганизациялар төлээлеттингеп турээн дээш—ол бистин эргевис: эш Вяляска мандатты тыпсыр деп саналды силерге киирип келдивис. Бистер силерии-биле ынчаар кылып болуур эргелиг бис деп, М. С. Горбачев удаштыр чугаалаан.

В. И. Вяляс конференцияның делегадынга болгаш Президиум кежигүнүге бир үнбиле соңгуткан.

Ооң соонда Секретариатты, Редакция болгаш Мандат комиссияларының составтарын соңгуп эгелээн. Делегациялар төлээлекчилериниң чөвүлели Секретариатты 27 кижи составтыг кылдыр соңгуур деп сүмелээнин Е. К. Лигачев дыннаткан.

Делегаттар конференцияның секретариадының, Редакция комиссиязының, Мандат комиссиязының составын чаңгыс үн-биле соңгаан.

Делегаттар дараазында хүн чурумун бадылааннар:

Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып турарының, 12-ги бен чылдың баштайгы чартыының түннелдериниң болгаш эде тургустунуушкун чорудулгазының ханыладыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында.

Партияның болгаш ниитилелдиң амыдыралын улам ынай демократчыдар талазы-биле хемчеглер дугайында.

Партияның Төп Комитедя бо конференцияга хүн айтырының бирги-даа, ийиги-даа айтырыгларының талазы-биле чаңгыс илеткел кылырын чугумчалыг деп саналның дыннаткан.

Конференцияның ажылдаар чурумун болгаш регламентизин чаңгыс үн-биле бадылаан.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга Төп Комитединиң илеткелин кылыры-биле сөстү СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевка сөс берген.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып турарының болгаш эде тургустунуушкунну ханыладыр талазы-биле сорулгалар дугайында» М. С. Горбачевтуң илеткелин улуг кичээнгей-биле дыннаан болгаш адыш часкаашкыннары чаңгыс эвес удаа болуп тургаи.

СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ ШИИТПИРЛЕРИН БОТТАНДЫРЫП ТУРАРЫНЫҢ БОЛГАШ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ ХАНЫЛАДЫР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ СОРУЛГАЛАР ДУГАЙЫНДА

СЭКП-ниҢ XIX Бүгү-эвилел конференциязынга СЭКП ТК-ныҢ ЧиҢгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ 1988 чылдыҢ июнь 28-те илеткели

Эштер делегаттар!

Партияның өгелээшкинин-биле бөлүктүг чүүлдерни кылдыр, ынчангаш чугаа-соонда чүүлдерни ажыдып, чаа-сонуургалдарны база канчап эчизинге чедирери деп айтырыг бистерниң, партиянып XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегаттарының, мурнуунда тургустунган үндезин айтырыг бо-дур.

Бо айтырыгны амыдыралга тургускан. Ону партия болган чон калбаа-биле чугаалажып турар. Бистиң аңаа кандыг ыын харыы бээривистен совет институдунда хөгжүдеэнинде чаа ус-чадазында партия политиктиг авангардчы ролюн күүсеениң шыдаар бе дээрзи оон билдинмер.

Бистиң амыдыралывыстың сөөлгү үш чылын эргилеллиг чылдар деп бүрүн эрге-биле адап болур. Экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал амыдыралывыстың кризизинче чурттуң кирип бар чыгаанын партиянып, ажылчы чонуң күжениишкиннери-биле доктаадып шыдаан бис. Болдунуң эрткен оруун, амгы болгаш келир үелерин институдтар ам-ла ыяа билир болгаш угаан көрүп турар апарган. Эде тургустунуушкунуң социал-экономиктиг тодаргай программалар кылдыр калбартынган политиктиг болгаш моральдыг кайгамчык шынарларын база катап көргүзүп, ажыл-херектерин ёзулуг хамааты болгаш күүрне тургужудан көрүп, эде тургустунуушкунну деткип турарын күш-ажылыбиле бадыткап турар. Ажылчын ажыңнын ол туруну революсчу чаартылгаларны бүзүредин-биле чорудар арганы партиже берип турар.

Тараачыннар ону улуг сонуургалдыг

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

ажыл-форудулгазын хөгжүдеринге илгбак болгунар аргалар ажыттынын турар амгы үеде мындыг туруп окта таарышпас. Ону чогуур үезинде билгеи болгаш эргежок чүгүла байдалдарны тургускан черлерде соң түнелги илдеп апаргап. Чаа баразынар болгаш ачы-дузаның чаа хевирлери бар апаргап-дыр. Ынчангаш адаа түгее байыр чедирер апаар.

Кыскаты-биле чугаалаарга, кижилерниң амыдыралчы эргежыктарынга хамаарыжып турар бо ажыл-херекке хамаарылганы төпке-даа, чер-чергедээ үндезинин-биле ескертир херек.

2. Үндезин экономиктиг реформаны хажык чокка боттандырар

Эштер! Эде тургустуиуушкунуҢ чорудулгазын көрүп тургаш, үндезин экономиктиг реформа канчаар боттанып турарын дээрзиниҢ дугайында айтырыгны онзалап көөр херек.

БүдүрүлгелериҢ бот-оруга-чарылгаже, бот-акшалаяымышкыже болгаш бот-баштарылгаже шилчээш чоруу бодунуҢ чаа эргелерин-даа, харымсалганыҢ чиик эвес үүргезин-даа ёзулуу-биле медерел билиринiҢ болдунар аргазын коллективтерге берип турар. Ынчаарга реформага түгее баштайгы базымнарны кылып, а ажыл-агыйны чорударыныҢ чаа аргаларын түгее чаа шинээдип ап турар болзажок, ол түүлдер хөй-хөй бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээрингe, коллективтерде бүтүү байдалга ам бегин чогумчалыг салдарны чедирип турар апаргап-дыр.

Чаа ёзу-биле ажылдап турар бүдүрүлгелер бо чылын продукция бүдүрүп үндурер талазы-биле планын күүседирип түгее чаа хандыргап эвес, харын боттарының экономиктиг көргүзүглерин дыка эжиждип алганнар. Ол дыка эки-дир.

Ынчалзажок бөгүн кол чүве — реформаның баштайгы үе-чадазының бергелөриндеи өөредигини алыры болур. Чаа экономиктиг механизмни чаңгыс черге тапташкыннарга таварышпырып турар айтырыгларны практика клеретken. Оон шүүлтү элементилериниң ам-да бүрүн шинээштинмээнинiҢ чыдагааны-биле олар чамдыкта холбаалыг, түге дээрге реформаны бистер, нанча дижирп ышкаш, оруулга чоруп ора, беш чыл боттанып турар үеде, планныг структуралыг турыштары тодараттынган, эргижирөө калган өртетер ол хевээр, курлавырлар үлээринiҢ төпчүттүнгеи методтары мурнуку хевээр артып калган байдалдарда боттандырып эгелээн бис.

Оон-биле база хөй үүнеш тайылбырлап болур. Хөйну, мындыг болжажок шүүлтүүн эвес. Тургустуиуш келген бергедээшкиннер хөй шуруузунда ажыл-агыйны чорударыныҢ чаңчыккан аргаларынны күштүг боон артып каап турарындан, экономиканы удуртурунга чаңгыга бергеи чагырып-дужаар методтарны арттырып алыр дээш чүткүдей, эргелеп башкарылга ажылдакчыларыныҢ чамдыктарының талазындан чаа түүлге удурлашкымындан тыптып турар. А чамдык таварылгаларда бистер реформаның ялыс утказын ескертир, эргелеп башкарылганың чаа хевирлеринге эрге утканы киирер дээш бодап ора, беш чыл боттанып турар үеде, планныг структуралыг турыштары тодараттынган, эргижирөө калган өртетер ол хевээр, курлавырлар үлээринiҢ төпчүттүнгеи методтары мурнуку хевээр артып калган байдалдарда боттандырып эгелээн бис.

Оон-биле база хөй үүнеш тайылбырлап болур. Хөйну, мындыг болжажок шүүлтүүн эвес. Тургустуиуш келген бергедээшкиннер хөй шуруузунда ажыл-агыйны чорударыныҢ чаңчыккан аргаларынны күштүг боон артып каап турарындан, экономиканы удуртурунга чаңгыга бергеи чагырып-дужаар методтарны арттырып алыр дээш кордээшкиннарны база кылүлгеи. Моон мурнуда турганы ышкаш, эки ажылдап турар бүдүрүлгелерден ак-ша-төрекиниИ коишкак ажылдырже эде хувааптар ортаарынга камгалап арттырарынга дузалаар нормативтерни тургузарын хөй-хөй министерстволар кызыткан.

Бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-акшалаяымышкынче кирип турар күш-ажылчы коллективтериниҢ янзы-бүрү аргалыны барымдаалап көөрге, мындыг эде хуваашкын бир талазында, амгы үеде барымдаалап-даа боон чадавас. Ынчаарга нормативтерни кол сорулгазы ол эвес, а коллективтиҢ ажылынын шинаарының кандыг-даа экижиишкини оон орулгаларының өөрүлдези-биле денгелеттинзин үеэш орулгаларны түмнел көргүзүглер-биле дорт холбаштырарын хандырары-ла болгай. Багай ажылдап турган, өскелерге бар апаргап-дыр. Ынчангаш адаа түгее байыр чедирер апаар.

Кыскаты-биле чугаалаарга, кижилерниң амыдыралчы эргежыктарынга хамаарыжып турар бо ажыл-херекке хамаарылганы төпке-даа, чер-чергедээ үндезинин-биле өскертир херек.

2. Үндезин экономиктиг реформаны хажык чокка боттандырар

Эштер! Эде тургустуиуушкунуҢ чорудулгазын көрүп тургаш, үндезин экономиктиг реформа канчаар боттанып турарын дээрзиниҢ дугайында айтырыгны онзалап көөр херек.

БүдүрүлгелериҢ бот-оруга-чарылгаже, бот-акшалаяымышкынче болгаш бот-баштарылгаже шилчээш чоруу бодунуҢ чаа эргелерин-даа, харымсалганыҢ чиик эвес үүргезин-даа ёзулуу-биле медерел билиринiҢ болдунар аргазын коллективтерге берип турар. Ынчаарга реформага түгее баштайгы базымнарны кылып, а ажыл-агыйны чорударыныҢ чаа аргаларын түгее чаа шинээдип ап турар болзажок, ол түүлдер хөй-хөй бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээрингe, коллективтерде бүтүү байдалга ам бегин чогумчалыг салдарны чедирип турар апаргап-дыр.

Чаа ёзу-биле ажылдап турар бүдүрүлгелер бо чылын продукция бүдүрүп үндурер талазы-биле планын күүседирип түгее чаа хандыргап эвес, харын боттарының экономиктиг көргүзүглерин дыка эжиждип алганнар. Ол дыка эки-дир.

Ынчалзажок бөгүн кол чүве — реформаның баштайгы үе-чадазының бергелөриндеи өөредигини алыры болур. Чаа экономиктиг механизмни чаңгыс черге тапташкыннарга таварышпырып турар айтырыгларны практика клеретken. Оон шүүлтү элементилериниң ам-да бүрүн шинээштинмээнинiҢ чыдагааны-биле олар чамдыкта холбаалыг, түге дээрге реформаны бистер, нанча дижирп ышкаш, оруулга чоруп ора, беш чыл боттанып турар үеде, планныг структуралыг турыштары тодараттынган, эргижирөө калган өртетер ол хевээр, курлавырлар үлээринiҢ төпчүттүнгеи методтары мурнуку хевээр артып калган байдалдарда боттандырып эгелээн бис.

Оон-биле база хөй үүнеш тайылбырлап болур. Хөйну, мындыг болжажок шүүлтүүн эвес. Тургустуиуш келген бергедээшкиннер хөй шуруузунда ажыл-агыйны чорударыныҢ чаңчыккан аргаларынны күштүг боон артып каап турарындан, экономиканы удуртурунга чаңгыга бергеи чагырып-дужаар методтарны арттырып алыр дээш кордээшкиннарны база кылүлгеи. Моон мурнуда турганы ышкаш, эки ажылдап турар бүдүрүлгелерден ак-ша-төрекиниИ коишкак ажылдырже эде хувааптар ортаарынга камгалап арттырарынга дузалаар нормативтерни тургузарын хөй-хөй министерстволар кызыткан.

«Нимти продукция» дээр чүвеге идегелдин-биле бараан боон турар кижилериҢ бисте хөйүн чүү дээр!

Ол дээрге реформаның ужуртказынга шүүт чөрүшкек, бистин экономикавысты бергe байдалга чедирип келген эргелеп башкарылга методтарын хевээр арттырарынга дөмей чүүл дээрзин бадыткап чугаалаанының ажыы чок боор.

Эргидеги чүрүмче эглипкин чок болгаш түрбас-даа ужуртлут дээрзи ам бүгүдеге черле билиишингир апаргап чүве эвес бе. Ындыг түрбүже, бяр эвес план-биле «шайдынышкын» кылбас болза, будүрүлге черн экономиктиг көргүзүглерни экижиндеринче чүткүвес апаар дээш санаалдарны дынаар ужурга таварыжыр-дыр. Башгай дынаарга, ол санаалдарда ыш үүлдер бар-даа ышкаш сагындырар. Ынчаарга боттуг амыдырал шүүт ескерн көргүзүп турар. Чаңгыс фактыны көргүзүп көрейн.

Хөй-хөй кижилер будүрүлгелериҢ эргелерни калбартыры, директивтиг көргүзүглерниҢ санын кызырары планныг көргүзүглерни кудуладырынга, беш чылдың онаалдаларын эде көөр апаарынга чедире бээр чадавас деп аймылынын турган. Шынап-да, долу бот-оруга-чарылгаже киргеи үлетпүр будүрүлгелериниҢ арыг оруулга талазы-биле бо чылын үлээп алган планнарында инити түн контроль чурагайлардан 4,5 миллиард рубль эвээш болган. Эрги методтарниҢ эң-не үткүлдүг талалакчыларын: түге экономиктиг быраларга болгаш идиг бериишкиннериие идегээр чүткүл, шынап-ла, мындыг чүвеге чедирбейн камгаар деп кара сагыштыны-биле амыран турганнар.

А херек кырында ажыл-херек кандыг болганыл? Ол мындыг янзылыг болган — бо чылдың беш айларында ол будүрүлгелер оруулга талазы-биле боттарының планын 2,5 миллиард рубльге ажыр күүседкеп. Долу бот-оруга-чарылга-биле ажылдап турар күш-ажылчы коллективтерде оон немелде өзүлдези 12,8 хуу болган, а эрги ёзу-биле ажылдап турар будүрүлгелерде — 10,2 хуу боон турар. Ынчаарга оруулга өзүлдезиниң колдуунда бот-үнеин чинеткениниң, материалдыг чарыгдаалдарны эвээжеткениниң күсели-биле чедип алдыганы коичуг чугула.

Бо көргүзүгүүн сөөлгү үеде бистин экономикавыска шүүт онзагай болганын ажыы-биле чугаалаар ужурдут мен. Оюу кичээнгейлиг, бүгү талалыг үгаан бодаары коичуг чугула. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болдуул? БудүрүлгелериҢ өлээп бедик планныг онаалдаларны хүлээп алырынга ажыктыг идиг бериишкиннер экономиктиг механизмде ам дээрезинде тургустунмаан чадавас. Ол дугайын база бодаар херек. Ынчаарга алызында барып, биске түнел көргүзүг херек-ле болгай, эштер. Бир эвес ажыл-агый механизми болур-чогууру-биле ажылдап эгелеп, боттуг түнелдерни бере бээр болза, бистин күзеп турган түүлүвүс ол болур. Өөренип ап болур дуржулга ол-дур! Ол ам-на планнаашкынны канчаар тургузарын эде көөрүнге план органнарын оттурар, кол күштү «план-биле мындыышкын» кылырындан экономиктиг быраларже, идиг бериишкиннериие угландырарын бадыткап турар.

СЭКП ТК-ның болгаш чазактың талазындан доктаамал сагыш салырының негеттинип турарын экономиктиг реформаның чорудуушкунуиуң дуржулгазы көргүзүп турар. эштер. Күүне чагыныын идеяларын соора ескерти бергенин сөөлүүде кээп ескерин казанын олар үлээп көөр херек. Кээп турган медээлер чогуур үезинде болур-чогууру-биле үнелеттинмээн. Ол частырыг ам эттинип турар. Күүне чагыларын ажыглаарының чурумүүн дугайында чазактың түскай шиитпирлери чоокку үеде хүлээп алдынар. Реформаның эге чаза үезинде күш-ажылчы коллективтерниң болгаш эргелеп башкарылга органнарының кичээнгейнинiҢ төөүге экономиктиг нормативтерни чогаадып тургузарының айтырыглары база турган. Маңаа министерстволарның болгаш ведомстволарның бүдүрүлгелерге хамаарыштыр албадакчы чоруун камгалап арттырып алыр дээш кордээшкиннарны база кылүлгеи. Моон мурнуда турганы ышкаш, эки ажылдап турар бүдүрүлгелерден ак-ша-төрекиниИ коишкак ажылдырже эде хувааптар ортаарынга камгалап арттырарынга дузалаар нормативтерни тургузарын хөй-хөй министерстволар кызыткан.

«Нимти продукция» дээр чүвеге идегелдин-биле бараан боон турар кижилериҢ бисте хөйүн чүү дээр!

Ол дээрге реформаның ужуртказынга шүүт чөрүшкек, бистин экономикавысты бергe байдалга чедирип келген эргелеп башкарылга методтарын хевээр арттырарынга дөмей чүүл дээрзин бадыткап чугаалаанының ажыы чок боор.

Эргидеги чүрүмче эглипкин чок болгаш түрбас-даа ужуртлут дээрзи ам бүгүдеге черле билиишингир апаргап чүве эвес бе. Ындыг түрбүже, бяр эвес план-биле «шайдынышкын» кылбас болза, будүрүлге черн экономиктиг көргүзүглерни экижиндеринче чүткүвес апаар дээш санаалдарны дынаар ужурга таварыжыр-дыр. Башгай дынаарга, ол санаалдарда ыш үүлдер бар-даа ышкаш сагындырар. Ынчаарга боттуг амыдырал шүүт ескерн көргүзүп турар. Чаңгыс фактыны көргүзүп көрейн.

Хөй-хөй кижилер будүрүлгелериҢ эргелерни калбартыры, директивтиг көргүзүглерниҢ санын кызырары планныг көргүзүглерни кудуладырынга, беш чылдың онаалдаларын эде көөр апаарынга чедире бээр чадавас деп аймылынын турган. Шынап-да, долу бот-оруга-чарылгаже киргеи үлетпүр будүрүлгелериниҢ арыг оруулга талазы-биле бо чылын үлээп алган планнарында инити түн контроль чурагайлардан 4,5 миллиард рубль эвээш болган. Эрги методтарниҢ эң-не үткүлдүг талалакчыларын: түге экономиктиг быраларга болгаш идиг бериишкиннериие идегээр чүткүл, шынап-ла, мындыг чүвеге чедирбейн камгаар деп кара сагыштыны-биле амыран турганнар.

А херек кырында ажыл-херек кандыг болганыл? Ол мындыг янзылыг болган — бо чылдың беш айларында ол будүрүлгелер оруулга талазы-биле боттарының планын 2,5 миллиард рубльге ажыр күүседкеп. Долу бот-оруга-чарылга-биле ажылдап турар күш-ажылчы коллективтерде оон немелде өзүлдези 12,8 хуу болган, а эрги ёзу-биле ажылдап турар будүрүлгелерде — 10,2 хуу боон турар. Ынчаарга оруулга өзүлдезиниң колдуунда бот-үнеин чинеткениниң, материалдыг чарыгдаалдарны эвээжеткениниң күсели-биле чедип алдыганы коичуг чугула.

Бо көргүзүгүүн сөөлгү үеде бистин экономикавыска шүүт онзагай болганын ажыы-биле чугаалаар ужурдут мен. Оюу кичээнгейлиг, бүгү талалыг үгаан бодаары коичуг чугула. Бо талазы-биле чүнү чугаалап болдуул? БудүрүлгелериҢ өлээп бедик планныг онаалдаларны хүлээп алырынга ажыктыг идиг бериишкиннер экономиктиг механизмде ам дээрезинде тургустунмаан чадавас. Ол дугайын база бодаар херек. Ынчаарга алызында барып, биске түнел көргүзүг херек-ле болгай, эштер. Бир эвес ажыл-агый механизми болур-чогууру-биле ажылдап эгелеп, боттуг түнелдерни бере бээр болза, бистин күзеп турган түүлүвүс ол болур. Өөренип ап болур дуржулга ол-дур! Ол ам-на планнаашкынны канчаар тургузарын эде көөрүнге план органнарын оттурар, кол күштү «план-биле мындыышкын» кылырындан экономиктиг быраларже, идиг бериишкиннериие угландырарын бадыткап турар.

СЭКП ТК-ның болгаш чазактың талазындан доктаамал сагыш салырының негеттинип турарын экономиктиг реформаның чорудуушкунуиуң дуржулгазы көргүзүп турар. эштер. Күүне чагыныын идеяларын соора ескерти бергенин сөөлүүде кээп ескерин казанын олар үлээп көөр херек. Кээп турган медээлер чогуур үезинде болур-чогууру-биле үнелеттинмээн. Ол частырыг ам эттинип турар. Күүне чагыларын ажыглаарының чурумүүн дугайында чазактың түскай шиитпирлери чоокку үеде хүлээп алдынар. Реформаның эге чаза үезинде күш-ажылчы коллективтерниң болгаш денгелеттинзин үеэш орулгаларны түмнел көргүзүглер-биле дорт холбаштырарын хандырары-ла болгай. Багай ажылдап турган, өскелерге бар апаргап-дыр. Ынчангаш адаа түгее байыр чедирер апаар.

Кыскаты-биле чугаалаарга, кижилерниң амыдыралчы эргежыктарынга хамаарыжып турар бо ажыл-херекке хамаарылганы төпке-даа, чер-чергедээ үндезинин-биле өскертир херек.

2. Үндезин экономиктиг реформаны хажык чокка боттандырар

Эштер! Эде тургустуиуушкунуҢ чорудулгазын көрүп тургаш, үндезин экономиктиг реформа канчаар боттанып турарын дээрзиниҢ дугайында айтырыгны онзалап көөр херек.

БүдүрүлгелериҢ бот-оруга-чарылгаже, бот-акшалаяымышкынче болгаш бот-баштарылгаже шилчээш чоруу бодунуҢ чаа эргелерин-даа, харымсалганыҢ чиик эвес үүргезин-даа ёзулуу-биле медерел билиринiҢ болдунар аргазын коллективтерге берип турар. Ынчаарга реформага түгее баштайгы базымнарны кылып, а ажыл-агыйны чорударыныҢ чаа аргаларын түгее чаа шинээдип ап турар болзажок, ол түүлдер хөй-хөй бүдүрүлге болгаш социал айтырыгларны шиитпирлээрингe, коллективтерде бүтүү байдалга ам бегин чогумчалыг салдарны чедирип турар апаргап-дыр.

Чаа ёзу-биле ажылдап турар бүдүрүлгелер бо чылын продукция бүдүрүп үндурер талазы-биле планын күүседирип түгее чаа хандыргап эвес, харын боттарының экономиктиг көргүзүглерин дыка эжиждип алганнар. Ол дыка эки-дир.

Ынчалзажок бөгүн кол чүве — реформаның баштайгы үе-чадазының бергелөриндеи өөредигини алыры болур. Чаа экономиктиг механизмни чаңгыс черге тапташкыннарга таварышпырып турар айтырыгларны практика клеретken. Оон шүүлтү элементилериниң ам-да бүрүн шинээштинмээнинiҢ чыдагааны-биле олар чамдыкта холбаалыг, түге дээрге реформаны бистер, нанча дижирп ышкаш, оруулга чоруп ора, беш чыл боттанып турар үеде, планныг структуралыг турыштары тодараттынган, эргижирөө калган өртетер ол хевээр, курлавырлар үлээринiҢ төпчүттүнгеи методтары мурнуку хевээр артып калган байдалдарда боттандырып эгелээн бис.

Оон-биле база хөй үүнеш тайылбырлап болур. Хөйну, мындыг болжажок шүүлтүүн эвес. Тургустуиуш келген бергедээшкиннер хөй шуруузунда ажыл-агыйны чорударыныҢ чаңчыккан аргаларынны күштүг боон артып каап турарындан, экономиканы удуртурунга чаңгыга бергеи чагырып-дужаар методтарны

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

ге хөгжүдөнин чаңгыс аай концепциязы, чорудугларның диалектиказын, оларны массаның утаан-бодалга чорудавдың дүлээн көрүн турары, санаа-бодаддарның аңгыаңгызын өөренип көөрүнге, эртемге үндезиленген бурунгаар көрүүшкүнүү ажылдан кылырына утаан бодаашкын негеттинин турар.

Нинтилел эртемнеринде чогаадыкчы дилээшкиннерге улам ылай идиг бээрин, эде тургустуунуушкунүн теоретиктиг курлавырын улам көвүдеднрнге салдар чедирерин партия бодунүн соруглазы кылдыр көрүп турар. Ынчалзажок эртемге хамаарыштыр үндезин өскерилгелерин чорудар херек. «Ажыы негеттинмейн турар» эртем кажан-бир шагда черле бууразар, а эртем биилгелеринге ыдыыр хамаарылгалыг практика чүге-даа четпес болгаш суларап каар. Бо бүгү биске кайчан-даа тааржыскас. Ынчангаш эртемденнерден айтырып, вегеп тура, оларга улам улуу-биле бүзүрээр болгаш оларның чогаадылгазынга, чаа чүүлдерин дилээнге эртежок чүтүлга бүгү байдалларны тургузар херек.

Эртем-техниктиг депшилгенн күргеделирнинг айтырыгларын социал хөгжүдөнин инити хемчээли-биле деңге көөр алзар. Кол киичээнгейин, эртемденнеринң санаа турарыбиле, ажыы-ажыы эртемнеринң — бойдус, техниктиг болгаш инитилел эртемнеринин аразында айтырыгларны сайгарарынче углавлары чүтүла. Оларның аразында сырый кады хөлөдинишкиннер эртеминң болгаш техниканың дөгжүдөнинң бүгү утлакышкынларынга революсчуу чаа бурунгаарлаашкынны бөгүнде хандырып турар. Оон-биле чүүлдештир эртем-техниктиг депшилгенин бүгү комплексизиге, оон кижиге салдарынга социал шинчилелдернин улуг рольдуг болуру негеттинин турар. Эртнең үеинң кичээлиргилерин өөренип көрүп тургаш, эртем-техниктиг болгаш инженер төлевилелдерниң социал экспертизазын хөй-инитинин калбак киржилгези-биле ёзулуг чөптүг болгаш улуг хемчээлдиг кылдыр тургузар херек. Чүге дээрге ол төлевилелдернин хайгаарал ёок ажылдан кылышкынының болгаш боттанышкынының тавырыгаларындан экологтуг болгаш өскө-даа тидиргелерни шуут эвээжедир, а аргалыг болза—шуут болдурбас херек.

Партияга болгаш инитилелге сөөлгү үш чылда экономиктиг болгаш социал депшилгенин, утаан-бодал сайгарадының үндезин факторларының бирээзи болур өөредилгенің кайгамчык улуг ролюн утаан бодаан көөрүнүң чорудуу чорун келген. Бис бо аҗырда байдалды шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көрдүвүс, өөредилгенин болгаш киижиларнинг херээже үндезин өскерилгелерниң программазын ажылдап кылдывыс. Ынаар немелде хөй акша-херегилерни үглавр. Күрүне бюджединиң байдалы дыка нарын турзажок, өөредилге черлерининг материалдыг баазазын үндезин-биле чаартырынга бо беш чылда күрүне акшаландырышкынын барык ийи катап хөйүү түскайдап бээр. Өөредилге чорудуун компьютержидерэ улуг чергези-биле хегжүүр, башкыларның ажыл төлевирин өстүргеп.

Өөредилгеге болгаш эртемге чарыгалдар улуг деп чүве билдингир болбайн аан, а оларның хөөрүдашкынының өртек-үнезин чүден-даа улуг. Өөредилгенің, эртем шинчилелдернің, инити болгаш профессионал культураның бедик шынары чокка — бо бүгү чүүлдер чокка эде тургустуунушкунүн соруглазы чедип алдынмас. Совет киижилерни чаа салгалдары медерелдиг күш-ажыктыг болгаш политиктиг амыдыралче кирип тура, бедик киелиг болгаш моральдыг, эки профессионал биилгелирлиг база делегеп культурлуг деңнелдиг болуру дээш, олар боттарынга чүүтүн салым-чолу дээш харысаллаары хүлээп алырынга белеп болуру дээш, оларга бүгү байдалдарны тургузар херек.

Бистиң инитилелдиң социалистиг чаартылгазынга улуг рольду совет культурамың ажылдакчылары өөлөр ужурлуг. Эде тургустуунушкунүн платформазынга чогаадыкчы күштерни каттыштырып мөөнгөрэ апрель Пленумунүн соонда партиямың практиктиг соруглазы болган. Культура удуртулгазынга чагырып дужаар чорүктар, чогаадыкчы ажылдакчыларның адынга сургаашкыннар болгаш өөредишкиннер ам эртнең үениң чүүлү апар чыдар дээш бөгүн бис демдеглеп болур бис. Утаан-бодал адырында болуун социалистиг инитилелиниң мурнунга чогаадыкчының хамаары харысаллгазынга үндезилеттингеп маргылдаалыг чорүктүн, хостуг чогаадыкчы дилээшкиниң байдалы чоорту тургустуунуп турар.

Уран чүүл культураэы бодунда салгалдарның читпес харызааламын болгаш салгалдың сингиргеп, кижинин бодуунүн чону-биле, оон төөгүзүбиле, келир үеде күзел-чүткүлдери, идегелп-биле төрелдешкээн медерел биилгинге, кижи-даа практиктиг ажыл-чорудулганың үндезинниге бедик мөзүг-шынар идеалларны салырына дузалап турар.

Бистиң публицистикавыста, уран-чечен болгаш эртем парталгазында социализмни чаартырының орүктарының дугайында, төөгү болгаш амгы үе дугайында хемчээлиниң, ажык-чарлыының, сагыш-сеткилге дээштинниң талазы-биле кестүп көрбээн чугаа чорун турар. А бо дээрге тергиин-дир. Партия эде тургустуунушкунга интеллигенциянын улам өзүп орар салымшкының бедик-биле үнелеп турар. Бис эртемнин, өөредилгенің, культураның төлевилекчилериниң хөй-инитичи, политиктиг ажыл-чорудулгазының идепкейжин турарынга байыр чедирип турар бис. Бис оларнан чаа-чаа чогаадыкчы ажылдыышкыларны, утаан-бодаалыш болгаш сагыш-сеткилдин бүгү талаларынга ханы бурунгаарлаашкынны киичээл турар бис.

Ынчангаш инитизи-биле культура алырынга чорудулгалар кадык-чаагай үндезинге хөгжүп турар-дыр. Ынчалзажок олар чорудээ чок, социалистиг үнелиг чүүлдерниң хызытаарындан ажа база бээр кылдыр артык чүүлдер чок чорүп турар дээр болзувусса, ынының чорукка удур чугаалаашкыс, боттуг эвес чорукту кылганывыс ол болуп кийик. Инитизи-биле бүгү инитилелде дег, интеллигенциянын аразында-даа эрги чүүлдөн халбактаныр, чаа чүүлду хүлээп көрбес чорүктар илерел, болуп турар болуушкуннарны үндээрде кызыы көөр болгаш харын-даа бистиң хөгжүдөнивистиң нарын айтырыгларын сайгарын көөрде харысаллга чок чорүктар база бар.

Чамдык эртер чүүтүн салым-чолуга ойза чүүла бо үеде бөзин бот-боттарынын аразында чаргы-маргылдаалга, болүүлгежиринин болгаш хүүда көөргеттинерниң хөөнөринден ам-даа хосталып чаваа турар чорүктүң эскертинеён харалаачыг. Чогаадыкчы дилээшкиннерни шынарын хүлээп алырлар, а ураң чүүлүн улам көөүзеп турар янзы-бүрү хевирлерни социалистиг ураң чүүлдүң принциптеринден чайгылышкын кылыыр хүлээп ап туралар база өөрүп болур. Чүгле мындыг шынарлыбиле делегейнин диргелип келген аймылдан камгалалыгына ол дузалаар арга-шинээлиг боол болур.

Амгы делегейнин аналитен көрбүшаан, бис удустар аразының харызаалары бодуунүң аңгы талазы-биле бүдүүмү өскүлмейн, чогум-на улустар аразының ёзулуг харызаалары кылыр бодун улам тода көргүзүп турарын бис улам тодаргайы-биле биле берген бис. Чаа национал тургузуушкуннарны бодуруп турар улустарның, нациларның делегей хереактеринге улам өзүп олурар ролюн демдеглээн бис. А ол дээрге делегей хереактеринге хөй янзы эрге-ажыктарны барымдаалавайн барын болбас деп чүвени көргүзүп турар. Оны барымдаалап көөрү политика талазы-биле чаа утаан бодаашкының чугула чүүлү болуп турар.

Пролетарждың аңгының болган инити кижи төрелгетеннің эрге-ажының бот-боттарының харызаалашкының талазы-биле марксизмде эгези салдыгаан ядронуг аймыл диргелип, өске-даа глобалдыг айтырыглар чидиглеген үениң, улам бир аай болгаш бот-бодундан хамаарыглалыг оон бүгү чорудулгаларын туразаа, бүгү делегей чорудулгаларынга интернационалдың күштелген амгы үениң туружу-биле улам хандыр медерел биилгини оралдашкан бис. Политика талазы-биле чаа утаан бодаашкының кол ёзүү ыңза.

Улустарның чүс-чүс чылдар дургузуунда чедип алганы болгаш инитилештиргеш, кижи төрелгетеннің улуг утаан-медерелинге сиилбиттинип келген мөзүг-шынар үнелиг чүүлдерининг делегейнің амгы харызааларынга амыдыралчы ужур-дуганын ол чаа политиктиг утаан бодаашкын улуг хемчээлинг-биле көөр ярганы биске бергеп.

Бистиң хөрек кырында бодаларывысты ажегээр соора көргүзүп турган киижилерге чамдык чылдагаанларны берип турган болгаш бистиң аргалдырывысты боттанзырарынга шаптык кадың турган ёзык хөй чанчылган чүүлдер зегелледе үндезин өскерлинишкиннерниң анализинин үезинде ажыл эрттинин турар.

Күрүнелер болгаш чазактар башгынчыларындан эгелээш, еске чүрттарның төлөзелекчилери-биле, эртемде, культурада бүгүдеге алдар-аттыг кижилер-биле, сураглыг чогаадычылар, удуртукчулар-биле болгаш политиктиг партияларның, хөй-инитн организацияларының база шинчээшкиниерининг делегацияларының, профзвилелдерининг болгаш социал-демократияның баштыкчыларының, шажын ажылдакчылары болган парламент дежигүүнерибиле калбак харызаалларны эгелээнивис улуг рольду ойнаан.

Шүүт дөрт араладжылганың шак мындыг шапкын чоруу Совет Эвилелин дашткы делегейге база катап «ажыткан-зыг» болган. А бис бодувустүң талавыстан долгандыр турар делегейнің улам эки көөр болгаш билир, оон ларын айтырыгларын чугаалажырынга болгаш оларны шинтпирлээринин аргаларын дилеп тывазырынга киржир, еске культуралардан болгаш утаан-бодал чанчылдарындан үнүп кээп турар идеяларның чогумчалыг чүүлдерин ажыглаар аргалыг болган бис, ол чорук, чижээлээрге, 1986 чылда Делиге чарлаан Декларациянга чогуур илерээшкинин алган. Шак мындыг «ялбашкак харызаанның» анызында, хостапга, демократия чижектиг мындыг чугула үнелиг чүүлдерниң ужур-дузазының дугайында айтырыг талазы-биле база бот-боттарын билчирип элээн экижээн.

Ол бүгү чүүлдер совет дашткы политиканы улам шавыкчыктыкан, дыка хөй улус эгелээшкиннерни идин үндурер арганы берген.

Ол болза идронуг чепсекти 2000 чылга чедир чада-чадалап узуткаарының программазы, бүгү-инитиге хамаарыжыр аймыл чок чорүктүң системазы, шилиишкининг хостуу, эрге-ажыктарның балансызы, «инити-европейжи бажыңы», азий-оожум океан регионунга харызаалларны эде тургузары, чүгле камгалалга четчир чепсектиг болуру болгаш шаап халдаазының политиказы, национал база девискээр талазыбиле аймыл чок чорукту бижыглаарының оруу болур чепсегленишкининг дешилеми чавыздыры, еске девискээрлерден шеригдерин болгаш баазаларны ундурери, бот-боттарынга бүзүрежиринин хемчеглери, делегейнің экономиктиг аймыл чок чоруу, эртемниң ат-алдарын делегей политиказынга дорту-биле киириштирерининг идеязы боол турар.

Күрүнелер аразынга бистиң харызаалларывыстың үндезининге бис чугаалажышкынларны колдаткан бис, а чепсегленишкининг дүжүрер талазы-биле удур-дедир ханы контрольду тургузарынга беленнвисти илереткен бис. Ол чорук бүзүрежишкининң кызыгаарын анаа-ла бир бөдүүн үнелдиң кызыгаарындан дыка калбартыр арганы бергеп. Ынчангаш бис бот-боттарын билчириниң болгаш кожа-хелбээ догуиаашкынга база кады ажылдажылгага белеп чорүктүң эвээш эвес аргалары идеология талазы-биле бистеп дыка ырак, улуг саалдарлыг бүлуктерде безин бир-дыр дээрзин көрүп каан бис.

Кады бодаашкыннарны болгаш дилээшкиннерни кылыр деп бистиң ак сетилдиг ажык чалаашкынывыс делегейге чогумчалыг деткимчеин тыпкан. А ажык-чарлыг чорук, эде тургустуунуушкун бистиң дашткы политиктиг идеяларывыска болгаш эгелээшкиннеривиске «материалдыг» шинзыдышкынны берип турар.

Ол чорук делегей политиказынга болгаш хамыктың мурнунда чепсегленишкинин дүжүрерине Женева, Рейкьявик чижектиг мындыг улуг бөзынмарны кылыр арганы бергеп, а Женева биле Рейкьявик чугаалажышкыннар чоруулгазынга боттуг идигин бергеп болгаш. Вашингтонга база Москвага дээдн делиеладерге ужуражышкынларның чедишкинин тодаратқан. Оон түнелиниде бүгү делегей байдалы ёскерлин турар.

Чаа бодаашкынга дүүштүр социализм делегейинде байдалды өөренип көрген. Өөнүктеривис-биле кады бис эң хүүзу-биле бистиң харызаалларывыстың интернационалчы мөзүг-шынарын эртнең үениң чедишче чок чүүлдеринден тостаарын оралдашкан бис. Партиялар болгаш күрүнелер удуртукчуларының түүда ужуражышкыннары үзаа-даваа, ажыл-херекчи болгаш шалыпкын аварган. Социалистиг дем каттышкызының дашткы политика талазы-биле харызаа-чолбаазы сайзырагайжып турар.

Делегей социализми бодуун ёзыс эргелделиг үе-чадада турар. Социалистиг чүрттарның чаа бедиктерже үнүүшкүүр, оларның арга-шинээлерининг ядронуг болгаш делегей хемчээлдеринге илереэшкинни делегей хөгжүдөнинге социализмнин эт-алдарын болгаш ролюн кедүүп турар.

Чаа бодаашкында код черни шилиишкининя хостуунун конпепциязы үелеп турар. Улустар аразының харызаалларынга, мындыг кижи төрелгетеннің дешилеги-нин Чер кырынга чүрттап аптары бүгү делегейде үндезин өскерлинишкиннерниң анализинин үезинде ажыл эрттинин турар.

Күрүнелер болгаш чазактар башгынчыларындан эгелээш, еске чүрттарның төлөзелекчилери-биле, эртемде, культурада бүгүдеге алдар-аттыг кижилерби-ле, сураглыг чогаадычылар, удуртукчулар-биле болгаш политиктиг партияларның, хөй-инити организацияларының база шинчээшкиниерининг делегацияларының, профзвилелдерининг болгаш социал-демократияның баштыкчыларының, шажын ажылдакчылары болган парламент дежигүүнерибиле калбак харызаалларны эгелээнивис улуг рольду ойнаан.

Шүүт дөрт араладжылганың шак мындыг шапкын чоруу Совет Эвилелин дашткы делегейге база катап «ажыткан-зыг» болган. А бис бодувустүң талавыстан долгандыр турар делегейнің улам эки көөр болгаш билир, оон ларын айтырыгларын чугаалажырынга болгаш оларны шинтпирлээринин аргаларын дилеп тывазырынга киржир, еске культуралардан болгаш утаан-бодал чанчылдарындан үнүп кээп турар идеяларның чогумчалыг чүүлдерин ажыглаар аргалыг болган бис, ол чорук, чижээлээрге, 1986 чылда Делиге чарлаан Декларациянга чогуур илерээшкинин алган. Шак мындыг «ялбашкак харызаанның» анызында, хостапга, демократия чижектиг мындыг чугула үнелиг чүүлдерниң ужур-дузазының дугайында айтырыг талазы-биле база бот-боттарын билчирип элээн экижээн.

Ол бүгү чүүлдер совет дашткы политиканы улам шавыкчыктыкан, дыка хөй улус эгелээшкиннерни идин үндурер арганы бергеп.

Чаа бодаашкынга дүүштүр социализм делегейинде байдалды өөренип көрген. Өөнүктеривис-биле кады бис эң хүүзу-биле бистиң харызаалларывыстың интернационалчы мөзүг-шынарын эртнең үениң чедишче чок чүүлдеринден тостаарын оралдашкан бис. Партиялар болгаш күрүнелер удуртукчуларының түүда ужуражышкыннары үзаа-даваа, ажыл-херекчи болгаш шалыпкын аварган. Социалистиг дем каттышкызының дашткы политика талазы-биле харызаа-чолбаазы сайзырагайжып турар.

Делегей социализми бодуун ёзыс эргелделиг үе-чадада турар. Социалистиг чүрттарның чаа бедиктерже үнүүшкүүр, оларның арга-шинээлерининг ядронуг болгаш делегей хемчээлдеринге илереэшкинни делегей хөгжүдөнинге социализмнин эт-алдарын болгаш ролюн кедүүп турар.

Чаа бодаашкында код черни шилиишкининя хостуунун конпепциязы үелеп турар. Улустар аразының харызаалларынга, мындыг кижи төрелгетеннің дешилеги-нин Чер кырынга чүрттап аптары бүгү делегейде үндезин өскерлинишкиннерниң анализинин үезинде ажыл эрттинин турар.

Күрүнелер болгаш чазактар башгынчыларындан эгелээш, еске чүрттарның төлөзелекчилери-биле, эртемде, культурада бүгүдеге алдар-аттыг кижилерби-ле, сураглыг чогаадычылар, удуртукчулар-биле болгаш политиктиг партияларның, хөй-инити организацияларының база шинчээшкиниерининг делегацияларының, профзвилелдерининг болгаш социал-демократияның баштыкчыларының, шажын ажылдакчылары болган парламент дежигүүнерибиле калбак харызаалларны эгелээнивис улуг рольду ойнаан.

Шүүт дөрт араладжылганың шак мындыг шапкын чоруу Совет Эвилелин дашткы делегейге база катап «ажыткан-зыг» болган. А бис бодувустүң талавыстан долгандыр турар делегейнің улам эки көөр болгаш билир, оон ларын айтырыгларын чугаалажырынга болгаш оларны шинтпирлээринин аргаларын дилеп тывазырынга киржир, еске культуралардан болгаш утаан-бодал чанчылдарындан үнүп кээп турар идеяларның чогумчалыг чүүлдерин ажыглаар аргалыг болган бис, ол чорук, чижээлээрге, 1986 чылда Делиге чарлаан Декларациянга чогуур илерээшкинин алган. Шак мындыг «ялбашкак харызаанның» анызында, хостапга, демократия чижектиг мындыг чугула үнелиг чүүлдерниң ужур-дузазының дугайында айтырыг талазы-биле база бот-боттарын билчирип элээн экижээн.

Ол бүгү чүүлдер совет дашткы политиканы улам шавыкчыктыкан, дыка хөй улус эгелээшкиннерни идин үндурер арганы бергеп

Эш М.С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

циал-культура талаларын хөгжүдеп-даа, чуртта бооп турар чүүлдерге кижилериҢ ажылагыйыны сонуургалын кижизидеря-даа чогум-на харын эрге-чагырганың сөөктелип калган системазында, ооң командылап-ыйыдар тургузуунда үскеш туруп бергеп.

Партия 1985 чылдың чазынында ниитилел-политиктиг структураларны чаартары Дэвид шиитпирлиг демиселди эгелээн. Чаа ажыл-агый механизмин чоорту тавыштырары чорун турар. Ниитилел харылзааларының характери өскерлип турар. Эде тургустунуушкунуун эрге-дүрүм үндезиннери бижыгын турар. Бистер демократияга болгаш ажык-чарлыг чоруока өөренип турар бис, маргыжып база дискуссия чорударыга, бот-бодунга шынны чугаалажарыга өөренип турар бис. Бо дээрге эвээш эвес болбайн аан.

Ынчалза-даа демократчыдыла чорудуушкуннары—төпте-даа, база чер-черде-даа ооҢум калбарып турар. Бөгүн дараазында чүүлдү маадырлыы-биле мынчар херек: бир эвес политиктиг система өскерилгелер чокка, шынчеш дивейн артып каар болза бис эде тургустуунуушкуунуң сорулгаларын күүсетпейн баар бис.

Политиктиг системаның кардинальдыг реформазының дугайында айтырыгны тургузуп тура, чунуп-даа мурнунда тодаргай бодалды бармидаалаар херек: ооң кандыг шынары үениң шылгалдазын шыдаанып, ооң кандыг шынары биске бөгүн эргежок чугула бооп турарын, а кандыгларын хенээг кылдыр бичелеп, азы долузу-биле ажып эртери эргежок чугула бооп турарын көөр апаар.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, чугаа дараазында кол-кол айтырыгларны шиитпирлээриниң дугайында болур ужурлуг.

Бирээде, чурттуң эргелеп башкарарына миллион-миллион ажылчы чонларны сөс кырында эвес, а херек кырында киирштирер дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыры.

Ийиде, шиитилелдиң бот-тавыштырылга болгаш бот-эргелел чорудуушкуннарына эң шынарын белидер, ажылчы чонларның социал хандырылгазының деннелин көдүрер дээш болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылырынче чүткүп турар бис. Бо бүгү чүүлдер совет кижилериҢ дең эргелерим, оларның социал камгалалын хандырарыга партияның бижыг углапшыкшыны барып-нлергейлеп турар.

Маңаа холбаштыр чугаалаар ужурлуг мындыг чүве бар. Бистер кижиниң социал-экономиктиг эргелериниң магадылалын бижыгларын күзеп турар-дыр бис, мындыг болганда, аңаа экономиктиг болгаш политиктиг байдалдарга чогуур өскерлиишкиннерни кылыры эргежок чугула бооп турар. Ынчалза-даа мындыг өскерлиишкиннериҢ характер-байдалы болгаш оларны боттандырып чорударының хуусаалары-даа совет ниитилелдиң бүгү кежигүннериниң күш-ажылчы чорудулгазы-биле сырый холбашкан болур. Ниитилелден ап турар социал кежиктер болгаш күш-ажылдың кижиниң канчаар көөрү эң бижыг холбаалыг бооп турар. Ынчангаш кижи бүрүзүниң бодувга шынгыы негелделиг болурунуң эргежок чугулазын билгеп турары чугула-дыр. Чүгле ажылдап алыр акшаны эвес, харын база кижиниң, коллектив бүрүзүниң социал негелделерин күш-ажылчы салыышкыны-биле хандырарын холбаштырар аргаңы берип турар ажыл-агыйны бот-орулга-чарылга-биле чорударының принциптериниң чугулазы маңаа база катап илереттиниң турар. Үнелиг чүүлдер болгаш чаагай кежик боттарыла тыптып келбес. Оларны күш-ажыл тургузар. Ынчангаш бистерге ажыл-херекти ак сеткилдиг эвес көөр чорук, күш-ажылдың куду сагылга-чурумну, чалгаа-шүшпен чорук, социал азыраныкчы хөөн таарышпас.

Ийет, чаңгыс черге таптаашкының чылдарында кижиниң күш-ажылчы чорудулгазының талазы-биле берге айтырыгларның чыгны бергенин билир бис. Ам бистер ол херекти эдер болгаш оскүдүрган чүүлдерни чедип алыр апаргандыр бис. Ол бүгү ниитилелге хамаарыжып турар болганда, ол аңаа бир бөдүүн эвес чүүл бооп турар.

Эде тургустунуушкун кижиниң политиктиг эргелериниң дугайында айтырыгны тургузуп келген. Оларны херек кырында боттандырып чорударынга, ыланғыы удуртулганың командылап-чагырар аргалары болгаш ооң-биле холбаштыр демократичны кызыгаарлаар чорук багай салдарын чедирип турган. Бо бүгү чүүлдер Октябрьның эгелээн хөрээн, кижиниң эрге-чагырганы, политикадан оспаксырадыр чорукту чок кылыының хөрээн доктаадып база шиитпирлиг демиселди эгелээн.

Бистиң бо конференциявыска чугаалажып көөрү-биле киирип турар политиктиг реформаның төлевилели чогумна чурттуң ажыл-херектерин углап башкарарынга ажылчы чонну калбаа-биле хаара тударының херээн дүргедедириичe угланган бооп турар. А ону чедип алырда херек кырында боттуг байдалдарны тургузуары —соңгулда системазын өскертирп, эрге-чагырганың болгаш эргелеп-башкарылгавың органнарының структуразын эде тургузары, үеойлу-дүрүмну чаартыры негеттиниң турары билдингир. Ол чорук милливоо-миллион кижилериҢ ниитилел угаан-медерелинге чогуур өскерилгеин кылырын негеп турар.

Амгы үеде аңгы-аңгы черлерден оларга эде тургустунуушкун четпээн деп чугаалап база бижин, ол кажан келирил деп айтырып-даа турарлар. Ынчалза-даа эде тургустунуушкун — дээрден чайгаар дүжүп кээр чемниг Ээес болгаш, ону кайы-бир черден экеп бээрнге чедир маңавайн, ону боттарының хоорайында азы суурунга, боттарының күш-ажылчы коллективтеринге боттары чорудар ужурлуг. Бөгүн эде тургустунуушкунуң дугайында хоозун чугаалар эвес, а дээштиг хөделиишкиннер, ёзулуг ажыл-херектер кажангызындан-даа артык чугула бооп турар. Бо талазы-биле хөй чүүлдер бистиң кадрларывыстан, район, хоорай, область болгаш республика, эвилел хемчээлдиг удуртукчулардан хамааржып турар.

Ынчалза-даа эде тургустунуушкунуң чылбастап туруп берген черлериниң эвээш эвезинге чүгле удуртукчулар шупшузу бурууглуг эвес бооп турар. Даргаларже айтыры эң чиик херек болгай, ол бистe дыка пептереягей бооп турар. Кажан чуртка хөй-ниитп байдалы, партия болгаш совет органнарның ажыл-чорудулгазы идепкейлиг хамааты туруштарны көргүзериҢе чогуур үндезиннерни тургуспаан турда, мындыг чанчылды кандыгбир чергелян-биле биляп болур турган. Ынчалза-даа, эштер, амгы үеде бүгү чүүлдер үндезин хевир-биле өскерлип турар болгаш дыка хөй кижилер эде тургустунуушкунуң бүгү талаларынче үндезинин-биле ханылап кирген. Ооң ужурундан бөгүн кым-на даргаларже, «үстүнче» айтып, хомудаларын үргүлүлеп турар болдур, олардан: а сен бодуң эде тургустунуушкунга чогум чүнү кылгаң сен? — деп, айтырыгны дорту-биле салыо ужурлуг бис. (Үргүлчүледиг адыш часкаашкыны).

Кандыг-даа айтырыгның талазы-биле бодунуң бодалын илерелдер аргаңы кижиге берип турар политиктиг хоспаллага онзалаан доктаарын күзеп тур мен. Ындыг хоспалгаларны хандырып, боттандырары—хөй-ниитиниҢ сомуурган турар кандыг-даа айтырыгны бүгү талазы-биле чугаалажып көөрүнүң, бүгү-ле «үүлдүзүгүүрге» болгаш «удур» турушгарны деңнээринiң боттуг магадылалы болур, ынчангаш ол чорук янзы-бүрү бодалдарны база боттуг аргаларны барымдаалаан турган, эң шын шиитпирни тыварынга дузалаар ужурлуг. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, чугаа — хөй-ниитиниң бодалының чуртка чаа ролюнуң дугайында бооп турар-дыр, эштер. Ынчангаш бодалдарны илередиирнге чаа, чаңчыл эвес чүүлдерден кортқан херээ чок, санал-оваа солчуушкуннарының хевир бүрүзүнден ойталап, бужургандаа херээ чок.

Ол мшкаш чүдүүр-чүдүзиниҢ хостуу мшкаш, мындыг принциплиалдыг айтырыгга база доктаамсап тур мен. Амгы үеде Руська христиан шажыны доктаатканындан бээр 1000 чыл болганы-биле холбаштыр олче кичээнгей улгадып турар. Материалисчи эвес, эртемге үндезилеттингеп эвес шажын-чүдүлгениҢ мировоззрениезин боттарывыстың канчаар көрүп турарывысты чажырбайн турар бис. Ол болза шажын-чүдүлгелиг кижилериҢ угаан-бодал талазын хүндүлеп көрбезинге болгаш материалисчи турушгарны бадыткаарынга кандыгбир административтиг ыңышкынны ажыглаарынга үндезин эвес-тир.

Хүрээ-хиитти күрүнеден болгаш школаны хүрээ-хиттен ажыглаарының дугайында 70 чыл мурнунда хүлээп алдынган ленинчи декрет оларның аразынга харылзааларына чаа-чаа үндезиннерни тургускан. Ол харылзааларның чамдыкта чогумчалыг эвес бооп турганы билдингир. Ынчалза-даа амыдырал болу база төөгү бурганга бүзүрээр, чүдүлгелиг болгаш чүдүлге-сүзүглел чонтарны-даа Ала-чурттуң Улуг дайынының шылгалдалыг чылдарында болгаш бистиң социалистиг ниитилеливисти тургузарының үезинде-даа база тайбың дээш демиселге-даа Совет чурттуң хамаатылары, патриоттар кылдыр каттыштырган.

Бурганга бүзүреп, чүдүүр кижилер шупшузу, олар кандыг-даа хүрээ-хиитке хамааржып чүдүл турар болза, ССРЭ-ниң долу эргелиг хамаатылары бооп турар. Оларның хөй кезии бистиң бүдүрүүге болгаш хөй-ниитп амыдралывыска, эде тургустуунуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээриниге идепкейлиг киржип турарлар. Амгы үеде белеткеттинип турар чүдүүрчүдүвезинiң хостуунуң дугайында хоозун чугаалажып көөрүнге кижизидеря-биле сырый холбаалыг болур ужурлуг. Демократия кара тураында, эр-харылсалга чок чорук-биле-даа, самдаракгай чорук-биле-даа эптеш чок. (Адыш часкаашкыны).

Сөөлгү үеде демократтыг эргелерни демократиягa удур сорулгаларга ажыглаар, дээп оралдажымышкынар-биле бистерниң чаңгыс эвес удаа таварышкамывысты биляр болгай силер. Чамдык кижилерге кызыгаарларны эде тургузарындан эгелээш, оппозистиг партияларны тургузарынга чедир кандыг-даа айтырыгларны ындыг хевирлиг кылдыр шиитпирлеп болур кылдыр сагындырып турар-дыр. Демократчыдылганы шак ынчаар соора ажыглаар чорук эде тургустунуушкуннуң сорулгаларынга үндезинин-биле чөрүшкеп, улустуң эрге-ажыктарынга удур деп СЭКП ТК санап турар. (Адыш часкаашкыны).

Кижиниң эргелериниң айтырында чугула делегей чергелиг талазы база бар. Бистер социализмни боттарывыстың шилип алгамывыска ынчаңгыска хамыды-биле бүзүрээр болгаш бүгү-ле хамыдыыкынарны болгаш өскерлиишкиннерни чайлатпышаан, социализмни үндезин-биле кижиниң эргелерин улам байлакшыдып, бистиң шиитилелдиң бүдүүнге дүжүп турар хемчээлдер болгаш арга-методтар-биле хөделирнге бижыы-биле шиитпирлиг бис. Ынчалза-даа амгы үениң байдалдарында кижиниң эргелери болгаш хамыктың мурнунда кижиниң чурттап артар эргези ниитп делегей ниитилежилгезинiң сагыш салыр чүүлү бооп, ниитилел амыдыралының өске-даа хевирлери ышкаш, интернационалчыл бар чыдар.

Бистер өске чурттарның шупшузу-биле идепкейлиг калы ажылдаарынга, дүржулга солчурунга, бодувуска алганывыс хүлээлгелерни хажык чок күүседиринге белеп бис.

Кижиниң бүгү эргелерни — социалдыг, политиктиг болгаш хүүда-даа эргелерни хандырар талазы-биле социализмниң чугаа чок артык чорууң эде тургустунуушкунуң сорулгаларынга үндезинин-биле чөрүшкеп, улустуң эрге-ажыктарынга удур деп СЭКП ТК санап турар. (Адыш часкаашкыны).

3. Эрге-чагырганы организастаарын сайзыраңгай жыдаары

Эштер! Бистиң күрүневис ажылчын аңгының диктатуразының чепсээ кылдыр төрүттүмүн келген, а 60 чылдарның эгезинде ооң бүгү улустуң күрүнези кылдыр чоорту шилчээнинiң дугайында түңнелдя кылганы билдингир болгай. Ынчалзажок политиктиг чорудулганың утка-шынарынче бистиң ханылаанывыс тудум-на, бистиң күрүневисти ол билиишкининiң бүрүн хемчээлибиле бүгү улустуу болдурарынга чедирнериниң эргежок чугулазы улам тодаргай апарган. Ону чедип алыр төлээде, эрге-чагырганы болгаш эргелеп-башкарылганы шиитпирлиг, шиитпирлиг сөс кезээде чонnуу болур кылдыр, ниитилелдиң бот-таарыштырылгазының база бот-эргелелиниң чорудулгалары эң-не калбарган турар кылдыр шак ынчаар организастаар херек. Эрге-чагырганың бүрүн эрге-хүлээлгелерин политиктиг системаның кол звеноларының аразынга база биргн эзлчегe партия биле күрүнениң аразынга шын үлеп хуваары маңаа принциплиалдыг ужур-дузалыг болур.

Улус депутаттарының Советтериниң бүрүн эргелерин катап тургузарының сорулгазын амыдырал бистиң мурнувуска эң чидин-биле тургузуп келген, ынчангаш маңаа чартык хемчеглер-биле кызыгаарлаттынып болбас. Ук айтырыгны комплекстиг кылдыр көөр болгаш ону үндезинин-биле шиитпирлээр херек.

Советтерни эде тургузар талазы-биле ТК-ның санапдаан хемчеглери деткимчеин база чүүлдүгээнүүшкүнүң ап турар дээрэни конференция мурнунуң чугаалажышкыннары көргүскен. Кол принципти мынчаар тодаргайдап болур: чаңгыс-даа, күрүне, ажыл-агый азы социал айтырыын СоветтериҢ киржилгези чокка шиитпирлевес. Партияның экономиктиг, социал, национал политиказын хамыктың мурнунда улус эрге-чагырганының органнары болур улус депутаттарының Советтерин дамчыштыр чоруткан турар ужурлуг.

Чер-черниң ажыл-херээн удуртуруп бот-эргелелдиң, ботажыланывышкынның болгаш бот- хандыртынывышкының принциптериниге эде организастаарының эргежок чугулазы долу чергези-биле тургустунуп келген.

Ол чорук экономиктиг чаартылганың тудуш уламчылалы болур, бүгү ниитилелдиң эргеажыктарын ооң девискээр үүрү болгаш күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң хереглелдери-биле мык дүүштүрер, дужум хараар аңгы-башка чорукту болгаш чер-чер ажыл-агыйының быдаргай чоруун чок болдурган турар ужурлуг. Чагыргазының адаанда турар девискээрнин хөгжүлдезинiң айтырыгларын шиитпирлээрниге Советтериниң бүрүн харысагалыг болгаш бот-тускайлаң болурун доктаадып тургузар, бүдүрүлгелериниң чагыртып турар черинден хамаарырга чокка оларның орулгазының чамдыызын Советтериниң бюджединче шилчиндирип көөрүдеп херек.

Советтер боттарының девискээринде туруп турар бүгү бүдүрүлгелерден шилчидилгелерин киирштирп, орулгаларының дыка улуг, үр хуусаалыг нормативтерге үндезилеттингеп үвер дестерлер болур, улуг сорулгаларны боттандырары-биле хөрекгилерни чыыпмөөнпеп алыр ужурлуг. Ук хоорайның, районуң, суурнуң чурттакчыларынга ниитп болуп турар социал болгаш культура-амыдырал хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээр сорулгаларга чонnуң акшахөрекгилерин хаара тудар хөрекке-даа, оларга эргежок чугула болдунар аргалар бар турар ужурлуг.

Чонnуң хөрелелдерин хандырары-биле холбашкан продукция бүдүрүп турар бүдүрүлгелерни чер-чер Советтериниң эргелелинге дамчыдып бээрин дүргедедир, үстүнде турар чергелерге чагыртып турар бүдүрүлгелерге-даа чагыларны кылырының болдунар аргазын оларга бээр херек. Бүдүрүлгелер-биле болгаш колхозтар-биле, оларның күшажылчы коллективтери-биле Советтериниң харылзааларын хооллуга ылаптыг болгаш тодаргай кылдыр айтыр херек.

Төлээлелге органнарының ажылын организастаарының бодун шиитпирлин-биле чаартыры, чүгле оларның сессияларынга шиитпирлеп турар айтырыгларның данзызын калбартыры, Советтерге болгаш совгулда округтарынга ажыл чогудары-биле депутаттарның чамдызын болгаш бүдүрүлге хүлээлгежериниң үе-үеде хостап турар ужурлуун баш удур көөрү, Советтериниң база оларның доктаамал комиссияларының контроль эрге-хүлээлгелерин улам-на дээштиг кылыры чугула. Сессияларга күүскомнарны соңгуурунуң, кылдыстерниң база эргелелдериниң удуртукчуларын бадылаарының үезинде шилип алыр кандидатураларны девшидип үндүрериң, чажыт бадылаарын, конкурстарны база еске-даа демократтыг хевирлерни дүрүм болдурар ужурлуг. Бүгү эвенолариниң Советтериниң ажылын ажык-чарлыы-биле чорударын, ук ажыл соңгуукчуларга доктаамал көскү болуруи чедип алыр херек.

Ленининиң бодалын ёзугаар алырга, Советтер хооллу үндүрер, айтымшкын бээр болгаш контрольдаар эрге-хүлээлгелерин тудуштурган турар. Ынчалзажок ол чорук күрүне органнарының аразынга күш-ажылды чөптүү-биле хуваарын хей дивейн турар, ол боттарының күүсекчи комитеттери-биле Советтериниң аразында удур-дедир харылзааларынга оңза чугула болуп турар. Эрге-хүлээлгелерни шын тодаргайлаарының, күүскомнарның ажыл-чорудулгазы дээш төлээлелге органнарының контролюн күштелдиреринiң эрге-ажының барымдаалаш, эрге-чагырганың чер-чер органнарынга Советтериниң доктаамал ажылдан турар даргаларды болгаш Советтериниң президиумнарын башташаан, улустуң төлээлелге органнарының ажыл-чорудулгазының бүгү талаларын экижидеринге эң-не идепкейлибиле идиг бээр апаар.

Ол айтырыг кончуг чугула, ону тодаргайлап көөр болза чогуур. Ам бирги секретарлар күүсекчи комитеттериниң кежигүнnери болуп турар. А ол чорук туралыг азы тура чокдаа болза, күүсекчи органнарның, оларның аппарадының эрге-дужаалын күштелдиреринге, төлээлелге органнары болур Советтериниң ат-алдарын кудуладырына чедирип турарын хөй чылдарның дурмулгазы көргүзүп турар.

Бир эвес партия комитединиң бирги секретарын Советтиң даргазынга соңгуя каар болза, Советтиң ат-алдары көдүрлүр, күүскомнуң болгаш соң даргазының ажыл-чорудулгазы дээш контроль күштелир. эргелеп-башкарар ажыл-чорудулганың кол төөү Советтерже шилчээн байдалдарның үезинде партия болгаш совет органнарының эргехүлээлгелерин ылаптыг кыыгаарлаарының аргазын бээр.

Өске талазында, Советтерниң даргаларының эрге-хүлээлгезинге партийжи удуртукчуларны сүмелээр чорук оларны ажылчы чонnуң эң-не дээштиг контролюнга тургузар, чүге дээрге соңгулданы сессияларга чажыт бадылаашкын-биле чорудар аваар болгай. А ол чүл дээрге, коммунистерниң аңаа тыпсын туралары партийжи удуртукчуның мандазы Советтериниң системазының бүгү-ле чадаларынга таварылга бүрүзүнде чонnуң төлээлекчилериниге хынаттырган болгаш бадыткаттырган шыкаш болуп турар. Партийжи секретарының сүмелеттирген кандидатуразын депутаттарның деталвейн бажрынын таварылгалары туруп болур база чадавас. Ынчан партия комитеди, коммунистер-даа ооң чогуур түңнелдерин кылган турары билдингир болбайн аан.

Күүскомнуң кежигүннери болгаш ооң кидистеринiң база эргелелдериниң удуртукчулары хамаарышкан Советтиң депутаттарының составынга кирип болбас ындыг дүрүмнү доктаадып тургузар чорук төлээлелге болгаш күүсекчи органнарның аразынга бүрүн эргехүлээлгелерiниң эң дээре ангылаашкыны болган турар ужурлуг. Олар ам Советтериниң депутаттары болбушаан, хуралдап, боттарынга боттары-ла даалгалар берип турар. Ол даалгаларның эвээш болгаш ей күш үндүрбес болурунга оларның сонуургалдыы билдингир. Ындыг принципти судьяларга, прокурорларга, арбитрлерге, а ССР Эвилелиниге, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга — чазак кежигүннериниге болгаш ведомствоолар удуртукчуларынга база хамаарыштырар болза чогуур.

Соңгулдалыг эрге-дужаалдарны ээлээриниге элээн хөй демократтыг кызыгаараашкынnарны база кииреринiң эргежок чугулазы бар апаргап. Ындыг кызыгаарлаашкынnарның чок болуп турганы төпке-даа, чер-черге-даа эргечагырганы шын эвес ажытлап турганының кол чылдагаанарының бирээзи болуп турганы эрткен үеник дүржулгазы көргүзүп турар. Чөрле төлептиг, ажылдап шыдаар аргалыг удуртукчулар болдуруп эрге-дужаалынга оң-оң чыл болгаш, ажылга шоогүп, удуртур олут ээлевишаан, ажыл-херекке шаптыктап, дотпар болу бергенiниң хөй-хөй чажеттерин бистер билир болгай бис.

Ындыг байдалды өскертирп херек кырында бүгү партиямын, бүгү чонnуң негеттези апарган ДЭЭРЭНИҢ конференция мурнунда эрткен чугаалажышкынnың материалдары көргүзүп турар. Ол душта низы-бүрү бодалдарны чугаалап тургулаан. Үшкү хуусаада улаштыр ховар таварылгалардa соңгуур болдуруя болур дээрзинге чамдык кижилер чигзинип турган. Өскелерни бодап турары-биле алырга, эрге-дужаалын үшкү хуусаада үзадырын эрге-чагырганы чүгле дээдп черинге болдурган турул болур ужурлуг. Ол саналдарны чугаалажып көрээлиер.

Ооң ынай база. Бир эвес хуусааларны кызыгаарлаарын Тезистерде чүгле соңгулдалыг эрге-дужаалдарга хамаарыштыр айытkан болза, чугаалажышкынның дыка хөй кирижкичлери ону Советтериниң томуйлаар болгаш бадылаар ажылдакчыларынга-даа, хамаарыштырарын саналдаан. Бистиң бодалывыс-биле алырга, ол шын санал-дыр, ону деткиир болза чогуур.

Ол ышкаш кайы-бир назы четкен соонда соңгулдалыг албан-дужаалды ээлээрин кызыгаарлаарын саналдаанның база чугаалажып көргеп. Ол дээрге соңгукчуларның дээп болбас эрелерин кызыгаарлаары ышкажыл деп бадыткаар удур үнмер база тургулаан. Эрге-чагырганың база эргелелдің органнарын хевирлеп тургузарының бүгү чорудуун калбаа-биле демократчыдарын барымдаалаары-биле шиитпирлээр ол айтырыг бодуунуң чидинин чидирнитер, демократтыг процедураның дузазы-биле соңгукчулар биле депутаттар боттары-ла шиитпирлээр апаар деп бодап турээр.

Советтерниң ажыл-чорудулгазын кодүрериниң албанна негелдези — улусчу депутаттың боттуг политиктиг деңзизи, а ол болза эрге-чагырганың төлээлекчи органнарын хевирлээринiң бүгү-ле чорумуу-биле дорт холбашкан. Бистиң соңгулда системавысты шиитпирлин-биле чаартырының эргежок чугулазы мында болуп турар.

Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериң күүсетплшаан, бо орукче бистер ам шуут кирнкеп бис. Сөөлгү соңгулдалырының үезинде соңгулда округтарынга чамдыкгарынга оларны хөй мандаттыг схема-биле эрттирглээн, дыка хөй округтарга ийи болгаш ооң-да хөй кандидаттарны депшидин үндүргүээн. Ниитп чуртта чугаалажып депшиткен кандидатураларның ниитп саны мандаттарның санындан барык ийи катап көөдээн турган. Кажып-чаржыр чорук соңгулдаларны шуудаткан, аңаа соңгукчуларның соонуургалдарын күштелдиргеп, депутаттарның харысагалын көдүрген. Соңгулда системазынга чаа туруштарны шиигээдип, быжыглавышаан, ам улам бурунгаарлаар херек.

Советтерни хевирлеп тургузарда кандидатураларны деңшидерни кызыгаарлаашкыны, оларны калбаа-биле хостуг чугаалажып көөр эргезин, соңгулдаларның демократтыг процедураларын шыгны сагымрын, депутаттарның доктаамал отчёттарын, оларны дедир кыйыртырының аргазын хандырар ужурлуг. Кандидаттарны кагжып-чарыштырып шилип алырының демократтыг шуулганы болур ужурлуг округтарның соңгулда мурнунуң хүралларынга улам калбак бүрүн эргелерни бээр херек.

Ниитизи-биле, эштер, ам бистe депутат корпузу хуваалда ёзугаар эвес, а хамыктың мурнунда соңгукчуларның ёзулуг, хостуг күзел-соруун илередиирнге үндезилеп хевирлеттинер ужурлуг. Советтериниң ажылының ажыктыының бирги негелдези — оларга принципиалдыг, эрес шудургу болгаш дуржулгалыг, күрүне ёзузуу-биле угаан-сарыылдыг, эрге-чагырганың органнарынга боттарының соңгукчуларын төлептиг төлээлээр болгаш идепкейлиг ажылдаа ышаар кижилерни соңгууру болур.

Ынчангаш чурттакчы чонnуң низы-бүрү бөлүктериниң деңзески эвес төлээлелгелиниден айыылзыгаан херек чок. Дайынчы, политика талазы-биле билиглиг болгаш идепкейлиг кижилер бистe ажылчын аңгында, тараачыннарда болгаш интеллигенцияда-даа бар. Чүгле оларны соңгукчулар эң дээрези-биле шилип алырын хандырар ындыг эң таарыштырган кагжып-чаржыр механизмни тургузар херек. Ынчан чурттакчы чонnуң кол-кол бүлүктери, оларның эргежактары Советтериниң составына илереттиниң кирер ужурлуг. Чер-чер Советтериниң сан составын зөөлевелиринiң айтырымының талазы-биле ниитилелде чөпшээреиилге барын биляп турар бис.

Конференцияга СЭКП ТКның Тезистерин чугаалажып көрүп турда, бүгү-ле Советтерге бүрүн эргезинiң чаңгыс ай хуусаазын — беш чылды доктаадыр деп санап/калбак деткимчеин алган. Бо байдалдарда чер-чер Советтериниң депутаттары бүзүредиг ажылдаар, боттарының сагыш-бодалдарын боттандырарынга четчир шав-үеллг болурлар. А чаңгаа шёнде ажыл-херээ үүп шыдаваас депутатты дедир кыйыртырын, азы херек таварылгада Советтиң составын четчелеп алыры —соңгукчулардың ындыг эргези кезээде артар.

Советтериниң чогумчалыг ажылдаарынга Совет эрге-чагырганың дээди органнары канчаар туруштугаан база кандыг-кандыг бүрүн эргелердиг болуп турары ол база шиитпирлиг ужур-дузалыг. ССРЭ-ниң Дээди Советинiң депутаттары, Президиумуу база комиссиялары ажыктыг ажылды кылып турар ол бүгү таварылгада-даа бистиң эрге-чагырганың структуразы болгаш ооң ажыл-чорудулгазының чурумуу шыгыы өскертилгелерни негеп турары шуутпуска билдингир. ТК-ның Тезистеринде бо айтырыг талазыбиле калбаргай дискуссияга оңза соңуургалды илереткеп.

Кажан биске Советтериниң съездилериниң системазы ажылдап турган Октябрь сооңда баштайгы оң чылдарның дуржулгалыынче эглир деп ээвээ эвес саналдар киргизээн. Ол дээрге удуртуп калбак болгаш долу эргелиг хуралдары болуп турган. Оларның аразында дыка бүрүн эргелиг төө күүсекчи комитеттер ынчан ажылдап тургулаан. Массалыг төлээлелгелиг чорук хөөлэүдүгээ, аңаа соңгукчуларның соонуургалдарын күштелдиргеп, депутаттарның харысагалын көдүрген. Соңгулда системазынга чаа туруштарны шиигээдип, быжыглавышаан, ам улам бурунгаарлаар херек.

Советтерни хевирлеп тургузарда кандидатураларны деңшидерни кызыгаарлаашкын, оларны калбаа-биле хостуг чугаалажып көөр эргезин, соңгулдаларның демократтыг процедураларын шыгны сагымрын, депутаттарның доктаамал отчёттарын, оларны дедир кыйыртырының аргазын хандырар ужурлуг. Кандидаттарны кагжып-чаржыр ышкаш болуп турар. Партийжи секретарының сүмелеттирген кандидатуразын депутаттарның деталвейн бажрынын таварылгалары туруп болур база чадавас. Ынчан партия комитеди, коммунистер-даа ооң чогуур түңнелдерин кылган турары билдингир болбайн аан.

Күүскомнуң кежигүннери болгаш ооң кидистеринiң база эргелелдериниң удуртукчулары хамаарышкан Советтиң депутаттарының составынга кирип болбас ындыг дүрүмнү доктаадып тургузар чорук төлээлелге болгаш күүсекчи органнарның аразынга бүрүн эргехүлээлгелерiниң эң дээре ангылаашкыны болган турар ужурлуг. Олар ам Советтериниң депутаттары болбушаан, хуралдап, боттарынга боттары-ла даалгалар берип турар. Ол даалгаларның эвээш болгаш ей күш үндүрбес болурунга оларның сонуургалдыы билдингир. Ындыг принципти судьяларга, прокурорларга, арбитрлерге, а ССР Эвилелиниге, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга — чазак кежигүннериниге болгаш ведомствоолар удуртукчуларынга база хамаарыштырар болза чогуур.

Соңгулдалыг эрге-дужаалдарны ээлээриниге элээн хөй демократтыг кызыгаараашкынnарны база кииреринiң эргежок чугулазы бар апаргап. Ындыг кызыгаарлаашкынnарның чок болуп турганы төпке-даа, чер-черге-даа эргечагырганы шын эвес ажытлап турганының кол чылдагаанарының бирээзи болуп турганы эрткен үеник дүржулгазы көргүзүп турар. Чөрле төлептиг, ажылдап шыдаар аргалыг удуртукчулар болдуруп эрге-дужаалынга оң-оң чыл болгаш, ажылга шоогүп, удуртур олут ээлевишаан, ажыл-херекке шаптыктап, дотпар болу бергенiниң хөй-хөй чажеттерин бистер билир болгай бис.

Ындыг байдалды өскертирп херек кырында бүгү партиямын, бүгү чонnуң негеттези апарган ДЭЭРЭНИҢ конференция мурнунда эрткен чугаалажышкынnың материалдары көргүзүп турар. Ол душта низы-бүрү бодалдарны чугаалап тургулаан. Үшкү хуусаада улаштыр ховар таварылгалардa соңгуур болдуруя болур дээрзинге чамдык кижилер чигзинип турган. Өскелерни бодап турары-биле алырга, эрге-дужаалын үшкү хуусаада үзадырын эрге-чагырганы чүгле дээдп черинге болдурган турул болур ужурлуг. Ол саналдарны чугаалажып көрээлиер.

Ниитизи-биле, эштер, ам бистe депутат корпузу хуваалда ёзугаар эвес, а хамыктың мурнунда соңгукчуларның ёзулуг, хостуг күзел-соруун илередиирнге үндезилеп хевирлеттинер ужурлуг. Советтериниң ажылының ажыктыының бирги негелдези — оларга принципиалдыг, эрес шудургу болгаш дуржулгалыг, күрүне ёзузуу-биле угаан-сарыылдыг, эрге-чагырганың органнарынга боттарының соңгукчуларын төлептиг төлээлээр болгаш идепкейлиг ажылдаа ышаар кижилерни соңгууру болур.

Ынчангаш чурттакчы чонnуң низы-бүрү бөлүктериниң деңзески эвес төлээлелгелиниден айыылзыгаан херек чок. Дайынчы, политика талазы-биле билиглиг болгаш идепкейлиг кижилер бистe ажылчын аңгында, тараачыннарда болгаш интеллигенцияда-даа бар. Чүгле оларны соңгукчулар эң дээрези-биле шилип алырын хандырар ындыг эң таарыштырган кагжып-чаржыр механизмни тургузар херек. Ынчан чурттакчы чонnуң кол-кол бүлүктери, оларның эргежактары Советтериниң составынга илереттиниң кирер ужурлуг. Чер-чер Советтериниң сан составын зөөлевелиринiң айтырымының талазы-биле ниитилелде чөпшээреиилге барын биляп турар бис.

Конференцияга СЭКП ТКның Тезистерин чугаалажып көрүп турда, бүгү-ле Советтерге бүрүн эргезинiң чаңгыс ай хуусаазын — беш чылды доктаадыр деп санап/калбак деткимчеин алган. Бо байдалдарда чер-чер Советтериниң депутаттары бүзүредиг ажылдаар, боттарының сагыш-бодалдарын боттандырарынга четчир шав-үеллг болурлар. А чаңгаа шёнде ажыл-херээ үүп шыдаваас депутатты дедир кыйыртырын, азы херек таварылгада Советтиң составын четчелеп алыры —соңгукчулардың ындыг эргези кезээде артар.

Советтериниң чогумчалыг ажылдаарынга Совет эрге-чагырганың дээди органнары канчаар туруштугаан база кандыг-кандыг бүрүн эргелердиг болуп турары ол база шиитпирлиг ужур-дузалыг. ССРЭ-ниң Дээди Советинiң депутаттары, Президиумуу база комиссиялары ажыктыг ажылды кылып турар ол бүгү таварылгада-даа бистиң эрге-чагырганың структуразы болгаш ооң ажыл-чорудулгазының чурумуу шыгыы өскертилгелерни негеп турары шуутпуска билдингир. ТК-ның Тезистеринде бо айтырыг талазыбиле калбаргай дискуссияга оңза соңуургалды илереткеп.

Кажан биске Советтериниң съездилериниң системазы ажылдап турган Октябрь сооңда баштайгы оң чылдарның дуржулгалыынче эглир деп ээвээ эвес саналдар киргизээн. Ол дээрге удуртуп калбак болгаш долу эргелиг хуралдары болуп турган. Оларның аразында дыка бүрүн эргелиг төө күүсекчи комитеттер ынчан ажылдап тургулаан. Массалыг төлээлелгелиг чорук хөөлэүдүгээ, аңаа соңгукчуларның соонуургалдарын күштелдиргеп, депутаттарның харысагалын көдүрген. Соңгулда системазынга чаа туруштарны шиигээдип, быжыглавышаан, ам улам бурунгаарлаар херек.

Советтерни хевирлеп тургузарда кандидатураларны деңшидерни кызыгаарлаашкын, оларны калбаа-биле хостуг чугаалажып көөр эргезин, соңгулдаларның демократтыг процедураларын шыгны сагымрын, депутаттарның доктаамал отчёттарын, оларны дедир кыйыртырының аргазын хандырар ужурлуг. Кандидаттарны кагжып-чаржыр ышкаш болуп турар. Партийжи секретарының сүмелеттирген кандидатуразын депутаттарның деталвейн бажрынын таварылгалары туруп болур база чадавас. Ынчан партия комитеди, коммунистер-даа ооң чогуур түңнелдерин кылган турары билдингир болбайн аан.

Күүскомнуң кежигүннери болгаш ооң кидистеринiң база эргелелдериниң удуртукчулары хамаарышкан Советтиң депутаттарының составынга кирип болбас ындыг дүрүмнү доктаадып тургузар чорук төлээлелге болгаш күүсекчи органнарның аразынга бүрүн эргехүлээлгелерiниң эң дээре ангылаашкыны болган турар ужурлуг. Олар ам Советтериниң депутаттары болбушаан, хуралдап, боттарынга боттары-ла даалгалар берип турар. Ол даалгаларның эвээш болгаш ей күш үндүрбес болурунга оларның сонуургалдыы билдингир. Ындыг принципти судьяларга, прокурорларга, арбитрлерге, а ССР Эвилелиниге, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга — чаз

Эш М.С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

Күрүне амыдыралының кол шинтирлээр айтыларлары талазы-биле хообылуларын болгаш шинтирлерин телеевилеллерин, мурнуку хевээле, Дээди Советтиң ийи талазының кежигүнүери чугаалажып көөр болгаш үдээп алыр ужурлуг.

Оон-биле кызы чүрттүп бүгү-ле национал-күрүне база национал - административтиг тургустувушкунарын төлевилеп турар Националдар Совединиң амыдыралының харылзааларын, ол адырга хообулуктулгаш сагыылазын, республикаларның, автономнуг тургузулгаларның эрге-ажыктарының база өске-даа чүүлдерин дээп турар эвилел министерстволарының болгаш ведомстволарының амыдыралының харылзааларын, ол адырга хообулуктулгаш сагыылазын, республикаларның, автономнуг тургузулгаларның эрге-ажыктарының база өске-даа чүүлдерин дээп турар эвилел министерстволарының болгаш ведомстволарының статузун бижээлгээ чүүлдүр. Олар палаталар аайы-биле аңгы-аңгы-даа, кады-даа (каттышкан комитет кылдыр-даа) тургузулуп болур.

Чаа орулгаларны барымдаалап тургаш, комиссиялардың болгаш комитеттерниң бүрүн эргелерин көскүзү-биле кылдыртыр чугула. Тодаргайларга, янзыны болгаш дашты-ла политиканың, улус аймаглыларының, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларын, өске-даа албан-дузалалдыг кижилерни тодуларлаарын, айтыырларын чүүле олаңга баштай чугаалажып көргеш, ооң-биле бодаарын, ынаарын үе шагда келгеп. Хей янзы сагыылардың социалистиг өзу-биле солгуур, маргылдаалар, өөнүүржиишкинер, болдырларны тулгаш-тыары — эки, ажыктыг шинтирлерни дилеп тывараның оруу.

ССР Эвилелиниң дээди эргечагырга органының структуразынга болгаш оон ажылын организастаарынга бо өскерил-гелерни сагыылап тура, республикаларның дээди эргечагырга органнарынга оларның хей кончи ажыглаттынын болдур деп, СЭКП ТК санап турар. Ол базымнар оларның ролюн болгаш ат-аддарын белдиреринге илиг берип, ниитизи-биле эвилелдешкен республикаларның эргелерин улам ынай калбартырыга чедирер ийик. Оон аңгыла эргечагырганың эвилел болгаш республика органнарының тургузуунда болгаш демократтыг ажылының чүрүмүнүң чангыс эң Советтерниң ниитизи-биле бүгү системазының ажылының ажыктыын, таарымчалыын хамзырар ийик.

Телевилеттингеп өскерилгелерни барымдаалап тургаш, автономнуг республикаларның эргечагырга органнарын хевирлээринден, оларның структурязының болгаш хүлээлгелериниң айтыырларын чугаалажып көөр эргежок чугула.

Бир эвес делегаттар чөпшээрежир болза, бо бүгү сагыылар конференциянның хевтай резолюциязынга киирип болбас. Оон-биле кадыг, хоорайда, райөөнүң, көдээже удуртукчу кадрлар чылдагаанныг болгаш чылдагаан өскүс сонгалар-латкан хөрээ чок.

Чижүү, бо чылдың күзүүнүде ССРЭ-ниң Дээди Совединге түс-түс хообүүжүдүлга актыларын көргеш, а оон соонда келир чылын назын болур эвилелиг сонгуулалар соонда күрүне чагыргазының ниитизэвилел органнарының эң түргүүшкүнүн боттандырып болур.

Советтерниң демократтыг талаазелегинiң өзүү кылдыр быжыглашкаан, будүүлгеге, чоннуң чүрттап турар чөрээнге хайы-биле хуралдарга болгаш хамаатыларның чыыштарына, ниити-күрүне болгаш түс черниң эң чугула шинтирлерин чугаалажып турар үеде дөрт демократтыг чорудулгага чайгаар турар чүүл-дүр. Удурлашып, чөпшээрешпейн турар киижиже хыйыртап көөр чорукталган адырлыг, оон чүүнү чугаалап турарын ыяап дыннап алырынга өөренир үе шагда келгеп. Хей янзы сагыылардың социалистиг өзү-биле солгуур, маргылдаалар, өөнүүржиишкинер, болдырларны тулгаштыары — эки, ажыктыг шинтирлерни дилеп тывараның оруу.

Чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң бүгү хевирлериниң хөгжүлдезинде улут курдаларның дээш-ла, СЭКП ТК санап турар. Ол базымнар оларның ролюн болгаш ат-аддарын белдиреринге илиг берип, ниитизи-биле эвилелешкен республикаларның эргелерин улам ынай калбартырыга чедирер ийик. Оон аңгыла эрге-чагырганың эвилел болгаш республика органнарының тургузуунда болгаш демократтыг ажылының чүрүмүнүң чангыс эң Советтерниң ниитизи-биле бүгү системазының ажылының ажыктыын, таарымчалыын хамзырар ийик.

Телевилеттингеп өскерилгелерни барымдаалап тургаш, автономнуг республикаларның эрге-чагырга органнарын хевирлээринден, оларның структурязының болгаш хүлээлгелериниң айтыырларын чугаалажып көөр эргежок чугула.

Бир эвес делегаттар чөпшээрежир болза, бо бүгү сагыылар конференциянның хевтай резолюциязынга киирип болбас. Оон-биле кадыг, хоорайда, райөөнүң, көдээже удуртукчу кадрлар чылдагаанныг болгаш чылдагаан өскүс сонгалар-латкан хөрээ чок.

Чижүү, бо чылдың күзүүнүде ССРЭ-ниң Дээди Совединге түс-түс хообүүжүдүлга актыларын көргеш, а оон соонда келир чылын назын болур эвилелиг сонгуулалар соонда күрүне чагыргазының ниитизэвилел органнарының эң түргүүшкүнүн боттандырып болур.

Советтерниң демократтыг талаазелегинiң өзүү кылдыр быжыглашкаан, будүүлгеге, чоннуң чүрттап турар чөрээнге хайы-биле хуралдарга болгаш хамаатыларның чыыштарына, ниити-күрүне болгаш түс черниң эң чугула шинтирлерин чугаалажып турар үеде дөрт демократтыг чорудулгага чайгаар турар чүүл-дүр. Удурлашып, чөпшээрешпейн турар киижиже хыйыртап көөр чорукталган адырлыг, оон чүүнү чугаалап турарын ыяап дыннап алырынга өөренир үе шагда келгеп. Хей янзы сагыылардың социалистиг өзү-биле солгуур, маргылдаалар, өөнүүржиишкинер, болдырларны тулгаштыары — эки, ажыктыг шинтирлерни дилеп тывараның оруу.

ССР Эвилелиниң дээди эргечагырга органының структурязынга болгаш оон ажылын организастаарынга бо өскерилгелерни сагыылап тура, республикаларның дээди эргечагырга органнарынга оларның хей кончи ажыглаттынын болдур деп, СЭКП ТК санап турар. Ол базымнар оларның ролюн болгаш ат-аддарын белдиреринге илиг берип, ниитизи-биле эвилелешкен республикаларның эргелерин улам ынай калбартырыга чедирер ийик. Оон аңгыла эрге-чагырганың эвилел болгаш республика органнарының тургузуунда болгаш демократтыг ажылының чүрүмүнүң чангыс эң Советтерниң ниитизи-биле бүгү системазының ажылының ажыктыын, таарымчалыын хамзырар ийик.

Телевилеттингеп өскерилгелерни барымдаалап тургаш, автономнуг республикаларның эргечагырга органнарын хевирлээринден, оларның структурязының болгаш хүлээлгелериниң айтыырларын чугаалажып көөр эргежок чугула.

Бир эвес делегаттар чөпшээрежир болза, бо бүгү сагыылар конференциянның хевтай резолюциязынга киирип болбас. Оон-биле кадыг, хоорайда, райөөнүң, көдээже удуртукчу кадрлар чылдагаанныг болгаш чылдагаан өскүс сонгалар-латкан хөрээ чок.

Чижүү, бо чылдың күзүүнүде ССРЭ-ниң Дээди Совединге түс-түс хообүүжүдүлга актыларын көргеш, а оон соонда келир чылын назын болур эвилелиг сонгуулалар соонда күрүне чагыргазының ниитизэвилел органнарының эң түргүүшкүнүн боттандырып болур.

Советтерниң демократтыг талаазелегинiң өзүү кылдыр быжыглашкаан, будүүлгеге, чоннуң чүрттап турар чөрээнге хайы-биле хуралдарга болгаш хамаатыларның чыыштарына, ниити-күрүне болгаш түс черниң эң чугула шинтирлерин чугаалажып турар үеде дөрт демократтыг чорудулгага чайгаар турар чүүл-дүр. Удурлашып, чөпшээрешпейн турар киижиже хыйыртап көөр чорукталган адырлыг, оон чүүнү чугаалап турарын ыяап дыннап алырынга өөренир үе шагда келгеп. Хей янзы сагыылардың социалистиг өзү-биле солгуур, маргылдаалар, өөнүүржиишкинер, болдырларны тулгаштыары — эки, ажыктыг шинтирлерни дилеп тывараның оруу.

ССР Эвилелиниң дээди эргечагырга органының структурязынга болгаш оон ажылын организастаарынга бо өскерилгелерни сагыылап тура, республикаларның дээди эргечагырга органнарынга оларның хей кончи ажыглаттынын болдур деп, СЭКП ТК санап турар. Ол базымнар оларның ролюн болгаш ат-аддарын белдиреринге илиг берип, ниитизи-биле эвилелешкен республикаларның эргелерин улам ынай калбартырыга чедирер ийик. Оон аңгыла эрге-чагырганың эвилел болгаш республика органнарының тургузуунда болгаш демократтыг ажылының чүрүмүнүң чангыс эң Советтерниң ниитизи-биле бүгү системазының ажылының ажыктыын, таарымчалыын хамзырар ийик.

Телевилеттингеп өскерилгелерни барымдаалап тургаш, автономнуг республикаларның эргечагырга органнарын хевирлээринден, оларның структурязының болгаш хүлээлгелериниң айтыырларын чугаалажып көөр эргежок чугула.

Бир эвес делегаттар чөпшээрежир болза, бо бүгү сагыылар конференциянның хевтай резолюциязынга киирип болбас. Оон-биле кадыг, хоорайда, райөөнүң, көдээже удуртукчу кадрлар чылдагаанныг болгаш чылдагаан өскүс сонгалар-латкан хөрээ чок.

4. Күрүне эргелелин демократчыдарыг

Эштер! Амгы үеде эргелеп башкарылгага ажылчы чоннуң кирживилезин бүгү демчеглер-биле калбартырыңыл соруглазын идип үйдүрүп турда, тодаргай байдалдарда демократтыг централизмниң принцинин канчаар ажыглаарын бодап билиңг алыры эргежок чүүл-дүр. Ол айтыырны өөренип көргеш мындыг түңнелге чедирип турар: ниитилел хевирлээринге негелдээринге дүүжүп турар код үдаланыш — ол чокка социализмниң артык күштерин боттандырып чорудары, улустуң ниити эргежыктарын хандырары болдунмайн баар төөтүп мындыг хүлээлгелерни арттырбышаан, чорутүүнүп турар делегтерлизапия, төп органнарның чамдык хүлээлгелерни чер-чер органнарынче шилидерни ол деп чүве билдингир.

Бистиң улус ажыл-агыйбыстың, эмгы демчээлдеринде, ниитилел амыдыралының айтырыгларының хей талаазының байдалдарында бүгү-ле тургустуунуң келген айтырыларны чаңгыс төптеп чогуур үезинде база шын шинтирлел болбазын боттуг анализ көргезүп турар. Ынчангаш хей санныг бүрүн эргелерни чер-чеже — республикажре, крайларже, областтар болгаш районнарже, күш-ажылчы коллективтерже дамчыдып бээрининң эргежок тургулазы оон үнүп турар.

Амдыгыында, эштер, хей кезиин ядаанда турар совет, ажыл-агыйлыг болгаш өске-даа организарга когарал чокка дамчыдып бериң болур ойлон болгаш ол-дүр-түс айтыырларны чүүле чаазак эвес, харын-даа СЭКП ТК-ның Политбюрозу, ТК-ның Секретариазы шинтирлел турар чыдыг байдал тургустунган. Ындыг чүрүмге кижи бүрүзү чаңчылын калгаш. Оон-биле кадыг, хоорайда, райөөнүң, көдээже удуртукчу кадрлар чылдагаанныг болгаш чылдагаан өскүс сонгалар-латкан хөрээ чок.

Чижүү, бо чылдың күзүүнүде ССРЭ-ниң Дээди Совединге түс-түс хообүүжүдүлга актыларын көргеш, а оон соонда келир чылын назын болур эвилелиг сонгуулалар соонда күрүне чагыргазының ниитизэвилел органнарының эң түргүүшкүнүн боттандырып болур.

Советтерниң демократтыг талаазелегинiң өзүү кылдыр быжыглашкаан, будүүлгеге, чоннуң чүрттап турар чөрээнге хайы-биле хуралдарга болгаш хамаатыларның чыыштарына, ниити-күрүне болгаш түс черниң эң чугула шинтирлерин чугаалажып турар үеде дөрт демократтыг чорудулгага чайгаар турар чүүл-дүр. Удурлашып, чөпшээрешпейн турар киижиже хыйыртап көөр чорукталган адырлыг, оон чүүнү чугаалап турарын ыяап дыннап алырынга өөренир үе шагда келгеп. Хей янзы сагыылардың социалистиг өзү-биле солгуур, маргылдаалар, өөнүүржиишкинер, болдырларны тулгаштыары — эки, ажыктыг шинтирлерни дилеп тывараның оруу.

ССР Эвилелиниң дээди эргечагырга органының структурязынга болгаш оон ажылын организастаарынга бо өскерилгелерни сагыылап тура, республикаларның дээди эргечагырга органнарынга оларның хей кончи ажыглаттынын болдур деп, СЭКП ТК санап турар. Ол базымнар оларның ролюн болгаш ат-аддарын белдиреринге илиг берип, ниитизи-биле эвилелешкен республикаларның эргелерин улам ынай калбартырыга чедирер ийик. Оон аңгыла эрге-чагырганың эвилел болгаш республика органнарының тургузуунда болгаш демократтыг ажылының чүрүмүнүң чангыс эң Советтерниң ниитизи-биле бүгү системазының ажылының ажыктыын, таарымчалыын хамзырар ийик.

Телевилеттингеп өскерилгелерни барымдаалап тургаш, автономнуг республикаларның эргечагырга органнарын хевирлээринден, оларның структурязының болгаш хүлээлгелериниң айтыырларын чугаалажып көөр эргежок чугула.

Бир эвес делегаттар чөпшээрежир болза, бо бүгү сагыылар конференциянның хевтай резолюциязынга киирип болбас

Эш М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

ирининин шинэчы сагыырдыка чугула. Улус депутаттарының үстүнде турар Советтери судтарыны ээлэн үзүп хуусавда, чижээ, он чыл хуусаныг кылдыр соңгууру оон чугула магадылаларының бирээзи боол болур-дур.

Судту хүндүлеэзинэ дээш, оон ажыл-чорудулгазыга холгаарлаашкыны даэш харыысалгазыны күштелирерин, талаарының бир домей кагжыл чаржыры болгаш деп эргелии, ажык-чарлыг болгаш ажык болуру, кандыг-даа чоптуг эвес чорукту, чүгле бууруудыр дээр утланыышкынны болдурбазы, бууру чогун бадыткап кергүзериниң принцивии амыдыралга чайгылыш чокка чорудары шыкаш, суд чорудулгазының ыяыг демократтыг үндезининерии шинэчы сагыш хандырарын хөй-иннти иеген турар.

Улус төлээлекчилериниң ролюн бедидер дугайында айтырыг чөптүү-биле тургустунуп турар. Эң нарын херектерии кээрде, оларның саяын көөдедир дугайында савалды, ылангыя кичээнгейлиг көөру чугула.

Ынчангаш судтуң улуг реформазының эргежок чугуласынга таварлыш турар-дыр бис, эштер.

Прокуратураның ролюнуң болгаш харыысалгазының дугайында онзалап чугаалаар херек. Сөөлгү ийи он чылдарда хөй санныг хүлээлгелерии аная иемей берген, ол хүлээлгелер хоолйу-дурумге хайгаарал талазы-биле оон хүдээлгелерии ийиги азы харын-даа үшкү черже соңгаарладыпкан. Ол хажыдышкыны чайладып, ленинчи туружче дедир эгиринин сорулгазын салбышаан, совет хоолйуларны бүгү чер болганга чигээ-биле билириге болгаш ажыглаарынга хайгааралды прокурорларның кол хүлээлгези кылдыр бадыткаары эргежок чугула деп, СЭКП ТК санап көргеи. Бо херекти эчизинге чедир чорудар, баш бурууглаар истелгениң кол иезинии хамыктың мурнунда прокуратурадан ангылаар херек.

Кезекче, а оон сөөлүнде суд чорудулгазының болгаш эдип-чазаар күш-ажыл хоолйужудулгазын ескертир талазы-биле эгелээн ажыл, хөгжүдениң амгы үе-чадазында иинтилелдин иегелделериие ол хоолйужудулганың норма-чижектерии дүүштүрери кем-херек утлегдиишкинииге удур демиселдя күштелдирериниң чугула негелдеэи болуп турар.

Чуртта иинти байдал, хүлээп аяган чамдык политиктиг шинтпирлер болгаш хоолйужудулга актыларын бодтарыныц чогаадыкчы деиэигүүрүи эде тургустунуушкун чорудулгазыига дүрген кинрер арганы хөй-иннти организациялырыга дамчыдып бээрвиниң таарымчалыг перспективалары ам ажыттының турар. Профэвилелдерии бот-эргелел эгелээшкиниерии күштелдирериниң идепкейлиг талалакчылары болур дээрзин маназар эргелиг бис. Күш-ажылчы коллективтериниң бот-башкарылгазы профэвилелдериниң күш-ажылчы кижиниң демократтыг эргелерии камгалары чижектиг ыяыг хүдээлгелериниң ужур-дузазын кодүрүп турар. Профэвилелдери демократчыдылгага ажыктыг кылдыр боттарының улам бүзүрелдиг хөделиишкиннера-биле кижилериии угаан-хөөңүиге боттуу-биле салдар чедирип, олутгай чорукту олариың ажыл эрттериие дузалап, коллективти болгаш иинтилелдиц ажыл херектерии эргелеи башкарарынга ажылчы чонну калбаа-биле киирштирериие дузалаар ужурлут.

Ажылчы чонларның социал-экономиктиг эрге-ажыктарың, бирги ээлчегде, кушажыл камгалалының, техиканың озал-ондак чок ажылдаирының, социал страхованиеиин, кижилериң дыштаныгазын болгаш амыдыралын организастаарының талазы-биле сорулгаларны шинтпирлээриие идепкейлиг иазы хөделиишкиннииистиң принцинтериие харылзаваларывысты тургузар ужурлут бис.

Моон-биле холбаштыр комсомолдуң амгы ролюнуң дугайында айтырыг ажжок улуг ужур-дузалыг болуп турар. ВЛКСМ — партииның удуртулгазы-биле ажылдап турар совет аныяктарның политиктиг организациязы-дыр. Бо хүнде оон ажыл-чорудулгазында колда чүүл — ленинчи утланмышкынар: аныяктарны коммунистер болур кылдыр белеткээри, коммунистиг партияның политиказын амыдыралга боттандырарынга идепкейлиг киржиринге белеткээри.

Бистер шүүтүвүс комсомолду оолдар болгаш кыстарның коммунистиг кижизидилгезиниң школазы, демократтыяның ёзулут школазы, чогаадыкчы, инициативчи кижилер деткимчеии аная ап турар, бодунуң туруштарын илеледирде ажык-чарлыг, ажык чорук, маргымзым чугаалажыры аныяктарның эргe-ажыктарын херек кырынга боттандырары-биле социал база экономиктиг фартылгалларга ону идепкейлиг хаара тудуп турар ыяыт чаартыкчы организация кылдыр көөрүп күзеп турар бис. ВЛКСМ-иің шаптык-доктар чокка ажыды чорудар, үстүнден айтыышкынарны манаас, а аныяк энергииниң болгаш инициативаның күүг-шыдалын долу хемчээлбиле боттандырар ирганалрының дугайында чугаа чоруп турар.

Салгал бүрүзү бистиң иинти төөгүвүсиие бодунуң сөзүп чугаалаар ужурлут. Бистер шүүтүвүс оон киржикчилерии болгаш тургузукчулары боол турар бис. Чогум-на харын аныяктар совет эргe-чагырганың чылдарында чыгдынган ол улуг экономиктиг, эртем-техиктиг болгаш интеллектуалдыг курлавырларны долу хемчээлге ажыдар, ону хөй катап көөредир, эде тургустунуушкунуң улуг сорулгаларын амыдырапга боттандырар ужурлут. Аныяктар иинти улустуң демиселиинң чүгле аная киржикчизи эвес, харын оон шалыпчы, идепкейлиг улут күжү боол бар чыдарын көрүп турар бис.

Совет аныяктарың политиктиг болгаш күш-ажылчы аргашиээзи кайгамчык улуг. Кажан оон адрезиигe эки сөстерии хөйлү чугаалап, аныяктарны амыдыралга белетээр, оларны иинтилелдин политиктиг болгаш экономиктиг талазычe киириштирер талазы-биле боттуг базымнар четпес турган сөөлгү он-он чылдарда аныяктар-биле бистиң ажылывыска турган четпестерии чүгле шинтпирлии-биле чайладып турган, аныяктарның энергиязын эде тургустунуушкун херээче долу хемчээл-биле угландырып болур.

СЭКП ТК бо айтырыг талазы-биле комсомол Төп Комитединиң, комсомол организацияларының чугаалааны шын боладдарны түүлдүгзүнүүшкүнбиле көрүп турар.

СЭКП, күрүне амгы байдалларда аныяктарга хамаарыштыр бодалдыг, чаигыс аай политикалыг болур ужурлут деп санап турар бис. Оон-биле кады ону боттандырарының юридиктиг, экономиктиг болгаш политиктиг механизмнерии ажылдап кылган турар ужурлут. Партияның күрүне организациязының, бүгү хөй-иннти организациязының ажыл-чорудулгазының онзагай үлиимышкыны боол турар бо политиканың утказы—бодунуң бодалдарын болгаш эвергиязын удам долузу-биле ажыдып, бодунуң чогаадыкчы шинээзин социализминиг эргe-ажызына хөгжүдер болгаш боттандырар ыяыг байдалдарны болгаш идиг берииишкиннерии аныяктарга тургузары болур.

Бистер аныяктарга хамаарыштыр бүрүи политиктиг бүзүредн херек кырынга илередир, аныяктар-биле аралажын харылзаажырының алыс хевиири ескертир ужурлут бис — «ажы-төлдергe» хамаарыштыр «адаларының» чагыг-сургаалдазы ийи кижиниң аразында аралажылга-чугаазынга чайлан бээр ужурлут. Бир эвес бистер аныяктарның бүзүрелии долузу-биле катап тургузар деп бодаар болзувусса, оон-биле чугаалажып, дең, ажык, шыны-биле чугаалажып өөренир болгаш бо таварылгада чүгле шын биске дузалаарын бодаар ужурлут бис. Шын кайы хирел — бүзүрел база ыяыг. **(Адыш часналшкыны).**

Бистиң идеаларывысты чедип алыры дээш демиселге аныяктарны кызымак чүткүлдүг кылдыр өөредир ужурлут бис. Оон-биле кады бистер өөрүшкүлүт, солуи болгаш омак-сергек чуртталгага бай-далдарны тургузар ужурлут бис. Бо бүгү чүүлдериин дугайын чугаалап тура, эштер, аныяктар-биле кандыг-бир ыяычыиажжыышкыныиың дугайында, азырап хайгааралрының болгаш бүгү чүүлге ершээрэиии чаа хевиирлериниң дугайында чугаа чорувайн туралрын тода чугаалап каар бодай-дыр мен. Ийе, харын ону аныяктар өөредип алыры дээш, бистиң идеаларывысты чедип алыры дээш, бистиң идеаларывысты чедип алыры дээш, бистиң идеаларывысты чед

Эш М.С. ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

дертип турган хей-хей кижилер, аар чүк-тур деп санаттырып турганнар бөгүн амыдралга бодунуң туружун тып алырын ораллажып турар. Партия талазы-биле эштеринге ви-не улут хүндүткел-биле хамаарыжыр ужурлут. Чаңгыс-даа ак сеткилдиг ажылдакчыны эде тургустунуушкунуун артына арттырып каап болбас — ону барымдаалап керээлинер. Ол ленинчи, большевикчи ёзу болтур.

Аттестация I болза, бөгүн идепкейлиг турушту эзлеп турарларны, бодунуң дуузуйда эрге-ажыын сүрген кандыг-бир болүк кижилер таарышпас болуп турар ындыг кижилериң ырмазын сыгарыны, олардан еш иеген алырының сылдаа болту бербес ярги бе деп, өскелер сестип турарлар.

Бир эвес ол шынгыы хереэти база-да шынгыызы-биле кеор болзунарга, ол болгаш өске-даа сезинишкинер хей чүүл болур деп бодап тур мен. Партияның бодумуң арыглаттынарының идепкейи ядып үндүрбүшаа, бистер болза, аттестация кандыг-бир тускайлаттынган «үштериин» азы «бештериин» киржилгези-биле эвес, хей хоозуң чулчуруушкуунарның болгаш чажыт хаалгыг характеристикалар тургузарының үндезининге эвес, а Уставтың нормаларынга дүүштүр, чогумчалыг демократтыг чорудулганың хемчээлериинге, ажык партия хуралларынга эртер ужурлут деп сананып турар бис. Аттестацияның чорудулгазының бодуу коммунистерни кижизидеринге школазы болур ужурлут, олар ол школаны эрткеш, партийжи еш ёзуузунуң доюу-биле быжыккан, бистериинг шуптувустуң мурнувуска эде тургустунуушкуунуң салып турары ниити ачыс болгаш амгы сорудгалар-биле каттышкан болу бээр.

Өске айтырыг — ол коичуг чүүлга айтырыг — ол дээрге партияга хүндээп алыышкындыр. Бистер янзы-бүрү девиин онаалга-хуваалдаларывыдан, партияга амыдыралчы чүүлга болуп турар ол айтырыгны дүжүметсиг ёзу-биле кеор чоруктардан шиитпирлиг адырлыр ужурлут бис. Партияга кирип турар кижиниң шынарларын үнелеп кеорде кол барымдаалаар чүве — оон туружу болгаш эде тургустуунуушкунга боттуг киржилгези. Ол негелде бүгүдеге — ажылчынарга-даа, тараачынарга-даа, бистиң интеллигенциявыстың төлээлекчилеринге-даа хамаарыжыр ужурлут. Кижилер күш-ажылчы коллективке хамыктан эки билдинг бээр дээрзин бистер шуптувус эки билир бис. Кым болуунуң арыг сеткил-биле партияга кирер деп турарын, ынчаарга кымнар болуунуң хүүзүнде ажыын бодап турарын ында ылгап билип турар.

Партияга кирер эң эки кижилерни шуут-ла күш-ажылчы коллективтер депшидип үндүрер деп санаалдар кирип турар. Партияга хүлээп алыр дугайында өргүүлелериин ажылчы чонуң хуралларында баш бурунгаар чугаалажып көрзе чогуур дээрзин дуржулга бадыткап турар. Ынчаарга коллективтиң санал-оналын коммунистер СЭКП кежигүнүре хүлээп алыышкын үезинде кичээнгейлиг чугаалажып көөр ужурлут болбайн аан.

Ам партияның сонгулдалыг организациязының дугайында. Бистер маңаа хей чүүлдерни үндезинии-биле өскертир ужурлут бис. Коммунистерниң бүрүн эргелиг төлээлекчилери болур сонгулдалыг организациязының ат-алдарын хамыктан мурнунда катап тургузар. Секретарьлар-даа, бюро-даа, оон туружук партийжи аппарат-даа (сонгулдалыг партийжи организацияның контролюнуң алдаанга турар ужурлут. Сонгулдалыг комитеттерниң кежигүнүнерин бюро кежигүнүнери азы партийжи аппараттың ажылдакчылары командылап дужаай бээр шак ындыг байдал моон сонгаар база кажан-даа турбас ужурлут.

Чаа байдалдарның үезинде партияның авангардчы ролюн боттандырары-биле, массаларга оон организаторлу болгаш политиктиг ажылы-биле хамбашкан эң чугула принципиалдыг айтырыгларны чугаалажып көөрүү-биле партия комитеттериге кирген турарын оон биле эвес, харын-даа артык чугула болуп турар. Коммунистерниң партия хуралларының хүн айтырыынга үүрмек, шоолут ужур-дүзелиг эвес оюн ажыл-херектерни эндере киирер шак ындыг практиканы шиитпирлиг чок кылып херек. Айтырыгларны белетеэриниге болгаш чугаалажып көөрүнге баш удур аажок организастаар, мактанып база хоозуң аазаашкын кылып чоруктуң бичии-даа ора-сомазын болдурбас херек. Бүгү-ле сонгулдалыг организацияның ат-алдарын хамыктан мурнунда катап тургузар. Секретарьлар-даа, бюро-даа, оон туружук партийжи аппарат-даа (сонгулдалыг партийжи организацияның контролюнуң алдаанга турар ужурлут. Сонгулдалыг комитеттерниң кежигүнүнерин бюро кежигүнүнери азы партийжи аппараттың ажылдакчылары командылап дужаай бээр шак ындыг байдал моон сонгаар база кажан-даа турбас ужурлут.

Чаа байдалдарның үезинде партияның авангардчы ролюн боттандырары-биле, массаларга оон организаторлу болгаш политиктиг ажылы-биле хамбашкан эң чугула принципиалдыг айтырыгларны чугаалажып көөрүү-биле партия комитеттериге кирген турары

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

Эш М.С.ГОРБАЧЕВТУҢ илеткели

(Төөнүзү. Эгеси 1-гө, 2-гө, 3-кү, 4-кү, 5-ки, 6-гы, 7-гө, 8-ки арыннарда).

ажылдың түшелдерин бот-бодуига дорт хамаарылалыг болурун хандырып болур. Экономиканы планга дүүштүр удуртуру дээрге будурулгениң структура-тургузуунуң айтырыларын төптен шинтирлээринниң ролю биле бот-орулга-чарылтага, бот-тускайлаң чорукка болгаш рынок-саарыгага үндезилел ажылдан турар бараан будурукчүдери тускай будурулгелериниң бот-тускайлаң чорууп сырый холбаштырын дүүштүрери болур.

Социализмин бис социал төптүг чоруктуң тургузуу кылдыр көрүп турар бис. Ол кижиниң күш-ажылга, кадык камгалалыга, өөредилгеге, бажың-балгатка, социал хандырылгага амыдыралчы чүүлга хереглеллерин күш-ажылтын барымдаалап хуваар принцинти чайгылыш чок бот-тандырары-биле деңнеп хуваарының болгаш социал талазыбиле культуразы, амыдыралдың бойдус байдалдарын болгаш кижилерниң будурулге талазы-биле ажыл-чорудулгазын төптүг көөрү, бойдус байдаан камгалап-кадагалаары болгаш көөдедип өстүрери база хамаарыжыр.

Социализмин бис ёзулуг чонуң эрге-чагыргазының тургузуу кылдыр көрүп турар бис. Ында бодунуң негелдехереглелдерин болгаш эргеажының илергейлээр долу арганы бүгү ажылчы чонга хандырын турар, ол иннтилел херектерин башкарарынга киржип турар, кижиниң эрге-чагыргадан хоорлуушкуун чайладып турар. Ол дээрге чонуң социалистиг бот-башкарлыышкынының, амыдыралды, эрге-хоолуу, экономиканы ажык болгаш бүгү түүлүү иннтиге биледиидир чарлап чедирер чорукту эргелеп-башкарарынга ханы болгаш чайгылыш чок демократизмиин иннтилели-дир.

Социализмин бис бүгү национарының болгаш бинче улустарның ёзулуг дең эргезинии, олардың социал, угаан-бодал талазы-биле чечектелинишкинии база бот-бодун байлакшыдарының тургузуу, национар араазында бот-бодуңдан ангыланыр, национализм болгаш шовинисчи бүдүүлүк бодалдарның кандыг-дээ хевирлерин турбас, интернационализм болгаш улустарның аксудумалышкы ёзузу бактаан тургузуг кылдыр көрүп турар бис.

Адактың соонда, социализмиин бис мөзү-бүдүүү болгаш эрге-ажыы тайбынче, аксы-дүнма социалистиг чурттар-биле кады ажылдажылганы болгаш кады хөделирин быжыглаарыңче, дең эргенин, бот-бодуңуң иштинги херектерииче холгаарлавастың, улустарның салым-чолун боттары тодарадыр хамаарышпас эргеэнии хүлээп көөрүнүң демократтыг принциптеринге дүүштүр бүгү улустар болгаш күрүнелер араазында чогумчалыг, бедик ёзу-чуруунуг харылзаалларны чогумчударынче түткүл сииликкей тургузуг кылдыр көрүп турар бис.

Коммунизмче шилчээшкиниин чугула чадазы кылдыр бистиң иннтилелдистиң шынар талазы-биле чаа байдалы чугаалап тура, социализмиин шак ындыг демократтыг, кижизиг демдек-шынарларын качээнтейге ап турар бис.

Келир чылдар бистиң чуртувустуң келир үеэнь, совет тургузугунуң салым-чолун тодарадыр. Бис канчаар тудуптургузуп алыр болдувус, ол келир үе шак ындыг болур. Бистиң орнувуска азы бис дээш еске кым-дээ эвес — боттарывыс тургузар бис. Айтырыг ынчаар тургустунуп турар, анаа дорт харыны чүвени чажырып-чагбайн-даа бээр ужурлуг бис. Харыны күзеп-бодан турар чүүлүвүс биле боттуг амыдыралды сөс-биле ажыл-херекти субъективтиг бодалдар биле объективтиг боттуг амыдыралды ылап чөптүү-биле шылгаштыр дүүн көөрүндеи чалданнас ужурлуг.

Совет улус тодаргай кежиң үеэнь күзеп турар. Адаа долу судалдыг болгаш чогумчалыг демократия, кандыг-дээ хажыдыышкын турбас хоойлу-дүрүм, улуг-дээ, бичии-даа херекке ажык чарлыг чорук, бүгү талааларга аксы-дүшмалыышкы болгаш эш-хуулуун ёзу чуруму, ажыл-ишке ынак чорукка база таланытыга, ажыл-херээн болгаш иннтилелдиң эрге-ажыы дээш хүлээлгезиин ыынчы күүседир херек. Бисте социал талазы-биле хоозун бодалдар херек чок. Бисте иннтилел хөгжүдезиниң уг-шиин тода көрүп биларын-биле, моош мурнунда чаңгыс эвес удаа таварыжын турганыыс хүүн бодан дүмчүк бораалар ыйыкке көөргеттинер шинчилиг түүдерин катаптавазы-биле чаартылгаларның бүгү үе-чадаларында тодаргай угланыышкын, социалистиг бе, азы ындыг эвес бе дээрзиниң ылап ында критерий-демдектери херек.

Социал төптүг чоруктуң иннтилелиин, хостуг болгаш дең эргелиг улустарның сайзыраигай иннтилелиин тургузуп болуруң эртем талазы-биле үндезилеп маркстың-ленинчи өөредиг амыдыралчы дээрзинге бүзүреткен бис. Революстуг эде тургустунуушкун үезинде ону удуртулга болдуруп турар бис. Бистиң партия конференциявыстың ажыдыл турары чаа, эң чугула үе-чадазында мичаар ажылдаар-даа бис! (Адыш часкаашкыны).

Эштер! Илеткелди доозуп тура, конференция мурнунда болгаш ылангыя ТК-ның Тезистери парлаал соонда оюн-идеңкейжээн дискуссия дугайын иннтизи-биле чугаалаксаан ийик мен.

Бистиң партиавыска, иннтилелдиискe шак ындыг деңгем, сеткил-хөөдеп болгаш үре-түшелдиг, дирит угаан-бодал сииликкее, хөй санныг санал-оналдарлыг, чамдыкта бодал-санаалдар чидни-биле үскүлежип турар дискуссия шагдаа бээр турбаан. Кичээнгейниң төөгүге эде тургустунуушкуунуң чогум-на ол вол айтырыглары, иннтилелдиң болгаш партиявыс иштинги амыдыралының айтырыглары турган. Чугаа херек кырымда чүгле чаңгыс чүүл дугайында — ону канчаар чогумчалыг чорударының дугайында болган.

Төп Комитеттиң конференциияже үндүргени санаалдар болгаш идеялар партиянық, бүгү удыстуң коллективтиг угаан-бодалындан төрүттүвеген.

Бистиң үнис соруглавыс — демократияны калбартырыы, социализмин күштелдирери, ажылчы кижиге чаагай амыдырал, чурттуң өндүр болгаш чаагай чоруу.

Ол соруглаларны · чедип алыр дээш, ажыл-чорудулганың түшелин үндүрер, эде тургустунуушкунга чаа идегии бээр, ону доктаап кылбайн бурумгаарладыр ужурлуг аажок чугула ужур-утказыг документтерин бо хүнерже хүлээп алыр ужурлуг бис. Бо бүгү делегат бүрүзүнүң, бистиң конференциявыстың партия болгаш совет улус мурнуига харылсалгазының ыынчаның тодарадың турардыр. (Үргүлчүлелдиг ажыл часкаашкыны).

МАЛЧЫННАР НААДЫМЫНГА УТКУШТУР

КЫРГЫЛДА ЧОРУП ТУР

Эрзин районда «Нарын» совхозтуң малчыннары хой кыргылдазыны бо хүннерде организастыг дооскан. Ажыл-агыйның төөүнде кыргылда пунктузунга бир дутаарлыг хойжу бригаданың сес муң ажыг хойларын кыргаан.

Кыргыкчылар араазында чарыштыг ажылдап турганнар. Владимир Нүрзет, Сергей Күдеп, Санта Баян-Чыргал дээш, хой-хой кыргыкчылар ики түшелдеринг болган.

Ол ажыл-агыйның малчыннары, ажылчыннары дүктү кыргып ап, күрүне планын күүседиринге ц.-лыпчы үлүүн киргеннер. Кызымак ажылын СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынарынга олар турасклатканнар.

ЧУРУКТАРДА: кыргыкчылар чарыжының тиилекчизи Дмитрий Шактар кыргыыр дээш хоюн аппар чоруурун; аныяк кыргыкчы Нурсат Чайзатмаанның чанында зоотехник Александра Дүпсүд, районнуң мал эмчизи Чалдыг Ондар.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МУРНУНДА УКТУГ, СООНДА САЛГАЛДЫГ

«Кызыл тук» биле «Искра» колхозтар каттыжып, алаэн шыырак ажыл-агый болу бергенде, хып дээн аныяк эр Седип-оол чесгези Девилдей Бүдарының дузалакчы кадарчызы апарган. Ынчан чайлаглап, Хендергенин Улуг-Аажыкка көжүп чеде бергеннер. Июнь-июлда хем шыпаазынга изии аайлыг ийикпе, а ында, тайгада, ыыраа-сээк бээин чок, малды семиртириңге магалыг-ла орай-дыр деп ол ынчан чараш шиник, девис-олбук дег одарларны көргеш, иштинде чугаалаңган. Ындыг черге кижи мал кадарарга, артында чиик, байырлал ышкаш сагындырган.

Седип-оол хой кадарып, хамык түүлүг шинчилеп көрүп, кала-кала мал кадарга экил, одар-бедчиңнинг иннти байдалы, суг-суггалы кандыгыл деп түүлүг чоорту уламна билип ап турган. Аалдарының мал-маганының чаттып өттүп чоруурун көөрге, чараш, магалыг. Кожазында аалдан шокар платьелиг, чөөн кара чаштыг уруг бо-ла хой кадарып кээрин ол эскерген. Бир катап оларның кадарган хойлары каттыжа берген. Оны чарып чалап, пат-ла болганнар.

Черле аныяк эр ол уруг биле чугаалажыкпаан, адын айтырыкпаан ап чораан, ынчалза-даа эштиг уе тывылбаан, ам-на харын амыр-мендизин айтырып, танышып алыр анганы таварылга хаайырлаан.

— Зына-ла дээр... Мээн адым айтырар дээш хойларывыны каттыштыр сүрүп келдиң бе?—деп, демги уруг чиктиг коичуг айтырган. Ынчалза-даа кыстың характарында чыычак, бүдүү хулумзуруг барын ооңгуң чүрээ эңгеваан. Олар ынчаар танышкаш, кады чурттаар оруктуң эгези ынчаар салыпган.

...Седип-оол Төревич биле Зинаида Хаак-ооловна Монгуштарның чайлаа Аргалыктың аар ийинде, чуурга дег ак өг ыяктан-на илден. Ооң чоогунда погаан шыкта хураганнарын ам-даа үспээн чинге нарын дүктүг хойлар ак ааржы дег, чаттыла берген, таваар оттап чорчуурлар. Аалдың кедээ талазы хирээ бизи дег, бизең сиртиг кадыр шорааннар, мурнуу талазы чингир погаан делгем шыпаа. Ындыг черге малын малдаан кадарчының сеткили шөлээн, үүлеэи бүдүүгүр.

— Бо дээрге кыргылда мурнуу чарыынга чедир чыдар черивис-тир, удавас Улуг-Аладкче көжер бис. Оон улам тайгалаар. Социалистиг Күшажылның Маалыры Иван Сафоновтуң үлегерин эдерер болза, ажыктыг дээрзин ийи караам-биле көрдүм — деп, малчын чугаалады.

— Моол кожаларны көөрүмге ында малчыннар кыжын безин өдер солуп көжер үлүс чорду — деп, өгнүң херазжен ээзи чугаага каттышты.

Малчыннар-биле чугаавыс чүгле ураалаашкын, мактаашкын эвес, а харын амгы үеде совхозтуң мал ажылында тургустунган байдал дугайында база болган чүве.

— Бо сөөлгү үеде малдың эвээжеп, продуктулуу кудулап турарының чылдагаанны чүү ирги, Седип-оол Төревич? — деп айтырдым:

— Ажаалда-чемгерилгезинде. Харыысалгазында.

Беш чыл бурунгаар «УТКА 25 чылы» совхозтуң дирекциязы Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Седип-оол Монгушка Саян артындан экелген чаа коданны хүлээткен турганын сактып олурдум. Ынчан олар бергедешкен улус. Хойларының суду чок. Чаш хураганнарны камгалап алыр дээш кылымал суг кылып, инектер саап, эмнекиктеп, чүнү канчалбазы дээр. Ынчангаш изээң айтырыымга баштай-ла «ажаалда-чемгерилгезинде» дээни таварылга эвес.

— Хамык мал бергедеп турун бээрге, ашак-кадай улус арыннарывче удур көрүүр аргажок апаар чораан. Седип-оолдуң арны ынчан каарарып, чаактары соолбурара берген болгай. Кижиниң ыглаксаазы көөр. Дараазында чылын олла хоювусту чаа семирткеш, колдуунда кыжын тургузу азырашкан бис, планны күүсеткен бис ийин— деп, Зинаида Хаак-ооловна чугаалады.

Республикада хой ажылын сегидер дугайында «Шын» солуннуң арыннарында үнүп турар материалдарны Седип-оол Төревич биле Зинаида Хаак-ооловна Монгуштар улуг сонуургал-биле номчуп чаныжып турар улус болду. Уксаа бүрүзүн түс черииң байдалдарынга таарыштыр чанчыктырары, азы «каннаары» чугула деп олар сапап турарлар. Анаа баштайгы базым — хураганнарны «серинп» аргабиле өстүрүп доруктурары. Мериное хой соокка аажок шыдамык дээрзин «УТКА 25 чылы» совхозтуң сураглыг малчыны, чаңгыс чер-чурттуу Полит-оол Шанмактың чугаалап олурарын Седип-оол Төревич шын-на сеткили-биле балыткаар чорду.

Республикада хой ажылын сегидер дугайында санаалаага ол база каттыжар, ынчалза-даа тыва уксаалыг хойну эгидер дээш саналга-оналдарга каттышпас кижи болду. Ынчангаш хой ажылының талазы-биле республикага конференция болур дээнин аажок чүүлдүргүүнүп, анаа чогуур шиитпирии хүлээп ап, республикага хойну чаа программа-биле хөгжүдүп өгелээр боор дээрзинге идеген олурар.

«УТКА 25 чылы» совхозка мурнуида мериное хойлар эътикир, дүккүр-даа турган. Ол үксааны ажыл-агыйга быжыглааны, эки түшелдерлиг болганы дээш кол зоотехник турган Шершнёва Ленин орден-биле шанвакының-даа сактып чугаалажып олурдувус. Ынчангаш Седип-оол биле Зинаида Монгуштар кол зоотехниктиң сүмезин-биле ажылдаан, багай эвес түшелдерни чедип ап келген. Бо чылын олар 100 хойдан-на 100 хураганны онча-менди доруктурган.

— Хойну аргалыг-да болза, эрте төрүткени дээре. Эки үелери: декабрьның ийиги чартыныдан ыңай февраль төнчүзүнге чедир. Ынчан хой семис шыырак болур. Сүлү бала четчир. Кышкы хураганнар чемге кирген соонда белеп алдырбас. Ажаалда-чемгерилгеден хамаарыжыр дээрим ол-дур ийин— деп, Седип Төревич тайылбырлады.

Хөөчүн малчыннарның ажылында үлегерлиг түүлүүлер эвээш эвес. Узун кыштың дургузунда деңгилдеэн кошкаан хойларын олар часкаар кужурлуг оймактарга одарладыр, чүге дизе, ында витаминниг түүлүүлер бар деп санап турар. Ынчан чүгле улуг хойлар эвес, а чаш хураганнар безин каракка көзүлдүрле сегий бээр. База бир дурзулгазы: серинп оттуг тайгаларга малды семиртирии албан, ижин-шөйүүдү аарыгларынга удур профилактиктиг хемчегпер-биле ол холбашкан. Тайга оъдү чиген хойларның кыязы чок болурун Седип-оол биле Зинаида Монгуштар эскерген. Ынчангаш чайын малын тайгалазыры одарынын ажылынга дүрүм апарган.

— Бисте, хойжуларда, ажыл-агыйжы эвес, чалгаа, негелээр, карак чаар чоруктар ам-даа бар. Бригадирлериин, зоотехниктериин негелдезип кошкак. Чайлагланар дээш сывыртаар. Ынчалзаза чамдыктар тайгага четпейн, ара хонар, каш хонгаш дедир көжүп кирип келир. Ажылды кылыр болза дерии төгүддүр ажылдаар херек. Болуп болу мегелээн ажыы чүл?— деп, Седип-оол Төревич чугаалады.

Малчының бодалы —кыштаглаашкынче уланган. Кызыл-Дашта турлаан оглу Сергей-биле барып ыяк септеп каапкан. Ам чүгле чугайлаары арткан. Өдээ база белеп.

Ам бо шалыпчыларның бир кол кичээнгейн кыргылдаже угланган. Деңгелдиг кыштаан хойларның дүгү хоош келген. Бөгүн-даа болза кыргып болур. Ынчалза-даа совхозунуң специалистери кыргылданы июль айже соңгаарлатканы малды тайгаладырынга улуг шаптык болуру чугаажок. Ол дугайын Седип-оол Монгуш зооветспециалистерге, улуртукчуларга каш удаа чугаалап, шаг болган. Чарыштыг эрегей организастааны дээш эң ылангыя профком даргазы Бичө-оол Монгуд-оолга база хомудалдыг. Чайлагга чеде бээрге, мал эмчилери, зоотехниктер шуут келбейн баары чанчыл апарганын элдепсинер.

Ам харын кезек үзүктелиишиин соонда республиканың малчыннар Наадымын эрттирер деп шиитпирлээнинге Седип-оол биле Зинаида Монгуштар аажок өөрүп, анаа киржир эрге дээш ажылдап турарлар. Оон аңгыда хой ажылының талазы-биле эртемпрактиктиг конференцияга база киржип көрээ деп-ле олар аажок күзеп олурар улус болду. Ынчанмайн канчаар: хойну-ле көөр, хойну-ле билир— бүдүүл ажыл-ишчи кижиниң мөзү-шынары ындыг мшкажыгай. Үктүг болгаш салгалдыг малчыннарның сөрүү ындыг.

Кежин-оол ЧӨРЕВЕ.
Журналист.
Тээүг-Хем район.

АМДАЖЫТПАЗА ЧҮЛ?

Бир-тээ экономист кижи болгаш, бо чылдың июль 9-та үнген «Шын» солунда «Ажыктыг бе?» деп материалды катап-катап номчудум. Оңу Тыва АССР-ниң Агропромтепкомбинатының улуг специализи Хураганоол Түлүшович Чымба ханы аналиэтеп, ыяк тода бижээн болду. Бистиң республиканың экономиказында чамдык айтырыгларны автор улуг дүвүрээзин-биле көдүрүп турар-дыр.

Хамык ужур чүдел дизе, шээр мал талазы-биле кооперацияның ужуруи чегее биибес, азы кежигүнге киреринде эки түрл чурумуи хажыктыылаан ажылдакчыларның уржуундан чамдык районнарда хой ажылы ээзээ эвес каржа-могаралга таварышканы чажыт эвес. Чамдык совхозтарның удурткулары, зооветспециалистери сукпакчыларның ажылышчи уран аргазынга төөрээн, эрткен чылдың чазынында боттарының 29 муң шээр малын «Сукпак» совхозка семиртир кылдыр амыр-тайбың хаймралаан. Ол-ла малдың 79 хуузун «Сукпак» совхоз Кызылдың эът комбинадынга дужаагаш, 450 муң рубль немелде төлевирии амыран алган. Ынчаарга семиртилгеге хоюн дужаагаи совхозтар боттарының чаңгыс-даа көпеен кыштадыкчыларга «сартыктавайн» барган. Үлежир-ле болгай!

Сукпакчылар чүс-чүс муң арыг орулганы продукция сайгарылгазындан ап, шаңнадып келген. Ынчалза-даа олар 1987 чылдың түшелп дээш, кандыгдаа шаннал алыр эргези чок. Харын күш-ажылчы эвес орулганы алганы дээш чогуур кеземче харыысалгазын чүктеэр ужурлуг. Чүге дээрге үстүнде 450 муң рубль немелде орулганың 60 хуузу болур 270 муң рубльдан өөрүнге төлээр ужурлуг улус-тур.

«Хүлбүс аткан черинден хүнүүн аннаар» дээнии мшкаан амдажаан сукпакчылар эрткен чылын ол хире халас акшаны бүдүү карманнаткаш, ам бо чылын ол ажылын база үлэмчилай бергеи-дир. Ооң бир чижээн «Хадыңа» совхозтан көрдүм. Майның 16—28 хүннеринде бо ажыл-агый 1287 аныяк хойну (деңзиин 38510 килограмы) кооперацияже үзүп берген. Ол хиреде алдынар орулганы ийи үе-ээ ийлеп, ооң-биле 1 миллион 200 муң рубльдан артык акша алыр ёстуг. Ынчалза-даа ол акшаны ап көрээлээр, ол-ла чылдың күзүн-ниин ол-ла совхозтуң хуваажырының дугайында бижээн, таңмалаан кандыг-даа документ бо хүнүнерге чедип чок.

Ам үлежилгедеп чайлаан 450 муң рубльдан ап көрээлээр. Ол дээрге чеже-даа ажыл-агый боттарының мурнакчыларын шаңнаарынга, мактаарынга четпир акша-хөреңгө-дир. Ындыг якты хөреңгиин хоочун тывалар «четпир болган артар, чээлиге-даа берии болур» дижирлер. Ынчангаш бо түүнү чогуур үеэлериие эгидер ужурдуг-дур-ла.

Маңаа хамаарышкан бир ындыг эңдеи айтырыг бар: яныяк кодавны хүлээп алган малчыннар күскү доңаттың, ышкы чыыкыламаның, часкы когурумнуң хамык «чымыжын» ындан эрттирип алган, чазагай сезонче кирии турда, коданнарны өскээр чорудупкан. Хомудавчыг аа? Семиртилге үеэлеле үнер чарлыгда чүгле хойжуларның авансызы. Немелде деңзи дээш, ажылдың алыс түшелп дээш, «Хадыңның» хойжулары немелде, шинчал акша алыр аргазы чок артган. А ол совхоз бо чылын чүгле 14 хойжу өг-бүле-биле керээзин чарып алган, ынчаар көөрге, бо совхозка өг-бүле керээзин кайчан хөгжүүрүл, ооң ажыктыын кым көөрүл?

Хадыңчыларның 1287 хоюн бодунга чайлаглаткаш, күзүн күрүнеге дужаар өйде немелде деңзиниң хемчээзии 20 тоннадан кайчап-даа эвээжевес. Чүге? «Кызыгаар» биле «Найырал» совхозтарның сөөлгү чылдарда дуржулгазындан көөрге, аныяк хой чайгы хомук савай 100-130 грамм, ай санында 3-4 килограмм деңзи немээр болурун караам-биле көргеп мен. А арган хойнуң семириири күштүүдеп дүргеп. Черле ынчаш, хойнуң деңзиин аартаан дээш, ону дужаарын далашпас херек. Чүге дизе семис хойнуң дүгүи кыргаан соонда, дүгү 2,5 сантиметр чедир узаа өөрии маңаары чугула. Ынчаар немей өзүп үнген дүктүг хойнуң белеткеп өртээге 25 хуузу артыкка төлеп бээр болгай.

Ындыг экономика билдингеи соонда ам чүү боор, канчалдыр семиртирил, кым семиртирил деп айтырыг чайгаар-ла билдинде бээр. Хойну чогум-на семиртириниң аргаларын тыва улустуң «Одарладың семиртиллиң», хоочун бот-тывынгыр композитор Доңгак Шактарның «Кадарчының ырызында» айтып каан ышкажыгай. Хойнуу семиртириниң саевырын ол ырыларда айтып каан турбуже, хой малды чайгы үеде «Хадың» девискээринде Орзак, Орзак-Бажы, Азөөт, Дүнүүт дээш ышкаш кайгамчык чайлагларга чайлаглаткаш, хөй немелде орулганы ап болур-дур. Ынчангаш ол малды изиг, халың шөлге «Сукпак» девискээринге семиртир дээш аңгаргаш хойжуларга хомудавчыг, ажыл-агыйга база малчыннарның боттарынга-даа каржалыг ышкажыл.

Бии-Хемниң девискээринде Ары-Эжим, Алдың-Хааржак, Үш-Тейлер, Севи, Хут, Туран база Билелиг баштары барыкла ээн чайлаар-дыр. Виктор Кек-оолдуң ырызында ышкаш, «хектер өткен, хевис ышкаш» көктүг-шыктыг чайлаглар районнуң девискээринде бар.

Мээн билиримге Тес-Хемниң Шуурманта, Каа-Хемниң Улуг болгаш Бичө-Ажыктар, Өөрүде Бора-Шай, Чөөн-Хемчикте Шеми-Бажы дээш ышкаш сураглыг чайлагларны эки-ле ажыглавайн турар бис. Шак ындыг чайлагларга семиривис мал чогум каяа семирнир боор.

«Кызыл тараачы» совхозтуң күрүнеге дужаагаи хоюнуң 86 хуузу семис, ортумаа-биле 51 килограмы болуп турда, «Сукпактың» ооң арган, үүлеэ 65 хуузу шыырак семис болгандыр.

Чайлагларны чедишпес, ховудар колдаан девискээрлиг ажыл-агыйлар харын «Сукпактың» баазазынга шээр малын семиртип ап болур. Чүгле кооперацииның дурумунде көрдүгеи хамык документтерии ылап ынынмы-биле тургускаш, ол ёзугаар ажылдаар херек.

«Ажыктыг бе?» деп материалы республиканың чогуур ажыл-агыйларының удуртукчулары, зооветспециалистери ооңчаш, боттары кайы хире частырыгны кылып турарын болган көрээ экен. Бот-орулга-чарылга, бот-ашаланыышкын дей чегелеэ бар. Ол ээрге ёзулуг ээ болгур дээнии ол.

Санный БАДАА.
Экономист.

СУГГАТКА ШОКАРЛАВАС

Агроаюм, гидротехниктиг тускай эртемнии чок-даа болза, аза изыгуурдан тура мал азыраи, тараа тарып келген малчыннараачыл кижиниң оглу мен. Шаанда МЧАЭ-лер, колхозтар, хуу ажылдыг араттар (ол шагда машина-техника бар эвес) аът, шары-биле тараа ажаан өстүрүп, амыдыралынга хереглеп, күрүнеге-даа дужаап турду. 1930—1940 чылдар үезинде Барлык шөлү, Аянгатылар, Шекпээр, Хөнделен-Аксы, Эдегей бедидии ажок күрүкан тараа шөлдери тургулаан. Ооң үнүш-дүжүүү эки болуп, чамдык чылдарда гектар бүрүзүндеи 20—30 центнер элбек дүжүттү ап турганын сактырдыр мен. Ол үеде эки үнгеи арбай, сула, кызыл-тас араазында аътты кижи чортарга, көзүлбейн баар чыгыы турду.

Бедик дүжүттүң ынчангы бир чылдагаанны суггатты төп ажыглаан турганында база бар боор. Ынчан часкы суггу черге эки сиирип суггарар, суг бар бас, ооң өрү чөлерже суггу чалдап турташ үндүрер, суггуи черге кайы хире сиигенин демир хүүректи эктинге чедир кижи топ турган хынап көөр чүве. Суггарган черии эки курганаш, 2-3 хонгайда тарыыр, ооң башка ол черге тараа чаштырын каарга, чашпаннаар, бок үнүштер хөй үнер. Тараан тарааны ийи-үш катаи суггарар. Эдээш суггаган тараанның үнүжү багай, чеми бинчии болур.

Мээң бодап турарым-биле алырга, эртем-техника кайгамчык сайзыраан бо хире магалыг үеде, суггат ажылын эрегей чорудуп турарындан ажыл-агыйларның хөй кезии бедик дүжүт өстүрүп чадашкан.

Бистиң районнуң совхозтарында тускай суггатчы звеноларны деткип, шаңнап-мактап турары эки-ле харын. Ындыгдаа болза, чамдык суггатчылар черии-даа, тараанны-даа эчизиниге чедир суггарбайн, шокардаар үүлдер барын эскерип турар хиреевисте, ону эдериниң хемчегперии албайн турар. Ол ышкаш тараа, сигеи шөлдериие белеткээн черии эки сиикир суггарбайн баар үүлдер хөй-дүр. Суггатты деңдески ажыглаар болза эки түшелдиг болур.

Ам хову ажылында хаара туттунган бригадалар, звеноларбог-орулга-чарылгаже шилчээн болганда, чер ажылы эжижиир, ооң беримчези черле үлгадыр дээрзиниге бүзүреэр бис. Моон мурнуида чылдарда кандыг ийик? Чер чаргап трактористер үүлге хөй гектар сүрүп ажылдаар, кылын будурун турар үүле-херээнии шыырыиие савыш салбас ышкажыгай. Керээ-биле ажылдан турар улус ону моон соңгаар болдурбазы биледингир. Дужуттуң салым-чолу дээш харыысалганы бедидерде суггатчыгаанын-даа, тарыгаанын-даа шынары дээш совхоз агрономнарының, гидротехниктериң харыысалгазын шынгыырадыл, ажылдың арга-хевирлерии эде көөрү чугула.

Ажыл-агыйлар ооң аңгыда үүлге часкы суггарылгаиы эвес, күскү суггарылгаиы чогумчалыг ажыглаза тавырымчалыг. Ону күскү чер донмаанда чорудар. Чүге дизе күзүн суг арбыш, чылгыр болур. Кышкы үеде төп областарга ышкаш хар балүүшкүнүн ажыглап, шык курлавырын көөрүдеири ажыктыг. Ол ышкаш часкы, чайгы, күскү үелерде суггиу камнаары, ону халас ыттавы ажыл-агыйжы чорукту негээр. Барлыктың, Аянгатыларның суун чөп ажыглап. Дөө-Терезин бугазын аштап арыглаза, дүжүттүң магадыладын тургузар кол түүлдеп ол болгу дег. Чазын тараа, сигеи шөлдерии суггарарда эштиг болуру-биле чер-чер-лерге арыкчыгаштар тыртар болза эки. Ол чорук черии шокар болдурбас, дөө-дестек, суг үнмеес черлерже суг үндүрери-биле арыкчыгаштарны үзүп, доора чыгыылаар кылдыр тыртып каазы чогумчалыг.

Тава-Самбу САРЫГЛАР.
Барлык-Хемниң район.

ЫРААЖЫ БАШКЫ

Бисте эки башкылаар хей. Оларның бирээзинге улус өөредилгезинниң хөөчүнү, инженүшкү, Күштамныдың Нытыл Тун ордениниң эдилекчизи, Бай-Тал ортумаа школазының башкызы Тойлу Сарчакты хамаарыштырып болур.

Тойлу Сүрүңович Сарчак ам удавас алдан харның бөзагазын арта базар дей берген. Хиниң кара бажының дүптеринде ам ыяа чаалнам. Ол таптыг-на дөртен бир чыл бурунгаар, он сес харлыг хып дээн үезинде, ынчангы Меңгүн-Тайга комуунуңуң Мугур-Аксы чеди чыл школазын чедиишкинниг деоскан. Бир чыл эрткенде, 1948 чылдың августың 25-тен эгелеп, Бай-Тайга чеди чыл школазынга кижизидиниң башкы боол ажыдып эгелээн.

Оон бээр ам дөртен чылдар эрткен. Ынча үениң дүргузунда, амгы бо хүнгерге чедир, Тойлу Сүрүңовичи Сарчак улус өөредилгезиниң шүтүмүнде деткаакан ажылдап турар. Башкылап келген дөртен чылдарында оң келдуундаа ыры болгаш чүрүк база күш-ажыл башкызы боол ажылдап келген.

Бодунга болгаш эш-өөрүмге база өөреникчилерге негелдезеи үлүг бо хөөчүн болгаш дагдыныкчы башкы чаа программаның, школа реформазының алыс сөрүлгезин эки билир болгаш ничээл бүрүзүнге зә хаңы белетикинир, өөреникчилериниң бот-башкарлыг чөрүүн база билигнерин беттары дилеп тывар ыыдыр кижизидерин чугула ыыдыр санап чөрүүр башкы дээрзин оөң-биле кады ажылдап келген чылдарымда-аа эскерип, биягеи мен. Ол иергүзүг материалдарын ажыглап турган, өөреникчи бүрүзү-биле ажылдап бижир кижи. Ынчангаш оөң эртемнигге багай аптар өөреникчи хөвар.

А башкының ничээлин үүлгедер четтикпейн маадыр. Ол дээрге бо башкының ажылынга кызыгаар, аңаа бердингеинин иергүзүп турар чижек болүүр. Ол ышкаш школаалар аразынга бот-тывынгыр уран чүүл фестивальдарынга Бай-Тал ортумаа школазы сээлгү чылдарда үргүлүү бирги черии бүзүредии-биле ап келген. Ынча Тойлу Сүрүңович Сарчактың кииргеи үлүү улуг дээрзи билдингир. Оөң партийнии даалгазы — уран чүүлдү харыылаары.

А оөң чогаатиканы «Ангыда Хемчиим», «Чылгычының ыры», «Чараш карак», «Сакты бердим», «Тыва кыстар» болгаш өскө-даа ырларын ырлаваан, ону билбес кижи бистиң эравыста барык чок дизе, частырыг болбас.

Мергежилиигге бердинген бо коммунист башкы үүлгелер өөредир, музыка чогаадырыындан аңгыда, найгамчын ус-шөвөр кижи. Ол он беш харлыында-ла чазанын эгелээн. Меңгүн чулар, чүген, өзөр, шүнчүк, шөөчө, демир суугулар, хөөлайлардан эгелээш игил, хомус, бызаанчы, чадаган дээш кылбас-ла чүвезин чок. Ёзулуг-аа алдын хөлдүг кижи. А хөгжүм херекселдериие ейнап турда, илдин чок, чүгле дыңнаксаак иээр. Кылган эш иергүзүг, чараш-даа кижи. А боду бичө сеткиидиг, ажык болгаш эш-өөрзек, төлептиг.

«Меңгүлеш» чечеи чогаал чаттыкшышкынының бир хүндүлүг иежигүнү, башкы, бот-тывынгыр композитор болгаш найгамчык ус-шөвөр Тойлу Сүрүңович Сарчак ынчаар чурттап, ажылдап чоруур.

Сарыг-оол САЛЧАК.

Улусчу чогаадылганың III Бүгү-эвилел көрүлдези

ТУҢНЕЛ ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга болгаш ленинчи комсомолдуң 70 чыл ойнга туржескаттыкан уран чүүл көрүлдези Бай-Тайга районнуң совхозтар аразынга болуп эртиеи. Анаа районнуң беш совхозтарының уран чүүл коллективтериеи уран талантызын үлай-үлай бараалаттыкан. Кайы коллективтиң кандыг концерт үндүргеинин көрүүчүлер сеткиилеи ылаңдии чугаалажып турган.

Бо чылын бо көрүлдениң мурнуку чылдардан бир онаалаңып турар чүүлү түс черлерде ажыл-агый удуртукчулары, партком секретарлары, көдээ Совет күүсконнарының даргалары, профком даргалары, совхоз директорлары боттары баштап, концерттерде киржип турары. Оон аңгыда, бо көрүлгеге көдээ ажыл-агыйның түскай эртемниглери, башкылар, эмчилер, механизаторлар, малчыннар, тудугчулар, хөгеергелер, таныылдарга чедир калбаа-биле киржип, нагы-тары үлаттың пенсионерлерге чедир уран чүүлдүң хөөчүнары болгаи аныяктары-биле кады киришкеи. Кайда-аа удуртукчулар уран чүүлдү детькип, аңаа киржип турар болдур, ында чонуң уран талантыын хүн бүрү көүп, уран чүүлүе хандыкшыды, сонуургалы улуг болуруи амыдыраал бадыткан турар.

Чамдык удуртукчуларның бо көрүлдеге артистериниң идиктеини четчелеп, даарадыр таалы-биле тывыңгыр, өүжениишкиннинг, кызымак ажылдын маңаа онаалап демдеглээри чүүлүл. Бай-Тал көдээ Советиниң күүсконы даргазы Уранз Дупчаевна Монгуш бо таварылгада эки чүүлдү кылганыи демдеглеи көрейн. Эки торгу материалды сатканаш, иштии додарлап туржаш, 50 кижиге национал берттүү, тоиуу даараткан. 32 хереэжен улустуң бажын каастаар чаъш, чавагаиы ажыдыртканы болгаш аңгы-аңгы 32 танцы хептерии көрүштүг, шынарлыг кылдыр даарадып кылдырткан. «Тээли» совхозтуң директору Серевей Соиамович бодунуң уран чүүл коллективиие бар аргаларыны ажыглаи туржаш, улуг ертектиг материалдарны садыи туржаш, чамдык номерлериие таарышкан хепти даарадып берген.

Бо көрүлдеие чамдык коллективтер кошкак кичээигей салган, будуи концент программазынга чангыс-даа улустуң ырызы дыңнаябайн баарын хомудаичыг чорду. Маиаа «Кара-Хөл», «Мурнакчы», «Кызыл-Даг» совхозтарның концерттерии хамаарыштырып болур. Тыва национал легжум хереккелдерии кылып турар мастерлер болгаш оиу ойнап турар кижилер бистиң Бай-Тайга районда сүүр бүрүүидс бар. Ынчалаидаа оиу аиты салгалга иептередир, өөредир ажылдың чорувайн турарын бо көрүлдеен көрүп болур. Игил, бызаанчы, дошпулуур, мяш болгаш демир-хомусту ыыдыи турар мастер — «Кара-Хөл» совхозта Кудүгет Балган. Оөң кылган херекселии райондан дашкаар каймын-даа улус садыи ап турарын бидиир бис. Ынчалза-даа ол совхозтуң бот-тывынгыр артистериисел ол херекселдерге кым-даа ойнаваан.

Аттыг-чарлыг шеверлериниң турту «Кызыл-Даг» совхозтан моон мурнунда игил, бызаанчыны уран чүүлдүл хөөчүнү Сыйлаан-оол баштаан хей кижи ойнап кээп турду. Бо таварылгада бо совхозтан Владимир Шембүл —игил, Саян Кеседі —бызаанчы ойнап келдилер, артында ийи аңгы номер кылдыр ойнадылар. Бо мастерлерниктиң аныяк салгалдары түүе чогуда? «Кызыл-Даг», «Тээли» моон мурнунда чыл-дарда улустуң легжум херекселдериниң оркестирии тургузуп алгаш, концерттерге ойнап кээп турган болгай. Ол оркестрлер эрткен ийи чылдан бээр көзүлбейн барды, түүе ииде бергеии ол?

Хомусчулар ансамблии бирле дугаарында Бай-Тайгада тургустугааиын чон билир. Оөң сайгыралы кандыгыл? Коллектив бүрүзүиде хомусчулар бо көрүлдеде бар болгаи. Кайы-даа коллективтиииң хомусчуларын дыңнаш, кижи кайгай бээр: шуптузуп чангыс черге белеткээш аиты-аиты тарадыпканзыг — биеэги-ле «Дөгө-Баары», «Дээш-дээш», «Сайыр-Аксы», «Дөмен-Шилги». Оөң ёске аиага тывылбааны ол бе? «Чашпы-Хемнин» чангыс-аа артистеи чеже чыл дургузуида дыңнаи кээр бис? Оөң ёске ыры чок эвес. Оөңбиле номер чиргии дуглаан ажыы бар деп бе? Шак мыиды шыиар чок номерлерии болгаш чедир кылып албайн турар чүүлдериивисти санаар болза, моон-даа хөйүг киирии болур. Борта кым бурулугуп?

Албан организациялар аразынга, агиткварталар аразынга, өөреникчилер, башкылар фестивалы дээш чыл саиында уран чүүл көрүлдеери чоруп-ла турар. Аиаа иларээи четкестер чыл саиында катаптаттыныр-ла турар, түүе ыиды-гыл?

Бистиң районга бо эрткеи уран чүүл көрүлдезиниң жюри комиссязы бо таварылгада харыысалга чок, буу-хаа ажылдаан түиелиинде көрүлдениң түиелии шын эвес үндүрген, көрүүчүлериин болгаи концерт киржикчилериниң сеткилии хомудаткан. Ол чорук бай-талчыларның моон соңгаргы уран чүүл сайзыралынга улуг шаптык болган деп саиаар мен. Көрүүчүлер бени ол дораан жюрииин үндүрген түиелиинге удурланып үнгеи. Бай-Тал ийиги черии алыр турган, жюри «Кызыл-Даг» чаа тургустунган совхоз тур, ынчангаи ийиги черии «Кызыл-Даггаа» бергеи деп тайылбырлады.

Шын шиитпир үндүрбээи түиелиинде, кайы-даа коллективтер улуг маргылдаа үндүргеш, хомудап арткан. Бир эвес жюри шын ажылдаан турган болза, бирги черии «Мурнакчы» совхоз алыр турган. Ам ынчаар, эрткеи түне эртер үнүрлүг. Моон соңгаар шак мындыг харысалга чок азы танып-көрүш, чер-чурт тыртыжар чоруктан уштуиуп, кылган частырыны катаптазы күзенчиг. Дараазында уран чүүлдүң жанрлар айыылыг тускай эртемниг кижилерии чалап, коллектив бүрүзүнүң уран чүүл удуртукчуларының киржилгези-биле түиелии үндүрер болза үстүиде адаанам четкестер-даа, конценттериниң тыпары-даа эки-жии, сайзыралды алыр.

Тойлу САЛЧАК.

Күш-ажылдың болгаи уран чүүлдүң хөөчүнү.

1936 чылдың күзүүнүнде Тыва Арат Республикага ССРЭ-ниң чазаа «Бьюик-8» деп маркалыг ийи автомобильди белекке бергеи. Совет Эвилеи индыг машиналарны АКШ-тан алдын-биле садып ап турган.

Ада-чурттуң Улуг дайынынын соонда «Бьюик-8» маркалыг чаа машиналар Тыва автономнуг облазка база келген. Оларны амгы Кызылдың вассажирлер АТБ-зиниң девискээринге турган областтың автоэргелелиинге дамчыткан. Олар шагда-аа үндүр бижиттингеи. Ол автомобильдерден чүгээр байдалдыг арткан чангыс «Бьюик-8-тиң» хүү кижиге садыпкан. Ол-аа автомобильдиң 1973 чылда үреилп калган турда. Тываның автомобиль сеитээр заводунуң механиги Виталий Афанасьевич Селиванов оөң ээзи турган кижиден садып алгаи.

В. А. Селиванов автомобильди ынча сеитеп, дашткы хевиири ол-аа хевээр кылдыр эде тургускан. АКШ-та сураглыг Фордтуң автомобиль компаниязынга будурген «Бьюик-8» Кызылдың кудумчуларында бо-ла шеглүү кээр. 30-40 чылдарның америк автомобили чаа шынаа кылдыр шеглүр.

ЧУРУКТА: В. А. СЕЛИВАНОВ бодуиуң «БЬЮИК-8»-зиие-биле.

ЭРГЕЛЕКЧИНИ СОҢГААН

Улуг-Хем райкуускомуиуң улус өөредилгезиниң эргелекчизии соңгуур хуралга район школаларының алдан алды төлээии киришкеи. Районо эргелекчиин 5 кандидатурадан шилип алыр-турган.

Чажыт бадылаашкынның түиелиинде районуң школалар талазы-биле инспектору Анатолий Черноголов 29 кижиниң деткимчезии ап, районо эргелекчиин эрге-дужаалга соңгуттурган.

Кодур-оол ОЮН.

ОЙНАП БЭЭРИН ДИЛЕДИМ

Хөгжүм-шии театрының хоорүнүнарының концертии чазын кончуг соңгурган кердүм. Тывазыг ажы-чаны, садының талантызы ам-даа олчаан-дыр. Оларны хөндүрлүдүр-даа көрүп, дыңнап орукпаам иээр.

Болумнуң хүүмда болгаи чонуң мурнуидан-даа Каракыс Мунзуктуң ам бир катаи «Хаймаан ботка» Каранын ролюи ойнап бээрии дилээр-дир мен.

Салчак ДҮҮ-ДАРЫЯ.
Кызыл хоорай.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тыва республиканың хереглекчилер инитилелдериниң эмилелиниң бештээр чери 1988-1989 өөредилге чылында Россияның хереглекчилер инитилелдериниң эмилелиниң дараазында техникумнарынче сургуулдер түлээп алырын чарлап тур:

Красноярскиниң кооператив техникуму

Тускай эртемнери:
— товароведение болгаш аъш-чем барааннарын садарым организастары;
— товароведение база улептүр болгаш аъш-чем барааннарын садарын организастары:
— совет садыгда планнаашкын;
— бухгалтер учёду.

Иркутскиниң ооруи техникуму

Тускай эртемнери:
— аңныыр болгаш ак өстүрер ажыл-агый (хундуску);
— мал болгаш өлүк чиг эдиниң товароведениези (бот-өөредилгелиг);
— хоойлу-дурум эртеми (хундуску).

Грозныйның кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— товароведение болгаш аъш-чем эвес барааннарны садарын организастары (товаровед, будурүлге өөредилгезиниң мастери (хундуску).

Костроманың технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— аъш-чем белеткээриниң технологиязы (хундуску).

Краснодариың механика-технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— соодукчу-компрессор машиналары болгаш дериглелер (хундуску).

Мынурискиниң технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— консервелеарының технологиязы (хундуску).

Наньчиктиң технологтуг техникуму

Тускай эртеми:
— эт болгаш куш продуктуларының технологиязы (хундуску).

Улан-Удэниң кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— хлеб быжырар будурүлге (хундуску).

Читаның кооператив техникуму

Тускай эртеми:
— аъш-чем белеткээриниң технологиязы (хундуску болгаш бот-өөредилгелиг).

Балашовтуң кооператив училищези

Тускай эртеми:
— продуктулар болгаш тиг эт белеткекчизи.

Техникумнарга киирерде дараазында документилерни киирер: билдиримишкин, ортумак эртеминиң дүгайында документ (боду-биле), 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук, күш-ажыл дептеринден үште бижиглге (ажылдап турээрлерге), 086/У майык өзүгөөр эмчи шынзылгазы, кооператив организациязының өөредирибиле чоруткан бижии (бот-өөредилгелиг салбырга киреряерге).

Товароведение болгаш технологтуг тускай эртемниг салбырларга киирер орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), химиеге (аас-биле) шылгалда дужаар:

— Хоойлу-дурум салбырынга —орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), ССРЭ тоогузунге, өске эртеммерниге — орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле), математиканга (аас-биле) шылгалда дужаар.

Бүгү кооператив техникумнарынга кодээ чердө чурттап турар болгаш өөредиигө тенненнии соонда ажылдадырыбиле районнарның хереглекчилер инитилелдериие чорудар сургуулдерии түлээп алыр.

Документилерии июль 5-тен 20-ге чедир дараазында адресие түлээп алыр: Кызыл хоорай: Щетинкин-Кравченко кудумчузу, Тыва республиканың хереглекчилер инитилелдериниң эмилелиниң, кадрлар киндизиң, телефоиу —2-27-24.

ТАЙЫЛБЫР: Ажылдап турар албан-түлээргезиниге 2 чылданээлээ эвес стажтыг болгаш хереглекчилер кооперациязының организацияларындан азы будурүлгеринден өөредирибиле чоруткан хереглекчилер кооперациязының удуртукчу бүгү ажылдакчылары болгаш специалистери база практиктиг ажылдакчылары бот-өөредилгелиг салбырга шылгалда чөнкө киирер.

Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң Тывада филиалы 1988—1989 өөредилге чылында агрономия болгаш зоотехиижеиер факультеттериниң хүндүзү салбырларынга студеитилер түлээп алырын чарлап тур. Билдиришкиннерии 1988 чылдың июль 15-ке чедир түлээп алыр. Киреринии шылгалдазын 1988 чылдың июль 16-дан эгелеп чорудар.

Агрономия болгаш зоотехиижеиер факультеттериие киирер-лер химияга, биологияга (аас-биле), орус дыл болгаш литературага (бижимел-биле) шылгалда дужаар.

Филиалдың директорунга билдиришкиие шилип алган тускай эртемии айытпышаан дараазында документилерии кожар: ортумак эртеминиң дүгайында документ (боду-биле), албан черииии удуртукчузунуң, партия болгаш профсоюзиың организациязының бүзүредии судалдыг танма баскан сеалгу хамаарыштырып, ажылдап турган черииден азы школадан харатеристика, эмчи шынзылгазы (№ 286 азы 086/У майык-биле), күш-ажыл дептеринден үште бижиглге, 3х4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук. Институтка келгеш паспорт, иегиг билелии азы кииг бижиглге хереглелдии боду көрүзер.

Институтка киирери-биле ай хуусаалыг белеткел курстарынга дыңнавчылар түлээп алырын чарлаа тур. Филиалдың директорунга билдиришкиннің киирген-ниинің болгаш өөредилге дээш телевир дугайында дентаминиң кергузеннинің соонда киир сагаар. 20 рубль хемчээлдиг толээрии институттуң бухгалтериязынга төлөөр. Өөредилге июль 20-де эгелеер.

Айтырыгны дараазында адрестен тодаралыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «В». Телефоннары 6-11-67, 6-13-96.

Ушку Бүгү-эвилел фестивалынга киришпишир Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, улусчу чогаадылганың болгаш культура-чырыдышкын ажылының республика эртем-методика төвү 1988 чылдың октябрь 15-те тыва национал хөгжүм хереселдериниң конкурузун эрттиреер. Анаа күзелдиг кижи бүрүзү киржип болур.

ЧҮГЕ МЕДАЛЬ БЕРБЭЭНИЛ?

Бо чылын бис Чөөн-Хемчиктиң Хайыракан ортумак школазының доостувус. Чаңгыс классчывыс Айланмаа Моңгуш бирги класстан эгелээш, школаны доозуже чедир чүгле «бештерге» өөреии келди. Бо чылын ол чүгле геометрииға чаңгыс «дөрттүг».

Айланмааның өөреиири черле ынак кижи. Сес класска өөреиип тура, даараам эмчиге чыткан. Сес класстың өөредилге программазын боду өөреиип тургаи, бистерден чыда калбайн, харын-даа тергиин эки өөредилгелиг доосту. Ол эрткеи чылын тоску класска өөреиип тургаш, геометрииға чаңгыс «дөрт» алган. Эжиниз оиту классты чаңгыс «дөрттүг», моңгун медаль-биле доозарын ол-дур деп дыка ынаирап турдувус. А херек ырыында индыг эвес болган. Чүрүмү эки, класстың удуртукчу башкызының биижии харакгеристиказы база эки. Бүгү тала-биле Айланмаа ортумак школаны медальдыг доозар турган кижи-дир.

Аиаа медальды чүге бербээнил? Мындыг айтырыг-биле өөрүмүүн мурнуидан чага бижии олур мен. Аиаа ким харыы бээрил?

Уран-оол САТ.
Хайыракан школазының доозукчузу.

ОГЛУВУС БАШКЫЗЫНГА

Бистиң оглувус Аанк бо чылын бирги классты доосту. Башкызы Зоя Байкараевна Ондарның ачызында оглувус өөреии алган. Школага киреерде уруглар садыига-даа турбаан, ходугга демир-үжүк безин тудуп билбес, үжүк таиывас турган кижи болгай. Ук-даа болбайн, өөреиттер аларгаашка ажык-ла өөрүп бис. Ам оглувус бир минутада 48 сесту өөреиттер болгаш он ажыр саииарны кадып, казып, бодалгаларны иилик чокка бөлүштар. Бичии тоодазыны дүмаларынга өөреиип бээр апарган.

Бо бүгү башкыны Зоя Байкараевиаиың улуг күшту тедүүп, кызымаккай, шыламык ажылдазының ачызы-дыр. Ынчангаи оглувус башкызынга улуг-биле четтирдиис.

Света, Алексей ДОНГАК-ТАР.
Кызыл районуң Кур-Чөр ортумак школазы.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ағаар

Республиканга будуттан, ажыр, дүне чамдык черлерге бише чаар. Хат ойтавыида, хүндүс 18—23 градус чылыг.

Кызылга дүне бише чаар, хүндүс чагбас, 21—23 градус чылыг.

Тоора-Хемге 12, Кунгуртугга 11, Сарыг-Сепкеге 13, Эрзинге 19, Тээлиге 16, Мугур-Аксыга 9 градус чылыг болтур.

Кино

ИЮНЬ 29-тө

«НАЙЫРАЛ»: «Бей мерным, Фреди» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник 92» 9.40, 13.00, «Случай в квадрате 36-80» 11.00, 14.30, «Раз на раз не приходится» 16.30, 18.20, 20.10 (узаткан) шактарда.

«ХАА-ХЕМ»: «Опасное сходство» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «На исходе ночи» 15.00, 17.40, 20.20 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Как дела, как дома?» 14.00, «Песнь моря» 16.00, 18.00 шактарда.

«МИР» к.-б: «Исповедь» 18.20, 20.00 шактарда.

Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң коллективи, партия организацияларының болгаш профсоюз комитеттери 1944 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, күш-ажылдың хөөчүнү, персоналдыг пенсионер

Радион Оюй-оолович ДАЛАЙ-ООЛДУН

хевиртеи мөзээнин дыңнатпышаан, оон ат-будезиниге, тергезериие болгаш чоок кижилериие хаңы кажыдалын илерткейлеп тур.

Адрезиниз: 667000 Красноармейская кудумчузу, 100. Кызыл хоорай.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: паотийжы амыдыраа килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, улептүр килдизиниң 3-36-73, чаңгыс килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, сотуу кезегейи барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап чыгар. Хемчээли 7 параага ажаар. Тираждың 24637 экз. Солуунуң индексизи 54741

Тыва АССР-ниң Нам үндүрер аас, полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң телеэз-биле күрүне комитединиң типографизы, Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чаңыг № 149 ТС—00774

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—Р. Солнцев «Кызыл хевисте үш кижи». Телешоу. 15.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынга. 15.15—Совет ыры конценти. 15.35 —Экономика эртемнериниң үндезиннери. «Телезвоз» журнал. 16.05 — «Келир үеден аалчы». Ураи-чечеи фильм. 3-кү сериязы. 17.10—Чүрттүп опера театрларының мраажыларының конценти. 18.25 —Док. фильм. 18.35 — Бедүн делегейде. 18.55 — «Ойна, гармонь». 20.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязынган. 20.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.35 — —Бистиң садывыс. 21.05 —Кино көргүзүүлер. «Кезээде кадр артында». А. Курляндскийнин фильминдеи болгаш рассказтарындан хөгжидинишкиннинг программа. 22.15—«Үе». 23.00 — Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязының делегеттарынга концерт. Кремльдиң Съездилер ортузундан дамчыдылга. 01.00—01.15 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

9.00 — Эртенги гимнастика. 9.20— Улус музыказының «Пионерлейкин» ансамблиниң концерти. 9.50—Телефильм. 9.20—Немец дыл. 9.50 — «Веснушкиниия фантазиязы». Ураи-чечеи фильм. 1-ги сериязы. 10.55 — Немец дыл. 11.25 — «Хилии сезоиа». Ураи-чечеи фильм. 13.00 — Мультфильмнер. 13.30 — Медээлер. 13.40 —Телефильм. 14.30—15.00—Фильм-балет. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Уругларга фильм. 18.55 — «Комсомолчу чалыы назыным». Ленинчи комсомолдуң 70 чылынга ураи комчуттө конкурузу. 19.25—«Азия төөгү». Үндүрүлгелер: Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Хүнүң айтырыгларынга». 19.55 — «Тыва черде». Үндүрүлгелер: Медээлер. «Күш-ажылга алдар болгаи мактал». Школачыларның чайгы дыштаныкгазының дугайында репортаж. 20.15—Чаргаалдар.

МОСКВАДАН

20.20—«Тамчыктыг удуиар, чаштар!» 20.35 — «Иезиимиң катеры». Ураи-чечеи фильм. 22.15 — «Үе». 23.00—23.50 — Теннис. Уимблдои турииры. Англиядан дамчыдылга.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00—Медээлер. 18.05 — Ритмиит гимнастика. 18.35 — «Он алды харга чедир болгаш оон улуг назыи». 19.20 — «Кедээиин шагы». 20.20—20.35 — «Тамчыктыг удуиар, чаштар!».

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың июнь 30 четверг № 152 (13752)

1925 чылда уредзавергеткен. Өртээ 3 копеек.

Июнь 29-та Кремльдин Съездилер ордузунга Совет Эвилелинин Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязы ажылын уламчылаан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы СЭКП ТК-ның илеткелин ажыл-херекчи, партийжи, принципиалдыг ёзу-биле чугааламажып көөрүн делегаттар үргүлчүлеп турар.

СЭКП-НИҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

СОЦИАЛИЗМНИҢ ЧАА ХЕВИР-БАЙДАЛЫНЧЕ

Конференцияга дискуссия эгелээн. СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Кемерово обкомунуң бирги секретары **В. В. Бакатин** Кузбасстың күш-ажылчы коллективтериниң хөй кезии эге тургустуунушкунну ажыл-херек-биле, чүгле ажыл-херек-биле хемчээп көөрү чугула деп санап турарын чугаалаан. М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүдүрүлгелерин үүртүрүп демократчыдарындан азырааны эргеден башкарарын демократчыларынче шилчиришкинниң дүргедиришкинниң эргежок чүгүлазының дугайында туннелдерни Кузбасстың ажылчы чону долузу-биле чепсүнүп турар. Ынчаарга амгызында төп черден үүртүлгениң командылап-чагырар аргаларын ажып эртери шүүлтеп чоруп турар. Оон-биле холбаштыр келир чылдан эгелээш, чер-чер бюджеттерин социал үндезиледиг тургузарынче шилчиришкинни эгелөөр деп саналды ол киирген.

Партияның область, хоорай, район комитединиң бирги секретары ук черниң Советиниң даргазы болуруунуң мурнунда чажыт бадылаашкынны замчын эртер үүрлүг дээрзинин дугайында СЭКП ТК-ның илеткелинде айтканын делегат деткээн.

Совет ниитилелге партияның үүртүкчү ролүн бижыглаарының дугайын чугаалаан. делегат партийжи бюджетти тургузарының дугайында, партия ажылдакчыларының амга-шалым байдалын болган ажыл төлевирин ажык-чарлыг болдурарының дугайында тодаргай саналдарын киирген. Партияның масселалардан чажырар чүвээ чок, оон масселалардан аңгы ажылдаар черияда чок деп, ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек районунуң Киров аттыг колхозунуң даргазы **Д. К. Моторный** бистер кылдыңган чүүлдерни реалисчи ёзу-биле үнелеп көрбүшаан, эге тургустуунушкунну дээрге, кара чангыс шын шилиишкин-дир деп кол түннелдн кылырывыс дүрүм ёзугаар чорук-тур дээрзин чугаалаан. Ынчангаш бөгүн «Сен эге тургустуунушкунуң талазында сен бе азы чок бе?» деп турушту чүгле практиктиг ажыл-херектер-биле хынап көрүп болур-дур.

Бистер үлүг эвес төлевирге болган багай ажылга чанчыгып калган бис деп, делегат үламчылап чугаалаан. Оон бодан турары-биле алырга, бо хүннерде чамдык черлерден оон аскe байдал база кестүп кээп турар апаргам: ажыл эки-даа болза, төлевир үндүрген күштүң хемчээлинден болган шынарындан үш-дөрт катап ажып турар, эмин эрткен, бажын ашкан төлевир бээр чорук тывылган. Оларның кайызы-даа багай.

Делегат ортектер докталның тургузарының чүгүлә айтырынга докталаган, ол айтырыгларны чугаалажып көрүп турарының үезинде ону конгүг бодамчалыг көөрү чугула деп демдеглээн. Бо херекке частырыгларны кылып болбас үүрлүг.

Эге тургустуунушкунуун түннелдерин үлүс хамыктың мурнунда аъш-чем-биле хандырыганын кайы хире боп турары-биле, кижиниң эскерээ амыдыралчы негелдерининң хандырыгалы-биле үнелеп көөр болгай. Ынчалза-даа байдалдың эки талазынче чайлышкынының дыка ойлуг боп турары харааданчыг. Амгы үениң кодээнинге үш кол айтырыгны шинтпирлээри негеттинип турар: анда чылыгны бээри, орудаторны үүлдары, водопроводту болган каналнзацияны бээри чугула. Делегаттың бодап турары-биле алырга, оларны шинтпирлээриндеп кодээге кадрларны быжыглаарының айтырыны улуг хемчээлдин-биле хамаарыжып турар.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары **Г. В. Колбин** ажык-чарлыг чорукта ниитилелге ажыктыг онзагай чүүл тургустуунуң келген: ол боттуг апаргам, ниитилел хөгжүдлезинде хажыдышкынынарны эдеринче үгланы берген деп недеглээн. Республикада байдалды экижиндирине, ажылчы чонуун интернационалчы болган патриотчу кижизидилгезинче оратор онза кичээнгейни салган.

Партия комитеттериниң ажыл-агый болган совет органнарының үүлдөлгелерин хоглаарадарындан ойталап эгелээнни эки хемчег кылдыр демдеглевишаан, ындыг болзажок ол хемчег партия ажылдакчыларының ажылын чимгеттейн турар деп, ол чугаалаан. Партия организациялары кадрларны шилип алырын болгаш кижизидерин онза харыысалгалыг көөр үүрлүг.

Партияның ат-алдарын кодүрериче ол кичээнгейни үгландырган. Оны үгле тодаргай ажыл-херектер-биле, коммунист бүргүзүнүң күжениишкини-биле чедип ап болур.

Илеткелде киргеп үүлдөр социализм дугайында бистиң биилиишкиннериистн байлакшыдыл, үлам тодаргайжыдып турар деп, СЭКП Москва хоорайкомунуң секретары **В. К. Белянинов** чугаалаан. Ол үүлдөр пайысталдың коммунистериниң болгаш кежигүн эвестериниң хөй кезиниң болзалы болгаш сеткил-хөөнү-биле дүтжүп турар. Эге тургустуунушкунуун талазында сен бе азы чок бе?» деп турушту чүгле практиктиг ажыл-херектер-биле хынап көрүп болур-дур.

Бистер үлүг эвес төлевирге болган багай ажылга чанчыгып калган бис деп, делегат үламчылап чугаалаан. Оон бодан турары-биле алырга, бо хүннерде чамдык черлерден оон аскe байдал база кестүп кээп турар апаргам: ажыл эки-даа болза, төлевир үндүрген күштүң хемчээлинден болган шынарындан үш-дөрт катап ажып турар, эмин эрткен, бажын ашкан төлевир бээр чорук тывылган. Оларның кайызы-даа багай.

Делегат ортектер докталның тургузарының чүгүлә айтырынга докталаган, ол айтырыгларны чугаалажып көрүп турарының үезинде ону конгүг бодамчалыг көөрү чугула деп демдеглээн. Бо херекке частырыгларны кылып болбас үүрлүг.

Эге тургустуунушкунуун түннелдерин үлүс хамыктың мурнунда аъш-чем-биле хандырыганын кайы хире боп турары-биле, кижиниң эскерээ амыдыралчы негелдерининң хандырыгалы-биле үнелеп көөр болгай. Ынчалза-даа байдалдың эки талазынче чайлышкынының дыка ойлуг боп турары харааданчыг. Амгы үениң кодээнинге үш кол айтырыгны шинтпирлээри негеттинип турар: анда чылыгны бээри, орудаторны үүлдары.

Ниитилелге киргеп үүлдөр социализм дугайында бистиң биилиишкиннериистн байлакшыдыл, үлам тодаргайжыдып турар деп, СЭКП Москва хоорайкомунуң секретары **В. К. Белянинов** чугаалаан. Ол үүлдөр пайысталдың коммунистериниң болгаш кежигүн эвестериниң хөй кезиниң болзалы болгаш сеткил-хөөнү-биле дүтжүп турар. Эге тургустуунушкунуун талазында сен бе азы чок бе?» деп турушту чүгле практиктиг ажыл-херектер-биле хынап көрүп болур-дур.

Бистер үлүг эвес төлевирге болган багай ажылга чанчыгып калган бис деп, делегат үламчылап чугаалаан. Оон бодан турары-биле алырга, бо хүннерде чамдык черлерден оон аскe байдал база кестүп кээп турар апаргам: ажыл эки-даа болза, төлевир үндүрген күштүң хемчээлинден болган шынарындан үш-дөрт катап ажып турар, эмин эрткен, бажын ашкан төлевир бээр чорук тывылган. Оларның кайызы-даа багай.

Делегат ортектер докталның тургузарының чүгүлә айтырынга докталаган, ол айтырыгларны чугаалажып көрүп турарының үезинде ону конгүг бодамчалыг көөрү чугула деп демдеглээн. Бо херекке частырыгларны кылып болбас үүрлүг.

Эге тургустуунушкунуун түннелдерин үлүс хамыктың мурнунда аъш-чем-биле хандырыганын кайы хире боп турары-биле, кижиниң эскерээ амыдыралчы негелдерининң хандырыгалы-биле үнелеп көөр болгай. Ынчалза-даа байдалдың эки талазынче чайлышкынының дыка ойлуг боп турары харааданчыг. Амгы үениң кодээнинге үш кол айтырыгны шинтпирлээри негеттинип турар: анда чылыгны бээри, орудаторны үүлдары.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек районунуң Киров аттыг колхозунуң даргазы **Д. К. Моторный** бистер кылдыңган чүүлдерни реалисчи ёзу-биле үнелеп көрбүшаан, эге тургустуунушкунуун ындыг ажыл-херек-биле хемчээп көөрү чугула деп санап турарын чугаалаан. М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүдүрүлгелерин үүртүрүп демократчыдарындан азырааны эргеден башкарарын демократчыларынче шилчиришкинниң дүргедиришкинниң эргежок чүгүлазының дугайында туннелдерни Кузбасстың ажылчы чону долузу-биле чепсүнүп турар. Ынчаарга амгызында төп черден үүртүлгениң командылап-чагырар аргаларын ажып эртери шүүлтеп чоруп турар. Оон-биле холбаштыр келир чылдан эгелээш, чер-чер бюджеттерин социал үндезиледиг тургузарынче шилчиришкинни эгелөөр деп саналды ол киирген.

Партияның область, хоорай, район комитединиң бирги секретары ук черниң Советиниң даргазы болуруунуң мурнунда чажыт бадылаашкынны замчын эртер үүрлүг дээрзинин дугайында СЭКП ТК-ның илеткелинде айтканын делегат деткээн.

Совет ниитилелге партияның үүртүкчү ролүн бижыглаарының дугайын чугаалаан. делегат партийжи бюджетти тургузарының дугайында, партия ажылдакчыларының амга-шалым байдалын болгаш ажыл төлевирин ажык-чарлыг болдурарының дугайында тодаргай саналдарын киирген. Партияның масселалардан чажырар чүвээ чок, оон масселалардан аңгы ажылдаар черияда чок деп, ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек

Конференцияга дискуссия эгелээн. СЭКП ТК-ның кежигүнү, СЭКП Кемерово обкомунуң бирги секретары **В. В. Бакатин** Кузбасстың күш-ажылчы коллективтериниң хөй кезии эге тургустуунушкунуун ындыг ажыл-херек-биле, чүгле ажыл-херек-биле хемчээп көөрү чугула деп санап турарын чугаалаан. М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүдүрүлгелерин үүртүрүп демократчыдарындан азырааны эргеден башкарарын демократчыларынче шилчиришкинниң дүргедиришкинниң эргежок чүгүлазының дугайында туннелдерни Кузбасстың ажылчы чону долузу-биле чепсүнүп турар. Ынчаарга амгызында төп черден үүртүлгениң командылап-чагырар аргаларын ажып эртери шүүлтеп чоруп турар. Оон-биле холбаштыр келир чылдан эгелээш, чер-чер бюджеттерин социал үндезиледиг тургузарынче шилчиришкинни эгелөөр деп саналды ол киирген.

Партияның область, хоорай, район комитединиң бирги секретары ук черниң Советиниң даргазы болуруунуң мурнунда чажыт бадылаашкынны замчын эртер үүрлүг дээрзинин дугайында СЭКП ТК-ның илеткелинде айтканын делегат деткээн.

Совет ниитилелге партияның үүртүкчү ролүн бижыглаарының дугайын чугаалаан. делегат партийжи бюджетти тургузарының дугайында, партия ажылдакчыларының амга-шалым байдалын болгаш ажыл төлевирин ажык-чарлыг болдурарының дугайында тодаргай саналдарын киирген. Партияның масселалардан чажырар чүвээ чок, оон масселалардан аңгы ажылдаар черияда чок деп, ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек районунуң Киров аттыг колхозунуң даргазы **Д. К. Моторный** бистер кылдыңган чүүлдерни реалисчи ёзу-биле үнелеп көрбүшаан, эге тургустуунушкунуун ындыг ажыл-херек-биле хемчээп көөрү чугула деп санап турарын чугаалаан. М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүдүрүлгелерин үүртүрүп демократчыдарындан азырааны эргеден башкарарын демократчыларынче шилчиришкинниң дүргедиришкинниң эргежок чүгүлазының дугайында туннелдерни Кузбасстың ажылчы чону долузу-биле чепсүнүп турар. Ынчаарга амгызында төп черден үүртүлгениң командылап-чагырар аргаларын ажып эртери шүүлтеп чоруп турар. Оон-биле холбаштыр келир чылдан эгелээш, чер-чер бюджеттерин социал үндезиледиг тургузарынче шилчиришкинни эгелөөр деп саналды ол киирген.

Партияның область, хоорай, район комитединиң бирги секретары ук черниң Советиниң даргазы болуруунуң мурнунда чажыт бадылаашкынны замчын эртер үүрлүг дээрзинин дугайында СЭКП ТК-ның илеткелинде айтканын делегат деткээн.

Совет ниитилелге партияның үүртүкчү ролүн бижыглаарының дугайын чугаалаан. делегат партийжи бюджетти тургузарының дугайында, партия ажылдакчыларының амга-шалым байдалын болгаш ажыл төлевирин ажык-чарлыг болдурарының дугайында тодаргай саналдарын киирген. Партияның масселалардан чажырар чүвээ чок, оон масселалардан аңгы ажылдаар черияда чок деп, ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек

районунуң Киров аттыг колхозунуң даргазы **Д. К. Моторный** бистер кылдыңган чүүлдерни реалисчи ёзу-биле үнелеп көрбүшаан, эге тургустуунушкунуун ындыг ажыл-херек-биле хемчээп көөрү чугула деп санап турарын чугаалаан. М. С. Горбачевтуң илеткелинде бүдүрүлгелерин үүртүрүп демократчыдарындан азырааны эргеден башкарарын демократчыларынче шилчиришкинниң дүргедиришкинниң эргежок чүгүлазының дугайында туннелдерни Кузбасстың ажылчы чону долузу-биле чепсүнүп турар. Ынчаарга амгызында төп черден үүртүлгениң командылап-чагырар аргаларын ажып эртери шүүлтеп чоруп турар. Оон-биле холбаштыр келир чылдан эгелээш, чер-чер бюджеттерин социал үндезиледиг тургузарынче шилчиришкинни эгелөөр деп саналды ол киирген.

Партияның область, хоорай, район комитединиң бирги секретары ук черниң Советиниң даргазы болуруунуң мурнунда чажыт бадылаашкынны замчын эртер үүрлүг дээрзинин дугайында СЭКП ТК-ның илеткелинде айтканын делегат деткээн.

Совет ниитилелге партияның үүртүкчү ролүн бижыглаарының дугайын чугаалаан. делегат партийжи бюджетти тургузарының дугайында, партия ажылдакчыларының амга-шалым байдалын болгаш ажыл төлевирин ажык-чарлыг болдурарының дугайында тодаргай саналдарын киирген. Партияның масселалардан чажырар чүвээ чок, оон масселалардан аңгы ажылдаар черияда чок деп, ол чугаалаан.

СЭКП ТК-ның кежигүнү, Херсон областың Белозерек

Наадымга уткуштур

ЧАЙЛАГ–АЖЫЛДЫҢ ТӨВҮ

«Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырының малының чайгы семиртилгезинче мурнуку чылларда удуг кичээгейни салбайн, хойнуң кыргылдазын, чуулдазын, хураган түрлегезин чай оруузу эрткиже чедир саадалып, ниитиниң малын чайлагларже орайталып үндүрүп турган. Ферманың бүгү инээн район төвү Кызыл-Мажалык суурдуң чаны малгаш-балдарлыг, ымыраа-сээктиг, хөлеге-чаглак чок иштиг шыкка чайладып келген ужуунда, ооң баш саны эвээжээн, алыр продуктиң кудулаан. Эрткен чылын «Барлык» совхозтуң девискээринге улуг хар чаап, халып хөрүктээн соонда, чайын эки семирбейн барган арган хойнуң баш саны хөрамчага таварышкан. Төрүүр хойдан алган хураганның саны эвээш болган. Бижиктиг-Хаяның малчыннары ниитизи-биле төрүүр 100 баш хойга оналаштыр деңгүп-ле 56 хураганны иеңги доруктурган. Мал-маганны чайын деңгел кижи семиртип албаанындан, оны кыш ажырар дээш хой малы чеми чарыгдап, улуг шүүдели совхоз үндүрген. Инектеп сүт саан алырының деңнели бо чылдың баштайгы 6 айынга колдуулабзын. Күрүнеге сүт дужаарының планын үскен.

Сүт бүдүрериниң хой чарыгдалларны үндүрген. Ооң кол чылдагааны саар инектерни эрткен чайын семиртир одарадып албаанны болган.

Салбырының, совхозтуң удуртукчулары, түскай эртемниглерни тургустунган байдалды сайгарып, түңнелди үндүрүп, чайлаглаашкынны эртперинің планын баш бурунгаар кылып, чогуур хемчегларни алган. 22 коданда 8850 баш хойну Час-Аярның аа-бө талаларында Оруктуг-Кара-Сугдан куду Коштуг-Хем чедир өзүп-сигеннинг чайлагларже көжүрүп үндүрген. Хойнуң кыргылдазын болгаш чуулдазын чайлагларның оруузу Ак-Кара-Суг аксынга июль 1-ден өгленээш, аргалыг-ла болза, эң кыска хүүсаа иштинде чүрген дооларын планнаан. Кыргылдага, чуулдага ажылдаар кижилер чемненир столовайның, дүк шыгжаар складтың, хой чуур ванналың, төрүүр хой тарып боозадыр пунктунуң септелгезин кылып дооскан. Кыргылдага электрилиг машиналарны ажыглаар. Кыргызла биле тарып боозадыгга пунктуларының ажылын башкарырынга Бичий Сааның төмүйлаан. Мал эмчизи Кара-оол Сүге база аңаа доктаанаа ажылдаар.

Бижиктиг-Хая салбырынга 1071 инек бар. Ооң чуулдазын малынкын дооскан. 488 саар инекти Шык-Бажыңче көжүрген. Артқан инектерни Актың Алдыы-Ак-Ойга. Эдегейге семиртирп-биле үндүрген. Чайлагларже оларны үндүрер мурнунда, деңзилээш, каларчыларга хүдээдип берген. Кадарчыларның ажылының төлеңнери семиртилгеге чайлаан инектерниң немелде деңзизиндеп азы оларның семиргээнинден хамаарыжыр.

Ыракта тайгаларже мал оларладып чоруткан кижилерже доктаамал сагыш салып, мал ажылының түскай эртемнигленнің, кижи эмчилерниң малчыннар-биле аргыжылгазын, садыг хандырылгазын, почта чедирилгезин үзүк чок организастаарынын хемчегларин алыры совхозтуң дирекциязындан, чайлаглаашкынга хамаарылгалыг еске-даа албан чердериниден, организациялардан негеттинин келген. Бо ажылды чедимчелиг организастаар болза, чайлаглаашкын эки түңнелдерлиг эртип болур.

Амгы үеде салбырының малчыннары Наадымга киржир эрге дээш чүткүдүг чаржып ажылдан турарлар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Успенка суурда тудугнуң темпизи шапкын. Ында Дүргеннің № 7 КМК-зының тудугжулары ажылдап турар. Семен Чорбазевич Чоодуның удуртканы звено чыл эгезинден бээр эмнелге салбырының башкын, чурттаганның 1 башкын думааган. Амгы үеде ийи аал чурттаар башкыны думаары-биле белеткеп турар.

Ол ышнаш почта салбырының башкын дооскан. 488 саар инекти Шык-Бажыңче көжүрген. Артқан инектерни Актың Алдыы-Ак-Ойга. Эдегейге семиртири-биле үндүрген. Чайлагларже оларны үндүрер мурнунда, деңзилээш, каларчыларга хүдээдип берген. Кадарчыларның ажылының төлеңнери семиртилгеге чайлаан инектерниң немелде деңзизиндеп азы оларның семиргээнинден хамаарыжыр.

Ыракта тайгаларже мал оларладып чоруткан кижилерже доктаамал сагыш салып, мал ажылының түскай эртемнигленнің, кижи эмчилерниң малчыннар-биле аргыжылгазын, садыг хандырылгазын, почта чедирилгезин үзүк чок организастаарынын хемчегларин алыры совхозтуң дирекциязындан, чайлаглаашкынга хамаарылгалыг еске-даа албан чердериниден, организациялардан негеттинин келген. Бо ажылды чедимчелиг организастаар болза, чайлаглаашкын эки түңнелдерлиг эртип болур.

Амгы үеде салбырының малчыннары Наадымга киржир эрге дээш чүткүдүг чаржып ажылдан турарлар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ӨӨРҮНҮҢ ЧЫЛЫГ СӨЗҮ

Күзеңмээ Шыраптың хүгайында хүндүткелдиң чылыг состерни чаңгыс чер-чуртуглары хойну чүгаалаар. Ол совхоз конторазында курьер-аштакчының хүлээлгезин ак сеткилиг күүседип. Калы ажылдап турар эш-өөрүнге эвилең-ээлдек чоруун көргүүп келген.

Мал солдаашкынының үезинде Күзеңмээ Кыргысовна чымыштыг иште хаара түткүнген хойжуларның шынарынтыг дузалаачызы. Ол бо кыжын 137 хураганны дорубүүрүп остүрген, чаш мал төлүн мегде кангалап алырының социалистиг чарыжынга тиилээш, шаннал-макталга төлептиг болган.

Эскертинмес мергежилиг эрес-кежээ, бодүүн ишчиниң хөрек чуруун «Ак-Чыраа» совхозтуң хүндүлел самбыразында киирген.

Найгын-оол ДАМДЫН.

«ДУЖАКТЫГ» АСФАЛЬТ

Эрзин суурнуң иудумчуларын чөөнта чаа асфальтылаан. Ол ыяга-даа өөрүнчүг болган. Чадаг-даа иилиге, машиналыг-даа улуска эптиг болуур турган. Ынчалза-даа ол дедир апарган.

Херектиң үнүүру болза, ол асфальтыга мал-маган, дириг амытаннар кадалып турар апарган. Чамдык чижектерден киирип көрейн. Суурдан көвүргүге чедир өрүкта дээш бар. Ол чөөктүң аалдарының хуу- мал-маганы көвүруг ажыы талазынче оттаар. Баадыр Сөян биле Кара Сөян оларның алды баш хойлары асфальтыже кадалы бергеи. Түңнелинде бирээзи өлгеи. Эзэзиниң эки ажаалдазы эвес болза, артнан хойлар база ынчыг байдалга тавармыр турган. Серимээ Сөянның хонгүн дүүзу иектүг чайын ол ээжи тазарган. Чолаачы Лоптаан Даниловтуң бир харлыг шарышыгы будун үреп алгаш, ыыш четтирбейн өлгеи.

Асфальтыжап ыылаштап эртиеи иижилерниң идиктери чыпшынып турар. Та чеже идик эзээзэ өрта чыдын калган. Базырга малгаш дег кадалып ирее бээр шак ындыг шынар чөн өруун болган.

Өруктү бүү-хаа ийи неделя дургузунда доозупкан. Шалыпкыны-биле эвес, а шынар чөн ажыы-биле чөнүү найгаткан. Автозаправкадан ырак эвесте доңчүгөөште узуку чедп чүс метр доошту чер бар. Оруктү чүге айбан-биле өөап эртер кылганын? Чьүктүг, чиик машиналарга, трактерларга, чадаг-тергелерге ол черниң халалыы аажок. Кывар-чаар чүүлдерниң чарыгдалы улуг болуун турар.

Орта айбан-биле скорость солуур. Чамдыкта машиналар Көжукай Сат дээре көргүзүүнү чедип ап, бир сергеден-не 916 грамм дүктү күрүнеге дужаагаи. Төрүүр ошкү каларчыларындан Күзеңмээ Монгүш чүстеп 89 аиайны алган. Өшкү бүргүзүлеп 828 грамм дүктү кыргып, мурнуку чылдарның деңнелиңден дээре түңнелдерлиг ажылдаан.

Совхоз дирекциязы малчын санында бүдүрүге өтөттарын бухгалтерияда ажыткан. Ында бүдүрген продукцияны, продукция бүдүрериже үнген чарыгдаларны, акша база кижи-шак-биле санап, ай санында малчыннын бодунга чедирип турар. Ынчангаш малчын бүргүзүде түскай кыдыраштарны ажыткыыаан. Ол кыыраштарның дузазы-биле чарыгдаларны үндүрүп турарының учёзүн кылып, боттандырып турар. Ооң түңнелиниг малчын кижи материалдыг чарыгдалдарның кампалгазын доктаамал хынаарының эптиг аргазы тургустунган. Планда көрүүнген бүгү санаашкыннарны көрүп турган, кылын бүдүрген ажылы дээш ниити орудганың 52,2 хүүзүн төлевир кылыр алырын дугурушкан.

Малчын бригадаларда чөвүлеларни тургускан. Оларны удуртуру-биле мурнакчы малчыннарны чөвүлелериниң кежигүннери кылыр сонгаан. Ол чөвүлелериниң хүралынга бригадаларның бүдүрүглиг болган социал айтырыгларын шиитпирлеп, чүгаалажып турар. Бо бүгү ёзулуг демократияны аңыдыралга боттандырып, малчыннар боттары-ла бот-башкарылып ажылдап турарлары ол.

Совхозта чер ажылын 1987 чылдан эгелеп звеноолар керээзинче чүс хүү кииргеи. Ында мал чеми белеткээр 4 звено ажылдап турар. Оларның ийизи чаңгыс чылдыг тарымал болгаш чайгаар үнген сигеннен бодүүн мал чеми белеткээр. Бир звено хой чылдыг сигеннер өстүрер, оскези силос салыр культура— ранс өстүреги-биле ажылдап турар.

Совхозтуң чер ажылдыгларының часкы хөвү ажылдарынга көрүүнген чарыгдалдарлан 6600 рубльниң кампалгазын чедип ап, планнан дашкаар 200 гектар черге чаңгыс чылдыг сигеннерни мал чеминге тарып олуткан. Часкы хөвү ажылдары агротехниктиг кыска хүүсаалдарга шынарлыг эртеп.

Чер ажылынга хаара түткүнген звено кежигүннери ажылдап алган шалың телевирни күш-ажылга киржилге коэффициентизин ажыглап үлежир. Оны тоолардырының негелделерин ажыглап кылган. Часкы хөвү ажылдары доозуганы-биле совхозтуң механизаторлары кожуг машиналарын сеңгеп, оларны калгалаары-биле тургузуп, сигеи кезилдезинге белеткеп, трактерларның техниктиг ажаалдазынче киргеннер. Олар ажыл төлевирип база-да ниити орудганы барымаалап тургаш холга алыр. Ол талазы-биле түскай керээлер ажылдап кылдыгган.

Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкында турар звено, ог-буле керээзии ой-шаанда хынаары, ниитиии бот-орулганы коллектив бүргүзүге ажыглаары, ооң хыналдазын күштелдирери чугула черни эдеп турар. Ынчалзада «Коммунизмче өрүк» совхозтуң специалистери амдаа чамдык айтырыгларны шиитпирдеп шыдаваан. Ыланғыя сүт-баразын фермазын, автопарктың коллективтиг керээже шилчилерин боттандырбайн турар. Малчыннарның болгаш специалистерниң экономиктиг өөредилгези чогуур деннелге тургустунмаан.

Бот-акшаланыышкын ниц байлалдарында эң-ие кол чүүл: бүдүрүп турар продукцияның шынары болур. Ону чедип алыр төлээле малды эки семиртир, эки шынарлыг хөй дүктү кыргып алыр, инектеп саар сүттүг көвүдеир, га черниң беримчелиин күштелдирер дээш күзеннишкиннинг ажыллазары негеттинин турар. Ол сорулганы совхозтуң ажыл-ишчилери эки билип, керээ-биле ажылдаар арганың амыдыралга боттанып эгелээн чаа өзүмнерин деткип, республиканың малчыннар Наадымынга төлептиг үжүражыр дээш белеткенип турар.

Кызыл-оол ООРЖАК.
Өөрү РАУИ-түң кол экономизи.

ХАРЫЫНЫ КЫМ БЭЭРИЛ?

Бистиң Хандагайты суурда барык бажың бүрүзүнде телевизөр бар. Оларның багай ажылдап турарының дугайында бижип-даа шаг болдувус. Ону допчулап таныштырып норейн. Кандыг-даа марканың телевизөру шупту кайгыы амаа-ла үреліп турар бөөр. Ында чылдагаан-на хөй деп бодаар мен.

Арт кырында төптө демүрмыйлап турар улус харыысалга чөн болуп турар болду бе?! Албан-биле солуун дамчыдылга үезинде чөн болза моргуспейн баар, чөн болза шонарақнааш туруптар. Антенада чылдагаан турган болза, бажың бүрүзүнүң телевизөру кайза ынчап баар.

Ол хире шонарақнадып, үзүп турда, лампалар-даа кайза шыдаар, дегерези-өрттенип каар. Септелгени чеди хире чада эрткеш, ам кээп кыядырар. Бистиң черде бир штаттыг инжи бар. Ол кээп көрбес, албан чедирер. Чедире бээрге, орта кылып бербес. Бир эвес чүвеге күш четпес кырган инжиниң телевизөру үреліп калган болза канчаарын? Мастерлер бедик мергежилдиг, дүргеи эдиптер болур болза эки. Эки шыкарлыг ачы-дуза чедирилгээн чөрле нажан болуруп? Шүгүмчүлелге өөренгени ол ийикпе, чамдык удуртукчулар телевизөр дугайын херекке албас-тыр.

Ооң ыңай мени сонуургадып турар чүүл болза, жүштелдирип дамчыдар төптүң ажылы. Ында кандыг кижилер ажылдап турарын? Оларның ажылын ным хайгаараарын? Кандыг-бир тодаргай харыыны ным бээр ирги?

Хунажык МОНГУШ.

Эде тургустунуушкун: саналдар, бодалдар

САРЛЫКТЫ-ДАА, ӨШКҮНҮ-ДАА

Бистиң республиканың чаңгыс районнарында сарлыкты шаандан тура азырап келген билгий. Ынчалза-даа сөөлгү үеде ону Улуг-Хемде, Тес-Хемде, ол ышнаш Өвүрнүң «Ак-Чыраа» совхозта остүрүп эгелээнин көрүнчүг-дүр. Сарлын дээрге бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын-биле ажылдаар үеде дыка-ла ажыктыг мал деп бодаар мен. Чүге дизе аңаа чарыгдал эвээш болгай.

Сарлыкты амгы үеде кодан-кодан зайы-биле чаңгыс өг-буле азы малчыннар боттаңнап кадарып турар болгай. Мен бодаарымга, бир кодан сарлыкты ийи-үш өг-буле звенозу кадарар болза эптиг ышкаш. Звено-биле ажылдаарга, сезонныг ажыл үезинде эзэлчиип кадарарда эптиг. А мал өлдал турда шупту дең үезе ажылдаар апаар. Ол ышнаш өг-буле звенозу ажылдаарга, ону саарда таарымчалыг. Боттаңнап ажылдап турар сарлынчыларда херээжен үлүс чөп-на болгай. Ынчангаш сарлыкты кым саарыл? Ындыг арга чөн болза, чайгы үеде, ооба-да июль-август — ийи айда ону үстүнү класстарның өреникчилери уруглар саар кыдыр шак ынчалдыр дугуржур керек. Ол талазы-биле Моңгүн-Тайгада Мугур-Аксы ортумак школазының дурмулгазы бар-дыр.

Сарлыкты черле саар керек. Бистиң чамдык ажыгагыйларывыс дошкун мал дээш сарлыкты сагбайн турары чамыт эвес. Ону өөредир керек. Ол-на өг-буле звеноларының херээжендерни ону саар ыыдыр өөредир. Саар сарлыктарны ковудеди Фермаваан керек чөн боор деп бодаар мен. Ынчап баарга, баштай саанчыларга өөрени берген мал фермага келгеш, база бир саанчыга чаңчыгар апаар. Ол таарымча чөн. Бызааны шуут бичиниидеп тудуп, баглап өөретпес болза узудай бээр. Мончарга өөренген бызаа черле чаашболур, ынчангаш улгады бээрге, ону саарда, ол ышнаш эмнээрде-даа белен апаар. Баггга өөрени бергенде, сарлыкты (бызаамы) чоорту машаага тударда база эптиг болур. Ынчаарга ам сарлык малды саап өөредирде чем херек, дус чылгадып чаажыктырар.

Мен бодаарымга, сарлын биле аиаа инекти (тас-инекти) хайнамтаары чугула. Бир талазында, хайнак сарлын сүткүр, ийинде, семис шыырак болур. Зң ылаңгыя нүүрнеге садарда хайнак херек. Сарлыктың база тас-инектиң-даа эки шынарларын оларның хайнактары шиңгээдип алган болур ийин. Бир эвес ынчаар болза чүнү ынчаарыл? Эр бызаалар молдурга чедип чорда, оларны инектиин сарлык аразында, а сарлыктын инек аразында тудуп өөредир, ооң чоорту-ла олар бугалар апаар, хайнактар тыптып келир. Чогум ийиги салгалдың хайнактары эки шынарларын чидириптер боор чүве.

Сарлыкты азыраарының бир ажыктыг түүлү — ооң дүгүн-хылын алыр, ону күрүнеге дужаар болгай. Ынчалза-даа ону кыргырда хынамчалыг болур, сарлыктың иштиниң (өезиниң) дүгү ону совктан намгалаар, хар кырында-ла чыдып алырының бир аргазы — ооң дүгүнде болгай.

Мурнунда мен бир саар сарлыктыг, бир хайнактыг, ийи инектиг турдум. Аиаа инекке чарыгдалдар барык үш катап хөй боор чоржук. Ынчангаш ийи кодапга бир бөлүкке аиаа инектерни, өскезинге — сарыымтарны болуп алгаш, оларның экономиктиг талазын санап көрүп көрзе деп санаадыг мен ийин. Бээр продукциязы майы хире, чарыгдал майы хире үнерил — бо айтырыг бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде чугула болур ужуруг.

Селуннардан ковучуп таныжарга, чамдык сарлынчылар 100-тен 100 бызааны-даа намгалап апкан болгулаар, а инектен алыр бызааларывыс эвээш-тир. Чүге ындыгын? Инектиң ол ышнаш почта салбырының башкын дооскан. 488 саар инекти Шык-Бажыңче көжүрген. Артқан инектерни Актың Алдыы-Ак-Ойга. Эдегейге семиртири-биле үндүрген. Чайлагларже оларны үндүрер мурнунда, деңзилээш, каларчыларга хүдээдип берген. Кадарчыларның ажылының төлеңнери семиртилгеге чайлаан инектерниң немелде деңзизиндеп азы оларның семиргээнинден хамаарыжыр.

Ыракта тайгаларже мал оларладып чоруткан кижилерже доктаамал сагыш салып, мал ажылының түскай эртемнигленнің, кижи эмчилерниң малчыннар-биле аргыжылгазын, садыг хандырылгазын, почта чедирилгезин үзүк чок организастаарынын хемчегларин алыры совхозтуң дирекциязындан, чайлаглаашкынга хамаарылгалыг еске-даа албан чердериниден, организациялардан негеттинин келген. Бо ажылды чедимчелиг организастаар болза, чайлаглаашкын эки түңнелдерлиг эртип болур.

Амгы үеде салбырының малчыннары Наадымга киржир эрге дээш чүткүдүг чаржып ажылдан турарлар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Инектиң ол хире ажаап, азырап турувуста, ооң төлөу эвээш болур чылдагааны чүдеп?

Сарлыкты күрүнеге садарда чаңгыс аай стандарт безин чогумуң дугайында чөөкта чаа «Шын» солуига Өвүрдеи бир автор бижээнин сактыдыр мен. Зң ылаңгыя Моңгүн-Тайганың совхозтарының күрүнеге дужаар малының кол нуруузу сарлын эвес чүве бе? Ам чаңгыс аай стандарт чөкка канчаарын? Сарлыкты осме-даа ажылагийлар дужаап турар. Мону черле Агроүлетпүрүүнөму бир янзы көөрүн үе негеп келген.

Ам ошкү дугайында наш сөс: бистиң республиканың девискээринде ангор ошкү ковудеп турары эки-дир. Дөрт чаа совхоз база тургустунду. А ошкүнү саап турар ажыл-агый бар бе? Ооң суду хөөг, чаагай. Ынчангаш ону наш айлар дургузумда шүүдел чөкка саап ап болур. Өшкү малдыг совхозтар боттарының суурумүң чамынга 250 —300 хире саар ошкүден тутса. Саарда бе? Бир эвес өг-буленің херээжен ээзи малчыннар четтикпес болза, уруг-дарыын эвилелден ялыннар, шаанда канчап бичии кыс уруглар, ол хамаанчок өөлдәр безин, ошкүнү саар ийин, хойга бодаарга, ошкүнү тургузу азыраар, сиген-сула-биле хандырар деп, черле мурнунда туруп көрбээн чаа чоруктуу эгелээр болгаи.

Айтымшкынны күүседип, ажыл-агыйны харылзаар эш М. К. Моңгүш ол-бо садыг, хандырыгга чердери-биле харылзажып турган, 15 аттың бүрүн дериг-херексел — 15 шанак, 15 комплект өөрүчүгенин садып эккелген. Аът кажаазын септеп, дерип кылган. Аът азыраар кижини тургускан, 15 ажыл аалын сиген, сула-биле хандырган, тургузу азыраи эгелээн. Аттарны коллективтерге база быжыглаан чүве. Ооң-биле магалыг шиитпир күүсеттинин эгелей берген турду.

Ам херек кырында чүү болганыл? Ол шиитпирииң кол чүгүла кезээ күүсеттинмейн, саазын кырында арткан. Бистиң совхозта шак мындыг эки эгелээшкин дугайында «Шын» солуига бижин тургулады. А чогум херек кырында аттарны даргаларга, специалистерге быжыглаар уе келирге, хупурай бер, олар чылыг кабиназында чымчак сандайларын өөрге солуп шыдаваанзыр, ат мунарындан час-ойта дүшкенер. Ажыглал чөк аттарны кеже тургузу азыраар боор, семиртикен хиваа эвес, катап оларны ниити чылгыже кадып чорудукпан. Ол чүл, оруга аны чарылга бе?

Амгы үеде бистиң специалистериивис, дарга бүргүзү машина-да дээр, оларның чамдыктарынга автомашиналарны шүүт-ла быжыглап каан, башкынарының чанында «ертеп алган» турарлар. Машина-техниканы шак ынчаар ажыглаарга чүү болгуруа? Бир улуг автомашина чаңгыс дарганы — специалисти хүнүү бадыр сөөртүп келир.

Бистиң совхоз чыл эгезинде бот-орулга-чарылгаже шилчип, бот-акшаланыышкын-биле ажылдап кирген. Ажыл-агыйывыстың сан-хөө байдалы ажыок кошкак, өреэн 7 миллион ажыг рубль. Бир эвес, аътты баштайгы шиитпир ёзулуг ажыглап эдилээн болза, ооң камналгадаа, орулга-даа кирер ийин.

Ынчангаш ам совхозтуң директору Н. Т. Санчы, партком секретары А. Б. Кара-оол, профком даргазы К. С. Чамбалдоо олар биригээр бодаып, экономиканы башкарарының ажыктыг талаларын ханызы-биле сайгарып көрүп, хөй чылгыны ажыглаарывыс чогумчалыг арганы бодап тывары чугула. Эде тургустунмас, чүвениң белеңнин караар кижилериң аайы-биле чоруи, хүн эрттинип турар болзувусса, ажыл-үүзе бүтпес ийин, бүтпес. Бистиң совхозта чылгы ажок өзүп турары бистерге, ажылчыннарга, дыка-ла өөрүнчүг-дүр. «Совет Тыва» совхозтуң бө фермазындан хымысты Кызылдың хөй-ниити чеменелге черлериниге, магазиннерге безин садып турар болгай. Ол тергиин эки херек-тир, ёзулуг ажыл-ишчи чорук ол. А ажылчын аттарны чүгле барааның көөр дээш бис бе? Ону ажыглап болдуруңуң малгалыг аргалары бар-дыр. Бо дугайында бодалымны-хомудалымны черле солуига биживес аргам чок-тур.

Дамдын ДАРМАЖАА.
Күш-ажылдың хөөчүүзү.

БҮТПЕС ИЙИН, БҮТПЕС

Эде тургустунуушкун деп революсчу шимчээшкинниң бир кол негелдези — сөс биле ажыл-херек канчап-даа карышпас ужуруг. Ооң башка эде тургустунуушкун, дургедээшкин дугайында чугаалаан-даа херек чөк. Хөөлүп сөстеп хөнүүвус калган.

Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң дирекциязы, партком, профком удуртукчулары кодээ Советтиң күүскому-биле дугуржукаш, 1987 чылда магалыг шиитпирии хүлээп алган турду. 1988 чылдың баштайгы айындан эгелээш, чылгы малдың ажык-дузазын көөрүн удаттырар, ынчангаш ажылчын аъттарны совхоз будурулгезинге калбаа-биле ажыглаар деп шилгыг болган. Бистер ол шиитпирии черле ажок шын, чөптүг деп санап турган бис. Чүге дизе совхозтуң бүгү-де специалистеринге, бригадирлеринге база удуртукчу-даа ажылдакчыларга мунар аътгарны тус-тузунда быжыглаар, автомашиналар мунар чорукту эвээждир, кыварчаар материалдарны камнаар деп сорулга салганы коллективтиг улузунга кымга өөрүнчүг эвес боор. Ынчангаш совхозтуң улузу амыран турдувус. Бир-тээ ыыдыг сорулга салдыгган болгаида, аътгы дериг-херекселдерни — шанак, тергиин, эзер-чүтеин доозап тып салдары-биле директорнуң ажыл-агый талазыбиле орадакчызы Михаил Моңгушка даскан. аътгарны шүүт-ла бүрүн дериг-херекселдери-биле улуска быжыглаар, ооң аигыда ажыл аътгарын совхозтуң ажылчыннарынга база төлевирлер, кышкы үеде ажыл аътгарын тургузу азыраар, сиген-сула-биле хандырар деп, черле мурнунда туруп көрбээн чаа чоруктуу эгелээр болгаи.

Айтымшкынны күүседип, ажыл-агыйны харылзаар эш М. К. Моңгүш ол-бо садыг, хандырыгга чердери-биле харылзажып турган, 15 аттың бүрүн дериг-херексел — 15 шанак, 15 комплект өөрүчүгенин садып эккелген. Аът кажаазын септеп, дерип кылган. Аът азыраар кижини тургускан, 15 ажыл аалын сиген, сула-биле хандырган, тургузу азыраи эгелээн. Аътгарны коллективтерге база быжыглаан чүве. Ооң-биле магалыг шиитпир күүсеттинин эгелей берген турду.

Ам херек кырында чүү болганыл? Ол шиитпирии кол чүгүла кезээ күүсеттинмейн, саазын кырында арткан. Бистиң совхозта шак мындыг эки эгелээшкин дугайында «Шын» солуига бижин тургулады. А чогум херек кырында аътгарны даргаларга, специалистерге быжыглаар уе келирге, хупурай бер, олар чылыг кабиназында чымчак сандайларын өөрге солуп шыдаваанзыр, ат мунарындан час-ойта дүшкенер. Ажыглал чөк аътгарны кеже тургузу азыраар боор, семиртикен хиваа эвес, катап оларны ниити чылгыже кадып чорудукпан. Ол чүл, оруга аны чарылга бе?

Амгы үеде бистиң специалистериивис, дарга бүргүзү машина-да дээр, оларның чамдыктарынга автомашиналарны шүүт-ла быжыглап каан, башкынарының чанында «ертеп алган» турарлар. Машина-техниканы шак ынчаар ажыглаарга чүү болгуруа? Бир улуг автомашина чаңгыс дарганы — специалисти хүнүү бадыр сөөртүп келир.

Бистиң совхоз чыл эгезинде бот-орулга-чарылгаже шилчип, бот-акшаланыышкын-биле ажылдап кирген. Ажыл-агыйывыстың сан-хөө байдалы ажок кошкак, өреэн 7 миллион ажыг рубль. Бир эвес, аътты баштайгы шиитпир ёзулуг ажыглап эдилээн болза, ооң камналгадаа, орулга-даа кирер ийин.

Ынчангаш ам совхозтуң директору Н. Т. Санчы, партком секретары А. Б. Кара-оол, профком даргазы К. С. Чамбалдоо олар биригээр бодаып, экономиканы башкарарының ажыктыг талаларын ханызы-биле сайгарып көрүп, хөй чылгыны ажыглаарывыс чогумчалыг арганы бодап тывары чугула. Эде тургустунмас, чүвениң белеңнин караар кижилериң аайы-биле чоруи, хүн эрттинип турар болзувусса, ажыл-үүзе бүтпес ийин, бүтпес. Бистиң совхозта чылгы ажок өзүп турары бистерге, ажылчыннарга, дыка-ла өөрүнчүг-дүр. «Совет Тыва» совхозтуң бө фермазындан хымысты Кызылдың хөй-ниити черлериниге, магазиннерге безин садып турар болгай. Ол тергиин эки херек-тир, ёзулуг ажыл-ишчи чорук ол. А ажылчын аътгарны чүгле барааның көөр дээш бис бе? Ону ажыглап болдуруңуң малгалыг аргалары бар-дыр. Бо дугайында бодалымны-хомудалымны черле солуига биживес аргам чок-тур.

Дамдын ДАРМАЖАА.
Күш-ажылдың хөөчүүзү.

Үндезин реформаның оруу-биле

ЧАА ӨЗҮМНЕРНИҢ АЧЫЗЫ

Өвүр районнуң совхозтары бо чылдың январь 1-ден эгелеп доозу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче кирген. Ажыл-агыйны эргелеп башкарарының ол чаа байдалынче шуудап киреринниң бөтинде кадрлар өөредилгезинче кичээнгейни үгландырган бис. Экономиктиг бүгү ниити өөредилгезиниң үндезини ыыдыр Күрүне будурулгезиниң (каттыжылышкынының) дугайында ССРЭ Хөйлузуун кижи бүргүзүге чедирерин ораадаштывыс. Ол Хөйлүү Өзүгаар будурулге коллективи бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның дүрүмнерин барындаалап ажыл-агыйны чорудар. Совхозтарның будурулге болгаш социал талазы-биле ажыл-чорудулгазы, акша-төлевирни нүш-ажылчы коллективтиң ажылдап алган акша-хөрөңгизиниң нүсели-биле боттаныр.

Совхозтар бот-акшаланыышкынче кирген-биле хөлбаштыр мал, чер ажылын бригада, звено, ог-буле керээзинче шилчидип, ажыл төлевирни ниити орудгадан хамаарылгалыг болуруи керээлерде айытқан. Оон чижээн «Коммунизмче өрүк» совхозтуң күшажыктыг коллективтериидеп көрүп болур. 3 хойжу бригадада ниитизи-биле 49 малчын ог-буле керээзи-биле ажылнап турар. Бергээ чарын алган малчын ог-буленер дүк, хураган, немелде деңзи ээзи көргүзүлгери-биле бедик төөчү түңнелдерни чедип алырынга сонгургалыг.

Баштайгы түңнелдерден алташ көөрге, ог-буле керээзинче кирген малчыннарның харысалгазы бедик, материалдыг чарыгдалдарның кампалгазы, бар шиитпир курлаварларны шын ажыктаары ээзи ажыл-херектерни өзе тургузуп турар. Улаатай хойжу бригадазы 100 төрүүр хой бүргүзүүдеи 88 хураганны азы керээде көрүүнгениидеп 253-түү хойжу кампалап алганы демдегзексенчиг. Хойжулар Аржай-оол Монгуш, Кызыл-оол Төмүр, Сесер-оол Базыр-оол, Күзеңмээ Монгуш чүстеп чүс баш хураганны кампазаан. Бригаданың аныяк малчыннары Олег Кенеп-оол, Саимар Монгуш чүске онаштыр 95-95 хураганнарны ап, багай эвес көргүзүглерлиг болгулаан. Бригада чүгле беш айларның түңнелдери-биле 2100 рубльге материалдыг чарыгдалдарның кампалгазын шиитпирлеп четтиккеи.

Совхозта ошкүнүң солдаашкыны, ооң кыргылдазы дооскан. 100 төрүүр ошкүден 80 анайны алырын планнаан, 82 анайны кампалап ап, ошкү бүргүзүидеи чартык килограмм дүктү кыргырын 0,705 килограмм чедирип, 308 килограмм дүктү планнан ажыр кыргаан. Ошкү каларчыларындан серге каларчызы 1071 инек бар. Ооң чуулдазын малынкын дооскан. 488 саар инекти Шык-Бажыңче көжүрген. Артқан инектерни Актың Алдыы-Ак-Ойга. Эдегейге семиртири-биле үндүрген. Чайлагларже оларны үндүрер мурнунда, деңзилээш, каларчыларга хүдээдип берген. Кадарчыларның ажылының төлеңнери семиртилгеге чайлаан инектерниң немелде деңзизиндеп азы оларның семиргээнинден хамаарыжыр.

Ыракта тайгаларже мал оларладып чоруткан кижилерже доктаамал сагыш салып, мал ажылының түскай эртемнигленнің, кижи эмчилерниң малчыннар-биле аргыжылгазын, садыг хандырылгазын, почта чедирилгезин үзүк чок организастаарынын хемчегларин алыры совхозтуң дирекциязындан, чайлаглаашкынга хамаарылгалыг еске-даа албан чердериниден, организациялардан негеттинин келген. Бо ажылды чедимчелиг организастаар болза, чайлаглаашкын эки түңнелдерлиг эртип болур.

Амгы үеде салбырының малчыннары Наадымга киржир эрге дээш чүткүдүг чаржып ажылдан турарлар.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

ШКОЛА БОЛГАШ КҮШ-АЖЫЛ

Ниити билиг болгаш профессионал школа реформазының кол угланышкынарында школачыларның күш-ажыл өөредилгезинге хамаарышкан кезээн боттандырар талазы-биле Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Улус өөредилге, эртем болгаш культура талазы-биле доктаамал комиссиязының шиитпирлерин республиканың Чырыдышкын министерствозунуң кайы хире күүседин турарының дугайын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга чугаалажып көрген.

Бо талазы-биле республиканың чырыдышкын министри Н. С. Конгарның пластелии дыңнаан, ону чугаалажып көрген, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуну бо айтырыг талазы-биле чамдык ажылдарны кылганын демдеглээн.

Республиканың школаларында 1825, школа мастерскаяларында 345, базаа бүдүрүлгеде болгаш базаа профессионал-техниктиг училищеде 230 ажыг ажылдаар чер бар. Өөреникчилерниң күш-ажыл белеткелиниң болгаш профессионал угланышкынының талазы-биле ажылдаар 148 черни Кызылда, Шагаан-Арыгда болгаш Ак-Довуракта тургускан. Өөредилге программазынга дүүштүр IV—VII класстарның өөреникчилери күш-ажыл өөредилгезин техника херээнин талазы-биле 142 мастерскаяда, хандырылга күш-ажылының талазы-биле 105 кабинетте эрттирип турар. Өөреникчилерниң 70 бүдүрүлге бригадазындан совхозтарның бүдүрүлгезиниң кезээ болуп турар он бригада долу бот-оруга-чарылганың байдалдарында ажылдап турар. Ында VIII—X класстарның 4560 өөреникчизи хаара туттунган, 699 мун рубль түлүг продукцияны олар бүдүргеп.

Солчур, Сосновское, Шекпээр, Чаа-Хөл, Чыргаланды ортумак школалар өөреникчилерниң күш-ажылын организастаар талазы-биле сырый харылзаалыры бүдүрүлгелер болгаш тус черниң ажыл-агыйлары-биле тургузуп алган. Ортумак школа биле совхозтуң чогаадыкчы кады ажылының дүржулгазы деткишкинниг болуру, республиканың ажылга үндезилеп, шиитпиргеннерни эде кижилидер дугайында хоойлунуң негелделерни күш-ажылга эдип чаазаар колонияларда күүсетпейн турар, күш-ажыл камгалалының болгаш өзалондакты бодурбазының талазы-биле ажылды багай организастап турар. Күш-ажылга эдип чаазаар 2 база 3 дугаар колонияларга кем-херек үүлгединишкиннериниң өзүп турары демдеглеттингеп.

Байдал ындыг турбуже шиитпиргеннерни эде кижилидер, администрацияның ажыл-чорудулгазын хөй-ниитиниң доктаамал контролюнга тургузар, шиитпиргеннерниң күш-ажылының ажыглалын болгаш күш-ажылын организастаарын шын чорудар талазы-биле ажыл-херектерин доктаамал комиссиялар күүсетпейн турар. Эрге-хоойлу камгалалының органнары биле улус депутаттарының район Советтериниң күүскомнарының чанында доктаамал комиссияларның демниг хөделиишкиннерин күштелдирер талазы-биле долу хемчеглерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Хайгаарал комиссиязы албайн турар.

Иштики херектер килдистеринден чугула херек информацияларны албайн, шенелде, хүүсаазы четпээнде шенелде шииткел алганнарның дугайында материалларны көөрүбиле доктаамал комиссиялар бодуунуң ажылын кызыгаарлап, мооң мурнунда шиитпиргеннерниң шын үчёдун билбейн турар.

Шиитпиргеш хосталып үнген кижилерниң күш-ажылга болгаш амыдырал-чуртталгага тургустунуп алырынга дээштиг дузаны доктаамал комиссиялар чедирбейн турар. Херек эрттирип чорааннарны күш-ажылга тургузар бүдүрүлгелерниң сан-хуваалгазын улус депутаттарының район Советтериниң күүскомнары тодаратпайн турар, ынчангаш ол улустуң ажылга тургузары элээн бергедээшкиннерге таварыжып турар.

Шенелдеге шиитпиргеш болгаш шиитпиргеннерни соңгаарлаткан кижилерге хамаарыштыр доктаамал комиссиялар оларның өг-бүлеге, бүдүрүлгеге чурумун контрольдаавын, бүдүрүлгелерге, кижилерниң чурттап турар черлеринге кижизидилге ажылын организастаарынга кириштейн турар.

Хайгаарал комиссияларының составында секцияларны тургускаан, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң доктаамал комиссиялары, хөй-ниити организациялары күш-ажылчы коллективтер-биле кады демниг хөделиишкиннерни көзүлбейн турар. Хөй-ниитиниң активинге доктаамал комиссиялар даянмайн турар. Хөй-ниитиниң хайгааралы херек болуп турар шенелде шиитпиргеш, азы хосталгазын казыры-биле холбашпаан торгаалдада кижилерниң дугайын иштики херектер килдистери болгаш судтар хайгаарал комиссияларынга дыңнатпайн турар.

Дагын кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демисел чорудар хүүсөлгелерин иштики херектер органнары, прокуратура болгаш суд органнары доцуу-биле күүсетпейн, хайгаарал комиссияларынга практиктиг чугула дуза чедирбейн, ажыл-чорудулганы экижилер талазы-биле санал-оналдарны кодээ Советтериниң күүскомнарынга эвээш кирип турар.

Хайгаарал комиссияларының ажыл-чорудулгазын организастаарынче чогуур кичээнгейни улус депутаттарының районнар Советтериниң күүскомнары салбайн, оларга практиктиг дузаны чедирбейн, оларның ажылын экижилер-биле холбашкан айтырыгларны Советтериниң сессияларынга, күүскомнарның хуралдарынга чугаалажып көрбейн турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуну чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаал хүлээп алган.

ХАЙГААРАЛГА, КИЧЭЭНГЕЙГЕ АЛЫР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунга республиканың Министрлер Чөвүлелиниң чанында Хайгаарал комиссиязының ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Бо талазы-биле илеткелди үк комиссияның даргазы Б. А. Маспык-оол кылган.

Улус депутаттарының район Советтериниң күүскомнарының чанында доктаамал комиссияларның ажыл-чорудулгазын контрольдаар, углап баштаар база дуза чедирер талазы-биле чамдык тодаргай ажылдарны чорудуп турарын анаа демдеглээн. Бо комиссияларга улус депутаттарының район Советтериниң күүскомнарының чанында хайгаарал комиссияларының ажылының дугайында айтырыгларны чугаалажып турар. Соолгу үш чылдарда республикага дагын кем-херек үүлгедирни кызырылган.

Ындыг-даа болза хайгаарал комиссияларының эрге-хоойлу камгалалының органнары биле кады кем-херек үүлгедиишкиннерге удур чорудуп турар ажылының ам-даа боттуг эвес болуп турарынан шыгы четпестер бар болуп арткышаан. Кызырлып-даа турар болза, республикага мооң мурнунда шиитпирип чораан үш кижиниң бирээзи-ле кем-херек үүлгедиишкиниң кылып турар. Ылаңгыя Бай-Тайгага, Кызыл, Улуг-Хем, Бии-Хем болгаш Мөңгүн-Тайга районнарга бо талазы-биле байдал дүвүренчиг.

Хосталгазын казыттырып шиитпиргеш үнген кижилерни илередир, учётка алыр, оларның амгы үеде чүрүмүн база амыдыралының хевирин хайгаарал алыр талазы-биле ажылды иштики херектер органнары кошкак чорудуп турар. Ол бүгүнүн чогуур деп-шелде тургустунуп алырынга түңнелиниде мооң мурнунда шиитпирип чораан кижилер кем-херектерни дагын катап үүлгедип турар, харын-даа хосталганының соолуунде чыл безин четпейн база катап кем-херекке онаажып турарлар бар.

Иштиилеге ажыктыг күш-

КИЖИЛЕР ЧАА, ЧАҢЧЫЛДАР ЭРГИ

Бир чагааның изи-биле

Доозукчулар кайдал? Оларның салым-чолун училище сонуургап турар бе?

«Чадаакада № 6 профессионал-техниктиг училище чылдың-на хөй кижини доозуруп турар. Күүрүне улусту өөредири-биле хөй аңшатегеринти чарып турар. Чедип алган түслай мергемилиниң аайы-биле улаштыр ажылдаар дээрге ажыл чок. КМК-ларга баарга, ажыл чок дээр, хереже албас. Чогум чүү дээш улусту 2-3 чыл өөредип турарыл?...»

Мындыг сөстүг чагааны Чадаакадан пенсионер Мөңгүш Эдер-оол редакцияже чоруткан. Үк училищени доозуп алаа-даа ол шугум-биле ажылдавайн чоруур уруглары база барын хоочун сеткил хараадаа-биле бижип турар. Чоруктайы-биле үк училищениң эжизи ажып, өргинии артап киргеш, «күүрүне улусту өөредири-биле хөй аңша-тегеринти чарып турарын» шынап-ла аңаа көргеш, иштимде пат магадаан мен. Кичээлдер эртпирер улуг, чырык соңгаарлыг делгем өрөөлдер, ам ооң чанында улай тудуглар база тудуп турар. Сургуулдарның чурттаар общежитиези, чеминең столованызы, башкыларның, мастерлерниң чурттаар бажыңнары база четчир, таарымчалыг. Сургуулдарның чаңгыс ай, чараш форма хептери база бар. Янзы-бүрү марканың тракторлары, машиналары... ана козургай. Директорнуң хууда мунары Фургондан эгелээш, автобус, улуг куштүг самосвалдарга чедир бар. Башкылар, мастерлер база четчир. Бүгү чүве таарымчалыг, кижи бодаарга, чүгле эки ажылдаар, быжыг сагылга-чурумнуг, эки өөренир, ол-ла! Ында херек кыында байдал кандыгыл?

Үк училище он ажыг чыл иштинде ажылдап келген. Ынча чылдар иштинде хамаанчок, оода сөөлгү каш чылдарда доозанналның кезик-чамдыызының салым-хуузун, ам кайда-кайда ажылдап, чурттап, азы өөренип чоруурун айтырыл, биляп алыр дээш чадашкан мен. Барык хөй кезии «чаа» кижилер болду: директор биле чаа, өөредилге-кижизидилге талазы-биле оралакчы Светлана Октябрьовна биляр боор. Оон өскези колдуунда база чаа ажылдап кирген башкылар, мастерлер» дээш, мени аңаа кожуп каан, беду эртенги ажыл хуваалдазы кылып, улустарыны ынай-бээр чоруткулаан тур.

Чамдык башкыларның, мастерлериниң чайгы дыштанылгазы база эгелээн. Артканнары септелгеде, практикада сургуулдарын хайгаарап, өске-даа ажылдарны кылып турганнар. Сес класс доозканнарны хүлээп алгаш, училище доостурарга, оларны «назы четпээн» дээш ажылга хүлээп албас даарзын практикадан көргенин башкылар чугаалап турар. Ынчангаш, аргалыг-ла болза, он класс доозканнарны, тайылбыр ажылын чорудуп турган, училищеге хүлээп алырын дугуржулгаш удуг болду. Ол дугуржулганы боттандырар дээш башкылар болгаш мастерлер районнуң школаларынга барып, ол талазы-биле агитация ажылын ынчан кирип чорудуп турган. Келген башкылар ол дугайын директорга илеткеп турда, дыңнаарымга, түңнел эки эвес ышкаш болду. Бир ортумак школадан ийи-үш хире кижи училищеге өөренир күселин илередип-ле илередир. План чылдың-на удам көвүдеп орар. Хөй нуруузунда-ла, биеэ хевээр, школа башкылары сескі классты канчап-чоон арай бооргa доостурган «берге» өөреникчилерин сыгаар. Аламелер болгаш башкылар коллективи бичии уруглариың келир үеден салым-чолун болавайн, оларны боттарыла (хөй нуруузунда) «берге» кижилер кыдыр «үреп» каан, ында-бээр кажыктап, «доостурдувус, силер-ле дүрген ап көрүнер» дээри черде мырыңай хоочураан аарыг ышкаш апарган. Ынчаргаш эрги «чаңчыл» ында-ла барын Чадаананың № 6 профессионал-техниктиг училищезиниң чамдык ажылдакчыларындан болгаш өске-даа черлерде коллективтерден хөй катап дыңнаан мен. Ынчангаш профтехучилище дээш чижектиг ортумак өөредилге черлериниче колдуунда-ла сес класс доозкаш, «назы четпээн» болгаш, чүнүн-даа мурнунда «берге» уругларны чорударын ораалажып, оларны «аартыктап», дегийт-ле чарлып алырын бодаар чорук окта шын эвес. А чамдык адамелер өөренир тура-хевээ чок «үрелгеп» төлүзеп түвекчиниң, база-ла ооң адырлып алыр дээш, азы өске черге «угаан кирип», төлептиг кижи апаар ирги бе, ол коллектив эде кижизидиптер ирги бе деп хор эрээш, кайы-бир черже карак ажыт үдеп чорудуптар. Оон эки түңнел үнери база-ла ховар.

Соолгу конга үезинде школалардан өөреникчилер «чыып» чораан башкыларның, мастерлериниң чугаалындан алырга, Чадаананың № 6 профессионал-техниктиг училищезинге бо чылын база-ла хөй нуруузу сескі класс доозканнар киир хире чорду. Ынчангаш училищениң кандыбир салбырын доозуп алаадаа «назы четпээн» уругларны ажылга хүлээп албас даар эрги чанчылче кирер чыгыы апарганы илдең. Олар оон кайда-кайда-даа чок арткаш, мунгарап, будулуп болур чадавас. Башкылардан, аламелерден ой-шаанда дуза херек! Ынчангаш демги чагаа үезиниң «чүү дээш... өөредип турарыл?» деп дуурээзиниңг айтырыгны салганы шын-дыр. Ону бедаар, амыралаштан эдеккере тыртынар керек.

Ужурашканың чаа директордан, башкылар болгаш мастерлерден он ажыт чылдар иштинде ол училищениң доозкан сургуулдарындан улаштыр өөренген, азы ол чедип алган түскай мергежидиле телептиг дыртып ажылдап чоруурларың оода чаңгызын-даа билип албаан мен. Бо сөөлгү чылдарда-даа доозканнарның салым-чолу билдинмес? Үк училище калбак профильдиң тракторист-машинизин, хөжу-тракторист, штукатур-маляр, машина-биле сваалда оператору, слесарь-сантехник дээш кодээ ажылагайның хөй-ле специалистерин доостурган. Четвес чүве чүл дээрге, оларның кайда канчаар ажылдап, чурттап чоруурун билдинмес... Бодап көөрге, ынча улут черге эвээш сургуулдар тудары база-ла ажык чок.

Мен чүгле 1987-1988 өөредилге чылында 214 сургуул өөренип турганын, оларның 107-зи доозукчу болганын билип алган мен. С. Данзыр-оол ооң мурнунда малдың ветеринарлыг сайгарылгазының операторуну белеткеп салбырга мастер болуп ажылдап турган. Ынчангаш ол бодунуң доостурган 28 сургуулунуң салым-чолун тодарадырын ораалаштыы: ийи оол шериг барган, бир кижи малчынаан, улаштыр 7 кижи өөренир, 2 кижи декрет шилээде, 4 кижиниң чүнү-даа канчаарыл билдинмес, 12 кижи совхозтарда ажылдап турар. Көрүнер даан: мыя бо экээн сандан безин 4 кижиниң салым-хуузу билдинмес? А өске салбырларда ындыг «ис чок читкен» кижилер та чеже?!

Ам херек болза «эрги, чаа кижи»—деп турбайн, коллектив кежигүннери бир деминг хөделир, сургуулдар ортузуна кижизидилге ажылын, политика-массалыг ажылды күштелдирер, өөредилгениң шынарын экижидер, машина-техниканы чеп ажыглаар, доозукчуларның салым-чолун ынык билген турар. Олар-биле харылзаанны черде үепес херек. Үстүнден айтышкын кээрин маңап орбайн, партия, профком, болгаш комсомол организацияларыл бир деминг ажылдаар. Үчилиштеге сургуулдарны, аргалыг болза, он класс доозканнарны болгаш совхозтардан, улуг-улуг организацияларлар болгаш бүдүрүлге черлеринден түскай өөредип чоруткан кижилерни үлээп алыры эки, ажыктыг болгу дег. Ону практика көргүзе бээр.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.
(«Шынның» корр.).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БРАТИСЛАВА. Словакияның найысылалында «Ияхеба-88» деп делегейниң химия ярмарказы ажыттынган. Ында бодунуң продукциязын 29 чурттан 550 фирмалар көргүзүп турар.

Эрткен чылдарда ышкаш, көргүзүг үүлдери түскай тематиктиг. «Ияхеба» бо чылын бодунуң делгелге павильоннарында пластиктиг массаларбиле холбашкан бүгү-ле үүлдерни—олардан кылган кылыгларны, девшилгедиг бүдүрүлге технологиязын, дериг-херекселдерни көргүзүп турар. Адактың сөөлүнде, долгандыр турар бойдуска химиктиг бүдүрүлгениң хоралыг салдарын эвээжедип турар технологияларны база көргүзүп турар.

Амгы ярмарка юбилейлиг, чээрбиги ярмарка. Ол ярмарка эң-не хөй төлээлелгелиг: көргүзери-биле медеглеп кирген экспонаттар 16700 дербелчиң метр черни эзлээн.

Совет көргүзүг үүлдери эң-не улугларның бирээзи. Совет бүдүрүлгелериниң болгаш бүдүрүлге каттыжыышкынарының Братиславаже чоруткан хөй санныг көргүзүг үүлдериниң «Ияхеба» ярмарканың 8 улуг болгаш 23 бичии алдын медальдарын чаалап алган.

БУДАПЕШТ. Секешфехерваре хоорайда ажыглалга кирген будуур чаа цех сугаргаан «Икарустарны» удам-на ур ажыглаар болгаш каас чараш болдурупкан. Ында тургускан дериг-херекселдерни долуузу-биле автоматчыткан, а ында ажыглап турар технология дежегей стандарттарынга дүгжүп турар.

Автобустуң кузовтарын будуурун автоматтар болгаш роботтар кылып турар. Ол чорук хереглеп турар будуруун санының үштүң бирине кыырганы дадарарындан уламна мнаныштыы-биле камгалаар.

Хөй кезии, чижээлээрге, барык-ла 14 мун автобустарны Совет Эвилелиниге болгаш социалистиг өске-даа чурттарже үндүр садып турар.

ПРАГА. Тудуг маштары болгаш чүк көдүрер механизмнер Праганың төвүнде турар хөй санныг бурунгу бажыңнарның даштыкы хевирин сөөлгү үеде өскертипкен: чурттаалга бажыңнарының фондузун сайзырангайжыдарының калбак программазын боттандырып чорудуп турар. Национал комитеттиң хүлээп алган планында бо беш чыл иштинде 6 мун квартираларны чаартыры баш удур көрдүмген. Ол бодүүн эвес соруулга—тудугжулар хоорайның төвүлүг кезээ турар төпке ажылдаар, ында бажыңнарның хөй кезиниң иезыны—үш-дөрт чүс чыл болуп турар.

БУДАПЕШТ. Лидкзфюред хоорайга делегейниң эртем төвүлел хуралының киржикчилериниң кичээнгейгиниң төвүүге үениң негелдезинге дүүштүр экономиканы эде тургузарының айтырыгларны болгаш оонбиле холбашкан социал айтырыгларны шиитпирлээри турган. Анаа Венгриядан болгаш Совет Эвилелиниден, а ол ышкаш Австриядан, Великобританиядан, ГФР-ден болгаш Швециядан профэвилелдериниң төлээлекчилери, экономистер болгаш социологтар киришкен.

Шуулганга демдеглеп турганыбиле алырга, бүдүрүлге тургузуунга үндезин, өскерилгелерни боттандырып чоруттаанда янзы-бүрү чурттарның национал экономиказы амгы делегейде болуп турар эртем-техниктиг чугула чорудулгалардан хожудан каап болур.

БЕЛГРАД. «ССРЭ-де эртем-техниктиг информация» деп делгелге Сараевога болган. Үк делгелге социалистиг чурттарның информатика талазыбиле кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге эки аргаларның барын көргүскен.

Көргүзүг үүлдериниң төвүн даштыкы чурттарның ЭСМ четкилери-биле болгаш ол чурттарның банкылары-биле информацияны автоматчыткан солчулга кылып турар совет национал төптүң ажыглап турар информация-саналга системазы эзлээн. Делгелгенин көрүүчүдери информация төвүнүң банкызы-биле дорт харылзажыр болгаш эртем-техника, культура талазы-биле янзы-бүрү медээлерни алыр аргалыг болганнар.

ТАНЮГ агентилелдин демдеглеп турары-биле алырга, ЭДЧ кежигүнери чурттарның аразында информация солчулгазының системазының хөгжүдезинин перспективалары, а ол ышкаш аңаа ЮСФР-ниң киржип болур аргазы специалистерниң, республикаларның бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң удуртукчуларының, ооң иштинде «Энергоинвест», «Унис», «Шпат» дээр улуг будуруге каттыжыышкынарының улуг сонуургалыг болдурган. **(СЭТА).**

Фомбурзектиң судалы

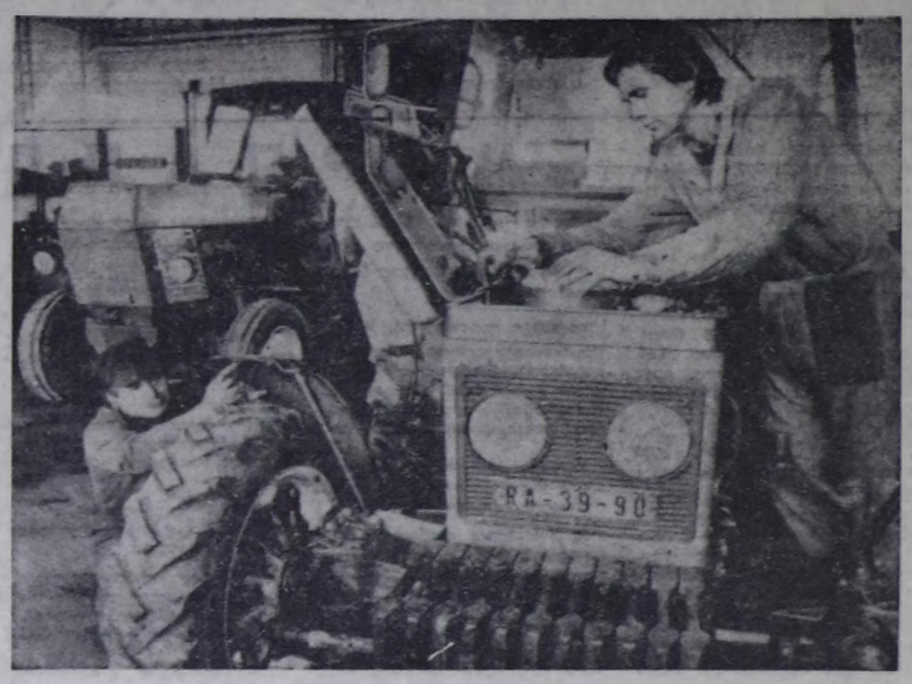

ЧССР. Кодээ ажыл-агыйлыг «Победносный февраль» кооперативи — республиканда эң аазырелерниң бирээзи. Ажыл-агыйның күш-ажылчы коллективи тараа болгаш эът, сүт болгаш могаалар бүдүрерине бедик түңнелдерни чедип алган. Бы-

НАЦИОНАЛ ЧӨВҮЛЕЛДИҢ ХУРАЛЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың Национал чөвүлелиниң хуралы болуп эртикеп. Анаа Афганистан талазыбиле Женевага чедип алдынган дугуржулгаларны сагып турарының дугайында чазактың илеткелии дыңнаан болгаш сайгарып чугаалашкан. Республиканың даштыкы херектер министри Абдул Вакиль анаа кылган илеткелиниге женева дугуржулгазы болза национал эптежилгениң политиказынга үндезилеттингеп чаа дипломатиянның делегей ареназынга улуг шылгалдазы болур деп онзалап демдеглээн. Национал эптежилге амгы үеде чүрттүн политиказында кол черни ээлеп турар. Афганистанның девискээринде чүрттан турар янзы-бүрү нацияларның болгаш төрел болук улустарның хөй кезии ол политиканы деткип, тайбың амыдыралды тургузарынга чүрттүң чазаанга дузалажып эгелээн.

Ындыг болгажок Джунейжоуң чаазаа халашкан соонда эрге-чагыргага келген шериг бөлүктери Женевага чедип алдынган дугуржулганы боттандырбас дээш болдунар-ла аргаларны ажылдап турар деп, министр чугаалаан. Афганистанның шерег күштери контрреволюсчуларның болгаш дашкыны халдакчыларның айыылдыг планын буурза шаварлдээш шиитпирлиг демисежиринге кезээде белеп. Бир эвес Пакистанның эрге-чагыргазы демократтыг республикага хамаарыштыр айыылдыг политиказын уламчылаар, экстремисти бөлүктер халдаашкынын сокатпас болза бистер Афганистанның хосталгазын, девискээр талазы-биле бүрүн-бүдүн чорууп камгалаар дээш харыы согуну кылыр бис. ол дээш харыысалга даштыкының болгаш иштикиниң контрреволюсчуларынга онаажыр деп, ол медеглээн.

Улусчу чогаадылга көрүлдези

«ӨДҮГЕНГЕ» ӨӨРҮШКҮ

Ивн кербээн кижиге ишжилерин безин көөру солуп-дур деп, СЭКП Улуг-Хем райкомунун секретары Камбаа Биче-оол бистн уткуду. Оюн-тоглаавыс көргеи соонда, «чогум солуп чүвелер» концертиниер ышкажыл» дии. Ынчалза-даа концертке ажыглап, чонга көргүзүп чораан эт-севиишти болгаш сценага тин каан тос чадырны ооп-даа артык сонуургады. Мээн төрээн чуртумга чорup турувустa, бистн сонуурганн чоп черле хей болду.

Оң бичии ажыг кижи чоргувус. Шуптувте улусчу чогаадылганың «Өдүгене» ансамблининн кежигүннери, 70 хао четкилей бергилээн ишжилер. Каш саанчы база бар. Оларның аразында, бо чонга көзүлбээнзээ болза, республикага тарган бээр билдингир мурнакчылар бар. Чижээлээрге, Кол Ажына, Бараан Хачажы, Кол Чашпаяк, Салчак Шожуя.

Куш-ажылдың хоочүннары Улуг-Хемнин Хемчегеден ессе черлериниң шуптузунга четкен. Өдүгенин бодаарга, аравар ышнда курган, ынаг болза-даа. хоочүнпарның казыы аиаа торулбаан. Бистн чонунуң чылыг хүлээп алганы, детким-чеэн болгаи оорушку-маннай хей-аът киирип турган. Оон уламынаан 12 кезек черге 2000 ажыг кижиге ураи талантывыс көргүзер, ыры-шоорувус бараалгалыр, эт-севиис соиуургадыр аргалыг болдувус.

Чаатыда Чодураа суур чанында районнуң аныяктарының БЛКСМ-ниң 70 чыл ойнга бараалгаткаи чыжы болган. Аревэчи чораан хоочүнпар аиаа база киришпнивис. 1938 чылда, бо чыл мурнунда, башкы Хертек Чүлдүм үдуртка агиткультбригадазында бо районну кезээнимнн. ынчангы амыдырал биле амгы хөгжүлдени чугаалап бергнм. Тываның коллективтнг ажыл-агыйларының баштайгызы «Куш-ажылдың хос т у у т» совхозтуң-даа, чаа тур-густунган совхозтуң-даа чоиу чер-ле районнуң чүргаакчылары чогаадыкчы ураи чүүдүг ышак, чоннуң аас-чогаалын хүндүлээр болгаи иештередириите күүседнг болду.

Идепкей болгаи организасчок чоннуг черлер база бар. Ылаигыи Чаа-Хол, Ак-Туруг, Арыг-Узуу суурларга. Шагаан-Арыг хөрэйга ыидыг чорду. А бистин ишжилериие хүралдаар черинге чедир бир хүн, дедир чанарда база бир хүн болур-даа болза, айыттынган үезинден черле ойалдавас.

«Тожуну кербээн кижи Тываны кербээн» деп үлегер чугаа бар. Улуг-Хемде ыидыг кижилер хей-дур. Ылаигыи ивн кербээн, тайга тожулары-биле чугаалашпаан, ол черинн кожаннарын, тывызыктарын болгаи тоолзарын дыиналаан ааи. Ол бүгүнү улусчу чогаадылганың «Өдүгене» ураи чүүл ансамбли бараалгаткаи.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.
Ансамбльнин удуртуичүзү, Тыва АССР-ниң культуразының авдарыг ажылдавчызы.

ЧУРУКТА: «Өдүгене» ансамбльдин кежигүннери.

Оидар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТЕРЕЗИННИҢ ДИИРЕҢИ

(Эгези № 142 «Шында»).

— Ындыг база боор болур. Арага-биле дыка эптежирге аза-четкер кижини сүрүп турар аиаар. Диирежирнн хей черге көрүп турар болу бергенин ол-дур. Ам сени кандыг-даа азалар сүрбес. Барып ажылда! Оон башка план-сагам үстүр болгай— деп, бригадир ышнгны чугаалаан.

— Черле барбас мен. Корган мен— дүүн. Кеша Костиның дедир тенкеш чыдыпкан.

Бригадир аиаа дүүп бээр хире эвес. Чугааны кичээнгейлиг дыииан олурган Володя Саргов түп-тура халаап:

— Иелээ чорулуу, Кеша — деп, чымчак болгаи шинтиргиг чугаалаан.

Эртеиинде механизаторлар дүштеп келгеш, бригадирнин үндүргени хана-солуиун үгей-ле бергеннер. Бир дугаарында Бурундуктай баарын кадыр каттырып ал часкан. Ынчан чүрүлга херексели бар эвес, бүдүкту та кайыи тып алган бригадир чүве йиик, черле ынчап оон чүруунум утказыны аажок, седбер баштыг аза холувда шия түдүп алган, ында «Таң» деп бижээн, оон чанында Кеша Костиның ол олчаан олурупа каап. Хамык-ла катты-иткп үндүрген чүрүктүг хана-солуиуи маазыны аиаа чедип келирге, карааиын чаазы төгүлүүе каттырып турган кижилер мыт чок апарган. А Кеша чүрүкту тоштап коруп-коруп, чүгле холун чаңгааш, мырады кылаштап чоруй баргаи.

Кеша Костиның үтаанкудуп чайып каг часкан аскчетнер дүгайын улус барык үттүксап бар чыткан. Бир-ле эртеи Александр Савченко дүмеки эдектерге ажылдаан оразаи, эртеиги чем үезинде чугаланып-ла үнген:

— Иелээ чорулуу, Кеша — деп, чымчак болгаи шинтиргиг чугаалаан.

Эртеиинде механизаторлар дүштеп келгеш, бригадирнин үндүргени хана-солуиун үгей-ле бергеннер. Бир дугаарында Бурундуктай баарын кадыр каттырып ал часкан. Ынчан чүрүлга херексели бар эвес, бүдүкту та кайыи тып алган бригадир чүве йиик, черле ынчап оон чүруунум утказыны аажок, седбер баштыг аза холувда шия түдүп алган, ында «Таң» деп бижээн, оон чанында Кеша Костиның ол олчаан олурупа каап. Хамык-ла катты-иткп үндүрген чүрүктүг хана-солуиуи маазыны аиаа чедип келирге, карааиын чаазы төгүлүүе каттырып турган кижилер мыт чок апарган. А Кеша чүрүкту тоштап коруп-коруп, чүгле холун чаңгааш, мырады кылаштап чоруй баргаи.

Кеша Костиның үтаанкудуп чайып каг часкан аскчетнер дүгайын улус барык үттүксап бар чыткан. Бир-ле эртеи Александр Савченко дүмеки эдектерге ажылдаан оразаи, эртеиги чем үезинде чугаланып-ла үнген:

— Ол азаиар бар чүве-дир. Караам соолур, бо дүне оңу көрдүм — дээш, тевакта быдазыи малуреди аартай берген.

— Кандыг чүве-дир оойар? — деп, бригадир сонуургаан.

— Кешаиың көргеи олчаан чүве-ле-дир. Шаддан-чанагаш, бажында өгбелер дүк салып алган чүве ышкаш.

Ынчаи-ла Володя Саргов, бир-ле күш шыдаидырбайн баргаи чүве дег, баштай көргеи тевүрелгезин бирээ-бирээ чокка то каза дүжүрүпкеи.

Терезинде ылаи-ла диириаза бар дээрзинге ам чагыг-сеер кижи барык чок апарган. Үш кижи көргеи. Оон хей терезениң черээ чуга? Оларның чугаазы база чаңгыс.

— Алдыы оранда Эрлик ловуп хаанның айбыгызы азаларны мен түдүп ужеп берейн — деп, кеон-бажы чугаага хоиду чок Беженей шыпшыпшың аварган ыржыиы уреикеи.

Беженей ынчаи чаа-ла чээрби бешпит турган. Назын халымны деп чүве бар. Белеселеп чүвеге торудбас. Беженей ышкаш кижилерии базары-биле суг агар, кыры-биле куш ужар деп, оон чугаалажыр боор ийин. Мегелыпырак мен дээш, улусче хөрээи чайып, кужун дөгеп чорбас, ажыдаан турда дээрге, ам үскен бүгө ышкаш эр-ле болгай. Беженей ыидавас чүвезинче черле халыпас. Ынчангаш оон чугаалаан чүүлү ынаи-ла бүдер, эп-сеэру аиаа бүзүрээр. Хеп-ле темертеи азачеткер бар апарганынга ол бодду бүзүреэвэн. Оиу көргеи кижилериии чугаа-соолу тыка шыпкы. Артында бирээниің үгаан-куду чайым бер часкаи. Ынчангаш ол чүгле дүмеки эдектерге ажылдаар апарган.

Үр болбаанда, шынап-ла мыйыстыг, ыжыкпза өгбелер берт салып алган аза үш дүүиүя ортузунда бо келген. Улуска аазааны база бар. Корга-корга азаже удур кылаштанкан. Ака оон дестейн, мыйызын чайып, яязы-бүрү шинчээшкиилерии кылып, шаанга киргеи Беженей коргун ыиай болбаан.

Дыпаажкан ораны бар, өлеп кижи аиаа чыргалдыг чурттаар дең чугаага Беженей кажап-даа бүзүреэйн чораан. Ам оон мурнунда ёзулуг аза таваржып келзе-даа, ол коргун-суртээрии уттуп алган.

Аза көргеи кижилерии ол тей катап дыииаан. Аът-даа дүмезынган, өлеп кижиниң сүмезиин турун кээп, карангыр кижилерге чагыг-сеэру берип-даа тургулаан болур. Чогум азага таварышкан кижилер, оон даван-даза черге дегбес, хат-салгын ышкаш үжүгүп турар диижир. Ол башгай аразын буттарынче көргеи. Кижи ышкаш аар-аар бажып, харын-даа даштыг кыдаштаар.

Бежеңейниң чүрээ кезек-кезек диртызедир сога бергеш, дедир ыиай болур даирге, көргүчүүр дөи барган. Ол бурунгаар дөи бергеш, чандырсоора алгаш, кудуруктуидан апкаи. Чеэн аргамчы холунга тутунган, артында чылгаинар холга кадалып турар. Кудуруктуу үзе тыртып, ол олчаан шыпаадапкаи, азаның хойнуу ышкаш мыйызындан алырга, база бош келгеи. Ам оон бодуи тудуп алырга, артында ол, холга тутунумас, тайыи турар. Туткаи олчаан салбайн, бажыиче каш дүжүрерге, азазы кижи ышкаш чөгүүртеэш, черге пет иээп ушаан. Ам-на оон тыкарга үе-чаг дүмүрүнге чыттадып келгеи: трактор үзээр солиолоп болган. А черде чыткаи азазы аары аажок чөгүүртеэш. Сактырга таныпары үе-даа ышкаш. Барып тудуп алган. Ылап-ла кижи...

Эрги Чаа-Хол суурлуг-ла аиаа дүжүнде, Үрбүнүң деп-гем алаактары ам чок. Оиу хөл-дөлай шыва алыы бергеи. Ынчаи соовхозтуң сиген көзээ дүүп, механизаторларны чоруткан. Аливакка алыы кижи ход казырыпкан сиген көзе бердинис. Беженей баштап турар-мындыг чүве. Аъш-чем кылып, казырып таптан бээр кижиниг Лопсан Монгуш.

Лопсанны Чаа-Хол суурга тулган чарыпчы дижир. Харын-даа чарыпны аиаа көөр дээрлери бар. Читкеи мал-маган өдээнде бе, азы өскээр ыран, оор холда киргеи бе— оң эиделеэс. Бодуи дүүмда Лопсанның кыдыг кайгамчык чарыпчы мергежилиниң дугайын билбес мен. Черле чалыг чок чарыпчы дижирлер болгай.

Кежээ одаг чанында олурупкаш, казырыларыны таптап доозупкаш. Беженей биле Лопсан бир-ле чүве дугайын кожа-аажы маргыжа бергеннер.

Шеиида мени чыпкодаи оранынче чорудуптар часкаиын уттуп алгаиың ол бе? — деп, Бежеиейден Лопсан айтыпты.

Оону чүгле үдүмүүре каавкаш, Терезин хоиузунуң күр черии чарып, оон түлээи дүжүт ап чораан чылдарын сактыпарын берди.

Аныяктар-биле кады ырлап келдиг.

Бичии Уруг Лопсановнаның «Дөшпүдүүрүмнүү» хөгдүг болгаи баштак аза-биле ырлаазының чоп үдүг сонуургалбиле үткаан. Хей-аът киирер кожаннар болгаи кожамыктар үргүлчү чаңгыланып турар болдуун!

Сандю ТУЛУШ.
«Ишкин» совхоз.

Чечен чугаа

— Ол азаиар бар чүве-дир. Караам соолур, бо дүне оңу көрдүм — дээш, тевакта быдазыи малуреди аартай берген.

— Кандыг чүве-дир оойар? — деп, бригадир сонуургаан.

— Кешаиың көргеи олчаан чүве-ле-дир. Шаддан-чанагаш, бажында өгбелер дүк салып алган чүве ышкаш.

Ынчаи-ла Володя Саргов, бир-ле күш шыдаидырбайн баргаи чүве дег, баштай көргеи тевүрелгезин бирээ-бирээ чокка то каза дүжүрүпкеи.

Терезинде ылаи-ла диириаза бар дээрзинге ам чагыг-сеер кижи барык чок апарган. Үш кижи көргеи. Оон хей терезениң черээ чуга? Оларның чугаазы база чаңгыс.

— Алдыы оранда Эрлик ловуп хаанның айбыгызы азаларны мен түдүп ужеп берейн — деп, кеон-бажы чугаага хоиду чок Беженей шыпшыпшың аварган ыржыиы уреикеи.

Беженей ынчаи чаа-ла чээрби бешпит турган. Назын халымны деп чүве бар. Белеселеп чүвеге торудбас. Беженей ышкаш кижилерии базары-биле суг агар, кыры-биле куш ужар деп, оон чугаалажыр боор ийин. Мегелыпырак мен дээш, улусче хөрээи чайып, кужун дөгеп чорбас, ажыдаан турда дээрге, ам үскен бүгө ышкаш эр-ле болгай. Беженей ыидавас чүвезинче черле халыпас. Ынчангаш оон чугаалаан чүүлү ынаи-ла бүдер, эп-сеэру аиаа бүзүрээр. Хеп-ле темертеи азачеткер бар апарганынга ол бодду бүзүреэвэн. Оиу көргеи кижилерии чугаа-соолу тыка шыпкы. Артында бирээниің үгаан-куду чайым бер часкаи. Ынчангаш ол чүгле дүмеки эдектерге ажылдаар апарган.

Үр болбаанда, шынап-ла мыйыстыг, ыжыкпза өгбелер берт салып алган аза үш дүүиүя ортузунда бо келген. Улуска аазааны база бар. Корга-корга азаже удур кылаштанкан. Ака оон дестейн, мыйызын чайып, яязы-бүрү шинчээшкиилерии кылып, шаанга киргеи Беженей коргун ыиай болбаан.

Дыпаажкан ораны бар, өлеп кижи аиаа чыргалдыг чурттаар дең чугаага Беженей кажап-даа бүзүреэйн чораан. Ам оон мурнунда ёзулуг аза таваржып келзе-даа, ол коргун-суртээрии уттуп алган.

Аза көргеи кижилерии ол тей катап дыииаан. Аът-даа дүмезынган, өлеп кижиниң сүмезиин турун кээп, карангыр кижилерге чагыг-сеэру берип-даа тургулаан болур. Чогум азага таварышкан кижилер, оон даван-даза черге дегбес, хат-салгын ышкаш үжүгүп турар диижир. Ол башгай аразын буттарынче көргеи. Кижи ышкаш аар-аар бажып, харын-даа даштыг кыдаштаар.

Бежеңейниң чүрээ кезек-кезек диртызедир сога бергеш, дедир ыиай болур даирге, көргүчүүр дөи барган. Ол бурунгаар дөи бергеш, чандырсоора алгаш, кудуруктуидан апкаи. Чеэн аргамчы холунга тутунган, артында чылгаинар холга кадалып турар. Кудуруктуу үзе тыртып, ол олчаан шыпаадапкаи, азаның хойнуу ышкаш мыйызындан алырга, база бош келгеи. Ам оон бодуи тудуп алырга, артында ол, холга тутунумас, тайыи турар. Туткаи олчаан салбайн, бажыиче каш дүжүрерге, азазы кижи ышкаш чөгүүртеэш, черге пет иээп ушаан. Ам-на оон тыкарга үе-чаг дүмүрүнге чыттадып келгеи: трактор үзээр солиолоп болган. А черде чыткаи азазы аары аажок чөгүүртеэш. Сактырга таныпары үе-даа ышкаш. Барып тудуп алган. Ылап-ла кижи...

Эрги Чаа-Хол суурлуг-ла аиаа дүжүнде, Үрбүнүң деп-гем алаактары ам чок. Оиу хөл-дөлай шыва алыы бергеи. Ынчаи соовхозтуң сиген көзээ дүүп, механизаторларны чоруткан. Аливакка алыы кижи ход казырыпкан сиген көзе бердинис. Беженей баштап турар-мындыг чүве. Аъш-чем кылып, казырып таптан бээр кижиниг Лопсан Монгуш.

Лопсанны Чаа-Хол суурга тулган чарыпчы дижир. Харын-даа чарыпны аиаа көөр дээрлери бар. Читкеи мал-маган өдээнде бе, азы өскээр ыран, оор холда киргеи бе— оң эиделеэс. Бодуи дүүмда Лопсанның кыдыг кайгамчык чарыпчы мергежилиниң дугайын билбес мен. Черле чалыг чок чарыпчы дижирлер болгай.

Кежээ одаг чанында олурупкаш, казырыларыны таптап доозупкаш. Беженей биле Лопсан бир-ле чүве дугайын кожа-аажы маргыжа бергеннер.

Шеиида мени чыпкодаи оранынче чорудуптар часкаиын уттуп алгаиың ол бе? — деп, Бежеиейден Лопсан айтыпты.

Оону чүгле үдүмүүре каавкаш, Терезин хоиузунуң күр черии чарып, оон түлээи дүжүт ап чораан чылдарын сактыпарын берди.

Аныяктар-биле кады ырлап келдиг.

Бичии Уруг Лопсановнаның «Дөшпүдүүрүмнүү» хөгдүг болгаи баштак аза-биле ырлаазының чоп үдүг сонуургалбиле үткаан. Хей-аът киирер кожаннар болгаи кожамыктар үргүлчү чаңгыланып турар болдуун!

Сандю ТУЛУШ.
«Ишкин» совхоз.

ТЕВЕ МУНУП ЧОРААН ЭВЕС

Эрткен чылын Тоора-Хем биле Алыр-Кежиг суурларның бот-тывынгыр артистериниң бир болгу ырапкы тайгага ишжилерге чораан. Оон дугайын ураи чүүлүн хоочүнү Андрей Сагсы «Шын» солунга «Ийи мунуп чораан эвес» деп эге-биле бижээн. Бо удаада Андрей Бегзиевичиниң болгунга Тес-Хемниң «О. Шыма» совхозка үдуражы бергеи. «Теве мунуп чораан силер бе?» деп айтырыгы. Мээи айтырыгыма ол баштапкаи кагы:

Тес-Хем чедип чораан эвес.
Тергиин ырак чүвел.
сарыым.

Теве мунуп чораан эвес.
Дендии безик чүвел.
сарыым.

Ынча хөөрии болгаиы, мүнге мунган хире. А теве мырыпай өрүк аксында болгай.

Самагалай чоогунда арт ыырында. «Кыштаар» совхозтуң төрелээи ыида Эрендей Ортеоол чалдап орар. Ынчангаш ук айтырыгны каспарлавалым.

Тожуну бот-тывынгыр артистери О. Шыиаа суурга «Кыштың оруу» деп шиини көргүзүп келгеи. Ук шии аныяктарны амыдыралдың чоон оруун шилип алырынга өөредип турар. Ылаигыи эш-өөрүи хүндүлеп, ыиакшылды кампап, корум-турумну сагып билирининн чүгүлээлы оон көстүр. Ол шиини Тоора-Хемниң үлегер театрының режиссёру Клара Сагсы диижи болган чеииитккининг тургускан. Чоннуң оиу сонуургап көргеиинии үжүру ында.

Сарыг-оол АРТЫНА.
О. Шыиаа суур.

НЕПТЕРЕДИРИ ЧӨП

Шагаан-Арыг хөөрай тургустунганнан бээр бо чылын чүс чыл болуп турар. СЭКП Улуг-Хем райкомунун болгаи райкүүскомунун аиаа хамаарыштыр ап чорудар хемчегеринии планында «Тоора-Хем» совхозтуң «Өдүгене» аас-чогаал ансамблин чалзары көрдүүнген. Ол план чеднишкинииг күүсетпнгеи.

Үлүсчу чогаадылганың «Өдүгене» ураи чүүл коллективин ук совхозтуң партком секретары Анфисия Семис-Кок удурүп келгеи. Ансамбль бир неделя дургузунда районнуң барык-ла бүгү будунналарынга четкеи. Түс черинде алызы чоиган тиген ураи чүүлүн болгаи үлүсчу чогаадылганың (эт-херекселл, ишкк-хеп) кирүкүлер аажок сонуургаан. Оиу ынчаар нептерединр черле чөп.

Чапай СОТПА.
Шагаан-Арыг хөөрай.

ЧАЛГЫГЛАР-ЛА

Ыры шаг-шагдаи бээр кижилерии өөрүшкүзүн болгаи күзээлии илередир чепсээ болуп келгеи. Бодуи чон мурнунга ырлап көрбээи-даа болзумза, ырыга ынак мен.

Хей кижи ырлажырга ачынып-ла, сакыырга. Төре-Хөлүк чалгыгларында дег коллективтер ырап-кээп, эриккеи үеден соонда, дедир чаярлыш кире бээр. Ынчангаш хейиүн ырыиың түскай коллективтерии тургуска болза. Арбын чүрттакчылыг. улус культура бажыннарлыг черлерге ол черде болдунар. Оиу моон соңгаар өөреиип коорУ күзенчиг.

Ламажап КЫРГЫС.
Пенсионер. 1944 чылдан бээр СЭКП нөмүгүиу.
Эрзин суур.

АНЫЯКТАР-БИЛЕ КАДЫ

Сут-Хөлдүң чоиу шагдаи бээр ырлаарынга ынак. Бо удаада Хөр-Тайга оруиуак школанының коллективи Кызыл-Тайга суурнуң чүрттакчыларынга хейиүн болгаш ийи-чангыстың ырыларын сонуургаткаи. Ылаигыи кожаң ырлар оиза болду.

Бичии-Уруг Оидар удуп өөредилгезинге үе ажылдаан. Ол ам хүндүлүг дыштанылгаже үнген, ынчалза-даа бодунуң коллективиидеи алырыбаан. Бо удаада аныяк башкыларбиле кады ырлап келдиг.

Бичии Уруг Лопсановнаның «Дөшпүдүүрүмнүү» хөгдүг болгаи баштак аза-биле ырлаазының чоп үдүг сонуургалбиле үткаан. Хей-аът киирер кожаннар болгаи кожамыктар үргүлчү чаңгыланып турар болдуун!

Сандю ТУЛУШ.
«Ишкин» совхоз.

ЧАРЛАЛДАР

КЫЗЫЛДЫҢ БАШКЫ УЧИЛИЩЕЗИ 1988-1989 өөредилге чылында сургууддар дүзээп ап турарын дыңнадыр бис.

1. Школа салбыры (он класс дооскаинар). Эге класс башкыларын болгаш узаткан хүиүүг белгилеринии кижизидиичи башкыларын белетээр. Өөреиириииң хуусаазы 2 чыл 10 ай. Дүжээр экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле).

2. Школа салбыры (сес класс дооскаинар). Эге класс башкыларын болгаш пионер вожатыйдарын белетээр. Өөреиир хуусаазы — 3 чыл 10 ай. Дүжээр экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле).

3. Школа назыиы четпээр кижизидиичи салбыры (он класс дооскаинар). Уругдар садыиың кижизидиктиварии белетээр. Өөреиир хуусаазы — 1 чыл 10 ай. Дүжээр экзаменнери: орус дыл (диктант), ССРЭ төөгүзү (аас-биле).

(сес класс дооскаинар). Уруглар садыиың кижизидиичилерии белетээр. Өөреиио хуусаазы — 3 чыл 4 ай. Дүжээр экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле).

Устунде адаттыгаи салбырларга киреэ сургууддарның музыкага салымныың ыиаар.

3. Куш-ажыл салбыры (сес класс дооскаинар). Ниити өөредилге школаларының 4—8 классчарга куш-ажыл болгаш черчеиие башкыларын белетээр. Өөреиир хуусаазы — 3 чыл 10 ай. Дүжээр экзаменнери: орус дыл (диктант), математика (аас-биле). Школаны «4» болгаш «5» деидектерлиг дооскаиларны киреринии экзамеии чокка (пландан 60 хуу) хүлээп алыр.

Училищеге киреэе артын эргелерлиг болур кижилер:

а). Мактал бижик болгаш алдын медаль-биле шаидатканнар.

б). Доктаатхаи чурум ёзугаар училищеге совхозтардан, будурулгелерден болгаш организациялардан чорутканнар.

в). Ол мергежилиниң талазы-биле 2 чылдан эрээш эвес ажыл сташтыглар.

Училищеге киреринн күзээлемер дараазында документилерии кошкан билдиримишкиниң директорнуң адынга бижиир:

086 У хемчиниң медицина шыҢгызылгазы.

Эртеминиң дугайында документилерии ишкаш билдиримишкиниң киргеиинии болгаш өөредилге дээш төлээн квитанциязы эккелтеиниин Ю. Кавроя номчуур. 20.35—«Телеөөренчүнүң спутниги». 21.10 — «Өскеаажыкче шилээнии-биле ходлаштыр» Ураи-чечеи телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.15 — «Үе» 23.00—«Ыры-88». 00.25—00.40 — Бөгүи дедегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртеиги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.55 —Эртем-таймылбырлыг фильмнер. 9.25—Испаи дыл. 9.55 «Весиухиниии фантазиязы». Уругларга ураи-чечеи телефильм. 2-ги сериязы. 11.00 — Испаи дыл. 11.30 — «Иданиың катери». Ураи-чечеи фильм. 13.10—Чаа үеделеп турар спортчуларга чемпионнарның сүмелери. 13.45 — Мелээлер. 13.55 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.40—15.00 —Воронежтиң улус фильмониязының ыры хүүлүнүң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Док. фильмнер программазы. 19.10—«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Мелээлер. «Бригада болгаи ол-биле көрээни». «Хамаатыларының хүүда болгаи дүүлээл ажыл-агыйы». 19.40 — Медээлер. 19.50—Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15—Өөредилгелер экраны. Социалистиг туруттарның кинематографчыларының-биле тамчыдыгта. 21.15 — Теннис. Уимблдоя маргылдаазы. 22.15—«Үе». 23.00—00.50 Бүт бомбут. ССРЭ чемпионаты. «Зенит» —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 —Ритмиг гимнастика. 18.45 — Телефильм. 19.55 — П. И. Чайковскиң аттыг делегей конкурсуиуң лауреаттары. РСФСР-ниң эдерлиг артизи А. Семизов. 19.40 — Телефильм. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

агаар

Республикага бүргеи, аныр агаар болур. Чамдык черлерге шоодуг эвес чаъс чаар. Соңгубарының чүктеи хаттың дүргеии секундазга 5—10 метр. Чоорту куштелир. Агаар дүне 5—10, чамдык районнарга 0—5 градус чылыр. Хүндүс 18—23, чамдык девискээрге 9—14 градус чылыг болур.

Кызылга база-ла өскерлеп, бузуттаар агаар болур. Дүне чаар чадавас. Соңгу-барының чүктеи хаттың дүргеии секундазга 5—10 метр. Хат чоорту куштелир. Агаар дүне ыаймыылапга 8—10, хүндүс 20—23 градус чылыр.

Автоорутарга кестүг ия.

Кино

ИЮНЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бей первым. Фреид» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узатхаи) шактарда.

БИЧЕ ЗАЛ: видеофильм «Артист» 10.00, 13.30, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кинесборини № 92» 9.40, 13.00, «Случай в квадрате 36-80» 11.00, 14.30, «Раз на раз не приходится» 16.30, 18.20, 20.10 (узатхаи) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Бесконечная история» 10.00, «Опасное сходство» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 (узатхаи) шактарда.

«ВОСТОК»: «Олеко Дуидич» 15.00, «На исходе ночи» 17.20, 20.00 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Обвиняется свадьба» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» и-б: «Цветок в пыли» 17.00, 20.00 шактарда.

«МИР» и-б: «Король и птица» 16.00, «Свободное падение» 18.20, 20.00 шактарда.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ИЮНЬ 30-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—9.40—Уругларга фильм. «Мээи ынчаи Сократик». 15.00 — «Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязыидаи. 15.15—«...Оң ады-харга чедир болгаш оон улуг назы». 16.00—«Келир үеден валчы». Ураи-чечеи фильм. 4-кү сериязы. 17.05 — Поэзия минуталары. 17.10 — Телефильм. 18.00 — Мультфильмнер. 18.45—Концерт. 18.55 — «Үеижиниң портредэ». Телефильмнер. 19.45 —И. Штраус. «Цыган барону» оперettадаи вальс. 20.00—Бүгү-эвилелдиң XIX партконференциязыидаи 20.15 —«Үе болгаи бот дугайында?». А. Твардовский. РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каврой номчуур. 20.35—«Телеөөренчүнүң спутниги». 21.10 — «Өскеаажыкче шилээнии-биле ходлаштыр» Ураи-чечеи телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.15 — «Үе» 23.00—«Ыры-88». 00.25—00.40 — Бөгүи дедегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртеиги гимнастика. 8.20 — Фильм-концерт. 8.55 —Эртем-таймылбырлыг фильмнер. 9.25—Испаи дыл. 9.55 «Весиухиниии фантазиязы». Уругларга ураи-чечеи телефильм. 2-ги сериязы. 11.00 — Испаи дыл. 11.30 — «Иданиың катери». Ураи-чечеи фильм. 13.10—Чаа үеделеп турар спортчуларга чемпионнарның сүмелери. 13.45 — Мелээлер. 13.55 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.40—15.00 —Воронежтиң улус фильмониязының ыры хүүлүнүң концерти.

КЫЗЫЛДАН

18.05—Док. фильмнер программазы. 19.10—«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Мелээлер. «Бригада болгаи ол-биле көрээни». «Хамаатыларының хүүда болгаи дүүлээл ажыл-агыйы». 19.40 — Медээлер. 19.50—Чарлалдар. реклама.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг үдүнар, чаштар!». 20.15—Өөредилгелер экраны. Социалистиг туруттарның кинематографчыларының-биле тамчыдыгта. 21.15 — Теннис. Уимблдоя маргылдаазы. 22.15—«Үе». 23.00—00.50 Бүт бомбут. ССРЭ чемпионаты. «Зенит» —«Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05—Медээлер. 18.15 —Ритмиг гимнастика. 18.45 — Телефильм. 19.55 — П. И. Чайковскиң аттыг делегей конкурсуиуң лауреаттары. РСФСР-ниң эдерлиг артизи А. Семизов. 19.40 — Телефильм. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг үдүнар, чаштар!».

Адрезивис: 667000 Красноармейская кудумчузу, 100. Кызыл хоорай.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРИНИҢ: паотийзэи амгыдорга киллизиниэ 3-36-82, совет тургузуг киллизиниэ 3-37-11, үлетпур киллизиниэ 3-36-73, чагаа киллизиниэ 3-39-03, культура киллизиниэ 3-39-15, кедээ ажыл-агый киллизиниэ 3-41-16, социал өйтырыглар киллизиниэ 3-41-23, корректорларыиың 3-37-11, бухгалтерииэ 3-43-41. сонуш кылбайн баргамда 2-32-75-ке долгаап.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлага амгыда Черелиг 24637 ука. Совпечати индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыиың керектериниң телээ-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкина биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чаптыг № 150 ТС—00777.